

TARTALOM.

	Lap
• <i>Altenburger: Gusztáv</i> : Észrevételek a magyar államczímerről	101
<i>Balássy Ferencz</i> : Szelistye és Talmács várának s területének jogtörténelmi nyomozása	86
» » <i>Viszhangúl Botka Tivadarnak a vármegyéről írt közleményeire</i>	232, 306, 377 és 447
<i>Botka Tivadar</i> : A vármegyék első alakulásáról és őskori szervezetéről	23, 67 és 135
» » <i>Trencsényi Chák Máté nádor halálának éve és napja</i>	190
» » <i>Tájékozás Balássy Ferencz »Viszhangjai« körül, a vármegyék első alakulásáról</i>	532 és 704
<i>Budai: Jankó »Schwendi Lázár életé«-nek ismertetése</i>	395
<i>Bujdosó, Valentinus</i> : Károlyi Zsuzsanna, magyar királyné	126
» » <i>Wesselényi Pál levele Barkóczy Ferenczhez, 1677.</i>	273
<i>Csőplő Péter</i> : Magyar Onomasticon, I.	269
» » <i>Nagy-Várad mint helynév</i>	641
<i>Deák Farkas</i> : Erdélyi fejedelmek levelei a gr. Csáky-levéltárban	622
<i>Dudás Ödön</i> : A mélykút-községi pecsétről	205
» » <i>Péter kalocsai érsek</i>	716
<i>Edelspacher Antal</i> : A bán szó eredete	467
<i>Foltínyi János</i> : A szepesvár-mindszenti bizottság jelentése	503
<i>Frankl Vilmos</i> : A vármegyék történeti monographiájának tervrajza	412
» » <i>Az 1514-iki pórlázadás történetéhez</i>	431
<i>Garády</i> : A Török-magyarokori Államokmánytár I. és II. kötetének ismertetése	107 és 326
» <i>Gr. Illyésházy György levele Szirmay Istvánhoz, 1681.</i>	276
<i>Géresi Kálmán</i> : »Szabács viadaljá«-ról	119
<i>Gyalóka János</i> , (ifj.): Bihar vármegyei régi magyar községpecsétek	278
<i>Haan Lajos</i> : Dürrer Albert származási helyéről és családi nevééről	646
<i>Hanthó Lajos</i> : A gr. Csáky-levéltár missilis leveleiről	527
• <i>Henszlmann Imre</i> : A magyar államczímer	96
<i>Horváth Mihály</i> : Elnöki beszéd a szepesi káptalanban tartott zárgyűlésen	499
<i>Höke Lajos</i> : Régi magyar községi pecsétek Tolnából	718
<i>Ipolyi Arnold</i> : Magyar ósvallási és nyelvelmélek	1 és 116
<i>Ivánfi Ede</i> : Keve vármegye emléke	149
» » <i>A magyar államczímer</i>	317
<i>Kandra Kabos</i> : Borcgrave a magyarországi belga gyarmatokról írt tanulmányának ismertetése	402
» » <i>A gr. Csáky-féle missilis-levelekről, különös tekintettel Borsod vármegyére</i>	695
<i>Kubinyi Miklós</i> , (ifj.): Közlemények a Thurzó-levéltárból VII.	345
<i>Langer Géza</i> : Lazi község pecsége	719
<i>Lehoczky Tivadar</i> : Bereg vármegye keletkezése	455
» » <i>Babonáság s kuruzslás a XVII-ik században</i>	649
<i>Márki Sándor</i> : Főispánok névsora	422
<i>Mercz Pál</i> : Zrínyi a költőnek öt levele	558
<i>Nagy Gyula</i> : Magyar Onomasticon, III.	488
<i>Nagy Imre</i> : A Görgey-család Árpádokori okmányai	215
» » <i>Magyar Onomasticon, II.</i>	341
» » <i>Hogyan jutott Thúry György Palotára?</i>	480
» » <i>Köszegi magyar czéhpecsét 1629-ből</i>	648
» » <i>A markusfalvi bizottság jelentése</i>	659

	Lap
<i>Nagy Ioán</i> : II. József császár és Katalin orosz czárnó	420
<i>Névtelen</i> : A leleszi négy százados vasajtó	54
<i>Nyáry Albert, báró</i> : A modenai Hyppolit-codexek 288 és	355
» » Hóhérszerződés a XVII-ik századból	481
» » Három régi magyar községi pecsét	564
<i>Palóts Miklós</i> : Adalék a Wesselényiek lengyelországi birtoklásához, 1609	346
<i>Pauler Gyula</i> : Rössler »Románische Studien«-jének ismertetése	260
» » Jelentés a gr. Csákyak kassai levéltáráról	525
<i>Pesty Frigyes</i> : Emlékirat Keve és Szörény vármegyék fölélesztése tár- gyában	193
» » A Kállay-család levéltára	387
» » A vármegyék történeti monographiájának tervrajza	412
» » Jelentése szepességi levéltárúvárlatairól	518
<i>Reizner János</i> : Jelentés a b. Palocsay-család levéltáráról	635
<i>Révész Imre</i> : A Rákóczi-Rozsnyai-ének Bocskayról, s egy általános történelmi napló tervezete	197
<i>Supala Ferencz</i> : A »Rad« XVII-ik kötetének ismertetése	181
<i>Szabó Károly</i> : Magyar levél 1542-ből	647
» » A késmárki bizottság jelentése	678
» » Jelentése könyvtárúvárlatairól a Szepességen	687
<i>Szél Farkas</i> : Békés és Csongrád megyei régi magyar községi pecsétek 421	
<i>Szilágyi Sándor</i> : Id. Rákóczi György születési éve, s a Bocskayról szóló ének	56
» » Irodalomtörténeti adalékok	202
» » Magyar nyelvemlékek	477
<i>Thaly Kálmán</i> : XV-ik századi magyar történeti ének (»S z a b á c s v i a d a l j a«) Mátyás királyról	8
» » Aszaló város, Sáros-Kis-Patak és Nagy-Bári faluk XVII-ik századi magyar pecsétei	53
» » Adalék a debreczeni könyvtár és nyomda s a nagy- enyedi főtanoda történetéhez	121
» » A bujdosó vezérek bizonyáglevele Apafi ellen, 1685.	123
» » A »Névtelen Labancz Napló« többé nem névtelen	125
» » Újabb adalékok Gyöngyösi István életéhez	199
» » Koháry István rabsága történetéhez	238
» » Az egri vár ágyúi és löszerei	337
» » Egykorú jelentés a kassai citadella megvételéről	416
» » Draskovich Miklós országbíró levele Thököly dunán- túli biztosaihoz, 1683.	483
» » Jelentés sz. kir. Lócse városa levéltárának Rákóczi- kori okmányairól, különös tekintettel a város 1709— 1710-iki ostromára	579
» » Értesítések a Magyar Történelmi Társulat és a M. Tud. Akadémia üléseiről, kisebb könyvismertetések s egyéb tárczaközlemények minden füzetben	713
<i>Waltherr Imre</i> : Károlyi Sándor naplótöredéke 1703-ból	713
<i>Wlassics Gyula</i> : Ladányi Gedeon »Magyar királyság alkotmánytörté- neté«-nek ismertetése	175
<i>Zsilinszky Mihály</i> : Tót történelmi szemle 1871-ről	39

S Z Á Z A D O K.

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT KÖZLÖNYE.

Első füzet.

1872.

Január hó.

Magyar ősvallási- és nyelvmélt.

A Magyar Történelmi Társulat m. évi october havi ülésén báró Nyáry Albert, legbuzgóbb és leglelkesebb történetbúváraink egyike, a bagonyai családi levéltárában fölfedezett s lejjebb közlött nevezetes nyelvrégiséget bemutatván: miután az érdekes tárgyhoz már akkor magyarázólag hozzászóltam volt, a társulat említett ülése által fölvilágosító megjegyzéseim közlésére fölhivatva, azt ezennel röviden teljesítem.

Előrebocsátva közlöm itt az említett nyelvrégiség teljes szövegét :

„ffekel Equorum deperditur cum ista oracione.

Item Inprimis pro passione domini debet dicere quinque pater noster et pro septem fatigacionibus beate virginis septem Ave maria Incipiendo hanc oracionem cum signo dominice crucis.

Vrunk *χ̄c* (Christus) felden ha jar vala. Egy vtón el megyen vala, prothomartir senth isthwanth Elel leltheuala, az soth monta vala vrunk *χ̄c* En serethew senthem senth istwan prothomartir. Ez vth melleth latek egy veres pey louath, Ew es *) ew hasath fekel war fogta, menten mondiad zenth

*) Olyashatlan szó.

Janos ewangelistanak hogh ez fekel war fogotta weres pey lo megth tistulion agh kepen menth Jordany vize isten parancholathiaerth vrunk $\chi\tilde{c}$ filenek menden joth then, hisegh istennek hogh ezt es Joua tesi.

Semdege deperditur

Item tribus vicibus debet Juniperum secare cum gladio et totidem vicibus dicere hec verba

fienie vaglak, mire arra hogh te vesey Janosrol az semdegete

Meriules exit de pedibus Equorum

Vrunk $\chi\tilde{c}$ samar hatan Jhrmba (Jerusalembe) ha menth ew samara megth santulth vala. azt meghlata bodog asson. az soth monta vala, fiam ihe $\chi\tilde{c}$ Nam megth santhulth louad $\chi\tilde{c}$ halla az soth monda En edes silem aniam, meg santulth merth laba ky mariultht En edes fiam ihe $\chi\tilde{c}$ parancholok the senth hiredel es the akarathodual hogh az the louad megth vigassek, proeul dubio.

Item plebanus de kakath	} fidem iubeo vsque festum corporis christi pro fl. quadraginta propter Georgium thot In die beate Sophie."
Item dionisius Juratus	
Item Emericus Egyed	
Item Ladislaus Ambarus	

Ezen érdekes nyelvemlék tartalmát, mint látni, úgynevezett „r á o l v a s á s”-féle kuruzsló gyógyítás szövege képezi.

Ismeretes, hogy ily babonás kuruzsló ráolvasással való gyógyítás néptünknel maig szokásos, és különösen a háziállatok: ebek, sertések, lovak külső betegségei alkalmával, fekélyek, férgek stb. ellen van használatban.

Jelenleg ezek többnyire már csak összefüggetlen, értelmetlen vagy elferdített szavakból és mondatokból állanak, de melyeknek egykor megvolt jelentőségteljes mély értelmök.

Szívós fönmaradásuk és használatuk egyaránt tanúsítja, mily mélyen gyökereznek azok a nép eszméjében és szokásaiban.

A régiség- és történetvizsgálat már régebben tisztában van vele, hogy ezen ráolvasási mondatok és tények nem egyebek, mint eredetileg az őspogány vallásokban dívott vallásos mondatok, imádságok, énekek, úgynevezett „inprecatiók, incan-

tatiók,“ az ó-németben és finnben ríma, helirna (Segen, Sprüche) ¹⁾ azaz ősvallási, mythisus eszmékkel átszőtt mondatok, melyek bizonyos természetes orvoslási és kuruzslási, vagy csak jelvies ilyes cselekvényhez kötve, annak az istenek által való elősegítésére, sőt magyarázására használtattak. Ámbár — mint mondók — jelenleg már sok esetben ezen jellemök alig ismerhető fel.

Igen természetes jelenség ezután ebben, hogy mire a pogány vallás kiirtásával ezen ősvallási hitesezmék s alakzatok, melyek ilyes mondatokban foglaltattak, kivestek és többé már értelmök nem volt ismeretes, vagy hogy azok a keresztyénekre nézve botrányosakká lőnek: úgy helyökbe keresztyén hitesezmék, a keresztyén vallás megszentelt alakjai és ezek történetei tétettek. Majd maga a cselekmény sajátlagi okozatos eredeti jelentőségét veszítve, kuruzszsá, babonává aljasodott; — valamint ez alanyilag is mindenkor az eset, valahányszor a vallási tény és szertartás benső eredeti értelmét veszítve, üres, értelmetlen cselekvénynyé lesz.

Ama keresztyén színezetű átalakítás, az eredeti értelem elvesztése s a középkori élet fejletlensége, — kivált a természetudományok terén, — voltak különösen az okok, hogy ezen ráolvasási cselekvények és szövegek a pogányságból még leginkább főtarták magukat, s a népszokásban maig fönmaradtak.

Újabbán azért a népek ősvallásainak és mythológiáinak vizsgálói el nem mulasztották a tárgyat tanulmányaik körébe vonni. S magam is Magyar Mythológiámban tüzetesen tárgyaltam azt, számos, belátásomra állott ily emlékeink közlésével. ²⁾

E szerint már a legbővebben bírjuk ezen nyomokat, épen rokon népesaládnak egyik ágánál, a finneknél. Számptalan e

¹⁾ A magyarban is talán így, ezen igézések neve eredetileg, mint az ó-németben: áldásnak is mondatott. Legalább így jön elő boszorkánypürcink kézírataiban, (lásd Magyar Mythologia 397.) babonás áldásnak nevezve. Ha csak ez is talán a külföldi boszorkányszöveget vizsgálát kérdéseivel nem jött át hozzánk?

²⁾ Ipolyi: Magyar Mythologia 396. Igézés, Ráolvasás stb.

nemű ráolvasások, áldások, runók ¹⁾ tartották fönnt ugyanis magukat maig népköltészetüknek épen innét úgynevezett runó-féle költeményeiben és verseiben.

Van ily olvasás, éneklés náluk, eredeti népköltészetükben, — mely még élénken visszatükrözi a pogány vallást, — mindenre a világon: állatokra, betegségre, tüzre, vízre, vasra, sőt még a sörre is, hogy meg ne ártson és le ne részegítsen ivása. ²⁾

Ezekben is azonban észrevehető már a pogányeszméknek mindinkább háttérbe szorulása. Helyükbe már itt is gyakran az Isten anyja, Szűz-Mária lép, stb.

Hasonlón dús e nemű nyomokat állított össze Grimm Jakab (*Deutsche Mythologie*) a germán népek ily hagyományai-ból; mit azért is említék különösen, mert épen az itt közlöttek egyikéhez hasonló jön elő nála is, melyet majd lejjebb összehasonlításul idézek.

Gyakoriak azok azonban nálunk is, mint a *Mythológiám*-ban összeállított nyomok tanúsítják. ³⁾

A nép között föntartottak és lappangók márugyan inkább elvadultva s értelmetlenül tengenek a népies babonák skuruzslás gyakorlatában: ellenben a hol ezeket, nem épen ritkán, levéltáraink scartétáin s különösen régibb könyvek tábláin találjuk följegyezve, ott még jobban föntartották eredeti jellegüket, mint épen az itt és *Mythológiám*ban is közlöttek tanúsítják.

Az itt közlött három igézés, ráolvasás vagy áldás közül (hogy azokat már eredeti és igazi neveiken nevezzük) kettő

¹⁾ Hasonlón lugut = lectiones, olvasásnak is mondatnak Lencquist szerint. Valamint Porthan és Helsingberg (*De poesi Finnica. Aboae, 1733. 7. lap*) szerint nevek synnit (eredetek, origines) is volna, mivel az illető dolgok eredetét is elbeszéli. Ez igen jellemző mythologiai magyarázatokra nézve is.

²⁾ Lásd *Magyar Mythol.* 397—8. idézve s közölve Schröter kiadásából az ezekre vonatkozó runókat.

³⁾ Egy pár nevezetes közölve van már az Akadémia „Nyelvemlékeiben“ is (II. 45.), de melyek mélyebb jelentőségét, az azokat közlő szűk látkörű Döbrentei Gábor nem volt képes fölfogni és méltatni, mint ügyetlen bemutatása tanúsítja.

lőbetárgsre, míg a középső az emberi „szemdög“ = szemdagant vagy más betegség ellen szól, mint a János név tanúsítja:

„Fenie váglak, mire? arra, hogy veszejj Jánosról az szemdögöt,“ mondja a varázsló háromszor, midőn ugyanannyiszor vágja karddal a gyalog-fenyőszemet vagy bogyót.

A lóra szólók elseje a lőfekély, a másik a lómarjulás gyógyítására szolgálna.

Némileg hasonló ezekhez az, melyet Magyar Mythológiám-ban szintén családi levéltáramból közlök: ¹⁾ „Az melj ló megh üti az inat.“ Mire a gyógyszer készítését elmondja, s hozzáadja, hogy a ló szőrét megnevezve kell az imádságot mondani: „nem chudalkozom en hogj te az hatüsü labodal az első labodnak az inat megh ütöttet, de chudalkozom azon hogj aszoniunk Szüz-Maria,“ stb.

Tehát hasonlóan bevonja a keresztyén hiteshméket; valamint a föntebbi itt közlöttek egyike így említi a Jordán vízében való tisztulást, Krisztust, sz. Jánost és sz. Istvánt, míg a másik Jézusnak számaron Jeruzsálembe való bevonulását és hasonlóan a Boldog-Asszonyt Szüz-Máriát. Az utóbbi esetben is, mint a föntebb gyűjteményemből közlötten, a lósántulás forog fönn.

Érdekes fölvilágosító hasonlatok már erre nézve például Grimmél (Deut. Myth. 1184.) a ló lába kifeszamodására: „Petrus, Michael, Stephanus ambulabant per viam, sic dixit Michael: Stephanus equus infusus, signet illum Deus et erbam comedat, et aquam bibat,“ stb.

Még érdekesebben magyarázza ezt az ó-német úgynevezett merseburgi hasonló igézés, a sánta ló gyógyítására:

„Phol ende Wodan vuorun zi holza,
Do wart demo Baldere's volon sin vuoz birenkit,
Do biguolen Frud, Folla era Suister,“ stb.

Ime, itt még rendre a ritkított betűkkel adott nevek az ó-germán pogány istenségek nevei: Phol, Wodan, Baldur, Freja

¹⁾ Egy levél hátára, gazdasági jegyzetek közt írva. A levél aláírása: Spblis ac magn. d. Vrac ad Serv. parat. Archieppus Strigou. ex S. Cruce 1656. (tehát Lippay primástól). A kézirat — úgy látszik — Palásthy Istváné, ki nek iratai között találtam a levelet.

stb., kik itt kalandra menve, a mint lovuk megsántult: csak Wodan, a főisten egyedül képes azt meggyógyítani.

Ugyanezen ó-német igézés szövege azonban a norvégoknál maig hasonlóan előjön, de már Wodan pogányistenség neve helyett Jézus nevével:

„Jesus reed sig til hede

Da reed han Sönder sit foleben,“ stb.

Számos ily hasonlat volna még idézhető; azonban rövidség miatt csak legrégebb egy ily római latin gyógyító igézést hozok föl még magyarázatúl, melyet már Catonál (*De re rust.* 160.) találunk, és melyet hasonlóan már így, a kifíczamodás gyógyítására ajánl: „luxum si quod est, hac cautione sanum fiet. Harundinem prende tibi viridem etc. incipe cantare: Motos, Vaeta, Daries, Dardaries, Astataries, Dissunapiter! usque dum cocant.“ Nyilván ezen ismeretlen szavakban is régi, mint vélik, latiumi vagy sabini istenségek feledett nevei lappanganak, mint az utolsó „Dissunapiter“ még elárulja; s ezen értelmetlen nevek és szavak is még azután kuruzslásúl szolgálnak, mint azt már Plinius (*Lib.* 17.) nem értve, ilyennek veszi. De eredetileg azok bizonyára semmi egyéb nem voltak, mint az istenségnek segítségül hívása.

Vajjon azonban így voltak-e eredetileg nálunk is régi magyar e nemű igézési formuláinkban eredeti pogány hitfogalmaink, istenségi neveink vagy félisteneink nevei beszöve? Ezek helyébe léptek-e, mint a németben láttuk, a keresztyén nevek és fogalmak? Vagy hogy ezen anyag is amúgy egyszerű átvételkép fordításként jött hozzáunk át? ... Ki tudná mindezt most már bizonyosan megmondani! — Igaz, hogy az utóbbi: a kölesönzés ebben is, majdnem valószínűbbnek látszik most. De nem voltak-e ebben épen legdúsabbak népesaládunk más népségei, mint például a főntebb idézett finn emlékek mutatják?!

Mindezen kutatásaim azonban, melyeket több mint húsz év előtt bátran, mások mondják: merészen, megkezdtem Magyar Mythológiámmal, azóta majdnem teljesen pangananak. Pedig az anyag, mint íme látjuk, lassan csak gyűl. De a részletes földolgozást másfelé elfoglalt kezeim nem bírván, nincs — úgy látszik — a ki folytassa. Iskolát nálunk ritkán sikerül a legszerencsésebb

rodalmi munkálkodásnak is alkotni. Pedig e nélkül nincs tovább haladás, nincs geneticus fejlődés.

Azonban hagyjuk ezt abban! . . .

Ezen ösvallási és művelődési becsén fölül, kétségtelen még emlékünknél nyelvtörténeti értéke is.

Tekintve ugyanis szövege nyelvezetét s eredeti kéziratát, az bátran még a XV. század végére tehető. Sőt egy ugyanezen papíron létező eredeti följegyzés magát az évszámot is: 1488 tudtúl adja. Így ezen irat azonkori, nem épen gyakori nyelvemlékeinket egy érdekes adalékkal szaporítja.

Ezen irányban való tárgyalását azonban régi nyelvünk bűvárainak hagyva, mintán itt társulatunk közlönyében úgyis csupán inkább történeti becsét kellett kiemelniük: még csak azt jegyezzük meg egyszerűn, hogy — mint a végén álló latin sorok, melyek névaláírással jótállásról tanúskodnak, mutatják, — ezen emlék Esztergom vidékéről származnék: P á r k á n y b ó l. Ugyanis a tanúk között ott olvassuk a k a k a t i (ez volt, t. i. Kakat, az Esztergommal átellenben fekvő mai Párkány helység régibb neve) plébánost is följegyezve. Mivel pedig az egész szöveg ugyanazon egy kéz írására mutat: valószínű, hogy a többi aláírók közt kétségtelenül a leginkább irástudó kakati plébános hagyta ránk ezen érdekes följegyzést.

IPOLYI ARNOLD.

XV-ik századi magyar történeti ének Mátyás királyról.

A Magyar Történelmi Társulat 1871-dik évi vidéki kirándulásának tudományos eredményéről szóló jelentések közlését múlt esztendei utolsó füzetünkben befejeztük. A véletlen azonban úgy akarta, hogy a zemplén-ungi levéltárbúvárlatok kétségkívül legbecesebb leletének ismertetése jelen újévi első ülésünkre s első füzetünkre maradjon. E „kétségkívül legbecesebb“ lelet, annyi jeles okmány között, nem kis jelentőségű szó; és mégis mi habozás nélkül írjuk le azt: mert a szóban forgó tárgy, illetőleg műdarab, valódi irodalomtörténeti nevezetesség, melyhez hasonló évek, sőt talán évtizedek óta nem merült föl.

Említettük volt, hogy a pálóczi bizottság három tagja, Leleszről Pálócra menő útunk közben, berándult az ungi Csicsery nevű nemes községbe, a Csicsery- és Orosz-családok levéltárait átkutatandó. E kutatás eredményéről egyikök: Nagy Imre tagtársunk, a „Századok“ 1871. X-ik füzetében (667—672. l.) külön jelentést tett közzé, egyebek közt fölemlítvén, hogy a hazafias készségű Csicsery Antal úr esaládi levéltárából kiválogatott s szives engedelméből egy évi tudományos használat végett átvett és Pestre magunkkal hozott 1178 darab okmány „egész tartalmát az idő rövidsége miatt még át nem vizsgálhattuk.“

Nagy Imre és Véghely tagtársaink Csicserről Pálócra érkezve, az utóbbi azonnal említé előttem, hogy ezen ládára rakott Csicsery-féle okmányok közt észrevett egy igen régi magyar históriás-éneket, mely, a mennyire hirtelenében kivelhette, török esatákról szól; bővebb megvizsgálás végett: ismeretes-e már, vagy nem? — vegyem által én, mint a ki effélékkel foglalkozom.

Pálóczon rendkívül el lévén foglalva a gr. Barkóczy-level-tárral, nem volt időnk a ládat fölnyitni s a kérdéses éneket kikeresni; Pestről pedig a másolásra szánt okmányok egy részével Vég helyt azt is magával vitte Veszprémbe, honnét csak a lefolyt december hó közepe táján küldé el, a pálócezi megbeszélés szerint számomra, Budára.

Ez, iné, magyarázata annak, hogy eddigi jelentéseinkben ezen ének ismertetése még benn nem foglaltatott.

Vég helyt Dezső barátom említett levelével a rég várt kéziratot megkapva, reményemen fölül meglepettem; ugyanis XVI-ik századi históriás-éneket, — a hallomás után legvalószínűbben Temesváry István Deáknak a kenyérmezei ütközetről irt verseskrónikáját várva: a helyett egy kétségtelenül XV-ik századi eredeti kéziratot láttam magam előtt, mint az irás, betűk és papír jellegéből első tekintetre fölismerhetni. Olvasgatni kezdve: az előadási modor, a verselés, valamint a sűrűen előforduló középkori, a XVI-ik században már vagy épen nem, vagy csak nagy gyéren használt ódon szavak és szóalakok megerősítettek nézetemben, s rendkívül fokozák örömemet.

Azonnal hozzáfogtam a nevezetes kézirat pontosabb megvizsgálása- és lemásolásához. Az erős anyagú, de hajtásainál és szélein már tetemesen megrongált papír nagy félvéből áll, hosszában kettéhajtva s így négy lapot képezve. A negyedik lapnak fele üres: a többi lap azonban egészen tele van írva sűrűen, a tartalmazott versezet különálló, de egymásután, versszakok általi megszakítás nélkül folyó soraival. Sőt az első lapnak még keskeny szegélyei is tele vannak irkálva összekuszált s már igen elmosódott verssorokkal, melyeket — valamint a fűszöveg egyes kikopott sorait is — csak hosszas fáradsággal s nagyító üveg használatával sikerült fölfejtennem. Ezen, a lap szélére írott sorok azok, melyeket az ének végéhez iktattam, 137—150. sorszám alatt. E tizennégy sorral a műdarab ma összesen másfélszáz sorból áll.

Ma, mondok, mert eredetileg hosszabbnak kel'e lennie. A jelen félv csak töredék; ugyanis az ének most legelső sora így kezdődik:

„De az feljül mondott Pál Kenézy.“

Világos tehát, hogy a verszet eleje leszakadt, hiányzik. Végtelen becsü az azonban így is. A legterjedelmesebb történeti ének, mely a nagy Mátyás idejéből főnmaradt. Méltó, hogy mint ilyen, mindjárt a nagy hírű „Emlékezzünk régiekről...” kezdetű középkori ének után, sőt a mennyiben eredeti magyar conceptió, e tekintetben a fölé soroztassék; méltó erre nemcsak terjedelmileg, de tartalmilag s nyelvészetileg is. A Mátyás király halálára, Beriszló Péterre és Both Jánosra szerzett emlékverseket mindenesetre hasonlíthatlanúlfölmúlja jelentőségben. Egyéb magyar ének e korból, világi tartalmú és történelmi, alig ismeretes, ily terjedelmű épen nem.

A jelen ének tárgyát Mátyás király egyik diésőségteljes hadi tényének: a Mohamet szultán által a Száva mentén építtetett igen erős Szabáes vára ostromának és megvételeének elbeszélése képezi, és pedig az ostrom megnyitától végig. Nem sok hiányozhatik tehát az ének elejéről (haesak az más tárgyra is ki nem terjedett), miután, mint az első sorokból látható, Kinizsy Pál ott még csak megkémleli a várat: azután száll alája a király Nándor-Fejérvárról a sereggel és ostromszerekkel.

Történt pedig ezen ostrom 1475 végén s 1476 elején, nevezetesen a vár megvétele az utóbbi év február hava első felében. *) Énekünkben — melynek folyékony verselése meglepőleg jó rimekkel ékes, — a várvasznak több eddig nem ismert részletét tudjuk meg, a mi e művet történelmileg is becsessé teszi; ily részletek pl. Ali bég érkezése, a dob- és trombita-epizód, a török ifjú kiszökése, Várday Simon elesése, stb.

De hadd szóljon immár a nevezetes irodalmi ereklýe maga, melyet először betű szerinti hü másolatban, azután mai kiejtés szerint közlünk.

*) Szalay László: Magy. Orsz. Tört. III. k. 2. kiad. 295 — 296. l.

Szabács viadalja.

1876.

Eredeti helyesírás szerint.

- De az felljwl mondot pal kenezŷ
 Aroknak melyseget ygen nezŷ
 Kŷ Sabach erws voltat elmelli
 Honneg mŷnemw algŷw kelmelli
5. Zorgosth megŷen Nandorfeyer varra
 Holŷ kyral errwl biszon hŷrt vara
 Leg ottan zamtalan sok hayokath
 Feŷer varnal az Dunan ¹⁾ valokath
 Nagŷ hamar fel vontata az zawan
10. Es Sabach var taŷath hoztata zawan
 Nep zamtalansaga kwrnŷwl alwan
 Nagŷ erwsseget vŷz felwl chynalwan
 Hayokath mond arokba vontathnŷ
 Kwrnywl pattantywkwal falt bontathnŷ
15. De ment az hayokoth fel vontata
 Sok felwl Sabach falath bontata
 Wŷz arokbol wŷadalth es tartothtak
 Azzal Sabachnak ŷ(n)gen sem arthattak
 Mert mondhatatlan zakalosokwal
20. Sok nŷlakwal swt zamtalan sokwal
 Kezy pwskakwal, nagŷ pattantywkwal
 Es kwlwmb kwlwmb algŷkwkal
 Sebes es gŷuan ²⁾ zwnetlen lwttek
 Swt minden creyekwel raŷtonk lwttek
25. Nwazért strwnlottak kemellethlen
 Hogŷ belwl serelm lwt merteklethlen
 Affelet sokzor harcholasth twttek
 Azzal magoknak sok sebet wettek
 Halalth es vallottak hat nemellyek

¹⁾ „Vizen“ volt először, de kitérültetett.

²⁾ Így; talán tollhibából „u g y a n“ helyett.

30. Kyraly nagy tistesseget melleth
 Ky alath ¹⁾ volt nepnek valogatotta
 Dolgat minden ment vytez tartotta
 Kyth meg nem mondhat emberý allath
 Mely nagy harcholas volt Sabach alath
35. Minden ot vytezegeth mutatta
 Mert kyral kwth hozza nugatta
 Eg jden nagy yeles strwmnlasth twnek
 Azzal magyarok yo newet wwnek
 Kyn hat Cheh wyteznepek nem voltak
40. De azokba osthán sokan holtak
 Mert twlaydon hat wnmagok mykor
 Volt volna seteth elw alomkor ²⁾
 Sabachba nagy veztegeseg lwt volna
 Vytez Chehnek azert bel ywth volna
45. Zerthelen magokoth oth rekezhwen
 Egh hazath vyadalhoz gerýesthwen ³⁾
 Leg ottan twlbelwl Twrwknepek
 Nagy vyadalth velek twrletenek
 Sok kwzwlwk kyk ot ben valanak
50. Nekyk kezen nekyk vyzbe halanak
 Oh nawalyas hythwan kemenseg
 Myt twn nekýk es az kewelseg
 Meg halanak nag vak merwsegbe
 Byzon nem vytezew meressegbe ⁴⁾
55. Ezt mi hagywk mynd vgyan azonba
 Mert semmit nem hoz nekwnk hazonba
 De yelenchw Alybeg ýweseth
 Es onnaton ment el erkezeseth ⁵⁾

¹⁾ „Merth oth“ volt először, de kitörültetett.

²⁾ „Volt volna nag seteth effelykor“ állott előbb, de így igazítottát át.

³⁾ E két sor úgy van betoldva a lap szélén.

⁴⁾ Ezen utolsó szó alatt eredetileg „h w s i s e g b e“ (hősiségbe) volt írva, de keresztülhuzatott.

⁵⁾ Itt lévén a papiros hajtása, ez a sor már annyira kikopott, hogy, kivált végszavai, csak hosszas tanulmányozás után, nagyító üveg

- Wolt olýha tyzenewt ezer lowal
60. Mýnd valogatotnep lowaglowal
 Sabachhoz nem messe eg kýs halmon
 Meg seregleg hog bezedet halýon ¹⁾
 Sabachba ²⁾ nag fel zowal kyalthnak
 Arrol bwlchesege lwn kýralnak
65. Hagýa nag sok dodoth doboltatný
 Trombytakwal es trombytaltatný
 Olýha hasad volt eg mýnd ezektwl
 Es volt nagy kyaltas vytezektwl
 Hog zozathoth wk ne vehessenek
70. Onnathon annalkwl mehessenek
 Alybeg ywthw lwn chak wy kara
 Meg sem fardola semmý munkayá
 Oth ezen wk nagýon olahýtanak
 Egenbe es mýnd feyet haytanak
75. Nagý bws yonhal meg vizza terenek
 Vyadalt kezdený sem merenek
 Az few haytasrol vewek ezekbe
 Hog nýnez segedelm mar twb ezekbe
 Azon kezde minden velekedný
80. Swt few haytason sem clegedný
 Azert ýgen yffýw Twrwk hamza
 Gondolwan hog volt Magyarath haza ³⁾
 Erws Sabachbol Twrkwk kwzwl
 Nagý syetetessegwel ky zwkný kezwl
85. Kyzwkwen zorgosth kyralthoz ýwta
 Leg ottan neky egheleth muta ⁴⁾
 Honneg alkob Sabachoth verethný
 Es kwnweb lezen wth meg vehethný
 Az helrwl kezdek zwrnýen verethný

használata mellett voltak valamikép olvashatók, vagyis inkább az egyes betűk romjaiból kicombinálhatók.

¹⁾ „Halýon“ helyett „adýon“ állt először.

²⁾ E szó helyett előbb „Onnaton“ állt.

³⁾ Így.

⁴⁾ Így, m u t a t a helyett.

90. Mýnd kwrnjwl nag erwssen twrethny
 Jollehet affelwl volt sok kwtez
 De azert ýngen menden menden ¹⁾ vetez
 Ment arrol ýmar Twrwknep bezel
 Lwt nekyk menden vetez nagy vezel
95. Mel nagy ²⁾ mondhatatlan vezedelmbre
 Lwnek az vtan es keges kegelmbre
 Mert esmerek hog meg nem býrhattyak
 Swt Chazarnak azt meg sem yrhattyak
 Azert twkelleth tanalez lwn kwztwk
100. Hog menden zabad lenne wn kwztwk
 Ky akarna az valnek Chazarhoz
 Awagy magyary Mathyas kyralhoz
 Az ³⁾ kenczeth ky oth Chazarth illethue
 Sem egh kez kwztwk azt ne illethne
105. Azon zerent Zabachba ben hadnak
 Es Zabachoth kyralnak meg adnak
 Ment feyedelmnek belwl tolmaczollya
 Ezt senky kywul meg se masollya
 Mert ez lwn nalok hat twkelletes ⁴⁾
110. Kyralnak kedyg nagy kellemetes
 Swt yonak tetek w felsegenek
 Es hozzya tartonep kwsszegenek
 Mert nag milto az menden felsegnek
 Nag kegelmes legyen ellensegnek
115. Jelezwl kedyglen mynd azoknak
 Kyk keges kegelmnek esny zoknak
 Akarattyok zerent twn kegelmeth
 Es nag myltosagos engedelmeth
 Ig meg adak zabacz erwssegeth
120. Benne hagyak algywnak bwsegeth
 Mely algywkat ⁵⁾ kyral twbbwhthete

¹⁾ Így, ismételve.

²⁾ Előbb: „De ez“, mely azonban kitörülteztet

³⁾ Előbb: „De az kenczeth.“

⁴⁾ Előbb e sor így állott: „Ez bezed lwn nalok hat twkelletes.“

⁵⁾ Eredetileg „a lgy w t a k“ — nyilván tollhibából.

- Es nagyon Sabachoth ¹⁾ erwsswhthete
 Hagywan benne vytezeknek yauath
 Hogy ne lathna towabba az karath
125. Ez mynd ezen zerent hat meg lewe
 Twrwknek es mendenek ²⁾ kegelmmet tewe
 Kyrál ³⁾ výgan Budara eredwen
 Twrwk Scrog kwrywlv ⁴⁾ terýedwen
 Hat valanak ⁵⁾ nekýk nagyý chwdaba
130. Hogy Budanak minden wehayaba
 Jelennen kyrálnak odwaraban
 Lathýak Twrwknepeeth kazdagl rwhaban
 Kyrálnak ekessen odwarlaný
 Ment kel pyaczon varban allani
135. Ezt meg hallak mynd Twrwkorsagban
 Twrwk Chazar lwn nagy bossosagban.

- Elw Eg ⁶⁾ yffyw varday Sýmon
 Kynek annýa e naponked syrhon
 Byzon w keges wrfwy vala
140. Ky pattantýwmiya oth hala
 Mas Cheh vytez francz few tystes hadnag
 Kyk byzon keges istennel vadrnak
 Es az twbbý othralýal ⁷⁾ kyk holtak
 Nag ⁸⁾ zeretetekel kyk voltak
145. Ebbe sonha ⁹⁾ senkynek nynecz kethseg
 Vag testwloth helen wkwt crezek

¹⁾ Előbb: „Es nagyon erwssen.“

²⁾ Előbb: „Az kyrál miltan mendenek“ stb.

³⁾ Előbb: „Es nagy výgan“ stb.

⁴⁾ Így.

⁵⁾ Előbb: „Azon helnek“ és „Azon vadnak,“ de kitörültetett, és mint fönt, úgy javítottott.

⁶⁾ Kitörülve: „segen“ (szegény.)

⁷⁾ Így.

⁸⁾ Ki lévén jóformán szakadva, nem egész biztossággal olvasható.

⁹⁾ Előbb: „sonhol“ volt, de kiigazítottott.

Ma ymar w erettek ¹⁾ ymagyon
 Affelet ²⁾ istennek nag halat agyon
 Mendennemw nag sok yo tetelerwl
 150. Es erws Sabach meg vetelerwl ³⁾.

Szabács viadalja.

1476.

Mostani helyesírás szerint.

.
 De az feljűlnondott Pál Kenézy ⁴⁾
 Ároknak mélységét igen nézi ;
 Ki Szabács erős voltát elméli : ⁵⁾
 Homég minemű álgú ? — kélmeli. ⁶⁾
 5. Szorgostt ⁷⁾ megyen Nándor-Fejérvára,
 Hol királ erről bizon ⁸⁾ hírt vára.
 Legottan számtalan sok hajókat
 Fejérvárnál az Dunán valókat
 Nagy-hamar felvontata az Száván
 10. És Szabács vár tájatt hoztata ⁹⁾ Száván.
 Nép számtalansága környöl állván,
 Nagy erősséget víz felől csinálván,
 Hajókat mond árokba vontatni,
 Környöl pattantyúkkal falt bontatni ;
 15. De ment ¹⁰⁾ az hajókat felvontatá,
 Sok felől Szabács falát bontatá
 Víz-árokból viadalt es ¹¹⁾ tartottak —
 Azzal Szabácsnak ingyen sem ¹²⁾ árthattak :
 Mert mondhatatlan szakálásokkal, ¹³⁾

¹⁾ Előbb: „Istenben es erettek“ volt, de kitérülletett.

²⁾ Előbb: „V e l e k“ és egy olvashatlanul kitérült szó állott.

³⁾ E vég 14 sor összekuszáltan és csak alig fölfejtetőleg az első lap szélére van írva.

⁴⁾ Kinizsy. ⁵⁾ Az el me szótól, amyi mint : vizsgál, elmélikedik fölötte. ⁶⁾ Kélmeli. ⁷⁾ Szorgosan, sürgősen. ⁸⁾ Bizonyos. ⁹⁾ Tájára hozta. ¹⁰⁾ Mint. ¹¹⁾ Is. ¹²⁾ Koránt sem. ¹³⁾ Mondhatatlan sok szakálás-puskával = régi hosszú várpuska (Doppelhacke).

20. Sok nyilakval, sőt számtalan sokval,
 Kézi puskákval, nagy pattantyúkkal ¹⁾
 Es kölömb-kölömb ²⁾ álgyükval
 Sebes es gyuan ³⁾ szönetlen löttek
 Söt menden ⁴⁾ erejekvel rajtonk löttek. ⁵⁾
25. — No, azért strumlottak ⁶⁾ kémélletlen:
 Hogy belöl séreim lött ⁷⁾ mértékletlen.
 A felett sokszor harcrolást töttek, —
 Azzal magoknak sok sebet vettek,
 Halált es vallottak hát némellyek
30. Király nagy tisztessége mellett —
 Ki alatt volt népnek válogatotta
 Dolgát menden ment vitéz tartotta,
 Kit ⁸⁾ meg nem mondhat emberi állat:
 Mely ⁹⁾ nagy harcrolás volt Szabács alatt!
35. Menden ott vitézségét mutatta —
 Mert királ ököhöz hozzá nügatta ¹⁰⁾
 Egy idén ¹¹⁾ nagy jeles strumlást tönek,
 Azzal magyarok jó nevet vőnek,
 Kin hát cseh vitéz népek nem voltak, —
40. De azokba osztán sokan holtak:
 Mert tulajdon hát önmagok, mikor.
 Volt volna setét előálomkor, ¹²⁾
 Szabácsba nagy vesztegség lött volna:
 Vitéz cseh nép azért belé jött volna,
45. Szertelen magokot ott rekesztvén,
 Egy házat viadalhoz gerjesztvén, ¹³⁾
 Legottan túl-belöl török népek
 Nagy viadalt velek törtletének. ¹⁴⁾
 Sok közölök kik ott ben valának —
50. Nekik kézen, nekik vízbe ¹⁵⁾ halának.

1) Taraczk, ágyú; innét: pattantyús = tüzer. 2) És különféle.
 3) Így, tán „u g y a n” helyett, tollhibából. 4) „M i n d e n” helyett, ódon.
 5) Lettek. 6) Ostromlottak, ostromoltak, a német Sturm szóból. 7) Sérelem lett. 8) Mit. 9) Mily. 10) Őket reá nügatta. 11) Egy időn, egy időben.
 12) Első álomkor = éjjél előtt. 13) Készítvén, szerelvén. 14) Így; indítának, tartának. 15) Általok részint kézen (karddal kezökben), részint vízben.

- Óh navalás, hitván keménség! ¹⁾
 Mit tön nekik es az kevélség! ...
 Meghalának nagy vakmerőségbe,
 Bizon, nem vitézlő merészségbe.
55. — Ezt mi hagyjuk mind ugyan azonba, ²⁾
 Mert semmit nem hoz nekünk haszonba;
 De jelentsök Ali bég jövését
 Es onnaton ment ³⁾ érkezését.
 Volt olyha ⁴⁾ tizenötezer lóval —
60. Mind válogatott nép lovaglólval.
 Szabácshoz nem messze egy kis halmon —
 Megsereglék, hogy beszédet halljon.
 Szabácsba nagy felszóval kiáltnak
 Arról bölcsessége ⁵⁾ lön királnak:
65. Hagya nagy sok dobot doboltatni,
 Trombitákkal es trombitáltatni;
 Olyha hasad volt ég mindezeketől — ⁶⁾
 Es volt nagy kiáltás vitézektől,
 Hogy szózatot ők ne vehessenek,
70. Onnaton annálkül ⁷⁾ mehessenek. —
 Ali bég jöttö ⁸⁾ lön csak új kárra:
 Meg sem fardóla ⁹⁾ semmi munkája!
 Ott ezen ők nagyon óhajtának ¹⁰⁾
 Egyembe, es mind ¹¹⁾ fejet hajtának.
75. Nagy bús jonbhal ¹²⁾ meg visszatérének —
 Viadalt kezdeni sem merének.
 Az főhajtásról vevék eszekbe,
 Hogy nincs segedelm ¹³⁾ már több ezekbe,

1) Óh nyavalyás, hitvány keménység! 2) Ezt mi ugyan hagyjuk mind abba. 3) Onnat, toldalékkal, mint ma is pl. ismétlen, ismét helyett. Ment = m i n t, ódn. 4) Körülbelől, mintegy. 5) Tudomása. 6) Mintegy (meg) hasad volt (az) ég mindezeketől. 7) A n é l k ü l. Ódon. 8) Jötte. Vasban, Zalában ma is úgy ejtik, mint fönt. 9) Fordúla. 10) Sóhajtának, sajnálkoznak. 11) Egyetembe, és mind stb. 12) J o n h vagy j o h, kiavúlt szó = nemesebb belső részek, kebel; innét: johtatni vagy iktatni (mint juhar v. ihar, juhász v. ihász) annyi mint belsejébe helyezni, bekebelezni. 13) Segedelem helyett, e szó középkori, csonka alakjában használva.

- Azon kezd minden vélekedni,
 80. Sőt főhajtáson sem elégedni.
 Azért igen ifjú török hamza ¹⁾
 — Gondolván, hogy volt Magyarát-háza ²⁾ —
 Erős Szabácsból törökök közül
 Nagy sietéssel ³⁾ kiszökni készöl.
 85. Kiszökvén, szorgostt királhoz juta,
 Legottan neki egy helet muta ⁴⁾,
 Honnég alkóbb ⁵⁾ Szabácsot veretni,
 Es könnyebb ⁶⁾ leszen öt megvehetni.
 Az ⁷⁾ helről kezdék szörnyen veretni,
 90. Mind környől nagy-erössen töretni.
 Jóllehet a felől volt sok kötés : ⁸⁾
 De azért ingyen minden-menden vetéz ⁹⁾
 — Ment arról immár török nép beszél —
 Lött nekik minden vetéz nagy veszél.
 95. Mel nagy mondhatatlan veszedelmbe
 Lőnek az után es kegyes kegyelmbe :
 Mert esemerék, hogy meg nem birhatják,
 Sőt császárnak azt meg sem irhatják ;
 Azért tökélett tanács lön köztök,
 100. Hogy minden szabad lenne ön-köztök :
 Ki akarna, az válnék császárhoz,
 Avagy magyari Mátyás királhoz ;
 Az kincset ki ott ¹⁰⁾ császárt illetné :
 Sem egy kéz köztök azt ne illetné,
 105. Azon szerént Szabácsba ben hadnák —
 Es Szabácsot királnak megadnák.
 Ment fejedelmnek belől tolmácsolja :
 Ezt senki kívül meg se másolja,
 Mert ez lön nálok hát tökéletes,
 110. Királnal kedig ¹¹⁾ nagy kellemetes,

1) Török tisztí czím. 2) Így ; tán helynév. 3) Sietősséggel. 4) Így, mutata helyett. 5) Honnét alkalmasabb. 6) Könnyebb. 7) Azon.

8) Harczgát, vesszőfonadékból, czölöpökből és földből készítve. 9) Vitéz.
 10) A kincset, mely ott. 11) Pedig.

- Söt jónak teték ¹⁾ ő Felségének
 Es hozzá ²⁾ tartó nép községének.
 Mert nagy miltó az minden Felségnek :
 Nagy kegyelmes legyen ellenségnek !
115. Jelesül kediglen ³⁾ mindazoknak
 Kik kegyes kegyelmnek esni ⁴⁾ szoknak.
 — Akaratjok szerint tön kegyelmet
 Es nagy miltóságos engedelmet.
 Így megadák Szabács erősségét,
120. Benne hagyák álgyúknak bőségét, —
 Mely álgyúkat királ többöteté ⁵⁾
 Es nagyon Szabácsot erősöteté,
 Hagyván benne vitézeknek javát,
 Hogy ne látná továbbá az kárát.
125. Ez mind ezen szerint hát megleve,
 Töröknek es mendennek kegyelmet teve.
 Királ ugyan Budára eredvén ⁶⁾,
 Török sereg környöle terjedvén :
 Hát valának nekik nagy csudába ⁷⁾,
130. Hogy Budának minden utcájába
 Jelennen királnak odvarában ⁸⁾
 Látják török népet kazdag ⁹⁾ ruhában
 Királnak ékessen odvarlani :
 Ment kell piaczon, várban állani. . . .
135. Ezt meghallák mind Törökországban —
 Török császár lön nagy bosszóságban. ¹⁰⁾

Elő ¹¹⁾ egy iffjú Várday Simon,
 Kinek anyja e napon : kedd, sirhon ! ¹²⁾
 Bizon, ő kegyes ¹³⁾ úrfú vala

¹⁾ Tetszék ; ő- és középkori alakban. ²⁾ Hozzája. ³⁾ Jelesül pediglen.
⁴⁾ Kegyelemnek esdni ; es d n i = térdre es ni, csengeni : egy gyök-
 ből erednek. ⁵⁾ Többöteté, mint a következő sorban : „erősöteté“ = erő-
 sítetté ; középkori alak. ⁶⁾ Indulván, mint ma is „útnak eredvén.“
⁷⁾ Értsd : az ő nagy csudálatukba. ⁸⁾ Jelen, királynak udvarában. ⁹⁾ Gaz-
 dag. ¹⁰⁾ Bosszúságba. ¹¹⁾ Értsd : e l s ő. ¹²⁾ Sirjon. ¹³⁾ Kedves, kellemetes.

140. Ki pattantyú miá ¹⁾ ott hala.
 Más cseh vitéz Francz, fő tisztos hadnagy, —
 Kik bizon kegyes Istennél vadnak, ²⁾
 Es az többi, ott rajjal ³⁾ kik holtak,
 Nagy szeretetekkel kik voltak.
145. Ebbe sonha ⁴⁾ senkinek nincs kétség —
 Vagy testől ott helen ⁵⁾ ökök értsék.
 Ma immár öretek imádjon,
 A felett Istennek hálát adjon
 Mendennemő sok jótételéről ⁶⁾
150. Es erős Szabács megvételéről. ⁷⁾

Föltűnő körülmény, hogy énekünk Szabács várának erős ostrom után, capitulatio által lett megvételéről szól: ellenben az eddig ismert kútfők e várnak meglepés és roham általi megvételéről emlékeznek. Csupán Verancsics N é v t e l e n e beszél részleges capitulatióról, t. i. azokéről, kik a nagy zömtoronyba szorultak vala. (Szalay, III. 296.) Énekünkben is csak ezekre értetnék-e a földadási alku? Nem lehetetlen, bár oly általánosságban szól, hogy inkább az egész várra és őrségére kell értenünk. Itéljenek és döntsék el azok, kik a tárgyalt kor történeteivel tüzetesen foglalkoznak.

A mi az ének keletkezési idejét illeti: azt — a külső jelegeknek is teljes egyezésével — a tartalomtól következtetve, bátran az 1476-dik évre merjük tenni. Mert különösen a végtől közlött tizennégy sor oly közvetlenséget tanúsít, mely a vers szerzése és az esemény történte között huzamosb időköz leteltét nem engedi föltennünk. Midőn pl. az elesett ifjú Várday Simon édes anyját sirásra buzdítja a költő; de meg a 146-dik sorban a Szabácsnál elesetteknek a harczhelyen mintegy még temetflenségét, mindenesetre testöknek még főnvoltát írja:

„V a g y t e s t ő l o t t h e l e n ö k ö t é r t s é k ,“ —

s inti az éneket hallgatókat, hogy imádkozzanak az elhullottakért, s adjanak hálát Szabács megvételéért!

¹⁾ Pattantyú miatt, ágyú miatt. ²⁾ Vannak. ³⁾ Seregesen, csoportosan. ⁴⁾ Soha. Ódon alak. ⁵⁾ Testül, test szerint, ott helyben. ⁶⁾ Jótételéért. ⁷⁾ Megvételéért.

A kéziratról megjegyzem még, hogy az alkalmasint eredeti fogalmazvány, legalább a sűrűen előforduló egykorú törlések és javítások, melyeket a betű szerénti közlésben mindenütt jeleztem, ezt gyanítatják.

A papír vízjegye régi alakú mérleg, t. i. a két mérőserpenyő az elhajlás fokát mutató karikával környezve. Az egész gajmós végű, meglehetősen hosszú nyélen függ. — A szakadozott kéziratot, melyet van szerencsém ezennel eredetiben bemutatni *), további romlástól megóvándó, a mennyire lehetett, özszeragasztgattam.

Együttal azon óhajtásomat fejezem ki: vajha az ének elejét tartalmazó papírtöredéket sikerülne még föltalálni azon tetemes irattömeg között, melyből Nagy Imre és Véghely barátink Csicseren a fönt jelzett 1178 db okmányt kiválogatták. E végett a Csicsery-levéltár újból való gondos átvizsgálása valóban igen kívánatos volna, a mi ha nem előbb, tán a múlt ősszel átvett okmányok visszaszolgáltatása alkalmával történhetnék meg.

Nem fejezhetem be ez ép oly szerencsés, mint nevezetes lelet közlését a nélkül, hogy Társulatunknak a vidéki kirándulások sikeréhez szerencsét ne kívánnék, s azoknak évenként minél nagyobb buzgalommal leendő folytatását ezúttal is a legélénkebben ne ajánlanám. Mert, ime, csak a jelen egyetlen ének, — vagy pl. Ulászló és II. Lajos királyok egykorú, eredeti képeinek fölfedezése — a többi gazdag eredménytől eltekintve — már magában is megérdemlette volna, vagy megérdemlené, hogy érette Ungba és Zemplénbe fáradjunk!

THALY KÁLMÁN.

*) Az 1872. január 4-diki ülésen.

A vármegyék első alakulásáról és őskori szervezetéről.

N e g y e d i k k ö z l e m é n y.

Nagy horderőt rejt magában a föntebb bebizonyított állításunk, hogy a megyék nagyok, a várispánságok ellenben aránylag kis testületek voltak. A megyék elsőkori nagyságából következett azok kisebb száma is. Az idézett példák szerint egymaga Zólyom megye későbbi négy vármegyét, Újvármegye hármát, Fejér megye kettőt, Csanád is többet rajozott; azonkívül Szepes, Bereg, Máramaros a megyék sorában nem foglaltak helyet. Tetelesen le kell tehát az elsőkori megyék számát szállítani, de azt egész pontossággal még most meghatározni nem tudjuk. Ellenben a várispánságok elsőkori száma biztosan meghatározható hetventől hetvenkettőig. E részben ugyanis, — mikép odafönn idéztem, — a párisi könyv és Otto freisingi püspök tanúsága, tehát két hiteles külföldi kútforrás a tizenkettedik századból, teljesen összevág a tatárfutás előtti államviszonyokat elbeszélő belföldi Rogerius mester tanúságával, melyet ő maga idejében közönségesen tudvalevő dolognak vallott ¹⁾.

Nem szabad azonban e helyen egy nehézség elől kitérnünk, tudniillik: mikép kerülhette el az imént idézett kútforrások íróinak figyelmét a megyék száma, holott azokat épen úgy tudhatták volna meg, mint a várispánságokét, sőt a megyék, mint nagyobb országrészek számáról még talán kiválóbb tudomást lehet vala szerezniök, mint a várispánságok számáról. Ezen látszólagos nehézséget megoldja a következő fölvilágosítás: mikép már ezen vázolat harmadik közleményében kifejtettem, országunk a megyék első alakulása korában a szerves megyéken kívül,

¹⁾ Lásd az 1870-iki „Századok“ 506. lapján ²⁾ és az 1871-iki „Századok“ 302. lapján ³⁾ jegyzeteket.

oly nagy terjedelmű más kerületeket is tartalmazott, melyek vagy királyi praediumi minőségűek, vagy néptelen és vadon állapotjuk, szóval a megyei föltételek és attributiók hiánya miatt, nem lehettek még akkor szerves megyékké alakítva; következőleg a primitív jellegük bizonytalansága és folytonos fejlődési változások voltak azon akadály, mely miatt a megyék száma nem juthatott megállapodott és constatált stadiumba; holott a várispánságok mind a királyi jövedelmek tekintetében, mire a párisi író reflectált, mind külön zászlók alatti hadi erejük kiállításakor, mit kétségen kívül Otto frisingi püspök és Rogerius számba vettek, szembetűnők és megfigyelhetők voltak.

Hogy meggyőzőbb fogalmat szerezhessünk magunknak arról, mennyi nehézséggel járt a régi korban oly statistikai adatok megszerzése, melyek egy ország részeinek biztos száma vagy névjegyzéke megtudására vezettek, szolgálunk két jellemző példával. Az elsőt vesszük egy 1416-diki okmányból. Ez évben t. i. kiváló négy magyar főúr esvén török fogságba, e miatt az ország minden részeiből több nagy család előkelő emberei, köztük a Garák, két országzászlós, a volt tárnok, három apát és néhány püspöki meg báni képviselő, ezekhez csatlakozván a Valkó és Baranya megyék számos nemessége is, Pécsen gyűltek össze, a foglyok kiváltása módjáról tanácskozándók. Ezekről csak föl lehetne tenni, hogy a vármegyék számát és neveit, mint oly értelmes urakhoz illik, jól ismerték. Hiű föltevés. Csak negyvenegy vármegyét tudtak elsorolni, melyekbe a váltságdíj beszedésére küldötteket rendelték; ezen számon túl a többire, különösen a felső vármegyékre nézve bevallják, hogy azokat megnevezni nem képesek, s azért oda csak általában jelöltek ki küldötteket. ¹⁾ A másik példa 1490-dik évről való, midőn Maximilian, Mátyás királyunk halála után Magyarországra törvén, magát magyar királynak akarta megválasztatni, és e célra a vármegyékhez felhívást intézett. Ki merné kétségbe vonni, hogy a fejedelmi irodának a vármegyék terjes névjegyzéke használatára készen állott? azonban a császári udvari titkos levéltárban máig fönmaradt azon időbeli lajstrom tanúsítja, hogy híveit

¹⁾ Fejér, Cod. Dipl. Tom. X. vol. 8. 568.

nem voltak elég szerencsések az összes vármegyék és törvényhatóságok hiteles névjegyzékének birtokába jutni, mert a kérdéses lajstrom csak negyvenkét vármegye nevét tartalmazza, azzal a hozzáadással, hogy hallomás szerint hatvankettőnek kellene lennie, és az ország kincstárnoka jobban tudja azokat. Ily tudatlanságában a lajstrom szerzője Erdélynek csak négy vármegyét, Horvátországnak a Szávától a tengerig egyet, Zágrábot juttat, Nyírségről pedig nem tudja, vármegye-e vagy nem? ¹⁾ Ily tanulságos példák után lehet-e azon fönnakadni, hogy a föntebb idézett kútforrások íróinál az őskori megyék számát följegyezve nem találjuk? — Menjünk tovább.

Már előre bocsátottam, hogy az eredeti várispánságok a megyékbe voltak keblezve. Minden megye, ²⁾ de itt csak az elsőkori megyéket kell érteni, országos várral volt ellátva, következőképpen várispánsági álladékokat is, — legalább részben, — tartalmazott. A mennyiben pedig minden megyében azon nevű várat is találunk, az illető székes várnak mondhatjuk. De a székes várak nem egyedüliek, mert az őszalkotású megyékben, ritka kivétellel, még más országos várak és várispánsági tartozmányok is voltak, melyeket országos őrvár, őrvárispánságoknak, és ha az ország széleit védték, végváraknak (Confinium), végvárispánságoknak neveztek. Ezen elnevezések alapját a Szent-László törvényében említett Ewrtü — örök, — és a legrégebb korból a török uralom tartamáig lejött végvár, végház, végek, szavakból merítem.

Volt-e a székes és ör meg végvárak, illetőleg várispánságok közt valami lényeges szerves különbség: erre csak bővebb kutatások fognak fölvilágosítást adni.

Az eredeti székes várak és várispánságok névjegyzékének kidolgozását másokra bízván, kik arra vonatkozó bő anyagot fognak az eddig is napfényre hozott kútforrásokban találni: én

¹⁾ F. Firnhaber, Beiträge zur Gesch. Ungerns stb., külön lenyomat aus dem 3. und 4. Hefte des Bandes des Jahrg. 1849. Archiv Öster. Geschichte 81. l.

²⁾ Kivételnek alig volt helye. Csak az egy Kemej megyében eddig nem sikerült székes várat felfedeznünk.

ennél hasonlítlanúl nehezebb terhet veszek vállaimra, az ör- és végvárispánságok névjegyzékének megkísérlését.

Előbb azonban, hogysem ebbe ereszkedjem, szükséges némelyeket előre bocsátanom. Először : hogy sem a székes várispánságok nem merítették ki azon megye egész területét, melynek nevét viselték és melynek székhelyéül szolgáltak, sem pedig az ör- és végvárispánságok zárt kört a megyében nem képeztek ; maradván még mind a két rendű várispánságok álladékan kívül a megyékben bő terület, a szorosabb értelmű megye constitutumául, mi a következők folyamában fog kiderülni. Másik megelőző figyelmeztetésem az : hogy a hetvenkettes várispánságok sorába csak azokat lehet fölvenni, melyeknek ily minőségű léte a tatár veszedelem előtti időből van constatálva, mert ezen catastropha után, még IV. Béla kormányzása alatt, nemcsak a királyi birtokokon emelkedtek újabb várak és várispánságok, hanem úgyszólván gombamódon szaporodtak azok, részben mint rablófészek, magánurak földén. — Végre megjegyzem, hogy ámbátor már az első közleményemben rámutattam szent István azon hatalmas intézkedésére, mely a törvénybe is átment, hogy a várak az ország, illetőleg azt képviselő korona számára expropriáltak ; de miután Anonymusunk arról tanúskodik, hogy még az ő korában egyeseknek és családoknak várbirtokok volt, ezen körülménynek más magyarázatot nem adhatunk, mint azt, hogy az expropriatio következetesen nem minden nemzetségi ősvárra foganatosított, vagy hogy a három nagy király után következett gyöngé utódok nem tudtak a törvénynek érvényt szerezni, sőt talán kegyelt híveiknek attól fölmentő engedélyt is osztogattak.

Ezeket előre bocsátva, és kijelentve, hogy ezen nyomozásban a második közleményben fölállított elvek lesznek vezetőim, megkísérlem a Duna jobb partján létezett elsőkori ör- és végvárispánságokat az eddigi homályból napfényre hozni.

a) Kezdem *V i s e g r á d d a l.* Létét az első alakulások korában, a jelen vázlat második közleményében, hivatkozással az első király tanúságára, kimutattam. A milyen bizonyos ez, oly keveset tudunk mondani szervezete részletes adatairól. Ezeket azon jeles dolgozatban sem találtuk föl, melyet Wenzel taná

Visegrád fénykoráról, minden okmányos és történelmi kútfők szorgalmas fölhasználásával adott ki. ¹⁾ Habár a történelem nem egy lapjára van írva Visegrád neve, miután neki a királyi udvár viszonyaiban már korántól kezdve előkelő szerep jutott, mint baljóslatú királyi börtönháznak és később a korona ör-helyének, de ez ide nem tartozván, csak azt kell már másodszer megemlítenem, miszerint fekvése arra vezet meggyőződésünket, hogy a magyar királyság első századaiban Esztergom megye álladékhöz tartozott, utóbb pedig az új kiadású Pilis vármegye dotációjára fordított. Azalatt, míg az elsőkorú őrvárak és várispánságok legnagyobb száma a változott államszükségek folytán az enyészet homályába merült, Visegrád sokáig fönntartotta magát várispánsági minőségben; a miért kétszeresen tanulságos lenne változott szervezete rejtekeibe bepillantani, és e czéllal minden kútforrásokat tanulmányozni.

b) Karako (Cortou, Coreou, Cracou, Krako, Karkou). Ezen várispánság, mint más helyen véleményeztem, az 1009-diki okmányban „pagus civitatis“ kifejezéssel van örö-
 kítve. ²⁾ De ettől is eltérve, várispánsági minőségének másik bizonyítéka a szintén már említett fejérvári vártelekkönyv, — Legenda Sancti-Stephani, — melyből Károly király rendelte megfejtetni ezen várispánság álladékat, őrsége számát, szabadságait és egyéb viszonyait, mivelhogy a gondos nagy király ezen könyvbe az egész önalkotta intézmény szervezetét följegyeztette. Pótolhatlan kár, mely ezen codex elvesztével ugy a hazai történelmet, mint az elsőkorú birtokviszonyokat érte. Karakót illetőleg azonban még fönnmaradtak más középkori okmányokban több nyomok ezen várispánságnak a XIII. századig terjedt életéről. II. Andrásnak a jeruzsálemi kalandos hadjáratból hazatér-
 tével 1218-ban kelt érdekes adománya arról tanúskodik, hogy

¹⁾ „Századok“ 2-dik évi folyam 395—412. 1.

²⁾ Megtörtént rajtunk, hogy a Fejér Dipl. Codex tömkelegében az 1009-diki okmánynak azon példányán kívül, mely Tom. I. 289. lapon olvasható és véleményünk alapjául szolgált, azon Codex más helyén Tom. IV. vol. 2. 431. lévő 1257-diki átirat figyelmünket elkerülte, a hol Cortou helyett Colon jó elő. De ez okoskodásunk lényegét nem ingatja meg.

mivel János esztergomi érsek az egykor gazdag magyar királyság várai és e várak tartozmányai pazarlásának ellentállott, az által a király haragját magára vonván, száműzésbe küldetett, és a Karakó várispánság egykori állandékához tartozó Tardos falutól megfosztatott. De meglepő a kettős bünt elkövetett király eljárásában, hogy a nevezett várjóság a királyi kegybe visszafogadott érseknek újra adományoztaték és a főpapnak most a várjog elidegenítése ellen kifogása nemi volt. Egyszer mindenkorra elég legyen itt megemlíteni, hogy a Szent-István törvénye szerint elidegeníthetlen várjogoknak, ha azok ily tilalom ellenére adományoztattak, a korona kebelébe visszaserzése, a hirhedt Neoacquisticánál is válságosabbnak tekinthető, mert nem csak hogy a kegyelteket rohammal sülyesztette, hanem önkény és félszegség is volt kísérője. IV. Béla kétszer vizsgálta meg a karakói várispánság jogviszonyait, mikor még rendes szervezetében, várőrségi sereggel ellátva, hadi tisztek alatt állott. Először György győri püspök, másodsor Pál pozsonyi prépost volt a biráskodással megbízva. A karakói várispán állomása egy rangúnak tartatott a megyei főispánokéval, minek bizonyágául szolgál az, hogy egy 1205-diki okmányban a karakói várispán az aláirt megyei főispánok közt van felírva. ¹⁾

c) Bana. Tévednek, kik azt hiszik, hogy Bana vár neve alatt Selmecezt kell érteni. Igaz, hogy Selmeceznek is a XIII. században ez volt egyszerű bányamivelést jelentő neve, de annak legkisebb nyoma sincs, hogy Selmecez őrvár, illetőleg várispánság lett volna. Ellenben számos okmányban és a névtelen jegyzőben előforduló Bana vár neve alatt, a mostani Komárom megyei Bana helység határában romokban heverő várat kell érteni. Ezen várispánság terjedelmes állandéka nemcsak a

¹⁾ Wenzel Árpádkori új okmánytár I. köt. 346, II. köt. 296. Pál pozsonyi prépostnak 1257-ki okmányában ezek állanak: „Cum jura castrí de Karkou . . . revocare deberemus, Endus major exercitus . . . ac ceteri jobagiones castrí . . . affirmabant. Nos vero ab omnibus ipsius provincie et comitatus nobilibus et ignobilibus inquirendo invenimus“, stb. Fejér, Cod. Dipl. Tom. III. vol. 1. 22. Tom. IV. vol. 3. 437. Tom. V. vol. 2. 100. Karakó vár Vas megyében, ily nevű helység határában keresendő.

Duna jobbpartján, de annak balpartján is több megyében volt elszórva. Kormányzása tekintélyes állomásnak tartatott, mert például IV. Béla alatt a tárnoki előkelő méltóságot viselő Hant-Paznan nembeli András, a Forgácsok dicső őse, utána pedig több más zászlós úr is ezen várispánság hivatalát viselték. Az 1226-diki adomány, melyre föntebb oly nagy súlyt fektettünk, nem hozhat bennünket hibába azzal, hogy ott Bana Comitatus czímet kapott, mert a második közleményben fölállított criterionok kétségtelenné teszik, hogy csak szerves várispánság volt, és nem megye. Bizonyítja azt még az is, hogy Bana 1258-ban a várjogi vizsgálat tárgya lett, melynél Vince nyitrai püspök királyi delegált bíró minőségében működött. ¹⁾

d) Szolga-Győr (Zulgagewr). Ez egyike a jelentősebb és nagyobb végvárispánságoknak az osztrák széleken. Álladéka a Duna két partján Somogytól Sopronyig, és Pest megyétől Esztergom, Nyitra, Bars és Hont megyékig terjedett. Kormányzását királyaink előkelő és zászlós uraknak osztogatták, mert az okmányok végén elsorolt országnagyok közt ott látjuk a zulgagewri comeseket is. IV. Bélának atyja adományára hivatkozó iratában Comitatus Zulgagewriensis ezim várispánsági értelemben alkalmaztatik. Habár ezen király vallomása szerint a várjogi vizsgálatok alatta az egész országban, minden várispánságra ki voltak terjesztve, mégis ez ideig nem jött napvilágra oly okmány, mely ezen végvárispánságban működött delegatióról tanúskodnék. Azonban oly föltevésben, hogy e végvár a győri egyházmegyéhez tartozott, Omode győri püspök, ki 1255-ben az egész püspöki megyében fekvő várjogok vizsgálatával bízott meg, lett volna az, ki a szolgagyőri vár birtokúgyeit is intézte el. Ezen várispánságnak a XIII. század alkonyán nagyszerű, habár eddig meg nem fejtett változáson kellett átesni. Két okmány szövege hiteti ezt el velünk. Egyben ezen szavak fordulnak elő bizonyos ebéd lakosokról: „qui olim fuerunt castrenses de Golgouch, qui Zulgageurienses alio nomine nuncupantur.“ V. Istvánnak 1270-diki alapítványában pedig

¹⁾ Fejér, Cod. Dipl. Tom. IV. vol. 1. 56, 98. Tom. VII. vol. 1. 306. Tom. VII. vol. 3. 26.

ezen várispánsághoz tartozó, különben Pest megyei helységek „terrae ducatus de Zulgageur“ nevezet alatt említettnek. ¹⁾

e) **Loesmánd** (**Luchman**). Első nyoma ezen végvárispánságnak a XII. század közepe, II-dik Gejzának és III. Istvánnak királyságára esik. Előbb Loesmánd, aztán Lanszér végvárak voltak központjai, birtoka pedig Soprony és Vas megyében terült el. Országos várispánsági szervezettel birt mindaddig, míg IV. Béla azt Lőrincz sopronyi főispánnak adományozá. Ezen adománylevelben a király ismételten Comitatusnak czimezi, várispánsági értelemben. ²⁾

f) **Kapu** vagy **Kapuvár** (**Copu**). III. Istvánnak egy 1162-diki okmánya ad bizonyosságot országos vár létéről. Maga ezen végvár, birtoka és őrei a Soprony megyei Rábaközben feküdvén, okot szolgáltatottak arra, hogy a Rábaköz, mint a várispánság földterülete, Comitatus de Rabaköz vagy Sedes Rabaköz nevet nyert. ³⁾

g) **Koast**. Valószínű, hogy ezen nevű őrvár Baranya megyében vagy közel hozzá feküdt, minthogy Vajszló és Mysen nevű birtoka azon megyében volt. Várispánsági szervezetét és a hetvenkettesekhez tartozását bizonyítja a várispánsági szolgálat és azon körülmény, hogy már II-dik András kezdé várjogi birtokait fosztogatni, mit utódi is folytattak. ⁴⁾

h) **Zakach**. Ezen nevű őrvárnak és várispánságnak létéről és a hetvenkettesekhez tartozásáról csak egy adatunk van, tudniillik IV. Bélának a pannonhegyi alapítványokat megerősítő

¹⁾ Fejér, Cod. D. Tom. III. vol. 1. 397. Tom. IV. vol. 1. 156, 313. Tom. IV. vol. 2. 15, 367, 428. Tom. IV. vol. 3. 432, 487, 492. Tom. V. vol. 1. 59, 68, 69. Codex Patrius I. köt. 7, 30. III. köt. 20. Sion II. köt. 529, 600. III. köt. 782. Valószínűbb, hogy a sopronyi Szolga-Győr volt ezen várispánság központja.

²⁾ Fejér, C. D. Tom. II. 184. Tom. VII. vol. 5. 119. Tom. IV. vol. 3. 149. Tom. V. vol. 1. 82. Cod. Dipl. Patrius I. köt. 31.

³⁾ Fejér, C. D. Tom. II. 164. Codex Dipl. Patrius I. köt. 272, 275, 293, 312.

⁴⁾ Fejér, C. D. IV. vol. 3. 320, 396, 470. Tom. V. vol. 1. 51. Tom. VI. vol. 1. 200.

okmánya, mely szerint Zakach vár és annak birtoka azon apát-ság dunaközi javai táján létezett. ¹⁾

i) **Budoloug.** Hogy ily nevű várispánság a XIII. század elején a Duna jobbparti országrészén keresendő, és hogy a hetvenkettek közé tartozott, IV. Béla királynak 1246-diki azon okmánya bizonyítja, mely által Aba-nemből származó Sándor comesnek azon várhoz tartozó Chatar nevű Baranya megyei falut, a várkötelékből kiszakasztva, adományozá. További nyomozástól tételeztetik föl annak kiderítése: vajjon ezen várispánságra vonatkozik-e a Váradi Registr. 335. §-ában bíraskodó comes de Bodolou? ²⁾

k) Hogy **Urhida** is ezen rendű várispánságok sorába való, még pedig az első alakulás korából, a második közleményben kitüntettük, és itt egyszerűen ismételjük.

Ezzel meg vannak számlálva a Duna jobbpartján alakított országos ővárispánságok. Ide nem sorolhatjuk tehát sem Pilst, mint a tatárfutás után állítottat, sem Segesdet Somogyban, és Ságot Vas megyében, habár mind a kettő Comitatus czímmel tiszteltetik meg; nem pedig azért, mivel a várispánságok kellékeit nélkülözik, és mindkettő nem volt más, mint a királyi és királynői udvarnokok földje és kertülete. ³⁾

Látszatra nehezebbnek mutatkozik azon kérdés eldöntése: vajjon a középkori okmányokban gyakran olvasható „Comitatus de Bocon“ megyét, vagy várispánságot, avagy utóbb vármegyét jelentett-e? Határozottan nemmel felelünk. Bakony már a legrégebb-korban királyi praedium, vagyis a királyi udvartartáshoz kapcsolt koronai birtokterület volt. Nagy terjedelménél fogva a Comitatus czim azonkép alkalmaztatott reá, mint Bereg, Mármaros, Szepes rengeteg erdőterületekre, azoknak vármegyévé fejlődésök előtti időben. A bakonyi comes sem volt más, mint ezen terület fölügyelője. Eldönti pedig ezen kételyt leginkább

¹⁾ Wenzel, Árpádkori Új Okmánytár II-dik köt. 25.

²⁾ Fejér, C. D. Tom. IV, vol. 1. 419.

³⁾ Wenzel, Árpádkori Új Okm. IV. köt. 312. Magyar Történelmi Emlékek. Kiadja ifj. Kubinyi Ferencz. Pest 1867. 84. „Super terris Udvarnicorum . . . in Comitatu Udvarnicorum de Ság.“ A másikban így: „Tres villas Dobza in Comitatu de Segusd.“

azon tény, hogy a Bakonyság sem megyei, sem várispánsági attributiókkal nem bírt, és a mi legfőbb, hogy a Boconi Comitatus alá tartozó helységek, Veszprém megyéhez számítottak. Például az 1254-diki okmányban említett Szent-Kereszt, és az 1275-diki okiratban foglalt Dolosd faluk mind a mellett, hogy a Bakonyban fektüdtek, Veszprém megyébe keblezetteknek irattak. ¹⁾

Folytatván nyomozásunkat a Duna balpartján, ott találunk egy csoportban az osztrák és morva határszélek és a Vág-vonal őrizetére rendelt öt végvárispánságot, úgymint: Stomfa, Sempte, Galgócz, Bolondócz és Újvárt, melyekről egyenkint.

1) *Stomfa*. Ezen végvárispánság Pozsony megyében, a Morva folyó Dunába szakadásánál emelt Devina (Divén) egykori szláv fejedelmi híres erőd és székhely romjaitól kezdődött a határszéleken fölnyúló álladékkal. Várispánsága nyomaira csak IV. Béla korában akadunk ugyan, de fekvésénél és rendeltetésénél fogva mégis a hetvenkettesekhez számítjuk. Egy 1280-diki okmányban Comitatus de Uztampa néven találjuk följegyezve. ²⁾

m) *Sempte* (*Scemte*, *Semptej*). Már Béla király névtelen jegyzőjének azon tudósítása, hogy a honfoglaláskor birtokba vett Sempte (nála hibásan írva Stumtey) azon várak közé tartozott, melyek az ország nyugoti szélei és kivált a Vág-vonal védpontjául tűzettek ki, maga után vonta ezen várnak védvárispánsággá alakítását. Még II-dik András korában is, mely a várintézmény hanyatlását jelzi, teljesen berendezett állapotban tartatott, mert a Váradi Regest. 363. §-a szerint volt várispánja, — neve Comes Zobozlou, — voltak várkatonái, — *jobagiones castri*, — volt várnépe, — *cives castri*, — az 1233-diki okmány szerint pedig a vársereget vezénylő hadnagya. IV. Béla nem figyelve atyjának arany bullájára, mely egész kerületek és várispánságok elajándékozását tiltá, ezen várispánságot Co-

¹⁾ Fejér, Cod. Dipl. Tom. IV. vol. 2. 473. Tom. VII. vol. 2. 40. Árpádkori Új Okm. II. köt. 111, 314. Második folyam II. köt. 371. „Veniendo ad parochiam Vesprimiensem, invenimus villam S. Crucis sub silva Bocon.“

²⁾ Árpádkori Új Okm. IV. köt. 218. Fejér, Cod. Dipl. Tom. V. vol. 1. 130.

mitatum de Semptey — mondja az okmány — 1261-ben két német vitéz hívének adta örökös hűbérül, valóságos feudum minőségében, oly föltétellel, hogy használata fejében hadi szolgálatot tartozzanak tenni, elidegeníteniük azonban szabad ne legyen. Ezen várispánság kormányzását, mielőtt ez történt volna, egy vonalban találjuk a megyék főispánságával, mint például Tamás pozsonyi főispán egyúttal semptei várispán volt, vagy Zemere semptei comes III. Bélának okmányában a megyei főispánok sorában áll. ¹⁾

n) Galgócz (Golgouch). E haza elfoglalásakor a győztesek ezen várat is a Vág-vonal egyik védpontjául alakították. Birt pedig; várispánsági szervezettel II-ik András korában is, mi arra mutat, hogy a hetvenkettesek számából való. Tartozmányai Nyitra, Bars és Esztergom megyékben voltak szétszórva. A most Bars megyébe kebeleztet Mánya föld, Comitatus de Golgouch álladéka, 1249-ben a várjog kötelékéből kivétetvén és a Forgácsok törzse, András comesnek adományoztatván, ezen várispánság hanyatlását jelzi. A várispánságok szervezése és vizsontagságai iránt sok megfejteni való vagyon még. Ilyen azon rejtélyes, föntebb idézett kitétel is az ebedi lakosokról: „qui olim fuerant castrenses de Golgoch, qui Zulgagaurienses alio nomine nuncupantur.“ Meglehet, hogy az ezen két várispánság némi egyesítésére vonatkozott. ²⁾

o) Bolondocz (most Beczkó). Ezen végvár Anonymusnál Blundus, a Várad Regestrumban Bolondus, a XIII-ik századi okmányokban Bolodoch, Blonduch, stb. változatokban iratik, jelenleg pedig Beczkónak hívják. Ez a végvár is honfoglalási kútforrásunk szerint a Vágvonal egyik védelmi pontja volt. Teljes várispánsági szervezetét a Várad Regestr. 360. §-a bizonyítja, mert volt várispánja, — neve Martinus comes, — seregének vezénylő hadnagya, — princeps exercitus, — neve Matha, — tizenegy századosa, — centuriones, — voltak várkatonái azok

¹⁾ Fejér, Cod. Dipl. Tom. IV. vol. 2. 137. Tom. V. vol. 2. 245. Árpádkori Új Okm. I. köt. 69, 315. III. köt. első lapon.

²⁾ Fejér, Cod. Dipl. Tom. III. vol. 1. 72. Tom. IV. Vol. 2. 54. Sion II. köt. 436, 438. III. köt. 776.

neméből, kik szent király fiainak szerették magokat nevezni; volt végre várnépe, — *cives castris*, — és terjedelmes álladéka Tren-
csén, Nyitra, Hont és Nógrád megyékben. A kiválóbbak közé tartozott, mert várispánjait a király közvetlen közelében találjuk. Ilyen volt azon Mihály comes de Bolanduch, ki Béla király oldala mellett a tatárokkal vívott Rákos melletti első ütközetben vitézül harczolva, kilencz sebet kapott. ¹⁾

p) Újvár. Ezen védvár a Morva folyó felső határszélén állott, hihetőleg ott, hova egykor Anonymusunk Morvaországgal szemközt Saruvárt mint határpontot helyezi. Hogy a Morva-folyónál nélkülözhetlen volt ily végvár, annál inkább föltehető, mert a Vágvonaltörzset rendelt végvárak csak a második védelmi vonalat képezték, s így a teljes védelem kiegészítésére közvetlenül a határfolyónál más védpontra volt szükség. Gyámoltja ezen föltevést az is, hogy ezen szélekig nyúlt a XIII-ik századi okmányokban nevezett Vágközi-Székelyek telepe, mely a végvári szerves seregnek előőrseit tette. III-ik András ezen várispánságot Vörös Ábrahámnak, a híres Csák Máté akkor Pozsony megyei főispán udvarbírájának, vagy mi egyre megy, alispánjának ideiglenes hűbérül adományozta. Ezen adománylevélben mindamellett, hogy Újvár Comitatusnak czímeztek, mégis Pozsony megyébe keblezett hatóságnak van írva, annak jeléül, mit már más helyen hangsúlyoztam, hogy a Comitatus szó egyszerre megyét és várispánságot is jelentett, és hogy a várispánságok a megyékbe voltak keblezve. ²⁾

q) Turóc, Liptó, Árva. Ezen földterületek a nagy Zólyomnak álladékaik voltak. Zólyom királyi praedium alatt ismeretes. De mivel a királyi praediumok rendeltetése eredetileg nem az volt, hogy abból várispánságok alakittassanak, hanem hogy azok a királyi háztartás alapjául szolgáljanak, mikép ezt a többi is eddig ismert királyi praediumok, Bereg, Ugocea,

¹⁾ Fejér, Cod. Dipl. Tom. IV. vol. 2. 337. Tom. IV. vol. 3. 413. Árpád-kori Új Okm. II. kötet. 194. Cod. Dipl. Patrius I. kötet. 23. -

²⁾ Fejér, C. D. Tom. IV. vol. 2. 392., az 1256-ki okmányban nevezett Újvárt a mostani Halicszal egynek tartja. Tom. IV. vol. 3. 547. Tom. VII. vol. 2. 195. „totum districtum seu Comitatum Uyvar Comitatus Posoniensis adjacentem.“

Torna, Bakony bizonyítják : innét némi kétely merül föl az iránt, ha vajjon ezen szakaszai a zólyomi praediumnak átala-külhattak-e várispánságokká a hetvenkettesek időszakájában? Mi Turóczot illeti, Kálmán királynak a zobori apátságot illető okmánya arról tesz említést, hogy ő Turóczban a zárdai birto-kokat „ad nostrum usum“ vette vissza ; II. András 1224-diki okmánya pedig arról tanúskodik, hogy ő Turóczba idegen gyar-matosokat szállított, és azokat a zólyomi főispán oltalma alá he-lyezte. Mind a két körülmény arra mutat, hogy Turóczot illető-leg ezen királyok a praediumi jogokat és rendeltetést föntartot-ták. De miután másrésről a turóczyi vár már a tatárfutáskor hadilag fölszerelt védhely volt, hova István a királyfi, András tárnokmester oltalma alatt menekült, és mivel már IV. Béla a turóczyi várkatonaságot, mely túlságig szaporodott, a negyvenes számra szállította le : ezen két ok azon föltevésre vezet, hogy a turóczyi őrvár és várispánság a tatár vész előtti hetvenkettesek sorából való. Azon része azonban Turócznak, mely a várkötelék alatt nem állott, tovább is Zólyom megyének álladéka és a zó-lyomi főispánok hatósága alatt maradt. ¹⁾

Hogy Turócz II. András kora után is a zólyomi főis-pánok hatósági körébe tartozott, ez többi közt még két más ok-mány által is nyer bizonyítást. Egyik IV. Bélának 1257-ben kelt kiváltsága, mely szerint említettik, hogy midőn Turócz-ból és Liptóból számosabb lakos a király földét elhagyva kiköl-tözött, a király tetszésökre hagyta, hogy választhassanak ma-guknak, ha visszatérendők lesznek, akár Turócz-, akár Liptó-, akár Zólyomban új telepeket, mind a három helyen egyenlő szá-

¹⁾ Kálmán okmánya Fejérnél Tom. V: vol. 1. 314. II-ik András-nak 1224-ki eredeti okiratának, mely tulajdonosa, Bodó Lipót barátom szivességéből kezemben volt, ide tartozó szövege ez ; „Quod Hareku et Welchuta qui causa hospitandi regnum Hungarie intraverunt terram quamdam que Turchy vocatur . . . in proprium comparaverant. . . . Nos ipsos sub protectione nostra tenebimus et comity de Zoulum prote-gendos comiseramus.“ IV. Bélának, András tárnok számára Mátyárról 1249-ben kelt adományában világosan mondatik, hogy ez a turóczyi várban cum armatorum multitudine őrizte István hercezet. Fejérnél C. D. Tom. IV. vol. 2. 54. A turóczyi váröröket negyvenre szabályzó okmány 1255-ről való. Fejérnél Tom. IV. vol. 2. 295.

badtságban részesülendvén a zólyomi főispán hatósága alatt. A másik okirat III-ik Andrásnak Prónáról szóló 1203-iki adománya, mely szerint ezen, a turócezi királyi praediumhoz tartozó föld a zólyomi főispán bírósága és törvényhatósága alól kivéttetik. ¹⁾

A mi Liptót illeti: van biztos nyoma annak, hogy a XIII-ik század második felében egy újabb lipthói vár — novum castrum — emeltetett e földön, a mi arra mutat, hogy azt egy régebbi vár előzte meg, milyenek nyomára Bél Mátyás híres nagy földrajza vezet bennünket, és azt Óvárnak nevezi; és mivel IV. Béla 1267-diki adományának indokolása is „propter conservationem castris nostri de Lypton“ a tatárűtás idejére vonható: ez okokon Liptó várispánságát Turócezzal egy párvonalba tehetjük, tudniillik a hetvenkettesek közé. Egy párvonalba sorolja ezen két területet azon más egyenlőség is, hogy Liptó szüntén Zólyom megye álladékához tartozván, a zólyomi főispán hatósága alatt volt, mit az imént idézett 1257-iki telepítési kiváltságos okmányon kívül IV. Bélának 1248-iki azon okirata is világosít, melyben a lipthai nép védelmére a zólyomi főispánnak hagyatik meg, azon hozzáadással, hogy ezen védelmezettek a zólyomi főispánt illető szolgálatokat és adózást viselni kötelesek. Végtére megemlíthetjük még állításunk betetőzésére azon adatot, hogy a zólyomi főispánok a lipthobeli lakosok pöreiben részint maguk, részint udvarbíráik által bíraskodást gyakoroltak, s ilyen eljárásról egy 1285-iki példa tesz czáfollhatlan tanúságot. ²⁾

Ha a honfoglalás történetét a névtelen jegyzőnél figyelmesen olvassuk, azon körülmény, hogy akkor Szepes és Zólyom egymás mellett országhatárának tűzettek ki, újmutatásúl szolgál azon föltevésre, hogy ekkor még a szomszédságukba ékelt Árvá, mint az északi havasok hazájának egy ága, néptelen és vadon

¹⁾ Árpád-kori Új Okmányt. második kötet kétszáz nyolcvan lap. Fejér, C. D. Tom. sexto, vol. primo, kétszáz negyvenkét lap.

²⁾ Árpád-kori Új Okmánytár harmadik kötet, százötvenkilenc lap. U. o. új folyam második kötet, ötvennyolcvan lap. U. o. negyedik kötet, kétszáz nyolcvanegy lap, így, a már történt hibás nyomtatás kikerülése végett.

erdőrengteleg volt éppen úgy, mint két szomszédja. Nehéz e szerint állítani, hogy Árvának gyarmatosítása előbb vette kezdetét, mint a határos Szepességé, mely csak a XII-ik század közepére esik. Nagy valószínűséggel bír azon föltevés is, hogy ezen anteculturalis időben Árva Liptónak függeléke volt, és külön területté csak akkor vált, mikor a telepítés ott kezdetét vette, mi Árva várának építésével és várispánsággá alakításával azonos. Első emlékezete ezen végvárnak IV. Béla király 1267-ki okmányában jő elő, mely szerint az a Balassa-ösök birtoklása után esereképen a koronára szállott; mi ha a tatárfutás előtti időben történt, — és valószínű, hogy akkor történt, — a hetvenkettesek fajához számítható. A zólyomi főispán hatóságának nyomai nemcsak abban fölismerhetők, hogy Liptóval eredetileg egy testületet képezett, hanem ezen kötelék bizonyítékát a zólyomi főispánoknak Árvában gyakorolt hivataloskodása is erősíti. ¹⁾

Vázolatom folytatását az ország más részeiben létezett várispánságokra nézve csak rövid és száraz érintésekre szorítván, e tekintetben a tüzetesebb tárgyalást másoknak engedem át.

Az ország északkeleti részén, — a megyékről tett előadásunk szerint, — Sáros, Aba, Ilevés eredetileg csak őrvárispánságok voltak. Ezek körül kell keresni Tubul várát is, melyről IV. Bélának okmányai bizonyoságot tesznek, hogy várispánsági szervezettel bírt. ²⁾ Ilyen szervezetűnek tartom Torna, Ugocea és Kül-Szolnokot is. A Tiszántúl meg Sárvár és Szoboszló a Váradi Registr. 124. és 329. §§-ai szerint kétségtelen várispánságok a hetvenkettesek sorából. Erdély határa felé a Nyírség képezett egy külön várispánsági álladéket; mert a névtelen jegyző Confiniumnak írja, mi irányában szerves várispánságot jelent; de milyen nevet viselt maga a végvár? adatok hiányában eldönteni nem tudjuk. Hozzávetőleg talán a Váradi Reg. 187. §-ban említett Ziloc (Zilah?) neve alatt lehet az elrejtve. — A

¹⁾ Árpádkori Új Okmánytár III. köt. 156. U. o. IV. köt. első lap. Néhai Szontagh Dánielnek Árva megyéről írt Monographiájában, mely az Akadémia kiadására vár, e tárgyra vonatkozó több adat található.

²⁾ Fejér, Cod. Dipl. Tom. IV. vol. 2. 125. U. o. Tom. IV. vol. 3. 297. 548.

Patak és Borsva székesváarak- és várispánságokról már más helyen értekeztem.

Az ország déli részén, okunk van hinni gondos őseinkről, több végvár és szerves várispánság létezett, melyeket azonban homály föd szemeink elől. Csak az alsó Dunának a bolgár földdel szemközti partján feküdt Keve végvárról és szerves álladékaról emlékeznek gyakrabban régi okmányaink, mely védpont minap egy közhelyen fölolvastott tanulmánynak külön tárgyát tette.

Eddig mintegy harminczra megy az általunk kinyomozott várispánságok száma, és habár némelyek iránt még bővebb érvek kívántatnak a szerves állapot és annak bebizonyítására, hogy a hetvenkettesek névjegyzékébe tartoznak; mindazáltal jelen kísérletünkkel, — gondoljuk, — inaugurálva látszik lenni az első korbéli várispánságok statistikája, -- mint oly kezdet, melynek nyomán az eredmény biztos kilátásával tovább lehet menni.

Ezzel elmondottam volna, a mennyi szükséges az első korszakot betöltő eredeti alkotású megyék és várispánságok saját-szerű minőségének ismertetésére. A jó rend és eszmelánczolat hozzák magukkal, hogy már most a második korszakot tévő azon nagyszerű változást vázoljam, mely a nevezett intézményeket a nehéz idők folyamán érte, és új teremtményekké, — vármegyékké, — alakította.

BOTKA TIVADAR.

Könyvismertetések, híralatok.

I.

Tót történelmi szemle 1871-ről.

A „Matica Slovenska“ évkönyvei. Két kötet.

Nem lehet tagadni, hogy a „Matica Slovenska“ nagy érdekeltséget tanúsít a hazai történelem iránt. És ha azok, kik ama tót irodalmi társulat évkönyveiben megjelenő történelmi cikkeket írják, több szeretettel viseltetnének a történelmi igazság, és kevesebb gyűlölettel a magyar nemzet s annak történetírói iránt, akkor valóban nem tagadhatnók meg elismerésünket működésüktől. De fájdalom, épen ama nagymérvű elfogultság, sőt rajongó gyűlölet, melyet cikkeik a magyarság ellen leheltenek, a higgadt vizsgáló előtt teljesen leszállítja működésük becseit. Józan gondolkodású és tudománykedvelő ember soha nem boszankodhatik a fölött, ha valaki, — különösen eldöntetlen tudományos kérdésekben, — eltérő nézetet merészel nyilvánítani. De a mi tót atyánkfiai között némelyek annyira el vannak vakúlva a fölötti dülökben, fájdalmukban, hogy mellékes, nemzetiségi czéllokból írt történelmi (?) műveik nem találhatnak kellő méltatásra, — miszerint még oly kérdésben sem tudnak higgadtan írni, a minő például az *Anonymous* ügye. Lám, a „Századok“ 1871. octóberi füzetében Foltinyi J. úr elég vakmerő állításokat közzéteszt Anonymus kilétének földerítésére; de azért senkinek sem jut eszébe őt azért kárhoztatni; mert lehetetlen meg nem győződnünk cikke elolvasásánál a felől, hogy nála egyedül az igazság földerítése utáni vágy működött. Nem így eszelepszik Hložánsky József, a „Matica“ egyik historikusa, a ki a f. é. évkönyvben az Anonymus kérdését is előrántja ily czím alatt: „Bevezetés a magyar történelem ismeretéhez.“

E férfi, ki a néhai „Biele Uhorsko“ történeti vállalatával szerencsésen megbukott, most újonnan föllép a magyar történetírók ócsárlásával. És hogy a maga mély tudományát kiténtesse: előveszi Droysen berlini egyetemi tanárnak kézirat gyanánt tanítványai számára vezérfonalul kiadott 2—3 i v n y i „Historiá“-ját, kiír belőle (szerző neve elhallgatásával!) a történelmi methodicáról és systematicáról szóló egyes §-kat, aztán ezekre alkalmazva a magyar történet írást kimondja, hogy az haszontalan (!!), mert a forrásokat minden critica nélkül használja, mert önkényesen elveti a görög és germán forrásokat, mert a magyar történetíróknak fogalmuk sincs a múlt idők sajátosságairól s az összes korok összefüggéséről, — mivel a tótok történetét Szent-István korában figyelembe sem veszik. Aztán némi kárörömmel idézi Szilágyi Sándor azon szavait, melyeket az Szabó Károly Vezérek koráról szóló ismertetésében írt a „Pesti Napló“-ban: „Nem valószínűtlen, hogy a történet bölcsészete nagyobb tért foglaland el, mint ma, s ez főként az ősidők rejtelmait kitisztázni segített. Sőt azt sem hiszem, hogy (mint már régen tették is) ugyane forrásokat nem lehetne másként is használni, s ne lehetne azokból más eredményeket is kivonni.“ — Hložánsky, miután a maga módja szerint megmagyarázta volna, hogy mit kell érteni az é v k ö n y v e k (Annales) és krónikák alatt, előveszi — Schlötzerre való hivatkozással — az Anonymust, s kijelenti, hogy mint más kérdésekben, úgy ebben sem tudták a magyar történetírók föltalálni az igazságot, míg Bielovsky lengyel író meg nem mutatta az igazi útát.“ Tudnivaló, hogy Bielovsky szerint a messinai Guido de Columna volt az Anonymus, ki Math. de Porta salernói püspök kérésére írta trójai hadjáratát, — úgyszinte a magyarok viselt dolgait (1270.) Hložánsky ezt készséggel elfogadja s igazolni igyekszik a XIII-ik századbeli viszonyokkal, a királyi jegyzői hivatal természetével, a krónikában találtató sok földrajzi botlással s magának Anonymusnak is azon szavaival, hogy ő „secundum traditiones diversorum historiographorum“ írt. Majd a magyarok (?) azon állításait czáfolgatja, mintha Anonymus magyar, — s nevetségessé akarja tenni Hunfalvy Pál azon állítását, mely szerint a szóban

forgó névtelen *Thomas* väezi püspök lett volna. (Mások büvár-latairól, persze, mitsem tud.)

Végre határozottan kijelentvén, hogy a Névtelen nem más, mint *Guido de Columna*, vizsgálja a krónika történelmi becsét, mind tartalmi, mind alakai tekintetben. Tartalmi tekintetben másodrendü forrásnak, alakilag pedig valóságos chaosnak nevezi. Miután még a „Lloyd“-ban az 1870. apr. 4-iki akadémiai gyűlésről mondott szavakat a magyar történelem gyarlóságáról idézi, — a következő curiosus eredményeket vonja le épületes értekezéséből.

1. A hunok történelme, mely a magyar krónikákban kiindulási pontul szolgál, nem tartozik a magyar királyság történetéhez. Tehát elvetendő.

2. Árpád és vitéz tettei nem tartoznak a magyar történelemhez „simpliciter“; Árpád neve csak annyiban említhető abban, a mennyiben Zoltán atya volt; különben ő maga soha sem volt a magyar királyság földjén (?!). Ezen állításait H. bizonyítgatni is kezdi *Constantinus* következő szavaival: „*A Leone imperatore accersiti trajecerunt (Istrum) bellunque Simeoni inferentes victo eo fugatoque Perstslabum usque pervenerunt; et quum in urbe Mundraga eum inclusissent, donum redierunt, quo tempore Liuntica, Arpadae filium principem habebant.*“ Hivatkozik még *Leo Gramaticus*ra is, annak bebizonyítására, hogy a bolgárok ellen viselt háború óta Árpád többé nem szerepel, mert vagy természetes halállal múlt ki, vagy pedig a bolgárok fegyvere ölte őt meg.“ Szerinte Árpádnak a bolgárok ellen viselt vitéz tetteit a magyar krónikák összetévesztik *Szent-István* tetteivel.

3. A mostani magyar királyság egy a hajdani Morvaországgal, *Aventinus* következő szavai folytán: „*Moravia tunc latissima erat. Ab accidente Bohemiae continuabatur; orientes ab ora et meridie cum Danubio usque in pontum fere excurrerat atque eum Europa terminabatur.*“ (Lib. 4. c. 13.)

4. A későbbi korok történetirői a *Szvatopluk* nevet viselő fejedelmeket összetéveszték, a miből sok hamis állítás következett. Nevezetesebb *Szvatoplukok* ezek: a) I. v. Nagy-Szvatopluk fejevári fejedelem, *Rastislav* unokája, a ki 895-ben halt meg; b) II. *Szvatopluk* nyitrai fejedelem, az előbbinek

fia s II. Mojmir testvére, lemondott a fejedelemségről s mint Benedek-rendi szerzetes 15 évig élt a Nyitrához közel fekvő Zoboron. Ennek sírján áll állítólag a következő fölrirat:

„Rex Moraviae Svatoplucus

In medio regni sui sepultus jacet.“

Halála után a szentek közé sorozták; s Illožansky nem kételkedik hozzátenni, hogy ennek holttetemci azok, melyek a nyitrai templomban „S. Z o e r a r d u s A n d r e a s“ neve alatt fektüsznek, vagyis hogy ez azon Zarandreas, vagyis András (Kopasz László fia), a ki (1046 — 1061.) magyar király volt (!!!); c) S z v a t o p l u k, Arnulf fia, Lotharingia fejedelme, kit rosz élete miatt saját alattvalói öltek meg a Mosel folyó mellett, 901-ben. Sklenár szerint a magyar krónikások ezt zavarták össze az előbeniekkel; d) S z v a t o p l u k, a mostani Morvaország fejedelme 1095—1114-ben élt s beütéseket tett Felső-Magyarországba, vagy a mint II. mondja, „a m i T ó t o r s z á g u n k b a.“

Ezekkel akarja a tót történészke bebizonyítani azon kedvenc tételét, hogy a magyar történelem minden critica nélküli alaptalan elbeszélés.

Láttuk ime H. úr elbizakodott, üres állításait, bemutattuk rajongó fajgyűlöletének gyönyörűséges gyümöleseit. Első pillanatra is oly zöldek ezek, éretlen és fűnnhéjázó állításai s következtetései oly badarok, hogy a magyar történelem méltóságát sértenők meg vele, ha czáfolásukra csak szót is vesztegetnénk. Mindazáltal be akartam őt mutatni a „Századok“ t. olvasóinak; — lássák, mive táplálják tót atyánkfiait phanaticus ironezaik.

Az első kötetben találjuk még Sasinek Ferencz maticai titkár: „Trencsényi Csák Máté halálának éve és napja“ czimű értekezését, melyben szerző az ezen „tót“ hősnek halála ideje fölötti eltérő nézetben lévő történetírók, nevezetesen Podhradszky József, Pray, Engel, Fessler, Záborszky, Kellner és Horváth Mihály állításait helyteleneknek találván, kimondja, hogy Csák Máté 1320-ban halt meg. Erre nézve fölhozza, hogy Túróczi krónikájában azon kifejezés, a hol Beatrix királyné haláláról (1318-ban) az mondatik: „quae in revolutione ejusdem anni obdormivit in Domino,“ úgy értendő, hogy azon év ismétlődött, újra fordúlt, a mi nem

1318-at, hanem 1319-et jelent. Ezt a nézetét megerősítettnek hiszi a 91. és 92. fejezetek összehasonlítása által, hol az 1320-ik év is említettik; de teljesen igazoltnak tartja különösen egy kézirati okmány által, mely a Matica diplomatoriumából vétetve, *) most először lát napvilágot s következőleg hangzik:

„Nos Zorardus Praepositus et Conuentus Monasterii Bac. Virginis Mariae de Turocz Memoriae commendamus tenore praesentium significantes quibus expedit uniuersis, Quod prouidus Franko Advocatus de longo Campo, filius olim Michaelis de Eadem in sua nec non Georgii Martini et Michaelis, filiorum suorum personis nostram ueniens in praesentiam exhibuit nobis quasdam binas literas Dni Magnifici viri eondam Mathaei Comititis de Trenchinio Privilegiales in Pergameno pendentis sigilli munimine roboratas et alias serenissimi Principis olim fidelis Memoriae Ludouici, Dei gratia Regis Hungariae similiter in Pergameno patenti secreto sigillo suo impressiue consignatas, confectas et emanatas Tenoris et Continentiarum subscriptarum petens nos debita praemissa instantia, quatenus easdem de uocabulo in uocabulum transsumi et transscribi, transscriptaque earundem eidem et dictis filiis suis dare et consignare dignemur ad Cantelam Perennem. Quarum uidelicet Unius Mathaei Comititis Tenor talis est. In nomine Domini Amen. Quoniam oblivione saepe relinquitur, quid quid Literarum serie et Testimonio non fuit solidatum Nos igitur Matha es de Trenchinio ad notitiam omnium ad quos praesens scriptum ueniet volumus esse notum, Quod nos vigilantissimo sive Iudici Sildelmano suisque Haeredibus Successoribusque in sylua, quae uulgariter longus Cambus appellatur, contulimus in hunc modum, Ut antedictus Sildemanus suiue Haeredes et Successores Jus Antomaniae (autonomiae?) in sua (potestate) habeant, eo iure, quo locata est Civitas Siliniensis. Volumus (in) super ut antedictus Iudex suiue Haeredes successoresque supra aquam sursum et deorsum quocunq; uoluerint in sylua et praescriptorum locorum liberam habebunt facultatem piscandi (in) supradictis locis Lanca de signandi omni Jure damus eidem liberam Tabernam cum

*) Hol van és honnan került eredetije? — hiteles-e? ki vizsgálta meg? Szerk.

quatuor Mechanicis scilicet Pistorem, Lanionem, fabrum ac sutor-
rem libere in suo Judicatu possidendos. Etiam damus ibidem in
Lares dodatico illi alteri liberum sit subjectum. Damus quod qui-
libet laicus cum in festo Natalis Dni duos pullos dare et duos
denarios singulis diebus Dominicis in sua Taberna perhibere
tenebitur. Damus liberam semitam de ipsa villa longi Campi ad
civitatem Thesinensem Damus Sidelmano ipsiusque Haeredibus
et Successoribus plenariam potestatem judicandi omnes causas,
Sanguinis, tam Colli quam manus et quidquid in minori poena
ex parte Judicis essent, in suo Arbitrio derelinquimus, aut tollendi
aut dimittendi liberam facultatem damus. Eidemque Judici dieta
villa ex praetacta libertate in tribus Terminis per denarium, ex
quibus dabit Nobis tertium denarium duobus propriis usibus
reservatis nec in sua Libertate nullus Judicio praesideat praeter
ipsum. Ei per lecta vero Libertate, in Judicibus legitimis Judiciis
Nostris Homo Noster, ad audiendum suo Lateri conjungatur.
Item vias Pecorum quotquot fuerint necessariae, vel liberas damus,
et Molendina, quotquot fuerint necessaria, vel in uno loco aedificare
voluerint, aut separatim, nullus eosdem impedire super aquam ean-
dem ubi suum liberum Lancum possiderent, audeat. Item damus
omnibus advenientibus cujuscunque conditionis fuerint, Mansiones
in eodemque Judicatu Anuen . . et meta sit prope villam Laezelonis
supra montem sed ut antedictus Sedelmanus sui que Haeredes et
Successores eo melius dictam villam possint locare damus eidem-
que montem in quo Molares reperiuntur et sylvam et aquam liberam,
et pratum perpetuo Jure. Item ad omnia servitia expedienda. . . .
Unius cum Libera et securum, item concedimus ut Judex villae
Judicatum succedendi, vendendi, dandi, distribuendi, suam libe-
ram habeat facultatem Ut haec autem Nostra Donatio in suis
viribus praeservetur praesentem Paginam Nostro sigillo fecimus
roborari. D a t u m A n n o D n i 1320. Alterarum vero videlicet
etiam Serenissimi Ludovici regis Continentia haec erat. L u d o -
i c u s Dei gratia Rex Hungariae, fidelibus suis Castellano vel
V. Castellano Riczo aut officiali ejus in villa de Longo Campo con-
stituto Salutem et Gratiam. Conqueritur Nobis Henricius Magister
Noster Scultetus de Eadem villa Longi Campi ad praedictum
Castrum de Riczo pertinenti quod vos ipsum inculpabilem distur-

bare et res suas auferre indebite velletis. Proinde fidelitati Vestrae firmiter praecipientes mandamus quatenus dictum Henricium Scultetum sine Lege et indebite molestare, et agravari, ac ejus Res et Jura auferre non debeatis, sed ablata per vos sibi restituendo Eundemque in suis Juribus et Libertatibus quibus haecenus juste et rationabiliter usus est manere permittatis pacifice et quiete Aliud non facturi. Datum Budae feria quinta post Pentecostes Anno autem 1370.

Nos itaque petitionibus humillimesque Postulatis praefati Frankonis Nobis praepremis sua et dictorum Georgii Martini Michaelis Filiorum suorum pro parte praesentatis, ubi justis et legitimis honorabiliter inclinati qua Justis Justitia communi svadente praefatas binas Literas venerabiliter et praesentibus Literis Nostris Privilegialibus inseri tandemque sigilli nostri authentici sub appensi munimine roboratis easdem Eidem et filiis suis praenotatis dandas duximus et concessimus Cautela praenotata. Datum Dominica Quasimodo geniti Anno Millesimo quadringentesimo nonagesimo.“

Ezen okmányból kitűnik, hogy Csák Máté 1320-ban még élt, és csak ekkor halt meg; de a halál napjának meghatározását Sasinek is nyílt kérdésnek hagyja és csak odavetőleg teszi szeptember 9-kére.

Ugyanezen szerzőtől „Zách merénylete Visegrádon 1330-ban apr. 17-kén és annak oka“ című ezikk következik, melyben azt állítja, hogy az ismeretes merényletnek oka nem Klára meggyaláztatása volt csupán, hanem, és főképen az, hogy a Károly erélye által megalázott főurak, különösen azok, kik azelőtt Csák szolgálatában állottak, összeesküdtek a király megbuktatására, és hogy Zách, mint ezeknek egyike, emelte kardját a királyi család ellen. Ugyanezen kötetben van még Hostinsky czikke „Bories halicsi és bodricsi fejedelméről,“ melyben szerző habozás nélkül kimondja, hogy Bories törvényt fia volt Kálmánnak, és hogy mint ilyen, jogosan következett volna utána a trónon; de a római és német politica befolyása következtében, mint a ki Oroszországban a keleti vallásban neveltetett, — törvénytelenység ürügye alatt — záratott ki a trónkövetkezésből. — Tomasik „Ma-

„Magyarország és a magyarok“ czímmel azt igyekeznek kimutatni, hogy Árpád nem hódította meg a felső vidéket, s hogy a magyar történetírók azon előadása, mintha Árpád még rendezte volna is az országot, nem alapszik egykorú történelmi adatokon. Minthogy ezen, a tót történetírók által gyakran fölhordogott állítások alaptalanságát Szabó Károly ¹⁾, az őskor jeles történetírója, már egyszer czáfolyhatlanul bebizonyította: azért minden megjegyzés nélkül tovább mehetünk a második kötetben foglalt némely történelmi dolgok ismertetésére.

Ebben a kötetben ismét Sasinekkal találkozunk, ki „Tót hősök Magyarországon a XV—XVII-ik századokban“ cím alatt elbeszéli a „doupovi és budovi“ urak viselt dolgait Csehországban, aztán összeállítja a Cigan János siléziai származású, Jenik Vilmos, a két Talafús János és Komorovszky cseh rablóvezérekről szóló történelmi száraz adatokat. — Utána Záborsky Jónás „Morvai Jakab és a hussitismus Alsó-Magyarországban“ cím alatt beszéli el röviden, hogy a nevezett Jakab (Jacobus Picenus de Marchia), kit Eugen pápa a hussita eretnokség kiirtásával bízott meg Magyarhonban és Austriában, tüzzel-vassal pusztította Magyarország alsó részén és Erdélyben azokat, a kikről gondolta, hogy nem igazhívő katolikusok. — Végre Lichard Dánielnek „a Kis-Kárpátok topographiájáról“ írt jeles értekezése után következik Hložanskynak már fentebb említett zavaros czikke.

Mind a két kötetben folytatólag közöltetnek latin, német, néha magyar és tót nyelven írt történelmi emlékek, melyeknek gyűjtése körül Sasineknek érdemei vannak. Ezen emlékek helylyel-közzel becses adatokat szolgáltatnak különösen a felvidék múltjának földerítéséhez.

És czelel befejezem ismertetésemet, azon óhajttással: vajha már egyszer föl bírnának emelkedni az illető t. írók a nemzeti-ségi elfogultság és gyűlölet ködéből, és a meddő versengés helyett nemes versenyre kelnének a magyar történetírókkal az igazság keresésében és a közös haza szeretetében!

ZSILINSZKY MIHÁLY.

¹⁾ Lásd „Századok“ 1868-ki foly. „Igaz-é, hogy a kárpátalji felföldet nem Árpád, hanem Szent-István foglalta el?“

T Á R C Z A.

— A Magyar Történelmi Társulat 1872-ik évi első ülését január 4-kén tartá, Horváth Mihály elnöklété alatt. Jelen volt 24—25 választmányi tag, s a szakkedvelő vendégek között ministeri tanácsosok, királyi táblabírák, országgyűlési képviselők, tanárok, ügyvédek, írók, — szóval a fővárosi értelmiség számos kiváló egyéne, kiket a jelen ülés különös érdekű fölolvasásai vonzottak a tereembe.

Elnök, miután az ülést megnyílnak jelenté ki: üdvözlé az új évben először egybegyűlt választmány tagjait, erőt, egészséget, lankadatlan munkakedvet és kedvező eredményt kívánván az új esztendőben történettudományi működéseikhez.

Ezután a decemberi ülés jegyzőkönyve hitelesített, melynek kapcsolatában az azon ülésből kiküldött pénztárvizsgáló és átszámoló bizottság előadója: Deák Farkas olvasta föl a következő jelentést:

„Tisztelt Választmány!

Alólírottak kiküldetésünkhöz híven, f. év és hó 2-kán társulatunk pénztárát megvizsgálván s a számadásokat és azok egyes tételcité a csatlóványokkal összehasonlítván, az egészet teljes rendben találtuk.

Ezek szerint van társulatunknak jelenleg értékpapírokban és kötelezvényekben	11,050 frtja
s készpénzben	1,111 frt 64 krja.

Az évdíjas tagok száma pedig 800. körül állván: tehát évenként mintegy 90—100,000. frt tőke rendes kamataival rendelkezhetünk.

A pénztár állapotát az 1871-dik évre, a mellékelt kimutatás (l. alább) részletesebben előfűnteti.

Melyek következtében, miután az áttekintett értékpapírokat és magánkötelezvényeket, a készpénzt és takarékpénztári könyvecskéket az új pénztárnok Balogh László úrnak átadni szerencsénk volt, — bátorkodunk a következő indítványt tenni:

választmányi tagtársunk Pesty Frigyes úrnak, eddigi pénztárnokoskodásáért, a társulat pénzügyei körül kifejtett lankadatlan és hasznos működéséért, s a keze alá bizott vagyon pontos kezeléséért a

választmány részéről jegyzőkönyvileg elismerés és köszönet szavaztassék.

Pesten, 1872. január 4-kén.

DEÁK FARKAS, m. k.

HORVÁTH ÁRPÁD, m. k.

PAULER GYULA, m. k.“

A választmány e jelentést örvendetes tudomásul vétén: annak alapján, a társulat vagyoni ügyei körül elévülhetlen érdemeket szerzett volt pénztárnok t. P e s t y F r i g y e s ú r számára az absolutoriumot nemcsak az 1871-ik évi számadásokat illetőleg, hanem véglegesen megadá, s egyszersmind sok évi önzéstelen, hü és hasznos fáradozásaiért, buzgó és pontos pénztárkezeléséért, valamint a társulat anyagi érdekei emelése körül mindenha tanusított nemes és jeles igyekezteért egyhangúlag háláját és köszönetét jegyzőkönyvileg megörökíteni rendelé, s azt irányában lelkes éljenek által is zajosan nyilvánítá. Mire P e s t y megindúlva, meleg szavakban köszöné meg a társulat e szép elismerését, s támogatását a szellemi téren továbbra is szívesen fölajánlá.

Titkár tudatja, hogy B o t k a T i v a d a r vál. tagtárs ú r a vármegyék alakulásáról és ősi szervezetéről írt nagybocsú tanulmányának — melynek utolsó része ma fog fölolvastatni — külön kiadási jogát, ha azt t. i. a társulat, mint már erre több oldalról fölhívások érkeztek, önálló kötetben is közrebocsátani szándékoznék, — szíves készséggel, minden tiszteletdíj igénye nélkül átengedi. Mely előzőkny ajánlata az érdemdús veterán tudósnak nagy köszönettel és hálás elismeréssel véte-tett tudomásúl addig is, míg a műnek a „Századok“-ban leendő teljes megjelenése után, a külön kiadásról a választmány határozni fog.

Titkár bemutatja a P á l ó c z i H o r v á t h - e s a l á d szivességéből eredetiben beküldött családi naplót, valamint ennek Eressey Samu által vett és szintén beérkezett másolatát. Összehasonlítás, illetőleg kiegészítés és kijavítás végett kiadatnak N a g y I m r e és b. N y á r y A l b e r t uraknak, kikhez egyúttal lemásolás végett a szintén a Pálóczi Horváth-családtól közlött H ó r a l á z a d á s i 1784—85-diki levelezések is utaltattak.

A zágrábi délszláv akadémia, cserébe a „Századok“ újabb füzetéért, megküldi „Rad“ című folyóirata XVII-ik kötetét, melyben mivel a dubrovai krónikáról L j u b i e s t ó l s a „Slavoniae Dux“ cím

eredetéről R a c s k y - tól terjedelmes történeti tanulmányok foglaltak ezeknek a „Szadok“-ban leendő kivonatos ismertetésére S u p a l a F e r e n e z vál. tagtárs úr fölkérte.

Bejelentettek és megválasztottak a következő új évdíjas tagok : gr. Haller János Pesten, ifj. b. Bálintih József Nagy-Ernyén u. p. Maros-Vásárhely, Fonyó Gyula Kolozsvártt, Reizner János h. ügyvéd Szegeden, Máriássy László földbirtokos Senyén u. p. Miskolcz, Bunyitay Vincze plébános Szent-Jóbon u. p. Nagy-Várad, és Balássovich h. ügyvéd Nyitrán.

Ezen folyó ügyek elintézése után következtek az értekezések.
Előszőr

Thaly Kálmán olvasá föl ama, jelen füzetünkben már egész terjedelműleg megjelent értekezését, melynek kíséretében a Csicsery levéltár okmányai közt föllelt Mátyás király korabeli (1476-iki) magyar történeti éneket Szabács vára megvételéről bemutatta. Az eredeti kéziratot Thaly irodalomtörténetünk koszorús bajnokának, T o l d y F e r e n e z nek adta által, fölkérve őt: legyen szíves másolatát, midőn fölolvassa, az eredetiből az ülés színe előtt figyelemmel kísérni és a netaláni tévedéseket helyreigazítani.

Az értekezés és a fölolvastott ének élénk tetszéssel fogadtatott s T o l d y F e r e n e z meleg szavakkal fejezé ki elismerését értekező iránt a nagyfontosságú leletért, de főkép a helylyel-közzel már igen nehezen olvasható kéziratnak ép oly hű és szakavatott, mint szerencsés fölfejtéséért s magyarázatáért. T o l d y a maga részéről is kijelenti-hogy teljesen osztja Thalynek az értekezésben kifejtett nézeteit, s a fölfedezett éneket szintén közvetlen a szabácsi ostrom után, és így 1476-ban szerzettnek tartja, az értekező által fölhozott okokból. Egyéb. iránt az énekek egész fölfogása, belső szerkezete, verselése, a benne előforduló igen régi szavak és szóalakok, valamint a legjelesebb paleographjaink, u. m. a jelenlevő Wenzel Gusztáv, Nagy Imre, Nagy Iván Horváth Árpád, stb. által egyaránt határozottan XV-dik századnak is mert kézirat is czáfolhatlanul mind Mátyás korára utalnak. T o l d y ez éneket határozottan a l e g e l s ő m a g y a r t ö r t é n e t i é n e k e k nevezí: — miután a „Pannonia megvétele“ nem eredeti magyar conceptió, — s igen valószínűnek tartja, hogy ezen ének egyike azoknak, melyekről Galeotus írva hagyta, hogy nemzeti nyelven, a nagy királynak hőstetteiről szólók, ennek asztalánál énekeltettek.

Szadok.

Midőn Thaly megindultán köszöné meg a Toldy és a választmány többi tagjai által jelen előadása alkalmából irányában kifejezett élénk elismeréseket: egyszersmind fölkéré Toldyt, sziveskednék a tárgyalt énekről irodalomtörténeti tanulmányt írni a „Századok“ számára; mit az érdemkoszorús veterán író azonnal és örömmel megígért.

Végre, a nevezett ének eredeti kéziratára nézve határozottatott, hogy annak fényképészet és könyomás útján leendő sokasításáról intézkedés történjék, a derék tulajdonos t. Csicsery Antal ungi földbirtokos úr pedig a társulat részéről ezen iratnak a nemzeti muzeum számára átengedésére kéressék föl.

Erre b. Nyáry Jenő régészeti előadása következett, ki is díszes kiállításban mutatá be azon valóban nagyérdékű arany-, ezüst-, bronz-, vas- és csontból készült műtárgyait, melyeket a régiségekben kifogyhatlan Píliny határában létező sírokból legújabbán nagy műértelemmel kiásatott. Egy sírban egy lovas vitéz volt eltemetve gyönyörű mivezetű, igazi keleti stylú ezüstboglárokkal, lószerszámszatokkal s kengyelvassal. Általános lön a vélemény Ipolyi, Rómer, Szalay Ágoston s más jelenlevő jeles archeológjaink részéről, hogy az ép oly szerencsés, mint lankadatlan buzgalmú Nyáry, ezúttal egy IX—X-dik századi magyar vitéz sírját fedezé föl, a mi nevezetes fontosságú tény. Egyéb régiségei is jeles érdekűek voltak s nem kis tetszésben részesülének.

Utána Botka Tivadarnak „A vármegyék első alakulásáról és ősi szervezetéről“ nagy tudománnyal irt értekezése utolsó részét olvasá föl Nagy Imre. Ezen eszmegazdag, beható korismerettel s nagy adatbőség mellett erős és helyes ítéllettel irt utolsó tanulmány is hasonló feszült figyelemmel fogadtatott, mint a megelőzők, s végül úgy a távollevő szerzőt, mint az értelmes fölolvast megéltjenezék.

Végre Káránházy Béla t. tag három eredeti okmányt adott át használat végett, u. m. 1. Bocskay Istvánnak Kassán 1606 július 28-kán Eörvendy Pál részére kiadott donationalisa, Kassa Csermely-utcájában, a külvárosban fekvő majorház- és részbirtokról; 2. gr. Draskovics Miklós országbíró Sárvártt, 1684 május 9-kén kelt meghatalmazó levele Szelesy Ádám részére egy század magyar lovas toborzására, az ő általa önköltségén a török ellen fölállítani tervezett huszárezred kiegészítésére; 3. gr. Rákóczi Erzsébet 1693 január 1-jén Zborón kelt és szép magyarsággal irt levele, szepes-ófalusi jobbágságá-

nak, Korponay Gábor ottani harminczados részére haszonbérbe adásáról. Mindhármat Thaly vette által.

Ezzel a mindvégig ritkára érdeklő ülés a tagok azon óhajtaása közt oszlott szét: vajha az új évben társulatunk minden ülése hasonló érdekeltséggel menne végbe!

— A Magyar Történelmi Társulat jövedelmi és költségkimutatása 1871-re.

Bevétel:

Egyenlegi áthozatal 1870-ről	1,231	frt 44	kr.
1. Alapítványok készpénzben	400	„ —	„
2. Alapítványi kamatok	93	„ —	„
3. Kamatok elhelyezett tőkéktől	62	„ 38	„
4. Szelvényekért	310	„ 52	„
5. Ráth Mór könyvkereskedő a „Századok“ 1870. évi külön eladása fejében	100	„ —	„
6. A „Századok“ 1871-ben külön eladott példányai- ból	49	„ 60	„
7. Évdíjak 1867-re	10	„ —	„
„ 1868-ra	20	„ —	„
„ 1869-re	120	„ —	„
„ 1870-re	560	„ —	„
„ 1871-re	1,310	„ —	„
„ 1872-re	105	„ —	„
Összesen	4,371	„ 94	„

Kiadás:

1. Nyomdai költségek	1,399	frt 30	kr.
2. Írói díjak	608	„ —	„
3. Postai költségek	285	„ 50	„
4. Tiszti és szolgálai fizetések	910	„ —	„
5. Vegyes kiadások	57	„ 50	„
6. Egyenleg 1872-re (meglévő készpénz)	1,111	„ 64	„
Összesen	4,371	„ 94	„

Pest, 1871. decz. 31-kén.

PESTY FRIGYES,
pénztárnok.

A számadásokat és azok egyes tételeit átvizsgálván és a csatolványokkal összehasonlítván, az egészet teljes rendben találtuk. Pest, 1872. jan. 2-kán. Deák Farkas m. k., k. v. tag. Dr. Horváth Árpád m. k., k. v. tag. Dr. Pauler Gyula m. k., k. v. tag és ügyész.

Másolta: DEÁK FARKAS,
előadó.

— **A magy. tud. Akadémia** II-ik osztálya ez évi első ülését január 8-kán tartotta. Ez alkalommal történettudományi előadás csak egy volt: Wenzel Gusztáv rendes tagé, ki az akadémiai történelmi bizottság megbízásából Dél-Olaszországban kútfőnyomozással működő Óváry Lipót kutatásai eredményéről tön jelentést. A magyar történelem az olaszszal, különösen a nápolyival tudvalevőleg leginkább az Anjou-dynastia által és idejében jött benső kapcsolatba. Az első e nemű okmányokat b. e. nádorunk, József főherczeg másoltatta le olaszországi útja alkalmával és hozta hazánkba. Azóta az olaszföldi levéltárakból Simonyi Ernő (Florensz), b. Nyáry Albert (Turin és Modena), Mirese János (Milano és Velence) és Óváry Lipót (Nápoly) búvárlatai folytán igen tetemes készlettel gyarapodott okmánytárunk, míg Theiner által a római vaticáni levéltár hazánkat illető némely kincsei jövénck napfényre.

Óváry főként az által tön a magyar történetbúvárlatnak hasznos szolgálatot, hogy a nápolyi Grande Archivio-ban őrzött nevezetes és roppant terjedelmű — 378 folio kötetre menő — u. n. Anjoui Regestákat kötetről-kötetre, sőt lapról-lapra átnézte, azok tartalmából minden magyar történelmet érdeklőt kijegyzett és az akadémiai tört. bizottság utasításaihoz képest le is másolt. Ekkép teljes bizonyoságot szerzett történetiróinknak ama colossalis tömeg közt valósággal létező magyar adalékokról, s így őket jövöre az ottani további kutatásoktól fölmentette. Búvárlatainak jelesb eredményeit Wenzel szerkesztendi okmánytárba, — Óváry pedig közelebbről Palermóban és Simancasban — a siciliai és spanyol állami levéltárakban — folytatandja nyomozásait.

Olaszföldi kutatásokról lévén szó, megemlítjük egyúttal, hogy az akad. tört. bizottság Mirese útján is ismét egy derék velencezi okmány-szállítmánynak jutott birtokába. Ekkép magyar-olasz okmánytárunk, diplomatai történetünk gazdagodására, valóban elég kimerítő és

tüzetes leend, csak a Vaticánt kellene még Palerino után részletesen és specialis magyar szempontból átvizsgálni!

Végre, mint a tudományosság és közművelődés terjesztésére nézve kiváló fontosságú mozzanatot, mely az Akadémia kebelében, Toldy indítványára, keletkezett, meg kell még említenünk azon tényt, hogy az akadémiái „Szemle“ tárgyában kiküldött bizottság elhatározá, miszerint a „Budapesti Szemle“ mint általános tudományos Revue, Gyulai Pál szerkesztése mellett, az Akadémia pártfogása alatt a vállalkozó Ráth Mór kiadásában föleleveníttessék. Célja lenne a külföldi tudományosság közvetítése hazai nyelven, a külföldi történetírást is ideértve. A hazai történetirodalom tere azonban továbbra is a „Századok“-nak, mint már stabilizált szakközlönynek engedtetik át. Így a két tudományos folyóirat nem leend egymásnak versenytársa, hanem szépen egészítője. Egyébiránt a „Budapesti Szemle“ tartalmát főleg állami és természettudományi, jogi és bölcsészeti, közművelődési és aestheticai közlemények — s leginkább ilyeneknek átfordításai — továbbá critical czikkek képezendik. Tág tér és szép hivatás, melyet ha jól betöltend és képes lesz magának közönséget teremteni: nevezetes hiányt pótoland irodalmunkban. Azért örömmel üdvözljük. Mint hirdetik, 1872 július folytán induland meg.

— **Aszaló város, Sáros-Kis-Patak és Nagy-Bári faluk XVII-ik századi magyar pecsétei.** Ismét három, odig nem ismert tizenhetedik századi magyar községpecséttel gyarapíthatjuk sphragisticai készletünket, a kir. kamarai levéltár eredeti okmányairól.

Az Abaúj vármegyei Aszaló mezőváros lakosainak Szikszóvár, 1685 april 14-kén földesuruk: b. Petrőczy István kurucz tábornokhoz írott eredeti supplicatióján ostyába nyomott papírfölzetes kerek pecsét látható. Átmérője mintegy három-negyed hüvelyk, metszete durva. Körülszegélyezett középterén karvasas kar kissé hátrahajlott kardot emel, melynek éle előtt két félhold — egyik jobbra, másik balra fordúlva — foka mögött pedig két csillag áll, míg a kar tövében egy kis kereszt. A körszegély fölírata: **ASZALO VARASANAK PECZETE.**

A második pecsét Sáros-Kis-Patak főbírája Bodor István és tanácsának 1685. január 25-kén a nevezett községben Thököly Imre pa-

rancsára kelt becsülelén ostyába nyomva, papírfölvétellel, — továbbá egy más hasonló lenyomata Egri László 1691. 19-kén Sáros-Kis-Patakon összeírt javainak leltárán látható. A szegélyzetten e fölírat: SAROS * KIS ** PATAKI * PECZET 1616 * A középtéren lant s körülötte alúl két-két csillag. Ezen különben is a régiebbek közé tartozó magyar fölíratú községezmert azon körülmény még érdekesebbé teszi, hogy Kis-Patak anyja városa: Sáros-Nagy-Patak a XVII-ik században folyvást latin pecséttel élt, s ezen a büszke „Civitas“ fölírat-tal. A kerek pecsét átmérője mintegy $\frac{3}{4}$ -ed hüvelyk.

A harmadik szintén ily nagyságú, kerek és papírfölvétetes ép pecsét a Rákóczi-árvák örökségéhez tartozott Nagy-Bári, Zemplén vármegyei falué. Található hasonlóképp a kir. kamarai levéltárban, a község két, 1688-ik évi eredeti kiadványán. Tehát bár évszám nincsen rajta, 1688-nál mindenestre régibb. Külszegélyzete füzéres alakú, a belső egyszerű körvonal. Ezek között áll a fölírat: NAGY · BARI · FALV · PECZET... A paizs nélküli középtéren tölgygaj.

E hárommal a „Századok“-ban 1867. óta napfényre hozott magyar fölíratú községi pecsétek száma 108-ra, s az összes eddig ismer-téké 131 vagy 132-re megy, a szatmári béke előtti időkből.

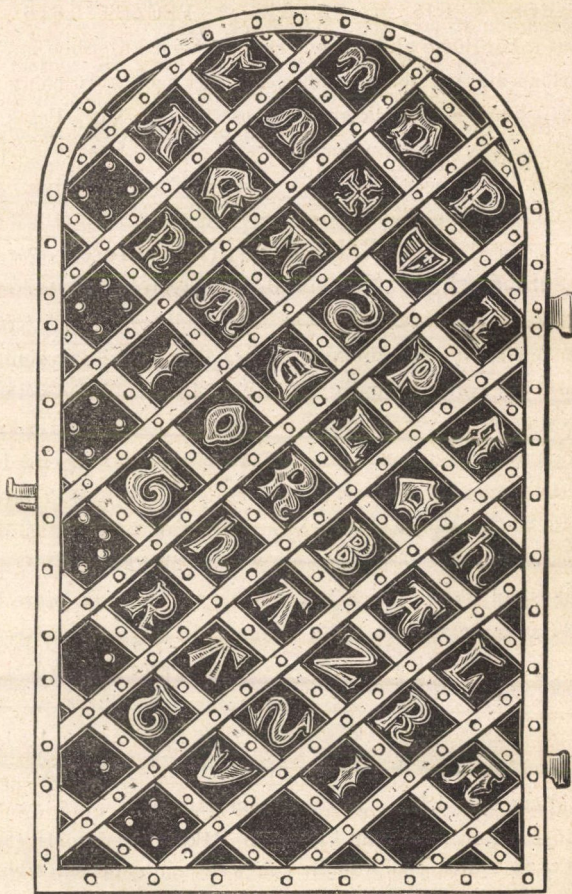
THALY KÁLMÁN. *)

— **A leleszi négyszázados vasajtó.** Olvasóink bizonyára emlékezni fognak még a leleszi bizottság jelentéséből, („Századok“, 1871.

*) Ivánfi E d c t. tagtársunk is közöl velünk egy régi pecsét-rajzot, mely kerekded, 1 h. és 3 vonalnyi átmérőjű pecsétnyomó-lapot ábrázol. A középtéren ezirázatok között egy kaputorony áll, s a kör-irat ez: * TAPOLCZA VAROS PECSETTYE. Mivel azonban évszám nincsen, a fölírat pedig újabb hangzású: mi e pecsétet bizonyíték hiányá-ban nem merjük határozottan a szatmári békeelőttiek közé sorozni. A pecsétnyomó egyébiránt ezüstlemezéből áll, mely alig fél vonalnyi vas-tag, s Zala vármegye Tapolcza mező-városában a leánynövelde épület alapjai ásása alkalmával tavaly találtatott, két kő között, több frisachi érmmel együtt. Ivánfi 1677 tájáról valónak véli, de csakis hozzáve-tőleg, más pecsétfölíratokkal egybehasonlítva, a mi még mindig nem eléggé biztos alap. Talán majd sikerülend egy régi lenyomatát találni, a mi korára nézve tájékoztató lesz. A frisachi érmeikkel mindenestre csak esetleg kerülhetett együvé.

Szerk.

évf. 619. 1.), hogy társulatunk zemplén-ungi kirándulása alkalmával a leleszi ős convent falai közt megjelent társulati tagoknak föltűnt egyebek közt egy nevezetes régiség: egy szép mivű és góth betűkkel ékeskedő vasajtó. A rejtélyes föliratot Lehoczky Tivadar t. tagtársunk fejtette meg, mint a fön- tebb idézett helyen olvasható. Lehoczky azonban a vasajtót le is rajzola, s így mi most Rómer Flórist, tagtársunk, mint az „Arch. Értesítő“ szerkesztője szíveségéből azon kellemes helyzetben vagyunk, hogy az említett jelentés illu- stratiójául a

nevezetes régiségnek hű rajzát is bemutatathatjuk. Nem szorosan vett történelmi, inkább régészeti tárgy ugyan, de mivel társulatunk kirándulása által lön ismeretessé, közelebbről érdekel bennünket.

A betűk Lehoczky olvasása szerint így következnek: VDPLM
 † JACHSPARMELCHJORBALTHAZRARAS 14..
 Azaz: „Venerabilis Dominicus Praepositus Lelesziensis Monasterii Sanctae Crucis In Honorem Caspar Melchior Balthasar, Anno Reparatae Salutis 1400.“

Az utóbbi év körül csakugyan Domokos volt leleszi prépost, a Pálóczy-családból, ki is a leleszi convent élén 1379-től 1403-ig állott. E történelmi adat tehát teljesen összevág a megfejtéssel, melyet ugyan különben Römer kissé merészsnek talál.

Megjegyezzük egyszersmind, hogy Borsodban Rudabányán egy egészen hasonló régi vasajtó létezik, melyet a „Mittheilungen der k. k. Central-Commission für Baudenkmale in Wien“ című közlemények II. kötetében 219. l. I p o l y i A r n o l d ismertetett volt.

— **Idősb Rákóczi György születési éve s a Boeskayról szóló ének.** Gr. Kemény József az „Irodalmi borek“ 189. s 190. ll. Rákóczi Györgynek fiához Zsigmondhoz írott „Instructio“-ját idézván, a fejedelenek születése napját abban közlött számítása szerint (Scripsi die 20 Junii Ao 1640 Anno actatis nostrae quadragesimo septo Septimana et die quinta) 1594. jun. 8-kára teszi. A m. k. kamarai levéltárban létezik Rákóczi Györgynek egy 1647. jun. 3-kán (Debreczeni Tamáshoz, praefectusához) írott hosszú, 3 ívből álló sajátkezű levele (igen rozsz írással), melyben az 5-ik lapon ez áll: „Mi Isten kegyelmességéből 8-a die praesentis töltjük el 54 esztendőnket de soha Onodban több nemes házat nem tudunk az Móré Lászlóénál“ Rákóczi írása rozsz, de a számok itt oly világosan ki vannak írva, hogy azokhoz kétség sem fér. Ez adat szerint Rákóczi 1593. jun. 8-kán született.

Az „Adalékok a Thököly és Rákóczi-kor irodalomtörténetéhez“ című munka I. k. 285 l. „Rákóczi éneke Boeskayról“ cím alatt egy költeményt közöl „Vajha Szent-Istvánnak . . .“ kezdettel. E verset Révész Imre, Sinay Miklós után, Rákóczi Ferencznek tulajdonítja. Sinay Révészt tévedésbe vezette; — ugyanis azon éneket nem Rákóczi, hanem R o z s n y a y D á v i d írta. Eredeti kézirata megvan a nemzeti muzeumban, egy másik eredeti példánya a kolozsvári muzeumban, mindkettő Rozsnyay kezével írva s több versekkel együtt nagy gyűjteményben egyes oklevelekhez függesztve, mint azok illusztrációja. Sőt e vers nyomtatásban is megjelent (Rozsnyay több versével együtt) gr. Mikó Imre „Történelmi adatok“ II. kötet 328-ik lapján, egyetlen variannal: ugyanis a 6-ik sorban „Be rútol végződik“ helyett ott „Ki tudja, hogy fogy el“ áll.

— **A magyar képviselőház** január 15-iki ülésében az 1872-ik évre is egyhangúlag megszavazta a hazai történelmi források és emlékek fölkutatására, másoltatására és kiadására előirányzott 20,000 frtot. Tehát az akadémiai történelmi bizottság — melynél csak gyorsabb eljárást és a sorrendben nagyobb pontosságot óhajtanánk — ismét azon kedvező helyzetben van, hogy céljaira tetemes pénzüsszeggel rendelkezhetik. Az országos javadalmazás azonban tekintélyes eredmények fölmutatását is kötelezettséggé teszi, a mi a másoltatásoknál eddig sem hiányzott; reméljük, ezentúl a kiadványok mennyiségére nézve sem fog hiányzani. — A képviselőház ugyanazon ülésében, hazai műépítészeti emlékek fölkutatására és illusztrált kiadására az 1872-ik évre 16,500 frtot — mely összeg az akadémiai archaeologiai bizottság rendelkezése alá esik — és a visegrádi romok föntartási költségeire 15,000 frtot ajánlott meg.

Ugyanekkor Horváth Mihály emelkedett szellemű beszédet tartott, és indítványt tén, hogy Horváth István példájára, kinek a 40-es években országgyűlésileg 2000 pengő forint irói évdíj utalványoztatott, szavazzon meg a ház 3000 frt irói évdíjt irodalomtörténetünk megalkotójának, a nemzetét félszázad óta az irodalom terén fényes eredménynyel szolgáló Toldy Ferencznek. Eközlekedéssel fogadott indítványt Lónyay miniszterelnök önmaga oda módosítá, hogy Toldynak nem 3000, de 4000 frt szavaztassék meg, azonban nem évdíj, hanem rendkívüli nyugdíj czímén, egyetemi könyvtárnoksága után. A mellett tanári hivatalát megtarthatja. — A ház ez értelemben utasítá az indítványt a pénzügyi bizottsághoz. Megszavaztatása fölött — a lelkes fogadtatás után ítélve — nincsen, és nem lehet kétség.

— **Temes vármegye monographiája.** A „Századok“ 1868-ik évi folyamában említve volt Temes vármegye közönségének ama hazafias intézkedése, hogy a megye monographiája megírására 250 db arany pályadíjt tűzvé ki, egyszersmind a pályanyertes munkát 1000 példányban saját költségén kinyomatni rendelé. — A pályázati határidő a múlt 1871-ik év december 31-kén lejárt, a nélkül, hogy egyetlen pályamunka érkezett volna be, — mely körülmény annak tulajdonítható, mivel köztudomás szerint nagyszorgalmú és jeles történészünk Pesty Frigyesse, ki e tárgyra már roppant anyagot gyűjtött össze, senki sem érzé magát hivatva versenyezni. Pesty pedig, ki gyűjtéseit folyvást fáradhatlanúl folytatja, igen helyesen sokkal többet

tart műve irodalmi általános értékére és saját írói hírnevére, semhogy a monographiát a határidőre elhamarkodva befejezni sietett volna, midőn még okmánybúvárlatait tökéletesen be nem végezhetette. Kész volt inkább lemondani a netaláni pályanyertesség előnyeiről.

Szintoly nemesen cselekedett azonban Temes vármegye, mely f. évi január hó 2-kán tartott közgyűlésében elhatározá egyenesen P e s t y F r i g y e s t kérni föl monographiája megírására a föntebbi föltételeknek részére leendő biztosítása mellett, — az író kutatásait korlátolt bárminek a határidőtől pedig egyszerűen fölmenté őt.

Ugyancsak e derék vármegye főispánja, a magas műveltségű s tudománypártoló O r m o s Z s i g m o n d ú r Temesvár-vidéki történelmi és régészeti egyesület alapításán fáradozik. Éljen!

— **Toldy Ferencz**, az örök munkásságú veterán tudós ismét egy jeles kötettel gyarapítá irodalomtörténetünket, ama tanulságos öt értekezés által, melyeket a m. tud. akadémiában újabban tartva, most ennek kiadásában „Újabb Adalékok a régibb magyar irodalom történetéhez“ cím alatt önállólag közrebocsátott. A 124. lapnyi kötet tartalma a következő: I. Magyar Pál, XIII-ik századbéli kanonista. II. Margit kir. hercegnő mint ethicai író. III. Baldi Bernardin magyar-olasz szótárkája 1582-ből. (Második közlés). IV. Egy XVI-ik századbéli növénytani névtár, XVII. és XVIII. századi párhuzamokkal. V. Az akadémiai eszme Magyarországon Bessenyei előtt. — Ezen utóbbi nagybecsű tanulmány — mely hét alosztályból s egy toldalékból áll — a legkiválóbb érdekű és szélesb körben elterjedésre hivatott mind az öt között, s midőn a kitünő tudós — kinek nálunk senki sem őszintébb tisztelője — ezen műve iránti teljes elismerésünket élénken hangsúlyoznánk, annál inkább sajnáljuk, hogy épen e becses tanulmányának egy jegyzete (a 81—83. lapon olvasható jegyzet) ellen vagyunk kénytelenek legalább annyi észrevételt tenni, hogy az ősz tudóst itt örökké fiatal heve kissé elragadta. Mert az a szenvedélyes hang, melylyel egy derék fiatal író, F. J. ártatlan és bizonyára csak a legjobb száundékból irt cikke ellen kikel, nem méltó egy Toldy Ferenczhez.

Megemlítjük egyúttal, hogy Toldynk egyik legmonumentálisabb s mindenesetre legelterjedtebb műve: „A Magyar Nemzeti Irodalom Története“-nek harmadik kiadását most rendezti sajtó alá, — dicséretes szokása szerint, az időközben fölmerült irodalomtörténeti újabb fölfedezések credményeivel bővítve. Így pl. már a

Szabács viadaljáról csak az imént napfényre került 1476-iki éneket s a Gyöngyösi életére vonatkozólag legújabbán föllelt adatokat stb. tárgyalni fogja, illetőleg befoglalandja. A művelt ifjúság részére alig lehet Toldy e munkájánál valami nemesítőbb és tanulságosabb olvasmányt ajánlani. A lyceumi tanfolyamokon is, úgy tudjuk, országszerte nagyobb részt ez van irodalomtörténeti tankönyvül elfogadva.

— **Michelet** világhírű francia tudós, mint értesülünk, jelenleg a nagy köztársaság hadjáratai leírásán dolgozik, s igen szépen jellemzi nemzetünk iránti különös érdekelttségét azon tény, hogy mivel pl. az arcolei, bassanoi, rivolii, lodii ütközetekben szokott hősiességgel harczolt magyar hadak részvétele az eddigi történészeknél mind csak az osztrák seregekével egybeolvastva van említve, úgy hogy: mi rész esik tulajdonképen a magyar ezredekre? azokból ki nem vehető; — ennél fogva az illető tüzetes adatok megszerzésére nézve a szellemdús francia író nagyműveltségű barátnője, De Gerando Ágostné, szül. T e l e k i E m m a grófné közvetítését kérte föl. A nemes grófné sietett a megtisztelő fölhívásnak az által eleget tenni, hogy ismert nevű magyar történetírókhoz fordult útmutatás és a kívánt adatok összeállítására végett. Ekkép remélni lehet, hogy Michelet jó szándékú czélzata — hála a lelkes úrnő fáradozásainak! — sikerülni fog.

— **Debreczen városa monographiájából** — úgy halljuk — a harmadik kötet is megjelent, mely a város történeteit 1693 tól a legújabb időkig foglalja magában. Nem akarjuk szerző Szücs István úr szorgalmát és érdemeit kétségbevonni, — de őszintén ki kell jelentenünk, hogy sajnáljuk, miszerint jóakarató figyelmzettéseink daczára, annyira sietett ezen utolsó kötet kiadásával, hogy mind a kir. kamarai, mind pedig a gr. Károlyi-levéltárnak Debreczenre nézve igen gazdag és nélkülözhetlen adattárait igénybe venni elmulasztotta. Ez okból a kötetnek egész 1740-ig terjedő részében roppant hiány lehet, — mint a „Budapesti Közlöny“-ben egy avatott tollból jött bírálat hangsúlyozza is szerző művének a levéltári adatokban való meddőségét, úgy hogy még állítólag magának Debreczen városának levéltárát sem aknázza ki eléggé. Ekkép Debreczennek egy újabb, bővebb monographiáját kell várnunk, oly írótól, ki a fáradságot s levéltári munkát nem kimérendi. Vajha erre Révész Imrét, e leginkább hivatott tudását nyerhetné meg a híres Debreczen!

— **Révész Imre**, ki sok egyháztörténelmi hasznos adalékokat is tartalmazó „Figyelmező“-jét folyvást lankadatlan buzgalommal szerkeszti, — e jeles folyóirat múlt december havi füzetében becses történelmi éneket közöl 1675-ből, Debreczen városának a császári hadak által ez év december havában történt sanyargatásáról. A 66 négy soros strophára terjedő verset, mely történelmileg eddig nem ismert igen sok érdekes részletet tartalmaz, Kállai Fényes István, Debreczennek akkori hites jegyzője szerzője, és Símay Miklósnak a tiszántúli ref. superintendens levéltárában lévő, közlönyünkben már — épen Révész által — ismert kéziratgyűjteményében maradt fenn.

Ugyancsak Révész Imrétől: „A magyar protestáns hitfelekezetek egyházi és iskolai szükségének országos költséggel való fedeztetéséről, különös tekintettel a kath. autonómiai mozgalmakra“ című terjedelmes időszaki tanulmány jelent meg külön lenyomatban. Azért említjük meg, mert az egész mű történelmi alapon, historiai háttérrel van írva, visszatérve egész a reformationnak hazánkban meghonosulása idejéig, — Boeskey, Bethlen és a Rákócziak korára és vívmányaira természetesen különös tekintettel. Hogy a protestáns egyháztörténet és közjog terén Révész mennyire otthonos, fölösleges volna fejtegetnünk. És így csak egyszerűen fölhívjuk művére azok figyelmét, a kiket az ilyenféle tanulmányok érdekelnek. Mi egyedül történelmi szempontból reflectálhatunk rá, álláspontunknál fogva.

— **A hazai tanügy terén elévülhetlen érdemeket szerzett zircz-cistercezi rend** Zircz, Pilis és Szántó egyesült apátságainak 1872-iki Névtára megjelent és beküldetett hozzánk. Nemcsak az az egri érseki nyomdából kikerült ezen csinos füzetnek érdeme, hogy magyarúl adatott ki, — hanem maradandó becsét az adja meg, hogy bevezetéseül egy valóban avatott tollal, szorgalmas történetbúvárlatok nyomán írt tanulmány szolgál: „Történelmi vázlatok a cistercezi-rend magyar területi apátságairól.“ Szerző a rend alapítását bocsátván előre, azután I. alatt a zirczei, II. alatt a pilisi, III. alatt a pásztai apátságok monographiáit, azután hasonló közleményekben az egri, székes-fehérvári és pécsi rendházak és gymnasiumok külön-történetét adja. Legőszintőbb elismerésünket a hazafias szellemű és valódi tudománykedvelő derék rendnek e becses monographiákért, melyekkel történelmünknek érezhető hézagait segített pótolni, s szép példát adott a hazai többi főt. egyházi rendek- és testü-

leteknek. — Óhajtandó, hogy e monographiák időnként újabb — kivált levéltári — kutatások eredményeivel bővítve, és így folyton tökéletesítve jelenjenek meg a későbbi évfolyamokban. Megérintjük egyúttal, hogy V a n c s a erdélyi g. k. püspök a maga egyházmegyéje papságának névtárát és ennek bevezetéseképen az erdélyi g. k. püspökség történetét legújabbban oláh nyelven adta ki. Intő példa a magyar püspökségeknek, hogy a lelkes S z a b ó I m r e szombathelyi püspök, a zircziek és prémontreiek stb. útmutatása szerint ők is forduljanak nemzetünk nyelvéhez ily kiadványoknál, s az eddigi latinoskodást vessék félre!

— **Torma Károly** jeles tudósunk, Belső-Szólnok vármegye főispánja, ezen utóbbi minőségében is megmutatta, hogyan kell a régi műemlékeket pártolni s az elpusztulástól megóva, egyszersmind megillető díszszel környezni. A közelebbi bizottmányi gyűlésen ugyanis bocsánatot kért, hogy ezúttal nem vendégeli meg vármegyéje megjelent tagjait, hanem a lakomára szánt költséget 266 frtot, a műrégészeti becsesel bíró helybeli — deési — góth stylum ref. templom körül állítandó stylszerű vasrácsoszat költségeire ajánlja föl. A kijelentés közfelkesedést idézett elő, s a jeles főispán példájára siettek mások is a kijelölt célra áldozni, — úgy hogy 24 óra alatt 1500 frt iratott alá. Éljenek!

— **Bihar és Vas.** Nagy-Váradon egész Bihar vármegyére kiterjedő történelmi és régészeti egylet van alakulóban; — az ennek élén álló buzgó férfiak, tekintetbe véve múlt füzetünkben a vidék régészeti egyletei ügyében irt főlshózlálásunkat, már elhatározzák, hogy egyszersmind történelmi, nem pusztán régészeti társulattá szervezendik magokat, s e tekintetben ifj. G y a l o k a y L a j o s ú r fölkért bennünket tájékozás végett a Magyar Történelmi Társulat alapszabályai megküldésére. E fölhívásnak, természetesen, siettünk azonnal eleget tenni, a legjobb sikert kívánva hozzá. — Imént említett cikkünk a „V a s m e g y e i L a p o k”-ban is megjelent, azonban annyiban már későn, hogy a szombathelyi „régészeti egylet” alapszabályai akkor már meg voltak erősítve. Mindazáltal még sem eredménytelenül; ugyanis L i p p V i l m o s, az egylet választmányi jegyzője, ugyanazon közlönyben sietett kijelenteni, hogy ezen egylet az o k m á n y o k a t is, mint írott emlékeket, működése körébe tartozónak tekinti, és a mennyiben szakerők lesznek, figyelmét azokra is kiterjeszteni iparkodand. Különbén az egyesület január 7-kén tartá alakuló ülését, melyen elnökke S z a b ó

László, titkárrá Lipp Vilmos választattak. Rómer Flórist tiszteleti taggá választák. Az igazgató választmány 12 tagból áll.

— **Lehoczky Tivadar** tagtársunk ellenészrevételeket küldött be N. Imrének a Bereg vármegyei főispánok általa közölt névsorára a „Századok“ decemberi füzetében tett „Észrevételei“-re. Közöljük íme belőlök, a mi szorosban a tárgyra vonatkozik, a subjectív fejtegetéseket kénytelenek lévén, mint ide nem tartozókat, mellőzni.

Lehoczky úr azzal menti magát, hogy pusztán „száraz névsort“ adott, mivel — úgymond — a hivatkozott okmányok ismertetése által „a czikket fölösleges módon bővítette volna.“ A „Meska“ nevet „Mesku“ helyett sajtóhibának mondja, szintúgy a Tom. II. s 289. lapot is Tom. III. 298. helyett. Mire azt jegyezzük meg, hogy Lehoczky úr irásában különösen az a és u betűk oly egyformán vannak írva, hogy szedő és javítók — kivált neveknél — épen nem igazodhatnak el; a 289 is 298 helyett toll- és nem sajtóhiba. Egyébiránt maga mondja Lehoczky úr, hogy „praetor minima non curat.“ — A Borsova névre nézve megjegyzi, hogy ezt ama különleges czikkében tüzte ki fejtegetései tárgyául, melyet számunkra kevéssel a beregi főispánok névsora után beküldött. (Közlendjük. Szerk.) Idézeteire nézve megjegyzi L., hogy ő Fejérnek nem azon lapjait idézé, melyeken a kérdéses főispán neve olvasható: de azokat, a hol az illető okmány, melyben a név előfordúl, kezdődik. Innét a különbség.

Végre fölhozza, hogy neki mint vidéken, elszigetelve lakónak, nem oly könnyű adatokhoz férni. — Ez áll, s tudomásul szolgál; azonban valamely mű absolut becsének méltatásánál nem szolgálhat mérvadóul. A criticus arról ítél, a mit lát, s nem vizsgálhatja a magánviszonyokat és szerzők lakhelyeit. Egyébiránt szívesen elismerjük: annál nagyobb az érdem, ha az író tetemes fáradsággal juthat csak adataihoz; — de ez egyéni, nem írói érdem, mert a mű belbecsére nézve mindegy.

— **Harmath Károly** tagtársunk Pozsonyból még következő monographiák czímeit küldötte be hozzánk, pótléklül Ipolyi és Nagy Iván czikkeihez:

1. Schönwiesner Stephanus: Antiquitates et historia Sabariensis, ab origine usque ad hoc tempus. Pest, 1791. 4-cdr.

2. Pest und Ofen mit ihren Umgebungen. 3 Stahlstiche und 1 Plan. Pest, 1837. 8-adr. Végre ide tartozik még

3. Roznák Martin: Belagerung der Stadt Güns i. J. 1532. Bécs, 1789. 8-adr.

— **Sayousnek**, a francia tudósna Magyarországtörténetéről irt műve e cím alatt: „Histoire des Hongrois et de leur litterature politique de 1790. a 1815.“ megjelent. A mű jellegéjeül szerző Baróti versét — „Örvendhetsz, Austria, biztos A koronád fejedén, mikor a magyar örzi“ — vette, érdekes előszavát így kezdi: „Egy tatár (!) nép, mely a civilisált Európát számtalanszor megmentette a barbárság elől; egy büszke nép, mely ép annyira odaadó királyai iránt azok szerencsétlenségeiben, mint kifáradhatlan a hatalmaskodó királyok ellen való ellenállásban; egy fajára egész a babonaságtig büszke nép, a mely típusának szépségét és lelkének crös alkatát a megvetett népekkel való vegyületének köszönheti; egy heves, mozgékony nép, mely bámulatra méltóan érti a nehéz parlamenti kormányt; a dühös lovagok- és engesztelhetlen jogászokból álló nép: ilyen nagyságaival, hibáival és főleg ellentéteivel a magyar nemzet. Egyik történelem sem maradt előttünk nagyobb homályban. Mikor fizetjük le hát — mondja Michelet — adósságunkat ezen áldott népnek, a nyugat megmentőjének?“ Ezután kijelenti szerző, hogy Magyarország történetének megismerésére tett tanulmányainak eredményét egyelőre e 25 év történetében adja. Majd azon kérdést veti föl, volt-e s minő hatása Napoleonnak Magyarország sorsára? s azon nézetét fejezi ki, hogy a francia forradalom és Napoleon Austria ellen viselt háborúi alatt született meg újabban a magyar önállóságra való törekvés, mely a későbbi években megsemmisítette II. József és Ferencz császár ellenkező irányú működésének eltagadhatlan eredményeit. A könyv fejezetei a következők: Nemzeti fölébredés, és II. Leopold trónralépte. Az 1790—91-iki diéta. Ferencz trónralépte s a reactio. Martinovics összeesküvése, vagy a magyar jacobinusok. A francia köztársaságt elleni háború. Első és második coalitio 1792—1801. Az 1802-ki országgyűlés. A magyarok a consularatus idején. Az 1805-ki országgyűlés és az austerlitz-i hadjárat. Az 1807-iki ellenzék és Nagy Pál. A Napoleon elleni nemzeti hadjáratra való előkészületek 1808. Estling és Győr. Az Austriához hű magyarok leveretnek. Az 1811—12-ki pénzváltás. Az utolsó küzdelem Napoleon ellen, a szent szövetség. Mielőtt e művet bővebben ismertetnők, fölemlítjük azt, hogy forrásaiul magyar műveket is használt, így Bacsznyi, Baróti, Horváth Mihály stb. munkáit. A mű Párisban, Germer-Bailliérennél jelent meg.

Vegyes közlések. Lelkos tagtársunk **Karcsu Arzén sz. Ferencz-rendü áldozár**, kitől több nagyterjedelmű egyháztörténelmi munka jelent meg, — jelenleg, mint bennünket értesít, **Vác** város **rosa** monographiájának megírásával foglalkodik, melyből már 20 ív készen áll. Ugyan nála (Vácson) kapható még csak néhány példány „**A szerzetes-rendek egyetemes történelme**“ című öt kötetes művéből, 5 frtjával. — **Egerben** érsek ő Nmlga, az érseki lyceum régi színi-játszó termét saját költségén muzeumná rendeztetni be, melyben a birtokában levő régészeti műtárgyak és **Aszalay** kanonok úr becses képgyűjteménye fognak egyelőre fölállítatni. — Muzeumról levén szó megemlítjük, hogy a **rappelswyli lengyel muzeum** műkincesei szépen szaporodnak; minden országból érkeznek e célra ajándokul jeles műtárgyak: híres lengyelek arczképei, lengyel érmek, régiségek stb.; hanem az okirattár aránylag lassan gyarapodik, még csak mintegy 400 lengyel történelmi okmányból áll. Hazánkból is tetemesen lehetne szaporítani! — **Cséplő Péter** buzgó tagtársunk **Nagy-Váradon**, multkori szerény fölkérésünknek engedve, mint értesülünk, egész buzgalommal hozzálátott a **Dürer-féle** netalán még létező okmányos adatok fölkutatásához. Annyit már is jelenthetünk eddigi kutatásai eredményeiből, hogy **Száraz** nevű család **Nagy-Váradon** a **XV-ik** században már csakugyan létezett, melynek törzsatyja **Száraz Benedek** **1408-ban** született és **I. Mátyás** által nemesített meg. Utódai **Váradon** ma is virágnak. A család genealogiai viszonyait nevezett tagtársunk szorgalommal nyomozza, s az eredményről társulatunkat értesíteni fogja. — **A veszprémi nagy-gymnasium** **1871-ik** évi **Értesítvényét** most vettük, és fölemlítendőnek tartjuk, mert **Iváncsi Ede t.** tagtársunk, ottani k. r. tanár úrtól „**Egy Veszprém megyei muzeum-egylet tervrajza**“ -t közli, a javaslatba hozott alapszabályokkal együtt. — **Londonban** **Longmann** és társa kiadásában „**Hungarian Celebrities**“ (Magyar nevezetességek) cím alatt életrajzi és történelmi gyűjtemény jelent meg **Wyatt** kapitányról; — azonban a „**Pall-Mall Gazett**“ nem igen kedvező ismertetést hoz róla: részint költött, regényes, részint más munkákból kiollózott rajzokból áll és így hazánk ismeretét nem igen mozdítja elő külföldön.

Történelmi könyvtár.*)

— **Újabb Adalékok** a régibb magyar Irodalomtörténethez. A m. tud. Akadémia elébe terjesztette Toldy Ferencz r. tag. (Értekezések a nyelv- és széptudományok köréből, VII. sz. 1871.) N. 8-adr. 124. l. Ára 80. kr. Pest, 1871. Eggenberger Ferdinándnál.

— **Adalékok a Thököly- és Rákóczi-kor Irodalomtörténetéhez.** Thaly Kálmántól. Pest, 1872. Kiadja Ráth Mór. Két kötetben. Első kötet: A bujdosók és Thököly kora. (1670—1700.) Toldalék XVI. levél Gyöngyösi Istvántól (1663—1703.) 8-adr. XXXII. és 336 l. Második kötet: Rákóczi kora (1703—1735.) 445. l. Ára a két kötetnek füzve 4 frt 40 kr., angol díszkötésben 6 frt.

— **Debreczen város Története.** Irta Szücs István, a m. tud. Akadémia l. tagja. Harmadik kötet, 1693-tól maig. Debreczenben, Telegdy Lajosnál. Ára a három kötetnek 6 frt.

— **A magyar protestans hitfelekezetek** egyházi iskolai szükségéinek országos költséggel való fedeztetéséről, különös tekintettel a kath. autonomiai mozgalmakra. Irta Révész Imre, akad. l. tag. (Külön lenyomat a „Figyelmező“-ből). Debreczen, 1871. A város nyomdájában. 8-adr. 130 l. Ára 1 frt.

— **Névtár** a zirez-, pilis- és szántói egyesült apátságokba kelezett cisterci Rend személyzete- s történeteivel. Az Úr 1872. évére. Eger, az érseki lyceum nyomdájában. 8-adr. 64. l.

— **Rad jugoslavenske Akademije, znanosti i umjetnosti.** Knjiga XVII. Zágráb, 1871. Kiadja a délszláv Akadémia. N. 8-adr. 223 l. (Ljubics és Racsky történelmi értekezéseivel).

— **Siematismulu veneratului Cleru alu Archidiececsei Metropolitane greocatolice a Alba-Juliei si Fogarasiului, pre anulu 1871.** Balázsfalván az érseki nyomdában. (Az erdélyi g.-kath. püspökség történetével).

*) Hogy e rovatot az újon megjelenő hazai történelmi munkákra nézve mennél teljesebbé tehesük: kérjük a t. szerzőket és kiadókat, hogy könyveiket — vagy legalább azok címét — hozzánk (Budavár, iskola-tér 162. sz.) beküldeni ne terheltessenek.

— „**A római pápák történelme**, sz. Pétertől korunkig“ különös tekintettel azok működésére hazánkban, Karesu A. Arzén sz. Ferencz-rendi áldozár s a váci kolostor főnöki helyettesétől kitünő külföldi (Müller, Hoffmann, Sanets, Sandini, Kolb, Burio stb.) s honi írók (Szvorényi, Horváth Mihály, Szalay stb., stb.) nyomán szerkesztve 8 kötetben teljesen megjelent Pesten, Bartalits Imre nyomdájában. Ára e terjedelmes műnek folyton az előfizetési, azaz 8 frt. o. é. Kapható a szerzőnél Váczott s Aigner és Sartori bizományaiban Pesten.

— **Roesler Robert** Romänische Studien; Untersuchungen zur älteren Geschichte Romäniens. 8 r. Leipzig (Duncker u. Humblot) 1871. X. és 363 lap. [a 147—230. lapokon „Die Anfänge der Ungarn und der Anonyme Notar“ czimű fejezetben szerző egészben véve ugyanazon nézeteket fejtegeti, melyeket már 1860-ban „Zur Kritik der ältesten ungarischen Geschichte“ czimű értekezésében vitatott, s melyeket Szabó Károly a „Budapesti Szemle“ XI-ik kötetében alaposan megczáfolt.]

— **Szaraniewicz Izidor** Kritische Blicke in die Geschichte der Karpaten-Völker im Alterthum und im Mittelalter. Mit 1 lithogr. Karte 8-r. Lemberg (Wild), 1871. 144 lap. [Rövid ismertetése a „Literarisches Centralblatt für Deutschland“ (1871.) 49-ik számában olvasható.]

— **Kachelmann Joh.** Das Alter und die Schicksale des ungrischen, zunächst schemnitzer Bergbaues, nebst einer Erklärung der Eigennamen des Landes. Zur Secularfeier der schemnitzer Bergacademie. 8-adr. Pressburg (Wigand), 1870. X. és 228 lap.

— **Foerster Riccard.** Wladislaus Jagello II. Rex Poloniae et Hungariae 1434—1444. ex fontibus et documentis adhuc ignotis illustratus. 8-adr. Boroszló (Maruschke et Berendt), 1871. IV. és 86 lap.

— **Borchgrave, Emile de** Essai historique sur les Colonies Belges qui s'établirent en Hongrie et en Transylvanie pendant les onzième, douzième et treizième Siècles. Ouvrage couronné par l'Académie royale de Belgique. 4-edr. Bruxelles (Muquardt) La Haye (Nijhoff), 1871. 8. és 126 lap.

Közli: H. Á.

Felelős szerkesztő: THALY KÁLMÁN.

Pest, 1872. Nyomatott az „Athenaeum“ nyomdájában.

SZÁZADOK.

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT KÖZLÖNYE.

Második füzet.

1872.

Február hó.

A vármegyék első alakulásáról és őskori szervezetéről

Ötödik közlemény.

II-ik korszak.

A második korszakot két főmomentum jellemzi: első a megyék és a várispánságok fuziója, vagyis tulajdonképen a vármegyék keletkezése, második a vármegyék demokratiai alapú fejlődése. Az első korszak befejeztével tehát búcsút veszünk az ős alkotású megyék és várispánságoktól, és a helyökbe lépett vármegyékkel lesz dolgunk.

Minden epochalis új korszak annak, mely azt megelőzte, bukásával születik; mely néha sebes rohammal jő, mikép a fűntebb tárgyalt első korszak, de többnyire hosszabb sorvadás eredménye. Imigy keletkezett a most tárgyalás alá veendő második, vagyis vármegyék korszaka.

Andrástól Andrásig, értem ezen nevű II-ik és III-ik Árpád-házi királyainkat, alig egy század pereg le a világi mulandóság feneketlen tengerébe, és mily lényeges állami változások, átalakulások és különbségek tűnnek föl szemcink előtt. Még II. András kormányra léptével az ősi megyét és várispánságokat vette át előditől; még ő maga az 1218-ki tardosi adományában vallomást tesz, hogy trónra jutásakor a várjavak és jövedelmek

az államkinestárnak gazdag kútforrását tették; még ezen pazar fejedelem takarékos atyjától roppant terjedelmű királyi koronájának, — praediumok, — hova egész Zólyom tartomány a hozzávaló kies Turóc, Liptó, Árvával, a gyümölcsös Torna Ugoesával, egész Szepesség, Bereg, Mármaros és Bakonyság, vadat, makkot, buja legelőt és a fajzás minden nemeit szolgáltató rengeteg erdőségeivel számítottak, az eredetihez közel álló állapotban és terjedelemben szálltak a koronautódra; még akkor minden széles országban létező út-, hid-, rév- és vásárvámok a megyék és várispánságokban kitünő jövedékforrásokat tettek, és mint a korona kizáró jogai a várintézmény védelme alatt állotta k; még akkor a várispánságok az eredeti hetvenkét számot teljesen megütötték és nagyszerű állandó hadi sereget juttattak a király parancsa alá: és ime, az egykoron fényes és hatalmas trón ez ágon utolsó örököse, daczára a törvényhozások (szónál maradt) törekedéseinek, csak névleg király, sem elegendő pénze, sem há alattvalói, sem a magyar névhez illő állandó vitéz hadserege, és hogy némi hasonlattal is éljek, III. András a hatalmas és gazdag olygarchák közepette oly tekintélytelen és szánandó, mint II. Ulászló, csak hogy ez még Mátyás fényes budai palotájában lakott, András pedig Budán korhadt tetejű királyi házban halt meg. Oda van már alatta a régi fény, erő és bőség, a királyi praediumoknak csak gyér foszlányai, az állami biztosságot fönntartó hatalmas várispánságoknak alig romjai láthatók. Van valami helyettök, a mi sem a régít nem pótolja, sem igazi új vármegyét nem tesz.

Nemde, nagy romboló okoknak kell vala közbejönni ily catastrophalis alakulások létesítésénél? A történelem tiszte azokat tüzetesen tárgyalni; mi is kénytelenek valánk előbbi közleményeinkben vázlatosan hozzászólni; egyet azonban, mi nagy romboló erővel hatott a várintézmény szétbontására és tárgyalásunkkal szoros kapcsolatban van, e helyre tartottunk fönnt: a privilegiumokat. Az első korszak törvényei, melyek alatt a három nagy Árpád-király törvényeit lehet csak és kell érteni, a honpolgárok jogait és kötelességeit aránylag egyszerű, telhetőleg általános és közös alapokra fektették. Nem vitatom ugyan, hogy a jogegyenlőség diadalát tilte akkor, hanem annyi kétsé-

get nem szenved, hogy a 2-ik korszak számtalan centrifugal elemeihez és tényezőihez képest a dicsőített három nagy király sokkal concentricusabb alkotmányos formákba öntötte a bel-igazgatást minden utódi fölött, mennyiben annak menetét a törvények szabták meg, és nem az önkénytől függő kiváltságok. Bármit fogjanak Szent-Istvánra és Szent-Lászlóra a kegyeltek hálás utódi, mintha ők pazar kézzel hintették volna elődeikre a törvényes köteleességektől föloldó mentességeket, mivel azonban törvényeinkben ennek semmi nyoma, méltán állíthatjuk, hogy a privilegium nem az első, hanem a második korszaknak szüleménye. A mi különösen a királyi városokat és a külföldről beköltözött telepéseket illeti: csak nagy fönttartással engedhetem meg, hogy a királyság első századában egyedül Fejérvár (tehát vár!) és Esztergom, mint a királyi udvar székhelyei, lehettek igazi latin fajú lakossággal benépesített, latin szervezetel bíró királyi szabad városok, ezeken kívül pedig Magyarországon épen úgy, mint a szomszéd osztrák, morva és esch földön, más kiváltságos szabad városok nem léteztek. Dalmatia szövetkezése után a tengerparti olasz szabású városokból jött át honunkba a kiváltságos városi municipalitás vágya, mit a korábbi dalmát és későbbi magyar városi privilegiumoknak több pontban összehangzó typusa bizonyít.¹⁾ Egyébiránt mit az előbbi közleményekben tüzetesen tárgyaltam, most itt csak röviden említem meg, t. i. hogy az első korszakban nálunk is, mint a morva és esch szomszédoknál a „civitas“ szó nem szabad királyi várost, hanem várat, a „cives“ szó pedig nem városi polgárokat, hanem göröngyhöz kötött várnépet jelentettek.

Hazánkban csak a tizenkettedik század közepétől, midőn a külföldiek telepítése az erdélyi és szepesi szászokkal nagyban

¹⁾ Kálmán királynak 1108-ban Trau város számára, II. Gejzának 1152-ban Spalatro város, III. Istvánnak 1167-ben Sebeniki polgárok, II. Andrásnak 1205-ben Nona város részére adott privilegiumoknak több pontjai lényegben föltalálhatók Szatmár, Walko, Nagyszombat, Zágráb, Pest stb. városoknak András- és Béla-kori kiváltságáiban. Lásd Fejér Cod. Dipl. az idézett évek okmányai közt, együtt pedig Endlichernél *Rerum Hung. Monumenta* 376, 379, 381, 400, 426, 434, 444, 451. 466. l.

megindult vette a kiváltságolás kezdetét, mely a reakövetkezett század beköszöntével oly özönnel folytatott, hogy úgyszólván a kiváltságok lettek a rendes állapot, és a törvényes lét csak kivételnek tartaték. Ezen fölfordult világ a második korszak rovására esik. Hogy az itt állítottakkal nem vagyunk tévedésben, ha egyenkint is végig megyünk a régibb keletti szabad királyi városok és szabadalmazott helyek során, tulajdon okmányaik mellettünk bizonyítanak. Igaz, el kell ismernem, hogy a szóban forgó kiváltságokban olyan pontok is találhatók, melyek a szabad alkotmány keretében megférnek, de épen az által, mivel csak néhány kegyeltek számára kivételül szolgáltak, csökkent belértékek és a károsok számát nevelték. Szavaimnak testet adandó, figyelmesen megolvastam a második korszakba tartozó mintegy negyven közzétett városi és szabadalmazott helyi privilegiumot, beható ismeretet szerevén magamnak a megyei és várispánsági intézménnyel ellenkező pontokról, és tanúságot tehetek, de a tények is bizonyítják, hogy azon arányban, melyben a városok és szabadalmazott helyek születtek, a várispánságok egymásután meghaltak. A főbb káros pontok közül egyet emelek ki. A külföldről beköltöző városiak és telepések csak levegőt és talajt cseréltek, de nem hazát, mert ennek nyelvét, szokásait, törvényeit nem csak ide hozták magokkal, hanem mint a privilegium legelsőbb feltételét minden időre biztosították is maguknak. És nehogy az új hon elemei olvasztó hatást gyakorolhassanak rájuk, a privilegiumok szintén egyik főbb pontja által keblökből a haza édes fiait kizárván, valóságos megközelíthetlenszigetekké alakultak, avagy mint most szokás mondani, lettek status in statu. Ime az új alakok, melyek föltűnnek szemünk előtt, midőn az Árpád-ház kibaltával végigtekintünk a nagy országon, és sem a várak körüli állandó nagy hadi sereget, sem a II. András által dicsőített dúsgazdag jövedelmű várintézményt többé nem találjuk; nem is ad lelkünknek nyugalmat az 1291-ki és 1298-ki törvényhozók szép ígérete, hogy a várintézmény álljon helyre, mert nincsenek a válságos alakulás ezen szomorú napjaiban hű hazafiak, kik a törvény szavának hódoltak volna.

Azalatt, míg ezek így történnek, míg az enyészlő várintéz-

ményen rüt zsákmányolás rágódik, félteni kezdjük a megyei intézményt is. Ámde ne féltjük azt, ő a szomszéd emésztő lángok tüközelében tartja magát. A megye — habár szövetségben a várintézménnyel — önállólag folytatta életét a királyság mindkét századában. De innentől kezdődnek a borús napok, mert a vihar a szövetséges szomszédban dül. És most II. András kora előtt állunk. Ezen fejedelem fölött megoszolnak a régi és újabb vélemények. Az egykorúak és Verbőczy kortársai az arany bullában foglalt szabadságok elismeréséül az egekig dícsőítik, történelmünk újabb írói pedig őt az állami hanyatlás, sorvadás és bukás okozójának bélyegezik. Kiknek van tehát igazuk? Amazok előnkbe tartják a nagyhirű szabadságok könyvét, melyen Szent-István nagy nevének varázsfénye lebeg, szerintök tehát András a dícső első királynak méltó unokája, mert önvallomása szerint, az ő eredeti intézményeit állítja vissza, s így az andráskori megye is egy vonalban állana az első bölcs király megyéjével. Távol van tőlem, hogy akár a múlt századbéli, akár a minapi scepticusokkal az arany bulla külformáját és hitelességét csak messziről is kétségbe vonjam, melyet úgyis társulatunk két nagyérdemű tagja jeles kritikával minden gyanú fölé helyezett, hanem az igazság érdekében mégis meg nem állhatom, hogy ki ne jelentsem, mikép az 1222-ki decretum azon passusát, mely a szent-istváni szabadságok és intézmények visszaállítására vonatkozik, nem tartom egyébnek, mint a hálás magyar nemzet és királyutódok kegyeletes szóvirágának, frazisnak, melylyel a nagy király és az Árpád-dynastia alapítója állami bölcseségének adóztak, és mely a négy folyó hazájában a nyolcz század lefolytán öröklött nemzeti cultus létét bizonyítja.

Szabadságot veszek magamnak ezen történeti jelenetnek szentelni egy kis kitérést. A nagy király állami műveinek örök emléke mélyen, egész a rajongásig, volt a nemzet szívébe vésve. Ez okozta, hogy csak annak tulajdonított igazi nagy bees, érték és hitel, a mi ezen varázserejű névvel volt megpecsételve. Ez sokszor a valóság és jogosság rovására történt, de a nemzetnek ilyen auctoritásra szüksége volt s előtte önkényt meghajolt Midőn II. András kormányzási hibái miatt nagy fokra hágott

szorultságában az arany bulla sorain ezen auctoritásra apellált, veszélyezett trónját megmentette ugyan, de csak nem hihette a resistendi facultast nagy ősétől öröklött szabadságnak; midőn András a magyar seregbe ferde dualismust hozott, csak nem tarthatta azt nagy előde intézményének; midőn a nemesség és egyház minden jobbágyaira az adómentességet kimondotta, csak nem gondolt arra, hogy ez Szent-István által is így rendeltetett; de mindezek a nagy király cultusa keretébe foglalva, tiszteletet nyertek a nemzet előtt, és azok valóságát vagy czélszerűségét feszegetni senkinek sem jutott eszébe; pedig a történetírás nem tanúskodik arról, hogy ezen király szép szavai teljesedésbe mentek volna, sőt ellenkezőleg csak írott malaszt maradtak. De András király nem egyedül áll ezen bálvány előtt, ott találjuk sokkal derekabb fiát, IV. Bélát is, ki 1267-ki decretumában szintén a szentistváni szabadságok visszaállításával kecsgetteti a nemesi rendet, pedig éppen ő volt az, ki legmesszebb távozott el a régi hagyományoktól, mint alább fogjuk látni. Ezen nemzeti cultus kifejezései azon nagyobb számú privilegiumok is a XIII-ik század második feléből, melyekben az egyházi rend jobbágyságának adómentessége Szent-István illetén adományozása megújításával indokoltatik. ¹⁾ Valamint ebből magyarázhatók némely családok azon szóhagyományai, hogy az első királytól nyerték nemességöket, minek példájára már Dénes nádornak 1228-ki ítélő-levelében akadunk, hol az ország első hivatalnoka a most is létező Woyk-nemzetség nemességét és drávántúli jószágokkal megadományozását szent Istvántól eredezteti. ²⁾ Szegegy, a Hármas Törvény ismeretes commentátora is pár hasonló példát említ a maga koráról, különösen egy érdekeset. Tudniillik az általános nemességi vizsgálat — investigatio nobilitaris — megindulván III. Károly király alatt az országban, Pozsony megyében Végh nevű csallóközi nyéki birtokos a vizsgáló hatóság előtt előmutatta szent Istvánnak adománylevelét, mely által

¹⁾ Bélának a székes-fejérvári egyház számára 1254-ben adott kiváltsága Endlichernél 484. U. o. Hasonlók az 1269-ki és 1270-ki mentességek. Árpádkori Új Okm. III. k. 196, 229, 230.

²⁾ Árpádkori Új Okmánytár VI. k. 457.

ösének Nyék nevű falu adományoztatott. A bírák azt minden gyanútól mentnek és hitelesnek találván, fölemelkedtek székeikről és mélyen meghajtották magukat a nagybecsi ereklye előtt, megnyugtattván az előmutatót, hogy nemessége az ország első családjaiéval vetekedik; pedig Fejér Diplom. Codexéből tudjuk, hogy az adományozó király nem az első, hanem az e néven harmadik királyunk volt.¹⁾ Ezen kegyeletes cultusnak kifolyása azon, az ország majd minden részeiben a köznépnél lábra kapott hagyomány is, mely szerint minden régibb alakú templomot Szent-István művének vall, holott a régészet kétségtelen érvekkel megmutatta, hogy azon időből egyetlen egy sem maradt reánk az egész országban.²⁾ Még a boldogult Pray is meghatottan említi az esztergomi lakosságnak az ottani vár bizonyos romjaihoz kötött olyatén hagyományát, hogy ott látta az első király a napvilágot, de minek semmi más alapja nincs, mint a mit a nemzet keblében meggyökerezett kegyeletes cultusnak mondtam.³⁾

Ezzel az elhagyott fonalat ismét kezünkbe véve, visszatérünk II. András korszakához. A miért a megyét akkor féltetni lehetett, az általános rossz kormányzaton kívül, különösen az is volt, hogy a megye első és legkiterjedtebb foglalkozását tisztviselője, a főispán, királyi hivatalnok volt nem csak, hanem ő nevezte ki maga helyettesét is, az udvarbíró, ő a vám- és adószedőket, a dézma- és pénzváltási ellenőröket, a hirdetőket és peres végrehajtásokra a pristaldokat, szóval az egész megyei tisztikart⁴⁾, kikről tehát nem tehetni föl, hogy az önkormányzat érdekeinek odaadással fognak szolgálni. Ilyen egyoldalúság

¹⁾ Szegedy J. Tyrocinium II. P. 115. Fejér Cod. Dipl. II. Tom. 171. és 173. Tom. V. vol. 3. 253. hol IV. Lászlónak Szent-Istvánt a kérdéses okmány kiadójául tevő átírata olvasható.

²⁾ Archaeologiai Közlemények I. k. 35. l. Ipolyinak és a *) alatt Eitelberger tanárnak tudósításai.

³⁾ Praynak ezen szóhagyományról valamely munkájában tett tudósításáról jól emlékezem, de jegyzeteim közt ezúttal nem találhattam föl. Hanem valóságát magam is, mint a jelen század második tizedében a helyszínén többször megfordult tanoncz bizonyíthatom.

⁴⁾ Notitia Veteris Comitatum Constitutionis című munkámban.

mellett sem fönnállani, de még kevésbé fejlődni sem lehetett volna a megyei intézménynek, ha nincs meg benne az ellensúlyozás tehetsége, mely a kellő egyensúlyt képes állandósítani. Azok, kik a magyar történeti jog tanulmányaival foglalkozván, annak kútforrásait, a középkori okmányokat gyakrabban forgatták, igen sokszor vettek észre a megyei tényezők közé ékelve oly nevű és minőségű személyeket, melyeken az olvasó szeme elsiklott, de a vizsgáló gondolata megállt: tudniillik, kiket a latin hivatalos irály majd egyszer „*boni, probi, idonei viri*,” majd másszor „*arbitri et mediatores*” czímmel megtisztelt. Ime ezek tették a megyei ellensúlyozó apparátust. Nem szótári értelmű nevekkal, hanem sajátosságos institúcióval van itt dolgunk: valóságos megyei képvisellel és ebből folyó békebirósággal. A helyett, hogy elméleti tárgyalással fárasztanám a kegyes olvasó figyelmét, elővezetem inkább mindjárt azon konkrét példákat, melyekben ezen institúció kifejezést nyert.

Legvérmesebb várakozásom sem ment odáig, hogy a képviselet és békebiróság első biztos szálait már a megyét alkotó első nagy király törvényei közt föltalálhassam, pedig anélkül, hogy a szentistváni cultus erőt vett volna rajtam, valósággal ott találtam azokat: „ha ki — így szól a törvény — haragjában szándékos emberölést követ el, tudja meg, hogy a királyi tanács végzése szerint száztiz arany pénzzel fog lakolni, melyből ötven a királyi kincstárt illeti, ötven a megöletettnek rokonit, tiz az arbitereket és mediatorokat,” stb. II. k. 16. f. Hogy itt institútióról van szó, már maga a vérdíj mennyiségének és elosztásának a felek akarától nem függő meghatározása mutatja. Az első és második királysági századból nem maradván ránk ítélő levél, mivel a porlekedés és biráskodás egész rendszere szóbeli tárgyalásból állott, csak a XIII-ik század okmányaiban, midőn a birói eljárásnál az irás is szerepelt, tűnnek föl a megyei képviseletnek és békebiróságnak már számosnál-számosabb esetei. Lássunk némelyeket:

1214-ben két gömörmegyei előkelő nemes család közt, még pedig a felperes árvaságra jutott család ügyét rokon gyámok vállalván el, egymásra halmozott erőszakok, emberölés és

birtokfoglalások miatt elkeseredett per támadván a királyi szék előtt, annak tárgyalásával a király elébb két ad hoc delegált bírót, majd később az alperesek kifogása folytán még a pécsi és veszprémi püspököket is bizta meg. Mind a négyen küldetésükben szokott módon eljárván, a felek hosszabbra nyúlt vitatkozásai után, az okozott károkat háromszázötven font ezüstre -- akkori időben roppant somma -- becsülték föl. De mielőtt a végső ítélet kimondatott volna, alperesek tartván a pörnek ezen útoni rosz kimenetelétől, kérték a királyt és a delegált bírakat, hogy a pert maguk bíróságától tennék át a felek tulajdon megyéjébe, miszerint ott barátságos úton intéztetnék el inkább, mint bírói ítélet szigora szerint. Ezen engedelem tehát megadatván és a per a megyéhez áttétetvén, „boni viri eiusdem provinciae“ a feleket akkép egyeztetették meg, hogy minden az árváknak okozott károk, erőszakok és a megölt udvarbírájuknak vérdíjában csak hatvankét ezüst fontot fizeszenek alperesek, és az elfoglalt árvás jószágot adják vissza. Egyeztető békebírák számosak voltak, de a pristaldusnak kivételével, nincsenek megnevezve, hanem csak általánosan „coram multis aliis“ megemlítvék. A király helybenhagyta az egyességet és hiteles alakban adta ki. ¹⁾ Óvakodtam szándékosan a szöveg értelmén és kifejezésein túlmenni, habár az irály egyszerűségét és hiányait más rokonpéldákból módomban állott volna kiegészíteni és egy tetszetős képbe önteni. A többi adatok elsorolásánál is ehhez fogom magamat szorososan alkalmazni; hanem viszont az érdemes olvasót tisztelettel kérem, hogy ne az egyes adatok fölött elkülönözöten ítéljen, hanem tartsa fenn ítéletét azon pontra, hol az általam a „Budapesti Szemlé“-ben (új folyam 1865. 6-ik füzet 191—197.) kifejtett és a Verbőczy Sanior pars korától a XIV-ik századig folytonos láncolatban fölvezetett megyei képviselő találkoznia fog a mostani tárgyalás alá vett Árpád-kori képviselővel és békebíróssággal, egymásnak, hogy úgy mondjam, kezét nyújtva és egy egészszé összeforva.

A Váradi Regestrumban, mély az András-kori törvénykezés és közigazgatás gazdag tárháza, de hivatalos jegyzőkönyv is és

¹⁾ Árpád-kori Új Okmánytár VI. k. 370.

így teljes hitelű kútforrás, több igazoló esetek fordulnak elő a megyei képviselőtről és békebiróságról. A 26. § szerint (Endlichernél) Miklós nádor a Szolnok megyei gyűlésen, hol számszerűbb megyei közönség volt jelen, egy előtte tárgyalt ügynek békés útoni elintézését azokra bízta, kiket ismételtén „boni homines de provincia“ nevez. Mind itt tehát, mind a megelőző példában a megyei képviselők sorából kerülvén ki a békebírák, czek és azok közt más különbséget nem észlelünk, mint a milyen van a genus és a species közt. Ugyan az idézett Regestumban a 156. §-ban nyolcz névszerint elsorolt békebíró, más több csak általánosan megemlített társakkal „et aliis multis“ egy bűnperben bíraskodnak, melynek azonban kimenetele nem egyezség, hanem ítélet volt. Figyelemre méltó ezen esetben az, hogy a békebírák közt két villicus is előfordul, kétségtelenül falusi bírák. Szintén ott a 339. §-ban három névszerint följegyzett békebíró cleibe „coram arbitris parochitanis“ megidézett egy vádlott; ekkor is nem egyezséggel lett a pörnek vége, hanem abbeli ítélettel, hogy mind a vádló, mind a vádlott a tüzes vas próbára menjenek. Az itt elsorolt három esetben semmi nyoma a felek általi bíróválasztásnak, hanem hivatalból járnak el a kiküldött békebírák és nem is lehetnek másfélék azok, mint ilyenek, már nagy számuknál fogva is, de az „arbitri parochitani“ czim sem lehetett volna a választottakra, hanem csak a hivatalból működőkre alkalmazható. Még több ilyen adat fordul elő az idézett Váradí jegyzőkönyvben, úgyszintén e kortól kezdve az Árpád királyok kimúltáig oly fölösszámra megy a békebiróság gyakorlata, hogy nem hibázok, ha állítom, hogy tíz peres ügy közül csak egy esik rendes, kilencz pedig békebírákra.

Mivel II. András kormányát azon ónsúly nyomja, hogy a régi jót sem tudta conserválni és inkább zavart zavarra, sérelemet sérelemre halmozott, ez okon nehéz biztos feleletet adni azon kérdésre: vajjon a megyei képviselőlet és békebiróság birt-e ekkor rendezett alakkal? annál határozottabban állítható IV. Béla koráról, mely a borús éj után hajnalt jelent, hogy ezen institutió már akkor szervezett alakkal birt. Állításom érveit következők:

1240-ben a demesi prépostság és a honti Huntpaznánok közt, Csepel nevű Ipoly melletti birtok iránt Dénes nádor előtt indított perben, a megjelent felek azon kérelemmel járultak a nádorhoz, engedné meg a peres ügyet a megyei képviselők által barátságos egyezséggel elintéztetni. A nádor megadta a kért engedélyt, és a megyei képviselők a szokásos békebírói eljárást követve, a feleket kiegyeztették. Az okmány latin szövegének egyes passusai annyira fontosak, hogy azokat nem mulaszthatom el idézni: „partes coram nobis — így szól a nádor — proponentes consveto jure bonorum petierunt, ut si possent ratione praevia viris probis mediantibus formam agent compositionis . . . qui tandem permissione a nobis facta, viris idoneis interpositis, solito more virorum bonorum in talem compositionem devenerunt“ etc. ¹⁾.

A másik érvet szolgáltatja a Győr és Komárom megyei egyesült nagy számú képviselők — „quam plurimi“ áll a szövegben — 1248-ki kiadványa, melyben arról tesznek bizonyosságot, hogy a szent-mártoni benczés apátság és a templariusok közt támadott peres ügyben a jog rendje és a hazai szokások szerint — „juris ordine et juxta mores patriae“ — eljárván, miután a felek magukat száz ezüst font lekötése alatt a békebírósnak alávetették volna, a peres föld mikénti elosztása iránt végzést hoztak vala; melynek végrehajtására maguk közül négy tagot küldvén ki, midőn ezek a helyszínére kimentek volna, csak az egyik fél, a szent-mártoni apát képviselőjét találták ott, de a templariusok nagy-mestere személyesen nem jelent meg, sem helyettest nem küldött. Ez okon a nemesek collegiuma — „consilio Collegii nobilium et assensu“ — a nagy-mestert személyes megjelenésre idézte meg, de ekkor sem jelent meg személyesen, hanem maga képviselőjeül egy kemény nyakú frátert — ezek a szöveg szavai — rendelt a helyszínére, ki a végrehajtók előtt azonban nem akarta magát, habár híva, mutatni: így tehát, mondják a megyeiek, a végrehajtás nem eszközölthetett. Ezen okmány szavai szerint a két szomszéd megyének számos tagokból álló nemessége mint szervezett tes-

¹⁾ Fejér, Cod. Dipl. Tom. IV. vol. 3. 553.

tület „collegium“ áll előttünk s eljárását „juris ordine et juxta mores patriae“ intézi; a peres tárgynak a felek közti elosztása iránt nem ítéletileg, hanem mintegy egyezség vagy ajánlat alakjában lép föl; a templariusok makaessége ellen azonban nincs szigor alkalmazva, mert ez a békebiróság határán túlterjedett. ¹⁾

A dolog sarka azon forogván, hogy a békebiróság nem volt választott bíróság, hanem hivatalból — *ex officio* — gyakoroltatott, még pedig első sorban a felek egyeztetésére, és csak ha az nem sikerült, ítélethozatalra: ezt a főntebbieken kívül még egy adattal világítom föl. Meritem pedig az 1242-ki zágrábi privilegiumból, mely szerint ha a polgár városon kívül a megye területén károsított, a megyei képviselők és eskütt polgárok vegyes békebiróságot alakítván, intézték el az ügyet: „juxta arbitrium bonorum virorum et sacramentum concivium ad hoc electorum,“ mi arról tanúskodik, hogy itt bíróválasztásra nem nyilhatott alkalom; ebből még arról is kitanítatunk, hogy a drávántúli részeken is a képviseleti és békebirósági intézmény otthonos volt. ²⁾

A képviseleti intézmény folytonos gyakorlatának lánczszemei végre elvezetnek bennünket azon válponthoz, hol a törvényhozó szava kimondja a képviselők jogosultságát, és hol a régibb szabású „*boni homines*“ mint a megye jogaira és

¹⁾ Árpádkori Új Okm. VII. k. 278. A következő 1249-ben az apát és a templ. nagy-mestere a peres földet maguk közt megfellezték. U. o. 304.

²⁾ Fejér, Cod. Dipl. Tom. IV. vol. 1. 258. Még több ilyen adatot lehetne a sokból felhozni, de függelékül csak kettőre szorítokozom. 1257-ben a kanizsai apát, mint választott békebíró, a megyei képviselők működését beesű és szemle végett igénybe vette, és annak alapján a feleket megegyeztetette, így jegyezvén föl a dolgot: „juxta aestimationem bonorum virorum comprovincialium suorum pro decem marcis argenti, cujus terrae quantitas secundum sententiam corundem virorum provincialium continebat terram trium aratrorum.“ Árpádkori Új Okm. VII. k. 334. Másik adat 1278-ról való; ott a nádor és a Somogy vármegyei képviselők maguk és nem a felek tüznek ki békebírákat és vizsgálókat, tehát nem voltak választott bírák, hanem hivatalból eljárók. Kubinyinál Monum. H. Hist. 109.

önkormányzatára ügyelő közegek a főispán oldala mellett jönnek előtérbe. Akárhogyan hányjuk-vessük az 1291-ki országgyűlésnek XII-ik czikkét (Endlichernél), mely a „boni homines“ egyik hivatását abban határozta meg, hogy a megye érdekét néző ügyekben a főispán mint kormányi képviselő oldalától ne távozzanak, lehetlen át nem látnunk, hogy ezen institutió magában hordta fejlődése csiráit, és ez azon országgyűlés V-ik és XIV-ik czikkeiben még fokozattabb kifejezést nyert abban, hogy a megyei törvénykezés és gyűlésezés súlypontja már akkor kezébe ment át. ¹⁾

A békebirósági institutió fogalma oly mély gyökeret vert a nemzet gondolkozása és szokásaiban, hogy még azon későbbi unokák is, kik a XIV. és XV-ik században a vármegyék ügyeit intézték, hazafiúi dolognak tartották ahhoz ragaszkodni. Szirmay Antal Ugoicsa vármegye leírásában hálás kifejezésekkel az ösök szokásai iránt, ezen törvényhatóságnak egy 1413-ik évi oly tartalmú kiadását idézi, mely szerint peres ügyekben rendes bíróság eleibe addig nem lehetett menni, míg a békebírák a felek közt barátságos egyeztetést nem kíséreltek meg; az idézett ugoicsai esetben is a vármegye nem a felek által választott, hanem gyűlésileg rendelt három tagot küldött ki a barátságos békéltetés tárgyalására, és csak ha ez nem sikerülne, volt volna a rendes bíraskodás megnyitandó. ²⁾

A békebiróság rendszerének tisztába hozatala nagy stadiumot tételez fel, mert a tárgy eddig senki által nem volt

¹⁾ 1291: 12. „Et si monetam nostram in regno nostro currere facere voluerimus, de qualibet provincia quatuor boni homines cum comite parochiali ipsam monetam nostram currere faciant.“ Endlicher. 617. V. cz. „Nec comes iudicium recipere aut iudicare praesumat absque quatuor nobilibus nominatis.“ XIV. cz. „Si palatinus sinistre procedere intenderet iudem quatuor homines cum comite ipsorum prohibere et nobis intimare teneantur.“

²⁾ Ant. Szirmay Notitia Comitatus Ugoics. Pestini 1805. pag. 50. „Nos . . . vice Comites et quatuor Judlium Comitatus de Ugoicsa memoriae commendamus: quod . . . három név . . . arbitri et deputati iudices et amicabiles compositores, antequam controversia inter . . . a felek nevei . . . in iudicium deduceretur, per nos electi.“ etc.

tanulmányozva; de a hozzávaló anyag nagy bőségben föl van az okleveles gyűjteményekben halmozva, s azért jó eredményt ígér annak, ki búvárkodása tárgyául fogja azt magának választani. Egy körülmény a békebíróági eseteknél szembeszökő, és ez az, hogy a peres felek többnyire akkor mentek a békebíró-sághoz, mikor már a rendes bírák előtt egymással szemben állottak. Ez arra mutat, hogy ezen institutió nagy népszerűségnek örvendett. Okát könnyű megmagyarázni: a képviselők tudniillik, kiknek sorából kerültek ki a békebírák, nem voltak sem a kormány, sem a főispán választottjai, hanem a megyei közönség akaratának kifolyása, kiknek azon három jeles qualificatiója, melyet tisztes czímtük fejez ki, úgymint a „jó z a n s á g, b e c s ű l e t e s s é g é s é r t e l m e s s é g,“ — „b o n i, p r o b i, i d o n e i,“ mind annyi vonzó tulajdonok, hogy azoknak hódító ereje a bizodalom megnyerésére nem maradhatott el; és ha még meggondoljuk, hogy a békebírák szelíd, békéltető modorban és ingyen szolgáltak a feleknek, szemközt a rendes bírák akkori túlságos szigorával és terhes díjazásával ¹⁾, mi az ország azon időbeli pénzsűk állapotában jól esett a peres feleknek: mind ezek elégségesek annak megfejtésére, miért ragaszkodott annyira a nagy közönség a képviselők és békebírák intézményéhez. Nem volna ez institutióról teljes fogalmunk, ha annak ethikai és politikai értékével meg nem ismerkednénk. A mi az elsőt illeti: lehetlen, hogy kedvesen ne lépjen meg bennünket a sötét századok durva szokásai közepette látni oly qualificatiókat, melyek csak helyesen fölfogott erkölcsök és jellemek tiszteletéből származhattak. Ám merje most, ki szavának ura tud lenni, őseinket, midőn a józanság, becsületesség és értelmesség zászlója alatt gyűltek össze a közügyek fölött tanácskozni, önkormányzatra éretleneknek, a társadalom kellékeit be nem látóknak nevezni, avagy nem inkább helyes bizonylatok ezek arra, hogy őket mind az önkormányzat gyakorlatára, mind a társadalom követelményeinek teljesítésére képeseknek kell elismernünk. Politikai szempontból vizsgálván a megyei képviselöket, kettőre fektettünk nagy súlyt; első, hogy a nagy vagyon és ebből folyó

¹⁾ A Váradí Regestrumban számtalan példa olvasható.

mások fölötti hatalom nincs a qualificatiók közé fölvéve, és ez az ős megyei kormányzatnak egyik kiváló gyöngye, melynek alapján a középvagyonú osztálynak a megyei ügyek elintézésénél irányadó befolyása fejlődött ki. Nagy politikai súlylyal bir szintén a képviselők számának arányos nagysága, melyről a fölhozott példák tanúskodnak, de mely nem volt oly túlságos, hogy rendeltetését eltévészttette volna. E tárgyra azonban még egyszer visszatérünk.

Ilyen egészséges alapokon nyugvó intézmény tehát alkalmas volt arra, hogy a megyének oly szilárdságot kölcsönözzön, melylyel a hazára nehezedett nagyszerű viszontagságokat is, milyen volt a tatárpusztítás, a várispánságok rombadülése, az anarchia és olygarchák rakonczátlansága, győzelmesen kiállhassa, sőt életképességénél fogva mindezen viharok daczára növekedve fejlődjék. De van ezen eredménynél nagy része és érdeme egy, az állam közjavát szíven viselő királynak, IV. Bélának is.

Mikor II. András meghalálozott, az ország válságos állapotban volt, nagy föladat várt tehát a trónörökösre, megmenteni a süllyedő hazát. Egész nagyszerűségben állott előtte a mulasztások és teendők sokasága. Abból mit tett, azt következtetik jeles történetiróink, hogy a haza regeneratiójára nagy tervei voltak, de már késő vala igyekezete, s üdvös céljait minden buzgalma mellett nem volt képes valósítani. Ezt elérni csak oly rendkívüli szellemes királynak sikerülhetett volna, mint volt az első nagy király; ámde Béla minden jelessége mellett messze maradt nagy őse mögött. Kétségenkívül sok igaz van ezen jellemzésben, és szerintem is nagyobb szerenésével járhatott volna el magas céljai elérésében, ha, mielőtt a reformok terére lépett, tabula rasat csinál vala, mint egykor az első király; de másrésről elég okunk van őt menteni is, midőn az ország fölött összetornyosult akadályokra gondolunk, melyek közt kezeibe vette a kormányzást. Bélát mégis a legszigorúbb ítészet is az Árpád-házi három nagy király második sorába helyezheti; és több az érdeme, mint eddig tartottuk, mert többet és üdvösebbet létesített, mint eddig róla közönségesen írva volt. Roger, az egykorú, világos szavakkal a reformok királyának nevezi, mely név

joggal megilleti őt azért is, mert ő új epochát inaugurált, midőn a várispánsági intézmény conflagratiója után az új alakulású organismus, a mostani vármegyék alapját vetette meg. A kor-szellem volt annak előkészítője, Béla pedig az alkotó kéz.

Hogy azt teljes világosságban láthassuk, szükséges mesz-szebebről kezdeni. Bélának első nagy gondja, mely már atyja ide-jében fásztotta, az volt, hogy a várispánsági intézményt, az állandó királyi hadnak ezen gazdag tőkét, melyet II. András tönkre tett, előbbi fényébe visszaálíthassa. Nehéz földadat. Hosszas és fásztó küzdelmeket vívott e miatt az egyházi és nemesi rend-del, melyeknek kezeiből kellett a hol jogosan, hol jogtalanul szerzett birtokokat kiesikarni, és kik — közbe legyen mondva — a Sajó melletti vesztett ütközöttel boszút állottak azért a királyon. Csak foltozások voltak és palliativ szerek, mellyekkel a végső sorvadásban sinlő várintézménybe új életet iparkodott önteni. De midőn látta hogy minden fáradsága és erőlködése sikertelen, a félüton kénytelen megállott, s aztán maga is mélyen belemar-kolt a várjavakkali üzérkedésbe. Nemcsak egyes birtokokat szakított el a várjogtól, hanem egész várispánságokat is elide-ge nitett. Így tett a komáromi várispánsággal mindjárt a tatárok kivonulása után, midőn azt zsidók kezére cserztette, majd pedig később Walter kamaragrófnak 800 font finom ezüstért eladta ¹⁾. Így tett a Luehman várispánsággal, melyet Lőrincz sopronyi főispánnak adományozott, még pedig mi a komáromi eladásnál nem történt, nem csak a várnépet, hanem a várörököt is — vár-jobbágyokat — kötelezván az új úrnak szolgálni ²⁾. Szintén eladományozta az egész semptei várispánságot is bizonyos német embernek hűbéri formában, vagy is olyképen, hogy rokoninak hagy-hatja, de eladni idegennek nem szabad, kötelesek lévén attól fegy-verrel szolgálni, mint az ország más nemesei ³⁾. Így lehetne egyes elszakasztásokról hosszú lajstromot folytatni; de ismét kezünkbe jő az előbbi közleményben idézett jeles Szalaynak azon mentsége, hogy a végbomlásnak indúlt várintézményen segíteni emberi tehet-

¹⁾ Fejér, Cod. Dipl. Tom. IV. vol. 3. 282, 443.

²⁾ U. o. 148.

³⁾ Árpádkori Új Okm. III. k. első lap.

séget fölülmúló akarat volt. Helyesebbet tehát nem tehetett Béla, mint az eredménytelen, hálátlan és veszélyes vállalattal fölbagyni. A helyett más termékenyebb eszmét karolt fel: a megyékben létező ellentétes érdekek, elforgácsolt erők és külön czélokot követő tényezők központosítását. Csak így, csak ez úton lehetett a megye és a rohamosan roskadozó várintézmény elemeit egy harmonicus új alakú egészbe önteni. Ez a vármegye genesisise. Hogy pedig ez volt Béla országlásának — első terve meghíusultával — második valóságos terve és iránya, azt a következőkben kívánom földeríteni. Lássuk mindjárt ezen irányt az igazságtgy körüli intézkedéseiben. Hogyan nézett ki az igazság kiszolgáltatása, mielőtt Béla jutott a kormányra? Szomorúan. Nem bocsátkozva ennek tüzetes és kimerítő tárgyalásába, csak annyit adok elő, a miből némi fogalmat nyerhessünk a tárgyról. A bírói hatalom kizáró királyi jognak tartatott. A király volt az ország legfőbb bírója; a bírák csak átruházott minőségben gyakorolták ezen királyi jogot. A nemesség és az egyházi rend, mikép az alkotmány első szervezetekor, úgy most is a személyes királyi bíróságot biztosította magának. A király azonban nem lévén képes személyesen eleget tenni ezen föladatnak, a nádori és országbírói ötlet helyettesítő hivatalok által fölsegíttetve, még azonfölül delegált maga helyett egyes esetekben egyes királyi bírákat, kiknek hatósága ad hoc volt és a tárgy clintézésével megszűnt. Ez sok visszaélésekre szolgáltatott alkalmat. Tudva van egy oly eset is, hol II. András a Zala megyei egész nemességre bizta a delegatiót 1232-ben. ¹⁾ Az aranybulla arra czélzott, hogy a nemességet a megyei főispánok bírói hatóságával barátkoztassa meg, s szoktatóul három ügyben, a bűn, dézma és pénzforgalom eseteiben, el akarta a nemességgel a főispánok bíróságát fogadtatni. De ez teljesezésbe nem ment, legalább ily bíráskodás nyomain eddig ismeretlenek; az imént idézett 1232-ki zalai kiadvány is erősíti ezen föltevést, mert mondja, hogy a megyékben a bírák nemléte miatt — „p r o p t e r a b s e n t i a m j u d i c i u m” — nem lehetett a bűnös és hatalmaskodó nemeseket kereset alá venni. A nemességnek ekkor — a békebírákon kívül

¹⁾ Fejér, Cod. Dipl. Tom. III. vol. 2. 315.

— a maga kebeléből saját rendes állandó bírái, kiket hivatalnokoknak nevezhetnénk, nem voltak; és a szépesi láncsás nemeseeknek 1243-ban adott azon szabadság, hogy kisebb ügyekben maguknak maguk közül bírákat választhassanak, vagy kiváltságos szabadalomnak veendő, vagy a békebíróásra vonatkozik. ¹⁾ A főispán rendes bírói hatósága, — a nemesség, egyházi rend és a kiváltságoltak kivételével, — a megyebeli többi néposztályokra kiterjedett, mikép az udvarbíróé is; de mennyi visszaélést rejtett ez magában, elég a már idézett váradí jegyzőkönyvre hivatkoznunk, mely azonban már nem képes földeríteni a várispánságok kebelében keletkezett peres ügyek iránti competentiát, miután az tényleg két hatóság, a megyei és várispánsági közt hullámozott. Ily zavaros és ferde állapotban szállott Bélára az igazságtügy hazánkban, mikor a kormány rúdját kezébe vette. Ő tehát a koronázási országgyűlés bevégeztével azonnal megtette az első lépést kitzűzött célja felé. Egyszerre mint egy varázsütésre az 1236-ik év lefolytán föltűnnek a megyékben nagyobb számú királyi bírák a főispánok oldala mellett, kik a bűnperek kivételével, általánosan mindennemű birtokperekből, névszerint nemesi, egyházi, várjogi, udvarnoki és minden más terhes viszonyú jószágokról voltak ítélendők. A király maga mondja, hogy az egész ország minden megyéiben állított fel ilyen bíróságokat. Eddig Somogy, Zala, Vas, Soprony, Pozsony, Bars, Nógrád, Nyitra és Biharban működő ily bíróságok kiadványai jöttek napfényre. ²⁾ Jellemző nevük: „judices et inquisitores veritatis“ (a honnét a régi „igazat látni, igazlátók“) vagy „judices terrarum“ és hasonló változatokban; a király kinevezésétől nyerték hivatalukat; számuk ismeretlen nagyságú, a somogyi kiadványban tizenegyen vannak megnevezve és azon kívül odairva: „et alii eorum socii inquisitores.“ Zalában két okmányon tizenegy bíró van névszerint említve, a bihari kiadványban nyolezan,

¹⁾ Super causis autem minutis inter se ortis definiendis ipsimet possint iudicem eligere quem vellent. Endlicher 461. Fejérmél Cod. Dipl. Tom. IV. vol. 1. 279.

²⁾ Árpádkori Új Okm. VII. k. 22, 23, 25, 48, 26, 34, 37. Kúbinyi Monum. Hung. 13.

a nyitraiban hatan, a barsiban négyen nevezvék, a nyitraiban a nevezettekén kívül még mások is általánosán bírótársakul említettek; majd minden ily bíróságnál a főispánon kívül egy vagy két előkelő főpap, például érsek, püspök, prépost van alkalmazva, a többi világi renden lévő, de semmi királyi hivatalnok, hanem mind a megyebeliek sorából való. Ítéleteikben a még imént dívott babonás és barbár tüzes vas próbának semmi nyoma, a minek tehát eltörlése ezen reformmal összeesik és bizonyítja azon fölvilágosodást, mely a királyt vezette. A rendes bizonylatok: eskü, irományok, és mitől a bírák egyik czímöket nyerték, a tanúk általi nyomozás. A bírói széket a megyei közönség képviselői — a viri boni, probi, idonei környezik. A kiadványokon a főispán és tetteges részvevő bírótársak nevei állanak, kik pecsétjeikkel azt megerősítik. Ez a külformát és felelősséget illetőleg nagy haladásnak tekinthető. Íme itt van Bélának első rendező lépése az igazságügyben. Hogy általa a múlttal szakított és az átalakulásnak a kor több gyarlóságaitól megtisztító irányt adott, nem szükség bizonyítanom. A kitűzött czélt előmozdító hatása ezen reformnak nem maradhatott el. A főispánság környezve a megye előkelőivel, — mert köztük találjuk a „de genere“ valókat, a magistereket és comeseket, — környezve a megyei képviselők és békebírákkal, a megye határi közt fekvő mindennemű birtokok, minden érdekelt osztályok fölött ugyanazon egy eljárást alkalmazva, hatalmas lendületet tett az összeszokásra és az előbbi távolságok betöltésére. Hogyan fogadták az egykorúak ezen üdvös reformot? nem tudjuk; mi annak megjelenését örömmel és azon kilátással regisztráltuk, hogy az az igazságügyi további javításoknak hatalmas kezdetét tehetne volna. Azonban sajnosan vesszük észre: előbb tünt le, mint vártuk, a nélkül, hogy okát tudnánk adni rövid életének. Csak alig maradt fenn a tatárfutásig, utána pedig épen semmi nyoma. De letűnte után is még hasznos volt, mert a belőle merített tapasztalás és tanulság a nemzet által el nem volt felejtve, mint következő (utolsó) közleményünkben látni fogjuk.

BOTKA TIVADAR.

Szelistye és Talmács várának és területének jogtörténelmi nyomozása.

Simon Flórent ügyvéd urnak Szelistye és Talmács fiókszékek nevében az igazságügyi ministeriumhoz beadott kérvénye a magyar történelmi társulattal, s annak megbízásából velem is közöltetvén, én abban Szelistye és Talmács várát és területét illetőleg több figyelemre méltó történelmi adatot találtam, melyeket az érintett megbízás folytán valamint az említett kérvény, úgy a hazai történelem érdekében is tovább nyomoztam, s e nyomozásom eredményét itt közlöm.

Szelistye vagy Salgó és Talmács régi királyi határ- vagy végvárok voltak Erdély délkeleti szélein, e tartománynak kelet felőli biztosítására. E várakhoz több helységek tartoztak, melyeknek lakosai azokhoz szolgáltak, vagy várszolgák (servientes castri) voltak.

E várakhoz tartozott helységektől a következők soroltatnak elő. És pedig :

a) Szelistye vagy Salgó várához tartoztak : Gales vagy Galyis (Villa Galli, Galusdorf, Krebsdorf), Kákova (Villa Cancri, Cracovia, Krebsbach), Sibil (Sibinium, Budenbach), Szelistye (Villa Magna, Groszdorf), Tiliska (Tuscania, Tillisehen), Válya (Vallia, Grabendorf, Chrapunsdorf), mely helyek ma is Szelistye fiókszék területét képezik.

b) Talmács várához pedig tartoztak : Boicza (Boitzia, Boitze, Oehsendorf), Kis-Talmács (Talmus minor, Klein-Tallmesch), Nagy-Talmács (Talmus major, Gross-Tallmesch), Porescd (Porscsdinum, Portschescht), Alsó-Sebes (Sebesinum, Unter-Schewesch), Felső-Sebes (Sebes superior, Ober-Sebesch) és a ma már nem létező Plopa j, mely helységek ma is Talmács fiókszék területét teszik.

Az említett kérvény azt mondja, hogy ezen helységek lakosai a nevezett várak őrizetére és szolgálatára lévén kötelezve, a várnagyok hatósága alatt állottak, s a várszolgálat fejében több kiváltságok- és kedvezményekben részesültek.

És csakugyan, hogy az ily várjobbágyok vagy várszolgák (jobbagiones, servientes castri, castrenses) a szoros értelemben vett és földmivelésre kényszerített szolgák (servi glebae adstricti) sorából ki voltak véve s a várak őrizetére és szolgálatára kötelezve, s egyedül a várnagyoktól függtek s a várszolgálat fejében több szabadságot vagy kedvezményeket élveztek legyen, azt több oklevelek igazolják, és több történetiróink állítják. ¹⁾

De különösen az erdélyi várszolgáknak a részbeni szabadságát világosan igazolja az Udvarhelyszékhez tartozó két Oláhfalvának fennmaradt kiváltsága, mely két helységnek lakosai az udvarhelyi királyi várhoz szolgáltak (ad castrum nostrum praefatum Udvord servientes, et lignis et timentis, pedestribusque servitiis castrensare soliti) s ezen szolgálatokért több kiváltságokban és kedvezményekben részesültek. ²⁾ Valóságot mond tehát a kérvény, midőn azt állítja, hogy a várszolgák a szorosabb értelemben vett szolgaság állapotából kivoltak emelve, s a vár- és hadi szolgálat fejében több szabadságnak és kedvezményeknek örvendettek.

A mi ezen várak eredetét illeti, különösen :

a) Hogy mikor és ki által építettett Salgó vára? azt az adatok hiányában nem igen lehet kinyomozni. Annyi azonban bizonyos, hogy az a XIV-ik század elején már mint királyi vár fennállott, és hazánk történetében Róbert Károly király alatt szerepelt. Ugyanis midőn Erdély nagy része Apor László vajda és fiai vezérlete alatt Róbert Károly király ellen támadt, ezen vár e lázadás alkalmával a pártosokkal tartó Talmácsy Konrád-

¹⁾ Kollár. *Amoenitates Historiae Jurisque publ. Regni Ung. Vindobonae* 1783. II. füz. 76—86. l. — Bartal. *Comment. ad Histor. Status Jurisque publ. Hung. Posonii* 1847. I. köt. 276—277. l. — Horváth Mihály. *Magyarország történelme*. Pest 1860. I. köt. 120—123. l.

²⁾ Schuller. *Geschichte von Siebenbürgen*. Hermannstadt 1840. I. füz. Okmánymelléklet. 3. l.

nak és fiának Miklósnak hatalmába került, ki azt elfoglalva tartotta; de miután e párt 1320—1321-ben részint legyőzetett, részint alkudozás mellett magát megadta, Talmácsy Miklós is meghódolván, e várat a hozzá tartozott birtokokkal együtt a királynak visszaadta, s a helyett más jöszágokat kapott a királytól.

Ezen vár visszaadását követő királyi kegyelmezés- s adományozásról 1322-ik évi aug. 9-kén kelt, s a kérvényben is fölhozott adománylevél töredéke a többi között így szól: „... castrum Salgo nuncupatum in partibus Transylvanis constitutum, quod habebat et detinebat (Nicolaus de Talmaes), ad manus nostras reddidit et restituit, eum novem villis et aliis quinque villis olaceis ad idem castrum pertinentibus, ex cujus castris et villarum restitutione praeter augmentationem nostri regiminis, fidelibus nostris in illis partibus constitutis ab improvisis adversariorum nostrorum invasionibus sive insultibus, tuta quies et tranquillitas optata successit.“¹⁾

1323. és 1324-ben az erdélyi szászok Szentpéteri Henning vezérlete alatt Róbert Károly király ellen támadván, e lázadás alkalmával Talmácsy János, az előbb említett Miklósnak testvére, a várat a lázadók részére ismét elfoglalta, s azt Róbert Károly király ezen lázadás legyőzése után Talmácsy Jánostól visszafoglalta, s ennek hűtlensége folytán, a hozzá tartozott birtokokkal együtt 1324-ben az ő kedves emberének, Tamás vajda fiának, Farkasnak adományozta.²⁾

Itt azonban még kell jegyeznünk, hogy ezen vár a korona birtoka lévén, azt a király el nem idegeníthette, s ennek folytán ezen királyi adományozást nem úgy kell értenünk, mintha a király ezen várat, Talmácsy János nótáztatása folytán, örökösen a vajda fiának adta volna, hanem inkább azon értelemben kell a felhozott kitéltet vennünk, hogy a király a

¹⁾ Az adománylevélnek eme kitételei is: „ab improvisis adversariorum nostrorum invasionibus sive insultibus“ eléggé igazolják, hogy e vár királyi végvár volt, azon részeknek az ellenség beütései elleni biztosítására.

²⁾ Fejér, Cod. Dipl. XI. 469. l.

Talmácsy Jánostól visszafoglalt várat a vajda fiának hűség- és gondviselésére bízta, őt rendelvén oda várnagynak.

1327-ben a Talmácsy Miklós részére kiadott kegyelem- s adománylevél újra megerősített, s ez által a vár birtoka a király részére ismét biztosított. Sőt még 1370-ben is Nagy-Lajos király által, Talmácsy Miklós örökösének javára, megerősített ezen adományozás, melyben világosan kimondatik, hogy Talmácsy Miklós a föllázadt László vajda s ennek fiai ellen tett némely szolgálataiért és Salgó várának visszaadásáért nyert a királytól kegyelmet és adományt. „*Qua mediante prae-libatus Nicolaus de Talmacs ad intercessionem nonnulorum Baro-num Regni in gratiam receptus propter fidelia servitia adversus rebellem Ladislaum vajvodam olim Transilvanum et filios ejus exhibita, nec non Castri sui Salgo in Transilvania existentis ... restitutionem.*“¹⁾

A kérvény azt mondja, hogy Salgó vára későbbben az ellenség gyakori beütései s ostromai következtében elpusztult, s annak területe Omlás nevű királyi birtokkal (*possessio regalis Omlas*) egyesített, hol azután Omlás vára építettet.

Hogy Omláson valaha vár lett volna, annak semmi bizonyomaira sem akadhatni. De, hogy Szelistye, Galisfalva, Sibil és Kákova nevű helységek, melyek Salgó várához tartoztak, később csakugyan Omlás nevű királyi birtokkal voltak egyesítve, azt igazolja Mária királynénak 1383-ban kelt adománylevele, miszerint az említett Omlás birtok a nevezett négy faluval együtt Goblin erdélyi püspöknek s az ő rokonainak adományoztatott²⁾. Ezen adományozás ugyan érvénytelenített, mivel az említett helységek, mint várjóságok, az ország elidegeníthetetlen birtokai közé számítottak; annyit mégis bizonyít, hogy ezen részjóságok egytívé tartoztak s egy birtokot képeztek.

Ezek szerint nem szenved kétséget, hogy Salgó végvár s annak területe elidegeníthetetlen királyi birtok volt. Itt még

¹⁾ Fejér, *Cod. Dipl.* XI. 467. l.

²⁾ Szeredai. *Seres antiquor. et recentior Episcoporum. Transilv. A.-Carolinae* 1790. 120. l.

csak az iránt merülhet föl kérdés: hogy vajjon egy volt-e Salgó vára Szelistyével, melylyel a kérvényben azonosították? mert a régibb okmányokban Salgó, a későbbiekben pedig Szelistye néven említetik ezen vár.

Hogy a helyek nevei időjárával változtak vagy föleseréltettek, arra több eset van történetünkben; azonban hogy e két néven említett vár ugyanazon egy lett volna? azt nem merjük állítani. Igen hihető, hogy elpusztulván a salgói vár, e helyett későbbben épült a szelistyei; annyi azonban bizonyos, hogy valamint mind a két várnak egy volt a rendeltetése, t. i. az ország széleinek védelmezése és biztosítása: úgy mind a kettőnek ugyanazok voltak a birtokai, vagyis azon oláh faluk, melyek mint Salgó várának birtokai említetnek, azután a szelistyei várhoz tartoztak.

b) Talmács, úgy látszik, eredetileg a Talmácsy nemzetség birtoka volt, és csak későbbben épült itt királyi vár. Eleintén itt csak egy erődített kolostor volt sz. Miklós tiszteletére, mely már a XIV-ik század elején állott; a Róbert Károly elleni lázadás alkalmával, mint erődített hely, sokáig volt a pártosok kezén, és Tamás erdélyi vajda által csak 1322-ben hódoltatott meg ¹⁾, 1369-ben pedig Vlajkó oláhhoni vajda által fölégettetett. ²⁾

A következő 1370-ben Nagy-Lajos király Erdély délkeleti széleinek biztosítására várakat kezdván építtetni, Hanner Vilmos pécsi püspököt és szász ispáni helytartót megbízta, hogy Talmács on a fölégetett kolostor helyébe jelentékenyebb erődöt építtessen, s a szebeni szászoknak, kik e vár építésében segítettek, kereskedelmi szabadalmakat adott ³⁾. Így keletkezett Talmács vára, mely németül Landskron-nak neveztetett, melyben már 1376-ban Scharfeneck János, mint királyi várnagy említetik ⁴⁾. Ezen várhoz hét falu kapcsoltatott (épen azok a helységek, melyek ma is Talmács fiókszék területét képezik),

¹⁾ Kövári. Erdély történelme. Pest. 1859. II. köt. 9. l.

²⁾ Fejér, Cod. Dipl. XI. 475. l.

³⁾ U. o. IX. IV. 158. l.

⁴⁾ Kövári. Erdély építészeti emlékei. Kolozsvár. 1866. 144. l.

melyeknek jövedelmei a vár fönntartására rendeltettek, lakosai pedig a vár szolgálatára köteleztettek.

1453-ik év február 4-kén V. László király a kérvényben fölhozott hiteles okmány szerint, mely Fejér által is közölve van ¹⁾, Erdély keleti részeinek nagyobb biztosítása és védelmezhetése tekintetéből, az ország nagyjainak és különösen Hunyady Jánosnak tanácsa és javaslata folytán, e várat Vöröstorony és Latorvárral, melyek szintén királyi végvárak voltak, a hozzá kapcsolt hét faluval együtt, Fejér vármegye kebeléből, hová azok azelőtt tartoztak, kiszakította és a szász székekhez csatolta s azok hatósága alá helyezte azon kötelezettséggel, hogy a szászok Talmács várát, mely már nagyon meg volt romladozva, rontsák le, Vöröstorony és Latorvárat pedig erősítsék meg és jó karban tartsák fenn.

Hasonló indokokból és hasonló módon kebelezte be Mátyás király 1468-ban és 1485-ben Omlás földét és Szelistye várát s területét a szebeni tartomány hét székébe.

A mi már ezen bekebelezés föltételeit és következményeit, vagyis a szászoknak arra alapított igényeit és követeléseit illeti:

A szászok és némely magyar irók is V. László királynak a bekebelezés érdemében kelt levelét úgy látszanak értelmezni, mintha a király Talmács várát és az ahhoz tartozott jószágokat örökösen minden földesúri joggal és haszonvétellel a szászoknak adományozta volna. De azon levél nem adományozásról, hanem csak bekebelezésről szól; mert a többi között ezt mondja: „*praefata castra nostra Talmacs, Latorvárac Turrim Verestorony cum tributo in ibi exigi solito, nec non oppida similiter Talmacs, Boicza, villisque. . . in praedicto comitatu Albensi similiter existentibus. . . ad praenominatas septem sedes Saxonicales perpetuo et irrevocabiliter anneximus, et iisdem septem sedibus incorporavimus.*“ E szerint László király e várat s annak területét nem adományozta a szászoknak, hanem csak a szász székekhez csatolta, már pedig a donatio és incorporatio között

¹⁾ *Authentia et vis probandi diplomatum, in codicis diplomat. coronidem. Budae 1838. 155. l.*

jogi tekintetben nagy különbség van. De különben is e vár s annak területe a korona birtoka lévén, azt a király régi törvényeink szerint el nem adományozhatta.

De továbbá László király levelében világosan ki van kötve, hogy a szászok ezen várakat a korona és az ország részére tartásuk fönn, és ezen várakat s ezekhez tartozó jószágokat ugyanazon joggal és szabadsággal tartásuk, igazgassák és bírják, a mely joggal és szabadsággal tartják, igazgatják és bírják a szászok a szász földön lévő városaik- faluk- és birtokaikat. „... ipso jure et libertate, pro nobis et coronae nostrae (usu) tenentibus, gubernantibus et possidentibus, sicut tenent, gubernant, possident pro nostro et Coronae nostrae usu Civitates, Oppida, et Villas, in terris dictarum septem Sedium existentes.“ Már pedig a szászok az ő városaik-, faluk- és birtokaikat úgy igazgatták és bírták, mint a korona jószágait, minthogy az egész szász föld királyi birtok vagy telek (fundus regius) volt, melyet valamint a királynak, úgy a szászoknak sem volt szabad elidegeníteni. S így ezen váraknak s az azokhoz tartozott birtokoknak rendeltetése és jogi természete ezen bekebelezés által mit sem változott, sőt még jobban biztosított; valamint királyi várak és birtokok voltak a bekebelezés előtt, úgy azok maradtak azután is, mint királyi birtok volt azon terület is, melybe bekebelezettek.

Ebekebelezésből azonban annyi előny hármlott a szászokra, hogy ez által a szász terület nagyobbodott s az adó- és jövedelemalap gyarapodott, minthogy a várakhoz tartozó helységekből az adó és közjövedelem nem a vármegye, hanem a szász egyetem pénztárába folyt; de ezen előnnyel azon kötelezettség is járt, hogy ezen jövedelemből tartoztak a szászok ama várakat jó karban tartani.

Ugyanez áll Szelistye váráról és területéről, mely Mátyás király által szintén a szász föld területébe bekebelezett.

Hogy a bekebelezés után is e várak s azoknak birtokai a magyar koronához tartoztak s azokhoz királyaink jogot tartottak, az kitetszik I. Ferdinand királynak Haller Péter erdélyi kincstárnokhoz 1553-ik év június 25-kén küldött utasításából,

mely ide vonatkozólag így hangzik. „Et praeterea in potestate Civium Cibiniensium Turris Rubra et Castellum Zelite cum certis Possessionibus . . . quae omnia ad nos et Fiscum nostrum pertinere dicuntur, ex quo autem arbitremur praedictos Cives nostros non sine aliquo certo titulo loca praescripta possidere, curabit Thesaurarius noster, advocata etiam, si necesse fuerit, Vajvodae nostri opera et autoritate, Jura dictarum civitatum cognoscere, si quae circa Bona ea habeant, et hujusmodi Jurium et inscriptionum exempla, cum adjuncta opinione sua ad nos mittere.“¹⁾

Hogyan járt el a nevezett kincstárnok ezen megbízatásában, és mily kimutatást vagy véleményt küldött a királyhoz, azt nem tudni; de a fölhozott utasítás mutatja, hogy a nevezett király ezen várakhoz való jogát kívánta kimutatni s biztosítani, s annak érdekében szülkségesnek látta a kincstárnokot utasítani.

Igaz ugyan, hogy Zápolya János király Talmács várát 1535-ben a szászoktól elvette és Majláth István erdélyi vajdának adományozta volt, s azt a szászok kétezer forinton váltották vissza²⁾. De ezen pénzt a szászok nem annyira váltságul a vár árába, mint inkább büntetésül a hadi költség kárpótlására fizették; mert a szászok nem akarván Zápolya Jánost királynak elismerni, Majláth István vajda kénytelen volt Zápolya érdekében Talmács várát és Szebent ostromolni és bevenni, s ezen hadi költségek megtérítése végett elfoglalni s magának adományoztatni³⁾. S így a szászok ezen váltságra mint jogczimre nem igen hivatkozhatnak, mert azt az ő őseik inkább büntetésből hadi kárpótlásra, mint újabb jogi acquisitióra fizették.

E várak tehát s ezeknek területei nem adományoztattak a szászoknak, hanem csak a szász földhöz kapcsolattak, s így nem voltak sajátképen a szászok birtokai, hanem csak a szász területnek kiegészítő részei. Ilyeneknek tekintettek s ismertettek el a törvények és törvényes intézkedések által is.

¹⁾ Engel. Geschichte des ungarischen Reichs und seiner Nebenländer. Halle. 1801. III. 65. l.

²⁾ Eder. Scriptor. Rer. Transsilv. Cibinii. 1800. II. 179. lap.

³⁾ Kővári. Erdély történelme, Kolozsvár. 1860. III. 47. l.

De fontosabb az a kérdés, hogy mily viszonyban vagy kötelezettségben állottak ezen várakhoz tartozott helységek lakosai a szászok irányába, urbéreseik vagyis jobbágyaik voltak-e, vagy pedig egyenlő jogú szabad lakostársaik a szászoknak?

E kérdés is meg van fejtve a kérvényben. Ugyanis már föntebb volt említve, hogy a várszolgák e szolgálat fejében a szorosabb értelemben vett szolgaság állapotából ki voltak véve, és régi törvényeink értelmében némely szabadsággal és kedvezményekkel éltek, vagyis nem voltak oly megszorítások- és kötelezettségeknek alárendelve, mint a földesúri hatalom alatt álló jobbágyok.

Azonban nem szükség e kérdésben ama jog- és történelmi adatokra hivatkozni, melyek a várszolgák említett szabadsága mellett bizonyítanak, s a kérdéses helységek lakosainak szabadságát azokból származtatni, mert sokkal világosabb és nagyobb bizonyítékul szolgál e részben V. László királynak föntebb említett bekebelező levele, melyben világosan ki van mondva, hogy ezen várakhoz tartozó városok és helységek vagyis azoknak lakosai éppen azokkal a szabadalmak-, jogok- és kiváltságokkal éljenek, melyekkel a többi szász városok és helységek élnek: „ut praefata turris, Castra, Villae et possessiones omnibus illis libertatibus, juribus et privilegiis, quibus Civitates, Oppida et Villae dictarum Sedium Septem ab antiquo usque in praesentiarum usi sunt et gavisii, ut antur, gaudeant, et fruantur.“

Kell-e ennél nagyobb bizonyíték arra, hogy a kérdéses helységek lakosai nemcsak szabad emberek voltak, hanem egyzersmind mindazon szabadalmak, jogok és kiváltságok birtokába jutottak, melyeket a szász föld többi lakosai élveztek?

De maga a szász föld természete s az ottan kifejlődött polgári alkotmány szelleme is nemcsak föltételezte, hanem követelte is a kérdéses szabadságot és jogegyenlőséget; ugyanis a nevezett várterületek az említett bekebelezés folytán a szász föld természetét öltötték magukra s azoknak lakosai az ottani polgári alkotmány oltalmába fogadtattak s annak védpaizsa alatt állottak; már pedig a szász földön valamint a nemességnek, úgy a hűbéri rendszernek vagy jobbágyságnak sem volt helye, mely e

föld természetével és szabadelvű institutióival homlokegyenest ellenkezett. És ha netalán történtek volna is e részben az alkotmány ellenére visszaélések, azok jogczímül vagy alapúl nem tekintethetnek.

Mindezek bőven s érdemlegesen vannak a kérvényben tárgyalva, s jog- és történelmi érvek s adatok nyomán kimutatva úgy, hogy azon kérvény valamint a hazai jog-, úgy történet-irodalmunk figyelemre méltó adalékául tekinthető.

BALÁSSY FERENCZ.

A magyar államezimer.

1.

A képviselőház által

az államezimer hibátlan alakjának meghatározására kiküldött országos bizottság jelentése.

A tulajdonképeni Magyarország ezimere két elemének egyike: a kettős kereszt sajátkép az ország, másika: a nyolcz pólya az Árpád-ház ezimer-alakjának tekintetik.

Az első nézet helyes, és ámbár a kettős kereszt legelőszőr csakis III. Béla, azaz a valódi heraldika fejlődése korában jelenik meg e király érmein tökéletes heraldikai alakban: nem tagadhatni, hogy ezt már e király előtt is az apostoli ország jelképének, symbolumának nézték; miért is Hartwick püspök Szent-István legendájában mondja: „Crucem insuper ante, regi ferendam, velut in signum apostolatum misit“ (II. Silvester).

Ellenben III. Béla korában az Árpád-ház ezimer-alakja nem a pólya volt, hanem az oroslán; mi világosan kitetszik Inre király 1197-ben kelt azon okmányából, melyben Ursino Istvánt saját családjá ezimerével e szavakban adományozza: „armatiam seu insignia ipsius Domini et patris nostri et nostra; scutum et desuper galeam, de summitate ipsius galeae Leonis anteriorum medietatem etc., donamus“ (I. Fej. Cod. Dipl. II. p. 304). És hogy az oroslán e korban nemcsak sisakdíszként, hanem mint valóságos heraldikai alak a paizon is használtatott, bizonyítja még több eredeti pecsét, nevezetes aranybulla, ú. m. Imre királyé, egy 1202-ben; s II. Endréé, egy 1221-ben kelt

okmányán (I. Pray Syntagma VI. T. 6. ábra és VII. T. 1. ábra). Itt a pólyákon ballagó oroszlánok láthatók; miért is e pólyákat folyóknak tartani nem lehet s így téves azon nézet, mely szerint Verbőczy után a pólyákat hazánk főfolyói képének tekintik. Mi módon jutott a pólya Magyarország czímerébe, vajjon nem Margit, III. Béla francia születésű neje, hozta-e be hozánk hazájából, hol a pólya, mint a heraldika egyik legegyszerűbb alakja, számtalanszor előfordul a legkülönbözőbb czímereken? Egyébiránt a pólyás czímer más országokban is igen gyakran fordul elő, így a nápolyi Caraffa grófi család is használja, még pedig három ezüst pólyát vörös mezőben (I. Siebmacher's grosses Wappenbuch XII-tes Supplement. Tab. 12). Ellenben miért tűnt le az oroszlán II. Endre után nemcsak a pólyákról, hanem általában az ország és Árpád-házi czímerről? ennek okát történelmünkben nem találjuk, de hogy a XIII-ik század 5-ik tizede óta csak is az egyszerű pólya tekintetik az Árpád-ház czímer-alakjának: azt e ház valamennyi ránk maradt emléke bizonyítja.

Tekintve a két alkatrész közti viszonyt, eredetileg a kettős keresztnek adatott az elsőbbség a pólya fölött I. Mátyás király koráig; mert midőn mindketteje megjelent együtt, amaz nagyobb mérvben és díszesebb helyen volt előadva. E szokás ingadozni kezd ugyan már Zsigmond alatt, hanem mégis csak úgy, hogy a királyok czímere többségén, kivált a pecséteken, az elsőbbség még gyakrabban a kettős keresztnek adatik; de I. Mátyás óta a mai szokás áll be, kivált az osztrák-ház alatt, míg Bocskay István és Bethlen Gábornál, kik a maguk és Erdély czímerén kívül a sajátképi Magyarországot is használták, még a XVII-ik században is a kettős kereszt, a négyezett (quadrirt) paizs első, a pólya pedig harmadik helyen jelenik meg. (I. Bedeus die Wappen u. Siegel d. Fürst. v. Siebenb. 1838.)

Eleintén a kettős kereszt egyszerű számon áll, vagy hordott keresztként póznába illesztendő hegyes alsó véggel adatik elő; a hármás halomnak első megjelenését (Fenena pecsétjének esekély domborodását annak még nem tartjuk), Ágnes királyné és Otto pecsétjein látjuk. Mindkettő bajor születésű, Bajorországban pedig a hármás halom mindennapi, miből világos, hogy azt nem tekinthetjük Tátra, Fáttra, Mátra képének. A számtalan

czímeren előforduló hármashalmot sok heraldikus kalvária-hegyének tartja; többnyire pedig egyenesen az itt emelkedő vagy növekedő állatnak egyszerű állványaként van használva.

A hármashalom és kettős kereszt közti koronával elég korán találkozunk: ugyanis már I. Lajos király egyik érmén, de későbbben ez ismét kiment a szokásból, mely csakis I. Mátyás óta vált állandóvá. E korona mindig a középkori lilomos volt.

Ily középkori lilomos koronát tettek föl az egész czimerpaizsra is, még pedig ide s tova máris az árpád-házi királyok még határozottabb pedig I. Lajos koronás vérté egy „pro Sclavonia“ vert érmen, továbbá egy pecséten, melynek körirata „Sigillum Regnicolarum Hungariae,“ s mely egy 1385-ben kelt okmányon látható (I. Pray Synt. X. T. 9. ábra).

A magyar királyi koronát a pecségeken csak lassan-lassan kezdték másolni. Ehhez némileg, de csak némileg — kettős arbronsával és félkörű lemezkéivel — hasonlított II. Ulászlónak pecsétczímere (I. Pray XIII. T. 4. ábra). Koronánk hübb képe azonban csakis az osztrák-ház alatt lett szokásos.

A paizs- és koronartartók is változtak. Legrégibb vértartóként tekinthetjük a sárkányt, Róbert király egyik pecsétjén (I. Pray I. T. 6. ábra); későbbben kedvenc struczmadara is megjelenik e szereppel, ép úgy a griff is, sőt I. Lajos és Mária királyné pecsétjén a struczon kívül meztelen nő által tartott paizsot is látunk (az előbbit I. Pray II. T. 1. ábra, az utóbbit az országos levéltár egyik pecsétjén). Még későbbben állandó vértartó alakká az angyal lett. Ilyennel találkozunk Zsigmond király egyik pecsétjén (1397-ben); az angyal itt az általa tartott vért fölött jelenik meg. Erzsébet királyné pecsétjén (1441-ben) egy angyal tart két vértet, a magyar és az osztrák pólyán. Három angyalt paizstartóként először használt I. Mátyás király úgynevezett „sigillum majestaticum“-án, s e szokást megtartotta II. Ulászló is. Országos czimerünknek vértartójaként tehát három angyalt tekinthetünk.

A királyhágóntúli Magyarország három nemzetét képviselő czímer sokkal későbbi eredetű, semmint az anyaország czímere.

A magyar nemzetnek lobogóján a sas már 1321-ben jelenik meg ugyan, és valószínűleg innen ment át a czímerbe, de a

szász nemzet legrégebb czimere nem a mai, hanem nevezetesen Nagy-Szebené 1302-ben volt: négy, koronát tartó férfi, ily körirattal: SIGIL — S. PROVIM (sic) CIEHD . . . M. COROM (sic), Bedeus olvasása szerint: „Sigillum Cibiniensis provinciae ad retinendam coronam;“ a többi szászoké pedig korona alatt három tengeri töklevél, ily fölirattal: „S. — septem sedium saxonicarium.“ A székelyek eredeti czimeréről Palma „Specim.“ 74. l. ezt írja: „Nonnulli Siculis ferratum cubitum gladio coronam, cor caputque configentem adscribunt.“ Szerinte, vagyis inkább Ajtay Csereynek hozzá intézett levele szerint, ez lett volna a székelyek czimere 1437-ig, a midőn Zsigmond király „quando interdiu illi, notuque dormi, forisque in coronae, patriaeque defensionem nunquam non paratos se luculentissimis argumentis identidem declararent, solem, lunamque in perennis vigilantie signum antiquo seu inseri, seu reddi vento voluit.“

A sást, a napot, a holdat és a hét várat együttesen legelőszőr használta, több czimer alakjával együtt, a XVI-ik század vége felé Báthory Zsigmond. (I. ezekről gr. Kemény József a „Nemzeti Társalkodó“-ban 1833-ban november hóban, Jakab Eleknek az 1867-ik évi „Századok“-ban megjelent czikkeit és Bedeus id. könyvcskéjét).

A három nemzetnek együttes heraldikai képviselőjét megerősítette az 1659-ki szász-sebesi országgyűlés, s így állapított meg véglegesen a mai királyhágóntúli czimer.

A társországok közt legrégebb a mai Horvát, régenten Selavoniaországnak nevezett czimere, mert ennek nyestje két csillaggal „mardura,“ már III. Béla érmein előfordúl, e körirattal: „Moneta regis pro Selavonia.“ Azonban királyi pecsétekbe e czimer csak későbbben vétetett föl. II. Ulászló a mai czimert, a rendek kérelmére, 1496-ban állapította meg, e szavakkal: „haec arma, videlicet in uno scuto triangulari, duo flumina superius denominata per transversum directe depicta in eorum medio superstitione campo scilicet penitus rubicundo predictum mardurem antiquum eorum insigne coloris naturalis et proprii, reliqui autem duo campi eiusdem scuti duas partes exteriores praedictorum fluminum occupant, sunt penitus depicti colore coelestino, in quorum superiore unam stellam, quod propter continuas bellicas

exercitationes, in quibus praefatum Regnum nostrum Slavoniae et eiusdem incolae adversum praedictos Turcas continuo agitantur sydus Martis volumus appellare,“ etc. etc.

Magyar királyi peceéteken legrégibb Dalmátország czimereinek használata, s épen ezért eredete körülményeit többé nem ismerjük. Használta ezt a mai horvátországi ostáblával együtt már ugyan Dusan István is, „Romaniae, Slavoniae, Albaniae Imperator“ (I. rajzát Palma: Herald. R. Hungariae, Spec. I. T.)

Saját királyaink közt a három koronás oroszlánfőt legelőször csak Zsigmond vette föl czimerébe; azóta Dalmátia czimere a magyarországgal folytonosan összekötve maradt.

Ellenben a horvát ostábla, mivel ezelőtt a mai Slavonia czimere volt Horvátországé, elég későn jelenik meg a magyar országos czimerben, nevezetesen legelőször II. Lajos egyik érmén, azután II. Mátyás óta állandóan.

Fiume kerületének czimere ugyanazon évben keletkezett, t. i. 1659-ben, melyben az akkori Erdélynek rendei a szász-sebesi országgyűlésen a három nemzetnek együttes czimerét megállapították. Az adományozó okmány a fiumei czimert minden tekintetben meghatározván, itt sem keletkezése idejére, sem alakjára, sem színezésére nézve kétség nem fordulhat elő.

Természetes, hogy az anya-, azaz Magyarország czimereinek adatik a legdíszesebb hely, a paizs közepén; erre rangban legjobban következik a királyhágóntúli Magyarországé, mely — az eddig is használt heraldikai alakokat megtartva — paizslábként alkalmaztatnék. A három társország czimere vértfőként jelenék meg. Ezek közt a legdíszesebb hely Horvátországé levén, erre következnek Slavóniáé és Dalmátiáé.

Legnehezebb Fiume helyét meghatározni. Itt a Magyar- és Horvátország közti versengés képezi a nehézségeket; e szerint Fiume czimerét így kellene elhelyezni, hogy mindkét vetélkedőnek elég tétesség; a vért közösen Magyar- és Horvátország czimerében helyeztethetnék el, a szokottnál magasabb állása ellentállván, hogy a paizs mell- vagy épen szív-, s így főpaizsnak vétethessék.

E szerint Magyarország czimere törvényben következőkben határozatnék meg:

Hasított paizs vörös előmezején zöld hármashegy fölötti liliosos arany koronán emelkedő kettős ezüst kereszt; hátsó mezején nyolecz, fölváltva ezüst és vörös pólya: (Magyarország a Királyhágón innen.) — A paizs félkörű lábán vörös osztó pólya fölött kék mező közepén fölrepülő növekedő (azaz fél) sas, jobbra arany nap, balra arany növekedő hold arczezal. A pólya alatt arany mezőn hét, 4, 3 vörös torony: (Magyarország a Királyhágón túl.) — A paizsfő közepén öt-ötmezős vörös fehér ostábla: (mai Horvátország). — Jobbra két ezüst folyó által fölosztott paizsnak felső kék mezején hatágu arany csillag, a két folyó közti vörös mezőn természetszerű futó nyest, az alsó tiszta mező kék színű: (mai Slavonia) — Balra kék mezőn három, 2, 1. koronás oroslánfő: (Dalmátország). — Egy, félig Horvát-, félig Magyarország vértét megfekvő kis paizs rózsaszínű arany damascirozott mezején kétféjű és kéttestű sas, mely korszán áll, az utóbiből víz ömlik, a két sas fölött hercegi korona lebeg; mindez természetszerű színben. Jelszó: „Indeficienter“: (Fiume). — A nagy közös paizson nyugszik Magyarország koronája. Koronátartó fehér ruhába öltözött növekedő angyal; a paizsot mind-egyik oldalán egy-egy szintén fehér ruhába öltözött lebegő angyal tartja.

Beadják:

HORVÁTH MIHÁLY bizottsági elnök, m. k.

HENSZLMANN IMRE bizottsági előadó, m. k.

II.

Észrevételek az országos bizottság jelentésére.

Az országos képviselőház a Magyar Történelmi Társulat indítványa folytán már huzamosb idő előtt intézkedést tett arra nézve, hogy Magyarország czimere a történet, heraldica és ízlés követelésének megfelelőleg megállapíttassék. Ezen idő óta többen tüzetesen foglalkoztak ezen kérdéssel.

Így a „Magyarország és a Nagyvilág“ czimű képes lapnak 1871. évi 45. száma e tárgyra vonatkozó cikket és rajzot hoz, mely alulírottat arra bírta, hogy a „Pester Lloyd“ 1871. évi 271.

számában néhány jóakaró helyreigazítást tegyen közzé. Henszlmann Imre úr figyelemre méltatván észrevételeimet, azt találta ugyan, hogy ezek több helyen az eddigi nézeteket helyreigazítják, mindamelletts saját álláspontjáról nem tágitott, és a magyar állam tervezett czimerének általa mint országos bizottsági előadó által vázolt beosztásától el nem tér.

Ezen körülmény, továbbá azon tekintet, hogy az országczímer hibás compositiója által történeti ismereteinket a lehangzatosban compromittálhatjuk, arra indít engem, hogy e tárgyra vonatkozó elveimet a „Századok,“ mint a correctiót kezdeményezett társulat közlönye útján a szakférfiak ítéletére bocsássam.

Henszlmann Imre czímerbeosztása nemcsak a heraldica szabályai ellen vét: hanem a szemet is sérti; pedig valljuk meg, törekvésünk hármassal; az t. i. hogy országunk czimere történetileg való, heraldikailag helyes, és szépízlés tekintetében kielégítő legyen.

Állami czímerünk történeti fejlődésére nézve egyedül csak a királyi pecsétekre és régi pénzekre vagyunk utalva. Történeti nyomozásaim, melyeknél Sylvester pápa korona-adományozási levelének I. Istvánhoz intézett azon szavait, hogy mint apostoli király fül van jogosítva a kettős keresztet maga előtt vitetni, különösen figyelembe vevén, a következő eredményekre jutottam.

1. A kettős kereszt a magyar czímernek legrégebbi része.

2. A nyolcz ezüstszínű és piros pólya az Árpádok czímerét képezé; az oroszlán, mely a négy vörös pólyát csak fődte, a királyi méltóság jelvényeiül szolgált, vagy miként Ivánfi helyesen megjegyzi, nem volt egyéb ékesítésnél (demascirozásnál), mélyebb heraldicai jelentőség nélkül.

3. Ezen pólyákat a későbbi uralkodók — bármily származásúak lettek légyen is — mint az ősi királyi család eredeti czímerét, saját czímerükkel egyesítették és így használták, mint a magyar birodalom fejedelmei. E szerint I. Ulászló idejéig a kettős kereszt a birodalom, a pólyák pedig a királyok jelvényei voltak. I. Ulászló király alatt legelőször találjuk a pólyákat a kettős keresztel egyesítve, és így a magyar ország czímerét képezve, noha ezen időn túl is tapasztalhatók még néha visszavonások az előbbi szokáshoz.

A czimerpaizs beosztására nézve az a megjegyzésem, hogy itt a tartományok rangját és régiségét is tekintetbe szokás és kell is ugyan venni, de az anyaországnak mindig és mindenütt kiváló és föltűnő hely adatik.

Az országczimer föladata az, hogy az illető államot és annak magában foglaló részeit úgy benn az országban, mint a külföld irányában jelvényesen képviselje. A czimeralkotásnak századok gyakorlata által megállapított saját szabályai vannak, melyek méltányos befolyást engednek a műizlésnek is. De arról le kell mondanunk, hogy a czimeralkotás terén a napirenden levő nemzetiségi és politikai izgalomnak áldozni akarjunk; mert ily lépés az izgatottságot ugyan épen nem fogja esillapítani, hanem igen is annál bizonyosabban fogunk általa véteni a történeti jogosultság és heraldikai szabályok ellen. Valamennyi régi magyar országczimer, melyekből legalább ötvennek hasonmása van gyűjteményekben, helyes elvek szerint van összeállítva; nem szabad tehát megengednünk, hogy a mai előhaladott korban e téren oly hibák követtessenek el, melyeket már a régi századok el tudtak kerülni.

Előrebocsátván, hogy valamely állam egyes alkatrészeinek czimerei az anyaország czimerével nem egyesítendőek, vagyis össze nem olvasztandók, nem tartom helyesnek, midőn Erdély czimerének a magyar czimerrel összeolvasztása javasoltatik. De ennél egészen külön föladat az álladalmi czimer alkotása, melyben az anyaország és társországok czimerei közös paizson egyesítve találhatnának.

Ezt szem előtt tartva, magától értetik, hogy nálunk az állameczimerben az első hely és rang a magyar czimert illeti meg. Ezen első hely: heraldikai szabályok szerint a pajzs szive, vagy közepe. A többi országok és tartományok czimertani rangját a történet mutatja meg. Történelmünkben pedig azt tanuljuk, hogy Horvátország ugyan előbb egyesült Magyarországgal, mint Dalmátia, de valamint a magyar királyok czimsorozatában Dalmátia mindig előbb soroltatik föl, mint Horvátország*), úgy Dalmátor-

*) Számítalan okmányban így: „N. N. dei gracia Hungarie, Dalmacie, Croacie, Rame, Servie, Gallicie, Lodomerie, Cumanie, Bul-

szágnak czimere már századokkal korábban előfordul Magyarországon pecsétjein Horvátországnál. Sőt még Slavonia czimerét is egy századdal korábban találjuk a magyar állam pecsétjein, mint Horvátországtól. Mindazáltal, mivel Horvátország közjogilag előkelőbb és mai napság területileg nagyobb Slavoniánál: el lehet fogadni, hogy a magyar álladalmi czimerben Dalmátia a 2-ik, Horvátország a 3-ik, Slavonia a 4-ik helyre legyen beosztva. Ezen három ország összetartozását csak annyiban lehet tekintetbe venni, hogy egymásután következnek, és ugyanazon czimerben foglaltnak.

Következnék most Erdély, de a mely régi jognál fogva most Magyarországra visszakebeleztetett, és ma annak közvetlen kiegészítő részét képezi; mint ilyen, nem is követelhet az anyaországtól külön czimert, hanem mindenkor és mindenütt csak Magyarország czimerével élhet. Úgy vélem azonban, hogy az egykori erdélyi nagyfejedelemség emlékeül még sem kellene elmulasztani a magyar állami czimerbe az egykori Erdély czimerének fölvételét, annál is inkább, minthogy az a királyhágón túli három egyesült nemzet jelvényeit foglalja magában. A magyar államczimerben ilymódon az ötödik helyet is betöltöttük volna.

-Az országnak azon része, mely még igényelhetné hogy czimere az államéba fölvétessék, Fiume, melynek mi a hatodik helyet jelölnök ki a paizson.

Így a magyar birodalom egyes részeinek rangját felsorolván, a paizs fölosztásához kezdetünk. Részemről, noha több egyéb fölosztási módot is tudnék, mely az e szakban követendő szabályoknak tökéletesen megfelel, mindazáltal e helyen is ugyanazon fölosztást hozom, mint legalkalmasbbnak látszót javaslatba, melyet a „Pester Lloyd“-ban közzétettem, és melyet Henszlmann Imre úr is figyelembe vett. T. i. a paizs hosszában és szélességében négy egyenlő részre osztassék: 1. Dalmátia, 2. Horvátország, 3. Slavonia, 4. Erdély számára; míg a paizs közepe szív-pajzsos: Magyarország mint anyaország czimerével föndendő. Fiume a paizsnak alsó csücsébe jön, úgy hogy a

garique Rex.“ — Zsigmond és Mátyás királyok korában Magyarország után először Csehország nevezetik, úgy következőn Dalmátia stb.

szivpajzs (magyar czimer) alsó csücséből le a paizs szélei felé kiágazó két vonal által Slavonia és Erdély közt Fiuménak a hatodik mező kihalassék; a mi által azonban távolról sem czélzok arra, mintha Fiume akár Slavoniához, akár Erdélyhez valami közvetlen kapcsolati viszonyban állana.

Henszlmann Imre úr a drávántúli három királyságot elvasztatlanul véli a paizs fejébe helyezendőnek. De ez nem a heraldicus dolga. A czimertan egyáltalában nem türi, hogy egész országcsoport czimeri tétessenek a paizs fejébe, holott a paizs másik hasonrészre csupán egy czimert képezne; mert a paizs fejébe rendszerint oldalágak jelvényeit, ország- és városok czimereinél pedig oly felsőbbbségi jelvényeket szokás fölvenni, mely országoaktól tartományok fölött, vagy tartományoktól városok stb. fölött gyakoroltatik. Ezen állást azonban az anyaországgal szemben csak nem akarhatjuk a szintoly helytelenül, mint jogtalanul úgynevezett „három egy királyság“-nak fölajánlani!

Fiume czimerének elhelyezésére nézve távol állok Henszlmann fölfogásától, ki azt a paizs közepébe tette. Henszlmann elhelyezése szerint ugyanis azt legtöbbször szivpaizsnak, vagyis a főczimernek fognak tekinteni, sőt lennének, kik Fiume középre helyezett kettős sasában a császári kétfejű sast vélnek fölismerni. Miért tette Henszlmann a kicsiny Fiumét a paizs szívébe? alig lehet megmagyarázni. Vagy politikai áthidalás akart ez lenni? Ez által nagyon is idő előtt kifecsegnők, hogy a közjogi biztos kapocs daczára, nincs bátorságunk Fiumét a magyar anyaországhoz kapcsolni.

Ha a mostani politikai tusákat vesszük mérvadókul, igen nehéz lesz Magyarország állami czimerét összeállítani, mert a verseny és féltékenység az egyes részek közt igen nagy. Azonban a napi kérdésekhez a heraldicusnak semmi szava nincs, és ne is legyen, hogy így sem balra, sem jobbra nem hajolva, csupán a saját tudománya által helyeselt utakat kövesse.

A paizstartókat illetőleg, arra a Történelmi Társulat czimerészeti bizottságának tervezete szerint két angyalt javasolnék. Henszlmann rajzán három fordul elő: kettő az oldalakon, s a harmadik a paizs fölött lebegő koronán áthajolva. Ilyen három angyal, mint paizstartó, már Hunyadi Mátyás király nagy pecsét-

jén előfordúl. Henszlmann rajzának alapjaúl, ha nem tévedek, II. Ulászló király pecsége szolgált. Ezen rajzról azonban a Történelmi Társulat ülésén azt a helyes nyilatkozatot hallottuk, hogy templomi zászlóhoz hasonlít, a mit magam is kikerülendőnek vélek, már csak azon okból is, hogy Magyarország népe jóformán csak felében kath. vallású. Sokkal jobb mindazáltal — a két anyagnál maradva — a hazai forrásokhoz fordulni, mint idegenekhez; mert az utóbbiak gondatlan utánzata máris a griffeket stb. hozta be hozzánk mint paizstartókat.

ALTENBURGER GUSZTÁV.

Könyvismertetések, bírálatok.

II.

„Török-Magyarkori Történelmi Emlékek.“

Kiadja a magyar tudományos Akadémia történelmi bizottsága. Első osztály: Okmánytár. III. köt. E különczím alatt is: Török-Magyarkori-Állam-Okmánytár. Szerkeszték és jegyzetekkel ellátták Szilády Áron és Szilágyi Sándor akadémiai tagok. Első köt. Pest, 1868. n. 8-adr. VIII. és 483. l.

Akadémiánk e vállalatából, mely nemzeti történelmünkre eddig kevés figyelembe vett oldalról fényt deríteni van hivatva, a főntezimzett harmadik kötet 194. majd hosszabb, majd rövidebb eredeti vagy törökből fordított okmányt hozott 1540—1626. időközből.

Zsarnok volt tagadhatlanul hazánkban a török uralom: de az itt közlött okmányok bizonyítják, hogy míg a nemzet, kivált Erdély, Bécs helyett inkább Konstantinápoly felé hajolt, a szultánok némi kedvezményekben is részesíték a hozzájuk folyamodókat. Így 1573-ban és 1579-ben Torda és Kolozsvár, 1575-ben egész Erdély, 1586-ban Körös parancsok által eszközöltek ki, hogy lakosaik a harminczad lefizetése után török területen szabadon kereskedhetve, rajtuk senkinek semminemű törvénytelen követelése ne legyen, mások adósságaért őket senki le ne tartóztassa. 1593-ban Debreczennek, mert igen megszegényedett és lakosai a nagy dűlás, fosztás miatt elfutottak, 5000 tallér adója 4000-re lett leszállítva. Igéreteken a porta nem fösvénykedett. A Törökországba futott magyar főembereknek 1604-ben megígérte a szultán, hogy fejedelmet maguk közül szabadon választhatnak; ha Erdélybe nem térhetnének vissza, Törökországban „hasonló ország rendeltetik és adatik nekik,“ a német kézből.

akár fegyver, akár békekötés által visszanyert várak erdélyiekéi maradnak, adójuk tíz esztendeig elengedtetik, azután évenként 10,000 aranyat adóznak; a rabságba vittek, még azok is, a kik törökökké lettek, szabadon bocsáttatnak; a németektől elfoglalt olyan lövegek, melyek egykoron magyarokéi voltak, ezeknek visszaadatnak, a bécsi kormányval kötendő békébe Erdély is befoglaltatik, lakosai pedig török területen szabadon járhatnak, kereskedhetnek s vám- és harminczadnál egyebet fizetni nem tartoznak. Ilyen ígéretek-, parancsok-, kedvezményekben, ismétlem, fogyatkozás nem volt, de azoknak teljesítése, végrehajtása legtöbb esetben megtört az illető alattas közegeken. Lett legyen bár béke a felek közt, a törökök pusztítva, rabolva bebetörték az őket nem uralta területre, s midőn e miatt panaszt emeltek akár a magyar, akár az erdélyi államhivatalnokok, a török parancsnokok azzal mentegetőztek: rossz ember mindenhol van s a bepanaszolt kihágások tudtuk, akarattuk, parancsuk nélkül lőnek elkövetve. E mentséget a magyarok is eltanulták, midőn megtorlás végett ők is bebecsaptak a török területre s e miatt panaszkodtak illető helyeken a törökök.

Az itt közlött okmányok háromnegyede Bethlen Gábor korára vonatkozik. Bethlennek nemesak a bécsi udvarral szemközt, mely a Boeskayval kötött béke alapján Erdélyhez jogot tartott, hanem a porta irányában is nehéz volt az állása. Tér szűke miatt vegyük csak az utóbbit. Ő a fejedelemségért Lippát és Jenőt odaígérte a töröknek, de mivel szerette volna mind a két várat megtartani, az átadással majd való okok miatt, majd különféle ürügy alatt késett. Szkender basának 1614-ben a késés okául azt írta: Lippát az ország tudta nélkül nem adhatja s attól is kell tartania, hogy az átadás megzavarhatná a porta s Bécs közötti békét. 1615-ben is azt írja egy török főurnak: Lippa átadására időt és alkalmat okosan kell kilesni „mert az németnek mindentütt készen volt az hada,“ Erdélyben is különböző elméjű emberek vannak, kinek egy felé, kinek más felé néz elméje; önmagát is kell kül- és beülségtől oltalmaznia. Az átadást emigy halasztgatva, a portán végre elfogyott a türelem. Bethlen látta: a törököt veszély nélkül tovább nem lehet ámitania. „Látja az úr isten szivemet lelkemet, — írja Rhédey Ferencz váradi kapi-

tálynak — „ha módom volna (Lippa) megtartásában, minden úton azt követném, sőt csak valaki halasztását nyérhetné meg is hazánk veszedelmének eltávoztatásával, ma minden marhámnak harmadrészét annak adnók örömet, de nekem módom annak se tartásában, se halasztásában nincsen, mert ha lelkemet kiokádnam a török előtt is, el nem hitethetném vele, hogy nem magunk praktikája.“ 1616-ban tehát a gyulafehérvári országgyűlésen kieszközlé, hogy a rendek Keresztesy Pál kapitányt Lippa átadására felhatalmazták. Ekkor azonban más nehézség merült föl. A várórség ellene szegült az átadásnak s Bethlen kénytelen volt személyesen táborba szállni és a várat fegyveres kézzel bevenni, mi legalább 200,000 tallérjába került az országnak.

Hátra volt még Jenő. Bethlen, szívesen ohajtván azt is kezeiben megtartani, 1616-ban megírta magának a szultánnak, Jenőt nem adhatta Lippával egyszerre át, mert „a benne levő kapitány, Petneházi István, igen vakmerő ember“ és sok katona levén a várban, ez is csak nagy vérontással és költséggel volt volna bevehető. Petneházit azonban úgy tette engedékeny, hogy a 30,000 talléron megvett Bajom városát neki ígérte, mire ő rá is állt azon kikötéssel, hogy Demeter napjáig, terményei betakarításáig, a várban maradhasson. Bethlen cunélfogva az átadásra időhalasztást kért. Ugyanazt tették az erdélyi rendek is, irván a szultánnak: „Jenőt most mindjárt (assignálni) nem lehet, mert annyi praesidium szorult belé, hogy erővel három Erdély meg nem vehetné, hanem egy kevés idő kívántatik reája, hogy a benne levőket egyszer is, másszor is a fejedelem kit adományával, kit ígérettel, kit egykép, kit máskép kiesalogatván és az várt magájévé tévén, ilyenformán azt is assignálhassa, és így ezen az úton az némettel való békesség is nem offeudálódik, megromlott szegény Erdély országa is minden ellenség ellen nagyobb csendességben maradhat.“ Demeter és az év elmúlt s 1617-ki mart. 5-kén Bethlen megint írt a vezérbasának s több főtöröknek: Jenőt a szultán ne sűrgebbe, mert minél hasznosabban szolgál ő a portának, minél többször könyörög, annál nagyobb idegenséget tapasztal maga iránt, holott a keresztyén országok kíváncsian nézik, mi haszna van a portának tett szolgálataiból; saját népe pedig látván, hogy hadjáratai, költségei

ért „nagy kemény választételek“ a jutalom, az ő szavára már mitsem ad. A szultán azon évi april 8-kán Jenőt újra sürgette s annak átadásától függesztette föl „kegyelmességének bőséges voltát.“ Bethlen erre sem hajtott, hanem azon évi sept. 26-kán oda utasította Gáspár János portai követét, legyen rajta, hogy Jenőt a török soha, vagy legalább Bethlen életében ne követelje. S ezzel e kötetben Jenőről be vannak fejezve az adatok, de történetíróinkból tudjuk, hogy utóbb e vár is török kézbe került.

Bethlen a porta beleegyeztével fegyverhez nyúlt Ferdinánd ellen, a koronát kezébe keríté s Magyarország fejedelmévé választatott. A szerencsés hadjárat alatt a Ferdinánd részéről megvesztegetett basák kieszközlék a szultánnál, hogy ez csasz által levelet küldött Bécsbe, mely szerint Bethlen fölléptét roszalta, halálra méltónak ítélte s őt visszahíni készült. És egyebek közt ez is volt egyik oka, a miért magát Bethlen akkor (s talán később is) meg nem koronáztatta. „Meg tudtam gondolni, — 1620-kí mart. 23-kán írja Balassi Ferencz és Korláth István portai követeinek adott utasításában, — hogy ha az az fenyegetés igaz, nem jó nekem hatalmas császár (a szultán) ellen oly fejedelemséget felvennem, mely ő hatalmasságának ellene legyen és abból országostól veszedelmünk következék. Jobb nekem az én kevesemmel megelégednem, hogysen mint az sokért az keveset is épen elveszessem.

... Ha én magamot megkoronáztattam volna, soha én nálamnál bolondabb, de nyomorútabb fejedelem nem lőtt volna, mert mindjárt az országnak végházait én tölem magadni kívánta volna, melyet ha nem cselekedném, azontúl avval fenyegetne, hogy ellenem támad az német mellé. Ha pedig adhatomot ígérném vagy adnám, mely én tölem semmi úton nem lehetne soha lelkem ismerete ellen ország hire nélkül, ha pedig az ellen cselekedném, igen méltán mindjárt ellenem támadhatna minden rend.“

A nikolsburgi béke megkötetett, hogy a két fél időt nyersen. Ferdinánd egyben-másban túltette magát a békepontokon; Bethlen úgy találta, „valameddig ez az Babilonnak őrző fejedelmi az ausztriai és hispaniai ház szomszédságunkban uralkodik, addig ez mi kicsin maroknyi nemzetünknek sem lelkiünkben, sem külső-

képen szabados csendes állapotunk soha nem lehet. " Midőn tehát Ferdinánd újból megtámadta a cseheket, kikkel szövetségben állt Bethlen, ez is kardot rántott. A hadjárat eseményei ismeretesek történetíróinkból; ismétlés helyett lássuk inkább, mi kevésbé van tudva, kivált a portával szemben minő eszközöket kellett használnia Bethlennek, ha célhoz akart jutni.

Bethlen politikájának a portán főemelttyije volt a markok kenése. Házi János portai követét, midőn segítyt kéréselt általa Ferdinánd ellen, 1621. mart. 25-kén kelt utasításában felhatalmazta, hogy „a fővezérnek 12, kihajának 4, Halil basának 1, Göresinek 8, Kapi agának 4, a hocsának 6, ezenkívül a cancellárnak s egyebeknek öszvesen 50 ló teher pénzt ígérjen.“ Ha ezt az illetők keveslenék, szabadságában állott 75, végszükségben pedig 100 ezer frtig ajánlania. Ez valószínűleg keveseslve lön, mert ugyanazon évi april 30-kán Dóczy István és Rimay János Bethlen nevében, Kölln János és Gessenius Sámuel Frigyes cseh királyében csak magának a nagyvezérnek 80 ezer tallérről adtak kötelezvényt, „ha az országok és ő felségek dolgaiban szorgalmatosan fog törekedni és forgolódni.“ S még azon évi aug. 7-kén intézkedett, hogy Tholdalaghy Mihály portai követe „császár konyhájára 100 ökret s 1000 juhót, fővezérnek 40 ökret, 400 juhót, Güresi Mehemet passának 10 ökret, 100 juhót, Muftinak és az több vezéreknak is, az mint jut illendőképen ossza s az több aprólék élést is hasonlóképen az melyeknek inkább kívántatik az kedveskedés, azoknak ossza.“ A kedveskedések közt találtam 1622. végéről azt is, hogy Bethlen néhány szép német rableánykát és gyermeket küld a nagyvezérnek, kiknél szebbeket talán maga sem látott, ha viszont neki a nagyvezér 3 szép sátort és egy kalika-sátort udvarával s tornáczával szerez.

De ha Bethlen kent, kent Ferdinánd is. Bethlen 1621-ki aug. 7-kén a nagyvezérnek, a ki elég török tatár hadat rendelt melléje, írja: „ez óráig mi mellénk senki nem jött, hanem az egri győni aga valami százötven lovassal, nem is reméljük annál inkább nem hihetjük, hogy senki hozzánk jöjön segítségre, mert a spanyol király anyja igen megvakította szemeket az mi mellénk rendelt szerdárnak és Hhabil effendinek, csak többnek is ne jutott volna ebből az méregből, mely miatt császár birodalma veszedel-

mes állapotban jut, igen félünk, százezer frtot vittenek alá Fejérvárra Bécsből, azaz oka, hogy egy török sem jó segítségünkre, sőt Esztergomnál csak által sem akarják vinni az mi emberinket az Dunán; Bottyáni mellé küldtünk valami hadat, Esztergomnál négy napig tiltanak, el nem akarták vinni pénzekért is őket, megjártattuk emberinkkel Budát, Tömösvárát, Egret, Kanizsát megláttattuk, akar-e valaki indulni mellénk, de semmi jelét az indulásnak nem láthatták embereink.

És a markok megkenése mellett is mily nehéz volt Bethlennek a portán, hol nem tudták vagy nem akarták tudni a „hallgatni arany“ közmondást, valamit kivinnie! 1626-ki juniusban adott utasításban Bethlen meghagyja Tholdalaghy Mihály portai követének, figyelmeztesse a nagyvezért, hogy a mit neki mondandó lesz, nagy titok, így a nagyvezér is csak az illetőkkel tudassa, „mivel immár az portán való szokást tudjuk, hogy titok az emberck között nem szokott megállani, mely annyi kárt és veszedelmet csinált nagyságoknak és főképen császárnak, kit elő sem tudnánk hamar számlálni, az mint ez magunkon immár egynehányszor megtörtént, hogy császár javára való dolgokat az vezéreknek ha megizentünk, az piacon beszéllették harmad nap múlva, és az németnek fülében esett minden dolog, s a miatt semmit végben nem vihettünk, sőt megtörtént az is, hogy az mely levelet nagy titkon ő hatalmasságának irtunk, az német követnek vitték levelünket megfordításra, mely efféle dolgok miatt mennyi bajunk volt nekünk, az isten tudná megmondani.“

És midőn adott is kivált katonai segélyt a porta, rendszert nem a kellő időben adta s akkor is óvatosan kellett azt fölhasználni. Így 1621-ben 10,000 tatárt rendelt Bethlenhez a szultán, de a sáskahadat a különben is megviselt Erdélyen átbocsátani nem kis veszélylyel járt. Bethlen tehát azon évi dec. 1-jén kelt utasításával Pethő Farkast küldé a tatár szerdár elé, kérné őt, hogy a különben is nagy hóval borított szoroson lehetetlen levén tavaszig hadnak átkelnie, vezesse seregét Oláhországon, Orsován, Szörényen át, ha pedig a kérés mitsem használ, Pethő ígérjen a főmirzának ezer, a főkihajának kétszáz arany frtot, ez ígélet nagyobb hiteletül pedig vigyen magával kezeset, a ki zálogul maradjon a főszerdárnál mindaddig, míg Bethlen vagy Orsova, vagy

Szörényhez elküldi az ígért összeget. Ha ez is fogatlan marad, mondja ki a követ egyenesen, hogy Erdély a szultánnak adófizető országa s ha elpusztúl, adóját nem fizetheti, e miatt a tatárokat át nem bocsáthatja. Az utóbbi következett be, mert a szultán Bethlen Istvánhoz irt levelében kérdi, mi oka, hogy a fejedelemséghez küldött tatár hadat, midőn a tatrosi szoroshoz ért, be nem bocsátották, parancsolja tehát, bocsássák be.

GARÁDY.

T Á R C Z A.

— A Magyar Történelmi Társulat legközelebbi választmányi ülését február hó 1-jén, Ipolyi Arnold elnökle alatt, számos választmányi tag jelenlétében tartotta. Titkárt, ki beteg volt, ez alkalommal Deák Farkas vál. tag vala szíves — a megjelenésben akadályozva volt Pauler Gyula társulati jegyző helyett — pótolni.

Szokás szerint mindenekelőtt a megelőző ülés jegyzőkönyve olvastatott föl és hitelesített, azután a kolozsvári állandó bizottság legközelebbi értekezletéről beküldött jelentés terjesztett elő, — mely alább egész terjedelmében olvasható.

A következő nyolcz új évdíjas tag jelentett be: Berczik Árpád, ministeri titkár, Erödi-Harrach Béla és Barkassy Géza Pesten, Mikovich László állami tanítóképezdei igazgató-tanár Léván, Sütő József h. ügyvéd Nyiregyházán, Velics Alajos Lászlófalván (Turócz), Balogh István Budán, 1872-től, és a polgári casinó Szólnokon 1871-től kezdve. Mindnyájan egyhangúlag elfogadtattak.

Waltherr Imre társulati tag — a néhai jeles történetbúvár Waltherr László méltó fia — Derekegyházáról hét darab igen nagy érdekű műveltségtörténeti adalékot ajándékoz a társulatnak, a gr. Károlyi-nemzetség levéltárából nagy gonddal és szakavatottsággal másolva. E becses darabok a következők: 1. Károlyi Péter örökösének osztálylevele 1554-ből. 2. Rozsályi Kún Domokos számtétele. 3. Zaberdini Horváth Mátyás és Kata, — Károlyi Mihályné — osztálylevele 1579-ből. 4. Károlyi Annával adott ingóságok leltára, 1582. — 5. Károlyi Kata és Zsuzsa (Bethlen Gáborné) közötti osztály, 1595.

- 6. Károlyi Kata (Bánffy Istvánné) női hozományának leltára, 1595.
 — 7. A gróf Csáky Mihályné után maradt és a gr. Csáky Constantiával adott ingóságok jegyzéke 1729-ből.

A becses ajándékért jegyzőkönyvileg s külön levélben is kifejezendő hálás köszönet nyilvánított a társulat részéről, a kéziratok pedig a szerkesztő-titkárnak megőrzés és illetőleg a „Századok“-ban fölhasználás végett kiadattak.

Szűcs István beküldi „Debreczen város története“ című művének három kötetét. Köszönettel fogadtatik.

Elnök bemutatja mélt. Lónyay Gábor úr deregyei (Zemplén) terjedelmes családi levéltára lajstromának első kötetét, melyet a nevezett köztisztelő hazafi és levéltártulajdonos azon nemeslelkű ajánlattal volt szives beküldeni, hogy ha az archivumban tartalmazott okmányok némely darabjait a társulat érdekesnek vélné lemásoltatni: azokat a jelen elenchusból kijelölván, készséggel meg fognak küldetni.

Az előzékeny ajánlat nagy köszönettel fogadtatván, az elenchus áttanulmányozás végett Nagy Imre és Nagy Iván vál. tagoknak adatott át. — A deregyei (Lónyay- és Galambos-féle) levéltár e bemutatott index szerint Árpád-kori okmányt nem tartalmaz, és az Anjoukorról veszi kezdetét. Bővebben később, nevezett t. tagtársaink jelentése alapján.

Nagy Imre indítványára a Történelmi Társulat a Csicsery-levéltárban talált azon eredeti Árpád-kori okmányt, mely a leleszi conventnek eddig ismert legrégebb kiadványa, le fogja fényképeztetni, — és a múlt évi társulati kirándulás emlékéül ft. Kaczvinszky Victor lelesz-jászóvári praelatus ömlgának, a leleszi és jászai országos levéltáraknak, a kassai és leleszi ft. rendház-főnököknek és Nátafalussy Kornélnak, mint a jászóvári prémontrei-rend monographusának egy-egy példányban megküldendi. A lefényképeztetést indítványozó úr volt szives magára vállalni.

Ezen folyó ügyek után következett Szilágyi István értekezés az 1606-iki kassai országgyűlésről és Schreiber Mihály korponai követ ekkori naplójáról. Fölolvasta Csaplár Benedek. — Lehoczky Tivadar értekezése Bereg vármegye alakulásáról a jövő ülésre maradt.

— A Magyar Történelmi Társulat kolozsvári bizottságának 1871. dec. 27-kén tartott ülésében

1. Gr. Lázár Miklós Mike Sándornak az erd. muzeumban lévő gyűjteményéből bemutatja és ismerteti Péchy Simonnak Petki Jánoshoz intézett két eredeti latin levelét, melyek S. Peucenus aláírással Szent-Erzsébetről 1597 dec. 27-én és 1598 aug. 26-án keltek, s kifejti, hogy Péchy a latinított Peucenus nevet Bonfinius után alkotta, ki a legeredetibb magyar helyneveket is a latin és hellén írók által emlegetett régi nevekkal szereti összeköttesbe hozni, s így Pécs-et is Peuce néven említi.

2. Szabó Károly fölolvassa a Bethlen Gábor fejedelem által alapított gyula-fejérvári főiskola eddig ismeretlen alaptörvényeit, melyek eredetije „Leges Illustris Scholae Transylvanae“ czímmel néhai dr. Ötvös Ágoston hagyatékában az erd. muzeumban vannak, s jelenti, hogy ezen műveltségtörténetünkre nézve igen érdekes okiratot az „Erdélyi Protestáns Közlöny“-ben, a nagyobb közönség kedvéért magyar fordításban, fogja közzé tenni. (Megjelent az említett folyóirat 1872-diki 1—4. számában).

3. Gr. Lázár Miklós jelenti, hogy a „Székely Oklevéltár“ kiadási költségeire újabban a következő hazafiak járultak adományaikkal: gr. Mikó Imre 100, b. Bornemisza János 50, Káli Nagy Elek 20, Máriafi Albert 20, gr. Lázár Jenő 20, Bély Gergely 15, b. Bornemisza Leopold 15, Váradi Horváth Gyula 5, idősb Szabó Lajos 5, Pál Sándor 5 és Paget János 20 forinttal, és így ezen 275 forintra menő újabb adományokkal az eddig bejelentett 405 frtnyi alap 680 forintra növekedett. Az ülés e hazafiúi adományokért jegyzőkönyvileg köszönetet szavazván, egyszersmind elhatározta, hogy az e célra gyűlt és gyűlendő adományok a „Székely Oklevéltár“ nem sokára megjelenendő első kötetében nyilvános számadásúl közzététessenek.

4. Szabó Károly bemutatja a „Székely Oklevéltár“ első kötetének kinyomtatott 19 ívét, s jelenti, hogy ez a kötet, melyben legfőlebb az 1520-ig terjedő oklevelek jelenhetnek meg, a részletes tárgymutatóval együtt mintegy 23 íven, jövő február végéig bizonyosan be lesz végezve. Előadja továbbá, hogy az újabbkori oklevelek, melyek a nagy közönségre nézve annyival érdekesebbek, mert nagyobb részint magyarul keltek, még egy kötetre való anyagot bőven adnak. E jelentés örvendetes tudomásúl vétetvén, határozatlik, hogy a második kötet nyomtatása az

első megjelenése után rögtön indíttassék meg, s az első kötet eladásából beveendő jövedelem a második kötet kiadási költségének fedezésére fordíttassék.

— **A magy. tud. Akadémia** II-odik osztályának február 5-iki ülésében elnök Horváth Mihály egy rendkívül érdekes leletről értesíté a hazai tudós világot. Grisz a Á goston, 18 éven át Párisban élt hazánkfiának az ottani Richelieu-könyvtár foliansai közt sikerült fölfedeznie és nagy gonddal lemásolnia II. Rákóczi Ferencz fejedelem saját kezével írott vagy paraphirozott és mindedig elveszettnek hitt „Vallo m á s a i t“ (Confessiones). Ezek a fejedelem Emlékiratainak részben előzményeit, részben folytatását képezik, s Groiboisban, Drinápolyban és Jenikőben irattak. Tartalmazzák Rákóczi gyermek- és ifjúkori életének, elfogatásának és Lengyelországba menekülésének történetét egész a háború kezdetéig, — rendkívül őszintén és meghatóan írva, s telve érdekes új részletekkel. Ezután vallási meditációk következnek; majd 1712-ben Lengyelországból Elbingába Péter ezárral lett utazását, onnan Danckába, innét Anglián át (1713.) Francziországba menetelét s ottani életét, — továbbá magyar háborúja indokait s igazolását adja, és 1717 s 18-ban a török, orosz és spanyol udvarokkal szőtt diplomatiái negotiatióit ismerteti a fejedelem. Végre már nyomtatásban is megjelent politikai és erkölcsi végrendelete következik. A nyelv, melyen mind e nagybecsű művek írvák: latin és franczia. — Az akadémiai történelmi bizottság azonnal sajtó alá adandja ezeket, a Simonyi Ernő Londoni Okmánytárával — melynek sajtó alól kikerült első kötetét Horváth czúttal szintén bemutatta — immár megindúlt Rákóczi-Tárban.

— **Azon magyar ősvallási- és nyelvemlékhez**, melyet a „Századok“ múlt havi füzetében közlöttünk, íme máris újabb adalékkal szolgálhatunk. Most vett szövegét itt közlöm mindjárt:

„T a l e r a v a l o I m a t s a g . A n n o 1 6 5 6 .

Feier Tale kik Tale Sederges Tala Piros Tale Zót Tale Can Tale
Czus Tale hetvenhet fele Tale Jas Fiias Tale folo Tale minden fele Tale
hetvenhet Fele Faidalom Adgyon lap fanak lapfa Adgyon Szelemennek
Szelemen Adgyon Saru fanak saru fa Adgyon lecznek lecz Adgyon lecz
segnek lecz szeg Adgyon somanak soma Adgyon Posnanak Posna

Adgjon szelnek Ur Isten Mondom az te Szent Parancolatotdal Boldok Asson az te szent igitdel valahal Szel megynem marathat iziben czongaban termő tetemiben Nagy Peternek megý ne marathasson ez e hetvenhet fele Tale Szent Illes profeta feisivel vagta furoival furta Ezer Angalaval megý oslata osllik romolik termő tetemiben megý ne marathasson iziben czongaban termő tetemiben megý ne marathasson Nagy Péternek ez a hetvenhet fele faidalom iziben czongaban termő tetemiben megý ne marathasson Szuhul ez a hetvenhet fele Tale Amen.

Gregorius Nagý s. k. Anno Domini 1656.“

Mint a közlött szöveg mutatja, ez is nem egyéb, mint egyszerűn úgynevezett igézési: a betegségnek bizonyos arra vonatkozó szók s jelvies cselekvény által óhajtott távoztatása. Hasonlón ebben is, mint a múltkor közlöttékben, a jelvies cselekvény mellett vallási hitesmékét is találunk becszöve. A T á l é kifejezés kétségtelenül nem más, mint a betegségnek, a kórnak neve, és nyilván azon fekélyt, daganatot vagy kelevényt jelentheti, melyet maig is t á l y o g n a k nevezünk. Így ismeri ezen szót még a tájpszólás. A „Tájpszótár“-ban (kiad. M. T. Társaság 1833., 336. lap): T á l é s — úgymond — folyós nyak, balatonmelléki szó, és mint ilyen azonos értelmű volna a mindjárt rá következő Tálgyú (tiszamelléki), Tályog és kelevény szókkal értelmezett kifejezéssel. Kresznericsnél (Szótára) a t á l y gyöktől hasonlóan leszarmaztatva tálgyú, tályog és tállya.

Érdekes azonban, hogy itt ezen Tálé-betegség, majdnem personificálva, személyesítve állítatik elő: épen úgy, mint más ily betegség- és kórságneveink, például a f e n e. Ezen personificatiók azután, mint tudjuk, a mythológiákban egészen a felsőbb lényi, isteni képzetig emelkednek, s a betegségek nevei mint rosz, gonosz szellemek, istenek s felsőbb lények appellativumai szerepelnek. Ily rosz szellem és istenség például maga a halál is. Számos adatot lehetne minderre fölhozni az idegen népek mythológiáiból, sőt némit még sajátunk maradványaiból is (lásd „Magyar Mythologia“ 29. lap: Fene, Mirigy, Láz, Csoma s a most talán ezek közé sorozandó Tálé). Különösen dús ebben épen a törzs-rokon finn mythos, de nem kevésbé a velünk egyre szoros érintkezésben levő szláv néphagyomány is.

Ebben hasonlóan így, nemcsak a halál Mor, Morena istenség, istennő, nyilván azonos a vele egy-ugyanazon származású indo-európai nyelvcsaládi latin Mors értelmével: de általában a betegség neve is az

ó-szláv Chor (nyilván azonos a magyar kór-ral) egyszersmind egy rossz szellemnek s istenségnek is neve.

A szövegnek tájias helyesírása miatt első tekintetre kevésbé értelmes kifejezéseit, mint: kík = kék, soderges = szedergyes vagyis szederjes, zót = zöd vagyis zöld, soma = szóma vagyis szalma, könnyen meg lehet fejteni. Ellenáll azonban a megfejtésnek egy-két sajátosságos kifejezés, úgymint mindjárt az elején: Can, azután Czus, mely utóbbi talán csúz lehetne, de a mi így sem igen magyaráz; továbbá az J a s F i i a s talán: ijas-fijas, stb.

Figyelmet igényel a mondatok azon menete, a mint egyik a másikra viszi át a tárgyat, mire minap Greguss a költészetről szóló akadémiái értekezésében figyelmeztetett, a mint ez jelenleg még értelmetlenül a gyermekversek töredékeiben fennmaradt és szerinte a vers párossági kellékében találná magyarázatát. De a mit én hajlandóbb volnék ily régibb hagyományos igézési, mythologiai eszmék s formulák töredékeinek tartani.

Érdekes még ebben különösen azon ritka eset, hogy az igézés szövegében egyenesen meg van nevezve azon személy is, a kire ezen igézés alkalmazva használtatott: ez Nagy Péter volt. Az ő számára írhatta le azt Nagy Gergely, nyilván a család irástudó s az ilyenekben jártas tagja, a ki a szöveg alá írta nevét. S a följegyzés maig ugyan ezen család, a Szopori Nagy-családnak levéltárában maradt fenn, melynek egyik ivadéka, legjelesebb történet- s okmánybúváraink egyike, Szopori Nagy Imre kir. táblai bíró, a Magy. Akad. és Tört. Társulatunk vál. tagja, az eredeti kéziratot velem közölni szíves volt. Itt is egy levélboríték lapjára van az följegyezve, valamint a minapi közleményemben említettek egyike, mely hasonlón így, családi levéltárban, egy levél hátán jön elő. Valaminthogy a kor is, mint a följegyzett évszám tanúsítja, szintén a XVII. század közepe. E mellett hasonlón még egy lóbetegségről szóló igézés is következő, kevésbbé jelentékeny töredékben olvasható u. ott:

„Anno 1667. die 15 Aprilis.

Ezen Imátságomra Legy elsöben Eu keresztet vetek Attyának funak es az vigasztalo szent Lelek Istennek nevében Ur Isten mondom azt szent igidel es szent hatalmadal es szent paranczolatodal Ur Isten gyögicz megh ezt az Szurkye Lovat az szeginek szerenczejre Ur Isten gyögycz meg. Es küsz az szürmiben az farkaban Ezeket Isopot Kutban

valo fívet, koporso diskat Legelsőben mondol el az ígeket es most megh
aztő két háromszor.“

Közli : I — LYI.

Levél a szerkesztőhöz „Szabács viadaljá“-ról.

Géresi Kálmán tisztelt tagtársunktól a következő becses sorokat
veszszük :

Tisztelt Barátom !

Alig lehetett volna becsesebb és érdekesebb darabbal inaugarálni
a „Századok“ ez évi folyamát, mint a Történelmi Társulat által fölfel-
dezett, s Általad a világba először bemutatott énekkal, Szabács meg-
vételéről.

Duplex libelli dos est. Mind a történelemre, mind a nyelvészetre
fontos és tanulságos az. Nézetem szerint még inkább az utóbbira; de
ez irányban méltatni a nyelvészettel foglalkozóknak lesz föladata.

Én csak azért merek néhány megjegyzést tenni, mert ilyen fontos
nyelvokmánynak szövegezését, értelmezését megállapítani a tudomány
közös érdekének tartom. ¹⁾ E czél szentesítse gyöngé eszközeimet.

1. Az 50-ik sorban :

„Sok kwzwlwk kyk ot ben valanak

N o k y k kezen n e k y k vyzbe halanak“

én a két nekyk-et egymásnak megfelelőleg ezen értelemben veszem :
n é m e l y e k — n é m e l y e k, és így olvasom : n é k y k. Határozottan
ezt követeli az értelem, szintúgy ezt támogatja a 129-ik sor is, hol
szintén előfordúl a nekyk, s így ad jobb értelmet. ²⁾

Tehát ezen nyelvünkben tudtommal kikopott alak így restituálható :

valahány, valamely, valami, valaki ;

bárhány, bármely, bármi, bárki ;

néhány, némely, némi, n é k i.

¹⁾ Úgy van ; s mi annál nagyobb örömmel veszszük, mivel ma-
gunknak nyelvészeti szakjártasságot távolról sem arrogálunk. A mi
keveset a régi magyar nyelvhez értünk : azt csak történelmi bűvárla-
táink közben, mellékesen s gyakorlatilag sajátítottuk el. Örömet halljuk
tehát szaktudósok véleményeit.

S z e r k.

²⁾ Helyesen. H o r v á t I s t v á n e „n é - k i k“ szót „n é - m e -
l y e k, valakik“ értelemben próbálta is föleleveníteni, — de nem
sikerült.

S z e r k.

Megjegyzem, hogy valamint a régi nyelvben a valamely és valaki gyakran a tárgyra vagy személyre vitetés tekintetbe vétele nélkül használatnak, úgy a némely és néki is. A 29-ik sorban fordul elő: némelyek. Az 52-ik sorban előjövő nekyk személyes névmás.

2. A 46-ik sorban a geryesthwen értelmezésében szintén eltérő nézetben vagyok. Tudtommal ezen értelemben: „készítvén, szerelvén“ nem használatos. De igenis egész népes családjával (gerj, gerjedelem, fölgerjed) ezen értelemben: gyúl, gyújt. Itt is

Egh hazath vydalhoz geryesthwen

= egy házat a viadalhoz fölg y ú j t v á n ; mert „seteth elw alomkor“ vagy „effelykor“ történvén a roham, a megrekedt csehekre a világitás előnyös volt.

3. 86-ik sorban muta; a continuitást kifejező mutatni ige eredeti alakjának sejtem; tudtommal ma csak a „muti“ (parancsoló mód) kifejezésben van nyoma. Döntsön sorsa fölött Budenz.

4. 87-ik sor: a l k o b. Kresznerics gyökszótára szerint alku = competens, acquum, a c c o m m o d u m. ¹⁾ „Az Istennek szavát nem alku megvetni,“ (közmondás) = nem tanácsos, nem jó.

5. A 4-ik sorban mint variáns álljon itt: kelmelli = kell mellé ²⁾; az értelem támogatja, míg a kélmelli = kémeli kissé erőtetett magyarázattal a mondat esonkán marad, s legfőlebb kérdőjellel tatarozható.

¹⁾ Ettől ugyan épen nem áll messze a mi értelmezésünk: a l k a l m a s a b b. Szerk.

²⁾ E variánst szívesen elfogadjuk, annál inkább, minthogy az „elmelli“ és „kelmelli“ szavak végbetűi oly határozatlanul irvák, hogy elemtén mi is „elméllé“ és „kelmellé“-nek olvastuk, s most már, t. barátunk szerencsés észrevétele után, amaz elsőbb olvasásunkat tartjuk jobbnak. E szerint tehát a 2-ik és 3-ik sorok ekkép lennének olvasandók:

„Ki Szabács erős voltát elméllé:

Honnég minemő álgú kell mellé?”

Mindazáltal a végeldöntést itt is szívesen engedjük át az illetékes nyelvészeti köröknek. A végbetűk ugyan, mint mondók, kétesek, bár mégis inkább i-hez, mint e-hez hasonlítanak, — ez azonban a „kell mellé“ (melli) értelmezésre nézve nem lényeges. Szerk.

6. Szintén ilyen variánsul a 10-ik sorban: z a w a n = szaván ; gyakran használtatik, szavára helyett, mint „nagy esend lón királynak szaván.“ Itt = hozatá, parancsszavával. ¹⁾

7. A 15-ik sorban: m e n t = a mint, a 30-ikban m e l l e t h = a mellett ; következőleg maradhat a 30-ik sorban a „tistesseget.“

8. 71-ik sor: k a r a = kára, t. i. Aly bég kára, nem kárra.

A 82. és 137 ik homályos értelmű sorokra, megvallom, a leg-erősebb gyanúm van, hogy az értelmezés nem talál ; de nem tudom, vagy nem merem mással pótolni. ²⁾

Magyarázataidnak többi nagy részét szerencséseknek tartom, és örömmel olvastam.

Tisztelő barátod

G. K. ³⁾

— Adalék a debreczeni könyvtár és nyomda, továbbá a nagy-enyedi főtanoda történetéhez. A kuruczvilág történetében tudva van, hogy a császárnak az 1705-diki őszi hadjárat alkalmával Erdély felé igyekvő armádája, Herbeville parancsnoksága alatt Zsibó felé nyomulván, oct. 21-kén az üresen hagyott Debreczenbe beszállt, és ott egy hétig pihent. E pihenést a német és rácz hadak evés-ivás mellett szabad zsákmányra használák föl, s pusztítottak. Egyebek közt a debreczeni főiskola híres könyvtárában s a nyomdában is nagy károkat tőnek, mint ezt legújabbán Szücs István „Debreczen város története“ is említi. (III. k. 715—716. l.) De hogy e barbarizmust a kuruczok ügyessége diplomatai tényezőül igyekezett fölhasználni, — azt csak az alább közleményből tudjuk meg.

¹⁾ E magyarázatot nem mernők elfogadni: erőtetettnek tartjuk ; sokkal világosabb a Szaván. Szerk.

²⁾ Mindkettő Toldy Ferencz — fölolvasáskor adott — magyarázata. Szerk.

³⁾ Lehoczky Tivadar t. tagtársunktól épen most veszünk ugyane tárgynak egy másik oldalára vonatkozó érdekes adalékot, t. i. a múlt őszszel Leleszen készített XV—XVI-ik századi papír-vízjegy-gyűjteményéből a mérlegek rajzait. Ezeket a „Szabács viadala“ eredeti kéziratában látható vízjeggyel összehasonlítván: a Lehoczky által Leleszen 1464, 1469, 1473 és 1476-beli okmányok papírjairól rajzolt vízjegyek nagyban hasonlítanak a szabácsi ének papírjának vízjegyéhez. Ez is az ének állított kora: 1476 mellett bizonyít. Az 1500, 1505 és 1519-ben vízjegyekül Lehoczknál előforduló mérlegek már czifrább alakúak. Szerk.

Dobozy István debreczeni főbíró írja 1705. november 16-kán Debreczenből, az épen az angol és holland közbenjárók részvétele mellett a császári békebiztosokkal Nagy-Szombatban alkudozó gróf Beresényi Miklósnak:

„Nagyságod Nagy-Szombatból 10-dik datált méltóságos levelét alázatosan ez órában vettem. Bizony, minden kárunkat jó szívvel elszenevedjük, noha képtelen s elfelejthetetlen, — csak az Isten boldogítsa szegény nemzetünket. Okolicsányi Pál *) uramnak irtam volt, megmondhatja az reformatus mediatoroknak: miesoda persecutiót csinált a német nállunk, az midőn bibliothecánkat, typographiánkat evertáta; gondoltam, leszen azoknál pro motiva, minthogy minden könyveket az mieink az ő országokról hordanak nagy költséggel, — annectáltam volt is Nagyságod leveléhez, bizván megküldését Nagyságod bölcs és jó tetszésére.“

A levél többi része Herbeville hadseregének erdélyi mozgalmaira vonatkozó tudósításokat tartalmaz, — de utóiratban megint emlékezteti Beresényit a főntebbi tárgyra:

„P. S. Azért, ha jónak tetszik Nagyságodnak, Okolicsányi uramnak szólló levelemet méltóztassék megküldtetetni; a közjóra czéloztam egyedül benne.“

Eredeti levél, Beresényi levéltárának romjai közt, a budai kir. kamarai archívumban.

Mivel tanodákról van szó: még egy kis új adatot csatolunk ide, nem ugyan a debreczeni, de az ennél nem kevésbé nevezetes Bethlen-féle, gyulafehérvári nagyenyedi főiskola történetét érdeklőleg. Szathmáry Károly e tanoda monographiájában előszámlálván (161. s köv. ll.) annak XVIII-ik századi vagyoni viszonyait, nem említi, — tehát valószínűleg ismeretlen volt előtte, hogy az enyedi főtanodát, bizonyos fiscalis jószág oda-adományozásával, mint erdélyi fejedelem, II. Rákóczi Ferencz is segélyezte, s az adományozott javak kezelését egy buzgó reformatus főúr: gróf Teleki Mihály (II.) erdélyi tanácsúrra bízta. Az Erdélyi Consilium ugyanis Maros-Vásárhelyt 1705. február 27-kéről kelt fölíratában egyebek közt említi:

„ . . . Az mi illeti Nagyságodnak (Rákóczi) az enyedi collegium iránt lett kegyelmes collatióját: azt gróff

*) Egyik császári békebiztos, különben buzgó lutheranus. T. K.

Telcki Mihály kedves atyánk fia ö kegyelme, minél jobban lehet, administrálni el nem mulatja.“

Mi volt legyen tulajdonkép ezen adományozott javadalom? — biztosan nem tudhatni; de miután annak administratiójáról van szó, és miután akkor Rákóczi Erdélyben fiscalis jószágoknál, vagy kősonál — ezt meg alig kellett volna administrálni — egyebet nem igen adományozhatott: azért jószágnak kell vélnünk, míg bővebb fölvilágosítást kaphatunk róla. A jelen adat a budai kir. kamarai levéltárban létezik, a Rákóczi-archivum romjai között, s a nevezett monographia némi pótlása céljából érdekesnek találtuk közleni.

T. K.

— „A bujdosó vezérek bizonyosságlevele Apafi ellen, 1685.“ Ily cím alatt közlöttünk volt a „Századok“ 1869-iki évfolyama 266. s köv. ll. egy, Kende Gábor, Bay Mihály, Egeressi C. János, Daróczy András, Gyulafy György és Bige György által aláírt okmányt, — adalékul a Thököly Imre és I. Apafi Mihály fejedelmek közt 1685-ban nyílt szakadássá mérgesedett vizsály történetéhez, — melyet ugyanazon füzetben Szabó Károly („Thököly Imre hűtlenségi pere Erdélyben, 1685-ben,“ 209. s köv. ll.) külön cikkben tárgyalt.

Most ugyanazon bizonyosságlevélnek, mely 1685 július 29-kén Munkácson kelt, szintén a budai kir. kamarai levéltárban, Thököly archivumának romjai között, egy ugyanott és ugyanaz napon keltezett, de mások által aláírt, és bár hasonló irányzatú, de másként szövegezett pendent-ját leltük, — melyet kiegészítés végett ama föntebbi adalékokhoz érdekesnek vélnünk közleni.

A Thököly részére, a török udvarnál Apafi ellen leendő használat céljából kiállított e bizonyosságlevél így hangzik:

„Mi ide alább megírt személyek, hitünk és jó lelkünk ismereti szerint valljuk ezeket.

1. Tudom, hogy a bujdosó magyarok közül sokakat sokszor Erdélyben bé nem bocsátottak, a kik pedig ben voltak: ki nem bocsátották akkor, a mikor ki akartak volna jönni; sőt némelyek ugyan tartóztatás alatt is voltak.

2. Hallottam, hogy a bujdosó magyarok ellensége (a labanczos magyarok) bántódás nélkül jártak által s meg vissza Máramaroson, — úgy generál Szapanara is többekkel együtt, és senki őket nem prohibeálta, rajtok sem támadtak az máramarosiak.

3. Hallottam, hogy Klobusiczki Pál uramat, Dajka Istvánné aszszonyomat Erdélyben bé nem bocsátották ez elmúlt télén.

4. Hallottam, hogy ez elmúlt tavaszon Galambos uram *) Máramarosban levő udvarházát a szakmári labanczok felverték, javait ő kegyelmének elpraedálták, szolgálai közzül némellyeket Szakmárra vittek, — mely cselekedetnek a máramarosiak nem resistáltak.

5. Hallottam, hogy Tekintetes Nemzetes Kende Gábor uram **) ő kegyelme leányát (Kende Klárát) Somlyó mellől a Szilágyban Percsen nevű faluból a szakmári labanczok Szakmárra vitték, s most is ott tartják; a somlyaiak pedig a szakmáriakra nem támadtak.

6. Tudom s hallottam is, hogy Kegyelmes Urunk ő Nagysága (Thököly) egynéhány rendbéli szolgálit Erdélyben bé nem bocsátották.

7. Hallottam, hogy az erdélyi követ a német császárhoz Máramaroson ment által; ezt is, hogy egyújhányszor volt volna erdélyi követ Szakmáron.

8. Hallottam s tudom is, hogy a némettől és a labanczos magyaroctól az erdélyi miltóságos fejedelem ditiójában: Erdélyben, Máramarosban, Szilágyban etc. lakóknak semmi bántódások nem volt, és el-lenségeknak nem tartották, — a bujdosó magyarokat pedig mind Szilágyban s mind Máramarosban ölték, vágták, praedálták, de senki mellett fel nem támadott.

9. Hallottam, hogy a szegény Szuhai Mátyást ***) is Máramarosban ölték meg a labancsos magyarok †), — de senki érette reájok nem támadott.

*) Deregnyeci Galambos Ferencz, gazdag főrendű nemes, b. Barkóczy-leányt bírt nőül. Ekkor Thökölynek ungvári kapitánya, később Rákóczinak tanácsosa és tiszántúli altábornoka volt.

**) Köleszi Kende Gábor, előkelő származású régi híres bujdosó vezér. A Bánffyakkal, Telekikkel stb. rokon.

***) Nagyhirű vitéz fő hadi tisztt, egykor II. Rákóczy György szolgálatában, majd 1672. óta a bujdosók hadai élén. Keménynyakú magyar és kálvinista; típusa a XVII-ik század kuruczainak. Véglehelletéig hajthatatlan.

†) 1676-ban, Barkóczy huszárai s hajdúi.

10. Hallottam csak mostanában, hogy a méltóságos fejedelem Thököly Imre Kegyelmes Urunk ö Nagysága Erdélyországában levő minden javait elfoglalták. — Munkács, 29. Júlý Anno 1685.

RADICZ ANDRÁS m. k. P. H.

GYÜRKY ANDRÁS m. k. P. H. BAJONI JÁNOS m. k. P. H.“

HORVÁT MÁRTON m. k. P. H.

Eredeti, egész íven, mind a négy aláírás sajátkezű, — piros spa-nyolviaszba nyomott gyűrűpecsétekkel. Közli: T. K.

— A „Névtelen Labancz Napló“ többé nem névtelen. A nemzeti múzeum kéziratárában Hung. in quarto 64. sz. a. őriztetik egy, részint Pozsonyban és vidékén, részint Baradban (Ungrisch-Brod, Morvában) 1704—1710-ben írott eredeti, magyar nyelvű napló, melynek mivel mind eleje, mind hátulja csonka, sem pedig a szövegben meg nem nevezi magát a szerző, eddig neve nem volt; azon kevesek, a kik használták: csak „a pozsonyi névtelen napló,“ vagy „névtelen labancz napló“ néven idézték. E kevesek: név szerint tulajdonkép csupán bold. Szalay László, és e füzetek szerkesztője, mert tudtunk szerint mások azon naplót nem idézik. Pedig e napló számtalan érdekes napi csemény és illusztráló részlet följegyzését tartalmazza a kuruczvilágból, — hanem használata annyiban igen meg van nehezítve, hogy véghetetlen rosz írású: össze-vissza rángatott, rendetlenül irt és rövidített szavakkal, egymásba folyó sűrű sorokkal, mit még a papír itatós volta is nevel. Szalay László többször bosszankodva említé előttem: mennyit bajlódik e kegyetlen írású naplóval, s ha egy-két hétig nincs kezében, megint egészen újból kell beletanúlnia átkozott betűi fölfejtésébe. E körülményt én szem előtt tartva: e g y s z e r r e akartam átesni a bajon; e végből egyszer a naplót térítvényre több hónapra magamhoz vevén, mindennap olvastattam, míg végre beletanúlva, mintegy 50. ívnyi történelmi jegyzetet — jóformán mindent, a mi benne értékes — vontam ki belőle.

Ekkor tehát tüzetesen megismerkedvén vele: labanczos tartalmából s az itt-ott említett családi és helyviszonyokból sejtettem, — de bizonyosan nem tudhattam, — hogy valamelyik báró Berényi szerző; ugyanis naplóíró sokszor édesdeden emlékszik Ádám nevű kurucz fiáról, ki Bercsényi udvarában szolgált: azt pedig Bercsényi udvari ka-

rabélyos ezerének tabelláiból tudám, hogy ennek egyik századosa a fiatal b. Berényi Ádám vala.

A múlt nyáron Szent-Antalon kutatván: a gr. Koháry Farkas-hoz szóló levelek közt egyszerre csak kezembe akad a Névtelen Labancz Napló jól ismert, kegyetlen írása; nézem az aláírást: Berényi Ferencz; a dátumot: 1703, Románfalva, szerzőnek a Naplóban gyakran emlegetett birtoka. Előfordult a levélben: Ádám is, ki Koháry Farkasnak egyik leányát, Zsófiát épen akkor, 1703-ban, a kuruczvilág kezdetén vette nőül. Igen megörültem a Névtelen Labancz Napló kétségtelen szerzője: báró Berényi Ferencz fölfedezésének, kitől aztán a Koháry-levéltárban több levelet is találtam. Nevezzük tehát e Naplót ezentúl: Berényi-Naplónak.

T. K.

— **Károlyi Zsuzsána, magyar királyné.** Köztudomású dolog, hogy a diadalmas Bethlen Gábort 1620-ban a beszterezebányai országgyűlésen a Rendeek egyhangúlag kikiáltották magyar királynak. Ő a „választott király“ czímet viselte is, és a magyar, erdélyi és Bethlen-czímet egyesítő pecsétei s érmei eléggé ismeretesek.

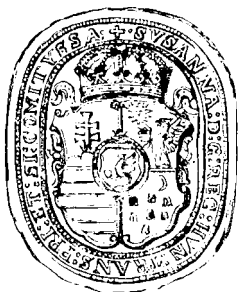
Tudtunk szerint azonban nem volt még eddig ismertette Károlyi Zsuzsánának, Bethlen Gábor első nejeinek, magyar királynői jelvénye, melyen a Szent-István koronája alatti magyar és erdélyi országos czímer közepette, ott pompázik szív-pajzs gyanánt a mostani gróf Károlyi-ház czímere: a szívet tartó karul-madár, koronás kígyó által körítve.

E nevezetes pecsétnek — melyet rajzban ide mellékelünk — rajzunkkal teljesen hasonló nagyságú, ép példánya látható — papírfözléttel, ostyába nyomva — Károlyi

Zsuzsánának Eperjesszt, 1622. január 22-kén költ eredeti levelén, melynek fejezete ez:

„Susanna, Dei gratia electa Regnorum Hungariae, Dalmatiae, Croatiae, Slavoniae etc. Regina, Transsylvaniae Principissa et Siculorum Comitissa.“

Aláírás: Susanna m. p.

A s. k. aláírt levél könyöradományt tartalmaz Plágay Istvánné részére, s Csík Pál sebesi tisztartóra szól. Közli:

VALENTINUS BUJDOSÓ.

— **Horváth Mihály** „Magyarország története“ című nagy munkájának általunk már többször említett második kiadásából a négy első kötet Heckenast Gusztáv kiadásában megjelent. Terjed e négy kötet Boeskey támadásáig, 1604-ben. Csak előlegesen akartuk figyelmeztetni ezúttal a t. közönséget e nagy horderejű s ritka becsű munkára. Mikor az új dolgozat készült, a censura oly szigorú volt, hogy Horváthnak nevét sem engedték a munkára tenni. Hogy a szigorú sajtóviszony mennyire korlátolta a nagynevű szerzőt ezen, a viszonyok daczára epochális beccsel bíró munkája készítésében, gondolni lehet. Ezen legújabb dolgozatnak beccse azonban nemcsak abban áll, hogy most a történeti igazság kimondásánál az ünnepest író lelke geniusát mi sem korlátozó, hanem jóval bővebb és kimerítőbb dolgozat is az előbbinél. Nevezetes része mondhatni újra van írva, s alig van benne valami, mint a javító, igazító, bővítő kéz ne látszanék. E munka nemcsak azokat fogja érdekelni, kik még előbbi kiadásait nem bírják, hanem azok is, kiknek az első dolgozat megvan, nagy haszonnal, élvezettel és tanulsággal olvasandják. A kiállítás igen díszes; alak, nyomás, papír mind izlésről s elegantiáról tanuskodik. A jegyzetek a lapok alján külön kikezdéseket képeznek, az évszám a lapok kezdetén meg van jelölve, szóval az egész a czélszerű használatra is van számítva. Úgy hiszszük, fölösleges volna ajánlani. Ára a 4 kötetnek 14 frt, mi a díszes kiállítást s a kötetek vastagságát tekintve, olcsónak mondható.

— **Bélavár, nem Belovár.** A horvát végőrvidék varazsdi két ezredének területe közelebről, köztudomásulag polgáriassítván, főhelyétől „Belovár-megyec“ nevet kapott. S ez jól van így; ha a horvátok a maguk nyelvén Belovárnak hívják, ám nevezzék ők akként. De már az nemzeti nyelvünk és a magyar nemzet méltósága ellen elkövetett közönyösség, — hogy ne mondjuk: hanyagság, sőt véték, — hogy ezen új vármegyec dolga a magyar országgyűlésen is előkerülvén, magyarul is a horvát néven czikkelyeztetett be. Holott ha Bélavár = Belovár, akkor Zággráb is = Zagrebu, Körös = Križovaca, Fiume = Riečki stb., valamint Bécs is = Wien, Lip-

e se = Leipzig. Vagy maradjunk, saját nyelvünkön szólván, az eredeti magyar elnevezéseknél, — vagy nevezzünk minden hely nevet az illető nép nyelvén; hanem már ha Križovac-ot ma is Körösnek, Vitrovic-ot Verőczenek hívjuk: akkor Belovárt is nevezzük eredeti magyar nevén Béla várnak. Hogy pedig e helyet csakugyan így hitták, és a horvát „Belovar“ csak a magyar „Béla vár“ elferdítése: egyebek közt a kir. kamarai archivum következő okmányai mutatják. Acta Neoregestrata Tomus XI. 1495. Blasius de Gerlthovez Castellanus de Bela. 1496. Emericus Perneszi Capitaneus Castri Bela. (L. ezen várról többet u. o. 208. fasc. 19. sz. a.) 1572. Silvae ad Castrum Bela et Castellum Ivancz (ma Ivanich) in Comitatu Varasdiensi pertinentes. 1574. „Castrum Bela in Comitatu Varasdiense;“ tartozandóságai: promontorium Zazadi et Ržznyaky, silva Czerye (Cserje), — Gersei Petheő László birta, ki ez időben birtoksértés miatt Buzíni Keglevich Péter és Rátkay Péter ellen pörlekedett. 1591. Rudolf király a jus regiumot „in duabus partibus Castri Bela et Castelli Ivancz in Varasdiensi, — necnon Castris Kemend, Bocz, Tardisen et fortalitio Gesztel in Zaladiensi Comitatus“ Gersei id. Petheő Tamás unokáinak: Tamásnak, Gergelynek és Gábornak adományozza. (Fasc. 226. nro 49.) 1620. Fluvius Bisztricza aliter Belzkipotok, „Bela var“ mellett.

Ezen adatokkal íme, — melyeket pedig csak hirtelenében szedett össze Pesty Frigyes barátunk — világosan bebizonyítottuk, hogy a horvátok Belovar-ja magyarul Béla vár, Béla vára. Ajánljuk ezt a tisztelt honatyák figyelmébe; mert reméljük, annyira még nem jutottunk, hogy a magyar saját honában saját helyneveit, saját nyelvét ne merje használni! — S míg Bélavárra nézve, ha netalán még kíváncsiak lennének, több adattal is készségesen szolgálnánk: kíváncsiak vagyunk, az ú. n. német- és oláh-bánsági határőrezredek polgárisításánál hogyan fog fölleveníttetni a régi Szörény és Keve vármegye!

— **Toldy Ferencz** érdemtelen veterán tudósnak a múlt füzetünkben említett 4000 frt évi tiszteletdíjt a törvényhozó testület csakugyan egyhangúlag megszavazta. Ezen mindkét félre nézve egyaránt megtisztelő tényen annál inkább örvendünk, mivel az ünnepelt író ily módon anyagilag képesítve leendő — terhes hivatalainak egyikéről lemondván — idejének nagy részét megkezdett vagy tervezett munkáinak s kiadványainak befejezésére s roppant gyűjteménye földolgozására fordítani. Mennyit nyerend ez által irodalmunk, főképp iroda-

lom- és culturtörténetünk, fölösleges fejtegetni. Toldynk dús kamatokban fogja ilyképen visszafizetni a nemzetnek a megtisztelő évdíj élvezését.

— **Debreczen város történelme.** Szücs István akad. I. tag ily című monographiájának mindhárom kötete beküldetett a t. szerző által szerkesztőségünkhez. Átlapoztuk ezen érdekes tárgyú s tagadhatlanul igen sok becses részletet tartalmazó művet, nem oly tüzetesen ugyan, hogy kimerítő bírálatát adhatnók — a mi e rovatnak nem is föladata, — de annyira mindenesetre, hogy tájékozólag szólhassunk róla. Szerzőnek főérdeme, hogy tárgyszeretettel, benső érdekeltséggel és szorgalmas kutatások után, kellemes, folyékony modorban irt elbeszélő művet adott, melyben a városnak nemcsak kül-, de belfejlődési történetére, társadalmi viszonyainak korszakonkénti vázolására is kellő figyelemmel volt. És munkája még sem áll a történetírás mai színvonalán: mert elhamarkodva íratott, mielőtt szerző a tárgyahoz szükséges adatokat rendszeresen összegyűjtötte volna. Idejében figyelmeztetve vala pl. a gr. Károlyi-levéltárra, mely Debreczenre nézve példátlanul gazdag s monographusának nélkülözhetetlen, hasonlókép: a budai kir. kamarai levéltárra: mégis egyiket sem használá föl, a mi föltűnő hiányokat okozott művében. Lehet, hogy ennek — valamint a szomszéd Bihar, Szaboles és Szatmár vármegyék, a Hajdu- és Nagy-Kún-kerület, Nagy-Várad, Nagy- és Felső-Bánya stb. városok archivumainak is Debreczen történetére nézve való át nem kutatása külső okokban rejlik, de denique a hiány csak megvan; — hanem már azt nem tudjuk elképzelni: mivel menthetné magát Szücs István úr, hogy maga Debreczen városa ott helyben levő, és szabad búvárlatai alá bocsátott dús levéltárának is csak okmánygyűjteményét és jegyzőkönyveit vizsgálá át, míg a — bizonyára tömérdek számban fönlévő — missilis-leveleket, mint egyes korszakok történelmének vázlatából meggyőződünk, mellőzte. Holott történetíróra nézve épen ezek a legbecsesebbek. Csak fájjalnunk kell, midőn látjuk, hogy szerző magokból a jegyzőkönyvekből is mennyi becses új adalékot hozott napfényre, — miért nem vőn fáradságot a missilisekre is? Monographusnak nem szabad a munkát és fáradozást kímélni, s föl kell kutatnia mindent, a mihez csak — a tárgyára tartozókat értjük — bárhol hozzáférhet, annál inkább a helyben létező forrásokat. Szerző, úgy látszik, a tiszántúli superintendensia s az erdélyi múzeum kéziratát sem használá, melyek pedig szintén elsőrendű adattárak Debreczen történetéhez. Művében

általában kevés forrást idéz, úgy hogy ez inkább csak olvasókönyv, mint forrástanulmány benyomását teszi reánk.

Bocsánat, ha mi, miut szakközeg, kissé szigorúabban ítélünk e munkáról, mint a napi irodalom közlönyei tették; de ezt a dolog természete hozza magával. Mi szakszempontból, történelmi szemüvegen át, — a journalok pedig a magok ephemer nézpontjukból ítélnek. Rövidre vonva: Szücs István művében sok az új és becses, — de még sokkal többnek kellene lenni; a mi benne van, az jó: de rossz az, hogy igen sok nincsen benne, a mit méltán ott kellene lenni. Óhajtjuk, hogy szerző egy második, bővített kiadás előkészítése által mindezen hiányokon szélesb mérvű levéltárbúvárlatok tételével s ezek nyerceményeinek földolgozásával segíteni igyekezzék!

† **Nagy-Ajtai Kovács István meghalt.** Az erdélyi tudományosság, különösen a székely adatgyűjtés és történetírás széles tudományú, régi bajnoka, Nagy-Ajtai Kovács István, erdélyi nyug. főtörvényszéki tanácsos és m. tud. akad. I. tag, a Magyar Történelmi Társulat alapító tagja — nincs többé. A boldogult együtt adta volt ki a híres gyűjtő Kemény József gróffal „Erdélyország Történeti Táráát,” azonkívül sok becses cikket és közleményt juttatott napfényre a hajdani erdélyi „Társalkodó“-ban. Értekezett a cserhalmi ütközetről, Kolozsvár régi erődítéseiről s fekvéséről stb. S a mellett, hogy maga is a történelmi adatok élő káptalana volt: gazdag kéziratgyűjteményt hagyott hátra, mely főleg siculicumok- és unitariumokban becses, — és egyjteményt az erdélyi unitarius statusnak hagyományozá. Béke a derék veterán hamvain, áldás emlékezetén!

— **Aquincum Történetének Vázlata.** A nemzeti múzeum nagyszorgalmú régészeti segédőrtől, Rómerünk jeles képzettségű tanítványa: Hampel József úrtól, az Ó-Buda helyén feküdt pannoniai híres római katona-városnak: Aquincumnak, a legio II. adjutrix törzshelyének igen becses monographiája jelent meg, a fentebbi czím alatt. S bár a szerény szerző csak „vázlat“-nak nevezi művét: mi, kik valódi élvezettel olvassuk azt át, bátran írjuk monographiának. Hampel úgy az összes világirodalom, mint az Ó-Buda classicus terén századok óta fölfedezett iratos köemlékek e tárgyra vonatkozó adatainak bőséges birtokában van. Otthonos körben mozog: minden halom, kő, forrás, part, rommaradvány ismerőse. Tájékozott, s így nem könnyen tévedhet, — ellenkezőleg, biztosan czáfolja a tévedőket. Valóban, a fiatal tudós igen

kedvezően mutatja be magát e sokat érő s még többet ígérő művében, melynek folytatását (ezúttal az első rész látott világot) érdekkal várjuk. A munka különben bővített kidolgozása szerző e tárgyú egyetemi pályanyertes értekezésének, — s egyszersmind epigraphikai előmunkálata ama tüzetes régészeti műnek, melyet a pannoniai erődítvényekről, s így Aquincumról is, Rómer Flóris készül kidolgozni.

Hampel ezen első részben, terjedelmes bevezetés után, mindenekelőtt geographiai fekvését határozza meg Aquincumnak, azután történetét adja, eredetétől le egész Béla király névtelen jegyzőjének koráig, — nagyszámú kútfő-idézettel.

A történettudomány és régiségek kedvelőinek lelkiismeretesen ajánlható mű Aigner Lajosnál jelent meg, díszes nagy formátumban.

— Az általános magyar történelmi repertorium szükségessége voltának fejlődésnek indult történetirodalmunk jelen mozgalmas stadiumában úgyszólván napról-napra mutatkozik. Annyi mindenféle jelentés és jelenik meg kivált ma, immár igenis szétágazott napi és időszakos irodalmunk közegeiben mindenfelé, hogy egy embertől lehetetlen mindent figyelemmel kísérni, mindenről tudomást venni. Így Szilágyi Istvánnak is könnyen megbocsátható, hogy a múlt ülésünkön ismertett s magyar fordításban közölt Schreiber-féle korponai követi naplóról nem tudá, hogy az a „Győri Füzetek“-ben latinul már megjelent volt. Most pedig Eötvös Lajos szorgalmas könyvésztünk arról értesít minket, hogy a „Századok“ múlt évi X-ik füzeté tárczájában közölt egyik historiás-éneket („Bánfi Dénes veszedelméről“) már ő, t. i. Eötvös, és pedig ugyancsak Bodó Lipót úr példányáról, honnét mi is másoltuk, 1870-ben egy kevésbé ismert vidéki lap: a kolozsvári „Magyar Polgár“ 171-ik számában előbb kiadta volt „Politikai vers 1674-ből“ cím alatt. Ezt mi annyival kevésbé tudhattuk, miután Bodó úr egy szóval sem érinté, hogy családi kézíratait már előbb másokkal is közlötté. Mindezekben s ilyeseken segítenek egy jó repertorium, minők minden kifejtettebb irodalmakban léteznek.

— Vegyes közlések. Az Orthmayer Tivadar és Szentklára y Jenő Csanád-egyházmegyei tudós papok és temesvári tanárok által szerkesztett „Történelmi Adattár“ második évfolyamának első füzeté megjelent, szokott jeles tartalommal. Ajánljuk ezen, Pesty Frigyes barátunk által folyóiratunkban csak nem rég ismertetet

derék szakközlönyt t. olvasóink, különösen a hazai egyháztörténelem kedvelőinek figyelmébe. — Pozsony, Liptó, Szabolcs, legközelebb Vas és Bihar példájára az ős Székes-Fejérvár és megyéje is régészeti s történelmi muzeumot alakít. A derék megye bizottságilag karolá föl az ügyet, s a saját történelmére vonatkozó adatok és régiségek tárának és a vele egybekötendő könyvtárnak öréül az irodalom terén is jó hangzású névvel bíró F e k e t e J á n o s megyei levéltárnok jelöltetett ki. — K a s s a városa pedig a főtéren levő egyik házában három termet engedett át a tervezett városi múzeum számára, — melynek első fölszerelésére az ottani iparkamara 400 frtot szavazott meg, azonkívül egyes adományozók is találkoznak. — K a s s á r ó l l e v é n s z ó, m e g e m l í t j ü k, h o g y a z O r b á n t o r o n y — h í r s z e r i n t — n e m f o g l e r o n t a t n i, h a n e m M y s k o v s z k y V i c t o r r e á l t a n o d a i t a n á r é s m ű e p í t é s z t e r v e s z e r i n t s t y l s z e r ű l e g r e n o v á l t a t n i. — A v a s m e g y e i r é g é s z e t i e g y l e t v á l a s z t m á n y a 1872. január 25-kén tartott üléséből fölhívást tett közzé a jól szerkesztett „Vas megyei Lapok“-ban azon vármegye összes lakóihoz: engedjék át, vagy legalább csak kiállítás végett adják által a megyei muzeum számára régiségeiket, és úgy a haza, mint különösen V a s v á r m e g y e t ö r t t e n e l m é r e v o n a t k o z ó o k m á n y a i k a t. Szép sikert óhajtunk a buzgó kezdeményezésnek! *) — Múltkor említők a zircz-eisterci rend magyar Névtárát; most hasonló dicsérettel kell megemlékeznünk a szintoly hazafias szellemű c s o r n a i p r é m o n t r e i k a n o n o k r e n d 1872-iki Névtáráról, mely szintén magyar nyelven, s a mi reánk nézve főbecsessel bír: az egyesített csornai, horpácsi türjei és jánoshídai prépostságok „Történelmi vázlatá“-val bővítve jelent meg. — H a r m a t h K á r o l y t. tagtársunk Pozsonyból érdekes azon táji régiségek fölfedezéséről értesít bennünket. Ezek egyike a turányi pecsétnyomó, három példányban, melyek legrégebbikén állítólag 1022.(??) évszám állana, másikán 1555. A fölirat mind a hármon: „Sigillum oppidi Turan.“ A pecsétek lenyomatai H e n s z l m a n n I m r e j e l e s régiség tudósunknak küldettek meg, és így szakavatott ismertetésükre van kilátás. — O l t o v á n y i P á l földéaki lelkész 1000 frtot ajánlott föl a m. tud. Akadémiának magyar történelmi művek kiadására. Éljen!

*) Ezen egyletnek a múltkor említett Szabó László úr alelnöke, az elnök: Szabó Imre megyés püspök úr. Szerk.

— *La Hongrie, son Histoire sa Langue et sa Littérature* par Ch. E. De Ujvalvy de Mező-Kövesd. Agrégé de l'Université, Professeur au Lycée Corneille et au Collège Stanislas, Professeur adjoint à l'École de Saint-Cyr. Paris. Librairie Pagnerre. Rue de Seine, 18. 1872, cím alatt egy hazánkat ismertető munka jelent meg Párisban, mely Haynald Lajos érseknek van ajánlva, kihez írott levélben többi közt következőket olvassuk: „Hosszú idő óta távoli országban lakván, legédesebb reményeim hazám boldogságán csüggték, s megkísértém a külfölddel megismertetni annak elvitázhatlan érdemeit. A szerény munka, melyet nyilvánosságra bocsátok, csak rövid előadása hazánk, nyelvünk s irodalmunk történetének“ stb. Ezt követi az előszó, mely méltánylással emlékszik meg azon külföldiekről, kik hazánkat ismertették; röviden ismertet egyes történeti s irodalomtörténeti részleteket, — melyek közt azonban nem egy hibás adat fordul elő.

Történelmi könyvtár.*)

— **Szabad királyi Debreczen város történelme.** A legrégibb kortól a mai időkig. Irta Szücs István, a m. tud. akad. I. tagja. Három kötetben, 14 ábrával s egy térképpel. Debreczenben, 1871. Telegdi Lajos bizományában. N. 8-adr. három kötetben, összesen XVI és 1104 l. Ára az egész műnek 6 frt.

— **Aquincum történelmi vázlata.** Kútfolkból, Hampel József által. Első rész. Pest, 1872. Aigner Lajosnál. Ívret, 40. l.

— **Történelmi Adattár** Csanád egyházmegye hajdanához és jelenéhez. A Csanád-egyházmegyei papság-közreműködése mellett szerkesztik és kiadják Orthmayer Tivadar és Szent-Kláray Jenő gymn. tanárok. Második évfolyam, januári füzet. Temesvár, 1872. Diemer Károly nyomdájában. 8-ad r. 48. l. Ára egy évfolyamnak 6 frt.

*) Hogy e rovatot az újon megjelenő hazai történelmi munkákra nézve mennél teljesebbé tehesük: kérjük a t. szerzőket és kiadókat, hogy könyveiket — vagy legalább azok címét — hozzánk (Budavár, iskola-tér 162. sz.) beküldeni ne terheltessenek.

— **A csorna-prémontrei kanonokrend névtára 1872-re.** (Az egyesített csornai, horpácsi, türjei és jánoshidai prépostaágok történelmi vázlatával). Győrött, nyom. Sauervein Gézánál. 8-adr. A történelmi rész 23 l.

— **Aufzeichnungen** des Grafen William Bentinck über Maria Theresia. Mit einer Einleitung: über die österreichische Politik in den Jahren 1749—1755; herausgegeben von Adolf Beer. 8-adr. CXLIV. és 142 lap, Wien (C. Gerold's Sohn) 1871. (Ismertetése „Sybel, Historische Zeitschrift, XIII Jahrgang (1871) 4-tes Heft“ 433. s köv. lapján olvasható).

— **Helfert** (Joseph Alexander Freiherr v.), Geschichte Oesterreichs vom Ausgange des Wiener October-Aufstandes 1848. III-ter Band: Die Thronbesteigung des Kaisers Franz Joseph I. XVI, 467 és 161 lap. 8-r. Prag (Tempky), 1872. — Az előbbi kötetek tartalma: I. Die Belagerung und einnahme Wiens. October 1848. III Revolution und Reaction im Spätjahre 1848.

— **Rogge** (Walter), Oesterreich von Világos bis zur Gegenwart. I-ter Band: das Decennium des Absolutismus. 8-r. Leipzig und Wien (F. A. Brockhaus), 1872. VIII. és 554. lap.

— **Arneth** (Alfr. R. v.), Joseph II. und Leopold von Toscana. Ihr Briefwechsel von 1781—1790. 8-r. Wien (Braumüller), 1871. II Bände. LXIX, 375 és 391 lap.

— **Wachalla** (I. W.), Der österr. Reichskanzler Clemens Lothar Fürst von Metternich. Historisch-politische Studie. 8-r. Wien (Sartori), 1871. II. és 95 lap.

— **Oesterreichische Geschichte** für das Volk; XIII-ter Band, 2 Abth.: Die letzten Regierungsjahre der Kaiserin-Königin Maria Theresia (1763—1780), von J. H. Schwick er. 8-r. Wien (Grone-meyer), 1871.

— **Obermüller** Vilmos: Die Abstammung der Magyaren. Bécsben, Herzfeld és Bauer kiadása. N. 8 adr. 3¹/₂ ív. Ára 80. kr.

Közli: H. Á.

Felelős szerkesztő: THALY KÁLMÁN.

Post, 1872. Nyomatott az „Athenaeum“ nyomdájában.

S Z Á Z A D O K.

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT KÖZLÖNYE.

Harmadik füzet.

1872.

Martius hó.

A vármegyék első alakulásáról és őskori szervezetéről.

H a t o d i k k ö z l e m é n y.

Legnagyobb és legnehezebb feladat, mit Béla maga eleibe tűzött, a két fő néposztály, a nemesség és a várkatonák (várörök, várjobbágiak, lágy kiejtéssel várjobbágyok) közt emelt válaszfalak lebontására, és a kettévált seregnek egy zászló alatti egyesítésére czélozott. Elemezzük ezen ferde dualismust. Az első korszakban az egész nemzet fegyverben állott (Frisingi Otto tanúsága szerint), de nem így a másodikban. Most a nemesség csak akkor tartotta magát kötelesnek hadba menni, midőn a király is fegyvert fogott, ekkor is csak az országon belül, a királyi zászló és a király személyes vezénylete alatt sereglett egybe; otthon a nemesek a király tanácsában ültek és az ország gyűlésének ha nem kizárólagos, bizonyosan legbefolyásosabb tényezőire ismerünk bennök; a megyei gyűléseken és törvényszékeken ugyan megjelentek a nemességen kívül más osztályok is „a d a u d i e n d u m” és panaszok tételére, hanem az oroszlán rész „a d c o n s u l e n d u m” az első osztályé volt. ¹⁾

¹⁾ A Várad Regestrumban számos hely, különösen a 26, 42, 79, 96, 147, 174, 212, 248, 323, 329, 339. §§. Fejér Cod. Dipl. Tom. III. vol. 1. 426. Tom. III. vol. 2. 97.

Földüknek örökségével és jogtulajdonával bírván, vele szabadon rendelkeztek; ők voltak a nagy vagyon és gazdagság képei; udvartelkeiken pedig kiskirályok, az alattuk valóknak udvari bíróságuk által élethalál urai. Ezekkel szemközt a várkatonákat folytonos hadi fegyelem környezi; a várispán zászlóját követik, kötelesek a király szavára országon kívül is hadba menni; a vár göröngyéhez kötve vannak s így attól nem válhatnak el, ha csak érdemeiknél fogva a várköteléktől föl nem oldatván a királyi szolga rendbe, mikép a nemesség címeztették, a király által föl nem vétettek, a mi a két osztály közti fokozat különbségét világosan bizonyítja; fegyelmi, személyes és vagyoni ügyekben a várispán, várnagy, hadnagy és századosok hatóságát tisztelik, de az ország zavaros viszonyai közt II. András alatt a megyei főispán és udvarbíró is gyakorol fölöttük hatóságot; a várkatonák birtoka eredetileg hűbéri természetű és nem jogtulajdon; igaz, hogy megelőzik rangban a castrensis népet, városi polgárokat, királyi udvarnokokat és mint lelkes Szalaynk rokonszenvből mondá, előttük végződött a nemesség és utánuk kezdődött a szolgaság, de valóságban nem voltak több, mint a középosztály gyenge, és a szegény sors igazi képviselői. Íme a rideg válaszfalak a két sereg és két nemzeti főosztály közt. Bélának, midőn a múlttal szakítva és az arany bullát tetemesen átlyuggatva, az újítások terére lépett, dicsősége vagy bukása attól függött, hogyan sikerül neki az imént leírt válaszfalakat lebontani. Rögönözni és mint mondják, homlokkal a falba rohanni veszélyes lett volna, az eszélyesség tehát azt javasolta, hogy lépésről lépésre- közeledjék a cél felé. Az egymásutánt ugyan elsorolni nem tudjuk, de tényekkel találkozva bizony állítható, hogy Béla félbeszakadás nélkül folytatta az ellentétes elemek központosítási kísérletét. E körül két teendője volt. Első, a várkatonaságot alárendelt állásából fölemelve, a nemesi rendekhez közelebb hozni; második, a nemességet az elszigetelt és fejlesztő magaslatból levezetve, a várkatonasággal közös állami és megyei érdekek előmozdítására egyesíteni. Első tekintetben a nemesi jogtulajdonú és a várörök eredeti hűbéri minőségű birtoka közt fönálló nagy különbséget kell vala kiegyenlíteni. Mily úton- módon történt ez, annak eddig nem sikerült földerítése

az egykor megoldandó csomók sorába tartozik; de hogy az valósággal megtörtént, és pedig a király hozzájárulásával, kétséget nem szenved, mert Béla a váröröknek a várjogi birtokok körül gyakorolt korlátlan rendelkezési szabadságát nem ellenezte, sőt azt csere és vétel tárgyául fogadván, a két különböző birtokokat ez által egyenjogúaknak tetteg elismerte. ¹⁾ Ha föltevésünk nem csal, hihető, hogy ez akkor létesült, midőn 1240-ben a vár-nép viszonyait országszerte rendezvén, a várörökről is gondoskodott. ²⁾ A birtok minőségével a politikai jogok is arányban állván, a várörök ezen alapon a megyei képviselők és békebírák közé jutottak. ³⁾ De ennél is nagyobb volt azon előny, mely a királyi kormány útján a várkatonaságot érte, midőn neki a nemesség nagy jelentésű ünnepéyeibe utat nyitott. A régi királyi adománylevelek figyelmes megolvasásából tudjuk, hogy az adományozott jószágok statutiója, a dolog természeténél fogva, a szabadságot küldisz zel egyesítve bálványozó nemesség ünnepei legjavához tartozott, mert az érdemek dicsőítése és az anyagi jutalom, melyek ott karöltve jártak, az iktatások alkalmával, nagyszámú előkelő közönség körében, messzehangzó kifejezést nyertek, és mert az iktatást eszközlő személyében az adományozó király képviselőjét szokás volt tekinteni; ez volt oka annak, hogy az iktatóra háramlott megtiszteltetés mindig előkelő királyi hivatalnokra, a nádor és zászlós úrtól kezdve egészen le a főispánig, vagy a felség és kormány bizalmát nagy mértékben kiérdemlett egyéniségekre ruháztatott. Így volt ez még Béla országlása kezdetén is. Azonban később azt látjuk, hogy adományozott nemesi jószágok statutiójával maga a király a várjobbágyokat is váltva bízta meg, és példájára hasonló teendőkre a királyi delegált bírák vagy főispánok szintén a várjobbágyokat szemelték ki. ⁴⁾

¹⁾ Árpádkori Új Okm. II. k. 189. U. o. VII. k. 418. Kubinyi Monum. Hung. 17.

²⁾ Fejér, Cod. Dipl. Tom. IV. vol. 2. 194.

³⁾ Sion III. k. 299. 1275-ki okmány. Árpádkori Új Okm. II. k. 222. 1251-ki okmány.

⁴⁾ Béla a Zelchi nemesek birtoka statutióját a zalai várjobbágy Balás comesnek hagyta meg 1257-ben: „qui ad circumeundas easdem

Mi lehetett illetően fölavatás után még hátra a két sereg és két főosztály egyesítésére? a nemesi nevezeten kívül aligha más, pedig erre is Béla királyunk egyengette az utat, mert nemcsak hogy egyes esetekben nemes várjobbágyokat rendezett, hanem annak is az alapját, hogy Kun László alatt már az egész várjobbágyok Kézai tanúsága szerint szegény nemességnek — pauperes nobiles — hivatott, a Bélakori előnyökben kell keresni.¹⁾

Ezen előadás után most már minden kellékeket együtt találjuk, miszerint az egymáshoz sorakozott két sereg és két osztály az önkormányzat minden kisebb és nagyobb gyakorlatát egymással megosztja. És valóban Béla országlásának utolsó éveiben ily szövetség már tetteleg fűnáll, de sőt a legszélsőbb határig ki van terjesztve, mert a vasmegyei 1267-ki ítélő-level szerint a bűnösök megfenyítésére kitűzött gyűlésen együtt vannak a nemesek, várjobbágyok, várnépek, polgárok, udvarnokok és királyi földészek; a jelenlevők szava egyenlő, és az első osztálynak is meg kell hajolni a közösen hozott ítélet előtt.²⁾ Jóllesik

terras a domino roge specialiter et Sankud iobagio ejusdem castris ex parte nostri (Chak tárnok mint királyi bíró által) missi fuerunt.“ Árpád-kori Új Okm. VII. k. 463, 465. V. István 1263-ban Pánki Jakab comesnek Ung megyében három várfalut adományozván, azokat per jobagiones eiusdem castris statuáltatni rendeli. Kubinyinál idézett Monum. 41. Ugyan V. István 1264-ben Nazwod földet Házos comesnek Walkó vári sereghadnagy Both nevű által statuáltatta. Fejér, Cod. Dipl. Tom. IV. vol. 3. 202. — 1269-ben a zólyomi főispán a turóczi várjobbágyokat és századost szintén hivatalos eljárásra alkalmazta. U. o. 542.

¹⁾ Fejér, Cod. Dipl. Tom. IV. vol. 3. 336. „Sicut in registro nostro . . . invenimus contineri Martinum . . . fuisse et esse veros nobiles filios jobbagionum de Thurucz.“ Ugyanott másik példa Drask és Mikulát illető. Mindkét okmány Bélától való és 1266-ban kelt. Ismét más hasonló u. o. 382. Béla a fejérvári prépostság, fegyvertviselő nemes jobbágyai közt támadt perben 1269-ben már ily egyenjogúsági eszmét fejezett ki: „quod cum inter primos et postremos Ecclesiae Jobbagiones super nobilitate et statu Jobbagionatus eorum multoties fuisset gravis discordia suscitata . . . comessimus, hogy egyformák legyenek“ ut praedicti Jobbagiones honestatem Jobbagionatus sui et servitiae regni in expeditione valeant honestius exhibere. U. o. 517.

²⁾ Kubinyi Monum. Hung. Hist. 56. l. a nemzeti muzeum eredetije után, hol az egykorú okmányok nyomán a kérdéses ítélő-level kora az 1267-ik évre biztosan tehető.

kimondanunk, a magunkra vállalt nehéz thema végmegoldásához közeledőknek, hogy nem vagyunk kényszerülve többé hozzávetésekkel beérni, mert világos és teljes hitelű bizonylatok szaporodva tódulnak eléink. Ilyen Bélának a szerémi hős testvérek számára 1264-ben írt adománya, melyben a Zágráb megyei új alakú törvényszék kész ¹⁾, és mi több, szervezetének és hatóságának titka is föltárul előttünk Slavonia rendeinek 1273-ban hozott, a régiebb szokásokat összefoglaló statutumában. Belőle tanuljuk, hogy Zágráb és Körös megye nemesei és várjobbágyai következő módon szervezték törvényszéküket és annak személyzetét: a közös tartományi gyűlésen az illető megyei főispán mellé szabadon választottak a nemesi karból minden egyes megyébe négy bírót, a várjobbágyok sorából pedig kettőt, e szerint a főispánnal együtt mindenik törvényszék hét tagból állott, kik a bíraskodást együtt gyakorolták akkép, hogy ha mindnyájan jelen nem lehettek, az eljárás érvényességére a főispánon kívül három vagy két választott tagnak jelenléte elegendő volt. Tartoztak pedig ezen bíróság hatásköréhez a statutum szerint minden bün- és polgári perek, megnevezvék különösen örökösödési, adóssági, határjárási ügyek, a hadkötelezettség és az adószedés rendes menetének fölügyelése és a netalán ebből támadott kérdéseknek elintézése. A peres tárgyalásnak formáit is meghatározta a statutum, úgymint: a megidézést, halasztást, a próbák nemeit, hova az eskü, tanútétel, bajvivás és kezesség tartoztak; a végrehajtás és birságok is szabályoztattak. Az adó beszédése, Béla király rendeletére való hivatkozással, részletesen van meghatározva. ²⁾ Tovább fűzvé a logikai következtést, nem mellőzhetjük a párhuzam fölállítását a drávántúli és inneni alakulások közt, mert ott is, mint itt, meg volt a megyék és várispánságok különbsége, ott is, mint itt, főállott a megyei képviselőlet és békebírótság intézménye, a két osztály egyesülésének áthidalását is tehát a drávántúli partokra nem lehetett elre-

¹⁾ Fejér. Cod. Dipl. Tom. VII. vol. 3, 49.

²⁾ Jura Regni Croatiae Dal. Slav. J. Kukuljevič. Zagrabiae 1862. 3. l. a Horvátország levéltárában lévő eredeti átirat után, melyet Kerbelich, Katona, Fejér hibásan közöltek.

keszteni; mi ugyanis azt merjük állítani, hogy a vármegyei új alakú hatóság szervezete az anyaországból ment át a szövetséges területre, habár eleintén nem minden részleteiben, mint az iménti példában látható, hol még szűkebb határok közé van az szoritva, mint itt nálunk.

A nemesség idegenkedéséről a főispáni hatóság iránt már ismételve szólottam. Még II. András korában, mikép föntebb láttuk, annyira perhorrescálta azt a nemcsi rend, hogy az arany bulla által kivételesen szentesített három esetben sem hajolt meg a főispáni hatóság előtt, a főispáni jogokat gyakorló udvarbíró pedig a legtávolabbról sem mert közeledni a nemesi rend ügyeihez. Ezen ellenszenvnek, — mely bizony a szabadsági féltékenység által nem volt indokolva, és a Béla által czélba vett központosításnak mereven útjában állott, — szerencsés legyőzése bizonyára a király nagy érdeme, és csak kitartó, eszélyes eljárásának lehetett eredménye. Már első föllépésével a reformok terén, mint föntebb mondatott, az ott föllállított királyi bíróság közé odacsúsztatta a főispánokat, és habár ezen intézkedés rövid tartamú volt, de szoktatóul alkalmasnak állítható. Országlása későbbi és kivált utolsó éveiben együtt találjuk már a nemességet a főispánnal a gyűléseken, törvényszékeken, elismert fejévé válik a vármegyei új hatóságnak, a királyi kormány általa jó összeköttetésbe a megyei nemesi közönséggel, valamint ez is általa jelenti a meghagyottak teljesítését. Már 1268-ban Béla minden aggodalom nélkül megparancsolhatta a megye nemes közönségének, hogy a reábízott vizsgálatot és jelentést a főispán pecsétje alatt küldje meg, mit az kötelességből készségesen teljesített is. ¹⁾

És ez volt Béla fáradoalmainak dicső zárpontja, az agg király azon öntudattal szállhatott sírba, hogy az ellentétes elemeket, melyek országlása kezdetén még egymásra farkasszemet néztek, eszélyes és kitartó törekedése által kormányzása végén egy kalap alá hozta. Iparkodásainak üdvös eredményei azonban csak halála után léptek előtérbe, mert az új vármegyének általa letett alapjai az önkormányzatban gyökerezett természetüknél fogva oly szilárdak és életképesek voltak, hogy azoknak egy

¹⁾ Kubinyi, Monum. Hung. Hist. 57. és 58. l.

rendszeres organisszá alakulása nem csak magától ment, hanem a beállott, majdnem félszázados anarchia és olygarchia akadályai dacára teljes fejlődését is elérhette. Mint igazságos és részrehajlatlan ítész tehát az új vármegye alakulása érdemből és dicsőségéből Bélán kívül, tehetetlen utódi vagy azok kormányemberei számára mit sem vehetek igénybe.

A király halála után beállott tartós fejtelenség ellenében, mely mindent elmerüléssel fenyegetett, a mindinkább táguló és erősödő önkormányzat annyira megedzette annak gyakorló tényezőit, hogy képesekké lettek a romboló elemekkel szemben szilárd állást foglalni. A tekintélyt veszített királyok és a bizodalmat eljászó pártoskodó nagyok kezébe került legfőbb bírói és kormányzási hivatalok visszaélései csakhamar és könnyen elfeledtették a régibb viszonyokat és azok helyett megbarátkoztatták első sorban a két egyesült főosztályt az új vármegyei intézménynek biztosabb előnyeivel, melyek közt különösen a képviselő és a békebírói mind jobban fejledező institúció az érdekletteknek kézzelfogható jótékonyt és hasznot nyújtottak, mivel azt nem kellett a távolban keresni, hanem a tűzhelynél és saját keble választottai közt volt föltalálható.

Itteni állításaink és kivált a democrat irányú vármegyei fejlődés ellenében az irodalom terén nagy tekintélyben álló férfiak kételyt támasztván¹⁾, kötelességünkké válik a vármegyének ezen második korszakban világosan kifejezett democraticus irányát és alakulását kissé tárgyalás alá venni. A főtebb idézett slavoniai statutum csak a nemesség és várjobbágyosság fusiójáru a Dráván túl tesz bizonytságot, a mi egyébiránt már szintén első lépés volt arra, hogy az egykori zártkörű nemesség a

¹⁾ Midőn nagyérdemű másodelnökünk Horváth püspök 1868-ki martius 21-én az Akadémia közgyűlésén: „A vármegyék szereplése nemzetünk életében“ című ünnepi beszédében, az öt megyék democraticus szervezetéről általam iniált tanulmány részére állott, a boldogult, b. Eötvös József és mások nem akartak az új állítással egyetérteni, de a felhozott érveket sem akkor, sem később meg nem gyengítették. „Opinionum commenta dies delebit.“

nép sokasága előtt megnyissa kapuját és magához emelje, mint én vélem, a democratiához tartozó, de mint Szalay mondá, a *democratia* és *aristocratia* közt középben álló várjobbágyoságot. Ennél azonban az anyaországban tovább ment a *democrat* alakulás; mert nemcsak az 1254-ki fejevári és 1267-ki vasvári már általam idézett okmányok, hanem IV. László, III. András és az *interregnum* korában kelt fölös számú írott bizonylatok szerint is a népnek több szabad birtokú osztályai, névszerint a várnépek, telepesek, polgárok, udvarnokok, egyházi fegyveresek és minden más terhelő viszonyban álló földmivelők az új vármegye tanácskozó, választó és ítélő közönségéhez számíttattak nemcsak, hanem a vármegyei hivataloskodás minden fokain is, kezdve a főispántól és azt helyettesítő udvarbírótól le egész a négy szolgabíró állomásáig alkalmazásba jöttek. Kun László már mindjárt trónra léptével 1272-ben Soprony vármegye közönségét a nemesség, várjobbágyok, polgárok, telepesek és minden más alárendelt emberekből alakulva találta. ¹⁾ 1273-ban Zala vármegye nádori gyűlésén a gyűlési közönséget — „*congregationis collegium*“ áll a szövegben, — a nemesség mellett a várkatonák, egyházi fegyverviselők és mások „*et alii*“ képezik, és az ott fölmerült bűnvádi esetek elítélésében részt vesznek. ²⁾ Ugocsa vármegye közönségéhez is, midőn 1282-ben a Kállaiak családjából főispánokat kapott, nemcsak a megyei nemesség, hanem a várjobbágyok, telepesek, és minden alárendelt állapotú emberek számíttattak. ³⁾ III. András az általa Váradon tartott öt vármegye gyűlésére hasonlóképpen a nemességen kívül a többi néposztályokat is ezen kifejezéssel: „*et omnibus aliis generalibus hominibus*“ meghívatta. ⁴⁾ A

¹⁾ Fejér, Cod. Dipl. Tom. V. vol. 2. 41.

²⁾ Kovachich Vestig. Comit. 147. Fejér, Cod. Dipl. Tom. V. vol. 2. 136. Hasonló más eset a Zala és Somogy vármegyékben tartatott gyűlésről, hol már az illető főispánok mellett a négy bíró, a nemesség és a néposztályai állanak, olvasható a Codex Patriusban II. k. 22.

³⁾ Fejér, Cod. Dipl. Tom. V. vol. 3. 115.

⁴⁾ Zichy Codex I. k. 99. Ezen korba esik a vármegyei kiadványok azon irálya, mely szerint a főispán vagy udvarbíró mellett a négy szolgabíró is az okmány kezdetén megemléttetnek. Első ily kiadott

Pozsony vármegyei főispán ítélő székét 1298-ban a király-nevezte bírák, nemesek és várjobbágyok környezik. ¹⁾ Ugyanazon Pozsony vármegye udvarbírája 1301-ben a király által nevezett bírák, nemesek és várjobbágyokkal együtt bíraskodik. ²⁾ Az 1291-ki országgyűlésen a 3. és 4. czikkek által kíséreltetett a nem-nemeseknek illetén előléptetésük eltiltására; de ez csak az életben lévő gyakorlatról tanúskodik, mely a törvény hozatala után is fönnállott. Utalhatunk a Szepes megyei példára, hol 1331-ben De Senis Péter, habár aranyműves és pecsétmetsző, alispánkodott, vagy a ²⁾ jegyzet alatti Rynekker pozsonyi alispánra, ki — más adatok szerint — sem magyar, sem nemes ember nem volt. ³⁾ Robert Károly már a várispánságokat — csekély régészetszerű morzsák kivételével — szétbontva és a megyékkel egyesítve találván, nem rajongott a lehetetlennek lehetővé tételével, a várispánságok visszaállításával, hanem a tényleges állapotból kiindulva, az „in crudo“ átvett vármegyét szerves politikai hatósággá képezni tökéltette el. Trónján megerősödván, azonnal a vármegye rendezéséről részletes codex által intézkedett. Nagy veszteség, hogy az nem ment át reánk, pedig minden vármegyébe volt küldve, és még Nagy-Lajos idejében is ott volt. ⁴⁾ Ennek csak töredékeit teszük azon czikkek, melyek későbbben az 1298-ki törvényhez a 45-ik czikktől kezdve mint András-korabeliek Bartal szerint is hibásan függesztettek. Összehasonlítván az új dynastia alatt kifejlett vármegye képét az előtte való kezdetlegesssel, melyet „in crudo“ vármegyének méltán nevezhettem, a teljesebb fejlődés jelei félreismer-

példány 1294-ről való Szirmaynál Ugocea vármegye leírásában 31. lapon. A borsodi évnélküli kiadványnak kora, melyet nagyérdemű harmadelnökünk Kún László idejére véleményezett, még kérdés alatt áll.

¹⁾ Árpádkori Új Okmánytár V. k. 200.

²⁾ Fejér, Cod. Dipl. Tom. VIII. vol. 5. 17.

³⁾ De Senis Péter aranyműves és pecsétmetsző alispánságát bizonyító okmány olvasható Wagnernál Analecta Scepusii. P. I. 131.

⁴⁾ „Prout haec et alia certius, lucidius et limpidius in Statutis ipsius d. Regis Karuli continentur, quae quidem Statuta in singulis comitatibus regni Hung. conscripta habentur et conservantur.“ Kovachich, Formulae Sol. Styli. Pestini 1799. pag. 2. in Arte Notariali,

hetetlenek. Így már 1310-ben Kópoz nádor arról tesz bizonyosságot, hogy a Szatmár vármegyei udvarbíró és négy szolgabíró előtt megkezdett pör eléje kerülvén, ő a nádor azt a nevezett megyei bírák, s azon kívül a békebírák (kik nincsenek megnevezve, s így hivatalból eljáróknak tekintendők) és több más Szatmár és Bihar vármegyei nemesekkel együttesen döntötte el. ¹⁾ 1317-ben Debreczeni Dósa nádor öt megyében közgyűlést tartván, arra nemcsak a nemeseket, hanem a nem-nemes közönséges embereket is — *communes homines* — a falukból és királyi városokból meghívta és az ítélethozatalban részesítette. Már itt az eljárás szabályosságának és a hivatalos irály javulásának szembeötlő jelei láthatók. ²⁾ 1322-ben Domonkos Pozsony vármegye udvarbírája és négy bíró, kiket Csallóköz nemes és nemtelen lakosi választottak, összeülvén, számosabb nemesekkel és udvarnokokkal bünperben együtt bírászkodnak. ³⁾ 1338-ban Valkó vármegye közgyűlésén nemes, nemtelen és minden terhes kötelékben álló emberek vettek részt. A hosszú és szabályosabb pörös eljárást körülményesen elmondó ítélt levél olvasható az 1833-ki Tudományos Gyűjtemény 10-dik füzetében. 1340-ben Szatmár vármegye közgyűlése a főispán, szolgabírák, nemesek és nemtelenekből volt összeállítva. ⁴⁾ 1341-ben Willerm nádor Bereg és Szabolcs vármegyék közgyűlésén a szolgabírák mellett alkalmazta az eskütt ülnököket, nemeseket és közönséges embereket, „*judices, juratos assessores et universos nobiles ac communes homines*. ⁵⁾ 1343-ban Miklós nádor Bodrog vármegyében közgyűlést tartván, szolgabírákat és oly eskütt ülnököket alkalmazott maga mellett, kiket a vármegye nemessége hozzá rendelt, mindnyáját részesítvén az ítélethozatalban. A szöveg ez: „*cum assessoribus juratis per provinciales ipsius comitatus de Bodrog nobis assignatis, iudicibus nobilium ac nobilibus praefati comitatus*

¹⁾ Zichy Codex I. k. 141.

²⁾ Fejér, Cod. Dipl. Tom. VIII. vol. 2. 98.

³⁾ Fejér, Cod. Dipl. Tom. III. vol. 1. 364.

⁴⁾ Zichy Codex I. k. 577.

⁵⁾ U. o. 618.

nobis assidentibus.“³⁾ A szabályosabb vármegyei fejlődés kiváló tükrét bírjuk Nagy Lajos-kori azon összehívó levélben, melylyel a főispán és négy szolgabíró a vármegye közgyűlését tudomásra hozta, és mely minden nemes, nemtelen és minden más állapotú és alárendelt emberekhez volt intézve oly tartalommal, hogy félretévécn bármiféle saját dolgukat, mindnyájan és egyenként ez és ez napon és ez helyen összegyűlni és a főispán meg szolgabírákkal együtt a király és ország ügyeiben tanácskozni köteleztessenek, mert a ki személyesen vagy törvényes képviselője által megjelenni nem fog, azonnal három ezüst girában lesz elmarasztalendő.⁴⁾

Ezen időben, mely a második korszaknak fénypontja akarna lenni, de egyúttal átmenetelt képez a harmadik korszakba, a fejlődés menetére nézve aggodalmaink támadnak, a mennyiben a vármegyei képviselőlet és békebírótság, mint a második korszakbani önkormányzat gyöngyének forduló sorsa iránt nehéz eligazodnunk. A megyei képviselők és békebírák választása ugyan az egész második korszakban a megyei közönség kezében korlátlanul fönnállott és abba a királyi hatalom nem avatkozott, még az interregnum zavarai közt is ezen intézmény föntartá a megyei önkormányzatot és mondhatjuk az országot, annyi próba után tehát életrealósága minden kérdésen fölül áll, — de Robert Károly, midőn a vármegyék rendezéséhez fogott, úgy látszik, más-kép gondolkozott, mert a „boni viri“ képviselők helyébe, mint föntebb láttuk, „jurati assessores“ című képviselőket hozott be. Ezekről bővebben értekeztem a „Budapesti Szemlé“-ben (1865-ki évfolyamban 191. lapon a „Sanior pars“ cikkben).

Egyébiránt a történelmi igazság nem halgattathatja el velem azon őszinte kijelentést, hogy a Bélakori democratiai alapokhoz a nemzet nem maradt hű; mert az imént jelölt átmeneti korszakban majd együtt találjuk a nemtelen néposztályokat

³⁾ Koller Hist. Epp. Q.-Eccles. Tom. II. 479.

⁴⁾ Kovachich, Formulae Styli etc. Ars Notarialis szakasz 315. l. Ezen összehívó levelek a szövegben előjövő „currere faciat“ szavak miatt futóleveleknek = currenseneknek hivattak.

a nemességgel, majd csak ezt magán, elkülönözöttén amazoktól működni. Mi nem fejthető még máskép, mint ha elismerjük, hogy a jogegyenlőség mellett és ellen, melynek magját Béla vetette el, a két felekezet között, melyet már igazi nevén democratiának és aristocratiának kell jelölni, határozott irányú, de változó szerencsével összekötött éles politikai küzdelem indult meg; melyben miután a királyság az aristocratiára részére állott volna, a végső eredmény ennek kedvezett.

Elérve azon kellő távolságra, honnét, az optikai törvények hasonlatosságára, a fusió által eredményezett alakokat a magok valóságában tisztán kivehetjük, nem találkozunk a láthatáron többé az elő korszakbeli jelenletekkel: nem látjuk ugyanis a terjedelmes megyéket, melyek igazi tartományi nagysággal bírtak, milyen volt Zólyom, Csanád, Ujvár, Fejér; nem látjuk a szervezetlen terra incognitára emlékeztető nagy, néptelen pusztaságokat, milyen volt Szepes, Bereg, Máramaros és Árva; nem látunk a haza védelmére állandóan őrködő hetvenkét várispánságot. Mindezek ugyan nem tűnnek le a földszinéről, de más alakot, más elosztást, más szervezetet nyertek: a nagy megyékből tudniillik elválnak külön politikai testületekké formálandó részek, névszerint Zólyomból négy ilyen szakadék kerül ki, ú. m. Zólyom. Turóc, Liptó, melyből még később a negyedik Árva fejlődik ki; Csanádból szintén több, de nem tudjuk bizton mennyi és melyek; Fejérből elvált Zsolt, Esztergomból Pilis, a Novi Castri megyéből, melynek eredeti magyar nevét sem tudjuk, képződött három, Sáros, Aba, Heves; Borsva megye és hasonló nevű székes várispánság más szomszéd hatóságok területébe olvadva elenyészett; olyan sors érte Kemej megyét is; a szepesi erdőségből két hatóság támadott, egyik a Szászföld — provincia — épen oly önállással, mint Erdélyben a „fundus regius;“ a máramarosi és beregi erdőtenger telepítése által is oly területi beosztás és alakulásnak kellett történni, melyről tudomásunk hiányzik. A királyi prediumok, vagyis koronajavak részint beolvadtak más hatóságokba, például Bakony, részint előbbi összeköttetésükből elszakadva, önálló hatósággá képződtek, mint Torna, Ugocsa és a már említett Bereg, Turóc, Liptó, Árva. Legnagyobb metamorphosis érte a várispánságokat. Ezekből szakadt ki legtöbb

királyi város és szabadalmazott telep teljes különállósággal, ezekből keletkeztek gazdag ajtatos alapítványok és donatiók; a többi megmaradt, de csekélységre jutott¹⁾ tartozmányok a várakkal együtt, kivetkőzve előbbi szerves minőségükből, részint azon megyék kebelébe, melyeknek határi közt feküdtek, avatattak, például Pozsony vármegyébe olvadt Stomfa és a Morva határszélén álló Újvár (Holics), Nyitrába Sempte és Galgócz, Trencsénybe Bolonducz (Beczko), Zemplénbe Patak, avagy megfordítva, Visegrád előbb Esztergomba, utóbb Pilisbe, Karakó Veszprémbe, Vasba²⁾, Bana, a vár Komáromba, tartozmányai pedig sokfelé, Kapuvár és Szolgagyőr, a várak Sopronyba, tartozmányaik szintén sokfelé; a mondott várispánságok más része önálló politikai hatóságoknak adott életet, például a Zólyomhoz tartozó és királyi praediumokból várispánságokká vált négy- és a Novi Castrihoz tartozó három várispánság ugyanannyi vármegyévé alakult.

Ha nem is mondanám, magától értetődnek, hogy azon sokféle és sűrűn keletkezett átalakulások nagyszámú régi hatósági határokat döntöttek meg és új hatósági határok egész tömkelegét idézték elő; mert nem vagyunk képesek kimutatni, hogy az új formációk törvény által megállapított és a kormány végrehajtására bizott eljárással nyertek volna lételt. Ezen időszak eseményeit tehát én nem másnak, mint országos határvá-

¹⁾ Például Komárom várispánságához már akkor, midőn Béla azt a tatárok kitakarodása után zsidó kezekre bocsátá, csak huszonegy falubeli tartozmányi darab számított, és azok közt csak néhány van olyan, melyet egészen lehet gondolni, nagyobb része pedig meg van másokkal osztva. Így Vrs, Zakallos, Vrkey, Oucha, Bogya, Nema, Kezeu, Fyus, Arpa, Hetén, Bylle csak részben volt várbirtok. A várjobbágyok birtoka sem tartozott a várispánsághoz. Fejér C. D. Tom. IV. vol. 3. 283. és 443. hol ily kifejezések figyelemre valók: „*medietas pertinent castro*“ vagy „*medietas pertinent Comitatu memorato*“ e kettő egy értelemben többször használtatik, — „*Villa Nema spectat Comitatu de Kamarum in quarta parte*“ — „*Alia villa Arpa cujus medietas pertinent comitatu de Kamarum alia veromedieta preconibus reginae.*“

²⁾ És Zalába.

sárnak képzelem magamnak, hol alku, adás, vétel, csere, elsajátítás egymást fölváltották. Innét a sok hatósági határkérdés, melyeknek bő anyagot szolgáltatott a királyi városok elszigetelése is. És sajnálnunk kell, hogy a hatósági új határvonalak nem törvény által mondva csinált, hanem csak rendszeretlen vásári munka, mely születési korszakának bélyegét magán viseli. Ide kell számítani azon ferdeségeket, melyek szerint sem a területi kívánatos egyenlőségi arányra, sem a természet akadályaira, milyenek a nagyobb folyók és hegységek, sem a területek homogeneitására nem volt tekintet, hanem mindent összezagyváltak; a nagy területű hatóságok mellé törpéket soroltak, a könnyű közlekedési téreket egymástól elszakították, az egymáshoz nem illetőket pedig a vegyes házasságra emlékeztető szövetségbe verték, a nagy folyókat, hegyeket, rengeteg erdőségeket nem választó vonalakká, hanem megfordítva összekapcsoló közegekké erőszakolták. De ne fűzzük ezen ferdeségek lajstromát tovább, mert „*e x e m p l a s u n t o d i o s a*.” Ez tehát mindenestre roszul ütött ki és századokra kinyúló oly helytelen állapotot idézett elő, melyet újabb alkotmányos alakulásaink tarthatlanná bizonyítanak. Másrésztől azonban őseink iránti tiszteletet parancsoló meglepő jelenet, hogy annyi bomlásnak indult hatóság és különböző szervezet — positiv törvény és rendező kormányi kezek nélkül, mi több, anarchia közepette — lényegben egy kaptafa szerint alakult és egyöntetű vármegyékké lett, mit első sorban az egész nemzetet átható önkormányzat szellemének és a tényezők életrevalóságának kell tulajdonítani.

BOTKA TIVADAR. ¹⁾

¹⁾ Midőn a köztisztelőtű szerző jelen nagybecsű cikksorozata közlését ezennel befejeznők, — azt hisszük, a Történelmi Társulat összes tagjainak óhajtását fejezzük ki, őt fölkérve, hogy füzeteinket közérdekű tanulmányaival jövőre is minél gyakrabban szerencsélten sziveskedjék.

S z e r k.

Keve vármegye emléke.

Gyakran fölmerült már a Magyar Történelmi Társulat körében is hazánk pontos ismeretének szükségessége, mely történelmünk terét kellő világosságba helyezvén, egyszersmind hazánknak tökéletes topographiai képét nyújtaná, főleg azok számára, kik nem oly szerencsések hazánkat a Kárpátoktól Adriáig s a Duna, Tisza, Dráva s Száva völgyeit önszemléletből ismerhetni.

A tudósok vándorgyűlései e honismeii törekvéseket előmozdítják ugyan, de nincs alkalmasb s hathatósbb eszköz a honismertetésére, mint a monographiák készítése; s nem is lehet tagadni, hogy az e nemben való buzgalom egyre nagyobb tért foglal el irodalmunk mezején, s hogy ezen egyedíratok annál sikerültebbek lesznek, minél több levéltárnak századokon át rejtett kincse lesz a sajtó útján közvagyonná téve, s minél pontosabbak az országos statistikai közlemények, s minél eredményűsabbak a régészeti kutatások.

Ha ily törekvések egyes megyékről s városokról mindig örömmel üdvözöltetnek a tudomány avatottjai által: úgy kétszeresen szükségesnek látszik oly vidékeket ily irányban ismertetni, melyek ekkoráig századokon át Magyarországtól mintegy el valának zárva, vagy igazán mondva elszakítva, katonai vaskormány alatt állottak, melyeknek polgárosítása legújabb vívmányaink egyike.

Ily területek voltak a katonai határőrvidék tájai, melyek böles törvényhozásunk által alkotmányos megyékké lesznek átalakítandók. Ennélfogva nem látszik fölösleges munkának, ha e területek régi neveit kifürkészvén, azokat fölelevenítjük, hisz területeik a török hódoltság százados sanyarúságai által elpusztítottak, a visszahódítás után pedig új telepítések következtében az osztrák cs. hadi tanács jónak találta azokat a teljes

feledés örvényébe juttatni. Pedig ezen őseink drága véréből megtermékenyített földnek szintén meg van maga érdekes történelme, melynek hű leírását csak nem kívánhatjuk az ott idők folytán, de leginkább a XVIII-dik század tizedeiben letelepedett s idegen nézetekkel telített, test s lélekre nézve idegen ajkú s szellemű, s újabb időkben még nagyrészt ellenséges indulatú lakosoknak is átengedni.

Nekünk tehát, kik édes hazánk mint közanyánk tejével táplálkoztunk, illik annak el nem évült jogait kifürkészni, s a *restitutio in integrum*-féle elvet nemcsak a területre nézve, hanem tudományilag és szellemileg is lehetővé tenni.

Ily alkotmányos, most már kevésbbé ismert megyék neveire akadunk ősi alkotmányunk palladiumában Verböczy Tripartitumában, mely lajstrom Botka Tivadar tudós tagtársunk bizonyítékai szerint ¹⁾ később (1581.) becsüsztatottnak s így álnak mondatik ugyan, de annyit csak bizonyít, hogy 1581. táján még tudomása volt az országnak valamint a mai, ugy a már törökök birtokába jutott vármegyéről.

Legyen tehát szabad ezúttal azoknak egyikét, *K o v i n v. K e v e v á r m e g y é t* kutatásom tárgyává tennem, s ha sikerülend a feledés homályát némiképp kiderítenem, fáradságom gazdagon lesz jutalmazva.

Lássunk tehát a fölvelt tárgyhöz!

A régi magyar krónikákból tudjuk, hogy *K ö v e* vagy *K e v e* neve már a hun vezérek sorában előfordul Béla és Kadocha nevek társaságában, ki a Tárnok völgyében, mely Fehér megyének egyik bájos részét képezi, Macrinus és Detricus római vezérek elleni csatákban elesett 15.000, ezer hunnal együtt ²⁾ s kit a hunok, miután a római vezérek a Bécshez 3—4 mértföldre eső ³⁾ Tulna városa felé vonultak, az országút mellett, hol a kőbálvány vala fölállítva, scytha módon eltemettek ⁴⁾, sőt Schwantner szerint szerint sírját kőoszloppal is jelölték.

¹⁾ „Századok“ 1868. 471. lap és 1871. 306. lap.

²⁾ Schwantner *Scriptores rerum Hungaricar.* I. 59. lap.

³⁾ Budai *Chronicon Podhraczktyól* 16. lap és Kézay.

⁴⁾ Kézay Simon *Magyarok krónikája*, Szabó Károly fordítása 14. és 20. lap.

Ezen név: Keve azonban Árpád idejében, vagyis ötödfél század múlva ismét szerepel történelmünk lapjain, s a mi föltűnő, ismét Kadocha vezér társaságában. Ugyanis Béla névtelen jegyzője szerint ¹⁾ Szoard, Kadocha és Vajta a nyert diadal után a Temes folyón átúszván, füvényes környékre, mely a mai Tomasovácznak ²⁾ felel meg, jutottak, honnét megindulván, a bolgár határok felé menének s a Panocsa — ma Pancsova, mely a Duna egy kis ága — mellett tábort ütének, mire Glád vezér futásnak eredve, a magyaroktól való féltében Keve várába vette magát. Harmadnapra Szoard s Kadocha a sereget megindítván, Keve vára ellen harcolni kezdének. Ezt látván, Glád fejedelemnek a remegés és aggodalom szállta meg egész valóját s követeket, vagy jobban mondva tuzokat kért tőlük és a várat külföldre ajándékok kíséretében önkényt átadá a magyaroknak. Vajta és követei Árpád vezérhez sietvén, neki a történeteket elbeszélék, ki munkájukat dicséretekkel halmozván, Vajtának hű szolgálatai emlékeül nagy földet adományozott a Tisza mellett, mely Tarasnak neveztetett, ma pedig ugyanazon helyen ³⁾ Kumand helység létezik, mely a kikindai kerület egyik helysége s Nagy-Becskerektől nyugot-északnak mintegy két, Új-Becsétől pedig nyugot-délnek mintegy egy órai távolságra esik.

E történetek két különböző tényt, és pedig különböző korút örökítenek meg.

Az első Köve hun kapitány nevet emleget, mely állítólag Keveházának adott létet — locumque illum Keveháza vocaverunt ⁴⁾. Eztnémelyek Keazo- vagy Kajazó-Zentpéternek Fehérme-gyében ⁵⁾, mások Turkevinek a Kis-Kunságban ⁶⁾ lenni gondolják. Miből krónikáink, illetőleg magyarázóinak ingatagsága nem kevésbé látható.

¹⁾ Szabó Károly ford. 62. és 63. lap.

²⁾ Határörvid. német bász. ezred. területén.

³⁾ Béla névtelenje 63. l. 1. jegyz. alatt.

⁴⁾ Chronicon Budense 16. lap.

⁵⁾ Jerney Magy. nyelvkincesk I. 72. lap, és Szabó K. Kézay 21. lap.

⁶⁾ Chron. Bud. 17. lap.

A második Keve-vár emlékét tartá fenn. E vár tehát Árpád korában már létezett, s mely nevét esakis az érintett hun vezértől kaphatá, ki valószínűleg azt Attila korában építé s bírá, mert hisz a magyarok hun őseik földjét követelék csak s foglalák vissza az itt lakó népektől.

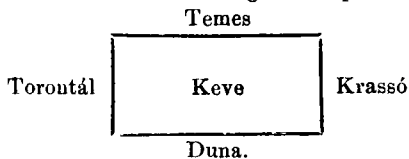
Mint hogy pedig hazánkban a vármegyék nagyrészt vagy Árpád vezéreitől, vagy a már létező váraktól vették neveiket, Szt.-István pedig ilyent 70—72-öt alkotott: mi valószínűbb, mint az, hogy a Verbóczy Tripartitumában elősorolt vármegyék között a 63-ik helyen levő Kovin vármegye Keve vármegye vala, s a mai Kubin helyén a régi Keve város is keresendő. Ennek tartják Timon (*Imago novae Hungariae. Cap. III. 15.*), Grisellini (*Versuch einer Geschichte des Banats. Wien 1780.*), végre Pray ¹⁾ s ezeknek nyomán Bárány Ágoston, ki Torontál s Temes vármegye monographiájával tüzetesen foglalkozott. Ő így nyilatkozik: Kewy a mai Kubin közel Pancsovához. Úgy hiszem e hely (Keve) adott nevet a már rég elenyészett Keve vármegyének. Királyi levelekben többnyire összeköttetik Krassóval, nem ritkán Bodrog s Torontállal. E megyét környezik:

Keletről: Krassó,
Északról: Temes,
Nyugotról: Torontál,
Délről: a Duna ²⁾.

Fényes Elek szerint pedig Keve vármegyének veendő a mai német-bánsági ezrednek területe, mely 75.3 □ mértföldet foglal el 125,000 lakossal, melynek főhelyei: Pancsova, Kubin, Perlasz, Jabuka, Debellács, Alibunár stb. összesen 54 községet foglal magában. Szerinte ³⁾ határai e német ezrednek:

¹⁾ Specimen Hierarchiae Hung. P. II. p. 374.

²⁾

³⁾ Magy. leírása VI. köt. 201. lap.

Északraól: Torontál.

Keletről: Temes v. az oláh-illyr ezred.

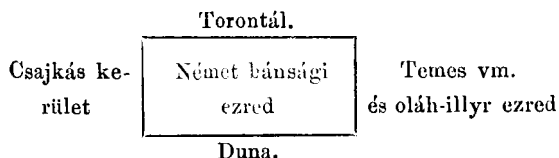
Délről: Szerbia, melytől a Duna választja el.

Nyugotról: a Csajkás kerület, melytől a Tisza választja el. ¹⁾

Mindkét határjelölés könnyen összeegyeztethető, délre mindkettőnél a Duna levén. Torontál pedig és a Csajkás kerület határos Kevevel, vagyis a német-bánsági ezreddel, úgyszintén egymás között is határosak, valamint Temes vármegye és az oláh-bánsági ezred, melylyel megint Krassó mint szomszéd érintkezik. S miután Torontál nyugoti részén a Tisza van, ennek mentében pedig egykor az Aranka folyó, mely Mokrin mellett, mint a Maros egyik ága délnek Nagy-Becsckerekig terjedett s az úgynevezett becsckereki tavat képezte, mely szintén már nem létezik, ezzel pedig Ecska helysége szomszédos, mint Torontálnak utolsó helysége. Ennek közvetlen szomszédoságába esik már Perlesz, a német-bánsági ezrednek legnyugotibb helysége, melynek területét Titeltől már csak a Tisza választja el. A fönnérintett Keve vármegye s német-bánsági ezred határolása, mint régente mondották, tetemes hiba nélkül azonosnak vehető, vagyis Keve vármegye a mai német-bánsági határőrezred területére teendő.

Timon azonban Istvánffy L. VI. könyve szerint Keve vármegyét Dunántúlra helyezi, mondván: Keve vármegye a Duna mentében terült el a Száva és Morava folyók között, magában foglalja Nándor-Fehérvárt is, s határosnak állítja Macsó vármegyével, melynek parancsnoksága alá tartozott Orbác és Keve vármegye is. ²⁾

¹⁾

²⁾ Kovinensis est tractus adiacens Danubio inter Savum et Moravam amnes continens complexu suo Belgradum. — Matschoviensis est provincia Matschwa finitima Covinensi procurrans a Savo Moravam versus irrigua flumine Colubra. — Orbaeciensis cum Coviniensi adiuncta erat praefecturae Matschoviensi. Timon Imago novae Hungariae p. 14.

Ha ez áll, akkor nem lehet csodálni, ha — mint alább látandjuk — Keve vármegye főispánja Belgrád parancsnoka is volt, továbbá valószínű, noha adat rá nincs, hogy a macsói bán a kevegyei főispánt is helyettesíté gyakran. Végre ezekből azt is állíthatók, hogy Keve vármegye esakis Dunántúl fektűt, azonban Lehotzky (Stemmatographia I. 127.) világosan mondja, hogy Keve vármegye Torontál s Krassó között fektűt, hol most Mehádia, Orsova, Karánsebes, Somlyó, Belgrád, Szendrő s Keve, mely nevét a hun vezértől külesönzé, mit egybevetvén az alább közlendőkkel is, csakugyan ott keresendű Keve vármegye, hol fűntebb jeleztűk, azon megjegyzéssel, hogy Dunántúl is terjedett.

Vannak Bárány szerint ¹⁾, kik Keve vármegyét Torontállal egynek tartják, érvűl fűlhozván, hogy Torontál vára is a német-bánsági ezred területén létezik, a mint hogy a barandai határon maiglan is ismeretes egy Turuntal nevű pusza.

Ámde ez csak annyit bizonyít, hogy Torontál hajdanában még a mai határokon túl is terjedett. Ellenben voltak oly helyek, mint p. a Berzava folyón túl levők, melyek régente Keve vármegyébe estek, most pedig Torontálba kebeleztűk. Azért mondja Bárány ²⁾: Berzava folyótól Partosig és innnen Kis-Gájig, vagyis a két falu telkeiben, sűt a folyón túl is mindentűt Keve vármegye hajdani rónait látjuk szemeink elűt.

De hogy mind a két vármegye egy lett volna, azt már csak azon egyszerű oknál fogva sem engedhetűk meg, mivel ugyanazon okmányban nem egyszer fordűt elű külön mindkettűnek neve. ³⁾

De pillantsunk egy kissé vissza Keve vármegye műltjának homályaiba, s a történettudomány újabb vívmányai s a józan gondolkodás világánál fogva megtalálándjuk az Ariadne-fonalat, mely Keve biztos nyomába vezet.

Ugyanis már az 1073-ik évbűl tudunk Keve váráról biztos adatot idézni. Salamon király idejében t. i. Endre király Géza

¹⁾ Torontál vármegye hajdana 74. lap.

²⁾ Temes vármegye emléke 82. lap.

³⁾ Ugyanott.

bátyjával Nissa ostrománál találkozik s innét visszatérvén, K e v e vára mellől haza bocsátja seregeit. ¹⁾

A XII-ik században Kevének nyomát csak Jerney idézetében az 1138-ik évhez találjuk. ²⁾

E század vége felé K e v e vára egy különös jelenet színhelyévé lön. Imre király t. i. hallván, hogy Leo bibornok a sz. szék követe a magyar király főnhatósága alá tartozó Joannicz bolgár fejedelem számára királyi czímet visz, embereit Leo után kuldi, kik őt a bolgár határnál utólérvén, letartóztaták s K e v e várába zárták. A pápa e hírt vevén, neheztelését tudatá, mire Imre király követség által Inceze pápának előterjeszteti a letartóztatás okait, mire Imre Leót útnak ereszté, a pápa pedig királyunkat dícséretekkel elhalmozá. ³⁾

A XIII-ik században kezdjük ismerni Keve vármegye főispánainak névsorát. A legelső, ki tudtommal mint ilyen szerepel az okmányok lapjain ⁴⁾, 1201-ben *Achilleus comes curiae*.

A második Miklós ⁵⁾ 1208-ban.

A harmadik Márton ⁶⁾, ki egyszersmind Nándorfehérvár kapitányának is mondatik, miből ugyan nem lehet egész biztonsággal a terület Kevéhez való tartozandóságát vitatni, miután azért lehetett N.-Fehérvár kapitánya is, mint a szomszéd megye főispánja; lehetett épen úgy, mint lehetett Krassó főispánja egyúttal, mely azért Kevével nem egy. A fönnérintett okmány 1209-ben kelt.

S ha binni lehet az „Ungarisches Magazin“ czimű folyóiratnak s Müller „Jus publicum“ czimű munkájának, akkor a negyedik főispán 1210-ben Miklósnak, s 1211-ben Marcellusnak neveztetett, ki ismét comes curiae is volt egyszersmind.

¹⁾ Ráth Károly Magyar királyok utazásai s hadjáratai Győr, 1866. 4. lap, és Thuróczy II. 52. l. után.

²⁾ Magy. nyelvkincesi. 71. lap.

³⁾ Szalay Magyarorsz. történ. I. köt. 278. lap.

⁴⁾ Fejér Cod. Dipl. II. 387. és Theiner Vetera Monum. Histor. Hungariam sacram illustrantia Romae 1859. I. 83. lap.

⁵⁾ Ugyanott III. 1. rész 66. lap.

⁶⁾ Ugyanott III. 1. r. 82. lap.

Jerney ¹⁾ 1209-ik évből idézi II. Endre király szavait: Dum in Keve detineremur in carcere; mi azonban egy kis tévedésnek látszik lenni, miután Imre királyról ismeretes, hogy Endre öcsesét a Dráva körül táborozván legyőzi, és Kene várába ²⁾ zárátja, mi 1203-ban történt, Hurten szerint pedig 1199-ben. ³⁾

1212-ben Bank nádor vala Keve megye hatodik főispánja ⁴⁾.

1213-ban már Poth (de Hedervár) kormányozza e megyét. ⁵⁾ Ez évben II. Endre a sz.-gothardi monostornak Dobra birtokot is visszaadatni rendeli, s ezen okmányban Hugo Comes Kevenis fordul elő („Árpádkori Új Okmánytár“ VI. kötet), míg 1214-ben Sebestyén nevét jegyzi föl az „Ung. Magazin“ és Müller „Jus publicum“-a, valamint 1217—2). Julia de Rathold nevét látjuk a főispánok fényes hivatalában ⁶⁾, ki országbíró is vala.

A tizenegyedik főispán emlékét fönntartá Theiner ⁷⁾, midőn Endre király egy 1221-ik évi átiratát közli s így fejezi be: „... Laurentio filio Ochuz Magistro pincernarum et Comite Keveiensis) existentibus.“ Ezen Lőrinczet az „Ungar. Magazin“ után Lchotzky („Stemmatographia“ I. 127.) de genere Bánfy származtatja.

Ugyanezen Theiner közli III. Honorius pápa 1223-ban III. kalendas aprilis a lateranban kelt okmányát ⁸⁾, melyben azon érdekes körülményről értesülünk, hogy III. Honorius pápa Margit volt byzanti császárnénak, Isaac Angelus özvegyének, ki III. Béla lánya volt, a II. Endre király fivérétől neki adományozott

¹⁾ Magy. nyelvkincesi I. 72. lap.

²⁾ E vár Varasdmegyében most Kreginecznek neveztetik, l. Bél Mátyás Compendium R. Sclavoniae. 26. lap.

³⁾ Ráth K. Magyar királyok utazásai s hadjáratai.

⁴⁾ Fejér Cod. Dipl. III. 1. 116. és Knauz esztergomi főegyház okmánytára.

⁵⁾ Fej. Cod. Dipl. III. 1. 149. és Ung. Magazin.

⁶⁾ Fej. Cod. Dipl. III. 1. 272. és Ung. Magazin.

⁷⁾ Vetera Monumenta Histor. Hungarum sacrum illustrantia Romae 1859. I. 78. lap.

⁸⁾ Az eredetiben hibából Reveiensis áll.

⁹⁾ Id. munk. I. 39.

Keve várát s az egész megyét, annak minden jövedelmeit s néhány helységet, ú. m.: Varod, Perben, Camanc és Zilzeng, továbbá Elyad kir. majort, s Bács vármegyében létező Soya, Curth s Mirislou helységek minden jövedelmeit, terményeit, mel-tóságait biztosítja. ¹⁾

Idézett okmányból világossá lesz: 1-ször, hogy Keve vára — mint minden vár az Árpádok alatt a király, úgy ez is — II. Endre király birtoka vala.

2-szor. Hogy azt Margit nővérének adományozá.

3-szor. Hogy Margit a neki adományozott birtokot a római pápa pártfogása s tekintélye által vélte — az akkori kor nézetei szerint — biztosíthatni.

4-szer. Hogy az ezen okmányban előforduló helységek, ú. m.: Varod, Perben, Camanc és Zilzeng valószínűleg Keve vármegyében voltak, valamint Elyad nevű kir. major is; s miután 5-ször ezek sem Fejér Codex Diplomaticusában, sem Jerney nyelvkincesiben nem fordulnak elő, ezen okmány Keve megye négy helységének s egy majorjának emlékét tartá fenn.

¹⁾ Az okmány eredeti szövege következő: „Honorius Episcopus Servus Servorum Dei. Dilecte in Christo Filie Nostre M. quodam Imperatrici Constantinopolitane illustri salutem, et apostolicam benedictionem. Solet annuere etc. usque impertiri. Eapropter dilecta in Christo filia suis iustis postulationibus grato concurrentes assensu personam suam cum omnibus que in presentiarum rationabiliter possides, aut in futurum iustis modis, prestante Domino poteris adipisci sub b. Petri et nostra protectione suscipimus, specialiter autem Castrum Kewe cum toto comitatu, redditibus, dignitatibus et proventibus suis. . . . Varod quoque Perben, Camanc, et Zilzeng cum villis, silvis, vineis, piscariis servis et ancillis et ceteris pertinentiis suis. Regale insuper predium, quod Elyad vulgariter appellatur cum redditibus et proventibus suis, nec non et alia tria in Bachiensi provincia constituta, videlicet Soya, Curth, et Mirislou cum pertinentiis suis, que de Karissimi in Christo filii nostri Andree illustris Regis Ungarie fratris tui te legitime proponis adeptam sicut ea omnia iuste possides et quiete et in privilegiis eiusdem Regis exinde confectis plenius continentur auctoritate tibi apostolica confirmamus, et presentis scripti patrocinio communimus. Nulli ergo etc. nostre protectionis et confirmationis infringere. Si quis autem. . . Datum Laterani III. Kalendas Apriles Pontificatus nostri anno Septimo.“

De 6-szor Bácsmegyének szintén három helység-nevét is az enyészettől megmenté.

1225-ben Jerney B a n k és 1235-ből Fejér ¹⁾ C a l o J á n o s főispán nevét adá át az utókornak.

1238-ban IV. Béla király a fehérvári keresztes vitézeknek javait megerősítvén s elszámlálván, ezeket mondja : Item villam W é g a Castro de Keve exemptam cum populis castrensibus habitantibus super ipsam qui exercitiales dicuntur.

Vég tehát szintén Keve vármegyébe esett, csakhogy Keve várispánsága alól ki vala véve lakosaival együtt, kik szintén a sereg egy részét képezték.

Ugyanezen okmányban előfordul ezen tétel is: Dedimus ei quinque predia de quinque comitatibus videlicet de Bodroghiensi, Chanadiensis, Kewiensi, Timisiensi, et W(B)achiensi. Datum Anno 1238. Ind. XI. 4° Calendarum Februarii Venerabilibus et Jula Judice nostre curie, et Comite de K e w e ²⁾ stb.

Az 1271—1273-dik év Kevére nézve gazdag az adatokban. Több okmány fekszik t. i. előttünk, melyek mind L ő r i n c z d e O c h u z főispánságáról tanúskodnak. Az egyik például martius 1-jén, a másik junius 2-án ³⁾, a 3. és 4-ik julius 6-án és 27-én kelt ⁴⁾, mindenikben mint Kewe- és Krassó megyei főispán, sőt kir. pohárnok. Az 5-ik martius 6-án kelt ⁵⁾. Meggyeznek ezekkel a Fej. Cod. diplom. V. 2. 82. — II. 12. 14. és IX. 6. 27. Árpádkori Új Okmánytár IV. 21., 23., 27. lapon közlöttek is.

Végre az „Ung. Magazin“ azon különbséggel, hogy itt Kevén kívül Comes de Zevrin et Krasso-nak neveztetik. Ugyanezen évről Ráth Károly följegyzi, hogy Kun László aug. 14-én Kevén időzött. ⁶⁾

¹⁾ Cod. Dipl. IV. 1. 27.

²⁾ Bárány Ág. Temes vm. emlékezete. Oklevél. 26. lap és Fej. Cod. Dipl. II. 1. 27.

³⁾ Győri történ. és régészeti füzetek II. köt. 302. lap.

⁴⁾ Hazai Okmánytár II. köt. 12. és 14. lap.

⁵⁾ Zichy Okmánytár I. 33. lap.

⁶⁾ Magyar királyok utazásai és hadjáratai.

1274-ben már Miklós kir. pohárnok ül Keve vármegye főispáni székében. ¹⁾

Végre 1286. és 1288-ból még Fejér is közöl egy Jula vagy Gyula nevezetű főispánt, ki e megye ismert kormányzói között a 17-ik helyet foglalja el.

Egy 1340-ik évi okmányban szintén megtaláljuk e kifejezést: Comes de Kewe ²⁾, de nevét egy ugyanazon évben kelt más okmány tartá fönn. Ugyanis Károly király a már magvaszakadt Tolmács Miklósnak, Konrád fiának birtokait Zechen Tamás erdélyi vajdának s unokáinak ajándékozta, mely donatiót Lajos király 1347. s 1364-ben megerősíti ³⁾. Ugyanezen Tamást említi Fejér az 1347. és 64-iki években kelt okmányokban is. (Cod. Dipl. IX. 3. 560. lap).

Hogy Torontál és Keve vármegye nemességével 1347-ben Olnason ⁴⁾ László alnádor közgyűlést tartott, azt Bárány bizonyítja ⁵⁾; az 52-ik lapon pedig arról értesülünk, hogy Gylet Miklós nádor elnökölt egy ilyen gyűlésen ⁶⁾.

Egy 1366-ik évi okmányban találjuk a 19-ik főispán nevét, ki elé idézi I. Lajos király a szláv, vagyis a görög nemegyesült papokat s családjaikat. E férfiú neve Magister Benedictus filius Heem, kit a király fidelis noster Baro czímmel tisztelt meg ⁷⁾, ki egyszersmind Keve s Krassó főispánja

¹⁾ Hazai Okmánytár I. 64. lap.

²⁾ Fejér, Cod. Dipl. XI. 471. l.

³⁾ Ugyanott.

⁴⁾ A csentai határban mindenki tudja, hol feküdt az olnasi vár. Bárány Ág. Torontál vm. hajdana 72. lap.

⁵⁾ Ugyanott s Oklev. 3. lap.

⁶⁾ Ugyanott.

⁷⁾ Az okmány szövege következő: „Nos Ludovicus D. Gr. Rex Hungariae vobis universis et singulis nobilibus, et aliis quibuslibet possessionis hominibus, nec non civitatibus, et liberis villis nostris regalibus in Comitatus de Kewe et de Crassow constitutis et habentibus videlicet Sclavos seu schismaticos sacerdotes apud se residentes firmiter precipimus et districte, quatenus ad diem et locum illum quos fidelis noster Baro Magister filius Heem dictorum comitatum Comes vel in eius persona Magister Petrus frater suus verbo nostro demandabit omnes Sclavos sacerdotes apud vos existentes cum eorum pueris, uxoribus, et rebus omnibus absque omni dampno, lesione et

volt, kinek hatalma e tájban már a nemességre úgy, mint nagyobb és kisebb birtokokra is kiterjedett.

Okát e cselekvénynek a hozzácsatolt jegyzet magyarázza meg. (Lásd Joannes a. Diacon. Chron P. II. 48.)

E nép t. i. a keresztyén vallásra térvén, megkeresztelkedett és a szentségekben szent Jeromos tanítása szerint részesült, de most azon hittől elszakadt. A főispán tekintélye vétetett tehát igénybe, hogy a latin szertartásra, és a római kath. hitre visszatereltessenek (Horv. II. 56. Katona X. 381.)

1389-ben Keve vármegyében mint főispán Korogh István működött. Neveit fönntartá Fejér. Cod. Dipl. X. I. 516. lapján.

1391-ből Ráth Károly a következő érdekes közleményt teszi közzé: „E közben Zsigmond fölkészítette s a Duna mellé Kewevár vidékére vitte seregét, hol a török-szerb had táborozott. De az ellenség nem várta be a magyarokat. Minek következtében az elpártolt szerbeket megbüntető, tartományukba, Izdril vára felé nyomult előre ¹⁾).

Ezen útra hivatkozik Zsigmond király is 1397-ben, midőn Cilley Herman grófnak, ki e hadjáratban mindig a király oldalán volt, Varasd városát ajándékozá ²⁾.

Zsigmondnak több, ez időtájban kelt okmányát regisztrálja t. cz. Ludaits Miksa Pest megyei törvényszéki ülnök úr, melyek -- mint dr. Despinitis értesít — Ráczkeve helység levéltárában léteznek. Milyenek egy 1396. jan. 31-én, egy 1405. april 13-án, egy

deturpacione duci facere debeatis eidem Magistro Benedicto vel fratri suo nostro nomine presentandos, et aliud facere non ausuri. Quicumque autem ex vobis aliud facere attemptarent, tunc ipse Magister Benedictus vel frater suus debeant, et ex presenti nostro mandato teueantur sacerdotes huiusmodi cum eorum pueris, uxoribus, et rebus, ubi eos invenire possent patenter excipere, et pro nobis reservare et de eo facere, quod per nos ipsis fuerit demandatum. Datum in Lippa in die S. Elie prophete Anno D. 1366.“ — Fejér, Cod. Dipl. IX. k 3. r. 543. lap.

¹⁾ Magyar királyok utazásai stb. 89. lap és Horváth Mihály Magyarország történelme II. 208., csakhogy itt ezen esemény 1401-re van téve.

²⁾ Fejér, Cod. Dipl. X. 2. 419. lap.

1412. sept. 6-án, egy 1428. nov. 17-én, egy 1429. octob. 16-án, egy 1435. jun. 22-én, s egy ugyanazon évben feria tertia post festum Visitationis Virginis gloriose. Ez okmányoknak, melyek mind Keve érdekében adattak ki, — másolatát t. Ludaits Miksa úr szives közlékenységétől várom. Ezeken kívül Zsigmond király 1404-ben fölruhazza Keve városát különféle szabadalmakkal, mint az 1428-dik évi okmány kivonatából bővebben látandjuk.

1408-ban Gara Miklós nádornak birtokát megerősíti, és János fivéréét szintén — et Joannis germani eiusdem universas eorum et quaelibet castra, commitatus, Civitates, Districtus, oppida, prosessiones, S a r a a d cum suis pertinentiis in Temesiensi, B a t k a ¹⁾ cum suis pertinentiis in Keve stb. ²⁾.

1416-ban a magyar országgyűlés által országos pénzgyűjtés rendeltetik négy, török fogságba került magyar zászlós úr kiváltására. Keve vármegyében e megbízást Losonezy Zsigmond teljesíté. ³⁾.

Ugyanezen évben mint *Comitatus de Kewe* ⁴⁾, 1428-ban pedig mint *Civitas de Keve* fordul elő Zsigmond kir. okmányaiban ⁵⁾, mely által e város lakói minden adónemtől és terményilletéktől, melyet eddig a kir. kincstárnak adni kötelesek voltak, örökre fölmentetnek, kivevén, hogy ezek fejében újkor két mázsa viaszt adni, s a királyi révet őrizni és jó karban tartani kötelesek, s a királynak köteles szolgálatot tenni tartoznak. Ellenben B á l v á n y o s és S k r o n o v e t z ⁶⁾, vagy mint Szalay László (Magyarországi szerb telepek jogviszonyai a

¹⁾ E helység neve ma már nem található föl a német-bánsági ezred területén. Valószínű, hogy a vele úgy is határos Krassó vármegyében fekvő Batta helységgel, vagy a még közelebb a pétervárad-i ezred területén eső Battainicza-val azonos. (L. Görög-Magyar Atlasz.) Részemről az elsőnek nagyobb valószínűsége van, miután a másodikat a Duna választja el a német bánsági ezredtől.

²⁾ Bárány Temes vármegye emléke N.-Becserek Okm. 48. lap.

³⁾ Bárány Torontál hajdana 125. és Fejér, Cod. Dipl. X. k. 8r. 569. lap.

⁴⁾ Ugyanott.

⁵⁾ Ugyanott X. 6. r. 928. lap.

⁶⁾ E majoroknak hollétét ma szintén hiába keressük.

magy. államhoz) írja Izra kir. majorokat, melyeket eddig csak használatra birtak, mostantól fogva örökösen nekik adományozza.

Ugyanezen okmány értelmében a kevi polgárok csak saját bírájuk elé idéztethetnek, idegen kereskedők posztót csak végés nem rófszámra, bort pedig nem pint- vagy palaczk-, hanem hordószámra árulhatnak, idegen, a heti vásárookra jövő kereskedők pedig vámmentességet élveznek. Végre a király a lelkesválasztási jogot is a községnek engedi át ¹⁾.

¹⁾ Nem ártand ezen okmány eredeti szövegéből az ide vágó sorokat ide igitatni: „Nos Sigismundus D. G. duximus concedendas ut cives et hospites et incole inhabitatores et tota communitas prefate civitatis nostre Keve vocate ab omnibus censibus, collectis, Datis et quibuscunque exactionibus, quibus hactenus in pecuniis et usonibus, quam aliis quibuscunque rebus Regie maiestati et Camere sue quomodocunque et quibuscunque ad hec tempora fuissent obligati peritus ac per omnia exempti sint. et liberati in perpetuum habeantur dempto quod pro omnibus predictis censibus duos centenarios cere in singulis festivitatis Circumcisionis Domini pro munere strenuarum Regie maiestati et alt. Cameram suam Regal. dare et administrare et portum etiam Regium seu custodiam portus firmiter et vigilanter tenere et conservare et fidelitate servire teneantur Preterea quasdam villas nostras Bálványos et Szkrónovetz vocatas in contigua vicinitate predictae Civitatis nostre. habitatoribus destitutas. quarum terras propriis. ad utendum et colendum dederat et contulerat, nunc eisdem civibus. semota qualibet conditione damus, donamus, et conferimus sicuti hac ipsa prerogativa cetera libere civitates nostre partiuntur. ut ipsos et homines eorum quibusvis mercantiis et aliis rebus ubivis per hoc Regnum procedend. nec in personis nec in rebus quibusvis ad cuiuspiam. alicubi iudicat impedire arestare, et damnificare presumant. insuper in libertatis prefate civitatis augmentum per expressum decernimus, hoc addendo, quod nullus forensis et extra territorium prefate Civitatis nostre commorans mercator quemvis paunum preterquam in nundinis in eadem civitate nostre celebrandis cum ulnis seu minutim nisi cum integris petiis et staminibus vendere possit, et etiam caupones seu venditores vinorum similiter forensium vinum eorum non cum mensuris seu Pintis minutim ad educandum sed cum integris vasis vini inibi venditioni queant exponere. Annumus preterea incolis et

Ennyi és csak kir. városokat illető szabadalmak e város virágzásáról tesznek tanúságot, min esodálkozni épen nem fogunk, ha meggondoljuk, hogy Zsigmond király ez időtájban igen gyakran időzött Keve várában, jelenlétét a török hadjárat többszörösen igénybe vevén. És valóban Ráth K. („M. királyok hadjáratai s utazásai, 143—145. lap) adataiból bebizonyítható, hogy 1427. december 17., 23. s 31-kén, 1428. april. 10., 12—14., 20., 21., 26-án, julius 3., 9., 22., 27. és aug. 23-án Kewi vidékén, míg végre Galambvár (ma Kolumbács) ostroma alatt Murad szultán által Keve vára alul visszanyomatott.

Az 1433-ik évből Fejér (Codex X. 7. 466.) idézett okmányában s utána Timon (Imago nov. H. 35. s 36 lap) így szól: *Tallocius Mathias orator Regius Sigismundi fuit comes Kewiensis et Capitaneus Nándoralbensis. Igitur Nándoralba fuit in tractu Keveinsi, quem multis annis possederunt Hungari.*

Így tehát Tallóczy, másképp de Raguzio Matkóban van szerencsénk Keve vármegye 21-ik ismert főispánját fölfedezhetni, ki egyszersmind Nándorfehérvár kapitánya is volt. Együttal figyelmeztet Timon, miszerint Nándorfehérvár Keve vármegye területébe esett, s ha a 153-ik oldal 2-ik jegyzete alatt mondottakat igaz gyanánt elfogadjuk, akkor az első állítás egy okmány által is kétségtelenné válik s így nemcsak Keve főispánja vala Nándorfehérvár várparancsnoka, hanem Nándorfehérvár is Keve

populis nostris de Keve, ut ipsi in omnibus fluviis et aquis currentibus exceptis dumtaxat piscinis et piscaturis prohibitis ad castrum nostrum Keve vocatum spectantibus ubique piscandi securam habeant protestatem. Item ad supplicationis Instantiam Petri Judicis forum liberum singulis feriis tertiis in omni hebdomada quilibet mercatores cum eorum rebus et mercantiis intrantes ab omni prorsus tributaria solutione tam de personis, quam mercantiis exempti sint Insuper Jus Patronatus Regium in ipsos Judicem civesque transferendum damus et tribuimus potestatem ut Plebanum eligere possint. Datum in Karansebes in Vigilia festi Beati Andree Apostoli A. D. 1428. stb. (Dr. Despinitis másolata szerint, minthogy Fejér Cod. Dipl.-ban csak egy kis töredék létezik).

megyébe volt keblezve, mit egyébiránt szükségkép elfogadandónak nem vélünk, mintán a várparancsnokság épen úgy lehetett a kevi főispánra ruházva, mint máskor volt Krassó vagy más vármegye főispánsága.

1432—35-ből Bárány közül egy Regestumot sive „Plannum propositionum Regis Sigismundi,“ mely szerint Keve vármegyére a kir. hadsereghez száz ember kiállítását vettetett ki; itt is Keve egy vala azon 8 megye közül, mely a Temesközt képezé s melynek kötelezettsége vala a határt védeni, s a nemességet vagy annak banderiumait a csatatérre küldeni.

Ugyane Regestumokat elővév az 1435-ik évi hongyülés is, mely Keve vármegyét csakugyan a száz katona kiállítására szorítá. ¹⁾

Végre a szorgalmas okmánybúvár, gr. Teleki József a 22-ik főispán nevével ismertet meg Tallóczy Frank v. Ferencz személyében egy 1439-ben kelt okmány nyomán. ²⁾ Ő előbb szörényi bán levén, most Matkó fivérének utóda lön valamin a kevi főispánságban, úgy a belgrádi várkapitányságban is. Mint ilyen kapta Albert királytól Mathko fivére, ki most már dalmát-, horvát-, és tótországi bán vala, és saját érdemeiért a Körösmegyében fekvő Sz.-György várát a hozzátartozandóságokkal együtt, melyek birtokába a esázmai káptalan által lön ugyanazon évben még beiktatva. ³⁾

Vele befejezzük az ismert kevi főispánok sorát annyival is inkább, minthogy 1439-ben, midőn Végszendrő vára Murad szultán hatalmába került, az átellenben fekvő Keve is az ozmánok által földűlatott. ⁴⁾ A szerb lakosok, kik I. Lajos korában a bolgárok helyébe itt letelepültek ⁵⁾, akarva nem akarva új szülőföldüket elhagyni kényszerültek. Ily körülmények között a magyarok vendégszeretetéhez fordultak,

¹⁾ Bárány: „Torontál hajdana.“ Oklev. 56., 57. s 129. l., továbbá „Temesmegye emléke“ 147. lap.

²⁾ Hunyadiak kora gróf Teleki Józseftől. X. köt. 55. lap.

³⁾ Ugyanott 56. lap.

⁴⁾ „Századok“ II. 530. s 531. lap.

⁵⁾ Bárány: „Temesmegye emléke“ 162. lap.

s így lőn, hogy Csepel-szigetnek Sz. Ábrahám helységébe költözhettek, melyre a ráczok a Kevi nevet elragasztották s Kis-Kevének elnevezték, mert hisz Keve városát még most Nagy-Kevének tekintették, hol alighanem a lakosok nagyobb része még egy ideig megmaradt. Kiskeve Ráczkeve nevet csak akkor nyert, mikor tömegesen vagy valamennyien ott letelepedének. E gyarmat maiglan is, megfogyva bár, létezik; mert hisz ma 5660 lakos között csak 123 ó-hitűt számlál ¹⁾, mely mégis templommal bír.

E tényeket elősorolja V. László királynak egy 1455-ik évi okmánya is, mely így szól: „Rendeljük, hogy Ráczkeve polgárai, míg Magyarország szélein levő Kövin városunkba, honnan a törökök előli félelmükben a közelebb múlt (1440 táján) zavarásokkor Csepel szigetünkbe érkeztek, s ama félelem megszüntével vissza fognak (?) térni, Kis-Köviben lakhassanak, s mindazon szabadságokkal élhessenek, melyekkel azon Kövin városban éltek vala“ ²⁾.

Különös ezen okmánynyal szemben, hogy Szalay L. Sz.-Abrahámnak már 1404-ben adat Zsigmond által egy okmányt, mely szerint mind magyar, mind rácz lakosait, személyeiket és áruikat egyiránt minden harminczad s vámfizetés alul fölmenti ³⁾.

Es igen valószínű, hogy a fentebb érintett 1428-ik évi okmány már 1404-ben — de Keve városának — Zsigmond által már kiadatott; mert csak így lehet érteni, miképp rendelhette ugyanő Budán feria 5-a post festum Assumptionis Virginis A. D. 1412., hogy a titeli káptalan Kevi városát Bálványos és Zkorenovetz puszták birtokába tinnepélyesen beiktassa, mi ugyanazon év szeptember hó 6-án meg is történt ⁴⁾.

¹⁾ L. Schematism. Dioecesis Albensis. 1871.

²⁾ Győri történelmi és régészeti füzetek III. köt. 289. és „Századok“ II. 530. lap.

³⁾ Magyarországi szerb telepek jogviszonya a magy. államhoz. Pest. 1861. 5. lap.

⁴⁾ Az eredeti okmány másolatát dr. Deszspinitz úr azon észrevétellel volt szives velem közölni, miszerint Kevi lakosai Sz.-Ábrahamban szintén két pusztát nyertek ajándékba, melyeket hasonlóképen Bálványos és

Ugyanezen Ráczeke szabadalmait megerősíti Mátyás király az igazságos 1463-ban, mit Szalay 1464-ben mond keltnek ¹⁾. Ugyanezt teszik dr. Desepinits szerint más királyok is.

Megjegyzendő, hogy 1449-ben még Keve is a magyarok birtokában volt, mert ez év május 21-kéa kelt okmányban György rácz fejedelem bizonytságot tesz, hogy ő a magyar országos rendek megbízásából Garai László nádorral és Ujlaky Miklós erdélyi vajdával egy, a törökökkel kötendő fegyverszünetre nézve némely pontokat megállapítván, annak ezek szerinti eszközését a török szultántól magára vállalta. E pontok között volt az is, hogy a török kereskedők Nándorfehérvárra, K e v i b e, Horomba és Szörénybe szabadon jöhessenek s ott üzérkedhesse- nek, miért a magyar kereskedők számára túlnan szintén néhány hely hasonló czélra kitűzessék ²⁾. Kevi városa tehát még ekkor is mint nevezetes kereskedő-pont tűnik föl.

1456-ban Hunyady János, az ünnepeit hős, seregének élén Keve vidékén táborozott. Kitétszik ez egy Temesvárott, jun. 22-én kelt leveléből, melyben mint Besztercze örökös grófja, az erdélyi hét-szász-széket a király nevében újlag meginti, hogy miután a király fölkelést parancsoló levelére mindeddig mi jelentést sem tett, a szultán pedig seregeivel negyednapra az ország határainál leend, fejenkint keljen föl, s hűtlenség büntetése alatt egész erejével hozzá a Duna révéhez, Kevibe jöjjön, hol junius 25-én maga is meg akar jelenni ³⁾. S ő julius 3-án valóban csakugyan Kevén volt, mert ez napon innét keltez egy levelet ismét a hét székhöz s tudósítja, miszerint már most, mint ezt követeli saját szemükkel láfhatták, a törökökkel szemben áll; mirenézve az istenre kéri, hogy a király parancsa szerint seregeit éjt-napot

Zkorenovetznek neveztek el, s melyek elseje maiglan is létezik, s Katona (Hist. Crit. XII. 510.) szerint Bálványos máskép Kapufa s Zkorenovetz máskép Izrunak neveztetik. Bálványos nevű pusztán négy lélek lakik s félórányira esik Ráczekeitől. (Schem. Dioec. Albensis. 1871.) Ezen és Ráczeke egyéb szabadalmainak kivonataiért legyen szabad itt forró köszönetemet szavaznom a fönnérintett úrnak.

¹⁾ Magyarországi szerb telepek jogviszonyai 6. lap.

²⁾ Hunyadiak kora X. 243. s 244. ll.

³⁾ Hunyadiak kora X. 526. lap.

összevetve a legnagyobb sietséggel küldje hozzá, megjegyezvén, miként védelmére Vlad vajdát utasította ¹⁾).

Eljöttek-e résztvenni örökös grófjuk Nándorfehérvárnál szerzett utolsó babéraiban? nem tudom; mert hisz Horváth Mihály is, ki fölemlíti, hogy őket gyors megjelenésre hívta meg, a megjelenésről hallgat ²⁾).

Annyi áll, hogy 1460-ban Keve vára még nevezetes erősség vala, mit Kaprinay bizonyít e szavakkal: Szilágyi Mihály, Mátyás király nagybátyja, egy sereg élén az alföldre küldetvén, Kő, vagy Kővi, vagy Kevi várát, nehogy a szomszéd Szendrő felől veszély érje, jól megerősíté ugyan, s ostroma alkalmával az ellenségnek vitézül ellen is állott: ánde a boszászi, vagy poszaszini csata után a sereg egyik szárnyvezérével, Lábatlan Györggyel, ki annak daczára, hogy a török harcmodora előtte ismeretlen nem vala, a pogány fogságába jutott s Konstantinápolyba vitette, Szilágyi lefejeztetett, Lábatlannak sikerült azonban a haláltól menekülnie egy jó összeg váltságdíj által ³⁾).

Az 1478. évre vonatkozólag Griseliniben olvassuk ⁴⁾, hogy Keve, Posazia és Horom ⁵⁾ várak oly rossz állapotban voltak már, hogy támadásnak nem bírnának ellent állani. A budai országgyűlés tehát Mátyás király elé oly törvényjavaslatot terjesztett, mely szerint a végvárakat a temesi gróf egyesült erővel javíttassa ki, miután az e vidékbeli lakosok nincsenek oly állapotban, hogy azt önerejükkel megtehessek.

Mátyás király halála után végkép letűnt Keve várának s vármegyének létesillaga, mert elhomályosítá azt a félhold mindig növekedő fénye. Legalább Bárány innen számítja Keve vármegye leáldoztát ⁶⁾, mi annyival bizonyosabbnak látszik lenni, miután a már Mátyás életében igen elnéptelenült Keve s Horom földjén ismét szerbek telepítették le vendégkép, kiknek Grego-

¹⁾ Hunyadiak kora X. 527. lap.

²⁾ Magyarország történelme. II. 408. lap.

³⁾ Hungaria Diplomatica II. köt. 87. lap.

⁴⁾ Geschichte des Temeser Banates. 44. lap.

⁵⁾ Horom vára a mai Új-Palánka helyén állott s külön vármegye központja volt, a mely 1494—95 táján még létezett. (Pesty Fr. „Századok.“)

⁶⁾ Temes vm. emléke 148. lap.

rievits János despotájuktól, ki Magyarországól függött s kinek birtokai Magyarországnak kiegészítő részei voltak, ama területek Janopolnak is nevezettek ¹⁾

De Keve neve már tudtommal sem az 1445. évi 22. t. cz. 3. §., sem az 1518. évi 1. t. cz., sem egyéb okmányban nem fordul elő, noha az 1518. évi 36. t. cz. szerint Temes, Torontál, Bács, Valkó, Pozsega és Szerém az alsó részek őrizete végett a harcbaszállás kötelessége által fölmentetnek ²⁾.

1519-ben Keve vármegye Krassó s Horommal Szörény vármegyébe — itt tán comitatus már bánságot jelent — kebeleztetett ³⁾. Mások — mint Sprunner — Keve bánságot emlegetnek, mely Verbőczy idejében is létezett ⁴⁾, melyet Pesty Frigyes igen valószínűtlennek tart ⁵⁾.

Mások, mint Timon, kik Macsóval határosnak mondják, a macsói bánság kiegészítő részének hiszik Orbacz vármegyével együtt ⁶⁾. Végre mások — mint Bárány ⁷⁾. — Keve vármegyét Torontál, Temes és Krassóval a lugosi vagy karánsebesi bánsághoz tartozónak vélik, mely a török uralom alatt az erdélyi fejedeimektől függött volna.

A XVI. és XVII. században sűrű fátyol borúl az egész vidékre, mert hisz a török hódítás halált és éjt terjesztett e hajdan virulásnak örvendő tájakra, min csodálkozni épen nem lehet, tudván, hogy a török a meghódított területeken az igazgatás minden szakában a maga törvényeit hozta be nemesak, hanem ennek következtében a vármegyék nevei is az alkotmánnyal együtt eltűntek, sőt a megyék határszéleit is letörülte alföldünk térképéről ⁸⁾.

¹⁾ Bárány Temes vármegye emléke. 164. lap.

²⁾ Tudomány. gyűjtem. 1836. V. köt. és Kovachich J. Nic. Sylloge Decretorum Comit. 98. 323. lapja nyomán.

³⁾ Lehotzky Stemmograph I. 127.

⁴⁾ Corp. iur. Trip. ad decretum Mathiac Regis IV. ad annum 1478. Szegedy.

⁵⁾ A temesi bánság elnevezésének jogosulatlansága. Pest, 1868. 13. lap.

⁶⁾ Inago novae Hung. 14. lap.

⁷⁾ Temes vármegye emléke. 61. lap.

⁸⁾ Salamon Ferencz A török uralkodás Magyarországon. Budapesti Szemle IX. 326. lap.

Annyit tudunk Tarnóczy András, a budai pasánál volt követéséről sept. 15-én kelt jelentéséből, hogy 1549-ben Keviből nála földművesek voltak, kik nejeiknek s árváiknak visszaadatását követelték. (l. Kovachich *Scriptores rer. hung. minores* I. 91. lap). Griseliniből még tudjuk, hogy Keve vára Miksa király uralkodása alatt (1564—1576.) egy török bey parancsnoksága alatt állott, ki a temesvári két-lófarkú pasa hatósága alá tartozott, s ki 1691. táján a pozsegai pasa főparancsnoksága alá rendeltetett ¹⁾, minek hitelességeért nem kezeskedhetünk, miután Ahmed szultánnak egy 1614-ik évben kelt intézkedése folytán Magyarország török iga alatt nyögő területe négy helytartóságra s ezekben 25 szandzsákságra osztatott ²⁾. Valószínű tehát, hogy Keve vára a budai helytartóság, vagy beglerbégséghez tartozó szendrői vagy szerémi szandzsáksághoz, mint legközelebbikhez tartozott, mert Pozsega a nagy-kanizsai helytartóságba esett, a temesvárinak területe pedig a Maroson túl terjedett ³⁾.

Végre fordult a koczka, a török hatalom szerencsésjének esillaga letűnt, s a karloviezi és passaroviezi békekötés meghozá a magyar föld szabadsághajnalát. Végre megszabadult a Temesköz is a korán igájának nyomása alul, s ki lön szorítva e haza határaitól az izlam törvénykezés, ki az izlam nép, s ki az izlam név is. Messzeterjedő puszták hirdeték a százados tüzzelvassal eszközölt dülásokat, öldökléseket, s a keresztyén népnek alig egy századrésze maradt meg életben!

Az 1712. évi országgyűlés karai s rendei elszámálják már a visszakeblezendő megyék neveit: Temest, Torontált, Bácsot, Valkót, s az 1715. évi 92. t. cz. tényleg be is keblezi azokat, de Kevéről egy szó sincs sehol.

Nincs tehát kétség, hogy valamint az említett megyék 1779-ik évig a bécsi udvari kamara, illetőleg a cs. hadi tanács, s végre a bécsi hadügyminiszterium hatósága alatt maradtak, úgy a régi Keve vidéke s egyéb területek is, melyeken a mai határország szerveztetett, ugyanazon hatóság alatt nemcsak volt, hanem ugyanaz alatt mai napságig meg is maradt.

¹⁾ Geschichte des Banates 82. lap.

²⁾ Budapesti Szemle. IX. 327

³⁾ Ugyanott.

Végre 1871-ben ütött az óra. Ő Felsége a legfőbb hadúr 1871. jun. 8-án kelt legfels. rendelete folytán a magyar- s horvát országgyűlések előterjesztései s számos értekezlet folytán az egész határvidék alkotmányos polgárosítása ki lőn mondva, s a talaj előkészítésére az átmeneti kormányzás szabályai kihirdetvék.

Vajjon a katonai fegyelem szigorú kormányformájához szokott nép az alkotmány áldásait fölismerendi-e, azt a legközelebbi jövő fogja bebizonyítani.

Mi csak Névtelen Jegyzőnk jeles magyaritójának, Szabó Károlynak jegyzetét idézzük még, mely Keve vármegye történetét legalább nagyjában kiegészíti. Keve vára (Castrum Keve) — mond ő, — hajdan nevezetes végerősség és egyszersmind Keve vármegye székhelye volt, melyet a mohácsi vész előtti okmányaink gyakran emlegetnek. 1716-ban e vár a töröktől visszafoglaltatván, az 1739-iki belgrádi béke értelmében szétromboltatott. Ma helyén Kubin, vagy Kovin nevű falu áll.

Mielőtt azonban jelenlegi állását rajzolni, szükségesnek tartjuk meghatározni, vajjon Comitatus Keviensis az idézett okmányokban valóban vármegyét, s Comes de Keve csakugyan főispánokat jelentett-e? mit annál inkább kell fejtegetnünk, miután veterán tudósunk s társulati tagtársunk Botka Tivadar a „Századok“ 1870. VIII. s 1871. V. s VI-ik füzeteiben a Verbóczy Tripartitumában közlött vármegyék hitelességét és 72 számát oly éles kritikával devalválja.

Lássuk mindenekelőtt, vajjon Kevének eddig rajzolt helyzete megletel-e az ő általa oly ügyesen kimutatott ős vármegyei jelleg- és vezérelvnek. Ugyanis

1-ször. Kevén mind a municipalis mind a hadi életnek kel- lékei és tényezői föltalálhatók; mert noha a vármegyei municipalis életnek nyomai a történelem hullámaiba elmosódtak, — ha csak ilyennek nem akarnók tartani azon esetet, midőn Leo bibornokot, mint említők Keve várában letartóztaták, — mint városnak municipalis jogait azonban alkalmunk volt elszámolni. Hozzáadandó, hogy azt is kimutattuk, miszerint mint királyi birtokot II. Endre Margit nővérének adományozá több helységgel együtt. Hogy hadi életnek jeleit adá mint castrum eredetétől fogva elpusztulásaiig, eléggé láthattuk.

2-szor. Keve területén nemesség is lakott, mit nemesak a 159-ik lap 7-ik jegyzetében, hanem egyéb okmányok által is bebizonyítottunk.

3-szor. Keve vármegye s Torontál vármegye nemességével 1347-ben Olnason (Torontálban) az alnádor közgyűlést tartott, s egy ilyenén maga Gylet nádor is elnökölt. Tebát a harmadik jelleg is félreismerhetlen.

4-szer. Hogy Keve vármegye földterülete hajdanában nagyobb is volt, onnét is kitetszik, mivel Horom s Posácza vármegyék csak a XV-ik században fordulnak elő, s hogy Keve területe Dunántúl is, a Száva és Morava között is terjedett. Valószínű tehát, hogy azon két megye, s a nándorfehérvári terület Keve vármegye testéből hasított ki, noha ennek tényét s idejét okmányilag eddig nem sikerült bizonyítani. Még erre is kerülhet egykor a sor.

5-ször. Keve váráról s később városáról sehol sem olvassuk, hogy más vármegyében létezett volna. Ellenkezőleg több elpusztult helységnek bennlétét okmányokból sejtjük.

De vannak más érvek is melyek Keve vármegye ősisége mellett bizonyítanak.

1-ször. Mert az okmányilag idézett főispánok közül többen Krassót, Torontált vagy Szörényvármegyét is egyidejűleg kormányozták. Ezeknek várispánságáról nem lehetvén szó, Kevének is valóságos vármegyének kellett lennie.

2-szor. Több comes Keviensis volt comes curiae regiae, judex curiae, vagy pincernarum regialium magister, sőt nádorra és erdélyi vajdára is akadunk. Ki fogja hinni, hogy országos zászlósok egy határvidéki várnak egyszerű ispánjai valának?

3-szor. A várispán más vár kapitánya ugyanazon időben nem lehetett, míg a várkapitányság több ízben össze volt kapcsolva a főispánsággal, mi évkönyveinkben nem oly ritka tünemény.

4-szer. Valamint több ízben más vármegyék társaságában, úgy Temesköz 8 vármegyéje között Keve is mindig előszámlálattik ¹⁾, mi szintén lehetetlen, ha csak várispánság lett volna.

Záradéknul s könnyebb áttekintés végett legyen szabad a főispánok eddig kiböngészett sorát ide csatolnom:

¹⁾ Temes vármegye emléke 147. lap.

1201. Achilleus comes curiae. Fej. Cod. Dipl. II. 387. lap.
 1208. Miklós comes curiae. Árpádkori Új Okmánytár VI. 325—
 335. és Fej. Cod. Dipl. III. 1. 68. lap.
 1209. Márton N.-Fehérvár kapitánya. Fej. C. Dipl. III. 1. 82. lap.
 1210. Miklós. Ungar. Magazin. 1792. és Müller Jus publicum.
 1211. Marcellus comes curiae. Ung. Magazin, azután Lehotzky
 Stemmatogr. I. 127.
 1212. Bank nádor. Fej. Cod. Dipl. III. 1. 116., és Árpádkori Új
 Okmánytár 354.
 1213. Poth de Hedervár. Fej. Cod. Dipl. III. 1. 149.
 1213. Hugo. Árpádkori Új Okmánytár VI.
 1214. Sebastianus. Lehotzky Stemmatogr. I. 127.
 1219—20. Jula de Ráthold országbíró. Fej. Cod. Dipl. III. 1. 272.
 1221. Lőrincz de Ochuz kir. pohárnok. Theiner Monum. Hist.
 Hung. Sacrae I. 48.
 1225. Bank. Jerney M. Nyelvkincsek.
 1235. Calo János. Fej. Cod. Dipl. IV. 1. 27.
 1238. Jula országbíró. Fej. Cod. Dipl. II. 1. 27.
 1271. Lőrincz, Ochuz fia, kir. pohárnok. Fej. Cod. Dipl. V. 2.
 82. IX. 6. 27. és Hazai Okmánytár II. 12. 14. 1.
 1273. Lőrincz Ochuz fia kir. pohárnok. Kevy és Crasv. Árpádkori
 Új Okmt. IV. 21. 23. 27. Ugyanaz : Comes de Zevrin
 et Krassó. Windisch Ung. Magazin s Müller Jus publ.
 1274. Miklós kir. pohárnok. Hazai Okmánytár I. 64.
 1288. Jula. Fej. Cod. Dipl. V. 3. 320. s 410.
 1340. Zechen Tamás erdélyi vajda. Fej. Cod. Dipl. XI. 471.
 1347—64. Ugyanaz. Fej. Cod. Dipl. IX. 3. 560.
 1366. Heem Benedek báró, Keve s Krassó. Fej. Cod. D. IX. 3. 543.
 1389. Korogh István. Fej. Cod. Dipl. X. 1. 516.
 1433. Thallówezy Máté N.-Fehérvár kapitánya. Fej. Cod. Dipl.
 X. 7. 466.
 1439. Thallówezy Frank. Gróf Teleki J. Hunyadiak kora X. 55. l.
 Ime, ez vala Keve vármegye múltja. Nem lesz tán érdek-
 telen Kubin jelen képét is ide iktatni, úgy, a mint azt rajzolla-
 tom főt. Diomelly Ferencz róm. kath. lelkész és esperes úrhoz
 intézett kérdéseim, és szíves közbenjárása következtében t. Ko-
 zary Sándor orvos és a kubini gazdasági egyesület elnökének 1870.
 július 27-kén kelt levele nyomán. Ugyanis :

1. Kubin helység alapításának ideje nem tudatik. Új gyarmatosítása 1760. utánra esik ¹⁾).

E pontra vonatkozólag a fönt érintett esperes úr megjegyzi, hogy a plebánia évkönyvei szerint Kubin alapját megveté bold. emlékü Mária Terézia királynénk 1770. június 6-án kelt parancsa. Ezen év október végén már 80. új ház épült föl. Következő évben már 216. ház állott. A plebánia szintén ugyanazon évben lön alapítva, noha anyakönyvei 1766. óta léteznek 1772-ben lön letéve a róm. kath. templom alapköve. A mostani — a csanádi egyházi névtár szerint — 1830-ban épült.

A görög-keleti egyháznak dr. Deszpinitz Péter szíves levele (1870. sept. 19.) szerint 1712-ben itt már protopopiája vagyis esperessége vala, temploma később épült.

2. Kubin most a német-bánsági ezred egyik századának székhelye. Ezzé a katonai parancsnokság iratai szerint 1771-ben lett.

3. Kubin határának kiterjedése 17,782 t. k. hold. Ebből:

a) erdő	744	hold	
b) szántó föld	5,134	„	1091 □°
c) rét	2,439	„	346 „
d) gyümölcsöskert	367	„	635 „
e) szőlő	184	„	306 „
f) majorok és áradmányi földek	197	„	576 „
g) kincstári adómentes telkek	1,018	„	632 „
h) adómentes legelő	7,697	„	153 „
Összesen	17,782	„	3739 „

Miből a vagyonosság kézzelfogható.

4. Kubin síkságon fekszik. Talaja agyag, homok, kovag, mész és salétrom vegyülékéből áll, mely a humussal egyesülve, termékenységet szüli. E termő föld 2—4' réteget képez.

5. A lakosok földmivelés- és baromtenyésztéssel foglal-

¹⁾ Ozoernig Ethnogr. der östr. Monarchie III. köt. 270. lapja 1770-re teszi, de megjegyzi, hogy egyike a legrégebb szerb helységeknek a Duna balpartján, mely évben szerbek s németek újra megszállák, minthogy a passaroviczi béke idejében részleg még lakva volt. (Ugyanott 131. lap.)

koznak. A fötermények buza és kukoricza. A sertésenyésztés nagyban üzetik.

6. Várromnak nyoma sincs az egész határban ¹⁾, sőt a lakosoknak ilyenről sejtelmük sincs. Egy halmon azonban — melyet várnak neveznek s mely két szabálytalan árokkal van bekerítve — áll egy őrház 14 legény s két tiszt számára, mely a határőrség-század inspectiói állomása.

7. Kubin a határőrség joghatósága alatt állván, a császáron kívül más földesurat nem ismer.

8. Kubin századához tartoznak Plosznitz és Osztrove helységek lakosai is. Kubin különben egy őrnagy állomáshelye, ki a német-bánsági ezred balszárnyparancsnoka.

9. Kubin 1870-ben számlált: 11 kincstári, 6 községi s 608 magánházat, összesen 625 házat.

10. A lakosság száma 4448. Ebből férfi 2150, nő 2296, kik nemzetiségre nézve német, szerb s románok majdnem egyenlő arányban. A németek között 14 protestáns van, a többiek róm. kath. vallásuak, a szerbek s románok gör. kel. vallásuak.

11. A katolikus iskoláknak négy elemi tanítójuk s 150 tanoncuk van.

Ez volna tehát a mai német-bánsági ezred egyik helyének s helyhatóságának régi s jelenlegi képe. Megvalljuk, régi képe, míg Magyarország keretében állott, minden tekintetben érdekesebb volt, mint a mostani a katonai szervezet alatt. Múltja mindenestre dicsőbb, mint jelene.

E helység tevékeny lakosai azonban remélni engedik, hogy történelmi múltjuk földéritése után ők is az alkotmányos élet jótékonyosságát — a szabadabb mozgást — élvezhetvén, igyekezendek a magyar hazának díszére válni s javára közreműködni. Mi hogy úgy legyjen, szívből kívánjuk.

IVÁNFI EDE.

¹⁾ Deszpinitz úr azonban ilyennek létét állítja. Szerinte a vár mintegy szigetet képezett a Dunavacz nevű Dunaág s Ponyavicza vize és egy csatorna között, mely a várt a helységtől elválasztja, sőt néhány árok s falmaradék is látható.

Könyvismertetések, bírálatok.

III.

„A magyar királyság alkotmánytörténete a szatmári békekötésig.“ Az olvasó-közönség számára írta Ladányi Gedeon, a helv. hitv. debreczeni főiskolában történelem tanára.

Debreczen, kiadja ifj. Csáthy Károly. 1871.

Vannak a nemzetek életében bizonyos intézmények, melyek vörös vonalként húzódnak végig a nemzetek összes szellemi életén, ennek geniusává, lelkévé válnak. A művelődés minden ágára, mely a nemzet kebelében sarjadzik fel, jótékony befolyást gyakorolnak s a nép polgárisultsági s haladási mozgalmainak irányt szabnak. Békében fölvirágoztatást, a rázkódások idején bátorságot, s a kétségbeesés küzdelmei között hitet kölcsönöznek.

Ily intézmény — ha szabad nemzetünk szerves rendszabályainak összeségét így neveztünk — maga a magyar alkotmány.

Van-e eszme, mely inkább a nemzet életéhez lenne növe, mely inkább termékenyitené s éltetné annak összes tevékenységét, mint az alkotmány eszméje?

Az alkotmány volt az, mely történetünk hajnalán őscinek, s így a késő unokáknak is hazát adott.

Mert képzelhető-e, hogy e maroknyi nép annyi ellenséggel küzdve, képes lett volna hazát szerezni, ha veleszületett vitézségével még az etelközi szerződés pontjaiban kifejezést nyert bölcs szerkezet s törvényes rend tisztelete nem párosúl?

Az alkotmány volt az, mely e nemzetet a nálánál műveltebb s hatalmasabb európai államok családjában fűntartá, mely részszerű önkormányzatával megtöré a félhold uralmát s szívós-

ságával megőrzé a beolvasztó politika eselszövényei ellen a magyar fajiságot.

Végre az alkotmány az, mely szabadságot, vallási s nemzeti türelmet lehelve, a magyar nemzet erkölcsi életképessége s józan értelmességének legfőbb bizonyossága. Hozzá hasonló csak egy van Európában, s ez a britteké. Csak e két nemzet bír történeti alkotmánynyal, mely nem egy háború sikerén vagy forradalom romjain, hanem évszázados szokások, erkölcsök s hosszú történeti fejlődésen alapszik.

De míg Anglia alkotmányát az egész művelt világ emlegeti, míg Montesquieu eszményül állítja Európa elé, Macaulay, Stuart Mill s a német jogbölcseleti irodalom hősei Gneist, Fischel Anglia alkotmányára oly sok időt s gondot fordítottak, addig a mi alkotmányunkról, melyet ha fejlődéséért nem is, de korára nézve Európában mindenesetre elsőség illet, nemcsak a külföldi publicistikai irodalom hallgat, hanem még hazai tudósaink sem fejtettek ki valami nagy tevékenységet alkotmányos intézményeink történeti földolgozásában.

Koszorús történetiróink, Szalay László, Horváth Mihály kiterjeszkednek ugyan köztörténeti remekműveikben az alkotmány történetére is, gr. Cziráky híres közjogi munkájára, Virozsil, Bartal, a Kovachichok, Szlemenics, Wenzel Gusztáv s mások ezen irányú működéseire örökre hálával fogunk bár megemlékezni, mindannak daczára nem állíthatjuk azt, hogy alkotmányunk történetét eddig összeállítva s títzetesen fejtegetve birtuk volna, csak Ladányi Gedeon szorgalma s ügybuzgóságának köszönhetjük azt, hogy ma már két vastos kötetben alkotmányunk története az olvasó közönség kezei közt van.

Teljesen méltányolni tudjuk szerző érdemeit s egyúttal azon nehézségeket is, melyekkel műve elkészítésében küzdenie kellett.

Köztörténetünk ugyanis, melylyel az alkotmánytörténet a legnagyobb összefüggésben áll, most a leváltári kutatás korát éli. Számtalan adat még elrejtve fekszik előttünk, mely alkotmányos intézményeink fejtvényesebb kérdéseire tisztább fényt vetne, s így nem róható föl vétkül szerzőnek az, hogy több fontos kérdésben kénytelen a hypothesis ingó talajára állani.

Másrészt épen ezen körülményből származik az is, hogy szerző különös kedvvel időz a köztörténet nagyobb szabású eseményeinél és sokszor megfélelkezve, hogy czélja az alkotmány történetírása, nem annyira alkotmányos intézményeink belső fejlődési procedurájára, mint a külső okokra látszik nagyobb figyelmet fordítani.

Terünk szük kerete nem engedi, hogy bővebben ismertessük e művet, bármennyire örömet foglalkozunk is vele, de a mű 927. lapra terjedvén, oly nagy terjedelmű, hogy meg kell elégednünk, ha olvasóink tájékozására csak rendszerének ismertetésére szorítkozhatunk. Röviden megemlítjük, miszerint a bevezetés után szerző az Árpád-dynastia korszakának tárgyalásába bocsátkozik, s a magyar állam népe rendi- s osztályviszonyainak megismertetésével Sz.-István politikai rendszerét s az új királyság alkotmányát tárgyalja, kiterjeszkedvén azon kérdésre is, vajjon kötött-e Sz.-István a nemzettel új közjogi szerződést? S hathatós érvekkel igyekszik Kovachichot azon nézetében megcáfolni, mely szerint ő István királyt új közjogi szerződés alkotójának tartja, Hartwik krónikájára támaszkodva. Ezután azon viszonyt tárgyalja, mely István királyi hatalma s a nemzet szabadsága közt érvényesült, nemkülönben éles szemmel vizsgálja az akkori feudális átalakulásokat is.

Az aranybullát, mely az angol Magna Chartával egyidejű, beható vizsgálódás tárgyává teszi, ennek okaival, tartalmával, czéljával, fontos következményeivel s az 1231-iki törvénnyel bőven foglalkozván. Miután az Árpádok egyéb az alkotmány történetében fontossággal bíró intézkedéseit tárgyalja, a kormányrendszerre s a vármegyék alakulásaira fordítja figyelmét, kitérve, hogy kik vettek részt a megyék congregatióiban, hogy vált a szolgabírótság a nemes s nem-nemes elem összekapcsolójává, mily nagy a bírák, a vármegye más tisztviselőinek (várispán, alispán) s általában a megyegyűlések hatásköre? E kérdések tárgyalásával a második részre, azaz a vegyes dynastiák korszakára tér át, ezt a királyválasztás s az Anjou-dynastia örökösödési jogának fejtegetésével kezdvén meg.

Az Anjou-királyok után, kik alatt a kormányzat rendszere ugyanaz volt, mint az előbbi korszakban, azon hiányt pedig, mi

az 1291. *) évi törvény mellőzésével előállott, eléggé pótolá a a megyék fejlődése, Mária, Zsigmond, Albert, I. Ulászló és V. László alatt a nemzeti- s olygarcha-visszahatás befolyását az alkotmányra tünteti szem elé.

A nemzeti reactiót Mária s Zsigmond alatt, s a főiri reactió kezdetét Albert alatt szintén behatóan, külön tárgyalja. Midőn Ulászló uralkodása, az interregnum, a királyság reactiója Mátyás alatt a Jagellók s az olygarcha-reactió korszakát befejezné, áttér a harmadik korszakra, t. i. a Habsburg dynastiára. Ott ugyanazon rendszert követve, mit az Anjouknál láttunk, a királyválasztás s a trónörökösödés kérdéseit tárgyalja mindenekelőtt, s két alszakaszban, úgymint: „A nemzet más alkotmányos jogai“ s „Az alkotmány teljes fölforgatása Leopold alatt,“ e korszakok kihatóbb köztörténeti korai s eseményei szerint fölosztva, minők amott: I. Ferdinánd, Miksa, Rudolf, II. Mátyás, II. Ferdinánd, III. Ferdinánd alatti időszakok stb., emitt pedig a vasvári béke, az alkotmány teljes eltöröltetése, az örökös királyság megalapítása, Erdély végleges meghódoltatása, Rákóczi Ferencz forradalma, a száz sérelem, a gyöngyösi, egri, szécsényi gyűlések, a nagy-szombati conferentia, a rozsnyói tanácskozmány s az ónodi gyűlés, József király országgyűlései s egyebek végre a szatmári béke megannyi nevezetesebb eseményeinek befolyása szerint tárgyalja alkotmányunk viszontagságait.

Mindezekből látjuk, hogy a szerző kiindulási pontúl a köztörténet kihatóbb eseményeit vette s inkább az alkotmány kül-, mint beltörténetét helyezte világosságba; mindannak daczára nem mondhatjuk, hogy a beltörténet figyelmen kívül hagyatott, sőt több helyütt tapintatosan ügyesen vannak azon szálak összeszedve, melyekből egyik-másik intézményünk az idők folyamában felsarjadzott.

De bármily elismeréssel vagyunk is egyrészt szerző fáradtsága s szorgalma, másrészt azon hézagot pótló jeles mű iránt, melylyel publico-történetirodalmunkat gazdagította, lehetetlen két fontos körülményre szerzőt nem figyelmeztetnünk.

*) E törvény jogot adott az országnak legfőbb hivatalnokai (nádor, országbíró, tárnok, cancellár s az 1298-iki királyi-tanács) választására. Az Anjouk alatt maguk a királyok gyakorolták e jogot. (Ladányi „Alkotmánytörténet“ 199. lap).

Az egyik a mű kezdetét, a másik befejezését illeti.

Általánosan ismeretes, hogy alkotmányunkat némelyek Szt.-Istvántól származtatják, míg mások az etelközi szerződés híres hét pontjában látják letéve az alapot, melyen a magyar alkotmány kifejlődött.

Azok — mert czélzatosságuknak nem felelnek meg — nem adnak hitelt Béla király névtelen jegyzőjének, s úgy látszik, sem Constantinus Porphyrogennek, sem Böles Leónak, sem Georgios Monachosnak, sem Leon Grammatikosnak, annál kevésbé a krónikáknak, s azt állítják: az egész etelközi szerződés nem egyéb mystificationnál. Ezek, t. i. hazai íróink s a jobb érzelmű külföldiek azokkal ellenkezőleg nem látnak okot, mely a legkritikusabb kútfőbűvárt is arra indítaná, hogy említett hitelt érdemlő forrásainkban kételkednék. Annál kevésbé történhetik ez, minthogy különféle forrásaink egybevágók s hamisításra a legkisebb ok sem forog föl. Hanem természetesen a sceptiktus külföldi pártnak ezen állításával, mint okból a következmény, egy másik állítás is összefügg. Ugyanis ők kereken tagadva minden etelközi és pusztaszeri szerződést, egyszerűen Istvántól származtatják az alkotmányt, de azonnal hozzáteszik, hogy ezen alkotmány sem volt ám magyar, hanem a keresztyénség elfogadásával e barbár népre István egyúttal a frank alkotmányt is ráerőszakolta. Elég legyen e tekintetben a többi között Piringer „Ungarns Banderien“ czimű művére hivatkoznom. Ezek ellenében hasztalan idéznők Sz.-István I. végzeménye 8. fejezetét, hasztalan az újabb írókat, — stat pro ratione voluntas.

Ők kimondták, hogy a magyar nép barbár, vérszopó, ennek oly értelmes alkotmánya, mint az etelközi nem lehet.

Ladányi Gedeon mindezeket nálamnál sokkal jobban tudja s ő a leghatározottabban ragaszkodik a Cziráky, Bartal, Horváth Mihály, Szabó Károly és egyéb történetíróink ma már meg nem czáfolható meggyőződéséhez, sőt művében több helyütt határozottan az etelközi szerződés pontjait tartja alkotmányunk alapjának, s mégis azon hibába esett, hogy alkotmányunkat Szt.-Istvánnal kezdi meg, pedig már egy századdal előbb birtunk szerves alkotmánynyal. Igaz s nem tévesztettem szem elől, hogy Ladányi műve cziméül a „Királyság“ alkotmánytörténetét vevé,

s így csakugyan helyesen cselekedett, hogy Szt. Istvánnal, mint az első királylyal kezdé meg az alkotmány történetét.

De ismét kérdem, helyesen cselekedett-e akkor, midőn ily nagyszabásu műben nem vette föl alkotmányunk alapját, mely — a vérszerződés t. i. — mint a kitünő történettudós, Szabó Károly mondja: „a magyarság leendő életének legbiztosabbzáloga volt, legfényesebb bizonytsága a magyar nemzet akkori józan értelmességének a törvényes rend fiszteletével párosult szabadságszeretetének, egy szóval erkölcsi műveltségének. Az őseinket vad vérszopóknak, meztelen barbár csordáknak rajzoló idegen tudósok gúnyjai s rágalmi ellenében, kik elfogultságból, tudatlanságból vagy nemzeti ellenszenvből nemzetünk becsmérélsét tüzték feladatukká, minden magyar bitszke önérzettel mutathat a természetes józanésszülte, alkotmányra a IX-ik században, mikor még Európának ma műveltebb s boldogabb nemzetei ehhez hasonló nemzeti egységgel s polgári alkotmánynyal nem dicsekedhettek.“ („A vezérek kora.“ I. fejezet 43. l.)

Újra bangsúlyozom, hogy igénytelen nézetem szerint, minden tekintetben helyes lett volna kiterjedni a vérszerződésre is; mert míg egyrészt a fölülletes olvasó, különösen a roszakaratú külföldi, ki nyelvünket nem értvén, csak czíme után ismeri e művet, hamar azt gondolhatja, hogy most már maguk a magyarok sem tartják méltónak a Szt.-István előtti időszakra visszatérni s csupán első királyuktól származtatják alkotmányukat, — addig másrészt soha sem lehet a Szent-István alatti reformokat, a keresztyén polgáriasodás s a frank capitularek befolyását tiszta színben látni, a nemzeti reactiót a maga valódi nagyságában fölfogni, míg az adatok szük köréhez képest bár, de minden erőnkéből nem iparkodunk az igazi ősmagyar s minden külbefolyástól ment alkotmányt a maga eredetiségében kutatni, s alaposan körvonalozni.

Ennyit a mű kezdetéről.

A befejezésre vonatkozólag szintén van egy igénytelen észrevételünk.

Nem akarjuk föltenni, daczára hogy szerző a mű czímében kijelölve a végpontot t. i. a szatmári békekötést, ezzel befejezni ohajtotta volna alkotmányunk történetírását.

Nem hisszük, hogy jeles művét csonkán fogja hagyni, annál

kevésbé sem, mert egyrészt a XVIII-ik század alaptörvényei — minők az ország területi épségéről szóló 1715: 3., a *pragmatica sanctio*t tárgyzó 1723: 1., 2., az országos ügyeknek honfiak általi intézéséről szóló 1741: 11., a koronázás idejéről s örökös fejedelem jogköréről szóló 1791: 3., az ország függetlenségéről, a törvényhozó s végrehajtó hatalom gyakorlásáról szóló 1791: 10., 12., 13., 19., az evangélikusok jogállapotát bővebben meghatározó 1791: 20. törvénycikkék s egyéb fontos eseményei e kornak — lényegesen módosítólag hatottak alkotmányunkra. Másrészt a legújabb idők nagy átalakulásai is mindenesetre megérdemlik, hogy szerző még egy negyedik füzettel toldja meg nagybecsű művét, s mi részünkről kívánjuk, hogy ezen feladatát is ép oly szép sikerrel oldja meg, minő eddigi fáradozásait koszorúzta.

Addig is, míg e negyedik füzetéről szólhatunk a Történelmi Társulat közlönyének hasábjain, ajánljuk Ladányi Gedeon nagybecsű, hézagpótló, s e mellett erőteljes, élvezhető magyarsággal írt művét az olvasó közönség figyelmébe.

WLASSICS GYULA.

IV.

„Rad jugoslavenske akademije znaností i umjetností“ Knjiga XVII. U Zagrebu, 1871. 8r.

A zágrábi akadémia munkálatainak ezen újabb kötetében két történelmi értekezés van. Az első, 1—69 l. Ljubics Simon-tól a Raguza és Velenceze közti viszonyokat 1358—1526-ig tárgyalja. Értekezésének alapjául a velencezi levéltárból másolt kútforrások szolgálnak, melyeket szerző a már elébb megjelent két kötet „*Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium*“ folytatásaként kiadni szándékozik.

Minekelőtte a kitüzött korszakról szólana, megemlíti, hogy a *chronisták* azon állításai, mintha a ragúzaiak Velenczétől elszakadási vágyukat, s hódolási szándékukat Lajos királynak már 1358 előtt, különösen az 1345, 1348 és 1357-ik években

eléadták volna, az egykorú emlékekben megerősítve nincsenek. Magyarországtól a magyar fenhatóság alól gyakran ki-kibúvó délszláv népek által elválasztva ugyanis a ragúzaiakban sohasem ébredt föl a remény, úgy, mint az északi parti városokban, hogy Magyarország segedelmével a velencei kereskedelmi nyomás alól megszabaduljanak, s ennél fogva állandó hitvei maradtak Velenczének egész a zárai békekötésig.

Ljubics értekezésének eredménye következő: Velenceze 1358. után is megtartotta vezérszerepét az adriai tengeren, 1420-ban pedig ismét kizárólagos ura lett a tengernek, s ezen uralma Ragúza által is tetteleg elismertetett. Velenceze ezen uralma föntartása végett Ragúzát új területek szerzésében a tengerparton mindenkor gátolta, s hajózását s kereskedését, minthogy mindkettőnek legnagyobb része kezében volt, kénye-kedve szerint korlátolta, úgy hogy a ragúzaiak minden erőlködése, hogy maguknak a hatalmas magyar király védelme alatt Velenczétől független tengeri állást szerezzenek, elvégre is hasztalanok maradtak. Szolgáljon például azon eset, mely Velenczének a ferrárai herceg és szövetségese a spanyol király ellen viselt háborúja idejében történt. Ragúza ezen háború alatt, minthogy Nápolyban nagy kereskedelmi szabadalmakat élvezett, a spanyol király pártján állott, s hadának élelmi szereket szolgáltatott. Velenceze miatti boszúból s Ragúza hajózása s kereskedése megrontása végett oly magas vámot vetett a ragúzai hajókra, hogy azok Velenczével a kereskedést majdnem egészen megszüntetni kénytelenítetttek. „A mi hajózásunk — úgy hangzik a velencei vámtörvény bevezetése — egy idő óta nagyon csökkent s folyvást stüllyed; ennek oka az idegen, de kivált a ragúzai hajók szaporodása, mivel a ragúzaiak bőségében levén a fának, vasnak és hajósoknak, rövid idő alatt könnyűszerrel nagy hajórajt építettek s folyton folyvást építenek, nagy kárára és rövidségére a mi városunknak.“ Velenceze ama káros tilalmat csak 1509-ben, a cambraisi szövetség idejében a ragúzaiak által tett szolgálatok jutalmául vonta vissza.

Más oldalról szerző ártatlannak találja Velenczét mindazon átlítólagos fondorkodásokban Ragúza önkormányzata ellen, melyekről őt a ragúzaiak, gyöngeségük tudatában, félelemből s gyanakodásból a magyar és más udvaroknál, melyeknek pártfogását keres-

ték, vádolták vala, mely vádak a ragúzai chronisták által följegyez-
tetvén, a történészek előtt mind maig hitelt nyertek. Velenceze, ér-
tekező szerint, ellenkezőleg, a török veszély növekedése óta a
ragúzaikat a birtokukban levő tengerparti rész mintegy ingye-
nes és biztos örei gyanánt tekintette, mely part bárki más kezében
az ő kereskedésének veszedelmes, a törökében valóban végzetes
lett volna; azért önállásukat, noha azt több ízben könnyen
megsemmisíthette volna, gyakran egyéb ellenei is, de különösen
a törökök ellenében készséggel védelmezte. Az eddig uralkodó
téves fölfogásból kiindulva tartották azon levelezéseket is, me-
lyeket Velenceze a török veszély idejében Ragúza egynémely pol-
gáraival folytatott, szintilyen, Ragúza önállása ellen irányzott
fondorkodásoknak.¹⁾

A kémkedés s hírhordogatók a csekély és gyanakodó
Ragúzának később is egyik hathatós eszköze maradt a hatalmas
szomszédok közt önállását fönntartani.

A második értekezésben Racski Ferencz azon kérdést szel-
lőzteti: mikor és miképen alakult át a horvát fejedelemség
királysággá? 70—89 l.

Az átalakulás idejét illetőleg eddig spalatói Tamást követ-
ték, ki a spalatói érsekek névsorában megjegyzi, hogy az első
horvát király Drzsiszlav vala. Racski „A horvát és szerb történelmi
kútfők méltatása“ czimű munkájára hivatkozva²⁾ azt állítja, hogy
Tamás névsorában — melyben a királyok csak mellesleg említ-
tetnek — e helytt hézag van, mely onnan származik, hogy a
spalatói érseki levéltár már Tamás idejében sem volt teljes, mely-
ből t. i. ő merítette volt tudósításait. A Drzsiszlavról szóló fön-
tebbi észrevétel előtt ugyanis Tamás közvetlenül írja: „Joannes
archiepiscopus fuit a. d. 914. tempore Tamislavi ducis. Martinus
archiepiscopus fuit a. d. 970. tempore Theodorii imperatoris et
Dircislavi regis.“ Ő János és Márton között Frontinian és Pál ér-
sekeket kihagyja, Drzsiszlavot pedig csak azért állítja — úgymond

¹⁾ L. Wenzel G. Marino Sanuto Magyarországról 1496—1501-
ben. „Századok“, V. évf. 76—77 lap.

²⁾ Megjelent a „Knjizsevník“ czimű folyóiratban. I. és II. évfolyam.
1864., 1865.

R. — első horvát királynak, mert 970. előtt egy okmánytsem talált, a melyben a horvát fejedelem királynak czimeztetett volna. Racski kétségbe nem vonja ugyan Tamás esperes azon állítását, hogy Tomisláv 914-ben még csak hercegi czímet viselt, de fölhozza viszont X. János pápának ugyanazon Tomiszlavhoz irt levelét s az ő idejében tartott (925. körül) spalatói zsinat iratait, melyekről Tamásnak tudomása nem volt, s a melyek Tomiszlávot már királynak czimezik. Ezek alapján a királyi czím fölvételét 914—925. közé teszi.

A második kérdést illetőleg: miképen történt az átalakulás? Racski mindenekelőtt igyekszik kimutatni, hogy spalatói Tamás azon állítása, mintha Drzsizsláv a királyi czímet a byzanci udvartól nyerte volna, össze nem egyeztethető az egykorú eseményekkel, melyek míg egyrészt Byzancz hatalmának a X-ik század elején mutatkozó stillyedéséből új fölemelkedését jelezik, másrészt azonban Byzancznak egyenes ellenségeskedéséről tanúskodnak Drzsizsláv iránt. R. valószínűbbnek tartja, hogy Tomisláv épen Byzancz gyöngesége által bátorítva, vette föl a királyi czímet s magát az által a byzanci udvar főnhatóságától függetlennek nyilvánította, támaszkodván saját hatalmára, melyet a diokléai pap is magasztal. Hogy pedig új czímének általános elismerést szerezzen: a római szék barátságát kereste, az ország egyházi ügyeinek elrendezését az ő ítélő széke elé terjesztvén.

Spalatói Tamás főntebb említett helyéből: „Ab isto Dir-cislavo caeteri successores ejus reges Dalmatiae et Croatiae appellati sunt: recipiebant enim dignitatis insignia ab imperatoribus constantinopolitanis, et dicebantur eorum eparchi sive patritii“ azt is következtették, hogy a horvát királyok koronázásánál byzanci jelvények használtattak Zvonimir idejéig, a kiről ismét egyik oklevelének bevezetési szavai után: „Ego Demetrius, qui et Suinimir nuncupor, dei gratia Croatiae Dalmatiaeque dux, a te domino Gebizo, ex apostolicae sedis legatione domini nostri papae Gregorii potestatem obtinente, in salonitana ecclesia sancti Petri synodali et concordia cleri et populi electione de Croatorum Dalmatinorumque regni regimine per vexillum, ense, sceptrum et coronam investitus atque constitutus rex...“ azt

hitték, hogy új jelvényeket kapott Gergely pápától. Racski ezen föltevést alaptalannak nyilváníttja, mert e helyen jelvények kiadásáról nincsen szó.

Noha a tudós értekező észrevételei a tárgyra új világot vetnek, a kérdést véglegesen eldöntöttnek ezzel még nem tartjuk. S. F.

T Á R C Z A.

— A Magyar Történelmi Társulat martius havi ülését, mely 7-ikén, szépszájú közönség részvéte mellett ment véghez, Horváth Mihály másodelnök úr nyitotta meg, ki azonban a folyó ügyek tárgyalásának befejeztével országgyűlési teendői miatt távozni kénytelenítettvén, az elnöki széket az értekezések föllovasásának tartama alatt elfoglalni Rómer Flórist, mint a jelenlevő választmányi tagok legidősbjét, kérte föl. Lássuk azonban az ülés tárgyait sorrend szerint.

A megelőző ülés jegyzőkönyvének szokásos föllovasása és hitelesítése után, titkár fájdalommal jelenté a társulat egyik nagyreményű, munkás és szakbuzgó tagjának, a „Századok“ szorgalmas munkatársa: Eötvös Lajos nemzeti muzeumi könyvtári őrségéd úrnak f. hó 6-kán történt gyászos elhúnytát, — s indítványozá, hogy a társulat az ifjú tudós oly korai halála fölött úgy jegyzőkönyveiben, mint közlönyében őszinte sajnálkozását fejezze ki. Az indítvány egyhangú, szomorú részvétellel helyeseltetett.

Föllovasatik id. Szent-Iványi Márton úr, Liptó vármegyei főispán levele, melynek kíséretében három eredeti és négy régi másolatú okmányt ajándékoz a társulatnak, úgymint: 1. György kalocsai érsek levele Bécsből 1583. sept. 17-kéről Joó János nádori ítélőmesterhez, Stanisith Horváth Gergely ügyében. Eredeti, latin. 2, 3, 4 és 5. Gróf Nádasdy Ferencz, gróf Zrínyi Péter és gróf Frangepán Ferencz levelei 1671. april 29-kéről a kivégeztetésük előtti napról a császárhoz és nejeikhez egykorú másolatokban. Latin nyelven; már régebben ismeretesek 6. II. Rákóczi Ferencz fejedelem sajátkezűleg irt levelkéje, koronaügyészéhez Okolicsányi Mihályhoz a russiai pala-

tinus fiainak elbocsátása iránt. Kelet nélkül, de a tartalom mutatja, hogy 1708. vagy 1709-ből való. Eredeti magyar. 7. Gróf Szent-Iványi Lászlónak, a szepesi kamara elnökének recomendatoria-levele Eperjes város követei részére, gróf Pálffy János tábornagyhoz. Eperjes 1713. január 24-kéről. Eredeti, magyar. — A szíves adomány hálás köszönettel fogadtatván, ez úgy jegyzőkönyvileg kifejeztetni, mint a hazafias adományozóval levél útján közölni határozatott.

Csicsery Antal úr Csicserből február 28-káról tudósítja a társulatot, hogy a „Századok“ illető füzetét és a titkár köszönő s egyszerű felszólító levelét vette; minek következtében a Szabács megvételeéről szóló 1476-iki magyar ének eredeti kéziratát a társulat útján ezennel teljes készséggel a nemzeti muzeumnak ajándékozza, s ugyanazon hazafias készséggel megengedi, hogy a társulat majdan kiküldendő tagjai az ének töredéke iránt levéltárában további kutatást tehessenek, ő kedvező eredmény esetében a netán föllelendő töredéket is a nemzeti muzeumnak adja által. — A lelkes adományozót az összes jelenlevők zajosan megélték. Az eredeti kézirat, miután a társulat hasonmásokat fogott róla készíttetni, átadatik megőrizés végett a muzeumi kéziratárnak.

Nagy Imre v. tag bemutatja a leleszi convent múlt kirándulásunk alkalmával a Csicsery-levéltárban fölfedezett, eddigelé legrégebb gyanánt ismert — 1271-iki — eredeti kiadványának a társulat költségén készíttetett fényképi másolatait. A Klösz pesti fényképész által igen sikerülten kiállított mű hat példányban volt megrendelve: ebből egy a nemzeti muzeumnak, egy Kaczvinszky Victor lelesz-jászóvári praelatus úr ömlgának, egy a leleszi convent levéltárának, egy Nátafalussy Kornél prémontrei kanonok és kassai főgymn. történettanár úrnak, mint társulatunk volt leleszi bizottsága előadójának s a magyarországi prémontrei rend monographjának, egy Nagy Imre tagtárs úrnak, mint a lefényképeztetés indítványozójának s eszközlőjének ajándékozatni, végre a hatodik példány a társulat irattárában megőriztetni rendeltetett. A Kaczvinszky praelatus úrnak, a leleszi conventnek és Nátafalussy tanár úrnak szánt emlékpéldányokat az épen itt időző nagytudományú és társulatunk előtt oly kedves emlékü egyháznagynak a társulat nevében Nagy Imre és Frankl Vilmos választmányi tagokból álló küldöttség adta által.

Szintén Nagy Imre bemutatja Mátray Gábor nemzeti

muzeumi főkönyvtárnok úr megismervényét, illetőleg köszönő levelét a Székely Sándor által társulatunk útján odaadományozott 20 db. eredeti XV. és XVI-ik századi okirat átvételéről. Tudomásúl szolgál.

Titkár a következő tíz új évdíjas tagot jeleti be: báró Bánffy János országgyűlési képviselő Berecztelkén, és dr. Krones Ferencz egyetemi tanár Gréczben 1871-től, Bencsik György kir. kamarás Csabajon, Korbuly Imre kir. jogakadémiai tanár Pozsonyban, Szieber Ede kir. főgymn. igazgató Lőcsén, a kir. főgymnasium könyvtára ugyanott, Strebitzky Irén a kapucinus-rend főnöke Bécsben, Fekete Fidél bécsi magyar hitszónok, Kreskay Antal áldozár és nevelő Pesten, s Ballagi Aladár bölcsészettan-hallgató Pesten. Kik is mindnyájan egyértelműleg megválasztottak. *)

Ezek után az értekezések következtek. Első volt

Nagy Imre, ki is Szepes vármegye egyik legrégebb, legfényesebb nemzetségének: a Toporczy és Görgői Görgyeknek Árpád-kori okmányait, számszerint 33. darabot, mutatta be eredetiben, s értekezőnél már megszokott diplomaticai érveléssel és széleskörű tájékozottsággal ismertette. Kifejtette minden egyes okmány tárgyát s történelmi, paleographiai vagy sphragisticai érdekét és értékét, ismert vagy ismeretlen voltát, s értekezésének befejeztével köszönetet mondott a Görgey-családnak e nevezetes régi emlékek ily ritka ép állapotban hosszú századokon át történt gondos fönntartásáért s mostani közléséért. Megemlíte egyúttal, hogy az okmányokat a „Hazai Okmánytár“-ban leendő közlés végett mind lemásolá, sőt hogy azok az Akadémia kézírattára számára is lemásoltattak, s a pecsétek ritkábbjairól — köztük egy-két unicum — rajzok készítették. Az igen becses értekezés, mely hangos éljenekekben részesült, füzetünket fogja gazdagítani.

A második értekezés Lehoczky Tivadaré volt „Bereg vármegye keletkezéséről,“ fölolvasta Deák Farkas. E több év óta tartó szaknyomozás eredményei után irt tanulmány hasonlólag meg fog jelenni a „Századok“-ban, — bővebb vázolója tehát e helyütt fölösleges. Erre következett

Ivánfi Ede értekezése a magyar államczimerről, fölolvassa

*) Megjegyezzük egyúttal, hogy a februári ülésen megválasztott tagok névsorában múlt füzetünkben „Balogh István“ név sajtóhibából áll „Balogh István“ helyett. Szerk.

Foltínyi János v. tag. Szerző, mint heraldicus, az országgyűlési czímerészeti bizottság múlt füzetünkben közölt javaslatára tesz észrevételeket, melyeknek némelyike tagadhatlanul igen figyelemre méltó érveken alapúl, s általában az egészen az a szakjártasság ömlik el, a mit Ivánfiról, mint két rendbeli pályadíjt nyert czímertani mű szerzőjéről önkényt föltételezünk. De viszont vannak oly állításai, melyeket oly heraldicai tekintélyek, mint b. Nyáry Albert és Nagy Iván nem hagyhattak szó nélkül. Ennélfogva különösen e két tagtárs részéről tüzetes és igen érdekes eszmecsere fejtetett ki. Megállapodás végre a titkár indítványára abban történt, hogy a Történelmi Társulat most is, és ezentúl is ragaszkodik a saját czímerészeti bizottsága jelentése alapján a képviselőházhoz beadott javaslatához, melyben nem a mellékországok czimereinek fölvételéről, hanem a szoros értelemben vett Magyarország czimere szabatos használatának meghatározásáról és elrendeléséről van szó. Különben Ivánfi értekezését a választmány többsége tanúságosnak véli a „Századok“-ban mint szakközlönyben, kiadni, — ennek hasábjait azonban ellenészrevételek számára is nyitva tartván. Kiváló nyomatékú volt Nyáry azon észrevétele, hogy addig, míg a külföld államai czímerük egyszerűsítésén törekednek: a mi országos bizottságunk és Ivánfi a társországok, sőt a parányi Fiumének is czimerei fölvétele által még complicálni akarják a dolgot; holott eddig is azért nem mehetett át kellőleg a nép vérébe az ország jelvénye, mert már magában is kissé complicált, úgy hogy húszféleképen is festik; hát ha még úgy megsokasítjuk: alig lesz, ki szabatosan kiábrázolni tudja. S aztán a nyolcz pályában úgyis benne van a magyar állam czimere, mely alá a többi tartományok is tartoznak.

Épen ez utóbbi állítás élő támogatásául vont elő zsebéből Dobozky Ignác v. tag, kitünő éremismerőnk, egy 1366-iki, eddig alig ismert havaselvi ezüstérmet, melyet László vajda veretett; az érem pajzsában elül látható Magyarországnak, mint Transalpina fennhatalmi államának nyolcz pályája. A vért másik oldala üres.

Végül még Nagy Iván mutatott be egy, a múlt század elejéről való curiosumot. Ez egy díszesen festett és irt s bíborba kötött diploma, a görög eredetű pesti Lika, magyarosan Farkas-család részére; e diploma erejével ennek, egy Lascaris, állítólag Paleolog-utód, a Szent-György lovagrend nagymestere által a byzanti nemesség adomá-

nyoztatik. A görög császári trónpraetendens 1721-ben Bécsben adta ki (alkalmasint jó pénzért) nemeslevelét, — melynek azonban realis értéke sohasem volt.

Ezzel a mindvégig igen élénk ülés berekesztetett.

— **A m. tud. Akadémia** történelmi osztálya martius 4-ikén tartott ülést, a mikorra Salamon Ferencz székfoglaló értekezése volt bejelentve „Leo görög császár Taktika című művéről,“ — de ez szerző roszülléte miatt elmaradt. Helyette szívesen vett s általános érdekeltséggel fogadott kárpótlásúl Frankl Vilmos, helyettes osztálytitkár olvasta föl **B o t k a T i v a d a r** lev. tagnak igen érdekes jelentését Erzsébet utolsó Árpád- király-leány azon legendájáról, melyet értekező 1867-ben Schweizban a sant-galleni könyvtár gazdag kéziratgyűjteményében fedezett föl, a mint ezt akkor a „Magyar Sion“-ban közhírré is tette.

E legenda, német nyelven írva, egy XV. századbeli codexben van, mely 683. folio lapból áll; több kéz írása, de a vörös betűk és díszítések az egész könyvben egy kéztől valók. Tartalma: Töss és Disenhofen apáczaárdák szüzeinek története, s ezek között van a 329—368. lapokon Szent-Erzsébet magyar király-leánynak, a tössi zárda szüzeinek története, a 369—441. lapokon pedig Szent-Margit magyar király-leány és a nyúlak-szigeti apácza életrajza.

A codex részleteiről értekező azt hiszi, hogy nem egy szerző művei, hanem több régi kéziratnak XV. századbeli másolatai. Valószínű, hogy az Erzsébet-legendát is Stazel Erzsébet szerkesztette, ki a többi apácza életét írta le, és a ki Erzsébet király-leánynyal egy időben élt ama zárdában; a szöveg annyit mindenesetre bizonyít, hogy szerzője egykorú volt, még pedig tössi apácza.

E legenda tulajdonképen nem volt a történelmi búvárok előtt teljesen ismeretlen. Murer XVII. századbeli krónikás, kinek adataiból utóbb a Bollandisták Erzsébet életrajzát szerkeszték, hivatkozik reá, hogy ő a tössi krónika alapján dolgozta ki Erzsébet életét. Sőt a Bollandisták egyenesen lépéseket is tettek e krónika lemásoltatására, bár ez utóbb elmaradt.

Mind a mellett azonban a Bollandisták művébe számos hiba csúszott be, melyeket most a krónika eredeti szövege alapján meg lehet és meg kell czáfolni.

E hibák legnevezetesebbike azon vérboszu vádja, melylyel III. Endre magyar király özvegyét Ágnest mind a Bollandisták, mind a régebbi schweizi historikusok terhelik, s mely csaknem épen annyira el van terjedve Schweizban, mint Tell Vilmos regéje, holott mind a kettő csak pusztá mese, és csupán az austriai ház elleni népgyűlölet szítása végett költetett.

Ágnes királyné Albert császár leánya volt, s midőn Albertet 1308-ban, fivére fia János, Vindonissa schweizi vár mellet meggyilkoltatta a regé szerint, Ágnes királyné mostoha leányával Erzsébettel visszatért Magyarországra; aztán fivéréivel, az osztrák hercegekkel nemcsak a gyilkosokat, hanem azoknak ártatlan gyermekeit, özvegyeit és rokonait is megölette, jószágait és várait tüzzel-vassal elpusztította s utóbb bűnéért vezekelve, a königsfeldi kolostorba vonult.

E vád annyira el volt terjedve, hogy maga Szalay is elfogadja és közli azt. Értekező azonban most kimutatja, hogy az eredeti tössi legenda e vádról egy szót sem említ, sőt világosan ezeket írja: „Albrecht király meggyilkolása után Ágnes András király leányával kiköltözött a sváb földre, és mind a ketten urukat, a magyar királyt gyászolván, Ágnes a mezítlábosak szerzetébe állott és felépíté a königsfeldi kolostort, kényszerítvén a leányt, hogy ő is szerzetes legyen, mi ennek tulajdon akarata is volt.“

A vérboszu hírhedett regéje tehát alaptalan.

Ezenkívül a legenda több más pontban is nevezetes adatokat szolgáltat Erzsébet viszonyainak ismeretére. — Wenzel Gusztáv, ki egy pár évvel ezelőtt maga is járt a tössi kolostorban, pártolólág nyilatkozott az előadott indokokról. Az értekezés a Történelmi Társaság látandó világát.

— Trencsényi Chák Máté nádor halálának éve és napja.

A folyó évi „Századok“ I-ső füzeté 42-ik lapján Chák Máté nádor halála idejének eddig csak találmásra hánytorgatott kérdése került szőnyegre. Miután azt történészeink Praytól kezdve mostanig 1318-ra szokták volt tenni, Sasinek maticai titkár úr a „Sl. Matica“ nevű folyóiratban egy 1320-iki okmány alapján határozottan ezen évre tűzi. Ezen nagy olygarchának, de hős hazafinak is, érdekes életrajza, mit történelmünk eddig elég szárazon tárgyalt, újabb időben a költészet, napilapok, folyóiratok és encyclopaediák tárgyává vált. Jele: hogy a mostani kor

öt a maga idejében tüneményes jelenségnek tekinti. Ennek daczára mégis nincs Chák Máté kellőleg és igazságosan megítélve. E sorok írója ezen hézag betöltése céljából jó ideje foglalkozik okmányok és adatok gyűjtésével, melyek Chák Mátét közelebbről és igazságosabban, mint eddig történt, ismertetni fogják *), s többi közt halála napját is határozottan kimutatni képesek. Ez lesz a jelen sorok föladata.

Az igaz, hogy krónikáink Chák Mátéről az 1318-ik év után többé nem emlékeznek, a mi történéseinket azon véleményre vezette, hogy ő akkor megszűnt élni. De ez tévedés, mert Chák még azon túl három esztendeig élt.

Az 1318-ik év lefolytán öt még annyira teljes erőben és egészségben találjuk, hogy in vigilia b. Laurentii martyris, a mi augusztus 9-ikére esik, személyesen elment Esztergomba a Szent-István nevű Ispotályosok Conventje eleibe, és ott Jula comesnek, ki Cháknak Léva várában hű várnagyja volt és vele minden hadjárataiban osztozva, vért ontott, Kis-Tapolcsányt (Bars vármegyében) részint ajándék, részint száz marca fizetés fejében fölvallotta. Ugyanezen fölvallást Máté még azon évi Szent-Márton napján, tehát az év vége felé, Trencsényben kelt okmánya által megújította. Mind a két okmány a budai kamarai levéltárban eredetiben megvagyon, nálam pedig hiteles kamarai másolatban megtekinthető.

A következő két évben Cháknak mint élőnek tevékenységét más időre hagyva, egyenesen átmegyek életének utolsó évére, az 1321-re, mely a megelőzőket úgy is föltételezi.

Róbert-Károly király ezen 1321-ik esztendőben in octavis purificationis B. Mariae. V. tehát február elején Temesvárott kelt adományával Ung vármegyében fekvő Thosola birtokot bizonyos Sinka nevű hívének azon záradékkal „cum praesentes nobis fuerint reportatae“ adományozván, midőn egy év leforgása után azt Sinka fiának, Churbának privilegialis alakban kiadta volna, azt mondja Sinkáról, hogy az időközben Trencsény vára ostrománál a király szemeláttára elesett. Világos tehát, hogy Chák Máté még 1321-iki február eleje után Trencsény

*) Reméljük és kérjük a jcles szerzőt, hogy annak idejében e kilátásba helyezett nagyérdékű tanulmányával is társulatunk közlönyét szíveskedjék megtisztelni.

várában ostromoltatott. E két adomány olvasható Fejéernél, Cod. Dipl. Tom. VIII. vol. 2. 357. és 358. lap.

De még ez sem derítené föl teljes bizonyossággal Chák halála idejét; mert történhetett volna, hogy Trencsény várát Chák elhalta után is bajtársai föl nem adják vala, a minthogy a Churba részére adott privilegialis donációban a király Chákot nem is említi, hanem csak azt mondja, hogy Trencsény vára ekkor „per infideles nostros ad id castrum inclusos . . . detinebatur.“ Keresnünk kell tehát egy más határozottabb adatot, mely a kételyt eloszlassa. Ezt pedig a pannonhegyi gazdag levéltár kincsei közt sikerült föltalálnunk. Ugyanis a Monasteriologia II-ik kötete 227-ik lapján meg lévén írva, hogy Dombai Miklós, ki 1319-ben vette át azon apátság kormányzását, Chák Máté ellen, az általa Pozsony- és Nyitra vármegyékben elfoglalt apátsági jézságok ügyében, mind Chák éltében, mind halála után tiltakozott; alkalmúl szolgált a jelen sorok írójának, a derék Czinár Mór akkori pannonhegyi levéltárnokot megkérni ezen tiltakozások közlésére, ki is szokott készségével a gondjai alatt levő tárból a következő okmányt szíves volt nekem elküldeni:

„Nos Conventus S. Adriani Martyris de Zala Damus pro memoria, quod nostram praesentiam accedendo Religiosus vir Frater Petrus Procurator Rndi in Xto Patris et Dni Dni Nicolai, Dei et Apostolicae Sedis gratia Abbatis Monasterii S. Martini de Sacro monte Pannonia cum literis procuratoriis ejusdem Dni Abbatis Dni sui sufficientibus, nec non Conventus monasterii S. Martini iam dicti, Qui quidem Frater Petrus protestatus extitit viva voce: qualiter Magnificus vir Magister Matthaecus de Trenchinio villam de Ujhel, quae alio nomine regia villa nuncupatur, cum portu super fluvio Vagh existente et tributo fori eiusdem ville, cum omnibus aliis utilitatibus suis et pertinentiis, itam villam Lubow similiter cum portu in praedicto fluvio Vagh constituto, ac villam Zeredahel et villam Pathvarith spectantes ac pertinentes ad ipsam villam Ujhel cum omnibus integritatibus suis et pertinentiis universis, nec non terram Debrethe inter Vagh et Dudvagh existentem juxta villam Deaky et villam Stara in Comitatus Posoniensi et Nitriensi existentes cum omnibus utilitatibus suis quibuslibet usque ad haec tempora tenuisset et violenter occupatas in jacturam praelibati monasterii S. Martini et suae animae non modicum detrimentum, et praefatus Dominus Abbas Nicolaus Dominus suus et Conventus praenotatus propter ipsorum Potentum

et praefati Magistri Matthei Tyrannidem multiforem Monasterii sui jura prosequi non potuisset; nunc vero, quia idem Mattheus Deo volente nature debitum persolvisset; idcirco quemlibet et quoslibet generaliter et singulariter ab intrusione, occupatione, emtione et detentione, et quavis callida subreptione et quosvis ac quemlibet simul et divisim abalienatione et venditione, inignoratione et specialiter Regiam Majestatem a collatione et perpetuatione (szokott styl) prohibet publice palam et manifeste Datum in octava B. B. Philippi et Jacobi Apostolorum Anno Domini 1321.“ (Capsa 36. H.)

Ebből a legvilágosabban látható, hogy Chák az 1321-ik évi első május napján kezdődő nyolczad körül halálozott meg. És mivel fontosabb láttuk, hogy ő még azon évi február elején életben volt: következik, hogy ezen időközben, mely alig tesz három hónapot, halt meg légyen.

Ily előzmények után bátran elfogadhatjuk a „Chronicon Aule Regie“ nevű cseh krónika tudósítását, mely egykorú Chákkal, és ennek a szomszédos morva földön tett hadjáratait, a cseh királylyal történt özszeütközéseit és kibékülését tárgyalván, illetékes tanúságot szolgáltat Chák haláláról, melyet 1321-ki martius hó 18-ik napjára tesz. Kezemenél most nem lévén „Dobner Monum. histor. Bohem.“ V-ik kötete, hol a mondott krónika olvasható, helyette Koppnak: „Geschichte der Eidgenössischen Bünde, Luzern 1856.“ IV. köt. II-ik oszt. idézését fogdom el, ki a 321. lapon hét jegyzékben a „Chronicon Aulae Reg.“ 381. lapjára hivatkozva, ezt írja Chákról: „der von Trentsin stirbt am 18-ten März 1321. Ibid. 381.“

BOTKA TIVADAR.

— Emlékirat gróf Lónyay Menyhért miniszterelnök-höz, Keve- és Szörény vármegyék fölélesztése tárgyában. A Határörvidék polgárisítása alkalmával a febr. hó 13-kán Horváth Mihálynál tartott akadémiai osztályértekezlet a következő emlékiratot intézé a miniszterelnökhöz:

Nagyméltóságú miniszterelnök úr!

A magyar, avagy úgynevezett „bánsági“ katonai határőrezredek 1871. évi június 8-kán kelt legfelsőbb királyi rendelettel föloszlattatván, ezen vidék f. évi január elsejétől fogva az anyaországhoz vissza-

kebleztetett, és most várja azon intézkedéseket, melyek azt polgári szervezettel, alkotmányos intézményekkel megajándékozzák.

Ezen vidék a hajdani Szörény-, Horom- és Keve vármegyék részeit foglalja magában, és így, midőn a haza integritásának elve itt érvényre jutott, nagyon időszerinti dolgot vélünk tenni, midőn a nevek jogfolytonosságára is súlyt fektetve, Excellentiádat arra kérjük, hogy a legközelebb történendő területi fölosztáskor a régi, történetileg jogosult nevek fölelevenítését figyelmére méltatni kegyeskedjék.

Nem az alulirt osztályértekezlet főladata az iránt nyilatkozni, vajjon az imént, erkölcsi és szellemi eszközökkel visszahódított ország-rész a szomszéd Krassó, Temes és Torontál vármegyék területéhez kapcsoltsassék-e, vagy önálló vármegyékre osztassék-e föl. Itt mindenestre az új kor szükségéi, a nemzet érdekei fognak döntő befolyással bírni, a mint kívánatos is, hogy úgy legyen. De azon esetre, ha a magas kormány a visszanyert területeken külön vármegyéket alakítana, ezen vármegyék területére a régi nevek alkalmazása méltán várható.

A fönlemlített három vármegye közül Horom vármegye az, melynek emlékei halványabbak, mint a többieké. Régi határait nem ismerjük, és eddig ismert okmányaink egyetlen faluról sem tesznek említést, mely Horom vármegyében feküdt. Bizonyos azonban az, hogy Horom vára a mai Új-Palánka helyén állott, és így ezen vármegye határa az új keletkezésű Fehértemplomot és vele együtt azon területet foglalhatta magában, mely a nemzet befolyásának hanyatlása korában előbb illyrbánsági zászlóaljnak, utóbb illyrbánsági határőrezrednek, végre a múlt év végeig szerbbánsági határőrezrednek neveztetett.

Ismeretes egy pár horomi főispán, valamint azon körülmény, hogy Horom vármegye követei az 1499. évi rákosi országgyűlésen részt vettek.

Horom vármegye területe semmikép nem lehetett nagy, és miután a föloszlatott szerbbánsági határőrezred területe szintén nem az, nem tartjuk valószínűnek, hogy a magas kormány ezen volt katonai vidéken három vármegyét akarna föltámasztani. Így tehát, ha az itt szerepelt vármegyék valamelyikének nevét el kell ejteni, legyen az Horom, mely a többieknél jelentéktelenebb volt.

Keve és Szörény vármegye azonban mélyebb nyomokat hagyott a nemzet történetében.

Keve vármegye székhelye a mai Kubín, melynek neve is elárulja régi eredetét. (Keve, Kövi, Kovin, Kubin). A legrégebb időtől fogva a XVI. század elejéig folytonosan találkozunk ezen vármegye közéletének nyomaival, míg csak a török foglalások el nem olták létezését. Számos főispánja, számos — noha most már eltűnt — helysége ismeretes; nádori közgyűlést tartott 1347-ben Torontál vármegyével közösen, követküldési joggal élt stb. Keve városa több ízben fejedelmait látta falai közt, mint Zsigmondot, Hunyadi Jánost és V. Lászlót. Lakossága kirajzolt a Csepel-szigetre, és a XV. században Ábrahámtelekét népesíté, mely azóta Kis-Kevinek, utóbb R á c z - K e v i n e k elneveztetett. A királyoktól nyert számos kiváltságai nemcsak azt mutatják, hogy hazánk közepét miként telepíté meg, hanem a maga származását is oly vármegyéből, mely kivándorlását alig egy századdal túlélvén, már-már az emlékezetből is kiveszendő. A fölelevenítendő Keve vármegye elnevezése illenék azon vármegye területére, mely a fölözlatott német-bánsági határőrezred kerületéből alakúlna, akár csatoltatnak oda újabb területek, akár nem.

A szörényi bánság nevét a Traján hídja közelében eső arx Severinától (ma Turnu-Severin) nyerte. Ez területének egyetlen része, mely a mennyiben hazánk mai határain kívül esik, előttünk ismeretes. Annál több tudomásunk van azon helységekről, melyek Orsovától Karan-Sebesig elterjedtek és elterjednek és a hajdani szörényi bánsághoz tartoztak, — ma azokat az oláh-bánsági határőrezred kerületében találjuk, vagy ha elpusztultak, egykori fekvésüket is kimutathatjuk. A szörényi bánok szakadatlan névsora foly a XIII. század elejétől — ha üresedés e méltóságban fönn nem forgott egyetlen év hiánya nélkül — egész Zápolya János és Petrovics Péter koráig, kik mindketten többi közt szörényi bánok is voltak. Utóbb Szörény vármegye már egészen az erdélyi fejedelmektől függvén, élén nem szörényi bánokat látott többé, hanem oly főnököket, kik lugosi és karan-sebesi bánoknak neveztettek. A vármegye területe azonban jóval nagyobb lett, ugyanis magába olvasztotta egész Krassó vármegyét, melynek utolsó említését 1464-ben találjuk. Mi okért szűnt meg Krassó vármegye már Mátyás király idejében, holott nem azt, hanem Szörény vármegye határát szorongatta az ellenség? még eddig nincs megfejtve, de bizonyos, hogy a krassói helységeket — Lugost is befoglalva — Szörény vármegyében találjuk a XVI-ik századtól kezdve. A lugosi és karan-sebesi bánok kormányozták ezen roppant vi-

déket a Marostól Orsováig 1658. évig, mely esztendőben Barcsay Ákos, mint utolsó lugosi és karan-sebesi bán, hogy az erdélyi fejedelemséget elnyerje, Lugost és Karán-Sebest a törököknek földadta. Midőn Veterani 1688. évben Karán-Sebest visszafoglalta, Szörény vármegye is újra föléledt, nem mint bánság, hanem mint vármegye. Ebben már akkor Macskási Péternek alispáni minőségben fontos szerepe volt, szörényi főispánnak neveztetett 1698. évben, és a vármegyét, kivévén azon esztendőket, midőn a kárlóczy béke folytán ismét a törököknek átengedtetett, ezen nehéz időben 1712. évig kormányozta. Ekkor szűnt meg Szörény vármegye végképen, és nyerte el a napjainkban ismeretes alakot.

Midőn így a múlt század elején Szörény még a többi vármegyék sorában szerepelt, meglepő valóban, hogy a midőn 1779. évben a Maros és Tisza közti vidéken Temes és Torontál vármegyét új életre keltették, ugyanakkor keleten Krassó vármegyét támasztották föl, mely már a XV. században elenyészett, nem pedig Szörény vármegyét, mely még a XVIII. században is történetünk lapjait hazafias működésének emlékeivel megraká.

Szörény vármegye zöme fönnmaradt az oláh-bánsági határhozred területében, és ezt illeti meg a történeti jog, hogy örökségképen a Szörény vármegyei elnevezést újra fölvehesse.

Excellentiád bizonyosan nem kicsinyli a történeti tényezők hatását, és azért jelen emlékiratunkat bizalomteljesen teszszük le kezeibe, készségünket nyilatkoztatván ki minden e részben netán még kívánatos fölvilágosítás betérjesztésére.

Pesten, 1872. február 13-kán. stb.

A föntebbi nagybecsű emlékiratra vonatkozólag csak a tudós szerző iránti elismerésünknek adjuk jelét, midőn kifejezzük, hogy az Pesty Frigyes tollából eredt, s nagyobbára eddig ismeretlen, önálló kútfőnyomozás útján kiderített adatokból van összeállítva. A minis-terelnök igen kegyesen fogadá ezen tudományos értékű s hazai érdekű, emlékiratot; — és így ha általa az óhajtott eredmény, mint hiszszük, el lesz érve: a hajdani Keve és Szörény vármegyék föltámasztásában nem csekély érdem illetendi meg t. Pesty Frigyes tagtársunkat, a délkeleti részek tudós monographusát! Szerk.

— **A Rákóczi-Rozsnyai-ének Bocskayról s egy általános történelmi napló tervezete.** E füzetek szerkesztője „Adalékok a Thököly- és Rákóczi-kor Irodalomtörténetéhez“ című legújabb kiadványában, jeles tudósnk Révész Imre szíves közlése után kiadott egy a XVII-ik század végső éveiben Bocskayról irt éneket, melyet Révész, Sinay Miklós kéziratgyűjteménye nyomán, Rákóczinak tulajdonított; ellenben egyik erdélyi történészünk (— r.) a „Századok“ f. évi januári füzete 56. lapján Apafi török deákját, Rozsnyai Dávidot állítja szerzőjéül. E tárgyra vonatkozólag most Révésztől a következő cikket vettük:

„A Bocskayról szóló Rákóczi-Rozsnyai-énekre vonatkozólag, mulhatlanúl meg kell valamit jegyezmem.

Az általam t. kegyeddel közlött vers, mint említém is, Sinay gyűjteményének 12-ik, vagy in quarto 2-ik kötetében, a 408-ik lapon nyilván és határozottan ezen cím alatt áll: „Második Rákóczi Ferencznek Bocskay István fejedelemeiről iratott versei.“

Ugyanezen kézirat-kötet 421-ik lapján pedig, csak néhány lappal későbbben, ott áll ez a cím:

„Rozsnyai Dávidnak Erdély országának némely fejedelmeiről való versei,“ — s kezdődnek e versek Báthory Zsigmondon s végződnek második Rákóczi Györgyön. Itt van némi csekély variánssal a Bocskayról szóló verszet is.

Ez egész kötetet pedig, igen csekély kivétellel, 1793-ban Pesten gróf Battyáni József bibornok-primás könyvtárában, saját személyes jelenlétében másoltatta, illetőleg dictálta toll alá Sinay. Hogy pedig minémű kötetekből vagy példányokból másolatott legyen itt Sinay, mutassa azt egy pár az ő föliratai közül:

A 393-ik lapra ily fölirást tétetett Sinay: „Extractus ex protocollo originali, sub Principe Transsylvaniae Sigismundo Bathori de Somlyó confecto et in usus publicos adornato, sub cancellariis diversis.“

A 409-ik lapon pedig ily fölirat áll:

„Ex volumine manuscripto documentorum ad res Hungariae tum civiles tum ecclesiasticas pertinentium, quod in bibliotheca Eminentissimi Primatis-Cardinalis, Comitis Josephi a Battyan subtitulo: Articuli Hungarorum in Carponensi etc. continetur, documenta sequentia ad diem

18. Febr. A. 1793. Pestini constitutus extraho. Nicolaus Sinai professor m. p.“

Azon meggyőződésben vagyok, hogy a Sinai által ekként megnevezett e két kötetnek kell annak lenni, a mely fölvilágosítást adhat ama Rákóczi-Rozsnyai-féle vers ügyének állásáról azoknak, a kik oly szerencsés helyzetben vannak, hogy az emlegetett Battyáni-féle könyvtárt Pesten vagy másutt megszemlélhetik.

Nagy merészség és túlzás lenne tőlem, ha ezen közlemények alapján már ezúttal vitázni akarnék a kérdéses versre nézve Rozsnyai szerzősége ellen. Az, a mit ez idő szerént mégis bátor vagyok fönntartani: csak annak lehetősége, hogy a Bocskayról szóló verssel volt valamiköze II. Rákóczi Ferencznek; s miután ő Rozsnyainak kortársa vala, a kérdés talán ez által még érdekesebb lehet.

Sinai kitűnő forráskutató volt, s miután tény, hogy ő ismerte Rozsnyai verseit, s ugyanazon napokban, a melyekben ezeket megismerte, másolta le, és pedig kitűnő könyvtárból, a II. Rákóczi Ferencz neve alatt álló verseket is, a nélkül, hogy — habár utólagosan is — kitörölte volna a II. Rákóczi Ferenczre utaló czímsorokat: nyilván van, hogy nem ő tulajdonította a kérdéses verseket Rákóczinak, hanem ő előtte valaki más, és hogy ezt mi vihette arra, hogy a vers fölé ama czímet írja? valóban nem lenne egészen érdektelen tárgya a vizsgálódásnak.“

Eddig Révésznek az említett történeti énekre vonatkozó észrevételei, melyeket mindenesetre érdekeseknek találtunk közleni. Ugyanő, hozzánk intézett levelében Pesty Frigyes világtörténelmi nap-táráról szólván, a következő indítványt teszi, melyet mivel történet-irodalmunkra nézve kiváló fontosságú, ime szintén közlünk, s mások e tárgyú javaslatainak is mindenkor szívesen megnyitjuk füzeteinket, óhajtván, hogy az eszme testté érlelődjék, vagy legalább több oldalról megvitattassék.

„Legyen szabad — írja Révész — kifejezni ezúttal azon régi határozott meggyőződésemet, hogy hazai történetírásunknak kritikája, pragmatikája, sőt egész mivolta érdekében elmúlhatlan szükségünk lenne egy oly történelmi naplóra, a mely a külföld, de kivált hazánk mindenféle főbb eseményeit ne kalendáriumi szerkezetben, hanem folyton folyó időrendben, nemcsak az év és nap, hanem a hol lehet, az órának kitételével is, adná elő.

Hogy a számtalan évek ez vagy amaz kalendáriumi napján mi történt? azt napok szeriut összezsomóvva látni és bírní semmí különös érdekkel és haszonnal nem jár. De látní az eseményeket rövid, de szabatos s komoly jellemzéssel, a z o n s o r b a n előadva, azon lánczolatban s rendben előállítva, a melyben azokat a Sorsintéző az időnek rejtelmes folyamán létrehozta: ez már magában is tanúlságos, a mellett a történelmi nyomozásoknál, bírálatoknál, szerkesztéseknél vagy összeállításoknál, egy szóval: mindenféle történelmi működésnél igen nagy hasznú lenne.

Hazánk történeteinek ily naplója állhatna több egyes füzetekből, pl:

Hadí történetek naplója;

Törvényhozási tények naplója;

Tudomány s irodalom;

Művészeti történetek;

Egyházak, felekezetek naplója, stb.

Királyok, nádorok, főpapok stb. sorozata.

Kezdeném pedig csak a XVI-ik századon, vagy legfőlebb törökvilágunk első mozzanatain. Minden lehető ponton s forrásokból kellene dolgozni, vagyis megállapítani a történet idejét, mivoltát s jellemét néhány szóval röviden.

Egy ily napló létrehozása egyes szakok szerint több munkás közt lenne kiosztható.

RÉVÉSZ IMRE.

— **Újabb adalékok Gyöngyösi István életéhez.** A XVII. század ünnepelt magyar költőjének élettörténetéhez a „Századok“-ban már közlött adalékokhoz néhány újabbal kívánunk járulni, melyeket a kir. kamara levéltárában, a rendezetlen rész, nevezetesen Thököly és Strassoldo levelezései közt leltünk. Ezek pedig magának Gyöngyösinek saját kezével írott, de nem saját, hanem Gömör vármegye s részint Rozsnyó városa nevében szóló eredeti levelei, szám szerint nyolcz darab, 1682, 1683 és 1684-ből. A koszorús költő ugyanis azon időben, mint tudjuk, Gömör vármegye alispáni tisztét viselte, s mint ilyen, saját kezével irt és levelezett vármegyéje nevében, ennek pecsété alatt, a megyei hivatalos ügyekben. E levelek némelyike azonban maga Gyöngyösi életére is világot derít. Így például az első levélből („Datum ex sede nostra electo-

Századok,

ria, in Oppido Rosnóbánya celebrata, die 7 Men. Januarij Anno Dni 1682“), melyet Gömör Thököly Imre fejedelemhez — a kinek ekkor hódolt — intéz, megtudjuk, hogy Gyöngyösi 1682-ben nemcsak kurucz, de megyéjének a Thököly által hirdetett felső-magyarországi tartománygyűlésen követe is volt. *) A maga számára, saját kezével irt meghitelő levél így hangzik :

„Celsissime Princeps, Domine Domine Gratosissime! Humilium obsequiorum nostrorum demissam oblationem. Nagyságod méltóságos parancsolatjának alázatossan engedelmeskedvén, bocsátottuk magunk közül Nagyságodtól kegyelmessen praefigáltatott mostani gyűlésnek terminusára becsületes atyánkfiait: nemzeti Szakmári Király János **) és Gyöngyösi István uramékat. Kérvén alázatossággal Nagyságodat, ő kegyelmeket mi képünkbeli embereinknek s követeinknek ismerve, mind magános s mind közönséges instantiáinkban az ő kegyelmek mi szónkkal mondandó szavoknak méltóztasson illendő hitelt adni, s mindazokra kegyelmességgel való resolútiójával ő kegyelmeket visszabocsátani méltóztassék. Azt mi Urunknak Nagyságodnak mindenkori kötelességgel alázatosan megszolgálván. De reliquo Eandem diu feliciter valere desiderantes. Datum etc. Ejusdem Celsitudinis Vestrae Principalis addicti et humillimi servitores: Universitas Magnatum et Nobilium Comitatus Gömoriensis.“ K ü l c z í m : „Celsissimo Principi ac Do-

*) Ezt tudva, megvalljuk, nagyon erősödik bennünk a sejtetem, hogy az általunk az „Adalékok a Thököly- és Rákóczi-kor Irodalomtörténetéhez“ című kiadvány I-ső kötete 107—172. lapjain közlött, „Az ki régen fegyvert fogott hazájáért...“ kezdetű dicsőítő éneket (1683 tavaszán) Thökölyről és Zrínyi Ilonáról csakugyan nem más, mint Gyöngyösi István szerzé. Mint már idézett munkánkban is (109. l.) megjegyeztük, e gyönyörű részletekkel bíró poéma verseinek korában csak az egy Gyöngyösi műveiben található zöngzetessége, folyékonyága, a hangzatos rímek, a sokban hasonló tárgyalási modor, a jelképes előadás kedvelése stb. önkéntelenül azon föltevésre vezetnek bennünket, hogy annak Gyöngyösi tollából kelle erednie: ha e föltevessel Gyöngyösi Istvánnak eddig ismert merev királypárti állása ellentétben nem állana. Íme, azonban, e legújabb adataim által ezen ellentét megszűnik: miután kiderül, hogy Gyöngyösi 1682—84-ben kurucz, azaz Thököly-, és nem királypárti volt. T. K.

**) A naplóíró Szakmári Király Ádám nagyatyja. T. K.

mino Domino Emerico Tökölyi de Késmárk Partium Regni Hungariae Domino etc. etc. Domino nobis Gratosissimo.“

P. H. (Gömör vármegye ostyába nyomott pecsété).

A második levél „ex publica Congregatione nostra in Oppido Pelsúc celebrata, die 3. Febr. Anno 1682“ kelt, és gr. Strasoldó Károlynak, a császár felső-magyarországi vezénylő-tábornokának szól, Eperjést jan. 27-kén datált, s a Metternich-ezred három százada számára élelmiszerek küldését sürgető levelére válaszúl. A megye megbíztottai küldését igéri ez ügyben a tábornokhoz. A levél latin.

A harmadik szintén Strasoldónak szól: „Ex Generali Congregatione nostra, die 17. Men. Martý in Oppido Pelsúc celebrata, Ao 1682“ van keltezve, az említett hátralékos élelmiszerek, gratuitus labor, a Szendrőbe szállítani követelt zab és széna praestálásának lehetetlensége, s egy ónodi katona elvett holmiinak visszaszája ügyében; utolsóelőtti kikezdésében pedig ezt írja: „Quod casum attinet, quo Illustrissimus Dominus Comes Tökölyi cum adhaerentibus suis violenter hunc Comitatum nostrum ingredi nitetur:“ Exciád tudja, hogy ellentállnunk lehetetlen. A szegény nép pedig a mostani sok teher viselése és nyomorgatások miatt már annyira jutott, hogy ama magyar hadak jöttének hírére bizonyára az erdőkre fog futamodni, a mint már meg is kezdé házai pusztán-hagyását., stb.

A negyedik levél a harmadikkal egy napon kelt, és ugyanazon tárgyban, különösen a Szepsiben telelő két század Metternich-gyalog élelmezése tárgyában iratott, Hoffman György János, Caprara-ezredbeli századoshoz, Strasoldo segédtsíztjéhez, „Eperjesini vel Leucoviae.“ Mindkettő latin.

Az ötödik levelet Gyöngyösi Rozsnyó városa nevében („Judex et Jurati Cives Oppidi Rosnensis“) írta, sub dato Rosnaviae, die 14. Men. Máj 1682, Strasoldóhoz. Hosszú latin mentegető és könyörgő levél, a kuruczzá lett Ragályi János dolgában, kiért a város — úgy látszik — kezességet vállalt volt, s most elégtételért szorongattatott. Ezen ékes diákságú levél élő bizonyosága Gyöngyösi szép és gyakorlott latin irólának. A város pecsété van rajta.

A hatodik levél ismét Gömör vármegye nevében iratott, magyar nyelven, Thököly fejedelem szepesi kamarája consiliariusaihoz Kassára, a dézmák beszédetése iránt. Kelt a Pelsúc városában 1683. június

3-kán tartott generalis-gyűlésen. Thökölyt a megye — s illetőleg Gyöngyösi — itt is „Kegyelmes Urának“ nevezi.

A hetedik levél Gömör vármegye nevében „ex publica Congregatione nostra in Oppido Pelsücz celebrata, die 31. Januarij 1684“ kelt. Tárgya 18 hordó lisztnek Szendrőbe szállítása végett a megyétől kívánt szekereknek a murányi uradalom faluiból való előállítására. Szól Jacquemod Michel-Angelonak, az akkor — Széchy Mária nótája czímén — fiscalitást képezett murányi vár és jószág tisztartójának.

A nyolczadik levél Thököly szepesi kamarája tanácsosaihoz szól, Kassára: „Datum et Grali Congregatione nra in Oppido Pelsücz celebrata, die 30. Men. Majj 1684.“ Hosszú magyar levél, a dézmák haszonbérbevétele tárgyában. Thököly még ekkor is folyvást „Kegyelmes Urunk.“

Mind e nyolcz levél eredeti, és szövege úgy, mint aláírásai és külcímei Gyöngyösi István sajátkezű írása. A pecsétek Gömörrei (illetőleg az ötödiknél Rozsnyóé).

Végül megemlítjük még báró Andrássy Miklósnak Krasznahorkáról 1682. június 20-dikán Strasoldohoz intézett levelét, melyben Thökölynek Gömörben, a Krasznahorka vár körül levő falukban is tanyázó hadai pusztításairól panaszkodik, kik jobbágyait mindenükből kiélik, s így őt is a várban élelmi szereitől megfosztják. Tudatja azért a tábornokkal, hogy e türheterlen baj orvoslása végett „Generosum Dominum Stephanum Gyöngyössi cum sibi adjunctis destinandum et expendendum duxi“ Thökölyhez, a mit Strasoldonak jelenteni akart. (Eredetije ugyanott). Közli: THALY KÁLMÁN.

— **Irodalomtörténeti adalékok.** A nagy-körösi reformált egyház birtokában van egy — fájdalom — félbehagyott évkönyv, melyet azon egyháznak papjai kezdték írni s folytattak a múlt században. A könyv czíme: „Annales Ecclesiae Reformatae Körösiensis ab Anno 1726.“ E könyvben nemcsak azon egyház történetére vonatkozó adatok vannak, hanem olyanok is, melyek a magyarországi egyházak egyetemes történetére vonatkoznak. Ez évkönyvet a körösi egyház papjai kezdték írni, s folytatták, s vele egyház- és kortörténelmi tekintetben sok becses részletet megmentettek. Hoffer Endre ottani tanár, kit irodalmunk, jeles tanügyi czikkein kívül, Keresztési naplója kiadásáról ismer, az ottani egyház és iskola történetét szándékozáván

megírni : a fennirt Annalest tüzetesb tanulmányai tárgyává tette. Ő közölte velem onnét az alább következő irodalomtörténeti adatokat.

Az I. ezek közül *Bod Péterre* vonatkozik. Az erdélyi gubernium egy leirata az, az erdélyi cath. püspökhöz. Kifolyása az 1768. nov. 24-iki rendeletnek, melyről gr. Mikó is megemlékszik (Budap. Szemle XV. 248 l.) és kelt 1769 elején, s mondhatni kiegészíti a nemes grófnak fáradtságos és nagybecsü nyomozásait. Az alatta álló jegyzet az üldözött Lintzing nyomdász halálát 1769 februárra, *Bod Péterét* pedig 1769. mart. 3-ra teszi. Mocsy István körösi lelkész (1756—1777), mint mondja, 1769. maj. 7-én írta be az Annalesbe, mégpedig annak 222. lapjára. Hogy *Bod Péter* halálának napja, mart. 3-a, pontos adat-e? nem tudom ; sőt azok ellenében, miket gr. Mikó a fönnirt helyen (251 l.) ír, nem is hiszem ; de mindenesetre érdekes följegyzés marad, már azért is, mert mutatja, hogy a testvérháza protestansai mily szoros összeköttetésben állottak egymással.

A II. számú a Catechismus történetéhez nyújt adatokat, melynek történetét gróf Mikó Imre föntebbi munkájában s Szilágyi Ferencz egy akadémiái felolvasásban tárgyalták. Ez a föntirt „Annales“ 224-ik lapján olvasható. Álljon itt mind a kettő.

I.

Episcopo Tranniae.

Excellentissime etc.

Suam Mattem Scratissam medio benignissimi rescripti die 24 nov. anni proxime superioris emanati, illamque prout eidem altissime relatum est, haetenus inter Pastores, Professoresque et Magistros Helveticæ religioni addictos viguit, Catholicorum dogmata extra etiam gymnasia scholasque suas in publicis declamationibus impugnandi consuetudinem interdici, et diversa a religione Catholica dogmata contra Catholicos defendenda in scholis duntaxat et gymnasiis admitti. Libros denique absque constituta facultate contra ordinationem Regiam anni 1753 emanatam editos, quales sub titulis Polycarpi Episcopi Smirnenis, Catechismi item scommata et convitia etiam, contra S. Catholicam fidem continentes, et Athenæ Hungaricæ, in lucem prodiiissent, ubicunque reperti fuerint, confiscari, usus illorum interdici, authores illorum, editionis patronos, et typographos, quorum proelo subjecti erant, exquiri, clementissime ac positive iussisse, ea cum seria intimatione Excell. D.

Vris significari, ut benignissimo et positivo huic mandato R. tam in investigatione investigandorum, quamvero confiscatione librorum praeat-tactorum, mox Regio Gubernio submittendorum et necessaria relatione referendorum eo influentium homagiali suae obligationi et obsequio satisfacere haud intermittant. Sic fact. E. Reg. G. Tranniae :

Michael Caerei Secretarius.

Inscriptum libro huic fuit A. 1769 7-a Maji.

Auctor librorum fuit Petrus Bod, typographus Lintzing, Cibinien. Ante pronunciatam sententiam, qui ad perpetuos carceres fuerunt dam-nati, e nisi erepti fuerunt A. 1769, typographus — Febr. Petrus Bod 3. Martii.

II.

Reverende nobis Honorande! Salutem et gratiae Caesarco Regiae incrementum! Sua Matte Srma tenore benignissimi sui sub dato 15. men. X-bris Ann. super. 1769. exarato rescripto suo, elementer jubente. Postquam incl. Commissio pro censura librorum ordinata nonnullas ordi-nationes circa Catechismum Rftae in hoc M. Principatu religioni addicto-rum, Regio huic Gubernio exhibuisset, easdemque ad praescriptum praeci-tati altissimi mandati, tanquam S. Rom. Catholicae religioni praeiudiciosas, modificandas invenisset, in complementum praemissae isthuius intentionis Regiae, illas Dominationi Vrae in 5. Punctis consistentes, ea cum seria dispositione Gubernium Communicandas duxit, ut pro debita praestita Scmi Principis exequendi homagiali obligatione annotatos locos modificare modificatosque horsum pro consequenda altissima determinatione quan-tocius submittere, nullatenus intermittat. Sic factur. Altefata Sua Mtts Serma benigne propensa manet. E Regio Magni Principatus Transsylvanae Gubernio. Cibinii d. 14. Jan. A. 1772.

M. Joseph ab Auersperg
Gubernator.

B. Josephus Miske
Guber. Secret.

Observationes in librum, cui nomen: Catechismus, azaz a ker. hit-nek Ágazataira Kérdések és Feleletek által való rövid Tanítás. 1 pag. 47. Sugillatur invocatio sanctorum, afirmando: negari ab iis Christum esse verum redemptorem, qui per eorum merita et intercessionem remissionem Sanctorum, gratiam divinam et vitam aeternam consequi credunt.

2-do p. 48. Asseritur indulgentias a Papa concessas, Missae sacri-ficium, aquam benedictam et purgatorium S. Scripturae esse Contraria,

neque eos credere in unum servatorem, qui per haec peccata sua dimitti volunt.

3-io. 148. Differentia datur inter coenam Dni apud Rftos et Missam Catholicorum sacerdotum, asseriturque p. 149 hanc esse sacrificii Crucis et passionis Christi abnegationem et idolatriam.

4-to. Conviciosa descriptione laecessitur Catholicorum religio, cum de Catholicis scribitur, quod hostiam, sub cuius specie corpus Christi praesens esse communiscuntur, tempore celebrationis Missae elevant et populo ostentent, insolita pompa in festo corporis Christi circumferant, coram illa providant, et magna devotione hoc idolum, instar veri Dei adorent.

5-to p. 152. Docetur sacrificium Missae esse inventum humanum, illosque exclusos esse a Christo, qui per illud suam quaerunt salutem.

Cum igitur haec cum iniuria religionis Cath. coniuncta sint, liber hic modo a Sua Matte praescripto purgandus, atque in usum publicum edendus esse videtur.

NB. Intimatum hoc ab Exc. Gubernio Trans. missum fuit ad Pl. Rnd. Georg. Lázár, Desiensem Superintendentem, ecclesiarum Reformatarum in Transylvania. Kőzli: —r.

— A Mélykút községi pecsétről. Thaly Kálmán a „Századok“ 1869. évi folyama octoberi füzetének 573. lapján ismerteté „Mélykúth“ községnek általa a sz.-antali Koháry-levéltárban fölfedezett régi pecsétlenyomatát.

Kezembe akadt ép e napokban Bács vármegye Mélykút helyisége jelenleg is használatban levő pecsétjének lenyomata, melyet érdekességénél s azon körülménynél fogva, hogy bár némely tekintetben a Thaly úr által ismertetetthez hasonlít, mégis köztük némi különbséget fedeztem föl, ismertetni kötelességemnek tartottam.

Az általam fölhozott pecsétnél ugyanis az évszám 1661, egészen világosan kivehető, melyet azonban Thaly Kálmán úr az általa föláltalnál nem említ. *) Így tehát ez egészen más pecsét.

Ámde ugyanezen lenyomaton úgy a köröskörüli cifrázatok, mint

*) Ha csak bármi halvány nyoma léteznék rajta: bizonyára említeni fogtam volna, mert az évszámokra különösen ügyelek. S z e r k.

a kút félkör alakú födézzel, továbbá a vályúból ivó agancs szarvas mint föltalálhatók. *)

Fölrata a pecsét felső részén: *MELYKVTH*; a szótagok egymásután vannak elválasztás nélkül kimetszve, tehát épen nem úgy, mint a sz.-antali levéltárban fölfedezettnél, mert ott az idézett ismertetés szerint *MELY * KVTH* áll.

E két pecsét némely tekintetben egyformasága azonban végleg meggyőz bennünket arról, hogy ezek a Bács vármegyében létező Mélykút községei.

DUDÁS ÖDÖN.

EÖTVÖS LAJOS.

Az összes magyar irodalom köreit őszinte részvétellel töltötte be az oly korán, oly váratlanul jött gyászír, hogy a föntnevezett fáradhatlan szorgalmú és nagyreményű fiatal tudós, a magyar nemzeti muzeum könyvtári szakának segédőre, f. évi martius hó 6-kán reggeli 8 órakor, dr. Batizfalvy Pest király-utczai gyógyintézetében, alig 24 éves korában elhunyt. Annál mélyebb volt pedig e részvét társulatunk tagjai között: természetesen, miután Eötvös Lajos a Magyar Történelmi Társulatnak nemcsak hogy tagja, de a „Századok“-nak szorgalmas, régi munkatársa, s társulatunk működésének egyébként is buzgó résztvevője volt. Mily lelkes ügyszeretettel vett részt pl., mint a honon n a - s z t á r a i b i z o t t s á g egyik legtevékenyebb tagja, és mily ernyedetlenül munkálkodott zemplén-ungi múlt őszi kirándulásunkon! Sőt azóta is öt db. XVI-ik századi magyar végrendeletet másolt társulatunk kézírattára és több czikket irt annak közlönye számára. A „Századok“-ban megjelentek tőle: 1868-ban egy nagybecsű műtörténeti tanulmány, „A pápai nyomda története, 1577 — 1867.“, s Túr, N.-Körös, K.-Halas, D.-Vecse, Lepsény és Szent-György községek régi pecsétei; 1869-ben: „Pótlék a pápai nyomda történetéhez,“ Apostag, Dab, Péczel és Vál régi pecsétei;

*) Természetesen; a czímer maradt ugyanaz, habár a pecsétnyomó vésete megújítottatott. Szerk.

1871-ben: Adalck a Saghfai Sándor-család nemzékrendéhez; Magyar volt-e Horky Márton? Dürer Albert eredetéről; Adalék a Klement-ügy könyvészetéhez, és Adalékok a Dürer-család történetéhez, — mind önálló kutatások nyomán, igen alaposan s érdekesen írva. Becses könyvészeti cikkekkel közölt továbbá a „Budapesti Közlöny“ tárczájában és a „Vasárnapi Újság“-ban. Rólunk és társulatunkról még utolsó hónapjaiban, utolsó napjaiban sem feledkezett meg. Midőn az önkimélés nélküli szakadatlan munkálkodás által nagy mérvben elősegített mellbaja a múlt év végén erőt vőn rajta, s a jelen év kezdetével öt végkép ágyhoz szegezé, — januárban levelet vettünk tőle, melyben kifejezé: mennyire sajnálja, hogy azon havi ülésünkön betegsége miatt jelen nem lehetett, s hogy alig várja a „Századok“ januári füzetének megjelenését, hogy a Szabács viadaljáról szóló 1476-iki éneket olvashassa. A boldogult még megérhette ezen óhajtott örömet, sőt még februári füzetünket is olvashatta, melynek tárczájában szintén foglaltatik (131. l.) egy az ő gondoskodásából, utolsó sajátkezű levele útján hozzánk juttatott rectificatio. A jelen martius hó első napjaiban is, midőn már írni nem volt ereje, mondott tollba egy barátjának számunkra néhány sort, melyben igéri, hogy mihelyt kissé jobban lesz: commentárral ellátva elküldi a „Századok“ számára a XVI-ik századi bibliafordító Károlyi Gáspár amaz érdekes eredeti levelének mását, melyet múlt évi kirándulásunkkor Kassán másolt volt le, az ottani városi levéltár lymbusából. De a halál a tollat többé kezébe vehetni — fájdalom! — nem engedte. A Történelmi Társulatnak egy igen buzgó barátja, folyóiratunknak szakértelmes és lelkes munkatársa húnyt el benne.

Eötvös Lajos Veszprém vármegyében született, s iskoláit a pápai ref. collegiumban végzé. Majd Kolozsvárra, az erdélyi muzeumhoz került, hol Szabó Károly oldala mellett tökéletesíté magát szenvedélylyel művelt szakmájában: a magyar könyvészetben. Szeretett mestere Szabó ajánlatára azután a nemzeti muzeum könyvtára rendezésénél Pesten alkalmaztatott, hol jeles tehetségei s képzettsége csakhamar kitűnvn, kormányi segélylyel külföldi könyvtárak tanulmányozására kiküldetett és visszatértekor az országos Széchenyi-könyvtár segédőrlévé lön. A magyar könyvészet ügye Szabó Károly után legjelesebb búvárlát veszté el benne.

Áldásunk lengjen porain, emlékezetén!

— **Akadémiai kiadványok.** A m. tud. Akadémia történelmi bizottságának kiadásában közelebb a következő négy kötet jelent meg: 1. az „Árpádkori Új Okmánytár“ 9-ik, vagy a II-ik folyam 3-ik kötete, Wenzel Gusztávtól. Tartalmát a mintegy 600 lapnyi nagy kötetnek 436. db. Árpádkori oklevél képezi az 1272—1290. évekből. Ezeknek csak kisebb része van Theinerből, Luciusból vagy Knauz Magyar Sionából kölcsönözve: nagyobb rész — a fáradhatlan Wenzel által a kir. kamara budai archivumából s egyes családok levéltáraiból másolva — itt lát világot először, régibb történelmünk nevezetes gyarapodására. A következő kötet csupa III. Endre okleveleiből álland, — melynek befejeztével, reméljük, hogy ismét a legrégibb kortól kezdődő pótkötetek fognak következni az előbbieik kiegészítésére, — miután ismeretlen Árpádkori okmányok folytonosan kerülnek napfényre. A jelen kötet ára (külön magára) 4 frt. 2. A „Magyar Történelmi Tár“ XVI., XVII. és XVIII-ik kötete, szerkeszti Toldy Ferencz. A XVI-ik vagyis az új folyam 4-ik kötete Vitnyédy István leveleinek folytatását tartalmazza Fabó Andrástól, 1663—64. Már az előbbi közleménynél kiemeltük Vitnyédy leveleinek rendkívüli becsét úgy a közhazai, mint különösen a dunántúli vidék történetére és Zrínyi Miklós életrajzára nézve, mely utóbbi Vitnyédy levelei nélkül kielégítőleg meg nem írható. E levelek széleskörű olvasásra is alkalmasok: magyarul és szellemesen irvák, s Fabó által minden évet illetőleg az egész eseményeket felölelő tájékozó, részletesebb tanulmányokkal vannak ellátva, úgy hogy a kiadványt a kevésbbé tárgyavatott történetkedvelő is minden nehézség nélkül élvezheti. A mellett ezen újabb kötetnek már szövege is sokkal több gondnal van javítva, mint az értelemzavaró sajtóhibákban épen nem szűkölködő első köteté. Valóban, Fabó igen hasznos szolgálatot tön irodalmunknak Vitnyédy levelei közrebecsátásával. — A XVII-ik kötetben Nagy Iván közli ugyanezen korból: 1658—1663. Rhédey László erdélyi főúr „Történelmi Maradványai“-t, melyek bécsi és lengyelországi úti jegyzetekből, vegyesekből, az 1657-ben tatár fogságba esett erdélyi rabok dolgaiból, s nagyérdékű levelezésekből állanak. Rhédey László, Ferencznek az erdélyi fejedelemnek fia volt: gondolhatni tehát előkelő s szétágazó összeköttetéseit, melyek levelezéseink súlyt kölcsönöztek, a mit még levélíró művelt képzettsége is emel. Nagy Iván e jeles gyűjteményt az egyetemi könyvtárban

levő „Analecta Transsylvanica Saeculi XVII“ című kézirati kötetekből közli, melyek egykor gr. Teleki Mihályé, Apafi híres ministeréé valának. Végre a XVIII-ik kötet a Kemény-család fejedelmi ága 1848-ban az oláhok által elpusztított levéltárának némely megmaradt romjaiból tartalmaz 112. okmányt 1538—1722-ből, P. Szathmáry Károly közlése szerint. Szintén sok beces anyag van közöttük az erdélyi részek történelmére; kár azonban, hogy közlő a Kemény-család régiebb: XIV. és XV-ik századi még fönnlévő s a kegyeletes b. Kemény István által gondosan őrzött nagybecsű okmányait is már egyúttal le nem másolta és ki nem adta. Szathmáry e közléseit Bethlen Gábornak 1627-iki és II. Rákóczi Ferencznek 1706-iki (rima-szombati) magyar nyelvű árszabályzata egészíti ki, Nagy Iván által. A Történelmi Táregy-egy kötetének bolti ára 1 frt 50. kr.

— **Krassó vármegye monographiája.** Krassó megye közelebbről Lugoson tartott közgyűlésén, egykori közkedveltségű főispánjának: Szende Béla honvédelmi ministeri tanácsos és krassai nagybirtokos úrnak — ki a magyar nemzeti művelődés érdekeit lángoló buzgalommal mozditja elő — indítványára, nagy lelkesedéssel, egyhangúlag elhatározá, hogy a szomszéd Temes monographusát: Pesty Frigyes m. tud. akadémiai tagot fölkéri Krassó monographiájának is elkészítésére. E czélból 250. db. arany tiszteletdíjat, és a munkának ezer példányban leendő kinyomatását ajánlotta föl a nevezett történetésznek. Pesty, úgy tudjuk, kész örömmel fogadá a derék megye megtisztelő ajánlatát.

— **A nemzeti muzeumi fegyvertár** újra rendeztetik a szaktudomány kellekei szerint. A muzeumi igazgatóság e tekintetben folyamadott Crenneville gróf főudvarmester úrhoz, ki ő Felsege a király beleegyezésével megengedi, hogy a császári kincstár rendezésével jelenleg elfoglalt cs. kir. kincstár becsimestere, és a császári bécsi fegyvertár igazgatója: Leitner Quirin, ezen új tan jeles szakértője és a csász. arsenalban foglalt remek leirója Pestre jöhessen, és a szakrendezést véghez vigye. Martius 6-kán József főherczeg, a régi fegyverek szakavatott ismerője, a muzeumi fegyvertárt meglátogatta és benne egy óránál tovább Leitner úrral értekezvén, mulatott. E fegyvertári rendezés szoros kapcsolatban van egyszersmind a régi magyar fegyvernevek meghatározásával is, mely tekintetben — azt hiszszük — jó szolgálatot teendnek a muzeumi régiségtár tudós öre köztiszteletű

Rómerünnök amaz érdekes régi magyar nyelvű leltárak, melyek a „Századok“-ban Thúry György fegyverei s egyéb ingóságairól 1570-ből, s gr. Eszterházy Ferencz fegyvernemüiről 1704-ből közöltettek.

— **A gróf Keglevich-archivum.** Gróf Keglevich Béla úr, követve hazafiásb főuraink nemes példaadásait, legközelebb megnyitotta a tudomány számára családja levéltárát. E levéltár a gr. Keglevichék egyik régi birtokán, Tornán van elhelyezve, — de egy részét a nemes gróf könnyebb hozzáférhetés végett, egy időre Pestre szállíttatta, s Szilágyi Sándort kérte föl átvizsgálására. Szilágyi több tekintetben nevezetesen mondja e levéltárt, és búvárlatai folytatása végett Frankl Vilmos kíséretében a tavasszal Tornára szándékozik.

— **Borsodi okmányok.** A Szalay Zsigmond-féle bünfenyítő perben az árverésre kitűzött régi okmányok Borsod vármegye igénykeresete folytán visszatartván: a pesti kir. törvényszék e füzetek szerkesztőjét hívá föl szakértőül azok megvizsgálására, Borsod pedig a megyei levéltár elenchusaival s XVII—XVIII-ik századi iktatvány-mintáival saját levéltárnokát, t. Kún Lajos urat küldötte le. S a szakértői vizsgálat a levágott címzések daczára bebizonyította, és pedig részint az okmányok tartalmából, részint a megyei elenchusokkal való egybevetésükből, hogy a mintegy 300. darabra menő okmánygyűjteménynek jóformán fele a Borsod megyei archivumból került. Ezek legtöbbsnyire a Rákócziak, Thököly és Bercsenyi idejéből valók, s a megye azon korbéli publico-politikai actáinak legérdekesebb darabjait képezik. Most már valószínűleg visszakerülendnek a megye birtokába, — mely hírnek bizonyára t. tagtársunk Kandra Kabos úr, Borsod monographusa fog leginkább örülni, — kitől a miskolczi lapban folyvást becses történeti s régészeti közlések jelennek meg Borsod helyrajzához.

— **Orthmayr Tivadar** temesvári főgymn. tanár és a Csanád-egyházmegyei „Történelmi Adattár“ egyik szerkesztője, mint értesülünk, névmutatót készít Pesty Frigyes roppant historiai adathalmazt magában foglaló „Világtörténelmi Napjai“-hoz. Örvendünk e hírnek, mert Pesty említett műve használatát egy jó névmutató oly mértékben meg fogja könnyíteni, mint Fejér „Codex Diplomaticus“-át a Czinár-féle Index.

Megemlíttük egyúttal, hogy a csanádi Adattár ez évi második füzete is megjelent és beküldetett hozzánk. Tartalma teljesen méltó az eddigi füzetekhez.

— **Retificatio.** A „Hazánk s a Külföld“ című helybeli elterjedt képes lapnak f. évi 7. számában megütközéssel olvastunk oly dolgokat, melyek inkább valami hyperpatriotismus által elvakított szláv lapban, de nem magyar újságban volnának helyükön. A „Vándorlások Horvát-Tótországban“ című cikkben ugyanis az állítatik, hogy Zvonimir horvát király halála után „magyar őseink benyomultak Horvátországba, a tartományt egészen a Száváig meghódították, s a horvátok önvédelme daczára birtokukban megtartották, sőt 1342-ben Magyarországhoz csatolták.“ Mennyi ignorantia e pár sorban, még ha az 1342-ik évet toll- vagy nyomtatási hibának vesszük is; mert tudjuk, hogy Horvátország csakis a Kulpán túl kezdődött, azt tehát a magyarok „a Száváig“ meg nem hódíthatták. Hát az mit jelent, hogy 1699-ben a Tenger mellék is a királysághoz csatoltatott? Az pedig teljesen valótlan, hogy Fiume 1797-ben nyilvánított Magyarország önálló részének. Szlavoniáról úgy beszél az író, mintha az a mostani Tótország volna, a Szerémséggel: holott tudvalevőleg a mai nap Horvátországnak nevezett rész volt Szlavonia. Szóval: a magyar közönségnek oly dolgok adatnak itt elő történeti tényekül, minőket csak a horvát chauvinismus koholt magának és a világnak ámitására. Szolgálatot vélünk tehát tenni a különben helyes tapintattal szerkesztett „Hazánk s a Külföld“ szerkesztőségének, ha efféle szarvas hibákra jövőre való óvakodás tekintetéből figyelmeztetjük.

— **A budetini levéltár elpusztulásának története.** A Trencsény vármegyei budetini várkastélyt 1849-ben az osztrákok tudvalevőleg leégették. Most ezen ügy szóba kerülvén, a „Reform“-ban egy budetini lakos előadja a dolog történetét, melyből kiderül, hogy a kastély régi bútorait s műkincseit a vitézek előbb kihordották, elrablották, melyekkel aztán Siléziában és Gácsországban valóságos kereskedést űztek; a régi családi képeket pedig, mint Ónodon, úgy itt is által szurkálták és összevagdalták. A roppant gazdag Budetini gróf Szunyogh-levéltár pedig — mely állítólag Chák Máté archivumát is magában foglalá — említett szemtanú tudósító szerint oly biztos, boltozatos, vasajtós helyiségekben volt fölállítva, hogy a vár teljes leégése daczára is bizonyára épen maradt volna, ha a zsákmányszomjazó osztrák kato-

nák vasajtáját ki nem feszítik, s az ott remélt kincsek helyett talált régi okmányokat, melyeket előbb össze-vissza hánytak, — barbár dühökben, külön — tehát a helyiséget belülről — föl nem gyűjtják. Így semmisült meg hazánk egyik leggazdagabb levéltára. Emlékezet okáért álljon itt a szomorú följegyzés; különben a párisi communisták könyvtár-égetései alkalmából már reflectáltunk egyszer rövideden a budetíni és nagy-enyedi esetre.

— **Nyilatkozat.** „Székelyföld“ című munkámnak jelen év jan. végére ígért VI. kötete csakis ez év végére készülhet el a miatt, hogy az abban levő nagy számú eredeti képeket a lehető szépen óhajtván kiállítani, azok metszésével a külföldön volt Morelli Gusztáv hazaérkeztére vártam; a midőn ezen — a munkát csak érdekesebbé tevő — késedelemért t. előfizetőim elnézését esdem, egyszersmind bátor vagyok tudatni, hogy Tettei Nándor és társa váczai-utczai könyvkereskedése Pesten előfizetéseket továbbra is elfogad bérmentve küldendő díszkiadású példányra 3 forint 60 krajczár, fűzött példányra 2 forint 50 krajczárral. Orbán Balázs.

— **Vegyes közlések.** Révész Imre debreczeni „Figyelmező“-jéből az ez évi január és februári kettős füzet megjelent. Történeti érdekű nagyobb czikk benne Szilágyi Istvántól. „Az erdélyi ref. egyház közszinainak végzései kivonatban,“ mely az 1849-ben Nagy-Enyeden elpusztult ref. egyházi nagybecsű levéltárban őrizve volt, eredeti jegyzőkönyvekből a forradalom előtti időkben vett másolatok után készült; továbbá a „Tárczá“-ban is vannak érdekes apróbb prot. egyháztörténelmi közlemények Garádytól s a szerkesztőtől, — az utóbbiak közt Sinay Miklós három levele Bod Péterhez, irodalmi ügyben. — Ugyan Debreczenben Balogh Ferencz főiskolai tanár úr s társulatunk tagja előfizetést hirdet: „A magyar protestáns egyház történetének részletei“ című művére, mely a jelen év közepére fog megjelenni. A mű egyházi érdekén kívül irodalomtörténetileg és érdekesnek mutatkozik, a mennyiben oly régi irodalmi férfiakról is lesznek benne tanulmányok, mint Dévai Bíró Mátyás, Huszár Gál, Melius-Juhász Péter, Kálmáncsai Sánta Márton, Szegedi Kis István, Dávid Ferencz, Beythe István, Ember Pál, Bod Péter, Sinay Miklós, Krman, a két Buday, Tóth Ferencz, Bauhoffer stb. A munkának, mely népszerű kézikönyv törekszik lenni, mintegy tíz sűrűn nyomott íven, — előfizetési ára 1 forint, mely april végeig szerzőhöz küldendő. — A

Szamos-Újvár város történetére hirdetett pályázati határidő 1872. december 31-kéig kiterjesztetett, miután a múlt év végével lejárt eredeti határidőig egyetlen pályamű sem érkezett be. Sajnos meddőség. — Az „Arch. Értesítő“ szerint II. Ulászló királynak s gyermekeinek egykorú arczképei léteznek Gréczben, a Joannacumban. Érdekes volna lefényképeztetni s ugyane királynak farsulatunk múlt évi kirándulásakor fölfedezett eredeti arczképével összehasonlítani. Gréczi t. tagtársaink lendíthetnének valamit ez ügyben. — A pénzügyminiszter körrendeletet bocsátott ki a talált régiségek, különösen éremleleteknek a hazai tudományos intézetek részére lehető megóvása érdekében. Adja Isten, hogy lelkiismeretesen foganatosítsassék úgy a pénzügyi közegek, mint egyéb felek, kivált magok a találók által! — Frankl Vilmos „Pázmány Péter és Kora“ című jeles történeti tanulmányának harmadik (utolsó) kötete, továbbá a Simonyi Ernő által Londonban másolt Rákóczi-kori Okmánytár első kötete a napokban megjelentek. Mindkét munkát jövő füzetünkben mutatandjuk be, — itt csak jelezni kívántuk egyelőre. — „A világtörténet dióhéjban“ ily cím alatt látott világot Sáros-Patakon egy 214. lapnyi kötet, Tarnóczy Tivadar tanártól. A mű célja egy szóban kifejezve: a recapitulatio. Ára 1 frt 25 kr. Kapható a szerzőnél S.-Patakon.

Történelmi könyvtár.*)

— **Monumenta Hungariae Historica.** Magyar Történelmi Emlékek. Kiadja a m. tud. Akadémia történelmi bizottsága. Első osztály: Okmánytárak, XVII-ik kötet. E külön cím alatt is: Codex Diplom. Arpadianus Continuatus. Árpád-kori Új Okmánytár. Közlétezi Wenzel Gusztáv, r. tag. IX-ik kötet, vagyis a II-ik folyam III-ik kötete. 1272—1290. Pest, 1871. Eggenberger Ferdinánd akad. könyvárusnál. 8-adr. XXX. és 584. l. Ára 4 frt.

— **Magyar Történelmi Tár.** Kiadja a m. t. Akadémia történelmi bizottsága, szerkeszti Tody Ferencz r. tag. XVI, XVII és

*) Hogy e rovatot az újon megjelenő hazai történelmi munkákra nézve mennél teljesebbé tehessük: kérjük a t. szerzőket és kiadókat, hogy könyveiket — vagy legalább azok címét — hozzánk (Budavár, iskola-tér 162. sz.) beküldeni ne terhelteessenek.

XVIII-ik kötet, vagyis a II-ik folyam 4, 5, és 6-ik kötetei. (Vitnyédy levelei, Rhédey László történelmi maradványai és a Kemény-család okmánytára, F a b ó András, N a g y Iván és P. Szathmáry Károly által közölve). Pest, 1871. Eggenbergernél. 8-adr. 268, 271 és 273 l. Ára egy-egy kötetnek 1 frt. 50 kr.

— **Történelmi Adattár** Csanád egyházmegye hajdanához és jelenéhez. Szerkesztik és kiadják Orthmayr Tivadar és Szent-Klár y J e n ő. Második évfolyam, februári füzet. Temesvártt, 1872. Diemer Károlynál. N. 8-adr. 49—97 l. Ára egész évre 6, félévre 3 frt.

— **Magyar prot. egyh. és iskolai Figyelmező.** Szerkeszti és kiadja R é v é s z I m r e. Harmadik évfolyam, I. és II-ik füzet. Debreczenben, a város nyomdájában, 1872. 8adr. 76. l. (Egyház- és prot. irodalomtörténeti közlésekkel.) Ára egy évre 4, félévre 2 frt.

— **Sayous** (Édouard), Histoire des Hongrois et de leur littérature politique de 1790 à 1815. 18r. Paris (Germer-Baillière) 1872. XIV. és 285. lap.

— **Újfalvy** (Ch.—E. U. de Mező-Kövesd), La Hongrie, son histoire, sa langue et sa littérature; 18r. Paris (Pagnerre) 1872.

— **Wyatt** (W. J.), Hungarian Celebrities; 8r. London (Longmans), 1872. 300 lap.

— **Meynert** (Herm.), Kaiser Franz I. Zur Geschichte Seiner Regierung und Seiner Zeit; nach Originalmittheilungen und ungedruckten Quellen; 8r. Wien (Beck), 1872. X. és 400 lap.

— **Heraldisch-genealogische Zeitschrift**; Organ des heraldisch-genealogischen Vereines „Adler“ in Wien. Erster Jahrgang 1871. Wien, 4r. 12. szám. (A Magyarországot illető nagyobb czikkek következők: Einiges über den ungarischen Adel, 33 l. — Wappensage der Familie Irinyi, 17 l. — Zur Wappensage der Irinyi, 64 l. — Wappensage der Soos de Sóvár, 82 és 91 l. — Die Standeserhöhungen seit dem Regirungsantritte des Kaiser Franz Josef I. in chronologischer Reihenfolge zusammengestellt; mindegyik számban.) stb. stb.

Közli: H. Á.

Felelős szerkesztő: THALY KÁLMÁN.

Pest, 1872. Nyomatott az „Athenaeum“ nyomdájában.

SZÁZADOK.

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT KÖZLÖNYE.

Negyedik füzet.

1872.

Április hó.

A Görgey-család Árpádkori okmányai.

Szepes vármegye ős és törzsökös családjai egyikének a Görgeyeknek levéltárát van szerencsém, annak jelenlegi birtokosa, Görgey István barátom és tagtársunk szíves engedelméből megismertetni, s pedig ez alkalommal az okmányok azon részét, melyek az Árpád-korszakból valók.

Szepes vármegye régi multját sűrű homály fűdi.

Történetíróink szerint akkor, midőn II. Gejza király Erdélyben a Németországból bevándorolt lakosokat 1143-ban megtelepítette, ugyanakkor lett ezek által a Szepesség is benépesítve. Azon nézet bír legtöbb valószínűséggel, hogy azelőtt a Kárpátok által gyűrüképpen üvedzett Szepesség állandó lakossággal nem bírt; vannak, kik e földet hazánkhoz akkor vélik hozzákapesolt-nak, midőn Kálmán király fia a XII-ik század elején magának Bolesláv lengyel király leányát eljegyzé, a mikor is a király fia, István herczeg, Szepes földét jegyajándékul kapta volna. Ezt vitatják a lengyen írók; Wagner Károly történetírónk azonban ezen véleménynek ellene kél ¹⁾ s Imre királynak 1198-ban kelt okmányából következtetve azt állítja, hogy már Sz.-István és

¹⁾ Analecta Scyp. I. 24. II. 8.

László királyok a Szepesség tizedét az esztergomi érsekségnek odaadományozták ¹⁾.

Régibb egykorú irott emlékeink hazánknak ezen egyik legszebb vidékéről Imre királynak föntírt 1198. évről szóló okmányával kezdődnek. Wagner Károly és Bárdosy János által az *Annalecta Scepus.* és ennek supplementáiban közölt Árpádkori okmányok száma alig haladja meg a 120 darabot; a Szepességről tehát az okmányok kevesebb számmal levén ismeretesekek, annál nagyobb érdekléssel ragadtam meg az alkalmat, hogy a Görgeyek levéltárának kincseit tüzetesebben megismertethessem. Az Árpádok korszakából 21 darab eredeti okmányt találtam, átiratban pedig 12-öt, összesen tehát 33 darabot s ezek közül 23 mint alább látandjuk eddigiéi ismeretlen volt. Wagner és utána még inkább Bárdosy hozzáférhettek már ezen levéltárhoz, de nem másolhatták le mindannyi okmányt, s így e levéltárból általuk csak 10 darab van közölve.

Wagner igen hiányosan adja az okmányokat, bizonyosan csak rossz másolatokat használhatott; azokat sokkal hívebben, némelyiket meglepő pontossággal közli Bárdosy, úgy hogy e correctség újabb okmánytárainknak is becsületére válhatnak.

Wagnerünk megjárta a rossz másolatokkal, s azok hibáit magyarázni kényszerül jegyzeteiben; így László király egyik okmányát (*Annal. Scep. I. 118—120. lapon*) közölvén, a másoló a „*Curialium Comitum Scepusiensium*“ kifejezésben *Octavaliu-* mot irt *Curialium* helyett, s Wagner a jegyzetben a kifejezést úgy magyarázza, hogy ezek *Octavales Comitesek* voltak; ily czimű comeseket azonban nem ismertünk, az „*Octavale Judicium*“-ok sokkal későbbben jöttek létre; a XIII-ik században még az év bizonyos ünnepei után bekövetkezett nyolczad napokon való törvénykezést ősünk nem ismerték.

Minekelőtte az okmányok ismertetéséhez fognék, el nem mulaszthatom fölemlíteni, hogy a Wagner és Bárdosy által ismertetett okmányok szerint Szepes vármegye ős nemzetségei között a Görgey-család az, mely ősiről az alább említendő 1256-ik évből a legrégebb okmány birtokában van. Első ismere-

¹⁾ U. O. és Engel *Gesch. d. Ung. R. I. 235.*

tes őse Arnold volt, ki Szepes vármegyének első okmányilag kimutatható főispánja vala; a családi hagyomány szerint ezen Arnold ugyanaz lett volna az 1242-ben Fej. Codex. Dipl. Tom. IV. Vol. 255. lapon említett hasonló nevű nádorral, a családnak Árpádkorbéli okmányaiiban azonban erre adatot nem találunk, s Wagner sem említi őt mint nádort az illető helyen ¹⁾). Az „Árpádkori új okmánytár“ II. köt. 144. lapján IV. Béla okmányában az országnagyok közt szintén említetik Arnold nádor és somogyi főispán, de ez — úgy hiszem — a szepesi főispán Arnolddal, a Görgeyek őseivel nem ugyanazonosítható.

Lássuk már most ezen család Árpádkori okmányait egyenként:

1). 1243. Septimo Idus Juny. IV. Béla király a Szepes vármegyei nemességét régi kiváltságaiban megerősíti. Közli Wagner I. 102. másolatról; az eredetiről pedig Bárdosy 34. l.

Az okmány eredetije Bárdosy szerint a XVI. Szepesi városok levéltárában létezik.

A Görgeyek levéltárában ezen okmány egy XVI-ik századból való egyszerű másolatban van meg és pedig I. Károly király 1312. apr. 14-én kelt átiratában, mely ezen királynak egy másik, 1323. dec. 21-én kelt okmányában iratik át; az 1312-ki átirat Miklós fiának Lőrincznek „Judex Communitatis de Scepus“ kérésére állíttatott ki.

2). 1256. IV. Béla király, a szepesi kerületben, a lengyel végeken, Paprad folyó mindkét felén levő királyi erdőt, a Scymina hegyek és a Tortholi alpesek között Arnold szepesi főispán fiának, Jardannak adományozza.

Közli Wagner i. h. 134. l. de a határjárás nélkül, valamint Fejér is IV. 2. 382. Az egészet közli Bárdosy i. h. 79. meglehetősen hiven, csupán két föltünőbb hibával, v. m. a király által beiktatásra kiküldött Detre szepesi főispánt mind Wagner, mind Bárdosy Vikou fiának írják Mikou helyett; és hogy Bárdosynál i. h. a 84. és 85. lapon „in parte“ és „ad partem“ áll „in porta“ és „ad portan“ helyett (itt Straska értendő, vagy Eör, mint Bárdosy megjegyezte). Őseink a határszéleken, kivált a szorosos-

¹⁾ Analecta Scepus. III. 197.

kon való kimeneteleket „kapu“-nak nevezték ; innét származott a többek között hazánk déli végein a Vaskapu elnevezés. Végre az eredetiben nem Torchol, mint Bárdosy közli, hanem Torthol áll, mi nézetem szerint inkább megfelel az abból származott Tátra kifejezésnek.

Eredetben van meg vörös és zöld selyem zsinórról függő pecsétmaradványaival ; továbbá I. Lajos királynak 1357. február 11-én kelt átiratában is birja ezen okmányt a család, s ez után közli Wagner i. h. 134. lapon, de mint mondám, a határjárás nélkül, mely azonban Bárdosynál föltalálható.

3). 1258. 17. Kalendas Julii.

IV. Béla király Nádasd földtérből, előbb Corrad által birt négy ekényi megszállatlan részt, Geubulin és Termann híveinek adományozza.

Rózsaszínű és vörös selyem zsinórról függő ép kettős pecséttel (ismertetve Praynak Syntag. de sigillis című művében), kívül XVI-ik századbéli írással: „Metales super Nádasd vel Terztany.

Az egészet hiba nélkül közli Bárdosy i. h. 91. lapon és Fejér IV. 2. 464. Wagner i. e. I. 80 lap a határjárást nem közli.

Megvan ezen okmány a szepesi káptalannak 1342-ben Sabatto post festum Corp. Christi kelt átiratában is, mely a káptalan által Johannes filius magistri Johannes kérésére állíttatott ki.

4). 1260. Quarto Nonas Octobris.

IV. Béla királytól Gyrgowi Jordán fiai Arnold, János és Illés a Donays és Poprád folyók között levő lakatlan erdő részt adományul fölkérik ; a király tehát arról, vajjon a kérdéses birtok szabad rendelkezése alatt áll és eladományozható-e? meggyőződést szerzendő, kiküldötte a szepesi káptalant, hogy „Comes Stephanus Castellanus de Scepus“ királyi ember közbenjöttével az említett birtokot határolja meg, és Jordán fiait annak birtokába iktassa be, eljárásáról jelentését annak idejében a király elé terjesztendvén. (Átirva a szepesi káptalannak mindjárt következő jelentésében.)

5). 1260. Tercio Nonas Novembris.

A szepesi káptalannak jelentése IV. Béla királyhoz, hogy kiküldötje és a királyi ember közbenjöttével, kik előbb meggyőződtek, hogy lakatlan és a király szabad adományozása alá tartozott, a Poprád és Dunays folyók között levő erdő birtokába Jordán fiait beiktatta; a határjárás is ugyanekkor megtörtént, s annak leírásában a következő helynevek említettek meg: a Poprádba folyó Bella patak, Jawore erdő, Donays folyó, Toporecz vize és Zemine hegy; átírva IV. Béla királynak következő okmányában.

6). 1260. Septimo Ydus Decembri.

IV. Béla király a szepesi káptalannak fentebbi jelentését Gyrgowi Jordán fia Arnold, János és Helyas kérésére átírván, egyszersmind a nevezett káptalannak jelentése alapján a Donays és Poprád folyók körül fekvő lakatlan erdőt nekik adományozza.

Vörös és sárga selyemről függő pecsét maradványaival; kívül az okmányon XVI-ik századból való irással: „Silva iuxta Toporecz.

Ezen okmány, úgy az abban átírtak eddigelé ismeretlenek.

7). 1263. IV. Béla király, Szepesi Loduárd fia Guebel comesnek hűszolgálatait megjutalmazandó, Nados földtért Szepes vármegyében „more Saxonum aliorum in Scepus conmorancium“ neki adományozza, a beiktatást a király Detrik szepesi főispánnal eszközöltetvén.

V. István királynak alább 1272. kelt átíratából; eddigelé ismeretlen. Geublin vagy Goblin a németek vagy szászok grófja volt 1257. lásd Fejér Cod. Dipl. IV. 2. 441.

8). 1263. IV. Béla király „Hench albus“ nevű hivat, Regke és fiaitól vett földtér birtokában „in Kulchua is Szepes“ megerősíti, és őket Mihály szepesi főispán által beiktatni rendel, kikötvén, hogy a nevezett Hench ezen birtok után évenként egy uncia aranyat tartozzék fizetni.

Eddigelé ismeretlen; átírva IV. László királynak 1282. kelt okmányában, — I. alább 21. sz. a.

A fentebbi két okmány egy évben kelt, és mégis két külön-

böző főispánnal találkozunk bennük. Wagner i. h. III. 198. 199. lapon 1262-ről Detrét, 1264-ről pedig Mihályt nevezi meg szepesi főispánokül.

9). 1272. Quinto idus February.

V. István király Guebel fiának Jánosnak kérésére, IV. Béla királynak föntebb 7. sz. a. előforduló okmányát Nádas nevü földtérrel átírja, és jeles alakú okmányában megerősíti.

Eddigelé ismeretlen, közölve a szepesi káptalannak 1317-ben kelt és István, a szászok bírāja kérésére kiállított átiratában.

10). és 11). 1278. Datum per manus magistri Johannis venerabilis viri Budensis ecclesie prepositi aule nostre vicecancellary.

IV. László királytól, Jordán fia Elyas comes Gorgou falut adományul fölkeri, a király tehat tárnokát Kulucz comest, a szepesi káptalan megbizottjával együtt kiküldvén, miután ezek jelentéséből meggyőződött, hogy az irt falu szabad adományozása alá tartozott, s a kiküldöttek Elyas comest annak birtokába minden ellenmondás nélkül be is iktatták, tekintve nevezett Elyasnak hű szolgálatait, Gorgou helységet neki adományozza azon föltétel alatt, hogy évenkint egy arany forintot tartozzék fizetni; egyszersmind ezen falut a szepesi főispánok és alispánok bíraskodása alól fölzsabadítja.

Ezen okmány két eredeti példányban van meg, egyik függő pecsét nyomaival, a másiknak pedig hátlapjára van a királyi nagy felségi pecsét nyomva; ez utóbbinak szövege amattól csak annyiban különbözik, hogy benne a „Curialium Comitum Scepe-siensium“ így íratik: „Curialium comitum Scibiniensium“ mi valószínűleg csak tollhiba lehet; vagy talán a Comes de Scibinio, Cibinio annyit is jelentene hogy szepesi főispán?

Ezen okmányok szövegét Bárdosy i. h. 119. lapján és utánna Fejér Gy. V. 2. 449. egészen hiven közli; de annál hibásabban van az Wagner I. 118. lapján kiadva, mi annak tulajdonítandó, hogy Wagner átiratból közli azt, az átiratok pedig hamisítottak, mi az alábbiakból ki fog tűnni.

Ezen átiratokból azon szomorú meggyőződésre jutottam, hogy káptalaink és conventjeink hitelességében sem lehet mindegy biznunk; ily kirivó esetem még nem volt, hol nem csak

az évszám a történelmi tényekkel homlokegyenest, hanem maga az eredeti okmány egyik legkiválóbb helye hamisítva iratott át.

Elsőben is átirta ezen adományt Erzsébet idősb királyné 1279. még elég híven, mert a „*feronem auri*“ után csak e szavakat hagyta ki: „*quamdiu ipsam villam idem vel eius heredes possidebunt.*“

Az első hamisítást a szepesi káptalan követte el 1312. *feria sexta proxima ante dominicum Reminiscere* kelt átiratában, elsőben is azon hibát követvén el, hogy IV. László király okmányának keltét 1270-re teszi, a mikor az még nem is uralkodott, de hitelességének koronáját fölteszi akkor, midőn Gorgó falu helyett magát Elyast és örököseit menti föl a főispánok és alispánok bíraskodása alúl, mi az eredeti után Bárdosy által 119. s köv. lapon közölt okmánynak a Wagner által I. 118. s köv. lapon közölt hibás átíráttal való összehasonlításából is kitünik.

A szepesi káptalannak ezen átírata szolgált azután példánnyul I. Károly király 1312. 3-*io Kalendas Juny*, 4-*o Idus July* és 1323. 16-*o kal. Augusti* kelt átíratainak; IV. László király okmányának kelte mind a három királyi átíratban 1270. évről szól; a történelemben a királyi titkárok járatlanságát meglepően jellemzi e körülmény. Megjegyzem, hogy az utolsó átíratban egy későbbi kéz mégis jónak látta az 1270. évszámot 1278-ra kiigazítani; az is föltűnő, hogy az utóbbi átíratokban a szepesi káptalan 1312-ki átíratának ezen kelte „*Sexta feria proxima ante dominicam Reminiscere,*“ IV. László király okmánya datumaként figurál, holott az eredetiben a nap kelte nincs kitéve.

Az ezen okmányban adomány tárgyául szolgált Gorgou, magyarul Görgő, németül Garg falu után vették föl a család későbbi ivadékai mai elnevezésüket.

IV. Lászlónak ezen többször érintett okmánya megvan Giletfi Miklós nádornak 1344-ben kelt átíratában is, csakhogy ebben, mint a nádori hivatal hitelessége méltán magával hozta, már az eredetivel egészen megegyezőleg híven iratott az át.

12). 1278. VI. *Idus Octobris.*

IV. László király Polán Comesnek és testvérének Rikolfnak Szepes vármegyében Farkasfalva és Pokaj helységet adományozza.

A Görgey-levéltárban ezen okmány I. Károly királynak 6-to kalendas Novembris 1327-ben kelt és a szepesi káptalan által feria 6-ta post festum Epiphanie domini 1328-ban kiadott átiratában van meg.

Bárdosy a Berzeviczy-levéltárban levő eredetiről közli i. h. 128. lap. Wagner i. h. és utána Fejér V. 2. 468. szintén közlik, de csak átiratból; a Görgey-levéltárban levő átirat és ezen három közlemény között a föltünőbb eltérés az, hogy Bárdosynál i. h. 131. lapon ez áll: „in recuperando Castro nostro Scepus,“ a Görgey-levéltárban levő átiratban pedig ez mondatik: „in recuperando Castro Marcel in Scepus.“ A valódi kitétel kérdését csak a Berzeviczy-levéltárban levő eredeti betekintése után dönthetendjük el.

13). 1278. Datum per manus magistri Johannis venerabilis viri Budensis ecclesie Prepositi, aule nostre Vicecancellarii dilecti et fidelis nostri feria 6-ta proxima ante dominicam Reminiscere.

IV. László királytól Jordán fia Gargovi Eliás Comes quandam Silvam Kepach vocatam inter metas Saxonum et montem Schymenia fölkérvén, a király a szepesi káptalan és Kuluz tárnokát e végett kiküldi, ki a káptalan emberével a nevezett Eliás Comest minden ellenmondás nélkül a fölkért erdő birtokába be is iktatja; a király ennek folytán tekintve Eliásnak V. István király irányában tanúsított hűségét, az erdőt annak odaadományozza s a határjeleket, úgymint Lőcse város felé a Kruzch nevű bokros tért, a kis Tarcza patak forrását, a Mesztelekhegyet és Szentmárton egyházának birtokát fölsorolván, az adományozottat és örököseit a szepesi fő- és alispánok bírósága alól kiveszi.

Az okmány eddig ismeretlen, sajuos, hogy eredetben nincsen már meg s csak a szepesi káptalannak 1311-ki átiratában, melyet ez 1428-ban és végre az egészet Mérey Mihály nádori helytartó 1570-ben átir. Ezen átirat, tekintve a föntebb 10. és 11. sz. a. előadottakat, szintén veszt hitelességében az által, hogy a „Datum 6-ta feria ante dominicam Reminiscere,“ és az 1270-ik

év 1278. helyett ismét szerepel benne; Gargowi Eliás és örökösei a szepesi fő- és alispánok biráskodása alól ismét azon szavakkal, mint a másik hamis átiratban (Wagner i. h. 118. és köv. lapon) mentetnek föl.

Királyi okmányainkban, kivált az Árpádok korszakában, mikor az okmány berekesztésében a királyi korlátnok megneveztetik, például így: „Datum per manus venerabilis viri magistri N. N. aule nostre vicecancellarii“ stb. nem hiszem, hogy eset legyen arra, hogy a kelet napja nem a római naptár hanem valamely szent nap vagy az azelőtti vagy utáni feria szerint tétetnék ki; utána néztem ennek okmánytárainkban, de esetet reá nem találtam; a hol tehát — mint jelen átiratban és Wagnernél i. h. I. 119. lapon — ilyen datum fordul elő: „Datum per manus magistri Johannis venerabilis viri Budensis ecclesie praepositi aule nostre vicecancellarii, feria sexta proxima ante dominicam Reminiscere,“ az átiratnak minden tekintetben való hitelessége fölött méltán kételkedhetünk.

14). 1278. Muthmer szepesi prépost, Arnold comes és testvérei kérésére kijelenti, hogy a Jordán comes által Gargowon Szűz-Mária nevére épített templom jövedelmeit szaporítandó, még Mátyás szepesi prépost (1239—1258.) „decimas eiusdem villae secundum quod rivulus dividit terram eiusdem Jordani a terra sclavorum de villa Gargov“ a plébánosnak odaadományozta, mely adományt Muthmer prépost később visszavont ugyan, azonban „inducti maiori et saniori consilio de consensu fratrum nostrorum,“ a nevezett tizedet a faluban levő plébánosnak ismét visszabocsátotta, kikötvén, hogy a plébános „cathedraticum et descensum nobis solvere tenebitur.“

Az okmány eddigelé ismeretlen, eredetijén két peesét volt, az egyik már lehullott, a másik a szepesi káptalannak ismert alakú, de kisebb teriméjű pecsétjének tűnik föl, kívül a XVI-ik századból való irással: „Litterae de decima in Gurg.“

15). 1278. A szepesi káptalan bizonyítványa arról, hogy IV. László király: „in primo ingressu suo in terram Scysensem“ Jordán fiának Eliásnak Gargov falut adományozván, azt a várföldek

meghatárolása alul fölszabadította, úgy hogy azon falut Eliás és örökösei békével bírassák.

Az okmány eddig közölve nem volt, megtudjuk belőle, hogy IV. László király 1278. év előtt is megfordult Szepes vármegyében, mire Ráth Károly „Magyar Királyok Utazásai“ stb című művében hiában keresünk adatot. Különbén a Ráth Károly művében előforduló 1288. év is — mint azt Bárdosy i. h. 292. zárjel közé foglalta, és utána Fejér V. 3 403. közli, — bizonytalan, mert Wagnernál ugyanazon okmány III. 15. l. évszám nélkül fordul elő.

Az okmányról ép pecsét függ, kisebb alakú, mint a Jerney által a „Magy. Tört. Tár“ II-ik köt. 59. sz. a. ismertetett sokkal később korú pecsét.

16) 1279. Datum per manus magistri Gregorii Prepositi de Sou Aule nostre Cancellarii.

Erzsébet idősb királyné IV. László királynak ide vonatkozó 1278-ki okmányát (l. fentebb 10. és 11. sz. a.) átírván, Jordán fiát Eliást Gurgeu helység birtokában megerősíti.

Közli az okmányt Bárdosy i. h. 320. s köv. lap. Az okmányról vörös selyem zsinórról félig ép pecsét függ.

A sói prépostság holfekvéséről sem Wagner, sem Fejér György nem voltak tisztában. Wagner I. 299. a Sow elnevezést Kownak és Kewnek olvasván, ezért vele együtt Fejér V. 2. 582. abból kewi prépostságot faragtak. Eleintén Bárdosy is idézett munkája 145. 220. l. ezen véleményben volt, mignem látva, hogy a Görgey-levéltárban levő eredetin Sou áll, a Katona „Hist. Crit.“ VII. 644. lapon előforduló: „Ernev bano de Bosna et de Sochul“ czimből azt következteti, hogy Sou és Sochul egyértelműek.

17). 1280. A szepesi káptalan előtt Helyas comes és Gargó szláv falu lakosai, az ezeknek jogaik- és kötelezettségeikre vonatkozó szerződési pontokat megállapítják.

Hártyán, sárga és vörös selyem zsinórról függő kisebb alakú ép pecséttel. Nevezetessé teszi ezen okmányt az is, hogy alsó szélén az úgynevezett kötbetüket az egész ABC-nek 25 betűje képezi.

Közli egészen híven az eredetihez, azonban a kötetük megemlítése nélkül, Bárdosy i. h. 323. s utána Fejér Gy. V. 3. 54. lap.

18). 1280. Erzsébet királyné, mint Szepes vármegye úrnője, Domokos tárnokát, „ad reambulandas et mensurandas terras in Scypus“ kiküldvén, midőn ez visszatért volna, jelentette a királynénak, hogy a kulchuvai helység határa mellett levő földtért „per quandam viam, que a nigra silva in villam Gurgou ducit, separatam cum quadam nemore quod Haraszt dicitur“ megmérték, melynek folytán a királyné, — 3. nehezék arany fizetésének terhe mellett — az érintett birtokot Iluruzk, filio Irozlay de Scypus adományozza; az adomány tárgyát tevő földtér határai ezek valának nyugotról: „villani de Gurgou,“ aztán Guebul comes özvegyének Olusa nevű földje s Hem fia Hennýgnek földje mellett elhaladva, a határvonal azon utat érinti, mely Görgöről a fekete erdőbe vezet, s itt Kulchua falu határával ütközik.

Vörös és zöld selyemről függő ép. pecséttel, melyet eddigelé ily ép állapotban nem ismertünk, a pecsét körirata ez: + ELISABET: DEI: GRACIA: REGINA: HUNGARIE S. VXORIS: STEPHANI: REGIS QUINTI: QUARTI BELE: ILLUSTRIS: REGIS: FILII.

Az okmány eddig nem volt ismeretes.

19). 1280. Datum per manus Gregory prepositi de Sow, aule nostre cancellarii.

Erzsébet királyné löcsei Guebelnek Heidurnyh birtok mellett egy földtért adományoz.

A szepesi káptalannak 1347. kelt átiratában.

Közli Fehér Gy. V. 3. 38. következő nevezetesebb hibákkal: az idézett 38. lap 18-ik sorában „est meta terrea“ után kihagyta Fehér a következő tételt: „deinde transit magnam viam, que ducit in Olozy, deinde tendit superius in Bérch abinde descendit in vallem ubi est meta terrea, et ibi commetatur, terre ville Do-man,“ továbbá a 21. sorban „Gorosztast“ helyett áll: „Horost est“ s alulról a harmadik sorban „Gow“ helyett „Sow“ olvasandó.

Közlik Bárdosy i. h. 217. és Wagner i. h. I. 81., azonban mindkettő a határjárás nélkül

20). 1281. XIV. kalendas Octobris.

IV. László király: „Huruzk de Sceps“ kérésére Erzsébet királynénak föntebbi 1280-ban kelt okmányát Kolchva melletti földtérrel átírja és megerősíti.

Vörös és zöld czérnáról függő, nagy részben ép pecséttel; ezen okmány sem volt eddig közölve.

21). 1282. 17. kalendas Aprilis.

IV. László király: „Hanus filius Albi Hench de Leuche“ kérésére átírja IV. Béla királynak 1263. kelt okmányát a Reyke és fiaitól vett Kulchuva nevű földtérrel, s egyszersmind László szepesi gróf által a nevezett birtok határait megjárattván, abban a kérelmező Hanust beiktattatta. A határjeleknél következő helynevek fordulnak elő: Kolesva falu felső végén a Cheunuk folyó, egy út, mely Luche-re vezet; nyugotról Obruznak patak, az út mellett egy határjel, mely Kolesva birtokot Gurgou birtoktól elválasztja; északról egy feltöltött út, mely Gurgouról a nagy erdőre vezet, az úton túl a Zaphok patak, Lypa nevű hársfa, innét nyugotra a Radonpatak folyó, majd a Humolka hegy, végre a határ a Cheunukfeu vízforrásnál végződik.

A szepesi káptalannak 1327. kelt átiratából, az okmány még eddig közölve nem volt.

22). 1282. IV. Lászlótól Eliás a szepesi szászok grófja, Daman birtok szomszédságában levő földterületet adományul fölkérvén, a király a határ megjárására és a birtokba vezetésre a szepesi káptalant, és Lászlót, Szepes vármegye főispánját kiküldi; melynek folytán a káptalan dékánja és a nevezett főispán Eliás comest a fölkért birtokba beiktatták s annak határait is megjáratták; a határjelek között megemlítettik: „usque viam que vadit in Leuchen.“ A király tehát tekintetbe véve Eliás comesnek a Szepességben tett hű szolgálatait, a fölkért birtokot annak és örököseinek odaadományozza.

Zöld és sárga selyem zsinórról függő, félig ép pecséttel.

Ezen, eddigelé még ismeretlen okmány a család levéltárában egy XV-ik századból való egyszerű másolatban is megvan.

23). 1289. Datum et actum in festo beati Luce evangeliste.

A szepesi káptalan előtt Huruzk ex una parte, et comite Hannus magno cive ex Lyche ex altera“ megjelenvén, a nevezett Huruzk azon birtokot, melyet Erzsébettől, a király anyjától adományba nyert, Hanus comesnek azon joggal, a minővel ő bírta, huszonnégy finom ezüst márkáért eladja.

Zöld selyemről függő ép pecséttel, eddig ismeretlen.

24). 1294. VII. kalendas Octobris.

III. Endre király Zurchuki Farkas comes fiának Eliásnak, kinek Szala vármegyei jószágait a zendülők elpusztították, a golcai alpesek között fekvő lakatlan és műveletlen erdőt odaadományozza.

Ezen levéltárban az okmány a szepesi káptalannak alábbi 1294-ki átiratában van meg.

Közli Bárdosy i. h. 382. lapon, s utána Fehér Gy. VI. 1. 304., következő lényegesebb eltérésekkel: Bárdosynál a 383. lap 4-ik sorában „Jurchak“ helyett „Zurchuk,“ 384. lap 8-ik sor „Lehon“ helyett „Letun“ olvasandó; végre 385. lap 4. sor: „Konseiffen et pervenit usque“ helyett „Sokirchu (kiigazitott szó) et protenditur.“

25). 1294. in quindenis beati Michaelis Archangeli.

A szepesi káptalan előtt Zurchuki Farkas fia Eliás a fön-
tebbi okmányban III. Endre király által neki adományozott erdőnek felét Gargovi Kunch fiának Jordánnak 25 finom ezüst márkáért eladja; ugyanazon határok között, melyek Endre királynak mondott okmányában körülíratnak, mely a felek által fölmutattatván, a káptalan ezen örökbevallást tartalmazó oklevelet egész terjedelmében átirja.

A nagyobb alakú s zöld selyem zsinórról függő ép pecséttel, a káptalannak ezen okmánya ismeretlen.

26). 1294. In vigilia annuntiationis beate Marie.

A szepesi káptalan előtt Rikolf comes fiai Kakas és János, Rukuz falu felét 50 finom ezüst márkáért késmárki Bertold fiának Hench comesnek elörökítik.

Zöld selyemről függő félig ép pecséttel, eddigelé ismeretlen.

27). 1295. Datum in octavis beati Michaelis Archangeli.

A szepesi káptalan előtt Kézsmárki Bertold fia, Heuch Comes, Rukuz faluban levő birtokrészét Jakab szepesi püspök unokaöccseinek, László és Francónak 75 finom ezüst márkáért előörökíti.

Czinár Mór Fejér György Cod. Dipl.-hoz irt Indexében a 399. lapon ezt mondja: „Scepusiensis Episcopus Jacobus, primus et ante nostra tempora ultimus.“ Jakab volt tehát az első és M. Therezia koráig az utolsó szepesi püspök, — mi egyébiránt Wagner által i. h. III. 17. lapon szintén bővebben kimutattatik.

Eddig ismeretlen okmányunk azonban annyiból is érdekes, hogy ezen püspök családi viszonyaira is némi világot derít.

Vörös selyemről függő ép pecséttel.

28). 1295. Datum in festo beati Galli.

A szepesi káptalan előtt Bald szepesi főispán két és fél ekényi birtokot: „in metis ville Gargou,“ olyképen cserél ki Heidenreich fiai Cesar és Istvánnal, hogy ezek saját örökrészük-ből ugyanannyit a szepesi vár használatába bocsássanak, egyszersmind a kieserélt birtokból 10 hold rét nekik visszamaradván, mely rét „ad metas albi goblini — ad metas poneth et ad pratum Ypoliti lectoris ecclesie sancti Martini se extendit.“ A kieserélt földbirtok határa kezdődik: „inter duos rivulos Radonpatak et Logina,“ majd Luchsa határával ütközik, tovább haladva a hegytetőn a két határjel közül egyik „dividit terram Stephani et Johannis longi“ s innét délfelé haladva, a határvonal Radonpatakához visszatér.

A hártýára irt eredetiről a pecsét nyomai is eltűntek, eddig ismeretlen.

29). 1296. Datum Mense Novembri.

Bald Szepesi comes, Chudrunnak és fiainak, András, Gábrrián, Márton, Iván, István, Kozma és Mátyásnak: „de villa Gargou“ egy, két ekényi nagyságú fönnmaradt földterületet: „de terra ville Gargou vacuum — iuxta terram Chyzer“ mint a szepesi vár tartományát: „pro vncia auri gravi ponderis“ birtokába bocsátja, s őket minden másnemű adózások alul fölmenti s azon szabadalmakkal ruházza föl: „qua alý auridatores in

Scepus constituti gratulantur,“ mibe „Villani etiam dicte ville Gargeu“ beleegyezésüket adták.

A határjelek között megemlítették nyugot felől a Lagena folyó, a hol a Bruno-patak beleszakad, innét észak felé Chyzar föld határa, a hol ismét a Radonpataka szakad bele a Lagena folyóba, majd a Radonpatak fejéhez érve Horusk falu határával ütközik, innét hosszan ezen falu határa és a Bruno patak fölött elhaladva, azon ponthoz ér, hol „terra ville Horusk et terra Hennyngi de Kulchua et terra ville Gargeu ab invicem separantur.“

III. Endre királynak alábbi 1297. kelt átiratából. Eddig ismeretlen.

30). 1296. Datum in octavis omnium sanctorum.

A szepesi káptalan előtt Rikolf comes fiai Kakas és János, Rikolf és Henrik vérrokonaik beleegyezésével, Rukuz falu felét, Jakab szepesi püspök unokaöcsesei László és Franknak 75 finom ezüst márkáért örök árban bevallják.

Zöld és sárga czérnasodratról függő pecsét nyomaival. Eddig ismeretlen.

31). 1297. Tertio kalendas February.

III. Endre király Bald szepesi főispánnak fűntebb 1296. évről ismertetett okmányát, Gargou falubeli birtokról, Chudrun és fia kérelmére átírja és megerősíti.

Zöld és vörös selyemről függő pecsét maradványaival; eddigelé szintén ismeretlen.

32). 1297. Datum die proximo ante festum beati Nicolai confessoris.

A szepesi káptalan előtt Bald szepesi főispán a fűntebbi 29. sz. a. foglalt saját okmánya értelmében, a gargovi határban lévő birtok átadásáról Chudrun és fiai részére hasonló bevallást tesz, és ezen átadást a káptalan előtt is megerősíti.

Vörös és sárga selyemről függő pecsét nyomaival; eddig ismeretlen.

33). 1297. János szepesi apát és convent előtt, Helbrandus a szepesi szászok comese, Leznicez nevé erdejét Robert fia István örökrészének egy negyedéért, melyet ez utóbbi veje Mech fiának

Radzlausnak leányával hozományúl adott volt, ez utóbbival „mediantibus probis viris, videlicet Jordano comite filio Church et altero Jordano filio Boch“ elcseréli.

A hártzaszalagról függöt pecsét nyomaival. Eddig ezen okmány is ismeretlen, s Wagner úgy Jerney és Czinár szerint utóbb a XV-ik század közepén Schavnikinak nevezett convent ritkább kiadványai közé tartozik.

Ime, t. válaszmány, ennyiből áll az Árpádok korszakából való okmányok tartalma, nem gondolnám, hogy más magánlevéltárban a Szepességre vonatkozólag több léteznék; bővebb ismertetéssel nem vagyok képes szolgálni, mert Szepes vidékét nem ismerem, ez értekezéssel csupán alkalmat akartam szolgáltatni egy avatottabb kéznek, ki Szepes vármegye leírásával tüzesebben foglalkozván, a főntebbi adatokat fölhasználhatja. Az eddigelé még ismeretlen okmányok az illető helyen fognak közöltetni.

Maguk az eredetben fölmutatott okmányoknál örömmel fogja a t. válaszmány tapasztalni, hogy mily gonddal vannak azok fönntartva, alig van közöttük egy hiányos példány, s a mi fölötte ritka, a nagy számban meglevő ép pecsétek vonják magukra mindjárt első tekintetre figyelmünket.

Így a főntebb már említett Erzsébet királyné és Giletfi Miklós nádor pecsétjein kívül a szepesi káptalannak kétféle ép pecsétjével találkozunk, melyeket a magyar akad. archeologiai bizottsága költségén készített rajzban van szerencsém bemutatni.*)

S végre szabadjon a tisztelt család irányában köszönetemet újabban kifejezni, hogy az oly gonddal megőrzött okmányait a történelmi buvárlat számára föltárta. Bár a többi azon régi családainknak is, kiknek levéltárait még nem ismerjük, tudomásukra jutna a Görgeyek eme készsége, hogy legalább az Árpádok korszakából még fönulevő okmánykincseinket végre-valahára megismerhetnők!

NAGY IMRE.

*) T. i. a martius 7-iki ülésén, mikor a jelen értekezés fölolvastatott.

Viszhangul Botka Tivadarnak a vármegyékről irt közleményeire.

I.

Sáros vármegye régi elnevezése és önállósága, vagyis Abaújtól függetlensége.

A tudós Botka Tivadarnak a vármegyék alakulásáról irt, s a Magyar Történelmi Társulatnak a múlt 1871-ik évi május 5-kén tartott közgyűlésén fölolvassott, és a „Századok“ azon évi V. és VI. füzetében megjelent jeles értekezése alkalmúl és némileg föl hívásul szolgált nekem arra, hogy ezen értekezésnek némely vármegyék alakulására, vagyis azoknak egymáshoz való állítólagos viszonyára vonatkozó pontjait bővebben vizsgáljam és nyomozzam, s e nyomozásom eredményét közöljem; mivel a t. író ama pontokban foglalt állításainak igazolására a többi között hivatkozik az „Egri Egyszázadok“ a lakulása-ról irt értekezésemre is, mely a Bartakovics Béla egri érsek aranymiséjének ünnepére 1865-ben kiadott „Emlékönyv“-ben jelent meg.

Én köztisztviselőben álló tudós veterán írónknak kitünő irodalmi munkálkodását, hazai történelmünk és különösen régi közjogunk nyomozásában kitüntettetett fáradhatlan buzgalmát hazafiúi örömmel üdvözlöm, s e téren szerzett érdemei előtt az elismerés tiszteletével hajlom meg; de úgy hiszem, nem fogok e tisztelet ellen vétetni, sőt a tudomány, vagyis a hazai történetirodalom érdekében talán t. írónk előtt sem teendek egészen kedvetlen dolgot, ha némely vármegyék alakulása s egymáshoz való állítólagos viszonya iránt kifejtett nézeteit kérdésbe helyezem, az azokra vonatkozó történelmi kútforrások- s adatokat bővebben nyomozom, és nyomozásomnak az övétől eltérő eredményét szerényen kimutatom; mert a főczél, melyre történelmi

tanulmányozásaink- és nyomozásainkban törekednünk kell: a valóság vagy történelmi igazság, s a kieczélt tűzte ki magának, az örömmel fogadja bárkitől is a fölvilágosítást, vagy útbaigazítást, mely őt a tévedésről meggyőzé, vagy legalább az övétől eltérő nézetre figyelmezteté.

* * *

T. irónk az állítja, hogy Újvár megye — Comitatus Novi Castri — régi állományához tartozott, a tatár időszak előtt Sáros, Aba és Heves területe, vagyis hogy ezen három megye együttvéve egy vármegyét képezett, s ezen állításának igazolására, Sárostról illetőleg, rám hivatkozik, így irván ide vonatkozólag: „Sárostról nem a magam, hanem a tudós Balássy Ferencz felelősségére teszem Újvár megye álladékanak. Ő az „Egri Egyház megye Alakulása“-ról irt jeles értekezésében tárgyalta azon viszonyt.“

De én ezen értekezésemben sehoh sem állítottam, hogy Sáros Abaúj-hoz tartozott, s azzal egy vármegyét képezett volna, hanem csak azt jegyeztem meg, hogy a „Comitatus“ és „Archidiaconatus de Novo Castro“ alatt a XIV-ik század végéig többször Sáros vármegyét, és a sárosi főesperesi kerület is kell érteni; mert Sárosban a XII. század elején vagy közepe táján újvár — novum castrum — építettvén, ezen újvártól e megye többször Újvár megyének is neveztetett. Hivatkoztam e részben Wagner Károlyra és Fejér Györgyre, kik szintén megjegyzik, hogy Sáros vármegye hajdan Újvár megyének is (Comitatus de Novo Castro) neveztetett. Ennek folytán figyelmeztettem az olvasót, hogy meg kell különböztetni Abaújtól Sáros vármegyét, mely az okmányokban többször szintén Comitatus de Novo Castro nevezet alatt említetik, mert ezen elnevezés már több író tévedésbe vitt, kik a Novum Castrum nevezet alatt Abaújt értették, holott az alatt többször Sáros is értetik.

Hogy Sárosban is volt Újvár — Novum Castrum — melytől e megyének hasonneve származott, azt több okmány igazolja; különösen:

a) II. Endre királynak 1209-ben kelt adománylevele, mely szerint a Sáros megyei újfalusi vámot Ráskay Dömötörnek, a királyné főpohárnokának, épen azzal a kötelezettséggel adományozta, hogy Sárosban az ő elődei engedelméből épített Újvárat jó karban tartsa. „ . . . Teloneum quoddam in Comitatu de Sarus, in Uj-Kochma, quae nunc Ujfalu vocatur, ex antiquo tempore per nostros Praedecessores datum et approbatum propter conservationem Castrum Ujvár, in praelibato Comitatu situati in finibus Polonorum confirmamus, imo de novo damus in perpetuum ad conservationem praefati Castrum, et hoc ideo, quia dictum Castrum est de novo erectum ex singulari Praedecessorum nostrorum admissione in montibus desertis.“¹⁾

b) I. Lajos királynak 1370-ben kelt levele, melyben meg erősíti azon egyezséget, miszerint Zudar Péter tótországi bán Zágráb megyei birtokait megcseréli Michk bán fiainak Sáros megyei birtokaival, mely levél a többi között ezt mondja: „Quod praefati filii Michk Bani, et filii eorum quoddam Castrum ipsorum Ujvár nuncupatum, existens in Comitatu de Sarus etc.“²⁾

Volt tehát Sárosban Újvár — Novum Castrum — s e várról a megye többször neveztetett Újvár-megyének — Comitatus de Novo Castro, a mint ezt világosan igazolja IV. Béla királynak 1262-ben kelt adománylevele, melyben Mersének, Benedek fiának, Sanefalva, ma Szinye-Újfalu és Jernye nevű Sáros megyei birtokokat adományozza „ . . . quandam terram seu possessionem Sanefalva vocatam cum villis Ujfalu et Jernye nominatis . . . in Comitatu de Ujvár prope castrum Sarus, versus terram Seypisiensem adjacentem etc.“³⁾ Hogy pedig itt a Comitatus de Ujvár alatt nem Abaúj, hanem Sáros vármegyét kelljen érteni, azt eléggé mutatják a nevezett helyek, mint Szinye-Újfalu és Jernye, melyek nem Abaújban, hanem Sárosban feküdtek, s ott ma is — mint

¹⁾ Fejér Cod. Dipl. III. I. 79. l.

²⁾ Wagner, Diplom. Comitatus Sarosiensis. Posonii 1870. 57. l.

³⁾ U. o. 286. l.

helységek — fönn vannak. Innét igen helyesen tevė Wagner Károly ide vonatkozólag a következő megjegyzést: „Hinc clarum est Comitatum Sarcisensem quondam de Ujvár dictum.“¹⁾

De a *Novum Castrum* alatt nemesak Abaúj és Sáros, hanem még más vármegye is értetik, a mint ezt alább Heves vármegye alakulásának nyomozásában ki fogom mutatni. Ugyanazért a *Novum Castrum* elnevezésre igen helyesen teszi Czínár Mór a következő észrevételt: „Isto ambiguae significationis nomine iam *Abaújvár*, iam *Neograd*, iam *obsoletus Comitatus Ujvár*, imo et *Sarus designatus occurrit*, ita, ut e solo documenti contextu nonnunquam probabilis eius sensus eruatur.“²⁾ És épen ezen elnevezés ingatag és kétséges jelentéséből származható tévedés és zavar kikerülése végett jegyeztem meg, hogy a *Comitatus de Novo Castro* alatt nemesak Abaúj, hanem többször Sáros vármegye is értetik; de ebből korántsem következik, hogy Sáros Abaújhoz tartozott, s azzal egy vármegyét tett volna, hanem inkább arra figyelmeztetik az olvasó, hogy amaz elnevezés által e két különálló vármegyét össze ne téveszsze.

Igaz ugyan, hogy az újvári főesperességet (*Archidiaconatus de Novo Castro*) tárgyalván, megjegyzém, hogy az alatt nemesak az abaúji, hanem a sárosi esperesi kerület is értendő; mert e két esperesi kerület egy ideig össze volt kapcsolva, s a sárosi plébániák az abaújiakkal együtt a pápai tized lajstromában az *Archidiaconatus de Novo Castro* rovata alatt vannak megemlítve; de ennek okát is adtam. T. i. Sáros vármegye eredetileg nem tartozott az egri egyházmegye területéhez, csak IV. Béla király adományozása és intézkedése folytán 1248-ban jött az egri püspökség joghatósága alá; minthogy azonban ezen területhez az esztergomi érsekség is jogot tartott, abból ezen érsekség és a nevezett püspökség között nagy pör támadt, mely igen sokáig húzódott, és csak 1336-ban döntetett el, midőn az egri püspökségnek ezen terület-

¹⁾ U. o.

²⁾ *Index Alphabeticus Codicis Diplomat. Hung. Pestini 1866. 541. l.*

hez joga ünnepelesen elismertetvén, az az egeri egyházmegyébe jogilag és tényleg bekebelezetett. A míg tehát a pör folyt, addig Sárosban — mint kérdés alatt levő területen — külön főesperesség nem állíthatott, hanem a sárosi plebániák az abaújiakkal egy közös főesperesség alatt állottak, mely főesperesség újvári-nak — de Novo Castro — nevezetett. Azonban a mint a pör véglegesen eldöntetett és Sáros jogilag és tényleg az egeri egyházmegye területébe kebelezetett, Sárosban nem sokára e vármegye részére a tarczafői főesperesség (Archidiaconatus de Tarczafew) állíttatott föl. Abból tehát, hogy a sárosi plebániák egyideig az abaújiakkal egy közös főesperesség alatt állottak, a fölhozott körülménynél fogva korántsem következik, hogy Sáros politikailag is Abaújhoz tartozott s azzal egy vármegyét képezett volna; sőt ellenkezőleg maga a sárosi vagy tarczafői főesperesség fölállítása is Sáros vármegyének régi autonomiájára vagy különállóságára mutat, miszerint ezen vármegye valamint politikailag nem tartozott Abaújhoz, úgy attól e főesperesség fölállítása által egyházi tekintetben is elkülönítettett; mert a főesperességek vármegyék szerint voltak fölállítva, és minden vármegyében egy főesperes volt, kinek egyházi joghatósága azon vármegye területére szorítkozott.

T. írónk állítása szerint ezen megyék a tatár időszak előtt tartoztak egytívé. De a fölhozott adatokból ezen állítás igazolására valamint a tatár vagy mongol dűlás előtti, úgy a későbbi időszakot illetőleg sem lehet következtetést vonni. Sőt a mongol dűlás előtti korszakra vonatkozólag is vannak adataink, melyek ellenkezőt bizonyítanak. Így p. o. II. Endre királynak 1209-ben kelt adománylevelében Sáros mint vármegye — Comitatus de Sarus — említettik. ¹⁾ A Várad Regestrum 116-ik pontjában pedig Abaúj (Novum Castrum) 1219-ben mint provincia van említve. Így van említve Abaújvár 1247-ben is ²⁾ tehát mindjárt a mongol dűlás után. A mik világosan mutatják, hogy

¹⁾ Fejér Cod. Diplom. III. I. 80. l.

²⁾ Fejér Cod. Diplom. VII. III. 31. l.

ezen megyék a mongol dűlás elötti korszakban is egymástól külön állott területet vagy provinciát képeztek.

De a két vármegye késöbben sem volt soha egymással egyesítve, mire — mint netalán hajdani egyítvé tartozásának utólagos nyomára — lehetne hivatkozni; söt ellenkezöleg mind a két vármegye folytonosan külön comesek vagy föispánok által igazgattatott, és pedig úgy látszik, hogy valamint kiterjedése, úgy más tekintetben is a jelentékenyebb vármegyék sorába tartozott, mert majd mindig az ország nagyjai ú. m. a nádorok, bánok, tárnokmesterek voltak ezeknek föispánjai. Így p. o. 1323-ban Fülöp nádor volt a ba úji, és Mickch vagy Mihály tárnokmester sárosi föispán. ¹⁾ 1326-ban ugyancsak Fülöp nádor a ba úji, és Mihály tótországi bán sárosi föispán. ²⁾ Számos okmányokból be lehet bizonyítani, hogy e két vármegyének századok hosszú során át majd mindig ily országnagyok voltak a föispánjai.

Söt még a mongol dűlás elötti korszakból is vannak adataink, melyek azt mutatják, hogy e két vármegyét akkor is külön-külön ily főemberek igazgatták, mint föispánok. Így p. o. a váradi Regestrum 210-ik pontja szerint 1217-ben Sárosnak Dénes királyi kamarás vagy kincstárnok volt a come-se vagy föispánja, kinek parancsából vagy megbízásából bíraskodott Péter curialis comes vagy alispán. II. Endre királynak több 1217-ben és 1218-ban kelt okleveleiben is említettik Dénes mint magister Tauarnicorum és Comes Novi Castri. ³⁾ Hogy itt a Comes Novi Castri alatt a Sáros vármegyei ispánt kelljen érteni, azt nemesak a váradi Regestrumnak előbb említett pontja mutatja, mely Dénes királyi kamarást sárosi comes-nek mondja: hanem bizonyítja azon körülmény is, hogy a másik Novum Castrum-nak vagyis Abatjnak 1217-ben Banc bán volt a föispánja, ki az említett Regestrum 230-ik és több pontjai szerint ott bíraskodott.

¹⁾ Cod. Diplom. Comit. Zichy. Pest. 1871. I. 247. l.

²⁾ Fejér Cod. Diplom. VIII. III. 99. l.

³⁾ Fejér Cod. Diplom. III. I. 206., 214., 226., 236., 242., 248. l.

Nincs a történelemben semmi nyoma annak, hogy Sáros Abaújnak álladéka lett volna, vagy hogy e két vármegye valaha együvé tartozott volna; sőt a fölhozott történelmi adatok épen ellenkezőt bizonyítanak, azt t. i., hogy e két vármegye két egymástól elkülönített területet, és önálló s egymástól független provinciát képezett, s e részben a tévedésre alkalmúl csak a *Novum Castrum* elnevezés szolgált, mely elnevezés alatt a XIV-ik század végéig nemcsak Abaúj, hanem többször Sáros is értetett.

BALÁSSY FERENCZ.

Koháry István rabsága történetéhez.

(Újabb adatok).

Társulatunk 1869-ki, honti kirándulásakor, alólirott, mint a szent-antali hg Koháry-levéltár egyik átbúvárlója, meggyőződven ezen archivumnak különösen a költő és hős Koháry István korára vonatkozólag dús gazdagságáról: hg Coburg Ágost ö kir. Főnsége kegyes engedélye folytán másod izben is elment Szent-Antalba, 1871. nyarán, és ekkor huzamos ideig búvárkodott ottan. — Már a „Századok“ 1869-iki évfolyama 615. lapján említettük volt, hogy Antalón Kohárynak három éves, hires fogságára nézve is külön csomag actát válogattunk össze; ezek közül három kiváló érdekű darabot, aztán, — mintegy ízelítőül, a „Századok“ 1870-ik évi folyama 649. s köv. lapjain közlénk. Második otlétünkkor többet is lemásolánk ama csomagból, továbbá a kir. kamara budai levéltárában is leltünk ugyane tárgyra vonatkozó, a szent-antaliakat kiegészítő némely levelezéseket. Érdemesnek találjuk ezeket, az előbbieik folytatásaképen, a jellemes férfiú, nevezetes hadvezér és derék író élet-történetéhez új adatok gyanánt, korrendben összeállítva közleni. Irodalomtörténetünk barátai tán szívesen veendik.

I.

Koháry Farkas levele Csábrágból 1684. jan. 5-kéről, gr. Rabatta Rudolf es. tábornokhoz, Besztercebányára.

„... Supplico demum Suae Excellentiae, jam secundus agitur annus, a quo in dura et quasi tirannica captivitate frater meus: Colonellus Stephanus Kohárj existit; Vestra Excellentia dignetur memor esse ipsius, et tanquam Supremus Generalis

Ungariae et harum partium, velit hanc gratiam exhibere, ut saltem ad parolam a Tekelio expetere dignaretur, vel vero experiri: pro quali rantione dimitteret? Minorem enim fratrem Joannem, elapso armistitio per Carponenses rebelles captum et ad Tekelium transmissum, jam in captivitate mortuum esse audivi *), — de alterius vita etiam dubito, si augustissima Aula et Vestra Excellentia non juvabit ipsum. . . .“

(Eredeti je Budán, a kir. kamara levéltára rendezetlen részében).

II.

Koháry Farkas levele, Csábrág, 1684. január 11., édes anyjához gr. Balassa Judit-hoz, Pozsonyba.

„Alázatossan szolgálak Nagyságodnak.

Hogy Nagyságodnak gyakortább lehessen parancsolni erre az földre: vagyok azon, mennél többször küldhessek embereket. Énnem magamnak is nehéz, hogy semmi bizonyos hírt nem hallok István bátyám-uramról; mind kecskemétieknek, mind gyöngyösieknek **) meghadtam, hogy postát küldjenek ő kegyelme után, és írott levelemet megvigyék, — az minthogy már Gyöngyösről el is küldötték. . . . Az kuruczok is most is, az mint hallom, az fölföldön még mind meg nem alázták magokat. Rabata generálisnak is irtam bátyám-uram dolgában: lenne segítséggel, és vagy parolára, vagy micsoda sarczon eresztené ki Tököli? méltóztassék végire menni; de csak azt írja, hogy az ő írása haszontalan, hanem az méltóságos ő Fölsége udvaránál instálnék, hogy az lengyel király jóakarátja által könnyebbülhet és lehet szabadulása ő kegyelmének. Csak mindentitt az biztatás megvan, — csak Isten éltesse ő kegyelmét: mégis, várhatjuk szabadulását; már elvállik, mi hírt hoznak az oda való gyöngyösi posták.

. . . . Én már csak alig várnám, hogy az posta meggyünne; mert az mint Nagyságod is sokszor mondotta, hogy kételkedik

*) Vak hír volt.

**) Részben a Koháry-ház jobbágjai.

bátyámuram egészségéről: én is bizony nagy Isten irgalmának tartom és nagy csudának, ha ő kegyelmének egészsége szolgál: mert oly keményen tartatta Tököli, hogy hozzá nem állott, haragjában, — még az török sem cselekedte volna azt. Szeginy János ösém csakugyan Makoviczán megholt; *) azt is hitta magával Tököli mikor e nyáron felment, de csak nem ment, hanem inkább akart bátyámuramval szenvedni. . . .

Datum Csábrág, 11. Januarj 1684.

Nagyságod alázatos szolgálója stb.“ **)

Eredeti, gr. Koháry Farkas[sajátkezű] írása. Szent-Antalon, a hg Koháry-ház levéltárában.

III.

Gr. Balassa Judit, Koháry édesanyja, rabfiához. Pozsony, 1684. apr. 25.

„Vigasztaló jókkal áldjon Isten, édes Fiam!

Az elmúlt martiusnak második napján adott leveledet annyiból vigasztalással vettem, hogy abból megismerhettem, hogy még élsz; de másoktól szívem szakadásával értem, hogy még csak dolmányod s fejérruhád sincs, s a mi legnagyobb, hogy ennyi ideig szenvedsz, és nem tudlak segíteni, noha eleget faggatom elmémet, mások tanácsával is élek, és valamit az anyai szeretet feltalálhatna szabadulásodra, — követném, ha lehetne. Biztatnak ugyan rajtam és rajtad szánakodó sok méltóságos személyek, hogy az Úr-Isten nemsokára megszabadít, lévén kiváltképen való reflexiója Kegyelmes Urunknak ő Fölségének is reád, kiben nincs is semmi kétségem: csak lenne hamarébb! s türhetném még addig keserűségemet, kit is úgy türhetnék könnyebben, ha magammal elhitetett nyomorúságidban segíthetnék. Nem irod ugyan, de nekem úgy mondják, hogy vízi-betegség vagyon rajtad; a ki ha úgy vagyon, — mi haszna, hogy annyit nyomorgatnak?! De mivel másképen nem lehet, és

*) Álhir volt, mint már említők.

**) A levélnek e tárgyra nem vonatkozó — gazdasági — részeit elhagytuk.

csak időtől kell várjunk : azon kérem Istenemet, adjon addég erőt gyöngé természetednek az szenvedésre ! Én ugyan meg nem szünöm, noha azzal is talán csak nagyobb szomorúságot nevellek, hogy levelem által ottan-ottan meg ne látogassalak, kívánván, hogy ez is találjon jó egészségben. Posonÿ, 25. Apr. 1684.

Jóakaró anyád

Balassj Judith m. k.“

Külczim : „Tekintetes és Nagyságos Koháry István kedves édes rab-Fiamnak adassék ez levelem, Munkácson.“

Eredetije Budán, a kir. kamarai archivum rendezetlen részében, a munkácsi levéltár romjai között. Csak az aláírás és a külczim sajátkezű írása gr. Balassa Juditnak. Pecsétnek a levélen, mint rabnak szólón, tehát a munkácsi várparancsnok — Radics András — által előbb elolvasandón, nyoma nincs.

IV.

Radics András munkácsi főkapitány levele

Thökölyhez. Munkács, 1684. apr. 29.

„Kegyelmes Uram !

Debreczeni bíró postája, ugyan az bíró akaratjából minemű leveleket hozott kezemhez, Kapy Gábornak intitulálván, mint ide való kapitánnak : mind azon levelet, s mind Koháry István uramnak ő Ngának az anyja mit irt, úgy Kürtösy is Esztergambúl, és Barkóczyné asszonyomnak (Koháry Judit) : mind azon leveleket Ngodnak inclusive *) ugyanezen debreczeni posta által megküldöttem. Az anyja levelit Koháry uramnak beadattam, de Kürtösyét és az huga (Judit, Barkóczy Györgyné) leveleit nem adattam be. Mit irt ő Nga az anyjának ? azt is Ngodnak azért küldöttem volanter, mind az melly levelet magam is irtam Koháry uram anyjának, azt is volanter hagyván, — ha Ngodnak tetszik : ugyanezen debreczeni posta által küldhesse el Ngod ; holott pedig sem Koháry uram levele elküldése, sem pedig az

*) Ma már sem ezek, sem az alábbiak nincsenek itt : tehát az elküldendők alkalmasint elküldettek Thököly által, s amazok Kohárynak kezébe adattak.

én levelem elküldése Ngodnak nem tetszenék, azokat suppressal-
hassa; már álljon Ngod kegyelmességén, mint disponál felőlek.
In reliquo Ngod kegyelmes gratiájában ajánlja magát

Ngod

In Arce Munkács, die

alázatos szolgája

29. Apr. 1684.

Radicz András m. k.⁴

Küldezim: Méltóságos Magyarországi Fejedelem Thö-
köly Imre nagy jó Kegyelmes Uramnak ő Ngának irám
alázatossan. P. H.

Eredetije, Radics Endre saját kezével írva, Budán, a kir.
kamara levéltárában, Thököly archivumának romjai között.

V.

Koháry Farkas levele Bécsből 1685. február 18.

„Ajánlom böcsülettel való szolgálatomat kegyelmednek. Is-
ten kegyelmedet minden jókkal áldja meg. Kegyelmed levelét
kedvessen vettem; hogy szegény Koháry István bátyámuram és
János öcsém szabadulásában fáradozni kíván, igen köszönöm,
meg is igyekezem szolgálni. A mi pedig a sarezot illeti, úgymint
húszezer aranyat, — kegyelmed itéleti rajta, mitőlünk az lehe-
tetlenség. Generális-embereknek is olly sarez fölösleg volna, és
nagy rendeknél is illyen summa fel nem találtatik; hanem, noha
Filek és más jószágunk romlásával nem kiesiny szeginségre
jutottunk, Csábrádban, Szitnyán is rigen gyűjtött keresményünk
és depositumunk Nagy Ádámától és másoktól elvitetett, — más
súlyos kárvallásinknak előszámlálásával kegyelmedet nem
akarván terhelni, minémü szükségben estünk, mind az ország
tudja; mindazáltal vékony tehetségünköl és értékünköl, az mi
mostani szük állapotunkhoz képest kitelik, örömet szegény
bátyámuramért és öcsémért azt nem kimilem. Szakmárban levő
rabok végett pedig az ő Fölsége, mind az hadakozó tanács *)
gratiájához nagy bizodalnam vagyón. Én méltóságos palatinus
(Eszterházy Pál) urammal ő Nagyságával, más főrendekkel is
ezen dolgot közlöttem. Azért, ha szegény bátyám és öcsém rab-

*) Haditanács, Consilium Bellicum, ma hadügyministerium.

ságban való halálokban a Méltóságos Fejedelem (Thököly) nem gyönyörködik : remílem, hogy impossibilis conditio vagy sarcz, cmlített atyámfiainak eleikben nem adatik.

Az fölséges lengyel királynak is szeginy bátyám szabaddulása végett supplicályn (kinek levelét a minap, úgy tudom, rima-szombatiaktól elküldvén) interpositiója nem fog contemnáltatni, sőt a Méltóságos Fejedelem nem szorúlván arra a sarczra, irgalmasságot méltóztatik cselekedni. Kegyelmedet azért iterato bizodalmassan kérem : maga fáradságát és jóakarattját ne neheztelje, — én is nem leszek indiscretus és háladatlan kegyelmedhez. Szeginy bátyám egészségtelen, gyenge ember lévén, nem hiszem soká ügyis élhessen ; azért illendő sarczát értvén ő kegyelmének, tehetségem szerint szivessen szolgálók. — Ezek után Isten éltesse.

Kegyelmednek jó szívvvel szolgál

Datum Viennae, 18. Februárj 1685.

Koháry Farkas m. k.“

Eredeti levél a hg Koháry-archivumban, gr. K. F. saját kezével írva ; kinek szolt ? biztosan nem tudhatni, mert címzetes fele már nines meg ; tartalma után ítélve azonban Thököly valamely hívéhez, tán Sándor Gáspárhoz, Jánoky Zsigmondhoz, vagy Szirmay Miklóshoz lehetett intézve.

VI.

Koháry Farkas, Sándor Gáspárhoz. Csábrág,
-1685. april 12.

„Ajánlom szolgálatomat kegyelmednek. Isten sok jókkal áldja meg kegyelmedet. Thürrül 4. praesentis datált kegyelmed levelét, az inclusákkal, melyeket Koháry István szegény rab bátyámuram küldett, igen kedvessen vettem. Szegény bátyám szabadulásában totis viribus eddigis laboráltam, most is mindent elkövetek az mi lehetséges, remélvén még fogságbul való kibocsátását, melylyel az Méltóságos Fejedelem (Thököly) ezen keresztény tartományok előtt nem kicsény dicsíretet nyer. Mód nélkül való nagy sarczon hogy szabadúlhasson : mostani romlott

állapotunkhoz képpest lehetetlen, mivel ezekben az elfordult üdőkben magam is csak tengődek, — másnonnan is az sok publicumokra való erogatiók miatt semmi reminségünk nem lehet. Mindazáltal, az mi vékony értikünkűl kitellik, ő kegyelmiért nem szánánk, ha irgalmassan kibocsátódnék. Báresak szegény rab-bátyám valami kevés időre — akár hitre, akár erős kezességre — jühetne ki: szabadulása, tudom, approximálódnék. Talán az Méltóságos Fejedelem sok nyomorúságával nem fog gyönyörkedni szegény bátyámnak, hanem irgalmasságot véle cselekedni méltóztatik.

Az kegyelmed feleségének szóló levelét bizonyos alkalmazottassággal megküldvén, csak Galgóczrúl is, tudom, az kegyelmed öcscsinek vagy Nagy-Szombatban, vagy Lukára az kastélyban megküldik.

Ezek után Isten kegyelmedet éltesse jó egészségben.

Datum Csábrág, 12. Aprilis 1685.

Kegyelmednek

jó szívvvel szolgál

Kohárj Farkas, m. k.“

Külezim: Generoso Domino Caspari Sándor (Tit.) etc. Domino mihi observand. Thúr vel ubi P. H. (Koháry Farkas gyűrűpecsété, fekete spanyolviaszba nyomva).

Eredetije, melynek csak aláírása sajátkezű, a kir. kamara levéltárában, Budán.

VII.

Radics András munkácsi főparancsnok Thükölyhez. Munkács, 1685. május 11.

„... Koháry István uramnak szöllő atyjafia (testvére, Farkas) levelit vettem; de, Kegyelmes Uram, itt nála hiában mesterkedik ember, az mint már egynihányszor megirtam Nagyságodnak, mert ő csak azt mondja: mit tud igérni, mikor nem tudja, mie vagyon? *) — más ember erszényére pedig nem

*) Testvéreivel még ekkor — anyjok élvén — nem vala megosztva.
T. K.

igérhet. Koháry Farkas levelit kecskeméti ember hozta ide*) a napokban, mellyben írja: fáradoz szabadulásában; ez (t. i. István) egyebet nem ír reá, csak köszöni jóakarátját. Erővel ember rajta nem vehet, hanem az mint elkezdették, az mint Nagyságod írja, — ha ugyan akarja Nagyságod szabadulását, — ott kell continuálni, mert itt ő vele semmit nem végezhetni, mert csak bele sem mer ereszkedni a dologban.“

Eredetije a kir. kamara levéltárában Budán, Thököly archivumának maradványai közt.

VIII.

Koháry István, gr. Eszterházy Zsigmondhoz,
Munkácsról, 1685. május 13.

„Mint jóakaró Bátyámuramnak

ajánlom kötelességgel való szolgálatomat kegyelmednek.

Nagy-Szombatból 10. Febr. költ kegyelmed levelét igen kedvessen s nagy böcsülettel vettem; hogy pedig kegyelmed hozzám való igaz atyafiúságátúl viseltetvén, rólam rab-szolgájárúl nem feledkezett, és szabadulásomat kívánván, tehetsége szerint ahhoz segíteni is akarna: az Ur-Isten áldja kegyelmedet mutatott jóakarátjáért.

Én, minthogy magam szabadulása felől, sem pediglen annak módjárúl semmi bizonyost nem értettem: az iránt kegyelmednek semmit nem irhatok; mindazáltal, úgy veszem észre, vagy az jólbékesség, vagy az jó halál által kell énnékem szabadulásomat várnom. — Azonban Nénémasszony ő kegyelmének **) igaz atyafiúságos szolgálatomnak készségét, s magamot kegyelmed tovább való atyafiúságos jóakarátjában ajánlván, ezzel maradok

Munkács, die 13. May Anno 1685.

Kegyelmednek

rab-szolgája s atyjafia

Koháry István m. k.“

*) Tehát a Koháryak jobbágya.

**) Balassa Emerentia, gr. Eszterházy Zsigmondné, Koháry anyjának gr. Balassa Juditnak testvérnénje.

K ü l c z i m : Spectabili ac Magnifico Domino Domino Sigismundo Eszterhazy de Galantha (pleno cum Titulo) Domino et Fratri observandissimo. — Tyrnaviae, P. H. (Koháry kisgyűrűpecsétje, piros spanyolviaszba nyomva).

Eredeti levél a kir. kamara levéltárában Budán, Koháry saját kezével írva.

IX.

Gr. Herberstein Lipót, a rab Herberstein
Henrik grófhoz. 1685. május 16.

Gróf Herberstein Lipót írja a császári hadsereg Vág-melléki táborából, 1685. május 16-káról Regécz várába, az ott, Thököly fogságában már három év óta raboskodó („... considerandum certe esset, quod Dominus Frater Charissimus jam a triennio in sua tam dura captivitate langueat“) testvérének, gr. Herberstein Henriknek, a német rend lovagjának s néhai gr. Strasoldo ezere alezredesének, — hogy kiszabadításáért itt a táboron a vezénylő-tábornagnak könyörögvén, ő Exeja mai napon ismételve megígéré neki, hogy őt a már szintén oly régóta raboskodó gróf Koháry-testvérekkel (Istvánnal és Jánossal) együtt, mint a kik iránt szintén különös reflexióval méltó lenni, mihamarabb kiváltani (kurucz rabokon kicserélni, „commutare“) igyekezend.

Eredetije Budán, a kir. kamarai levéltárban, Thököly archívumának maradványai közt.

X.

Koháry Farkas levele Szitnyáról, 1685. május 29.

„Ajánlom szolgálatomot kegyelmednek, Isten minden jókkal áldja meg kegyelmedet.

Vettem becsülettel az kegyelmed levelit, melynek continentiáját megértettem. Én a minapi kegyelmed irásához tartván magamot, az nyolcz kivánt rabok végett a bécsi hadakozó ta-

nácsnál alázatosan instáltam ; az minthogy supplicatiómra nézve ő Főlsige resolválta is azon rabokot, az decretumot is generális Sulcz uramra ő Nagyságára ez iránt mindennap kezemhez várom. Azonban infortunatis omnia vertuntur in pejus. Kegyelmed leveléből értem az Méltóságos Fejedelem előbbeni kívánságát az rabok végett megint másképpen resolválta, és tiszteket, rabot indifferenter az hol kívántatik az ő Főlsége végháziból bocsásanak el ; mely dolog nekem újabb költséget, gondot és fáradságot szerez, szegény rab atyámfiainak szabadulások is multon múlik, mivel ő Főlsige most Bécsben nincs, — máskint is a sok publicumok miatt az privata instantiák késedelmes hosszú sollicitatioval mennek végbe ; azért kedves jóakaró kapitány uram, az előbbeni leveliben kívánt rabok maradjanak fel most is.

Az mi a pínzt illeti : tudván azt, méltóságos úrral levén dolgom, annyit kellett ígírnem, hogy megadásának elégséges lehetnék, melynek is egy részét, ki híjjával vagyok, még kölcsön veszem fel : mert romlott, fogyatkozott állapotunkot mind ez darab föld tudja ; miolta az füleki korcsmánk oda : üres az erszinytünk, keves jövedelmünk levén, zálogra is senki nem ad, minden rendek megvonván magokot ; a nagy insig miatt a szegénység házába is alig maradhat. Ezért mindenkor azon instáltam levelemben : bár csak rövid terminusra jühetett volna szegény bátyám, maga industriájával és praesentiajával, remínlém, több pínzt szerezhetett volna, mint én. Tovább is nagy bizodalmassan kegyelmedet kérem : adlaboráljon és disponálja a Méltóságos Fejedelmet, ne mortificáltassonak és többre többre ne sarczoltassanak szegény bátyám- és öcsém-uraim, — nem szorúlván arra a sarczra, irgalmasságot méltóztassék cselekedni velek. Kegyelmedet is az Isten megáldja, ha mit szolgál ezen dologba, — én is, ha jó effectusa leszen kegyelmed fáradozásának, mostani szük állapotomhoz képest pro honorario száz aranyat ígírek és a kívánt terezenelt. Ezek után Isten éltesse kegyelmedet sokáig jó egízsígsben. Datum Szitnya, 29. Máj 1685.⁴

Fogalmazvány, Koháry Farkas kezével írva. Ez is bizonyára az V. sz. alatti levél gazdájának szólt. Szent-antali levéltár.

XI.

Ifj. gr. Zichy István, Koháry Istvánhoz, 1685.
junius 17.

„Mint kedves Öcsémuramnak kigyelmednek ajánlom állandó igaz atyafiúságos kötelességgel való alázatos szolgálatomat. Találkozván oly alkalmatossággom, kivel gondoltam, hogy látogató levelem kigyelmed kezében juthat: akartam ez levelem által kedves jó egészsége felől kigyelmednek értekezni, kívánván örvendet:3 hirt aziránt hallanom, együtt az atyámfiával*), s is nagy böcsülettel való szolgálattját ajánlja kigyelmednek. Most, Istennek hála, mindnyájon tűrhető egészségben vagyunk, s mivel az győri vice-generális substitutusságát föl köllött vállalnom: már itt lakom, s tovább itt fog köllenni laknom, annyival is inkább, hogy Eszterházy János uram sinesen itten, s Miller uram is meglötte maga magát, — egyedül magamon van az terh. Kigyelmed szabadulásában miként kívántam fárodoznom: Isten szabadulását adván kigyelmednek, igaz atyafiúságot meg fogja tapasztalhatni, lévén oly reménséggel, hogy tekintvén az körösztyinséget: tovább kigyelmed sem fog már mortificáltatni; gloriosus Úr lévén Tököly uram ő Nagysága, inkább fogja kívánni az körösztyinségnek megbizonyítani, hogy könyörületes, hogysen sarczoltatásában körösztyinyeknek gyönyörkedjik; — s ebben ninesen is semmi kétségem, hogy Isten kigyelmedet meg ne szabadítsa, mellyet hogy hamar engedjen az Úr-Isten — szívből kívánom.

Inned az mi tilos nem volna megírnom, egyebet kigyelmednek nem írhatok, hanem Kegyelmes Urunk ő Fölsége hadai már megindúltak, az Bavarus herczegé is; az több Imperialis Fejedelmeké már Pozsonnál vadnak, s mibelent az említett Elector személye szerint leérkezik: azonnán operatióhoz kezdenek. Még soha ő Fölségének ilyen feles és deli hada nem volt, mint mostan; s azzal is augeáltatik, hogy az Hadelbergi (így; heidelbergi?) Elector meghalván sine haerede: az Neiburgi Herczeg fia, Fölséges Asszonyunk öcsésének conferáltatott, s accep-

*) Nejét báró Melith Máriát érti.

tálták is. Azonban az szegény hazánk valóban nagy pusztulásra juta; ha Isten hamar békességet nem ad: éhelhaló elég léssen, most is volna, ha ő Főlsége szükség fölül való prófontjával nem táplálna mindnyájunkat. Ezzel, kívánván hamar-nap látnom kigyelmedet, maradok kigyelmednek

Győr, die 17. Juny 1685.

igaz atyafiúságos kötelességgel
való szolgálja

Iffia bbik Zichy István y m. k.

Én is tőngödöm még ezen nyomorult időben, imádván Istenemet, hogy mentülelőbb hosszú, súlyos rabságából szabaddítsa és éltesse Nagyságodat, romlott hazánkknak szolgálotjára.

Nagyságodnak alázatos szolgálja

Király János m. k.“

Külczim: Spectabili ac Magnifico Domino Stephano Koháry (titulus) Dno et Fratri mihi observandissimo. P. H.

Eredetije a kir. kamara levéltárában, Budán.

XII.

Gr. Koháry Farkas és neje, Guadagni Sándor
örgrófhoz, 1685. jul. 12.

„Illustrissime Domine, Domine!

Quod Illustrissima Dominatio Vestra sui servitoris et Amici tam frequenter in suis litteris fuit memor, et mihi de occurrentys scribere dignata fuit, — summas refero gratias, obligatusque maneo. Quod tam tarde responsum dem, causa est, quia non fui in Arce mea Czabrad, sed jam plus quam uno mense, quod inde me huc contuli, hinc brevi Viennam etiam ascensusus; et ideo juxta obligationem meam non potui inservire Illustrissimae D. Vrae. Ratione Joannis captivi fratris mei, si etiam ulterius ex favore et magno effectu Illustrissimae D. Vrae aliquot subinde floreni subministrari possunt, magna pro gratia aestimabo, refusionemque cum magni gratiarum actione faciam. Forsan Deus ipsos brevi liberabit, siquidem Sua Majestas Sacratissima certos

captivos etiam jam determinavit et donavit, qui Szakmarini detinentur. Stephanum Balog Szendrőviae existentem etiam In-clytum Bellicum pro meis fratribus deputavit; verum, uti intelligo, officiales Karafiani ipsum abstulerunt. Praeter captivos jam decem mille Imperiales promisi, licet sat magnas curas habeo post tantas damnificationes talem summam acquirendi, cum ad centum mille florenos damnificati simus per praesens bellum. Ego interim me pristinae affectioni Illm. D. Vrae recommendo, utinam Deus det, ut brevi alicubi in bona valetudine Illmam D. Vram videre possim. Quod nova attinet, alia non scio scribere, quam omnia hic plena esse militibus. Luneburgus, Serenissimus Bavarus et alia Copiae Franconicae, Svevicae in summa maxima et ingens confluit militia, actu jam Ujvarinum obsidetur, cum spe bona brevi acquirendi. In reliquo maneo

Illm. D. Vrae

Datum Posonÿ, 12 Julÿ 1685.

servus obligatus

Wolfgangus Kohárj m. p.

P. S. Ich bedancke mich zum schönsten gegen dem Hern Oberst-Wachtmeister, dass mich in edtlichen Brieffen hat so fleissig griessen lassen. Was anbelangt wegen einer Wittib, was ich darbey khan dienen, werde nit undterlassen, — wan ich nur wisse, was-führ-eine ihm gefället? Dan ein alte ist gahr zu verdriesslich, ein junge aber gahr zu lustig. Die Wall stehet bey den Hern Oberst-Wachtmeister. Ich verbleib jederzeit

sein gerechte Freindin

Maria Ludovica Koharin,

gebohrene von Hochen-Rechberg m. p.“

Külczim: Illmo Domino Dno Alexandro Gvadagni, Libero Baroni, necnon S. C. R. Mattis Supremo Praefecto Vigiliarum et Commendanti in Fortalio Szendrő, (Tit.) Dno Amico colendissimo. — Szendrő. P. H.

(Eredetije a kir. kamarai levéltárban Budán).

XIII.

Ifj. gr. Zichy István, Koháry Istvánhoz, 1685.
július 20.

„Igaz atyafiúságos kötelességgel való kész szolgálatomat ajánlom kigyelmednek.

Irtam vala ugyan minapiban is kigyelmednek, de mivel azt nem tudhatom: ha jutott-e kigyelmed kezéhez, s azt hallottam, hogy nem volna tilos már az kigyelmeddel való szembenlétel, — újokban is akartam kigyelmed egiszségérül értekezni, s megbizonyítanom, hogy nem vagyok feledéken szolgáló atyjafia kigyelmednek.

Mi most, Istennek hála, az kigyelmed szolgálatjára mindnyájon jó egiszségben vagyunk, kívánva várván kigyelmed közinkben való szabadulását, — kit, hiszem Istent, hamar megad.

Most egyéb új hirt nem irhatok kigyelmednek, hanem, hogy ma 14. napja Fölséges Uruunk armádája megszállotta Újvárát, s holnap fogják kezdeni 50. chartaun-ágyúval és 25. mozsárral bombát és kharkhast bevetni s löni. Hacsak Isten meg nem büntet bennünket: nem falalhat (igy), legtovább 14 nap múlván kezünkben léssen, mód nélkül roszul őrizvén az passa magát. Halljuk ugyan, hogy Eszékhöz érkezett az Sajtán Sereskier passa mintegy 40,000. magával: de igazsággal írom kigyelmednek, hogy ha három annyi gylenne is, Isten büntetése kívül attól nem tartanánk; s bizony igaz hittel írom kigyelmednek, hogy soha még ilyen armádáját ő Fölségének Magyarországon nem láttam. Itten 65,000. vagyunk: deli, fegyveres, pénzes nép, kinyere, pecsenyéjek úntig elég gytin, s egiszséges nép. Magyar Czobor uram hadán kívül több még nincsen, én is visszamegyek ma és vice-generális Eszterházy János urammal hadainkat mezőben hozzuk. Beresiny uramot is az újvári generálissággal ide várják, azonkívül Bottiány uramot is. Ádámnak resignálta az atyja az generálisságot: ezen négy úr alatt tizezer magyar van effective, kinek hórül óra effective megfűzetnek, lovasnak 4 fl., gyalognak 3 fl., s azonkívül mindennap kinyeret, — most is hatszázezer scudát küldvén az szentséges pápa ő

Fölségének, s még útban vagyon egy millió, azonkívül az papokat is meg engedték róni: de azt nem akarja még ő Fölsége elkezdni, lévén azonkívül is elég költség. Lesli generál Horvátországban vagyon az bánnal, kinek is az pápa hadfogadásra pénzt adott, — hallom, azok is számosan vadnak. Sulez uram mellé megyen 20 ezer, kinek eleje már Cseországban érkezett. Csak az Úr-Isten nemzetünk között adna már egyességet: még egyszer talpra állanánk! Palatinus uramot az vármegyékkel csak készen hatták lenni, úgy, hogy ha az szükség kíváná, fölülhessenek, de máskint, hogy jobban gazdálkodhassanak, nem kívánják fölüléseket. Hiszem Istent, Kedves Öcsémuram, Újvár és még egy más vár *) megvételével, ha az török eb fogja keresni, — meglészen az jó békesség még ez idén; addig ha meg nem szabadúlna is kigyelmed: akkoron fogom szabadon láthatni kigyelmedet. Nem tudom, ha vagyon-e hirévé kigyelmednek, hogy méltóságos Padensis (igy) herczegtül megszörzettem kigyelmednek bizonyos kurucz rabokat, kik Szakmártt vadnak fogva, kigyelmed számára, ha azokon lehetne szabadulása kigyelmednek; s mivel körösztiny Úr rabja kigyelmed: kecskemétiék **) s mások kezségén nem engednék-e meg kigyelmed kijövetelét? Bizony, oly szívem szerint fárodoznék kigyelmed szabadulásában, csak találnám föl módját; kérem, értessen kigyelmed; talánd ha Méltóságos Tököli uramnak könyörgenénk kigyelmedért, nyerhetnénk valamit, mi atyafiak. Nem tudom, ha Barkóczy uram lement-e Sulez mellé? ő kigyelmének is feles pénzt adtanak az hadakra. Tegnapelőtt érkezék ide az francia király sógora: deli iffiu úr, Princ Conti és Turenna fiával, számtalan francia cavalírral, volentír módjára itt lesznek, még az campania fóg tartani, vadnak 400., rettenetes költséget tésznek. Azokon kívül is sok az herczeg: Princ Luis, Princ Vademonde, Princ Comersi, Virtembergi herczegek 3, Hannover és Lineburgi 2. etc. Bezeg, csak deli nép az Lineburgusé 12,000 ember, — egy ninesen kivető közülök. — Ha mit tovább is értek, s tudhatom, hogy leveleim kezében jutnak kigyelmednek, udvarlok

*) Esztergomot érti.

**) Ekkor Bosnyák-jogon a Koháry-ház jobbágysai.

velek. Azonban atyafiúságos jóakarójában ajánlván magamot, maradok még holtom után is kigyelmednek

Újvári táborból de 20. Julý 1685.

igaz kötelességgel való

szolgája, bátyja

Iffia b b i k Z i e h ý I s t v á n ý m. k.

De kár, édes Öcsémuram, hogy ezen armádát nem láthatja kigyelmed!

Az Bavariai Elector lakodalma az Császár leányával 15 végben ment szerencsésen; hada már itt lévén, maga is circa finem Augusti közöttünk lészen. Nekem az győri commandóban be köll mennem, ha vice-generális uram kiméggyen az hadakval. Olas hireim érkeztvén mai postán, azokat is megküldtem, ha mi hasznát veheti kigyelmed. Kitanolhatja kigyelmed, az velenkezés is hogy victorizálnak.“

Külczim: Tekéntetes és Nagyságos Koháry István kedves Öcsémuramnak ő kigyelmének adassék. P. H.

Eredetije a kir. kamara levéltárában, Budán.

XIV.

Caprara cs. tábornagy, a rab Koháry Istvánhoz,
Ungvár capitulatiója tárgyában. 1685. oct. 30.

„Illustrissime Domine Comes, mihi colende!

Ante-hesternum emanatas Illustrissimae Dominatonis Vestrae Literas percepi, continentysque earundem intellectis, gratulor praeprimis de bona valetudine, quam ut Deus post tot adversa meliori sorte in seris annos continuandam impertiatur, animitus exopto.

Miror praeterca summopere Commendantis illius Ungvariensis petitas super deditone praedictae Arcis impertinentes prorsus Propositiones *); nec video, quonam ille fundamento

*) Ha az ungvári kuruczok kissé kemény egyezkedési pontokat küldöttek: volt okuk rá, mert a tavasszal, 1685. május havában, Schultz tábornok ostromát ugyanők vitézül visszaverték. Koháry akkor még Munkácsra tilt vala.

fretus, similia ab omni penitus ratione alinea praetendere possit; quasi vero ipse Regni cujusdam aut importantissimae Metropolis Custos, aut Gubernurator constitutus esset; aut vero quonam modo ipse solus universam Belli molem et victricis Suae Majestatis arma sustinere, aut sistere posset vel intenderet. Hoc unicum sufficiat, quod Potentia Ottomanica, amissis multis et insignibus Fortalitÿs, e Campo fugata, visis alÿs quoque accrescentibus in dies armorum Caesareorum Progressibus, quaterno hinc inde cincta Exercitu, Pacem a Victorioso Romanorum Imperatore quam submissione petat, nec opus illa, quae in his Partibus, tam in oppugnatione Solnokini, quam aliorum etiam Confiniorum nuperrime contigerunt, ulterius recensere, unde si supradictus Commendans gratiam Suae Majestatis amplecti, Arcem Ungvár cum munitionibus et appertinentÿs in devotionem summe dictae Suae Majestatis mature, dum adhuc tempus est, tradere et resignare velit, tam ipsemet in Persona, quam coeteri omnes Praesidiarÿ et Nobiles inibi existentes, praeter Generalem praeteritorum Amnistiam, in universa Bona, unumquemque legitime concernentia restituentur, militare volentes in Confinÿs, vel alibi sub militia, secundum qualitatem et merita, accommodabuntur, eaque occasione dicti Commendatis specialis, quoad praetensiones suas privatas, habebitur reflexio; nec capio, cur illi, aut illis aliae, quam Cassoviensibus et coeteris ad fidelitatem Suae Majestatis reversis Conditiones concedi deberent. Si itaque supramentionatis acquiescere voluerint, bene erit; sin vero vim Armorum expectare maluerint, experientur sub sequutura damna et mala, nemini nisi ipsorum propriae pertinaciae imputanda esse. In reliquo maneo Illustrissimae Dominationis Vestrae servire paratus:

Aeneas Comes a Caprara m. p.

P. S. Non timeat Illustrissima Dominatio Vestra, quod ob hanc rationem, ab illis quidquam mali patietur, sin vero exinde ei quidquam minimi contigerit, sciat illos majori culpa et damno excipiendos fore. — Ex Castris Caesareis ad Legem prope Ujhel positis, die 30. Oct. 1685.“

Külczim: Illustrissimo Domino Stephano Koháry, Sacrae Caesareae Regiaeque Majestatis Camerario, Consiliario et

Colonello, necnon quondam Praesidÿ Fülekiensis, Confiniorum-que eidem annexorum Supremo-Capitano, mihi Colendo. Ungvár.

Eredetije és 1712-ben hitelesített másolatai a hg Koháry-levéltárban Szent-Antalon.

XV.

Ugyanaz, ugyanahhoz, 1685. nov. 4.

„Illustrissime Domine Comes, mihi colende!

Quanam mihi Illustrissima Dominatio Vestra sub 2-da hujus notificare voluit, ex Literis ejusdem, medio Reverendi Domini Praedicatoris Stephani Pathaj transmissis, intellexi. Puncta quaedam tolerabilia utcunque exhibita mihi sunt, super Deditione Arcis Ungvar, ad quae si prompta Arcis resignatio subsequatur, secundum extradatam desuper Resolutionem meam, omnia ad annuissim observabo, nec quemquam in vita aut bonis damnificari patiar; si vero vim armorum experiri maluerint, ipsi viderint quid faciant; ego nullam effundendi eatenus sanguinis Christiani culpam habeo.

Interim sit bono animo Illustrissima Dominatio Vestra, quidecunque acciderit, liberationi ejusdem studebo; nec impune forent, qui ea occasione malum quoddam ei fecerint. Eandem brevi cum Exercitu visurus, maneo

Illustrissimae Dominationis Vestrae

Ex Castris ad occupatum jam Patakinum positis Die 4. 9-bris 1685.

servire paratissimus

Aeneas Comes a Caprara m. p.“

Külczim: Illustrissimo Comiti Domino Dno Stephano Koháry, Sacrae Caesaricae Regiaeque Majestatis Praesidÿ et Confinÿ quondam Fülekiensis Colonello et Supremo-Capitano, Ungvarini.

Eredetije és 1699-ben hitelesített másolatai Szent-Antalon, a Koháry-ház levéltárában.

XVI.

Koháry István levele Kassáról, 1690. január 12.
Szirmay Miklóshoz.

„Ajánlom szolgálatomat, mint jóakaró uramnak, kegyelmednek.

Ez új esztendőnek minden részeiben tegye Isten kegyelmedet szerencsésé, kívánom.

Méltóságos gróf Bratiner uram és az tekintetes szepesi kamara előtt lévő dolgaim végett ide Kassára érkezvén, és immár egynéhány napok alatt itten mulatván, sok emberséges emberektől értettem: az kárvallott labbanzok itt e földön minemü forma processusokkal keresik magok kárát. Azomban nem kétlem, juthat kegyelmednek eszébe, s jól is tudja kegyelmed, hogy regézi rabságomban, minckutánna alkalmas üdöket töltöttem volna el, száz egynehány forintomat, kétszáz aranyomat in specie, s egy ezüst-, s egy arany rubintos óramot magához vette kegyelmed; és jóllehet száz forintomon feljül való pénzeimet, melyből kegyelmed valamely forintot erogált is számomra, nem praetendálok, sőt rabságomban hozzám mutatott kegyelmed jóakaróját igyekezem is megszolgálnom, — mindazáltal, mint-hogy az kétszáz aranyat valamint rabságomban, úgy most is az pater Franciscanusoknak deputáltam, és mind azútától fogvást nem tehetek szert jó órákra: akarám kegyelmedet levelemmel requirálnom s egyszersmind kérnem is, tegyen kegyelmed bizonyossá: akarja-e kegyelmed ezen requisitiómra az kegyelmed kezénél maradott kétszáz aranyomat az Franciscanus barátoknak, és az megírt két óramot énnekem visszaadni, vagy sem? s küldhetem é emberemet kegyelmedhez, azokuak kézhez vételére? — Én ugyan, megvallom, inkább kívánok szolgálnom, mintsem kegyelmed kezénél maradott jóvaim végett alkalmatlanságot szerzenem kegyelmednek; elvárván azért az kegyelmed resolutióját. Ezzel Isten éltesse jó egészségben kegyelmedet.

Datum Cassoviae, 12. Januarj 1690.

Kegyelmednek

szeretettel szolgál
Koháry István.

Egykorú másolat félíven, a Koháry-levéltárban. Bizonyára Szirmay Miklósnak szólott, mert Koháry regézi fogsága idejében, 1682—83-ban, ő volt e vár parancsnoka.

XVII.

Caprara es. tábornagy bizonyáglevele
Koháry részére. Bécs, 1694. aug. 26.

„Der Römisch. Kays. Maÿestaet Gehaimber Rath, Cammerer, Hoff-Kriegs-Raths Vice-Praesident, Veld-Marschall, über ein Regiment Courassier Bestellter Obrister, General der Wündisch- und Petrinianischen Granitzen, wie auch über die sambentliche in Königreich Hungarn stehende Kays. und Allyirtte Miliz Commandirender General, Ritter des Guldeneñ Vellus

AENEAS Graff Von CAPRARA.

Demnach der Röm. Kaÿs. Maÿestaets, auch zu Hungarn und Böhaimb Königl. Mayestaets Rath, Cammerer, Würcklicher Obrister, und in Königreich Hungarn über die Jenseiths der Thonau, wie auch vor denen Königl. Hungarischen Bergstötten ligenen Orthten Bestellter Vice-General, der Hoch- und Wohlgebohrne Herr Herr Stephanus Graff Koháry von Chabragh und Sitnja, nicht allein, wie ins gemein gar wohl bekhandt, von Zeit an dass derselbe in die Kaÿs. Kriegs-Dienste eingetretten, sondern bis anhero und besonders zwar in mittels des mir von Ihro Kaÿs. Mayestät in Königreich Hungarn allergnedigst aufgetragen gewesten Ober-Commando, benanntlichen ab Anno 1680. in allen denen ermelten Königreichs sich durch die Rebelller und andere Feinde eraigneten Kriegs-Lauff und Troublen, insonderheit aber bey der in Anno 1682. durch die Siebenbürger Rebellen und Türekhen in dem Ihme Herrn Vice-Generalen anvertrauten Gräniz-Posto Filleck erlittenen scharffen Belagerung sich dergesalten valoros, tapfer und rühmblich verhalten, dass nachdeme er durch seine guete Conduite, Obsorg, und gemachte alle guette Anstalten, ermelten belagert gewesten Posto Filleck durch sibenzehen Tag lang heldenmüttig defendiret hatt,

diszer Posto endtlichen aber durch deren Feindte störccke Macht zugetrungenene grosse Noth und dahero bei der Quarnison eingeschlichenen Kleinmüttigkeit, über seine, des Herrn Vice-Generals instendige Protestation und immediate wieder seinen Willen ahn dem Feindt tibergeben worden ; Er jedannoch von der gegen Ihro Kays. Majestät, Seinen allergnedigsten Herrn, unterthönig schuldigen Treu weder unter Praetext Ihme von dem Feindt beschehener grosser Verheissungen, weder nachgehendt darauf erfolgten grossen Betrohungen, in geringsten abgewichen, — sondern vill lieber den Todt unterworffen zu sein, alsz aufeinige weisz besagte seine Treu zu verändern sich erwöhlet hatt ; wie er dann auch solihier U.sachen, und bey der Capitulation der Quarnison und Übergab gezeigter Renitzenz halber, bey Übergang öfters ernanten Posto Fillecks von dem Toekelj alsoleich gefangen genohmen, in Eiszen und Banden geschlagen, von aller Gemeinschaft der Menschen abgesondert, mit Wasser und Brod allein gespeisszet, und in solcher harten Gefangenschaft mit jedannoch eines Weegs als den andern unveränderlich treuen Gemüethe, über die trey Jahr, und zwar solang elendiglich herumgezogen worden, bies dass er endtlichen vermittelst Schickhung Gottes, und durch die sigreiche Kay's. Waffen, zur Zeit als ich die in Ober-Hungarn gelegene Vöstung Ungvar erobert, zu seiner Erledigung gelanget ist. Und weillen nun in Ansehung dessen sowohl obangeregter, als sonst bey allen vorgefallenen andern Begebenheiten erwiesenen Valors, Dapferkeit, bestendigen un zu allen Zeiten ganz unverlezt und hochstrümblich bezettigten Treu, mit welchen er sich jetzt bey der Posteritet sowohl signaliert hatt, Ihme, Herrn Graffen und Vice-Generalen, auf sein beschehenes Anlangen, und der Wahrheit zur Steuer hierüber ein glaubwürdiges Attestatum ohnverweigerlich zu ertheillen in allweeg vor billich befunden : Als habe in Crafft diesszes offtgedachten Herrn Graffen, in sogestalten dessen Verlangen hiemit nicht allein ganz willfährig erscheinen, sondern zu mehrern Urkhundt-Bekhröfftigung, und Denkwürdigkheit seiner erworbenen Ehr, Ruhms, und sonderbaren Meriten, gegenwerdiges Attestatum unter meiner eigener Handts-Unterschrift und Insigl gefertigter

hiemit in omni meliori forma ertheillen wollen. Actum Wienn,
den 26. Aug. 1694.

L. S. Enea Graff Caprara m. p.“

Eredetije és 1699-ben hitelesített másolatai a hg Koháry-
ház levéltárában, Szent-Antalon.

Megemlítendőnek tartjuk még e helyütt, hogy Koháry —
mint a kir. kamarai levéltárban lévő, gr. Strasoldo cs. tábornok-
hoz intézett nagyszámú 1682-iki levelei mutatják — már ezen
év junius havában figyelmeztette Strasoldót a törököknek Fülel
alá szállási szándékáról, s július és augustus folytán kémei által
mindenről a legjobban volt értesülve, a mi a török, kurucz és er-
délyi tábor hadmozdulatait illeti, s folyton értesíté Strasoldót és
a Bellicumot, egész aug. 26-káig, midőn Fülel körülzároltatott.

Közli:
THALY KÁLMÁN.

Könyvismertetések, bírálatok.

V.

Romänische Studien. Untersuchungen zur älteren Geschichte Romäniens, von Robert Roesler. Lipese 1871. Duncker és Humblot.

Az oláh népfajnak tekintélyes számú töredéke a magyar szent korona területén lakik; a két önálló ország, melyet e nemzet alapított, sokféle összeköttetésben volt, és van még most is Magyarországgal. Történetének igen sok pontja összefügg a mi történetünkkel: van tehát elég ok — mellőzve az általános tudományos érdeket, — mely a magyar történetkedvelő és tudós figyelmét a fenti munkára vonja, annál is inkább, mert az az oláh nemzetnek eredetét, a két oláh állam keletkezésének történetét egészen új világításban tünteti föl. Roesler ugyanis bebizonyítja, és pedig a mint nekünk tetszik, megdönthetetlenül, hogy a mai oláhok nem a Daciában visszamaradt római gyarmatosok maradványai, hanem Macedonia, Albania és a mai Bolgárhon romanisált őslakói, kik a XII-ik század végén vagy a XIII. kezdtek lassankint a Dunán át szivárogni, míg végre Havasalföldet, Erdélyt, Moldvát és a körülfekvő tartományokat betölték, s a mai dunai fejedelemségekben lakó gyér kún és orosz népséget magukba olvaszták. Szóval, hogy az oláhok nem mintegy őslakói Erdélynek, kiket a bevándorló magyarság ősi jogaiból túrt ki, hanem csak jövevények, bár korábbiak, mint a ráczok. Ez eredményre szerző a nyugoti és keleti történeti kútforrásokra és a nyelvtudományra — a homályos ethnographiai kérdésekben ez egyedüli, biztos vezérfonalra — támaszkodva jut el, és ha semmi más okból, hát methodusa miatt, s azért ajánlhatjuk

közönségünknek, hogy lássa, mily apparatus kell az ilyféle kérdések megoldására, melyeket minálunk igen sokan csak úgy hebehurgyán, hogy úgy szóljak szójátékok által, ötletes elme-futtatásokkal vélnek eldönthetni.

Van azonban Roesler tanulmányai közt olyan is, a mi bennünket legközvetlenebbül érdekel, mert a mű többet tartalmaz, mint a mennyit ezime gyanított. A gétákról szólva jut néhány szó a szyttyáknak, kiket a legújabb nyomozások alapján az irani népesaládhhoz soroz; nekünk magyaroknak tehát velük semmi közünk. Az ötödik fejezet kizárólag a bolgárokkal foglalkozik, ránk nézve fölötte érdekes tárgygyal, mert e fajrokonok sorsában látjuk, mivé lett volna valószínűleg a magyar, ha nyelvét nem sikerül megtartania, s a nyugoti egyház helyett a keletihez csatlakozik. A 7. fejezetben — a moldvai fejedelemség keletkezéséről szólva — a kúnokról is értekezik, azokat a bessenyőkkel egy népnek, habár nem is egy törzsnek tartja, és őket török népnek mondja, mint a bolgárokat, avarokat, míg a magyarok és húnok az ugor népesaládnak voltak tagjai; a 4. fejezetben pedig már tüzetesen és kizárólag a magyar őstörténettel, a honfoglalással és Anonymussal foglalkozik, — módosításokkal reproducálván valami régibb, előttem csak hírbül ismeretes e tárgyú cikkét, melyre annak idejében Szabó Károly felelt,— itt, a „Römánische Studien“-ben azért, mert Anonymus szerint az oláhok már a IX-ik században Erdélyben laktak, tehát vagy Anonymus mond valótlanúságot, vagy szerzőnek összes, föntebb említett állításai az oláhok későbbkori bevándorlásáról meg vannak döntve. Szerző tehát nekimegy Anonymusnak, kit Kézay kortársának tart, agyba-föbe veri, és miután épen nem barátja a magyarnak, kritikájába a személyes ellenszenv epéjét keveri, s nem mindig tartja meg azon objectiv, higgadt ítéletet, mely tudományos kérdésekre eldöntésére okvetlenül szükséges. Fölötte sajnáljuk e modort, főkép azért, mert ez által a tisztán tudományos vitába nem tudományos tényezők is belevegyülnek és eredményezik, mint épen Anonymusnál, hogy az egyik félnek ő csak hazug meseköltő, míg a másik fél, mi magyarok, szintén nem azt nézzük, mi az igazság, hanem mikép lehet visszaverni a szemtelen támadásokat? mikép lehessen megtartani az egyszer már

elfoglalt álláspontot, megvédeni Anonymus hitelességét? Igaz-e az álláspont, vagy nem? — mint peres feleknél szokás — kérdésbe sem jő, mert minden beismerésből az ellenfél fegyvert kovácsolhat — úgy látszik legalább — a nemzeti becsület, önérzet ellen: pedig a nemzeti becsület legkisebb csorbát sem szenvedne valójában, ha Anonymusnak egy betűje se volna igaz, ép úgy, mint az Eszterházyak csak Eszterházyak maradtak, habár talán már maguk sem hiszik többé az Estoráz-féle leszármazást.

Az ilyféle megtámadásoknak tulajdoníthatjuk a szomorú tünetményt, hogy az Anonymus kérdésére nézve hátrább állunk a múlt századnál. Pray criticali szelleme helyett bizonyos hazafias hiszékenység lett általánossá, mely nem méri egy mértékkel azt, mi nemzeti hiúságunknak tetszik, azzal, mi nem tetszik. Bartha, és főkép Mátyás Flórián kétségtelessé tevék, hogy Anonymus a XIII-ik század elején élt, hogy egykorú a nagy-váradai regestrummal: és mégis, ha történéseinket megszvaztatnók, a nagy többség I. Béla korára helyezné. Ezt tanítják jeleseink: Wenzel a tanári széken, Szabó Károly — bár még nem indokolta, csak ígérte — őstörténetünkre vonatkozó becses dolgozataiban; ezt hirdette Toldy társulatunk nagy gyűlésén, e tant jutalmazta meg a tudomány-egyetem Vass József művében, pedig csak elfogulatlan kell olvasni a művet, hogy azonnal föltűnjék, hogy azt nem a félpogány XI-ik század, hanem a keresztény XIII-ik századnak, az aranybulla korának szelleme lengi át, mellözve azon döntő argumentumokat, melyeket Mátyás Flórián fölhozott.

Még fontosabb kérdés — mi újabb korban plane feledékenységbe ment nálunk — az: mily hitelt érdemel Anonymus? Roesler meseköltőnek tartja, bizonyosan igazságtalanul; különösen nem érthetünk vele egyet, midőn a jegyzőt rozszakarató koholással vádolja. Szerző, ha ellenszenve el nem vakítja, ezt bizonyára nem állította volna, s hogy őt megezföljük, csak a középkori tudományosság és historiographiának állását kellene kifejtőnk, mi azonban messze vezetne. Ellenkezőleg: Anonymus igen figyelemreméltó jelenség; nagy történetírói tehetség; műve nagybecsű, habár annak jó háromnegyed részét, legalább még most nem használhatjuk, és alig tulajdoníthatunk e részeknek több hitelt a honfoglalásra nézve, mint Livius I. könyvének a

római őstörténelem. Ha olvassuk Anonymus elejét és végét, melyre nézve legbuzgóbb pártolója is kénytelen beismerni, hogy nagyon zavaros, menthetetlen chronologiai botlásokat tartalmaz, s hogy abból az események valódi képét megalkotni nem lehet, méltán kérhetjük: mi biztosít bennünket az iránt, hogy dereka hitelesebb? elég ok-e a megbizásra, hogy esetleg nincsenek külföldi kútfők, melyek segítségével adatait ellenőrizhetnők? Anonymus oly rosszul van informálva a dunántúli és nagy-morvaországi ellenségekről, hogy méltán kételkedhetünk, helyese tudomása a duna-tiszaközi, tiszántúli és erdélyi ellenfelekről? sőt, — ha az Anonymus kútfőiül szolgáló mondák teljesen tisztában voltak is az ellenségek ethnographiai viszonyaival, mi sohasem volt néptünk erős oldala, — úgy látszik, hogy ő tudákosan megigazítá azt, mi neki hibának tetszett, és azon népekkel helyettesíté, melyek az ő korában laktak a kérdéses tartományt. Így teszem Glad seregében ő kúnokat, oláh és bolgárokat sorol föl, mely népek a XII-ik század végén és a XIII-ik elején csakugyan az Alduna vidékén laktak, de Árpád idejében hol voltak még a kúnok? vagy tán bessenyőket értett alattuk? Mindenesetre világos ezekből, hogy Roeslernek némileg igaza van, és Anonymus nem nyújt kritikailag megállható védveket arra nézve, hogy az oláhok már a IX-ik században a Dunától északra laktak, sőt a mennyiben belőle ilyesmi kiolvasható volna, hitelessége érzékeny csorbát szenved.

Nehéz általános elvet fölállítanunk: mi hitelre méltó valami irónál, mi nem? Anonymusra nézve azonban talán mégis tehetjük, ha munkájának czélját tekintetbe vesszük. Roesler igen helyesen jegyzi meg, mi egyébiránt szembeszökő dolog, hogy Anonymusnál nincs úgy meg az országos hagyomány, mint Kézaynál, hogy míg ez inkább a nemzetre, amaz az egyes nemzetségek- és családokra reflectál; nem annyira a magyar nemzetnek, mint — ha szabad e kifejezéssel élnem — a magyar peerage történetet adja, s innen fejthető meg, hogy az ősi kormányrendszerre nézve sokkal többet tanulunk Kézayból, mint Anonymusból, s hogy Kézay adataival más krónikákban is találkozunk, és ez lett a magyar történetnek officiosus alakja a múlt századig: míg Anonymus teljes feledékenységbe

súlyedt. Ebből tehát azt is következtethetjük, hogy a mit Anonymus az egyes nemzetiségek genealogiájáról, birtokviszonyairól mond, az teljes hitelt érdemel, nemcsak mert egyes adatait, — mint például az ifjabb Gyulának rokonságát sz. Istvánnal — idegen kútfők is támogatják, hanem mert az ilyféle adatok mint practicus tekintetben is felette fontosak leghívebben őriztetnek meg a hagyomány által. Valamely ütközetnek, hadjáratnak részleteit kiczifrázhatta a hegedős, s a dicsőített hősnek unokái alig haragudtak családi hírtük öregbitésén: de már arra, hogy valakinek atyját, őseit fölcseréljék, vagy a birtokviszonyokat hamis adatokkal fölforgassák, nem volt sem lehetőség, sem ok, mert hisz minden nemzetnél a dalnokok rendje annak köszöné tekintélyét, hogy ők voltak a közérdekű adatoknak mintegy közhitelű depositariusai. Anonymus tehát még teljes hitelű adatokkal rendelkezhetett e tekintetben; de mintán ő, az első, azokat írásba foglalta, úgy látszik, beállott nálunk is azon Buclé által kiemelt törvény, hogy nem lévén többé a dalnokokra oly nagy szükség, hanyatlott tekintélyük és vele a gond és a szorgalom is, melylyel ők mesterségüket üzték, és így a történetírásnak kezdete nálunk is a hagyomány hitelességének meggyengülését, végre pedig teljes elenyészést eredményezé. Innen van aztán, hogy Kézaynál már sok dolognak — mit még Anonymus tisztán tudott — csak homályos, bizonytalan nyoma maradt, mihez még a tatárdulást is adhatjuk, mely sok családot kipusztított, sok régi viszonyt fölforgatott, s így a hagyomány continuitását sok részben erőszakosan megszakasztá. A másik, miben talán föltétlen hitelt adhatunk Anonymusnak, a honfoglalásnak — nem az egyes epizódoknak — sora, mert — mint katonai tekintélyek állítják — az Anonymus adatai a legrationabilisabbak, s a honfoglalás alig történhetett katonailag másképp, mint nála olvassuk.

Távol van tőlem itt többet, mint pusztá véleményt mondani; nem is tartom magamat illetékesnek Roesler állításainak tudományos értékét tüzetesen kimutatni, mihez nincs kellő késztültségem: de szükségesnek tartám a közönség és írónk figyelmét művére fölhívni, hogy állításait a szakemberek a mennyiben helyesek kövessék, továbbfejlesztzék, a mennyiben tévesek, megczáfolják, ugyanazon fegyverekkel, melyekkel ő élt, vagy

legalább akart élni: a szigorú, nemzeti elfogultságtól ment, a nyelvtudomány vívmányaira támaszkodó történettudomány fegyvereivel, ne pedig csak oly védvekkkel — mint volt elég példánk — melyek csak az avatatlanokat vagy azt győzik meg, ki azokat föllállította. Lejárt már annak ideje, hogy mint a strucz a földbe, ábrándjainkba dugjuk fejünket és azt higgyük, hogy mert mi nem látunk, a világ sem lát mást. Szemébe kell néznünk, meg kell küzdenünk a külföld tudományosságával, és vagy meg kell hajolnunk előtte, vagy le kell győznünk úgy, hogy az összes tudomány, ne csak minmagunk, nekünk ítélje meg a győzelmi babért. Mindkét esetben csak nyerni fog a tudomány, az igazság, és mit sem fog veszteni őseink emléke, kik elég derék emberek voltak, hogy álfényre ne szorúljanak.

PAULER GYULA.

T Á R C Z A.

— A Magyar Történelmi Társulat april 4-iki havi ülésén mindkét alelnök és igen számos választmányi tag volt jelen; szakkedvelők kevesebb számmal, de köztük több kiváló egyéniség. s általában mindvégig igen érdeklődő, figyelmes résztvevők.

Másodelnök Horváth Mihály megnyitván az ülést, miután titkár a martius havi ülés jegyzőkönyvét fölolvassa, ennek kapcsolatában bemutatta a „Szabács viadaljáról“ szóló 1476-iki ének *) eredeti kéziratának igen szépen sikerült fényképészeti hasonmását. A tíz példányban készült fényképből a társulat négyet tart meg: egyet saját irattára részére, s egyet a m. tud. Akadémiának, egyet kolozsvári állandó bizottságunk útján az erdélyi muzeumnak, végre egyet a kézirat

*) Ezen énekről lévén szó, sietünk megvilágosítani egy abban — többek közt — előforduló kiavült szónak előttünk a közléskor még homályos értelmét. Ez a 48-ik sorban álló „törletének,“ vagyis: törtletének. Tudós nyelvűvárunk Fogarassy szerint annyi mint: szerzenek. Törléteni, vagy törlejtteni ugyanis — a szerzeni és teremteni szókkal rokon — a ma is élő törvény főnévvel egy gyökből eredő ige.

hazafias átengedőjének t. Csicsery Antal úrnak emlékéül adományozván. A hátralevő hat példány a költséget fedező hat tag között osztatik ki, míg az eredeti kézirat — rendeltetése szerint — a nemzeti muzeum okmánytárában tétetik le, állandó megőrizés végett.

A f. évi közgyűlésre nézve határozatlik, hogy mivel annak egyéb tárgya a h. pénztárnok megerősítésénél és a választmány szokásos megújításánál előreláthatólag nincs: nem külön napon, hanem a jövő havi választmányi ülésel kapcsolatosan, május 2-ikán d. u. 4 órakor tartassék meg.

Botka Tivadar nak a vármegyék ősi szervezetéről irt kiváló becsű tanulmánya följajlott külön kiadása ügyében: vajjon az már közelebbről, vagy bizonyos időtartam leteltével, és mily formában eszközöltessék? — Deák Farkas, Frankl Vilmos és Thaly Kálmán vál. tagokból álló bizottság küldetett ki.

Titkár bemutatja Nátafalussy Kornél tagtárs úr Kassán april 1-jén kelt köszönő-levelét, a leleszi convent legrégebb kiadványa fényképészeti másolatának megküldéséért, — továbbá ugyanannak a nagy-várad-hegyfoki prémontrei prépostság történetét tárgyzó, épen most megjelent becses művét, melynek egy díszpéldányával a t. szerző viszonzásúll kedveskedik a társulatnak. Szives köszönettel vétetik.

Iványi István tagtárs úr, k. r. tanár Szegeden, tudatja, hogy Borsodbúl több rendbeli Thököly-féle eredeti levél közöltetett vele, az 1683 - 85-ik évekből; mellékl azok regestáit, melyekből kiténik, hogy e levelek majdnem kivétel nélkül igen érdekes tartalmúak, és a „kurucz király“ — mint Thökölyt a törökök nevezték — főbb híveitől valók. Ugyanazért Iványi úr fölkéretni határozatott ezen okmányok másolatainak a társulattal leendő szives közlésére.

Doby Antal úr Tisza-Újlakról hasonlókép regestákat küld be, a rendelkezése alatt levő XV—XVII-ik századi 16 db. okmányról, késznek nyilatkozván azokat — vagy másolataikat — a társulattal közölni. Az előzékeny ajánlat köszönettel fogadtatik, s a Koriatovics Tódor hercezetg illető 1409-iki oklevélnek, Lónyay Zsigmond magyar nyelvű végrendeletének és a Chebi Pogány-családra vonatkozó okmányoknak másoltatás végetti beküldésére, a többieknek pedig, melyek Bereget érdeklők, e vármegye. monographusával: Lehoczky Tivadar vál. tagtárs úrral való közlésére fog a derék értesítő úr fölszólíttatni.

A m. kir. tudomány-egyetem a múlt évi oct. 1-jén történt rectori és tanács-beiktatáskor s tanévmegnyitáskor tartott „Beszédok“ számos példányával kedveskedik. A szives figyelem köszönettel fogadtatván, a példányok a társulat jelenlévő tagjai és a szakkedvelő vendégek közt kiosztatnak.

A zürichi magyar egyesület 1871—72-iki első félévi jelentését, küldi be, mint társulatunk évdíjas tagja, a választmány-nak. Hasonló szives érdekeltséggel és elismeréssel vétetik.

E föntebbi folyó ügyek elintézése után mint első értekező, b. Nyáry Albert ült a fölolvasó asztalhoz, és ismét általános figyelmet és élénk tetszést keltett ama kitünő tapintattal és nagy szakavatottsággal szerkesztett műveltségtörténeti értekezések egyike által, a minöket tőle hallani már megszoktunk. Ezúttal Hyppolit esztergomi érsek udvartartársáról értekezett I. Mátyás és II. Ulászló királyok idejében, a modenai codexek adatai nyomán. Nyáry e kutatásai, — mint olvasóink már az eddigi közleményekből is meggyőződhetnek — nálunk egészen új modorban, s úgyszólván ismeretlen téren mozognak: öseink beléletét, házi szokásait tárják föl, s azért rendkívül becsesek; és jelen tanulmánya az előbbieknél még érdekfeszítőbb. Alig várjuk, hogy közölhessük, — remélvén, jövő füzetünket azzal nyithatni meg.

A zajosan megéljenzett fölolvasás élénk hatása alatt Horváth Mihály indítványozá, hogy a társulat közelebbi kirándulásai alkalmával gyűjtött, már is szépszámú műveltségtörténeti anyagok (u. m. régi magyar leltárak, végrendeletek, gazdasági jegyzékek stb.) földolgozására az e tekintetben oly művészi jártasságot tanúsító értekező kéressék föl; — mely indítvány egyhangú tetszéssel fogadtatván, b. Nyáry a közönhajtásnak engedve, késznek nyilatkozott a fáradságos föladatra.

Nyáryt Frankl Vilmos váltá föl, Balássy Ferencz vál. tag értekezésének fölolvasásával a régi „Sáros vármegye önmállóságáról, vagyis Aba-Újvártól függetlenségéről.“ Az okmánytani alapossággal irt becses tanulmány első részét képezi a tudós szerző azon terjedelmesebb észrevételeinek, melyeket részéről a jeles Botka Tivadar nak a vármegyéről a „Századok“-ban megjelent közleményei keltettek, s melyek, az utóbbiakra való viszhangok gyanánt, szintén füzeinkben látandnak világot, — mint az említett első részszel, íme, már jelen füzetünkben megkezdettük.

Az ülés Balássy értekezése után befejeztett.

— **A m. tud. Akadémia** mart. 18-iki ülésén, bár az nem a történelmi, hanem az I-ső osztályé volt, egy bennünket közelebről érdeklő értekezést hallottunk, Szilády Árontól, a „ráolvasásokról.“ Értekezőnek a „Századok“ január és februári füzetében Ipolyi Arnoldtól megjelent e tárgyú, irodalmi körökben nem mindennapi figyelmet keltett közlemények szolgáltak alkalmúl és alapúl. Ő Ipolyi nézeteit általában osztja, s a régi codexeink és nyomtatott kútfőinkben ide vonatkozó adatokat és nyomokat igyekezett összeállítani értekezésében, hogy a magyar mythológiát a „Magyar Mythologia“ tudós írója óhajtása szerint, tehetségéhez képest ő is tovább művelje. Bár példáját minél többen követnék! — A II-ik osztály april 8-iki ülésén Salamon Ferencz, mint rendes tag, tartott székfoglalót, a Böles Leo császárnak tulajdonított „Tactica“ (katonai reglement) fölött. Az értekezés úgyszólván tisztán hadtudományi érdekű; történelmi részéből kiemelendő szerzőnek azon erős érvelésen alapuló bizonyítása, hogy Árpád magyarjai korántsem — mint német tudósok rájuk fogni szeretnék — rendetlen hordák: hanem, igenis, a harcrendelésben a tactica elveit más nemzetekbeli kortársaiknál, névszerint a különben oly művelt görögöknél alaposabban értő és ügyesebben alkalmazni tudó mesterek valának.

Az akadémiai történelmi bizottság közelebbi ülésének tárgyai közül megemlítjük, hogy 1872-ben a következő művek határozottak sajtó alá adatni: Krytoboulos mellékdarabjai, — a már kész főmunkával együtt összesen 150—200 ív, Dethiertől Konstantinápolyban; az Árpádkori Új Okmánytárból egy kötet Wenzeltől; a Történelmi Tárból egy kötet, szerk. Toldy Ferencz; a Török-magyar-kori Államokmánytárból egy kötet, szerk. Szilády Á. és Szilágyi S.: II. Rákóczi Ferencz „Vallomásai“ stb. Grisza Jánostól két köt.; a Rákóczi Tár első osztályából (had- és belügy) egy kötet, Thaly Kálmántól; ugyanannak második osztályából (diplomacia) egy kötet, Simonyi Ernőtől; Rupp Jakab egyháztört. adattára, egy köt.; végre Veráncz munkáinak utolsó, — és Pázmány levelezéseinek első kötete, amaz Wenzel, ez Frankl szerkesztése alatt.

Magyar Onomasticon.

I.

Vezetéknevek okmányainkban.

Az emberiségnek általában csak akkor vált szükségessé tagjait nevekkal megkülönböztetni, midőn társadalomban egyesült, a mi természetesen az emberi nem legkorábbi történetére esik. Ezen első nevek egyszerűiek valának, mint maguk az első emberek. A régi világ történetében egyedül a római nevek birhatnak ránk érdekléssel, a mennyiben ők voltak az elsők, kik egyéni névhez családi nevet kötöttek. Ezen jó szokás a népvándorlás korában, a műveltség teljes elhanyaglásakor egészen megsemmisült és csak hosszú századok múlva ébredt új életre. A népvándorlás idején alakult országokban, mint másutt, úgy nálunk is csupán az ősi hazában használt nevekkal találkozunk. Az új népekkel való érintkezés és különösen a keresztyénség fölvétele a régi neveket kiszorítá és újaknak adott helyet, elannyira, hogy a régieknek alig valami maradványa maradt fenn.

Schvartner állítja, hogy őseinknél már a XI-ik században a családneveknek némi nyomaira találhatunk és valóban Keresztúry báró Vay családjának egyik okmányát 1021-ik évből közli, hol „*Quemadmodum in potibus Octavis festi Georgii Martyris nunc instantibus, Thomas de Vaja, uti actor contra Nobiles viros Nicolaum, Joannem et Andream filios Joannis de Csomaköz*“*), mely világosan tanúsítja, hogy őseinknél a főbbek már a XI-ik században keresztnevikön kívül birtokaiktól vett nevekkal különböztették el magukat.

Nem gyöngíti föltevésünket azon körülmény, hogy legrégibb okmányainkban csak egyszerűen kereszt- vagy hivaltól nyert nevekkal találkozunk; mert az újdonsított vezetékeveket a hosszas szokás még nem állandósította, hanem azok is birtokváltás, vagy valami egyéni különbség szerint változást szenvedtek. Így például Jákó de Nagy-Mihály családja szétágazván, birtokaik szerint Vinne és Sztára neveket nyertek. — Azután nálunk sokáig fennmaradt azon szokás, hogy tisztviselőink hivatalos okmányokra csak kereszt- és hivatalneveiket irták alá. Ez ugyan köztudomású, de még sem lesz fölösleges, ha számtalan

*) Descriptio Fund. et Vicis. Epis. Var. 211. l.

példák közül egyet említek: Datum per Manus Venerabilis in Christo Patris Domini Ladislai Episcopi Vesprimicensis, Reginalis Cancellarii et Aulae nostrae Vice-cancellarii et fidelis nostri. Anno Domini millesimo tercentesimo sexagesimo nono, decimo Calendas Aprilis, Regni autem nostri anno vigesimo octavo. Venerabilibus in Christo Patribus et Dominis: Thomae Strigoniensi, Stephano Colocensi, sacrae paginae Magistro, Ugolino Spalatensi, Nicolao Sadrensi, et Ugolino Ragusiensi Archi-Episcopis, Demetrio Varadiensi, Colomanno Jaurinensi, Michaele Agriensi, Vilhelmo Quinque-Ecclesiensi, Stephano Zagrabiensi, Demetrio Transylvano, Joanne Vacienti, Dominico Chanadiensi, Petro Bosnensi, Ladislao Nitriensi, Stephano Sirmiensi, Nicolao Timiensi, Demetrio Noviensi, Nicolao Traguriensi, Stephano Pharensi, Michaele Seardonensi, et Portiva Seniensi Ecclesiarum Episcopis. Ecclesias Dei feliciter gubernantibus Corbaviensi Sede vacante. Magnificis viris, Ladislao Duce Opulensi, Regni nostri Palatino, Emerico Vajvoda Transylvano, Comite Stephano Judice Curiae nostrae, Joanne Magistro Tavernicorum nostrorum, Petro Zudar totius Slavoniae, Simone Dalmatiae et Croatiae, et Nicolao de Machou Banis, Paulo Dapiferorum et Stephano Agazonum nostrorum Magistris, ac eodem Domino Ladislao Duce, Comite Posoniensi, aliisque quam pluribus *) stb. Itten az egyházi férfiak egyszerűen érseknek s püspöknek nevezik magukat, és ezen szokást még későbbi századokban is megtartották és legföljebb kitünőbb családok ivadékaik tették ki megyéjük mellé vezetéknevüket is. Ez is azonban csak a XV-ik században vált általánossá, a XIV-ik században még a hírneves férfiak is, ha egyházi hivatalban valának, egyszerűen püspököknek nevezték magukat. Az imént idézett püspökök közül István zágrábi püspök a hírneves Kanizsai-család tagja volt. A mi a világi urakat illeti, azoknak, Czudart kivéve, egyike sem tette ki vezetéknevét, habár tudjuk, hogy Lászlónak, a nádornak Apor volt a neve. A többieknek nevét is könnyen (?) ki lehetne böngészni, de miután léteitükön nincsen okunk kételkedni, azt ezúttal elhagyom.

Hasonlóképen az alpapság még a XIV-ik és XV-ik században rendszeren csak kereszt- vagy rendnevét használta. Pray a Hier. Hung. II-ik r. elszámolja a váradmegyei papságot a XIV-ik század második felének kezdetéről, mely névsorban 224 keresztnéven kívül csak három egyéb

*) Gánóczy Ep. Var.

név említettik. Nagyon csalódnánk, ha azt hinnők, hogy családi nevük nem volt; volt biz az, csak hogy nem használták, némely specialis eseteket kivéve. Így például 1364-ben Péter váradi kanonok atyjától, Benéthől örökölt birtokát Szent-Anna egyházának adományozta *). Ehhez hasonlót sok példát tudnék idézni, hol a papság, midőn magánvagyonáról rendelkezett, családi nevét használta, hanem erről kimerítő adatok kívántatnának és általános szabályt még sem lehetne föllállítani. Egyébiránt általános érvű szabályokról itt szó sem lehet.

Ugyanekkor és még jóval előbb, midőn a papság és a főurak többnyire csak keresztnévüket használták, a kisebb nemesség már családi nevekkel élt: „Nos Capitulum Ecclesiae Varadincensis,“ mondja az 1337-ik évről kelt és birtokban lévő okmány, „tenore presentium significamus, quibus expedit universis, quod nobilis domina Margaretha nomine filii Alexandri de Vanthid, relicta Stephani de Bohth, nunc coniunx Joannis filii Benthe“ stb.

Nem lesz egészen fölösleges e helyen egy másik okmányt is idéznem, melyet 1363-ban Lajos királyunk Viddinben adott ki: „Nos Ludovicus Dei gratia rex Hungariae memoriae commendamus tenore praesentium significantes, quibus expedit universis, quod nos ex innata nobis clementia regali cunctorum fidelium nostrorum subditorum fidelitates et fiducias animo metiri solemus, recordatis et in memoriam reductis multiplicibus fiduciis et gratuitis meritis, quibus fidelis noster dilectus miles magister Michael filius Cybak“ stb. Itten Cybaknak Sziciliában tanúsított vitézsége jutalmaztatik; tehát kétségkívül Cybak már a XIV-ik század első felében közönségesen használt családi név volt. Már azután ránk nézve mellékes dolog, hogy olaszországi származási helyéről neveztetett-e így, vagy máshonnan.

Azonban a XIV-ik században már nem csak a nemességnél volt szokásban a vezetéknevek használata, hanem a népnél is, mit különösen a városi lakosságról teljes biztossággal állíthatunk. Így Balázs özvegye 1341-ről kelt végrendeletében, Chaka leánynak, ki Lapididae (bizonyonyosan Kőművesnek hitták, mint egy későbbi okmányban Sartort Szabónak) Arnoldnál lakik, különféle tárgyakat testál; ugyanott Nicolao Cocha dicto (Szakács Miklós) **). Számtalan ilyen helyeket lehetne

*) Keresztúry Fund. et Vicis. Ep. Var.

***) Keresztúry Fund. et Vicis. Epis. et Cap. Var. 187. l.

okmányainkból idézni, melyek mind azt bizonyítják, hogy a XIV-ik századnak már első felében a vezetéknevek használata, ha még nem is volt egészen állandósítva, már általánossá kezdett válni.

A kezemen lévő okmányokból azt veszem észre, hogy a nemesek nevei a XIV. és XV-ik században birtokaikról, melyek legtöbb esetben származási helyük volt, támadtak; a városi lakosság neveit mesterségeiről nyerte, egyéb nép szembetűnő testi vagy szellemi előnyeiről, vagy hiányairól, vagy származási helyéről neveztetett el. „Ladislaus Sárkewzy judex commendamus significantes, quod circumspectus Thomas Boros concivis noster“ stb., Szent-Anna kolostorának egy szőlőt ajándékozott. Természetesen már őse szőlőműveléssel foglalkozván, az egész család Borosnak neveztetett el *).

Én a XIV. és XV-ik század okmányaiban sűrűn előforduló „Magnus“, „Sartor“ stb. dictus-féle neveket már állandósított családi neveknek tekintem. Ezekről a mesterségekről vett neveket régiebbeknek tartom, mint a testi hibákról vagy előnyeiről kapottakat, és pedig nem azért, mintha az utóbbiak későbbi időkben tapadtak volna az illetőkre, hanem mivel természetüknél fogva nem bírtak annyi erővel az állandósításra, mint a mesterségek nevei. A czéhrendszer behozatala előtt a gyermek apjától tanulta a mesterséget, minek következtében a családra önkénytelenül ragadt mesterségének a neve, — azután hosszú szokás által szentesítve a család tagjain maradt még azon esetben is, ha egyes tagok más pályára vagy mesterségre léptek.

Talán elég érdekes lesz ezen helyen följegyezni azon személyek neveit, kik Mátyás uralkodása idején 1478-ban az erdélyi szabad királyi városok és váradi káptalan között fölmerült vitás vámtűgy elintézésében szerepeltek. A kérdéses ügyben a káptalan képviselői valának: Mona Gergely, Huszt János, Jeneu Simon és Gyulay Imre; a városoké: Mézszáros Benedek szebeni, Dobó János kolozsvári, és Chonkabonka (Chobánka) brassói polgárok. Itten két előbbi polgár nevétől eltekintve, a többi mind származási név.

Hasonlóképen igen régieknek és a magyar kereszténységnek első századaiból fönnmarradtaknak tekintem a „fi“ szócskára végződő neveket. Ezeknél azonban meg kell különböztetnünk azokat, melyek méltóságból származtak, mint Vajdafi, Bánfi, Apaffi, azoktól, melyek kereszt-

*) Keresztúry Fund. et Vicis. Epis. et Cap. Var. 187. l.

névnek köszönik létüket, mint Ivánfi, Mártonfi, Péterfi stb. Az elsők több erővel bírnak a névalkotásra, tehát bátran föltehetjük, hogy régiebbek.

A XV-ik század közepén már jobbhagyvevekkel is találkozunk. Így V. László király 1453-ról kelt rendelete említi: „per universitatem Praclatorum, Baronum et Nobilium regni nostri in Civitate Pesthienſi editi, et stabiliti Egregius Paulus de Hedrichfalva quemdam Clementem Krutzel dictum jobbagionem dicte Ecclesie Varadien. nesciretur quo ductos motivo in persona captivasset.“ Cs. P.

— **Wesselényi Pál kuruczos levele Barkóczy Ferencz-hez.** Hadadi Wesselényi Pál, Wesselényi Ferencz nádor unokaöcscsac Kemény János erdélyi fejedelem mostoha-fia, tudvalevőleg kemény magyar volt, — s mint a bujdosó hadaknak Thököly Imre föllépte (1678.) előtt vezére, jelentékeny részt vőn az I. Lipót kényuralma ellen irányult nemzeti mozgalmakban.

Hogy a neves kurucz vezér a tollat is csak oly ügyesen forgatta, mint a kardot, s élett szintűgy tudja vala éreztetni: hathatós bizonyossága az alábbi levél, mely az akkori időben császárpárti gróf Barkóczy-testvérek Ferencz és István egyikéhez, névszerint Ferenczhez intéztetett, s jelenleg egykorú másolatban a Szlavniczai Sándor-család okmánytára I. kötetében létezik, honnét — miután reá, mint különös érdekességre, Pauler Gyula fölhívtá társulatunk figyelmét — ímé, egész terjedelműleg közöljük.

„Ajánlom kegyelmednek szolgálatomat!

Kegyelmed levelét vettem, és kegyelmed hogy csak így is megemlékezett rabságabeli jóakaratomról, jól cselekedte. Az mi az elpártolt kapitányok dolgát illeti: azok elmenének, noha úgy hiszem, bizony csak eddig is megfordították volna, ha zsák lett volna; mert ő nekik miértünk, a kik itt maradtunk, mutatnak — elhiszem — ideig valami árnyékot; de ahogy én ismerem az németet: ha látják, semmit nem használnak mirajtunk az nekik való kedvezéssel, tudom, mint lessz dolgok; mert ők nem felelhetnek az magok ígíretinek, az kiben most vannak is, bizony abban sem állanak meg.

Az mi kegyelmed tudósítását illeti Farkas Fábian uraimék dolgáról, köszönöm kegyelmed jóakarátját s reám való vigyázását: de az ilyenekkel az sáttán az tiszta-búza közzé csak konkolt akar hinteni:

mindazonáltal gondot viselvén magamra, higgye kegyelmed, mindenkor jobb e világban, ha az embernek irigyi vannak, mintsem szánói, noha én azt ü kegyelmérül nem gondolom; hogy pedig kegyelmed tanácsot ad, s magát ez iránt való szolgálatra ajánlja, kegyelmed irásából értem. Medgyesi s náményi lakást hogy javallja, az nem csuda; hát ha még úgy tudná jóvoltokat mint én; de az ki azokat ok nélkül elvette: mód nélkül — hidje kegyelmed — meg nem adja, noha az magyar nemzet között egy familia soha annyit Ő Felségének nem szolgált, mint az enyim. Ha elgondolja kegyelmed Lónyai Zsigmondot, Veselényi Ferenczet, Kemény Jánost, s mind ezek után az anyánknak, sok biztatásokra, sok czerek elköltését, melyeknek hálálója háladatlanság lön, kit az világ lát, — ha azért enyi hűségek megmutatásával is maradékjokban megbüntettettek: ki bizhatik az német hűségéhez! Kegyelmed nekem csak Medgyest s Namínt commendálja, de azelőtt is enyim volt, de hiszem az Istent, hogy maholnap többeket s jobbakat foglalhatok hozzájok, minthogy Csegöd, Sárköz közel vannak hozzá; az töröknek és magyarnak sokat vétvén az Barkóci nemzet, abbul sem venném közömöt alkalmas marháért. Hidje kegyelmed, én csak oly reménségben vagyok, hogy Istenemet, nemzetemet, azt a kihez folyamodtam, igazán szolgáltam, szolgálom, igaz háláját is hiszem s várom. Hogy kegyelmed azt az jelt látta bennem, hogy az idegent nem szeretem? hidje kegyelmed, én az idegen nemzetet egyiket is felettébb nem szeretem, de egyiket az másikánál jobban szeretem, s feljebb is becsülöm; tétovázni az embernek nem jó. Constantia decet virum. Mivel ment fel Barkóci István uram, s mivel nem? — nem tudom, de én csudálom, csak magyarok levén kegyelmeitek is, mért iparkodik úgy, s miért csalogatja az embereket haza; hogy nem gondolja kegyelmeitek meg: mihelt mi hazamennénk, mind magunkat, s mind kegyelmeiteket is elvesztenők; hiszem kegyelmednek bátyjostul csak addig lessz ott becsületi, s másoknak is, még mivelünk veszededik kegyelmeitek; de ha nem lessz kivel veszedekni, mind kegyelmeitek, mind mi bizony csak csúfságra jutunk, s a Bástya idejét elérnök, hogy bizony az gallérunk alá, vagy az szemünkben köpnék az német. Nem kell az németnek az magyar fegyver; hogy nem gondolkodik kegyelmed? Avagy az Barkóci familiánál nem volt-e kedvesebb s nagyobb magyar az császár előtt valaha? Hol vannak? Kitül vesztettenek el? s mi miatt? Csudálkozom, hogy kegyelmed nem gondolkozik; bizony veszedelmet kíván akkor magának is kegyel-

metek, valamikor azt kívánjátok mitüllünk, hogy hazamennék boldogul. Az magyar papistáknak is mi csak addig lenne becsületi, azutánosztán akár pópista, s akár kálvinista, — bizony mind hunczfut az magyarnak neve!

A mi az Majos Ferenczet illeti, azt bizony jó lélek szerint elkövetheti, ha egyébert nem is, azokért az ifjú legényekért, s az én jobbágyimnak azok által az tolvajok által való egészen elpusztításáért, kiknek fautorok Szakmár. Csak nem régen is egy egész falunak széles e világon marháját, mindenét elvitték Botosék, Laborde uram akaratjából. Nincs oly hét s nap, az melyben az szegénség nyögéssel nem sóhajtana Istenhez; valamikor azért, de akkor visszaméri azt az Isten még az tulsó párton valóknak is. Én sem Majos intentióját ez iránt nem akadályozom, mert nincs miért, mert én sokszor Laborde uramnak megírtam, hogy oltalmaznók mindkét felől az szegénséget, de ő kegyelme nem az oltalmazásába, hanem rontásába gyönyörködik, melyhez képest mi azt, s kegyelmetek is azt csak pusztítsuk, az mint lehet!

Írja kegyelmed, hogy egy falumnak égetése akaratja ellen esett Laborde uramnak; azért ha mi efféle esik, én is azt mondhatom: akaratom ellen esett vagy esik. Schmid uram is itt az szegénséget s templomokat mindenütt felpraedáltatá, s az szegénséget éhelhalóvá s mezítelenné hagyá, mely intentióját hogy Isten tudta, úgy nem boldogította ide való útját. Ő kegyelme idegyütt vala, s az feleségemet ijeszgette; de minthogy csak feleségemet sem tudták megijeszteni: magam már sokkal bátrabb vagyok. Micsoda levelet akkor írtam Schmid uramnak, kegyelmednek paráját küldöttem. Szép hat szekeres-lovam s szánom úri módon fenn levén öltöztetve, csak azt sem merték elvinni; szépen kéretí ugyan Schmid uram, de minthogy az feleségem ifjú asszony s ő öreg ember, az iránt nem kedveskedhetett ü kegyelmének. Itt bizony lassan vitézkedtél!

Feleségem pedig kegyelmed köszöntését jó néven vette kegyelmednek; eziránt is, noha kevés volt kegyelmedhez rabságbeli jóakarata, mindazonáltal több hálaadáságot érdemlene: mert ki tudja, még ezután is fenn az nap, mind jó, mind gonosz szerencsének! Én kegyelmednek ezután is az miben lehet örömet szolgálók, és maradok

Kegyelmednek jóakarója

Vesselénj Pál m. k.

Hadam, 29. Januárj 1677.

Azomban tegnap Szent-Pál napja lévén, mi az tisztekekkel valóban vígan laktunk; kegyelmetek egészségeért ittunk, hogy Isten tartsa kegyelmeceket; de Majos Ferencz a zért ivott, hogy Isten mégegyszer adja kezében kegyelmedet hováhamarébb.“

K í v ü l : „Paria literarum Domini Pauli Vesseléni, 1677. 29. Januarii.“

Közli:

VALENTINUS BUJDOSÓ.

— Gróf Illyésházy György levele Szirmay Istvánhoz *) .

Mint kedves régi jóakaró uramnak, barátomnak, atyámfianak, ajánlom kötölös szolgálatomat Kegyelmednek!

Sok üdvösséges jókka! áldja meg Isten Kegyelmedet. Megkeseredett feleségem siralmas levelét ez órában vevín, értem kegyelmes urunk ő Fölsége Noszticz uram ő Nagysága által tött resolútióját, melylyel ő Negysága szóval declarálta ilyenképen: „Siquidem (inquit) dominus comes in multis suis humillimis instantiis Suae Majestati nihil aliud exponeret, nisi suam innocentiam, et neque se hucusque submisisset absolutae gratiae Suae Majestatis Sacratissimae; ideo ne prostituatur Sua Majestas coram Statibus et Ordinibus Regni, dabit fisco illas instantias, ut edoceat dominus Illyésházy eandem innocentiam. Haec est (inquit) resolutio Suae Majestatis Sacratissimae. Azután öcsém, Illyésházy Miklós, mondván Noszticz uramnak ő Nagyságának, hogy mivel intra statum arresti, juxta leges patrias nem felelhetek fisco actiójára, előbb kölletik meglenni kiszabadulásomnak, és úgy ad ordinariam juris viam relegáltatván, ad ulteriora, ad formam et normam legum patriae, procedálni, praemissa legitima et consueta citatione. Ezekre Noszticz uram ő Nagysága felele: A fisco dolga ez; ő Magyarország törvényével megbizonyítja azt, hogy citatio nélkül is meglehetett incaptiválni az urat.

*) Gr. Illyésházy György, trencsényi főispán, vallására nézve evangelicus, gyanúból, hogy Thököly párthíve, Leopold által elfogatott, s e levele irtakor a pozsonyi várban fogva tartatott. (Horváth M. Magyarország tört. IV. köt. 135. l. Pest 1862.) Szirmay István pedig az 1681-ki sopronyi országgyűlésen sárosi követ volt.

Ezek így lévén, akartam Kegyelmednek eszébe juttatnom palatinus uram ő Nagysága küvetsígiiben nálam lételekört Kegyelmed obiectióira tött expectoratiómat; most is ugyanannak inhaercálván, megvallom, nem tudom miként hűtethessem el magammal, hogy ezen resolutio ex absoluta Suae Majestatis auctoritate kült légyen, mivel juxta observatam in similibus consvetudinem decretaliter levél által ki nem adatott, sőt a ki nagyobb, ő Fölsége az maga kegyelmes decretumi által, melyek 19. Novembris tavaly, és ez idején sub dato 10. February emanáltattak, magát kegyelmessen resolválta: quod ad mentem legum patriarum et opinionem Comitatum penes me sese interponentium, juris et justitiae complementum mihi administrari debeat; itt azonban contrariumot hallván, ezen velem való procederét (így) hallhatatlan, és soha országokban nem történt dolognak mondhatom, mert midőn méltóságos palatinus urunk ő Nagysága Kegyelmed tött affidatióját s Kegyelmed aziránt confirmatióját, ajánlássát considerálok, hogy tudniillik éu subscribálván nekem praescribált ő Fölségéhez való supplicatiót, 24 óra alatt fölszabadulok: megcselekedtem; valamint kívánták, végtére, úgy subscribáltam, várván ajánlás, affidatio szerint, ő Fölsége kegyelmes resolutióját. De ím, palatinusi authoritásnak praecoccupatióját experiálnom nekem is kölletik keservessen, az ki országunk törvénye, megrögzött szokása szerint ország s király között közbenjáró. Mivel azért palatinus urunk ő Nagysága authoritássa és consequenter országunk törvénye, nemessi szabadsága ez iránt is nem kevéssé laedáltatik, — Kegyelmedet tovább is szeretettel kérem: közönséges szabadságot, ez égbenkiáltó nyilvános injuriámat szeme elütt viselvén, az tekintetes nemes Statu-soknál (kikhez is újonnan levelem által alázatossan és siralmassan confugiáltam ezúttal) cooperálni ne nehezteljen, hogy ezen közönséges szabadságunkot sértő injuriám s nyilvános oppressióm remedeáltassék hova hamarább: azaránt nemcsak nékem megnyomorítottnak, de az egész országnak salutaliter consulálván az tekintetes nemes Ország. Várván az Kegyelmed kedves választját, kívánom, tartsa és éltesse Isten Kegyelmedet számos esztendeig kedves jó egészségben, szerencsésen. Irám Pozsony várában, 25. July 1681.

Kegyelmednek

kötölességgel szolgáló atyjafia,
barátja, szolgálja

G. Illésház y György m. k.

Czím: Generoso Domino Stephano Szirmay de eadem, Incltyti Comitatus de Saaros, primario jurassori et ad generalem Regni Diaetam ablegato nuncio etc. Domino mihi observandissimo.

Eredetije a nemzeti muzeumban föl. lat. 515. sz. a.

Közli: GARÁDY.

— Bihar vármegyei régi magyar községpecsétek. A „Századok“-ban eddigelé közzétett 108 magyar köriratú pecséthez van szerencsém még hatot sorolni, s így e számot 114-re, vagyis a szatmári béke előtti eddig ismert magyar köriratú községpecsétek összes számát 132-ről 138-ra szaporítani. E pecsétek a mint következnek, mind Bihar vármegyei községekéi; s azt hiszem, e számot kevés idő múlva ismét újakkal pótolhatom, a mennyiben élénk figyelemmel kísértem — különösen a Bihar vármegyei — magyar föliratú pecséteket.

1. 1700. MIKE PÉRCSI PECSÉTT. Pánczéllal fődött kar törökös szablyát tart; vésete gyönyörű.

2. SZENT. IMRE. PECSETI. 1698. Egy kar lefelé mindinkább vékonyodó (gyaníthatólag) buzogányt tart, a kard fölött egy hétágú nagy és egy ötágú kisebb csillag látható, s a körirattól nem választja el semmi közvonal. Vésete kezdetleges.

3. BERETTYÓ UJFALU. PETSETE. 1607. Tehát a régiebbek egyike. Ágaskodó és nyelvét kinyújtó oroszlan rajta, két első lábát előre tartva; fölünkörödő bojtos farkkal.

4. FURTA * FALU * 1700 *. Egy alak jobbában sarlót, baljában (gyaníthatólag) búzakalászt tart.

5. HOSZ ASZO PECSETJE 1708. Közepén egy nyeles szekercze.

6. PALI. FALUSI. PECZIT. Alól félkört képező paizs, benne egy alak, igen elmosódva. Ostyába van nyomva, s egy 1701-ki okmányon találtam.

Közli:

IFJ. GYALÓKAY LAJOS. *)

*) A t. közlő még Zsadány és Ákos községek pecsétfeliratait is (AKOS és SADANYI HELYSEG PECSETI+) beküldé, véseteik után ezeket is 1711. előtticknek tartván; mindazáltal magából a vésetből a kor oly pontosan alig határozható meg, a leggyakorlottabb szem is tévedhet e tekintetben. Jó lesz tehát ezeknél is az okmányok dátumaira támaszkodni. A továbbiakat szívesen elvárjuk. Szork.

— **Főpapi és honfői ajándék.** Az újon kinevezett besztercebányai püspök Ipolyi Arnold kitünő tudósnak, mielőtt új egyháznagyi méltósága elfoglalására a fővárosból elköltöznék, igen értékes búcsúemléket kívánt itt hagyni a központban maga után. Ez, roppant fáradsággal, nagy műismerettel és nem kevesebb költséggel, nagy részt külföldi utazásai alkalmával ó-árusoktól, árveréseken stb. összevásárlott középkori nagybecsű képgyűjteménye, melyből a legbecsebb darabokat, szám szerint h a t v a n olajfestményt, a nemzeti muzeum műismerő igazgatója és képtári öre szabad kiválasztása szerint, ezen említett intézetnek, vagyis a nemzetnek ajándékozott. Ipolyinak ez által kettős célja volt; először, hogy muzeumunknak épen középkori festményekben nagyon gyér gyűjteményét gazdagítsa, s ezáltal a régészeti műérzékeny nevelje, s az ilyeket tanulmányozó honi művészeknek mintákat szolgáltatson, — s másodsor, hogy az érintett régi festményeket, melyek közt valódi remek és hazai ereklyék is találhatók, (pl. tábori genre-kép a kuruczvilágból, magyar társadalmi képek a XVII-ik századból) a költözködés eshetőségeinek ki ne tegye, ellenkezőleg, egy országos intézetben biztosabban megőrizve lenni tudja.

— A nemzeti muzeum igazgatósága úgy intézkedett, hogy a nagylelkű adományozó iránti hála kifejezése jelül ezen egész gyűjtemény egy, úgynevezett „Ipolyi-terem“ben legyen fölállítva, mely terem állandóul a jeles főpap nevét viselendi. Reméljük, hogy e nemes tény nem maradand befolyás nélkül a hazai festészeti archaéologióra és festészettörténetre nézve sem, mely mindkét rokon tudomány-ág még nálunk meglehetősen elhanyagolt állapotban van.

— **Egy kihalt történelmi nemzetség.** A Felső-Tisza táján a XVII-ik században s a XVIII-iknak elején jelentékeny történelmi szerepet játszott Szalai Barkóczy-nemzetség grófi ága, férfi-nemen, legközelebb, a f. évi martius hó 17-kén, élete 65-ik évében elhunyt gr. Barkóczy Jánosban kihalt. Az elhunyt szilárd jellemű honfi a közgazdaság, sőt egy időben a politika terén is, erélyes föllépése által, nagy érdemeket szerzett; legutóbb Magyarország főudvarnagya volt, és valószínű belső titkos tanácsos. Fényes nemzetségének pálóczi kastélyában őrzött levéltárát az ő szives engedélyével nyitá meg a múlt ősszel társulatunk tagjai előtt a boldogult egyetlen leánya — és dús javainak örököse — a magasztos lelkű s magas műveltségű Hadik-Barkóczy Ilona grófnő ő Nmlga, ki társulatunk ala-

Századok.

pító tagjává is lőn, s kinek búváraink iránt tanúsított páratlan szívélyességű vendégszeretete s előzékenysége a Magyar Történelmi Társulat tagjai előtt sokáig felejthetetlen lesz. Midőn azért az elhúnytban egy régi magyar történelmi név sírba hanyatlását följegyeznők: osztozzunk teljes részvétellel a nemes hölgy bánatában, ki a leggyöngédebb atyát veszíté el!

— **Frankl Vilmos** szorgalmas és jeles tehetségű fiatal történelmszűnk „Pázmány Péter és kora“ című általános elismeréssel fogadott nagyszabású kor- és jellemtanulmányának harmadik kötete is megjelent, és ezzel a terjedelmes életrajz befejeztetett. Őszintén örülünk, hogy a lángeszű főpap, statusférfi és írónak, százada egyik legnagyobb magyarjának, elvégre Franklban élénk fölfogású, széleskörű ismeretekkel bíró, a legközvetlenebb s nagy kiterjedésű kutatásokat tett életirója akadt, — s ezt annál inkább, mert szerző mennél többet foglalkozott Pázmánnyal: annál inkább megismerte s annál helyesebben fogta föl és ítélte meg őt és korát. Szembetűnőleg észlelheti ez örvendetes haladást a figyelmes olvasó a jelzett köteteken, melyeknek e harmadika a legjelesebb. Míg az elsőn még az életrajzíró ifjúi — ittott kissé túlzott vagy elfogúlt — lelkesedése, s némi irányzatosság látszik, addig már a másodikban s még inkább e harmadikban szerző e befolyások alól mindjobban fölszabadul, helyesebben s elfogulatlanabban indokol és ítél, legkivált midőn Pázmány életére, annak végén visszapillantva, tettűs pályája eredményeit méltatja és regisztrálja. Ajánljuk ez igen becses élet- és koriratot t. olvasóink figyelmébe. Kiadta Ráth Mór.

— **Archivum Rákóczianum.** Az általunk már többször emlegetett „Londoni Okmánytár“-nak, melyet Simonyi Ernő bujdosó korában, az angol országos levéltár eredeti papírjairól a m. tud. Akadémia számára másolt, — első kötete az akadémiai történelmi bizottság kiadásában elvégre megjelent. Első kötetét képezi ez a most megindított „Archivum Rákóczianum“ vagy: „II. Rákóczi Ferencz Levéltára“ című nagy gyűjtemény második osztályának: „Diplomatiá.“ Tartalmát azon majdnem kizárólag angol nyelvű jelentések képezik, melyeket a londoni udvar akkori bécsi nagykövete Stepney György és ennek titkárai saját kormányukhoz a magyar ügyekről hivatalos vagy titkos formában intéztek, az 1703—1711. években, tehát Rákóczi háborúja idején. Közismeretű dolog

ugyanis, hogy a nevezet britt államférfi, Hamel-Bruininx hollandi követtel együtt a bécsi kormány és a szövetségelt magyar rendek között mint meghatalmazott béke-közbenjáró működött éyeken át, többször és húzamosan értekezett Rákóczival, Bercsényivel és megbizottaikkal Magyarorszáiban, — és így a magyar ügyeket alaposan ismerté. Őszinte törekvései, igazságszeretete, pártatlansága, s nemzetünk alkotmányos jogainak elismerésénél és lelkes pártolásánál fogva méltó tiszteletben részesült ő már korában honfitársaink részéről, — s e tisztelet megilleti Stepneyt, mint ezen okmányokból meggyőződünk, azok utódai részéről is. Becses és tanulságos adalékok e levelezések a Rákóczi-kor diplomatiái történetéhez, nem annyira új adataikért, — bár itt-amott ilyeneket is találunk bennök, — mint inkább ama tekintetért: mily szempontból fogták föl hazánk ügyét a külföld emberei? mint itélt a magyar nemzet alkotmány-háborúja fölött a higgadt, elfogulatlan angol államférfi? És, valljuk meg, ez ítélet sem a derék Stepneynek, sem nekünk nem válik szégyenünkre. — Ezen első kötet, a melyet még kettő fog követni, az 1703. s 1704-ik évi követjelentéseket foglalja magában, 1705 elejéig. Az egy-két latin, franczia és holland nyelven írottat kivéve, csupa angol nyelvű okmányok könnyebb használhatása kedvéért Simonyi igen bő fejezetcímeket, rubrumokat alkalmazott, magyar nyelven. S ezt igen helyesen cselekedte, — de bár e rubrumokban az elrontott magyar hely- vagy személynévek rectificálására is nagyobb gondot fordított volna; pl. a latin Schintaviát (németül: Schintau) magyarul Sintá-ra javította (??); Sente vagy Sempte helyett (a Vág mellett); mert Sinta nevű helységet a magyar földképen hiába keresünk. Köpcesényt pedig közlő is a rumbrumban német nevén (Kitsee) említi. (110. l.) Vagy másutt (64. l.) midőn az angol szöveg „Dorday“-ját a rubrumban „Dárday“-ra igazítja, igen helytelenül, mert ily nevű kurucz ezredes nem létezett, hanem igenis létezett Torday Ferencz, a ki az angol író által értetik. A szövegben sem ártott volna, — megérthetés kedvéért — legalább az alig folismerhetőleg eltorzított neveket zárjel közt megmagyarázni, mert az olvasó alig fogja kitalálni, hogy pl. a 29-ik lapon „Jasprin and Bulga“ alatt Jász-Berény és Polgár, „Böroslan“ alatt Poroszló, az 56-ik lapon „Psanck“ alatt Bakabánya, „Schabrach“ alatt Csábrág, „Jetrova“ alatt Gyetva, vagy a 274-ik l. „Stephanus Engedi“ alatt Enyedy István, a 294-ik l. „Zichwar“

alatt Csikvár értendő. Ilyes példát nagyon is sokat hozhatnánk föl, — de reméljük, a közlő a következő köteteknél e tekintetben is több figyelemmel leendő, valamint a sok szabálytalan s épen nem akadémiai „bani, beni, „rai, rei“-t is kihagyandja irályából. Különben, maga az angol szöveg dicsérendő pontossággal van nyomatva, a mi úgy a t. közlő gondos fölügyeletének, mint Holzhausen bécsi nyomdász szakértelmes javítnokának — mert a munka az angol nyelv kedvéért Bécsben nyomatott — egyaránt becsületére válik. A kiállítás elegans; a kötet 40. ívből áll, a mennyiből fog állani e vállalatnak lehetőleg minden kötete. Ára 4 frt.

— **Krassó monographiája.** Múlt füzetiinkben említettük volt, hogy Krassó vármegye közgyűlése Szende Béla honvédelmi ministeri tanácsos és krassói képviselő úr indítványára, 250. db arany tiszteletdíj és a munkának ezer példányban szerző tulajdonául kinyomatásának kötelezettsége mellett, fölhívta Pesty Frigyes tagtársunkat Krassó monographiájának megírására. Most alkalmunk volt magukba az e tárgyú megyei kiadványokba bepillantani, — melyekből múltkori közlésünk kiegészítésül megemlíttjük, hogy az érintett határozat Lugoson, f. é. február hó 8-kán hozatott, Pesty mint a m. tud. Akadémia levelező, s a Magyar Történelmi Társulat igazgató-választmányi tagja, és mint a Krassóval szomszéd Temes vármegye monographusa szólíttatik föl, — munkájának befejezése nincs megsabott határidő által korlátolva, s végre, hogy a majdan elkészülendő mű — kivéve az okmánytárat — német és oláh fordításban is ki fog adatni. Ez utóbbi határozatot Nagy Mihály lugosi g. k. kanonok úr indítványozá. A tiszteletdíj és kiadási költségek, aláírások által — melyek sorát mindjárt a lelkes Szende Béla kezdé meg 50 frttal — fog fődötetni, s a mennyiben ezekből ki nem telnék: saját megyei alapokból. Egyszersmind járási bizottságok is alakítottak, hogy a szükséges újabbkori adatokat összegyűjtsék Pesty számára, ki előtt a megyei levéltár is — természetesen — nyitva tartatni rendeltetett. Midőn e szépen megindult ügy fölött újolag őszinte örömlünk, s Krassó érdemes és a korral haladni tudó polgárai iránt teljes tiszteletünket fejezők ki: hasonló buzgalmat és eljírást ajánlunk többi municipiumainknak is. Szakavatott író találkozni fog mindenütt: csak a módját kell eltalálnunk, — eltaláljuk pedig, ha mindenütt egy-két befolyásos, ügybuzgó férfiú lelkesen fölkarolja az eszmét. Mert közönségünkben

általában megvan a hazafias érzület, és minden szépre, jóra fogékony áldozatkészség, — csak iránnyt kell mutatni neki!

— **A nagy-várad-hegyfoki prépostság története.** A tudományosság és nemzeti szellem iránt és által mindenha lelkesített, és e téren, valamint a tanügy mezején halhatatlan érdemeket szerzett jászóvári prémontrei kanonokrendnek egyik kitünő tagja, t. Nátafalussy Kornél tagtársunk, kassai főgymn. történettanárr, és leleszi volt bizottságunk köztetszésben részesült előadója, igen becses művel gazdagítá a fönttisztelet egyházi rend folyó évi Névkönyvét. Ez a nagy-várad-hegyfoki prémontrei prépostság történetéről irt tüzetes tanulmány, mely a ezímtett Névkönyvben 50, nyolczadrétü lapot tölt be. A tudós szerző, ki e jeles értekezése által érdemdús rendje méltó monographusának mutatja be magát, úgy a rend levéltárainak — tehát közvetlen kútfőknek — kiaknázásával, mint már nyomtatott munkák tárgyára vonatkozó adatai fölhasználásával állította össze művét, melyből külön lenyomatokat is készítettett. Mindazáltal, szerényen, csak „Vázlat“-nak kívánja tekintetni jelen, a derék magyar Névkönyv becsét oly nagy mértékben gyarapító tanulmányát, — miután kitűzött tárgyához még egyéb hazai levéltárakat is át óhajt búvárlani. Adjon neki az Ég hozzá időt, erőt és alkalmat, — s elévülhetlen emléket állítand hazafias szellemü rendének.

A Névkönyv oly szép és izletes kiállítású, hogy igen ajánlja Werfer Károly kassai nyomdáját.

— **Községi krónikák.** A jól szerkesztett „Vasmegyeyi Lapok“ april 4-iki számában ügybuzgalommal irt vezércikket olvasunk az annak idejében társulatunk által indítványozott és a hazai közhatóságoknak melegen ajánlott községi krónikák ügyében. Czikkiró szerint most volna legjobb ideje a községi krónikák megkezdésének, midőn a községek rendeztetni fognak, a „mindenivő szakértő s képzetebb jegyzők állíttatni,“ kik e krónikák szerkesztésére leginkább volnának hivatva. A „Vasm. Lapok“ buzdítja meggyéjét: intézkedjék e tekintetben hatóságilag, előzze meg szép példájával az ország többi vármegyéit! — Mi részünkről őszintén óhajtjuk, hogy úgy legyen, és ezen ügy komolyan fölkaroltassék. Ez most már a törvényhatóságokon áll, — a Magyar Történelmi Társulat annak idején megtette a magiát.

— **Az augsburgi muzeum fölügyelője,** közelebről egy füstös,

kormos kocsma faláról, két régi olajfestésű arcképet mentett meg az enyészettől: az egyik a híres Fuggerek egyikének, Rajmundnak, a másik nejének, Thurzó Karolinának arcképe. E nő Nagy Ivánnál *) Kata néven fordul ugyan elő, de e keresztnévkülönbség nem dönti meg a személy ugyanazonságát, mivel különben a képen levő fölirat és Nagy Iván genealogiai adatai tökéletesen összevágának, s legföljebb azt lehet föltennünk, hogy a főrangú magyar hölgy mind a két nevet viselte, a mint hogy a több névre keresztelés némely családoknál mai napság is szokásban van. Nagy Iván szerint II. Thurzó János leánya, Kata † 1535., volt Fugger Rajmund felesége; az augsburgi muzeumban levő arckép fölirata pedig így szól: „Carolina Johannis Thursonis (filia) Baronissa Raymundi Fuggeri Aug(ustani). Coniunx Nascitur D. 6. m. Junii Anno 1488. Obiit 16. January Anno 1535. Augustae.“

Nemesak azért érdekes ezen ereklye, hogy egy kihalt régi magyar főúri család egyik nőtagjának ifjúkori szép és nemes vonásait állítja szemünk elé, hanem azért is, mert az idézett fölirat pontosan meghatározza születése és halála évét s napját, s ezzel is egy porszemnyi adatot képez genealogiánkban.

N. Gy.

— **Vegyes közlések.** Tolna vármegyének is lesz monographiája. Úgy értesülünk ugyanis, hogy e részben dr. Novák Sándor úr, t. tagtársunk Pakson, már megkezdte gyűjtéseit és tanulmányait, mégpedig oly buzgalommal, mely bizszük hogy lankadni nem fog. — A kir. kamara budai levéltárába legújabbán Nagy Imre, jeles történetbúvárunk is beoecsáttatást nyert a pénzügyministertől, s egyelőre az ú. n. auspachi actákat kutatja, általában pedig a dunántúli terület történetét érdeklő adatokat. Jelenleg rajtakívül Wenzel Gusztáv, Pesty Frigyes, Szilágyi Sándor, Thaly Kálmán, Pauler Gyula és Frankl Vilmos búvárkodnak a nevezett óriási archivumban, s olykor Knauz és Hajnik. — Orthmayr és Szent-Kláray Csánádi Történelmi Adattárának, és Révész Imre protestáns egyh. és iskolai Figyelmezőjének martius havi füzetei megjelentek; az előbbi Bóka és Boros-Jenő plebániák történetével foglalkozik, a csánádi káptalan 1430-iki, s a gyula-fehérvári káptalannak Orodra vonatkozó okmányait közli, — míg az utóbbiban Szilágyi

*) Magyarország. Családai. II-ik k. 201. l.

István erdélyi ref. egyháztörténelmi beces közléscinek folytatását, Kiss Kálmán múlt századi szatmár-vidéki egyháztörténelmi cikkét, és a tárczában két érdekes régi levelet találunk, Révész től. Az egyik Kapy Miklós tanuló ifjú levele 1543-ból Lőcséről, a Sinay-gyűjteményből, s a másik egy 1646-iki levél, a Zrínyi, Batthyányi, Széchy, Nádasdy, Forgách stb. főúri családok egykori protestáns voltáról. Szilágyi István közleményeiből — vonatkozással Ipolyi január és februári cikkeire — megemlítjük, miszerint az 1642-iki nagy-enyedi erdélyi ref. egyházi-zsinat 15-ik cikkelye így hangzik: „A kik (a papok közül) babonák és ráolvasás által való gyógyítást űznének, büntetésök 3 ft.“*) — Lakner Endre szombathelyi szorgalmas fiatal régész, társulatunk tagja, ki mint az Arch. Értesítőből olvassuk, Vasvármegye egyedíratához szenvedélylyel gyűjtögette az anyagokat, közelebből, alig 30 éves korában elhunyt. Béke hamvaira! — A Bihar megyei tervezett történelmi és régészeti egyesület muzeuma számára már is igen szépen folynak be a műtárgyak. — A vasvármegyei régészeti egyesület is folyvást gyarapodik, úgy tagokban, mint adományokban. Az utóbbi egyesületnek már mintegy 300. tagja van. — Székes-Fehérvárt a „Vörösmarty-kör“-ben Pauer János püspök úr, akad. tag. fölolvasást tartott az azon ősvárosban koronázott királynékról. Ugyanott most bontották le a régi vár utolsó maradványaként fennállott északi, erős kaputornyot, melynek oldalába — úgy emlékszünk — föliratos, faragványos márványtáblák voltak befalalazva. Hinni szeretjük, hogy legalább ezek megmentettek. — Az egri és boros-jenei történelmi emlékü várépületek honvédlaktanyákká alakíttatnak át; hasonló sors volt érendő a Zrínyi elestéről híres Szigetvárt is, melynek romladozó falai közt jelenleg gr. Andrassy Aladár eselédsege s ménese tanyázik. Ellenben a Rákócziak felső-vadászi családi kastélyát, mely a Bachrendszer alatt — óhsatya! — zsandárkaszárnya volt, mostani tulajdonosa gr. Vay Tihamér szépen helyreállította, és maga lakik benne. A Homonnayak és Bercsényi ungvári várpalotájában orosz papokat nevelnek. Neveljék Bercsényi szellemében, vagy legalább, a Drugethkében!

*) Míg e sorok sajtó alól kikerültek: megjelent és beküldetett a „Figyelmező“ ápril havi füzeté is, mely egy igen beces cultur-történelmi közleményt tartalmaz a ref. lelkipásztorok fizetése arányáról s értékéről a XVII-ik század elején, Debreczen vidékén, Révész Imrétől.

Történelmi könyvtár.*)

— **Archivum Rákóczianum.** II. Rákóczi Ferencz levéltára, bel- és külföldi irattárakból bővítve. Kiadja a m. tud. Akadémia történelmi bizottsága. Második osztály: Diplomacia. I. kötet: Angol diplomatiai iratok II. Rákóczi Ferencz korára. Angol levéltárakból közli Simonyi Ernő. (I. kötet). Pest, 1872. Eggenberger Ferdinánd m. akad. könyvárúsnál. Nyomatott Bécsben, Holzhausennél. N. 8-adr. XII. és 639. l. Ára 4 frt.

— **Pázmány Péter és kora.** Irta Frankl Vilmos. Harmadik kötet. 1632—37. Pest, 1872. Kiadja Ráth Mór. Nyomatott Egerben az érseki lyceum nyomdájában. 8-adr. 391 l.

— **A Szent-István első vértanúról** címzett nagy-várad-hegyfoki prépostság története. Irta Nátafalussy Kornél, jászóvári prémontrei kanonok s a kassasi főgymn. a történelem s földirat ny. r. tanára. Kassa, Werfer Károly nyomdájában 1872. N. 8-adr. 50. l. (Különlenyomat a jászóvári prémontrei kanonok-rend 1872-iki Névkönyvéből).

— **Történelmi Adatlár** Csanád egyházmegye hajdaná-(hoz) és jelenéhez. Szerkesztik Orthmayer Tivadar és Szent-Klár János gymnasiumi tanárok. Martiusi és aprilisi füzet. Temesvárt, 1872. Ára egész évre 6, félévre 3 frt 10 kr.

— **Magyar prot. egyh. és isk. Figyelmező.** Szerkeszti és kiadja Révész Imre tudor, lelkész, akad. tag és egyházkerületi levéltárnok. Martiusi és aprilisi füzet. Debreczen, 1872. (Egyháztörténelmi közleményekkel).

*) Hogy e rovatot az újon megjelenő hazai történelmi munkákra nézve mennél teljesebbé tchessük: kérjük a t. szerzőket és kiadókat, hogy könyveiket — vagy legalább azok címét — hozzánk (Budavár, iskola-tér 162. sz.) beküldeni ne terheltessenek.

Felelős szerkesztő: THALY KÁLMÁN.

Pest, 1872. Nyomatott az „Athenaeum” nyomdájában.

SZÁZADOK.

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT KÖZLÖNYE.

Ötödik füzet.

1872.

Május hó.

A modenai Hyppolit-codexek.

III.

Hyppolit udvartartása. Magyarország erkölcsi és műveltségiviszonyai a XV. század utolsó s a XVI-ik első negyedében.

Magyarország közgazdasága szomorú helyzetét enyhítő leghatályosabb szereit egyike kétségkívül a takarékoság lett volna.

Az időszerint azonban a magyar nemzet a világ legfényűzőbb, úgyszólván legtékozlóbb népei közé tartozott.

Tudvalevőleg Hunyady Mátyás király tündöklő pompája és pazar bőkezősége a kelet kincseit kizsákmányolta, az ezeregy éjszaka tündér fényétől körülövezett török császár köveit is káprázatba ejtette. Az ország nagyjai királyuk példáját követve, uralkodók udvartartásaival versenyeztek. Ekként a magyar áldornagy 1489. évi udvartartása, földkerekségünk az időbeli legnagyobb birodalma, az aranytól előzőnlött Spanyolország trónörökösének, testvéreivel s anyjostól együttes udvari költségeinél csak egyharmadával került kevesebbe ¹⁾.

¹⁾ Hyppolit 1489. évi esztergomi udvari kiadása 22,123 („Századok“ 1870. májusi füzet 289. lap), a spanyol trónörökösé 1504-ben

Hyppolit eme nagymérvű költekezése, az esztergomi érseki széken nem tartozott a kivételes esetek közé. Őt a fénytüzésben Bakaacs Tamás bibornok még fölülmúlta.

A fénytüzés követelményei mellett középkori főpapjaink túlesigázott költekezéseinek főoka a mostaninál tágasb szereplési körökben rejlett. Egyházi tisztükön kívül az ország katonai és politikai legfőbb hivatalaiban részesek, többszörös méltóságot kellett vala viselniök; miáltal ugyan hatalmi állásuk gyarapult, amde másrésről nem csupán gazdaságaikban érzékeny csorbulást, de egyházi állásuk vallásos jellemére nézve is zavaró hatást szenvedtek; mert míg egyrésről tevékenységük szétforgácsolásánál fogva teljes buzgalomuk és erejük súlyát a vallás-erkölcsi ügyekre nem összpontosíthaták, másrésről világi méltóságaiik gyakorlata által szokásaikba s hatáskörükbe számos oly vonás vegyült, melyek a jelenkori főpapság kenetszerű igényeivel merő ellentétben állanak. Így a többi közt, a Hyppolit-codexekben az álarczos jelmezek, kutyapeczér, rablánczok és üldöklő szerszámok a legszentebb tárgyakkal vegyest fordulnak elő. Egyáltalán, Anjou-királyainktól kezdve a XV., sőt majdnem az egész XVI. századon keresztül, a magyar egyháznagyok udvartartásában és életmódjában még a hűbérurias jellem határozott kifejezéssel bír.

Azon kor főpapjai palotáiban a contemplatiók nyugalmas szellemét hiába keresnök. Üdítő falusi lakaik — minők az esztergomi érsek maróti s pecsenyiezi, (pechegno. — Pecsényei? Pecsényédi?) és az egri püspök tárkányi lakai — a vadászati szórakozások gyűlhelyei, székespalotáik pedig körülsánczolt és bástyafalazott erődítmények voltak, melynek ormairól a székesegyházak harangzűgásával egybegyült riadó trombiták az egyházi és a katonai állás párosult hatalmát egyszerre hirdették.

És a történelem elfogulatlan birói széke előtt be kell valani, hogy a hazánkat végromlással fenyegetett XV—XVI. szá-

33,000 dukát volt. Relazione di Mss. Luirivo Ambasciadore per la Republica di Venezia al Re di Castiglia a di Borgogna. (Relazioni di Ambas. Veneti Austria. Mazzo 2. a. 8. V. Nr. I. — A turini levéltárban. Kézirat).

zadok veszélyei közt a magyar katolikus egyháznagyok honvédelmi kötelezettségüknek híven megfelelően, a királyi városokon kívül az időszerint okvetetlenül az ő várpalotáik képezték hazánk legjobban felszerelt és legbiztosabb fegyvertárait.

Ekként az egri püspöki várpalota 1508-ban többi közt a következő hadi készleteket foglalta magában: 303 szakálos és 52 másnemű puskát, 17 taraczkágyút, 12 tonna löport, s az annak gyártásához szükségelt ként, salétromot és szenet nagymennyiségben, 1 tonna nagy s 8 láda közép nagyságú vasgolyót, 2 nagy vetőgépet, 15 tekervényt, 53 számszer-íjat (Armbrust), 33 közönséges ívet, 18 nagy s 9 kis hajító tüzgolyót, 13 gyújtó nyilat, az ezek további készítéséhez szükséges 1 hordót fenyőszurokkal telve, 271 lándzsát, 5 golyó-öntőt, falat mászó ellenség leverésére vasescépeket stb. ²⁾

²⁾ Registrum super inventarium bombardarum Cuspidum Bali-starum Arcum pixidum aliarumque rerum et attinentium pro defensione castris agriensis. In primis. Pixides Zakalos vocati de ferro 269. Saletrum cum vasculis quattuor cum medio. Sulphurea cum vasculis quattuor cum medio. Fenyewzurók cum vasculo I. Carbones cum una media tinella et super paviamentum in copia. Sagitte arcium cum tunella una. Aliqua ferramenta cum attinentijs at bombardas et pixides apta. Pixides Zakalos vocati de cupro 24. Globi ferrei mediocres cum ladulis 8. Globi ferrei maiores cum tunella 1. Pulueres cum tunellis 12. Czeepth (csép) ferrata 2. Cuspites 235. Sagitte balistarum in bona copia. Lapta ignea magna 18. Laptha ignea parva 9. Sagitte ignee 13. Clipeum wlgo Tharpayz 1. Secures baard vocati 6. Forme globorum ferre 3. Forme globorum lignee 2. Morderium satis magna et rotundum cupreum vallus pro saletro seu puluere bombardarum et pixidum 1. Bombarda wlgo Thrazk 2. Rotte bombardarum 4. Pixides de cupro cum saletis et omnibus attinentijs 50. Item Baliste magne due. Baliste minores quinquaginta tres. Theckerween 15. Arcus sive cordio 33. Clipeo 8. Pharetre Theghed vocate 2. Cordule alique pro incensione bombardarum. Inventarium in ambabus portis castris agriensi. Item in porta magna et in parua porta cuspides 26. — Item in porta magna bombarde 4. — Tharpayz 2. — In porta lignea apud Sanctum Stephanum bombarde 5. In turri fabrorum bombarde 2. In turri scysta carcerem bombarde 2. Item iuxta domum propositure Sancti Petri bombarda 1. Iuxta domum Sancte Crucis scysta magna portam bombarde 1. In domo doleatorum pixides wlgo Trachzk et hophyncka uolem (?) 2. Item in anno domini millesimo quingentesimo octavo in festo Sancti Nicolai episcopi Domino

Ezen fegyverek száma után itélve, az egri vár az időbeli teljes ostrom-véderejére körülbelül 500 fő számított.

Az említett egyháznagy imént felsorolt hadi készleteibez azonban még a szarvaskői várban találtató 5 puska, 10 szakálos- és két taraczk-ágyú az ezekhez tartozó 50 kőgolyóval ³⁾, 8 nagyobb számszer-ij, 1 leforrázó üst, 19 lándzsa stb. számítandó ⁴⁾.

Tehát az egri püspök lőporos fegyverneműi már a XVI. század első tizedében az iv-fegyverek számát jóval fölülmúlták, 360 puska s 29 ágyú állván e főpap rendelkezése alatt.

Az esztergomi érsek hadi leltárát illetőleg a Hyppolit-codexekben, az esztergomi és verpécsi várak mellőzésével, egyedül a drégelyi hadi szerek jegyzékét föl, melyek közt 15 ágyú fordul elő ⁵⁾.

Reverendissimo Strigoniensi presentavimus pixides Zakalos 10. Item eadem die cuspides 10. — 1508. Egre számadások.

³⁾ A XVI. század elején a taraczkágyúban nem ritkán 250 fontos kőgolyók használtattak. Delle Artiglierie Dal MCCC. Al MDCC. Operette e Frammenti Storici. Luigi Cibrario. Firenze 1856. 433. lap.

⁴⁾ Registrum in Arce Zarvaskeu super inventorium factum. — Item Baliste 7. Item Techeruen 1. Item Bombarde Zakalos 10. Item pixides 5. Item cuspides 19. Item Trazk medium ^{*}). Item Sagitte cum vasculis 4. Item pulceres cum vasculis 1½. Item Globi Trazk de lapidibus 50. Item Caldon wlgo usth 1. Item traczk I. 1508. Egre számadások.

⁵⁾ Nota che al zorno de eri che fu po. Agosto Comesione dela Maestà di Madama: et delo Illmo Revmo archiepiscopo: Io consignai el Castello de Dregel alo Egregio misser Pietro marchio ad bene placito de ditto Illmo. et Revmo. nel quale gi consignai le infraseritte cose per inventario: et lui ni ha la Copia: e pa. Item Barbatte (szakálos) otto grande: conze con li sof zochi e seramenta. — Item Bombarda una pichola da zocho e spalla. — Item Schiopetto uno grande da posta: con lo suo zocho. — Item Bombarde sei di Bronzq mezane: con li cerchi zochi et altro. — Item salnitrio bonno masc 3. 1489. Esztergomi bevételi számadások.

^{*}) Azaz kis taraczkágyú. Ekkéit Olaszországban a 25 fontos colubrina-ágyú „mezza colubrina“-knak neveztettek. Delle Artiglierie dal MCCC. Al MDCC. Operette e Frammenti Storici. Luigi Cibrario. Firenze. 1856. 433. lap.

Az ily tömeges hadi szerek folytonos készségben tartására az egyháznagyoknak okvetlenül az azok készítéséhez értő egy-némely szakavatott egyénnel is el kelletik vala magokat lát-niok. Hyppolit e végből esztergomi érseksége idejében Nyerges-Újfalun (Citta nova) egy salétromfűzöt tartott, kinek minden mázsa után 5 $\frac{1}{2}$ dukát fizetése járt. ⁶⁾ E módon az említett mes-ter 1489-ben 1202 frank és 85 cent. fejében Esztergomba 10 mázsa salétromot szolgáltatott, mely összeg körülbelül 13 mázsa lőpor készítéséhez szükségeltetik. A lőport e salétromból stb. Rohonczy András, az érsek pattantyúsa (bombardero) helyben Esztergomban gyártotta.

Ugyanott a várfegyverek rendbentartásához s részben gyártásához egy vetőgépész (ballistero) ⁷⁾ és egy fegyverko-vács ⁸⁾ alkalmaztatott ⁹⁾.

Az említett vár fegyveres népe vegyest lovasság- és gya-logságból állt. Ez utóbbiak ismét két külön csapatra: a kapu-

⁶⁾ Mastro Alberto alincontro: fu condotto per maistro salnitario: adi pro novembrio dol 1488. com questa condicione che lui dogna el sanistro per duc. 5 $\frac{1}{2}$: el et Castello gie obligatto a dare uno vaso de vino ogni anno uno porcho una garletta di biave. Nota che fina questo di ultimo dezembrio el ditto maistro Alberto si ha datto in Castello in piu volte centenara deze di salnitro. 1489. Esztergomi kiadási szám-adások.

⁷⁾ Balistario di Castello: sie convenuto a servire in questo Cas-tello: a la convenzione deli Compagni zoe de duci. 9 lanno e le spese: et lui sie obligato a laborare ogni balestra dila Corte. 1489. Esztergomi kiadás. szám.

⁸⁾ Urbano ongaro: qualle serve per purgare le armi del Castello. U. o. az 1487. évi számadásokban ezen Urban „armarolo“ s „armipar“ elnevezés alatt fordul elő.

⁹⁾ A lőfegyver gyártás még a XVI. században részben a ková-csok és lakatosok által is üzetett. Az ivszerszánok, tekervények és puskák érzeszervezeteit (az utóbbiakét még a XVII. század elején is) nem ritkán a lakatosok, a nehéz vaslővegeket pedig a kovácsok készítették. Ekként a többi közt Dóczy Miklós, a zsarnóczyai vár ura 1545. évi levelében (ex Zarnocza oppidi nostro feria in festo sanctorum Andrae et benedicti) a selmecvárosi bírót arra kéri, hogy az említett város ágyúit a zsarnóczyai kovács által avvégből megszemlélnie engedné, hogy ez, azoknak mintájára, a zsarnóczyi vár számára új ágyúkat készí-tessen. Sajat gyűjteményemben.

őrökre (compagni di porta) és a vár-viraszókra (vigilatori) osztottak. ¹⁰⁾ Ezek 16-an, amazok 29-en voltak.

Önálló rendes tüzérsapatok főuraink váraiban még az időszerint nem léteztek; a vetőgépek és az ágyúk körüli szolgálatot a várőrség közösen végzé, kiknek ebbeli beoktatása s irányadó vezetése egynémely helyütt, miként az esztergomi várban is, a pattantyús és vetőgépész kötelességei közé tartozott. A drégelyi, egri és a szarvaskői várakban ezen két állomás is betöltetlenül maradt. Egyáltalában az akkori ágyúk egyébként is világszerte tökéletlen voltakon kívül (a nagyobb ürméretűekből egy nap alatt 40 lövésnél több nem tétethetvén ¹¹⁾ —) im, azok hazánkban még a lehető legrosszabbul is kezeltettek. Maguk a fent említett pattantyús-mesterek fontos föladatuknak a kellő mértékben meg nem felelhettek, mert míg egyrésről tevékenységük a hadi készletek gyártása s a várlegénység begyakorlása közt oszlott meg, másrésről csekély zsoldjuknál fogva alapos készütséget sem lehetett tőlük követelni; ugyanis Hyppolit érsek pattantyúsának 14 (306 frank néhány centim) duk. évi fizetése ¹²⁾, a közkapuőr zsoldját csak 5 dukáttal haladta túl, a gépész fizetése pedig épenségesen emezével egyenlő vala.

A pattantyúsoknál és a gépészeknél nagyobb előnyökben részesültek a trombitások. Jelenlegi, nagyon is alantas állásukkal ellenkezőleg, ők őseink XV—XVI. századi katonai rangfokozatainál legtöbbszörire főtiszti állást foglalának el. Vagyonos úri családok ivadékai lévén, — Hyppolit egri trombitásai közt a Péllyi, Urai, Vanyarcezi és Újfalvi nevek fordulnak elő, — a többi zsoldos banderialis nemesek módjára, saját vezényletük alatt

¹⁰⁾ „et el zorno sono in librea.“ 1487. számadások.

¹¹⁾ „Inoltre, lunga e difficile operazione riusciva il caricare i pezzi grossi d'artiglieria; onde il loro trarre era assai rado. Conta il Cattaneo che una colubrina da 60 traeva colpi 40 al di; se da 50, quarantacinque; una cannone da 60, ottanta colpi; mezzo cannone, 110; un sacro o falcone da libb. 6, 120; un falconetto da 3, 140.“ Operette e Frammenti Storici. Luig. Cibrario. Firenze 1856. 434. lap.

¹²⁾ „Andria de roons bombardario di questo Castello: de havere ogni anno per conto di sua provisione duci. 14 et una vesta de meza pernize: et una zuba di Castello, et lui sie obligato a fare tutte le polvere necessarie.“ 1489. kiadási szám.

álló lovasokkal szoktak volt a zászlós urak és az egyháznagyok szolgálatába szegődni, s lószámra húzott fizetéseiken fölül még külön egyenruháokban és pénzdíjakban részesültek. ¹³⁾ Hyppolit esztergomi udvarában egyszerre 7 trombitást tartott.

Hasonló szerencse mosolygott a dobosokra, jöllehet ezek, — daczára annak, hogy az idő szerint hazánkban a török seregnél mai napságig föltalálható mód szerint a lovasságnál is egyiránt alkalmaztattak volt, — XV—XVI. századi hadesapatainknál gyéren fordulnak elő. Az 1487—1489. évi esztergomi fegyveresek lajstromában nyomuk sincs. Hyppolit 1503-ki rendes csapatainál 5 trombitás mellett csupán egy állandó dobos tartatott. Ez két lóval szolgált. ¹⁴⁾

Egyháznagyjaink állandó lovas fegyveresei az illető székes egyházak védszentjei után — az egriek sz. János vitézeinek (militis sancti Johannis) — szoktak volt neveztetni és az országos osztályozás szerint ¹⁵⁾ egyáltalában a középminéműségű

¹³⁾ „Thomaso de trombetta: si se convenuto con el Reomo a servire con Cavalli tri: et de havere di ferma provisione duc. sei el mese stagando ala Corte: et poi ogni anno duc. vinti de subsidio: et la spesa per re: ma quondo Cavalcha armado lui ha due. tri per Cavallo.“ 1489. Kiadási számadások. — „Joannes tibicinator. Equi IIII. qui unusquisque tibicinator habet in anno florenos decem pro quolibet equo et pro mensa florenos duodecim et pro vulpina veste et pro estivali fl. 10.“ Ezenkívül minden ló után 1 nagy hordó bort kaptak. 1508. Egri számadások. 1503-ban Vanyarczy Tamás trombitás az egri püspököt 5 lóval szolgált.

¹⁴⁾ „Mathias dobos. Equi 2. et habet pro equis in anno florenos viginti et pro mensa 12 et pro veste vulpina sex et pro veste estivali quatuor in toto faciunt florenos 42.“ Minden ló után 1 nagy hordó bort (1507. évi egri számadások), hadjáratkor pedig egy lovat kapott „et dedi florenos septem pro uno equo sicut debetur timpaniste cociens quique vadit ad bellum sed semel in anno.“ 1501. egri számadások. Hadjárat idejében több dobos is fogadtatott „Item antequam militares irent ad bellum fecit disponere timpanos et corigeas de novo dedit florenum 1. den 50.“ 1503. egri számadások. Egy-egy akkori rézdob ára megközelítőleg mostani 110 frankba került. „Item missit (Budáról) dominus Stefanus duos timpanos novos pro bello de cupro dedi fl. 10.“ U. o.

¹⁵⁾ „ debeat habere pro armis loriam, cum collario, et cassidem, pectorale, clypeum, et lanceam.“ Matthiae I. Regis Decretum Tolnense A. 1463. Ar. 12. §. 1. — Sylloge Decretorum Comitium

fégyvernemhez tartoztak. Az azon idő szerint különösen Németországban divó, szoros értelemben vett nehéz-lovasság hazánkban közérvényre soha sem vergődött; a könnyű lovasság, az idők folytán világhirre kapott magyar huszárság pedig még a XV—XVI. századok folyamán alatt csupán időközileg, háború idején ültetett föl; ezen eset a Hyppolit codexekben csak háromszor fordul elő.

Az alsóbb fokú főtiszti parancsnokságot mindenik zsoldtartó úr saját fogadott legénysége fölött maga gyakorlta, mindnyájak fölött pedig a zászlótartó ¹⁶⁾ és a vezénylő kapitány állott. Ezen utóbbi legfőbb tiszti állomás az esztergomi érsek banderialis lovasságánál 1487-ben Markó László, az egrinél pedig 1501-ben Pásztói János, s a következő években Bellényi László által tölthetett be.

Az egyházi lovas-csapatok hadfogadási módjáról, zsoldjuk és létszámukról már ezen értekezés első részében tétetett említés. Egyrészők az illető egyháznagyok székes-palotáiba vala vezényelve. Hyppolit esztergomi udvarán rendszeren 20 lovas államosozott; ezekkel együtt az említett érseki várnak 1489-ben, tehát békeállapotban, összes állandó őrsége — a fővárnagyot Alfarello Ferrarót, és az alvárnagyot Kozárdi Jánost is közéjük számítván, — 70 főre ment.

Egyszóval, az esztergomi és az egri egyháznagyok hadi jelentőségüket és tekintélyüket illetőleg széles e hazában alig találtak párjukat.

Harczias jellegű várpalotáik lovagi életét kiegészítendő, csupán egy kellék hiányzott, — ez a középkor eszményesített alakja, az elszigetelt rideg várélet költői képe: a nő volt.

Inclyti Regni Hungariae. Joph. Nic. Kovachich. Pesthini 1818. Tom. I. 183. lap.

¹⁶⁾ „And eas de Zantho vexillifer equi VI. Item quia semper est consuetudo dare tali pro vexilli portatione: plus quam ceteris dedi florenos alias quatuor“ dedi in genges pispechy vasa tria integra vini et unum aliud vas integrum pro dicto vexillo.“ 1503. egri számadások. „Dedi predicto florenos viginti, pro precio unius equi sicut tenetur dominus Reverendissimus ei dare quando vadunt ad bellum quia ipse portat vexillum.“ 1503. egri számadások,

Az emberi nem e másik fele a főpapok udvaraiból merőben száműzetett. Még a legháziasabb s legkönnyebb mindennapi foglalkozásokra is, miként például a konyhaedények mosogatására, kirekesztőleg férfiak alkalmaztattak ott. Hyppolit érseki méltósága első éveiben az esztergomi palota lakói közt csupán egy nő fordul elő: Madamma Casandra Dela Pena, a gyermek-érsek dajkája. ¹⁷⁾ Hyppolit fölserdültével ez is eltávolított.

Az egyháznagyok váreletéből kiszakított női gyöngédséget azonban a vallásos könyörület helyettesíté. A kalandokat hajhászó ábrándos lovagok helyett éhező, rongyos koldúsok sereglettek össze délebédre a főpapok székes palotáiban, hol azonfölül még néhány gyámoltalan, úgynevezett udvari szegény állandó hajlékot és eltartást is talált. Hyppolit egri várpalotájában öt ily udvari szegény tartatott. ¹⁸⁾

De a nyomor e menhelyei az egyházi rend akkori műveltségi fölényénél, gazdagságánál és messzeható befolyásánál fogva, egyszersmind a nagyúri szokások és divat példányképeivé is alakultak.

Szerencsések voltak a szülék, kik a legtávolabb helyekről, sőt idegen országokból gyermekkeiket, úri szokást tanulni a magyar püspökökhöz apródokul adhaták. Ekként 1483-ben az esztergomi érsek személye körül vegyest magyar, olasz és német apródokra találunk. ¹⁹⁾

Így nemkülönben az ország legelőkelőbb nemzetségei vetekedve ajánlák föl az egyháznagyoknak szolgálataikat, s ugyancsak Hyppolit banderiumában a többi közt: a Kanizsai

¹⁷⁾ „... la quale serve el Revmo. de havere ogni anno per conto di sua provisione duc. 36 : e la spesa per lei e per una sua masara.“ 1489. esztergomi kiadások. „per contadi ala bona : per panni lei alavatto duc. I. din. 40.“ 1487. esztergomi számadások.

¹⁸⁾ „Prebendam. . . . Item pauperibus tribus in castro residentes. Item pauperes de pane et vino habent prebenda. „Coci duo pauperes qui stant quasi amore dei in castro non magistri sed famuli famulorum.“ 1508. egri számadások.

¹⁹⁾ Az említett 1489. számadásokban névszerint fölemlítetnek : Bresano, Caldi, Nicolai Maria, Horváth és egy német fiú, ki olaszul is beszélt, „quallo ragazzo todescho : quale sa taliano.“

(István), Kapy, Szirmay (Mihály), Lápispataky, Seguey (Sebes-tyén), Abbafi (Bernád), Melgethay (András), Bocskay (Ferencz), Derencsényi (János), Bellényi, Kispaczai (Boldizsár és Gáspár), Pethő (László), Czibak (András), Szepesy (Máté), Palocsay (Miklós), Kemény (István), Bánrévy (György), Saáry (Albert), Tornaallyay (Zsigmond), Thulay (György), Széky (Péter), Keresztúry (Péter), Rédey (Bertalan), Szilvász (György), Putnoky (István), Toldy (Antal), Bárczay (László), Tombolthy (Gáspár), Lónyay (János), Jeney (Demeter), Tomory István, Csizy (Imre), Nádasdy (Gergely), Rákóczi (László) ²⁰⁾ Öri Fülöp, Heves vármegye 1501. évi alispánja, sőt ezen vármegye 1503. évi — valószínűleg legutolsó világi — főispánjának, Pozsgay Gáspárnak ²¹⁾ nevével is találkozunk.

Fegyveres őrségén kívül, Hyppolit esztergomi udvari személyzete három csoportozatból: a gazdasági, az egyházi és a szoros értelemben vett udvari szolgálatot tevők osztályaiból állott.

Az első csoportozathoz tartoztak az érseki javak főigazgatója, az uradalmi ügyvéd, a főszámvevő, az irnok, egy sáfár, a tizedszedő, két kertész ugyanannyi segéddel, a mindenes segédjével, egy béres, egy pásztor, egy magtári szolga, egy rostáló (cribratore) és az udvari mesteremberek, úgymint: 2 varga, 1 pallér (sopra le fabriche di castello), 1 kovács három-, 1 asztalos két-, 1 pék s 1 bognár egy-egy legénynyel, 1 szücs, 1 tímár, ki egy személyben szijgyártó is volt, 1 lakatos, 1 madrácz-tömő és 2 szabó.

Az érsek egyházi személyzete: az érsekség főkormányzójából, két udvari káplánból ²²⁾, a jegyzőből, az érsek nevelőjéből és 12 egyházi prebendáriusból állt.

²⁰⁾ Ladislaus Rachozy — Equi 1111. in comitatu Zebelin. Agrie in festo Sancti Francisci. Iste est commendatus per magnificos domino Joanem dasechy et Stephanum Bathori. 1507. é. egri számadások.

²¹⁾ „Comes heucsiensis posgay Gaspar ut daret litteras officij extra et locum suum renontiare Sancti Joanni fuit necesse donare ex vinis Patka vasa duo integra vinorum.“ 1503. é. egri számadások.

²²⁾ „Don Johane da bagna Cavallo Capellano mazore del Reomo, de havere ogni anno per conto de sua provisione duc. 80 : et la spesa per es et uno famio.“ 1489. esztergomi számadások.

Egyébiránt egyházi szertartásokra vonatkozó foglalatosságaiknál fogva e rovatba sorozandók még az udvari orgonás, a kántor és az udvari kápolna sekrestyése ²³⁾ is. ²⁴⁾

Mindezeknél számosabb volt a szoros értelemben vett udvari szolgálat személyzete.

Az érseki udvartartást a kamarás (camarero), az udvarnagy (senecaleo, mazore di casa) és a tárnokmester vezették. Közvetlen rendelkezéseik alól valószínűleg csak az érsek két testorvosa és a borbély vétettek ki.

A főtebb említett főhivataloknak, valamint egyáltalában Hyppolit többi udvari előkelő tisztségeinek legnagyobb része, a

²³⁾ „Tomaso barba longa Aiutante dila Capella del Reymo de havere ogni anno : per conto di provisioni duc : 12 e la spesa per lui.“ 1489. esztergomi kiadási számadások.

²⁴⁾ Némileg az érsek egyházi személyzetéhez számítandó még a budai plébános „Messer Martino venerabilo plebano di buda : de havere ogni anno duc. 32 : dal Reomo, et luj sie obligato a farre ogni zorno ofziare in una Capella del Reomo in buda.“ 1489. eszt. kiad. szám. Az egrí püspök egyházi személyzetét illetőleg az 1508. számadások asztali rendjénél a következő jegyzetett föl : „Mensa Reverendi Domini Gubernatoris, (Mensa Domini provisoris). Mensa dominorum presbiterorum et quattuor capellani domini prelati. Rector scole succustos Organista et seuccenctor Item procedentis sex : qui missam beate virginis cantant. Item confessori uni.“ — „Pater Michael. Iste finivit annum suum die predicto et usque ad ipsum diem debeat habere fl. 2 per annum pro duabus missis dicendis in ebdomada pro capella Sancti Spiritus quam Reverendissimus et Illustrissimus dominus meus episcopus nunc posidet.“ 1508. egrí számad. Ezeken kívül az egrí püspöknek a bélli apátságban néhány szerzetest kellett vala tartania. „29. Julý. Prior Abacie. Dedi priori abacie trium fontium unum florenum pro salario suo qui debet habere florenos decem in anno et vestem estivalem et hiemalem et calciamenta et victum similiter pro quolibet monaco florenos octo in anno et alia similia et sunt soluti a X Aprilis sillicet usque ad illum diem et illo tunc incipiunt annum suum.“ 1501. egrí számadások. A szerzetesek száma igen változott. 1503-ban a perjellel együtt hárman voltak : „Socý predicti prioris. Isti duo fratres serviunt pro octo florenis in anno et pro vestibus ut supra quia vadunt et veniunt non possum firmam regulam cum ipsis habere.“ 1508-ban öten voltak, úgymint : Oldericus a perjel, s Vencislaus, Gregorius, Franciscus, Johannes. Ezenkívül az említett apátságban egy orgonás tartatott.

ferrarai hercegtől Budára fölterjesztett kijelölési névlajstrom szerint, Mátyás király által, az említett hercegség tekintélyes családaiából származottak közül töltetett be ²⁵⁾).

A kamarási és a tárnoki hivatalok Hyppolit esztergomi érseksége első éveiben Francesco da Bagna Cavallo személyében egyesítették.

Maga a kamarási tisztség két alosztályra: a házi és az istállóira szakadt. Amalhoz tartoztak: az ajtóaló és a teremőri tisztek, a 7 apród és főügyelők, 3 szobainas, 1 portás, 1 szétküldözgető szolgáló, a hajómester ²⁶⁾ s a fürdős. Az istálló személyzetét: a főlovászmester, a 2 istálómester, a 4 futár, kik egyúttal kengyelfutók voltak, 19 kocsis, 7 istáló-szolgáló, 1 ló-ídomár és egy kengyeltartó képezték.

A tárnokmester alá: 1 sáfár két szolgálójával, egy szappanozó—ezüst tisztító (insaponatore) és 2 ruha-inas tartozott. Gondviselése alatt állottak az érsek ezüst- és ruhaneműi.

Az udvarmester, az idő szerint Lardi Tádé, hatásköre az érseki udvar háztartásának konyha- és asztali szolgálatára terjedt. Alárendeltjei voltak: a pohárnok (maistro di copiero), a fölmetelő (trianzante), a pincze- (canovario) és föltálaszó (credenziero) mesterek, a konyha költségeit vezető sáfár, 2 vadász, 3 étékfogó inas, a (váron kívül lakó) fejeztemű mosóné ²⁷⁾, 6 szakácsmester ugyanannyi segéddel, 2 konyhaszolgáló, 1 fűszer-

²⁵⁾ Hercules ferrarai herceg levele magyarországi követéhez, Valentinihez. Ferrara, jul. 6. 1487. Valentini levele Herculeshez. Pozsony, 1486. aug. 3. (A magyar tudományos Akadémia modenai kéziratgyűjteményében).

²⁶⁾ „Benedetto ongaro qualle per cura con le nave: de havere ogni anno per conto di sua provisione duc. 3. una vesta di panno: una peliza di castello.“ 1489. eszterg. kiad. számad.

²⁷⁾ Hyppolitnak külön udvari mosónői voltak Bécsben, Budán és Esztergomban. „Lavandara dila Casa di Buda: de havere ogni mese per conto di sua provisione duc. 4.“ — „Lavandara dela Casa di el Reomo in viena: de havere ogni mese per conto di sevirre duc. 2 et le spese.“ — „Anna moglie del organista quelle lova li pani al Castello de havere per conto di salario duc. 8. Cara zinque di legne et le spese per se: he obligatta a lavare tuti leuzoli mensilli et tovgaglie del Castello.“ 1489. esztergomi kiadási számadások.

készítő segédjével, 1 fűszertárnok ²⁸⁾, 3 edénymosó, 1 hordár és 2 kályhafűtő.

Ezenfölül még az udvari tisztviselők is az érsektől fizetett külön cselédséggel bírtak, melyeknek száma 24-re ment.

Hyppolit érsek esztergomi udvari személyzete mind együttesen 245 főre rügött. Azonban e jelentékeny szám sem vala képes egy az időbeli magyar áldornagy udvartartása teljes igényeinek állandóul megfelelni.

Például Hyppolitnak az őt 1489-ben meglátogató bajor herczeg megvendégtetésére még két szakácsmestert s ugyanannyi szakácssegédet kellett vala Mátyás királytól kölcsön kérnie ²⁹⁾. Ez alkalommal az esztergomi konyhán egyszerre 16 szakács főzött.

Egyáltalában, az újabbkori szellemiebb szórakozások hiányában, az időszerint a társasélet fűgypontjait a vendégségek és lakmározások képezvén, azok kiállítására a jelenleginél szükségkép nagyobb munkaerő és anyagi készletek igényeltettek.

Az akkori lakmározások költségességét a folytonos gyakorlat által kifejlesztett torkosság, és a vendégek környezetének túlságos száma még öregbítette.

Hyppolit 1520. évi magyarországi úti kísérete 40 egyénből állt. ³⁰⁾

²⁸⁾ Andria ditto el polaco quale tene le spezie: di havere ogni anno per conto di provisione duc. 10. una vesta di panno et una zubba de agnelli.“ 1489. esztergomi kiadási számadások.

²⁹⁾ „per contadi a dui Cogi dela maesta del Sigre Re qualli servino qui in Cusina per la venuta del duca di Bavera duc. 2.“ „per contadi ali famy di Cogna: per ditta venuta den. 40.“ 1489. esztergomi kiadási számadások.

³⁰⁾ Ezen útikísérek költségességét öregbítették az azokkal járó lovak jelentékeny száma. Az egri püspöki kormányzó a magánértekezletre is legkevesebb 20 lovas magával utazott: „Qui ad dominum Reverendissimum Strigoniensem . . . (ad disponendum negotia) . . . cum comitiva mea quae fuit usque ad viginti equos inter equites et curriferales.“ 1501. egri számadások. A Mátyás király által 1486-ban VIII. Károly francia királyhoz követségbe küldött n. váradi püspök rendeltetési helyére 80 lóval ment. Valentini levele Herkuleshez. Rez Austrice die . . . 4. 1486. A magyar tudományos Akadémia modenai kézirat gyűjteményében.

Az egri püspök szikszai birtokán keresztül utazott Perényi nádor személyzete számára egy egész ökör s 9 akó s 14 iteze bor, — az Egerben három napot töltött Somy Józsa temesi gróf megvendégeltetésére pedig csupán készpénzben 800 franknál több számíttatik föl az 1503. évi egri számadásokban. ³¹⁾

A Mátyás királyal 1489. april havában Hyppolit látogatására Esztergomba sereglett vendégkoszorú a többi közt: 24 latjával számított akkori 182, vagyis mostani 145 font 28 lat faolajat, 295 olasz (pani taliani) s 1790 (Párkányban vett) magyar kenyeret, 400 pontyot, ugyanannyi csukát, 45 font malozsaszőlőt stb. emésztett föl.

Ily körülmények mellett legkevésbé sem csodálkozhatunk, hogy az említett főpap 1489. évi esztergomi konyhatartásának, hús. (Bestiami vivi per amazare per la cusina) és zsiradék- (spesa dila grasa o vero muzaria) nemüi fogyasztása kiegészítésére 177 darab szarvasmarha, 200 birka, 238 sertés, 58 oldal szalonna, 534 sajt, — valamint nemkülönben az említett érsek helybeli esztergomi vadászai s vadászó helyei, naszvadi s gútai fáczányosai és terjedelmes halászata daczára töméntelen vad, úgymint: szarvas, dämvad, vaddisznó, nyúl, fogoly és fenyőmádár s — ide nem számítva a beszózott és beszózendó halakat — 2000 darab különféle fajú fris hal vásároltatott.

Nemkülönben jelentékeny volt a gyarmati czikkek fogyasztása is.

Még ezen utóbbi czikkek közt — a kávénak és theának akkori ismeretlen voltánál s a méznek a mostaninál bővebb használatánál fogva — kétségkívül a czukor dicsekedhetett leg-

³¹⁾ „Expense infra scripta sunt facte per manus domini provisoris a festo rivuis usque ad diem septimum Septembris et hoc fuit factum me absente quia illis diebus fui bude ad baptismum filie regis et in isto tempore magnificus dominus Jose comes Temesiensis venit agriam cum comitiva et sollatium et stetit per dies tres cui necesse fuit honore facere. In primis pro carnibus bovinis pro pisibus aucis pullis avena que in carro foro emit et pro omnibus generibus specierum et alijs necessarijs: pro ipsius adventu usque ad predictum diem et usque ad octavum diem Octobris ut vidi per unum registrum suum paruum expressit fl. 40. den. 33 ad quoinam et sic fuit.“ 1503. egri számadások.

kisebb kelendőséggel; ugyanis annak 1489-ik évi fogyasztása az érsek esztergomi udvarán hét hó alatt a 135⁷ mostani fontot nem haladta meg.

Annál nagyobb volt azonban, valamint az idő szerint Európa-szerte, úgy hazánkban is a szoros értelemben vett fűszerek, jelesül: a sáfrány, és a még akkoriban ismeretlen nemzeti fűszerünket, a paprikát pótló bors fogyasztása.

Az 1487. év sept. 18-kától berekesztőleg azon évi december hó végéig Hyppolit esztergomi konyhájára 11 font 15 lat (15 font 7 lat akkori) sáfrány, s 31 font 20 lat (42 font 4 lat akkori) bors ³²⁾, — az 1489. év febr. 22-től junius végéig terjedő s december havát is magába zárt öt havi s néhány napi időköz alatt pedig 13 font 4 lat sáfrány (17 font 12 lat akkori), s 58 font 25 lat (74 font 5 lat) bors szükségeltetett. Egymaga a már fönt idézett bajor herczeg 1¹/₂ napi megvendégeltetése 7 font 1 lat borsot s 24 lat sáfrányt vőn igénybe.

Az imént említett öt havi időn túl Hyppolit az 1489. év többi részét Budán töltvén, esztergomi udvara gyarmatczikkjeinek, jelesül a fönt tárgyalt fűszerek fogyasztásának további tüzetes kimutatásai az esztergomi számadásokban végkép megszakadnak; azokban ezentúl az érsek budai konyhapénz-kiadásainak (a mennyiben azok az esztergomi központi pénztárból fűdőtettek volt) csupán átlagos összege említettik, mely 1443 dukát 75 dénárt, vagyis egynéhány centim hián 31,585 frankot tett.

Az érsek egész 1489. évi összes konyhapénz-kiadásai 3540 dukát 14 dénár (77421 frankra) rúgtak. ³³⁾ Ezen összegbe azonban a konyhaszolgálat és eszközök, a tüzelő szerek, az

³²⁾ Ugyanazon 1487. év nem egészen négy havi folyama alatt az esztergomi udvar szükségletére vétetett: fabéj 5¹/₂ font 8 lat, gyömbér 4¹/₂ font 3 unczia, szegfű 4 font 1 unczia.

³³⁾ „Per la Cusina a menudo per man di piu spenditori duc. 2422. din. 1/2. — Per la Grassa zoe lardi: Casi olio: et simile in grosso duc. 320. din. 20. — Per bestiami vivi comperadi per la Cusina duc. 417. din. 32. — Per spiziarie medezine e conficione duc. 285. din. 90.“ Az érsek pozsonyi konyhatartására: 94 duc. 22 denár. 1489. esztergomi kiadási számadások.

élelmi szállítások és a só költségei belé nem számítvák; pedig az érseki udvartartás kiadásainak ezek is jelentékeny részét képezték. Különösen a só, szerfölötti olcsóságánál fogva — a kősó darabja 4 dénár, vagyis parány híán mostani 87 centimba kerülvén — jelenlegi fogyasztását jóval fölülmulta. Hyppolit közszükségleteire 1487-ben 8000, 1488-ban 5000, 1489-ben 1240, 1501-ben 2500, 1503-ban 2000 kősó szereztetett; 1508-ban pedig az egri várban 1550 darab találtatott.

Jóllehet, föl sem tehető, hogy ezen tömérdek só az idézett évek alatt az érsek gazdasági s házi szükségleteire mind egy köig fölhasználtathatott volna, — annyi azonban bizonyos, miszerint annak tetemes részét, az akkoriban divó túlságos, a várelettel karöltve járó, beszótt élelmi szerek, különösen pedig a sertéshús és a halak vevék igénybe. A kaviár készítése nem volt ismeretlen hazánkban. Ekként Hyppolit érsek, saját szapora halászatából húzott halain fölül, esztergomi udvara élelmezésére 1489-ben még 13½ köből besózni való s 8 hordóval kész beszótt közönséges halat és 1 tonna héringet („per una Tuna de arenge salate due. 7. den 75“) vásároltatott.

Ugyanezen egyháznagy útikörnyezete 1520-ban Gönyőn 200 héringet evett meg ebédre ³⁴⁾.

Hogy az ily túlságos sós és fűszerezett étkek élvezete mellett ősünk szomjassága a mértékletesség szigorú határai közt meg nem állapodhatott, igen természetes.

Az égett bor, illetőleg pálinka még a gyógyszerházak polczairól a csaplárosok kezelése alá nem süllyedt. E helyett az idő szerint köznépünknel, a már napjainkban falusi népünknel majdnem egészen szokásból kiment, sörivás gyakoroltatott. Oly helyeken, hol jelenleg ezen itálnak még nyoma sem mutatkozik, az említett XV—XVI. századokban annak készítésével is javában foglalkoztak *), e módon Maklár, Kis-Tállya és Fölnémeti

³⁴⁾ „Luni a 5. Marzo in gugnu. Item Fiorini uno in Aringhe, Nr. 200.“ 1520. évi úti kiadások.

*) Áll ez még a XVII. század végére s a XVIII-ik elejére is. Pl. a Rákócziaknak ekkor Munkács-Szent-Miklóson, Ecseden is léteztek serházaik; ugyanekkor az egri várban is volt „sernevelő.“

helységek, az egri püspöknek köteles jobbágyi tartozásaik fejében, a többi közt sörrel is adóztak ³⁵⁾).

Az égett bornak mint közitalnak teljes hiánya, és a sörnek általános használata alsó néposztályainknál, mindenesetre oly előnyös jelenségek voltak, melyekkel mai napság hazánk többé nem dicsekedhetik. Ezen előnyöket azonban egyrésztől, s különösen az akkori úri rendnél divó vérhevitő, tüzesnél tüzeesebb mesterséges italok élvezete, másrésztől pedig az általán elharapódzott iszákosság háttérbe szoríták.

Ekként, a velencei követ bizonyosága szerint, a XVI. század első negyedének két leghatalmasabb magyar főura, az egyébként is részeges Báthory István nádor és Szapolyai János erdélyi vajda, budai együttlétük idejét naphosszant tartó serlegezések közt töltötték ³⁶⁾).

Maga Hyppolit felnőtt korában 4 itcze asztali bor adagán fölül ebédre még egy pint főzött bort meg bírt inni ³⁷⁾). Ugyanezen egyháznagy környezete 1520. évi magyarországi utazása alkalmával febr. hó 13—14-ke közötti vacsorára és reggelire Pesten 144 pint bort emésztett föl ³⁸⁾).

³⁵⁾ „Census nativitatis domini, pro porcis Maklar dedit fl. 4 den. 50., pro ceruisia dedit 1 fl. cum medio, pro pipere dedit den. 16., pro cera dedit den 16., Thalya pro cervisia dedit fl. 1 den. 50., de aliis feci gratiam pro pipere dedit den. 50., pro cera dedit den. 25., pro porcis dedit fl. 9. „Felnemeth pro porcis dedit fl. 9. Item pro ceruisia dedit fl. 2. Item pro pipere dedit den. 60. Item pro cera dedit den. 24.“ 1503. egri számadások. A sörvívás legfőbb körünkben, ekként például II. Lajos királyunk asztalán is divatozott. „Eodem die emere feci unum Vasculum Cerevisiae ad mensam reg. Mattis et dedit ad manus Blasii Viniferi suae Mattis. fl. 3.“ Extractus ex Libro Rationum Dispensatoris B. Mattis. Ludovici 2. A. 1525. per D. Stephanum Majlath conscripta. Két ívlapból álló töredék a gr. Majláth-család kis-kéri levéltárában.

³⁶⁾ Successo della guerra tra gl'Ungheri ed Turchi nel 1521. Trattato del secretario Masser. (A turini kir. államlevéltár Francesconi-gyűjteménye. 35. köt. Másolata a magyar tudományos Akadémia turini kéziratgyűjteményében).

³⁷⁾ „Mercuri a 22. Febr. in buda. Item denari 90 a Agnollo bottigliero per tanti spesi in Modoni pinte tre da luni proximo passato per tutto questo di per il Signore.“ 1520. úti számadások.

³⁸⁾ „per vino pinte Nr. 144 a denari 3 la pinta benuto tra la cena di Eriemel desinare di oggi duc. 4. den. 32.“ 1520-úti számadások.

Mátyás királynak esztergomi látogatásakor az érsek palotájában csupán szerémi borból 9 akó 49 iteze, a bajor herceg megvendégeltetése alkalmával pedig 29 akó 4 iteze fogyasztott el. Hogy ugyanakkor ott a szerémieken kívül más fajú s különösen az alsóbbrendűeknek közönséges borok is bőséggben föl szolgáltatottak volt, — fejtegetni is fölsőleges.

Ilymódon Hyppolit érsek 1489. évi udvartartására több száz akó bor szükségeltetett. Ezen fölül a különleges finomabb borokért 5470 $\frac{1}{2}$ frank adatott ki ³⁹⁾.

Az agri püspöki udvar borfogyasztásáról már máskor szó-lottunk ⁴⁰⁾.

Öseinknek e nagymérvű ivási szenvedélye daczára is azonban a nemesebb borfajok választékossága a XVI. században még fölötte korlátoltnak mondható.

A francia boroknak az időbeli irott emlékeinkben nyoma sem mutatkozik.

A külföldi borok közül a candiai malvaticum legtöbbré becsültetett, jóllehet az, a jelenkori elsőrendű borokhoz képest, eléggé alacsony árral bírt, itezéje mostani 3 frankjával kelvén ⁴¹⁾.

Honi boraink legkiválóbbjaiúl a szerémiek tartattak, s Hyppolit asztalára különösen a modrusi püspök termelése ke-restetett.

A hegyaljai borokról a modenai codexek hallgatnak. Egyáltalában jelenlegi hírneves boraink legtöbbjei még az említett századokban öseinknél vagy épen ismeretlenek voltak, vagy legalább a kellő méltánylással és elismeréssel nem talál-

³⁹⁾ „Vini Comperadi a denari per el Castello : Suma — duc. 250 den. 7.“ 1479. esztergomi kiadási számadások.

⁴⁰⁾ „Századok“ 1870. 367. lap.

⁴¹⁾ „Item pro eodem domino varadiensis emi malvaticum fl. 2.“ 1503. agri számadások. „Die Dominico proximo post festum Beatorum Fabiani et Sebastiani Martirum ad manus Thomae Viniferis regiae Mattis. pro emenda una Pinta Malvatico ad Mensam Suae Mattis, dedi den. 32. — „Eodem di Stephano Capellano Regiae Majestatis, qui hoc die Passionem Evangelicam coram suam Majestate cantavit, iussu suae Majestatis pro una pinta Malvatici dedi den. 32.“ Extrac. ex Libr. Ration. Dispens. R. Mattis Ludovici. A. 1525.

koztak. Holott másrésről oly borok, melyek napjainkban másod-, sőt harmadrendűekül tekintetnek, minők a hejezei (Héceze), a sz.-annai és az ostorosi ⁴²⁾ borok, még Hyppolit idejében hazánk legelőkelőbb terményei közé soroztattak.

A természetes csemegeborokat a mézzel, gyömbérrel, szegfűvel, fahéj- és szerecsendióval, malozsával, ámbrával és pézsmával főzött úgynevezett pigmentum-borok pótolták, melyek közül a Hyppolit-codexekben a calisone ⁴³⁾ és a medon ⁴⁴⁾ fordulnak elő. Egyébiránt hogy az ürmös a XV. században már hazánk kedvelt italai közé tartozott, maga azon körülmény is eléggé bizonyítja, hogy abból (de vino absientatico) Hyppolit udvara számára Pozsonyban 1487-ben egyszerre 3 közönséges hordónyi (vasi pieni et comuni), vagyis körülbelül 18—20 akó fűzetett. *)

B. NYÁRY ALBERT.

⁴²⁾ A sz.-annai borokat Balassa Lászlótól vette az érsek. 1489. esztergomi kiadási számadások. „Quia fama vigebat quod majestas regia huc cito veniret ut intraret Polonia emi unum vas vini in ostoros ut clarificeretur in cellario ante adventum sue majestatis.” 1501. egri számadások.

⁴³⁾ 1487. esztergomi számadások.

⁴⁴⁾ Az 1520. utazási számadásokban „modone” név alatt.

*) Jövő fűzetünkben folytatandjuk.

Szerk.

Viszhangúl Botka Tivadarnak a vármegyékről irt közleményeire.

II.

Heves vármegye alakulása és régi elnevezése.

A t. író állítása szerint hajdan nemesak Sáros, hanem Heves is Abaúj vármegye területéhez tartozott; ugyanis e vármegyét illetőleg tovább így ír: „Aba és Heves várakat és várispánságokat pedig saját felelősségemre, az imént dicséért író nézetétől eltérőleg, sorolom a Novi Castri megye kebeléhez.“ S itt hivatkozik a Várad i R e g e s t r u m több pontjaira és II. Endre királynak egy 1234-ben kelt adománylevelére.

Ezen állítás Heves-re nézve annál föltünőbb, mert ha talán Sáros fekvésénél vagyis szomszédsága- és contiguitásánál fogva tartozhatott volna is Abaúj-hoz, de Heves-ről sokkal nehezebb ezt elhinni, minthogy ez Abaúj-tól jó távolra esik, s attól a közöttük fekvő Borsod által egészen elválasztatik.

Minthogy itt a t. író az én nézetemet is érinti, állítván, hogy attól eltérőleg, saját felelősségére sorolja Aba és Heves várakat a Novi Castri megye kebelébe, a kérdés fölvilágosítása végett meg kell említenem, hogy én az Egri Egyházmegye alakulásáról irt értekezésemben a Heves vármegyében fekvő patai és hevesi főesperességet tárgyalván, azon véleményemet nyilvánítám: hogy azért volt hajdan Heves vármegye két főesperesi kerületre osztva, mivel régentén maga a vármegye is két külön állott területre, ú. m. Nagy- és Kis-, vagyis Felső- és Alsó-Hevesre oszlott, és csak későbbben egyesült egy vármegyévé, s ezen régi fölosztásnál fogva e vármegye valamint politikai, úgy egyházi tekintetben is két különálló területre oszolván, ott a nevezett

két főesperesség alakult, melyek a vármegye egyesítése után is fönmaradtak.

De őszintén be kell vallanom, hogy itt én is megtévedtem. E tévedésbe vitt az állítólag Verbőczy által elősorolt vármegyék névsora, melyben Nagy- és Kis-Heves csakugyan — mint különálló vármegyék — vannak említve, s e tévedésben még jobban megerősített Szegedi János és Bél Mátyás, kik szintén két Hevest különböztetnek meg, melyekből szerintük a mai Heves vármegye alakult. S én ezen írók előadásán megnyugodván, a dolgot tovább nem nyomoztam. Most azonban, midőn a t. író fölhozott állítása folytán Heves vármegye alakulását bővebben nyomozom s annak régi alkatrészeit kimutatom, ez által egyszersmind ezen tévedésemet is megigazítandom.

A mai Heves vármegye (ide nem értve Külső-Szolnokot, mely csak később, a török uralom alatt egyesült Hevessel) hajdan két külön állott várispánság vagy várterület volt, u. m. Újvár (Novum Castrum) és Heves, mely csak a XIII. század közepe táján egyesült egymással és lett egy vármegye.

Újvár, mely Abaújvár-nak is neveztetett, a Mátrát s annak vidékét foglalta magában, Gyöngyöstől északnyugotra Pata és Pásztó felé, s onnét keletre Tar, Dorogháza és Bodon felé Recsk és Pétervásárig terjedt. Gyöngyöstől délkeletre Hatvan- és Csányig, s onnét Vámos-Györk, Adács, Ugra és Domoszló felé ismét a Mátra aljágj vonult föl.

A tulajdonképeni Heves pedig Eger, Sirok és Verpeléth tájékától Heves és Poroszló felé egészen a Tiszaig terjedt, s a Tisza mentében Nagykőrű és Fokoróig nyúlt el.

Hogy Újvár megye — Comitatus de Novo Castro — mely Abaúj-nak is neveztetett, a mai Heves vármegyének főntebb jelzett vidékén terült el, s a XI. és XII. században önálló várispánságot vagy megyét képezett, és csak a XIII. század közepe táján egyesítettett Hevessel, azt több oklevélből ki lehet mutatni. Különösen:

a) V. István király 1270 táján Domokos mester fiának Istvánnak, ki a királyné főlovásza és tárnokmestere volt, s kitől a Pászthóy-nemzetség eredt, oly kiváltságot adott, miszerint az ő jobbágyságait és az ő kegyúri joga alatt állott pásztói monostor vagy apátság jobbágyságait csak ő maga István mester ítélhesse meg, és rajta kívül azok fölött se a nádor, se az országbíró, se az újvári, se a nógrádi főispán ne bíraskodhassék.

„ . . . concessimus ex nostra gratia speciali, quod populos suos Ecclesiae de Paztub, cujus patronus est, praeter personam ipsius Magistri Stephani nec Palatinus, nec Judex Curiae nostrae, nec Comes novi Castri, aut Neogradiensis, nec etiam aliquis Judicum seu Comitum possit vel debeat aliquatenus judicare.“¹⁾

De mit bizonyít ezen adománylevél? Igen sokat; mert világosan mondja, hogy István főlovász- és tárnokmesternek és a pásztói egyház vagy apátságnak jobbágyságai ki voltak véve a Novi Castri Comes bíraskodása alól. Itt csak az a kérdés: hogy hol feküdtek István főlovász- és tárnokmester és a pásztói egyház birtokai, vagyis hol laktak azon jobbágyságai, kik a Novi Castri Comes bíraskodása alól ki voltak véve? mert ama birtokok azt is jelzik, hogy merre terült el hajdan a Novi Castri Comitatus.

Ezen birtokok pedig a következők voltak ú. m. Ágasvár (Castrum Agas), Tar, Bárkány és Kutasó, melyek ugyancsak V. István királynak 1265-ben kelt adománylevele szerint a nevezett főlovász- és tárnokmesternek adományoztattak a pásztói monostor fölötti kegyúri joggal együtt²⁾. Ágasvár a Mátrában Hasznos nevű helység mellett feküdt, melynek romjai most is állanak³⁾. Tar ma is virágzó helység a Mátra alatt, Pásztó szomszédságában. Bárkány és Kutasó pedig Nógrád vármegyében fekszenek, de szintén nem messzire esnek Pásztótól. A populi Ecclesiae de Paztub alatt pedig a pásztói apátságnak Pásztón lakott jobbágyságai

¹⁾ Fejér, Cod. Dipl. V. I. 277. l.

²⁾ U. o. IV. III. 289—294. l.

³⁾ Heves és Külső-Szolnok t. e. vármegyék leírása, Eger, 1868. 478. l.

értendők. Ezek szerint tehát Pásztó, s annak a Mátra alatt elnyúló vidéke — hol a pásztói apátság és a nevezett főlovász- és tárnokmester birtokai voltak vagyis jobbágyai laktak — a Novi Castri Comitatus területén feküdt, Bárkány és Kutasó nevű birtokai pedig Nógrád vármegye szélén estek; azért mondja a fölhozott adománylevél: „nec Comes novi Castri, aut Neogradensis possit vel debeat aliquatenus judicare.“

Hogy csakugyan az ágas vári, tári és pásztói jobbágyok voltak azok, kik a Novi Castri Comes bíraskodása alul ki voltak véve, azt világosan bizonyítja IV. László királynak 1272-ben kelt adománylevele, melyben megújítván atyjának, V. Istvánnak a nevezett főlovász- és tárnokmester részére tett adományát, minekutána elősorolta volna az említett birtokokat, egyszersmind megerősíti azon kiváltságot is, miszerint azokou a birtokokon lakó jobbágyok az újvári főispány bíraskodása alul kivétettek ¹⁾.

b) Ugyancsak ifjabb István király Domoszló nevű birtokot, mely a Mátra alatt a főlebb jelzett területen feküdt, s mely ma is virágzó helység, 1261 táján Kompolt comesnek adományozván, világosan mondja, hogy azon birtok Újvár megyében fekszik. Az adománylevél így szól: „Nos St. Dei gracia iunior Rex Hungarie, Dux Transsilvanus et Dominus Cumanorum, memorie commendantes significamus, quod terram Dumuzulo uocatam in Comitatu Novi Castri existentem, in qua quinque mansiones de populis nostris, qui drawe uulgo dicuntur, resident, sicut dicitur, fideli nostro Comiti Compolt pro meritis serviciorum suorum contulimus perpetuo possidendam, si legitimus non extiterit contradictor. Datum in Warkun in festo Sancti Bartholomei Apostoli“ ²⁾.

c) Ugyancsak ifjabb István király 1263-ban főlebb említett adományát Kompolt comes részére megújítván, azt mondja az adománylevélben az említett Domoszló birtokról, hogy az Abaúj vármegyében fekszik. „.... terram Dumuzulo

¹⁾ Fejér, Cod. Dipl. V. II. 52. l.

²⁾ Wenzel, Cod. Dipl. Arpadianus. VIII. 20. l.

vocatam in Comitatu Aba Vyuar, in qua populi drauch in antea residebant, contulimus, eidem Cumpolth Comiti, et suis heredibus, heredumve successoribus etc“¹⁾.

Az itt fölhozott oklevelek nemcsak azt bizonyítják, hogy a mai Hevesnek egy része hajdan egy különálló megyét képezett, mely fölváltva majd Újvár-nak, majd Abaújvár-nak neveztetett, hanem valamennyire jelzik a vidéket is, hol ezen vármegye elterült.

Későbbben egyesülvén ezen vármegye Hevessel, ezen egyesült vármegye majd Abaúj, majd Hevesújvár megyének neveztetett. Ezen értelemben kell venni a t. író által érintett oklevél töredékét is, miszerint András egri püspök az egri egyház Szurdok-Püspöki nevű birtokát, mely Abaújvárban vagy más néven Hevesújvárban feküdt, cserében adta Miklós comesnek Nohe vagy Novaj nevű birtokért. „... quod Dominus Andreas Episcopus quandam Possessionem Ecclesiae suae Episcopalem, per Sanctum Stephanum a tempore foundationis ipsius Ecclesiae collatam, et pacifice possessam Zurdok-Püspöki vocatam, in Comitatu de Abauyvar vel alio nomine Hevesuyvar existentem dedit Comiti Nicolao praedicto pro Possessione seu Terra praelibata Nohe vocata“²⁾.

Itt „in Comitatu de Abauyvar vel alio nomine Hevesuyvar“ kitétel korántsem annyit jelent, mintha Heves a mai Abaújhoz tartozott s azzal egy vármegyét tett volna, a mint ezt t. írónk állítja; hanem azt jelenti, hogy Heves egyesülvén az itt tárgyalt Újvár- vagy Abaújvárral, ezen egyesülés folytán, a vele egyesült megye nevéből 1288-ban, mely évről a fölhozott oklevél szól, fölváltva majd Abaúj-, majd Hevesúj vármegyének neveztetett. De különben sincs a fölhozott oklevél semmi vonatkozásban a mai Abaúj vármegyével; mert ott nem volt az egri püspökségnek Szurdok-Püspöki nevű birtoka, hanem igen is volt Hevesúj vármegyében, mely Sz. István király által adományoz-

¹⁾ U. o. 70. l.

²⁾ Verböczi István emlékezete. Pest, 1819. II. 16. l.

tatott volt az eгри püspökségnek ¹⁾). Ezen oklevélben említett Szurdok-Püspöki ma is főnnáll mint virágzó helység Pásztó szomszédságában, tehát épen azon a vidéken, hol hajdan Újvár megyének egy része elterült.

És habár egyesült is ezen itt tárgyalt Újvár Heves-sel, annak neve s emléke sokáig fönmaradt ennek elnevezésében; mert ezen egyesült megye a XV. század közepéig folyvást Heves Újvármegyének — Comitatus de Heves-Újvár — iratott és neveztetett, a minek igazolására számos oklevelet idézhetnék, de nem tartom ezen idézést szükségesnek, mert azon oklevelk úgy is ismeretesek történetbúváraink előtt. És csak a XV. század közepe után kezdett Heves elnevezéséből az Újvár kihagyatni, s az egyszerűen csak Heves vármegyének iratni. Már ezen megyének régi Heves-Újvár elnevezése is világosan mutatja, hogy az két külön állott megyéből, t. i. Hevesből és Újvárból alakult.

Hogy a mai Heves vármegye régentén két különálló területre oszlott légyen, azt eléggé igazolja azon körülmény is, hogy Heves vármegye területén két különálló főesperességet, ú. m. a hevesit és patait (Archidiaconatus de Heves et de Patha) találunk, amaz a tulajdonképeni Heves, — ez pedig a régi Újvár megyét foglalván magában; mert a főesperességek vármegyék szerint voltak föllállitva, és minden vármegye valamint politikailag egy várispány, úgy egyházi tekintetben egy főesperes hatósága vagy fölügyelete alatt állott. S ezen még most is főnnálló két főesperesség határvonalai szerint egészen ki lehet jelölni és mutatni, hogy hol feküdt és meddig terjedt a tulajdonképeni Heves, és hol ismét a régi Újvár megye.

Itt már az a kérdés merülhet föl: hogy ha a kérdéses terület hajdan Újvár megyének neveztetett, miért kölcsönözte az annak területén állott főesperesség nevét Pata-ról, és miért nem Újvár-ról? vagyis miért neveztetett ezen főesperesség patai-nak, és miért nem inkább újvári-nak? mert a főesperesi kerületek közönségesen azon vármegyék neveiről neveztettek, melyeknek területén feküdtek.

¹⁾ Fejér, Cod. Dipl. IV. III. 39. l.

E kérdésre sem nehéz felelni. Ugyanis nézetünk szerint a kérdéses terület, mely a fölhozott okmányok s adatok szerint Újvár- vagy Abaújvár-nak neveztetett, Sz.-István király korában, mikor az e gri püspökség alapított, Pata vezérről s annak váráról még Pata vármegyének neveztetett, s e vármegye nevétől kölcsönözte az ottan állított főesperesség a patai nevezetet. Ugyanis tudjuk Béla király névtelen jegyzőjének előadásából, hogy Árpád vezér a Mátra erdejében nagy földet adott Ednek és Edömérnek, hol azután unokájuk, Pata, várat épített, „tunc dux Arpad in silva Matra dedit terram magnam Edunec et Edumer nec, ubi postea Pota nepos eorum castrum constuxit“¹⁾. Nem szenved kétséget, hogy a Mátra s annak vidéke az e gri püspökség alapításakor Pata vezérről s annak említett váráról Pata vármegyének, neveztetett; mert több vármegyénk, mint p. o. Borsod, Szabolcs stb. a vezérektől s azoknak váraiktól nyerték nevüket. Bonfini is így ir ide vonatkozólag: „conventus partim a civitatibus, partim ab his Vngarorum ducibus, qui e Scythia prodeuntes, vtrasque Danubii ripas occuparunt, nomen assumpserunt.“²⁾ Hogy itt a conventus alatt comitatus értendő, azt a nem is szükséges említeni.

De magának az ott állított főesperességnek maig is fennlevő neve is arra mutat, hogy ama terület Sz.-István király korában, mikor az e gri püspökség alapított, Pata vármegyének neveztetett, s az ott alakult főesperesség e vármegyétől vette nevét; mert a főesperesi kerületek azon vármegyéktől neveztetek, melyeknek területén feküdtek.

Az e gri káptalannak egy régi Regestruma szerint Heves vármegye kerületei régentén más neveken neveztettek, mint ma. Így p. o. a mai mátrai járás neveztetett pásztói, a mai gyöngyösi járás pedig patai kerületnek. Nézetem szerint ezen kerület patai elnevezésében is ama terület egykori neve vagy nevének emléke maradt fenn, mely szintén arra utal, hogy

¹⁾ Anonymi, Gesta Hungarorum. XXXII. fej.

²⁾ Rer. Vngar. Decad. I. Lib. I. Hanoviae 1606. 25. l.

ama terület egykor Pata váráról neveztetett, s a patai és pásztói kerület képezte egykor Pata vármegyét.

De itt ismét azon kérdés merül föl: hogy ha ezen terület eredetileg Pata vármegyének neveztetett, hogyan és mikor változott ezen elnevezés Újvár- vagy Abaújvár-ra?

Ezt is könnyű megfejtetni. Ugyanis Aba király, ki névtelen jegyzőnk előadása szerint éppen Pata vezér nemzetségéből származott, és kinek éppen e vidéken voltak birtokai, Pata régi vára helyett magának új várat épített, s ezen új vártól neveztetett ezen vidék azután Újvármegyének (Comitatus de Novo Castro) és Aba királytól, ki a történelemben nevezetesebb ember lett, mint Pata vezér volt, Abaújvármegyének.

Hogy hol állott, és melyik volt az a vár, melyet Aba király itt magának épített? azt az adatok hiányában nehéz kimutatni s meghatározni. Hogy Pásztón nemcsak vár, hanem egykor királyi udvar is (regalis curia) volt, azt említi II. Béla királynak egy 1135-ben kelt adománylevele ¹⁾. Jerney ezen itt említett királyi udvarról azt jegyzi meg, hogy az Aba királyé volt ²⁾. Ha ez áll, akkor a pásztói vár és királyi udvar lehetett, melyet Aba király magának épített, s melyről e megye neveztetett. A főlebb említett Ágasvár mellett egy mellékvárron, mely azt környezi, ma is Óvár-nak nevezetik ³⁾. Az Óvár elnevezés egy másik várat föltételez, mely Újvár-nak neveztetett. Talán Ágasvár, mely Óvár mellett állott, neveztetett egykor Újvár-nak, mely V. István ifjabb királynak 1265-ben kelt adománylevele szerint abban a korban még igen nevezetes vár volt ⁴⁾; — vagy annak szomszédságában állott Újvár a hasznosi erdőben, a hol még most is több várromok láthatók? . . .

Azonban ha nem lehet kimutatni azon várat, melyet Aba király épített s mely e megyének nevet adott, de azt tudjuk

¹⁾ Fejér Cod. Dipl. II. 84. l.

²⁾ Magyar Nyelvkincesek 108 l.

³⁾ Heves és Külső-Szolnok t. e. vármegyék leírása 478.

⁴⁾ Fejér Cod. Dipl. IV. III. 290. l.

a történelemből, hogy A b a király e vidéken több építkezéseket tett, különösen S á r o n, mely szintén az ő birtoka volt, monostort és egyházat épített ¹⁾. A miből alaposan lehet a vár építésére is következtetni.

Itt még azt is megmlithetni, hogy e vidéket századokon által birták és lakták A b a király ivadékai, mint a Csobánka, Kompolthy, Sojmosy, Rédey és Bodonyi-családok, az A b a király nemzetségének mindmegannyi ágai, melyeknek nevét s emlékét föntartják e vidéken ma is virágzó hasonnevű helységek, mint Kompolth, Sojmos, Nagy-Réde, Kis-Réde (puszta), Bodony. Minthogy ezen egész terület eredetileg az A b a király nemzetségének volt a birtoka, innét is indokolható annak A b a új vármegye elnevezése.

Ezek szerint a főntebb körvonalazott terület, mely kezdetben P a t a vezérről s annak v á r á r ó l P a t a v á r m e g y é n e k neveztetett, későbbben az ott épült új v á r r ó l Ú j v á r m e g y e, és A b a királytól, ki e várat építette, A b a új v á r m e g y e nevet is vett föl; de az egyház a stabilitas elvét követve, ezen névváltoztatás daczára, az ott föllállított és P a t a v á r á r ó l v a g y m e g y é j é r ó l nevezett főesperesség régi diplomatikus nevezetét mindvégig megtartotta, valamint megtartotta k e m e j i főesperesség nevét is sokáig, midőn K e m e j n e k — mint provinciának vagy megyének — neve már régen megszűnt.

Két megyénk neveztetett tehát hajdan A b a királyról, t. i. a mai A b a új, és H e v e s n e k itt tárgyalt része. De ez nem föltűnő jelenet történetünkben, mert több vármegyénk is voltak, melyek egy néven neveztettek. Így p. o. három S z o l n o k, két F e j é r és két H o n t nevű megyénk volt. Azonban az itt tárgyalt A b a új H e v e s mellett feküdvén, s azzal későbbben egyesítettvén, annak nevééről is neveztetett mint a fölhozott oklevélben mondatik: „in Comitatu de A b a u y v a r, alio nomine H e v e s u y v a r,“ s ez által a mai A b a új tól megkülönböztetett.

T. írónk azon állításának indoklására, hogy H e v e s a mai A b a új h o z tartozott, hivatkozik a Várad Regestrum

¹⁾ H e v e s idézett leírása. 488. l.

174-ik pontjára, mely szerint Mihály a hevesi udvarbíró vagy alispány — curialis comes de Heves — a Novi Castri megye főispánját, Alexander comest a maga parancsosztó főnökének vallja — „ex praecepto domini sui Alexandri comitis de Novo Castro.“

De ezen pont egyenesen a mi állításunkat igazolja és világosítja, mert az Hevesnek nem a mai Abaújhoz, hanem az általunk tárgyalt Újvárhoz való viszonyára vonatkozik, s azt deríti föl; t. i. abban a korban, melyről a fölhozott pont szól, Heves Újvár-ral egyesítve vagy annak alárendelve levén, a hevesi alispány vagy curialis comes az újvári főispánytól függött. Különben is abban a korban, melyről a fölhozott pont szól, a másik Novi Castri megyének, vagyis a mai Abaújnak a Várad Regestrumnak 201. és 202-ik pontjai szerint nem Sándor, hanem Bank volt a főispánja. A fölhozott pont tehát korántsem azt mondja, mintha Heves a mai Abaújhoz tartozott volna, hanem az általunk tárgyalt Újvár-ra vonatkozik, melynek főispánja parancsolt a hevesi alispánynak.

T. írónk hivatkozik továbbá II. Endre királynak 1234-ben kelt adománylevelére, melyet úgy értelmez, hogy a szerint a Novi Castri megyéhez oly három falu tartozott, melyeknek ketteje Pél és Patha, Heves-, a harmadik, Bynade Zurduk pedig Abaújvár földterületén van.

De ezen értelmezés téves; mert igaz ugyan, hogy Pély nevű helység és Pata nevű mezőváros Heves vármegyében van, de az adománylevelben említett és II. Endre király által az Aba nemzetségbeli Demeter mesternek adományozott Pél és Patha nevű birtokok — mint az adománylevelben foglalt metalis mutatja — nem Heves, hanem a mai Abaúj vármegyében, Halmaj és Szent-András tájékán feküdtek, s az adománylevel, melyben ezen birtokok említettnek, kizárólag Bihar- és Abaúj vármegyei birtokról szól. Igaz ugyan, hogy Pél és Pata nevű helységek vagy puszták ma Abaúj vármegye területén nem léteznek, — de fönnállnak ma is Halmaj és Szent-András nevű helységek, melyek az adománylevel szerint a nevezett birtokoknak metái vagy határai voltak.

Azonban föltéve, hogy ezen birtokok Hevesben lettek volna, a minek ellene mond az adománylevél, az még azon esetben sem azt bizonyítaná, hogy Heves Abaújhoz tartozott; hanem inkább a mi állításunkat igazolná, miszerint Heves vagy annak egy része hajdan szintén Novi Castri Comitatus-nak neveztetett. De itt még azt is meg kell jegyezni, hogy csak Pata esik azon a területen, mely hajdan Újvárnak neveztetett, Pély pedig a tulajdonképeni Heves területén fekszik.

A fölhozott adatok tehát, mikre t. írónk — mint érvekre — hivatkozik, nem azt bizonyítják, mintha Heves a mai Abaújhoz tartozott s azzal egy vármegyét képezett volna; hanem inkább a mi állításunkat igazolják és világosítják, miszerint a mai Heves két megyeterületből alakulván, azoknak egyike szintén Újvár- vagy Abaújvár-nak neveztetett.

A mai Heves vármegyében, annak a Mátrát környező területén feküdt tehát a régi Újvár, mely Abaúj vármegyének is neveztetett. Ez az a vármegye, melyet Czinár Mór az első czikkemben fölbezott jegyzetében *obsoletus Comitatus Ujvar*-nak mond, de hogy hol feküdt? nem említi. Ez az Újvár vagy Abaúj vármegye, melyet tudósaink nem igen nyomoztak, s a melynek neve több irót tévedésbe vitt, nem tudván, hogy az hol feküdt, s összetévesztvén azt a mai Abaújjal. De most már nem tűnik föl a főntebb is említett 1288-diki okmánynak azon sajtászerű kitétele *Szurdok-Püspöki* ról miszerint az „in Comitatu Abauyvar vel alio nomine Hevesuyvar“ fekszik.

BALÁSSY FERENCZ.

A magyar államczímer.

III.

Hogy országos czimerünk használata országgyűlési ter-
meinkben úgy, mint közhivatalainknál oly ingatag: oka az, hogy
arról országos törvény még soha sem intézkedett.

Tudták s észlelték azt tudósaink már évek óta. Azért ön-
államiságunk visszaállításának emlékére 1867-ben a magyar,
kir. egyetem Magyarország s a magyar koronához
tartozó s valaha tartozott országok czimerei-
nek eltéréseit, s századokon át szenvedett vál-
tozásait kívánta megfejtetni.

Következő évre rá a magy. tudom. Akadémia következő
pályakérdés tűzött ki: voltak-e Magyarországnak
azelőtt más jelvényei, s ha igen, mikor cserél-
tettek föl a mostaniakkal?

Mindkét kérdésre szerencsés volt alulírt megfelelni, s iro-
dalmunk eddigi vívmányait e nemben nemcsak ítézetileg össze-
állítani, hanem dolgozatát történet-, okmány-, pecsét- és érem-
tani érvekkel is támogatni.

Az első dolgozat, mint a megbízott bíráló szakférfiak ke-
gyesen megjegyzék, fejetlen czimertani irodal-
munkra nézve nyereségnek tekinthető¹⁾; a má-
sik szintén az illető bírálók ítélete szerint: lelkiismerete-
sen van összeállítva, kútfőismeretünk színvo-
nalán áll, s tudományos becsesel bir²⁾. stb.

¹⁾ Dr. Róder Alajos beszéde a magy. kir. egyetem újjáalakítá-
sának 88 dik évnapiján 1868. 56. lap.

²⁾ Jelentések a magy. tud. Akadémia 1869. évi nagygyűlésében
eldöntött jutalmazásokról. VIII.

Az első mű 1869. végén Lauffernál megjelent „A magyar birodalom czimerei“ czime alatt. Az utóbbi a magy. tud. Akadémia határozata folytán azon a czimen, hogy előbbtől lényegileg nem tér el, valóban tán költség szüke miatt kéziratban maradt. Pedig e két mű nemcsak egymást kiegészítene, hanem a nemzeti színekről új tanulmányt is tartalmaz.

Azóta a mind a két dolgozatban előforduló érvek sajtó útján komoly bírálóra tudtommal nem akadtak, s így megezőlva nincsenek.

Ezen művek, úgy látszik, kikerülték mindjárt boldogult Podhraczký J. figyelmét, különben h attyúdalként nem ismételte volna az érmészeti vívmányokat egészen ignoráló 1831. s 1856. évi nézeteit ¹⁾ a „Századok“ 1870. évi IV. füzetében. De szintén tudomást — úgy látszik — nem vett e művekről a magyar országgyűlés ez időszerinti czímerészeti bizottságának két tagja és elsőrendű tudósunk, kik a „Történelmi Társulat“-nak e tárgyban az országgyűléshez intézett fölrata következtében megbíztattak országos törvényjavaslatot készíteni, mely már be is van nyújtva, — szerencsére azonban az elintézendő ügyek halmaza miatt még nem tárgyalatott.

E törvényjavaslatra tudtommal a sajtó eddig nem eléggé reflectált. Csak az „Archaeol. Értesítő“ 1871. 11. számában ejt néhány komoly és alapos észrevételt, midőn Altenburger G. észrevételeit regisztrálja melyek, a „Pesther Lloyd“ 271. számában megjelentek, s midőn a „Magyarország s Nagyvilág“ 1871. 45. számában megjelent czímerrajzot érinti s reményét fejezi, hogy az országgyűlési czímerészeti bizottság mások véleményeit is meghallgatandja, ha ez az országgyűlésen kívűl is nyilatkoznék s reméli, hogy a kérdéshez, míg késő nem lesz, többen is hozzá fognak szólni.

Épen midőn e sorokat írom, jelennek meg Altenburger észrevételei a „Századok“ 1872. II. füzetében is, melyekkel mint-hogy nem mindenben érthetek egyet, nézeteimet ezennel nyilvánosságra bocsátom.

Ugyanis alulírt, ki a föntebbiek szerint e térnek igénytelen

¹⁾ Tudom. Gyűjtem. és Magy. Akad. Értesítő.

művelője s e tárgygyal tüzetesen foglalatoskodott, morális és hazafiúi kötelességnek tartja e törvényjavaslatra észrevételeit közzétenni, nehogy a törvényhozás a törvényjavasló tudósok iránti tiszteletből oly véleményt s illetőleg oly javaslatot emeljen törvénynyé, melyet a tudomány könnyen megingathat, s melyet 5—7 százados szokás megezáfol.

Mielőtt azonban észrevételeimet formuláznám, még csak esodalkozásomat kell kifejeznem, miszerint a törvényjavasló urak a „Történelmi Társulat“ megbízott ötös bizottságának mellékletét javaslatuknál egészen mellőzték.

Most tehát a tárgyra!

Mindenekelőtt a három pajzstartó angyal ellen volna kifogásom. A pajzstartók ugyanis, mint a heraldika avatottjai előtt ismeretes, soha sem, vagy csak kivételesen tartoznak a címér lényegéhez s a címereknek csak díszítményét képezik, sőt azok, valamint a sallangok — foszladékoknak vagy foszlányoknak is nevezik — a heraldika hanyatlásának maradványai. Azért országos címérünk ezeket régente egészen nélkülözé, s később is, mint alapnélküliek, időnként megváltoztaták alakjaikat.

Ha oly könnyen bebizonyítható volna, hogy az oroszán volt az Árpád-család magáncímere, miért ne fogadhatnók el az oroszánokat, vagy a régi magyarok koronás turulát pajzstartóknak? — Hisz ezeknek is van, s pedig tisztos történelmi alapjuk, bár műemlékeinken már semmi nyomuk.

Ha azonban ezeréves államéletünk iránti kegyeletünket akarjuk — az isteni gondviselést angyalok képében ábrázolva — kifejezni: ám legyen; de elégedjünk meg — daczára a kegyeletes, hagyományszerű s már pénzeiken is használt röptülő alakoknak — két álló s a koronát és pajzsot karjaikkal tartó angyallal, nemcsak azért, mert a harmadik angyal a fölöslegesség s túltömötség színét viseli magán, hanem azért is, mert Sacken ¹⁾ a levegőben lebegő pajzstartókat értelmellenesnek — widersinnig — tartja; végre mivel érmeinken, sőt a képes krónikában is két angyalnak van csak nyoma. Hozzájárul, hogy az

¹⁾ Katechismus der Heraldik. 117. lap.

álló angyalok szerintem komolyabb és méltóságosabb alakot kölcsönöznek államezímertünknek.

Második észrevételem már a czímer lényegét illeti; mert a tisztelt képviselők Magyarországnak eddigi czimerét egészen megfordítják, midőn a kettős keresztet a pajzs jobb, vagyis régiebb felébe helyezik.

Tudom, hogy ők Sylvester s Hartvick szavaira alapítják javaslatukat, úgy szintén az sem ismeretlen előttem, hogy a XIII. s XIV. századbeli kir. pecsétekben, midőn czimerünk fejlődési korát élte, a kereszt használtatott gyakran magánosan czimerül, pénzekben pedig már Sz.-István érmén sejtjük a kettős keresztet, II. László s III. Bélán¹⁾ pedig az már valóban vértben is látható; de nem kevésbbé tudom azt is, hogy Imre királyunk 1202., s II. Endre 1222. s 1233. aranypecsétein a pólyák fordulnak elő magánosan, s így ezek mindenesetre régiebbek, mint IV. Béla 1247. évi pecsétjén a kettős kereszt, vagy III. Endre 1291. és 1296. évi stb. pecsétkeresztjei.

De ne felejtjük el, hogy II. Endre érmein is látható már a pólyás paizs²⁾. Vajjon nem Magyarország jelvényei ezek? — Nem jegyezte ugyan föl számunkra az alapot történelmünk, hogy mik ezen pólyák? de annyi áll, hogy a kir. pecsét és pénzverés alap nélkül nem használja vala e jelvényeket, már akár Pannoniától kölcsönözték legyen, mint Verböczy hiszi³⁾, a mi első királyaink némely érmein előforduló Panoneia szóban lelne némi valószínűséget⁴⁾, akár folyóknak tartjuk azokat, mint ő és mások hiszik.

Csodálatos, hogy mégis mindezek daczára Podhraczký s Horváth István érveivel élnek, s még most is Anjou-jelvényeknek tartják a pólyákat a törvényjavasló urak, holott a „Századok“ szerkesztője is Podhraczký említett értekezéséhez irt jegyzetében igen hatalmas érveket hoz föl a magyar pólyák mellett,

¹⁾ Rupp, Magyarország ismert pénzei 14., 110. s 113. sz.

²⁾ U. o. 141. s 144.

³⁾ Tripart, I. Tit. XI. §. 3.

⁴⁾ Rupp, 7., 9., 12. stb.

a versaillesi keresztetek tereméből Margitnak, III. Béla nejeinek s II. Endrének czimerei után ¹⁾).

Most ide sorolhatnók még Rómer Flóris érveit is, melyeket az „Archaeol. Értesítő“ 1871. évi 11. számában fölhoz nápolyi László sírjáról, László havaselői vajdáról s a képes krónikából.

De már említett műveimben is említém, hogy ha I. Lajos 1368-ban Kassa városának czimerül adja kir. jelvényeit, a nyolcz pólyát: ezek csak magyar kir. jelvények lehettek, miután ő Nápolyban király soha sem volt. Ha tehát családi jelvényeket engedményezett volna: családi, és nem királyi jelvényeit kell vala emlitenie.

Végre hihető-e, hogy Lajos, kinek atyja, az Anjou Károly, négyszer kellett, hogy megkoronáztassék, míg Magyarországon királynak elismerék, — pecsétjein úgy, mint pénzein családja jelvényeit a lilimokkal együtt akarta volna föltolni, a helyett, hogy a lakosok rokonszenvét az ország jelvényeivel iparkodott volna megnyerni? — Valóban, ha érmeit észlelve tekintjük, vajmi ritkán találjuk a kettős keresztet egyedül, míg 58 ismert pénze közül 52 mindig idegen jelvényt fordúlva elő.

Nagy-Lajos a pólyákat első helyre teszi, minthogy a heraldika szabályai szerint az országos jelvény elsőséggel bír a családi lilimok fölött. Ő volt egyébiránt is első királyaink között, ki a 425. sz. pénzén ²⁾ először egyesíti a pólyákat a kettős kereszttel: világosan bizonyítván, hogy a pólyák az ország, a kereszt pedig az apostoli király jelvényei. II. Sylvester t. i. Sz. Istvánnak s törvényes utódainak küldé czimerül a keresztet, hogy azt maguk előtt vitethessék — nem pedig az országna k! S így nem csoda, hogy Lajos 42 ismeretes pénze közül csak tizenháromon észleljük a kettős keresztet. A többi tehát mind idegen és nem magyar volna?

Vagy ha mindezen érvek nem képesek a t. törvényjavasló urakkal a pólyákat országos jelvényül elismertetni: legyenek szivesek megfejteni azon talányt, miért tartották fenn épen az állítólagos Anjou családi jelvényt a luxenburgi, a habsburgi és

¹⁾ 1870. IV. füz.

²⁾ Rupp i. m.

Jagello-házak ivadécai? — vagy miért tartá meg azokat a nagy országhalkormányzó, Hunyady János, ki a 464. s 467. sz. pénzezen ¹⁾ előforduló pólyákat még meg is koronázá? — vagy végre miért tartá meg ugyanazokat I. Mátyás, s a hatalmuk délponján álló habsburgi s habsburg-lothringi házból származó császárkirályok egész sora? Vajjon mindezek csak az Anjou-család emlékét akarták volna-e fönntartani s megörökíteni?

Mindez alig lihető, mintán minden család inkább saját vagy örökségének jelvényét igyekezett az ország czímerébe iktatni, s azt többnyire a pólyákkal egyesíté. Meg kellett tehát győződve lenniök, hogy a pólyák országos jelentésitök.

E körülmény, úgy hiszem, figyelemre méltó, s így a kereszt, mint az apostoli királyok jelvénye, országos czímerünkben okvetlenül a pólyák után teendő, annyival inkább, minthogy úgy, a mint azt a tisztelt törvényjavasló urak indítványozzák, csak V. László 488. s 501. sz. pénzein ²⁾ — a mi tévedésből történhetett — s némely erdélyi pénzezen ³⁾ találjuk, pecséteken pedig soha; míg a pólyák s kereszt már I. Lajos 425. sz. pénzén, melyet érintett műveimben 1362—71. évből származtatok, s I. Ulászló 451. sz. pénzén (1440—1444.) már egyesülve találhatók ⁴⁾; pecséteken pedig a „Sigillum Regnicolarum Hungariae“ 1385-ben ⁵⁾ és Zsigmond 1389-ik évben már így használja ⁶⁾ s azt az utódok is így fogadták el és használták: minélfogva fél-ezer éves szokás is szentesíti a czímer ezen alakját; úgy, hogy e törvényjavaslat a czímert ezek szerint nem hogy javítaná, hanem régi alakjából kivetkőztetné, főkép úgy, mint azt a „Magyarország s a Nagyvilág“ 1871. 45. száma közli.

Hogy tehát ezen újítás szerencsétlen gondolat és czéltévesztett, — önként következik.

Magyarország czímerének ily megválasztatását sem pecsé-

¹⁾ Rupp i. m.

²⁾ U. ott.

³⁾ Érdy, Erdély érmei.

⁴⁾ Rupp i. m.

⁵⁾ Pray, Syntagma hist. de sigillis Regum et Reginarum X. tábl. 9. ábra.

⁶⁾ U. ott III. t. 1. á.

teink, sem érmeink s egyéb műemlékeink nem engedik meg. De nem is hihető, hogy a magyar törvényhozás tekintetbe ne vegye, illetőleg a t. törvényjavasló urak figyelemre ne méltassák ezen érveket, s ne azon 500 éven át folytonosan használt czimert iktattassák törvénybe, melyet úgysis sem tudományos vita, sem törvény nem volna képes kiirtani a magyar ember emlékezetéből.

Annyival inkább remélhetjük ezt a honatyáktól, mivel a törvényhozó testület már I. Ferdinánd 1550. évi XII. decretumának 43. §. szerint is a pénzekre csak a régi czimereket engedi vésetni: „Sua Maiesta antiqua Regni Hungariae insignia mutari, abolerique minime patiatur.“

Ha azonban a királyhágóntúli rész teljes visszakeblezését s a magyar tengerpartnak mint önálló területnek a magyar korona alá történt helyezését akarnók megörökíteni, s a jogérdekek kiegyenlítését a magyar birodalom czimerében szeretnők szerepeltetni, a mire csakugyan mutatkozik némi alap; vagyis ha a törvényhozó testület az államezimert ez utóbbi tekintetnél fogva modernizálni akarná, akkor Erdély czimerét véleményem szerint, hogy a tökéletes uniót kifejezzük: pajzsunk két mezejéhez függélyesen kell kapcsolnunk.

S ez képezné a magyar állam szivpajzsát, mely hely a czimerekben mindig az anyaországot illeti. S így a birodalom közös pajzsán, mely még négy mezőre volna osztandó, a legdiszesebb helyet foglalná el az ősi egyesült Magyarország czimere. A négyzetekben a társországok czimerei foglalnának helyet, azon korrend szerint, melyben részint a czimerek használatba jöni kezdettek, s részint a mint a területek Magyarországhoz kapcsolattak.

És így a közös pajzs felső jobb négyzetében a mostani Slavonia czimere volna alkalmazandó, mint a mely Magyarországgal leelőször egyesült, s mely mint czimer is legrégebben ismeretes. Slavonia nyestje t. i. már Imre király óta (1196—1205.) előfordul a magyar királyok pénzein, melyeket ők Slavonia részére — a mi alatt a mai Horvátország értendő — verettek I. Károlyig bezárólag. Mai bővített alakját II. Ulászló 1469-ben engedményezte ¹⁾.

¹⁾ Palma Heraldicae R. H. specimen 59—62. lap.

A második négyzetbe, vagyis az elsőnek alája, Dalmátia háromkoronás oroszlánfeje volna teendő; nemcsak mivel Dalmátia már Kálmán király ideje óta uralta Magyarországot, hanem mivel czimere már Zsigmond 1406. évi pecsétjén is előfordul ¹⁾; míg Horvátország mai czimerét csak II. Lajos királyunk 575. s 577. sz. pénzein látjuk ²⁾, azaz 1516—1526-ban. E két utóbbi czímer Dusan szerb czár (1336—1356.) czímerében látható ugyan már ³⁾, de ránk nézve Berndt szerint csak honi írók — s tegyük hozzá emlékek — lehetnek irányadók ⁴⁾.

E szerint a szivpajzs balján levő felső négyzetben Horvátország koczái foglalhatnának helyet, míg végre a negyedik négyzetben Fiume kétfejtű s kéttestű sas a feldöntött vizes edénnyel helyezettnek el, ha t. i. még ily kis területnek is helyet engedünk az államezimerben.

Így gondolnám én a társországok autonomiáját legjobban jelezhetni. Ezen alakja a czímernek megegyeznék a már 1870. évi ezüstforintosokon és 10 és 20 frankos aranyokon foganatba vett államezimerrel, kivéven a czímerek egymásutánját, mely a czímezés eddigi szokásának felel meg. Csak Slavonia czímerében van ott a belmező piros mezeje hibásan harántékos vonalakkal jelezve, mely zöld mezőt jelent, míg II. Ulászló 1496. évi diplomájában e mező penitus rubicundusnak mondatik, és így függélyesen kell azt jelezniünk.

Ha a benyújtott törvényjavaslat a fentebbiek daczára mégis elfogadtatnék, a mit alig hiszek, akkor is a heraldika szabályaival jobban megegyeznék, ha Magyarország czimere vértfűként, s a társországok vértlábként szereplnének; mert a több négyzetre osztott pajzsban a vértfűnél levő négyzetek díszesebbek a többinél ⁵⁾.

Fiume helyére meg kell jegyezniem, hogy birodalmi czímer

¹⁾ Pray, Syntagma hist. de sigil. Regum et Reginar. IV. tábla 1. ábra.

²⁾ Rupp i. m.

³⁾ Heraldicae R. H. specimen, I. tábla.

⁴⁾ Allgemeine Schriftenkunde der gesammten Wappenwissenschaft. Brünn, 1885.

⁵⁾ Saeken i. m. 18. lap.

a politikai versenyzést nem örökítheti meg. Annak tehát vagy külön négyzetet kell adnunk, vagy mint egyik vagy másik országba bekeblezett részt, teljesen ki kell hagynunk.

Még csak a „Magyarország és a Nagyvilág“ 1871. 45. számában közlött fametszetű javított (!?) ezimerre vonatkozólag kell kétségemet kifejeznem, hogy az a t. törvényjavasló urak, vagy bármely, a heraldikához értő egyén fölügyelete alatt metszetett volna; különben a vonalak, melyek a színket jelzik, tiz hibát nem foglalnának magukban.

Ezen igénytelen nézeteimet a „Történelmi Társulat“-nak, s leginkább a törvényhozó testületnek figyelmébe ajánlom, nehogy ily országos ügyben elhamarkodott lépést tegyünk.

IVÁNYI EDE.

Könyvismertetések, bírálatok.

VI.

Török-magyar kori történelmi emlékek. Kiadja a Magyar tud. Akadémia történelmi bizottsága. Első osztály: Okmánytár. IV. köt. E különczím alatt is: Török-magyar kori államokmánytár. Szerkeszték és jegyzetekkel ellátták Szilády Áron és Szilágyi Sándor akadémiai tagok. II. köt. Pest, 1869. n. 8-r. 523. l.

E kötet 1627—1637. időközből 194. részint eredeti, részint törökből fordított okmányt közölt, melyek Bethlen Gábor végveire, neje s Bethlen István rövid uralkodására és I. Rákóczi György fejedelemsége néhány évére vonatkoznak.

Bethlen Gábor Ferdinánddal megbékélt, de azért a bécsi kormány nem eredménytelenül volt rajta, hogy bizalmatlanságot támaszson a fejedelem és a porta között. Kajmekám Recsep basa hosszú, vádteljes levélben tön szemrehányást a fejedelemnek, hogy török hadsereggel magának országot szerzett, bányákat foglalt, kincseket gyűjtött, s hála fejében a portának csak egy palánkot nem hogy adott volna, hanem most Ferdinánddal a szultán ellen szövethetni s őt haddal megtámadni készül. — Bethlen még hosszabb védiratában emlékezteti a basát azon szolgálatokra, melyeket Bocskay fölkelése óta Báthory Gábor és saját fejedelemsége alatt a portának tett. Előszámlálja, minő hasznokat húzott a porta, míg ő Ferdinánddal hadakozott s midőn nagyon csekély török segélylyel Magyarországot elfoglalta, Morva nagy részét meghódította, jött a szultán parancsa, hogy ő, a győző, békéljen meg legyőzött ellenfelével. Ezt pedig a szultán azért tette, mivel a budai basa, „kinek alkalmas summa tallért küldtek volt Bécsből“, egészen máskép tudósította a por-

tát Bethlen ügyeiről, mint azok valóban voltak. Most megint Velenczéből, Bécsből és Budáról azt írják a portára, hogy Bethlen a szultán megtámadása végett Ferdinánddal szövetkezni készül, vagy épen szövetkezett már. E tekintetben meggondolhatná a basa, hogy Bethlennél „nem volna ez világon bolondabb ember, hogy ha oly emberrel kötne frigyet és olynak hajtaná fejét ölében, az kinél bizonyosan tudja nagyobb ellensége nincsen, az ki felől bizonyosan tudja, hogy hazáját, országát eleitől fogva mesterkedett magáévé tenni, régibb szabadságiban megrontani.“ A velencei, bécsi, budai besúgások csak az ő megrontására koholvák, mert ha ő a némettel a szultán ellen alkudoznék, „megjelentené-e az fényes portára? bizony nem oly bolond nemzet az, hogy maga javára való dolgot el nem tudna titkolni!“ Ha pedig mégis olyat irnak felőle, azt elveszthetéseire teszik, „mert igen bánják, hogy niatta Erdélyt nem bírhatják.“ Azt a basa tudhatja, hogy ily nagy dologban a szerződő felek, ha egymással nem ellenkeztenek is, irásban szoknak közlekedni: mennyivel inkább kellett volna ezt Bethlennek és Ferdinándnak tennieik, a kik, köztudomás szerint, ellenségek voltak. Mutassanak hát Bécsből olyan irományokat elő! Ha pedig beküldenének, a basa nézze meg jól, kinek pecsété és aláírása van rajtuk és ekkor is kötve higgyen, mert a pecsétet, mire sok példa van, az ötvösök, az aláírást pedig egyes irnokok szépen utánozhatják.

— A többi vádra s Bethlen czáfolatára, tér szűke miatt, nem lehet kiterjeszkednem.

Érezvén halála közeledését Bethlen, Apafy György portára küldött követének 1629. sept. 5-kén utasításul adá, bírná rá a portát, hogy ez azon hét magyarországi vármegyét, melyek a békekötés folytán Erdélyhez tartoztak, de Bethlen halála után Ferdinándra voltak visszaszállandók, Kassával együtt vegye oltalma alá, mert ha birtokába veszi s Kassát, Ónodot, Tokajt, Kállót, Szatbmárt katonáival megrakja a német kormány, szomszédságba jutván a török birtokkal, Erdélyt is könnyen elfoglalhatja, a portának is kárt okozhat annál inkább, mivel a hajdúságnak is jobb része keze alatt lesz, az említett megyéken is részvétükért Bethlen hadjárataiban, boszút állhat. A szultán tehát atnhamét adjon a hét vármegyének s a magyar

nemzetnek, hogy ha szabadságukban Ferdinánd vagy utódai bántani, vagy az elmúlt hadakozásokért rajtuk boszút állani akarnának, a szultán őket megoltalmazza. — Ugyannakkor Bethlen István hasonló értelemben irt a portára, egyebek közt azt is kérve, hogy a budai basának s tatár khánnak parancsolja meg jó eleve a nagyvezér: ha Erdély megtámadtatnék a németek részéről, segítségére azonnal siessenek. — Ezekre a szultán azon évi dec. elején megparancsolta a budai basának s moldvai vajdának, mihelyt Erdélyből segílyt kérő követ érkezik hozzájuk, a nélkül, hogy arról előbb Konstantinápolyba jelentést tennének, elegendő erővel siessenek az ország védelmére.

Bethlen nem sokára meghalt. Neje s testvére rövid fejedelemségére nem sok okmány vonatkozik e kötetben, de annál több I. Rákóczi Györgyre. Ennek uralkodása kezdetén sok nehézséggel kellett küzdenie. Ferdinánd részéről Eszterházy Miklós nádor ment ellene; Rákóczi győzött. Erdélyben szintén ellenei támadtak: a fejetlenkedők és más fejedelmet ohajtók. Amazok vezére Zólyomi Dávid, emezeké Székely Mózes vala. Zólyomit Rákóczi elfogatván, ártalmatlanná tette; Székely Konstantinápolyba menekült s ott az erdélyi fejedelemséget kereste. Ezen hatalmas ellenen kívül nagy gondot okozott a fejedelemnek később Bethlen István, a ki Rákóczinak néhány, családja ellen elkövetett törvénytelen tetteért Budára ment s onnan szította a tüzet Rákóczi ellen.;

Rákóczi Székelynek kiadatását kérte a portától, de a szultán megírta: „török törvény és szokás ez volt, hogy az ide folyamodókat, jövőket vissza ne adjuk, sőt az olyanokat kegyelmességünkbe vévén, az mi szokásunk szerént nem idegenítjük, sőt kegyelmességünk után kik tiszta orezát viselnek, dolgokban elővisszük, azért a megnevezett vissza nem adjuk, őt az torokban való várban betenni rendeltük, onnét sehová sem bocsátatik, annak számára beszédére nézve semmi dolog nem indittatik mindaddig, valámig az alázatos hűségnek útját nyomjátok.“ Emígy nem biztosíthatván magát Székely és társai ellen Rákóczi, megragadandónak vélte a budai basának a fejedelemhez küldött főembere és Szalánczy István által tett üzenetét, „hogy minden tehetségével azon leszen, hogy Székely Mózeset megöleti.“

Ezért Rákóczi sajátkezüleg irt kötelezvényben azt ígérte a basának, „ilyen atyafiságos jóakaratiáért és fáradságáért bizonyos főembere által ajándékoz és ad tizezer tallért.“ Ennek daczára Székely életben maradt s Oláhországból Erdélybe csakugyan be volt törendő, de törekvésében Rákóczi meggátolta.

Sokkal veszélyesebbé vált Rákóczira nézve Bethlen István, a ki a portát egyre izgatta ellene. Rákóczi kérte, hogy Bethlent Budáról Konstantinápolyba szállítsák, utóbb ismét, hogy valamely szigetre belebezzék. Meg lett mind a kettő ígérve, de nem teljesítve. A helyett Sebessy Bordizsár, Rákóczinak portai követe, 1636-ki jan. 24-kén jelenté, hogy semmi jót sem irhat, s azt veszi észre, hogy a törökök rövid időn megindítják szándékukat Rákóczi ellen s nyíltan hirdetik, hogy Székelyt *) beküldik Erdélybe. Ennek folytán az azon évi kolozsvári országgyűlés febr. 20-kán irta a szultánnak, kezlár agának és a kajmekámnak, hogy a rendek meg vannak Rákóczival elégedve s Bethlent fejedelmül nem kívánják, sem őt meg nem bízták, hogy Rákóczi ellen a portán vádaskodják. Ha vagy magának, vagy fiának, Péternek, a ki egy nemes megöléseért menekült az országból, panasza volt, fordúlt volna az országhoz és a rendek eligazították volna minden igazsággal; de ő csak boszúját akarja kielégíteni. A rendeknek van annyi eszök, hogy a portához forduljanak, ha Rákóczi törvényeket sértene, vagy a szultán iránt hűtelen volna; de ők mind fejedelmök, mind magok hűségéért jót állanak, csak a porta is szabadságaikban tartsa meg őket és nem Bethlennek, hanem nekik higgyen. Könyörögtek tehát, hogy a szultánnak „ilyen hűséges országának békeséges megmaradására legyen kegyelmes gondviselése, hogy régi szép szabadságaikban, mostani esendes állapotukban, igaz törvényük kiszolgáltatásában fejedelmökkel egyetemben a szultán igaz hűségében maradhassanak meg.“ — Küldöttek még követeket a budai basához és Bethlenhez, hogy ezt békítsék ki Rákóczival. Bethlen föltételeit Rákóczi elfogadhatlanoknak találta. E közben a porta hadi készületeit egyre folytatta. Rákóczi sejté, a készületek ellene irányozvák; de Bethlen is úton-útfélen hirdeté, azok

*) A következők azt mutatják, hogy Székely csak takaróul volt az előtérbe tolva.

az ő javára vannak folyamatba téve. Konstantinápolyban követei által Rákóczi a készülétek okát tudakoztatá; nyugtató választ nyert. Ennek daczára gyanakodott s ő is készült. Ennek okát ismét a porta tudakoztatá. A fejedelem válaszolá, ő hű marad a szultánhoz, de Bethlen ellen védendi magát. A két fél ilyen készülétei közepett is portai követei jul. 27-kén a szultán és nagyvezér biztató szavait irták meg Rákóczinak: „ne féljünk, ne legyünk kétségesek, mert valameddig mi hívek leszünk hatalmas császárhoz, adónkat megadjuk s magunkban is egyesek leszünk s az ország is nagyságodat szereti s nagyságod is mind urakat, nemeseket és paraszt rendeket szabad állapotjokban megtart, mindaddig soha hatalmas császár bennünket, sem nagyságodat meg nem bánt s más fejedelmet oda nem küld, nem ad.“
 Értéktelen biztatások! A szultán september derekán kiadá parancsát: az erdélyiek Rákóczit tegyék le s helyébe Bethlent vagy más kedvök szerinti fejedelmet válaszszanak. A budai basa Gyuláról okt. 11-kén fölhíttá az erdélyieket, oszoljanak a táborból haza. Ugyanazon nap Bethlen is a Gyula melletti táborból adta ki kiáltványát, egyebek közt mondván: „Valamely keresztyén arra elégséges atyánkfiát kegyelmetek az hazafiai közül választ, csak tartson meg minket törvényinkben, igazságinkban, javainkban, jószáginkban s szabadságinkban, én bizony szintén úgy uralom, mintha atyja, anyja koronás lőtt volna, ha csak 25 ház jobbágyú nemes személy léssen is. Ha pedig kegyelmetek nem szánja szegény hazánknak s nemzetünknek romlását s pusztulását, én se isten, se ez világi emberek előtt oka ne legyek.“ Így háborúra került az ügy, melynek egy kétes kimenetelű csata után a boros-jenői béke vetett véget. E béke folytán az erdélyi rendek Szászvároson dec. 1-jén kelt hitlevelökkel biztosíták Bethlent, hogy bántatlanul térhet Erdélybe vissza. Hasonló hitlevelet állított ki Rákóczi Medgyesen, 1637-ki mart. 26-kán Székely Mózes számára.

Az apróbb ügyek közül kiemelem a következőket:

Rákóczi az erdélyi oláhokat protestans vallásra szerette volna téríteni. Törekvése támogatására fölhíttá Cyrill konstantinápolyi patriarchát. Ez 1629-ki sept. 2-án felelt a fejedelemnek. Fájdalommal értette, úgymond, az erdélyi oláh papok oly nagy

tudatlanságát, hogy olvasni sem tudnak s így az evangyéliomokat érteni és tanítani képtelenek, e miatt pedig az erkölcsiség s a keresztyén vallás napról-napra hanyatlík. Ő, ha nem nyomná őt és hitrokonit a törökök közt általános szerencsétlenség, sietne oda, hol a Krisztus vallás-tanára és az erkölcsök megtisztítására oly szükség van. Neki azonban, hite miatt folytonos gyanú alá vettelve, ott kell maradnia s ninesenek olyan apostolai, a kikre az annyira megromlott hitnek megújítását bizhatná. Vigaszára szolgál azonban azon jóakarát és pártfogás, melyet Rákóczy a szegény népnek és papjainak ígért: de a föltételt, melyet jóakarátának mintegy árúul szabott, tisztán nem érti s ha legvilágosabbban volna is az kifejezve, értenie tiltja patriarchai hivatalának hűsége s e miatt Rákóczy törekvését nyíltan nem támogathatja. Azt érti, hogy a fejedelem könnyebben reményli elérhetni szándokát, ha ő Gemmadius erdélyi püspöknek legkisebb intést adna, valamint azt is érti, hogy Gemmadius úgy hallgatásra, mint cselekvésre könnyen volna rábírható, csak ő zárja be szemeit és füleit: de a titkok is sokszor balvégzették. Azt is érti, hogy a szultán nem gördít akadályokat Rákóczy elé, mert a portának elég, ha alattvalói, különbözzenek bár hitben tőle, hűségesekek. De hogy a törökök kétségtelen beleegyezése a fejedelem hitének kész elfogadására bírhasza az oláhokat, abban ő kételkedni kénytelen, mivel az a többi, egyenjogúságot élvező erdélyi felekezet sérelme, a lelkek megbotránkozása és fölingerlése nélkül végre nem hajtható. Annak békés elérése végett szét kellene szakítani az erdélyi, oláhországi és moldvai oláhok közötti titkos bár, de erős vérkötéléket, ezt pedig a két utóbbi ország fejedelmei soha sem engedik meg, hanem, ha nem is fegyverrel, legalább titkos sugalmazásokkal bizonyosan gátolandják. Cyrill elismeri, hogy Rákóczinak s alattvalói nagyobb részének vallása keresztyén, de lényegesekekben jobban tér el a keleti egyház hitétől magánál a rómainál is, holott ez tévelyekkel telve van. Hogy pedig a fejedelem állítása szerint jobb, ha a kalugyerek- és pópáknak legalább valami, habár a keleti egyház szempontjából tévelyes, mint ha semmi vallásuk sem lesz: a patriarcha azt véli: tévelyes vallás annyi, mint semmi vallás. — Ha az oláhok akár tudatlanságból, akár erőszak folytán a fejedelem vallására tér-

nek, ezt a patriarcha oly távolról s gyenge erejével meg nem gátolhatja ugyan s nem illik másképp, mint szóval harczolni: de ezen hitelhagyásnak akár nyílt, akár titkos támogatásával bünt követne el, melyet a föld valamennyi kinja sem moshatna le. Egyetért Rákóczival abban, hogy csak azon országok szerencsések, a melyekben kevés az egymástól különböző vallás s annak elérése az uralkodók politikai törvénye; ezen érv ám legyen az uralkodók politikája, de sohasem lesz egyházi parancs, mert a legnagyobb földi jókért sem szabad politikai okoknak fölláldozni a hitet, mivel a lelki üdv elsőbb a földi üdvnél. A patriarcha nem kételkedik, hogy a svéd király, a bradenburgi s más német fejedelmek helyeslik Rákóczyi törekvését, de a mi többek előtt üdvösnek látszik, az egynek-másnak káros lehet. A dolgok és nézetek ilyen különbözésénél fogva a patriarcha a teendőket vagy mellőzendőket Rákóczyi bölcseségére bízta.

A gynlafejérvári iskola számára Rákóczyi a szultántól 1633-ki febr. 15-én azon könyveket kérte, melyek Mátyás budai könyvtárából akkor még Székesfehérvárrt valának; hiszen a szultán úgy sem veheti hasznukat, Rákóczyinak ajándékozva pedig kárt nem vall. A melyiken arany, ezüst volna, azért a fejedelem kész más aranyat, ezüstöt adni, vagy, ha úgy teszik a szultánnak, szedesse le róluk. Erre a nagyvezér azon évi jul. 23-án azt felelte, írt Budára, vizsgálják meg, mennyi és micsoda könyvek azok? s a veendő válasz szerint tudósítja majd a fejedelmet.

Még egy. Podhradezky az 1857-ki „Új magyar muzeum“ I. köt. 242. s kk. II. azt állítja, hogy Eszterházy Miklós nádor az erdélyi fejedelemségre törekedett; Toldy azt (u. o. 381. s kk. II. és újabban „Összegyűjtött munkái“ I. köt. Pest, 1868. 311. s kk. II.) tagadja. Kötetünk 196. l. Rákóczyi Tholdalagi Mihály Budára küldött követének 1633-ki oct. 20-án egyebek közt ezt írta: „hogy fejedelemséget palatinusnak adjam jó akaratszerént, azt bizony senki nem éri, arról csak gondolkodni sem kell.“ E szavak nem bizonyítanak ugyan sem az egyik, sem a másik tudósnuk mellett vagy ellen: annyi mindazáltal világos belőlük, hogy Eszterházy erdélyi fejedelemmé emeltetése csakugyan szóba hozva volt.

GARÁDY.

T Á R C Z A.

— A Magyar Történelmi Társulat május 2-iki választmányi ülése d. u. 4 óraker, Horváth Mihály elnöke alatt tartott meg. A választmány elég számos: u. m. 15—16 tag által volt képviselve, azonban alapító és évdíjas tag csak mintegy 10—12 jelent meg; ez okból az ugyanakkorra hirdetve volt közgyűlésnek — melynek tárgyai a választmány szokásos évi megújítása, és az ideigl. pénztárnok megválasztása lettek volna — el kellett maradni. A két utóbbi tárgy elintézésének szükségessége folytán azonban a jelenlévő mindenrendű összes tagok hozzájárulása mellett elhatározottat, hogy júniusra ismét ki fog a közgyűlés hirdettetni, és ha 40 tag nem jelenne is meg, a választások a jelenlévők szavazataival végre fognak hajtani.

Az igen élénken folyt választmányi ülés tárgyai — a múlt havi ülés jegyzőkönyvének hitelesítése után — ezek voltak:

1. Deák Farkas jelenté, hogy Heckenast Gusztáv hajlandó Botka Tivadarnak a vármegyéről irt tanulmányát külön kiadásra a társulattól elvállalni. A kiadási föltételek tisztába hozatalával. jelentés-tevő vál. tag úr, és bizottsági tagtársai bizatnak meg.

2. Iványi István t. tag Szegedről beküldi a múlt füzetünkben említett Thököly-kori másolatokat, melyek köszönettel vétetvén, a „Századok“-ban alkalmilag leendő fölhasználás végett a szerkesztőtítkárnak adatnak át. Ellenben

3. Doby Antal úr Tisza-Újlakról arról értesíté a társulatot, hogy a följánlott okmányokat időközben az Akadémia elnökének küldötte be. Megnyugtató tudomásul szolgál.

4. Tholdt József úr Liptó-Selmeczről, Anonymus korára vonatkozólag még múlt november hóban bemutatott észrevételeit — melyek az akkori határozat szerint az érdeklött czikkíró Foltányi úrral közöltetve, visszaküldettek — újra beküldi s a „Századok“-ban közzétételét követeli. — A választmány ragaszkodik előbbi határozatához, s a semmi újat és figyelemreméltót nem tartalmazó czikket a társulat közlönyébe föl nem vehetvén, szerzőjéhez újlag visszaküldetni rendelé.

5. Holdházy János papnövelde-igazgató Győrött, Hollner Károly m. kir. honvédszázados Nyitrán, és Traub Bernát könyvtáros Szegeden évdíjas tagokul ajánltatva, megválasztatnak.

6. Titkár bemutatja a kolozsvári állandó bizottság által kiadott „Székely Oklevéltár“ első kötetét, melynek úgy megjelenése, mint hecses tartalma és gondos szerkesztése örvendetes tudomásul vétetvén, az e tekintetben leginkább érdemesült bizottsági elnök gróf Lázár Miklós és bizottsági jegyző s egyszersmind szerkesztő Szabó Károly iránt a társulat meleg elismerése fejeztetett ki. Egyúttal, a székelyföldi családi levéltárak felkutatása érdekében kívánatosnak találtatott, hogy kolozsvári bizottságunk, a társulat vidéki kirándulásai példájára, saját kirándulást rendezne a Székelyföldre, az anyatársulat vidéki gyűléseivel össze nem eső időben. Ez óhajlás fogadtatására az említett bizottság föl fog hivatni.

7. Supala Ferencz bemutatja a folyó év első negyedében megjelent magyar történelmi közleményeknek általa nagy szakismerettel s czélszerű osztályozással elkészített jegyzékét, s egyszersmind, mint gyakorlatiabb módot, indítványozza, hogy e jegyzékek ne évenként, de a külföld ilyenmü vállalatai mintájára, évenként tésessenek közzé. Elfogadtatik, és az egész 1872 ik évről szóló ily lajstrom a „Századok“ 1873-ik évi első füzetének mellékleteképen fog kiadatni.

8. Pesty Frigyes és Frankl Vilmos előterjesztik saját dolgozataikat a helyi monographiák általános minta-tervrajza tárgyában. Fölkéretnek a csak kevésé eltérő nézeteknek, a harmadik tag: Wenzel Gusztáv úr hozzájárulásával leendő kiegyenlítésére, és úgy a már több oldalról várva várt munkálatnak a juniusi gyűlés előtti bemutatására.

9. Horváth Mihály elnök felolvassa Samassa szepesi püspök úr ő mlga meghívó levelét zárgyűlésre, azon esetre, ha a társulat ez idei kirándulását — a kassa-oderbergi vasútvonal mostani megnyitásával — netalán a Szepességen s Kassa táján óhajtaná tartani. Más részről viszont titkár, a jelenlevő alapító tag Szerémi hg O d e s c a l c h i A r t h u r részéről jelenti, hogy ő herczegségének — a nemzeti történelem s közelebbről társulatunk e buzgó barátja és nagylelkü pártfogójának — általános lelkesedéssel fogadott indítványára, Nyitra vármegye april havi közgyűlésében elhatározá a Magyar Történelmi Társulatot folyó évre Nyitrára és vidékére hívni meg. A hivatalos felszólítás a megyétől ugyan még nem érkezett meg, de eljött maga személyesen a lelkes indítványozó.

Mindkét meghívás hálás köszönettel s élénk örömmel fogadtatott ; és miután előadaték, hogy míg a felvidéken a kassai, tavaly már átvizsgálni megkezdett dús levéltár, Lőcsén a megye, város, a gróf Csákyak és b. Palocsayak, közelében Markusfalván a Máriaússyak, Szepes-Várallyán a káptalan, s Eperjест a város és Sáros vármegye, — addig más részről Nyitrán a megye, káptalan és város, vidékén pedig a gróf Erdődyek, gr. Apponyiak, gr. Berényiek, Ocskayak, Szlavniczai Sándorok, Bossányiak, Majthényiak és más Divékneembeli régi családok levéltárai lennének átbúvárolhatók, — és így Szepesben is, Nyitrában is gazdag eredmény kínálkozik, — ekkor a tagok közt pro et contra igen élénk eszmecsere fejlett ki, egyik Szepeszt, másik Nyitrát akarván előbbre kitűzni. Végre elnök, figyelembe ajánlva azon körülményt, hogy czélszerű lenne a vidékek tekintetében bizonyos continuitást szem előtt tartani: titkos szavazásra bocsátja a dolgot. Minek folytán 13 választmányi tag közül 9 Szepes, 4 Nyitra mellett szavazván: az idei kirándulás színhelyéül a Szepesség és Kassa tüzetett ki, Nyitrára nézve pedig végzésileg kimondatott, hogy a társulat fönntartja magának a szives meghívást a legközelebbi alkalmak egyikére elfogadni. Az idei kirándulás, tekintettel a Szepesség zordon égálfjára, szeptembernek elején leend.

10. Odescalchi Arthúr hg mutat be a Szulyovszky, másként S y r m i e n s i s -család levéltárából 9 darab eredeti okmányt: 1364, 1391, 1398, 1407, 1411 és 1474-ből, továbbá Bercsenyitől és Ottlyk Györgytől 1704-ből és Rákóczitól 1711-ből egyet-egyet. Az előbbiekből — melyek Konth István és Gara Miklós nádoroknak, Gúthi Ország Mihály országbírónak, a zaborhegyi conventnek, a nyitrai káptalannak és a trencsenyvármegyei XIV-ik századi comeseknek, egyszersmind trencsenyvári várnagyoknak, az Egre s d y-család Nyitra- és Trencseny megyei jószágait illető kiadványai — Nagy Imre, a kuruevvilágiakból pedig Thaly Kálmán készítettek kivonatokat.

Ezek után következett:

11. Balássy Ferencz vál. tag értekezése Heves vármegye alakulásáról s ősi nevéről. Jelen füzetünkben már olvasható. Végre

12. Thaly Kálmán ismertetett újabb szemelvényeket levéltári kutatásaiból, úgymint: „I. Rákóczi Ferencz temetésének rendi, 1676.” a Rákóczi-Aspremont-Erdődy levéltárból, — műveltségtörténeti érdekű; továbbá: „A kassai citadella megvételeéről egykorú je- Századok.

lentés, 1682.“ hadtörténeti érdekű, a kir. kamarai levéltárból. Mindkettő közöltetni fog a „Századok“-ban.

Erre az ülés, 7 óra után eloszlott.

— **A magy. tud. Akadémiának** utolsó jelentésünk óta három ülése volt, mely történelmi tekintetben érdekes.

Ápril 22-én az I. osztály ülésében Hunfalvy Pál Roesler művét mutatta be, melyet múlt füzetünkben mi is ismertettünk. Kivonatilag ismertette a német tudós állításait, s azok közül különösen azt, mely szerint Erdély csak a XI. században foglaltatott el a magyarok által, és a székelység akkor települt meg hegyei közé, mint végörség, magáévá tette. A fölolvadás végén Wenzel r. t. felszólalt az ellen, hogy ilyféle tárgyak az I. osztály ülésében hozatnak szóba, de véleményünk szerint helytelenül, mert napjainkban már a nyelvészet és régibb történelem közt a legbensőbb összefüggés létezik. Ápril 29-kén az Akadémia összes ülésén Szabó Imre szombathelyi megyés püspök mondott nagy hatású beszédet Bittnicz Lajos t. tag fölött, ki mint archaeologus a történelem barátjainak is kegyeletes emlékére méltó. Május 6-án a II. osztály ülésében Rómer Flóris tartá székfoglalóját mint rendes tag „A magyar jelnezzről.“ Értekezésének csak elejét és végét olvashatta föl, de e töredékekből is ki volt vehető, mily érdekes a tárgy, s mily helyes szempontokból indult ki értekező. Szerinte jelmez tekintetében az európai népeket két csoportra lehet osztani, melyeket egy Danczkától Fiuméig vont képzeleti vonal választ el egymástól. A keleti népek: magyarok, lengyelek, oroszok, törökök úgy hasonlítottak egymáshoz ruházatban, mint a nyugoti nemzetek, kiknél franciaia, olasz vagy angol viselet közt a múltban, úgy mint jelenleg semmi lényeges különség nem volt. A nyugoti divatok áthatottak Magyarhonra is, s az úri rend minden korszakban követte kisebb-nagyobb mértékben a nyugoti öltözék változásait, anélkül azonban, hogy a magyar jelmez teljesen kiszorult volna. A mostani magyar ruha a török időben keletkezett és a török után képződött, csakhogy a XVIII. század folytán, megfelelőleg a metamorphozisnak, mely nyugaton a római tunikát meléaynyé, a köpenyt frakká rövidítette: a hosszú, talárszerű öltönyből rövid dolmány lett, mely csak a legújabb időben nyúlt meg ismét az atillában. A nagy tetszéssel fogadott értekezésre Toldy Ferencz, Wenzel Gusztáv és Horváth Mihály némi észrevételeket tettek. Az utóbbi különösen Lehel és

Bulesi ruházataról szóló bizonyos német krónikát, és lady Montague 1717-beli utazásából vett adatokat említett föl.

Rómer után Wenzel Gusztáv tartott fölolvasást „Nyitra vármegyének XIV. századbeli vámhelyeiről,” egy 1423-ban készült jegyzék nyomán 24 vámhely nevét sorolta föl, köztük Galgócz, Csejthe, Vág-Újhely, melyeket tudni fontos azért, mert kijelölik az akkori kereskedés útait; miután pedig e helyek között egy sem fordul elő, mely Szeniczétől nyugotra, a Fehérhegyen túl feküdnék, — értekező úr azon gyanítását fejezte ki, hogy azon rész, Szakolcza, Halmi akkor Újvár, nem tartozott még azon időben Nyitra vármegyéhez.

E fölolvasások után az osztály még Horváth Árpád urat ajánlá a történelmi bizottság tagjának, az ülés befejeztével pedig Rómer a fölolvasásához gyűjtött becses jelmezrajz-gyűjteményt mutatta meg a tagoknak

— **Az egrí vár ágyúi és löszerei.** A régi védrendszer és fegyvertan történetéhez nem utolsó forrásokul szolgálnak, sőt némelykor kiváló érdekű adatokat is tartalmaznak ama leltárak, melyek erősegek átadása alkalmával az ott talált lövegekről s löszerekről szoktak fölvétetni. Ezek sokszor igen pontosak és részletesek, bástyáról bástyára, telepről telepre mennek: úgy hogy a várnak nem csak egész fölszerelési rendszerét, de egykori erődítési részleteinek fekvését és elnevezéseit is megtudjuk belőlök, — azonkívül a hadszertárban levő öregebb és apróbb mindenféle had- és löszerek miségét és mennyiségét. Egy ilyen becses leltárról, mely 1690-ben Nagy-Kanizsa vára megvételekor az ott lelt lövegek és hadszerekről készült s jelenleg a hg Batthyányi-ház levéltárában Körmenden létezik, már emlékeztünk („Századok” 1869. 259—61., és 1870. 416—17.1.); hasonló nagybecsűek az általunk eredetiben már ismert s alkalmilag ismertetendő munkácsiak 1688 és 1711-ből, a szatmári 1704-ből, a szadvári 1684-ből és az egrí 1687 s 88-ból, melyről most leszen szó.

Ezen többbit, midőn az egrí vár egy százados török uralom után végre, — fájdalom, nem annyira magyar, mint német kézre került: 1687 december 5-kétől 1688 november 22-kéig Unterburger András nevű es. k. hadszertárnok (Zengwart) szerkeszté, a német katona-hivatalnokokat jellemző pontossággal. A 9 ívnyi füzet, melynek eredetijét a kir. kamarai levéltár rendezetlen részében leltem, fejezetekre és rovatokra oszlik. Első fejezetében a várral együtt átvett ágyúk,

a másodikban a kartács-lövegek, a harmadikban a vetágyúk (bomba- és köhányó mozsarak), a negyedikben a lő- és hadszerek (lőpor, kanót, golyók, bombák és gránátok, tűziszerek, salétrom, kén, sánczásó és egyéb érczeszközök s vegyesek) soroltnak elő.

E szerint találtatott és átvétetett a törököktől Eger várában összesen a) 106 db. kisebb-nagyobb ágyú: 40 fontos tömör golyókat szóró nagy faltöröktől le egész az 1 fontos, sőt $\frac{3}{4}$ fontos kis hegyi taraczkokig; b) 6 db. haubitz-löveg; c) 14 kisebb-nagyobb mozsárágyú, 40 fontostól 3 fontosig; d) lőpor 573 mázsa; e) 17 bál török-kanót; f) tömör vasgolyók 17,915, és pedig 36—40 fontosoktól le egész 4 és 3 fontosokig; azonkívül 150 lánczosgolyó (Kötten-Kugel), 180 használhatlan ágyúgolyó, fél mázsa szakálás-puska-golyó (Eyserne Doppel-Hakhen-Kugel), fél mázsa ágyú-srét vasból (Eyserne Stukh-Schrodt), 3 fontos hüvelyes és gerézdes kartács 78, nagy és kis kartács-szelence 65; g) bomba (60 fontos) csak 47, ágyúgránát 193, töltött réz kézi gránát 31, töltött vas kézi gránát 6874, töltetlen 2900, bombacső 30, kézi gránátcső egy ládával; h) mindenféle tüzesterségek (Feyerwerkhsachen), ú. m. török tüzgolyók 12, tüzes koszorúk 244, löporos gyújtó koszorúk 46, tüzesterséghez kellő pamut 14 nagy búllal, fonott gyapot 62 zsákkal, 4 bál elromlott fonott gyapot, köolajjal teli nagy rézüst (Kupferne grosse Kössen voll Petroleum), $11\frac{1}{2}$, ugyanily 4 üres rézedény, egy mázsa török gyú-cső-szer, 14 m. salétrom, 91 m. kén, 34 m. fekete szurok 17 ládában, 6 fehér szurok $35\frac{1}{2}$ m. Ezután következik még azon mindenféle tüzerségi szerek leírása, melyek „den 28 May 1688 aus dem Schloss Gatschwar (Gács vára) von des Herrn Pater Gabriels (Tüzes Gábor, ki Buda vivásánál szerepelt) hinterlassenen Munition und Feyerwerkhs-Sachen in das Erlavische Zeighauss überliffert worden;“ i) sánczeszközök, ú. m. vaslapát 315, falapát 650, vascsákánykapa 1359, másféle kapa 395, nagy kötörő kalapács 127, balta 135; k) érczanyag, ú. m. 14 szétrepedt ágyú, egyéb megromlott érczeszközök 32 mázsa súlyúak; l) mindenféle vas-szerek és anyagok, ú. m. ágyútalajokhoz való tengelyek és vaszatok, kapuzárak, vasrudak, mázsálók, kópjavasak, emelőgépek, vas gyorskocsik (Eyserne Schnell-Wagen 3 Stükh), ágyú- és egyéb láncok, öntő minták, olvasztó serpenyők, szegek stb.; végre m) egyéb mindenféle művek és szerek, ú. m. kovácsműhelyek s műszerek, fűjtatók, bodnárszerszámok, fa- és

börtömlök, cserzett marhabőrök, bőr-lőporzsákok, kötelek és kötőfékek s tíz régi szakadozott kupolájú sátor.

E sokféle anyagszerék az egri vár felszereléséről kellő fogalmat nyújtanak, — de az ágyúknak nem elégedhetünk meg csak előszámlálásával: azok között részint régiségi, részint műfaji tekintetben számos érdekes darabra találunk melyekről meg kell emlékeznünk. — Legelől két 40, azután két 38, majd három 30 fontos török-mívű nagy karthaun-, illetőleg három-negyed-, és félkarthaun-ágyú nyitja meg a sort; azután Miksa császárnak nevére és czímerére 1565-ben és 1574-ben öntött két 28 fontos fél-karthaunja, — madj egy magyar fél-karthaun-ágyú jö 1561-ből, szintén 28 fontos. („Ein Ungarisches Halbe-Karthaun, so verschraufft, gegossen 1561.“) Tehát egy külön magyar ágyú-műfaj létezett, mely csavarszerű (so verschraufft) volt; megint egy 23 fontos török félkarthaun; egy 16 fontos hossz-ágyú, a kalocsai érsek czímerére 1537-ben öntve („Eine Schlange von cinen Ertzbischofflichen Wappen von Collassa, gegossen 1537“); I. Ferdinánd király falkony-ágyúja, 9 ftos, 1556-ból; Miksáé 1571 és 1574-ből 8—8 ftos, kettő; a saltzburgi érseké 1564-ből, ez is 8 ftos; egy török falkony, 8 ftos; az egri érsek falkonya, Szent-Antal képével 1560-ből, 7 ftos („Ein Falkhaun, mit St. Antoni, Bischoffen von Erlau Wappen, gegossen 1560“); Miksának két db hét ftos falkonya 1570, egy 1574-ből, Rudolfnak egy 7 ftos 1584-ből, nagy czímere rajta, és egy 6 ftos 1583-ból. Egy 5 ftos, czímer és évszám nélküli falkony. II. Mátyás királynak egy 1614-iki, és III. Ferdinándnak egy 1650-iki falkony-ágyúja, czímeres. Egy 4 ftos török löveg. I. Lipót császár 1664-iki 3 ftos mezei ágyúja. (Veldt-Stukh = taraczk). Egy 1549-iki 3 ftos taraczk. Egy év és czímer nélküli 3 ftos. Egy Rákóczi-féle 1561-iki, 3 ftos ágyú. („Ein Ragotzisch-Stukh, gegossen 1561“). Egy 1547-iki 3 ftos magyar-ágyú („Ein Ungarisches Stukh, gegossen 1547“). III. Ferdinánd 1650-iki 3 fontos. Ismét egy 3 fontos. Egy török mezei taraczk, 3 fontos. Egy 1664-iki, elvágott csövű császári ágyú, 3 ftos. Egy 1568-iki rongált 3 ftos taraczk, egri érseki czímerrel. Egy 1612-iki, 2½ ftos. Egy fölirat és czímer nélküli másfél ftos. I. Ferdinándnak egy 1532-iki és egy 1554-iki, s Miksának egy 1570-iki 2½ ftos, czímereikre. Egy török másfél ftos. 1542-ben öntött czímertelen másfél ftos taraczk. I. Rákóczi Györgynek egy 1620-ban és egy 1643-ban öntött 2½

ftos taraczkja. („Ein Ragotzische Stukhl, gegossen 1620.“ és „Ein Stuckh, mit Ragotzischen-Wappen, gegossen 1643.“) Három jeltelen 2 ftos. Miksa egy 1569-iki és egy 1579-iki czímeres 2 ftosa. Egy 1541-iki, és egy 1641-iki, két ftos magyar-ágyú. („Ein Ungarisches Stuckh, gegossen 1541.“ ismét: „Ein Ungar. Stukh, gegossen 1641.“) Egy 1552-ben, az egri érsek czímerére öntött 2 ftos taraczk. I. Ferdinánd 1532-iki 2 ftos taraczkja, két darab. Ugyanannak egy 2 ftosa, évszám nélkül. Egy evet-czímeres taraczk, 2 ftos („Ein Stuckh mit einen Eichhorn in der Wappen.“) Egy megrepedt 2 ftos réz- és egy romladozott 2 ftos vaságyú. I. Ferdinándnak egy 1532-iki, Rudolfnak két 1578-iki, s II. Mátyásnak egy év nélküli czímeres taraczkja, 1 1/2 fontosak. Egy török és öt német, jel nélküli másfél ftos. Egy 1613-iki német 1 1/2 ftos. I. Ferdinánd 1554-ben öntött 1 ftos czímeres taraczkja. Egy Rákóczi-taraczk 1620-ból, 1 ftos („Ein Ragotzisches Stückhel, gegossen 1620.“) Egy magyar czímeres taraczk, 1 ftos. („Ein Stückhl mit Ungar. Wappen.“) Bethlen Gábor erdélyi fejedelem 1623-iki 1 fontos taraczkja („Ein Stückhl mit Bethlehem Gabor Fürst aus Siebenbürgen Wappen, gegossen 1623.“) Egy 1 ftos német taraczk, czimertelen. Egy régi, megrepedt magyar-taraczk. („Ein alt zersprengenes Ungar. Stückhl.“) Egy megrongált 1 ftos. Két 1 ftos török taraczk. Egy 1 ftos német taraczk. 12 db. szétszakadozott s egészen használhatlan 3 ftos török réz taraczk, és két ugyanilyen vas-taraczk. 9 db. 2 ftos szétszakadozott, használhatlan török taraczk. Végre még egy db. 2 ftos szétszakadt jeltelen taraczk.

A kő-golyó-lövő 6 haubitz-löveg (Haubitzen und Kammer-Stuckh, schiest Stein.“) közül kettő 16 ftos kő-tekére való, török-öntvényűek. Egy másik 15 ftos követő. A harmadik, szász czímerre öntött igen régi 8 ftos kő-lövő ágyú („Ein uhralte Haubitz, Sachsichen Wappen, Schiess-Stein Pfundt 8.“) Ismét egy czimertelen, 8 ftos kő-lövő 1482-iki ágyú („Ein andere alte Haubitz, ohne Wappen, gegossen 1482. Schiess-Stein Pf. 8.“) Végre: ein ruiniertes Eysernes Cammer-Stuckh, Schiess-Stein Pf. 28.

A kőhányó mozsarak mind török művek valának; egy 40 ftos, kettő 20 fontos, négy 18 ftos köveket vetett. Azonkívül egy 8 ftos köveket hányó török, — s két 8 ftos, két 6 ftos és egy 3 ftos kis bombákat vagy gránátokat hányó eszásári vetágyú volt. Nagyobb bombavető mozsarak, mint látszik, teljesen hiányoztak, — holott a császáriak ilye-

ket már úgy Buda, mint Munkács, sőt maga Eger ostrománál is nagyban használnak, noha még kőhányó mozsarakkal vegyest. A törökök azonban, kik viszont az aknázatban voltak ügyesebbek és erősebbek, a szétrobbanó vasbombákat még ekkor nem igen alkalmazták.

THALY KÁLMÁN.

Magyar „Onomasticon.“

II.

(Észrevételek Cs. P. úrnak az april havi füzetben foglalt cikkére).

Üdvözljük szerző urat e téren, hisz már az 1861-ben megjelent „Árpádkori Új Okmánytár“ II-ik kötete 247. lapján olvasható jegyzetben Erdynk így kiált föl: „A magyar onomasticon meg volt ugyan kezdve („Tud. Gyűjt.“ 1821. III. 37—70. l.), de haladásnak épen nem akar indulni!“

A „Tudományos Gyűjtemény“ idézett helyén Horváth István tesz e részben kísérletet. Jerney is tett közzé már e végett egy rövid értekezést és figyelmeztetést. *)

S minthogy erre hosszabb idő kívántatik, különösen fiatalabb történetkedvelő tagtársainknak e parlagon maradt téren való búvárlatot és működést nem tudjuk eléggé ajánlani; igaz, hogy az út e részben még t² tlen, az irányelvek sincsenek még meghatározva, melyek szerint megindulnia kellene, mi a föntebbi értekezésből is kitűnik; de legalább újabban az első lépés meg van téve, s ez Cs. P. érdeme, szolgáljon ez neki ösztönül, a behatóbb kutatásnak e részben minél előbbi megkezdésére.

Ö értekezését így ezimezi: „Vezetéknevek okmányainkban.“ Nézetem szerint e cím nem felel meg a célnak; a vezetékevek — mint ő is megjegyze — csak a XV-ik században vétettek az illető családbeli

*) Jerney a „Magyar Nyelvkincsek“ II. közl. 82. lapján intéz szöveget író társaihoz a magyar „Onomasticon“ ügyében, s a többek között fölemlíti Achilles nevét is; talán nem tévedek, ha a régi okmányainkban előforduló Fhelleus-t az Achilles névből származottnak lenni tartom. N. I. (E véleményünket már magunk is kifejeztük Orbán Balázs műve ötödik kötetének ismertetése alkalmával. „Századok“, V. k. 363—364. l. Szerk.)

tagok által állandóul használatba, s legtöbbszörre az illető birtokok után; csak ritkábban alkalmaztatott az az illetők foglalkozása, természetű tulajdona vagy nemzetisége szerint, mint ezt a Szabó, Varga Czudar, Sánta, Balog, Pribék, Tolvaj, Tóth, Cseh stb. családoknál tapasztaljuk.

Az „Onomasticon“ köre azonban — nézetem szerint — nem egyedül az újkori vezetéknevekre terjed ki; e részben kutatásaink forrásai a régebbi századokban lélehetők föl, kiterjeszkedvén különösen arra is, hogy a régebbi nevek honnét veszik eredetüket, mint például Érdy az idézett helyen a Zubuzlon nevet Szobieszlaustól származtatja, Horváth István pedig a „Tudományos Gyűjtemény“ idézett helyén Veszprém nevét Bolesláv király Beszprém nevű fiától véli származottnak.

A magyar „Onomasticon“-nak azonban különösen az a föladata, hogy ne csak az idegen nevek eredete körül kutasson, hanem az ősmagyar nevek azok, melyekre figyelniünk leginkább kiterjesztendő. Kisebb okmányaink telve vannak ily nevekkel, ezek között elsőben is az idegen nevektől saját ősi neveink elkülönözendők; a Buda, Árpád, Zsolt vagy Zulta, Taksony vagy Tas, Vata, Koppán, Bulcsu, Lehel stb. ősi magyar nevek után indulva, a „Codex Patrius“ IV-ik kötetéből, hol régi tulajdonnevek a Tárgymutatóban külön kitüntetvék, felsorolom például az Alpra, Artuna, Bagamér, Balad, Bánd, Bánk, Baroch, Bas, Batiz, Baksa, Becse, Beder, Beke, Bene, Bobal, Bodó, Bok, Bokus, Bolta, Bosó, Bot, Burzó, Buzád, Buzga, Buzma, Csumon, Csup, Csunru, Csuz, Csaba, Csák, Csalókorlad, Csanó, Csató, Csent, Csertő, Csimeg, Csiper, Czikus, Des, Domsa, Dósa, Donkus (Domonkos), Druget, Ebron, Esed, Ehellős (Achilles), Eősi, Fajmos, Fansal, Fiad, Fulkus, Garazda, Gegő, Gogán, Gotalun, Hambató, Hench, Heym, Hognovár, Isou, Itemer, Ivanch, Jenslin (János), Jolát, Juga, Kalanda, Keled, Kompolt, Köncsöl, Kont, Konya, Kopoz, Laczk, Ledeger, Lenese, Lew, Lilkó, Lökös, Maradék, Mendel, Merse, Michk (Mihály), Mog, Moim, Moys, Naburg, Nemze, Nuog, Ochuz, Ombod, Olup, Omode, Pesc, Pobor, Poka, Poth, Potacha, Sal, Sebe, Sedel, Sike, Tadeuka, Tagadó, Títel, Titews, Toyp, Trepk, Treutel, Uz, Varich, Varou, Vasas, Veizla, Vete, Vilina, Vinchlo vagy Vizló, Vindov, Zabouch, Zobonya, Zvih, Zomoim, Zorárd vagy Zoárd, Zoym, Yuda, Zunkur stb. régi neveket, ily és czekekhez hasonló s okmányainkban föltalálható más számtalan nevek képezik tehát leginkább az „Onomasticon“-ban vizsgálódásaink tárgyát; a nemzetiségi

„de genere, generatione“-féle elnevezések csak anyyiban esvén annak körébe, a mennyiben későbbben a genus nevét a nemzetség egyik ága elsajátította, mint ezt a ma is élő Nádasdyak, Ostffyagnál stb. tapasztaljuk.

Érdekes jelenség az ezen nemzetiségi családok néhányánál, hogy a nemzetség egyik ága a genus nevét mindig megtartotta, mint ezt az Osl-nemzetségnél tapasztaljuk, hol a XIII-ik század elejétől 4 nemzedéken keresztül mindig volt a családnak Osl vagy Ost nevű tagja, a XIV-ik század első felében elhalt utolsó Oslnak fiai már keresztneveiről ismeretesek, például „Dominicus filius Osl“ 1342-ben macsói bán, a maig is élő Ostffyak törzsatyja, míg annak, nagybátyjaitól származott vérokonai azon birtok után, hol megtelepedtek, a XV-ik században Kanizsai, Viczai, Csornai, Tardai s Agyagosy nevet nyertek.

Ezt tapasztaljuk a Csák-nemzetségnél is, hol egész a XVII-ik század elejéig a János Zsigmond erdélyi fejedelem egyik cancellárja Csáky Mihály egyik utódjában fönmaradt a Csáky-név, a többi ivadékok utóbb a jószágok nevei szerint Kisfaludy, Mihályi, Ugrin s Linkóhátiaknak hívtak.

Így a Ják-nemzetség későbbkori tagjai a jószágok szerint Niczky, Sitkey, Szelestey, Kemény-családokra oszlak szét, de azért a XVI. században is élt Logodi Jákokban az ősi nemzetség nyoma még mindig fönmaradt.

Még csak a Nádasdy-nemzetséget említem: míg az abból származott Gersei Pethők, Pethenyi és Darabos-Nádasdyak régen kihaltak, az ősi nemzetség nevét fölvevő Nádasdy-család ma is virágozik.

A hazai „Onomasticon“-nak továbbá helyneveink megmagyarázására is kulcsúl kell szolgálnia, — így csak a föntebbi ösök neveit vévén föl például: Zsolt vezér nevet adott a hasonló nevű vármegyének, Taksony vagy Tas a hasonló nevű Pest és Szabolcs vármegyei helységeknek, Bánk, Bánd, Baksa, Becse, Ecsed, Fiad, Gógán, Keled, Vizló stb. pedig a róluk elnevezett faluknak.

Síogy még csak ezen egy érdekes adatot említem: IV-ik Béla király egyik 1263. évi okmányában (Fejér Cod. Dipl. IV. 3. 105. 1.) nyomára akadunk annak, hogy Szent-István király idejében ennek egyik keresztyája Theodat comes emlékére nyerte a Komárom vármegyei Tata mai elnevezését.

Igen sok magyar helyneveink tehát eredetüket a hazánkba beköltözött őseinktől kapták, s midőn ezen ősök utóbb nagyrésztben kihaltak, birtokaikat más családbeliek kérték föl adományul, s ezen helységekől ők nyerték elnevezéseiket, de csak később, mert nem fogunk a XIII. századig arra esetet találni, hogy a helység vagy birtok után a latin „de“ szócska alkalmaztatnék az elnevezéseknél *).

Tagadnunk kell tehát tagtársunknak értekezése elején azon állítását, hogy a „de Vaja, de Csomaköz“-féle elnevezés már 1021-ben létezett, mert ily mondat: „Quacumadmodum in praesentibus octavis festi Georgii martyris nunc instantibus Thomas de Vaja“ stb. egy valóban 1021-ben kelt okmányban föl nem található. A „de Vaja“ és „de Csomaköz“ kifejezésből vont következtetés a XI. századi nevekre tehát nem alkalmazható. S habár Keresztúry az idézett munkában 1021-ki kelettel közli is az okmányt, ezen kelet már csak azért sem fogadható el, mert az okmány kiállítója „Magister Nicolaus Canonicus ecclesiae Albensis, vicarius de Tasnád“ Erdély akkori püspökéül az okmányban Györgyöt nevezi meg, ki pedig nem 1021-ben, hanem 1421-ben viselte ezen hivalt. Keresztúry tehát csak 400 évvel tévedett meg **).

I. Lajos király okmányzáradékában megnevezett — s nem mint t. tagtársunk állítja, az okmányt aláírt — László nádor sem származott az Uporok családjából; ő ugyanis László oppelni és vieluni herceg I. Lajos király mostoha testvérének fia volt. (Szalay: „Magyarorsz. Tört.“ II. köt. 229. l.)

*) Szalay László „Magyarország Története“ II. kötete 322. lapon levő jegyzet végén e kérdésben így nyilatkozik: „Mellesleg említem, hogy az állandó nemzetségi nevek a XIV-ik század vége felé jövén mindinkább szokásba nálunk, a nevek végén az „y“-t ekkor kezdem — de még ovatosan — alkalmazni.“

**.) Hasonló tévedések jönnek elő még újabb okmánytárainkban is, így Teutsch G. D. és Firnhaber Fr. „Urkunden-Buch zur Geschichte Siebenbürgens“ után közöltetik az „Árpádkori Új Okmánytár“ I. kötete 73. lapján 1176-ból egy okmány, mely a benne előforduló prothonotariusi hivatal és „magnificus“ czímeknél fogva legalább is 200 évvel később keletű, így az u. o. a 89. lapon közölt két okmány is a nap datumainak minőségéből is következtetve. inkább a XIII-ik század végétől valók.

Szabadjon tehát a t. közlő urat arra figyelmeztetni, hogy a történelmi tanulmányok ezen igen is érdekes és egyszersmind hálaadatos ágánál, búvárlataiban szigorú ítészetet követve, csak hiteles okmánytárainkra, s a hol lehetséges, az eredeti okmányok betekintésére szorítkozzék.

A magyar „Onomasticon“-ra nézve az illető adatok még kiaknázva nincsenek, e tér majdnem egészen új; néhány adattal magam is bírván, azért kísérletül némely irányelveket, t. szerkesztő barátom fölhevása folytán a föntebbi értekezés alkalmából közzétenni szükségesnek véltem.

N. IMRE.

Közlemények a Thurzó-levéltárból.

VII.

Thurzó György levele nejéhez Czobor Erzsébethez,
a székes-fehérvári harcraól, 1601. *)

„Köszönetemnek és magam ajánlásának utána. . . . Ez elmúlt hétfőn volt rettenetes nagy harcunk az ellenséggel, úgy annyira, hogy én alig voltam erős és rettenetes harcra és viadalra, mint az vala. Főképen az mely seregben én voltam: az ellenség inkább mind lövéssel s mind pengig ostromlással rajtuk volt; s noha sok jámbor sebesedett és holt is meg közöttünk, de még is — dicsértessék az Úr-Istennek szent neve! — mink lönk **) nyertesek; holott az harcra nem kevés ellenség veszett, az többi közül az budai bassa (Murád) és Memheth Kihája, ki boszniai bassa is volt, elvesztenek, és egyéb sok fő-török. Az mieink közül is noha vesztenek, de az ki nevezetes ember volt volna, több nem veszett szegény Osztrósih Mátyásnál és Vásárdy (?) Bálintnál; sebes sok vagyra közöttünk. Én magam is elég nagy szerencsére maradtam; holott egy törököt vagdalok vala, az lova elesvén vele, én is által estem rajta; azonban az több török is reám érkezett, és keményen vagdaltak hozzám, ki mind köntösömön s mind pánczél-ingemen megtetszik. Azután az isten és egy jámbor szegénylegény segített meg; egyéb nyavalyám Istennek hála semmi nincsen, hanem az egyik lábamat az ló heverte meg az esésben, az fáj; de azból sem lesz semmi dolgom, most is efelől

*) V. ö. Szalay László Magy. Tört. IV. k. 454. l. és Horváth Mihály Magy. Tört. III. k. 376. l.

**) Levélk.

lovon járhatok. Az lovam is sebes, meglőtték. Az ellenség még most is előttünk táborban vagyon, de az mint beszánczoltattuk magunkat, nem vélem, hogy innái semmit is árthassanak. Kérlek én édes szívem, löl-köm én miattam ne bánkodjál, se törődjél; az mely Isten ez ideig megoltalmazott, azon ezután is megoltalmaz, és megadja szent Fiáért, hogy egymást hamar való napon nagy jó egészségsben meglátjuk.

Irtam az Sár-rét mellől való táborban, Fejérvárnál 17.
8bris 1601. Thurzó György m. k.*

(Eredeti, nro 49. Elenchus M.)

Közli:

IFJ. KUBÍNYI MIKLÓS. *)

— Adalék a Wesselényiek lengyelországi birtoklásához.

„Mi Gróff Thurzó György, Árva várának örökös ura és vármegyének főispánnya, az fölséges magyarországi második Mátyás királynak tanácsa és főasztalnokmestere etc.; Pálffy István, Pozson vármegyének főispánnya, ugyanazon magyarországi második Mátyás királ ő fölsége tanácsa és az magyarországi szent koronának conservatora; Loránth Ferencz, ő fölsége kincstartó házának tanácsa; Leopoldt Pekh, ő fölsége kincstartó házának tanácsa és perceptora; Heölgý Gáspár, Petron János és Chuttý Gáspár. Valljuk ez levelünk által mindenek előtt az kiknek tudni illik, hogy mielőttök az nagyságos Weselényi István uram, Bekő-Szólnok vármegyének főispánnya, az nagyságos Gyarmathi Balassa Ilona asszonnal való szent házasságból való tractatus korán lett ilyen végzés, melyet szentől felelt mind az nagyságos Weselényi István uram,

*) T. tagtársunk még néhány leveléből közöl Thurzó Györgynek részleteket, melyek azonban inkább magánérdekűek; mindazáltal mint érdekes műveltségtörténeti adalékokat megemlítjük belőlök, hogy Th. Gy. 1601. Nagyfaluról jun. 27. kelt levelében egy saját árvai várában dolgozó k é p í r ó r ó l (kár hogy nevét elhallgatja), emlékezik, és hogy Thurzó neje, a Vágon Tepliczéről szálon (tutajon) volt alá utazandó. Íme, tehát az utazás e regényes, de merész nemét akkor időben főrangú nők is használták. — 1603-ban Th. Gy. gyermekei multságára 50 tallérért szerzett bécsi ügynök által egy tanulékony p a p a g á l y t; míg viszont öneki, szerető neje, az érsek-újvári táboron a rideg égaljú Árva vára kertjében nagy gonddal termelt két fejbélü dinnyével kedveskedett, mit a gyöngéd férj így köszön meg: „noha nem oly sárga, mint az itt való: mindazáltal ez feje két dinnye bizony kedvesebb énnám ittvaló kétszáz sárga dinnyénél, — ha mind nádméznel édeselbék volnának is! . . .“

S z e r k.

s mind az nagyságos Bakith Margit asszon, az nagyságos néhai Gyarmathi Balassa Menyhért uram megmaradt özvegye, úgymint Balassa Ilona asszonnak szerelmes anyya, hogy minden okvetetlen megtartanak és be is teljesítik, — kit kezek beadásával és hőkkel is előttök megerőséttének.

Elsőben. Az mi az religio dolgát illeti, minthogy az kisasszony, ki jövendőben az nagyságos Wesseléni István uram szerelmes házas-társa léssen, gyermekségétől fogva az Augustana és evangelica vallásban nevelkedett fel, arra jó emberséggel felelt az nagyságos Weseléni István uram, hogy abban az vallásban semmi módon meg nem háborítja, sőt azon valláson való predicatorot tart ő kegyelmének jószágában, úgy hogy az maga vallását az nagyságos Balassa Ilona asszony absque omni impedimento exerceálhassa.

Másodszor. Akarván Weseléni István uram az ő kegyelme jövendőben lévő szerelmes házas-társának abból is consulálni, az mit az nagyságos Bakith Margit asszony adandó léssen az ő kegyelme szerelmes leányával az nagyságos Balassa Ilona asszonnyal, úgymint az mi de jure concernálni fogja, és aranyúl és ezüstöl és drága kőjöl s pénzöl, — oda nem számlálván az ruházatot, contra-dost köt ő kegyelmének lengyelországi szokás szerént két annyit, az melyről fassiót tévén ő kegyelme, Lengyelországban levél is keljen róla, az mely levelet kivévén ő kegyelme, az ő kegyelme jövendőben levő szerelmes házas-társának tartozzék megadni, és in simili hasonló levelet pro majori cautela azonképpen az nagyságos Bakith Margit asszonnak, úgymint az kisasszony szerelmes annyának tartozzék ő kegyelme adni.

Mely végezésnek nagyobb és erősb bizonyosságára mind az két fél s mind mi, az kik előtt lött az tractatus és végezés, kezünk irásával és pecsétünkkel ez levelet megerőséttök, melynek oly crősnak és állandónak kölletik lenni, mintha valami authentica persona előtt, avagy káptolomban való fassió által ment volna véghez.

Actum Posony XXV. Augusti Ao MDCIX.

P. H. Comes Georgius Thurzó m. p.

P. H. Stephanus Palfy m. p.

P. H. Stephanus Wesseléni de Hadad m. p.

P. H. Laaki Bakith Margit m. p.

P. H. Franciscus Loránth m. p.

P. H. Leopoldus Pekh m. p.

P. H. Caspar Heölgý m. p.

P. H. Johannes Peun m. p.

P. H. Chutý Gáspár m. p.

Eredetije nagy, nyíltlevél alakban, többhelytt már szakadozott papírra írva, a B o d ó-család leveltárában, Szelezsényen. Mind a kilencz pecsét egy nagy, valamennyinek fölzetül szolgáló és az aláírásokat is tartalmazó papírszeletre van nyomva, és pedig a felső sorban öt, az alsóban négy. Az aláírások mind sajátkezüiek. A pecsétek közül különösen kitűnnek Thurzónak Pekhnek és Hölgyinek gyönyörű metszetű pecsétei. Hölgyién minden foszladék nélküli, jobbra dült s lenn csúcsba végződő pajzsban, függőleg ágyúcső látható, melyen keresztül a pajzs közepét vízszintes pólya szeli át, rajta futó farkassal. Úgy az alsó, mint a felső mezőn az ágyú mellett egy-egy csillag. A dült pajzs balsarkára tett koronás sisakról balról ékes sisakfedő leng alá, koronájából pedig hármás farkú sörényes oroszlán féltoste emelkedik ki, karmai közt megfajtott farkast lóggatva. Körirat jobbról: CASPAR. HELGL., balról semmi.

Közli: PALOTÁS MIKLÓS.

— **Államlevéltár.** A képviselőház múlt évi dec. 10-iki határozata által — mely azóta törvényerőre emeltetett — mint 1871-iki XII-ik füzetünkben (725. l.) t. olvasóink emlékezni fognak, utasítá a belügyministert, hogy a budavári országház tovább építésénél „az összes országos levéltár befogadására elegendő s alkalmas helyiségek elkészítéséről gondoskodjék,” — továbbá, hogy az ugyanott már kész helyiségekkel bíró s az 1872-ik év folyamában Bécsből Budára szállítandó két cancelláriai levéltár „megfelelő fölállítására és országos kezelésére nézve“ kidolgozandó tervezet megállapítása végett „szakértőkből álló enquete“-ot hívjon össze, mihelyt az újon épített helyiségek kiszáradnak.

Távol legyen tőlünk, mintha — a belügyminister úr éber gondosságát ismerve, — feltételeznők, hogy a törvényhozás főntebbi határozatának fogantatásáról oly sok országos gondjai között megfeleldeznek; minthogy azonban ezen ügy a tudomány és legközelebb hazai történelmünk érdekében oly kiváló fontosságú: nekünk, mint a Magyar Történelmi Társulat közegének, tehát szakközlönynek kötelességünk emlékeztetőleg felszólalni; ugyane az idő eljár, a képviselőház említett határozathozatalának már félesztendeje a még múlt évben elkészült helyiségek rég kiszáradtak: tehát az archívum lehozatalának, s méginkább ezt megelőzőleg a szakértőkből álló

enquete összehívásának itt volna legfőbb ideje. Mert bizony abba is idő telik, míg ezen enquete a részletes és annyi tekintetet igénylő föllállítási és kezelési tervet megállapítandja.

Annálinkább meg kellett pedig tennünk jelen emlékeztető fölszólalásunkat: mert, fájdalom, a törvény elsőbbi határozata, t. i. az összes államlevéltár befogadására alkalmas új helyiségek építéséről való gondoskodás, az idén, úgy látszik, épen nem valósítatik. A budai országház tovább építését ugyanis abban hagyták; és így, daczára a meglévő törvénynek, ki tudja, mikor lesz még a magyar állam levéltárát befogadható, nemzetünkhöz és a tudomány mai állásához méltó épületünk! — Örömmel vennők a megnyugtatót.

— **Székely Oklevéltár.** A társulatunk kolozsvári bizottsága által megindított „Székely Oklevéltár“ első kötete előttünk fekszik. Ezen, a tudomány szempontjából nagy fontosságú vállalatnak, mely a gr. Zichy-codexnek méltó párja, keletkezési történetét ismerik t. tagtársaink. 1868-iki, kolozsvári vidéki kirándulásunkig vihető az vissza, mivel az ott egybegyűlt adományok vetették meg a vállalat anyagi alapját, melyet aztán részint további gyűjtésekből, részint saját áldozatkészségéből kolozsvári bizottságunk köztiszteletű elnöke gr. Lázár Miklós emelt annyira, hogy belőle e n. 8-ad r. 360 lapra menő kötet kinyomatható. Ekként, a vállalat anyagi létrejöttében legfőbb érdeme kétségkívül gr. Lázárnak vagy, — míg annak szellemi része főleg ezen Oklevéltár jeles szerkesztője Szabó Károly buzgalmának köszönhető. Egyedül ő gyűjté ugyanis össze, sőt legtöbbnyire maga másolá azon mintegy 250. darab oklevelet, mely e kötet 1211-től 1520-ig terjedő tartalmát alkotja; ő látta el azokat fejezet-czímekkel, és tájékozó, magyarázó jegyzetekkel, mely jegyzetek annyi zavart kérdést tisztáznak, homályos nevet megfejtenek, hogy a gyűjtemény becsé általok valójában nem kis mérvben emelkedik. A „Székely Oklevéltár“ gyakorlati használhatóságát is nem kevésbé segítik c'ő e jegyzetek, továbbá ama betűrendes névmutató, melyet Szabó Károly a kötethez csatolt.

A mi a közlött okmányokat illeti: azok részben az erdélyi muzeum, a gyula-fejérvári káptalan, a kolozsmonostori convent, Maros-Vásárhely városa, Mikó Imre, gr. Lázár Miklós és gr. Eszterházy János családi levéltáraiból merítvék, részben pedig itt-ott elszórtan megjelenyn: most a páratlan könyvismerő Szabó Károly által mindenünne

egybegyűjtettek. Az ő lankadatlan buzgalma már a második kötet tartalmát is nagy részt összeszerzé, mely kötet, a XVI-ik század közepétől kezdve, merőben magyar okmányokból fog állani, s azért nyelvészetileg is fölötte érdekes.

Midőn a „Székely Oklevéltár“ első kötete megjelentét rövidebben ekkép jeleznök: lehetetlen ezt a nélkül tennünk, hogy a leghálásabb köszönetet ne mondjuk hazai történelmünk e nevezetes gyarapításáért gr. Lázár Miklós és Szabó Károly uraknak. A kötetet bővebben fogjuk ismertetni.

— **Pauer János** cz. püspök és kanonok úr, a m. tud. Akadémia tagja, szives volt a „Székes-Fehérvártt koronázott király nök“-ről szóló értekezését szerkesztőségünknek küldeni. A hazafias szellemű tudós főpap ezen érdekes tárgyú, meleg hangon írt és tapintatos modorban tartott tanulmányát a székes-fehérvári Vörösmartykörben 1871. november 30-kán, a nagy költő születésének évfordulati előestéjén olvasá föl, fényes gyülekezet előtt. A nagy figyelemmel fogadott és élénk tetszésben részesült értekezést aztán szerző, Klökner ottani könyvkereskedő fölkértére átengedé ez utóbbinak kiadás végett. Így jött létre a jelen esinos kiállítású, 42 lapnyi füzet, mely Székes-Fehérvárott Klökner Péternél 30 krért kapható. Az értekezés egyzersmind a fehérvári királyi sírbolt körüli ásatásokról is szól és a szent korona leírását is tartalmazza. Ajánljuk t. olvasóinknak!

— Az „**Archaeologiai Értesítő**“ szerkesztését, miután Rómer Flóris az akadémiai archaeologiai bizottság előadói tiszteréről lemondott s helyére Henszlmann Imre választatott, úgy értesülünk, hogy Henszlmann veszi át. Óhajtjuk, hogy ugyanazon nemes egyszerűséggel, tapintattal és lankadatlan buzgalommal folytassa ő is úgy a szerkesztést, mint az előadói tiszte, — mint ezt tiszteletre méltó elődje Rómer már annyi év óta tette! Akkor aztán nem lesz okunk oly szép fejlődésnek indult hazai régészeti irodalmunkért aggodni!

— **Rákóczi-okmányok másoltatása.** II. Rákóczi Ferencz fejedelem politikai levéltárának — a mi t. i. belőle a Rákóczi-Aspremont-Erdődy utódoknál fennmaradt — másoltatása, melyet még boldogult Szalay László kezdett volt meg 1864-ben, örömmel jelenthetjük: be van fejezve. E füzetek szerkesztője, az akadémiai történelmi bizottság fölhívása következtében a folyó május hó elején indult Vas-

vármegyébe Vörösvárra, hálás köszönettel visszaviendő a lelkes gr. Erdődy István, e valódi hazafiás szellemű főúr kastélyába a múlt ősszel elhozott utolsó okmány-szállítmányt, mely fölügyelete alatt a télen át lemásoltatott. Thaly ezúttal a levéltártulajdonos gróf úr szíves engedelmeiből a két Rákóczi György és I. Zsigmond hadi és diplomatai levelezéseinek nevezetesebb fasciculusait, melyeket már előbbi Vörösvártt léte alatt összeválogatott, hozandja magával, miután a történelmi bizottság — újabb határozat szerint — ezeknek is mását öhajtja vétetni.

— **Frankl Vilmos** akad. tag számára, ki a történelmi bizottság megbízásából a régebb országgyűlések történetére vonatkozó irományok gyűjtése céljából hosszabb körútra indul, — a belügyminister az ország összes törvényhatóságaihoz szóló körrendeletet bocsátott ki, a levéltárak, különösen azok rendezetlen részeinek is készséges megnyitása, illetőleg hozzáférhetőse tárgyában. Frankl ez irányban már meg is kezdé kutatásait, — az őszre pedig, ugyan e célból Simancasba, a spanyol állami levéltárba szándékoznék utazni, — ha t. i. akkorra a carlisták által most veszélyeztetve levő közbátorság Spanyolországban helyreállana.

— **Magyar gazdaság-történet.** A „Reform“ april 26-iki száma egy jó szándékú és meglehetősen történelmi tájékozottsággal irt tárczacikket közöl Weisz Bélától, melyben szerző a történetíróinknál, kiadott okmánytárainkban, valamint (főként!) levéltáraink csomagaiban és számadási könyveiben oly bőven található gazdasági, kereskedelem-, közlekedés- és ipartörténelmi adatok alapján, a hazai gazdaság tüzetes történelme megírásának szükségességét hangsúlyozza. — Valóban, ennek szükségességéről mi is már régóta nemcsak gondolkozunk: de évek előtt egyenesen föl is szólítottuk erre egyik kitünő gazdasági írókat, kiemelvén előtte azon szembeötlő körülmény visszáságát, hogy a magyar faj kiválólág mezei gazdálkodással foglalkozván hosszú évszázadok óta, — mégis e kedvezenz foglalkozásának külön történelmét mégeddig senki meg nem írta. Érintett t. íróársunknak tetszett az eszme, ígérkezett valósítására, s utasításainkat kéré a levéltári kütők iránt. Mi egyelőre csak a nemzeti muzeumbeli Krucsay- és Klobusiczky-féle gazdasági levelezésekre, az akadémia kézírattárabeli Cornides-gyűjteményre, és a gr. Károlyi-levéltár e tekintetben is oly roppant tömegű levelezéseire utaltuk. Ő megtekintett ezek közül egy-

nehányat, rendkívül becseseknek találta: de az óriási adathalmaztól úgy visszariadt, hogy tervét abban hagyta. Hátha még a budai kir. kamara, Soprony, Kassa, Lőcse, Eperjes, Bártfa, Selmeecz, Körmöcz, Beszterce és más sz. kir. és bányavárosok levéltárainak nemzetgazdasági dús adatai sokaságát látta volna! — E föladat egy emberéletet, egy írói pályát odaáldozását igényli: de oly fontos nemzeti előhaladásunkra nézve, hogy ezen odaáldozást teljesen megérdemli, s az a tehetséges író, a ki erre vállalkoznék: bizonyára örök emléket emelne magának s nagy hasznú szolgálatot tenne nemzetének.

— **A Chernelházi Chernel-család hat százados évfordulójának emlékére**, e történeti nemzetség egyik érdemtelen tagja és ez idő szerinti seniora: Chernel Ignác úr, Karakó helység — hajdan várispánsági székhely — szentegyháza falába, a család czímerével ékeskedő márványtáblát helyzetetett, melynek aranybetűkkel vésett kegyeletes fölirata a következő:

„Áldassék az Isten Mindenért! Mixe mester karakói várjobbágy-nak fia Márton vitézségeijutalmául 1272. évben vizkereszt napján kir. Adományyal nyere a Chernelháza-nak elnevezett Gólya-Damonyát, Sopronymegyében, és alapítója lett a Chernel-családnak.

Isten kegyelméből a Tiszai részekre is elágozott e Nemzetség, — v. b. t. Tanácsos Altábornagyot — Erdélyi Fejedelmi követet, Ref. ker. Főgondnokot, négy Itélőmestert, — Ker. Táblai Elnököt, kir. Semmitő Törvényszéki Bírót, — Főispáni helyettest, több alispánokat, országgyűlési követeket, és főbb Itélőszékek Bíráit, úgy még számos polg. és hadi tisztviselőket adott a Hazának, többen kir. Adományokkal jutalmaztatván.

Mindezekért hálát adva a Mindenhátónak, és kegyelmet kérve a Jövőért, — a Család hatszázados fennállásának emlékéért, a származási hely Sz. Egyházában örökíteni kívánta a legidősb utód: Ignác.

1872.“

Örömmel vesszük tudomásul a régi királyaink adományozásai és az ősök iránti kegyelet e nemes tényét, s őszintén óhajtjuk, hogy a hazának már annyi hű és kitűnő fiat adott derék családot a Mindenhátó még sok századig virágoztassa, és jeles tagok érdemeivel tündököltesse jövőjében is!

— **Törvényhatósági pecsétgyűjtemény.** Múlt füzetünkben irtuk volt, hogy a Bihar vármegyei muzeum számára már is igen szépen

érkeznek be a műdarabok. Azóta arról értesülünk, hogy a lelkes Bihar megye közönsége a hazai törvényhatóságok hivatalos pecséteiből is gyűjteményt akar rendezni nagy-váradí muzeumában, s e végből fölszólitá az összes magyar és erdélyi municipiumokat: küldenék be egy-egy ép lenyomatban régibb és újabb pecséteiket. E lépést csak helyeselhetjük, miután haladás sphragistikánk meglehetősen kopár terén; azzal vélnők azonban még kiegészítendőnek, hogy ugyanazon muzeum pecsétgyűjteménye gyarapítására a Bihar megyében birtokos, vagy ottani eredetű összes nemes családok s a megyei községek is szólíttatnának föl czímeres pecséteik lenyomatainak beküldésére. Ajánljuk ez eszmét a többi vidéki muzeumoknak is.

— **Történelmi és régészeti közlemények** vidéki lapjainkban újabb időkben gyakorta fordulnak elő. Különösen kiválnak e tekintetben a „Borsod,“ „Bihar,“ „Vas megyei Lapok,“ „Sopron“ és „Székes-Fehérvár“ című hirlapok, melyek illető vidékeik helyrajzi, sőt okmánytani történetéhez s régészeti lelhelyeihez már eddig is számos becses közleményt hoztak, s a helytörténelmet és archaeológiát úgyszólván állandó rovatukká tették. Igen helyesen; mert így nemcsak hogy sok ismeretlen adat kerül elő s a honismeret tetemesen előmozdítatik: de egyszersmind tágabb körökbe is átszivárog a hazai történelem s régészet iránti érdekeltség, és ezáltal laicusok is föl kezdik fogni e tudományok becsét, s czentül a kezeik között levő okmányok és régiségek fönntartására több gondot fordítandnak. Fájdalommal kell azonban bevallanunk, hogy míg a vidéki sajtó történelmünk ügye körül ekkép buzgólkodik: addig a fővárosi nagy lapok tárczái csupa regényekkel, vasárnapi léha csevegésekkel, vagy holmi német-, s francia Conversations Lexiconokból fordított könnyűszerű, idegen tárgyú közlésekkel telvék. Vajmi ritkán akad e lapokban némi hely a nemzeti történelem és hazai régészet számára; s ha olvassunk is bennök néha napján valami ilyfélét: szakértő ember mosolyogni kénytelen — kevés kivétellel — e közlések fölött, s önkéntelenül fölsóhajt: bár inkább ne olvashattuk volna! Miben rejlik e tüneménynek, s különösen a vidéki és fővárosi journalistica közötti összehasonlítás föntebb jelzett kedvezőtlen eredményének oka? — legjobb lesz magokra érdeklött nagy politikai lapjainkra biznunk, melyek között e tekintetben tán csak az egy „Reform“ igyekszik kivételt képezni, — bár a hazai történelem köréből az is aránylag kevés tárczát közöl.

— **Vegyes közlések.** A Zichy-codex második kötetének nyomtatása lassan bár, de folyvást halad; úgy hogy a nyárra megjelenését ígérik a szerkesztők. — Id. **Mogyoróssy János** a békés-gyulai határban lelt ama régi fölírtos határkőről, melyről már volt szó füzetünkben, értekezést adott ki; ez 20 krért külön lenyomatban kapható Gyulán. Jövedelme a békésmegyei gyulai főtanodai muzeum gyarapítására van szánva. — A kalocsai érsekségbeli papság 1872-ik évi (latin) névkönyve a báth-monostori apátság templomáról régészeti értekezést tartalmaz **Henszlmann Imrétől**, ki a múlt évben a nevezett egyház romjait kalocsai érsek ö Nmlga költségén ásatta ki. Az értekezéshez alaprajzok is vannak mellékelve. — Ugyancsak a tudománypártoló **Haynald érsek** ö excja **Henszlmann Imrének** 1500 frtot utalványozott a végre, hogy a kalocsai érseki megyében tett ásatásokról szóló archaeologiai nagyobb művét, megillető díszszel és a szükséges metszvényekkel kiadhassa.

Történelmi könyvtár.*)

— **Székely Oklevéltár.** Kiadta a magyar Történelmi Társulat kolozsvári bizottsága. Szerkesztette **Szabó Károly**. Első kötet. 1211—1519. Kolozsvárt, 1872. Demjén László bizománya. N. 8-adr. V. és 360 l. Ára két forint. (Kapható Pesten, Tettey Nándor és társsa könyvkereskedésében.)

— **Székes-Fehérvárott koronázott királynők.** Történelmi értekezés. A Vörösmarty-körben 1871. nov. 30-kán tartotta **Pauer János** cz. püspök és kanonok, m. akad. tag. Székes-Fehérvárt, 1872. Klökner Péter tulajdona. K. 8-adr. 42 l. Ára 30 kr.

— **Schematismus Cleri Archi-Dioecesis Colocensis et Bacsinsis ad Annum Christi 1872.** (Henszlmann Imre régészeti értekezésével, a báth-monostori ásatásokról). Kalocsán, 1872. az érseki nyomdában.

— **Értekezése** idősb **Mogyoróssy Jánosnak** a hajdankori előszázadokban keletkezett magyar fölírtatú gyulai határkőről. Egy fametszvényvel. Gyulán, 1872. Dobay Jánosnál. 16-odr. 11 l. Ára 20 kr.

*) Hogy e rovatot az újon megjelenő hazai történelmi munkákra nézve mennél teljesebbé tehessek: kérjük a t. szerzőket és kiadókat, hogy könyveiket — vagy legalább azok czímét — hozzánk (Budavár, iskola-tér 162. sz.) beküldeni ne terheltessenek.

Felelős szerkesztő: **THALY KÁLMÁN.**

Pest, 1872. Nyomatott az „Athenaeum” nyomdájában.

SZÁZADOK.

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT KÖZLÖNYE.

Hatodik füzet.

1872.

Junius hó.

A modenai Hyppolit-codexek.

IV.

Hyppolit udvartartása. Magyarország erkölcsi és műveltségi viszonyai a XV. század utolsó s a XVI-ik első negyedében.

Az italok minémiségeihez hasonló különbségek léteznek azoknak a XV—XVI. századi és jelenkori főszolgáltatási módjaik között.

Az üvegedények Hyppolit idejében még egyáltalában a ritkaságok közé tartoztak hazánkban.

A ferrarai követ, a Beatrix magyar királyné számára Ferrarából küldendő ajándékok legbecsesbjei közé az üvegeműtöket sorozza ⁴⁵⁾. Az üvegpalaczkok az időszerint őseinknél még majdnem kirkesztőleg az orvosszerek és a specerariusok vízeihez használtattak. ⁴⁶⁾ Az üveg ivóedényeket illetőleg, az 1489. évi esztergomi számadásokban csak 7 kupa-alakú pohárról

⁴⁵⁾ Valentini levele Eleonorához. Cistertolph. 1486. aug. 17. — A magyar tudományos Akadémia modenai kéziratgyűjteményében.

⁴⁶⁾ „per contadi al garzone del spiziale din 65 in piuj fiade per conperare vedri da aque: e fu per nianzi a di 22 mazo.“ — „per vitrij da ponere aque medicinalle den. 14.“ stb. Egy palaczk 1 denárba (valamivel többbe mint 21½ cent) került. 1489. eszterg. kiad. számadások. — „pro vitris ad faciendum aquas pro castri necessitate dedit den. 25.“ 1507. egri számad.

tétetik említés, — ezekből is 4 az érsek tárházába záratott. ⁴⁷⁾ Ezekén kívül Hyppolit számára egy 1520. évi Budán tartózkodása alatt vétetett. ⁴⁸⁾

Az egri püspöki ingóságok 1508. évi leltárzatában csak 3 üvegcupa (cupe de vitro) más üvegedény ott nem fordul elő.

Az üveg ivőedényeket az alsóbb rétegeknél a cserépkancsók és poharak ⁴⁹⁾, a középsorsúaknál a czin, s a főuraknál az ezüst serlegek, kelyhek és kupák pótolták. Az evőedények is ezen sorrend szerint készültek.

Jóllehet a majolica-edények már Corvin Mátyás udvarán nem ismeretlenek, jelesül a faénzaiak Beatrix királyné által az ezüst-edényeknél is többre becsültettek ⁵⁰⁾, mindennek daczára úri asztalainkon még a XVI. század első negyedében sem bírtak meghonosulni. Az idézett 1508. egri leltárban, melynek részletes asztali- s konyhakészletei közül a bécsi fazék (olla terrea viennensis) sem hagyatott ki, egyetlen majolica-edény sem fordul elő.

A gyurmány-edények eme hiányában a magyar főurak asztalain merő ezüstön szolgáltak föl.

Corvin Mátyás király Beatrixsal (1476-ban) kötött házassága nászvendégségén, Budán, az ezüst-serlegek száma az 560 darabot fölülmulta, az ezüst evőedényeké pedig 980 darabra ment. Ugyanott a többi közt két italdíszszernek, — a pohárszék két oldalán álló három rőf hosszú sarvakkal bíró két egyszarvúnak (melyek fölött egy ezüst-hordó függött), s a pohárszék előtt diszlő embermagasságú ezüst-kupának — 1300 ezüst

⁴⁷⁾ „per tre Coppe di vetro Cristalino duc. 1. din. 14. funo consignati al Credenzero.“ — „per la salvaroba del Revmo duc. 2. din. 25 : e fu el prezio di Coppe 4 di Cristallo.“ 1489. esztergomi kiadás. számadás.

⁴⁸⁾ „den. 2 in una bocaletta de vedro data a Messer Julio Barbiero per il Signore.“ 1520. utazási számadások.

⁴⁹⁾ „per picheri di terra, e papiro den. 6.“ 1489. eszterg. kiad. számad. — „in bocali tri de preda grandí per li Ongari.“ 1520. utazási számad.

⁵⁰⁾ Valentini levele Eleonora hercegnéhez. Cistertolph. 1486. aug. 17. — A magyar tudományos Akadémia modenai kéziratgyűjteményében.

márka ⁵¹⁾, vagyis jelen értékben, az akkorbéli ezüst árfolyama szerint márkáját $5\frac{1}{2}$ dukáttal számítván, 156,370 frank belső értéke volt.

Hogy az asztali fényüzés ily magas fokú követelményeinek Hyppolit, áldornagyi méltósága első éveiben, terhes adósságai, különösen pedig az öt megerősítő pápai bulláért fizetendő 7000 duk. (153,090 frk) tartozásánál fogva teljesen meg nem felelhetett: a fölött Beatrix királyné, Eleonora hercegnéhez intézett levelében zokon panaszodik ⁵²⁾, jöllehet a hercegué Hyppolitot már Magyarországra küldetése alkalmával Velenczében készített fejedelmi ezüst asztali készletekkel ellátta volt ⁵³⁾, s ezen fölül az említett egyháznagy számára 1487—88—89. évek alatt körülbelül 50,000 frk belértékű asztali ezüst szereztetett.

Ezen ezüstművek részletes kimutatásait, csekély kivétellel ⁵⁴⁾, az esztergomi számadások nem adják.

⁵¹⁾ Geschichte der Stadt Bresslau. Eschenloer. Bresslau 1828. II. köt. 345. lap.

⁵²⁾ Kelt Bécs. 1487. jan. 20. — A magyar tudományos Akadémia modenai kéziratgyűjteményében.

⁵³⁾ Eleonora hercegné levele Valentinihez. Ferrara 1486. jul. 9. A magy. tud. Akad. modenai kéziratgyűjteményében.

⁵⁴⁾ „Da Johane di Sarlo una copa di arzeno del pisetto di Cremonia quale fu consignatta al prothonotario quale dize valer due marche 3 vinti e zingue.“ — „Die XXII°. augusti 1487. so state lavorate. Ia cremuitia pr. mano de sarlo yanos pisetario et officiale de lo archiepato pservire ala mensa da esso mon. s. Rmo per mono delo s. Castellano piatte duj. dele grande de argento, quale pesano marche sidice et pisete trenta nove.“ — „Eodem die so state fatte in esso cremitie per mano de dito Joha per lo uso dela mensa delo prefato mon. s. doj Coppe de argento de peso march. sej. che aditta ration so duc. 32 et per lo lavor de 9-te duc. 8 et per la decoration duc. 14.“ 1487. esztergomi számadások. — „Dui cochiare (kanál) doratte per el Rmo pesono m . . . piset, 13. Item una busola da polvere da peper peso m . . . piset. 24 $\frac{1}{2}$. Item sei tagieri rotondi i qualli pesono marche 9 pis. 18. Item una taza con el pede quale peso mar. 1 pis. 3. Item dui fiaschi (palasz) da tenere azetto quali pesono. M. 2 pis. 6. Item uno bazile da dare laqua a mano peso m. 6 pis. 47. Item uno bochale per el ditto bazille peso mar. 3 p. 30. Summa rasore di piseti 48 per marcha fono mar. 23. pis. 45 $\frac{1}{2}$. 1488. eszterg. számadások.

A mi az egri asztali ezüstkészleteket illeti, azok csupán a legszükségesebbekre szorítottak, miután ugyanis Hyppolit áldornagyi méltóságáról lemondása, illetőleg annak az egri püspökséggel való fölcserélése idejétől fogva, állandó lakását Olaszországba áttévén, — az egri várpalotában azontúl huza-mosb időre úgyszólván megszűnt püspöki udvar létezni.

Ezen palota évről évre elhagyottabb állapotba süllyedt. Püspöki cselédsége között 1508-ban egy inas sem fordul elő. Az egész palotában 8 teljesen fölszerelt ágynál több nem találtatott, ezek közül is takarója csak hatnak volt.

Az ottani konyha sáfrányfogyasztása sem haladta meg többé az egész 1507. év folyama alatt a 6 fontot ⁵⁵⁾. Tehát az időszerint az egri püspöki palotában hivatalos díszfogadtatásokról és nagyobb szerű vendégségekről szó sem lehetett, s ezentúl csak a keresztülütazók tértek be hajlékába ⁵⁶⁾.

Ezen szűk szereplési köréhez mérve az egri várpalota 1508. évi ezüst asztali készlete: 12 tányér, 3 csemegetartó, 22 kanál, 2 táleza, 13 ivó s 2 mosakodó edényből (cum pochale) állt. ⁵⁷⁾ Az említett vár olasz ötvöse, Jacobi János ugyan egyre készítette az ezüst edényeket: de nem ám Hyppolit helybeli, hanem ferrarai udvara számára. E módon Egerből a többi közt 1507-ben 52 márka súlyú 26 tányér ⁵⁸⁾, s ezt megelőzőleg 1503-ban két 5 márkás tál küldetett Olaszországba. A két utóbbi edény aranyozására 10 dukát értékű arany fordítottatott. ⁵⁹⁾

⁵⁵⁾ 1507. Egri számadások.

⁵⁶⁾ Ekként például „fuerunt mecum in cena duo filii quondam domino Georgij more et cum honore tenerem feci aliqua ferciilla preparare a mulieribus et exposui ad ea den. 50.“ 1507. egri számadások.

⁵⁷⁾ Egy részök már általam az 1870. „Századok“ X. füzetében (678—679. lap), teljesen pedig az „Archeologiai Közlemények“ VII. köt. II. füzetében (154. lap) közzöltek.

⁵⁸⁾ „emi marchas argenti quinquaginta duas ex quibus feci laborare 26 tondos et in quolibet continent due marce argenti et pro quolibet marcha dedi florenos sex et ortonem: et pro quolibet marcha pro labore dedi unum fl. in toto faciunt fl. 377.“ 1507. egri számadások.

⁵⁹⁾ „Emi marcas quinque de argento de quibus feci facere unum tondum et unam scutellam, in ipsis fuit totum argentum minus due oncie tamen cum deauratura cum florenis de auro decem et manufactura et

Egyáltalában az időszerint az ezüstneműek, a kanalakat, villákat sőt a késeket sem vevén ki, többnyire, és pedig vastagon megaranyoztattak, mi által az akkori teritékek a mostaniaknál kétségkívül gazdagabb kinézést nyertek.

A teritékek e külső fényét a domborművekkel és zománcos alakokkal ékes sugár serlegek és vaskos kupák öregbitették, melyek őseink ivóképességével összhangban 3—8 márka ezüsthől készülvén, közép számitással 2—3 font súlyúak, legkevesebb egy meszely folyadékot vehettek magukba.

Már az öntödényeknek az asztalokon hely nem jutott. Ezen 8—10 font nehézségű kannák és kupák ⁶⁰⁾ a pohárszékeken főállítva, serleg-tölteni a pohárnokok által hordoztattak körül.

De nem csupán az asztali készleteknek hanem maguknak a tápszereknek is szemkápráztató fényt kelletik vala árasztaniok.

Az arany-fácányok és a pávák, — ez utóbbiak a még ismeretlen pulykák helyettesítői s egynémely országban a nemesség kiváltságos étkei — tollazatuk teljes díszében ⁶¹⁾, a csemegek, sütemények és gyümölcsök, sőt nem ritkán a sülték is, megaranyozva tálatattak föl ⁶²⁾.

Ez volt a népregéinkben emlegetett aranyalmák kora.

argentum pro sex florenis marcha: denarios centum et sex pro florenis labor florenus unui pro marcha in toto faciunt fl. 44 et denari 24. Et predicta duo vasa cum recessi a buda dedi ad manum magnifici domini Joannis Baduali Nobilis veneti et orator venetorum qui mihi promisit mittere ad manum Reverendissimi domini mei cstensi usque Romam.“ 1503. egri számadások.

⁶⁰⁾ „per zinqe Cantari di stagno fatto farre in buda duc. 5 li quali pesono libre 42.“ 1489. eszterg. kiad. számadás.

⁶¹⁾ A pávákról az egri püspök majorságában: „Századok“ 1870. VI. füzet 361. lap. „era il pavone o il fogiano, che recavasi in tavola con tutte le sue penne, e talvolta intorniato di gelatina colorita a figure.“ Della Economia Politica del Medio Evo. Luigi Cibrario. Torino MDCCCLXI. Tom. II. 70. lap.

⁶²⁾ „Nei festini le vivande venivano in tavola mascherate, i pesci, ed i cinghiali e gli agnelletti dorati.“ Della Econ. Polit. d. Med. Evo. L. Cibrario. Torino MDCCCLXI. Tom. II. 75. lap. „Spezie Confecioni e zuchari per la Corte del Revmo epo, per Auro in foglia peze sedeze: dafte al psizialle den. 16.“ 1489. esztergomi kiad. számadások.

Az úri asztalok ezen csillámló kiállításánál azonban még egynémely oly czikkek nélkülöztek, melyek mai napság már a legutolsó iparos asztalán is föltalálhatók.

Ekként a többi közt az asztali kendők hazánkban még a XV. században egészen hiányoztak ⁶³⁾, a villák használata pedig még a XVI. század első tizedeiben sem birt őseinknél meggyökerezni.

Jöllehet Hercules herczeg, Beatrix királyné fölszóllítására ⁶⁴⁾ a magyar királyi udvart az akkoriban híres modenai készítményű aranyos villákkal ajándékozta meg, — Mátyás király azonban, az egykorú szemtanú szavai szerint, a darabokra metélt étkeket azontúl is csak pusztá újjaival rakta szájába.

Hyppolit egri asztalkészletei közt még 1508-ban egyetlen villa sem találtott.

Ezen evőeszköz hiányát őseinknél, — az étkezéseket megelőzőleg s azoknak végeztével kézöblíteni, — illatos vizekkel, Hyppolit magyarországi udvarán rózsavizzel ⁶⁵⁾ tölt kancsók és medenczék pótolták ⁶⁶⁾, mely intézkedés annál inkább szükségeltett,

⁶³⁾ Galeotto szerint: az asztalkendők helyett Mátyás király alatt őseink kezeikben kenyérszeleteket (*mensa panicea*) tartottak, hogy az étkek leve reájok ne csepegjen. Az 1508-ki egri leltárak azonban már az asztali készletek között a manutergákat (*magna 8, parva 34*), így nemkülönbben az 1503. számadások a tobaleasokat említik.

⁶⁴⁾ Hyppolitnak Mátyás király általi esztergomi érsekké kinevezése végtére a pápától megerősítettén, Beatrix királyné rögtön magához hivatá a ferrarai követet, s a pápai breve másolatát magasan kezében tartva mondá: „Követ, borraalót érdelek, itt a megerősítés.“ A követ a királyné kezét csókolta meg, s kérdé tőle: „Vajjon miből állana eme borraaló?“ Mire a királyné azt válaszolá, hogy: „Modenai aranyos villákat és késeket akar.“ A követ ezt csekély borraalónak tartá, a királyné azonban kimondott akarata mellett maradt. — Valentini levele Eleonora herczegnéhez. Arrez, utolsó előtti oct. 1486. A magyar tud. Akadémia modenai kéziratgyűjteményében. Híresek voltak a cseh késpengék. „per cundem missi duas quaginas cuttelorum bohematicium 12 pro quagina et emi fl. 2.“ 1506. egri számad.

⁶⁵⁾ Elkészítésükhöz esővizet használtak „in aqua de piantagine a aqua rosa din. 14.“ 1520. évi utazási számad.

⁶⁶⁾ Incredentia „bacile unum cum bocate de ottone 2.“ 1508. egri számadások. „In primis hobuit D. Sua Rma et Illma unum pelium

mert miként ugyanesak Galeoti e tekintetben mondja: „a sáfrány-lév főleg a körmöket és újjakat, mikkel az étkek fogattak, elsárgítá.“

Az étkezést rendesen sülttel kezdék. A leves, a jelenkorunkban is több európai népnél, jelesül az olaszoknál szokásos mód szerint, még a XVII. század folyama alatt is öseinknél csak közbeeső étkül tekintetvén, az ételek sorából kimaradhatott ⁶⁷⁾.

Az étkek túlnyomólag húsnemüekből álltak; s különösen a halak és vadak fogyasztása jelentékeny volt, melyek legtöbbnyire a mostani gulyáshús és halászlé módjára erős és csipős levvel főzettek. ⁶⁸⁾ A Szalay Ágoston jeles történetbúvárunk fölfedezte, 1547. évről szóló legrégebb eddig ismeretes hat magyar étlapból a vadhús csak egyszer hiányzik ⁶⁹⁾. Nemkülönben Hyppolit budai udvarára 1489-ben hajószámra küldetett a töméntelen vad Esztergomból.

satis grande cum costis de argento cum aliquibus partibus deauratis modo raguseo laboratum cum armis domini Stephani barberio de smalto faitis et bochale de argento similiter pro ipso pelui de argento albo et cum paste deaurata cum relevo.“ — „Item unum pelium cum uno bochale de argento plano aliqua deaurata laborato modo neopolitano vel francigeno.“ 1508. egri számadások. — „uno bazile da laqua a mano.“ 1588. eszterg. bevét. számadások.

⁶⁷⁾ Még a XVII. század utolsó negyedében is, miként ezt egy gyűjteményemben levő magyar étlap bizonyítja.

⁶⁸⁾ Martius Galeot Könyve Mátyás Király Jeles, Bölc és Elmés Mondásai s Tetteiről. Kazinczy Gábor. Pest, 1863. 34. lap.

⁶⁹⁾ „Ebedre. Husvet napion : zentelt boriuhus susaual, parey orial (borjúval), ludfi, vadhus, teies etek.

Vacsora : zentelt sült, parey, wadhust, tikfi eleslevel (saus piccant) tejes etek.

Ebedre : zentelt pareyt szalonnaival, wadhust, teies etek, tehenhus, kapan spinatal.

Vaczorara : sült, toyfellel galamb, parey (saláta) toyfellel, nulhus, teiesetek, leves keweren.

Ebedre : sült, leves, kever ludfi lean sariával, paray uj szalonnával, haialt borso, tehenhus.

Vacsora : Tikfiat toeltve — — hal, kompost narancz, nul, ludfi, parey, boriat spekel, teies etek.“ Négyszáz Magyar Levél a XVI. Századból. 1504—1560. Szalay Ágoston. Pest MDCCCLXI. 43—44. lap.

Ugyanezen egyháznagy 1520. évi budai asztala számára a többi közt a következő élelmiczikkek vásároltattak:

febr. 13-kán ebédre: egy ökör hátuljának és mellének negyedrésze, 13 kappany, 3 tyúk, 1 borjúmáj, borjú- s ökör paczal, 16 fenyőmadár; azon nap vacsorára marlahús, 1 fáczány és 9 fenyőmadár ⁷⁰⁾;

febr. 19-kén ebédre: ökör- s borjúpaczal, 12 fél borjúláb, 10 kappany, rizskása levesnek, egy fél borjú, 7 fenyőmadár, 4 hal ⁷¹⁾; ugyanazon hó 18 kára eső szombati böjtös ebédre: 100 darab kis hal, egy rész viza, 7 más hal, 1 csuka, kása, dió, 48 tojás; azon hó 25-ki szombati böjtös ebédre: 28 1/2 font beszózott viza, egy rész frís viza, 15 csuka, 10 tengeri hal (Rayne), 87 hering és vizatojás kaviárt készíteni. ⁷²⁾

⁷⁰⁾ „Luni adi 13 di Febraro Inpeste. Adi sopraditto in Carne di Bove quarto uno di dietro e mezzo petto fl. 1. den. 33. in Caponi nr. 13 e Galline 3 a denari 5 l'uno den. 8. in uno Fegato, e una trippa de Vitello den. 7. — in tante trippe de Bue den. 11. — in torde nr. 16 den. 20. — in una sporta den. 2. — in Feno per la Stalla den. 35. — in tanto vino comprato per far fare collazione (borlevesre) a certi Stradiotti, che andorno con M. Francesco Zerbinato, a fare passar le robbe del Signore il Donabio.“ — Luni adi 13 de Febraro Im buda a Cexa, — in uno bove fl. 3. in uno Fasano den. 15. — in Tordi nr. 6 den. 9. — in tanti prasemoli con la radice den. 7. — in tanto panizo den. 15.

⁷¹⁾ Domenica 19 Febrario Im buda. — Trippa di bove den. 31. — in trippe de Vitello nr. 3 den. 12. — in piedi de Vitello nr. 12 den. 4 1/2. — in Galline nr. 10 den. 55. — in tanto Orzo pillato per minestre den. 27. — in Tordi nr. 7 den. 13. — pressemoli con dadici den. 6. — in mezzo Vitello den. 35. — in pane Ongaresco nr. 20 den. 10. — in tante Capusta per li Ongari den. 8. — in pesci de cuolo (?) nr. 4 den. 50. — in peri per la tavola del Signore den. 13. — in tante Civole den. 7. — in uno Bove fl. 3 den. 50. — a uno beccaro che ha scorticato uno Cervo, et uno Capriolo donati al Signore den. 10. — a Agnolo botigliero per pinte tre di Modone, comprato de di 3 proximo passato con questo di den. 12.“

⁷²⁾ Sabato adi 18 Febraro Im buda, im pescette larghe nr. 100 den. 90. — in tanta Lente den. 13. — in uno pezzo de Usoni grandi den. 65. — im pesci cuuso (?) nr. 7 den. 80. — in uno Luzzo grosso den. 38. — in tanto panizza den. 20. — in tante nose den. 3. — in pane Ongareso den. 10. — a uno Facchino che porto il pesce den. 1. — in Ove nr. 48. a Ovi 3 al denaro den. 16. — in tante Pome den. 3. —

Az idegen halak közül az ángolnák legdivatosabbak voltak. ⁷³⁾

Ősi ételeink elkészítési s föltalalási módjai, a szatmári békekötés után rohanva bekövetkezett német befolyás által mindinkább háttérbe szorítatván, ezen átalakulás áramlatai között csupán egy készített élelmi cikkünk őrzi meg valódi eredetiségét: az egyiránt Mátyás király korabeli és e mainap-ság magyar háziasszonyaink méltó büszkeségét képező korpakovásszal élesztett kenyér. Ezen házi cikk már az 1489. évi esztergomi számadásokban a magyar előnévvel jeleztetik (pane ongaresco), s Hyppolit részéről a zsömle (zemule) és az olasz kenyér fölött neki adatott az elsőség ⁷⁴⁾.

Nem így a cukros csemegékre nézve. A cukrászat még egyáltalán Európában önálló iparágga nem emelkedvén, a gyógyszerekkel foglalkozó úgynevezett specieralisták működési körébe tartozott, mely iparágban az idő szerint az elsőség kétségkívül az olaszokat illette, kik e részben messze országokba kerestettek.

Hyppolit érsek esztergomi udvari specierarusa, Palamides ⁷⁵⁾, egyenesen Nápolyból hozatott. Laboratoriumában fűszeres italok és illatszerek, rebarbara és mannaféle mixturák, cukros sütemények és bonbonok, flastromok és rühkenőcsök (unguento da rognà) ugyanazon egy kéz által készítették.

in tante Civole den. 4. — in tanti ramponcelli per la Credenza del Signore den. 2.“ „Sabato adi 25 Febraro Im buda. Item Usone libre 28 1/2 a denari 4 la Libra den. 114. In tanto Usone fresco den. 90. — In tante ove de Usone den. 32. — Luzzi nr. 15 den 115. — Rayne nr. 10 fl. 1. — Arenghe nr. 87. den. 43. — In tanta pescaria den. 89. — In un Asse chel detto dice havere conprato per bisogno della Cucina per far Caviaro den 8.“ 1520. utazási számad.

⁷³⁾ Mátyás király udvarát ángolnákkal a ferrarai herczeg látta el. A ferrarai ángolnák a középkorban egyáltalában a leghíresebbek voltak.

⁷⁴⁾ „... pane all'ongarescha per la tavola del Signore.“ — „Item per livadoro (Lievito) di crusca per fore il pane del Signore.“ 1520. utazási kiadások.

⁷⁵⁾ „Palamides da napolli spiziale del Revmo de havere ogni anno per conto di ma provisione duc. 24: e le spese per se solo.“ 1489. eszterg. kiad. szám.

A nyalánkságok közt kiválólag az úgynevezett dragée-féle cukrocsook divatoztak, melyek közül az 1503. évi egri számadásokban a cukros anis névleg említettetik ⁷⁶⁾.

A külföldi gyümölcsökből Hyppolit asztalára a granátalma, naranes, citrom, oliva, a maróni gesztenye és az aszalt füge kerültek, mely utóbbi gyümölcsből az esztergomi udvaron 1489-ben öt hó alatt mostani 120, jelesül pedig a Mátyás király főntemlített 1489. évi esztergomi látogatásakor 45 font csemegeztetett föl.

Honi gyümölcseink közül a Hyppolit-codexekben a dinnye, körte (a szilva csak aszalt állapotban s lekvárrá főzve) ⁷⁷⁾, alma és a dió említettnek. A dinnyetenyésztés hazánkban épen az időtájban a ferrarai uralkodó pár, illetőleg Hyppolit szülei által, Mátyás királynak küldött nemesebb fajok magvai által új lendületet nyert ⁷⁸⁾. Akkori körtéink és almáink izletes voltáról pedig maga Hyppolit kezeskedik, 1520. évi budai asztalán e gyümölcsök úgyszólván mindennaposak lévén. A ranett-fajú kormos (bőr) almák honunkban már Mátyás király idejében természetek ⁷⁹⁾.

Egyébiránt, eltekintve az asztali fényre és a gyakori s népes lakmározásokra elharácsolts vesztésegeket, magában véve az akkori élelem hazánkban eléggé jutányosnak mondható.

⁷⁶⁾ „Item confectiones emi de patella fontas decem pro fl. 2 (tehát 24 lat csemege 4 frk 37 1/2 cent. került): pro adventu domini episcopi transilvani ad agriam.“ „Item emi pro tali adventu limones salsos pro den. 45.“ „Item emi anices confectos pro dicto episcopo pro den. 50.“

⁷⁷⁾ „pro laquearijs portati de Tarcam, pro necessite castri den. 50.“ 1501. egri számad. „in brogne secche fonti 1 per la cucina den. 8.“ 1520. utaz. számad.

⁷⁸⁾ Eleonora hercegné Mátyás király számára egy zsák florenczi dinnye-, saláta- s egyéb zöldségmagvakat küldött. Az említett hercegné levele Beatrix királynéhoz. Ferrara, 1489. mart. 2. A magy. tudom. Akadémia modenai kéziratgyűjteményében.

⁷⁹⁾ Bárczay János egri kanonok ír Budáról (1470—80.), Mátyás király udvarából Bárczay Istvánhoz Kassára, azon kéréssel: küldjön Budára jóféle kormos almát, mert a király azt igen szereti. „Századok“ 1869. V. füzet 326. lap.

Hyppolit érsek legalsóbb rendű magyar cselédségének egy évi élelmezése fejenként, a birkahús, szalonna, gabna és különösen a káposzta ⁽⁸⁰⁾ az időbeli alanti árainál fogva, alig haladta meg a 60—70 frankot. 1520. évi utazásakor az érsek kocsisainak élelmi napidíja Magyarországon 5 denár, vagyis 1 frank 9 centim, — ellenben Austriába érkezvén; már 6 denár (1 frank 30 centim) volt ⁽⁸¹⁾. Egy középállású úri egyén élelmezése Egerben 1501—1503—1507-ben 253 frankba került ⁽⁸²⁾.

Az élelemnél aránylag többbe került a ruházkodás.

Az élelmi szerek pazar vesztegetéseinek káros hatásán némileg a honi termények fölösleges bősége és olcsósága enyhített; ellenben őseink ruházkodási fényűzésének költséges voltát — jóllehet a túlezifrázott és czikornyaságokkal túlterhelt akkori világ közdivatában az időszerint a magyar a tartózkodóbb nemzetek közé tartozott legyen is, — a külföldi kelmek szerfölötti drágasága mindinkább súlyosbította.

Annyi bizonyos, hogy a ruhakelmék tarkasága minálunk az excentricitás ama fokára a XV—XVI. századok alatt nem vergődött, melyre különösen Franciaországban, hol a nemesek nem csupán családi színeiket, de ezimerdarabjaikat és alakjait is jelmezeikbe átvévén, e módon nem ritkán a jelenkori bohócok- és kötél tánczosokhoz hasonlítottak.

Angioui királyaink ebbeli heraldicai törekvéseik őseinknél állandó teljes sikert nem arathattak; a bécsi Codex Pictus I. Lajos királyunkat vörös és ezüst pólyázattú dolmányban föltüntető miniatúrje! tudtommal az egyetlen emlék, melyet e rész-

⁸⁰⁾ Az 1520. utazási számadásokban igen sűrűn fordul elő ezen tétel: „Capusta per li Ongari.“ 1487-ben az esztergomi várnép élelmezésére 17,600, 1489-ben 13,400 fő káposzta tapostatott be.

⁸¹⁾ „Luni a 5. Marzo. in Giavarino. Alli Carattieri e cocchy a denari 5 per ciascuno, sono nr. 17 per il suo vivere de questo di den. 85. Item alli Mulatieri a den. 5 per ciascuno, sono nr. 10 per il suo vivere de questo di den. 50.“ — „Zobia adi 8 de Marzo In Citanova (Németujhely) a cocchi 4 per il suo vivere de questo di a denari sei per bocca den. 24.“ 1520. utaz. számad.

⁸²⁾ Az egri püspök trombitásai egyhavi élelmezésükre 1 dukátot kaptak „tibicinator habet in anno et pro mensa fl. duodecim.“ 1508. egri számadások.

ről hazai műrégészetünk fölmutathat ⁸³⁾. Corvinus Mátyás sem idegenkedett ugyan díszöltözékeinél a heraldicai színek hatályosításától, de ő a magyar nemzeti színeket ruhadarabként egymástól elkülönítve szokta viselni ⁸⁴⁾. Így nemkülönben Zsigmond király is ⁸⁵⁾.

A heraldicai befolyás e módosított jelenségei dacára is azonban a XV—XVI. századi magyar viselet egészben véve a kirívóság teljes jellegét viselé. A szabályszerűleg kimért merev heraldicai tarkabarkaságokat főuraink öltönyeinél az arany és ezüst arabeszkekkel, virágokkal és csillagokkal átszőtt, nem ritkán drágakövekkel s gyöngyökkel himzett s kirakott, ügyncevezett seofumos selyem- és bársonykelmék helyettesíték ⁸⁶⁾. Maguknál az egyszínű öltözékeknél a kiáltó élénk színek, sőt a tiszta arany és ezüst szövetek keresztettek.

⁸³⁾ A bécsi cs. kir. könyvtár 7867. számú XVI. századi kéziratában közlött Sz.-István képén, ezen királyunk dolmány-kelméjébe magyar kettős keresztet szövék. Az illető öltöny azonban világos rózsaszínű s a rajta levő keresztet aranyok levén, azt a heraldicai ruházatok sorrendébe nem számíthatjuk. Tudvalevőleg a heraldicai jelmezek leglényegesebb kellékét a címér színei képezék. — Magyar viseleti képek a bécsi cs. kir. könyvtárban. Rómer Flóris. „Arch. Közlemények.“ Pest, MDCCCLXXI. VIII. köt.

⁸⁴⁾ Mátyás király az egykorú szemtanúk bizonyossága szerint az ünnepélyek alkalmával fölváltva arannyal átszőtt fehér, zöld majd vörös kelméjű dolmányt viselt. Lásd: Eschenloer, „Geschichte der Stadt Bresslau“ (II. kötet), és Mátyás király menyekzője. A pfalzi választófejedelem követeinek hivatalos jelentése. Mátyás király kortársai tanúsága szerint, Kazinczy Gábor. Az említett német követei jelentése szerint, a Budára vonuló királyi násznép közt a Mátyás előtt lovagló kilencez komornok öltözéke a királyi czírnerek színét viselte.

⁸⁵⁾ A bécsi cs. kir. könyvtár 3044. számú ily című kéziratában „Chronik des Concilium von Constanz“ Zsigmond királynak öltözéke: alsóruhája világos zöld, fehér gerezna-szegélyvel, felsőruhája vörös, hölgymenyét-prémuel, öve fehér, aranyos csatokkal. Lásd Rómer Flóris fenn idézett becses értekezését.

⁸⁶⁾ Mátyás király 1476. évi nászünnepélyén, a jelenvolt Ujlaky Miklós himzett és egész hosszában (per totum ductum) arany fonállal és gyöngyökkel átszőtt dolmányában és mentéjében (miculum aureum scapulare) ötszáz gyémánt s számos más drágakő vala, s harminczöt font aranyat nyomott. A pfalzi követ jelentése.

Ortelius bizonyossága szerint még a XVII. században a magyar köznép öltözkékének is uralkodó színe a vörös volt.

A fekete szín az időszerint hazánkban csak gyászban hordatott.

A kirívó színek divata alól a papok sem vonhaták ki magukat. Az esztergomi számadások nyomán, az akkori magyar egyházférfiak mindennapi öltözeteikre a sötétzöld és kék, sötétszürke és a sötét fahéj-színt használták ⁸⁷⁾; ünnepeyles alkalmakkor ők is kiáltó színekbe öltöztek. Ekként Hyppolit udvari káplánja és nevelője skarlát-, viola- és rózsaszínből járnak ⁸⁸⁾, — az említett áldornagy egyik díszöltözete pedig: nürnbergi vörösposztó nadrág, hermelinprémű florenzi scarlát posztó dolmányból, ugyanily színű tafota-köpenyből, pávatoll-prémű, aranytaréjú fővegből, és sarkantyús, kordován lábbeliből áll vala ⁸⁹⁾.

Az egri püspök hadi zászlaja, lobogói, várőrei és lovasbandériuma kirekesztőleg vörös színt viseltek ⁹⁰⁾; az orszá-

⁸⁷⁾ „per pano morello: brazza uno e duc. terzo per Colze per el Revmo conpero Francesco Bagna Cavallo duc. 1 den. 70.“ — „per braza cinque di pano monechino: fattone una vesta al Revmo duc. 5.“ — „Don Dionisio deli alfani da firenza per braza tre di raso verde duc. 4.“ — „per messer Betrame di Costabile per el costo di brazzo 1 1/4 di panno azuro datto al suo Chierico duc. I. din. 25.“ 1489. esztergomi kiad. számad.

⁸⁸⁾ (prezeptore del Revmo) „per braza 6 5/8 di pano di rosa socha . . . a rason di duc. 1 din. 24 el brazo duc. 8 din. 56.“ „Item al ditto 6 1/8 di panno paonazo.“ „Don Dionisio per braza 5 di panno scarlato duc. 12 1/2.“ 1489. eszterg. kiad. számad.

⁸⁹⁾ „per braza 1 2/3 di panno nolinbergo rosso duc. 1 din. 70.“ „per alcuni armelini et fodratura di la vesta di scarlato del Revmo duc. 2 din. 35.“ „per braza 6 di tafettato carmasino per uno mantello del Revmo duc. 3.“ „uno Capello di pene di pavone con uno friso doro in buda duc. 4.“ „. . . spironi: conperadi per la persona del Revmo,“ „4 Cordovani per el Revmo duc. 2.“ „per braza 4 di pano scarlato tolto da rasone merchante fiorentino in Buda per farni una vesta a Sua Illma et Revma Sigria duc. 10.“ Hyppolit díszöltözeteinek másik színe a violaszín volt. „per una fodra di armelini: posta sotto una vesta di raso paonazo: et una fodra de dossi: posta sotto una vesta di pavonazo duc. 32.“ 1489. eszterg. kiad. számad.

⁹⁰⁾ „in cendalina rozza brazza 2 1/2 data al Contino per fare una bandiera alla Lanza del Signore den. 50.“ 1520. utazási számadá.

gos összejöveteleken és ünnepélyeken is ezen színben szokott volt az említett egyháznagy udvari környezetével megjelenni ⁹¹⁾).

sok. „Recepi a domino Stephano Raguseo triginta duas banderias de rubeo tafeta: in quibus intrarunt brachia ducenta ea in istis et in quinquaginta duabus minoribus pro usaronibus que tafta constitit triginta octo florenos et den. quiquaginta: et pro pictura ab utraque parte cum armis vel insignis Reverendissimi domini: de omnibus banderiis predictis et cum sutura et serico: cum illis triginta octo florenis et denarijs quinquaginta dedi domino predicto Stefano flor. centum et sexaginta octo et den. octuoginta: quia maiores banderie pro pictura pro qualibet duos florenos et pro parvis unum florenum et ortonem et sic cum omnibus rebus faciunt fl. 168 et den. 80.“ Az egri zászlók s lándzsalo-
gók egyik oldalára sz. Adalbert, mint a püspökség védszentje, a másikra az illető egyháznagy címere festett. „Recepi a domino Stefano Raguseo lanceas viginti pro armigeris pro qualibet dedi pro ligno et pictura 55 den.“ „Item ab ipso recepi: ferra viginti pro dictis lanceis pro 18 denarijs quolibet.“ „Michael Calmanzaj (huszár) equi 3 quia retinui sibi unum fl. cum medio pro medietate pretij duarum banderiarum.“ 1501. egri számad. A lovas csapatok trombitások szerint levén kisebb osztályokba osztva, ezek jelölésére a trombitások a többi lovasoktól különböző színű lobogókat viseltek lándzsáikon. „Item vexilla tria de tella varium colorem cum sancto Joanne et armis Rmi et Iilmi d. nostri.“ „Item vexilla tria de tella varium colorem de tafeta: cum armis Reverendissimi Illustrissimi domini nostri, qui sunt adhuc in manibus tubicinatorum.“ 1508. egri számadások.

⁹¹⁾ „Bude 22. May. Emi quatuor petias de bergam de rubeo panno pro fl. 34 de quibus pro honore Rmi in dieta ista et pro necessitate feci unam vestem pro quolibet infra scriptis in primis.

Alberto ungaro dedi unam,

Zechy petro dedi unam.

Rosinte dedi unam.

Dedi pagliacho unam.

Dedi Taschany unam.

Dedi messero Benedicto coco unam.

Dedi nicolao d. Stefani unam.

Dedi patri paulo unam.

Dedi Jacobo unam.

Dedi ambrosio litterato unam.

Dedi micheli fechetno unam.

Dedi Joanni Italo unam et omnes sunt hic mecum pro necessitate et honore domini Rmi et tales expense necesse est que fiant et sunt servitores sancti Joannis.“ 1503. egri számadások.

Jóllehet azonban Hyppolit esztergomi inasai- és kocsisainak öltözetei is vörösek voltak ⁹²⁾: zsoldos nemesei, futárai és apródjai egyenruházatainál — az egyébként ezeknél szintén túlnyomó vörös szín mellett — a zöld szín is előtérbe lép. Az érsek apródjai zöld nadrágokat viseltek ⁹³⁾. Egyáltalán véve ez utóbbi szint az időszerint hazánkban a vörös, skarlát és a rózsaszínek után közvetlenül az első hely illeté; a viola, világoskék és galambszínek csak utána következtek. A mi a XV—XVI. századi magyar ruhák alakját illeti, az akkori dolmányok mostani attiláinknál jóval hosszabb szabásúak voltak. Egy rendbeli férfiöltöny (una veste) készítéséhez rendszeren 5¹/₂, de sőt 7 rőf kelme szükségeltetett ⁹⁴⁾.

A, mint már neve is mutatja, idegen eredetű zsinórzat, jelenlegi nemzeti ruhánk eme fő és lényeges czifrasága, az említett századok alatt őseink öltözékeinél még úgyszólván egészen hiányzott, — a mint hogy annak a Hyppolit-codexekben, az ott részletesen tárgyalt ruhák készítéséhez szükségelt járulékok között, még legkisebb nyoma sem mutatkozik.

Az akkori magyar ruhák diszesítését az övek, a prémezek, süjtásos segélyzetek, a bogláros csatok és gombok képez-

⁹²⁾ Az 1487. esztergomi cselédség fizetési számadáskönyve.

⁹³⁾ „per braza 12 di panno verde di meza pernize: duc. 6 din. 12 per fare calze per ragazi.“ Ugyanezen apródok (bársonyhoz hasonló) barket zubonyokat viseltek. „Per Brozza 20 di fustagno: per farre ziponi a ragazi duc. 2 din. 75.“ 1409. eszt. kiad. számad.

⁹⁴⁾ „Petro marchio duc. 10 e fu el prezio di braza 5 di scarlatto.“ — „per Janus Kanisai duc. 10 per el prezio di braza 5 di scarlato.“ — „per Stephano el derbo duc. 13 den. 50 i qualli funo el prezio de panno scarlatto brazza 6.“ — „per dimitrio marzalthoi: duc. 7 e fu el brezio di braza VII. di panno verde a conto di provisione.“ — „per braza 7¹/₂ di panno di pernize per fate una vesta duc. 2 den. 90.“ — „per Jacob Corvatto duc. 10 e fu el prezio, di braza 7 di panno verde . . . a conto di sua provisione.“ — „Petrus Andrias: (procuratore) per matheo da voltera duc. 8 e dinari 75: per el prezio de braza sette di panno qualle lui gi dette in buda: et ancora che ditto panno qui gi lo scriva: non gi si mette a conto di salorio: ma a conto di veste che lui de havere ala partita di matheo.“ 1489. esztergomi kiad. számad. „Clavigeri pro duabus vestibus brachia 12.“ 1503. egri számadások.

ték ⁹⁵⁾). Jelesül pedig a szőrme prémés ruhák, ámbár azok az idő szerint Európaszerte közdivatnak örvendtek, de csupán a lengyeleknél, a muszkák- és magyaroknál öltöttek nemzeti jelleget.

A menték nem ritkán egész bokáig értek, s a drágább szőrmejűek hazánkba — a Hyppolit-codexek szerint — többnyire Lengyelországból készen hozattak.

Ezen körülmény kétségkívül a lengyel és a magyar menték azonossága mellett szól, a mint hogy egyáltalában ezen két nemzet jelmezei között szembeszökő hasonlatosság létezett, melynek oka a még hazánkban s a szomszéd népeknél meg nem gyökerezett török befolyás előtti magyar viselet északkeletre gyakorolt irányadó befolyásában keresendő ⁹⁶⁾.

Az olasz eredetű köpeny őseinknél még a XVI. század elején a ritkaságok közé tartozott; ekként a Hyppolit magyarországi eselédsege számára készült öltözékek között az említett ruhanemből csupán egy fordul elő. Ez is csak rendkívüli esetnek köszönhető lételet ⁹⁷⁾.

E köpeny helyett Hyppolit udvari személyzete bundaneműekkel láttatott el. Az alsóbbrendű eselédség és a várórség egyenszabású báránybőr-subákat (*sube di castello*) kaptak, melyek mindenikéhez 10 darab báránybőr igényeltetett ⁹⁸⁾.

⁹⁵⁾ A gombkötés mestersége önálló iparágga csak Magyarorszában fejlett, miként azt ezen mesterség magyar elnevezése is világosan mutatja. Selyemgombokról a többi közt az 1507. egri számadásokban tétetik említés: „pro aliquibus globulis de serico pro uno veste den. 50.“ Esztergomban vétettek.

⁹⁶⁾ „Incolae (a lengyelek) habitum variarum, diversarumque nationum more gestant: precipuae vero, Italicum, Hispanicum, Hungaricum, qui illis peculiaris est.“ Valamivel alább: „Armatura maiori ex parte Hungarorum more utuntur.“ Joannis Pistorii: *Polonicae Historiae Corpus*. Basileae 1582. Tom. I. pag. 38.

⁹⁷⁾ „Agric octava die predicti (febr. 8). Die predicto missi ad Italiam Andream Boenum domino Reverendissimo cum litteris et missi per cundem S. Rme. d. armelinos ducentos et triginta quatuor qui remanserunt de illis sicuti alia vice missi S. Reverendissime d. per emericum hungarum et ne destruantur per mala tempora emi sibi unum k e p e n e w fl. 1 den. 50.“ 1507. egri számad.

⁹⁸⁾ Maistro Joanne pelifize fie in questa convenzione como el castello che el gi daga pelle di agnelli salle fulsalle per la conza et lui

János, az esztergomi vár szücese, csupán az egy 1480. évben 104 ilyenmű mentét készített ⁹⁹⁾ de azonfelül még készpénzen is vásároltattak.

Az úrrend legszokásosabb prémje a róka volt. Maga Hyppolit is 1520-ban vörös dolmányát rókatorokkal prémeztette ¹⁰⁰⁾. I. Mátyás királyunk idejében a rókamállos prémű menték ára 110—200 frank közt ingadozott ¹⁰¹⁾.

Jelentékeny volt a nyuszt, a vegyes fehér és kékes szürke szőrmékből összevarrt úgynevezett variolus, a czoboly- és a hermelinprémek kelendősége is. Ezen szőrmeneműekből Hyppolit esztergomi ruhatárába 1489-ben 12,424 frank értékű néhány száz bőr s 11 kész nyusztmenté vásároltatott. Ugyanő hermelin szőrmékért 1507-ben 700 dukát, azaz mostani 15,309 frankot adott ¹⁰²⁾.

sie obligatto a farne pelize per la famia del castellano ma da ogni pelle 103 de consignare pelize 10 : et de ditte deze pelize lui de haver ducati 3.“ 1487. eszterg. számad. Az egri alsóbb eseléség ködmönöket kapott : „dedi aliquibus familiaribus pro emendis paruis vestibus aguelinis fl. 3.“ 1503. egri számad. Egész báránybőr-öltözék az 1504. egri számadásokban fődül elő : „dedi Gregorio hungaro servitori castri pro una veste de agnellis fl. 2 den. 50.“

⁹⁹⁾ „El ditto maistro Johane de havere per la fatura de pelize zento e quatro le qualle lui a fatto per el Castello duc. 31 den. 50 : et per altre reperate le pellize corputando quelle del scrivano ducati : che sono in suma duc. 35 den. 50.“ 1489. eszterg. kiad. számad.

¹⁰⁰⁾ „denari centononantacinque, in Golle di Volpe nr. 14. dati in Guardaroba, per fare un bavaro a uno dolomano per il Signore.“ — „Den. 14 al Sarto per tanti pagati, in Seda e cere, comprato per uno dolomano de panno rosso falto per il Signore.“ — „Item fiorini uno, a uno hebreo per haver foderato dui dolomani del Signore l'uno de Golli di Volpi : l'altro di pance.“ 1520. utazási számad.

¹⁰¹⁾ „per cinque zube di ventre di volpe : çonperì el provisore in kakate : duc. 43 din. 41 su di sopra veneno duc. 8 din. 69 luna.“ „per doe Zube di volpe per michaelle et osvaldi cogi duc. 10.“ 1487. eszterg. számad.

¹⁰²⁾ „Bude in domo Reverendissimi domini Strigoniensis feci assignare ad manus domini Stephano de Ragusio fl. quadringentas pro parte septingentorum florenorum quos Reverendissimus dominus meus obligatur ei pro tantis gebelinis ab eodem receptis.“ 1507. egri számad.

A ritkábban, valószínűleg csak fővegekre használt prémek közé tartozott a saskeselyű ¹⁰³).

A fővegek közül az említett codexekben a kalap és a kalpag fordulnak elő.

Az utóbbiak a főúri rendnél drága szörmékből, aranyos szövetű, selyem és bársony tarajra (friso) készülve, gyöngyök, és drágakövekkel kirakott forgótartóikba tűzött sas-, daru- és kócsagtollakkal ékeskedtek ¹⁰⁴).

Az akkori magyar kalapok, Rómer Flóris hírnevű régé-, szűnk legújabb földerítései szerint, legtöbbszörre kirívó vörös, zöld, rózsaszínűek s a mostani czukorsüvegekhez hasonló hegyes alakúak voltak ¹⁰⁵). Hyppolit ezektől eltérve, esztergomi apródjainak flandriai kalapokat hozatott ¹⁰⁶).

Míg azonban nemzeti fővegeink viselésére vonatkozólag, Mátyás király idejétől II. Lajos uralkodása végeig, legfőlegb is az imént föntebb idézett apródok példájához hasonló, szórványosan jelentkező egyes eltérésekre bukkanunk, — addig a láb-beliék, az az időszerinti egész Európában végbement általános átalakulásaihoz képest, hazánkban is lényegesen változáson mentek keresztül, ügyetlen, hosszú és hegyes orrmányaikat elvesztvén. Így nemkülönben másrésztől, még az 1487—89. években Hyppolit érsek esztergomi személyzetének legnagyobb része — az apródok, valamint a béresek is egyiránt 7—8 denáros, körülbelül mostani 1 frank 50 centim értékű czipóket (scarpe) visel-

¹⁰³) „Item emi quatuor pelles de avultura quas misi ferrariam cum alijs domino Reverendissimo pro denarijs 40.“ 1501. egri számad.

¹⁰⁴) „ fodrato li revoltini de una beretta de dossi, de veluto carmisino computatoli una Golla di Volpe“ (rökatorok). 1520. utaz. számadás. A forgót illetőleg Hyppolit ruhatári számadásaiban e tétel fordul elő: „8. Otobro per 9. mazzi di penne di Gazza bianca: conperati da Judize de Zakallo duc. 3.“ 1489. kiad. számad.

¹⁰⁵) Magyar viseletképek a bécsi cs. kir. könyvtárban. Rómer Flóris „Archaeologiai Közlemények“ VIII. kötet, III. füzet. Pest. MDCCCLXXI.

¹⁰⁶) „per Capelli VII. di fiandra duc. 2 1/2 i quali funo conperati per li pazi: e fu a di 16 mazo.“ 1489. eszterg. kiad. számad.

tek ¹⁰⁷⁾, holott már az 1501—1503—1507. évi egri számadásokban kirekesztőleg csak a csizma fordul elő, melynek párja Egerben a közönségesebbekből 3—4 1/2 fuomabbjai 7—3 frankjával fizetettek ¹⁰⁸⁾.

A Hyppolit érsek esztergomi ruhatárára fordított pénzköltés összege 1489-ben 42,772 (1955 duk. 79 denár) 1488-ban 141,570 frankra (6473 duk.) rúgott. Ezen rovatra azonban a szoros értelemben vett ruhanemükön kívül más egyéb, úgymint bútorra, lóra és kocsikra való kelmék is belefoglaltak.

Nem a lószerszámok. Ezek a Hyppolit codexekben többnyire az érseki pisetarínusok számadási rovatainak kiegészítő részeit képezik.

A magyar nemzetnek, vele született világhírű lovaglási, és az immár a XVI. század első negyedében kicsapongásai miatt a törvényhozás által fékezett ¹⁰⁹⁾ kocsikázási s hajtási szenvedé-

¹⁰⁷⁾ „per uno pare de scarpe : per uno pazo del Rvmo din. 8.“
 „per uno pare di scarpe a uno di putti del Rmo din. 7.“ — „per uno pare di scarpe a Jancho famio del provisoro din. 8.“ 1487. esztergomi számad. „per para doe di scarpe : per el fiorentino e per el corvatto ragazzo din. 14.“ „per uno pare di scarpe a uno merzouario di maroto din. 8.“ 1489. eszterg. kiadási számad. Hogy ezen lábbelik vastagabb talpbőr nélküliek voltak, szerfölötti koptatásukból tűnik ki; ekként mindenik esztergomi éji várór évenként 12 cipőt kapott. 1489. eszterg. számad. Ugyanennyit kaptak a kocsisok. 1489. eszterg. cselédség füzet. számad. könyve. Egyébiránt az apródok sarkantyús bakancsokat is viseltek. „per Bolzette otto : et spi:oni pora quatro per li ragazi due. 2 din. 60.“ 1489. eszterg. kiad. számad. A papucs az összes Hyppolit-codexekben csak egyszer fordul elő, ez is olasz számára vétetett. „Lodovico compagno pro pantoflis denarios 25.“ 1507. egri számad.

¹⁰⁸⁾ „Dedi pro ochreis socio michaelis curiferi den. 16.“ 1503. egri számad. „pro famulo pro ocreis den. 20.“ „Ludovici de compagnis pro ochreis den. 32.“ „Item predicto Aloisio placentino pro ocreis ad equitandum equos Reverendissimi domini dedit den. 36.“ 1507. egri számad. Az ochrea azonban lábtyút — camaslit — is jelenthet. A szoros értelemben vett csizma szó az egri számadásokban csak egyszer fordul elő : „Dedi Aloisio placentino pro una camisia et pro cismis fl. 1 den. 10.“ 1507. egri számad.

¹⁰⁹⁾ Az 1523-ki budai országgyűlés XIX. törvényczikkelye szerint : „Et quod Nobiles unius Sessionis, per singula capita pariter insurgere, et advenire teneantur et non in Kocz, prout plerique solent,

lyeinél fogva, az időszerint hazánkban a nemesség, kiválólag pedig a főurak udvartartásainak fénypontját a lószerszámok képezték.

Szijazataik ezüstlemezcs pikkelyekkel és bogláros művekkel teljesen elborítva, ezüsből vert csengőbengőik, homlok- és orrkésségeikkkel, kengyelestül-zablástul mind egyetemben megaranyoztattak ¹¹⁰⁾. Az ezüst nyereg ¹¹¹⁾ alul florenzi bársony és scofumos selyem (kamuka) esőtár gazdag redőzetben omlott a ló térdéig ¹¹²⁾.

Ezen ősi, jóformán egész az Árpádok vezéri korszakáig visszavihető magyar jellegű felszerelésen kívül őseinknél már a XVI. század első negyedében az arany- és selyemből font lenge török lószerszámok is fölmerülnek, jóllehet árukat tekintve, még hazánk az időbeli elsőrendű fényűzési cikkei közé nem számíthatók. A Hyppolit részére vett legdrágább teljes török lovag lószerszám körülbelül mostani értékű 300 egynehány ¹¹³⁾, míg

sed exercituantium more, vel equitis, vel pedites ut pugnare passint, venire sint obligati.“ Sylloge Decretorum Comitatum Inelyti Regni Hungariae. Jos. Nic. Kovachich. Pesthini 1818. Tom. I. 332—333. lap. Ugyanígy szól az 1525. budai országgyűlés XXXVI. törvényzikke. U. o. 363. lap.

¹¹⁰⁾ „per 3 rotelle di zengie per li Cavalli den. 50.“ — „per doratura di M. 8 di arzeno: fatto in uno fornimento: a naso da Cavallo duc. 26.“ — „del Pisetto de Rivola dominare fu lavorato una piccola Briglia, nela quale solo giera doe Boehie e doi frontali di arzeno dorato quale costo duc. 6 din. 15.“ — „per indoratura di uno morso del Revmo duc. 1 din. 50.“ — „per doratura di uno fornimento da briglia duc. 6.“ — „per doe fibe di arzeno dorate per una briglia duc. 1 den. 5.“ — „per batitura di M. 2 di arzeno posto sopra stafe duc. 6.“

¹¹¹⁾ „Item misi duodecim marchas de argento aliquantum laborato ad unam sellam faciendam per manus magister Joannis Jacobi auri fabro.“ 1507. egri számadás.

¹¹²⁾ „per el precio di braza 5 di pano Cardinalescho duc. 8 din. 3: ni fu fatto una coperta da Cavallo.“ 1489. eszterg. kiad. számad.

¹¹³⁾ „Emi duos grirellos de serico cum auro pro turkalibus equis quos missi per predictos ad Italiam Reverendissimo domino meo fl. 20.“ „emi a Junko Bude anno presenti scilas duas turcales quas missi ferrariam domino Reverendissimo fl. 12.“ 1507. egri számadás. — „Emi unum frenum pro equis turcalibus modo turcali fl. 2.“ Török kamukatócsárokat már Mátyás király idejében lehetett Magyarországbán venni

ellenben az ugyanezen egyháznagy háttas lovára 1487-ben készítettett magyar kantárat egymagában 503 frankba ¹¹⁴⁾ került.

Még ennél is nagyobb fénypompá fordított az érsek fogataira.

Az 1489-ben Nagy-Bányán készült két hám ára 18,360 frank volt, mely összegből a földszesítési anyagra 67 márka, vagyis 368 dukát 50 denár értékű ezüst, az aranyozásra 270, s az elkészítési díjra 201 dukát esett ¹¹⁵⁾.

Ugyanazon évben Hyppolit más két hámért Körmöczön 10,406 frankot adott ¹¹⁶⁾. Tehát az említett egyháznagy 1489. évi négy lóra való diszszerszáma 28,766 frankba került. Ezen összeg azonban Hyppolit lószerszámainak csak töredékét képezte, 6 hatos diszfogattal bírván ez egyháznagy, melyek mindenikéhez 3 kocsis ¹¹⁷⁾ alkalmaztatott, kik — az akkori úri ko-

„per una peza di camocha turchesca duc. 4.“ 1489. eszterg. kiadási számad. A legolcsóbb török nyeregtakarók körülbelül mostani értékben 6 frkba kerültek „pro una coperta unius selle turcalis 28 den.“ 1503. egri számad. A 2 dukátos (43 frk 78 cent.) török kantárok a legáltalánosabbak voltak hazánkban. A törökös kengyelek is már használtak öcsink által a XVI. század első negyedében: „Pro quinque parýs de staffis modo turcorum pro necessitate stabuli Reverendissimi domini fl. 1 den. 3.“ Tehát egy pár török kengyel ára mostani 4 frk 5 centime volt.

¹¹⁴⁾ „Del Pisetto de Rivola dominare: fu fatto una Briglia dorata dorata per el Revmo peso m. pi. . . . costo con la fatora et oro duc. 23.“ 1489. eszterg. kiad. számad. „per una briglia da cavallo varnita da arzeno quelle dize montar duc. 20 sigondo scrive el Signor prothonotario.“ „per arzenti lavorati duc. 6 den. 15: qualli sono per el prezio de una Briglia picola.“ 1488. eszterg. bevételi számad. Mindannyian Nagy-Baján készültek.

¹¹⁵⁾ „9. Novembre per arzenti lavorati: 67 m. le qualle sic duí fornimenti da Cavallo si gi couto lo arzeno: a roson di duc. 5 1/2 la m. duc. 368 den. 50, e per fatura de quelli duc. 201. a rason de duc. 3, per m. per la doratura da cordo duc. 270, che sono in summa duc. 839 den. 50.“ 1489. eszterg. bevételi számad.

¹¹⁶⁾ „30. Decembro deli Arzenti in masa me stato lavorato in Creannizia duí fornimenti da Cavallo Bianco: neli quali gi ne marche sesanta due e piseti trentanove: i quali fornimenti sono consignati in la guardarobe del Revmo in mano a Thadeo di Lordi duc. 476 den. 29.“ 1489. eszterg. bevételi számad.

¹¹⁷⁾ Az 1487. esztergomi cselédség füzetési számadáskönyve.

csikról hiányzó bakok nélkülözésénél fogva, — nyeregből hajtottak.

A kocsik fényes külsejük daczára is azonban még a kezdetlegesség félreismerhetetlen nyomait viselték. Gazdagon megaranyozott állványaikról kólyaalakú keskeny ülő szekrényeik szíjas hintaruganyokon csüngtek, honnan régi kólya-kocsi, s egész mostanig fönmaradt hintó elnevezésük eredt. Kólyáik kívülről élénk színű szövetekkel, Hyppolit díszhintajaié vörös posztóval vonattak be ¹¹⁸⁾.

Ezen aranytól ragyogó, vörös fedelű járművek scofiumos vörös nyeregtakarókkal s tündöklő háموkkal ékesített hat szürke lótól lassú menetekben vontatva, a mellettük hosszant léptető scariátba öltözött, kopjájikon vörös lobogókat lengető lovagok és a szilaj paripákon száguldozó fulajtároktól kíséretelve, kétségkívül a képzeletre élénk hatást ébresztő méltóság-szerű, triumphalis látványt nyújtottak.

De ezen pompa fény alól másrésztől a legnagyobb hiányok rikitottak ki.

B. NYÁRY ALBERT.

¹¹⁸⁾ Hyppolit kocsijai között violaszínű födelűek is fordulnak elő „per bezza meza di panno paonazo : di pernize duc. 13 fatone una coperta da Caretta del Revmo.“ 1489. eszterg. kiad. számad. A kocsik belső bélését illetőleg az imént említett számadásokban e tételek fordulnak elő : „per tella rossa per fodrare una coperta da Caretta duc. 2 din. 50.“ „per peza una di tella azura duc. 2.“

Viszhangúl Botka Tivadarnak a vármegyékről írt közleményeire.

III.

Kemej vármegye és főesperesi kerület kiterjedése és határai.

Ezen vármegye s az erről nevezett főesperesi kerület is egyike azoknak, melyek régen feledékenységbe mentek, és melyeknek neve s emlékezete csak a történelemben maradt fenn. Hogy hol feküdt ezen vármegye és főesperesi kerület? az már ki van mutatva ¹⁾; csakis az iránt lehet kérdést támasztani, hogy mennyire terjedt ki ezen kerület, és mik voltak annak kiegészítő részei és határvonalai?

Botka Tivadar Névtelen jegyzőnk 57-ik fejezetére és a Váradi Regestrum 96-ik pontjára hivatkozva, azt állítja: hogy Kemej megye a Tisza bal partján az abádi révtől kezdve a Berettyó és sárréti mocsárokig benyúlt oda, hol a most Biharhoz tartozó Szercep és egykor Tiván és Tót nevű faluk feküdtek. E szerint t. irónk úgy vélekedik, hogy Szercep, Tiván és Tót nevű faluk egykor Kemej területéhez tartoztak, sőt a régi Kemej talán ezeknél még beljebb is benyúlt a mai Biharba; mert alább azt írja, hogy a régi Kemejnek egy része későbbben Szaboles és Bihar állományaihoz csatoltatott.

Azonban valamint Névtelen jegyzőnk, úgy a Váradi Regestrum említett pontja is csak mintegy jelzi, hogy hol feküdt Kemej megye; de abból annak kiterjedését vagy határait kimutatni nem lehet; mert Névtelen jegyzőnk ide vonatkozólag csak annyit ír: hogy Takson vezér Thonuzobának, Urkund atyjának, kitől a Tomaj-nemzetség származott, lakóföldet adott a kemeji részekben a Tiszáig, hol most az abádi rév vagon. „ . . . cui

¹⁾ „Magyar Tudományos Értekezés” I. köt. 240—247 l. és Bartakovics-Emlékkönyv. Eger, 1865. 75. l.

dux Tocsun dedit terram habitandi in partibus Kemej usque ad Thisciam, ubi nunc est portus Obad.“ A Várad Regestrum pontja említi ugyan Kemejjel együtt Tiván, Tót és Szerép nevű falukat is, de ebből még nem következik, hogy az említett faluk Kemej kiegészítő részeit vagy határvonalait képezték volna, — mivel e pontban Tiván és Tót nevű faluk meg vannak különböztetve Kemejtől. Ugyanis a kérdéses pont így szól: „Minister regis de villa Tiván, et de villa Tot, et tota provincia de Quemei vociferanti sunt coram Nicolao palatino comite contra fures etc.“ Én e pontot úgy értelmezem, hogy Tiván és Tót nevű faluk Kemej területén kívül eső és attól külön álló királyi birtokok voltak, s a királynak ottan lakó tisztje (minister regis), és az egész Kemej, mint megye (provincia) emeltek panaszt a nálor előtt a tolvajok vagy gonosztevők ellen. E szerint itt a minister regis-t és a provincia de Quemei-t meg kell egymástól különböztetni, mint a kik egymástól területileg is különböző panaszló feleket képviseltek; mert különben, ha Tiván és Tót nevű faluk Kemej megye területén fekszenek s ahhoz tartoznak vala: akkor tautologia vagy haszontalan szószaporítás lett volna azokat, mint panaszló feleket, külön megnevezni; mivel azon esetben azok, mint Kemej megyének kiegészítő részei, a tota provincia de Quemei kifejezésben úgy is benne foglaltattak volna. Azon körülmény tehát, hogy a fölhozott pont először említi Tiván és Tót nevű falukat, vagyis a királynak azokban lakó tisztjét, és azután folytatólag mondja: et tota provincia de Quemei vociferanti sunt,“ világosan mutatja, hogy a nevezett faluk Kemej területén kívül keresendők.

Hogy hol fektüdtek a kérdéses Tiván és Tót faluk? azt nehéz kinyomozni; de úgy látszik, hogy azok nem estek oly közel Szerép-hez, mint t. írónk vélekedik; mert Kis- és Nagy-Tóti nevű pusztá Bihar vármegyében Keresztszeg-Apáti mellett Nagy-Váradtól nyugotra 2½ mértföldnyire esik. Tóti nevű falu pedig ugyanazon megye keleti szélén Margita mellett fekszik. S így akármelyik vidéken nyomozzuk a kérdéses falukat, azok mind a két esetben távolabb estek Szeréptől.

De még az is nagy kérdés: hogy Kemej benyúlt-e egészen a Berettyón vagyis Sárréten túl fekvő Szerépig, s e falu csakugyan Kemej területéhez tartozott-e? Vélekedésem szerint e kérdésre tagadólag felelhetni. Igaz ugyan, hogy Szerépi a nevezett Regestrum idézett pontjában szintén említetik, mint olyan hely, melynek lakosai közül hárman tolvajságról vádoltattak és maguk igazolása végett Váradra a tűzpróba féle ítéletre idéztettek; de innét még nem következik, hogy a kérdéses hely Kemejhez tartozott legyen; mivel én úgy fogom föl és magyarázom ama pontot, vagyis az abban tárgyalt kérdést: hogy valamint a király tisztje, úgy Kemej megye is hatósága vagy bíraskodása alá nem tartozó s így területén kívül lakó gonosztevők ellen emelt panaszt a nádor előtt; mert különben Kemej — mint megyei hatóság — maga is elintézhette volna az ügyet. Sőt még azt is nehéz meghatározni, hogy vajjon ama gyűlés vagy nádori ítélőszék Kemejben tartatott-e vagy Biharban? Én úgy vélekedem, hogy Biharban volt e gyűlés vagy ítélőszék, s ott jelent meg, mint vádló, a király tisztje és Kemej megye képviselője, panaszt emelvén a biharmegyei gonosztevők ellen. De különben is — mint Névtelen jegyzőnk előadásából is kivehetni — Szerépi-Mén-Maróth tartományához s így Biharhoz tartozott ²⁾.

Tudom ugyan, hogy egy, a Tomaji és Szaloki nemzetség között 1284-ben kötött egyezményre vonatkozó és Fejér okmánytárában olvasható jegyzet a kemeji főesperességet illetőleg szintén azt tartja, hogy az a Tiszától Hortobágy és Szerépig terjedt, „Kemej vero diu fuit Archieaconatus Agriensis Dioecesis a Tibisco usque Hortobágy et Szerépi extensus.“ ³⁾ De ezt is csak úgy lehet és kell érteni, hogy a nevezett főesperesi kerület a Tiszától Hortobágy és Szerépi irányába terjedt; azonban sem Hortobágyot, sem Szerépiet nem foglalta magában, mert Hortobágy egy 1261-iki oklevél

²⁾ Szabó Károly: „Béla király Névtelen jegyzőjének könyve.“ Pest, 1860, 39. l. Podhradezky József Béla király Névtelen jegyzőjének idejekora. Budán, 1861. 249. l.

³⁾ Fejér Cod. Dipl. VII. 4. 190. l.

szerint Szabolcs vármegye területén esett ⁴⁾ s így a szabolcsi főesperesi kerülethez tartozott. Szerrep pedig, mint fölebb is érintém, Biharhoz tartozott annál is inkább, mert túl fekszik a Berettyón, mely Bihar vármegyének ezen a vidéken eleitől fogva határát képezte. Ezek szerint Tiván, Tót, és Szerrep nevű faluk, melyek Biharban fektüdtek, nem képezhették Kemej megye kiegészítő részeit vagy határvonalait.

De különben ha állana is, hogy Kemej a Tisza bal partján az abádi révtől kezdve Hortobágy- és Szerrepig terjedt s az ezek által körvonalozott területet magában foglalta, még azon esetben is egyoldalú és nem eléggé szabatos a fölhozott állítás és körvonalozás, mivel az Kemejnek csakis szélességi kiterjedését jelzi, holott sokkal nagyobb kiterjedése volt annak hosszában.

E megyének és főesperesi kerületnek valamint fekvését, úgy kiterjedését is sokkal biztosabban mutatja ki az 1332-ik évi pápai tized rovata (Regestrum Decimarum Papalium Sexennialium), mely elősorolja azon plébániákat vagy egyházközségeket, melyek ezen főesperesi kerületet képezték. Ezen tized rovata szerint e főesperesi kerület a Tisza balpartján Tisza-Szőllőstől Tisza-Szajolig vonult le, s a következő plébániákat vagy helységeket foglalta magában, ú. m: Tisza-Szőllős, Tisza-Derzs, Szent-Imre, Abád, Gyenda vagy Gyanda, Roff, Tisza-Beő, Fegyvernek, Bala, Szajol, mikhez járult még Tomaj, mely akkor apátság volt, ma puszta.

Meg kell azonban jegyeznünk, hogy e rovatban csak a plébániák vagyis a jelentékenyebb helyek vannak elősorolva; de ezeken kívül voltak e kerületben több kisebb falvak is, melyek fiókegyházakat képezvén, itt nincsenek megemlítve. S ezen rovatnak e részbeni hiányát pótolja egy későbbi korról szóló más egyházi tizedlajstrom. Ugyanis a kemeji főesperesség össze volt kapcsolva az egri éneklő kanonoki javadalommal (cantoratu) úgy, hogy mindig az éneklő kanonok (cantor) volt egy-

⁴⁾ Fejér Cod. Dipl. IV. 3. 41 l.

szersmind a kemeji főesperes ⁵⁾. És midőn a XV. század közepe táján, ezen főesperesség — mint egyházi méltóság — megszűnt, az egyházi tizedjog, mely e kerületben a főesperestet illette, megmaradt továbbra is az éneklő kanonok birtokában, s azon helyek, melyekből az éneklő kanonoknak e jogcímen tized járt, az egri káptalannak Liber Sancti Johannis című tized és más jövedelmei régi rovatában ekképen vannak elősorolva, ú. m: Fyred (Tisza-Füred, most mezőváros), Domaháza (most puszta), Tisza-Szöllős, Szent-Imre, Szent-György (most puszta), Igar, Nagy-Iván, Derzs, Csüt alias Chyer (most nem létezik), Abád, Tisza-Szalók, Taksony (most puszta), Thomaj (most puszta), Kún-Hegyes (most kún mezőváros), Hegyesbor (most puszta), Bánhalma (most puszta), Bura, Roff, Gyenda (most puszta), Tisza-Bő, Kenderes, Fegyvernek (hajdan népes mezőváros, most benépesített nagy puszta), Szakállós (most puszta), Thür-Pásztó (most puszta), Szent-Tamás (most puszta), Bala (hajdan mezőváros, most puszta), Bala-Szent-Miklós (most Török-Szent-Miklós mezőváros), Szajol, és Tisza-Püspöki.

Ezen helységeknek, vagyis az ezekből járó tizednek jegyzéke valamint egyfelől kiegészíti a pápai tized említett rovatát, úgy másrészt igen becses földirati adaléket szolgáltat ezen megye és kerület régi kiterjedése és határainak kijelölésére; mert habár megszűnt is a főesperesség, de fennmaradt a főesperestet illető tizedjog, mint ezen egyházi méltóság competentíája s élő bizonyossága, s az arról szóló lajstrom ezen egyházi jövedelem érdekében híven és hitelesen elősorolja azon helyeket, melyek a régi főesperesi kerülethez tartoztak, s e czímen az említett tized fizetésére kötelezve voltak.

Azt azonban nem vitatjuk, hogy Kemej megye egyedül az itt elősorolt helyekből állott volna; mert — mint t. írónk igen helyesen jegyzi meg — a régi Kemejnek egy része a kúnoknak osztatott ki (ő szerinte 1261- és 1271-iki évek előtt, szerintünk mindjárt 1240 táján), és pedig azon terület, mely a mai Madá-

⁵⁾ Magyar Tud. Értekező. I. köt. 247. l.

rástól Kardszag és Túr-Keve felé a Hortobágy és Berettyó folyó mentében vonul le, mely, úgy látszik, a kúnok oda telepedése előtt pusztaság és koronabirtok volt. Itt keletkezett azután Kolbászszerk nevű kerület, mely a törökök alatt elpusztulván és régi nevét megváltoztatván, a mai Nagy-Kún kerületet teszi. ⁶⁾

Ezen kúnoknak adott területen későbbben a következő helységek és plebániák alakultak, ú. m: Madaras, Asszony-szállás, Orgonda-Szent-Miklós, Hegyes (ma Kún-Hegyes), Kolbász-szeg, Kolbász-szállás, Kakat, Újszállás (ma Kis-Újszállás), Turgon-szállás, Márialaka, Kaba, Csorba és Nagy-Pó, melyek, mint plebániák a reformatió, és mint helységek a török uralom alatt elpusztulván, ma Madarast, Kún-Hegycst és Kis-Újszállást kivéve, mind puszták. Kakat pedig és Nagy-Pó ma nem is tartozik a Nagy-Kúnság területéhez.

Ezen helyek közül 1332-ben a pápai tized rovatában egy sem említették a kemeji főesperesség plebániái között; mert azon terület, melyen ezen helységek feküdtek, a kúnoknak adományoztatván, ezen megye és főesperesi kerület kebeléből kihalítottatott, s a kúnok kiváltságánál fogva valamint polgári, úgy egyházi tekintetben is külön kerületet alkotott; nemesak, hanem az egri egyházmegyétől is elszakítottatott, s az esztergomi érseki egyházmegyébe kebelezetett; mivel IV. Béla király alatt Róbert esztergomi érsek keresztelvén meg a kúnok vezéreit s főembereit, s ennek folytán maga és utódai részére a kúnok fölött főpásztori jogot nyervén, az azok által megszállott terület, a mai Kis és Nagy-Kúnság, az esztergomi egyházmegyéhez kapcsolattott ⁷⁾, és századokon át annak kiegészítő része volt, míg végre a XVII. század vége felé, a törökök kiűzetése után, az egyházmegyék újabb szervezése alkalmával, a Nagy-Kún kerület ismét az egri egyházmegyéhez visszakapcsolattott.

De habár az esztergomi egyházmegyéhez tartoztak is az

⁶⁾ Horváth Péter. Commentatio de Initiis ac Majorib. Jazygum et Cumanor. Pest, 1831. 230. l.

⁷⁾ Pray. Hierarchia Hung. I. 2. l.

elősorolt kún helységek vagy plebániák, a pápai tized rovatában ezen egyházmegye plebániái között sem említettek; mert habár megkereszteltettek is a kúnok vagy azoknak vezérei és főemberei IV. Béla király alatt, de az azután csakhamar hazánkba betört s azt végpusztulással fenyegető tatárok- vagy mongolokhoz csatlakozván, a pogányságba ismét visszaestek, s abban még azután is sokáig megmaradtak, s csak későbbben és lassanként tértek a keresztény hitre, és csak Nagy-Lajos király alatt 1348 táján lettek egészen keresztényekké, s így 1332-ben még egyházközségeket nem képezhettek ⁸⁾).

Föltűnő, hogy nagyobb részt kúnok szállítottak e vidékre; mert nemcsak IV. Béla király alatt telepítették ide kúnok, hanem úgy látszik, hogy Thonuzoba, Urkund atyja, a Tomaj-nemzetség törzsöke is, kinek Taksony vezér, Névtelen jegyzőnk előadása szerint, itt lakó földet adott, kún vezér volt, ki, mint Névtelen jegyzőnk írja, a besenyők földéről jött „de terra Bissenorum venit quidam miles de ducali progenie.“ A kún eredetre utal ezen vezér fiának Urkund az az Kún úr neve is. Ide vonatkozólag így ír Szabó Károly: „Föltűnő, hogy a besenyő főnök fia, Urkund (az az Kún úr) névet visel; mi ismét csak azt bizonyítja, hogy a bessenyő és kún név ugyanazon népfaj megjelölésére vegyesen használtatott.“ ⁹⁾ Véletlen történet vagy politikai számítás műve vagy eredménye volt-e, hogy ide valamint már Taksony vezér, úgy későbbben IV. Béla király alatt is kúnok telepítették, azt nehéz volna nyomozni.

Ezen kitérés után, a fölhozott adatok nyomán könnyen meghatározhatni a régi Kemej megye kiterjedését és körvonalozhatni annak határait: t. i. az Tisza-Füredtől a Tiszabal partján levonult a mai Török-Szent-Miklós- és Szajolig, és Nagy-Ivántól a Hortobágy és Berettyó jobb partján Karczag és Túr-Keve felé Túr-Pásztó, Kis- és Nagy-Pó pusztáig, s így keletről Hortobágy és Berettyó folyó, délről Túr-Pásztó, Csorba, Kis- és Nagy-Pó

⁸⁾ Égri Egyházmegyei Közlöny 1871. 5-ik sz. 34. l.

⁹⁾ Béla király Névtelen jegyzőjének könyve.

Szent-Tamás, Bala-Szent-Miklós (ma Török-Szent-Miklós) és Szajol, nyugotról a Tisza, északról Tisza-Füred, Igar és Nagy-Iván képezték annak határvonalait, úgy hogy Tür-Pásztó, Csorba, Kis- és Nagy-Pó, Szent-Tamás, Bala-Szent-Miklós és Szajol még Kemej megye területén estek, s azt elválasztották a mai Külső-Szólnoktól; Tisza-Füred, Igar és Nagy-Iván szinte e megye területén estek, s azt elválasztották Szabolestól. Ezen itt körvonalozott terület tette a régi Kemej vármegyét, mely kiterjedésénél fogva be is illett egy vármegyének.

Botka Tivadar azt állítja, hogy ezen megye álladéka-hoz tartoztak nemcsak azok a helyek, melyek a kemeji főesperességet képezték és a pápai tizedlajstromban ismételve meg vannak nevezve, hanem azok is, melyek a Tisza jobb partján a hevesi főesperesi kerületet a váci egyházmegyéhez számították.

De e megye nem nyúlt át a Tiszán, mely annak nyugotról természetes határát képezte. A Tiszán innen kezdődött Heves vármegye, mely Poroszlótól Tisza-Nána, és Nagy-körű helységek felé Fokoró és Ácsiszeg nevű pusztákig vonult egészen Szólnok alá. A Tisza jobb partján eső helyek valamint a pápai tized rovata szerint a hevesi főesperesi kerülethez tartoztak, úgy egyszersmind Heves vármegyének is kiegészítő részei voltak; mert — mint többször megjegyeztük és ismételve hangsúlyozzuk — a főesperesi kerületek vármegyék szerint levén fölállítva és beosztva, azoknak kijelölt területe és határai egyszersmind a vármegyék területét és határait is ki mutatják.

Különösnek találjuk és nem igen értjük t. ironknak azou fölhozott állítását, miszerint a Tisza jobb partján eső helyek a hevesi főesperesi kerületet a váci egyházmegyéhez számították. Mert ebből azt lehet kivenni, hogy a hevesi főesperesség vagy annak egy része a váci egyházmegyéhez tartozott; holott ezen főesperesi kerület eleitől fogva az egri egyházmegye kiegészítő része volt, s annak területén eső helyek közül egy sem tartozott a váci egyházmegyéhez. E tévedésbe t. ironkat talán éppen az én többször említett érteke-

zésem vitte, hol azt irám: hogy Külső-Szólnok vármegyének egyik fele, mely a Tiszán innen esik, a hevesi főesperesi kerülethez, egy része pedig a váci egyházmegyéhez tartozott. De itt el kell ismernem, hogy én is megtévedtem; mivel a tulajdonképeni Külső-Szólnok vármegye, a mint azt a következő cikkben ki fogjuk mutatni, egészen a váci egyházmegyéhez tartozott s annak egyik főesperesi kerületét alkotta, s annak semmi része sem tartozott a hevesi főesperességhez. E tévedésem onnét származott, hogy több Szólnokhoz közel eső helyek most Külső-Szólnok vármegyéhez számíttatnak, melyek hajdan Heves vármegyéhez tartoztak és ma is a hevesi főesperesi kerületben vannak, és én itt a régi földíratot vagy statusquot a mostanival föleseréltem vagy összetévesztettem.

Itt még egy másik tévedésemet is meg kell említenem, miszerint említett értekezésemben azt állítám, hogy a kemeji főesperesség Külső-Szólnok vármegyében fektűt; holott Kemej megye s az arról nevezett esperesség kezdetben Külső-Szólnok vármegyétől egészen különállott területet képezett, s attól Kis és Nagy-Pó, Szent-Tamás, Bala-Szent-Miklós és Szajol nevű helyek által volt elválasztva. De e tévedésem is az érintett földírat körülményből származott, miszerint ama helyek, melyek egykor az említett főesperesi kerületbe estek, ma Külső-Szólnok területéhez számíttatnak.

Végre t. irónk úgy vélekedik, hogy a mai Jász-kerület is egykor Kemejhez tartozott, s annak kiegészítő része volt; mivel azt írja, hogy Kemej megyének nagy része még 1261- és 1271-iki évek előtt a jászok- és kúnoknak osztatott ki települ.

De ha Kemej nem nyúlt által a Tiszán, a mint ezt föntebb kimutatók, a mai jász föld annál kevésbe tartozhatott Kemejhez; mert az ettől nemesak a Tisza, és Heves vármegyének a Tisza jobb partján egészen Szólnok alá lekanyaruló része által volt elválasztva, hanem jó nagy távolságra is esett. A mai Jász-kerület Heves és Pest vármegye területéből szakíttatott ki, a mint ezt nemesak annak fekvése mutatja, hanem több történelmi és földíratí nyomok is igazolni látszanak.

Ezzel, úgy hiszszük, eléggé körvonaloztuk Kemej régi területét, és kimutattuk, hogy az nem nyúlt által a Tiszán és

nem vonúlt be a mai Szabolcs és Bihar vármegyébe, mint t. irónk állítja, hanem azon területre szorítkozott, mely a Tisza, Hortobágy és Berettyó folyók között fekszik, és ezen folyók annak természetes határait képezték, melyek az említett vármegyéktől azt elválasztották.

BALÁSSY FERENCZ.

A Kállay-család levéltára.

A tudomány érdekében valódi szerencsének lehet nevezni azon körülményt, hogy az ősiség Magyarországon oly soká fennállott, mert a birtokos családok szükségét látták, hogy azon okmányokat, melyeken birtokaik jogzime alapszik, kiváló gondnal őrizték. Hozzájárul természetesen, hogy minden ilyen család kegyeletesen őrizte minden irományait, melyek őseik szereplésének emlékét a nemzet viszontagságos életében főtarták. Midőn az ősiség eltörültetett, a hazai történettudomány mezején új szellem kezdé magát érvényesíteni. Az alaposág, a critica lett a főtörekvés, és a történeti elbeszélés háttérbe szorult. Mindenki érezte, hogy ha embereket, korszakot híven, nem a subjectiv ábránd sugallata szerint jellemezni akarunk, arra mindenek előtt szükséges a közkeletű adatok éles bírálata, helyreigazítása, és új adatok összehalmozása, megrostálása, és földolgozása. A tudomány ezen követelésének fölismeréséből származott újabb korban azon buzgalom, mely a levéltárak átvizsgálásában, és okmányok kiadásában mutatkozik. Ha az ősiség előbb eltörültetik, mintsem hazánkban a történeti critica szelleme ébred: ki tudja, vajjon — a hasznossági szempont elesvén, — a kegyelet egymaga elég erős lett volna-e mindenütt, hogy a családok a levéltárak kincsét tovább is őrizték? vagy ha a történeti buvárlat komolyabb iránya, és azon meggyőződés, hogy ott meg nem állhatunk hol Pray és Katona abbanhagyták, hamarább fűlszínre vergődik, — midőn t. i. a levéltárak majdnem hozzáférhetetlenek voltak, — kérdés, vajjon ezen irány ápolás, éltető táplálék nélkül el nem sorvad-e legrövidebb idő alatt, mint az epedő mező jótékony eső nélkül?

Ismétlem tehát, hogy az ősiség eltörlésének, és a történeti critica újra- és elevenebb-támadásának összeesése történettudo-

mányunk érdekében nagy szerencse. Levéltárak, a történetírás éltető forrásainak bővében vagyunk Magyarországon, és örömmel és bámulattal szemléljük újabb korban azon kincseket, melyek itt — annyi kegyetlen pusztítás leviharzása után — kinálkoznak; kinálkoznak annak számára, ki azokat emelni, kiaknázni, földolgozni elég kitartással és munkabátorsággal bír.

A családi levéltárak közül hazánkban kétségekivül a Kállayaké a legelső rangúak közé tartozik; azt, hogy nem közönséges levéltárral lesz dolgom, már látása előtt is merhettem állítani, minthogy a család Nagy-Kállót (hol jelenleg a levéltár őriztetik) és környékét hihetőleg már a honfoglalás ideje óta bírja, legalább birtoklása minden okmányos emlékezetnél régiebb, és mert a nagy elterjedésű ősi család tagjai számtalanszor neveztetnek történeti emlékeinkben; és mert ezek — kivált a régiebb korban — a Maros és Tisza közti vidékre mutatnak, indítatva éreztem magamat ezen levéltár fölkeresésére, hogy arról bővebb tudomást szerezzek, a mit eddig csak töredékesen vagy épen nem ismertem.

A levéltár helyisége bolthajtásos nagy szoba, földszint a vármegyeház épületében. Szabolcs vármegye székhelye azelőtt Várdán volt, Nagy-Kállón pedig 1740. évben épült a vármegye háza, még pedig a Kállay-család által e célra ajándékozott telken, mihez csak azt a föltételt kötötte, hogy a családi levéltár őrizetére egy alkalmas helyiség épüljön, a mi meg is történnén, ezzel a család rendelkezik, mely mai nap a levéltárra nézve jogosultsággal bíró mintegy 40 férfi-tagból áll. A helyiségbe csak két vasajtón keresztül lehet jutni, a külső ajtó nagy lakattal és két igen mesterséges zárral van biztosítva, és azoknak fölnyitása, miután a velebánás módja évek során feledékenységbe ment és a rozsdá is megtette a magáét, elég bajt okozott.

Az okmányok két faalmáriomban vannak elhelyezve, de nem pusztán, hanem 49 födeles bádogszelenczében, melyek az okmányok nagysága szerint készítették. Ezen szelenczékben fekszenek időrendben és kellőleg csomagolva az okmányok, s az egyes szelenczékben tárgy szerint vannak összerakva, mint például a Nagy-Kállóra vonatkozó peres irományok mind együtt

vannak. Az őrizet ezen módja a lehető legnagyobb biztosságot nyújtja, mert a bádogszelenczék az okmányokat nemesak nedvesség, de egerek, molyok, sőt még por ellen is biztosítják.

Ilyen gondos őrizet alatt áll e levéltár a negyvenes évek, t. i. az 1848-ki korszakot megelőző idő óta, és az ellenőrzési zár jelenleg Kállay Miklós, Eduard és Ákos urak kezén van, kiknek mindegyike egy-egy kulcsot bír a vasajtóhoz, mely együttes megjelenésük nélkül meg nem nyílik.

Csak hogy megnyílik! Már Nagy Iván („Magyarország családai“ VI. köt. 40. lap) fölsohajt, bár lehetne már e levéltárt a történelem érdekében fölhasználni. De midőn ő azt írta, a levéltár nem volt egészen ismeretlen. Kutattak benne Kaprinay, Jászay, utóbb pedig Wenzel Gusztáv, a ki ott kétféle megfordult.

Mily gazdag ezen levéltár, kitetszik abból, hogy május 9-kétől 24-kéig a helyszínén naponkint 18 óráig legnagyobb erőmegfeszítéssel dolgoztam, így is többnyire csak azt másolhatván, a mi Temes, Torontál és Krassó vármegye történetére vonatkozik. Sok egyéb van még ott, a mi különösen érdekelt, mint a középkori geographiát fölvilágosító számtalan adat, a bajvívásokra vonatkozó okmányok stb., a minek boldogabb időig búcsút kellett mondanom. Hogy legszámosabbak azon okmányok, melyek Szabolcs vármegyét érdeklik, az természetes dolog, és noha Szabolcs vármegye levéltára, melyet szintén látogattam, figyelmet érdemel, minthogy okiratai már a XIV. században veszik kezdetüket, mégis méltán azt lehet mondani, hogy voltaképen a Kállay-levéltár tekinthető tartalma szerint Szabolcs vármegye történeti levéltarául. (A szabolcsi monographus itt és a leleszi convent levéltárában bőségben uszhat, valódi embarras des richesses). Ezek után gazdag történeti anyagot nyújt a Kállay-család levéltára Szatmár, Bereg, Ugocsa, Ung és Bihar vármegyék külön történelmére; azonban a dunántúli országrész e levéltárban ismeretlen, és a Bács megyei Madaras (Zsigmond korában) és Tolna megyei Szilágy nevű helységen kívül olyannyira nem említ semmit, mintha nem is létezett volna.

Az okmányok registrálva vannak 9 igen erős kötetű Re-

gestrumban. Ezek alapján az okmányok mennyiségét következőleg kellene föltennem:

I.	kötet.	Árpádkori okmányok	40 darab.		
II.	"	XIV. századbéli "	(e kötetet nem láttam).		
III.	"	1400 évtől 1417 évig	(971 db, és Appendix 35 db.)		
IV.	"	1418 " 1431 "	(681 " " " 13 "		
V.	"	1432 " 1498 "	(1432 " " " 90 "		
VI.	"	1499 " 1599 "	(601 " " " 41 "		
VII.	"	1600 " 1698 "	(908 " " " 64 "		
VIII.	"	1699 " 1735 "	(1380 " " " 52 "		
IX.	"	1736 " 1800 "	(e kötetet nem láttam).		

Az itt előszámlált okmányok tesznek 6308 dbot,
de hozzá volna adandó a II. és IX. kötet
tartalma; miután ezeket föl nem fődöz-
hettem, mérsékelt összevetéssel mindkét
kötetre számítok 1500 "

és így a Kállay-es. levéltára 7808 darab
registrált okmányból állana.

Az Appendixbe olyan darabok jöttek, melyek a regisztrálás
alkalmával az illető figyelmét kikerülték, vagy melyek eltéved-
vén, újra megtaláltattak, és azért az időrendből kimaradtak.

A Regestrum első négy kötetét írta Tisza-Eszláron Tus-
ná Pálffy Salamon, a Kállay-ház levéltárnoka, ki minden
praefatióját ezen szavakkal rekeszté be: „Haec dum scriberem
de erroribus nefors occurribilibus per me tanquam hominem et
non spiritum coelestem commissis, enixe efflagitans mihi ig-
nosei, emorior.“ Az első három kötetet 1788. évben írta meg, a ne-
gyediket 1790. évben. A következő három, t. i. az 5., 6. és 7. kötetet
megírta Szilágy-Sámsoni Vid László 1793. és 1794. években gróf
Kállay János biri jószágán. Ebből azt is látjuk, hogy a levéltár
koronkint hol tartatott. A XVIII. századot tartalmazó lajstrom
készítője magát meg sem nevezte, — ez tudományos munkának
nem is tartatott.

Itt azonban azt sem hallgathatom el, a mi szomorított.
Fájt t. i. azon tapasztalás, hogy a registrált okmányok nem kis
része hiányzik és bizonytalan időben eltűnt, a tudomány nem

kis veszteségére Gróf Kállay Jánosról a borítékokon többször az a megjegyzés fordul elő, hogy bizonyos följegyzett okmányokat 1793. évben Pestre vitt magával. Tudjuk azt is, hogy a jelen század negyedik tizedében Kállay Péter a levéltárt Pesten tartotta, meglehet, hogy a hiányzó okmányok nagy része akkor veszett el. Bizonyosan a veszteség más kort terheli, mint azt, mely oly lelkiismeretes örököt mutat föl, mint a mai. Halottunk emlegetni közérdekű okmányokat, ilyenek Kapisztrán János egy levele, melyben a szabolcsiakat buzdítja a törökök elleni hadjáratra; egy másikban Dózsa György, az 1514. évi népfölkelés vezére, szabolcsi főispánnak neveztetik; ismét egy kolosvári tanárnak valamelyik Kállayhoz intézett levele, kinek fia Hunyadi Mátyással ott iskolába járt. A tanár dicséri az ifjú Kállay haladását, és Mátyásról, a későbbi nagy királyról megjegyzi, hogy abból soha sem lesz jóra való ember, mert mindig madarászni jár. Mindezeknek nyomát nem találtam, eltűntek, bizonyosan olyas valaki által, ki nem annyira a tudományt, mint a curiosumokat, vagy a vásártárgyakat szerette.

A Regestrumok készítőire is neheztelnem kell; mert az intéző vármegye esetenként szereplő tisztjeit a kivonatokban igen ritkán emlegetik névszerint, és miután a hiányzó oklevelek többnyire tanúlmányaim és kutatásaim körébe esnek, azou kis vigasztól is elesem, mely egy jó kivonatban található.

A mint fõnn említém, a Regestrum első kötete 40 darab Árpádkori okmány kivonatát hozza. Ezen okmányok teljesen megvannak az első bádogszelenezésben. A legrégibb közte Alexander szabolcsi főispán Karászfaluban — mint az okmány írja 1010-ben — de helyesen 1210. évben kelt levele; következik II. András királynak egy 1223. évben kelt, és arany bullával ellátott adománylevele Domald spalatoi gróf és Cetinye urának javára. Ezen oklevelet már Katona közli „Historia critica“ V. kötet 421. lap „ex autographo,“ és utána Fejér „Codex diplom.“ III. köt. 402. lap, de egyik sem említi, hogy az eredeti a Kállay-család levéltárában található, és hogy arany bullával adatott ki. Hasonlóképp vagyunk IV. Béla királynak 1251. évi, szintén aranybullás levelével, melylyel a Subich-családnak Brebir vármegyét adományozza. Ezen adománylevelet is közli Katona VI.

köt. 153. lap és Fejér IV. 2. kötet 106. lap, de mint az eltorzított nevekből láthatni, nem az eredetiből, — melyet nem ismertek, és mely a Kállay-család levéltárában szép épségben megvan, — hanem Katona Lucius után, Fejér pedig Katona után. Több ezen-korbeli okmányoknak nincs évi keletje; különben a föntebbieken kívül van itt V. István királynak 4, Kún László királynak 12, Juan szabolcsi főispán 2, a váradi káptalan 5, az esztergomi és zágrábi káptalan, Tamás ugoecsi, Pál szatmári és bihari, Ubul sebesvári várnagy, Németi városának, J. (Jula, Jaxa, Joachim vagy János?) slavoniai bán egy-egy kiadványa, illetőleg jelentése. Elszórva még más szelenczékben is találtam öt eredeti Árpádkori okmányt, kettőt 1280. évből, a többit 1264., 1279., 1290 évekből, ide nem számítván az átiratokban előforduló arpadianumokat.

A XIV. századbéli okmányok többnyire hártýára irvák, és gyönyörűen vannak conserválva. Itt fölötte sok a nádori, országbírói és vármegyei kiadvány.

A következő században a prorogatoria et avocatoria (halasztó és megidéző) levelek gyakran fordulnak elő, és itt ezen levéltárnak egyik sajátosága tűnt föl előttem, melyet másutt nem vettem észre. Az ezen nemű levelek t. i. nemcsak egy példányban vannak meg, hanem sokszor megvan minden példány, mely a különféle feleknek egyenkint szólt, és személyüknek czimeztetett. Így az inquisitoriák közül megvannak azon példányok, melyek a vármegyéhez, valamint azok is, melyek a káptalanhoz intéztettek. Azoknak szövege, a czim változtatásán kívül, majdnem szóról-szóra azonos, de a fölemlített sajátosság az igazságszolgáltatási procedurát érdekesen földeríti.

E levéltárban találtam azt, a mit valaha találni már lemondtam. Kész voltam nagy összegbe fogadni, hogy a XVIII. század előtti korból Torontál vármegyei főispán nevét nem lehet fölmutatni. Itt torontáli főispánt fölfedeztem, a miből azon okulás származik, hogy negativ dolgokra esküdni bajos, valamint az, hogy nem mindig tanácsos angol szokásokat utánozni. Ezúttal saját magamnak fizetem meg a fogadási díjt, és lemondok azon következtetésekről, melyekre már hajlandó voltam egy torontáli főispán eddig teljes ismeretlen voltából. Két ok-

mányban nevezetik Vizközi Miklós, Benedek fia, Torontál vármegye főispánjának, mindkettő saját kiadványa 1444. évről. Vizközi Miklós azelőtt a megye alispánja volt, mikor? azt egyelőre meg nem lehet határozni, mert az illető oklevélnek évi keletje nincs. Mellesleg legyen megjegyezve, hogy 1406. évben Zsigmond és András, 1448. évben Dezerit és Juga voltak Torontál megyei alispánok. A főebbi 1444. év körül kelhetett Remeitei Himfy Imre Vizközi ¹⁾ Miklós, Benedek fiához és Báry Mihály, „Comitibus de Bechs,“ azaz becsei főispánoknak czimzett kérvénylevele, melynek csak másolatát találtam a levéltárban, és melyből tehát kitűnik, hogy torontáli és becsei főispán ugyanegy jelentésű. Ezen korban Buldre, azaz Beodra többnyire Beche vármegyében fekvőnek mondatik. Ilyen példák Magyarországnak diplomaticájában nem hallatlanok, mert 1348. évben Bihar vármegyét Várad vármegye neve alatt találjuk, 1272. évben pedig Dömötör magát Comes de Zathmár, Karazna et de Tylegd azaz szatmári, krasznai és bihari főispánnak nevezi.

Már egy másik helyen (a „M. Történelmi Tár“ VII. kötetében) kimutattam, hogy a temesi főispán régentén sok egyéb vármegyét tartott hatósága alatt. Ozorai Pipo például 1405. évben Temes, Csanád, Arad, Krassó és Keve vármegyék főispánjának nevezi magát; de egyetlen temesi főispán sem volt egyúttal torontáli főispán, a mi ezen megye szomszédságánál és a közélet kölesönös áthatásánál fogva föltűnő. A Kállay-levéltárból azonban kitűnik, hogy Temes vármegye sokkal élénkebb viszonyban állt Krassó vármegyével, mint Torontállal.

Sok érdekesebb lehetne még fölemlíteni az egyes talált okmányokról, de a soronkívüli és összefüggés nélküli közlésnek meg van a maga árnyoldala; különben is nem az okmányok tartalmát, hanem a levéltárt akartam ismertetni. Kedves kötelességem, hogy erre a szakértők figyelmét fölkérjem, és hogy köszönettel elismerjem, miszerint Kállay Ákos vendégszerető háza mindent elkövet, hogy a levéltári tanulmányozást lehetővé tegye és elősegítse.

Nem tartozik ugyan szorosban a tárgyhoz, de eszmelánczo-

¹⁾ Nem de Vizkuth, mint a másolat írja.

latnál fogva említendőnek találom, hogy Nagy Kállón, a régi Buznadadában a történettudomány egy másik forrása is létezik, melynek létrejötté kivált gr. Vécsey József Szabolcs megyei főispánnak köszönhető, de Józsa András úr, megyei főorvos és Kállay Ákos sógora is nagyon buzgó volt ez ügy érdekében. Érttem azon kő- és bronzkori emlékeket, melyek gyűjteménye a vármegyeház felső emeletében található. Ezen gyűjtemény tárgyai mind az utolsó évek folyamában Szabolcs vármegye területén ásattak ki, és sokszor oly meglepő szépek és becsesek, hogy bármelyik nagyhirű muzeum díszére válnának. Hogy ezen nyilatkozattal nem szépítgetek, hivatkozom Römer Flórisra, ki egy-két évvel azelőtt e régiségtárt megnézte.

Ime tehát a futó homok közepett két nevezetes forrás, mely távolabb vidékről is képes magához vonzani azokat, kik tudományos szomjukat oltani akarják. A levéltár már a Poros-Ladány lételét is túlélte, mely ma egészen elapadt.

PESTY FRIGYES.

Könyvismertetések, bírálatok.

VII.

Lazarus Freiherr von Schwendi oberster Feldhauptmann und Rath Kaiser Maximilian's II. Nach Original-Acten des k. k. Haus-, Hof- und Staats-Archives, der Archive der k. k. Ministerien des Inneren, der Finanzen und des Krieges. Von Wilhelm edlen von Jankó. Mit Schwendi's Bildniss. Wien, 1871. Braumüller. 8-adr. 212 lap. Ára 2 frt o. é.

Azon idegenszármazású férfiak között, kik, mióta I. Ferdinánd személyében az ausztriai ház sz. István trónját elfoglalta, hazánk politikai és hadi ügyeinek vezetését kezeikbe ragadták, kiváló hely illeti meg Schwendi Lázárt, bár szereplése Magyarországon alig tölt be három évet. A hadi tettek, melyek nevét történelmünk lapjain emlékeztetéssé teszik, nem voltak ismeretlenek eddig sem. Mindamellet Jankó úr, Bécs levéltáraiban tett nyomozásai által, nemcsak hőségének egyéniségét, hanem magyarországi hadjáratának részleteit is több tekintetben új világtításba helyezi. És a föntcizmzett mű, bár a mai történetírás igényeivel szemben fölötte kezdetleges álláspontot foglal el, figyelemreméltó közlésekben nem szegény.

Ezekből megtudjuk, hogy Schwendi régi nemes családnak sarja volt, s 1522-ben a hasonló nevű várban Vorarlbergben született. 1546-ban már V. Károly szolgálatában találjuk, kinek bizalmát nagy mértékben bírta, s ettől a schalmaldeni háborúban többféle, nem jelentéktelen politikai és katonai megbízásokat vett. 1552-ben a Metz visszaszerzését célzó hadjárat alkalmával uralkodójának közvetlen kíséretében volt. És az érdemeknek, melyeket itt szerzett, jutalmául a német birodalom lovagi rendjébe vétetett föl.

Midőn V. Károly birodalmának kormányát testvérére és fiára átruházva, a szent-justi magányba visszavonult, Schwendi II. Fülöp szolgálatába lépett és a Németalföldeken, a híres Egmont gróf hadosztályában mint ezredparancsnok, részt vett a francziák ellen viselt háborúban. És főleg St. Quintin és Grave-lingen mellett vívott ütközetekben vezéri képességeit és személyes vitézségét kitüntette.

I. Ferdinand sajnálattal látta a jeles hadfit idegen zászlók alatt vitézkedni. 1561-ben fölhívta őt, hogy ausztriai szolgálatba lépjen, és a cs. haditanács elnökévé szándékozott őt nevezni. A tárgyalások, melyeket ez iránt vele folytatott, nem vezettek eredményre. Három évvel utóbb (1564.), midőn Zápolya János Zsigmond a háborút megújította és a török is fenyegető állást foglalt el: a császár ismételte föl hívását. Schwendi hajandó volt ennek engedni és azon kérelemmel fordult II. Fülöphöz, hogy őt két évre elbocsássa. Ez azonban csak azon föltétel alatt kívánta teljesíteni kérelmét, ha magát kötelezi, hogy ezen két év tartama alatt is, ha kívántatik, visszatér a spanyol seregbe. Ferdinand reábirni igyekezett unokáját, hogy e követeleléstől elálljon. De ezen alkudozások közepette a császárt elérte a halál.

Utódja, Miksa sietett befejezni a tárgyalásokat. 1564. végén Schwendi már Bécsben volt. A Szepességben létező összes német hadak parancsnokává neveztetvén, az 1565-ki év első napján Eperjesre utazott, hogy tisztét átvegye. A körülmények, melyek között állását elfoglalta, mindenkifölött kedvezőtlenek voltak. Zápolya János Zsigmond a múlt évben jelentékeny előnyöket vívott ki. Szathmárt, Nagy-Bányát, Tokajt több más fontos helylyel megvette. És e mellett tartani lehetett attól, hogy a tavasz megnyíltával a török is actióba lép.

Ellenben a hadak, melyekkel Schwendi rendelkezett, csekély számúak voltak és körükben, mert roszul és hanyagül fizették s élmeztek, a fgyelem is roszt lábon állott. A magyar urak részéről sem számíthatott buzgó támogatásra, miután ezek roszt néven vették, hogy a hadi műveletek vezetése reá, idegenre, bízott. Schwendi, mihelyt a parancsnokságot átvette, sürően küldötte fölterjesztéseit Bécsbe, a bajok orvoslását, a hadak ren-

des fizetését és gyors szaporítását sürgetve. De be sem várva ezek elintézését és a tavasz megnyíltát, január utolsó napjaiban megkezdette a hadjáratot.

Hadaít Tokaj alá vezette, melynek falait február 4-én 33 ágyúból kezdette lövetni. A városnak csakhamar urává lön. De a vár erősen tartotta magát. Az első roham nem sikerült; az ostromlók soraiból hatszázan estek el. Szerencsésebb volt a második roham, február 11-én. A vár parancsnoka, Némethy is elesett, mire a 350-re leolvadt őrség, szabad elvonulás föltétele alatt, a várat föladta. Schwendi a pénztárban tizezer aranyat, a pinczéekben 4000 akó bort talált. Néhány nappal utóbb Szerencset, Szathmárt, Nagy Bányát és Erdődöt, részint maga, részint alvezérei megvették.

Zápolya, ezekről értesülvén, hajlandó lett békét kötni. Követeket küldött Schwendihez; késznek nyilatkozott a királyi czimről lemondani, Bihart Váráddal, Marmarost a sóbányákkal és Munkácsot átadni; sőt abban is megnyugodott, hogy ha fiörökös nélkül halna el, Erdély Magyarországhoz visszakapcsoltságék. Ezen föltételek alatt Schwendi márczius 13-án, szathmári táborában előleges egyezsége lépett az erdélyi biztosokkal. Azonban Zápolya csak időt akart nyerni. Bécsbe küldött követei a szathmári föltételekről hallani sem akartak. A békealkudozások fölbomlottak. A háború 1565. tavaszán megújult.

Schwendi Bécsből azon utasítást vette, hogy defensiv állást foglaljon el. Ez annál szükségesebb volt, mert most a rumeliai beglerbég, a budai és temesvári basák is Zápolyához csatlakoztak. Miután több helyet megvettek, Schwendi tábora ellen is támadást kíséreltek meg, de visszaverettek. Röviddel utóbb, september 13-án a temesvári basa fegyverszünetre lépett a tábornokkal, melynek értelmében Boros-Jenőt és Nagy-Bányát viszsaadta. Schwendi erre hadaival Kassa vidékére, téli szállásokra vonúlt.

Innen, 1566. elején nevezetes emlékiratot intézett Miksához. Czime: „Lazarus von Schwendi's Bedenken, was wider den Türken vorzunehmen, und wie man sich verhalten möchte“¹⁾. Teljes őszinteséggel föltárja a hadügyi viszonyok zavarteljes

¹⁾ Jankó ezt egész terjedelmében közli 53—67. lap.

állapotát, a véghelyek elhagyatottságát, a hadak csekély számát és fegyelmetlenségét. Nem titkolja el, hogy a magyar rendek körében a király iránti hangulat kedvezőtlen, mi a hadi műveletekre hátrányosan visszahat. Erre nézve tanácsolja a királynak, igyekezzék magának a rendeket lehetőleg lekötelezni. „Und dieweil — írja többi között — den Ungern ohnedisz das deutsche Regiment verdacht und verhaszt, so würde sich Euer Majestät, Sonder Zweifel aus kaiserlichem Gemüth und Verstand desto mehr aller kaiserlichen Erzeigung und Milde gegen ihnen befeissen und ihnen geniessen lassen; denn bereits ein Geschrei unter ihnen gehet, als ob Euer Majestät die Zeit her, weil sie regiret, keinen Ungern eine Gnad erzeigt habe; hergegen verheisst der Weyda jedermann goldene Berge und gibt auch was er vermag, das verursacht ihm einen grossen Beifall“¹⁾).

Az elhatalmasodott, régi bajok orvoslása mellett ajánlja Miksának, hogy a legközelebbi hadjáratban személyesen álljon seregeinek élére; hogy a nemesség általános személyes hadi kötelezettségét érvényesítse; hogy a sereg annyira szaporítsasék, miszerint támadólag is fölléphessen; hogy végre a sebesült és rokkant katonákról megfelelően gondoskodják. Általában ezen irat, mint Schwendinek egyéb jelentései és fölterjesztései is mély belátásról, kiváló képzettségről és lelkiismeretes nyíltságról tanúskodnak.

Ezalatt a tervezett hadjáratra nagymérvű előkészületek történtek; a német birodalom minden részéből jelentékeny pénzüsszegek és segélycsapatok érkeztek. Jankó számítása szerint az összes keresztény haderő a 200,000-et megközelítette és azon sereg, melyet az ellenség ellen lehetett vezetni, a 100,000-et meghaladta. Oly erő, melyhez hasonló a török háborúk korában soha sem állott a keresztény vezérek rendelkezésére. Mindazáltal a remények, melyeket chez Európa csatolt, — mint tudva van — meghívsúltak. A sereg tétlenségre volt kárhoztatva. Miksa, túlzott óvatossága folytán, elmulasztotta fölhasználni a kedvező időpontot és veszni engedte Szigetvárt, halhatatlan emlékü hősével.

¹⁾ 63. lap.

Jankó úr, midőn Zrínyi Miklós dicső haláláról említést tesz, — az olvasó nem csekély meglepetésére — alkalmat vett magának reflectálni azon „roszakaratú vádra“, melyet a „napjainkban szomorú hirre emelkedett izgató, Kossuth, nemrég II. Miksa kormányának tett,“ hogy Zrínyi Miklós utódjai irányában magát hálátlannak mutatta. E vádat eredeti kútforrások nyomán megezáfolni kívánja. Kiemeli, hogy 1569. márczius 10-én Zrínyi Györgynek „tekintettel a háborúban elesett atyja érdemeire,“ 8,000 forintot utalványoztatott. Továbbá megemlíti, hogy Zrínyi Miklós három leányának menyeközjére Miksa főrendű képviselőket küldött, kik mindegyiknek 300 forint értékű kapukat hoztak ajándéknak.

Azonban még Jankó úr sem hajlandó fölmenteni Miksát azon komolyabb vádtól, melyet más kortársai emeltek amiatt, hogy Szigetrár ostromát tétlenül, elestét bosszulatlanul nézte. Miksa indíttatva érezte magát hivatalos védíratot közrebocsátani: „Summarisch gemeiner Bericht, von dem anno 66 bis in das 67 verfloßenen hungarischen Kriegswesen wider den Erbfeind.“

Ezen szégyenteljes hadjáratban Schwend i még legtöbb tevékenységet fejtett ki. Juniusban kísérletet tett Husztot megölni, de ez nem sikerült. Ezután október elejéig, Miksa rendelete értelmében, kassai táborában vesztegelt. Midőn azonban János Zsigmond 16,000 ember élén Magyarországon megjelent és Tokajt ostrom alá vette, Schwendi ellene indult. De közeledésének hírére Zápalya visszavonult. Schwendi nem volt képes utolérni, de útközben Debreczennél egy tatár hadosztálylyal megütközött, s azt szétverte. Röviddel utóbb, Rimaszombat táján egy 4000 emberből álló török-tatár hadat megvert. Hétt zászló, gazdag zsákmány, számos foglyok voltak a diadal gyümölei.

Ugyanczen időtájban Schwendi értesülvén, hogy Bebek György János Zsigmond fölhívására hadaira csapást mérni készül: birtokait megszállotta és erősségeit szétrombolta. December végén Szá d v á r falai alá vonult és miután azokat tizenöt napon át hevesen lövette, Bebek György nejét a vár megadására kényszerítette. Innen M u n k á e s ellen indult, mely tizen napi ostrom után, február 22-én szintén capitulált. Most újabb

kísérletet kívánt tenni: Husztot megvenni. Azonban az előnyök, melyeket a törökök és Zápolya hadai kivívtak, arra indították Miksát, hogy Schwendit a Szepesség védelmére utasítsa, minél fogva Huszt ostromával fölhagyni kényszerült. Nem sokára ezután fegyverszünet, majd 1568-ban nyolcz évre béke kötöttet a törökökkel. Ennek folytán Schwendi hadvezéri pályája és magyarországi tevékenysége is végét érte. A későbbi évekből csak egy terjedelmes emlékirata illeti Magyarországot. Ez 1571. június 19-én kelt, és javaslatokat tartalmaz a Szepesség és a magyar véghelyek ügyében ¹⁾.

Schwendi ezalatt 1568-ban bárói rangra emeltetett és Miksa királytól ismételve jelentékeny összegeket nyert adományul. Ezen uralkodó kiváló tisztelettel és bizalommal viseltetett Schwendi iránt. Tanúskodnak erről Miksának levelei is, melyek között nagyérdékű az, melyben 1574. június 19-én a sz. Bertalan-éji méiszárlás és II. Fülöpnek németalföldi politikája fölött teljes őszinteséggel és erőteljesen fejezi ki kárhoztható itéletét. Ezen levél Miksa emelkedett szellemének és nemes szívének fényes bizonyítéka ²⁾.

¹⁾ Jankó közli 86—89. lap.

²⁾ Nem mulaszthatjuk el néhány helyét, legalább jegyzetben, idézni. „Leider — írja többi közt — auf dieser Welt dermassen zu geht, dass einer dabei wenig Lust und Ruhe hat; aber Wiederwärtigkeit, Untreu, Unchrbarkeit ist überall vollauf. Ja es wäre kein Wunder, dass einer bei diesem Wesen gar blitzblau und toll würde, davon viel zu schreiben wäre. So viel die unredliche That, so die Franzosen mit den Admiral und den Seinigen tyrannischer Weise erzigt haben, berührt, die kann ich gar nicht loben, und hab es mit herzlichen Leid vernommen, dass sich mein Tochtermann zu einem solchen schändlichen Blutbad hat bereden lassen. Doch weiss ich soviel, dass mehr andere Leute als er Selber regieren. . . . Wollte Gott er hätte mich um Rath gefragt. . . . Gott verzeihe denen, so daran schuldig. . . . Und ist in der Wahrheit nichts anderes, als wie Ihr vernünftig schreibt, dass Religionssachen nicht mit dem Schwerte gerichtet sein wollen und behandelt werden. Kein Ehrbarer, Gottesfürchtiger und Friedliebender wird anders sagen. . . . Was aber das niederländische Werk betrifft, das kann ich gleich so wenig loben. . . . Ich hätte es gern gut gesehen nicht so jämmerlich wären verderbt worden. . . . In Summe, Spanien und Frankreich machen es, wie Sie wollen, so werden Sie es gögen

Miksa alkalmat adott Schwendinek, hogy kitünő képességeit és tapasztalatait értékesítse. Az ő és utódjának is uralkodása alatt a hadügyre döntő befolyással bírt, míg 1584. május 12-én Kirehheimben a halál elragadta. Külföldi és hazai történetírók is következetesen protestánsnak mondták, sőt mint a protestantismus lelkes pártfogóját tüntették föl. Azonban a Jankó úr által használt okmányok kétségtelenné teszik, hogy a kath. egyházat, melyben született, el nem hagyta; sőt annak, mint alapítványai mutatják, lelkes híve volt. A föntebbi föltevésre hihetőleg azon körülmény szolgáltatott okot, hogy ő irataiban és magaviseletében türelmesnek bizonyította magát a protestánsok irányában.

Megemlíttjük még, hogy Schwendi nemcsak a kardot, hanem a tollat is szeretettel és ügyesen tudta forgatni. Több hadügyi dolgozata halála után nyomtatásban közrebocsáttatott. Némely kísérleteit a költészet terén Jankó, munkájának függelékében közli.

A mi Jankó úrnak ezen munkáját illeti, a mondottakból is kitétnik, hogy Bécs állami levéltáraiból számos beces adatokat tartalmaz. Azonban ezek földolgozásában igen szerencsétlen módort követett. A Schwendire vonatkozó okmányokat, részint egész terjedelmükben, részint rövid kivonatokban, egymás mellé állítja, a nélkül, hogy azokat egymás között és hősének egyéniségével benső összefüggésbe hozva, egységes egészet állítana elő. Egyes vonásokat nyújt, de nem adja az állapotoknak, eseményeknek és alakoknak képét. Előadása ezek után nehézkes, épen nem vonzó; irálya is gyarló. Sőt a fölhasznált okmányok értékéből is nem keveset von le azon körülmény, hogy az idézések hiányosak.

Bár Schwendi hadvezéri működésének színhelye Magyarország, szerző elmulasztotta magát a magyar viszonyokat és kűtföket tanulmányozni. Csak Fesslert és Engelt használta.

Gott den gerechten Richter verantworten müssen. Ich will, ob Gott will, für meine Person ehrbar, christlich, treu und aufrichtig handeln. Und wenn ich das thue, so bekümmere ich mich um diese böse und heillose Welt gar nicht.“ 94. lap.

Még annyi fáradságot sem vett magának, hogy magát a hely- és személynevek helyes leírására képestse. Így Szendröt „Zenderen“-nek, Kis-Várdát „Kisz-Verda“-nak írja. Továbbá olvasuk nála „Thurzó de Stellenfalva“ és „Drugeth de Hamona“ Bethlenfalva és Homonna helyet, stb. Vagy — a mi még föltünőbb — a G ö n e z helyett G ü n s t irt, mi Köszegek német neve.

Mindazáltal a munkát — többféle gyarlóságai mellett — a magyar történetíró haszonnal fogja olvasni. BUDAI.

VIII.

Essai historique sur les Colonies Belges, qui s'établirent en Hongrie et en Transylvanie pendant les onzième, douzième et treizième siècles. Ouvrage couronné par l'Académie royale de Belgique. Bruxelles. 1871.

Szélesebb körben ismeretes a föntnevezett munka, vagyis Borchgrave Emil úrnak: Történelmi tanulmánya a belga gyarmatokról, melyek Magyarországon és Erdélyben a XI., XII. és XIII-ik században alakultak. És e koszorús mű, tárgya és az író egyéniségénél fogva egyiránt méltó is arra, hogy a magyar történezszeret figyelemre méltassa. Szerzőt, — ki a helyszínére jött atyáinak telepítvényét nyomozni, elmosódott emlékét megmenteni és hazánkban két hónapot töltött, ki végtelen gyönyörrel tud a szép Erdélyre emlékezni, — úgy ismerik tudósaink és a vele érintkezők, mint a m a g y a r n é v tisztelőjét és nemzetünk rokonszenves barátját.

Az egész pályakoszorús mű hat fejezetből, előszóból, és a függelékül hozzácsatolt kis okmánytárból áll.

A bevezetésben szerző a hazája és nemzetünk közti ellenséges érintkezést beható tanulmány tárgyává tevén, külön cikket szentel azon helyzet ismertetésének, melyet letelepedett őseink Nyugat-Európa és így földieci ellenében is elfoglaltak. Majd a magyarok keresztyén hitre térésétől létesült békésebb viszonyokat fejtegeti, annyi tájékozottsággal és többnyire hibátlanul, mely csodálkozásunkat kelti föl, ha nem tudjuk, hogy a külföldi

kütfők mellett a hazai német és kisebb latin történelmi művek is rendelkezésére állottak, sőt élő történetbúváraink közül is nem egygyel tette magát érintkezésbe.

Szent-Istvánnak reform-intézményeit a következő iránypontok körül csoportosítja : Német hittérítők. Sűrűbb érintkezés Nyugat-Európával. Első bevándorlások. Földművelők és kézművesek. Zarándokok. Keresztesek. Magyarország, mint kelet felé Észak-Európa országútja. Hazánk népessége és az idegenek bevándorlásának szükségessége.

E saját fölfogással kezelt részletek honi kütfőkből merítve, mondanom sem kell, hogy adatainkat nem bővítik, de írója mégis lekötelezett bennünket, hogy az első Árpádok korát röviden vázolja, oly t érre irányozta nemzete tekintetét, mely az előtt bizonyára terra incognita.

Az első fejezet az „egervölgyi francia gyarmat“-ról szól. A munkának e része az, melyhez jó előre is sok reményt kötöttem. Azt hittem, új adatokat lelek benne és az egervölgyi francia-kérdést új oldalról ismertetve találom. Nagy részben csalódtam, mint csalódott szerző, ki maga is panaszra fakad, hogy e részben kutatásainak eredménye nem felelt meg vérmes reményeinek, és még csak a területnek sem tudott nyomára jönni, hol laktak keresett honosai, s annál kevésbé tudhatta ki szervezetüket és autonómiájuk részleteit, melynek kipuhatolására pedig mindent megtett, így az egeri érsek ő nagyméltóságának indítványára még a vatikáni levéltárban is nyomozott, bár eredménytelenül.

Szerző munkájának e része iránt talán kedvét is elveszté; innét a már fönnlevő adatokat sem használta föl mind, vagy legalább olyat is kihagyott, a mi véleményem szerint kulcsúl szolgálhat annak meghatározására, hogy Eger v ö l g y é n e k melyik részén kell keresnünk a nyomtalanul eltűnt gyarmatot. De ezalkalommal nem lépem át az ismertető szűk körét. Sokat várok e tekintetben bizonyos okmánytól, melynek czíme : „Conventus populi Gallici in valle agriensi,“ melyet Nagy Sándor úr, egeri ügyvéd, létezőnek állit s kinyomozására szives utánjárását följajánlotta.

Elvitázhatlan érdeme marad azonban szerzőnek, hogy az adatokat, melyeket használt, ki is meritette, hogy critice meghatározta e beköltözés idejét, melyre nézve annyira elágazott történéseink véleménye, hogy annak idejét majd I., majd IV. Béla korára tevék, és így, hogy az I. Endre alatt történt, nem volt eldöntve.

A mű többi négy fejezete a szepesi, batári és erdélyi gyarmatokat tárgyalja oly nagy tárgybőséggel és tájékozottsággal, hogy lehetetlen rá azok figyelmét föl nem hívni, a kiket e rész közelebről érdekelhet.

KANDRA KABOS.

T Á R C Z A.

— A Magyar Történelmi Társulat 1872-ik évi közgyűlése a junius havi választmányi üléssel kapcsolatosan, említett hó 6-kán, d. u. 4 órakor tartatott meg, Horváth Mihály elnöklete alatt.

A május havi határozat nem volt fölösleges: miután daczára a hirlapi figyelmeztetéseknek, a szabályszerű 40. szám helyett ezúttal is csak 25 tag jelent meg, közte 18 választmányi. Sokakat, úgy látszik, épen a gyűlés kezdetekor váratlanul leszakadt zápor gátolt a megjelenésben.

A gyűlés megnyittatván, miután a megelőző ülés jegyzőkönyve szokás szerint fölolvastatott és hitelessített: elnök a májusi határozat értelmében mindenekelőtt a választásokat tűzte ki napirendre. Titkár erre fölemlíté, hogy a választmány által újkor substituált pöntárnok, Balogh László úr oly lelkiismeretes pontossággal s buzgalommal viszi a társulat pénzügyeit, miként lehetetlen őt a közgyűlésnek megerősítés végett a legmelegebben nem ajánlani. E nézetet elnök is osztja, és indítványozza, hogy Balogh fölkiáltással választassék meg rendes pöntárnokká, — a mi azonnal meg is történt. Pöntárnok úr meghatva köszöné meg az irányában egyhangúlag nyilvánult bizalmat, s teljes buzgalmát és igyekezetét ajánlá föl hivatala folytatására. — Lelkes éljenek fogadták őt, mint a társulat megválasztott rendes pöntárnokát.

Ezután a választmány megújítása következett. Az ötvenegy választmányi tag közül az alapszabályok értelmében egyharmad, azaz 17, a Frankl Vilmos által ajánlott gyakorlati módozat szerint kisorsolotván, elnök a következők neveit húzá ki: Wenzel Gusztáv, Haán Lajos, Várady Gábor, gr. Eszterházy János, b. Nyáry Jenő, Szabó Károly, Torma Károly, Balássy Ferencz, Somhegyi Ferencz, Horvát Árpád, Supala Ferencz, Rónay Jácint, Doboczky Ignác, Pauer János, Kápolnai P. István, Szalay Ágoston, Szilágyi Sándor.

Mire a szavazás megkezdetvén, s a szavazó jegyek beadatván, Deák Farkas választmányi, s Kámánházy Béla és Nagy János évdíjas tagokból álló bizottság küldetett ki a szavazatok számbavételére s az eredmény megállapítására.

Míg e bizottság munkálatával elkészülne, — miután közgyűlés elé tartozó indítványa senkinek sem volt, — elnök választmányivá alakítá át az ülést, melynek tárgyai azután ezek valának:

Titkár fölolvassa Nyitra vármegye april 9-kén s folytatólag tartott közgyűléséből a társulathoz, a vidéki kirándulást illetőleg intézett meghívó levelét. — Az előzékeny meghívás hálás köszönettel fogadtatván, erről a t. megye közönsége átirattal értesítetteti fog, valamint arról is, hogy a társulat ez évi kirándulását, május 2-iki határozata értelmében, Szepesben tartandja, — azonban Nyitra vármegye kifejezett hazafias óhajlásának megfelelő, egyik közelebbi alkalommal a történelmi szempontból oly érdekes Nyitrát és környékét tüzend ki vidéki búvárlatai színhelyül.

A szepesi kirándulás idejére nézve határozatott, hogy a résztveendő tagok találkozása s e p t e m b e r 8 - k á n Kassán történjék, a hol másnap értekezlet fog tartatni, mely a helyi bizottságokat — tekintettel a megjelentek számarányára — megalakítandja. A bizottságok aztán még ezen nap útnak indulandnak kitűzött állomásaikra, melyeknek fobbikén, Lőcsén t. S v á b y F r i g y e s tagtárs úr, Szepes vármegye és a gr. Csáky-nemzetség levéltárnoka, választatott — Thaly Kálmán indítványára — a társulat szepességi megbizottjává, kivel is a titkár a szükséges előintézkedések fogzatba vétele végett érintkezésbe lépni utasított. A zárgyűlés s e p t e m b e r 16 - k á n leand, S a m a s s a J ó z s e f szepesi püspök ö mlga szíves meghívása szerint az ösrégi szepesi káptalanban, Szepesvár tövében. Ezen időhatárról ö mlga elve értesítetteti fog.

A zágrábi délszláv akadémia — a „Századok“ újabb füzetéiért cserében — „Rad“ című folyóirata XVIII-ik darabját és Bogisics „Pisani Zakoni“ című munkája I. füzetét küldi meg, — melyek történelmi közleményeinek ismertetésére Supala vál. tag kéretett föl. — Szintén Zágrábból a délszláv történelmi s régészeti egylet, a kölcsönös érintkezés szükségét élénken hangsúlyozó, barátságos szellemű átirat kíséretében saját és elnöke: Kukuljevics Iván történelmi kiadványaival kedveskedik a társulatnak, csereviszonyt kérve. — Az átirat hasonló előzékeny válaszzal fog viszonztatni, és a följajánlott érintkezés a csereviszony elfogadása által tetteg életbeléptettetni. A „Századok“ eddigi évfolyamai — a mennyiben még rendelkezésre állnak, — továbbá a Zichy-codex I. kötete azonnal megküldendők.

Tholdt József tagtárs úr Liptó-Selmeczről egy XVII-ik századi eredeti jegyzékkönyvet küld be a társulatnak, mely kézirat Liptó megye evang. egyházai történetére vonatkozólag tartalmaz tót, latin és német nyelvű följegyzésket, valamely ottani ág. hitv. paptól. — A szives adomány jegyzékkönyvileg és külön levélben tudatandó köszönettel fogadtatván, maga a könyv átvizsgálás végett Frankl Vilmos és Háán Lajos vál. tagoknak adatik ki.

Kámánházy Béla bemutatja Szolyáni György ungvári plébánusnak 1714-ben Kiss János egri vicariushoz egyházi és vallás-villongási ügyekben írott er. levelét, — mely Franklnak adatott ki fölhasználás végett.

Titkár következő új tagokat jelenti be: Tárkányi Béla egri kanonok urat, a Szent-István társulat aligazgatóját, eddigi évdíjas tagot, alapító tagúl. (Éljenzés). Továbbá Csánády György kir. táblai bírót Pesten, Lipp Vilmos prémontrei kanonok és főgymn. tanárt, a vas megyei régészeti egylet titkárát Szombathelyt, Májer Móricz plébánust Polányban (u. p. Város-Lőd), és Péchy Imre ref. főiskolai segédkönyvtárnokot Debreczenben, évdíjas tagokúl. Mindnyájan egyhangúlag megválasztattak.

Pesty Frigyes és Frankl Vilmos, mint a helyi monographiák tervrajzának megállapítása végett kiküldött bizottság tagjai, beadják egyeztetett véleményöket, — melyet a társulat magáévá tévén, közlönyében kinyomatni és az illetők figyelmébe ajánlani határozá. (L. jelen füzetünkben). A becses tervrajz nevezett összeállítói iránt jegyzékkönyvi elismerés fejeztetett ki.

E folyó ügyek után először

Balássy Ferencz értekezése Kemej vármegyéről olvastott föl, Frankl Vilmos által. (L. jelen füzetünkben).

Erre Nagy Imre terjesztett elő új adatokat a híres törökverő Thury Györgyről: hogyan lett palotai kapitánnyá? — Közölni fogjuk. Végre Thaly Kálmán ismertette Károlyi Sándor tábornok 1705, 1707 s 1710-ki hadi terveit, közülök az erdélyi hadműveleteket, Arad és Szeged ostromát s a Tót- és Horvátország ellen szándékolt hódító hadjáratot tartalmazó 1707-ikit föl is olvasván.

Thaly fölolvasása alatt jelent meg a teremben a szavazatszám-láló bizottság; — mire az értekezés befejeztével az ülés ismét közgyűléssé alakíttatván, Deák Farkas előterjeszté a szavazás eredményét, mely szerint a következő 17 társulati tag az igazgató választmány tag-jává megválasztott, ú. m.

Horvát Árpád, Supala Ferencz és Wenzel Gusztáv 25 szavat közül 24, gr. Eszterházy János, b. Nyáry Jenő, Szalay Ágoston és Szilágyi Sándor 23, Balássy Ferencz, Dobóczky Ignác és Szabó Károly 22, Haán Lajos 21, Rónay Jácint és Torma Károly 20, Tárkányi Béla (új tag) 19, Nátafalussy Kornél (új tag) 18, Pauer János 17, és Nagy János (új tag) 13 szavazattal.

Utánuk legtöbb szavazatot kaptak: Wlassics Gyula és Kápolnai P. István (9), Várady Gábor (8), Somhegyi Ferencz (6), Kámánházy Béla (5) stb.

A főntebbi választási eredményhez képest a Magyar Történelmi Társulat 1872—73-ik évi képvisellete és igazgatósága ekként áll:

Elnökség és tisztviselők. Elnökök: 1. gr. Mikó Imre, 2. Horváth Mihály, 3. Ipolyi Arnold. Titkár: Thaly Kálmán. Jegyző és ügyész: Pauer Gyula. Pénztárnok: Baloghy László.

Választmány. Balássy Ferencz, Botka Tivadar, Csaplár Benedek, Csengery Antal, Deák Farkas, Dobóczky Ignác, gr. Eszterházy János, Fabó András, Frankl Vilmos, Finály Henrik, Foltinyi János, Gyárfás István, Haán Lajos, Hajnik Imre, Henszlmann Imre, Hornyik János, Horvát Árpád, Hunfalvy János, Jakab Elek, Knauz Nándor, ifj. Kubinyi Ferencz, gr. Lázár Miklós, Lehoczky Tivadar, b. Mednyánszky Dénes, Nagy Imre, Nagy Iván, Nagy János, Nátafalussy Kornél, b. Nyáry Albert, b. Nyáry Jenő, b. Orbán Balázs, Pauer János, Pauer Gyula, Pesty Frigyes, Piry Czirjék, Révész Imre, Rómer

Flóris, Rónay Jácint, Simonyi Ernő, Supala Ferencz, Szabó Károly, Szalay Ágoston, Szilágyi Sándor, Tanárky Gedeon, Tárkányi Béla, Thaly Kálmán, Toldy Ferencz, Toldy István, Torma Károly, Véghely Dezső, Wenzel Gusztáv.

Kolozsvári állandó bizottság. Elnök: gr. Lázár Miklós; előadó: Szabó Károly; tagok: gr. Eszterházy János, Finály Henrik, Jakab Elek, Paget János, K. Papp Miklós, Sándor József, Torma Károly.

A választási eredmény kihirdetése után a közgyűlés berekesztett.

— **A m. tud. Akadémia** 1872-ik évi közgyűléseit múlt május hó 22—26. napjai közt tartotta. Ez alkalommal megválasztatott a II-ik osztályba rendes taggá Botka Tivadar levelező tag, ez általános tiszteletben részesülő jeles veterán tudós, ki 1828. óta működik irodalmunk terén. Az Akadémia a lankadatlan buzgalmű író e kitüntetése által rég megérdemlett elismerés adóját róttá le irányában. Levelező tagokká választottak: b. Nyáry Albert (egyhangúlag) és Balássy Ferencz, közlönyünknek e vasszorgalmú, derék munkatársai, kiknek akadémiai tagokká választatása fölött kétségkívül társulatunk minden tagja őszintén örvend, — továbbá Ladányi Gedeon, a magyar alkotmánytörténet avatott írója, Poor Antal e jeles aegyptiológ, és Fabricius Ferencz erdélyi szász okmánybúvár, kinck megválasztása a szász levéltárak féltékenyen őrzött kincseit ígérkezik a magyar történelem számára megnyitni. E szerint a II-ik osztály az idén öt történészszel, és csakis ezen öt új belföldi taggal, gyarapodott, a mi tudományágunk erősb képviselője érdekében — egyéb kényes természetű viszonyokat e helyütt nem érintve — mindenesetre örvendetes tény. — Az újon választott külföldi tagok közül megemlítjük Arnetet, a bécsi es. és kir. udv. titkor levéltár igazgatóját, Savoyai Jenő, Stahremberg Guido életrajzíróját és számos egyéb, hazánkra is vonatkozó történeti művek szerzőjét, s ugyanazon levéltár őrcit Bürk-et és Fiedlert, kik közül az utóbbi Vetésy és Klementnek, II. Rákóczi Ferencz fejedelem diplomatiái ügyvivőinck levelezéseit boesátá közre, legújabbban pedig Boesckay-kori correspondentiákat ajánlott föl Akadémiánknak. Worsce a hires dán archaeo-

log is — ki tavaly huzamos ideig tanulmányozá nemzeti múzeumunk őskori régiségeit — megválasztatott.

A 200. aranyos nagyjuttalom megosztatott Wenzel Gusztáv általános jogtörténete és Keleti Károly „Hazánk és Népe“ czimű, a legújabb népösszeírás alapján egybeállított statistikai munkája között, míg a Marczibányi-díj Hajnik Imre magyar közjogtörténete eddig megjelent részének íteltetett oda. Szorosan véve tehát, egyik sem historiai mű. Annál inkább körünkbe tartozik azonban Knauz Nándor kortani pályaműve, mely a hölgyalapítványból kitűzött díjat nyerte el. Ez utóbbi pályázatról az akadémiai főtítkár a következő jelentést tette közzé:

„A hölgy-alapítványból kitűzött kortani (chronologiai) pályakérdésre két pályamunka érkezett be.

A három bíráló egyértelmű nyilatkozata szerint, bár a két mű közül a kitűzött föladatnak teljesen egyik sem felel meg, mindkettő irodalmunkra nézve valódi nyereségnek tekinthető. Az I. számú (jeligéje: „In examine litterarum, debet attendi maxime datum litterarum“ Verbőczy) túlnyomólag a magyar középkori kortan kézikönyve, a nem-magyar tárgyakat röviden tárgyalja, sőt részben mellőzi, időszámítási szabályai nem mindig a legegyszerűbbek s az újabb, tabellák nélküli számításokat nem ismeri. Ámde a hazánkban a középkorban divatozott időszámítási sajátságokra tömérdek oklevél és 60, nagyrészt eddig ismeretlen naptár földolgozása által oly fényt vet, hogy általa az eddig úgyszólván teljesen elhanyagolt magyar kortan egyszer mindenkorra megállapítva van. Végre a régi naptárainkat és királyaink uralkodási korát ismertető fejezetek által a hazai történettudomány lényeges gyarapodást nyert. Míg ellenben hiányai és hézagai könnyen lesznek pótolhatók.

A II. számú pályamű (Jeligéje: „Nem fényleni, használni akarok művemmel“) inkább egyetemes kortan; a nem-magyar chronológiára nagyobb gondot fordít és az újabb időszámítási szabályokat is jobban ismeri, mint az előbbi. De a specialis hazai történeti szempontot úgyszólván teljesen elhanyagolja, minélfogva a magyar történetíró szükségleteinek és a pályakérdés igényeinek meg nem felel.

A bírálók többségének véleménye s a II. osztály ajánlata alapján a juttalom az I. számú pályamunkának íteltetett; úgy azonban, hogy mielőtt sajtó alá adatnék, hiányait a bírálók egyikének részletes fejte-

getései alapján, kipótolja s a befejezetlen 41. szakaszt kiegészítse. A II. számú pályamű dicséretes megemléítésre érdemesnek találtatott.

Fölbontatván az I. sz. pályamű jeligés levele, abból Knauz Nándor akad. I. tag neve tűnt ki. A II. sz. pályamű jeligés levele fölbontatlan őriztetik, s szerzője fölhivatik nyilatkozásra, kívánja-e annak fölbontását?

Kelt Pesten, stb.“

A május 26-ikán a díszteremben tartott közülés tárgyai közül mint történelmit kiemeljük Lorántffy Zsuzsánna életrajzát Szilágyi Sándortól, ki a kir. kamarai, és a vörösvári Rákóczi-levéltár újabban fölbúvárlott adatai nyomán igen vonzó s hű jellemképét állította össze történelmünk ezen egyik legkitünőbb hölgyének, találó vonásokkal ecsetelvén őt, mint szerető nőt, gondos, föláldozó anyát, nagylelkű fededelemasszonyt, hires gazdasszonyt, egyházak és iskolák, szegények jóltevőjét, — családjának dicsőséges időkben díszét, balszerencsében oszlopát, mindenkoron örlelkét és engesztelő angyalát. — Sajnos, hogy a közülést aránylag kevés és állhatatlan közönség látogatta. Mert napjainkban csak a politika érdekli és vonja el minden egyébtől a nagy tömeget; de hová jutunk ekkép? halad-e így művelődésünk?... Elvész az én népem, a mely tudomány nélkül való!

A nagygyűlések után a II. osztály június 10-ikén ülésezett. Először Szabó Károlynak, mint rendes tagnak székfoglaló értekezését olvasta föl Szilágyi Sándor. Az értekezés Péter és Aba Sámuel ellenkirályok villongásairól szól. A rendelkezés alatt álló kút-főknek — mint azt már Szabó Károlytól elvárjuk — széles ismeretével írott elbeszélő mű, mely a tárgyalt, különben közismeretű, eseményeket az eddigieknél szemlélhetőbb modorban s tán tüzetesebben is adja elő, — de csakis elbeszélés, holott sokan — köztük, megvalljuk, mi is — critical fejtegetéseket, jellemzéseket, megállapításokat, czáfolatokat és határozott eredmény-levonásokat vártunk volna az Árpád-kor oly szakavatott bűvárájától. Szabó jelen műve nem annyira önáll értekezés, mint inkább valamely nagyobb elbeszélő munkából kivett töredék benyomását tette reánk. Ilyszerű hatást vettünk észre a jelen volt tagokon és közönségen is, és ennek tulajdonítjuk, hogy a különben élénken tartott elbeszélő mű minden tetszésnyilvánulás nélkül hangzott el.

Annál élénkebb érdekeltséget költöttek Frankl Vilmos

előadásai, ki Szilágyi után ült a fölolvadó asztalhoz, s két pozitív eredményű leletnek esinos értekezésekké kerekített ismertetését terjesztette elő. Az egyik az 1514-iki pórlázadásnak Felső-Magyarországra kiterjedett, eddigelé merőben ismeretlen részleteit deríté föl, — míg a másik Mária királyné kedvelt udvari papja: a reformatió felé hajló Henckel Jánosnak, Rotterdami Erasmus barátjának életét vázolta. Mind a kettőt a Kassa városi levéltár oly nevezetes lýmbusának adatai alapján, melyek közt a kassaiaknak a fölkelt pórok főnökeivel, mint szintén Henckellel, ki 1526—28-ban kassai lelkészséget viselt, folytatott nagyérdékü levelezései is foglaltatnak. A kassai levéltár ezen elkárhoztatott, és senkitől nem vizsgált részére, mint olvasóink tudják, társulatunk tavalyi kirándulása alkalmával a mi okmánybúváraink lőnek először figyelmessé, ők kezdék meg átkutatását, mit aztán most Frankl folytatva, bukkant ama becses adatokra. Imé, vidéki kirándulásaink hasznos eredményei!

A pórlázadásról szóló jelentését Frankl barátunk folyóiratunk számára volt szives átengedni, és így legközelebb közlendjük azt. A Henckelre vonatkozó az akadémia „Értekezések“ közt látandó világot.

A történelmi bizottság legközelebbi üléséből megemlítjük annak főtárgyát; t. i. Thaly Kálmán előadá, hogy az immár lemásolt II. Rákóczi Ferencz-féle politikai és hadi levéltár utolsó szállítmányát Vas megyébe Vörösvárra visszavivén, ott a bizottság intentióihoz képest, gr. Erdődy István úr őmlga szives engedelméből a korábbi időkre vonatkozó nevezetesb történelmi okmányokat válogatta össze és hozta el magával az Akadémia számára, lemásoltatás végett. Ezek két részre oszlanak, úgymint I. külön borítékokban tartott díszokmányok 35 darab, 1552-től 1660-ig; köztük I. Ferdinánd erdélyi vajdasági diplomája Báthory Endre, Rudolf adománylevele az oppelni és ratibori herczegségekről Báthory Zsigmond számára, Bethlen Gábor szövetségi okmánya a cseh és morva rendekkel, I. Rákóczi György egyességelevele Brandenburgi Katalinnal, I. Rákóczi György szövetségelevele XIV. Lajos francia királylyal, ennek külügyministere Croissy marquis által aláírva; moldvai és havasalföldi vajdák üdvözlő és esdeklő iratai a Rákócziakhoz, János-Kázmér és Korybuth Mihály lengyel királyok eredeti levelei Lorántffy Zsuzsánnához és II. Rákóczi Györgyöz stb. II. 20. kisebb-nagyobb fasciculus a rendezetlen részből,

nevezetesen: két csomag Rákóczi Zsigmond, 18 pedig a két György uralkodására vonatkozó államiratok, és pedig becsesebbnél-becsesebbek; különösen I. Rákóczi Györgynek tömérdek sajátkezű conceptusa, utasításai külföldi ügynökeihez; Christina svéd királynénak, Oxenstierna svéd cancellárnak, Torstensonnak, Richelieu és Pázmány hibornokoknak Rákóczival folytatott levelezései, ennek atyja Zsigmond végéveiből s az ő ifjúságából egy diplomatai okmánytár, tömérdek correspondentia a linzi békekötés folyamára vonatkozólag, II. Rákóczi György összeköttetései a svédekkel, lengyelekkel, kozákokkal stb. stb. Szóval, egy egész áll a m i r a t t á r, melynek gazdagsága, jelentékenysége a jelenlevő bizottsági tagok mindnyáját meglepte. Thaly bemutatván ezen egész ládát megtöltő, úgyszólván mind eredeti iratokat, azokat a bizottságnak további rendelkezésére bocsátá.

Másolatásuk azonnal megkezdetni határozottatott, Szilágyi Sándornak — mint a Rákóczi Györgyök kora specialis bűváranak — fölügylete alatt.

A vármegyék történeti monographiájának tervrajza *).

I.

F o r r á s o k.

A) A megye határai között található levéltárak fölemlítése, különösen azoké, melyek a történetre anyagot szolgáltatnak; ilyenek a megyei, városi, püspöki, káptalani, hiteles helyi, kolostori, superintendensi, iskolai, községi, intézeti, magán családi stb. levéltárak és gyűjtemények.

Ezek közül részletesebben ismertetendők azok, melyek a vármegye történetére több anyagot szolgáltatnak. Ha a levéltár nemcsak az illető vármegye történetét fölvilágosítja, hanem tartalma egyébként becses, ismertetés adassék arra nézve, hogy a hazai történet micsoda korszakára, az ország mely vidékére nézve találatik benne leginkább anyag.

Kivánatos, ha nem is nélkülözhetlen, hogy a fontosabb levéltárak alkatrészei is elősoroltassanak, t. i. jegyzőkönyvek, birtokügyi oklevelek, levelezések, naplók, kiváltságok, országgyűlési tudósítások.

*) A „Magyar Történelmi Társulat“ által elfogadva és helytörténetiróink figyelmébe ajánlva. Szerk.

Főlemlítendő, hogy az illető okmányok micsoda korszaktól veszik kezdetüket, számszerint mennyiből áll a gyűjtemény, micsoda nyelven van írva stb.

A levéltár mikor és miként keletkezett, micsoda viszonyokon ment keresztül, micsoda állapotban van.

B) A vármegye határain kívül létező levéltárak, melyek a vármegye történetére jelentékenyebb anyagot szolgáltatnak, fontosságuk szerint elősorolandók. Ilyenek a budai kir. kamarai, a bécsi udvari kamarai és udvari cancelláriai levéltár; a magyar nemzeti muzeum, magyar akadémia és királyi egyetem levéltára és kéziratgyűjteménye Pesten, az országos levéltár Budán, a bécsi udvari könyvtár, a császári titkos levéltár stb. A káptalanok, püspökségek, hatóságok, családok stb. levéltárai.

C) Ismertetése azon önálló munkáknak vagy kisebb értekezéseknek, melyek a megye történetét tárgyalják vagy földerítik.

II.

A vármegye földrajzi és helyirati ismertetése.

Területe, hajdani és mostani határai.

Neve.

Hegyek.

Folyók, patakok, tavak, mocsárok, gyógyforrások.

Erdőségek.

Bányatelepek.

Lakott helyek. Itt elősorolandók betűsorban a megyében létező és létezett városok, falvak, várak, erődök, puszták, kijelölve azokat, melyek a megye jelenlegi határain kívül esnek. Mindenütt elmondandó az illető város, falu stb. részletes története.

Kitüntetendő a falvak, puszták stb. nevének legrégebb névalakja, és a mennyire lehet, adassék a név magyarázata. Ott, hol a falu stb. több névvel bir, mindegyik főlemlítendő. Elősorolandók a város, falu és puszta határában előforduló nevezetesebb helynevek.

III.

A vármegye kultörténete.

A vármegyei terület állapota a magyarok bejövetele előtt.

Mily emlékek és leletek szólnak az őslakókról?

A magyar hódítás története ezen vidéken. Mily változásokat idézett elő ezen esemény.

A vármegye területén lefolyt közérdekű események: háborúk, ütközetek, ostromok, táborozások, békealkuk, országgyűlések, koronázások, királyok látogatásai, utazásai.

IV.

A vármegye belső története, helyhatósági élete.

A megye kormányzati, közigazgatási, törvénykezési, közbiztonsági szervezetének és hatóságainak történeti kifejlődése.

A megyei és városi gyűlések szervezete, története.

Honvédelmi ügy, és

Adóügy története.

A megye lakóinak nemzetisége, s az e tekintetben idő folyamán történt változások.

A főispánok, alispánok, várparancsnokok, polgármesterek, főbírák és egyéb tisztviselők névsora, koruk pontos meghatározása.

Országgyűlési követek névsora és azoknak országgyűlési munkássága.

A népesség száma nemzetiség szerint.

V.

Egyházi és vallási állapotok.

A pogány korszak.

A kereszténység fejlődése.

A reformatió.

A római katolikus és görög-egyesült egyházak intézményei: püspökség, káptalan, kolostorok, lovagrendek, plebániák, templomok.

Az ágostai és helvét hitvallás koronkinti állapota, superintendentiák, lelkészségek.

A görög-keleti hitvallás viszonyai, állapota.

A zsidók régi és újabb viszonyai.

A népesség száma vallás szerint.

A püspökök, apátok, kanonokok, esperesek, plebánosok névsora.

Az utóbbiakat csak a régi korból.

VI.

Köz művelődési állapotok.

Főiskolák alapítása, története és hatása.

Növeldék (convictusok).

Népiskolák.

Leánynöveldék.

Köz- és magánkönyvtárak.

Nyomdák hajdan és most.

Színházak.

Festészet, szobrászat.

Zenészet.

Társaskörök, társasélet.

Egyletek.

Közjótékonyasági intézetek : kórházak, menházak, árvaházak, ápolók, nyugdíjintézetek.

Biztosítási intézetek.

Irodalom, Tudomány, hirlapirodalom, — tekintettel minden nyelvre.

A közélet kitünőségei.

A megyében született és működött írók életrajzai.

Néperkölcsök és szokások jellemzése. Népviselet.

Táplálkozási mód.

Élelmi szerek; ruházati, lakási árak most és régentén. Munkabérek.

A nép a szellemi életnek miféle ágai iránt mutat leginkább fogékonyságot és tehetséget?

Közérkölcsiség állapota. Bűnügyi viszonyok.

Régészeti emlékek.

Nevezetesebb épületek leírása.

VII.

Gazdaság, kereskedelem, ipar.

Közlekedési eszközök : országutak, folyók, csatornák, vasutak, távirdák, postaügy, gyorkocsizási vállalatok, hidak, kompok, révek, vámok.

Földművelés.

Marhatenyésztés.

Bányászat, erdészet.
 Malmok.
 Gyárak.
 Kisipar.
 Czébek.
 Kereskedés.
 Hitelviszonyok, bankok, takarékpénztárak.
 Vásárok.

VIII.

A birtokos családok.

A hol lehet, a családi nemzékrenddel (genealogiával).

IX.

Melléklendők.

Térképek, helyrajzok, föliratok, nevezetesebb várak, épületek rajzai. Tartalommutató.

X.

Okmánytár.

Minden monographiához járúljon egy teljes diplomatarium, avagy az okmányok teljes szövegű gyűjteménye.

A „Magyar Történelmi Társulat“ megbizásából egybeállították:

PESTY FRIGYES m. k.

DR. FRANKL VILMOS m. k.

— Egykorú jelentés a kassai citadella megvételéről, 1682. Budának török kézre kerültével az országnak két fővárosa lön: Pozsony és Kassa. Amattól a nyugoti, ettől az északkeleti vármegyék függöttek. Az alkotmány- és vallásháborúkban az utóbbi, Pozsonynál még jelentékenyebb szerepet játszott. Az események tanúsága szerint, az Erdély határaitól kiinduló mozgalmaknak célpontja rendszeren Kassa volt: ennek birtokától föltételezte a közvélemény Felső-Magyarország birhatását, a máramarosi Tiszától a Dunáig és Vágig. Bocskayi Bethlen Gábor s I. Rákóczi György innét intézték, mint hadászat, gócz-pontbúl, győzelmes hadjárataikat. E történelmi előzmények után Thököly Imrének is — midőn 1682. nyarán a fegyverszünettel a

békealkudozások eredménytelenül fölbomolván, a háború erélyesebb folytathatása végett a törökökkel szövetekezett — természetszerűen főfeladatává az vált: hogyan kerítse hatalmába Felső-Magyarország fővárosát?

E földadat azonban most nehezebbnek látszott, mint volt elődeinél. Ugyanis a császáriak, a múltakon okúlva: mihelyt a bujdosók támadása 1672-ben kitört, azon igyekeztek, hogy Kassa birtokát biztosítsák magoknak. E célból, mivelhogy a város erődítései már kissé elavultak: mindjárt 1673-ban elkezdetek építeni egy ettől egészen különálló, de közelségénél fogva a várost mégis védő s egyszersmind uraló erődöt, az ú. n. „Citadellát.“ (Föllegvárnak nem nevezhetjük, mert síkon, a főteza mai folytatásában feküdt, délkeletnek, a székesegyházzal szemben). Kettős célja vala: az ellenséget a várostól távol, s egyúttal ez utóbbit — ha akkor nagyobb részt protestáns lakói a fölkelőkhöz szítánának — féken tartani.

A kassai citadella, melyet a polgárórség kizárásával, német zsoldos had őrizett, a hadtudomány legújabb elméletei: *Vauban*-rendszere szerint épült. Szabályos öt-szöget képez vala, szögletein ugyanannyi, oldalvédelemre számított erős bástyával, melyeket vízzel telt árok övezett. A roppant falak a réstörő ágyúkkal, a földtetejü, boltozatos kazamáták a bombák ütésével és tűzveszélylyel bátran daczolhattak. *Szirmay András*, Thökölynek hajdan Eperjesen tanuló társa, most híve — ki a hadépítészetet oderai Frankfurtban kedvvel tanulá — Kassán, Kálmáncsay István országbírói ítélőmester cancelláriáján három évig laktában, maga előtt látta épülni s műértő szemmel vizsgálgatá a citadella erődítvényeit, — és észrevette, hogy nyugotról árka még 1682-ben sem volt elég mélyen kivájva. Jól megjelölé magának a helyet, — s most ajánlkozott Thökölynek a citadella elfoglalására. A „kurucz király“ kalandos lelke kapott az efféle merész vállalatokon, megengedé, és az *Szirmay* ügyes vezctése alatt sikerült is, — a németek nem kis bosszúságára. Mint ment végbe a meglepés? az alábbi, eddig ismeretlenül lappangott egykorú tudósítás előadja. *)

*) Szükségesnek találok megjegyezni, hogy a jelen tudósítás különböző attól, melyet maga *Szirmay Endre*, latin nyelven — de, mint tartalmából látszik, a miénknél valamivel később, már a városnak is kézrekerültekor — irt, s mely „*Accurata Descriptio Citadellae Cassoviensis suo ducto, Auspiciis autem*

„Vasárnap étszaka tizenkétszáz hajdúval s harmadfél-száz lovasal Kegyelmes Urunk ö Nagysága (Thököly Imre fejedelem) ordinantiájából Szilvás-Újfalutúl a táborról Semsey Pál (ónodi főkapitány) uram commendója alatt eljövén, virradtig Széplakon túl fél-mélfölddel egy erdőben érkeztünk, s ott is egész estig naplottunk, s onnan tegnapelőtt estve, rendbe vévén magunkat, Kassához éjfélt előtt tizenegy óra tájban érkeztünk; a gyalogságot az akasztófánál hadtuk harminczhét lábtóval együtt, a kit a naplásban csináltunk. Magunk a harmadfél-száz lovasal a téglaszinnél megállapodtunk, egész tizenkét óráig étszaka csendességben voltunk; — tizenkét óra után három fertályljal megizentük a gyalogságnak, hogy Isten segítségébül a lajtorjákkal együtt induljanak meg lassan, s lopják magokat a köfal alá, oda érkezvén, állétsák föl a lajtorjákat. Istennek kíváltképpen való áldásából a hold is béhomályosodott, a mi szerencsénkre, — annyéra, hogy a strázsák akkor vették észre a gyalogságot, mikor az árok partján jó formában való ostromláshoz hozzá készült volt: akkor kezdék szaporán mondani a Verdá?-t; de azokat is, mieltt elkezdték a lövést a gyalogjaink, mentést kilőtték a vártáló helyekből. Fele a gyalogságnak övig való vízben fölállétván a lajtorjákat, egymásután hágták a köfalt, — másfelől *) mi is lovasok néki sivalkodván, trombitát, sipot fútatván, s dobot veretvén, lármát csináltunk. Az szegény német mezítelen aluván — szokása szerint — még rendbe vette volna magát: félóra alatt, Istennek nagy csudájából általestünk rajta, s

Emerici Tököli intercepta“ cím alatt Kovachichnál: *Scriptores r. Hung. minores*, I. 306. l. közöltetik. S habár emez terjedelmesebb: a miénkben mégis, mely így, eredetileg magyar nyelven kelt, több oly részlet említettik, melyet Kovachichnál hiába keresünk; ekként, mint amannak érdekes kiegészítőjét, mellékdarabját, — s mint a leírt fontos hadi eseménynek új kútfőjét, érdemesnek találtuk közzé tenni. Bővebb magyarázatúl ide iktatjuk a citadella leírását Szirma y E n d r é től:

„Erat Citadella quinque angularis, ad normam modernam regulariter extracta; nec tormentis ab ingentem valli latitudinem, nec cuniculis ob fossatum aquosum, nec granatis ob casas armatas, nec igne ob fornicata aedificia, nec proditioni ob Caesareum, exclusis Civibus, praesidium facile obnoxia.“

(Az i. h.)

T. K.

*) Szirma y András tudósítása szerint, a város északi része felől.

elnyertük a kilencz esztendőüül fogvást építettett erős citadelláját ; kétszáz muskatélyosnál több nem lévén benne, kilenczvenig való rabot fogtunk, a többit mind levágtuk a tisztekkel együtt, — lovat, fegyvert s köntöst eleget nyertünk. Mihelt bément a gyalogság: mindgyarást megnyitotta a kaput, mi is osztán a kik voltunk lovasok, a mezőben strázsát hagyván, mind bémentünk, németet levágván, rabokat is egy házban zárván, a bástyákra, kapukra gyalogságot állétván: ezzel a jó hirrel Kegyelmes Urunkhoz ő Nagyságához postát bocsátottunk Szilvás-Újfaluhoz. Felfrökömozni *) akarván ő Nagysága postánk érkezésekor, örömeben csak abban hadta az ételt is, — könnyű haddal, az szekereket elhagyván, előljött, hogy jó rendben vehesse a dolgokat. Mihelt ideérkezett, városbélieknek a commendánssal együtt, protestálván mind Isten és világ előtt, ha meg nem adják a várost: maholnap megegyezvén a pogánynyal, minden gratia nélkül azoknak kezekben másoknak példájára ejti őket. A commendant is tréfának nem vélvén a dolgot, rendessen rescribált, megírván azt is, hogy úgy mint ma ide küldi emberét Urunkhoz, s az által a cathogorica resolutióját megizeni, — a minthogy éppen most, levelem elvégezésekor jött ki a német dobos a városból, a commendáns levelével; continentiájáról, tudom, Urunk ő Nagysága tudósítani fogja Kegyelmes Asszonyunkat (Zrínyi Ilonát) ő Nagyságát; még magam sem értettem, mivel jött? nindazonáltal, hiszem Istent, hogy a város is miénk lesz. Úgy a török sem jön erre a földre, hanem másfelé vinné el őket Urunk ő Nagysága. Fajgel (Péter, a későbbi kassai főparancsnok) uram útban vagy, holnap vagy holnapután megérkezik, — nagy, baromi erőnek írja lenni a török segítséget; a budai vezér is e héten megindult az egész hadaival együtt, az erdélyiek is hogy útban vadnak: tudom, jól tudja kegyelmed. Zrínyi János uram ő Nagysága holnap ide fog érkezni, mivel jő? — még nem tudhatni.

Ex Castris ad Citadellam positis, die 22. July 1682.“

Egykorú, aláíratlan másolat, a Rákóczi-Thököly-féle munkácsi levéltár maradványai között, a kir. kamara archivumában, Budán. Mint tartalmából látszik, Munkácsra szóló levélnek kelle lennie; valószínű, hogy Radics András ottani főkapitányhoz vala intézve.

Közli: THALY KÁLMÁN.

*) Így; bizonyosan fölöstökömozni = reggelizni helyett.

II. József császár és Katalin orosz czárnő.

El van ismerve, hogy kitűnő (uralkodó vagy más nagy szerepű) személyek levelezései nemcsak azok jellemzésére, hanem magára azon korszakbeli események és viszonyok fejlődésének megvilágosítására is fölötté fontos adatokat szolgáltatnak. E nézet ösztönözte Arneht Alfred lovagot, hogy a szerencsétlen Mária-Antoinette francia királynénak édes anyjával, Mária-Terézia királyasszonnyal, majd József és Lipót testvéreivel, — úgy utóbb Mária-Terézia királyasszony levelezéseit fiával, II. József császárral világ elé bocsássa. E szempontból keletkezett az előttünk fekvő következő című: „Joseph II. und Katharina von Russland.“ *Ihr Briefwechsel herausgegeben von Alfred Ritter von Arneht.* (Wien, 1869. 8-r. XXXIV. és 394. lap) levélgyűjtemény kiadása is, mely a két megnevezett uralkodó által irt, összesen nyolczvanhat (és hat darabon kívül teljesen ismeretlen) levelet foglal magában.

E nagybecsű levelezések azelőtt ő cs. kir. apost. Főlsége magánkönyvtárát díszítették és csak utóbb, épen Arnoth kérelmére jutottak a cs. kir. házi-, udvari- és állam-levéltárba, a hol őriztetnek jelenleg is.

II. József császárnak és Katalin czárnőnek előttünk fekvő levelezéseit a szorgalmas tudós Arneht szintén a jelölt levéltárból adá ki. Levelezési kiadásainak sora ezzel ismét nyert fontosságában, mert a mily magas történelmi becses bírnak József császár levelei, épen olyan mérvben fontos szempontból tekintendők a czárnő válaszai is.

József levelei, természetesen az eredetiek Oroszországba küldetvén, az udvari állami levéltárban csak hiteles másolatban találhatók, de ezek sem mind; a hiányzottak másolatait tehát — a mennyire lehetett — Arneht a pétervári és moszkvai levéltárakból igyekezett megszerezni, és amennyiben föltalálhatók voltak (mintegy huszat kivéve), meg is kapván: gyűjteményébe besorolá. Katalin czárnő levelei közül is négyöt hiányzik, — eltévedtek vagy elvesztek. Így állott össze Arneht ezen legújabb levélgyűjteménye.

E folyóirat korlátolt tere sem engedné, hogy e levélgyűjteménynek csak némileg bővebb vázlatos kimutatását is közöljük. Ez okból még a bevezető előszó sok becses pontját is mellőznünk kell. Csak annyit lehet és kell a legnagyobb rövidség mellett is megjelölnünk, hogy az első levél Katalin czárnőnek egy, 1774. évi eredeti leveléből áll, mely ellenkezőleg a következő egészen sajátkezűleg írottakkal, általa csupán alá van írva, és mely Lengyelország határkérdéseire vonatkozik.

Erre József császárnak még azon évben kelt válasza azért fontos, mert értesít azon szándékról, melylyel az osztrák udvar és kormánya Oroszországhoz közeledni és vele tartós szövetségre lépni buzgólkodott. Ez után csak hat év múlva, 1780-dik évben látszik a levelezés a két fejedelem között újra megindúlni; legalább a közbeeső évekről levelek az udvari- és állam-levéltárban nem találhatók. József császár útra készült Oroszországba, és ekkor újra fölfogá a levelezés megszakadt fonalát. Ez utazás célja — melyet József császár „Gróf Falkenstein“ név alatt tett — nem csupán a Katalin czárnővel teendő személyes ismeretség, hanem inkább — mint a közlött levelek kételkedni nem hagynak — az ausztriai és orosz államok közt kötendő szövetség volt. Mily és mennyi mellékrugó hozatott e célból mozgásba az udvari élet nem egy érdekes és szövevényes tervezetével együtt: láthatja az olvasó a közlött levelekből, melyek 1790. évi február 16-ig, tehát II. József halálát négy nappal megelőzőtt ideig terjednek. Ezeknek elolvasása úgy a történetirő, mint az államférfiú figyelmére egyiránt érdemes és tanulságos.

N. I.

— **Újabb községi pecsétek.** A „Századok“ april havi füzetében összeállított községi régi magyar pecsétek sorozatát ez alkalommal szerencsés vagyok hárommal, illetőleg 138-ról 141-re bővíthetni, úgymint:

1. Mező-Berény község (Békésben) pecsétje. A pecsét egy mostani 4 krajezáros nagyságú, pontozatokból álló körön belül ily fölirattal: M: BERENY HELYSEGE PETSETE 1708. Közepén jól vésett czímer foglal helyet. E czímeren középuött keresztbe folyam ömlik, mely alatt vörös mezőben szántóvas, — a kettéosztott felső mezőben pedig három búzakalász és egy szőlőfürt látható.

2. Szeghalom mezőváros (Békésben) pecsétje. Egy régi pengőkrajczáros nagyságú, két vonalból álló körön belül ilyen fölirattal:

SZEHALMI PECSET · 1711.

Közepén koronátlan paizsban két, egymástól elfordúlva levő hal.

3. Tápé község (Csongrádban) pecsétje; egy, a múlt század közepe táján — mint a tartalomból kivehető — kelt, különben év nélküli, s a tápéi községi előljárástól Szeged sz. kir. város tanácsához intézett levélen van e törelék pecsét, melyet Szluha Ágost t. tagtársunk a

szegedi városi titkos levéltár aktái közt fedezett föl. Alakja régi pengő-krajczáros nagyságot mutat, köriratából következő látszik:

TAPE(falu pees)ETI.

Továbbá kivethető ezen körirat alatt egy kis emelkedésen álló madár s e fölött pedig tisztán olvashatólag 1649. évszám. Végre

4. ide csatolom nevezetességénél és ritkaságánál fogva rajzban is — habár nem községi pecsét is — a békés-bánati ref. egyházmegye jelenleg használatban levő pecsétjét.

Körirata ez:

KÖRÖS : MAROS : KÖZI : SZ : TARSASÁG :
PECSETJE : 1701 †

Közepén csinos vésetű czifrázattal körítve egy könyvet, valószínűleg bibliát tartó karvasas kard, nap és félhold látható.

Lehetetlen ez alkalommal azon óhajtásnak kifejezést nem adni, hogy az ezen pecséttel élő s magát a történelmi igazság ellenére békés-bánati-nak nevező egyházmegye igen helyesen cselekednék, ha bánati nevét, melyet e század elején vett föl, mielőbb egy más czélszerűbb, és a történelmi igazságnak megfelelőbb elnevezéssel fölcserélni igyekeznék.

SZÉL FARKAS.

— **Főispánok névsora.** Kegyeletes szokása néhány megyének, hogy egy vagy más, a közügy iránt érdemesült főispánja arczképét gyűléstermében kifüggeszti. Azt hiszem, nem kevésbé volna kegyeletes tény, ha egyesek helyett a megyét valaha kormányzott minden főispán nevét a tanácsterembe gyűlt közönség emlékezetébe hoznók.

Ezt úgy vélném elérhetőnek, ha az illető vármegye főispánjainak névsora külön fölkért szakértők által időrend szerint összcállítatván, márványba vésetnék s a gyűlésterem falába illesztetnék; olyképen, mint pl. a pozsonyi székesegyházban az egykor ott megkoronázott királyok névjegyzéke.

Ezáltal kegyeletünket tanúsítanók a múlt férfiai iránt, míg a történetnek is áldoznánk. E mellett a költség sem volna sok, ha mindjárt a márványlapra megkívántató összegnek nem az illető mostani főispán bőkezűségéből vagy közadakozásból, hanem a vármegye házipénztárából kellene is fődöztetnie.

Ezen indítvány, „régí vármegyéink“-nek csak most bevezett szervezése alkalmából, tán nem időszerűtlen. MÁRKI SÁNDOR.

Ipolyi Arnoldnak a nemzeti muzeum képtára gyarapítására tett s általunk annak idején kiemelt nagybecsű műtörténelmi adományát a cultusminister következő irattal köszönte meg :

„Hazánk főpapsága régóta azon buzgó készsége által tüntette ki magát, melylyel a haza jó és balsorsában híven osztozva, a nemzeti művelődés előmozdítására bőkezűen áldozott. Elődjeinek nyomdokain indulva, Méltóságod nemesak a tudományokat igyekezett fáradhatlan irodalmi tevékenységével hathatósan előmozdítani, de bölcs figyelmét a művészetek hazánkban még kevésbé művelt történelmére is kiterjesztve, műtörténelmi tanulmányai közben sok fáradsággal és nem csekély költséggel gyűjtött középkori festményeinek hazánkban páratlan tárából hatvan válogatott művet a m. orsz. képtárnak adományozván, ezáltal országos képtárunkat, mely a művészetek újjábredését megelőző korból alig bír valamit fölmutatni, egy, a festészet történelmére különösen érdekes szakmával gazdagítani, a fővárosok műizlésben haladottabb közönségét pedig oly tanulságos élvben részesíteni méltóztatott, melytől Méltóságod nagylelkű adománya nélkül előreláthatólag még sokáig megfosztva marad.

„Midőn ezen gyűjteménynek „Ipolyi-képtár“ czíme alatt lehetőleg együttesen fölállítását s a képtár jegyzékébe is ily czím alatti foglalását egy sorban elrendelném, örvendő ragadom meg az alkalmat, Méltóságodnak ezen hazafiúi lelkesedés sugallta adományért legőszintébb elismerő köszönetemet kifejezni.“

— **Borsod vármegye közönsége** f. é. május hó 15-kén Miskolczon tartott közgyűléséből, külön átiratban is tudatott jegyzőkönyvi „hálás elismerést“ szavazott Thaly Kálmán honvédelmi ministeri osztálytanácsos és akadémiai tagnak, „azon hazafiúi szíves részvéteért és buzgó, önzetlen, fáradozásáért,“ melyet a törvényhatóságilag így megtisztelt történetbúvár, mint a pesti kir. törvényszék által föl-hívott szakértő, a borsodmegyei levéltárból Szalay Zsigmond által elidegenített nagyérdékű történelmi okmányok visszaszerzése körül sikerrel kifejtett.

E hálásan fogadott megtisztelő elismerésen kívül Thalyt a nevezett vármegyéből szintén legközelebb még egy más meglepetés érte.

Borsod 1848-iki főispánjának s 1861-ben képviselőjének, a köztisztelőtben élt érdemdús agg honfi, néhai id. Szathmári Király József úrnak hagyatékából, az elhunytnak végakarata szerint, egy művészeti tekintetben ritka becsű és történelmileg is érdekes ereklyét juttattak a t. örökösök az ő kezébe. Ez egy drágakövekkel kirakott, nagy szabású, gyönyörű filigrán művű aranyozott ezüstgomb, II. Rákóczi Ferenc utolsó magyar ruhájáról. A kibujdosó fejedelem ugyanis 1712. végén, XIV. Lajoshoz menendő, Danczkában hajóra ülven, véglegesen fölvette a francia ruhát, s ekkor levett utolsó magyar díszmentéje ezen egyik gombját vele volt hű apródja: Szathmári Király Ádám — kinek bujdosó korabeli nappalóját Thaly adta volt ki — elkéré szeretett uratól emlékül, s családi ereklyeképen unokájára, a nemrég elhunyt id. Sz. K. Józsefre hagyta. Ez még életében őseinek számos kuruczvilági levelezésével és egy Groisboisban Rákóczi által sajátkezűleg esztergályozott fadobozzal ajándékozta meg a nála Boldván 1868-ban megfordult Thaly Kálmánt, kinek kezeire azután, véghagyományilag, a most említett becses ereklyét is bízta.

— **Pesty Frigyes**, fáradhatlan szorgalmú jeles történésziünk a a Tisza-Duna, Maros és Erdély közti országrész monographiájának összeállításában bámulatos tevékenységet fejt ki. Legközelebb, május hó 8-kán, Nagy-Kállóba utazott c. czélből, s ott, az ősrégi Kállay családnak előtte szíves előzékenységgel megnyitott dúsgazdag levéltárában 16 napon át, úgyszólván, az éjszakákat is nappallá téve, oly megfeszített munkával dolgozott, hogy — miként első erdélyi kirándulása alkalmával, s tavaly ősszel Sztárán, — a szakadatlan irástól majdnem megmerevült, megbénult jobb karral jött haza; úgy, hogy ennek következtében orvosi tanács folytán, komoly fürdő-gyógymódot kellett kezdenie. Csakis ily túlfeszített munkássággal — mely Kállóban általános csodálkozást gerjesztett — sikerülhetett Pestynek a Kállayak archivumában az Árpád-, Anjou- és Zsigmond-féle korból tárgyára nézve fönnlévő összes okmányokat, szám szerint 250-et teljes szövegben lemásolni, s azonkívül mintegy 20 sűrű ívnyi regestákat készíteni, számtalan, eddig merőben ismeretlen okmányok adataiból. A legújabb okmány, melyet Pesty Kállóban másolt, 1453-ból való. Ottani búvárlatainak köszönjük jelen füzetünkben foglalt becses cikkét is.

Nevezett fáradhatlan búvárunk, még megdermedt karja jól helyre

sem állott, már ismét elkezdette a budai kamarai levéltárban kutatásait, és mivel a gr. Csáky-nemzettség archivumától nevezetes eredményeket vár: társulatunk idei kirándulásával e végre Lőcsére készül, s másutt is folytatandja ernyedetlen kutatásait. Adjon Isten minden megyének, vagy legalább minden országrésznek ily buzgó monographust, és Pestynknek erőt, hogy óriási kitartással, erőfeszítéssel felölelt nagy művét kívánsága szerint fejezhesse be!

— **Magyar levél Martinuzzitól.** Jeles hit- és történettudóunk Révész Imre, debreczeni „Figyelmező”-jének május-juniusi most megjelent füzetében Fráter (Martinuzzi) György váradi püspök és kir. kincstartónak egy magyar levelét közli, Sinay Miklós gyűjteményéből. A levél 1549-ben Váradon kelt és Kis-Kállai Lewkes Jánoshoz szól, törökökkel való viszonyokban, rabok szabadítása tárgyában. Révész becses egyháztörténelmi jegyzetekkel kíséri az érintett levelet *). — Ugyane füzetben Garády is közöl egy 1721-iki tanúvallatást, az egyházfalvi helv. hitv. templom Szelepesényi korabeli elfoglalása ügyében. Szóval, nincs Révész folyóiratának egyetlen füzete

*) Érdekesnek véljük a dalmát származású genialis bíbornoknak, ezen magyar Richelieunak jelen, eddig ismeretlen levelét közölni, már csak azért is, mert nemzetinyelvünkön van írva. A betűhíven másolt levél így hangzik:

„Kezenetennek utánna Ertem az te K.(egyelmed) levelybowl hogh az Palatitz Janos az te K. Jobbagyth el nem bochatta. Byzon nem ew tewle lewtt ez az dolog merth ew maga itt Waradon Betegh volt es itt fekewth hanem az Zolgaytol eseth. Im meg hattam neky, hogh mindyarasth el Bochassak.

Tawabba im Irtam az Buday Bassának az K. Jobbagy felewł. kyketh Tholnan megh tartottak, kyth te K. kwldettem; Azert myndyarasth kwlgye te K. az Bassa levelyth az Vas Lázló levelyvel ewzve. Vas Lázlonak megh irtam én Vas Lazlonak hogh az leveleth myngyayarasth Bwdara kwlgye, es ki zabadychon az te K. Jobbagy az salus Conductost is ky zerizze az Thoryaknak es Varsaniaknak, hogh Zabadon jarhassanak Egyebben is valamyben te K. hoszam byzyk myndenben segyitseggel lyzek. Isten tarchon megh. Ez lewel kewlt Varadon Zent Ersebeth nap utan való pinteken Ezer ewthzaz negywen kylencz Esztendőben.

Frater Gewrgy Waradi Pyspek
és Kinchtarto etc.“

Külczim: „Egregio Domino Joanni Lewkes de Kys Kállo, fratri nobis charissimo.“

(Az eredetiből másolta Sinay Miklós).

sem, melyben történelmi, különösen egyháztörténelmi adalékokkal ne találkozoznánk.

— **Pauer János** akadémiai tag, cz. püspök és székes-fehérvári kanonok úr, társulatunk alapító és vál. tagja, — kinek háza a tudományok s műemlékek muzeunául szolgál — hazánkban páratlan incunabula (XV. és XVI-ik századi nyomtatványok) gyűjteménnyel bír, melyben a legkritkább és legdíszesebb példányok föllelhetők, s némelyikben történelmileg becses kézirati bejegyzések is foglaltatnak. Gyönyörű könyvtára, néhány darab igazi remek művü műtárgya, példás rendben tartott nagyszámú másolatai és eredeti okmányai mellett ritka szakavatottsággal s fölülmúlhatlan előzékenységgel ismerteti meg és magyarázza mind e kincseit, különösen évtizedek óta rendszeresen gyűjtött incunabulumait a tudós főpap, — ha a tudományok iránt érdeklődő látogatója van. Valódi szellemi élvezettel győződött meg erről maga e füzetek szerkesztője, midőn közelebről, a vendégszerető püspök úr által — a gr. Sziluhá-család levéltárából ő maga szives közvetítése folytán kieszközölt Rákóczi-kori okmányok tanulmányozása végett — Székes-Fehérvárra meghivatva, ott házánál egy feledhetlen napot töltött.

Csak a tudományok iránti szeretet és hála adóját hiszszük némileg leróhatni, midőn Pauer ő maga nagybecsű gyűjteményeiről füzetekben megemlékezünk.

— **Zsilinszky Mihály**, az olvasóink által is dicséretesen ismert író, főiskolai tanár és könyvtárnok Szarvason, ezen alföldi mezőváros történelmének és jelen viszonyainak leírására nyit előfizetést. Zsilinszky e célra már évek óta nem csekély fáradsággal gyűjtött adatokat, helyben úgy, mint a környékbeli levéltárakban; s bár művének bővebb része Szarvas épen most másfél százados újjáalakítási korára (1722 — 1872.) esik, — ki fog az terjeszkedni a város régibb múltjára, különösen a török pusztítások korszakára is, mely a régi Szarvasat megsemmisíté. A 10 — 12 ívre terjedendő mű magyar és tót kiadásban jelenend meg egyszerre, az ottani vegyes nyelvű lakosság kedvéért. Előfizetési ára — mely a szerzőhöz küldendő — a közönséges kiadásnak csak 1 frt, a képekkel illusztrált díszkiadásé 2 frt. — Melegen ajánljuk t. irótársunk ezen, ajánlatra valóban méltó vállalatát.

— **Csongrád vármegye monographiája**, mint nekünk írják, szintén készülöben van. Szél Farkas úr, e megyének az irodalom

terén is ismert nevű főjegyzője, s társulatunk munkás tagja, vállalkozott e szép foladatra. Nevezett t. tagtársunk már nemcsak Csongrád és a szomszéd megyék, Szeged és Hód-Mező-Vásárhely városok és az itteni reform. egyház levéltárait átkutatta, de Waltherr Imre t. tagtársunk szivességéből, ennek a gr. Károlyiak archívumából vett beceses okmánymásolatait is használhatta; — mielőtt azonban műve összeállításához fogna, — igen helyesen — még a kir. kamara központi levéltárában szándékozik búvárkodni.

Ugyancsak Szél Farkasnál az 1753-iki Bujdosó-, Törő-, Pethőfele alföldi népzendülés története is befejezés alatt van, a Csongrád megyei és h.-m.-vásárhelyi levéltárak eredeti okmányai után átdolgozva.

— „**Nova Posoniensia.**“ A „Reform“ junius 2-iki számában hazánk legelső hirlapgyűjtője Szinnyey József úr érdekes tárczacikket közölvén a hazai hirlapirodalom keletkezése- és jelenéről, megemlíti, hogy a Bél Mátyás által Pozsonyban 1721-ben alapított, de a salvatori jezsuiták kezén 1722-ben csakhamar megszűnt hazai első rendes hirlap, a „**Nova Posoniensia**“ példányai végkép elvesztek; a pozsonyi ev. lyeum könyvtárában egykor létezett két szám is eltűnt már, — úgy hogy Szinnyey Pozsonyban 16 évi lakása alatt mind hiába nyomozódott e hirlap után: közkönyvtárakban, antiquariusoknál, magánosoknál, — nem sikerült csak egyetlen számot is föltalálhatnia.

Mi örvendve tudathatjuk a t. gyűjtő úrral, hogy a „**Nova Posoniensia**“-ból 1721-ből 19, és 1722-ből 34 számnak birtokában vagyunk, s azonkívül még 7 számunk kétszeresen van meg. Ezen latin nyelvű újság hetenként jelent meg, 4-ed rétbén, duplán hasábozott négy oldalon. Folyószámai nem voltak, csak az év és nap kelteztetett homlokán, melyet ékes vignet díszít, közepén szárnyas nemtővel, mely jobb kezét kétfejű sasos-, balját magyar címeres paizsra nyúgosztja. 1722. július 29-kén azonban — tán a szerkesztő-változáskor — e vignet eltűnik, helyére egy puszta nagy kétfejű sas jön, testén a magyar címerrel, — különben alak, betűk, lapszámozás a régi. A szerkesztés ügyesnek mondható: mert a tartalom élénk és változatos. Elöl rendszerint külföldi tudósítások jönnek: Párisból, Londonból, Rómából, Berlinből, Drezdából, Lipsceből, Regensburgból stb.; azután bécsi, végre hazai, különösen legvégül pozsonyi közlemények. Ez utóbbiak sokszor az országgyűlési commissiókról, vármegyei ülésekről stb. valóban nem érdektelenek a történézre nézve sem. Még közlekedési és kereskedelmi

hírek is foglaltatnak a lapban, — sőt az 1722. jul. 29-iki sz. végén két újon megjelent könyv is ajánltatik, föltűnő, cicero-betűkkel. (Az egyik: „Anacephalaeosis seu brevis res Diplomatica Constantiniani Heracliani primi Ordinis S. Georgii,“ VI, Károly császárnak szentelve; a másik magyar nyelvű munka: „Tisztelendő Péter Szent-Ágoston szerzetheli Laurentius Lelki Viadalma“, egy névtelen ferenczes atyától fordítva). Ugyane szám végén a nyomdász fölkéri az előfizetőket („Lectores Patronosque“), hogy jövőre a lap árát (évenként 5 frt) félévenként előre küldenék be, s eddigi hátralékaikat fizetnék ki, mert sokan még tartozásban vannak.

A „Nova Posoniensia“ birtokunkban levő számai a következők: 1721-ből: julius 30; augustus 13, 20, 27; september 10, 17, 24; october 15, 22, 29; november 5, 12, 19, 26; december 3, 10, 17, 24 és 31. — 1722-ből: január 7, 14, 21, 28; február 4, 11, 18; martius 4, 11, 18; april 1, 8, 15, 22, 29; május 6, 13, 20, 27; junius 3, 10, 17, 24; julius 1, 8, 15, 22, 29; augustus 5, 12, 19, 26; september 3 és 10. Összesen 53 szám, 7 duplán = 60. E duplumokat cserében más, reánk nézve érdekesekért szívesen átengedjük.

Megjegyezzük még, hogy az általunk egykor a dunántúli történetkedvelők egyik összejövetelén, s a „Vasárnapi Újság“-ban ismertett kurucz hirlapokra („Mercurius Veridicus ex Hungaria“), melyeket Szinnyey úr utánunk szintén fölemlítt, — azóta újabb adatokat leltünk, melyeknek is keletkeztéről stb. önálló czikkkel fogunk a „Századok“ t. olvasóinak kedveskedni, mihelyt időt szakíthatunk reá. Annyit azonban előre is megsúghatunk, hogy a legelső rendes hazai hirlap megindítását — állandó szerkesztőséggel — Rákóczinak egyik híres tábornagya: gróf Eszterházy Antal (elhúnyt Rodostóban 1722.) indítványozá, Kassán, 1705. april 14-én.

Th. K.

— Helyreigazítás a „Keve vármegye emléke“ című cikkhez. L. „Századok“ III. füzet, 151. lap. Taras nevű helység csakugyan létezik a mai Kumánd-tól egy órányira délre, Csuróg, Elemér s Kumánd között. V. Ö. Vályi András „Magy. Ország leírása“ III. 459. l. A lakosok gör.-keleti vallású szerbek. A helység a kincstár tulajdona. 161. lap. 6. jegyzet. Bálványos vagy Kapufa is létezik, s ma Bálvánistje vagy Bavanistie nevű szerb község, lakosainak száma fölülmúlja Kubinéit, melytől csak egy órányira fekszik, így tehát kétségtelenül Keve város birtoka lehetett.

IVÁNFI EDE.

— **Vegyes közlések.** A „Nagy-Várad“ című derék helyi hírlap május 15-iki száma közli a „Bihar vármegyei régészeti és történelmi egyesület“ alapszabályait, melyeknek kidolgozásánál társulatunk alapszabályai szolgáltak mintául. Az egyesületet az elnök és alelnök, a titkár, a régiségtári őr, a pénztárnok, ügyész és 12 tagból álló választmány képviselik; alapító taggá 50 frt alapítvánnyal, rendes taggá 3 frt évdíjjal 3 évi kötelezettség mellett, pártoló taggá évenként 1 frt befizetéssel mindenki lehet. Tiszteleti tagok is választatnak. Székhely Nagy-Várad. — Május 18-kán b. Döry József bizottsági elnök és Barlanghy Adorján biz. jegyző az aláírási fölhívást is közzétették ez egyesületre; — óhajtjuk, szép siker koronázza! — Ugyancsak a „Nagy-Várad“-ban Márki Sándor t. tagtársunk az 1600-tól 1650-ig megjelent Bihar megyei nyomtatványoknak nagy szorgalommal összeállított jegyzékét közli. — József főherczeg ő Főnsége az idén is szenvedélylycl folytatja Al-Csúthon régiség-ásatásait, melyeknek eredményeivel, örökemlékü Atyja példájára, nemzeti muzeumunkat gazdagítja. — A székes-fehérvári lebontott kaputoronynak, melyről mi is emlékeznék, az ottani lapban részletes leírását tette közzé t. tagtársunk Hattyúffy Dezső úr. A torony 1543 óta több ostromot s megrongálást állt ki, de mindig kijavítottatott. Úgy állott 1809-ig, midőn József nádor a fölkelő nemesség fölött szemlét tartta. Ekkor végkép bezárták a kaput, és mellette utczáat nyitottak. Azóta raktárul szolgált, mostani lebontásáig. Roppant erősen és mélyen vala építve, a mocsárba vert pilótákra. A beléfalazva volt római régiségek s emléktáblák jelenleg a városháza udvarán őriztetnek. — A esanádi egyh. tört. „Adattár“ IV-ik füzeté megjelent s Boros Jerő történelmének folytatásán s a gyula-fejérvári káptalan Orodra vonatkozó némely okmányain kívül följegyzéseket tartalmaz Fehértemplom városa 1848—49-iki viszontagságairól, Böhm Lénárttól. — A pozsonyi régészeti muzeumot Könyöki, a szombathelyit pedig Lipp Vilmos tanár urak lankadatlan buzgalommal gyarapítják és rendezik. — Padányi Mátyus Nep. Jánostól, ki nevezetes éremgyűjteménnyel rendelkezik, Pesten, Noséda Gyulánál ily című 28 lapnyi füzet látott világot: „Az Ó-Éremtudomány az összes culturtanok és szépműzeteknek (?) kiváló segédforrásul szolgál.“ Dobóczy tagtársunk mondhatna róla legilletékesebb ítéletet.

Történelmi könyvtár.*)

— **Arneth** (Alfred Ritter v.), Zwei Denkschriften der Kaiserin Maria Theresia; 8 r. Wien, 1872. 88 l.

— **Liske** (Dr. Xav.) Polnische Diplomatie im Jahre 1526. Ein Beitrag zur Geschichte des ungarisch-österreichischen Thronstreites nach der Schlacht bei Mohács. 8 r. Lemberg (Wild) 1872. 39 l.

— **Archiv** für österr. Geschichte. XLVII. Band, II. Hälfte, 8 r. Wien (Gerold's Sohn), 1872. 269—527. l.

— **Archiv** des Vereines für siebenbürg. Landeskunde. N. S. X. Bd. I. Heft. 8 r. Hermannstadt (Michaelis), 1872. 155 l.

— **Schwicker** (Joh. Heinr.) Geschichte des Temeser Banats; 2-te Ausgabe. 8 r. Pest (Aigner), 1872. XII. és 470 l.

— **Krones** Fr. Die akademischen Publicationen ungarischer Geschichtsquellen von 1850 bis 1870—71. lásd: Oesterreichische Wochenschrift für Wissenschaft und Kunst. 8 r. Wien (Rosner), 1872. XV. und XVI. Heft.

— Ein Siebenbürgischer Schriftsteller (T r a u s c h J. F. nekrologja) lásd: Oesterreichische Wochenschrift. 1872. XXI. Heft.

Közli: H. Á.

Sajtóhiba javítás. Május havi füzetünk tárczája 339 és 340-ik lapján (19. és 6-ik sor föl.) „egri érsek“ helyett „egri püspök“, s a 342-ik lap utolsó és a 343-ik 5-ik sorában „nemzetiségi“ h. „nemzetségi“ olvasandó.

Továbbá ugyane füzet 304-ik lapján, alulról a 15-ik sorban, „hegyaljai borokról“ helyett olvasd „hegyaljai aszú-borokról.“

*) Hogy e rovatot az újon megjelenő hazai történelmi munkákra nézve mennél teljesebbé tehessek: kérjük a t. szerzőket és kiadókat, hogy könyveiket — vagy legalább azok címét — hozzánk (Budavár, iskola-tér 162. sz.) beküldeni ne terheltessenek.

Felelős szerkesztő: THALY KÁLMÁN.

Pest, 1872. Nyomatott az „Atheaeum“ nyomdájában.

SZÁZADOK.

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT KÖZLÖNYE.

Hetedik füzet.

1872.

Julius hó.

Adalékok az 1514-dik évi pórlázadás történetéhez.

(Fölolvastatott a M. T. Akadémia 1872. június 10-diki ülésében).

I.

Az 1514-dik évi pórlázadás, bár megrázkódtatta az egész országot, pusztulás színhelyévé tette annak nagy részét és háromszázados szolgaságot hozott legszamosabb néposztályára: mégis mind fejlődési mozzanatai, mind szereplő alakjai, mind lefolyásának részletei bizonytalan ködben állanak előttünk.

Taurinus „Stauromachia“ című hőskölteménye legtüzetesebben tárgyalja azokat. De a költői mű, habár nem csekély érdekekkel bír és bizonyára használható, nem képezheti a történetírás alapját.¹⁾ A XVI. század egyéb történetírói: Tuberó²⁾, Szerémi³⁾ és Veranchich⁴⁾ csak csekély helyet szentelnek műveikben a nagy eseménynek. Még István-

¹⁾ Taurinus (tulajdonképi neve Stieröchsel) előbb gyula-fehérvári, utóbb olmüezi püspök, ezen művét 1519-ben írta és Bécsben ki nyomatta. Ezen kiadás egyik igen ritka példányából újra lenyomatta Engel „Monumenta Ungrica“ című gyűjteményében. Bécs, 1809. 113—184. ll.

²⁾ Kiadta Schwandtner. Folio kiadás. II. kötet 329—335. ll.

³⁾ Szerémi György, II. Lajos és János királyok udvari káplánjának „Emlékirata Magyarország romlásáról.“ Kiadta Wenzel G. Pest 1857. 57—70. ll.

⁴⁾ Összes munkái. Kiadta Szalay László. II. 5—14. ll.

fy nál is, ki nyolcz ívrétű lapot enged leírásának ⁵⁾, az irány szépsége sem képes ellejeletni a történetirő fölületességét.

Hiába várjuk a nevezett írktól annak megmagyarázását, vajjon a pórok lázongásai, melyek ez időtájban Németországot zaklatták, bírtak-e visszahatással Magyarországon? Hiába keressük irataikban azon egyéneknek jellemzését, kik agitatori ügyességük által a tömegek élére küzdötték föl magukat. Elbeszéléseik az eseményeknek csak fölszínén mozognak, hiányosak, sőt zavartak is. A chronologiai egymásutánt sem vagyunk képesek biztosan kilelni, miután a történetek napjait csak kivételesen találjuk följegyezve. Még inkább állíthatni ezt azon egykorú röpiratokról, melyek a pórlázadás részleteit leírják és hivatva voltak azon időkben a hírlapok hiányát pótolni, a nélkül, hogy irányuk és tartalmuk a mai ponyvairódomnál magasabb színvonalra emelkedett volna. ⁶⁾

Az egykorú hivatalos okmányok, vagy magánlevelek, melyek képezzé tennének az írők előadásait kiegészíteni, illetőleg helyreigazítani, föltűnően csekély számban maradtak reánk. II. Ulászlónak három, Bakács Tamásnak két, Szakmáry György pécsi püspöknek egy rendelete, végre még Dózsa Györgynek Czeglédéről kelt kiáltványa mindaz, mi a magyarországi eseményekről eddig ismeretes. ⁷⁾ És ez nem lephet meg. Mert épen

⁵⁾ *Historia Regni Hungariae*. 1578. bécsi kiadás. 40—47 ll.

⁶⁾ Egy ily egykorú röpiratot, mely kiemelt gyarlósága daczára is nagyérdekű, bír a M. Akadémia könyvtárában. Címe: „Die auffrur so geschehen ist in Ungerlandt, mit den Creutzern, und auch darbey wie man der Creutzer Hauptman hat gefangen und getödt Zeckel Jorg. 1514.“ Vége hiányzik. Czímlapján Dózsa kivégeztetését ábrázoló képpel. Három 4° levél.

⁷⁾ Ulászló királynak rendeletei keltek: feria 2 post festum Ascensionis D. (május 30.); feria 3 post festum s Trinit, (junius 13); és feria 2 post festum s. Joann. Bapt. (jun. 30.) Az első Valkó megyéhez, a másik kettő Bártfa városhoz van intézve. (Közli Pray *Epistolae Procerum* II. 83., 86., 88. ll. Ugyanott 85. l. olvasható Dózsának Pest és Szólnokhoz intézett irata. Bakácsnak april 25-kén Várday Ferencz erdélyi püspökhöz intézett irata és május 24-kén kelt körirata, valamint Szakmáry Györgynek junius 1-jén Kassához intézett levele olvasható Török Jánosnál „Magyarország Primásai.“ 155—160. ll.

azon vidékek, melyek 1514-ben a pórok mozgalmainak színterüléül szolgáltak, csakhamar a török járom alá kerültek. Pest és Buda, Fehérvár, Kalocsa, Szeged, Csanád, Temesvár levéltáraiban bizonyosan megtalálnók az adatokat, melyeket sajnosan nélkülözünk, ha azok a másfélszázados török uralom idejében el nem pusztúlnak.

Mennyire hézagosa a föntebb megnevezett írók előadásai, bizonyítja azon körülmény, hogy csak a Nagyajtai Kovács István által néhány évtized előtt közrebocsátott két okmányból tudtuk meg, hogy a kereszties hadjárat kihirdetése alkalmával támadott mozgalom Erdélyt sem kímélte meg, és ott is a magyarországiakhoz hasonló kihágásokra vezetett. ⁸⁾

Hasonlag ismeretlen maradt mindekkoráig, hogy a fölizgatott pórok dühe az ország felső részét is fenyegette. Földerítik ezt azon okmányok, melyeket Kassa városának gazdag levéltára megőrzött. ⁹⁾

II.

Bakács Tamás a felső részeken Illés tolcsvai plébános bízta meg a kereszties hadjárat hirdetésével. Ez nagy buzgalmat fejtett ki föladatának megoldásában. Több egyházi és világi férfit küldött ki keresztiesek gyűjtésére. Együttal rendeletet bocsátott a községek papjai- és bíráihoz, melyekben fölbívjá azokat, hogy küldötteit tisztelettel fogadják, hiveiket,

⁸⁾ Ezen okmányok Ulászlónak Pozsonyból 1515. feria 2 ante festum Ascens. D. és II. Lajosnak 1516. feria 5 ante festum b. Viti et Moderti Zápolya Jánoshoz intézett levelei. (A M. T. Akadémia Évkönyvei. 11—23. II.)

⁹⁾ Ezek a következők: II. Ulászlónak Sáros megyéhez május 30-kán, Kassa városához június 6., 13., 26-kán, Abaúj megyéhez június 15-kén intézett rendelete. Bebek Jánosnak május 27-kén Kassához, Pest, Heves, Hont és Külső-Szolnok szövetkezett megyéknek június 16-kán szintén Abaújhoz intézett levele. Illés tolcsvai plébánosnak, Kecskés és Mészáros kurucz vezéreknek, továbbá Bagol Ferencznek Kassa városához intézett levelei. Az előbbiek datum nélkül, az utóbbi május 30. Kassa városának válasza Bagol Ferenczhez máj. 30. Végre a Patakon táborozó keresztiesek vezérének datum nélküli levele.

illetőleg polgártársaikat a kereszt fölvetelére készítsék, az összegyülekező kereszties csapatokat községeik határainál processióval, egyházi énekeket zengve, fogadják és élelmezésükről is gondoskodjanak.¹⁰⁾

Kassára is jöttek Illós papnak küldöttei: Péter sebesi, és Benedek geczei lelkészek. Azonban a város művelt és szorgalmas iparos polgárai nem voltak hajlandók elhagyni megszokott nyugalmas, kényelmes életüket és magukat a kereszties hadjárat veszélyeinek s nélkülözéseinek kitenni.

Kevéssel utóbb egy másnemű fölhívás érkezett hozzájuk. A gyülekezni kezdő kereszties csapatok két vezére: Aszalói Kecskés Tamás és Megyaszói Mészáros Lőrincz — az ismeretes czeplédi pap — irták alá, magukat „a keresztiesek fejedelmeinek“ „Principes Cruciferorum“ czimezvéen. Az okmány saját szerű compilatió, melyben az irány gyarlóságát csak a tartalom ügyetlensége haladja túl. Leo pápa, Ulászló király és Bakács érsek nevében a bünök és a túlvilági büntetések bocsánatát ígérnek mindazoknak, kik a kereszties hadban akár személyesen, akár helyettest küldve részt vesznek, kik a keresztieseket szekérrel vagy lóval, fegyverrel vagy pénzzel segítéyzik. Ellenben ha ezeket bárki, atya vagy anya, hitvestárs vagy más rokon, akár csak egy szóval is, szent szándékuktól visszatartani megkísérlné, „mint az ördög rothadt tagja“ kiközösítetnek tekintendő és csak a pápától nyerhet fölloldozást. Kik a keresztieseknek élelmiszereket szállítanak, fölmentvék minden vámok fizetésétől. Ezen szállítók megnyugtatasára hozzáadják, hogy minden jól és pontosan fog megfizettetui. Sőt az irat még azon nőkről sem mulasztja el kegyeletesen megemlékezni, kik a keresztieseket követnék, hogy ruháikat mossák és betegeiket ápolják.¹¹⁾

Ezen irat nem volt alkalmas arra, hogy a kassai polgárokra a czélozott hatást gyakorolja. A város nyugodt maradt. Az erélyes főbíró Kakuk Mihály fönn tudta tartani a rendet. És midőn a közel vidéken a keresztiesek csapatai garázdálkodni

¹⁰⁾ A mellékletben I. szám alatt.

¹¹⁾ A mellékletben II. szám alatt.

kezdettek, a város fenyegető állást foglalt el. Ezen körülmény nem kevésbé nyugtalanította vezérüket Bagol¹²⁾ Ferenczet, és gönczi táborából május 23-dikán mentegető iratot intézett a tanácshoz. Arra hivatkozik, hogy ő és emberei az esztergomi érsek rendeletéből ragadtak fegyvert. „Emiatt jobb lenne — írja — ha tartózkodnátok ellenem és a szent kereszt hű szolgálói ellen fenyegetődni; hanem illendő és tisztességes lenne, ha ti is teljes erővel hozzánk csatlakoznátok a keresztények vérét szomjazó ellenségeink megtörésére és országunk védelmére. Tudni és érteni kívánom tehát, vajjon segíteni fogjátok-e ezen országot, vagy pedig az ellen harcolni?”¹³⁾

A város erőteljes hangon válaszolt: „A főtisztelendő esztergomi érsek két levelét vettük, melyekben az egyházak lelkészeinek és a községek előljáróinak a kiközösítés büntetésének terhe alatt meghagyatják, hogy a felső részek különböző helyén hirdetett kereszties hadjáratokat érvényteleneknek nyilatkoztassák, azokat pedig, kik ezután sem szünnék meg részt venni ily gyűlékezésekben, nyilvánosan kiközösítetteknek hirdessék, és szükség esetében fegyveres erővel fékezzék meg. Ennek következtében — folytatja a tanács — mi jelen levelünk által fölhívunk Titeket, hogy békésen és csendesen szétoszolván, lakhelyeitekre és foglalkozásaitokhoz visszatérjétek, nehogy élteteket és vagyontokat veszélybe ejtsétek. Mivel pedig azt írod, hogy Te és társaid készek vagytok megvédeni az országot és a szabad királyi városokat, tudjad meg, hogy mi mindenkor nagyobb hűséget bizonyítottunk az országnak és a szent korona iránt, mint Te és követőd. Másként is kell az országot és a szabad királyi városokat megvédeni és biztosítani, mint Te véled. Ime tehát, ismerd nézetünket, és ha tanácsainkat társaiddal együtt követni fogod, helyesen és jól cselekedtek. Különben tudjátok meg, hogy az ország és különösen e részek főurai hadjáratot terveznek elnyomástokra. Ha pedig Ti, kik a kereszties hadhadvezetésére és a kereszties szétosztására fölhatalmazással nem bíró

¹²⁾ A régi írók Bagos-nak írják, ő maga Bago-nak, a kassai tanácsnak Bagol-nak.

¹³⁾ A mellékletben III. szám alatt.

papok és szerzetesek által tévútra vezetve és elesábitva vagyok, most uraitoktól rettegvén, lakhelyeitekre visszatérni nem merészelték, mi, ha tanácsunkat követitek, találunk utat és módot, hogy azt akadálytalanul megtehessetek.“¹⁴⁾

Miként Kassa városa, úgy Tokaj várának parancsuoka sem kedvezett a keresztieseknek; sőt midőn ezek kiesapongásait megkezdették, többet közülök elfogott. E miatt a pataki tábor vezérétől fenyegető levelet vett. Ez is a pápa és az esztergomi érsek tekintélyére támaszkodik. A várparancsnokot „az ország s a keresztény hit ellenségének bélyegezve“, fölhívja hogy a foglyokat bántatlanul hagyja. „Mert — úgymond — ha azoknak Tőled bántások lenne, a magasságbeli Isten és a szent kereszt, melynek diadalmas jelét mellünkön viseljük, minden kétség nélkül megsegítend, hogy míg csak egy is közülünk fönmarad, társainkat el nem hagyjuk, hanem azokért, birtokaidat elpusztítván, boszút álljunk.“¹⁵⁾

III.

Ezalatt a felső részek hatóságaihoz sűrűen érkeztek királyi rendeletek, melyek a királyi udvarban uralkodó zavart, a tervszerű eljárás hiányát élénken élénk állítják. Ulászló előbb azt parancsolja, hogy mindenki a nádor rendelkezéseinek engedelmeskedjék.¹⁶⁾ Majd fölhívja a felső részeket, hogy Báthory István temesi gróf zászlai alá siessenek¹⁷⁾. Junius 6-kán meghagyja Kassa városának, hogy a Bebek János által gyűjtött hadakhoz mielőbb kétszáz embert, hadiszerekkel ellátva, küldjön.¹⁸⁾ Egy héttel utóbb, junius 13 kán Perényi István

¹⁴⁾ A mellékletben IV. szám alatt.

¹⁵⁾ A mellékletben V. szám alatt.

¹⁶⁾ Datum Budae feria 2 post festum Ascens. D. (május 28.) Pray. Epistolae Procerum. II. 84. l.

¹⁷⁾ Datum Budae feria 4 ante festum Pentecostes (május 30.) Egykorú másolat a kassai levéltárban.

¹⁸⁾ Datum Budae feria 3 post festum Pentecostes (junius 6.) Eredetije ugyanott. Bebek János már tíz nappal előbb intézett megkezesést ez irányba a kassai tanácshoz. Levele kelt Szendrőben, die domin. inter octavam festi ascensionis Domini (május 27.) Eredetije ugyanott.

kamarást küldi a városhoz a végből, hogy ezt a felső megyékhez való csatlakozásra bírja. ¹⁹⁾ Végre a király június 26-kán elrendeli, hogy a város összes haderejét egyenesen az ő pesti táborába küldje. Ez alkalommal a várost azon örvendetes tényről is tudósítja, hogy a keresztések mind Debrő, mind Gubacs helység közelében megverettek és mindenféle szétoszlanak s menekülnek. ²⁰⁾

Ezen eltérő, vagy épen ellenmondó intézkedések természetesen ürügyet és alkalmat szolgáltatottak a lelkiismeretlen és önző hanyagságnak arra, hogy a tétlenségből ki ne emelkedjék. Fájdalommal győződünk meg, hogy miként a török veszély, úgy a haza teljes fölforgatását czélzó e belső mozgalom sem volt képes a nemzet egy nagy részét önérdekének fölismerésére és megfelelő áldozatkészségre vezetni. Ezen ténynek szomorú bizonyítványa II. Ulászlónak május 15-kén Abaúj megye rendeihez intézett levele. A király szigorúan megrója őket a miatt, hogy rendeleteit teljesíteni elmulasztották. És midőn a személyes fölkelést újból elrendeli, a következő fenyegetést csatolja fölszólitásához: „Ila — úgymond — nem siettek rögtön táborunkba, hű:eleneknek tekintvén titeket, javaitokat és örökségeket eladományozzuk és ingóságaitokat lefoglalván, azok között fogjuk szétosztani, kik parancsaink folytán megjelentek.“ ²¹⁾

És ugyanekkor Nógrád, Hont, Pest és Heves megyék szövetségzett rendei szent-lőrinczi táborukból szüntén intéztek sürgető fölhívást Abaújhoz, a mely levél ezen megyék rendeinek eddig nem méltányolt buzgó tevékenységét hirdeti, és általán a pórháború történetéhez becses, kiegészítő adatokat nyújt. Elbeszélvén a Dózsa György által végrehajtott pusztításokat, kiemelik, hogy „A Tiszán túl a Maros folyótól Váradig és Debreczenig a nemeseket majdnem mind legyilkolták. És velünk is bizonyára ugyanezt teszik, ha az irgalmas Isten nem könyörül rajtunk, és azon véres ütközetben, melyet Pásztó mezőváros

¹⁹⁾ Datum Budae feria 3 ante festum Corporis Christi (június 13.) Eredetije ugyanott.

²⁰⁾ Datum Budae feria 2 post festum Nativ. b. Joannis Baptistae (jun. 26.) Eredetije ugyanott.

²¹⁾ A mellékletben VI. szám alatt,

előtt velök küzdöttünk, a győzelmet nem engedi nekünk. Mi ugyanis közel két hónap óta állunk fegyverben és a hol értesültünk, hogy a gonosztevők gyülekeznek, azokat vagy visszavertük, vagy szétüztük. Úgyannyira, hogy a Duna és Tisza között fekvő területet, Szegedtől a felső részekig, már lecsendesültnek és a pórságot lefegyverzettnek hittük. Azonban e héten szomorú és keserves híreket vettünk, hogy tudniillik a keresztes pórok két serege a Tiszán átlépett; az egyik a Tisza közelében Várkonynál, a másik pedig Heves mezővárosa közelében ütött tábor, azon szándékkal, hogy a mi megyéinkben folytassák pusztításaikat és a nemességet itt is kiirtsák. . . Nagyon csodáljuk tehát, sőt eléggé képesek nem vagyunk csodálkozni a fölött, hogy Uraságtok értesülvén testvéreiknek ilyenén veszedelméről és a mi veszedelmünkről is, nem siettek segítségünkre, hogy ekként saját magukon is segítsenek. . . Az ellenség ugyanis el van határozva, hogy a nemesek és urak közül egyet sem hagy életben, hanem azokat, mit a dicsőséges Isten ne engedjen, összes nemzetségeikkel és maradékaikkal kiirtja.“ Fölvívják tehát az abaúji rendeket, hogy június 24-dikére lehető legnagyobb számban a hatvani táborba siessenek. „Különben — így folytatják — rövid idő alatt mi is, és Ti is mindannyian elvesztek. Ugyanis ezen tűzvész lángjai, melyek eddig már fölemésztették Bihar, Békés, Zaránd, Arad, Csanád, Temes megyék nemeseit, e héten Heves, Külső-Szólnok és Pest megyékben is kezdetek pusztítani. Ha pedig ezen megyék nemessége szintén megsemmisül, nincs kétség, hogy a tűzvész legközelebb a Ti megyéteket is eléri. Az Istenért, siessenek tehát Uraságtok, nehogy elveszszünk. Mert a késedelem veszélylyel jár. És valóban, ha az elpusztított megyék nemesei idejekorán gondoskodnak az ellenállásról, nem vesztették volna el életüket és javaikat, nem tették volna ki nejeiket és leányaikat a meggyaláztatásnak. Hanem mivel nem gondoskodtak, életüket, javaikat, kincseiket elvesztették. Nehogy tehát minket is e sors elérjen, újlag és ismételve kérjük Uraságtokat, hogy segélyünkre siessenek.“²²⁾

Nincs nyoma, hogy a felső részek rendei a hon védelmére

²²⁾ A mellékletben VII. szám alatt.

fegyvert ragadtak. És ha Zápolya János hadaival meg nem jelenik, a tehetetlen kormány és a könnyelmű nemzet veszni hagyja az egész országot. Az erdélyi vajda hadjáratának részleteit, mint általánosan ismerteket, mellőzöm.

Csak azt kívánom megjegyezni, hogy azon gyanú, melylyel némely újabb írónk Bakács Tamást terhelik, mintha őt az aristocratia elnyomásának titkos szándoka vezérelte volna a kereszties hadjárat kihirdetésére, már közvetlenül a pörlázadás elfojtása után, az 1514-diki budai országgyűlés rendeinek körében is fölmerült. Minélfogva a bibornok szükségesnek látta Ulászló által egy okmányt kiállíttatni, mely őt e tekintetben ártatlannak nyilatkoztatja. Ezen érdekes okmányt az Erdődy grófok galgóczi levéltára őrizi. FRANKL VILMOS.

MELLÉKLETEK.

I.

Universis et singulis Ecclesiarum parochialium plebanis, vicesque eorum gerentibus ubivis constitutis et existentibus, Judicibus Juratisque civibus. Quia nos ex speciali commissione Reverendissimi domini Thome Archiepiscopi Strigoniensis et Cardinalis Constantinopolitanensis misimus hunc Laurencium Zywr concivem de Saccza ad congregandos populos contra infidelissimos Thurcos. Quare sub excommunicacionis pena committimus vobis et mandamus, quatenus eundem et suos sequaces honorifice accipiatis et acceptos parrochianos vestros inducatis prout victualia et usui necessaria disponatis et disponi faceatis, ac cum processionibus solemnibus ipsos cum cantu obviare debeatis et teneamini, presentibus perlectis exhibenti restituti. Ex Tholczwa anno domini 1514.

Elias plebanus de Tholczwa
factor Rmi domini Cardinalis

Hátlapon :

Strigoniensis.

Istas literas sive hoc transsumptum presentaverunt nobis feria sexta post sophie hora septima ante meridiem in consistorio nobis simul considentibus discreti petrus plebanus de Zebes et Benedictus plebanus de Geeze die ut supra anno domini 1514.

Et in presencia affuerunt venerabiles magister Johannes plebanus et magister Henricus predicator Cassoviensis.

(Eredetije Kassa sz. k. város levéltárában).

II.

Ex divina providencia Leo papa decimus. Serenissimusque princeps divina gracia rex Wladislaus Regni hungarie, bohemie, selavonie, croacie, necnon Reverendissimus in christo pater et dominus thomas archiepiscopus Strigoniensis, Cardinalisque romane curie, necnon patriarcha constantinopolitanus, universis et singulis utriusque sexus hominibus significamus et notum facimus ac in memoriam conducimus de bello cruciferorum, quod nos ex voluntate omnipotentis dei movere volumus, ut qui eos innaverint, absoluantur a pena et a culpa. Insuper quicumque homo bona intencione adversus perfidissimos Thurcos decertare velit, causa tocius christiane sedis vel hominem mitteret in persona sua: tunc isti ambo absolvantur a pena et a culpa; deinde qui auxilium prestabunt eis equo aut curru, aut arma vel pecunia, tales omnes absoluuntur similiter a pena et a culpa ac de Bulla qua dabitur eis Bude a Reverendissimo domino thoma archiepiscopo Strigoniensi que durabit sine fine in filios filiorum, posterumque eorum, nemo contradicens sub pena excommunicationis; si aut aliqui christianorum intencionem habuerint ad prefata opera misericordia, et eos aut pater aut mater vel uxor aut aliqui cognatorum uno dicto vel uno verbo attraxerint a proposito eorum, sunt excommunicati tanquam membra dyaboli, et non possunt absolui, nisi a solo papa. Qui vero sunt pauperes, et istas indulgencias optant iuantes secundum vim et integre consequuntur et absoluuntur a pena et a culpa. Ac si aliqui questores venerint et velint vi exigere aut accipere pecuniam iniuste ab eis, mutuo tota conventus eorum consurgat adversus eos et si omnes interemerint nullum detrimentum patientur. Qui autem post duxerint victualia et alia, in nullo loco teneatur thelonium persolvere et unius oui valorem male aut sine precio accipere, sed omnia persolventur. Licet ut honestarum mulierum esset data autoritas eundi causa dei omnipotentis, ut cruciferorum camisas laurent et alia similia cura adhiberet, aut qui essent vulnerati, curarent, sed non est licitum.

Principes cruciferorum Thomas Keekzes de azalo, Laurencius mezaros de Megyezo.

(Egykorú irat Kassa sz. k. város levéltárában).

III.

1514. május 23.

Servicia promptissima debito cum honore. Egregie domine semperque colendissime. Eu intellexi ex relatibus certorum proborumque hominum, quod me minaretur, Profecto ignoro propter quam causam

mihi minas nuntiarent, quia nihil contra vos commiserim. Ideo velim scire certissime a vestra dominacione, cur me cum meis amicis cruciferis Imo ex voluntate tocius regni ac voluntate sanctissimi pape, nec non reverendissimi archiepiscopi domini thome de strigonia congregatorum minas nunciatis? quum non mihi cunctacio (?) contingeret omnes cum meis amicis et cruciferis hinc illinc ambulare et (ut verius dicam) discurrere, nisi mihi commissum a reverendissimo domino archiepiscopo non esset ac preceptum eius nullomodo molior frangere, sed preceptis eius omni conatu volo obtemperare ac satisfacere. Ideo magis vellem, quod non similia comminarentur, et contra fideles seruos sancte crucis minas mitterent; imo potius decens et honestum esset, uti et vos cum totis viribus vestris contra perfidissimos christiane sanguinis sicientes insurgeretis, et regnum hunc protegeretis. Insuper velim scire et intelligere, si vestre egregietates velint adiuuare regnum hunc, an contra hunc regnum insurgere et preceptis sanctissime pape nostre obedire, an obtemperare velint? Ideo magis conueniret, quod hy qui incolunt egregias ac liberias urbes ac ciuitates, protegere hunc regnum conarentur, quam destructioni huius regni gaudere. Ceterum si liberis ciuitatibus meis cum amicis et cruciferis . . . *) essent, ac protegere oporteret, certo scitote et presentibus testor, quod omni conatu eorum adiuuare vellem, et volo, et cum omni fidelitate hunc regnum protegere volo. Ex gonch feria quarta ante octauam ascensionis domini anno domini millesimo quingentesimo decimo quarto.

Franciscus Bago
campiductor cruciferorum.

Kivül :

Egregio domino Michaeli Kachwk iudici ciuitatis Cassouiensis, omnes cum eius ciuibus honestissime presentetur.

(Eredetije Kaesa sz. k. város levéltárában).

IV.

1514. május 30.

Prouidis francisco Bagol de lyszka ac suis sequacibus, amicis nobis dilectis.

Prouide vir nobis dilecte. Accepimus literas tuas et tuorum sequacium nobis transmissas, quibus scribis nos tibi et consociis tuis minas impotuisse. Scito nos neque tibi, neque cuiquam alteri minatos esse. Nos eciam haecenus, nunquam habiti sumus, neque in posterum inuenimur Apostolicis mandatis aut regno restitisse, aut non optemperasse. Et si que apostolice bulle vel litere nobis allate fuissent, aliter quam

*) Egy szó olvashatlan.

vos in hys negociis procedere sciremus. Istud tamen nobis euidenter constat et binas literas Rmi Dni. Thome Archiepiscopi Strigoniensis etc. accepimus et vidimus, in quibus singulis uniuersisque ecclesiarum parochialium plebanis et eorum vicesgerentibus ubiuis locorum constitutis, ac denique tam spiritalibus quam secularibus rectoribus sub pena excommunicacionis de facto incurrenda mandat, ut cruciatam in hys superioribus huius regni partibus et aliis quibuscumque in locis, preterquam in Ciuitatibus Buda et Pesth promulgata et proclamata reuocent, retractent, et nullam esse declarent, qui si admonicionibus et mandatis hys non paruerint et a talibus congregacionibus et conuentibus non cessauerint, publice in eorum ecclesiis excommunicatos denuncient, et si opus fuerit eiam aduersus eos brachium seculare adhibeant. Quare nos fideliter vobis consulere cupientes, vos per presentes admonitos esse volumus, ut pacifice et tranquille ab inuicem separemini et quilibet vestrum ad sua propria facta et habitacula reuertantur, ne vos periculum vite et bonorum vestrorum amissionem incurratis. Quia autem scribis te cum sociis tuis si opus est velle protegere et tutari regnum et liberas ciuitates, scias igitur nos semper maiori fidelitate regno et sacre corone (ut omnibus palam est) assistisse, quam tu aut tui sequaces. Aliter enim regnum et ciuitates tutari et defendi debent, quam tu arbitraris. Habes igitur mentem nostram, quod si consiliis nostris acquiescere cum tuis sociis volueris, bene et consulte factum censebitur. Alioquin vos non lateat, quod Magnates huius Regni et presertim in hys partibus contra vos expedicionem parant, armaque movere intendunt. Si vero vos, qui iam inique et perniciose per Sacerdotes et Monachos, quibus nulla fuit auctoritas conciatam promulgandi et cruces distribuendi, seducti estis, et formidine dominorum vestrorum ad sedes proprias remeare non audetis, Nos viam et modum in hac re inueniemus iuxta facultatem nostram, ne impediaini si nostro consilio uti volueritis. Datum Cassouie feria quarta ante festum pentecosten A. D. 1514.

Judex et Jurati Ciues

Ciuitatis Cassouiensis.

(Eredeti fogalmazata Kassa sz. k. város levéltárában.)

V.

Seruicia accomodatissima debita cum diligencia. Egregie domine nobisque colende. Intelleximus ex relatibus nonnullorum, qualiter de fratribus nostris seu cruciferis ausu temerario necasti ac interfecisti et insuper ex eis aliquos tenes carceratos. Ceterum significamus tenore presencium, quod si contingenter aliquis ex fratribus nostris quid mali fecisset, non oportuisset ex eis quemquam necare tua potestate et eos carcerare, sed tenuisses eos ad aliquos dies et iusticiam omnimode administrasses et de tua opprobria satisfecisses. Bene de hac re consuleas

et cogites, quod contra mandatum sanctissimi pape necnon reuerendissimi archiepiscopi ac contra totum regnum seu fidem christianam talia facere ausus es, quod est contra deum et contra fidem christianam. Ideo rogamus, qualiter quos tenes carceratos, eos minime perdere properes, sed eos teneas aliquos ad dies, de hac re iusticiam facere volumus. Quia si eos perdideris, deus altissimus ac sancta crux cuius signum triumphale gerimus in pectore adiuuauerit, de qua nullatenus diffidimus nos fratres seu cruciferos quousque unus ex nobis manserit, minime eos relinquemus, sed de opprobriis eorum ulciscemur et omnia bona tua seu possessiones deuastabimus et funditus delebimus. Ex patach.

Belliger cruciferorum.

Kivül:

Egregio domino Michaeli de Heteley necnon Castellano Castri Thokay presentetur.

(Egykorú másolat, Kassa sz. k. város levéltárában.)

VI.

1514. júnus 15.

Wladislaus dei gracia Rex Hungarie et Bohemie etc. Fidelibus nostris Egregiis et nobilibus Universitati nobilium tam possessionatorum quam unius sessionis atque eciam quibuscumque pedialibus comitatus abawyariensis salutem et graciam. Pluribus iam literis nostris per hos dies vobis scripsimus et mandauimus, ut pro tanto incendio in hoc regno extinguendo et tantis malis reprimendis, per singula capita citissime insurgere deberetis, verum vos neglecta eciam propria salute vestra, non considerantes insuper, quod non solum de bonis, sed eciam de vita vestra agitur, tepidi et tardi hucusque in eo fuistis, licet autem per alias nostras ita vobis commiseramus, ut ad fidelem nostrum Magnificum stephanum de Bathor comitem nostrum Themensiensem et generalem Capitanum parcium regni nostri inferiorum ire, et cum eodem pariter quo necesse fuerit proficisceremini, tamen nunc extrema necessitas ita exigit, ut quam citissime insurgatis, et huc ad nos recta veniatis. Fidelitati igitur vestre sub nota perpetue infidelitatis et amissione omnium bonorum et rerumstrarum harum serie rerum committimus et mandamus, quatenus statim visis presentibus, non expectatoque iam tandem ulteriori nostro mandato, in tanta rerum necessitate, per singula ut prefertur capita vestra more exercitancium insurgere et ad nos huc dies ac noctes venire ac concurrere debeatis, ita quod a proxime die dominica post octauam omnino hic in campo constituamini, ut hinc possimus dei et vestro ac aliorum fidelium nostrorum auxilio hostium vires que ad istas partes in magno numero congregato sunt, comprimere et extinguere, quibus

extinctis et profligatis facile postea reliquias earundem superare poterimus. Si qui vero in serviciis dominorum et aliorum quorumcumque fuerint aut propter fragilitatem sexus vel etatis insurgere et exercituare non possent, volumus sub pena premissa, ut nihilominus ratione personarum suarum alios homines disponere atque in medium vestri mittere debeant. Quapropter citissime insurgatis et veniatis. Nam alioquin, nisi citissime veniretis, omnia bona et hereditates vestras tanquam infidelium conferemus, res vero mobiles eciam diuidemus et in medium illorum distribui et confiscari faciemus qui venerint et in tanto periculo euisemodi mandatis nostris paruerint. Aliud igitur prout bona et res, vitam denique vestram amittere non cupitis in hys nulla ratione facere presumatis. Datum Bude in festo sanctissimi corporis christi Anno millesimo quingentesimo decimo quarto.

(Egykorú másolat, Kassa sz. k. város levéltárában.)

VII.

1514. június 16.

Egregii et nobiles viri domini et amici nobis honorandi. Quot homicidia, quot stupra et adulteria, quotque cedes et incendia per maledictos sceleratissimosque cruciferos illos qui sese cruciferos appellabant, sed cruci potius christi persecutores fuerant, iam hoc in regno patrata sint et illata D. V. credimus, non ignorant. Rusticana enim senicia sub nomine cruciate vel (ut rectius dicam) cruciatorum, ductu illius Georgy Zekel publici predonis et tanti mali capitis offerbuit, ut ultra Ticiam a flumine Morosy usque Waradinum et debreczen omnes fere nobiles exterminauerint, et hoc idem etiam de nobis factum fuisset, nisi miserator et misericors deus nostre miserie compaciens, cruento certamine de illis victoriam nobis et triumphum iampridem ante oppidum paztoh prestitisset; duobus enim prope iam mensibus in campo versati sumus et ubicumque locorum malefactores ipsos multiplicari vel aggregari intelleximus, mox illuc diuertentes aut profligauimus aut dissipauimus, ita ut terram inter danubium et ticiam existentem a Zegedino usque superiores regni partes pacatam esse existimabamus, nec aliquid aduertum nos per rusticos iam moliri audiebamus. Verum hac ebdomada nos aduersa acerbaqua noua tetigerunt, quod scilicet duo castra rusticana sub nomine ipsorum cruciferorum crucifixorum vel cruciatorum Ticiam trayecissent, unumque prope Warkon penes Ticiam et alterum iuxta oppidum Hewes metatum et locatum extitisset, nostros fines et partes simili clade afficere et depopulari, nobisque cunctos exterminare satagentes. Et quia secundum poeticum verbum: tunc tua res agitur paries cum proximus ardet, miramur igitur vehementer et vix mirari sufficimus, cur D. V. audita tanta

fratrum suorum et nostra calamitate, succurrere nobis et cum hoc sibi ipsis non festinant nec aduertunt. Putant ne D. V. sese saluos permanere, si nos periclitabimur. Quod deus aueritat, nec. D. V. nec ceteri nobiles aut domini huius regni se precauebunt, aut saluos preseruabunt. Hostis enim eius est intencionis et animi, ut nullum penitus nobilem vel dominum hoc in regno relinquat, sed post se se successiue pariter omnes cum generacione et posteritate nostra deleat, quod deus ipse gloriosus procul amoueat. Quapropter D. V. instantissime rogitamus, velint omni prorsus mora posthabita bello sese procingere et per singula capita maiori quo poterit fieri gencium copia insurgere et ad proximum festum Natiuitatis Beati Johannis baptiste ad oppidum Hatwan venire et inde aduersus hostium nostrorum cuneos et castra progredi, illorumque rabiem et furorem fauente nobis altissimo deo reprimere dissipareque et eradicare queamus. Aliter enim breui actum erit de nobis et omnibus vobis, flamma namque incendii huius nobiles Byhoriensis, Bekes, Zarand, Orodienensis, Chanadiensis, et Themesiensis Comitatum iam absumpsit, que et in Hewesiensi Zolnock exteriori ac Pestensi Comitatus pariter ardere hac ebdomada cepit, et ei istos quoque absumpsit, nullum penitus dubium, quin vestrum quoque Comitatum propediem succendet et simili incendio peruret. Pro deo igitur D. V. festinent, ne pereamus. Nam periculum est in mora. Si autem illi destructi Comitatus predicti citissime matureque rebus et factis eorum prouidissent, nec capita neque res ipsorum amisissent, neque uxores ac filias suas ludibrio dedissent. Sed quia non prouiderunt, cum omnibus thesauris et bonis capitibusque eorum perierunt. Ne igitur et nobis similiter eueniat subuenire festinetis, iterum et iterum rogamus. Quas et felicissime valere optamus. Ex castris exercitus regii et nostri prope villam Zentlörynec metatis in crastino festi sacratissimi corporis christi Anno eiusdem millesimo quingentesimo decimoquarto.

Uniuersitas Nobilium Neogradiensis, Hon-
thensis, Pesthensis, et Hewesiensis Co-
mitatum.

Kivül:

Egrediis et Nobilibus Uniuersitati Nobilium Comitatus Abawywa-
riensis, dominis et amicis honorandis.

(Egykorú másolat, Kassa sz. kir. város levéltárában.)

VIII.

1514. jun. 18.

Hedwigis, Illustris condam domini Stephani de Zapolya Comitis
et palatini Relicta etc.

Prudentes et Circumspecti, nobis sincere dilecti. Intelligimus, varios sive seculares sive spirituales homines sint qui populum communem nomine crucis ad insurgendum incitant, qui potius gaudent depredationibus et discordiis quam paci christiane religionis et tranquillitati. Committimus itaque vobis firmissime, ut quoscumque tales intellexeritis, siue religiosi sacerdotes sint, siue seculares fuerint, omnes detineri faciatis et debeatis et truculeanta morte interimi permittatis, siue sint tales nostre dicionis dominiis subiecti, siue non. Secus nulla racione facturi. Ex arce nostra Thrinchiniensi proximo die dominico post festum sacratissimi corporis christi Anno eiusdem 1 . 5 . 1 . 4.

Kivül :

Prudentibus et Circumspectis Judici et Juratis Ciuibus Ciuitatis nostre Kezmark etc. nobis sincere dilectis.

(Eredetije Kézsmárk sz. kir. város levéltárában.)

Viszhangúl Botka Tivadarnak a vármegyékről irt közleményeire.

IV.

Kemej újabb elnevezése s átalakulása.

Kemej, mint megye — provincia, parochia, comitatus — a váradi Regestrumon kívül eddigelé világot látott okmányaink egyikében sem említettik, csak mint főesperesség — archidiaconatus — van több oklevelekben vagyis káptalani kiadványok záradékaiban megemlítve ¹⁾; mivel ezen megye a kúnok odatelepítése által kettészakítottván, régi nevét elvesztette, s annak azon része, mely a kúnoknak adatott, Kolbászszek-nek, másik része pedig Kis-Szólnok- és Kis-Heves-nek kezdett okmányainkban neveztetni, egyedül egyházilag neveztetett ezen terület kemeji főesperesség-nek a XV. század közepe tájáig, midőn az a hevesi főesperességgel egyesítettvén, e nevezete is megszűnt, s e terület azután egyházilag sem említettik Kemej néven.

Hogy Kemej e néven, mint megye, nincs okmányainkban említve, azt t. irónk különösnek találja, így irván ide vonatkozólag: „Az még mindig rejtély marad, hogy IV. Bélának 1261. és V. Istvánnak 1271-diki főntebb idézett azon okmányaikban, melyek az egri püspöki hatóság alá eső megyéket elsorolják, Kemej megye nincsen megnevezve.“

Kemej e néven az említett okmányokban nincs ugyan megnevezve, de meg van említve Kú s- vagy Kis-Szólnok. Ugyanis V. István új adománylevelében ekképen vannak elősorolva azok a vármegyék, melyekből az egri püspöknek papi tized járt: „. . . Item decimam partem omnium tributorum per

¹⁾ Fejér Cod. Dipl. IV. II. 26. 405. l. V. II. 483—484. III. 63. és 107. l. stb.

quemcunque exigi consuetorum in comitatu videlicet Borsod, Abaujvar, Zemplen, Vng, Szaboles, Zarand, K ü s z ó l n o k, Heves-Vjvar, Beregh et Vgocha“²⁾. Fülöp nádornak az egri püspökség tizedjogának érdekében 1323-ban kelt levelében az egri püspökség alá tartozott megyék ismét ekképen vannak elősorolva: „ . in Comitatibus de Borsod, Abaujuar, Zemplen, Vng, Szabolch, Beregh, Vgocha, Zarand, Heuesujuar et Kis-Sz ó l n o k constitutis in dioecesi Agriensi“³⁾.

Itt a Küls- vagy Kis-Szólnok alatt nem Külső-Szólnokot (Szólnok exterior) kell értenünk, hanem azon vidéket vagy megyét, melyen a kemeji főesperesi kerület elterült, mely megye okmányainkban már nem Kemej-nek, hanem Kis-Szólnok-nak kezdett neveztetni. És hogy Kemej későbbben csakugyan Kis-Szólnok-nak neveztetett, és hogy Kis-Szólnok-ot, mely egy külön álló megyét képezett, meg kell Külső-Szólnok-tól különböztetnünk, azt mutatja azon körülmény is, hogy a régi Külső-Szólnok vármegye eleitől fogva egészen a váczi egyházmegyéhez tartozott s annak egyik jelentékeny alkatrészét képezte⁴⁾, hol főesperesség is (Archidiaconatus de Zolnuk) volt fölállítva, mely az egész Külső-Szólnok-ra kiterjedve a mohácsi vészig virágzott, melynek főesperesei a váczi káptalan kiadványaiban többször említettnek⁵⁾. Míg ellenben Kis-Szólnok V. István király és Fülöp nádor idézett levelei szerint is az egri egyházmegyéhez tartozott s annak egyik kiegészítő része volt, melyen az egri püspökségnek egyik főesperesi kerülete állott. Ezek szerint mivel Külső-Szólnok vármegye a váczi egyházmegyéhez tartozott, V. István király és Fülöp nádor leveleiben, melyekben az egri püspök főpásztori hatósága alá tartozó vármegyék előso-

²⁾ Fejér Cod. Dipl. V. I. 157. l.

³⁾ U. o. VIII. II. 487. l.

⁴⁾ Péterffy Sacra Concilia Regni Hung. II. 266. l. — Pray Hierarchia Hung. I. 332. l. — Desericzi Historia Episcop. Vacien. 6. l. — Fejér Initia Relig. Christianae apud Hungaros. Budae 1846. 131. l.

⁵⁾ Fejér Cod. Dipl. VI. I. 214. l., u. o. 269. l. X. VIII. 500. l. stb.

roltatnak, az ezek között említett Kis-Szólnok alatt Kemej megye értendő, mely régi nevét megváltoztatván, hivatalos nyelven Kis-Szólnok-nak kezdett iratni.

Itt az igazság érdekében meg kell említenem, hogy e kérdésben én is megtévedtem, midőn említett értekezésemben az V. István király adománylevelében előforduló Küszölnok-ot Külső-Szólnok-ra magyaráztam. E tévedésbe vitt Kapri-nai István, ki közölvén Mátyás király új adománylevelét, mely által IV. Béla király adománylevele újra megerősített, az abban előforduló Küszölnok-ot zárjel alatt Külső-zölnok-ra magyarázta ⁶⁾. S e tévedésben megerősített azon körülmény is, hogy ama helyek, melyek a kemeji főesperesi kerületben esvén, a régi Kis-Szólnok vármegyét tették, most Külső-Szólnokhoz számíttatnak, s a régi Kis-Szólnok vármegye egészen feledékenységre ment épen úgy, mint Kemej. De különben itt megtévedt a tudós Czinár Mór is, ki az V. István király adománylevelében előjövő Küszölnok-ot szintén Külső-Szólnok-nak értelmezte ⁷⁾.

Későbbi okmányainkban Kis-Szólnok ugyan különösen nem igen említetik, de azért úgy látszik, hogy az sokáig önálló megyét képezett, és habár egyesült is későbben Külső-Szólnok-kal, mindamellett régi nevét s autonómiájának emlékét sokáig föntartotta. Ugyanis minekutána a török uralom alatt Külső-Szólnok Hevessel egyesült s ezen egyesülés folytán a külső-szólnoki főispáni méltóság is az egri püspökökre — mint Heves vármegye örökös főispánjaira — szállott: az egri püspökök hivatalos iratok- vagy ezimeikben mind a két Szólnok vármegye főispánjainak (Comitatum utriusque Szólnok supremi comites) nevezettek. Így Pyber János egri püspök, ki 1633-ban halt meg, az ő tiszteletére a Sz.-Miklósról ezimzett nagy-szombati templomban emelt sírkövön mind a két Szólnok vármegye főispánjának (supremus comes Comit.

⁶⁾ Hungaria Diplomatica. Vindobonae 1771. II. 256. l.

⁷⁾ Index Codicis Diplomat. Hung. Pestini 1866. 255. l.

Heves et utriusque Szólnok) van czímezve ⁸⁾). Lósy Imre egri püspök 1635-ben kelt levelében, melyben — mint püspök — beleegyezését nyilváníttja, hogy II. Ferdinánd király Szendrőn a Sz.-Ferenczrendű szerzetesek számára templomot építsen, magát mind a két Szólnok főispánjának nevezi, így kezdődvén e levél: „Nos Emericus Lósi, episcopus agriensis, Comitatum Heves ac utriusque Szólnok supremus ac perpetuus comes etc.“ ⁹⁾). Jakussich György egri püspök, ki 1647-ben halt meg, Pruszkán, Trencsén vármegyében, az általa alapított kolostorban az ő tiszteletére emelt sírkövön szintén mind a két Szólnok vármegye főispánjának van nevezve ¹⁰⁾). Kisdy Benedek egri püspök azon alapító levélben, mely által 1657-ben a kassai akadémiát megalapította, magát szintén mind a két Szólnok vármegye főispánjának nevezte. Szörényi Sándor jezsuita Fenesy György egri püspök fölött mondott gyászbeszédben ötöt szintén mind a két Szólnok vármegye főispánjának czímezte ¹¹⁾).

Porubszky József tudósunk nem tudván magyarázni vagy indokolni az egri püspököknek itt érintett mind a két szólnoki főispánságát, azt föltűnőnek vagy sajátságosnak találja ¹²⁾); de ez előttünk már nem föltűnő, miután tudjuk, hogy hajdan e néven két külön vármegyénk volt, t. i. Kis- és Nagy- vagy Külső-Szólnok, melyek későbbben Hevessel egyesülvén, ezen egyesülés folytán e két vármegyének főispánsága az egri püspökökre — mint Heves vármegye főispánjaira — ruháztatott.

Íme ezen csekélynek látszó körülményben, az egri püspökök főispáni czímében, mily történelmi valóság és folytonosság rejlik, és abból, hogy az egri püspökök mind a két Szólnok vármegye főispánjainak neveztettek, mily szépen és következe-

⁸⁾ Schmitth *Episcopi Agrienses. Tyrnaviae 1768.* III. köt. 194. l.

⁹⁾ Katona. *Hist. Crit. Reg. Hung.* XXXI. köt. 746. l.

¹⁰⁾ Schmitth *Episcopi Agrienses* III. 246. l.

¹¹⁾ U. o. 340. l.

¹²⁾ Bartakovics Béla egri érsek aranymiséjének ünnepére kiadott emlékkönyv, 186. l.

tesen igazolhatni, hogy a mai Külső-Szólnok két különállott megyéből alakult.

A felhozott adatokból tehát kitűnik, hogy ha a Kemejből alakult Kis-Szólnok valamint hajdan Külső-Szólnoktól külön állott megyét képezett, úgy későbbben is, midőn ezen megyével egyesült, régi különállóságának emlékét sokáig föntartotta az egri püspököknek főispáni czimében. Ezek szerint hajdan e néven nem három, hanem négy vármegyénk volt, ú. m. Belső-, Közép-, Külső- és Kis-Szólnok.

Hogy miért cserélte föl Kemej régi nevét Szólnok-kal, és honnét vette e nevet, holott ily nevű város vagy helység annak területén nem létezett, melytől e név származhatott volna, — a szomszéd Szólnok megyétől kölcsönözte-e ezen nevet, mely megyével határos volt és későbbben egyesült, vagy valami más esemény szolgáltatott-e ezen elnevezésre alkalmat? azt az adatok hiányában nem lehet kinyomozni. Kis-Szólnok-nak kétségkívül azért neveztetett, hogy a kis melléknév által megkülönböztessék a másik Szólnoktól, mely kiterjedésére nagyobb volt ennél, s ezzel ellentétben Nagy-Szólnok-nak neveztetetett.

De Kemej nemcsak Kis-Szólnoknak, hanem Kis-Heves megyének is neveztetett, a mint ezt az egri káptalan „Liber Sancti Joannis“ czimű régi Regestrumának több rovatai mutatják. Ezen elnevezés fölvilágosítására itt meg kell említenünk, hogy — amint már a második cikkben is érintők — Heves vármegye, az egri káptalan említett Regestruma szerint, hajdan másképen volt fölosztva, s annak járásai vagy kerületei más neveken neveztettek, mint most. Ezen fölosztás és elnevezés szerint Heves vármegye régente a következő négy kerületből állott, ú. m. patai, pásztói, debrővölgyi és nagyhevesi kerületből. A patai és pásztói kerület tette a hajdani Újvárt vagy Aba-Újvárt, a debrővölgyi és nagyhevesi pedig a tulajdonképeni Heves vármegyét, együtt véve pedig alkották a későbbben egyesült Heves-Újvárt, vagyis a mai Heves megyét. Ezenkívül az említett Regestrumban külön rovat alatt többször előjön a kis-hevesi kerület (Districtus Kis-Heves,) mely rovat alá épen azok a helyek vannak bejegyezve,

melyek egykor a kemeji főesperesi kerületet tették, s a melyek az előbbi cikkben elő vannak sorolva, világos jelétül annak, hogy Kemej fölváltva nemcsak Kis-Szólnok, hanem Kis-Hevesnek is nevezetett.

Ezen elnevezés egyezik s igazoltatik az állítólag Verbőczy által előszámlált vármegyék névsorával is, melyben Nagy- és Kis-Heves — mint különálló vármegyék — vannak megemlítve. E szerint Nagy-Heves alatt a Heves-Újvárból alakult Heves vármegyét kell értenünk, melynek egyik kerülete az említett Regestrum szerint későbbben is Nagy-Hevesnek nevezetett, Kis-Heves alatt pedig a régi Kemej megyét vagy kemeji főesperesi kerületet, mely a hevesi főesperesi kerülettel későbbben úgy is egyesítettett. És ha ez így áll, s ha a Kis-Heves elnevezés nem a tulajdonképeni Hevesre, hanem a régi Kemejre vonatkozott: akkor e részben Szegedi János és Bél Mátyás sem tévedtek, kik szintén két Hevest különböztettek meg. Hogy pedig iróink Kis-Heves alatt azon területet értették légyen, mely hajdan Kemejnek nevezetett, az megteszik Bél Mátyás előadásából is, ki a régi Nagy- és Kis-Heves fekvését jelzőleg így ír: „Meminit Verbőczius etiam Hevesiensis minoris seu inferioris. Scilicet olim in Nagy et Kis-Hevesiensem dividebatur; illum in superiore, hunc inferiore comitatus parte quaerendum esse existimant nostri“¹³⁾. Itt tüzetesen nincs ugyan kijelölve Kis-Heves területe vagy fekvése, de tájékozásul annyi mégis meg van érintve, hogy a régi Kis-Hevest a mai Heves megyének alsó részében, s így a Tisza mentében kell nyomozni. De iróink előadását e részben pótolja és kiegészíti az egri káptalan említett Regestruma, mely világosan kimutatja, hogy Kis-Heves a Tisza balpartján feküdt, elősorolván azon helyeket, melyekből az állott. Ezekből nemcsak az tűnik ki, hogy a régi Kemej későbbben fölváltva Kis-Szólnok és Kis-Hevesnek nevezetett, hanem egyszersmind ezen többféle elnevezésből származott zavart és tévedést is fölvilágosíthatni és megigazíthatni.

Minthogy Kis-Szólnok későbbben egyesült Nagy- vagyis a

¹³⁾ Compend. Hung. Geograph. Posonii 1777. 289. l.

mai Külső-Szólnokkal s ez ismét Hevessel, ezen egyesülés folytán e megyék régi fölosztásai vagy kerületi s eredeti határai földrajzi, politikai és közigazgatási tekintetek s indokoknál fogva több és nevezetes változásokon mentek által, úgy hogy p. o. Nagykőrű, Kőtelek, Sály, Bessenszögh, Szent-Ivány, Fokorú, Alsó- és Felső-Százberek nevű helyek és puszták most Külső-Szólnok területéhez vannak csatolva¹⁴⁾, holott ezen helyek eredetileg Heveshez tartoztak, mely megye a Tisza mentében egészen Szólnok alá nyúlt le. Azért az itt tárgyalt kérdés bővebb fölvilágosítására nem tartjuk érdektelennek a régi Külső-Szólnok eredeti területét és határait kimutatni s körvonalazni.

Erre biztos adalékul szolgál a váci püspökség egy régibb korból fennmaradt tizedlajstromának Külső-Szólnokra vonatkozó rovata, mely nemesak azt mutatja, hogy mennyire terjedt eredetileg a régi Külső-Szólnok, előszörólván azokat a helységeket, melyek egykor annak területére estek, hanem egyszersmind azt is igazolja, a mit föntebb állítánk, hogy t. i. Külső-Szólnok egészen a váci püspökség alá tartozott; mert tudjuk régi törvényeink- s okleveleinkből, hogy a püspököknek rendszerint csak azokban a vármegyékben volt tizedjoguk, melyek az ő egyházi vagy főpásztori hatóságuk alá tartoztak, s mint Koller mondja, a tized a főpásztori jognak következménye¹⁵⁾.

Az említett tizedlajstrom szerint a régi Külső-Szólnok hajdan két kerületre volt osztva, ú. m. tiszántúli (Comitatus Zolnok ultra Tibiscum) és tiszáninneri (Comitatus Zolnok cis Tibiscum Agriam versus) kerületre.

A tiszántúli kerületben a következő helyek vannak előszámlálva, ú. m.: Sas, Sály (ma pusztá), Kürth, Inoka, Nagy-Rév, Sáp (ma pusztá), Várkony, Czibakháza, Tisza-Földvár, Marfeő (ma pusztá), Tisza-Varsány (hajdan mezőváros, ma pusztá), Tenyő (hajdan apát-ság, ma pusztá), Kengyel (ma pusztá), Nagy-Pó, Kis-Pó (ma pusztá), Thúrtheő (ma nem létezik), Nagy-Thúr,

¹⁴⁾ Palugyai Inre: „Magyarország legújabb leírása.“ Pest, 1854. III. köt. 368—377. l.

¹⁵⁾ „Hist. Episc. Quinqueecl.“ Posonii 1782. I. k. 56. l.

Bán-Réve (puszta, ma Békés megyéhez tartozik), Gyalu (ma puszta), Csudás-Allya ma nem létezik), Istvánháza (ma puszta), Ungh.

A tizáninenni kerületben: Szent-Lőrincz (ma puszta), Szent-Király (ma puszta), Alpár, Kécske, Jenő (ma puszta), Vezseny, Tószeg, Paladics (ma puszta), Zolnok, Abony, Füzes-Megyer (ma puszta), Heves (ma puszta), Nyaras-Apáthi (ma Nyárs-Apát puszta), Tetlen (ma nem létezik), Tetétlen (ma puszta).

Ebből állott a régi Külső-Szólnoknak eredeti területe, melynek jelentékeny része, a tizáninenni kerület — Kécske, Jenő és Vezseny kivételével — későbbben Pest megyéhez foglaltatott, a mi a török uralomnak azon korszakában történt, mikor Szólnok Heveshez esatlakozott.

A mai Külső-Szólnoknak azon része, mely Szajol és Török-Szent-Miklós-nál kezdődik s a Tisza mentében Tisza-Füred és Nagy-Iványig fölnyúlik, tette Kis-Szólnok területét vagy a régi Kemejnek itt tárgyalt részét, a mint azt előbbi cikkünkben kimutattuk. S a hol e vidéken az egri és váci' egyházmegyék érintkeznek, ezen érintkezési pontok képezik ma is a régi Kis- és Külső-Szólnok között a határvonalakat azon megjegyzéssel, hogy Kengyel és Tenyő nevű puszták, melyek ma az egri egyházmegye területéhez tartoznak, egykor a váci püspökség alá tartoztak, s így a régi Külső-Szólnok területén estek.

Ezzel befejezzük szerény észrevételeinket, melyeket t. irónk becses közleményének érintett pontjaira, vagyis azoktól eltérő nézeteink indokolására a tudomány érdekében fölhozni kívántunk egyedül azon czélből, hogy t. irónk fáradhatatlan munkásságának nagybecsű eredményeit vizsgálva és tanulmányozva, hazai történelmünk, különösen régi földiratunk némely homályos pontjait vagy kérdéseit valamennyire fölvilágosítsuk, s egyttal saját előbbi tévedéseinket is megigazítsuk. Örvendünk, ha sikerült oly adatokat vagy történelmi nyomokat fölfedeznünk, melyek t. irónk előtt figyelmet érdemelnek s az általunk tárgyalt kérdésekre némi világot derítenek.

BALÁSSY FERENCZ.

Bereg vármegye keletkezése.

Azon tér, mely jelenleg Bereg vármegye területét képezi s a szomszéd Galiczia határszélétől le a Tiszáig terjed, már hajdan, a történelmet megelőző ősméretlen korban népek tanyájául szolgált. Ezt kétségtelenül igazolják a megye különböző helyein, a hegyeken úgy mint a sík földön előtűnő kő-, bronz- és vas-korszakbeli műtárgyak s őskori lak- és temetkezési helyek maradványai, melyek az ősméretlen időbeli ősnépen kívül, a későbbi barbárokra, keltekre és avarokra engednek következtetést, mint azt a vármegye leírásánál, illető helyein, tüzetesen előadandom. — Hogy közvetlen a magyarok beköltözése előtt e tájon, Ungvár felől, tótok laktak, azt történetünk régi kútfejei, Béla Névtelen jegyzője s mások eléggé bizonyítják. Ugyanis tudjuk, hogy a IX. században a magyarok bejövetelekor hazánk mostani területén, északról a nyugati Kárpátok alján a Dunának balpartjáig szlávok laktak; a Duna és Tisza között fel a lengyel határokig bolgárok parancsoltak, s hogy keletfelé oláh népségek voltak elszórva, mely népek egyike sem birt álladalmat alkotni. Azonban mostani megyénk egyes részei kormányzatilag mely kerülethez tartoztak, az adatok hiányában biztosan meg nem határozható . . . Véleményem az: hogy a megye északnyugoti részén, a mai Kálnik, Dobrony, Csazoda (akkor Csazna voda) és Munkács vidékén lakott szlávok Ung várhoz, illetőleg Kalán vezér hiveihez tartoztak ¹⁾; ellenben a Borsova és Tisza körüli bolgárok, ki szintén Szalánnak hódoltak, a borsovai várhoz, melyet Árpád 903. évben harmadnapvivás után bevett, falait lerontatta s az elfogott őrséget lánczra fűzve, Ungvárába viteté ²⁾.

¹⁾ Névtelen jegyző XI. fejezet.

²⁾ U. o. XII. fej.

Nem lehetetlen, hogy épen Munkácsn is volt már akkor valami erődített hely, mert Anonimus szerint, a Havason átkelt magyarok e tájra jövének, azon helyet, melyet legelőben elfoglaltak, Munkácsnak nevezték, különben alig volna értelme e soroknak s pusztá, lakatlan tér „elfoglalására“ egyedül nem szorítkozhatik.

A megtelepedett magyarok hihetőleg sokáig érintetlenül hagyák a területi fölosztást; jóllehet valószínű, hogy a bevett Ungvár, melytől vitézei hungváriaknak neveztettek ³⁾, azontúl is még kormányzóhely maradt a tájra nézve is.

Azonban volt a mai Bereg vármegye északkeleti határszélén 5 — 6 mérföldnyi szélességben egy hegyes, bérczes vonal, mely délkeletről Borsovánál s a síkságot a hegyektől elválasztó Hát nevű hegynél, és főnebb Munkácsnál kezdődik s tart föl a Beszkid vízválasztó tetejéig, mely utóbbi maiglan is Galiczia és Magyarország közt határuul szolgál; e terület a magyarok beköltözésekor kétségtelenül lakatlan és pusztá volt, melynek rengeteg erdeiben csupán egyes marhapásztorok gomádúl tartózkodtak. E vándor, egyik völgyből, oromról a másakra költöző pásztorok szintén a Kárpátok déli oldalán letelepedett szlávokból és azon túl lakott kisoroszorsági ruthenekből állottak, kik marháikat az úgyszólván uratlan rengetegegbe, s a déli fekvőségöknél fogva legeltetésre alkalmasabb területekre szintén áthajtották s itt akadálytalanul élösködtek.

Nem szenvedhet kétséget, hogy a magyarokkal beköltözött kievi rutheneket, kikről Béla király névtelen jegyzője, a X. fejezetben mondja: „hogy Álmos vezérhez csatlakozva, vele Pannoniába jövének s kiknek ma r a d é k a mai napig különböző helyeken Magyarországnak lakik“; valamint a Galiczia vezéré től nyert kétezer íjász és háromezer ruthen parasztot ⁴⁾ Álmos a hon elfoglalása után az ország e határszéeli tájain telepítette le, s hogy azok itt a mai Bereg, Ung, Zemplén és Sáros vármegyék határszélein, mintegy határőrséget képeztek, s hogy

³⁾ U. o. XIII. feje.

⁴⁾ U. o. XII. feje.

ezek utódaikban itt maiglan főnntarták magukat, nyelvöket és nemzetiségöket. Ezen a ruthenek által képezett határörvidék az ő nyelvükön Krajnának, határszélnek mondott s így neveztetik itt s a megnevezett szomszéd megyékben azon vonal maiglan is; jóllehet a mai Krajnának közigazgatási jelentősége már teljesen megszűnt s emléke is hajdani őrsegi intézményének csupán névleg, kevesektől ösmérve él.

E szerint az állam rendezése előtt volt e megye területén már akkor egy külön, határörző ruthenektől lakott, külön határokkal jelölt vidék, mely kétségtelenül külön igazgatási közegtől kormányoztatott, külön vajda, vezér vagy főnök alatt állott. Ezt látszik igazolni azon czím, melyet később is a beregvármegyei főispánok viseltek s a fönmaradt adatok szerint, különösen a XIII. században Gergely, beregi főispán (1299—1307) használt így: „Officialis dux ruthenorum *).“

A határörvidéki oroszok (ruthenok) Krajnájának nyoma előfordult egy XII. századbeli iratban is; ugyanis Konrád, szalezburgi érsek életrője mondja, hogy ő 1127. évben, ezen II. István magyar királyhoz követül küldetett érsekhez utazván, őt „in Marchia ruthenorum“ — orosz Krajnán — találta, hol akkor a királynál időzött. Hogy pedig II. István király e tájon többször megfordult, azt a történelemből tudjuk, ő az oroszokkal háborút viselvén, melyre személyesen vezeté seregét.

Érdemes a megemlítésre az is, hogy a Krajna még jóval később, a XVIII. századig, t. i. az úrbér behozataláig, Beregben egy külön, a XIV—XV. századokban még nagyobbára oláhoktól lakott, később pedig eloroszosodott 9 helységből álló különféle, sajátzerü kiváltságokkal ellátott önválasztott közös vajda alatt állott területet képezett, mely maiglan is Krajna néven ösmértetik; ez azonban már csak csakély maradványa lehet az egykori eredeti, terjedelmes Krajnának, s hogy Ungban is még a XVIII. század elején úgynevezett Stationes vajvodalese léteztek, melyeken a jobbágyok az uradalmi tiszteknek a természetbeni adózásokat átszolgáltatták. Ez utóbbi ungi Krajna a

*) Zichy-codex I. 114. lapon.

bereginek folytatása volt, mely ismét tovább Zemplén és Sáros megyék felé terjedett.

A megyének e hegyes, rengeteg vidékén, mint mondám, eleintén csupán nomád életű pásztorok tartózkodtak, később a határőröz oroszokon kívül a királyi vadászati személyzet s örök kezdetek tanyát ütni abban, s amazok valamint a vadászok és vadfogók (sólymárok) is, kik I. László törvénye szerint U z b e g e k n e k nevezettek, ⁶⁾ a király embereiül tekintettek. Uzbeg alatt az értendő, mit a német a régi „Wildfangsrecht“ s a francia „droit d'aubaine“ szóval kifejez.

A király később a védnöki, illetőleg tulajdoni jogot egyes hercegeknek adományozván, ezek léptek a Krajna s az abban volt pásztorok és vadászok s azok szállásai és tanyái birtokába, mint 1046-ban Béla, 1064-ben Gejza és 1095-ben Álmos.

Az országnak a XI. században István király alatt történt rendezéséig tehát Bereg megyének mostani területe nagybárá egy rengeteg erdővel borított j e l e n t é k t e l e n földet képezett, melynek a határszéli „Krajnán“ kívül más elnevezése talán nem is volt, annál inkább, mert mint tudatik, a beköltözött magyarok eleinte saját szerű önkormányzattal birtak, mely a megszállási és nemzetségi rendszeren alapult; a nyercs földet ugyanis a nemzetségek s azok ágai jogos arányban magok közt megosztották akkép, hogy a föld tulajdon és öröklési joga az egész nemzetségé illetőleg ágé maradt, míg annak egyes tagjai csak birtokosai voltak.

E megye területét, ki tudja mily roppant külön kiterjedésben, maga Árpád tartá meg magának; mert a névtelen jegyző, XIV. fejezetében mondja, hogy Árpád az egész földet, mely a Tisza és Bodrog között vagyon, U g o c s á i g, minden lakóival magának elfoglalá és Borsova várát bevévén, midőn itt több ideig lakoznak vala, a vezér és övéi látván a föld termékenységét és mindenféle vad feles voltát és a hal bőségét a Tisza és Bodrog vizében, a földet Árpád vezér és övéi kimondhatatlanul megszerették.

⁶⁾ Sancti Ladislai regis decret. lib. 3. cap. 2. §. 4. Corpus Juris Hung. Tom. I. 141. lap.

Mindez arra mutat, hogy e táj a haldús Tisza vizétől a vad száz nemeivel telt erdőséggel borított határszélig a fejedelmi nemzetség birtokába került s hogy azontúl is később a királyok tulajdonát képezte. Ezt okmányilag lehet beigazolni. IV. Béla király 1261. évben megerősítvén az egri egyháznak a tatárdulás idején elveszett adományleveleit, ez okmányban előfordul nevezetesen e kitétel is: „Bela proavus noster (ösatyja, tehát I. Béla király, 1061. körül) et Endre pater noster carissimus, decimas omnium forestrarum nostrarum et novalium praediorum nostrorum fundatorum et fundandorum, ac villarum nobilium et nostrorum servitorum in Comitatus de Ugocha et de Berec existentium, Ecclesiae Agriensi applicarunt et condonarunt, demum et nos applicamus et condonamus perpetuo et irrevocabiliter exigendas ⁷⁾. E birtokok közt előfordul „villa Pereg“ erdejével s a többi Bereg vármegyébe kebelezett tartozékaival, melyeket Endre király a sertések pásztoraival együtt, már azelőtt Béla tudtával adományozott volt a nevezett egyháznak ⁸⁾. 1271-ben V. István szintén az egri egyháznak Bereg és Ugocsa termény- és szőlőtizedét adományozván ⁹⁾, e kiváltság levelében, melyben egyszersmind atyjának IV. Bélának előbbi adománylevelét is megerősíti, Bereg és Ugocsa vármegyéket illetőleg megjegyzi, hogy ezek azelőtt a szent királyok vadászó erdői voltak és csak későbbben, az ő elődei által adományoztattak az egri egyháznak.

I. István a XI. században fontos okoktól vezéreltetvén, böles tapintata folytán, miután az országban tíz püspöki megyét alkotott, közigazgatási és honvédelmi tekintetben az országot, az akkor minden szomszéd népeknél, nevezetesen a cseh, lengyel, német és angoloknál divatozott várintézményi (honvédelmi) és megyei (közigazgatási) rendszerhez képest, az előbbi nemzetségi és szállási alkotmány romjain, nem kis fáradsággal és küzdelem után váraakra, illetőleg megyékre osztotta.

⁷⁾ Fejér György, Cod. dipl. Volumen V. T.I. 43. lap.

⁸⁾ U. o. IV. T. III. 41. lap.

⁹⁾ U. o. V. I. 153. lap.

Ez intézmény folytán István minden várat a koronatulajdonául nyilatkoztatta ki, s ép e miatt az illető ősi birtokosoktól, lihetőleg kárpótlás mellett, azokat elvevén s őket házakban és udvarhelyeken (curia et curtis) lakatván, nemsokára a birtokokat is a magyar korona tulajdonává tette, melyekből egyesek csak királyi adomány útján kaphattak részt, minek folytán a regalizált várak földekkel láttattak el. E várföldekre azután részint honi részint idegen férfiakat telepített, kik a zsold helyét pótló elidegeníthetlen földbirtokért fegyverrel tartoztak szükség idején szolgálni, míg az állandó hadi várőrök, várkatonák (jobagiones castrorum) állandó királyi hadat képeztek.¹⁰⁾ E várintézmény kormányja és tisztikara élén a várispán állott, a várban a várnagy, míg a mezőn a hadnagy vezényelt. A várnépe képezte a tulajdonképeni vitézljő rendet, vagyis az ország nemességét; az örökös bérbirtokkal ellátott várjobbágyok (nemesek) kizárólagos kötelessége volt a hadiszolgálat.

Ezeken kívül más szomszéd nemzetek példájára szokásba jött, hogy a király nemesak nagyobb terjedelmű bérbirtokok, hanem fejedelmi joggal birt várnak tulajdonosává is kinevezett egyes kitűnő férfiakat, kik azután bizonyos számú vitézzel táborozni tartoztak. Ily tulajdonos, mely német országban várgrófnak (Burggraf) neveztetett, nálunk comesnek ezímeztetett. Ezeknek maradéki is megtartották azután e címet, jóllehet maga a méltóság illetőleg tisztség örökös nem szokott lenni. E várispáni méltósággal járt a jogosultság, a várra és kerületére — ispánságra — fölügyezni, az őrséget, várjobbágyokat vezérelni, törvényt szolgáltatni s a jóvedelmet beszedni.

A várispánságon kívül közigazgatási, helyhatósági tekintetben István király az országot provinciákra, parochiákra (megyékre) osztotta; csak mindenikében egy vagy több ispánság volt, melynek székhelyén gyűlések tartattak, miket a király vagy esetleg a megye comese hitt össze s melyeken a főurak, a nemzetségi törzsek nagybirtokú utódai (comesek), a

¹⁰⁾ L. Botka Tivadar értekezését „Századok“ 1870. VIII. füzet.

nemesek, udvarnokok, a várnép, várispán tiszteivel, a közigazgatási főnök (főispán) közös czélra egyesülve, szintén megjelentek.

E szerint a várispánság és megye különböző volt. Az első katonai az utóbbi közigazgatási intézmény vala. Amaz comitatus, ez provincia nevet viselt. A vármegye területén lakott várhad mindig készen volt a király parancsára hadiszolgálatra, s minthogy a vármegye előjárói szedték az adót s a termények illetményeit, a só és bánya jövedelmeit, mikre a főtárnok épen úgy ügyelt, mint a főpohárnok a királyi dézsma-borokra és a főlovászmester a királyi lovakra és marhákra, ily gazdálkodás és rendszer mellett a király az ország minden részén, bárhová vitte seregét, kész ellátást, telt csürt, pinezét, marhát és fogatot talált. Botka szerint a várintézmény a király kezeiben központosított feudális institutió, mai fogalmunk szerint militarismus, míg más részről a megyei intézmény, a provincia szerkezet, a polgári önkormányzat autonómiája volt. Az előbbi intézmény az államrendezés után alig három századig tartotta föl magát a királyok rossz gazdálkodása miatt, míg III. András halálával teljesen elenyészett; ellenben a közigazgatási megye folyton fennállott, sőt hatáskörében hovatovább emelkedett a megbukott várintézmény romjain.

Mindezeket itt azért láttam szükségesnek előzményképen fölvilágosításul említeni, hogy immár kimutassam, miszerint vármegyénk területén az államrendezéskor a katonai várispánság, a Vári tőszomszédságában, a Borsva és Tisza közt fekvő s maiglan tekintélyes ősi nyomait elötüntető borsovai várról Borsova vármegyének (Comitatus de Borsva) neveztetett, hogy megyénk ezen első országos illetőleg királyi székvára központjául szolgált a területi haderőnek, s hogy a várispánság annak előljárójától kormányoztatott, ki comes de Borsova — borsovai főispánnak — czímeztetett.

Ezt a XIII. és XIV. századbéli okmányok így kétségtelenül igazolják.

A legrégebbi ősmertes főispánok — comesek — a XIII. század elejéről II. András király korából (1205—1235) említett-

nek, úgymint 1205, Mesku és utána Heym ¹¹⁾. Az 1214. évben kelt, a leleszi prépostságot érdeklő adománylevélben, az abban elősorolt megyei comesek (várispánok, várgrófok) közt előjön Hanno de Borsova épenügy, mint Benedek a szomszéd hungvári, Rodolf barsi és Jakab borsodi főispán ¹²⁾. Egy 1248-ban IV. Béla király alatt kelt okmány szerint ¹³⁾ az egri káptalan által Kocs és Tekse-Szálók helységekben tett bektatásnál előjön a jelen volt comesek közt Farkas de Borsua.

Egyébiránt Borsova vártól, illetve vármegyétől elnevezetett akkori időben a területi főesperesség is; így egy az egri káptalan által 1256-ban kelt bizonyáglevélben ¹⁴⁾ előjönnek jelenvoltakül János mester borsovai, Márkus ungi, Orbán szabolesi főesperesek; egy másik, Miskolczi Lőrincz által vett Csabaföld iránti okmányban szintén a nevezett főesperesek fordulnak elő; néhány évvel későbbben, úgymint egy 1278-ban az egri káptalan által kiállított Poroszló iránti bizonyáglevélben ¹⁵⁾ előjön Pál borsovai főesperes; 1280—1282-ben ugyanez; 1287-ben a tarcsai határjárás iránt az egri káptalantól kiállított okmányban ¹⁶⁾ Bernardus Archidiaconus de Borsua és Gregorius de Zabolch; 1291-ben a Somosi Péter részére kiadott káptalani okmányon pedig aláírva találtatik Miklós borsovai és Domonkos hevesi főesperes stb. ¹⁷⁾

Ezen adatok szerint tehát a XIII. század elején és annak folyamában kizárólag B o r s o v a vármegyéről van szó; azonban hogy a hadi intézményül szolgált várispánság helyhatósági (municipalis) tekintetben Bereg megyéhez (provinciához) tartozott, azt szintén azonkorú fönmaradt hiteles okmányokból lehet beigazolni, mely polgári megye B e r e g - nek neveztetett.

Lehet, hogy a XI. században, az állam első rendezése

¹¹⁾ Endlicher 709. Váradí Regestrum 271. pont.

¹²⁾ Fejér eml. m. II. 163. lap.

¹³⁾ U. o. IV. II. 26.

¹⁴⁾ U. o. 185. lap.

¹⁵⁾ U. o. V. II. 483. lap.

¹⁶⁾ U. o. V. III. 581. lap.

¹⁷⁾ V. III. 173. lap.

alkalmával a közigazgatási, helyhatósági czélból alakított megyék közt, a miénk tüzetesen még nem foglalt helyet, mert akkor, különösen annak felső része, mint fönnebb emlitem, ős rengeteg erdők, lakatlan hegyek, bércek és havasokból álló vadonságot képezett, hol az orosz határőrök képezte Krajnán kívül, csak egyes nomádül tanyázó pásztorok és kevés számú vadászok elszórva tartózkodtak; hogy azonban később a fejedelmi birtokosok mellett, kik itt gyakran megfordultak s egyes részeket az egri püspökségnek s más kiváló nemzetségeknek, mint a Gátkelednek s Nárdainak adományoztak, a telepítések gyorsan történtek s a vadon csakhamar élénkülni s így a terület jelentőségre vergődni kezdett: az a fönnebbiekből eléggé kitetszik. Mikor keletkezett tehát a helyhatósági Bereg megye, egyszerre-e a várintézményü borsovaival vagy később? azt adatok hiányában biztosan megállapítani nem lehet; annyi azonban bizonyos, hogy a XIII. század elején a beregi provincia már valósággal létezett.

Nevezetesen így fordul elő egy 1245. évben kelt okmányban, melyben Ratiszló haliesi fejedelem és a bolgárok vezére és neje Anna, IV. Béla és V. István királyok adománya folytán a német származású Izsép fiának Miklósnak, és fiainak Mihály és Andrásnak, atyjok hü szolgálataiért a Bereg megyében fekvő P a z n á n földet adományozzák, ez okmányban Bereg világosan provinciának mondatik; így: „Nos Razlaus etc. in provincia Bereg donavimus terram nomine Paznan Nicolao filio Yspheb ac germonibus ipsius nominibus Mychaely et Andree nacione teutonicis etc. ¹⁸⁾

IV. Béla 1261. megerősítvén az egri egyház birtokait és szabadalmait, az abban elősorolt birtokok közt előfordul Villa Pereg cum silva et aliis suis utilitatibus in Comitatu Bereg Sita. ¹⁹⁾ Ugyanekkor azonban Borsova vármegye is említettik, így V. István a sátoralja újhelyi polgárokat oly kiváltságos jogokkal, milyeneket a patakiak birtak, felruházván, azonkívül őket az ő fejedelmi birtokában levő Zothmár, Zobauch,

¹⁸⁾ Zichy-codex I. 5. lap.

¹⁹⁾ Fejér id. m. V. IV. T. III. 41 lap.

Zemlin, Borsua, Ujvár, Sáros és Ungh vármegyékben minden vámfizetéstől mentessé tette

1261. éven túl azonban sem Borsova vármegye, sem ily comes többé nem említetik, igen azonban Bereg, mely úglátszik az elpusztult Borsova vára romjain a megyének főpontjává, székhelyévé emelkedett s Borsova várát teljesen kiszorítá régi híréből s ősi állásából; a főesperesség azonban még továbbra is megtartá előbbi elnevezését; így 1300. évben okmányilag említetnek Albert borsovai és Brigyes (Briccins) szabolcsi főesperesekül.

Maga a helység Bereg, (ma Nagy-Bereg mezőváros), már a XIII. század elején kezdé jelentőségre emelkedni, különösen 1233. évben midőn II. András (jerusalemi) király seregével e megyében táborozván, a beregi erdőben (in Silva Bereg) a római katolikus egyház jogainak biztosítására letette Jakab praenestei püspök és pápai küldött kezébe az esküt, a minthogy akkor itt egyéb országos fontos ügy is elintéztetett s a II. András és fia Béla, ifjabb király közti surlódás is kiegyenlített. A néphagyomány szerint András király sátora ez alkalommal, midőn a concordatumot hitével megerősíté, a mostani munkácsi határba eső, maiglan Királyszéknek nevezetett erdőben állott, s így föltehető, hogy a roppant terjedelmű beregi erdő, egy Beregszásztól föl a Háterdőig és azontúl Galicziáig szakadatlanul nyúlott rengeteget képezett. Ez kitetszik IV. Béla király 1247 évben a beregszászi jövevények, kedves vendégek részére kiadott kiváltságleveléből is, melyben megengedi, hogy ők a beregi erdőben sertéseiket és barnaikat legeltethessék, valamint a fajzást egy napi járásnyira szabadon gyakorolhassák.

A váradi Regestrumban (314. lap.) már a XIII. század elejéről ez áll: „Mesku comes de Beregu.“ Egy másik okmányban pedig ugyanott Beregre vonatkozólag e szavak fordulnak elő: „Wadu de custodibus Silvae Beregu, impetiit convillanum suum Vulcanun.“ E szerint e helység már akkor társadalmilag rendezett állapotban volt.

Hogy a XIII. században, valószínűleg a tatárdúlás után, Bereg határában vár is emeltetett s így az azontúl a megye székhelyéül szolgált, alig vonhatni kétségbe, annál inkább, mert

ez erődített helynek nyomai, a Kanfertő nevű helyen maiglan léteznek, de azt a szóhagyomány és irott okadatok is fönn-tarták.

1263. évben. IV. Béla király farsa és fia V. István, ki az 1262. pozsonyi, poroszlói és szokoli egyezmények folytán, a Tisza melléki részek s így e vármegye kormányát királyi teljes hatalommal vitte, azon adománylevelében, mely szerint Szent-Miklóst, Szolvát és Vereczkét Aladár mesternek (a Váradi nemzetségből) adományozta, azokat Bereg megyében levőknek említi; így: „Villae in Comitatu de Bereg existentes. 2°)

1271-ben V. István király az egi egyház szabadalmait megerősítvén, ez okmányban mondja, hogy mivel a tatárdúlás alkalmával a nevezett egyház előbbi kiváltságlevelei elvesztek, ő huszonöt főnemest nevez ki, kik hit alatt sorolnák elő az egyház régebben birt szabadalmait, mikről a kért új oklevél kiállítandó leend. Ezen huszonöt főnemes között előjönnek a többi közt „Bartholomaeus et Felicianus Comites de Bereg et Ugocha. 2¹)

IV. László 1273. évben Tekus fiának visszaadatván birtokait, ez okmányban előfordul „Ladislaus comes de Beregh et de Patak. 2²). Ugyancsak e király 1290-ben felkelésre szólítja „Bereg vármegye nemességét. 2³)

1299-ben a Dancs családbeliek közt fönnforgott viszálykodások kiegyenlítéséről kiadott okmány 2⁴), mely kelt Lupret-Nánán (helyesebben Szászán), így kezdődik: „Nos Gregorius, comes de Beregh, officialis Lew ducis Ruthenorum etc.“

De mindezen adatnál világosabban szól erről az 1332. évben kelt oklevél, mely szerint akkor a nagyváradi konvent előtt Moys fiai, Balázs és Pál, húsz márkáért Beregi Dezső mester, beregi comesnek, Halábor $\frac{3}{4}$ részét, mint őket örökösödési jogon atyjoktól illető birtokukat, mely keletről a király birtoká-

2°) Fejér i. m. V. IV. T. III. 17. lap.

2¹) U. o. V. I. 153.

2²) U. o. V. II. 121.

2³) U. o. 507. lap.

2⁴) Katona, Tom. VI. pag. 1200.

hoz tartozó Vári és nyugatról Csató Tamás fiainak birtoka közt feküdt, eladván, ez iratban mondatik a nevezett eladókról, hogy ők „*job agiones castris Bereget nobiles de Harabur de Comitatu Bereg;*“ valamint a vevőről: „*Magister Deseu, filius Pauli, comes de dicto Comitatu Bereg.* (Azaz: Moys fiai Balázs és Pál voltak a beregi vár jobbágysai (várkatonái) és, halábori nemesek, Dezső mester pedig Bereg vármegye főispánja.)²⁵⁾

Ebből is kétségtelenül kiderül, hogy Beregen vár létezett, melynek várjobbágysággal tekintettek az említett halábori nemesek, kik hajdan királyi várjóságon letelepedett királyi katonák voltak, s birtokukat azután is mint sajátjukat megtarták, midőn a várintézmény teljesen megszűnt. Ebből következtetve azon számos nemes család, mely különösen megyénk alsó részén, a Tisza mentében lakik, mind a hajdani katonai várintézménynek élő maradványai.

A XIII. század közepétől fogva megyénk folyvást megtartá mostani elnevezését, jóllehet idővel, különösen a XIV. és XV. században ismét Bereg mezőváros „Nagy“ előneve daczára, jelentőségében alábbszállni s a szomszéd Beregszász, akkor még Luprecht vagy Lampertzász hovátovább emelkedni kezdett, mely különösen az abban többször megfordult, sőt abban udvart tartott Erzsébet, Mária és Nagy Lajos király idejében kiváltságokkal és szabadalmakkal kiválóan elláttatván s polgárai és vendégei a jóllét részeseivé tétetvén, a virágzásnak indult város csakhamar a megyei kormányzat székhelyévé lett s az a XIV. századtól maiglan.

LEHOCZKY TIVADAR.

²⁵⁾ Zichy Cod. I. 386. lap.

A bán szó eredete. ¹⁾

Bán a magyarban kormányzót (gouverneur), főnököt jelent; különösen a végtartományok és az anyaállamtestbe be nem olvasztott nagyobb területek főnökei hivattak bánoknak ²⁾.

A bán szó eredetére nézt a vélemények igen szétágaznak; szükségesnek tartjuk ennél fogva — mielőtt saját véleményünket előadnók — e különböző nézeteket előadni és megczáfolni.

1. Bán a szláv boyan szótól származik, mely „hatalmas embert“-t jelent ³⁾.

Az igaz, hogy a délszlávban van egy „boyan“ szó, s ennek bänná való rövidülése nem is tartozik a lehetetlenségek közé, de e szó nem főnév, hanem melléknév, s mint ilyen is gyér használatú, és pedig csak összetett szókban, ennél fogva tekintetbe nem jöhet ⁴⁾.

¹⁾ Hogy a bán szót a bänni ige bánó (bánu) participiumának tartani nem lehet, azt bizonyítanom fölös.

²⁾ V. ö. szörényi, macsói, temesi bán, s a még főnnálló horvát-bán elnevezéseket.

³⁾ „A magyar nyelv szótára.“ A magyar tud. Akadémia megbízásából készítették Czuczor és Fogarassy. Pest, 1862. 408. l.

⁴⁾ A délszláv boyan nem jelent „hatalmas ember“-t mint a nagy szótár írja; származik a boy (Schlacht, Kampf, Krieg) szótól s Fröhlich illyr szótárában csak ez lelhető: boyan, kriegerisch; schlacht-, kriegs-; a boy szótól származó önálló szók pedig boyac és boyarnak ^{*}) (Krieger, Kämpfe) hangzanak. A horvát-szerb boy szó azonos az ó-bolgár boyé szóval, és ez a bi gyökből ered; bi meg van ebben: bi-ti ütni (v. ö. német schlagen és Schlacht). Az -n, an délszláv melléknév képzőre nézt v. ö.: častan (ehrbaar), ettől: čast (Ehre), bolan (krank) ettől: bol (Schmerz).

^{*}) A boyar különben nehezen vihető vissza — daczára sok jeles szlavista állítása és véleményének — a szláv boy szóra, mert az az ó-bolgarban bol'arü-nak hangzik.

2. Bán a szláv pan, pān (úr) szótól származik ⁵⁾.

A szláv nyelvekben majdnem mindenütt megvan a pan, pān = úr szó, még a litvánban is pōnas alakban; a szlávágtól elvitatni nem lehet, mert annak szlávtsága, illetőleg āryasága fait accompli; meg van az ó-görögben is ποῖνα alakban ebben: δέσ-ποινα (ποῖνα e helyett való: ποῖνα) s ez alakok mind egy indgermán alapnyelvi pāna, paniā (úr, úrnő) szóra vezethetők vissza ⁶⁾.

E szóhoz a magyar bán-nak semmi köze, mert a szláv szóeleji p a magyarban b-vé nem válik, s ha a magyar a szláv pánt átkölcsönözte volna, úgy annak a magyarban is pánnak kellene hangzania ⁷⁾.

3. Bán a perzsa bayan = herceg szótól származik.

Šafarik ⁸⁾ a többek közt a perzsa bayan (fejedelem, herceg) szóval is egybeveti a bán szót. A rendelkezésemre álló és előttem ismert perzsa szótárakban e szót sehol sem találtam meg; létezését azért tagadunk nem szabad, mert Šafarik oly kútfőkkel is rendelkezhetett, a melyek pesti könyvtárainkban nem léteznek.

Azonban ha létezik is a perzsában a fentebbi szó, e helyt

⁵⁾ Leschka: Elenchus vocabulorum . . . slavicae magyariensis usus. Budā 1825. 23. l.; a hirhedt debreczeni grammatikában; Dankovszky: magyaricā linguā lexicon critico-etymologicum. Posonii 1833—1836; végre az akad. nagy szótár.

⁶⁾ Fick: Wörterbuch der indogermanischen Grundsprache. Göttingen 1868. 114. l. a pāna és paniā-t egy pā (hüten, wahren, weiden) gyökre vezeti vissza; a többek közt a sanskrit pā-ti (pásztor) szót is ide tartozónak mondja; alighanem ide tartozik az ó-görög πότης is ebben: δέσ-πότης a fentebb említett ποῖνα-t πότηνα-ra is lehetne visszavinni, de az ékezet különbsége, továbbá e különös hangtani vedlés érvelhetők nem lévén, külön-külön szóknak kell tartanunk.

⁷⁾ A szláv és magyar kölcsönvett szókra nézve általános szabály, hogy a szláv p a magyarban b-vé nem változik; Miklosich: „Die Slavischen Elementé im Magyarischen“ czimű művében lehető teljben mutatja ki a magyar nyelv szláv elemcét, 138. p. elejű szláv szót hoz föl s ezek közül egyik sem lesz b-vé a magyarban.

⁸⁾ Šafarik: „Das Serbische Schriftthum“ I. 155. l. (Šafarik neve magyarul írva Safarzsik-nek ejtendő).

tekintetbe nem jöhet, mert nem perzsa eredetű⁹⁾. E szó a perzsában csak kölcsönvett szó lehet, hihetőleg a tatár¹⁰⁾ nyelvek valamelyikéből s jó lesz megjegyeznünk, hogy azt a perzsa nyelv „fejedelem“ jelentményben vette át.

4. Bân azonos a mongol uvan, van = fejedelem szóval¹¹⁾.

A mongolon kívül mint cím meg van e szó a sinai nyelvben is van, ven vagy uan, nen alakban, valamint a ča/atay nyelvben van = **وانك** alakban.

Ha közelebb álló s valószínűbb azonosságú turáni szóval nem rendelkezünk¹²⁾, a bânt mi is a van-val azonítanók, föltéve t. i., hogy e szó turáni eredetű, mert sinai is lehet, s a helyviszonyok e mellett tanúskodnak¹³⁾.

5. Bân azonos a perzsa bân birtokos, úr, fejedelem szóval.

A nagy szótár írói fölhozzák a magyarral közeli jelentményű perzsa bân **بان** szót s megjegyzik, hogy az a zend és sanskritban van-nak hangzik. Az új perzsa nyelv itt tekintetbe

⁹⁾ Idegenségének tanúsága az, hogy nem lehet sem a tulajdonképi perzsa, sem az azzal rokonsági viszonyban levő nyelvek szókinéséből elemezni, szóval „bayan“ a perzsában gyöktelen. E szó tatár eredetű (l. alább) s tudvalevőleg a perzsa nyelvben nem egy tatár szó honosított meg.

¹⁰⁾ A tatár elnevezés alá foglalom nemcsak az oroszok által ú. n. török fajú és nyelvű népeket, hanem ez utóbbi értelmet is beleértve, az egész törökséget, a mongol, a manžu, tunguz stb. népeket; illetőleg nyelveket, szóval az egész turánságot a finn-ugor és szamojéd nyelvek kivételével. E kifejezést annyival inkább követendőnek tartom, a meny nyiben már a régi sinai írók is ta-ta elnevezés alá foglalták a mongolságot és törökséget; a török nyelvű népeknél fönnlevő ta-tar szó után itélve, a sinai ta-ta alkalmasint ta-ta-la-ból rövidült meg.

¹¹⁾ Nagy szótár „bân“ czikk alatt.

¹²⁾ Vánbéry: „Ča/atayische Sprachstudien.“ Leipzig, 1867. 344. l.

وانك, vang: „Titel des muslimänischen Statthalters in der chineschen Tatarei.

¹³⁾ Ha e szóval akarnók azonítani a magyar bân-t, akkor ki kellene még azt is mutatnunk, hogy e szó a mongol és törökségben már akkor is meg volt, midőn a magyarok e népekkel összeköttetésben voltak, s specifikusan azon szölamokban, a melyekhez a magyar nyelv kölcsönvevői viszonyban áll. Miután ezt ki nem mutathatjuk, a hasonlítást el kell ejtenünk.

nem jöhet, mert ott a bān szó már nem létez, a bān vagy vān az új-perzsában csupán névképző ¹⁴). Hogy érintkeztek-e a magyarok a zend, és ind népekkel ¹⁵) közvetlenül? a fölött most nehéz az eldöntés; a valószínűség, továbbá a turáni népek és nyelvek történelme a mellett fog szólni, hogy nem. Tekintetbe jöhet még az ó-perzsa nyelv, melyben a بَان (bān) szó még tökélyesen önálló volt, de kérdések kérdése, hogy voltak-e ezekkel a magyarok összeköttetésben? Nem, mert azon kevés perzsa elem, mely a magyarban, továbbá az ugarságban és tatárságban létez, nem került az ó-perzsából e nyelvekbe, hanem — mint ezt a hangtani jelenségek bizonyítják — a közép- és új-perzsából ¹⁶), ezekben pedig a bān önállólag elő nem jött; ennél fogva a bān szót a perzsa bān-nal nem szabad azonitanunk.

6. Bān az avar bayan, boyan szótól származik ¹⁷).

Az avaroknál meg volt a bayán vagy boyan szó; egy viághirű avar vezér viselte e nevet ¹⁸).

¹⁴) V. ö. باغ (bāγ) kert: باغ بَان (bāγ-bān) kertész, شتر (šütür) teve: شتر وَان (šütür-vān), tevész stb.; hogy azonban a perzsában hajdan a بَان (bān) önállólag is meg volt, tanúsítja a بَانُو (bānū) úrnő (madame; première dame d'un harem), mert ez nőnemű szó levén, egy hínnemű بَان (bān)-t föltételez, maint يَارُو (yārū) barátné szónak, mely szintén nőnemű, megvan a hínnemű يَار (yār) barát alapszója.

¹⁵) Indekről szólok, bár a sanskrit nyelvet értem alatta; sanskrit nép nem létezett, csupán az erāni fensíkról mintegy 2000 év előtt a drāvid nép közé vándorolt árnyák azon nyelve, és pedig irodalmi nyelve neveztetett így el, mely a brahmānok hivatalos és szertartási nyelve volt; a sāsokrt (tökéletes = vollendet) nevet kihalása után nyerte.

¹⁶) Az ugarságba különben, daczára annak, hogy persza kereskedők már a legrégebb időkben összeköttetésben álltak velük, a perzsa elemek tatár révén jutottak.

¹⁷) A nagy szótár írói a bayan tulajdonnevet a „vezér“ jelentémenyvel azonosítják; Šafařík és Miklosich is ugyan erre utalnak s daczára annak, hogy Európa első szlavistái, a bān szó szlávtságát tagadják.

¹⁸) Az avar bayan vagy boyan lehetett tulajdonnév, de egyszersmind köznév is; hogy tulajdonnév volt, arról a tatár nyelvek tesznek tanúságot, így Abul-Āzī Bahādur-Nān tatár történelmében nem egy بَلِيْن = bayan nevű fejedelemlről tesz említést s a perzsa bayan,

A közép-görög nyelvbe a *βοεάνος* = banus szó csak az avar nyelvből juthatott, s hogy csakugyan ezen szóból származott a magyar bán szó is, kitűnik a következőkből:

A régebbi görög írókban mindenütt *βοεάνος*-t lelünk, Constantinus Porphyrogenetánál *βοάρος*-t ¹⁹⁾, s Cynnamusnál a XIII-ik században már *μπάνος*-t (olv. banos). Ezek szerint bizonyos, hogy a bán szó egy eredetibb bayan-ból származik.

Hogy e tény s az imént mondottak méginkább kétségtelenek legyenek, álljanak itt Cynnamus saját szavai: *μπάνον* (olv. bánon) . . . *καλοῦσι οὐνοὶ τὴν ἀρχήν* = bánnak nevezik az unnok ²⁰⁾ a fejedelmet ²¹⁾.

Ezek folytán azon kérdés merül föl, vajjon meg volt-e már a magyaroknál a bán szó akkor, midőn Hunniába telepedtek, vagy csak a görög nyelvből vették-e át?

Ha a székely krónikának hitelt adhatunk, akkor igen is

— mely csak a tatárból kerülhetett oda — egyenesen „fejedelem” jelentésű; a görög írók a hatalmas avar vezér nevét *βαϊανός* és *βοϊανός*-nak írják. Különböztetve a görög írókból nem igen tisztázhatjuk e nevet, mert valamint a *qagan* v. *χagan* náluk egyszersmind tulajdonnévül szolgált — így a többek közt Cerripus-nál, hol ezt olvashatni: rex Avarum Cagan — úgy a bayan is hasonló sorsú lehetett, mert a későbbi görög nyelvben *βοεάνος* fejedelem jelentésnyben szerepel. Azonban a későbbi görög nyelvben még akkor is kifejlődhetett a fejedelem jelentésű, ha az avarbau meg sem volt; példa erre Nagy Károly neve, melyből a szláv *krāl*, *krāl'* = király szó származott.

¹⁹⁾ Föltűnő, hogy ezen író a magyar nagy vezéreknek a tiszta szláv *βοεβόδος* (= szl. voyevoda szó szerint had-vezér) szóval illeti, holott a horvát fejedelmeket *βοάρος* = bán szóval; a mondottak folytán alig kételkedhetünk, hogy írónk e két nevet összezavarta; s hogy saját nagy vezércink viselték a görögöknél a *βοάρος* = bán nevet; a székely krónika e föltevésünket kétségtelenné teszi.

²⁰⁾ Cynnamus unnok alatt avarokat ért, s nem ő az egyedüli, ki így nevezte őket; v. ö. Gregorius Turonensis: Post mortem Chlotarii regis, Chuni Gallias adpetunt . . . ; Paulus Diaconus: Hunni, qui et Avares . . . stb.

²¹⁾ Az 5. §-ban elfeledém megemlíteni, hogy némelyek a magyar ispánt is + bán szóból akarják származtatni, mely e szerint ösbánt jelentene; az ispán szó szláv eredetű s a župa = német sippe szótól származik; a magyar ispánt nem szabad a délszláv županhoz tartanunk, hanem az ezzel azonos szlovák špān-hoz (ebből žīpān, žpān, špān).

meg volt, s így a bán szó a tatár bayan szóból ered (bayan, baan, bán) ²²⁾.

A mi a szó gyökösségét illeti, az egy bay gyöktől származik, mely minden tatár nyelvben ²³⁾ (ideértve a török-, mongol- és tunguzságot is) megvan s gazdagot, előkelőt jelent ²⁴⁾; az ettől származó bayan (a bay gyök az említett nyelvekben név- és ige-gyök) a legtöbb tatár nyelven hasonló jelentésű a gyökkel, az osmanli és çayatay bay (név- és ige-gyök, valamint melléknév) azonban a mondottakon fölül urat, fejedelmet is jelent ²⁵⁾,

²²⁾ E tekintetben oklevélynyomozóink föladata lesz kimutatni azt, hogy előjött e már nálunk e szó a XIII-dik század előtt bán, banus alakban; ha igen, akkor föntebbi állításunk mindenkép kétségtelenné lesz; ha e szó bán alakban csak a XIII-dik század után mutatható ki nyelvünkben, akkor az a görögből szivárgott át közvetlenül, vagy közvetve a délszlávság által; ha azonban Cynnamus szavait szó szerint venni lehetne, akkor a rövid bán alak már az avaroknál is meg volt s ez esetben a görög-szláv közvetítés ki van zárva; az avarban pedig a bayan mellett meglehetett, ép úgy, mint a tatárságban a rövidt qan, çan már a legrégebb időkben is meg volt a teljes çayan, qayan mellett. Így a rövidebb çan alak már a Çingis Xayan által emelt (1220.) szobrokon is föllelhető. Az avar nyelvben çayan-nak hangzott, mert így adják vissza a görög írók: Theophylakt çayáros-t, Menander çayáros-t ír; e szónak gyökét nem sikerült még föllelnem, miután azonban főkép a mongoloknál szerepelt e szó, lehet, hogy eredetét a mongolban kell keresnünk, bár a szóvég a törökségre utal. Érdekes lesz az itt tárgyalt két avar szót: çayan és bayan-t magunknak megjegyezni.

²³⁾ Az ugarságban csak kölcsönvett szóként szerepel.

²⁴⁾ A bay s az ettől származó bayan szót 27 tatár nyelvben leltem meg.

²⁵⁾ L. Zenker: Dictionnaire Turc-Arabe-Persan. Leipzig, 1866. 173. l. بای alatt; Vámbéry: Çayatayische Sprachstudien. Leipzig, 1867. 243. l. 2-dik بای alatt; Pavet de Courteille: Dictionnaire Turk-Oriental. Paris, 1870. 155. l.

Az itt említett szótárakban a bayan és bayyan nincsenek föhozva, mert azok a föntemlített ige-gyökök egyszerű részesülői, s mint ilyeneknek a szótárakban nincs helyük.

Miután a törökségben a bayan s az ennél ősbibb jellegű bayyan szóknak rendes etymonjuk van, a mongol és tunguz nyelvbeli azonos alakoknak a törökségből kellett átmenniök; annál inkább az ugor nyelvbeli hasonló és azonos alakoknak, mert itt a gyök sincsen meg.

annyival kell az e gyöktől származó részesülőknek is bayan és bay; annak urat, fejedelmet jelentenie ²⁶⁾.

A kazáni törökben بيلير bayar (mely jelen részesülője a bay igegyöknek) előkelőt, urat jelent ²⁷⁾, a kokkandi törökben pedig, „nagy urat“ (ор бe.льмoжa) ²⁸⁾.

Egybefoglalva a mondottakat „a magyar bán szó azonos a török bayan, úr, fejedelem szóval ²⁹⁾.

EDELSPACHER ANTAL. *)

²⁶⁾ Az osmanlıban meg van بلن ban is a magyar bánnak ki-fejezésére, de ez ott kölcsönvett szó; lehet, az új-görög, délszláv vagy magyar nyelvből.

²⁷⁾ Budagov: Справочный Словарь Турецко-Татарских наречий (török-tatár nyelvek szótára)-ben a török بيلير bayar szót, az orosz боярь (boyar, bayar)-ból származtatja, de tévesen, mert e szók, mint már fentebb is mondtam, a bay gyök részesülői; érdekes Budagov بويلن boyan alakja, mert ezzel a byzantiak βοιάρωσ-a is rectificálva van.

²⁸⁾ Ha netán a bayan átmenete bánná (ba'an, baan, bán) nehézségre ütne, akkor a bay gyök helyett egy régibb bay-ot (v. ö. os bay = čay bay = magy. báj) lehet fölvenni s ebből egy bay;an, bayandt (v. ö. тоγ;an = os doγ;an) a mely aztán úgy lesz bán-ná, mint a qγ;an kánná.

²⁹⁾ Az idegen nyelvekbéli szók átírására nézt Lepsius elveit követem: Standard Alphabet. London, 1863.; itt annyiban tértem el, magától értetik, hogy azért, mert nyomdáinkban a Standard Alphabet typpjei nincsenek meg, hogy Lepsius ç ĩ e je helyett ě, ĩ és ä-t irtam.

*) Ugyanazon alapos, és különösen a nyelvtörténelem terén széleskörű tanulmánynyal bíró ifjú erő, kitől 1871-diki évfolyamunkban 465. l. Gyoroki Antal név alatt Ibn-Daszta X dik századi arab író tudósítását a magyarokról közöltük volt. Szerk.

T Á R C Z A.

— A Magyar Történelmi Társulat július 4-diki választmányi ülésén épen nem látszott meg a nyári bágyadság, élénken folyt az le, szépszámú hallgatóság jelenlétében, s mintegy 14—15 választmányi tag részvéte mellett.

Miután elnök Horváth Mihály az ülést megnyitotta, s a júniusi ülés jegyzőkönyve fölolvastatván, hitelesített, — titkár előadá a folyó ügyeket.

Mindenekelőtt jelenté, hogy a szepesi kirándulás iránt oly örvendetes érdekeltség nyilvánul, hogy a kitűzött határidőig összesen harmincz társulati tag jelentkezett abban részt venni és okmánybúvárul működni, úgymint:

a) Az elnökség részéről: Horváth Mihály másodelnök, Thaly Kálmán titkár és Pauler Gyula jegyző és ügyész. (= 3.)

b) A választmány részéről: Balássy Ferencz, Deák Farkas, Dobóczky Ignác, Frankl Vilmos, Nagy Imre, Nagy János, b. Nyáry Albert, b. Nyáry Jenő, Pesty Frigyes, Supala Ferencz, Szabó Károly, Szilágyi Sándor (= 12.)*

c) Az évdíjas tagok közül: Bunyitay Vincze Szent-Jobbról, Erődi Béla Pestről, Géresi Kálmán Gesztéről, Guóth Sándor Felső-Bükről, Hantbó Lajos Lőcséről, Kandra Kábor Kis-Tállyáról, Mercz Pál Lőcséről, Nagy Gyula Homonnáról, Orthmayr Tivadar Temesvárról, Péchy Imre Debreczenből, Rainer Gyula Pestről, Reizner János Szegedről, Sváby Frigyes Lőcséről, Tutkó József Kassáról és Valkovszky Miklós Munkácsról (= 15).

Mely szép részvét örvendetes tudomásul vétetvén, miután a Szepességben és Kassán számos és nevezetes levéltárak okmánykincsei tárulandnak ki búváraink előtt, és így mennél több szakavatott mun-

*) Utólag még Foltínyi János is jelentkezett Szíhalomról és Nátafalussy Kornél Kassáról. Szerk.

kás kézre van szükség: a társulat bizalommal elvárja a főtnevezett t. jelentkezőktől, hogy szeptember 8-kán Kassán, lehető teljes számban megjelenjenek s a kutatásban buzgó részt vegyenek. A részint ingyenes, részint leszállított árú vasúti jegyek augusztus hó folytán fognak társulati jegyző és ügyész úr által (titkár akkori távollétében) kinek-kinek megküldetni. Találkozás Kassán az említett nap estéjén, a ft. prémontrei kanonok-rend vendégszerető házában, hol ekkor értekezlet fog tartatni, bizottságokra oszlás és a búvárlatok megkezdése végett, Horváth Mihály elnökle alatt.

Ezután titkár fölolvasta t. Sváby Frigyes tagtárs úrnak, Szepcs vármegye és a gr. Csáky-nemzetség levéltárnokának, s társulatunk szepcsi kirándulási biztosának Lőcsén, jun. 16-kán kelt kimerítő jelentését. Örömmel és általános elismeréssel győződött meg ebből a válaszmány, hogy a t. tagtárs úr a legnagyobb buzgalommal s tapintatos előzékenységgel járt el megbízatásában, s már is minden lehető elkövetett, hogy a szepcsi gazdag levéltárak búváraink előtt akadálytalanul megnyíljanak. Sváby úr tudatja, hogy Szepcs vármegye, Lőcs város, a gr. Csáky-nemzetség és a b. Palocsay örökös Alapi Salamon urak Lőcsén levő dús archivumaik átbúvárolhatását hazafias készséggel fölajánlák, a Jekelfalussy-családnak még alig ismert levéltárát pedig, szintén Lőcsére szállíttatva, maga a kirándulási biztos úr mutatandja be, a melytől is nagyrégiségű, nevezetes okmányokat vár. Hasonló nagybecsű fölfedezéseket ígér az ósrégi Markusfalvi Máriaassy-család még épen át nem búvárlott levéltára is, melynek megnyitását e történelmi nemzetség seniora: Máriaassy Tiborc úr öngá — Sváby úr közvetítése folytán — nemcsak biztosította, de a Markusfalvára ránduló okmánybúvárokat saját vendégszerető házának vendégeiül hívta meg; Sváby Frigyes úr viszont a Lőcsén munkálkodandó levéltárkutatók elszállásolása iránt ajánlá föl szives gondoskodását. Ugyan ő megtenni ajánlkozott a kellő lépéseket Kézsmárk városánál a városi, továbbá b. Mednyánszky ömlgánál a birtokában levő Horváth-Stanssith, végre a szepcsi egyesült Mattyasovszky-Sváby családoknál ezek levéltárai átvizsgálhatását illetőleg is, melyek mind Kézsmárk közelében vannak.

Mercz Pál t. tagtárs úr pedig — ki Lőcsén köztiszteltetű ügyvéd s a gr. Csáky-nemzetség jogigazgatója — a maga részéről szintén külön levélben tudatja a társulattal logszivesebb készségét a tudomá-

nyos czélú kirándulás előmozdítására; ajánlkozik a lőcsei levéltárakban, mint azok alapos ismerője, szives útmutatásra, s azonkívül egy igen nevezetes kincset: a gr. Csáky-család legfőbb országos méltóságokat viselt XVI. és XVII-dik századi tagjainak még soha át nem vizsgált, eredeti levelezését tárandja föl búváraink előtt, mint hiszszük: hazai történelmünk nem csekély gyarapodására. E nevezetes levelezéseket t. Mercz Pál úr a gr. Csákyak kassai levéltárából vitette e czélból Lőcsére, s septemberig, legalább időrend szerint, rendezni igyekezend.

Mindkét föntebbi lőcsei tudósítást a legélénkebb örömmel fogadtattott, s méltó elismerést keltett a két ügybuzgó és tudománypártoló férfiú, valamint az érintett hatóságok és nemzetségek t. cz. tagjai iránt.

Ehhez képest Lőcsére — hol legtöbb levéltár lesz koncentrálva — legalább 10—12 tagból álló bizottság kívántatik, Markusfalvát is ideértve. A többi tagok Kassa, Szepes-Várallya s Kézsmárk és környéke között fognak hárman-, négyen-, ötönként megoszlaní, s a kutatások befejeztével, sept. 16-kán, zárgyülésre, a lőcseiekkel együtt mindnyájan a szepesi káptalanban összegyűlni.

Ezek után bemutatattott Arany János akadémiai főtítkár levele, melylyel a m. tud. Akadémia jegyzőkönyvi köszönetét tudatja a Történelmi Társulattal, a „Szabácsviadaljáról“ szóló XV-dik századi magyar ének kéziratának fényképezett példányáért.

A budai kir. József-műegyetem igazgatósága 12 példányban beküldi ama beszédeket, melyek ezen felső tanintézet negyedszázados ünnepén, f. é. január hó 7-kén tartattak. - Köszönettel fogadtatván, a példányok a jelenlevő vál. tagok között kiosztatnak.

Tholdt József úr Liptó-Selmeczről észrevételeket küld be az államczimerre, a visegrádi korona-rejtekre és Mátyás-féle budai könyvtár maradványaira vonatkozólag. Melyek, minthogy csak Bonfin és Bombardi stb. különben is általán ismert adatait tartalmazzák, a t. szerzőnek, kívánsága szerint, vissza fognak küldetni.

Új tagokul ajánltatnak: Orthmayer Tivadar főgymn. tanár és a csanádi egyh. tört. „Adattár“ egyik szerkesztője Temesvártt, Guóth Sándor Felső-Bükön és Eisenbarth Károly Pesten. Elfogadtatnak.

Szilágyi Sándor vál. tag mutat be és olvas föl három magyar okmányt a XVI-dik századból, Papp Mór törvényszéki elnök úr által Karczagról beküldve. Az egyik nyelvészetiileg igen nevezetes:

mert még 1504-ből való, s a menedékleveléről ismert V é r A n d r á s kiadványa. Betűhíven készült másolatát a más kettőével együtt, l. alább.

Utána b. N y á r y A l b e r t mutatta be amaz élénk érdekltséget keltett sajtáságos curiosumot, az 1669-diki füleki hóhérszerződést, mely szintén már jelen füzetünkben olvasható, továbbá több okmányt, Eisenbarth Károly tagtárs úr tulajdonait, köztük a szigeti Zrínyi Miklós egy Bécsbe szóló német levelét, Delfi győri püspökké kineveztetése ellen. Egykorú másolat, Frankl használandja föl egyháztörténelméhez.

K á m á n h á z y B é l a t. tag, családi levéltárából egy csomag művelődéstörténeti adatot mutat be a múlt század első feléből. B. Nyáry Albertnek adattak ki.

Vége Frankl Vilmos előbb a t. Tholdt József közelebről ajándékozott Liptó vármegyei emlék- és jegyzőkönyvről tett jelentést; e könyvet Corvinus Jakab felvidéki ev. pap írta a XVII-dik század első felében, latinul, németül és tótul. Társadalmi és egyháztörténelmi aprólékos adalékokat tartalmaz, szerzője életrajzi adataival. Előadó tüzetes kivonatokat tőn belőle. Azután R a k o v s z k y I s t v á n kir. kamarás úr, társ. tag távirata alapján sajnálkozva tudatá előadó, hogy e tagtárs úrnak a pozsonyi levéltár XV-ik századi számadáskönyveiből merített művelődéstörténeti értekezése, mely a mai ülésre bejelentetett, szerző szembaja folytán mostanról elmaradt. Így csupán egy értekezés olvastatott föl — Frankl által — t. i. Balássy F e r e n c z é, Kemej, vármegyéről, melyet láss jelen füzetünkben.

Az ülés ezzel, 7 óra után befejeztetett.

— **Magyar nyelvelmlőkek.** Pap Móricz kir. törvényszéki elnök úr három okiratot küldött be hozzám lemásolás végett. Az első kelt 1504-ben, írója V é r A n d r á s (ugyanaz-e, kitől már egy menedéklevél is van közzétéve? nem tudom). Félívre van írva, ívrét, de szakadozott s hézagos. A második kelt 1578-ban Bodó Erzsébettől, elromladozott pecséttel. A harmadik missilis levél 1602-ből, írta Geszthi György, testvérének Geszthi Pálnak.

Részemről kötelességemnek tartom nyilvános köszönetet mondani e derék és művelt férfinak, kinek buzgalma és ügyszeretete tette leh-

s eochemmel Annawal egjetcombe meg atia, es kezemhegez szolgaltatta, es az mýt azokba eleo nem adhatotth, azt en eo neký, azert hogý mýu-
ket az en feolwl meg mondot kýs eochemmel enný ideýg tartotth, tap-
lalt, es rwhazot, meg engettem Illýen ýambor Nemes Vraým szeorzese,
es wegezese altal, twdnýa Illic Maissay Benedek, Zabo Andras Feol-
desý, Balthasar Kowach Tetetlený, Chasi Istwan Tetetlený, Gal Gýeorgý
Nagý Besnýeý, Fazokas Jacab Debrecený Catherina a — zoný nehaý
nemes — — — lynyé Jacabhazi Vrsula azzoný, ezeok eleot, Melý feolwl
meg mondot marhakuak számárol ýrot Laýstrom wagýon, Melýekról
mýndenekról en eotet ez feolwl meg Irt Bagosý Magdalna azzont
mente hattam, es zaz forint keoték hogýha ýdeowel en awagý az en
Vram eotet awagý eo hozza tartozót peorrel awagý teorwennýe —
awagý egýeb keppen bantanoýok awagý haborgatnoýok zaz forinton
maraggýonk, Ennek býzonsagara attwk ez mý Menedek leveleónket.

Keolt Deb — — — 16 Februarii 1578.

(P. H.)

III.

1602. maj. 8.

Isten algiom meg Edes Etsem Aniam Aszont is minden fele jokal
kewanom.

Kerem Kegiemedet hogi a Perkedí, Miskei, Boti cos Jozzaguu-
kat Oszuk fel adjuk el, mert a Pusztai katonaktol annak hasznat soha
nem wehetjüük, a Poganiok sem gonoszabak náloknal, meg a Bihar war-
megeinek sem lehet hasznat wenni amelhez közeleb vagunk a bajos
ideó miat Szegeu Arwa Unokaimmal Bodiwal es Samuwal it a rét közöt
töbet Szonikon lapongok a bajos idó miat mint szarazon. halom kegiel-
med is nem maradhat Waradhoz közel el akaria a Jószagot adni, jawa-
solom iob is lesz ide a Retre magát wonni iob lesz nekünk Testwerek-
nek egmashoz közel lenünk wag meniünk be a Szilagiba lakni, mostoha
Aniam Aszonial ugi kewanok bani mig el mint odes Aniamal, engemet
tudosettani minden alapatokrol elne mulassa nagi köszönetel we-
szem, en is ahoz kewanom magamot alkalmaztatni. Iram ezen leveleme-
met a Zakai ret közt Pünköst Hawanak niolczadik napian ezer hat
szaznak masodik esztendeieben.

Kegiemednek

testwer batia
Geszthi, Giörgy.

Száladok.

35

Külczim : Nemzetes Geszthi Pal Eötsemnek adasek ezen lewelem Zakadaly newü faluba lakozonak.

Közli : SZILÁGYI SÁNDOR.

— **Hogyan jutott Thúry György Palotára?** Thúry György, Palota várának 1566. jun. 6-kán s következő napjain híres védelmezője, a XVI-dik században hazánk egyik legvitézebb harczosa, hogy mikor és minő állásban került Palotára, történetiróink csak röviden s általában említik.

A gróf Zichy-család zsélyi, senioratusi levéltárában, a 173. csomag 15. sz. a. e tekintetben egy kimerítő adatra találtam.

Palota vára, mint Szalay „Magyarország Tört.” IV. 221. lapon írja, a XVI-dik század elején a Podmaniczkyak birtokában volt; 1541-ben Podmaniczky János bírta azt.

A zsélyi levéltárban lévő főntebb idézett okmányból a Podmaniczkyak ezen birtoklására vonatkozólag megtudjuk, hogy 1543. Podmaniczky János és testvére Rafael a veszprémi káptalannak Pap-Keszi és Pere-Márton faluit és Bercsény (Berchen) pusztáját, valamint Szent-István helységben levő birtokrészét Veszprém vármegyében hatalmasúl elfoglalták.

Podmaniczky János 1548-ban már nem élt, testvére Rafael a főntebbi hatalmaskodás miatt folytatott perben akkép egyezett ki a veszprémi káptalannal, hogy az elfoglalt jószágok egy évi fele jövedelme fejében, Újlaky Ferencz győri püspök kezéhez, a káptalan részére 800 frtot fog lefizetni, mit azonban Podmaniczky Rafael teljesíteni elmulasztván, Nádasdy Tamás országbíró 1549. jun. 29-kén megkeverte az esztergomi főkáptalant, hogy Podmaniczky Rafaelt e végett idéztesse meg. A főkáptalan ennek folytán 1549. jul. 25-kén jelenti I-só Ferdinánd királynak, hogy Gergye Márton kanonok azon év jul. 22-kén Besztriczze vár kapuja előtt megejlvén, miután Podmaniczky Rafaelnek honn nemléte felől értesült, őt Boroczky Tamás és Podmanyn Fülöp várnagyai által a kir. curiára megidézte.

1558. sept. 8-ka körül Podmaniczky Rafael és neje Lompniczay Johanna fölfogadják Thúry Györgyöt „in officialem et administatorem

universorum proventuum Castri Palotha in comitatu Veszprimiensi existentis.“ *)

1559. február hava 12-ke körül meghal Podmaniczky Rafael, s azon év martius 29 kén özvegye Palota várát a királynak átadja; s mint-hogy Thúry György szolgálati idejére sáfárkodásáról számot nem adott, s ezt az özvegy több izbéli fölszólításaira is megtagadta: az özvegy panaszára Nádasdy Tamás országbíró 1561. oct. 9-kén az esztergomi főkáptalan megkeresi, hogy Thúryt a kir. curiára idézze meg. A nevezett káptalan tehát, a nádorhoz a mondott évben oct. 26-kán kelt jelentésében tudatja, hogy Velikin János kiküldöttje „ad faciem domus lapideae circumspecti quondam Gregorij Komarus vocati in theatro civitatis Tyrnaviensis exstructae in comitatu Posoniensi adjacentis accessisset, ibique memorato Georgio Thúry in eadem domo lapidea personaliter reperto“ őt a kir. curiára megidézte.

Thúry György, mint Forgách Ferencz Commentár. 702. lapon írja, „ex tenui genere“ alacsony nemesi sorsból származott. A föntidézett okmányból megtudjuk, hogy ő elsőben Palotára mint a Podmaniczkyak tisztje jutott, s bizonyosan e hivatalát folytatta utóbb is: mignem a török ellen vitézsége által magát kitüntetvén, szélesebb hatáskörrel ruháztatott föl, s a vár őrzésének vezérlete is reá bízott, a mi neki azután alkalmat nyújtott a várnak a mondott év napjain oly hősies megvédelmezésére, s halhatatlan bírneve megalapítására.

Szolgáljon tehát történelmünk terén Palota vára XVI-dik századi birtoklási viszonyairól, s hős védőjének odajutásáról e néhány adat némi fölvilágosításul.

N. IMRE.

— **Hőhérszerződés a XVII-dik századból.** Közismeretű a hazai történelemmel foglalkozók előtt, hogy a török világban úgy a török, mint magyar részről a vitézlő rendnek, különösen a végbelieknek, egyik fő jövedelmi forrását a rabok szabadulásáért, ezek vagy övéik által fizetett sarez-összegek képezték. Úgy, hogy a rabszerezoltatás va-

*) Budai Ezsaiás Lexiconában III. köt. 464. csak röviden említi, hogy Thúry György Palotára ment, mely ekkortájtban szállott vala a királyra Podmaniczky Rafaelról; hogy ennek már tisztje volt Thúry, Budai Ezsaiás nem mondja.

lóságos üzletté fejlődött; akadtak ugyanis üzérkedők, kik a vitézlő rendtől, szabad kézből vagy kótyavetyéken, az előkelőbb rabokat megvették, hogy azután hozzátartozóikkal nyereségre nagyobb váltásádjáért kiszabadíttassák. Szegény sorsú rabokat az ily nyereszkedők, természetesen, nem igen vettek; ezekkel azért uraik a várakban súlyosabb és undokabb munkákat végeztettek, s egynek-egynek időnként megengedték, hogy a többiek kezességére, útlevéllal bizonyos időre övéi vagy hitsorsosai közé a végből kimehessen, hogy meghatározott sarczát ezek könyörületességéből összekéregesse. Ezek voltak a „kolduló rabok.” Egy temesvári Hasszán nevű török rab azonban, kit az egész Szólnokig, Kecskemétiig leporlyázó Fülel végházbeli magyar vitézek 1665—69-ben elfogtak volt, hogy sarczát megszerezhesse: a fáradságos koldulás helyett arra az eredeti ötletre jött, hogy a cigányok mesterségébe avatkozva, három évre beállott — hóhérnak. A füleki hóhér hatósága — mint a következő, a maga nemében eddigelé tanu nicum hóhérszerződés mutatja — Fülel végváron kívül kiterjedt Nógrád, Pest és Heves vármegyékre; és azért a jelenleg eredeti példányban gyűjteményemben levő ezen okmányt a füleki főkapitányon Kobáryn kívül, az említett vármegyék alispánjai is aláírták. Érdekes, hogy Hasszán mint füleki hóhér, egy-egy rab kivégezéséért, ha ez a végházban vagy határában történt, 3 frt, ha pedig a vidéken, akkor 12 frt bakódíjt kapott, továbbá tartására mind a három vármegyétől évenként hat-hat kila (azaz 12, összesen 36 pozsonyi mérő) búzát. Ezen jövedelmekből ígérkezett aztán Hasszán a más rabtársaiért magára vállalt és reá nehezült kezes-díjt és saját sarczát megfizetni.

Lássuk most már magát a sajtászerű szerződést.

„Mi Koháry István, az Főlséges Leopoldus Római Császárnak és Magyarországi Koronás Király Urunknak füleki várának és végházának Főkapitánya, — Battik Péter Heves, Pest vármegyéknek Vice-Ispánja, — és Némethy Pál Nógrád vármegyének Vice-Ispánja. Adjuk emlékezetül minden rendbeli magyar és török párton való méltóságban, tisztben és rendben helyezettett úri, nemes és vitézlő rendeknek. Hogy ez levelünket mutató tömösvári Hasszán nevű török rab, reméltelen lévén sarczon megszabadulásában: szabad akarhatja szerint felvállalta mátul fogva három egész esztendőig az hóhér-mesterséget, a végre, hogy az eltelvén, megszabadúlhasson mostani rabságából. Kit mi is az ő magyar uraitól alkalmas pénzen vévén meg, ren-

deltünk neki ilyen fizetést: Az szokás szerint, ezen végházban és ennek határában az megemlített három vármegyék és ezen végház foglyainak megöléséért külön-külön minden gonosztevő személyéért három-három forint adatik neki, ittvaló pénzü. Ha pedig vidékre kiviszik, akárhova, az mi hírünkkel és engedelmeinkből, jó kezesség alatt ezen hóhérmestert, — afféle külső embernek megölésétül tizenkét—két forintokkal tartoznak nekie. Annak felette az megirt vármegyék esztendőnként hat-hat kila búzát adnak neki ételére. — Ő is magára vállalta, hogy azon hóhér-mesterségének jövedelméből valamennyi kezesség rajta legyen, és az tömlöczváltságot is meg fogja fizetni. Mellyet megfizetvén, és mától fogva az hóhér-mesterségben az három esztendőket eltöltvén, — mi is keresztény hitünkre, emberségünkre és tisztességünkre fogadjuk, hogy ezen tömösvári Haszán nevő rab minden sancz (így), fizetés és bántás nélkül, szabadon s békével bocsáttatik és kísértetik az legközelebb való végházban. Mellynek nagyobb erősségére adtuk ez hitlevelünket, saját kezeink irásával és pecsétünkkel megerősítvén. Iratott Füleek végházában, Die 19. Maji, Anno 1669.

P. H.

P. H.

P. H.

Koháry István m. p.

Idem Petrus Battik

Idem Paulus Némethy

qui supra m. p.

qui supra m. p.“

K i v ü l K o h á r y k e z é v e l : „Egy török rabnak, a ki három esztendeig a hóhírságot magára vállalta, adott hitlevel.“

Közli: B. NYÁRY ALBERT.

— **Draskovich Miklós országbíró levele Thököly dunántúli biztosaihoz.** Thököly Imre fejedelem szerencsecsillaga 1683. első felében ragyogott tetőpontján. Nemcsak Felső-Magyarországot, Kassát és a bányavárosokat bírta, — de Pozsony is hatalmába került, s míg egyrészt győztes dandárai a Bécset vívó törökkel szövetkezve, Ausztriát és Morvát pusztíták: kaput tárt előtte Soprony is, hol a Dunántúlra küldött biztosai: gr. Barkóczy Ferencz — az előbbi években még oly nyakas ellene, — a régi híres bujdosó vezér Szepessy Pál, s a diplomatiái missiókra jól használható id. Szalay Pál felütötték tanyájakat, fogadva a túl a dunai főurak, vármegyék és városok hódoló küldöttségeit. A Thökölynek ekkor meghódoltak közt voltak a dunántúli leghatalmasabb mágnások: a Batthyányiak,

Széchyek, és mindenek fölött Trakostyáni gróf Draskovich Miklós, az ország bírása. Ezen hírneves zászlós úr, bár eredetere nézve horvát, magyar neveltetésben részesülvén, testestől-lelkestől kemény magyar vala. Veje volt az 1671-ben hóhérbárd alatt elvezett gr. Nádasdy Ferencznek. Lelkében, úgy látszik, mindig lappangott a forradalmi eszme, — mely az 1688-diki eseményekkel nyílt szakadásban tört ki, az udvartól el, s Thökölyhöz átpártolással. Később Caraffa az eperjesi kispadon Kálmáncsáy István országbírói ítélőmestertől sújtó vallomásokat akart ellene kicsikarni, — s ő, Draskovich, volt az egyedüli, ki 1687-ben az örökös királyságnak, Leopold császár jelenlétében, protestálni mert. Elnémíták, de csakhamar bekövetkezett hirtelen halálát, a megfélemlített rendek között, mérgezésnek suttagó a hír. Ezen történelmi jelentőségű férfitől való az alább közlött igen érdekes tartalmú levél, Thököly fénykorából.

„Ajánlom kegyelmeteknek, mint jóakaró uraimnak, szeretettel való szolgálatomat.

Tegnapi napon ide fordulván, ezen jószágoeskámnak megtekintésére, vettem kedvessen az kegyelmetek levelét; s ugyan itten — megvallom — keserves szívvel kölletett értenem az kegyelmetek patente mellett Nagy-Mihályi Ferencz uramtúl, hozzám tért commissariusoktúl, hogy bennünket, úgymint pápistákat, lölki állapotunkban úgy annyira akarván szorongatni, hogy minden kérdés kívül, nem tévín föl: miútátúl fogvást és minemő helyeken reoccupáltassanak az Evangelicus Status részire a templomok? hanem in genere lölki tanítóinkat úgy kívánja eliminálni, hogy az által mi épen megfojtatunk lölkünk vigasztalásában. Holott az Méltóságos Fejedelem (Thököly) magában szentül föltett szándéka s igyekezeti az volt eleitül fogvást, hogy fáradozási által szegény nemzetünknek hajdani szabadságát megszőrözzvén, mindnyájunknak nyugodalmot nyerhessen. Az hatalmas (török) nemzettel való diploma is pedig nem annyira illeti az religiónak mivóltát; — kihez képest el sem hitethetem magammal, hogy az Méltóságos Fejedelemnek kívánsága az volna, hogy mi, az kik óhajtással kívánván ő Nagyságának fejert hajtánunk, bizván az ő Nagysága méltóságos protectiójában s conservatióknban, eleintén is mindenek fölött lölki állapotunkban szorongattassunk. Mellyre nézve requiráltam följobb írt commissarius uramékat, hogy legalább az én jószágimban -- noha méltó volna az többit is consideratióban venni —

lévő ecclesiasticusokat és szent-egyházokat, csak addigis, az míg az Méltóságos Fejedelemtől válaszom jönne, ne háborgassák. Assecurálom kegyelmeteket, valamit az iránt velem disponálni fog az Méltóságos Fejedelem, azután is engedelmes szolgája lészek mindenekben ő Nagyságának, — csak kérem kegyelmeteket, addigis ne neheztelje Nagy-Mihályi uramat úgy disponálni, hogy jószágimban az templomoknak elfoglalását el ne kövesse. Egyébaránt addig nem is irok az Méltóságos Fejedelemnek, az míg az kegyelmetek resolútióját nem vészem: ha bízást irhatok-e ő Nagyságának, s kegyelmetek elküldheti-e leveletem?

Azonban, mivel úgy értem, hogy némelly, Styriában és Austriában lévő lakosok is, minekelőttő végső veszedelmekre s pusztulásokra jutnának, fejet hajtván, hűséget az Méltóságos Fejedelemhez kívánák megmutatni; jóllehet talám nincsen ugyan az kegyelmeteknek Instructiójában, hogy azoknak hűséget acceptálhatná: mindazáltal intimálnom akartam kegyelmeteknek, netalántán kegyelmetek Magyarországot csak az Lajta viziig gondoljalenni, — azt pedig len régenten Fisse (Fischa) nevő víz választotta el, az melly följebb lévén az Lajta vizénél, Magyarországnak megholdulásával egész azon Fisse viziig lévő helységeknek hűségek is acceptáltathatik. *) És, hogy az körösztyénység conserváltassék, — bár Austriában s Styriában légyen is — talám jó volna hűségeteket úgy venni, s vélek úgy végezni, hogy ezután minden esztendőben Magyarország segítségire bizonyos quantumot fizetnének; — avagy, úgy lévén a végezés, hogy egyedül Magyarország deservialjon az Méltóságos Fejedelemnek, s az több provinciákat az Fővezér nem akarná odaérteni: lehetne olly végezés az ollyatén helységbéliekkel, hogy azon quantumot fizetnék az Fővezérnek, s azzal mégis megválthatnák életüket.

E mellett, noha nem tudom ugyan: vagyon-e kegyelmeteknek hatalmában s Instructiójában vagy nincsen? hogy az Méltóságos Fejedelem híre nélkül az pater jesuitáktól elfoglalt (locsmándi) templo-

*) Lásd ez érdekes határkérdésre nézve, melyre én, az érdemteljes országbíró, oly élénken emlékezett, — Nagy Imre értekezését: „A Lajta mint határfolyam.“ „Századok,“ 1871-iki évfolyam 369. és 449. ll.

mot, együtt az collegiummal más szerzetnek conferálhassa; — mindazáltal, ha volna kegyelmeknek hatalmában, arra régi szent királyok fundatiójára nézve is érdemessőbb szerzetet az pater benedictinusoknál nem javalhatnék kegyelmeknek, elpusztúlván most is szegényeknek az tatár és török rablása miatt szent-mártoni residentiájok. Úgy hallok ugyan, vadnak emlékezetben az pater paulinosok is: de mivel azoknak azonkívül is közel lévén residentiájok (Bors-monostor? Bánfalva?) s ahhoz sok szép jószágok, nem szűkölködnek abból annyira; ahhoz képest mégis méltóbbnak itélném annak collatióját az följebb írt pater benedictinusoknak, mivel másképpen is, egyedül magyar nemzetből állók, egyéb nemzetet nem is fogadnak bé. Ha azért volna azan collatióra hatalmok kegyelmeknek, — lévén olyan paterok az én jószágimban, mindgyárt fölküldenem őket; az kik praesentálván magokat, apprehendálhatnák is. Holott pediglen arra kegyelmeknek engedelmé nem volna: kérem szeretettel, legyenek kegyelmek által az Méltóságos Fejedelemtől recommendálva. Írja azonban kegyelmek maga levelében, hogy az győri püspök uram felső-vidéki confiscálandó jószáginak gondviselésire szöröznék egy alkalmas embert; minthogy pediglen én arra alkalmasnak itélném most is az előbbi püspök uram gondviselőjét Beleticz Mihált, — ha kegyelmeknek úgy tetszik, az confiscatióra küldött szolgálómnak meghagyom, hogy megesküdtetvén az Méltóságos Fejedelem hűségire, fölküldjék Sopronban, hogy magát praesentálhassa kegyelmek előtt.

Novotha István szolgálómnak depositumát a mi illeti: minthogy úgy hallok, az szolgálórend közül némelly partikákat kivettek a ládájából s magoknál tartották: kegyelmeket szeretettel kérem, levelek continentiájja szerint — tekintetemért s tovább való szolgálómatomért is — ne neheztelje azt is visszatéréttetni.

Kürtössy és Szemere uramék az mennyi böcstelenséget és gyaláztatot cselekedtenek rajtam szájok által, szolgálóim s más idegenek előtt: bizony nem érdemlettem volna ugyan ó kegyelmektől; az kiért hogy másoknak példájokra nézve meg is büntetődtek, bizony méltán esett; mindazáltal meglegedvén eddigvaló büntetésekkel: reménlem, ő kegyelmek is ennekutánna engemet is igaz hazafiának ösmérvén lenni, az mint megérdemlem talám, meg fognak böcsülni is, — s én is bará-

timnak tartván ő kegyelmeket, viténem nem kívánok ; — kegyelme-
ket azért kérem, bocsáttassa el ő kegyelmeket arestumokból.

Gróff Bottyáni Ádám uramnak ezen, ma, az maga hadaival, Ka-
lastrom nevő helynél köllött volna lenni: de, a mint írják, főispán
Széchy uram abban ütközött meg, hogy mivel nem tudják az Méltósá-
gos Fejedelemlnek hollétit: ő Nagysága udvarlására szándékozván,
megtartózkodtak. Kihez képest én is az mennyi lovast reám limitáltak
s odaküldöttem volt, revocáltam, az míg viszont meg nem indúlnak.

Horváth János vice-ispán uram által, a kik a homagiumot praes-
tálták, neveket — együtt az homagiumnak leírásával — megküldöttem
kegyelmeleknek, nem tudom: vettei-, vagy sem? Még valami két vagy
három protectionalist, kérem, ne nehezteljen kegyelmelek küldeni, —
de bár az faluk neveinek nagyobb spatiumja légyen. Kévénom
ezzel, éltesse Isten kegyelmeleket kedves egézségben. Datum in Cas-
tello Locsmán, dje 22. Julý Anno 1683.

Kegyelmeleknek

szeretettel szolgáló atyjafia,
barátja

Gróff Draskovith Miklós m. k.“

Külezím:

„Tekéntetes és Nagyságos Szalai Barkóczy Ferencz,
Tekéntetes és Nemzetes Szepessy Pál és Szalay Pál uramék-
nak, az Méltóságos Fejedelem Thököly Imre Urunk ő Nagysága
Deputatussinak etc. ő kegyelmeknek adassék.

Cito, cito, cito, citius.

P. H

Soprony.“

Egykorú irodai jegyzés a levél küllapján: „Literae
Domini Comitis Nicolai Draskovith de 22. Julý, missae et praesentatae
in Castris 13. Aug “

Ez utóbbi följegyzés nyilván Thököly táborában, Morvában, vagy
Pozsony táján, iratott a levélre, a fejedelem tábori irodájának iktatója
által. Bizonyosága, hogy a biztosok a több tekintetben kiváló fontosságú
levelet érdemesnek találták creditiben a fejedelemhez küldeni.

Létezik a budai kir. kamara levéltárában, Thököly archivumának
romjai között. Eredeti, ívrétben, csak az aláírás az országbíró saját
keze írása.

Közli: THALY KÁLMÁN.

Magyar Onomasticon.

III.

(A nevek osztályozása).

Nagy Imre a „Századok“ május havi füzetében (Magyar „Onomasticon“ II.) kijelöli — részben legalább — azon irányelveket, melyek szerint a magyar onomasticon terén való búvárkodásoknak helyesen, czélszerűen és sikeresen megindulniok kellene. Oly irányelvek azok, melyeket szem elől téveszteni senkinek sem szabad, ki a középkori okmányainkban előforduló nevek eredetét s azok használatának módját és idejét kutatja; de a melyek önmagukban mégsem elégségesek arra, hogy szem elől ne tévesztessenek, ha nem bírunk oly kiindulási pontokkal, melyekre folytonosan reflectálva adhatjuk csak rendszeres képét a nevek változatos fejlődésének. A jelen sorok czélja tehát kísérlet: e kiindulási pontokat meghatározni.

Helyesen jegyzi meg Nagy Imre úr, hogy vezetéknevekről a középkorban, egész a XV-ik századig, szó sem lehet, mert csak e század folytán kezdtek a nevek addig zavaros s gyakran önkényes használatát rendszeresíteni, állandósítani.*) Mi is tehát csak általában nevekről szólunk, s mindenekelőtt megkülönböztetjük: 1) a tulajdonképeni neveket, személy- vagy keresztneveket, s 2) azokat a módokat, melyek a főtebbiek mellett a személyek különféle körülményeit és viszonyait meghatározván, őket egymástól közelebből elválasztották, s a melyekből fejlődtek aztán a család- vagy vezetéknevek.

A személyneveket, épen magyar szempontból, két csoportra vélem osztandóknak; az egyikre tartoznak azok, melyek a keresztyén Martyrologiumban föltalálhatók, vagy legalább abból megfejthetők, mint p. o. Johannes, Paulus, Petrus, Dominicus (Donch), Benedictus (Bene, Bank, Benke) stb.; a másokra azok, melyek a Martyrologiumban föl nem találhatók, sem abból meg nem fejthetők, melyek tehát

*) A magokat azelőtt „de Keuvago Eurs“ író Batthányiak ez utóbbi nevéket már 1398-ban állandóul fölvették Szabad-Battyán nevű birtokuktól, mint körmendi levéltárukból meggyőződtem.

okvetlenül őseink pogánykorából származnak s a keresztség alatt is fönntartva magukat, egynéhány közülök mai napig divatban van; nagy részének emléke a helynevekben él, sok pedig mint családnév maradt reánk. Ilyeneket sajátságosakat találtam a többi közt Imre királynak egy 1198-ban kelt levelében, melyek a következők: Eurud (Öröd), Funer, Seukezeu (Szökező?) Cupur, Curacun, Cucou, Sumureuc, (Szömörösök?), Cimosz, Cozug, Us (Ős), Ded, Beus (Bős, Böse), Tipsu, Geude (Göde), s három nőnév: Sukete (Süket), Emelev (Emelő = szoptató) és Scereteu (Szerető). Az ilyeneknek fejtegetése és értelmezése már magában is elég érdekes, nem számítva, hogy helyneveink magyarázására hatalmas kulesúl szolgálhatnak; a martyrologicus neveknél pedig ha más nem, az is képezheti vizsgálódásaink tárgyát: melyik félszázadban melyek divatoztak leginkább?

A személynevek mellett szokásos elnevezési módokat így osztályozhatjuk:

a) A n e m z e t s é g i n é v (de genere, de gente, de generatione), a melyet Podhraczký száznylezat gyűjtött össze s csatolt függelékül Kézai általa eszközölt kiadásához, Kovachich pedig több százat említ, hogy összejegyezhetett volna a kezén megfordult okmányokból. *) Nagy Imre megjegyzi, hogy a „de genere, generatione-féle“ elnevezések csak annyiban esnek a magyar onomasticon körébe, a mennyiben későbbben a genus nevet a nemzetség egyik ága elsajátította, mint ezt a ma is élő Nádasdyak, Ostffyaknál stb. tapasztaljuk. Én azt hiszem, hogy az ilyen nevek érdekeltsege éppen abban áll, hogy nemzetségi nevek voltak, ezek pedig nemzetünk ősi államszervezetében gyökerezvén, kiváló fontosságúak és főfigyelmet érdemelnek.

b) A z a t y a i n é v, mely középkori okmányainkban a „filius“ szó segítségével képeztetett s a „fi“ végzetű családneveknek adott kifejezést; megkülönböztethetjük itt a személynevekből képzettek, mint p. o. Dezsőfi, Istvánfi, Bánfi, Vajdafi stb. Nem ritkán kettős alakban is előfordul az atyai név: ez a „filius filii“, p. o. Nicolaus filius Job filii Petri. Ide sorolhatók még a kicsinyítő képzővel

*) De gen. nom. et praed. Nobilitatis Hung. Exercitatio dipl. in folio MS. Mut. Nat. Cap. I.

alkotott nevek, minők: Ivánka, Jósika, s talán a minden végzet vagy különös képző nélkül családnevekké lett személynevek is.

c) A birtoktól vagy származási helytől vett név (de, de eadem), melyből az úgynevezett praedicatumok erednek; megjegyzendő, hogy az elnevezés ezen módja a középkorban nem volt a nemesség kiváltsága, mint sokan hiszik, mert alantas sorsú egyének is igen gyakran lakóhelyeikről különböztetik meg magukat okmányainkban; általában a birtoktól vagy lakóhelytől vett nevek használatában a legtöbb önkényt s legnagyobb szabálytalanságot tapasztalhatjuk, természetes, mert semmi sem volt annyi változásnak alávetve, mint épen a birtok és lakóhely; s ez nem csekély nehézség genealogiánkban és sok tévedésnek ajtót nyithat, mivel ha kinek több birtoka volt, több néven is előfordulhat, a fiak ha megosztottak, ki-ki saját birtokáról különböztethette meg magát, míg másrészt egyhelybeli birtokosok vagy lakosok ugyanannak nevét használhatták; azonban minden nehézségnek és tévedésnek elejét vehetjük az osztálylevelek segítségével, ha azoknak adatait szigorúan megválogatjuk s gondosan összevetjük.

d) A melléknév, mely többnyire a „dictus” szó segítségével képeztetett, de nélküle is előfordul; melléknévnek merem azt nevezni egyenesen a szó grammatikai értelmében, mivel a személy százféle körülményeitől, testi-lelki tulajdonságaitól, mesterségétől, foglalkozásától, nemzetiségétől stb. kölcsönözthetett; ilyenek: Kopasz, Garázda, Bátor, Szabó, Boros, Orosz stb. Megjegyezhető, hogy ezek, különösen a Kis és Nagy, gyakran latin fordításban is szerepelnek, sőt egy bizonyos korból számos latinizált családnév maradt fenn, minők az Institórisz, Vietórisz s több efféle nevek,

e) Megemlíthetjük még a „literatus”-okat, mint a kik kétségkívül a Jánosdeák, Páldeák s más hasonló családnevek alapítói.

A nőnevekre nézve röviden csak a következőket jegyezzük meg: hogy „de genere” vagy „de possessione” soha sem említetnek, melléknévnek kíséretében elő nem fordulnak, hanem csupán mint „filia, consors, relicta” vagy „vidua” szerepelnek.

A neveknek és elnevezési módoknak ezen osztályozása, melytől középkori okmányainkban szokásos használatuk eltérést nem enged, képezi azon kiindulási pontokat, melyekre — mint mondtuk — folytonosan reflectálva tehetünk csak helyes és sikeres kutatásokat a magyar onomasticon terén, s adhatjuk rendszeres képét a nevek változatos fej-

lődésének, s a melyeket kijelölni, meghatározni, volt csupán a jelen sorok czélja. Mennyire sikerült e czélt elérnünk? itéljék meg a szakértők.

NAGY GYULA.

— **Magy. kir. államlevéltár.** Májusi füzetünkben e tárgyra vonatkozólag irt közleményünkkel kapcsolatban, értesülünk, hogy belügyminister úr a magyar államlevéltár belső szervezetét és tervezetét megállapítandó enquete-t az ősz elején szándékozik egybehívni, úgy hogy az, az 1873-ik évi államköltségvetésnek országgyűlési tárgyalása előtt elkészülhessen munkálatával. Ezen csupa szakférfiakból alakítandó enquete elnökéül mindnyájunk örömeire a leghivatottabb férfit: társulatunk másodelnökét, Horváth Mihályt szándékozik az említett minister úr fölkérni. Egyszersmind azt is halljuk, hogy a nyár folytán a két cancelláriai levéltár eddigi felügyelőinek gondozása alatt le fog szállíttatni Bécsből Budára, és itt egyelőre eddigi rendezése szerint fölállíttatni. Az erdélyi főkormánysszék roppant terjedelmű, de újabb keletű irattára azonban — igen helyesen — mindaddig nem szállíttatik föl, a míg e czélra érdemes kisebb része szakértő bizottság által a kevés becsű nagy tömegtől külön nem fog választatni.

— **Archivum Rakocianum.** Az akadémiai történelmi bizottság által megindított Rákóczi-Tár első osztályának („Had- és belügy”) I. kötete már javában készül, — eddigelé mintegy húsz ív ki van nyomva belőle, igen csinos és correct kiállításban, mely a m. kir. tud. egyetem budavári nyomdájának dicséretére válik. Ezen kötet II. Rákóczi Ferencz politikai levéltárának 1706. és 1710-diki eredeti elenchesait, a fejedelem cancelláriáján 1703. s 1704-ki levelekből készült kivonatokat, továbbá ugyanannak 1705. és 1706-dik évi belföldi titkos levelezéseit tartalmazza, míg a következő kötetek Rákóczinak 1707., 1708., 1709., 1710., 1711. és 1712-dik évi levelezési könyveit, továbbá Bercsenyi, Forgách, Eszterházy Antal, Károlyi Sándor stb. leveleit Rákóczihoz foglalandják magokban. A második osztály: „Diplomatia,” pedig a „Londoni Okmánytár” befejezése után Rákóczi külföldi levelezéseinek sajátkezüleg irt protocollumait, Charlotte fejedelemnő leveleit férjéhez, s Brenner, Vetésy, Klement, Nedeczky és Kray: római, versaillesi, berlini, moszkvai és varsói diplomatiái ügy-

nőkök tudósításaiból s egyéb külpolitikai jegyzékváltásokból álland. Már ezeknek sajtó alá rendezése is megkezdett. Mindezen roppant történelmi anyagnak szerkesztői beosztása, egybevetése, critikai rendezése és sajtó alatti gondozása azonban előregondolhatólag számos évbe fog telni, úgy, hogy mire a nagyszerű vállalat be lesz fejezve, s az az egész R á k ó c z i - T á r az olvasó közönség kezei közt leendő: legalább 10—12 esztendőbe kerül. Évenként mindenik osztályból legfőlebb két-két kötet megjelenésére lehet számítani. — Történetirodalmunk egyik legmonumentálisabb jelensége lesz ez, mely a világtörténelemre kiható nagybecsű tartalmánál fogva a külföldet is nagyban érdeklendi, s a magyar tudományosság iránt elismerést ébresztend.

— **Magyar történelem a Ludovica Akadémián.** A Ludovicacumból legközelebb alakítandó s f. évi november első napjaiban megnyitandó magyar királyi honvédségi Ludovica Akadémia nagy gondal összeállított s már legfelsőbb helyen jóváhagyott tantervezetébe a honvédelmi ministerium a rendes tantárgyak közé a magyar történelmet is fölvette. Igen helyesen, mert a történelem azonkívül, hogy a hazaszeretetnek leghathatósbb fejlesztője: tanúságaival helyes ítélre szoktatja, az állami és nemzet-élet ismeretére tanítja kedvelőit; az ősök dicső példái által nagy tettekre buzdítja az ifjakat, kintartásra ösztönzi a csüggedőket, mérsékletre inti a hebehurgyákat, érleli az elmét, vezérfonalul szolgál, szóval: *magistra vitae*. Hogy pedig a honvéd-ifjak méltó előadásokban hallgathassák a haza történelmét: úgy halljuk, hogy Toldy Ferencz egyetemi rector ajánlatára Horváth Árpád, ismert tudósunk, a m. kir. tudományegyetemen a diplomacia tanára, volna kiszemelve a Ludovica Akadémia magyar történelem-tanárául. Horváth Á. neve kezeskedik, hogy előadásai határozottan szabadszeleműek lesznek.

— **Szörény vagy Sebes, és nem Valkó vármegye.** A magyar határőrvidék, ő Fölsége legfelsőbb elhatározása folytán, 1872. november 1-jén fog polgárisíttatni. Ez már határozott tény, melyet midőn közelebről hirlapjaink közhírré tettek volna, valamelyik kitalálta, hogy az ú. n. oláh-bánsági ezred területe — Karán-Sebes székvárossal — önálló vármegyévé alakíttatván, visszakapja régi, történelmi nevét, s fog lenni „Valkó vármegye.” — Ezen dicső alaposságú közlést aztán utána irta valamennyi hirlap. — A „Századok” t. olvasói azonban jól tudják, hogy a régi Valkó vármegye a Dráva és Száva

közt, Valpó táján s nem Karán-Sebes körül feküdt, mely utóbbi hely a hajdani szörényi, majd lugosi és karán-sebesi bánsághoz tartozik vala. Valójában, önkéntelenül mosolyogni kell hirlapjaink alaposágán: holott ez a tárgy már társulatunk ülésein, közlönyünkben, s legközelebb Pesty Frigyes emlékirata által olyannyira tisztába hozatott. Pesty nem is állhatta meg, hanem a „Pesti Napló“-ban egy tárczacikkkel helyreigazítá a dolgot, csak hogy a többi hirlap, mely a tévhirt közlötte, szégyenlve baklövését, a czáfolatot röstellé átvenni, és így a hirlapolvasó közönség nagy része e kérdésben ma is tévúton van, s szentül hiszi **Valkó vármegye föltámadását — Karán-Sebesben.**

Megemlítjük még e tárgyról, hogy a titeli csajkás zászlóalj területét — úgy halljuk — Bács-Bodrog vármegyéhez szándékoznak csatolni; a mi a geographiai helyzetnél fogva igen helyes; csak hogy ez annexió által a már úgyis aránytalanul nagy Bácsmege méginkább megnő. Czélszerű lenne tehát — könnyebb administratio szempontjából is — a két t. e. vármegyét most már ismét kettéválasztani, t. i. **Bácsra — Zombor** székvárossal — és **Bodrogra, Szabadka** székvárossal; így is mind a két mege körülbelöl 100 □ mértföld fogna lenni. — A mindenesetre egy vármegyéül alkalmas oláh-bánsági ezred új, vagy inkább fölújított neve, reméljük: „**Szörény**,” vagy „**Sebes**“ vármegye leend (nem Valkó); míg a két másik ezredből vagy a régi **Keve** vármegye fog föltámadni — a mi történelmileg és földrajzilag leghelyesebb lenne — avvagy pedig a terület, politikai okokból, egyelőre nem képezend külön törvényhatóságot, hanem be fog kebelezettni az ekként a Marostól a Dunáig nyulandó szomszéd **Torontál, Temes és Krassó** vármegyékbe.

— **Archaeologiai Értesítő.** Már májusi füzetünkben érintettük volt, hogy **Rómer Flóris** az akadémiai archaeologiai bizottság előadói tisztéről leköszönvén, e bizottság közlönyének, az Arch. Értesítőnek szerkesztését az új bizottsági előadó: **Henszlmann Imre** veendi át. Értesülésünk az új félév megnyiltával — ténynyé vált; ugyanis az Arch. Értesítő f. évi 12-dik, vagyis jul. 1-jén megjelent számában Rómer kinyilatkoztatja, hogy e számmal megszűnik ezen folyóirat szerkesztője lenni. Midőn ez alkalomból ama mindent felölölő nemes buzgalomért, lángoló ügyszeretetért, példás szerkesztői pontosságért s tapintatért, melylyel Rómer e beces közlönyt oly tartalmassá és érdekessé bírta tenni, s körülle a legjobb régészeti szakéroket csoportosítani, —

a lelépő szerkesztő irányában tiszteletteljes elismerésünk őszinte kifejezésével adóznánk: óhajtjuk, hogy az Arch. Értesítő e szerkesztőváltozással se szellemileg, se anyagilag veszteséget ne szenvedjen, a mi, nézetünk szerint, csak úgy fog valósulhatni, ha az új szerkesztő derék elődjének útait és nyomdokait követendi, kivévén azt az egyet, hogy a nemzetünkre nézve fontosabb középkori régészettel aránylag többet foglalkozzék, mint az eddig történt, midőn az Arch. Értesítőben a barbár őskori és római régiségek a magyarkoriaknál sokkal inkább előtérbe állítottak. Mi, magyar szempontból, különösen művelődéstörténetünkre való tekintettel, még a XVII-dik századot is, egész a szatmári békéig bevonnánk a régészeti szak körébe. Reméljük, e nézetünkben, az érintett szempontból kiindulva, osztozand Henszlmann is.

— **Epistolarium Turcicum.** A budai kir. kamara levéltára közelebből egy régi kincsét nyerte vissza. Ugyanis, ezen archivumnak egy már elhalt tisztje, a roppant terjedelmű lybusból összeválogatta a hazánkban szerepelt török vezérek, szerdárok, pasák és bégek XVI-dik századi — magyar vagy török nyelven írott — fontosabb érdekű eredeti leveleit, s egy gyűjteménybe kötteté. Ez aztán az érintett tiszt halálakor — a Bach-időben — hagyatéka közé keveredve találtatván, leltározatott a jogos tulajdonos, t. i. a magy. kir. kamara részére. Azonban tudományos bece miatt Bécsben figyelmet költvén, az akkori mindenható rendelkezési utakon oda fölvetett és az udv. kamar. levéltárában helyzetetett el, díszes kötésben. A budai kamara levéltára lajstromaiban mindazáltal nyoma maradt ez eljárásnak, mire Pesty Frigyes reflectálván, tavalyi Bécsben létekor utána tudakozódott és rá is akadt. Erre figyelmeztette a budai kir. kamara érdemtelen igazgatóját Gervay pénzügyi tanácsos urat, a ki viszont Kerkapoly pénzügyminister úrnál hivatalos jelentést tévén: ez — hála tudományos érdekességének — erélyesen átirt a közös pénzügyminiszternek, ki miután a kérdéses kéziratok tulajdonjogáról meggyőződött: nem késett azokat a magyar kamarának visszaszolgáltatni. Ekkép ezen, hazánk történelmére nem kis fontosságú okmányok ismét hazakerültek. Bár a Geringer idejében Kukuljevics által ugyanily törvénytelenül Zágrábba vitt 49,000 db. magy. kir. kamarai okmányról is ezt irhatnánk! Pedig ott még könnyebben czélt érhetne erélyes pénzügyminiszterünk, s a magyar tudományosságot méltó hála kötelezné.

— **Sennyey-levéltár.** A Kis-Zsennyei báró Sennyey-család

esörgői levéltárába ft. Bunyitay Vincze tagtársunknak sikerült bejutni és ott történelmi tanulmányokat tehetni. T. tagtársunk már eddig is száznál több, XIII—XVIII-dik századi okmányból készített regestákat és azokat folyóiratunk számára beküldötte, a minek annál inkább örvendünk, minthogy e regesták tavalyi, zemplén-ungi kirándulásunk eredményeit egészítendik ki. — Bunyitay úr nyomozásai szerint egykor Szirmay Antal használta némileg a Sennyey-levéltárat, — azóta senki.

— **Jászón a prémontreiek levéltárában** egy figyelmeztető emléktábla áll e sorokkal: „Emlékül. Az 1868. évi csomóban létező 8-ik sz. csak 50 év múlva, vagyis 1918-ban nyitandó fel.“ E fiókban Tompa Mihály egy csomagja áll, hét fekete pecséttel lezárva. Még a költő életében, az 1868-ik év nyarán említé a „Hon“ egy újdonsága, hogy a beteg költő megörzés végett egy kéziratcsomagot küldött e conventbe; most pedig Károly Gy. Hugó, e rend egyik derék fiatal tagja, a kassai főgymnasiumban a magyar nyelv s irodalom tanára ír róla a „Figyelő“ f. é. 23-dik számában hosszasabban. Hogy mi van benne? természetesen ő sem tudja; csak annyit mond tapintás után, hogy nagy nyolczadrétü kéziratkönyv, kemény kötésben. Tartalmát csak az utóvilág fogja megismerni a jövő század második évtizedében. A költő már nagyon beteg volt, midőn csomagját Jászóra küldé; 1868. május 14-kén érkezett oda. Fedák Pál levéltári főjegyző (ki jelenleg 82 éves agg) értesíté a hites hely örkanonokjait e saját-szerű letéteményről, melynek borítékán az áll, hogy ötven év múlva fölbontandó, Pestre küldendő s a tud. Akadémia javára kinyomatandó lesz. A rendtagokban az a töprengés támadt, hogy e megbízás teljesítésére ők nem kötelezhetik utódaikat, s a költőt fölhívták, hogy határozza meg, miszerint ki bontsa föl s küldje Pestre kéziratát félszázad múlva. A költő azonban még e tudósítás vétele előtt, május 21-kén lázasan sürgető levelet irt, többi közt ezeket mondva: „Isten, vallás, közerkölcsiség, rend, égi és földi hatalmak semmi megbántása benne. Csak az emberiség gyöngéit fejtegeti. Én keresztyén, erkölcsös, becsületes ember voltam, vagyok és leszek holtig.“ Május 22-kén azt irta: „A fölbontás jogát a conventre hagyom. Sőt kérem önöket rögtön most fölbontani és látni, hogy isten, religió, rend, erkölcsiség ellen egy betű sincs bent. Az ember gyarlóságáról szól.“ A rendtagok azonban nem bonták föl. Ez időben jelent meg a „Hon“ újdonsága, mely a költőt

szörnyen fölzaklatta, A főjegyzőhöz irt levelében lázasan mondá, hogy a publikumra hozván, megölték vele. Panaszkodik, hogy e miatt elveszett álma, éje, nyugalma. Sajnálátát fejezte ki, hogy hitt a convent hallgatásában, s kérte, hogy igazítsák ki a dolgot valahogy. Később egy nyilatkozatot is küldött áttekintés végett, s abban azt akarta a világ előtt mondani, hogy az a letétemény nem az ő műve, hanem egy öreg orvosé, ki neki Orsováról küldte, s végrendelete s az ember élet meghosszabbításának általa föltalált módja van leírva benne. De a beteg költő csakhamar mást gondolt s jun. 3-kán azt írta, hogy azt a nyilatkozatot váltólázi paroxismusában iratta, s úgy látszik, megnyugodott a convent határozatában, mely szerint a csomag fölbontatlanul teendő el a kijelölt idő számára. Két hónap mulva, jul. 30-kán a költő meghalt. Fedák főjegyző kegyeletes gonddal helyezé el a csomagot, ellátva föliratokkal. S nem is lesz az fölbontva 1918-ig. A levelek, melyeket a költő ez ügyben irt, kiáltó bizonyosságai, hogy mily lázas aggodalmak, zaklató kétségek gyötörték agyát és szivét betegségének utolsó hónapjaiban. — Azon közel viszonynál fogva, melyben hazai levéltárainkkal társulatunk áll, sietünk mi is jelezni közlönyünkben e mindenesetre igen érdekes és kegyeletes irodalmi letétemény külső történeti körülményeit, hogy azoknak folyóiratunkban — melyet t. tagtársaink rendszerint beköttek a s könyvtáraikba helyezni szoktak — a jövő ivadék számára is figyelemzetető nyomuk legyen.

— **Gyurikovits gyűjteménye.** Az 1847-ben elhunyt híres könyv- és kéziratgyűjtő Gyurikovits György fia közelebről Budán atyja gyűjteménye egy részét (a diaetáliákat) a m. tud. Akadémiának ajánlá föl megvétel végett. Másrészt pedig Frankl Vilmos vett meg tőle, leginkább egyháztörténelmieket. Ugyanő Kolinovich Gábornak a Rákóczi-korról Szekvíczen 1728-ban sajátkezűleg nagy gonddal irtt, mintegy 1200 folio lapra menő eredeti manuscriptumát Thaly Kálmánnak adta el. Ez Kolinovich legbecsesebb példánya, mert a nemzeti muzeumi, stb. másolatok telvék hibákkal és nem ilyen teljesek. E példány Kolinovichról az idősb Kovachichra, s ettől Gyurikovitsra jutott.

— **Quid pro quo.** Társulatunknak egy igen magasrangú alapító tagja, ki hazai történelmünk iránt lángoló lelkesedéssel viseltetik, s úgyszólván minden újon megjelenő magyar tárgyú történelmi munkát áttanulmányoz, figyelemzetett bennünket Schwicker Henrik Já-

nosnak „Geschichte der Temescher Banat“ című, állítólagos második kiadásban az imént hirdetett műve 128-ik lapján előforduló comicus quid pro quora. Ugyanis szerző említvén, hogy a Dózsa-lázadás leverése után akadtak mégis a hatalmasok közül némelyek, kik emberségebben bántak a legyőzött keresztesekekkel, például fölhozza Gosztunyi győri püspököt és „Gotthard Sitkey päpstlicher Capitän-t!“ — Mondanunk sem kell, hogy Sitkey nem olyan Lamoricier-féle pápai vitéz, hanem Pápa várának kapitánya volt, de Schwicker úr itt a veszprémi helyett a római pápát értette. Ezúttal tehát ugyan cserbe hagyta a német Gründlicheit!

— **Történelmi érdekű fölirat.** Nyitra vármegyéből közlik velünk ezen alábbi emléktáblai verses iratot:

ArX FerDInanDo fVIt hIC eVersa IVbente.

Ara reCens preCIbVs nVnC VbI saCra patent.

ZerDahcLy Vt sanCtI pangat soLatIa VerbI.

SIC tVa ConCessIt LeX LeopoLDe pIa.

Ezen chronostichonok vannak egy régi kőtáblára bevésve a nyitra-szerdahelyi ág. hitv. evang. templom falán, mely templom a Podmanini Podmaniczkyak várának romjain épült. A vár elpusztultának évét jelzik a két első sor római számai, úgymint 1546, az egyház fölépültének idejét pedig (1681.) a két utolsó sor.

— **Vegyes közlések.** Viktorin József visegrádi r. kath. lelkész kiadta Visegrád várának monographiáját, ily cím alatt: „Visegrád hajdan és most. Egykori királyi vár és székváros története s leírása, különös tekintettel a várromok megóvására.“ A derék és buzgó lelkész úr szorgalmasan összegyűjté s fölhasználá a tárgyára vonatkozólag eddigelé nyomtatásban megjelent adatokat, így pl. Wenzel Gusztávnak füzeteinkben Visegrádról megjelent jeles közleményét is, a restaurationalis munkálatok történetét pedig különösen részletesen, okmányszerűleg tárgyalja. A 83 lapnyi füzet, mely Pesten Bickel Gusztávnál kapható, igen hasznos kézikönyvül szolgálанд a Visegrádra kirándulóknak, ajánljuk is e czélra. A mű német kiadásban is megjelent. Szerző nagyon helyesen tevé, hogy munkájában azon kútfők jegyzékét is összeállította, a melyekben Visegrádról bővebben olvashatni. — A „délmagyarországi történelmi és régészeti társulat“ alapszabályai már kidolgoztattak, s az alakuló gyűlés a napokban (julius eljén) tartatik Temesvártt, Ormos Zsigmond

tomesi főispán elnöklété alatt. Szép sikert óhajtunk! — Az ország másik, t. i. északi részéből viszont arról értesülünk, hogy társulatunk jelen évi szepesi kirándulása alkalmából némely Szepes vármegyei lelkes és tudománykedvelő honfiak, egy Lőceén állítandó szepességi régiségtár alapítását óhajtják és szándékoznak létesíteni. Az eszme szép, és ha valamely vidéknek: a Szepességnek kell régészeti múzeum, mint a hol annyi középkori ritka emlékek maradtak fönn. Mi, részünkről mindent elkövetendünk ezen eszme valószínűsítésére, s ugyane célból Rómerünk ígéretét is bírnak, hogy, ha csak lehetséges, részt fog venni ő is szepesi kirándulásunkban. — Dudás Ödön t. tagtársunk annak közlésére kér bennünket, hogy ő Bács-Bodrog vármegyeik monographiáján dolgozik; szíves tudomásul vesszük, s ajánljuk őt mindazon t. tagtársaink figyelmébe, kik az említett megyék történelmére adatokkal bírnak. — A csanádi egyháztörténelmi „Adattár“ f. é. V-ik füzeté megjelent, s Boros-Jenőről, Fehértplomról és az orodi káptalanról tartalmaz közleményeket. — A „Budapesti Közlöny“ 162. számában érdekes cikket közöl a „Wehr Zeitung“ után Savoyai Eugen, és az újabb stratégia és taktikáról, óván a porosz rendszer, és porosz vezérek feltétlen bámúlatá és utánzásától, melynek már egyszer, Nagy Frigyes korában, volt mása, a midőn a lelketlen utánzás meg is boszúlta magát, sőt nevetségessé is lőn. A szoros kapcsolatnál fogva, melyben a hadi tudományok a történelemmel állnak, ajánljuk e cikket olvasóink figyelmében. — Eszmeke kapcsolatnál fogva megemlítjük itt, hogy jeles történetírónk Salamon Ferencz, folytatja Leo „Taktika“-jának részletes hadtudományi vizsgálatát. A töredék után ítélve, melyet az akadémiában székfoglalóul felolvasott, s melyet olvasóink ismernek, csak a legérdekesebb felfedezéseket várhatjuk történetünk leghomályosabb korszakára nézve. — Egyáltalában nem ajánlhatjuk eléggé történészeinknek a módszert, mely a hadtant, a nemzetgazdászatot alkalmazza, hogy a múlt hézagos, hiányos, sokszor ferde adatait verificálja. — Ováry Lipót, ki az akadémia megbízásából Nápolyban gyűjti a történeteinkre vonatkozó adatokat, f. hó 17-kén Pestre érkezett, mint futólag hallók, gazdag és érdekes okmánygyűjteménnyel.

Felelős szerkesztő: THALY KÁLMÁN.

Pest, 1872. Nyomatott az „Athenaeum“ nyomdájában.

SZÁZADOK.

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT KÖZLÖNYE.

Nyolezadik füzet.

1872.

October hó.

A Magyar Történelmi Társulat 1872-ik évi szepes-vidéki kirándulása.

I.

Horváth Mihály elnöki beszéde

a szepesi káptalanban sept. 16-kán tartott zárgyűlésen.

Öt éve múlt, mióta fennáll a Történelmi Társulat, s annak tagjai jelenleg ötödik vidéki kirándulásukat fejezik be a Szepesség e bájos vidékén. Egy héten át folytatták búvárlataikat az itt létező gazdag levéltárakban, hogy napvilágra hozván az azokban rejlő történelmi kincseket, újabb adalékokkal szaporítsák hazánk, nemzetünk hajdankori történelmének anyagát, gazdagítsák azon tények tárházát, melyekben őseink élete nyilatkozott.

Megelégedve, sőt úgy hiszem, jogosult büszkeséggel tekinthetünk vissza, tisztelt társaim, ezen öt évi működésre, melyet társulatunk akár középponti székhelyén, akár vidéki kirándulásai alkalmával intézett levéltári kutatásai által végrehajtott; mert már is igen jelentékeny ama gyarapodás, melylyel e működésünk hazai történelmünket, annak különféle ágaiiban gazdagította.

Mai napság, midőn már huzamosb idő, legalább is egy század óta foly a tüzetesebb történelmi búvárlat, alig találhatunk többé oly okmányokat s más följegyzéseket, melyek történelmünkben, kivált a nemzet politikai életére nézve, eddigelé egészen ismeretlen s fontosabb tények fölfedezésére vezethetnének. De mily nagyszámú adalékokat eredményezett a legújabb kori történelmi nyomozás, melyek vagy hézagokat töltve, vagy tévedéseket kiigazítva, vagy a már ismert fontosabb események egyes homályosabb részleteit földerítve, azok eddigelé bizonytalan tényezőinek s indokainak nyomára vezetve, gyarapították s gazdagították történelmünket! Bármelyikét nyissuk is föl közlőnyünk, a Századok eddigelé több mint 50-re szaporodott füzetek: örömmel s meglelégedéssel fogjuk láthatni, hogy nincs egy is azok közt, mely ilyféle, a nemzet társadalmi életének egy vagy más tényezőit fölvilágosító becses adalékokkal ne gazdagította volna hazai történelmünket.

Búvárlatainknak azonban mindenesetre legfontosabb és legbecsesebb eredményeit képezik azon leletek, melyek a nemzet belső életének, a századokon keresztül fejlődő s módosuló műveltségi viszonyainak földerítésére szolgálnak. Legbecsesebbeknek mondom ezeket, nemcsak mivel történelmünknek épen ezen ága volt eddigelé legkevésbé művelve, hanem azért is, mivel én legalább azt tartom egy nemzet történelmében a legtanulságosabbnak, a mi a nemzet társadalmi életét leghívebben tükrözi vissza, a mi bepillantánunk enged a nép azon zajtalan életműködéseibe s alkotásaiba, melyekben annak természeti, erkölcsi és szellemi sajátosságai, jelleme, észjárása, lélekiránya legvilágosabban nyilatkoznak.

Ki nem tudja, hogy például néha egy, időszerint figyelemre is alig méltatott fölfedezés az ipar, a kereskedelem s más népfoglalkozások mezején, mely a nép ezreit, egész vidékek s megyék lakosságát jólétre emelte, annak művelődését elősegítette, sokkal becsesebb tényezője volt a nemzeti életnek, mint ama bel- s küllháborúk, melyekben jobbára csak egyes hatalmasok dicsvágya s egyéb szenvedélyei nyertek kielégítést. Egyes józan, termékeny eszméknek s elveknek elterjedése, egy-egy jól berendezett és szakértelemmel vezetett iskola, a vallási életnek egy-

némely jelesebb egyéniségek által itt s amott előidézett tisztább, nemesebb iránya stb. sokkal gyümölcsözőbb volt a nemzeti élet fejleményeire, mint a meddő politicalai viszályok. Mert míg ezek nyomában csak a gyűlölség s ellenségeskedés romboló s erkölcs-telenítő szenvedélyei sarjazának: ama szellemi tényezők erkölcs-nemesítő, művelő hatást gyakorolva, nemesbítették, szépitették az életet, melengették a kedélyt, emelték a szellemet, tágitották az eszmekört, tisztították és szélesbítették a világnézetet.

Ez volt oka, miérthogy eddigelé lefolyt vidéki gyűléseink s búvárlataink alkalmával, melyekben részt venni szerencsés lehettem: hosszú pályám tapasztalatai után mindig arra valék bátor figyelmeztetni tisztelt társaimat, méltóztatnának levéltári búvárlataik alatt leginkább ezen culturalis mozzanatokra ügyelni legtöbb gonddal, ezekre gyűjteni legszorgalmasabban az adatokat; s azokból, a mik a házi életre, a ruházatra, a társadalmi szokásokra, a népi foglalkozásokra, az erkölcsi és szellemi élet nyilatkozataira, szóval a műveltségi viszonyokra vonatkoznak: nem vetni meg, nem hagyni figyelem nélkül semmit, még magában véve bármennyire jelentéktelennek látszó tényt sem; mert ezek összegyűjtve s egymást kiegészítve, mind megannyi kövekké válhatnak, melyekből egykor a hivatással bíró történetíró meg fogja alkotni nemzetünk művelődési történetét.

Tisztelt társaim a maguk részéről is meggyőződve lévén, hogy a nemzeti műveltség egy-egy hajdankori emléke fényesebben tanúskodik nemzetünk életrealóságáról, s azon szerep helyes betöltéséről, mely számra ugyan csekély, de kiváló tulajdonságokkal fölruházott nemzetünknek az erkölcsi világot intéző hatalom végzése szerint osztályrésziül jutott, mint egynémely, a maga korában nagy zajt ütött fegyvertény, vagy más, nyomtalanul lefolyt esemény: szivesek valának osztózni velem ama véleményben, hogy történelmünknek ezen mezeje kíván tőlünk legtöbb, leggondosabb ápolást, — valóban e közműveltségi viszonyok földerítésére irányozák búvárlataikat. És én már múlt évi kirándulásunk alkalmával is a legbensőbb örömmel észlelém: mily sok és jelentékeny adalékok gyűlnek halomra, melyek nemzetünk belső életének egy és más viszonyát eddig alig sejtett szépségében és kedélyességében képesek fölvilágosítani.

Ez indította társulatunkat is arra, hogy egyik választmányi gyűlésén egy tisztelt társunkat fölhívja: szentelné idejét ezen újonnan gyűjtött közmivveltségi adatok tüzetes tanulmányozására; állítaná egybe ennek eredményeit, s készítené olynemű monographiát, mely közmivveltségünk állapotát legalább is egy korszakban némileg földerítvén, a közfigyelmet s törekvést ezáltal is történelmünk ezen ágának gondosabb művelésére vonni igyekeznék.

Ez volt, legalább egy részben, oka annak is, hogy ezen felvidékre tűztük ki ez évi búvárlataink helyét, mely már a hajdankorban is nagyobbzámú városokkal volt benépesítve, melyek mint iparos és élénkebb kereskedést folytatott városok, nemcsak legelőrehaladottabb városaink közé tartoztak: de jobbára erődtített, kulcsos helyek lévén, falaik közt levéltáraikban, építményeikben legépebben megőrizhették a hajdankori élet emlékeit.

Azon kellemes reményben nyitom meg tehát ezidei vidéki búvárlataink e zártilését, hogy aratásunk most sem lett kevésbé eredményes az elmúlt évekénél, s hogy tisztelt társaim mindannyian szorgalmas méhekként megrakodva gyűltek itt össze, magukkal hozván ama levéltárak legbecsesebb kincseit, melyekben kutatásaikat intézték.

Fölkérem tehát a tisztelt bizottságokat, melyek a külön levéltárakban működtek, hogy hazatérvén, méltóztassanak kutatásaik eredményeit összeállítva, az illető levéltárakról s azoknak tartalmáról közlönyünk, a Századok számára kimerítő jelentést készíteni; hogy pedig történelmünk ezáltal gyarapodásának eleve is örvendhessünk, sziveskedjenek most legalább fővonásaikban jellemzeni az átbúvárlott levéltárakat, s néhány jelentékenyebb lelettel illusztrálni azok tartalmát.

II.

A szepesvár-mindszenti bizottság jelentése.

Tisztelt Választmány!

Szepes vármegye, melynek kebelében Társulatunk ez évi kirándulását tartotta, a történetírás legalaposabb s legmegbízhatóbb segédforrásainak, a levéltáraknak valódi kincses tárháza. És bizonyára ennek tudata vezette Társulatunk egyes tagjait Szepes kies bércei közé, a Kárpátok tövébe, hogy ott fölkeressék hazánk történetére vonatkozó azon eddig ismeretlen írott emlékeket, melyeket a viharos századokban is ezen, a természettől megerősített s védett vármegye: a benne megtelepült ősrégi nemes családok, s a korán virágzásnak indult kiváltságolt városok birtokát képező levéltárakban napjainkig híven megőrzött.

A levéltárak között, melyeket Szepes vármegyének a tulajdonsága, s hazai közművelődés szent ügyeért lelkesülni tudó férfiai Társulatunk tagjai előtt teljes készséggel, mondhatjuk tiszta nemes örömmel nyitottak meg: nem utolsó helyet foglal el a mindig kitünő hírben állott szepesi káptalan, és a közügyek szolgálatában annyi babért nyert gróf Csáky-nemzetség mindszenti levéltára. Bizottságunknak e két levéltárban jutott a szerencse bűvárkodhatni; most pedig van szerencsénk a T. Választmány előtt e két levéltárat, kirándulásaink egyik céljának megfelelőleg röviden megismertetni, s azokban tett bűvárlataink eredményéről beszámolni.

Bűvárlatunkat a káptalan magánlevéltárában szeptember 10-én kezdtük, s benne két napon át működünk.

A levéltár a góth műízlésben épült ódon püspöki templom egyik sekrestyéjében van elhelyezve. A helyiség elég tágas, szellős, és minden veszélytől biztosított. A tulajdonképeni levéltárat egy a falhoz illesztett terjedelmes álló-szekrény, mely 12 fiokra vagy ládára van osztva, képezi. A 12 láda szám szerint 1350 szépen rendezett, s jó karban megőrzött okmányt foglal magában. Ezek között Árpád-kori van 50 darab, de melyek ke-

vés kivétellel okmánygyűjteményeinkben már közölve vannak Wagner, Bárdossy, Fejér^r stb. által. Középkori van 40 darab, a többi a mohácsi vész utáni korból való.

A mi pedig ezen okmányok tartalmát illeti, azok jobbára a káptalan jogaira s kiváltságaira vonatkoznak. Különösen az

I-ső fiókban vegyes tartalmú politikai iratok vannak, melyek a káptalannak a megyei s országos gyűléseken részvételéről szólnak; ilyenek: a gyűlésekre meghívók, közadakozásokra fölszólítások, s majd ismét a káptalannak némely viszonyát jobbágyaihoz, összeköttetéseit az esztergomi érsekséggel tárgyaló okmányok. Ezek között legtöbb figyelmet érdemelnek a meghívók és utasítások az országgyűlésekre. Legrégibb Rudolf meghívója a pozsonyi 1606-ki áprilisle hirdetett országgyűlésre. Ugyanazé az 1607-ki gyűlésre. Mátyásé az 1617 december 13-kira. Ugyanazé az 1618-ik évi országgyűlésre.

A követi utasítások közül említésre méltó az 1707-diki ónodi gyűlésre küldött követeké, melyben többek közt mondatik: „2-o declarabit, quod in capitulo hocce a compluribus annis studia humani ora docentibus inventum patribus societatis Jesu vigerint, quae siquidem etiam nunc prout antea continuerentur idcirco unde imposterum magistris provisio? Ceteraque requisita suppeditabuntur instantissime adurgebit. Unde 3-o diligentem est adhibiturus operam casu quo domini Evangelici in Scepusio quoquo modo intenderent plures occupare qualicumque tandem sub praetextu pro manibus Catholicorum existentes ecclesias tanto malo (habita cum aliis regni praelatis et viris pro fide catholica zelantibus etiam secularibus mutua correspondentia) omnibus viribus resistat repraesentando, quod benigna Suae Serenitatis intentio circa pluralitatem in Körtvéyes, Gráncs et Stráska, ubi videlicet plures forent catholici Evangelicis non fuerit effectuada, Ecclesiaeque attactorum locorum sunt evangelicis assignatae. — 4-o. Siquidem Ven. Capitulum iuxta limitationem I. huius Comitatus loco personalis antehac ad I. Regimen Forgachianum quinque equites bene vestitos et armatos praestitisset, quorum duo ex eodem regimine ad aliud profugientes actu etiam ibidem militarent, qui non reputentur ab officialibus talium regiminum, verum alii a V. Capitulo desideran-

tur. Capitulum ab eiusmodi indebitis vexis liberatur: sollicitabunt.“

A II-dik fiók a káptalannak Almás és más kisebb birtokaira, továbbá a káptalani lelkeszésre, s Szent-Endre kápolnájára vonatkozó okmányokat tartalmazza.

A III-dik fiókban: Nemesány és Dravecz káptalani birtokokat illető iratok vannak.

A IV-dik fiókban Görgő, Gebelfalva, Ganfalva, Olsavicz, Répás, Piszarócz és Roskócz káptalani birtokokról szóló okmányokat találjuk.

Az V-dik fiók tartalma Orzovány, Orlovecz, Brutviz, Graues, Stokfalva, Jankfalva, Jazurmegy, Ponthfölde és Margitfalvára vonatkozik.

A VI-dik fiók Lethonfalva, Hejmuth és a Lapis refugii (Lethonkő) javak okmányait őrzi.

A VII-dik fiókban Vithkócz, Kis-Olezno, Henzfalva, Janócz, Kattuny, Kolaesko javak okmányait találjuk.

A VIII-dik fiók iratai Alsó-Szalók, Leletkő, Körtvélyes, Jemuik és Vismúz birtokokra vonatkoznak.

A IX-dik fiókban ismét az Aranyos, Kobulyán, Nameszki, Jankfalva, Petrócz és Harakócz javak okmányai vannak.

A X-dik fiók kizárólag a dézsmaviszonyokat illető okmányokat foglalja magában.

A XI-dik fiók a Rómával közbejött, s más egyházi viszonyokat érintő okmányokat tartalmazza.

Végre a XII dik fiók a kegyes alapítványokat, és néhány prépost s kanonok végrendeletét tárja föl a szemlélő előtt.

A levéltárról adott ezen átnézet után szólhatunk már a lemásolt okmányokról is. A másolásnál figyelmünket leginkább azon Árpád-kori okmányokra fordítottuk, melyekről utánnézés után meggyőződttünk, hogy eddig még kiadva nincsenek. Az ilyeneket legnagyobb részben lemásoltuk vagy kivontuk, melyek rövidletekben időrend szerint következők:

1255. IV. Béla azon négy ekényi földet, mely Aba mesteré volt, előbbeni határai között Dedach fiainak, Chakánnak és Vechnek adományozza.

1262. Mihály szepesi főispán, a király parancsából Vech

fiai, Adorján és Chakán között bizonyos földtérre nézve egyességet eszközöl, úgy hogy a nyugoti rész Chakánt, a keleti pedig Adorjánt illesse.

1270. V. István előtt Muthmer szepesi prépost panaszkozik, hogy egyházát illető, s a Hernád vize közelében fekvő egy ekényi földet IV. Béla azon hitben, hogy az szabad rendelkezése alatti földtér volt, Cynge krakói hercegnőnek adományozá. Kéri ezen adományozás megsemmisítését. István, kérelmének helyt adván, az ügy megvizsgálására Mihály szepes-zólyomi főispán küldi ki, és végre Muthmernek kedvezőleg mond ítéletet.

1274. IV. László, tekintve a szepesi prépostság ősrégi eredetét s egyháza hírnevét, nemkülönbén azon körülményt, hogy jobbágya a szláv nép között kevés számmal van: eldődeitől nyert kiváltságait megerősíti, s jobbágyait, egyes bünesetek kivételével, a szepesi fő- és alispánok joghatósága alól elvonja, s prépostjuk bíraskodása alá helyezi.

1280. Erzsébet, IV. László anyja, a szepesi egyháztól megvont tizedet, Ftülöp firmániai püspök, szentszéki követ, s Lukács esztergami prépost közbenjárása folytán annak visszaadja.

1282. IV. László, anyja Erzsébet s IV. Béla bizonyos földtért illető adományát, mely föld a Hernád vize mentén Kurtucles közelében fekszik, Visok kérelmére átírja, s őt annak birtokában megerősíti.

1283. Ugyanaz Ruffi Tiboreznak chakáni birtokából a szepesi Sz.-Márton temploma részére tett ajtatos alapítványát, melyet évenként fizetendő egy márka finom aranyban állapított meg, elfogadja, s azon földet a szepesi főispán joghatósága alól elvonja.

1291. III. Endre előtt Jakab szepesi prépost, Lodomár esztergami és János kalocsai érsek által panaszt emel, hogy a szepesi főispánok és várparancsnokok tőle s egyházától, a szepesi vár szükségeinek fűdözésére a különféle terményekből évenként ötszáz mérőt követelnek; kéri ennek elengedését; mely kérelmének a király azon okból, hogy a várnak sok szüksége van, helyt nem ad, hanem rendeli, hogy kárpótlásul azon tiz márka finom ezüstöt, melyet a szepesi szászok eddig évenként neki fizettek, azontúl az időszerinti szepesi prépostnak s utódainak fizessék.

1297. III. Endre Jakab szepesi prépostot (az okmány itt püspöknek czimezi) kitünő érdemeinél fogva azon ötszáz mérő gabona fizetésétől, melylyel előbb jóváhagyása mellett a szepesi vár fenntartására évenként adózott, fölmenti.

A későbbi okmányok néhány új adományozáson kívül jobbra megidézések, fölszólamlások, bevallások, nyomozások és más hasonló birtokviszonyi és peres ügyek körül forognak, melyek Szepes és a szomszédos vármegyék helytörténeti rajzához sok becses adattal járulnak, de hazánk általános politicalai történetét nem bővítik.

Mint egyenesen a levéltár történetére vonatkozó adatot említhetjük föl, hogy a szepesi prépost egy kiadványa szerint a csehok 1447-ben a káptalan mindkét levéltárát elfoglalták. Más szempontból szintén érdekes Zsigmond királynak egy 1455-ben kelt okmánya, melyben Stock János orvostudort és szepesi prépostot, udvarában tizenkét éven át orvosi minőségben tanúsított hű szolgálataért, állandó udvari emberéül s tanácsosául nevezi ki.

Általános történeti becsre mindezek fölött áll János király egy 1530 jan. 25-ről Budán kelt levelének egykorú másolata, melyet valamelyik püspökhöz, ki párthiveihez tartozott, s úgy látszik, a török portán követe volt, intézett. Ezen levelet, mely igen sok érdekes s eddig ismeretlen adatot tartalmaz, szintén egész terjedelmében lemásoltuk.

Beszéli ebben többek között Zápolya, hogy császár ő felsége (így nevezi mindíg a török szultánt levelében) Bécs alóli elvonulása után az osztrák, spanyol, morva egyesült hadak Óvárt szállottak meg, mely, mielőtt segítségére mehetett volna, az alemán gyalogság árulása következtében elesett. Tatát, Esztergamot és Budát is szándékoztak — úgymond — ostrom alá venni, de mivel ezen várakat jól fegyelmezett gyalogságával megsegítette, s az egyesült német hadak már ezekben a várakban árulásra nem számíhattak: tervükkel tehát fölhagytak. E közben — folytatja tovább — mégis más oldalról támadt veszély; az egri várat a kassaiak éjjel támadván meg, őrségét alvásban találták s a várat elfoglalták, melyet aztán csak nagy bajjal lehetett visszavenni. Mondja azt is, hogy császár ő felsége távozta óta nagyon főnnhéjazókká lettek a németek, s végveszélylyel fenyegetnek

mindnyájunkat, ha csak Isten után császár ő felségétől segély nem érkezik. Levelében Erdélyről is emlékezik, és Szebent, Brassót, Segesvárt párttűző városoknak nevezi, melyeket már rég meghódoltatott vala, ha ágyúi volnának; egyre sürgetve kéri tehát császár ő felsége segélyét.

A levél még több érdekes mozzanatról is értesít, melyeket azonban hely szűke miatt nem részletezhetünk.

Végre a 17. és 18-dik század szabadságharcaiból, mint a káptalan hazafias érzelmének tanúságát, említhetjük még Thököly Imre és II. Rákóczi Ferencz leveleit. Thököly Szerencsről 1683 majus 19-ről, Rákóczi pedig Tokaj alatti táborából 1703 oct. 30-ról ír a káptalannak; dícsérik hazaszeretetükért, s mindketten pártfogásukról biztosítják.

A szepesi káptalan magánlevéltárában kutatásainkat befejezván, az okmányokban dúsabb gr. Csáky-nemzetség mindszeinti levéltárába siettünk, hogy ott búvárlatainkat újra kezdhesstük. Mielőtt azonban a mindszeinti levéltárban munkánkat megkezdhettük volna, bizottságunk egy taggal megfogyott: Dobóczky Ignác tagtársunkat családi körülményei haza hívták; annnyival inkább kellett tehát sietnünk Mindszentre, hogy a mit erőben veszítettünk, időben pótoljuk ki.

Mindszent Szepesváraljától keletnek félórára, egy kies völgytorkolatban fekszik, melyből rohamos emelkedésben visz fel a szepes-sárosi országút az 1848—49-diki szabadságharczából emlékezetessé lett branyiszkói szoroshoz, a magyar fegyverek e dicsőségétől koszorúzott helyéhez.

A szerény kis falut gróf Csáky Albin szepesi főispán úr ő méltósága ékes kastélya teszi föltünővé, melynek oldal-épületében van elhelyezve a grófi család levéltárának egyik, mondhatjuk csak kis része, mivel a család törzslevéltára Lőcsén őriztetik.

A levéltárban a főntisztelt főispán úr előleges meghívása folytán september 11-én jelenvén meg, az első körültekintés után azonnal meggyőződttünk, hogy a példányszerűleg rendezett levéltárak egyikében vagyunk, mely semmi kívánni valót nem hagy hátra. A helyiség is elég tágas, könnyen szellőztethető és világos, erős boltozatával pedig a tűz ellen is biztosítva van.

A levéltár azonban régi okmányokban épen nem gazdag, dús adathalmazra leginkább a mohácsi vész utáni korból való. Árpád-kori okmánya csupán kettő van, s ezek is azon korszak végéveire esnek. Föltűnő, hogy az Árpád-kori okmányok egyike, melyben Csák Máté, apjának Demeternek a Rába melletti Csatabérfalva iránt tett adományozását megerősíti, 1091-dik évről van keltezve, holott minden jel arra mutat, hogy az okmány 1291-ben kelt. Ezen időszámítási hiba az okmányban kétségkívül az író emberi gyarlóságából eredt, ki, midőn a keltezésnél az ezret kifejező M betűt írta, a sor végére ért, s az átvitelnél elfeledte a kétszáznak megfelelő CC-ét bejegyezni, e helyett egyszerűen csak kilencvenegyet írt. Különben ezen okmányt Fejér már közli (Cod. Dip. T. 5. V. 2. pag. 208.) s a hibát ő is észrevévén, keltét — habár hibásan — 1301-re véleményezi, azon okból, hogy Csák Mór, kiről az okmányban szó van, 1307-ben élt.

A levéltár újabb keletű okmányai kevés kivétellel a Csákyak jószágaira, beiratásaikra, peres ügyeikre, kölesőneikre stb. vonatkoznak. A jószágok, melyekről az okmányokban szó van, következők:

1. Szepesi uradalom: a) Szepesvár, vagyis a hotkőcezi, b) mindszenti, c) a káposztafalvi, d) az illyefalvi, és e) a kluknói uradalom.

2. A tiszáninneni javak: a szendrői, nagy-idai, kövesdi uradalmak, és a hegyaljai szőlők.

3. A tiszántúli javak, úgymint: a bihari, keresztszegi, körmösdi, bereg-böszörményi, cséffai, inándi, keresztapáti, margittai stb. jószágok.

4. Az erdélyi javakat illető peres irományok.

5. A dunáninneni javak: Temetvény, Magyarbély, Kecs-kemét.

6. A dunántúli javak. Ezek Ebergényi László tábornok után szálltak a családra, kinek Helena leányát gr. Csáky György tábornok vette nőül. A javak következők: a belatincezi uradalom, a botfai, bagodi, csákányi, csepregi, iványi, keszthelyi stb.

Az uradalmiakon kívül számos, a Csáky-nemzetség külön tagjaira vonatkozó okmányt találunk még itt, különösen:

Csáky István tárnok, s Melith Annatóli fia Ferencz ország

biró, Csáky Zsigmond tárnok, Csáky Imre cardinál és kalocsai érsek, Csáky Miklós prímás, Csáky Mihály és György tábornagy, Csáky János országbíróra stb. vonatkozókat, kik mindannyian a 17-dik és 18-dik században éltek.

Nagy gonddal őrzé meg minden családtag a maga még igen csekély érdekű levelezéseit is, úgy hogy ezek összesen 10—12 ezer darabot tehetnek.

Legtöbb levele van Csáky Imre cardinálnak : ezek száma 3309. Van ezen kívül egy protocollum actorum is bekötve, mely az általa írt nagyszámú levelek másait tartalmazza. Eredeti levelei közt vannak több fejedelemnek, a spanyol, portugál, lengyel királynak, cardinálók s más magas állású római papok számos levelei, de jobbjára csak szerencsekívánatok a cardinális méltósághoz. Mindezekből a fontosabbakat lemásoltuk vagy kivontuk.

Csáky György tábornok leveleinck száma 1268, melyek azonban semmi történelmi érdekléssel sem bírnak.

Csáky János országbíró leveleinek száma 3438. Csáky József alcancelláré 343.

A Csákyakéin kívül találtak még Draskovich, Eszterházy, Waldstein, Lodon, Paectai, Ondreikovich, Szentiványi, Reviczky, stb.-féle acták is. Az Ebergényi-féle correspondentiák is négyezer s néhány száz darabot tesznek, de csekély érdekűek, mert többnyire katonai administrationalis ügyekre vonatkoznak.

Van még ezeken kívül néhány csomag, mely Accessoria cím alatt számos okmány másait tartalmazza. Egy csomag a felirattal: „Rákócziána“ a Rákóczi Györgyök és II. Ferenc korából több másolatot s néhány eredetit is őriz. Az utóbbiakat lemásoltuk. Különösen érdekes Forgács Simonnak egy 1703-ban, midőn még császári szolgálatban állott, gr. Csáky Imre váradi püspökhöz, különben gr. Beresényi Miklósnak sógorához írott levele. Tartalma humoros ; a szigorú katona élcelve mondja el, hogy mennyire nem tetszik neki a Beresényi s társai által megindított mozgalom, mert a fegyvert fogott néphad nem tart semmi rendet és katonai disciplinát. Egyébiránt itt közöljük az egész, Forgács sajátos szellemét élénken jellemző levelet :

„Méltóságos Gróf és Püspök, ubi es?

Kedves Ösémuram! Tudom, eddig Tamás úr (gr. Csáky Tamás) udvarlott és de omnibus tött relatíot. Ma az Generális Slik Beszterczére ment¹⁾; ez contemnálja az ellensíget, — az minthogy eddig dominus Nicolaus (Beresényi) actusi: tutela euioneria. Losonczon vagyon, onnit multa scribit, et de verbis, szokás szeriut, quantumvis: de puskaport nem akar szagolni; itten pedig Ritsánt (cs. tbk) várjuk, avval coniungálván magunkat, fölkeressük az országszabadítókat. Csak szígyen, gyalázat, hogy az ki nem tud hozzá, és irtike sincsen: fegyvert mer kapni; ha csak így lesz, illi fugiendo destruent patriam, et nos quartirizando, — mondhatja Magyarország mind az kit hadrúl. Ők is vertek minket, minket is vertek ők (így), csak szenved az ország. Hittemre, sokat adnék, ha megmenthetném jó módjával magam ettől az badakozástól! Csak nehíz az szívnek, ez az nemzetén követött dolgokat látni; jobb lett volna, ha svábbbá löttem volna, mint magyarrá! Mi rút dolog ez az magyarországi zúrzavar!

Jobb volna Miklósnak (Beresényi) Mária-Magdolnaként a kereszthez mászni; még most ideje volna, — mert bizony ezzel a kóborló, rendetlen haddal semmitsem végez.

Mi, nincsen köztök semmi rend, sem fegyver, sem pénz, se disciplina; sohasem hittem volna, nagy idejük lévén, valami rendet ne csináljanak. — Ördög-lelkű bolond fiai, be sok jó mulatságotmúl fosztanak meg! Jobb rendben volt már a kopóm, agaram, hogysen az ő armádiájok. — Óh, ha én neked megbeszélhetném, hogy vannak, pöknék Kegyelmed az sógorára! Uno verbo: hunceteria.

Ego ad servitia sum sanus, et habeo bene signum: sed obiecta desunt ad faciendum svinyadones. Az lovaim mind betegek, majd nincsen mire tlnem; kérem azért a gróf Annát, — küldje alám az Pannát! Zsigmond urnak (Csáky, a püspök testvére) és felől-irt grófuénak szolgálatomat. — Ha e hétcn, idest intra septem dies, Beresényi meg nem verekszik: azután jó

¹⁾ Ebből látszik, hogy a különben datumtalan levél Zólyomban, 1703 nov. 15-kén kelt.

éjszakát ő kegyelmeknek, — ment lesznek akkor a kurucz fegyvertől. ¹⁾

Ha Sándor úr kegyelmednek hírvil vagyon, szolgálatomat. Nem tudom, ő kegyelme obtineálta-e a bánságot? de én torkig vagyok a b á n-ságban ²⁾; csak alig várom, hogy Nagy-Váradra, vagy Galgóczra ³⁾ mehessen nyugodni. Felhagyok már a becsület keresésén, csak a nagy gazdálkodásban fogom magamat foglalni; száz kopót, hús agarat, harmincz paripát tartok, jó-akaróimmal iszom, eszem, --- denique bene oconomisabo. Arma procul iaceant, sed pulchra questa signorina non. Ezzel Kegyelmednek rarus frateres és servusa: gróf Forgách Simon m. k. Nihil rarius, quam sincerus frater.“

Van itt még b. Kuckländer Ferencz esztergomi várparancsnok kiküldött emberének, és Ebergényi László titkárá Bivóltnyi Istvánnak jelentése, illetőleg jegyzetei a Rákóczi-féle mozgalomról. Tartalomra nézve mindkettő igen érdekes. Az elsőből terjedelmes kivonatot vettünk, az utóbbit pedig, mivel terjedelmesebb s lemásolása több időt kíván, a tulajdonos főispán úr ő méltósága kegyes volt megengedni, hogy lemásolás végett magunkkal hozzassuk.

A levéltár 8-dik osztályának 140-dik számú kötege e címet viseli: „Acta coordinationis Archivorum familiae,“ mely megfejt, miért van a Csáky grófok mind ezen, mind a Kassán és Lőcsén létező levéltára oly példányszerűleg rendezve, mely a legmagasabb igényeknek is megfelel. A családi levéltárak rendezése ugyanis, mint egy eredeti okmány tanúsítja, Bárdossy Jánosra, a váraljai uradalom ügyészére bízott, ki szintűgy,

¹⁾ Megverekedett előbb, mint várták: még az nap, nov. 15-kén este Zólyom alatt velők Bercsenyi, s úgy megverte Forgáchékat, hogy csak éjjel szökhettek el nagy-futva, és Schlick is a morva határookra hátrált a „contemnált“ rendetlen, de lelkesült kurucz had elül.

S z e r k.

²⁾ Gr. Erdődy Sándor vasi főispánt érti, a ki, mint ő, szintén vágyott a gr. Batthyányi Ádám halála folytán megürült horvát bánságra, — azonban Erdődy szellemileg nem volt annyira kiváló, s Forgáchban Bécsben nem igen bíztak, — és így gr. Pálffy János lőn a nyertes.

S z e r k.

³⁾ Forgách jószága.

mint a mellette működött Tiszta Pál (évi fizetése 1767-ben 300 frtot tőn) esküvel köteleztettek, még pedig legale testimonium előtt, a levéltárak pontos rendezésére. A mit ezek kezdettek, később Raisz István jószágkormányzó s levéltárnok végezett be, kinek a dícséretre méltó munkában szintén főrésze van.

A levéltár ezen részletes ismertetése után adjuk immár itt is az általunk lemásolt okmányok kivonatait, melyek következők:

1294. III. Endre, tekintve Zurchuk Farkas fiának, Elemérnek, az országban s annak határain túl szerzett érdemeit, s nemkülönben azt, hogy Zala vármegyei birtokát az ország pártitói feldúlták: kárpótlásul s érdemeinek jutalmául Szepes vármegyében, a Golca hegy és Berzéte felé vezető út között fekvő bizonyos lakatlan földtért adományozza, s határait körülírja.

1330. Pál, Gurke fia a Csák-nemzetségből, a székesfehérvári káptalan előtti Vereb ősi birtokát a Fehér vármegyében eső Sós-kúth birtokért Tamás csonkakői várparancsnokkal, mint Róbert Károly megbízott emberével megcseréli.

1645. Lubomirszki Szaniszló bizonyítja, hogy gr. Csáky István, az ő felsége rendeletéből Lengyelországban fölfogadott ötszáz lovas katonát az országból kivezette, s negyedévi zsoldját lefizette.

1649. Puchara értesít, hogy gr. Csáky István a Lengyelhonban toborzott, s a császári hadsereghez csatolt ötszáz lovas segélyével a hajdúkat Lengyelországba üzte.

1644. III. Ferdinand passauai Slick Henriknek meghagyja, hogy az általa kiállított csapattal késedelem nélkül Nagy-Szombatba menjen, s ott a nádor és az esztergami érsek által gyűjtött hadsereghez csatlakozzék.

1704. Mattyasovszky nyitrai püspök köszönetet mond Bécsből Csáky Imre nagyváradi püspöknek a tenger mellékéről közlött hírekért, s reményét fejezi ki, hogy nemsokára meg fog szünni a franczia hajóknak a tengermelléki falvakra irányzott ostroma. A rozskarató magyarok — mondja tovább — itt egyre alkalmatlankodnak. Kis-Martont más két faluval együtt fölperzselték, s Morvában is pusztítottak. Beresényi pedig Nagy-Szombatból a német jezsuitákat mind kiűzie, kik nyavalyásan érkez-

tek ide. Beszéli, hogy a kalocsai érsek küldöttei, pater Viza és Okolicsányi Bécsben vannak, s oly pontokkal térnek vissza főnökükhöz, melyeket a roszakaratúak ha el nem fogadnak, végromlást hoznak az elpusztult hazára.

1704. Ugyanaz ugyanahhoz. Bercsényi a semptei hidat meggyújtatta, s Nyitra felé nyomúlt. A császári sereg pedig a Vág mellékére szállván, Szakolezát vette meg. Említi, hogy Stíriából ötezer embernek kellett volna a napokban érkezni, s végre panaszolkodik a rácok által Pécesett okozott pusztításokról.

1704. Itt Patachich Mátyás, a püspök testvérének, gr. Csáky Imre nagyvárad püspökhöz rövid időköz alatt írott öt rendbeli levele kivonatát adjuk. Magvas tartalmuknál fogva megérdemlik a figyelmet.

Junius 2. A Muraközből gr. Keglevich Ádám arról értesít, hogy Forgách már oda érkezik, ha Rákóczi Heister ellen, ki Fehérvárnál ütött tábor, nem küldi, kit most egyik oldalról Rákóczi, a másíkról pedig Forgách szorongat. Heister Nádasdy Ferenczet küldötte ellenök, Nádasdy azonban — mint mondják — halálosan megsebesült, s talán már meg is halt. Heisternek hatszáz embere kaszabolgatott le, maga pedig szintén Pozsonyban vízkórban halt meg. Eszterházy Antal Köszeget megvette, s Balogh Ádám a Rábán átmenvén, Nádasdy Tamást, Nagy Istvánt, Festeties Pált nyolez más társaikkal meglepte s elfogta.

Aug. 5. A bán Bécsből Varasdra érkezett, ott országgyűlést tartandó; annak befejeztével mindnyájan táborba szállunk. Négyezer német esatlakozik hozzánk, s egyesült erővel rohanunk Magyarországra, Forgáchot tűzöbe veendőök.

Aug. 20. Károlyi tiszteletteljesen irt a bánnak, intvén minket, hogy tervünkkel hagyjuuk föl, megemlékezvén, hogy szomszédai s rokonai vagyunk a magyaroknak.

September 9. A bán Körmenről kelt levelében meghagyja, hogy a lovasság a Mura folyón átkelve, Sümeghre vonúljon; ennek következtében az átkelés 4-én meg is történt, de a további haladás sok akadálylyal jár. A bán Szent-Gróthra ment, honnét a sereget Kanizsára rendelte, hogy a varasdi parancsnokság hadaival egyesüljön. A rácok a falvakat fosztogatják s igen sok kárt okoznak.

Sept. 20. Varasd. A légrádi veszedelemről részletes hireim vannak. Jellaclieh Gábor a Murán átúszni akarván, a kurucz-német dragonyosoktól agyonlövetett. A kuruczok a révet elfoglalván, a Murán áthatoltak, seregünket megverték, falvainkat rabolják, marháinkat elhajtják, szomorú emléket hagyva maguk után. Az ellenfél ezen erejét háromezerre teszik, kik nagyobb részben inkább németek, mint magyarok.

A főntebbiek után álljanak itt Mednyánszky Pál hasonló tartalmú levelei is, ugyancsak gr. Csáky Imre nagy-váradi püspökhöz.

1706. aug. 2. Pozsony. Gr. Stahrenberg tüzzer emberrel Berenye és M.-Óvár közt szándékozik tábort ütni. Rabutin a Tizán már innen van. Mondják: a magyarság teljes erővel ment előbe. A horvátok és rácok haza készülnek. Stahrenberg rác-hada Pozsonynál a Duna szigeteiben táborozik.

August. 19. Stahrenberg a múlt szombaton szólított egy ezred ráczot a szigetekbe. A horvát és rácz nép e vidéken sok istentelenséget visz régbe. Tegnapelőtt Stahrenberg Nikolsdorf és Jandorfra szállott. Hire jár, hogy jövő szombaton Magyarországra felé indul. Mosony alatt a kurucz had nagy számmal van összegyűlve; majd megválnak, bevárja-e ő felsége népét? Bercsényit némelyek a nagy-váradi hídnál, mások a fehér hegynél mondják lenni.

Dec. 20. A kuruczok főbbjei Krasznahorka tájára (Rozsnyóra) hirdettek gyűlést, Forgách Simon urat is őrizet alatt oda vitették. Rabutinról azt hallani, hogy Erdélybe nem mehetvén, a hajdúvárosokban vett téli szállást. A kalocsai érseknek a fejedelem válaszolt, a tárgyalásokra késznek nyilatkozik, ha a múlt octoberben fölküldött pontok elfogadtatnak.

1707. Pozsony, jan. 20. Forgách Simon felől az a hír, hogy nem akar börtönéből távozni, míg elégtételt nem nyer. Rabutin serege egyik részét Buda alá, a másikat Erdélybe vezette. Pozsony vármegyéből a Vág mellékéről mindinkább kihúzódnak a kuruczok. Beszéli, hogy Bercsényi a svéd és dán királyokhoz menne követségbe. A rézpénz miatt nagy zavarban vannak. Hírlík, hogy apró ezüstpénzt fognak veretni, s Rákóczi veretett is már valami új formájú pénzt a maga ezímerére.

1708. Rákóczi Ferencz Zay Istvánnak, mint főrendü hivének meghagyja, hogy a november 25-én Zemplén vármegye Tállya mezővárosában tartandó közgyűlésen, melyet személyesen vezetend, megjelenni kötelességének ismerje.

1709. Miticzky István N.-Váradról kelt levelében tudatja Csáky Imre váradi püspökkel, hogy tízezer kurucz Belényes körül telelvén, sok kárt okozott, míg végre Montecuculi német és rácz hadaival Erdélyből kijövé, febr. 19-én szétverte őket.

1709. Ebergényi László cs. tábornok, Csáky Györgyhöz Árvából Turdosinból írott levelében csodálkozik, hogy értesítéseit nem kapja. Bizonyos számadások elkészítésére sürgeti. Irja, hogy a kurucz tábornok Csáky Mihályt négyezer emberével Liptóból kiűzte, ki aztán a Szepességre vonult.

1709. Túróc vármegye közönsége Ebergényi László tábornok előtt menti magát, hogy a kért katonaságot azért nem állította ki, mert Heister tábornagytól, Révay Zsigmond főispán útján, ellenrendeletet kapott. Különben igéri kívánságát haladék nélkül teljesíteni.

1713. Hodermarszky János munkácsi gör. kath. püspök Csáky Imre kalocsai érseknek panaszolja, hogy a munkácsi püspökség oláh papjai majd mind szakadórokká lettek, s két-három feleséget is tartanak. Intette őket megtérésre, de sikertelenül; kéri azért újabb lépéseihez az érsek tanácsát.

1723. III. Károly Csáky Imre bibornok s kalocsai érseket, a nőörökösödési kérdés körül kifejtett buzgalmaért dicséri. Csodálkozik, hogy ezen érett megfontolás után előterjesztett kérdés oly sok nehézséggel találkozik. A gáncoskodókat büntetendőeknek mondja, s az érseket kitartásra buzdítva, császári kegyelméről biztosítja.

1756. Mária Terézia Csáky Miklós esztergomi érseknek két század katonából, háromezer pozsonyi mérő kétszeresből, és kétezer mérő zabból állott ajándékaért köszönetet mond; és hogy dús ajándéka következtében tett hitelezéseit födőzhesse: tízennégyezer forint kölcsön fölvételére ad neki engedélyt.

1762. Ugyanaz Csáky János szepesi főispánnak pénztára kimerüléséről panaszolkodik, s lelkesítő szavakban hívja föl,

hogy vármegyéjében haladék nélkül közgyűlést hirdessen, melyben segélynyújtást eszközöljön ki.

1762. Ugyanaz ugyanahhoz, dicsérettel emlékeztet meg a magyar nemzet áldozatkészségéről, a még hátralékban levő adót sürgeti, s felhívja a főispánt, hogy az önkénytes ajánlatokról hováhamarább jelentést tegyen, kijelölván: mennyi abból az ingyenes, és mennyi a kölcsönkép ajánlott összeg.

1768. Ugyanaz, a pozsonyi franciscanusok templomában az isteni tisztelet alatt elkövetetni szokott rendetlenségeket meggátlandó, meghagyja Csáky József főispánnak: hogy a mondott templomba a helybeli rokkantak közül két ört rendeljen ki, kik a rendetlenkedőkre fölvigyázzanak, vagy ha a szükség úgy kívánja: az illetőket a templomtól eltiltsák, sőt ki is vezessék.

1772. Mária Terézia a tizenhárom szepesi várost és a lublói uradalmat Magyarországhoz visszacsatolván, rendeli, hogy azok közigazgatás és igazságszolgáltatási tekintetben az országban divó törvények alól kivételt ne képezzenek, mirenézve Csáky János szepesi főispánnak utasításokat ad.

1778. Ugyanaz ugyanahhoz, hálásan emlékezik meg a magyar nemzet áldozatkészségéről, melyet a lefolyt porosz háború alatt az újonczok kiállításában tanúsított; azért most, midőn a porosz király újabb háborúval fenyegeti, sőt Csehországba már szörnyű erővel be is tört: ismét a nemzet nagylelkűségéhez folyamodik, s felhívja Csáky János szepesi főispánt is, hogy a kormányzására bizott vármegyékben az újonczokat kiállíttatni iparkodják, s a szorongatott hazának segélyére legyen.

Végre, időrenden kívül, egy régi menyekzői ajándékról kell még röviden említést tennünk. Zay Ferencz, Anna leányát 1563-dik év mindszent előtti vasárnap férjhez adván, hosszú sorát jegyzé föl azon arany és ezüst ékszerek- s drága kelméknek, melyeket női hozománykép részint ő adott leányának, részint pedig meghívott vendégek ajándékoztak a menyasszonynak. A jegyzékben bőven szerepelnek az ezüstös s aranyos medenczék, korsók, kupák, poharak, tálak, kanalak, kések, villák, sőtartók és gyertyatartók, aranyláncok, rubint, smaragd, s gyöngyökkel ékített gyűrűk és övek. Nem hiányzanak továbbá az arannyal, ezüsttel átszőtt főkötők, gallérok, bársony islógos szoknyák,³ s

drága prémes menték sem, úgy hogy az összes menyasszonyi hozomány értékre egy kis uradalommal vetekedhetett.

Hogy ezen jegyzék művelődéstörténeti szempontból igen érdekes, azt talán mondanunk is fölösleges; azért egész terjedelműleg lemásoltuk társulatunk számára.

Ime, rövideden ezekbe foglalva adjuk a szepesvár-mindszenti levéltárakban tett búvárlataink eredményét. Legyen az gyümölcsöző vagy legalább figyelemgerjesztő hazai tudományosságunkra; az érdem s a köszönet pedig a szép sikerért Szepesvármegye azon lelkes fiait illeti, kik becses levéltáraikban a búvárlatot reánk nézve könnyűvé, kellemessé s oly emlékeztetéssé tették!

HORVÁTH MIHÁLY, elnök.

DOBÓCZKY IGNÁCZ, VALKOVSKY MIKLÓS,
bizottsági tagok.

FOLTÍNYI JÁNOS, előadó.

III.

A löcsei bizottság jelentései.

1. Pesty Frigyes jelentése.

A magyar történelmi társulat ez évi kirándulásának idejét a július havában tartott választmányi ülésben szeptember 8-ára tűzte ki, a zárulást pedig 16-ára. Ez alkalommal a társulat a löcsei bizottság tagjai közé sorolt, kik különben is tekintélyes számmal lévén, ebből eléggé meg lehetett érteni, hogy a társulat a löcsei búvárlatoktól lényeges eredményeket vár, és pedig joggal; mert nemcsak hogy a gróf Csáky család fő- és közös levéltára itt tartatik, hanem ígéretet is vett arról, hogy Szepes vármegyének számos ősrégi családja közül többen levéltáraik fontosabb részét ez alkalommal Lőcsére fogják szállítani, és a tudományos kutatás alá bocsátani.

Magam is nagy reményeket kötvén a Szepes vármegyében találandó történeti forrásokhoz, már augusztus 31-én indultam útra, — szeptember elseje óta a Csáky-nemzetség löcsei levéltá-

rában dolgoztam, september 9-ig. Kellemetesen voltam meglepetve azon rend és gondosság által, mely e levéltárban mindennütt fölismerhető. A levéltár szám szerint is igen tekintélyes, mert 256 fasciculusban közel 6000 darab okmányt tartalmaz, — mintegy 6—8 darabot már az Árpádok korából, — a többit a XIV. századtól kezdve a legújabb korig. De a szám még nem a legbecesebb oldala ezen levéltárnak, hanem inkább azon körülmény, hogy nemcsak magánlevéltár, de országos levéltár is alig lesz olyan (tán a budai kamarai és a primatialis levéltárt kivéve), melynek adatai nagyobb területre kiterjednének, mint ez; és így bizvást el lehet mondani, hogy nem lehet történetírót képzelni, ki ezen levéltárban haszonnal ne bűvárolhatna.

Használhatása igen könnyítve van azon jeles regestrum által, melyet Raisz Ferencz, a grófi család egykori levéltárnoka 1818. évben készített, és mely kiindulási pontul a tárgy szerinti beosztást vette. Későbbi kutatók tán hasznát veszik annak, ha itt közlöm az egyes csomagok fölíratait, mert ezekből a levéltár anyagát meg lehet ítélni.

1. és 2. csomag Genealogia et Antiquitates, 3. és 4. csomag Generalia Bihariensia, 5. csomag Dominium Margita, 6. Oppidum Margita, 7. Dezsér, 8. Szunyogd, 9. Akor, Luky, Genyete, Kohány, 10. Dominia Keresztszegh et Adorján, 11. Oppidum Keresztszegh, Cséfa, Kis-Apáti, 12. Böszörmény, 13. Körmös, 14. Bessenyő, 15. Nagy- és Kis-Tóthi, Boldogasszonytelke, Szöcskőd, Karoly, Esz, 16. Kenész, Homorok, 17. Pankota, 18. Inánd, Kis-Telek, 19. Árpád, 20. Szalárd, Tótfalu és Kis-Újfalu, Szarkó, Fegyvernek, 21. Sitér, Sitérvölgye, Kővágh, Mezőfalva, Almás, Borzik, 22. Jura Artandiana=Czibakiana, 23. Jura Prépostváriana, 24. Jura Telegdiana, 25. Jura Hedervariana, 26. Diversa Bihariensia, 27. Causa Szalonta-ensis, 28. Nagy Almás, 29. Karko (Az indexben: Jura Kendiano-Pellerdiana, et Bornemisziano-Zichyana), 30. Egeres, 31. Király-Darócz, 32. Fogaras, 33. és 34. Diversa (az utóbbi: Arx Kővár cum appertinentiis), 35. Promotio causarum Transilvanicarum, 36—42. Arx Scepus, 43. és 44. Göncz, 45. Hotkócz, 46. Telonium Várallyense, 47. Velbach, 48. Terstian, Hincsocs, 49. Baldoz, 50. Dubrava, Baharocz, Olezno, Harakocz, 51. Nagy-Szalók, 52. Mindszent, 53.

Zsegra, 54. Szlatvina, Olysavka, Voykocz, 55. Danisocz, Domanycz, 56. Müllenbach, 57. Zsakócz, 58. Kaposztafalva, 59. Göllnicz, 60. Prakendorf, 61. Koiso, 62. Vineae Madenses, 63. Fata Evae Klobusiczky, 64. Illyesfalva, 65. Édes-Tornya, 66. Smizsan, 67. Quintoforum (Csüttörtökhely), 68. Harikocz, 69. Kuriman, 70. Odorin, 71. Machalfalva, 72. Körtvélyes, 73. Remete, Helczmanocz, 74—78. Szomolnok, Svedlér és Stooosz, 79—83. Klukno et Riehno, 84. Kropmach, 85. Kolinocz, 86. Szedlicze et Miklósvágás, 87. Riehno, Temetvény, 88—91. Arx Temetvény, 92. és 93. Dominium Morvanka, 94. Horka, 95. Kis-Modro, 96. Nagy-Modro, 97. Hubina, 98. O-Lehota, 99. Új-Lehota, 100. Duzsibroth, 101. Hradok et Luka, 102—104. Dominium Szendrő, 105. Nagy-Ida, 106. Sáros-Szádvár, 107. Jura Petheőana, 108—110. Vineae Tarczalenses, 111—116. Cambium Szomolnok, 117. Dominium Csidman, 118—120. Divisionalia, 121. Jura Forgacsiana, 122. Jura Mindszentiensia, 123. Jura Melithiana, 124. Jura Zichyana, 125. Jura Drugethiana, 126. Jura Serényiana, 127. Kecskeméth, 128. Miscellanea, 129. Plenipotentiae, Procuratoriae Constitutiones, 130. Urbarialia, 132. Sedes Dominales Biharienses, 133. Sedes Dominales Scepusienses, 134. Diversi Sedes Dominales, 135. és 136. Reversales, 137. és 138. Elenchi, 139. Rationes Transilvanicae et Biharienses, 140—144. Rationes bonorum Scepusiensium, 145. és 146. Rationes Illyesfaluenses, 147. Rationes Kluknavienses, 148. Rationes Remethenses, 149. Rationes Morvankenses, 150. Rationes Nagy-Idenses, 151. Rationes Göncsenses, 152. Rationes Magyar-Bilenses, 153. Rationes Szathmarienses, 154—157. Rationes proventuum Episcopatum, 158. Urbarialia Bihariensia, 159. Urbarialia Scepusiensia, 160—171. Debita Passiva, 172—176. Dignitates Saeculares, 177—182. Dignitates Ecclesiasticae, 183. Bullae Pontificeae, 184. Sigilla officiosa, 185. Religionaria, 186—205. Correspondentiae officiosae, 206—208. Rakocziana, 209. Funeralia, 210—234. Indifferentia, 235. Accessoriorum, 236. Rationes cassae communis, 237. Rationes bonorum Familiae communium, 238. Informationes Iuridicae, 239. Elenchi Recentiores Achorum, 240. Archivum, 241. Transumpta, 242. Processuum expeditiones, 243—256. Acta successionem Comitis Ladislai Csáky ferientia.

A fentemlített transumptusok csomaga magában foglalja mindazon, a gr. Csáky-családot illető okmányokat, melyeknek eredetiei nem a család levéltárában, hanem különféle országos levéltárakban találhatók. Ezek hiteles átiratokban szereztettek meg a család által, a leleszi és jászói convent, a szepesi, garamszent-benedeki, pozsonyi, győri, egri, nagyvárad, kolos-monostori, gyula-fehérvári és váci káptalan, valamint az erdélyi kormányzóság levéltáraiból, — oly dícséretes gondoskodás, minőt annyira kimerítőleg eddig csak ezen családi levéltárban találtam érvényesítve.

Magam részéről a Csáky-levéltárban leginkább a déli vár megyékre vonatkozó adatokat kerestem, de azonkívül olyanokat, melyek Magyarország középkori geographiájának földerítésére szolgálnak. Az első irányban szép siker jutalmazta fáradságomat, bár nem oly nagy mértékben, mint — tekintve a családnak régi szereplését Temesvármegye vidékén — vártam volna. Ezen tapasztalás azonban meg nem lepött, bőven lévén alkalman meggyőződni, mily ritkák a déli vármegyékre vonatkozó adatok bármely levéltárban. Ezenkívül a levéltár gazdag culturtörténeti és birtokviszonyi tekintetben, valamint a szepesi városok fejlődését előtűntető adatokban. Balássy Ferencz tagtársunk az egri káptalannak egy 1591-ik évi kiadványát találja külön főlemlítésre méltónak, melyben az egri vár tervezett restaurációjának költségvetése foglaltatik. Annyiban érdekes, hogy abban a vár részei s akkori épületei mind elősoroltatnak; de figyelmeztet II. Miksa királynak 1569-ik évben költ adománylevelére is, melyben a férfiágon kihalt Ország-nemzetség jószágai enyingi Török Ferencznek, és az ő nejének, Ország Borbálának, elhalt Ország Kristóf leányának adományoztatnak. Ebben a nagybirtokú és hatalmas Ország-nemzetségnek minden birtokai elősoroltatnak; — bizonyára alig lesz adománylevel, melyben egyszerre annyi birtok conferáltatott volna, mint a mennyi ebben elősoroltatik. E birtokok leginkább Heves és Nógrád megyében feküdtek, és ezen megyéknek igen nagy részét tették.

Lőcsén még egyéb történelmi források is álltak nyitva a Történelmi Társulat tagjainak. Így többi közt a Palocsai Horváth-

család levéltára, melyben magam is másolgattam, de melyben leginkább Reizner János dolgozott, egyszersmind ezen levéltár terjedelmes regestáit is készítvén, melyek most a történelmi társulat rendelkezésére állnak. A levéltár mintegy 2000 okmányból állhat, és kivált Szepes, Sáros és Abaúj vármegyére szolgáltat adatokat; jelenleg Czébányi úr, mint családi levéltárnok által, igen jó karban tartatik.

Figyelmet tanúsított a társulat irányában a Mattyasovszky család az által, hogy levéltárának becsesebb részét, mintegy 200—300 darab okmányt Lőcsére beküldötte, és ezt Sváby Frigyes úr, a gr. Csáky-család mostani levéltárnoka, egyszersmind társulatunk érdemes tagja útján szives használatra átengedte. Ezen levéltár is csakis a felsővidékre és birtokviszonyokra vonatkozó adatokat tartalmaz, és épen azért alig nélkülözhető a felső vármegyék történetének megírásánál.

Bár ezt az előzékenységet mindenkor tapasztalhattuk volna. De, fájdalom, van olyan eset is, midőn valamely magánlevéltárnak Lőcsére való beküldése nekem is, a társulatnak is megígértetett, a nélkül, hogy kirándulásunk egész ideje alatt ez ígélet valósult volna. Kiméletesen el akarjuk hallgatni a nyilvánosság előtt a neveket, de értésükre kívánjuk adni az illetőknek ezen közlőny útján, mennyire fájit közömbösségük, és figyelemzetni akarjuk őket, mily rosszúl szolgálják ez által a hazát, és mennyire vétenek midazon jeles érzelmek ellen, melyeket egy ősi magyar családban összesítve szeretünk hinni. Van olyan eset is, hol valamely régi családnak levéltári készlete a padlason szénaboglya módjára föl van halmozva, még összecsomagolva sincs, annál kevésbé regisztrálva. Az ősi hagyományoknak ily kicsinylése mellett azt gondolná az ember, hogy ezek legalább könnyen hozzáférhetőkké lesznek azok számára, kik azokat jobban becsülik. De a dolog nem úgy áll, — mert egy tagtársunk már három esztendeje sikertlenül fáradozik, hogy neki megengedtéssék ama bizonyos padlason egy történettudományi munkája érdekében kutatásokat tenni. Pedig ezen levéltár tulajdonosa, — ha még levéltárról lehet szó, — ki stereotyp „majd, majd!“ szavakkal a használhatást elodázza: tekintélyes

közhivatalban áll, és az ősi dicsőséget kétségkívül már sokszor pengette mézes ajakkal — nagyszámú hallgatók előtt.

Említés nélkül nem akarom hagyni, hogy Kail László úr Lőcsén több rendbeli eredeti okmányokat hozott Harakóczról, melyeknek felét még Lőcsén lemásoltam, másik felét, tulajdonosa szives engedelméből, Pestre hoztam magammal. Ezen okmányok V. László, Mátyás király és kivált II. Ulászló király korából valók, és érdekesek azon elevenségnél fogva, melylyel azok a hazánkra mindinkább nehezedő török vést elötlüntetik.

Bevégezvén teendőimet Lőcsén, még csak a Történelmi Társulat lőcsei bizottmányának megérkeztét vártam meg, és aztán útamat sept. 10-én Liptó-Szent-Miklósra folytattam, kivált azon ösztönből kiindulva, hogy itt a Szentmiklósi Pongrácz-család tekintélyes levéltárát fogom találni. Milyen lehetett a családnak levéltára egykor, azt én már jelenleg megítélni képes nem vagyok, mert a mit ezen levéltárból még találtam, az számra nézve is igen kevés, de tartalomra nézve is alárendelt becsü. Összesen 11 darab okmányt szemeltem ki a XIV. és XV. századból, a többi, mint legújabb korra vonatkozót, figyelmen kívül hagyván. Az igazság megkívánja, hogy elismerjem, miszerint különben a csekély levéltári maradvány kellő gonddal őriztetik

Becsesebb ezen levéltárnál Majláth Béla úrnak szintén Andrásfalván létező régiséggyűjteménye, mely tárgyainak érdekességénél fogva elragad, és bámulunk kényszeríti Majláth Béla szorgalmát és kitartását, de szakértelmét is, melylyel ezen becses gyűjteményt néhány esztendő alatt létrehozta. Különben miután egy része úgy is a bécsi világkiállításra küldetik, nincs kétség, hogy erről nem sokára a legkitünőbb szakférfiak elismerőleg fognak nyilatkozni.

Liptó-Szent-Miklóson, a vármegye levéltárában nekem az országgyűlési czikkek egy igen régi gyűjteményét mint itták, mely már a XVI. század elején kezdődik, és figyelmes megvizsgálást érdemelni látszik.

Innét a Szepességbe visszafordulván, Szepesváraljára mentem, hogy a káptalani levéltárban búvárkodjam a történelmi társulatnak sept. 16-ára kitűzött zárulásának idejéig.

A káptalani magánlevéltárt ezúttal nem vizsgálván, csak

az országos levéltárt használtam, melyben mintegy 68 armalison kívül különféle osztályleveleket, végrendeleteket, határjárási leveleket (Szepes, Liptó és Sáros vármegyéket illetőket), adományleveleket és iktatási parancsokat találtam. Itt is a felvidéki vármegyék kiválólag vannak képviselve, de találtam Békés, Veszprém, Sopron, Fehér, Tolna, Győr és Baranya vármegyei dolgokat is. Az okmányok száma a XII. és XIV. seriniumban főltűnőleg hézagos, és pedig azon okból, mert a veszprémi káptalannak 1827. évben tett reclamatiója folytán, és az ugyanakkor hozott törvényezikk alapján, annak az öt illető okmányok ezen levéltárból kiadattak és visszaadattak. Mindamellett még tekintélyes számmal vannak itt az ama vidékre vonatkozó okmányok.

A káptalani országos levéltár okmányaiban szerepelnek főleg a Bornemisza, Berzeviczy, Bosik, Barkóczy, Csáky, Csernek, Csomor, Desseőffy, Drugeth, Görgey, Hedry, Haller, Ibrányi, Kapy, Korotnok, Kendy, Máriássy, Palocsay, Péchy, Poky, Roskoványi, Rédey, Széchy, Semsey, Szentiványi, Thököly, Vay, Vér, stb. családok.

A levéltárban meglevő okmányok mennyisége fölmehet mintegy 4000 darabra; pontosan azt azért nem lehet meghatározni, minthogy az igen régi eredetű elenchus nem elegendő szabatos és noha ketten bajlódttunk vele, nem lehetett biztos támpontokat benne találni. A levéltár a szepeshelyi ódon templom tornyában őriztetik, hová a följutás minél nehezebb, és anyyiban a levéltár tűz- és vízveszély ellen kellőleg őriztetve volna; de a használhatóság nehézségei sokakat visszariasztának, ha azokat Andreánszky Boldizsár örkanonok úr végtelen szívelyessége ki nem egyenlitené.

Örömet elismerem a káptalani országos levéltár becsét, de mint a tudomány embere el nem hallgathatom, hogy a primitiv esomagolás módjával, melyet már régibb nemzedékek behoztak, szakítani szeretnék, és új beosztást, új registrálást óhajtanék.

Ennyiből áll bűvárlatom a szepes-liptói kirándulás ideje alatt, mely levéltári gyűjteményemet mintegy 200 darab okmánynyal gyarapította. Általánosan még csak azt akarom megjegyezni, hogy a mit én és pályatársaim e napokban betekintettünk, korántsem képezi Szepesvármegyének egész levéltári

készletét, mert a városokban és régi családokban gazdag megye még számtalan helyeken hivatgatja a történetbűvart a még alig ismert források kizsákmánylására. Hogy van mégis, hogy oly számos, tekintélyes intelligenciával büszkélkedő vármegeyének eddig még nem akart monographusa? Azt vettem észre, hogy Wagner, az *Analecta Scepusiensia* tudós írója után mindenki már azt hiszi, miszerint ez érdemes férfi után már semmi tenni való nem maradt hátra. Pelig még Wagner sem ismerte a szepesi okmányokat mind, és hibái — melyek különben fölötte becses munkájában előfordulnak — mind e napig igazítatlanul maradtak.

Rajtam kívül — mint fönt említém — társulatunk más bizottsági tagjai is érkeztek Lőcsére, kiknek én september 9-én a további működést e helyen átengedtem. A bizottság tagjai közül Pauler Gyula a Csáky család kassai levéltárát (melyet Merez Pál úr nemcs előzékenysége ide Lőcsére szállított, és egyes rendezése és szakértő útmutatása által hozzáférhetőbbé tett) általános szempontból vizsgálta, Deák Farkas az erdélyi leveleket, Hanthó Lajos a török leveleket, Kandra Kabos a Borsod vármegeyével kapcsolatban levő dolgokat nyomozta, Frankl Vilmos a lőcsei városi levéltárban dolgozott, Reizner János pedig a Pálosai Horváth-családjában, — míg Thaly Kálmán t. tagtársunk már mind e levéltárak Rákóczi-kori okmányait korábban fölbúvárolta. Mindezekről ime következnek az illetők saját jelentései.

PESTY FRIGYES.

2. *Pauler Gyula jelentése.*

A Történelmi Társulatnak ez idei vidéki kirándulásában alúlirott Hanthó Lajos és Kandra Kabos tagtársakkal a lőcsei bizottsághoz csatlakozván, közös működésük eredményéről következőkben van szerencséje jelentést tenni.

Kutatásunk főtárgyát a gróf Csáky-családnak ama missile-sekből álló levéltára képezé, mely rendesen Kassán őriztetvén, épen társulatunk kirándulására hozatott — Merez Pál tagtársunk buzgó közbenjárása folytán — Lőcsére. E levéltár roppant gazdag

és három főrésze szakad. Az egyik id. Csáky István tárnokmesterhez, a másik fia, Csáky Ferencz felvidéki főkapitányhoz, a harmadik Csáky István országbíróhoz intézett leveleket tartalmaz, helyenkint a válaszok minutájával, és pedig chronologiai rendben, a levélírók szerint külön csomagolva; mely nem csekély fáradságot igénylő munkát szintén Merez Pál úr tagtársunknak köszönhetjük, ki ez által a bűvárkodást igen megkönnyítette. Így az id. Csáky István tárnokhoz intézett 1662-ig terjedő levelek öt osztályba sorozvák, a szerint, a mint a) udvari leiratok, b) Eszterházy Miklós, Wesselényi Ferencz nádorok és Nádasdy Ferencz országbírói levelei, vagy c) magyar és lengyel nagykötől, d) erdélyi fejedelmektől (Bethlen, s a két Rákóczi Györgytől, Baresay Ákos és Kemény Jánostól), végre e) gr. Rottal János vagy más császári miniszterektől eredők.

Csáky Ferencz levelei négy osztályra szakadnak: a) udvari és haditanácsi leiratok, b) Wesselényi Ferencz, Nádasdy Ferencz és más magyar főurak, c) német urak, mint Rottal, Montecuccoli, Dorsch haditanácsbeli titkár és d) várparancsnokok, német és magyar hadi tiszttek, törvényhatóságok levelei, mind az 1660—1670-ig terjedő időszakból. Ifj. Csáky István szathmári főkapitány, aztán bereghi főispán, végre országbíró levelei 8 osztályra osztvák, a szerint, a mint 1. egyháznagyok és papok, 2. német udvariak, 3. Csáky Ferencz testvérbátyja, 4. világi főurak, 5. Wesselényi Ferencz nádor, 6. Nádasdy Ferencz országbíró, 7. Egyes magánosok vagy hatóságok által irattak, míg a 8. osztályban atyjával, id. Csáky Istvánnal folytatott levelezése foglaltatik.

Nem volt érkezésünk e leveleket pontosan megszámlálni, de nem csalódóm talán, ha számukat legalább is 2000 darabra teszem, melyek közül a legtöbb az 1660—1670-ig terjedő évtizedből való, a későbbi években a szám mindinkább ritkúl, és csak a tizenhetedik század kilenczvenes éveiben szaporodik ismét fel, midőn ifj. gr. Csáky István mint országbíró a törvényhatóságokkal sokféle összeköttetésben állott. Elég csak a levélírók és a czimzettek neveit említenünk, hogy kiki átlássa, mily roppant kincsét az adatoknak rejtheti és rejti magában e gyűjtemény úgy egyes személyeket, mint országos dolgokat illető-

leg. Ez utóbbi tekintetben különösen érdekesek a hódoltsági, a törökökkel való viszonyokra vonatkozó adatok, és társaim főleg ezekre fordíták figyelmüket. Kandra Kabos úr, Borsodmegye multjának szorgalmas tanulmányozója, főkép ama leveleket tanulmányozá, melyek Szendrő, Ónod, Diós-Győr viszontagságaira, katonáinak kalandjaira vonatkoztak, mely kalandozások Breznóbányától Zarándmegyéig terjedtek és bő forrását képezzék a panaszoknak török- magyar részről egyaránt. Hetven darab levelet, melyek jobbara török részről, Egerből (24 darab), Váradról (27 darab), Szólnokról (5 db), Budáról (3 db) keltek, Hanthó Lajos tagtársunk vett át átvizsgálás végett, és én nem tehetek jobbat, mint hogy rövid, de velős és kimerítő jelentését, melyet a szepesváraljai zártlécen bemutatott, itt teljes kiterjedésében reprodukálom.

A t. Merez Pál tagtárs úr szivességéből átvett levelek kelte 1660 — 70 közé esik, s vagy egyenesen gr. Csáky Ferencz kassai generálishoz valának czímezve, vagy a végváarak kapitányaihoz s ezek által aztán Kassára beküldettek. Gr. Csáky tábornok a választ rendesen a vett levél tisztán maradt felére fogalmazta, ha nem: külön lapon mellékelte.

A levelek tartalma a szokott fenyegetések, ha a községbe nem hódol, adóintések, átiratok lopott lovak, marhák stb. visszatérítése ügyében, latrok üldözése, büntetése tárgyában, panaszok a végváriak dülásai, békebontásai miatt; kölcsönös szemrehányások, vádak.

A már említett gr. Csáky Ferenczen kívül, czímzettek mint ónodi vicekapitányok: Tolvay György (1665 — 68.), Csoma György (1669.), Pethő Zsigmond (1668.); putnoki Farkas Fábian (1665.), diós-győri Pap János (1665.), — szatmári kapitány gr. Csáky István (1665.), kállai kapitány Sennyey Ferencz s ugyanott vicekapitány Vér Mihály.

A török vezérek, basák és agák között legtöbb levelet a nagy-várad Jusszuf állított ki, s jegye (tugra) igen gyakori.

Áttérve végre a netalán országos érdekekkel bíró darabokra, ilyeneknek vélem a következőket: 1) a budai pasa fölhívását

a hajdúkhöz, hogy Rákóczit ne segítsék; egykorú másolat. 2) Ugyan a budai pasa fölhívja Rákóczit, hogy kérjen kegyelmet s jöjjön a táborba. 3) A váradi pasa levelét Zólyomi Miklóshoz, ezt a fejedelemséggel megkínálván. Másol. 4) A vezír hitlevelének párja Várad alatt aug. 20. Szalárdy János pecsétjével s aláírásával. 5) A budai pasa azon levele, a melyben meghagyja, hogy csak Szólnoknál szabad átjárni a Tiszán. 6) Fölvívások behódolásra a köv. helyekre: Trencsénybe (1663.), Nagy-Halászi (Dali pasa, kelet nélkül), Eszlarba (kelet n.). Szomolnokra (1682 nov. 10.), Megyasóra (1665 dec. 3.); ezt Hasszán aga a következő udvarias külirattal küldte át a miskolcziaknak: „Miskolczi bírák, ha jószágtokat, fejetekeket szeretitek, ez úri czimeres levelünket bizonyos emberetek által küldjétek Megyasóra, és mi válasz ott léssen, 5—6 napig néktünk választ hozzatok; el ne mulasszátok, mert nyársban száradtok meg.“

Vége a vegyes irományok közt van egy „Specificatio damnarum“ Ali váradi beglerbégtől; ugyan az ő levelének párja Sucheshez olaszul; — közös panaszok latinul és magyarul összeállítva; Raiminger jelentése a portáról, s Ibrahim csaszról rövid névjegyzék némely elfogott vagy levágott magyarok felől.

Hanthó Lajos.

Alúlirott, körülményeinél fogva csak 2½ napot időzhetvén Lőcsén, kénytelen voltam — nehogy sokat markoljak és keveset fogjak — csak az 1670. és 1671-iki levelezésekre szorítkozni, annál is inkább, mert meg voltam győződve, és a tapasztalat nem hazudtolt meg, hogy a Wesselényi-Nádasdyféle összeesküvés titkos történetére nézve e levelezések nem fognak fölvilágosítást nyújtani, de igen is becses adatokat kell tartalmazniok azon korra nézve, midőn a fölkelés a felvidéken kitört és Csáky Ferenczcel mint főkapitánnyal szemben állott. Wesselényi, Nádasdy, Rottal és más hiresebb emberek leveleit azonban mind áttekintém, és összesen mintegy 14 ívnyi kivonatokat készítettem. Csáky Ferencz — mint tudjuk — kétkulacos szerepet játszott. Bécsben udvari embernek mutatta magát: honn jó magyarnak tarták, legalább ideig-óráig. Midőn a fölkelés

Stahremberg elfogatása után 1670 április haván I. Rákóczi Ferenc alatt kitört: Lengyelhonba menekült, de titkon kérette Széchy Máriát, legyen közbenjáró közte és a fölkelők közt. A tályai gyűlés után — lejárván magát a fölkelés — visszajött, s a Spork alatt bejövő német sereghez csatlakozott. Parancsa alatt kezdődtek az elfogatások, és — mint Bethlen János írva hagyta, — oly szorgos volt e tisztének teljesítésében, hogy még azok is, kiknek kedvéért üldözé saját nemzetét, álmélkodtak és megvetéssel fizették tetteit. És csakugyan — ha nem is a Bethlen említette okból, de a korábbi években tanúsított kétes magaviselete miatt — teljesen kiesett az udvar kegyéből, gyanússá lőn, és csak az 1670 nov. 17 én Kassán, 46 éves korában bekövetkezett halála menté meg a pörbefogástól, mit azonban kiskorú fia, István, el nem kerülhetett. Pozsonyba idéztetvén 1671 tavaszára, a judicium delegatum kimondá, hogy atyja, gr. Csáky Ferencz Wesselényinek szövetségese, a törökök czinkosa, rebellis volt, minél fogva emléke megnótáztatott, összes vagyona a fiscus által elfoglaltatott, úgy hogy a gr. Csáky-család minden egyes jószágában a kamara részbirtokossá lőn, míg 1682-ben a szomolnoki csere folytán a fiscus Szomolnokot és némely appertinentiáját egészben átvévén, a többi részeket a Csáky-családnak visszaadta.

A Csáky-levéltárnak okmányai nem erőltetik meg e sötét rajzot, de némileg enyhítik. Jelesen Sporknak leveleiből kétségtelen, hogy Ferencz csak egyenes parancsra járt el, midőn hazafiakat, köztük a felség hű emberét, Baxa Istvánt, Fáy Lászlót, Székely Andrást és másokat idézés, ítélet nélkül elfogatott. A Wesselényi-összeesküvésnek, hogy úgy szóljak, köztörténetére szintén számos becses adatot találunk. Így meg van Wesselényi Ferencz meghívója Csáky Ferenczhez, melyből a murányaljai gyűlésnek napja is kitűnik (aug. 23. 1666.) holott eddig májustól augusztusig ingadoztunk. Nem tudtuk, 1676-ban Lengyelhonba menekült-e Csáky, vagy csak a határon kóválygott; most leveleiből bizonyos, hogy Szandeczre vonúlt. Farkas Fábiánnak két levele érdekes és ismeretlen részleteket nyújt arról, mi történt Rákóczinak fölkelése után a végvárakban, és mi történt a fegyverletétel után. Megvan Zichy István levele, dd. Bécs április 19.,

melyben jelenti, hogy a bán Frangepán sógorával az előtte való napon Bécsbe érkezett. Spork tábornoknak számos levele rövid hadjáratának számos részletét világosítja föl, és szerencsésen kitölti ama hézagot, melyet a bécsi Kriegsarchiv-ben levő tudósítások még fönnhagynak. Több érdekes adat van Kassa megvételéről a németek által. Széchy Máriának elfogatása is egészen más színben tűnik föl. Eddig az volt a vélemény, hogy Spork csupa brutalitásból, önként „militariter horridus,” mint Wagner, Leopold életírója magát kifejezi, fogatta el — a lotharingi herceggel kötött capitulatio megszegésével — a nádornét; Sporknak, és egy másik németnek leveléből azonban kiténik, hogy az az udvar egyenes rendeletére történt.

Érdekesek Wesselényi Ferencnek levelei, melyeket részint Csáky Ferencnek, részint Csáky Istvánnak a későbbi országbírónak írt. Ezekből tudjuk meg, hogy öccse Wesselényi „pater-“ jezsuita 1666-ban halt meg, és mart. 5-én Körmöczbányán lett a barátoknál eltemetve. 1666 jul. 8-án írja Divény alól: „Balassa ex leone factus est meretrix. Tegn ap adta meg magát ő felsége és az én discretionra!” s jellemző, hogy midőn Pethő Zsigmond — kit legalább levelei szerint hiábavaló és nem elég jó családból való embernek tartott — gróffá lett, így fakad ki: „de bezzeg, én nem élek többé a grófi titulussal!” Nádasdy Ferenc levelei, kivált 1669-ből, nem tartalmaznak ugyan részleteket az összeesküvés titkos történetéből, de festik a kevély és szenvedélyes országbíró kedélyhangulatát, ép azon időben, midőn küzdelme Rottallal — mely kulesa az 1669-iki év egész történetének, de történelmi műveinkben meg sem említetik, s még egészen ismeretlen — tetőzött, és őt a legvégzetesebb lépésekre, önvádra, társai elleni árulásra ragadta. Meg kell említenem végre, mit tán legelől kellett volna tennem, Zrínyi Miklós a költőnek őt eredeti levelét, melyeket 1663. és 1664-ben írt ifj. gr. Csáky Istvánnak, az utolsót 1664 febr. 20. ép miután az eszéki kalandról visszatért, bemellékelvén másolatban latin jelentését, melyet a hadjáratról a esászárnak küldött, s melynek tartalma ugyan ismeretes, de legalább tudtommal nyomtatásban még teljesen meg nem jelent. E levelek is magukon hordják Zrínyi fennkölt szellemének bélyegét, tartalmilag és alakilag egyaránt kiténők, s kétségkívül nemesak

minden történész, hanem minden hazafi is örömmel fogja azokat olvasni társulatunk közlönyében. (L. alább, Tárczánkban. Szerk.)

Meg kell még említenem, hogy az 1670—1671-iki évek tekintetéből a szepesvármegyei, a lőcsei városi és a gr. Csáky-családbeli közös levéltárt is átvizsgáltam. Az elsőből — melynek kitűnő indexe van — megemlítendő Abaújmegyének 1671. febr. 18. Gönczről kelt fölhívása az elfogott hazafiak érdekében teendő lépések tárgyában, a másodikban némely kézirati jegyzetek érdekesek, melyek teljesebben tartalmazzák a lőcsei krónikát, mintsem a hogy Wagner Analectáiban az 1670. és 1671-iki évhez kiadta. A közös Csáky-levéltárban végre legalább rám nézve legérdekesebb volt Csáky Ferencznek másolatban levő rövid, magyar végrendelete, melyet 1670. nov. 3. Kassán az egr-i káptalan küldöttei előtt tett. Végül nem mulaszthatom el, magam és társaim nevében itt is kifejezni köszönetemet ama páratlan szivesség- és készségért, melylyel tek. Mercz Pál úr, tek. Sváby Frigyes megyei és Csáky-nemzetségi levéltárnok úr, és Pollák N. lőcsei polgármester úr bűvárlatainkat támogatni szivesek voltak, úgy, hogy ha a tudománynak valami csekély szolgálatot tehattünk, azt nagy, sőt legnagyobb részben csak e támogatásuknak köszönhetjük.

PAULER GYULA.*)

*) A többi jelentés-eket jövő füzetekben adjuk. Szerk.

Tájékoztató Balássy Ferenc „Viszhangjai“ körül, a vármegyék első alakulásáról.

A köztünk forgó vita tárgyai sokkal újabbak, és a régiség homályánál fogva, honnét azokat hosszas tanulmányozással előidéztem, sokkal nehezebbek, mintsem hogy, úgyszólván, egy ugrással a tökély és megállapodás színvonalára jutniok lehessen. Azért nemcsak a collegialis megtiszteltetés egy neméül vettem nagyérdemű ellenfelemnek a vármegyék első alakulásáról irt értekezésemre a folyó évi Századok négy füzetében közlött Viszhangjait, hanem a tudomány érdekében helyesnek is ismerem, hogy jeles tudósunk az általam fölállított új tanoktól eltérő nézeteivel közhelyen föllépett; mert nem szenved kétséget, hogy minél föltünőbbek és az eddigiekkel homlokegyenesen ellenkezők állításaim, annál inkább kell hogy hányják és rostálják meg azokat a hozzáértők minden oldalról. Csak ily szigorlat avathatja föl az új rendszert köz elfogadásra.

Óhajtanám ugyan, hogy előbb az új épület alapjai kerüljenek vizsgálat alá, majd azután csak a belső elrendezés részletei; de itt a választás nem tőlem függvén, meghajlok a küzdőre lépök akarátja előtt. Könnyíteni fogja nehéz vállalatomat azon várakozás teljesülése, hogy komoly és szakértő férfakkal, és nem a versenydíj után törekedőkkel lesz dolgom.

Mindenekelőtt tárgyalás alá veszem a köztünk legeltérőbb állítást: Heves és Abaújnak egy megyét képezéséről. Tisztelt pályatársamnak, kit ezen minőségben díszes akadémiai taggá megválasztása alkalmából szerencsém van üdvözölni, iménti állításom ellen fölhozott nehézségei és vitatkozásunk utai azért térnek el annyira egymástól, mert ő főképp a megyei alakulások átmeneti vagyis második időszakából meríti érveit, én pedig az

első időszakból; tisztelettel kell tehát őt felkérnem, jöjjön ide át engem meghallgatni.

Heves és Abaúj tehát a megyei alakulások első időszakában tették az újvári vagy Novi Castri megyének közös és egyesült álladékát. Ámde így hangzik az ellenvetés kezdete: köztük fekszik Borsod. Ez semmi baj; mert habár ily elválasztott szigetek összetartozása nálunk a 48. előtti Magyarországon föltűnő, míg Erdélyben nem az, — csak a megszokottságnak ad kifejezést tudós ellenfelem, midőn azt érvei sorába vette föl. Hanem hogy különben is innét származott ellenvetése tarthatlanságát kimutassam, szolgálni fogok egy más hasonló magyarországi esettel, s így nem fog a feltűnés magán állani.

Tudva lesz az érdemes szerző előtt is, hogy Hont vármegye két oly földterületből állott, t. i. Nagy- és Kis-Hontból, melyek más közbeeső megyék által voltak egymástól elválasztva. Bél Mátyás még ezen állapotban találta és ismertette Hontot nagy Notitiájában; Kis-Hont ugyanis Nógrád és Zólyommegyék közbeestével mintegy öt mérföldnyi távolságra volt Nagy-Honttól elkülönítve, a mi a hegyes-völgyes vidék és akkori rossz utak tekintetbe vételével egynapi járatot tett. Okát ezen föltűnésnek a nagy tudós még csak sejteni sem merte.¹⁾ Mi azonban már ismerjük, mióta a nagyérdemű Wenzel tanár a budai kamara okmánykincseit napvilágra hozta, jelesen István kalocsai érseknek a rimaszombati bányászok és polgárok számára 1268-ban kelt kiváltságát, melyben ezen földterület IV. Béla korában „Comitatus de Ryma“ név alatt jön elő.²⁾ Ezen Rima vármegye vagy várispánság tehát az, mely különálló elszigetelt terület létere a tőle öt mérföldnyi távolságra eső Hont vármegye álladékába Kis-Hont név alatt olvadt. Már 1334-ben László kalocsai érsek Rima-Szombatot és a hozzátartozó jószágokat a távolság miatt Szerém és Bács megyei birtokokért eleserélvén, azokat Hont vármegyébe keblezeteknek mondja.³⁾ Ha ez történhetett egy helyen, történhetett más helyen is.

¹⁾ Tom. IV. 528. és 740. l.

²⁾ Árpádkori Új Okmánytár VIII. köt. 212.

³⁾ Fejér Cod. Dipl. Tom. VIII. vol. 5. 216.

De ez még csak lehetőség, én pedig azt értekezésemben valóságnak állítottam, azért most tudós ellenfelem megtámadása alkalmából újabban és tüzetesebben védeni akarom.

Mi szolgáltatott alkalmat és okot Heves és Abaújnak egyesítésére a közbeeső Borsod beékelése ellenében? azt a régiség homályában elmosódott adatainkkal kimutatni nem tudjuk, épen úgy nem, mint azt, miért egyesítettett Hont vármegyével Rima vármegye, a köztük levő öt mérföldnyi messzeség ellenére; pedig ezen egyesülés hosszú ős század lefolytán fönntartotta magát. Ha találgatnunk szabad, a hatalmas Aba nemzetség, mely már Szent István családjával rokonságba jött, és melynek kebléből egy király, több nádor és országzászlós került ki, mind Hevesben, mind Abaújban nagy birtokok, tulajdonosa lévén, hihetőleg ez alkalmat használta föl a két általa birtokolt, habár össze nem függő földterület politikai egyesítésére. De elvonva ettől, bármi okokból keletkezett ezen összeolvadás, maga a tény kétségtelen valóság, mely egy közös nevezet, a Novi Castri által volt szentesítve és életben fönntartva. Nincs is a megyei alakulások első korszakában, körülbelől tehát a tatárútás előtti időben legkisebb nyoma annak, hogy a Novi Castri vagy de Újvár elnevezésen kívül, akár a megyék, akár a főispánok megemlítésekor, Heves és Aba megye, avagy hevesi és abai főispánok gazdag okleveles gyűjteményeinkben előfordulnának, holott ellenkezőleg a vármegyei alakulások átmeneti vagyis második időszakában, midőn azon egyesített megye kettévált, mindeniknek külön főispánjait találjuk.

Tovább megyek. Midőn tanulmányom harmadik czikkében azt vitattam, hogy II. Andrásnak 1234-ki adománya a mostani Heves és mostani Abaúj vármegyében fekvő községeket egy közös Novi Castri megye neve alá foglalván, az által azoknak egy megyébe tartozását világosan constatólta: akkor még nem valék oly precisióval tájékozva az ott nevezett helyek körülményei iránt, mint jelenleg vagyok, azért csak egyszerűen hivatkoztam a hiteles okmány bizonyító erejére. De igen tisztelt ellenfelem támadása kötelességemné tette a dologba mélyebben tekinteni, és köszönöm, hogy így történt.

Most már a kútforrásokat újabban átnézve, nemcsak

II. András, hanem IV. Béla tanúságára is lehet hivatkoznom, mert ezen király kilencz évvel későbbben, 1243-ban atyjának idézett adományát megerősítvén, ismétli, hogy Peel, terra Patha és Byna de Zurduk községek, melyek most, és pedig az első Hevesben, a két utolsó Abaújban vannak, még akkor in Comitatu Novi Castri egyesülten feküdtek.¹⁾

Értekezésem irásakor Peelt és Pathát Hevesben, Byna de Zurdukot pedig Abaújban lenni mondtam; Peelre nézve helyesen, de Pathára nézve nem kellő correctséggel, mert a kérdéses Patha különbözvén a homonym hevesitől, nem Hevesben, hanem Abaújban feküdt.

A mi Peelt illeti, hogy épen azon Peel, mely az 1234. és 1243-ki adományokban van körülírva, és ma az élők nyelvén Pélynek hangzik, Heves földterületén volt akkor és van ma: azt az adomány szövegében megnevezett és most is fölismerhető határos szomszédságok bizonyítják. E tekintetben czélszerűnek láttam azon vidék egy tekintélyes és avatott férfiát, társulatunk nagyérdemű választmányi tagját, Dobóczky Ignácznak igen tisztelt barátomat, már azért is illetékeset, mert Pélynek részbirtokosa, fölkérni az 1234-iki Peelnek és az okmányban megnevezett határok és szomszédságoknak hovatartozása iránt; ki is a hozzám folyó évi június 24-kén és augusztus 24-kén irt becses válaszleveleiben ily biztos hiteles fölvilágosítást volt szíves küldeni: az 1234-iki oklevél Peelje csakugyan a most Heves vármegyei Pély község; a terra Soly a pélyi határba keblezett mai Saj-fok, illetőleg Saj-Lapossa, mely még a múlt században is Salynak iratott; a terra Holopy a mai Kolop-fok (K és nem H), mely a néphagyomány szerint is a pélyi határ széle volt; a terra Holmoy a mai pélyi határnak Holmaj nevű dűlője, a villa Iwan a mai jászsági Heves-Iván, a pélyi határt nyugotról érintő pusztá, mely csak újabb korban lőn a Jászszághoz csatolva, holott előbb Heves vármegyéhez tartozott; a villa Endree a mai jászsági Szent-András pusztá, mely az egrí káptalan által cseréltetett el a jászok valamely birtokáért, és Hunyady Mátyás 1459-iki oklevelében Kaprinay Hungaria Diplomaticája szerint (II. P. 313.) Szent-Endre nevet is

¹⁾ Árpádkori Új Okm. VII. k. 136.

viselt, akkor még Heves vármegyéhez tartozván; végre Wezequeu a mai Heves megyei Vezekényfalu, mely Pélyt éjszokról határolja. És habár tisztelt tagtársunk iménti előadása szerint az 1234-iki határok és szomszédságok közül némelyek az idő viszontagságai-ban máskép alakultak, részint a pélyi határba olvadva, részint messzebbre esve: de az elsorolt régi és mostani nevezetek fönnmaradása és a vonalak összehangzása bizonyítja, hogy a mostani hevesi Pélyben az 1234-iki terra Peelt kell fölismerni. Eddig Dobóczy fölvilágosítása.

Eredménytelen ennélfogva tisztelt ellenfelemnek azon fardozása, mely által az 1234-iki Peelt Abaúj vármegye számára vindicálni törekszik; de vitatkozásának gyengesége több oknál fogva szembetűnő. Először azért, mert nem létező ma Abaúj megyében ily nevű hely, de 1234. és 1243. évek utáni léte sem bizonyíthatván be, tisztelt ellenfelem állítása nem bír a kellő támpont első kellékével. Másodszor, mellőzve a többi határszéleket és szomszédságokat, csupán két, az adományban megnevezett határhelyekhez hasonló nevű községeket, Halmajt és Szent-Andrást hoz föl tisztelt ellenfelem azon értelmezéssel: hogy ezen iménti két szomszédság közt terült el az egykori Peel. Ámde ez képtelenséget tesz föl, a mennyiben azon két hely messze esik egymástól, és több régi népes községek fekszenek köztük, miről egy tekintet Abaúj megye térképére mindenkit meggyőzhet. Végre harmadszor maga az érdekes szerző a 316. lapon oly nyilatkozatot tőn, mely egyértelmű állításom elismerésével; miért történt ez, szemben az egy pár sorral elébb tett tagadással? nem az én dolgom kutatni; hihetőleg átlátta tagadása tarthatlanságát, és meggyőződött a régi 1234-iki Peelnek, a mostani Pély előzőjének Heveshez tartozásáról. Szavai ezek: „csak Pata esik azon a területen, mely hajdan Újvárnak neveztetett, Pély pedig a tulajdonképeni Heves területén fekszik.“

Átmegegyek Patha hollétének nyomozására. Hogy az nem azonosítható a hevesi Gyöngyös-Patával, mikép értekezésemben a név hasonlata miatt gondoltam, arról már csak az is meggyőző, mert ezen 1234-iki Pathának egyik határszéle a Hernád folyóig ért, melyet nem a Mátra vidékén, hanem Abaújban tudjuk lenni. De, hogy ezen Patha csakugyan a mai Abaújban létezett, habár

most ily név alatt nem jön elő, az adományban följegyzett határai mutatják. Csak a megye térképét kell szemeink elé tartani, és azonnal tisztában lesz előttünk, hogy abaujmegyei helyekkel van dolgunk, mert oly földterület, mely az 1234-iki adományban határul megnevezett Hernád-folyó mentében, Weythe mostan Vécse, Petri, Keech mai Kéres, és Gradna mai Garadna községekkel határos, nem feketett másutt, mint a mostani Abaujban. Mivel pedig nevét a mostani földabroszokon és földtani munkákban sehol sem olvastam, megkerestem társulatunk és a magyar tud. Akadémia igen érdemes tagját, Korponay János Abauj vármegye tudós levéltárnokát, mint illetékes szakembert: hogy engem azon 1234-iki Pathának mostani átváltozott nevééről és fekvéséről kitanítani sziveskednék; ki is a hozzám folyó évi augustus 3-kán kelt válaszában oda nyilatkozott: hogy Pathának ugyan irataiban semmi nyomát nem találta, hanem a föntebbi határok és szomszédságok szerint azon 1234-iki Patha nem lehetett más, mint a mostani nem rég benépesített Pusztá-Radvány, melynek tőszomszédja Szurdok-Bénye pusztá. Ezen közvetlen szomszédságban volt szerintem annak oka, hogy Szurdok-Bénye (okmányilag Byna de Zurduk) határait az 1234-iki adományban külön följegyezni nem tartatott szükségesnek, mivel Pathának határai Szurdok-Bénye határai is voltak.

Az eddig előadottak után az 1234-ki és 1243-ki adományokból merített érvelés oda megy ki, hogy mivel Pély ugyanakkor mint most is Hevesben, Patha pedig és Szurdok-Bénye Abaujban feküdtek, és mivel e helyek az adományozó II. András és IV. Béla királyok által egy megyében, diplomaticai néven *Novi Castri* vagy de Újvár megyében fekvőknek irattak: czáfolhatlan következtetés, hogy a régi Heves és a régi Aba együttes földterülete, habár Borsod által elválasztva, Hont példájára, egy megyének állandékát képezé.

Annál érthetőbb már most a Váradi Regestrum 174. §-a, mely tanúságot tesz arról, hogy midőn Mihály hevesi udvarbíró — *curialis comes* — a *Novi Castri* megye főispánja Sándor comes parancsa szerint járt el, és ötet a maga urának, vagyis főnökének czimezte, — „*ex praecepto domini sui Alexandri comitis de Novo Castro*,“ — ezzel Hevesnek a *Novi Castri* megyé-

hez tartozását világosan kijelentette. Ezen 174. §. még egy más bizonylatot is tartalmaz. A Novi Castri vár, illetőleg várispánság hadi közegei ugyanis a hevesi várbirtokok jogviszonyaira föltüntetni akkép tartoztak, hogy a hevesi udvarbíró törvényszéke előtt a várbirtokok elfoglalói, vagy a várkötelezettségtől elpártolók ellen mint hivatalbeli vádlók fölléptek. Már pedig ez nem történhetett volna illetékesen máskép, mint azon alapon, hogy a Novi Castri és a hevesi várbirtokoknak a két rendű közegek kapcsolata által egy kiegészített hatósági körbe kellett tartozniok. Megerősíti ezen fölfogást a Várad Regestrum 206-ik §-a is, mert ezen pont szerint Heves várának hűbércsei föltt Déncs főispánnak udvarbírája. Péter gyakorolta a bíróságot; Dénes pedig — mikép alább tüzetesen ki lesz mutatva — 1216-tól 1219-ig Novi Castri megye főispánja volt; világos tehát, hogy a hevesi várbirtokok iránti hatóság a Novi Castri főispán alatt álló udvarbíró illetékességéhez tartozott; vagy mi ezzel egy jelentésű: hogy Heves a Novi Castri megyének adnexuma volt.

De hiszen maga a tisztelt szerző is elismeri Hevesnek egy más megyéhez tartozását, azon módosítással, hogy szövetségi tagúl nem az általam vitatott újbári megyét, hanem a Mátra mellékén létezett Novi Castri vagy második Abauj vármegyét kell érteni.

Eljutottam ekképen a köztünk fölmerült legeltérőbb vita tárgyához, érdemes ellenfelem által a Mátra vidékén föltalált új vármegye kérdéséhez. Tisztelt pályatársam nem hagyván magát az általam egy megyébe tömörült három vármegye föltünése által visszatartatni, sőt talán abból ösztönt merítve, a Mátra aljában egy eddig senki előtt nem ismert terra incognitát új vármegyéül fedezett föl, és azt eredetileg Pathának, majd Újbárnak, — Novi Castri, — később Aba-Újbárnak keresztelve, mindenféle viszontagságok közepette, végre Heves vármegyével állandóan összeházasítja.

Első tekintetre nekem nem volna okom a tisztelt szerző ezen paradox állítását megtámadni, mert az általam föllállított új eszmékkel lényegben nem ellenkezik; hiszen én is több példával mutattam meg, hogy a mostani megyék közt vannak olyanok, melyek több egykori különálló megyék- vagy várispánság-

gokból alakítottak, és viszont a jelen vármegyék közül olyakat neveztem, melyek egykor egy nagy megyének részletei valának; miért ne lehetett volna hát Hevest is, akár mint megyét, akár mint várispánságot összekapcsolni egy másikkal? hanem azért érzem magamat kötelezve a tisztelt szerzőnek ezen új fölfedezését megtámadni, mert azt oly körülmények és állítások kíséretében adta elő, melyeket a történelmi igazsággal megegyeztetni nem lehet, és melyek több fő lényegű állításaim kiforgatására céloznak, a nélkül, hogy odáig emelkednének.

Lépésről-lépésre fogom hát czáfolatomban követni a tisztelt szerző ide vonatkozó előadásait, lehető tárgyilagosan, se nem nagyobbítva, se nem kisebbítve érvei eredményeit. „Midőn a nagy király — így kezdi az érdemes szerző — az egri püspökséget alapítá, már akkor a Mátra alján egy vármegye létezett, mely Patha vármegyének nevezteték, azon Patha vártól, melyet ily nevű vezér Anonymusunk tanúsága szerint ott építettett, és a vármegye nevével kölcsönözte az ottan állított főesperesség a patai nevezetet.“ Keresvén ez állítás indokolását, egyebet nem találtam, mint következő okoskodást: „nem szenved kétséget, — ezek tulajdon szavai, — hogy a Mátra és annak vidéke az egri püspökség alapításakor Patha vezértől és annak említett váráról Patha vármegyének neveztetett, mert több vármegyénk, mint például Borsod, Szabolcs stb. a vezérektől és azoknak váraiktól nyerték nevüket.“ Ismét tovább így folytatja: „magának az ott állított főesperességnek máig is fennlevő neve is arra mutat, hogy ama terület Szent-István korában, midőn az egri püspökség alapított, Patha vármegyének neveztetett, és az ott alakított főesperesség a vármegyétől vette nevét, mert a főesperesi kerületek azon vármegyektől neveztettek, melyeknek területén feküdtek.“ Ezen sorokban rejlenék hát Patha vármegye létezésének indokolása.

Meg fog nekem bocsátani az én tisztelt pályatársam, ha szemeim ezen sorokban nem látják az indokolást, és nem látnak mást, mint pusztá szavakba foglalt és semmit nem bizonyító állításokat, mert a nyolcz százados sötétség azon mélységéből, hova a tisztelt szerző leszállott, állítása mellett egy árva okmányt, egy hazai vagy külföldi krónikás tanúskodó lapját, vagy csak

egy gyenge szóhagyományt sem hozott föl; a nélkül pedig bármily szép elbeszélésnek s bármily tekintély állításainak a történelem szigorú sorompója előtt bizonyító erőt tulajdonítani nem szabad.

Ezen indokolási hiányt legtávolabbról sem pótolja azon okoskodás: hogy ha Borsod és Szabolcs vármegyék ily nevű váraktól és vezérektől vették nevüket, Patha vezér- és vártól is egy Patha vármegyének kellett neveztetnie; hiszen hogy ilyen logicának nincsen alapja, elég rámutatni Pathánál magasabb hirben álló honalapító fejedelmeink és az Anonymus által földicsért honfoglaló számos jeles vezéreink sorára, kiknek nevéről sem várak, sem vármegyék nem kereszteltettek: következve Patha nevére is, ki — közbe legyen mondva — nem is volt honfoglaló vezér, hanem a kun Ede vagy Edömér vezérnek tudja Isten hányadik unokája, megyét vagy várispánságot nevezni, nem tartozott a haza új alkotásának teendői közé.

A hiányzó indokolás pótlását tovább azon kiválóan hangsúlyozott okoskodásban keresi érdemes ellenfelem, hogy a főesperesi kerületek azon vármegyéktől neveztettek, melyeknek területén feküdtek, s így a patai főesperesség is egy Pata vármegyét tételezett föl.

Való, hogy sok vármegye kölcsönzött nevet főesperességeknek; azt sem veszem kérdésbe, hogy ez talán a főesperességek alakulásának és nevének rendes kútforrása lehetett: de viszont kell hogy elismerje a tisztelt szerző is, miképen szintén többen több kivételes eset fordul elő, melyek azt czáfolhatlanul bizonyítják, hogy főesperességek nem csak vármegyék, hanem más földterületek szerint is alakítottak. Idézek példákat a 13. és 14-ik évszázadból, mely korból tisztelt ellenfelem is merité támaszt. Az esztergomi érsekségnek a megyéktől elnevezett főesperességeken kívül volt már a 13-ik század elején sasvári főesperessége; a pécsinek volt regölyi (de Regun), eszéki (de Oziag) és marchiai főesperessége; a nagy-váradinak kalatai, zeghalmi, köleséri és tasnádi főesperessége; a csanádinak marosi és sebesi; a váczinak szigetfői; a veszpréminek següsi; a győrinek rábaközi; a nyitrainak gradnai; a zágrábinak a

Dráván túl több, a Dráván innen muraközi főesperessége. ¹⁾ Ha tehát mindezen most nevezett főesperességek nem vármegyéktől nevezettek el, a szerint lehetett a pathai főesperességnek nevét is kölcsönözni Patháról a nélkül, hogy valaha Patha vármegye létezett volna. Ha ezen következtetés elől menekülni akarna tisztelt ellenfelem, reá háramlik kötelességül annak bebizonyítása, hogy Sasvár, Regöly, Eszék, Marchia, Kalata, Zeghalom, Kölesér, Tasnád, Maros, Sebes, Szigetfő, Segesd, Rábaköz, Gradna és Muraköz egykor vármegyék voltak, de nem Patha-félék.

Tisztelt ellenfelem Patha vármegye viszontagságait tárgyvalán, azon nehézséget teszi föl magának megoldásul: hogyha, úgymond, ezen vármegye eredetileg Pathának neveztetett, mikor és hogyan változott át ezen elnevezés Újvárra, majd Abaújvárra és még később Hevesre? Érdemes pályatársam vérmes reményében azzal biztatja magát, hogy erre könnyű lesz neki megfelelni, s így szövi az önképzelte vármegye történetét: Aba Sámuel király, úgymond, ki Béla király jegyzője szerint Patha-nemzetségből származott és kinek Patha vár vidékén birtokai voltak, olyan Sár is, hol apátságot alapított, és eltemettetett, Patha vár helyett magának új várat építtetett, és ezen új várról neveztetett azon vármegye Újvár vármegyének, — Novi Castri, — Aba nevéből pedig Aba-Újvár megyének. Azonban, így folytatja, a 13-ik század közepe táján ezen vármegye a közvetlen szomszédságában fekvő Heves vármegyével egyesítettvén, ez alkalommal régibb nevét elveszté és azt Hevessel cserélte föl. Mielőtt pedig ez történt volna: az érdemes szerző túlbuzgóságában meg tudja határozni Patha vármegye egész területét oly részletesen, mintha alakításában részt vett volna; a mi csakugyan úgy van, sőt — sit venia verbo — az ő műve.

De a milyen non chalance modorban és könnyűséggel adta elő tisztelt pályatársam ezeket, nekem még könnyebb lesz azokra azzal felelni, hogy az egész elbeszélés ismét csak semmi által nem igazolt állítások conglomeratuma.

¹⁾ Pray Spec. Hierarch. Koller Hist. Episc. Quinqueeccles, I. C. de Battyán Leges Eccl. R. Hung. Eppatus Nitr. Memoria, stb.

Épen azon Anonymus, kire érdemes ellenfelem hivatkozik, ellent mond neki: mert ő a 32. §-ban Patha várát és a Mátra erdőségben levő nagy földterületet, mely Patha elődeinek adományoztatott (vagy talán az elfoglalt haza elosztásánál jutott), sem önálló megyei, sem várispánsági minőségre átalakítottak nem állítja, sem Aba Sámuel királynak, kit megnevez, nem tulajdonít olyatén intézkedést, melyre az érdemes szerző által mondott állítás illenék; már pedig ugyanazon krónikásunk pár sorral előbb a tőzsomszédságban levő Borsodnak megyévé alakítása történetét, valamint Diós-Győr vár és a Sajó melléke adományozását, hasonló körülmények közt összefűzve adván elő, pszichikai észszerűségből nem lehet föltenni róla, hogy Pathának megyévé vagy várispánsággá alakítását, ha az valóság, megemlíteni elmulasztotta volna. Mennyire következetes és óvatos volt Anonymusunk ezen Mátra és Sajó melléki föld alakulási viszonyai előadásában, kitüntette ugyanazon 32. §. hasonló természetű más tárgyában: ugyanis Ursuva vár keletkezését és mellékének adományozását mintegy párhuzamosan Pathával említvén meg, sem egyről, sem másról nem mond egyebet, mint azoknak magán családok birtokába jutását, még pedig — mint érintém — pár sorral Borsod megye alakítása után.

Egy Újvárról — Novum Castrumról, melyet Aba Sámuel király építtetett — két nevezetes momentumot adott át az utókornak a hazai történelem; első, hogy körülötte sereglett össze a pogány vallás visszaállítását követelők sokasága, midőn a lengyel földről a trónra hívott András ott megállapodott; másik a Kálmán király és testvére Álmos közt folyt harezok tárgyát képezte. És habár mind a két esemény beillenék a Patha vármegyéjébe, midőn már annak Újvár vagy Aba-Újvár volt állítólag központja: az érdemes szerzőnek mégis nem volt annyi hajlama, hogy ezen krónikailag híres Novum Castrumot, hazai összes történetíróinkkal szemben, az általa fölfedezett Mátra táji Újvárral — Novum Castrummal — azonosítani merte volna. Volt tehát Aba királynak, az iménti nyomok szerint, egy híres vára a Hernádok táján: ugyan kinek és minek épített volna másikat a Mátrában? Ez oka, hogy a nem létező illeté. új várnak — a legszorgalmasabb kutatás és búvárkodás után is — még csak a romjait sem volt képes a tisztelt szerző föltalálni.

Azon nehézséget azonban, melyet magának az érdemes szerző tett két Abaujvármegye iránt, helyesen fejtette meg két Hontnak, két Fejérnek, három Szólnoknak példájával; csak hogy ilyen többes egynevű megyék lehetősége gyarló érvet ad a tényleges valóság kivívására.

Érdemes ellenfelem nagy tökélet vél rejteni abban, hogy az általa idézett ágasvári és domoszlói okmányokban említett Mátra táji községek nem Heves vármegyébe, hanem Novi Castri és váltva Abauj vármegyébe keblezetteknek iratnak; a miből oly következtetést von le, hogy az egész Mátra melléki földterület, a mennyire a pathai főcseresség terjedett, az általa fölfedezett Abauj vármegye tartozékát képezte.

De ezen okoskodástól fölmenthette volna az általam idézett 1288-ki szurdok-püspöki okmány, mely oda czéloz, hogy az igazi Novi Castri megye álladékhhoz az első megyei alakulások időszakában Heves és Abauj tartozván, ezen három név, t. i. Újvár — Novum Castrum, — Aba-Újvár és Heves-Újvár, még az átmeneti második időszakban is, midőn a megyék és várispánóságok nagyszerű metamorphosisa beállott, és az új alakú vármegyék nevei még nem tisztultak meg, váltva használtatott. Ha ezt valónak nem fogadja el az érdemes szerző: akkor maga magával csik ellenkezésbe, mert nem lesz képes okát adni annak, miért iratik 1263-ban és 1270-ben Ágasvár, Pásztó és Tar Novi Castri megyében lenni, miért iratik 1261-ben Domoszló Novi Castri, és 1263-ban ugyanazon Domoszló Aba-Új vármegyében letezőnek; miért iratik 1288-ban Szurdok-Püspöki Heves-Újvár alias Aba-Újvár vármegyében fekvőnek, ha áll, mit érdemes ellenfelem hangsúlyozott, hogy az általa fölfedezett Mátra melléki Aba-Új vármegye csak a 13-ik század közepéig volt önálló, közepe táján pedig Hevessel egyesített és azóta ennek nevét vette föl, habár ellenkezőleg a 13-ik század közepe után is a négyrendű vármegyei névnek, t. i. Újvár, — Novum Castrum — Aba-Újvár és Heves-Újvár váltva használatát tények beszélnek.

Tisztelt ellenfelem a Mátra táji vármegyének Hevessel egyesítését kétféleképen adja, t. i. a 307. lapon a 2-ik és 5-ik kikezdésben a kérdéses annexiót vagy connexiót a 13-ik század közepe tájára, tehát IV. Béla király idejére tűzi, a 315. lapon,

első kikezdésben pedig a Várad Regestrum 174. pontjában említett Alexander comes főispánsága idejére, vagyis a 13. század kezdetére terjeszti ki, mert, — mint alább fogjuk látni — ezen főispán 1213. és 1214-ben főispánkodott. Ezen ingatag hallucinatio két kérdést hoz ajkaimra; első: ha már a 13. század elején, tehát még IV. Béla országglása előtt egyesülve találtatott a szóban levő két vármegye, mikor volt hát a Mátra táji újvári megye különálló? a másik kérdés az: ha az 1234-ki és 1243 ki adományok szerint ezen időben Heves, illetőleg annak peeli vidéke, a Hernád menti Abaújjal volt egyesülve, lehetett-e Heves még egy második Abaújjal is egyesülve? Ez képtelenség!

Eddigi vitatkozásunk lefolytán, érveim alapossága érzetében egész bizodalommal várom a hozzáértőknek itéletét; hanem most venio ad fortissimum, a sor tisztelt ellenfelem legerősb érvéhez vezet. Összpontosítva így fogom föl: a Várad Regestrum 174. §-át összevetve a 201., 202., 210. és 230. §§-kal, érdemes ellenfelem bizonyosnak tartja, hogy több különálló Novi Castri megye, úgymint Sáros-Újvár, Mátra melléki Aba-Újvár, mostani Aba-Újvár és Heves-Újvár létezett; nemkülönben hogy ezeknek megfelelő főispánságok is voltak ugyan azon időben; részletesen pedig a 174. §-ban nevezett Alexander comest a Mátra vidéki Abaúj vármegyének, a 201., 202. és 230. §§-ban említett Bank bánt a mostani Abaúj vármegyének, a 210-ban érdeklett Dénes királyi tárnokot Sáros vármegye főispánjainak teszi, még pedig különállólag és mindnyáját 1217-ben.

Valóban ha ezek állanának, halomra lenne döntve mind az, mit a Novi Castri megyének Borsodon innen és Borsodon túl terjedő egyesült álladékaikról eddigelé összehordottam. Ámde ezen egészen egész érvelés a Várad Regestrum idézett pontjainak vizsás magyarázatán alapszik, és azért ruente fundamento ruit et superaedificatum.

A tengely, mely körül pályatársam iménti okoskodása fog, a Várad Regestrum téves chronológiáján épül. Ő ugyanis azon fölfogásban szenved, hogy a Várad Regestrumban rendszeren és biztosan van kezelve a keltezés. Hogy ez az ő fölfogása, mutatja a 235. lapon tett azon kijelentése, mely szerint a V. R.

116. pontját 1219-ben keltezteti, mely évszám azonban nem azon pontban, hanem főlebb hat ponttal a 110. §-ban van megírva; ugyanily értelemben a 236. lapon a 210. §-ra az 1217-ik évet ráüti, csak azért, mert ezen évszám a megelőző 208. §-ban van kitéve. A Váradí Regestrumot én is azon időre, melyben íratott, történeti jogunk megbecsülhetlen hiteles tárházának tartom, de kénytelen vagyok azt is elismerni, hogy beune a chronologiai rend nagyon össze van zavarva és hasonlít az összekevert kártyához; a miről meg fog győződni érdemes ellenfelem, ha szíves lesz engem a Váradí Regestrum datumai taglalásában kis ideig követni. A Regest. 1. pontja az 1009. évszámmal nyílt meg; ezt kellene a következő legközelebbi pontban az 1210. évszámnak fölváltani, azonban a 28. pont évszámozás nélkül folyván le, a 29. §. nem a soros 1210-ikre, hanem nyolcz év kihagyásával az 1217-ik évre szökik át Ha erre talán azon észrevétel tétetnék, hogy 1009-től 1217-ig semmi tárgy nem forgott fönn a váradí káptalan előtt, ezt rögtön megezáfolják a 242. és 374. §§., mert az első 1216., a második 1214-ik évről szól. Még kiáltóbb a 136. §-nak 1235-ik évre szökése, mely 16 év kihagyásával van súlyosítva, habár a későbbi §§. korábbi datumokat tartalmazznak. Így a 208. §. az 1217-ik évet, a 242. §. az 1216-ik évet a 345. §. az 1229-ik évet, a 361. és 368. §§. az 1221. évet, és végre a 374. §. az 1214-ik évet tartalmazzák. Tovább, az egész Reges. 389. pontból állván, ezek közül tíz pont van évszámmal ellátva, de egy sem azokból, melyeket a tisztelt szerző érvelésébe fölvett; a többit akár az előző, akár az utánuk következő pontok szerint évszámozzuk, minden combinatiót meghíúsítanak.

Más kútforrásokhoz kell hát folyamodnunk, ha a Novi Castri főispánokat és azok szolgálati idejét biztosan kívánjuk megtudni; első sorban tudniillik egykorú hiteles okmányokhoz, melyek okleveles gyűjteményeinkben, kivált Fejér Dipl. Codexében, az „Árpádkori Új Okmánytár“-ban, a Codex Patriusban stb. föltalálhatók. A főispáni Indexeket azonban csak óvatosan lehet használnunk, mert nem egy hiba csúszott azokba. A legvigyázóbb criticaí nyomozás és szorgalmas kutatás után következő Novi Castri főispánok névjegyzékét sikerült a legrégibb idők-től fogva egész II. András kormányzása végéig összeállítanom,

benne levén különösen azon időbeliek is, kiket érdemes ellenfelem tárgyalásába vont.

Meg kell ezúttal jegyeznem, hogy mivel a „Novi Castrri“ és „de Ujvár“ vagy „Ujvariensis“ nevek váltva jönnek elő, az alább szerkesztendő főispáni névjegyzékbe ezen különbséget és a hivataloskodás éveit híven fogom iktatni.

Legelső, kit a Novi Castrri megye főispánjául Fejér és Czinár Indexei említenek, Máté, II. Béla korából, 1138-ból való, de mivel az okmányban csak „Novi Civitatis Comes“ czímet visel, és én azt inkább várispánnak tartanám, e kérdést eldöntetlenul hagyva, biztosabb nyomon Antalt tehetjük első tudvalévő Novi Castrri főispánnak, III. Béla országglása alatt, 1173. táján.¹⁾ Utána következik:

1198-ban	} Dénes	Novi Castrri
1199.		de Ujvár. ²⁾
1201. Ech		Novi Castrri. ³⁾
1203. Miklós		de Ujvár. ⁴⁾
1205. Miklós nádor		de Ujvár. ⁵⁾
1206. Bánk		de Novo Castro. ⁶⁾
1209. Benedek		de Novo Castro. ⁷⁾
és		
1209. Márton		Novi Castrri. ⁸⁾
egymás után.		
1212. Miklós bán		de Novo Castro. ⁹⁾
1213. }	} Sándor	Novi Castrri. ¹⁰⁾
1214.		

1) Árpádkori Új Okm. I. k. 69.

2) Fejér Cod. Dipl. T. II. 326., 365.

3) U. o. 388.

4) U. o. T. V. vol. 1. 293.

5) U. o. T. III. vol. 1. 22. Árpádkori Új Okm. VI. k. 300.

6) Árpádkori Új Okm. VI. k. 308.

7) Fejér C. D. T. III. vol. 1. 78 és 80.

8) U. o. T. III. vol. 2. 468. De, hogy Benedek és Márton egymás után és nem egyszerre voltak főispánok, az bizonyítja, mert Benedek főispánságában Bánk bihari főispán volt, Márton főispánságában Bánk már bán volt. Árpádkori Új Okm. I. k. 98.

9) Fejér C. D. T. III. vol. 1. 115.

10) U. o. 163. Árpádkori Új Okm. VI. k. 368.

1216.	} Dénes tárnok	Novi Castri. 1)
1217.		
1218.		
1219.		
1220.	Benedek Samud fia.	Novi Castri. 2)
1222.	Márton Mihály fia. és	Novi Castri. 3)
1222.	Bánk egymás után.	Novi Castri. 4)
1223.	Lőrincz	Ujvariensis 5)
1230.	Péter országbíró	Novi Castri. 6)
1232.	Péter	Novi Castri 7)

II. András korában többre nem akadtam; a IV. Béla országlása alatti főispánokkal pedig itt semmi dolgunk.

Az iménti névsor és biztos évszámok, úgy hiszem, a következő igazságokról meggyőznek mindenkit:

1-ször. Hogy mind a három főispán, kiket a Várad Regest-rumból tisztelt ellenfelem kiszemelt, t. i. Sándor, Bánk és Dénes tárnok a névsorban találtatnak.

2-szor. Hogy a hárman Novi Castri megye főispánjai voltak.

3-szor. Hogy ezen három főispán nem egyszerre, nem jelesen 1217-ik évben főispánkodott, hanem

1) U. o. 175, 179, vol. 2. 476. 226, 227, 242. Árpád-kori Új Okm. I. k. 141. VI. k. 385. Fejér u. o. 249, 272. Árp. Új Okm. VI. k. 393, 401.

2) Fejér T. III. vol. 1. 287, 302.

3) Fejér T. III. vol. 1. 374.

4) Bánk csak rövid ideig követhette vagy megelőzte Mártont a novi castri-i főispánságban, mert még azon 1222-ben országbíró és bodrogi, majd fejérvári főispán lett. Árpád-kori Új Okm. VI. k. 408, 409, Fejér T. III. vol. 1. 381. Bánk emléke 1222. után teljesen elenyészik.

5) Fejér T. III. vol. 1. 401. Árpád-kori Új Okm. VI. k. 420.

6) Fejér T. III. vol. 2. 213.

7) U. o. Tom. V. vol. 1. 306, Árpád-kori Új Okm. VI. 502.

4-szer. Hogy külön években, illetőleg egymásután viselték Novi Castri megye főispánságát, és pedig Bánk 1206-ban és 1222-ben, Sándor 1213 és 1214-ben, utána Dénes tárnokmester 1216-tól 1219-ig. Következőleg érdemes ellenfelemnek ezen főispánok egykorúságára tévesen épített érvelése elenyészvén, a belőle vont azon alap is, hogy azok több Novi Castri megyék létezéséről tanúskodnak, romba dől.

Midőn tehát, mikép imént láttuk, a legrégebb időtől egész II. András országlása végéig a Novi Castri vagy de Újvár főispánságon kívül sem aba-újvári, sem heves-újvári ¹⁾, sem sáros-újvári főispánok hazai kútforrásainkban nem találtak: lehet-e észszerűleg föltenni, hogy annyi idő alatt és annyi okmányban nyomai ne maradtak volna az iménti vármegyék különállásának, ha azok csakugyan akkori időben különállók lettek volna? Ez természetesen a megyei alakulások első időszakába esik: mert az átmeneti vagyis második korszak a megyék és várispánságok alakításában nagy változásokat hozván fölszínre, — Novi Castri megye is több részre szétmállott, és már IV. Béla idétt annak rajaiként szerepelnek Sáros-Újvár, Aba-Újvár és Heves-Újvár, mikép hasonló változás a nagy Zólyomot is épen akkor érte.

Ezen átmeneti időszak vajudása alá estek azon nem tisztázott synonym elnevezések is, melyeknek használatáról az idézett szurdok-püspöki és domoszlói okmányok tesznek tanúságot.

BOTKA TIVADAR.

¹⁾ Czinár Indexében a hevesi főispánok sorában Mihály figurál, hivatkozva Fejérre, Tom. VII. 2. 303. helytelenül. Fejérnél Tom. III. vol. 1. 125. a kapornaki 1212. évi okmányban Bánk nádor hevesi főispánként áll, szintén nagyon hibásan: mert az eredeti, melyet Knauz a Sionban I. k. 204. lapon híven leírt, így szól: „Banc palatino et Keweieni comite.“ Mennyi vigyázatra van szükség!

T Á R C Z A.

— A Magyar Történelmi Társulat 1872-ik évi vidéki kirándulása. Mielőtt a szepesi kirándulásra kitűzött határidő elérkezett volna: társulatunk titkára, Thaly Kálmán, már jóval azelőtt a hely színére utazott, hogy a szükséges előintézkedéseket t. Sváby Frigyes úrral, a társulat Szepes vidéki megbízottjával egyetértve megtegye, s minderről eleve személyes tájékoztatást szerezvén, és az átkutatandó levéltárakat lehetőleg megszemlélvén: a kirándulás miként szervezését illetőleg, mérvadó tapasztalatokat gyűjthesen. Ebben segítségére volt Frankl Vilmos v. tag, a ki szintén már előbb érkezett a Szepességre.

Thaly aztán a részint személyesen, részint Sváby és Frankl urak közvetítésével szerzett tapasztalatok alapján, Markusfalván — hol a Máriássy-nemzetség levéltárát búvárolni még aug. 31-kén megkezdette — a kirándulásra nézve részletes tervezetet dolgozott ki: melyik ponton hány és mely levéltárak lesznek megnyitva? körülbelül mily terjedelműek és mily történelmi becsek ezek? ehhez képest hány bizottságra lesz czélszerű oszolni a kirándulóknak? melyik bizottság hány tagból álljon, és mi leendő főfeladata? mikor és miként juthatnak el ezek kijelölt állomásaikra? ott kikhez forduljanak a búvárlatok megkezdhetése végett? stb. stb. E tervezetet aztán, mint Horváth Mihály társulati elnök urat előre értesíté: Markusfalváról, a Máriássy-levéltár bővebb ismertetésével együtt, sept. 3-ikán elküldé Kassára, az ott e hó 8-ikán tartandott értekezletnek czímezve.

Elérkezvén e kitűzött nap: Horváth Mihály elnök úr ő maga a sept. 8-iki reggeli vonattal, b. Nyáry Albert, Nagy Imre, Deák Farkas, Véghely Dezső, Dobóczky Ignác, stb. társulati tagok kíséretében megindult Kassára. Némely tagok útközben, mások pedig Kassán csatlakoztak. E helyre megérkezvén: mindnyájan az ép oly hazafias és művelt szellemű, mint vendégszerető ft. prémontrai kanonokrend — tavalyi leleszi szives házigazdáink — társ házában gyűltek össze a tagok, szám szerint mintegy harminczan, hol is est 7 órakor értekezlet tartatott. Jelen voltak Horváth Mihály elnökléte alatt: Szabó Károly, Rómer Flóris, Nagy Imre, Balássy Ferencz, b. Nyáry Albert és Jenő, Pauler Gyula, Deák Farkas, Véghely Dezső, Dobóczky Ig-

nác, Foltínyi János és Nátafalussy Kornél választmányi, továbbá: Mercz Pál, Orthmayr Tivadar, Nagy Gyula, Géresi Kálmán, Cséplő Péter, Valkovszky Miklós, Reizner János, Tuttkó József, Kandra Kabos, Reiner Gyula, Károly Gy. Hugó, Bolkay Vilmos stb. társulati tagok. Elnök megnyitván az ülést, üdvözölte a szép számmal egybegyült tagokat, s jegyzőül Deák Farkast kérésén föl, — felszólítá őt a társulati titkár által készített kirándulási tervezet fölolvására. „A mi megtörténvén (így szól a kassai értekezlet jegyzőkönyve), a tervezet általános helyesléssel találkozott, s indítványba hozatott, hogy titkár úrnak, buzgó fáradozásáért és e sikeres előmunkalatiért jegyzőkönyvileg köszönet szavaztassék. Az indítvány közhelyeslés közt fogadtatott el.“

Thaly ajánlata szerint tehát négy bizottság alakított, ú. m. 1. a szepesvár-mindszenti: a káptalani országos és magán-, úgy a gr. Csáky-féle egyik rendbeli levéltár, — 2. a lőcsei: a Szepes vármegyei, Lőcse városi, két rendbeli gr. Csáky, a b. Palochay, az evang. conventbeli, és a Mattyasovszky-Sváby-féle levéltárak, — 3. a markusfalvi: a Máriássy-levéltár, — végre 4. a kézsmárki: a Kézsmárk városi, az ottani evang. lyceumi, a podolini és esetleg a néhrei Horváth-Stanssith-féle levéltárak átkutatására. E bizottságok, melyekhez a már Szepességen lévő Thaly Kálmán, Pesty Frigyes, — ki szintén még aug. 31-kén érkezett Lőcsére, — Frankl Vilmos, Sváby Frigyes és Hanthó Lajos t. tagok is, kívánságukhoz képest, beosztattak, ekként alakultak meg:

1. Szepesvár-mindszenti bizottság:

Horváth Mihály elnök, Dobóczky Ignác, Foltínyi János, Valkovszky Miklós.

2. Lőcsei bizottság: Pesty Frigyes, Pauler Gyula, Frankl Vilmos, Deák Farkas, Balássy Ferencz, Orthmayr Tivadar, Mercz Pál, Sváby Frigyes, Hanthó Lajos, Reizner János, Kandra Kabos, Nátafalussy Kornél. (Ez utóbbi azonban közbejött betegeskedése miatt részt nem vehetett.)

3. Markusfalvi bizottság:

Nagy Imre, b. Nyáry Albert, Thaly Kálmán, Véghely Dezső. — E bizottsághoz lennének még régészeti bizottság gyanánt számítandók, a mennyiben leginkább Markusfalván s a szomszéd Iglón

Itt, a kirándulásnak csak kultörténeti vázlatát adván, áttérünk a zárgyűlésre.

A folytonos munkában töltött öt-hat nap leteltével, búváraink, miután lekötelező előzékenységü házi uriak szíves vendégszereteté s a búvárlatokban készséges és hasznos segédkezését megköszönték: a kitűzött napra a szepesi püspöki és káptalani vár ős falai közé siettek. Itt, Zápolya István nádor gyönyörű temetkezési kápolnája tőszomszédságában: a püspöki palota termében tartatott a zárülés, sept. 16-ikán d. e. 10 órakor. És nemcsak a bizottságok gyűltek ez alkalomra össze, munkálkodásuk eredményeit bemutatandók: de a hazai történelem szeretetétől s a tudomány érdekétől vonzatva, megjelent itt Szepes vármegye dísze, virága. — A legelőkelőbb állású és származású urakat, nemességet, az egyházi rend és egyéb intelligentia képviselőit nagy számmal együtt lehetett látni. Így ott volt S a m a s s a megyés püspök úr, a székes-káptalan ft. kanonokjaival; gr. Csáky Albin Szepes vármegyei örökös és valóságos főispán; Breyer Ferencz, a szepesi városok főispánja; Sváby Nándor kir. törvényszéki elnök; Korponay Ágoston alispán; gr. Csákyak, Máriássyak, Salamonok, Görgycey, Jekelfalussyak, Korponayak, Répássyak, a löcsei és iglai tanárok közül többen, stb. stb. Szóval nagy és válogatott közönség, mely mindvégig kiváló érdekléssel hallgatta a majd három óra hosszatt tartott ülés előadásait.

A gyűlést pontban 10 órakor Horváth Mihály nyitotta meg, lelkes éljenzésekkel fogadott amaz emelkedett szellemű és társulatunk kirándulásainak czéljait fejtegető elnöki beszédével, mely jelen füzetünk homlokán olvasható. Beszédét befejezván, ugyanő ismertette a gr. Csákyak mindszei, valamint a szepesi káptalan magánlevéltárát. (Melyekre nézve l. jelen füzetünkben a szepesvár-mindszei bizottságnak, a közösen kivont adatokból Foltínyi bizottsági előadó által összeállított jelentését.) Horváth után Pesty Frigyes értekezett a gr. Csáky-nemzetség Löcsén őrzött központi, és a szepesi káptalan országos levéltáráról, úgy a gr. Pongrácz és Mattyasovszky-Sváby családok okmányairól. (Jelentését l. jelen füzetünkben.) Őt Reizner János tagtárs úr értekezése követte, a b. Palochay-levéltáráról, Orthmayr által felolvasva. (Jövöre közlendjük.) Majd Mercz Pál mutatta be és ismertette a gr. Csákyak kassai ágának most már szintén Löcsén őrzött s ismertető által rendezett levéltára nevezetesebb okmányait s leve-

lezéseit, — köztük Zrínyi Miklós alább közlendő gyönyörű öt levelét gr. Csáky Istvánhoz, — a ki később, mint országbíró és nagytekintélyű hazafi, szerepelt. Ezután Pauler Gyula jelentését, ugyane gr. Csáky-levéltárnak Wesselényi-Zrínyi-Nádasdy összcsekküvés korabeli adatairól, fölolvasta Frankl Vilmos. (L. jelen füzetünkben.) Erre szintén ezen, XVI-, de kivált XVII-ik századi nagybecsű levelezésekben dúsgazdag Csáky-levéltárnak az erdélyi történeteket érdeklő levelezéseit Deák Farkas, — a Borsod vármegyére vonatkozókat Kandra Kabos, — végre a török-ügyi Csáky-actákat Hanthó Lajos tagtárs urak ismertették; kiknek jelentései, a mennyiben írásba foglaltattak, szintén közölve lesznek. Utánck Frankl Vilmos Lőcse városa levéltáráról szólott, — Nagy Imre pedig a Máriássy-család markusfalvi dúsz levéltárát mind maga ismertette, s mind Thaly Kálmánnak a levéltárról írt vázlatát fölolvasta. (E bizottság egyesített jelentését szintén közlendjük, a kézmárkiéval együtt.) Nagy Imre után Szabó Károly vázoló a kézmárki bizottságnak Kézmárk városa, az ottani ág. hitvall. lyceum, a szivességét bűváraink iránt igen kitüntetett Podolín város, és az itteni kegyesrendű atyák levél- és könyvtáiraiban, valamint a b. Mednyánszky-féle néhrei könyvtárban tett kutatásai eredményét.

Ezen, a kirándulás gazdag sikerét kifejező előadások után elnök tudatá, hogy Ormós Zsigmond temesi főispán, mint a most alakult délmagyarországi történelmi és régészeti egyesület elnöke, távirati üdvözlöt küldött a társulatunk szepesi kirándulásában résztvevő kutató bizottságoknak. Frankl Vilmos pedig az újon jelentkezett alapító és évdíjas tagok neveit olvasta föl.

Végre elnök a bizottságok előadóit az írásbeli jelentések mielőbbi elkészítésére s beküldésére fölhíván, s a hallgatóság kitaró figyelmét megköszönvén, — berekeszté az ülést.

Az ünnepélyt — mert valóban, a tudománynak diadalmas ünnepe volt, — Samassa püspök úr ömlga által adott mintegy 130 teritékű fényes lakoma fejezte be, melyen a sok lelkes és szellemdús felköszöntés egymást érte. Ezután bűváraink egy része még azon éjjel, más része a következő napon, ki vissza Pestre, ki még kutatásait folytatni különböző irányban távozott, — mindegyik egyaránt a legkedvesebb, felejthetlen emlékeket hozva keblében az ős Szepesség classicus földéről, s ennek hazafias, kiváló műveltségű s fenukölt lelkű lakóiról.

— A Magyar Történelmi Társulat october 3-iki választmányi ülésén Horváth Mihály elnöke alatt igen nagy számmal gyűltek egybe a társulati tagok; csak a választmány mintegy 25 tag által volt képviselve. Hallgatók és a napi sajtó közegei is számosan jelentek meg.

Mínthogy ez volt első ülés a szünidők után: elnök üdvözlé és a kezdődő társulati évben is buzgó munkásságra, kitartásra inté a tagokat, — azután a folyó ügyek előadására szólítá fel a titkárt. Ez először is a legutóbbi választmányi ülés jegyzőkönyvét mutatván be, az fölolvastottak tekintetett és hitelesített.

Erre titkár fölemlíté a múlt september hóban tartott szepesi kirándulás fényes sikerülését, miről a levéltárbúvárló bizottságok jelentései legjobban tanúskodnak; — mínthogy pedig e sikernek igen tetemes része Szepes azon lelkes lakóit illeti, kik társulatunk tagjait oda meghívták s levéltáraikat és vendégszerető házaikat előttük nemcsak a legszivesebb előzékenységgel megnyitották, — sőt közülök többen a kutatókkal versenyt fáradoztak az okmányok búvárlásában: titkár indítványozá, hogy e lelkesek közül azon honfiak, honleányok és testületek iránt, kiknek e részben legtöbbet köszönhetünk, a társulat mai üléséből, jegyzőkönyvileg s a „Századok“-ban és külön iratokban is kifejezendő hálás elismerés és köszönet szavazzassék; úgymint: Samassa József szepesi megyés püspök, gr. Csáky Albin szepesi főispán és b. Palochay Kornélia özv. Salamon Elekné úrhölgy ömgaiknak, Máriássy Tiborc és Ferencz ömgaiknak, tek. Mercz Pál és Sváby Frigyes tagtárs uraknak, a ft. szepesi káptalannak és a jászóvári prémontrai kanonokrend nt. kassai társházának.

Az indítvány általános helyesléssel határozattá emeltetvén: titkár bemutatta a már elkészített hálairatokat, melyek azonnal aláíratk.

Titkár ezután jelenté, hogy társulatunk a szünidők alatt szép számú új tagokkal gyarapodott; ugyanis Samassa József szepesi püspök Szepes-Várallyán 200, Türr István olasz kir. altábornagy Pesten, gr. Csáky Albin szepesi főispán Lőcsén, Máriássy Tiborc és Máriássy Ferencz földbirtokos urak — ez utóbbi Ödön fia nevére — Markusfalván, 100—100 frttal alapító tagokúl; továbbá b. Palochay Kornélia, özv. Salamon Elekné úrhölgy Lőcsén, Szent-Pály Jenő országgyűlési képviselő Pesten, Hegedüs Béla

honvédelmi ministeri fogalmazó Budán, dr. Fésüs György kir. jogakadémiai tanár Kassán, Magyar Endre sz. Ferencz-rendű áldozár és hit-szónok Szombathelytt, Berzeviczy József Pilis-Maróton, gr. Erdődy Rudolf Novimarhofon Horvátországban, gr. Zay Albert Zay-Ugróczon, gr. Zay György Bucsányban, b. Schmertzing Tádé, Thuróczy Bálint kir. törvényszéki elnök, Markhot Sándor kir. tanácsos és alispán, dr. Nagy József megyei főorvos és m. tud. akadémiai tag, Gyurikovics Mátyás kanonok, Fischer Ferencz honvédőrnagy, Babóthy György honvéd-százados, Kosztolányi Árpád és Balázs József honvédhadnagyok, Jánoky Victor földbirtokos, Szulyovszky Gusztáv, Büttner Géza, Birly Ede, Kozma Róbert és Vaisz Lajos hites ügyvédek, mindnyájan Nyitra-n, — évdíjas tagokul kívánják magokat fölvetetni. Egyhangúlag megválasztattak, s a jelenlévő Szerémi herczeg Odescalchi Arthúr, társulatunk elágbuzgalmú alapító tagja, mint a ki e 24 évdíjas tag közül egyenaga 19-et nyert meg a társulatnak, élék éljenekben részesült.

Pénztárnok Balogh László úr jelenté, hogy az alapítványok és évdíjak befizetéséből mint egy 2000 frt gyűlt be újabban a társulat pénztárába, melyből 1500 frt, magyar földhitelintézeti záloglevelekben tőkésítettni határoztatott; pénztárnok úr pedig sikeres buzgalmaért meleg elismerés kifejezése mellett, a még fönnlévő tagdíj-hátralékoknak is szorgos bekövetelésére utasított. Ugyanis a nyomtatványok, nevezetesen a „Századok“-nak is kiállítási ára 25—30 százalékkal fölebb menvén: méltán megvárhatni a t. e. z. tagtársak ügybuzgalmától, hogy évdíjait kiki pontosan befizetni igyekezzék.

Titkár bemutatja Nagy Gyula tagtárs úr levelét, melynek kíséretében a Homonnai Drugethek levéltárában tavalyi kirándulásunk alkalmával fölfedezett, de akkor időrövidség miatt le nem másolt nyolcz darab XVI és XVII-ik századi magyar nyelvű, terjedelmes végrendelet nagy gondnal és szakértelemmel készült, és Szabó Károlylyal comportált másolatai küldetnek be a társulat részére. E végrendeletek: Perényi Gáboré (a homonna-sztárai bizottság jelentésében tavaly hibásan iratott Imréének) és ennek codicillusa; Homonnai Miklóssé és Ferenczé; ¹⁾ Daróczy Seraphiné, Geszthy Ferenczé,

¹⁾ E kettőnek némileg eltérő másolatát a vörösvári levéltárban lévő régi copiákról is bírjuk.

Bocskay Istváné és Annáé, s Révay Annáé. Jegyzőkönyvben, s külön levélben is tudatandó köszönettel fogadtatnak s a társulat művelődés-történeti kéziratgyűjteményéhez csatoltatván, addig is, míg a czélhoz képest földolgoztatnának, alkalmilag a „Századok“-ban közzététethetnek.

A délszláv Akadémia cserepéldányokképen megküldi Monumentálnak harmadik kötetét, s a „R a d“ XIX. és XX-ik füzetét, — melyek közül az első, Racskinak benne foglalt Szent-István-kori történelmi tanulmánya ismertetése végett, Supala Ferencz vál. tagnak adatik ki.

Bemutattatik továbbá I. János királyunk 1531-iki jeles válasziratának, melylyel a pápa kiátkozási bullájára felelt, egy ugyanazon évben nyomtatott és gyöngyörűen conservált, német nyelvű példánya, — mely Madarász Victor történelmi festő tulajdona, ki azt Párisban egy Szajnaparti ó-árusnál vásárolta, s most bemutatásra átengedni sziveskedett. Ugyanő régi magyar viseleteket ábrázoló rézmetszet-gyűjteménnyel is rendelkezik.

E foyló ügyek után elnök tudatván, hogy Samassa püspök úr, a szepesi kirándulás alkalmával, az ottani káptalani országos levéltárban őrzött 1228-iki okmányt, melynek eredetijére Botka Tivadar, Bars-vármegye történetét illetőleg nagy súlyt fektet: e kitünő tudosunk számára eredetiről lefényképeztette, — egyszersmind fölhívá Dobóczky Ignác vál. tagot, olvasná fel Botka választ Balássy Ferencz „Viszhangjai“-ra, a vármegyék alakulási történetére vonatkozólag. Mire e terjedelmes értekezés, a mint jelen füzetünkben olvasható, előadatott.

Dobóczkyt Thaly Kálmán követte, a Mercz Pál tagtárs úr által a gr. Csáky-levéltárból másolt Zrínyi-féle öt levél fölolvasásával; mely, úgy nyelvi szépségeiben gazdag, mint írójának magasztos lelkét, lángoló hazaszeretetét gyönyörűen visszatükröző levelek (l. alább, egész terjedelemben) még most, kétszáz év múlva is, minden jelenvoltat méltán gyönyörködtettek és meghatottak. Thaly egyúttal a Szepes vármegye levéltárában lelt hatodik Zrínyi-féle (jövöre közlendő) levelet is bemutatta, — és bemutatta a Kassa, Bártfa és Lőcse városi, a gr. Csáky-, b. Palochay- és Szepes vármegyei levéltárak kucuzvilági okmányairól készített saját, mintegy 50 ívnyi jegyzeteit és kivonatait, — köztük egy Bártfán fölfedezett, eddigelé ismeretlen nagyé rdekű magyar napló teljes másolatát, a z ó n o d i g y ű l é s r ő l. Mindezeknek ismertetését, ezúttal másoknak engedve tért, jövöre igéré.

Most még csak egy rövid, de érdekes zenetörténeti adatot mutatott föl, melyet épen ezen órában kapott: Czinka Sándornak, Rákóczi udvari zenészenek Rodostóruól, 1735 april 21-ikén kelt levelét, melyben a levélíró, Laczi nevű öcscsét a hazából Törökországba hívja, hogy őt „a Rákóczi Ferencz keservire,“ úgy a mint azt édes apjok a fejedelem halálos ágyánál fújta, megtanítsa. A levél azon most selmeczi, azelőtt ipoly-sági Balogh János nevű öreg czigányzenésztől került elő, kiről Thaly a Rákóczi-nótáról tavaly Leleszen tartott történelmi értekezésében (l. „Adalékok a Thököly- és Rákóczi-kor Irodalomtörténetéhez“ Thaly Kálmántól, Pest, 1872. Ráth Mórnál, II. köt. 236. l.) megemlékezett, s kit most Odescalchi herczeg személyesen lehozott Pestre, hogy hegedűjátéka után az eredeti Rákóczi-nótát, s Bercsenyi és Thököly nótáit¹⁾, már csak ezen egy öreg zenész által ismerteket, lehangjegyeztesse. A tisztos ősz muzsikos — ki Rákóczi udvari magyar zenekara egyenruhájáról is ereklyeként őriz néhány saját szerű idomú féngombot — ülés után az elnök és több tag előtt el is játszá ezen valódi ódon zamatú kesergőket, régi híres bujdosó vezérink szívszakgató, szomorú nótáit, — melyek, hogy szakértőleg lehangjegyeztetvén s együttesen kiadatni fogván, az utókor számára megmentetnek: főként hg. Odescalchi Arthúr buzgalmanak s áldozatkésztségének köszönhetni.²⁾

Ez érdekes intermezzo után Pesty Frigyes olvasá föl nagy

¹⁾ És így elvégre mégis előkerült Bercsenyi már végkép elveszettnek vélt nótája, melyről Gvadányi („Pöstyényi fürödés,“ 1787. 17. l.) és Enessey György („Fragmenta de statu Hungariae“ etc. 1795.) emlékeztenek, s mely utóbbinak nyomán az bold. Ráth Károly 1862. tavaszán, a győri czigányváros kunyhóiban, az öreg Vörös József zenész halála után már hiába kutatta. (L. Győri Tört. és Rég. Füzetek II. köt., I. füz. 96. l. és Thaly: „Adalékok“ stb. II. köt. 232—233. l.)

Szerk.

²⁾ A főntebb érintett levél így hangzik: „Radosto, aprilis 21-ik, 1735. — Kedves ötsém latzi, ime tudodra adom ides apánk halálát, márma délután 4 óraker meghalt édes apánk. A hogy ezen levelemet meg kaptad, jőj el mingyá is azt a Rákótzí Ferencz keservit is majd befoglak tanítani úgy a mint ides apánk halálos ágyáná fújta el a mi kegyes párt fogónk Rákótzí Ferentznek elvárak szerető bátyád — Czinka Sándor.“ A híres Czinka Pannáról nevezetes zenészi név! A már fakúlt írású levél nagy betűkkel, gyakorlatlan kézzel, török papirosra van írva.

Szerk.

szorgalommal irt jelentését szepességi levéltárbúvárlatairól, mely jelen füzetünkben már, — Pauler Gyula és a szepesvár-mindszenti bizottság szintén bemutatott részben fölolvastott jelentéseivel együtt — ki van nyomtatva. Az utóbbi jelentésből Forgách Simon 1703-iki eredeti, hümorgazdag levele közderültséget idézett elő. Valójában, Forgách saját szerü szelleme erőteljes és bizarr vonásokban nyilatkozik e levélben.

A többi jelentések fölolvastása, az előrehaladt idő miatt — az ülés nyolczad-fél óra tájban oszlott széllyel — jövőre maradt.

Zrínyi a költőnek öt levele. *)

(1663—1664.)

I.

Édes Gróf Öcsémuram,

köteles kész szolgálatomat ajánlom Kegyelmednek, mint uramnak, barátomnak.

Nem szakadt volt még, édes Gróf Uram, az Kegyelmedről való jó emlékezetem annyira elmémből, hogy ilyen nagy maga alkalmatlanságával, becsületes főember-szolgája fáradságával, s úri ajándékaival kellett légyen megújítani, s engem nagyobb kötelességre indítani és állandóssá tenni. Sokat kellene Kegyelmednek köszönnöm egyszersmind: de az ezifra szók helett, kérem Kegyelmedet édes Öcsémuram, mast elégedjék meg az én tökéletes Kegyelmedhez való szeretetemmel, hív barátságommal, melylyel míg élek, ajánlom és fogadom Kegyelmednek, hogy holtig megmaradok.

Óh én édes Gróffom, édes Öcsémuram, mely igen vész hazánk, nemzetünk; — láthatod-é ezt száraz szemmel, és nyugodhatik-é lölköd rajta, hogy semmit ne cselekedjél?!... Úgy tudom én: az Kegyelmed familiája azok az vitéz kapitánok közül való származat, a kik először Scitiából kijüttek: elég ez az ösztön egy nagy léleknek. Avagy mast, avagy sohasem!

*) Társulatunk folyó évi szepességi kirándulása alkalmával a gr. Csákyak kassai ágának levéltárában fölfedezve és Mercz Pál úr, t. tagtársunk által betűhíven lemásolva. A mai helyesíráshoz, az eredeti kirjtés hű megtartásával, mi idomítottuk át. Szerk.

Én pedig, az mint följül íram, Kegyelmednek édes Gróf Uram, maradok minden üdőben Kegyelmednek

Csáktornyan, 28. Apr. 1663. köteles igaz szolgája, míg élek
P. S. G. Z. MIKLÓS, m. k.

Édes Gróf Uram, ha többször az Kegyelmed nekem szóló leveleiben „Nagyságos“ nevet találok: kezemhez sem veszem; mert immár ennekutánna csúfságnak is tartanám, — hogy legyen én inkább Kegyelmednek confidens atyjafia! E mellett arra kérem: nekem írjon az ott való állapotokról gyakran; én is azt cselekszem, csak írja meg nekem: merre küdjem az leveleket?

Külczim: Illustrissimo Domino Comiti Stephano de Chyak, Perpetuo Terrae Scepusiensis, et Comitatus Ugocea Supremo Comiti, Sacrae Caesareae Regiaeque Majestatis Praesidii Szakmár Supremo Capiteo, necnon ejusdem Sacratissimae Majestatis Consiliario, Camerario, Domino Amico observandissimo. P. H.

(Eredeti, az egész levél Zrinyi Miklós sajátkezű írása.)

II.

Illustrissime Domine Comes!

Amice et Frater observandissime!

Két, szeretettel írt leveleit, édes Gróff Uram, igen nagy becsülettel vettem Kegyelmednek, — nagy kötelességgel és háláadással veszem Kegyelmedtől. Úgy látom, minden veszély öszveesküdt megnyomorodott hazánkra és nemzetünkre, és nem hiszem, hogy sokáig lett volna egy nemzetnek is úgy minden reménségen kívül való ügye, mint minékünk vagyon. Úgy hallom, Bécsben is semmitsem végezhetek az magyarországi urak (az hova én hivatalos sem voltam), mert oly rémulésben vagyon az szomszéd nemzetség is, hogy csaknem jobban van önekik az biztatásra szükségek, hogysen minékünk, az kik elsők vagyunk az veszedelmönkben. Mit fog Isten továbbra adni? nem tudom ugyan: de az pogánságnak rettenetes nagy készülleti és a kevés applicatio (?) az kit cselekszünk óltalmunkban, semmi jót nem jövendölhetünk belőle.

Én itt, noha mindentül elhagyatott és minden óltalombul meg-szükült vagyok: várom mindazonáltal nagy szüvel*) ennek az nagy sententiának executióját, a mellyet fatum reánk kimondott. Higyje meg

*) Annyi mint: nagy bátorsággal; ódon.

Kegyelmed, édes Gróff Uram, örömmel adok hálát az Istennek, ha énrajtam — az mint hire vagyton — kezdődik el az utolsó romlás; *) kisebb keserűségemre leszen, hogysem ha mind látnám előtttem veszni ezt a dűcsőséges nemzetünket! — Ezzel, Isten tartsa és éltesse Kegyelmedet kedves jó egészségben.

Datum Csáktornya, 19. Juny, 1663.

Illustrissimae Dominationis Vestrae

amicus et frater addictissimus

P. S.

C. Nic. Z r. m. p.

Megbocsásson édes Gróff Uram, Kegyelmednek nem az magam kezével irok; jobban megolvashatja talán Kegyelmed így, mert igen rosz író vagyok.

Külezím: Illustrissimo Comiti Domino Stephano de Csák, Perpetuo Terrae Scepusiensis, S. C. Regiacque Majestatis Consiliario, Camerario, et Praesidii Szakmár Supremo Capitaneo, Domino Amico et Fratri observandissimo. Grätz, Wienn, Pressburg, Freistadt et in Arcem Scepus. P. H.

(Eredeti, csak az utóirat és az aláírás sajátkezű.)

III.

Illustrissime Domine Comes!

Domine et Frater observandissime!

Salutem et servitorum meorum semper paratam commendationem. Három rendbeli Kegyelmed nekem irt leveleit böcsülettel vettem, édes Gróff Uram, kedvessen vévén velem közlött hireit; megbocsásson Kegyelmed, hogy mindeddig is választ nem adhattam Kegyelmednek, — látja Isten, nem egyéb az oka, hanem az sok számtalan gond, bú és fáradság, kiben naponként forgolódom, mostani veszedelmes üdökben.

Itten semmi egyéb hírek nincsenek, hanem, hogy az török eszéki hídhöz érkezett egynehány nappal azelőtt, és hogy most költözik derekassan által rajta, de még nem tudhatni bizonyos szándékait. hova igyekezik? a Duna mellett megyen-é fel, vagy hogy erre mifelénk jön? De mihent megindul onnan: azonnal megtudjuk szándékját. Azonban mind az egész világ közönségessen azt kiáltja, hogy reám jön, —

*) Zerinvár közlő veszedelmét érti.

nekem peniglen senki, széles e világon, semmi segítséget még nem adott, mindazonáltal az én kevés erőmmel és tehetségemmel a mit cselekedhetem, cselekszem, hazám megmaradására és nemzetem javára. — Ennekutánna is, ha mi oly hirei lesznek Kegyelmednek, édes Gróf Uram, kérem szeretettel, közölje velem; én is el nem mulatom, hogy Kegyelmedet ittvaló hirekről is továbbra ne tudósítsam. Maradván Kegyelmed

Csáktornán, 8. Julij 1663.

köteles szolgája és atyjafia

P. S.

C. Nicolaus a Zriny m. p.

Beszprém alatt az török kárt is tett, és vallott is, — de majd ezentül több lesz olyan!

Külczim: Illustrissimo Comiti Domino Stephano Chaky de Chak, Perpetuo etc. Scepusii. P. H.

(Eredeti, sajátkezű.)

IV.

Isten minden kívánta jókkal és sok jobb szerencsés esztendőikkel, hogysen a ki elmúlt, áldja és vigasztalja meg Kegyelmedet!

Az Kegyelmed atyafiuságos levelét, édes Gróf Uram, együtt az ő Felsége manifestumával, megadták e napokban; és jóllehet, hogy onnan is nem ír Kegyelmed consolatióra való dolgot: mindazonáltal csak az is lehet valami kevés vigasztalásra való okom, hogy Kegyelmedet is hazánk hanyatlását annyira érzeni látom. Bizony dolog: minden szerencsétlenségeknél feljebbvaló az, hogy lássa ember nemzetének, hazájának utolsó veszedelmét; — de ha az nagy Isten minket arra rendelt: mit tehetiünk róla? Úgy legyen, valamint ő szent Felsége akarja! Ha penig ez úgy vagyon, legalább igyekezni kell minden jó magyarnak, s legkiváltképpen az nemos vérnek, hogy ellensége romlása nélkül ne legyen az mi veszedelmünk is. Igazán írom Kegyelmednek: a mennyire a veszedelmünket érzem: annyira búsúlok azon is, hogy nem ez szerint voltak az elmúlt esztendőkbeli operatiók, — hanem nevetségessé lett minden emberségünk s vitézségünk; úgy tetszik, hogy hazánkkal együtt becsületünket is minden nemzetségeknél és ellenségünk előtt is elvesztettük.

Mint jövendőjek továbbra? — nem tudom; de még apparentiáját jóra való fordulatunkra nem igen látom. Mindazonáltal, mivelhogy az Isten az veszett dolgokban leginkább szokta megmutatni hatalmas-

ságát: bizony mondom Kegyelmednek, most sem estem még kétségben, — és assecurálom Kegyelmedet, hogy az imperiumbéli fejedelmek oly szüvessen fogták az mi dolgainkat, hogy csak az mi magyarink egy szívvel-lélekkel fogjanak a magok dolgához, és restituálják az militaris disciplinát: nem veszünk el, hanem megfordul jobbra megegyeszer állapotunk!

Immár is Imperiumból számos hadak vannak itt körülettünk, s úgy látom, hogy mindenre készek, — csak Isten szerencsés üdöt adjon a jó szándékhoz! Én is az magam részéről azt irhatom Kegyelmednek, hogy szívvel-lélekkel mesterkedem minden előmenetelünkben; sem értékemet, sem életemet bizony nem szánám, s valami végét rendelt az Úr-Isten az én szándékimnak, jó szívvel elvárom. Eddig még, hála Istennek, énrajtam hatalmat az ellenség nem vett; az elmúlt esztendőben háromszor derékképpen hol törökkel, hol tatárral megvonyakodtunk: de mindenkor itt hadta a körmeit. Mint lészen azután szereucsém? . . . csak az jó Isten tudja; ha peniglen élek, Kegyelmednek azt is tudására adni el nem múlatom.

Tartsa és éltesse Isten Kegyelmedet sok esztendeig kedves jó egészségben. — Datum Csáktornae, 6. Januarii, 1664.

Kegyelmednek

köteles szolgája

C. Nic. a Zriny m. p.

K ü l c z í m : Illustrissimo Comiti Domino Stephano Csáky, Perpetuo Terrae Scepus, ac ejusdem Comitatus Supremo Comiti, S. C. Regiaeque Majestatis Consiliario, Camerario et Confinii Praesidiique Szakmár Supremo Capitaneo, Domino Fratri observandissimo. — Vienne, Posonium et Arcem Scepusiensem. — A czímtett kezével: Perceptae 25. Jan.

(Eredeti, sajátkezű.)

V.

Illustrissime Domine Comes!

Amice et Frater observandissime!

Nagy becsülettel és szeretettel vettem az Kegyelmed levelét, az török császár manifestumával együtt, — az mely ha ugyan olyan valószínűs: hihető, az Úr-Isten meg akarja verni. Jupiter quem perdere vult, dementat.

Én nem-szintén haszontalanúl töltöttem e telet: egész Eszékig az Törökországot az ú Felsőge magyar s német hadaival erőssen raboltattam, jeles és alkalmatos várakat megvettem, s kit megégettem, kit most is tartok, az ő Felsőge dispositiójáig. S ha még ennyi tántorítást másfelől is teszen valaki az pogánságon: hiszem Istent, alábbhagy istentelen maga felfuvalkodásában. Kegyelmed penig, édes Gróf Uram, bővebben megérti az ő Felsőgének irt levelemnek parájából az én szerencsés munkáimot, — kit az Úr-Isten fordítson szegény hántatott hazánkknak örömére, tudom, Kegyelmed is velem együtt sziből kívánja. E mellett én maradok Kegyelmednek

Csáktornya, 20. Febr. (1664.)

köteles szolgálja s atyjafia
C. Nico. a Zriny m. p.

(Eredeti, sajtákezű.)

Melléklet e levélhez:

Augustissime Caesar!

Domine Domine Clementissime!

Quod a prima juventute mea, Deum optimum maximum ardentissimis precatus sum votis, id summa ejusdem Bonitas nunc aliqua ex parte concessit nimirum, ut afflictæ per Barbaros meae Patriæ, consolationem talem mihi videre liceat, quæ servitio Majestatis Vestrae conjuncta et bono Christianitatis unita esse possit. Nunc ergo, Clementissime Domine, victricia Majestatis Vestrae arma, cum fortunatissimo progressu ex visceribus quasi harum Turciae Partium redierunt. Quæ ibi facta et obtenta fuerunt, sunt hæc: Berzencam et Babocham sine notabili damno caepimus et adhuc tenemus, ultra progressi Barcham ad Dravum, Turbék penes Sigethum cepimus combussimusque, inde adhuc ulterius profecti, peramplam Quinque-Eclesiarum Civitatem per assaultum in potestatem nostram redegimus, et igne pariter absumpsimus, rigor autem hyemis arcem illam e manibus nostris eripuit. Essekum dein progressi, pontem illum famosum et plane regium combussimus simul cum Castello Tarda (Dárda), quod pontem defendebat; inde redeuntes, Baronia-vara et Sasd, pallankos sat munitas in cineres egimus, Tartaros omnes qui in hac Provincia erant, expullimus, illi fugientes cum magno damno suorum, Danubium transnatarunt, pagos omnes igne delevimus, denique Provinciam totam destruximus, ita ut, Deo sint laudes, ipsum expeditionis nostræ scopum attigerimus, et hoc absque ullo notabili Exercitus damno. Unicum tamen inter-

Századok.

cessit, quod tacere non possum · avidius nempe quam par erat, Comes de Hohenlohe, Arcis Quinqueecclesiensis expugnationem expetebat, cum autem temporis habenda esset ratio de rebus omnibus exercitus conservatis praeferenda, ego cum Majestatis Vestrae militibus et Bavaris potius illam Vestrae Majestati parum utilem arcem relinquere, quam praedam, quae in illa latere dicebatur multo sanguine mercari, e servitio Majestatis Vestrae esse credidi; non solum enim qui occubuissent, sed et qui vulnerati fuissent, miserrime perderentur, nam praeter vulneratos tot infirmabantur quotidie, quod illos vix potuimus abducere; taceo, si periculoso et incertissimo assultu nos pluribus onerasset, uti Majestas Vestra Caesarea ab Ingeniario fusius dignabitur audire. In reditu autem Segesd etiam caepimus et tenemus, tria ista loca, Clementissime Domine, si aliquantisper conservare poterimus, Canisa per se cadere debet, cum nullam ex Turcia communicationem habere possit. Ego in Babocham et Berzenecam ducentos Germanicos milites ex Sporkiano Regimine imposui, et aliquot centenos Hungaros propriis expensis conduxī; ad interim periculum in mora est et magna pro bono publico, et praecipue harum Provinciarum assecuratione nunc operandi datur occasio. Prout Vestra Majestas Caesarea ab Ingeniario (cui omnem fidem adhibere dignetur, humillime rogo) pluribus et clarioribus informabitur, quam ego tenuē meum in tam arduis rebus ac fidelissimum consilium describere potuissem. Interea Majestatem Vestram Caesaream diu multumque sospitem et incolumem servet Omnipotens. Datum Csaktornae, 19. February, 1664.

— **Ismét három régi magyar községi pecsét.** A Századok juniusi füzetével (421. l.) az eddig ismert régi magyar fölíratú községpecsétek száma 141-re emelkedett; van szerencsém e számot most hárommal szaporítani, illetőleg 144-re emelni.

Legközelebb múlt nyári levéltárbúvárlataim folyamában ismét alkalmam volt Szent-Antalt is útba ejteni, a herczeg Koháry-ház ott őrzött gazdag levéltárának még azon hátralevő részeit is átvizsgálandó, melyeket tavalyi otlétünkör, Thaly Kálmán t. barátommal átkutatni már érkezésünk nem volt. Ezen részekben egyebek közt három, eddig nem ismert magyar községpecsétre is akadtam, a szatmári béke előtti időkből. Sietek ezeket rövideden megismertetni.

1. I s á k, Pest vármegyei helység pecsété, 1635-ből. A mintegy háromnegyed hüvelyk átmérőjű, kerek pecsét, — mely meglehetősen

éles kinyomatban, piros spanyolviaszba nyomva, az „izsáki bíró és tanács“ által 1703. június 4-kén, gr. Koháry István tisztartójához, Bajtay Istvánhoz irt eredeti levélen létezik, — középtéren behajtott oldalakkal bíró s alól gömbölyded pajzsot tüntet elő; ebben kéz, három ágú virágot tartva, mellette két rózsával vagy boglárral. A koronátlan pajzs fölött is ily boglár, a pajzs oldalbehajlásain kívül pedig egy-egy karika látható. A paizs körül szalag fut, melyen e körirat: ISAK · FALV · POCZETI · 1635 *.

2. A második igen nevezetes pecsét: a mennyiben r a b k ö z s é g e i n k pecséteinek számát szaporítja. Ilyen eddig csak k e t t ő ismeretett: egyik a budai csonka-toronybeli rabok pecséte, N a g y I m r e, s a másik a szőlnoki rabközségé, T h a l y K á l m á n által fölfedezve s a Századokban közzétéve. Ezen harmadik rabközségi pecsét az e s z t e r g o m i török fogságban levő magyar raboké. A levél, melyen e $\frac{3}{4}$ hüvelyk magasságú s $\frac{1}{2}$ hüvelyk szélességű monorú pecsét fennmaradt, 1662-ből való: „K ö l t e s z t e r g a m i t ö m l ö c z b e n, d i e 9. J u l ý 1662;“ aláírva: „Esztergami Keresztény R a b o k.“ Szól báró Serényi Pálhoz, egy kezességre kibocsátott Pöstyéni Gergely nevű szécsényi rab által ígért két vég „tribiczki posztó“ megküldése tárgyában. A pecsét ostyába van nyomva, papírfölzettel, kevéssé sikerült lenyomatban. A középtéren egy, kezén-lábán meglánczolt alak áll, különösen lábain nehéz bilincsek. Haja a rabságban hosszúra nőtt. Jobboldala mellett csillag, félhold, és ismét csillag, balról pedig csillag, nap, csillag. A körirat, a mennyire nagynehezen kivehető, ez: ESTERGAMI RABOK POCET. .

3. A harmadik pecsét Heves vármegyei S ü l y községé. Évszáma nincs, de a levél, melyen piros pecsétviaszba nyomva fennmaradt, 1702. január 6-kán kelt: tehát bizonyos, hogy még szatmári béke előtti, sőt valószínűleg XVII-ik századi. A levél gr. Koháry Istvánnak szól, Csábrádba, „Török-Szent-Miklós nevű p u s z t a“ haszonbérletére ügyében. A kopott pecsét monorú, s valamivel kisebb a 2. sz. a. közlöttnél. Közepén szántóföldből három búzakalász áll ki. Felirata: TAPI · SVLY · FA · PECSE. (Tápi-Süly falu pecséte.)

Végre még megemlítem az ugyancsak Szent-Antalon, egy papírszeletkén külön lenyomatban felt f ü l e k i pecsétet, mely 1711-nél újabb ugyan, miután Füleki ura Koháry István országbíró által 1722-ben vésetett: de érdekes azért, mert Koháry a következő chronostico-

nokat készíté és iratta melléje a papírszeletkére 1725-ben: DeVs proteCtor Vitae Meae, CVIVs benIgnitate respIro. * (= 1725.) NVLLVs Debet Deo proteCtore In sVIs angVstIIs trepidare. * (= 1725.) Szözetlenül a pecsét mellett: PaLMa FVLekIensIa InsIgnIa Inter rVDera rVInatae arCIs InterposIta. * (= 1725.) A papír túloldalán: Dominus protector vitae meae: a quo trepidabo? Psal. 26. — Az egy és $\frac{1}{4}$ hüvelyk átmérőjű pecsét kerek, közepén gazdag pálmafával, s e körirattal: FILEK : WARASA : PECET : 1722. *

Közli: B. NYÁRY ALBERT.

— **Enquête az államlevéltár ügyében.** Olvasóink ismerik az országgyűlés ama határozatát, melylyel a belügyminister megbizatik, hogy a két cancelláriai levéltárat Bécsből szállíttassa Budára, gondoskodjék az itteni országházban elegendő s alkalmas helyiségekről ezen s a többi országos és kincstári levéltárak számára, s hívjon össze szakértőkből álló tanácskozmányt (enquête-t), melynek javaslatához képest egyesíttessenek, állíttassanak föl és véglegesen szerveztessenek mind az érintett levéltárak. — Belügyminister úr ő nmlga az országgyűlés e határozatát foganatosítandó, — mielőtt a már leszállításra teljesen előkészített udv. cancelláriai levéltárak Budára lehozattak s fölállítottak volna: f. october hó 4-ikére összehívta az enquête-t, melynek tagságával a következő urak tiszteltettek meg: Csengery Antal orsz. képviselő s a m. tud. Akadémia másodelnöke, Frankl Vilmos akad. h. osztálytitkár, Horváth Mihály püspök, orsz. képviselő, akad. osztályelnök és a Magy. Történelmi Társulat másodelnöke, Knauz Nándor esztergomi kanonok, prímási levéltárnok és akad. tag, b. Mednyánszky Dénes bányagróf, orsz. képviselő és akad. tag, Nagy Imre kir. táblai bíró és akad. tag, Nyáry Albert báró, akad. tag, Pauler Gyula akad. tag, Thaly Kálmán houvédelmi ministeri osztálytanácsos, akad. tag és a Magy. Tört. Társulat titkára, — s a belügyministerium részéről Groisz Gusztáv ministeri tanácsos, orsz. képviselő, s Peőcz Elek ministeri titkár. Előbbit az enquête elnöké, utóbbit pedig tollvivőjévé választá. — Az oct. 4-iki, első értekezlet, melyen a tagok, Csengery és Knauz kivételével mind jelen voltak, d. u. 4 órától késő estig tartott. A czél beható tárgyalás alá vétetvén, minden oldalról megvitattatott, s oly sok üdvös határozat jött létre, hogy a magy. kir. államlevéltár ügye — őszinte öröm-

mel írhatjuk — e lépéssel nevezetesen előrehaladt, s örvendetesen közeledett valóságához. Elég legyen csak annyit említenünk, hogy az államlevéltár statutumainak kidolgozására albizottság küldetett ki, melynek céljaira a mintául szolgáló müncheni, brüsseli, párisi és florencei államlevéltárak alapszabályai s a szervezeti egyéb adatok, a külügyministerium útján meg fognak szereztetni; más albizottság az elhelyezés szabályozásával s ellenőrzésével bízott meg. Ajánlatba hozatott egy állami főlevéltár-igazgató kinevezése, kinck vezetése alatt történjék meg, az enquête által kidolgozandó tervzet alapján, a magyar országos, a nádori, a két cancelláriai, a kir. kamarai, a volt helytartótanácsi és az erdélyi országos levéltár egyesítése és fölállítása, — e két utóbbi előbb szakférfiak által átvizsgáltatván, úgy, hogy csak a főntartá-ra méltó irományok kebeleztessenek be. A kir. kamarai levéltár lajstromozott része egyelőre maradjon eddigi helyiségeiben: azonban a rendezetlen rész minél előbb szállíttassék át az országházba és rendeztessek. Az ó és új országház e célra szánt összes helyiségei megszemléltetvén: elegendőknek ítéltettek, ha a két nagy terem közepén ketté-boltoztatván, négy téres és alkalmas helyiséggé fog bővülni, — mely munkának fogamatba vételét belügyminister úr a tavaszra kilátásba helyezte. Mivel pedig az új országházi helyiségek félig földalattiak s még kissé nedvesek: a cancelláriai nagyhecsű levéltárak az enquête javaslatára nem itt, hanem az eddigi helytartótanácsi levéltár teljesen száraz és biztos termeiben állíttatnak föl, s a föld alá a Bach-systema tömérdek lomtára s a helytartótanács újabb időbeli iratcsomagai — mint sokkal csekélyebb becsűek — fognak vándorolni.

Ezek főbb vonalaiban az enquête első ülésének határozatai, melyeket belügyminister úr a maga részéről is elfogadván, végrehajtásukat azonnal elrendelte. És így az ügy a legjobb úton halad.

— Délmagyarországi történelmi és régészeti társulat.

Mialatt társulatunk rendes évi szüniidejét tartá: a Maros és Tisza-Duna között megalakult az Ormószigmond temesi főispán által kezdeményezett „délmagyarországi történelmi és régészeti társulat.“ Alapszabályai, melyeknél a miénk vétettek mintául, kiadattak. Ezek szerint a társulat célja: Temes, Torontál, Krassó és Arad délmagyarországi megyékben, nemkülönb a polgárosított bánági határörvidék egész területén, a történelmi múltat és jelent és a statistikát lehetőleg földéríteni s az ezzel foglalkozó szakmunkákat figyelemmel kísérni; továbbá

az e vidéken elszórva létező ősi-, ó- és középkori műrégiségeket ásatások, adományozás, esetleg vétel útján egy megállapítandó műrégészeti egyleti muzeum számára összegyűjteni, a történelmi értékű romokat kellő fölügyelet által a végpusztulástól megóvni, és alkalmas helyeken ásatásokat eszközölni ; végre a hazai történettudomány és archacologia művelése és megkedveltetése iránt minél szélesebb körű érdekeltséget ébreszteni. A társulat tagjai háromfélék : alapítók (100 frt alapítvány befizetése mellett), évdíjasak (évenkiinti 5 frt tagdíj fizetése mellett) és tiszteletbeliek (érdem folytán.)

Az alakuló gyűlés szeptember 7-kén tartatott meg Temesvártt, a vármegyeház nagy termében. Elnöknek, dr. Vargits Imre indítványára közfelkiáltással Ormós Zsigmond választatott, alelnöknek Preyer János, titkárnak Szent-Kláray Jenő, pénztárnoknak Odor Sámuel, ellenőrnek dr. Vargits Imre. Választmányi tagokká lőnek: Rác Athanáz, Róth László, Millecz János, dr. Despenics Péter, Engelsz János, dr. Koda Sándor, Besseney Ferencz, Boráts József, Mály István, Ardelean György, Orthmayr Tivadar, Böhm Lénárd, Varga Ferencz, dr. Löw Lipót, Kopcsányi József, dr. Fekete Alajos, Boleszny Antal és Fábíán Gábor: mind lelkes, derék, tudománypártoló és művelő honfiak. S mivel az egyletnek még nincs annyi tagja, hogy saját közlönyt adhasson ki: közlönyéül egyelőre a Bonnaz csanádi püspök úr által pártfogolt „Csanádegyházmegyei Történelmi Adattár“-t választá, mely tudvalevőleg Temesvártt, Szent-Kláray szerkesztése mellett jelenik meg. Másik szerkesztője ft. Orthmayr Tivadar úr, a főntnevezett püspök úr áldozatkészségéből egy évre Pestre költözött, hogy itt egyedül a csanádi egyházmegye múltjának földerítésére szentelje idejét, s a központi levéltárak idevonatkozó adatait fölbúvárolja. Valóban örvendetes tünemény, hogy Temesvártt mind a püspök, mind a főispán urak oly lelkes barátai a történelem s régészet ügyének. Virágzást óhajtunk az újon alakúlt egyletnek, s Bonnaz és Ormós urak nemes czélú intentióinak!

— **Levéltárkutatások a szünidőkben.** A lefolyt nyári hónapok alatt, társulatunk szepesi kirándulásán kívül, még a következő levéltárbúvárlatokról értesülünk. Wenzel Gusztáv akadémiai r. tag Bécs nevezetesbb archivumainak: úgymint az udv. titkos, a hadi és az udv. kamarai levéltáraknak hazánk történelmét érdeklő középkori okmányait kutatta. — Nagy Imre t. tagtársunk Soprony

és Kőszeg városok gazdag levéltáraiban búvárkodott, s kivált Sopronyban igen sok és jelentékeny adatokat lelt I. Mátyás és Fridrik korából, köztük magának Fridrik császárnak a sopronyiakhoz irt nagyszámú eredeti levelezéseit. E levéltárban tíz napig szakadatlanul dolgozott, jeles tudósnak, Paur Iván társaságában. — Temes, Krassó és a szörényi bánság vasszorgalmú monographusa, Pesty Frigyes pedig Tolnában, a b. Dör y-család levéltárában tett tárgyahoz tartozó igen szép fölfedezéseket. — Frankl Vilmos viszont, Thaly Kálmánnal Kassa és Bártfa szab. kir. városok, majd a Bethlenfalvi Thurzó-nemzetség árvavári dús levéltárában tőnek sikeres búvárlatokat. Thaly fölfedezései közül különösen a bártfai terjedelmes ónodi napló (1707.), Frankléi közül pedig több régi országgyűlési iromány, és vagy 12 levél Pázmány érsektől a Thurzó-levéltárban, emelendő ki. — Szintén Frankl Vilmos, b. Nyáry Albert társaságában, Selmec-, Bélabánya és Zólyom városok, továbbá a b. Révay-család Turóczban, Styavnicskán és Mossócson őrzött levéltárait, valamint a Justh-családét is Neczpálon megszemlélé. Meggyőződtek e búváraink, hogy Selmecezen a XVI-ik századból mily roppant anyag: hozzávetőleg mintegy 30,000 db. missilis-levél van, a rendezetlen osztályokban. A styavnicskai Révay-archivumban pedig valódi kincsek fedeztek föl: a Révay-családtagoknak egész a mohácsi vész előttig fölmenő magyar nyelvű magánlevelezéseiben. A legbecsebbet actákat összeválogatván, ezek a tulajdonos b. Révay Simon főispán úr hazafias készségéből Pestre fognak szállíttatni, az Akadémia részére történendő lemásoltatás végett. Ugyane levéltárban Frankl szerint vagy kétszázra megy az Árpádkori okmányok száma, melyeknek Wenzel csak egy részét másolta le még. Különben Frankl a Révay- és Justh-féle levéltárakat tüzetesen szándékozik ismertetni. Végre megemlítjük, hogy nevezett búváraink a híres Drágffy-nemzetség levéltárának is fönnlétére akadtak, és utat keresnek a Bedeghigr. Nyáryakéba is, s hogy b. Nyáry Albert a föntebbieken kivül még Szent-Antalon is kutatott pár napot, a hg. Koháry-levéltárban. — Ily szép munkásság mellett lehetetlen nem gazdagodni történetírásunknak!

— **A bujdosók sírjai és a Héttorony.** A magyar orvosok és természetvizsgálók Miháldon (Mehádiának eredeti régi magyar neve) tartott ez idei nagygyűlése alkalmából, a Lloyd-gőzhajó-

társulat által nyújtott árleszállítási kedvezményvel élve, sok hazánk-fia fordult meg Konstantinápolyban. Hiszszük, hogy közülök némelyiket a honfíui kegyelet Rodostó partjaira is elvezérlett, hisszzük — mondom — bár nem olvastuk; hanem azt a „P. N.“-ban közlött útleírásokból örömmel constatáljuk, hogy a Szent-Benedek rendű atyák konstantinápoly-galatai templomában nyugovó nagy fejedelmünk, II. Rákóczi Ferencz és dicső anyja, Zrínyi Ilona, továbbá a branyiszközi hős Guyon Richárd tábornok Skutariban, a török temető cziprusbokrai közt rejlő sírját, — végre a sztambuli híres Héttoronyot — hol annyi nemes magyar rab között a hős Szilágyi Mihály, Enyingi Török Bálint, Zólyomi, Bélydy Pál és Eszterházy Antal is szenvedtek — számosan meglátogatták, s kegyelettel szemlélték utazó hazánkfiat. Eszterházy — ki később, mint tudjuk, Rákóczinak tevékeny tábornagya volt, és Rodostón fekszik eltemetve — midőn a Jediculából (Héttorony) a karlóczyi békekötés folytán kiszabadult, más előkelő rabok példájára, azon torony egyik követ, a hol raboskodott, simára csiszoltatván, emlékül e még most is látható feliratot véseté reá:

„Comes Anton. Esterházy. . . . (de Galantha?) capitaneus, captus in Campo Thömösvár Anno 1698. die 19. Sept. eliberatus occasione initae Pacis 1699. die 10. Aprilis.“

Az „Esterházy“ név két első betűje, úgy a „capitaneus“ előtti szó ma már olvashatlan. Ezen emlék a bejárattól balra eső tornyon olvasható, alatt, a tömlöcz ajtaja mellett balról, sok más fölirat közt.

— **Mátyás király templomának restaurációja.** Örömmel említjük föl azon, a történelmi emlékek minden barátja által bizonyára élénk helyesléssel fogadott tényt, hogy az új cultusminister, Trefort Ágostónmlga mily hathatósan kirokólá fel a budavári Boldogasszony-templomának stylszerű helyreállításá ügyét. Ezen, dicső Mátyás királyunk alatt épült s ma is az ő ezímerével ékeskedő nevezetes egyház, mely a két fővárosnak legmonumentalisabb ó épülete, s melyben Fölséges Urunk magyar királylyá koronáztaték, — a múlt században a jezsuiták által annyira elcsúfíttatott, s ma tornyának idéetlen csonka tetejével, századunk gúnyjára, oly szánandóan áll ott, hogy igazán lelkünköl üdvözölünk kell a minister úr tervét, melylyel előbb a tornyot, s aztán a

templomot stilszerűen kiépíttetni czélba vette. Csak mielőbb; s bár Buda városa is lendítne valamit!

— **Árva vára és monographiája.** Míg hazánk déli részén Bonnaz és Ormós urak által oly lelkesen karoltatik föl a történelem: jól esik hasonlót irhatni az ország legészakibb csúcsáról is, egy nagyműveltségű főúrról. Ez gróf Zichy Edmund ö nmlga, a ki mint az osztatlan gr. Thurzó leányági nemzetség feje és árvai uradalmának igazgatója, e páratlan regényes fekvésű lovagvár fenntartásán eléggé nem dicsérhető buzgalommal s szakértő gonddal működik. Zichy gróf czélja hazánknak, a kassa-oderbergi vasútvonal megnyitla óta könnyen megközelíthető gyönyörű Árva várában, e történelmileg is nevezetes és bámulatosan merész építésű sziklafészekben, — oly mintaszerű középkori építészeti emléket megóvni, a minő nálunk, fájdalom, már igen kevés van, s a hol van is: elhanyagoltatik, holott a külföldön az ilyes emlékeket a legnagyobb gonddal őrzik. Zichy Edmund gróf, mint ritka képzettségű műregész és műítész, lelke nemes hajlamait és a mivel külföld példáját követvén, mint az idén szemeinkkel győződünk meg, költséget, fáragsádot nem kímélve, folyvást javíttat, igazíttat e nevezetes váron. Csak nem rég, hogy a földézeteket s omladozó falakat kijavíttatta, s a szédületes magasságban álló felső vár tornyon merész vaserkélyt rakatott, melyről a tájra és várépületekre meglepő kilátás nyílik, — s a jelen évben ismét a közép és felső vár épületeiben új, kényelmes feljاراتú lépcsőzetet állíttatott, és az alsó vár egyik régi gerendázatú termében saját bécsi fegyvergyűjteményéből szép és tanulságos fegyvertárt rendezett be, középkori mindenféle fegyvernemekből, zászlókból, sisakok- s páncéllokból. A Thurzó György nádor művészi márványszobrát s egyéb becses siremlékeket őrző vártemplomot, úgy a várbeli czimereket és feliratokat, kitünő gonddal őrizteti, hasonlókép a Thurzók gazdag levéltárát, mely mellé még ásvány- és természetritkaság-gyűjteményt szervezett, s mindezeket a netaláni veszélytől, boltozaton és vasajtókon kívül villámhárítóval is biztosíttatá. Felügyelőt és vendégkönyvet tart a várban, mely valódi lovagkori muzeum, — sőt épen az oda utazók kényelméért s történetirodalmunk gyarapítása czéljából, megbízta az árvai uradalom jeles képzettségű ügyészét és levéltárnokát, ifj. Kubinyi Miklós urat — kit érdekes történelmi közleményeiről olvasóink is ismernek — Árva vára monographiája összeállítására. Ezen, a Thurzó- s egyéb levéltárak adtának, valamint a

nyomatott kútfőknek fölhasználásával írott mű, mint értesülünk, a jövő november hóban fog megjelenni, a nemes gróf bőkezűségéből illusztrált kiadásban. — Csak örülnénk, ha hazánknak minél több főnemeséről ily szép tényeket jegyezhetnénk föl, mint a magasképzettségű gr. Zichy Edmúndról. Mellesleg megjegyezzük, miszerint az árvai vár 1800-ban leégvén, hogy annyi várunk példájára romokban nem maradt: az is egy Zichynek, a nemes gróf nagyatyjának köszönhető, a ki mint akkori igazgató, csak összes tekintélye latba vetésével vihette ki a birtokos vérségnél, hogy a vár fölépítésére kívántató tetemes összeg az uradalom pénztárából utalványoztassék. E nélkül a szép Árvama — pusztá omladékként, igazán árván állana, míg most büszke tornyaival már messziről üdvözli az utast.

— **Legújabbán megjelent történeti művek.** A magy. tud. Akadémia kiadásában a nyári szünidők alatt a következő három rendbeli történelmi munka látott világot: 1. Szilágyi Sándor történeti, család- és jellemrajza Lorántfy Zsuzsánna fejedelemszszonyról, — ugyanazon, önálló, levéltári nyomozások után készült jeles tanulmány és megható karkép, melyet szerző az Akadémia folyó évi nagygyűlésén bemutatott. Megjelent a m. tud. Akadémia Évkönyvei XIII-ik kötetében. (Nagy 4-edrét, 104. l.) Ajánljuk a szélesbörű elterjedésre hivatott művet t. olvasóink, különösen pedig a művelt magyar nők figyelmébe, kik Lorántfy Zsuzsánna nemes és vonzó alakjában a legmagasztosabb mintaképre fognak lelmi. 2. „Nyitra vármegyének XV-ik századbeli vámhelyei. Tanulmány hazánk közlekedési viszonyainak történetéhez,“ Wenzel Gusztáv-tól, ki azt az Akadémiában mint értekezést fölolvasta, s mi már akkor jelezttük ezen, a maga nemében és már tárgyánál fogva ritka művet, mely épen ezért figyelemreméltó. (Értekezések a történettudományok köréből, 1872. II. sz. 8. adr. 15. l.) 3. Szilády Áron értekezése a magyarországi néhai török hódoltsági részek lajstromairól, adó- és számviteli könyveiről, vagyis, az u. n. „defterekről,“ — mely bár a nyelvtudományi „Értekezések“ közé soroltatott (1872. XI. sz.), hazánk törökkori viszonyaira is felvilágósítóul szolgál, és így a történelem barátai is haszonnal olvashatják A szorgalmas bűvár lenyomatott eredeti példákkal is illusztrálja művét, s magyarázza a defterek sajtós szerkezetét és értelmezési módját, noha inkább nyelvészeti, mint történelmi szempontból; de a kettős érdek itt elválaszthatatlan. — A

magyar Akadémiáról a délszlávra térve át, megemlíjtük, hogy ennek kiadásában megjelent a „*Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium*“ harmadik kötete. (Zágrábban, 8-ad r. 451. l.) Ezen kötet csupa kivonatokat tartalmaz a velenzei köztársaság nagytanácsának évkönyveiből, legkivált a dalmát partvidék, Zeng, Fiume, továbbá Horvát- és Magyarország s Istria történetét érdeklőleg, — nevezetesen az 1116-ik évtől 1347-ig 128, és 1347-től 1358-ig 551 kivonatot. Az Árpád- és Anjou-kor bűvárai érdekekkel fogadandják.

A főttebbi akadémiai kiadványok után mindenekelőtt Fabó András „*Monumenta Evangelicorum aug. conf. in Hungaria historica*“-jának negyedik kötetét kell elősorolnunk, mely Pesten, Hornyánszky Victornál jelent meg. A mintegy ötödfélszáz lapra menő jelentékeny kötet, a múlt század vége felé élt kassai tudós evang. német praedicator Klein Sámuel János „*Nachrichten von den Lebensumständen und Schriften evang. Prediger in Königreich Ungarn*“ című művének harmadik, eddigelé kiadatlan részét közli. Hiszszük, hogy a német nyelven írott egyház-, irodalom- és culturtörténeti mű — melyben egyebek közt Huszár Gálról és Bornemisza Péterről is lelünk életrajzi adatokat — nemcsak a hazai prot. irodalom barátai között, de a nagy németországi protestansoknál is el fog terjedni. A kiadást a fáradhatlan Fabó lelkiismeretes gondossága jellemzi.

Egyháztörténelmi iroda'omról lévén szó: mindjárt egyúttal megérintjük a csanádegyházmegyei Adattár augustusi, — Révész Imre debreczeni Figyelmezője VII., VIII. és IX-ik, — s Ferencz József és Kovács Antal kolozsvári Keresztény Magvetője VII. kötet III-ik füzetét. A csanádi Adattárban Bresztovác és Piski plébániák története iratik le, s a gyula-fejérvári káptalani orsz. levéltár Orodra vonatkozó okmányainak közlése foly, és függelékül érdekes apróságok következnek; — a Figyelmezőben apróbb prot. egyháztörténelmi közlemények foglaltatnak (köztük egy pikáns természetű, Pázmány Péterről is) Révész től, Fabó Andrástól, Hatos Gusztáv tól; — a K. Magvetőben pedig Szabó Károlytól találunk igen becses adalékokat a magyarországi unitariusok XVI-ik századi történetéhez. (Az erd. muzeum kéziratrából, gr. Kemény József gyűjteményéből, az 1575. évről.) S még ezekkel nem értük végét az egyháztörténelmi műveknek. Még Balogh Ferencz debreczeni tanár

szintén legközelebb megjelent munkáját: „A Magyar Protestans Egyháztörténelem Részletei“ címűt kell bemutatnunk. E könyv a magyar prot. egyháztörténelem 17—19. századbeli irodalmát, a protestans egyház kultörténelmét (a következő szakaszokra osztva: a reformatio kezdetétől Dévayig, 1518—1530.; Dévaytól Meliusig, 1530—1558.; Melius, Dávid, Beythe, vagyis a felekezetekre oszlás kora, 1558—1597.; a magyar vallásszabadságháborúk és békekötések, vagyis Boeskey, Bethlen és Rákóczi (György) kora, 1598—1647.; a prot. egyház üldözött és szenvedő állapota, 1647—1790.; s a föléledés kora, az 1790/-diki országgyűléstől a jelenkorig), — végre a magyar biblia történelmét ismerteti vázlatosan. Összesen 12 ívre terjed, — s ára 1 frt. 20 kr. Debreczenben, ifj. Csáthy Károly kiadása.

Végezetre megemlítjük, hogy, mint a lapok írják — mi nem látuk — Horváth János, Ungvármegye levéltárnoka, e megyéről irt monographiájának első füzeté is, — mely a megye földirati ismeretetését tartalmazza, kikerült a sajtó alól. Majd ha a mű be leend fejezve, bővebben szólunk róla, — addig is ajánljuk szerző figyelmébe a Magyar Történelmi Társulat bizottsága által a megyei monographiák rendszerére nézve kidolgozott tervezetét. („Századok,“ 1872. juniusi füzet.)

— **Sajtó alatt levő történelmi művek.** Horváth Mihály Magyarország Története harmadik kiadásának már a szatmári békével kezdődő hetedik kötetét kezdik nyomni. Az egész mű nyolcz kötetből álland. — A Zichy-Codex második kötetéből már csak néhány ív van hátra; még a jelen év folytán okvetlenül megjelenend. — Toldy Ferencz Magyar Nemzeti Irodalomtörténetének harmadik, bővített kiadása körülbelől jelen füzetünkkel együtt hagyja el a sajtót. — Ipolyi Arnold és Szabó Károly történelmi munkáinak új, kabinet-kiadása Ráth Mórnál új évre fog elkészülni, a mikorra, vagy még előbb, ugyanott megjelenend II. Rákóczi Ferencz Emlékiratainak ötödik javított és bővített kiadása, Thaly Kálmánról. — Szintén Thaly akadémiai Rákóczi-Tárának első kötetéből már 30 ív ki van nyomva, — s e mű is elkészül december hó végéig, és Rákóczi „Vallomásai“ első része akkor rögtön sajtó alá megy. — Frankl Vilmos Pázmány-Levelestárának nyomtatása is szorgalmasan folyik már, — míg Ráth Mórál egy más magyar bíbornok: a lángeszű Martinuzzi (Utyeszenich) György életrajza fog új, népszerű kiadásban világot látni, Horváth Mihály-

tól. (Az első kiadás II a t v a n i név alatt.) Lesz tehát mit olvasni a hosszú téli estékre a hazai történelem barátainak. A mint a művek szaporodnak: úgy szaporodjanak azok kedvelői is! A valódi virágzásra jutást csak aránylagos kölesönhatás eredményezheti.

— **Érdemdús veterán történetbúvárunk Botka Tivadar** tiszteletére, azon alkalomból, midőn közelebről arcképe és életirása a „Vasárnapi Újság“-ban megjelent, egykori tanuló társa dr. Molnár István kir. tanácsos Zágrábban, a következő latin és magyar distichonokat boesátá közre, — melyeket, a jeles tudós és folyóiratunknak oly buzgó munkatársa iránti őszinte tiszteletből, íme mi is reprodukálunk:

Epigramma ad Theodorum Botka, eruditae societatis Hungaricae ord. Membrium.

Magni Schwartneri numerosos inter Alumnos,
 Ut memini, primum, Tu Theodore, decus.
 Multas Ille tulit, multas jam Tu quoque lauros;
 Ille Tibi, Tu nunc es paradigma aliis.
 Quando iterum Theodore Tibi provincia de Bars
 Proferet ingenio, patriae amore parem?!

Magyarúl:

Nagynevű Schwartner alatt, Tivadar, számos tanuló közt,
 Oly jól emlékszem, legkitünőbb te valál.
 Sok koszorút nyert Ő, nyertél eleget Te azóta,
 Példány másoknak most Te, mi rég neked Ő.
 Bars megye kebléből, elmére s honszeretetre
 Párod, hogyha kidőlsz, támad-e Botka, megint?!

Adja az ég, hogy t. olvasóink velünk együtt még számos évig gyönyörködhesse az itt megénekelt tudós újabb és újabb műveiben! — Közelebb Csák Máté élet- és jellemrajzát reméljük Botkánk tollából adhatni. Bár új évi folyamunkat, azzal nyithatnók meg!

— **Tanodai Értesítvények.** A nyár folytán a következő tanintézetek voltak szívesek szerkesztőségünkhöz a lejárt 1871 — 72-iki iskolai évről szóló Értesítvényeiket beküldeni: a pannonhegyi Szent-Benedek rend győri főgymnasiuma, a jászóvári prémontrei kanonokrend kassai főgymnasiuma, a kassai állami főreáltanoda, a lévai állami tanítóképezde, a miskolczi hely. hitv. lyceum, a csornai prémontrei kanonokrend keszthelyi algymnasiuma, és a Dúshegy-i-Lányi-féle reál- és gymnasiumi tan- s nevelőintézet Pesten. Mindannyiból örömmel tapasztaljuk a hazai tanügy előretörő fejlődését,

a mi művelődésünk alapja. Minthogy pedig ez Értésítvények legtöbbszörében a t. tanár uraktól különböző szakbeli értekezések olvashatók, mint szakunkhoz tartozókat, különösen a következőket emeljük ki: a győriben terjedelmes és beható tanulmányt írt történelmi értekezés foglaltatik ft. Vaszary Kolozs tanár urtól, t. tagtársunktól, Árpádnak és közeli utódainak hatalmi köréről; — a kassai főreáltanodaiban pedig „Kassa városának középkori műemlékei“-t (Szent-Mihály kápolna, a Domonkosok egyháza, Szent-Erzsébet nagy székesegyháza, s a Sz.-Ferenczrendi zárdatemplom) műrégészeti szakavatottsággal ismerteti Miskóvszky Victor, tanár úr, szintén társulatunk tagja. Csak arra figyelmeztetjük a tudós értekezőt, hogy Corvinus Mátyást — ha márigazi magyar nevének Hunyadynak nevezni nem akarja, — fordítsa nevét legalább Hollós, és ne simpliciter „Holló Mátyás“-nak. Mert volt ugyan ily nevű család is Kassán és a Szepességen: „Sigmundus Holló, Liber Baro de Krompach,“ de azért persze, nem eredett egy tőből Mátyás királyunkkal. — A kassai főgymnasiun Értésítőben nem ugyan történelmi, de tanügyi értekezést írt ft. Károly Gy. Hugó tanár úr, t. tagtársunk, de annyi benne az irodalomtörténeti idézés, hogy már maga e mű is olárlja szerzőjének e téren való kitűnő jártasságát. — Végre a lévai állami tanítóképző Értésítvényében Szabó Lajos tanár úr czikkéből örömmel olvastuk, hogy midőn a képezdei növendékek, derék tanáraik vezérlete alatt jun. 29 — jul. 2-ik napjait kirándulásban tölték: nemcsak a történelmi emlékü épületeket, a garam-keszii Koháry-kápolnát, a szent-benedeki zárdavárat, a selmeczi óvárat stb. szemlélték meg, — de úgy Szent-Benedekben, mint Újbányán és Selmeczen a levéltárak okmányai is bepillantottak, s a városházán őrzött régiségeket figyelemmel vizsgálták. Az ilyszerű kirándulások csak emelhetik a tanulók történelmi érzékét.

— **Vegyes közlemények.** A felső-magyarországi muzeum alapításához, mely intézet Kassán létesíttetnék, komolyan hozzáálltak. E végből ugyanis Abaúj vármegye és Kassa város lelkes fiaiból bizottság alakult, mely a hazafiakhoz fölhívást intézett és aláírási íveket bocsátott ki. Siker koszorúzza nemes törekvéseiket! — Buzgó régészünket, az ásatások és kutatásokban ép oly szerencsés, mint fáradhatlan b. Nyáry Jenőt közelebről az a megtiszteltetés érte, hogy Vencze város közönsége, Fornoni polgárnagy és Borozzi muzeum-

igazgató által aláírt díszokmányokkal tüntette ki, azon culturhistoriai jeles tanulmányáért, melyet Pannonia és a szomszéd barbár tartományok római uralom alatti népeiről, saját ásatásainak eredményei alapján, Borozzi fölkérésére írt, és műrégiségekkel együtt Velenczébe küldött. Nyáry e művéről olasz lapok is dicsérőleg emlékeznek. — A londoni egyik legelső irodalmi közlöny: „The Academy“ f. évi 55-ik (september 1-ji) száma Thaly Kálmának „Adalékok a Thököly- és Rákóczi-kor Irodalomtörténetéhez“ című két kötetes kiadványát terjedelmesen és igen alaposan ismerteti meg az angol közönséggel. A jeles ismertetés írója Patterson Arthúr, nemzetünknek és irodalmunknak e buzgó barátja. Bár a német olvasó közönség is ilyen avatott és elfogulatlan közvetítők útján jutna a magyar szellem termékei ismeretéhez! De az vajmi gyakran, a roszakarat ferdítő szemüvegén át kapja csak. — „Öt év története 1867—1872.“ cím alatt jelent meg mostanában Ráth Mórnál egy több mint harmad félszáz lapnyi, szellemes kötet. Azonban, bár „történet“-nek neveztetik: inkább politikai röpirat biz az, mert csupán a politikai fejleményeket sorolja elő, — a művelődés, irodalom, tanügy, ipar és gazdaság történetéről egészen megfélekedzik. Pedig ezek nélkül mai napság már nem irnak historiát, hacsak specialisan ott nem áll a czímen, hogy pl. „politikai, vagy hadtörténet“ stb. — Az újon föllállított kolozsvári egyetemen a hazai történelem r. tanárául a lehető legjobb erő: Szabó Károly, s a történelmi segédtudományok tanszékére a szintén szakavatott Finály Henrik neveztetett ki. Derék jogtörténetirónk Hajnik Imre pedig Győrből a pesti egyetemhez tétetett át.

Történelmi könyvtár.*)

— **Lorántfy Zsuzsánna.** Történelmi, család- és jellemrajz. Irta s egyes részleteit a m. tud. Akadémia XXXII-ik nagy gyűlésén fölolvasta Szilágyi Sándor l. tag. Pesten, 1872. Eggenberger Ferdinánd m. akad. könyvtárusnál. Negyed r., 104 l. (M. T. Akadémia Évkönyvei, XIII-ik köt. IX-ik db.)

*) Hogy e rovatot az újon megjelenő hazai történelmi munkákra nézve mennél teljesebbé tethessük: kérjük a t. szerzőket és kiadókat, hogy könyveiket — vagy legalább azok czímét — hozzánk (Budavár, iskola tér 162. sz.) beküldeni ne terheltessenek.

— **Nyitra vármegyének XV-ik századbéli vámhelyei.** Tanulmány hazánk közlekedési viszonyainak történetéhez Wenzel Gusztáv akad. r. tagtól. (M. T. Akad. „Értekezések,” II. oszt., 2-ik. sz. 1872.) Pesten, 1872. Eggenbergernél. 8-adr. 15. l. Ára 10 kr.)

— **A Defterekről.** Szilády Áron akad. l. tagtól. (M. T. Akad. „Értekezések,” I. oszt. 11-ik sz., 1872.) Pesten, Eggenbergernél. 8-adr. 23. l. Ára 20 kr.)

— **Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium.** Kiadja a zágrábi délszláv Akadémia, szerkeszti Ljubič Simon. Harmadik kötet. Zágráb, 1872. Zupán Ferencznél. 8-adr. 451. l.

— **Monumenta Evangelicorum Aug. Conf. in Hungaria Historica.** A magyarországi ág. hitvall. evangelicusok Történelmi Emlékei. Közli Fabó András, agárdi ág. hitv. ev. pap, a m. tud. Akad. lev. s a M. Tört. Társ. vál. tagja. Negyedik kötet, e külön cím alatt is: „Nachrichten von den Lebensumständen und Schriften evang. Prediger in allen Gemeinden des Königreichs Ungarn. Gesammelt und mit vielen Anmerkungen erläutert von Johann Samuel Klein, ev. Prediger der Deutschen Gemeinde zu Kaschau.“ Dritter Theil. — Pesten, 1873. Hornyánszky Victor kiadása, 8-adr. 445. l.

— **A magyar prot. egyháztörténelem részletei.** Irta és kiadta Balogh Ferencz, hittanszaki tanár a debreczeni ref. collegiumban. Debreczenben, 1872. ifj. Csáthy Károlynál. 8-adr. 183 l. Ára 1 frt 20 kr.

— **Történelmi Adattár.** Csanád egyházmegye hajdaná(-hoz) és jelenéhez. Szerk. Orthmayer Tivadar és Szent-Kláray Jenő. Temesvártt, 1872. Magyar-testvérek nyom. Jun., jul. és aug. füzetek. 8-adr. A 243-tól a 338-ik lapig.

— **Magyar prot. egyh. és iskolai Figyelmező.** Szerk. Révész Imre debreczeni ref. lelkész, akad. l. tag. Julius, augustus és szeptemberi füzetek. 281—420 l. Debreczenben, 1872.

— **Keresztény Magvető.** Szerk. Ferencz József és Kovács Antal. VII. köt. 3. füz. Kolozsvártt, 1872. K. Papp Miklós nyomdájában.

Felelős szerkesztő: THALY KÁLMÁN.

Pest, 1872. Nyomatott az „Athenaeum” nyomdájában.

SZÁZADOK.

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT KÖZLÖNYE.

Kilenczedik füzet.

1872.

November hó.

A Magyar Történelmi Társulat 1872-ik évi szepes-vidéki kirándulása.

III.

A löcsei bizottság jelentései.

3. Thaly Kálmán jelentése szab. kir. Lőcse városa levéltárának Rákóczi-kori okmányairól, különös tekintettel a város 1709—1710-ediki ostromára.

A hazai történelmi barátai előtt ismeretes: mily előkelő szerepet játszott Felső-Magyarország kereskedelmi, ipar- s általában művelődéstörténetében, az egész középkoron át, le a szatmári béke idejéig, szabad királyi Lőcse városa, — e gazdag és virágzó emporium, mely nagyságban, népességben, sőt a Lengyelországgal és Sziléziával való kereskedelem élénkségével, voltak idők, Kassát is meghaladta.

Ha a régi királyi város e virágzó időszakára visszagon-
dolunk: lehetetlen, hogy a legőszintébb sajnálattal ne emlékez-
zünk ama Lőcse krónikájában gyászbetűkkel jelzett tűzvészre,
mely a várost 1550-ben majdnem egészen elpusztítá, — s a mi
legnagyobb veszteség: az utókort Lőcse hajdani képének hű is-
meretétől, a város gazdag levéltárának elhamvasztása által,

örökre megfosztotta.¹⁾ Alig sikerült az ő városházát megemész-
tő lángok közül némi csekélyszámú okmányt kimenteni, — me-
lyeken a füst nyomai most is láthatók.

E tűzvész után fölépült ugyan, oszlopos folyosóival, fresco-
festményeivel, faragott-kőajtó- és ablakkereteivel, a főtér kö-
zepén sajátos ó díszében ma is fennálló városháza, — de a meg-
semmisült sok régi emlék a levéltár pergameneivel nem volt töb-
bé elővarázsolható! Pedig, ha az 1550 óta fennmaradt iratok
ról következtethetünk: az elégett ő levéltár roppant gazdag le-
betett. A mondott évtől kezdve ugyanis korunkig Lőcse városá-
nak levéltára egyike a legdúsabbaknak. Úgyszólván min-
den megvan, a mi azóta a városhoz, és fogalmazatokban mind-
az, a mi a várostól másokhoz intéztetett. És bár a levéltár nincs
rendszeresen lajstromozva: az okmányok mégis fasciculusok-
ban, évek szerint tartatván, nem sok bajjal áttekinthetők. Nagy-
számú nevezetes adat rejlik ezekben, még mind maig tűzetesen
és rendszeresen át nem kutatva, föl nem használva, Felső-Ma-
gyarországnak nemcsak politikai és hadi, de különösen vallási,
iskolai, művelődési, forgalmi és ipartörténetéhez. Például, mint-
hogy Lőcse városa által, Thurzó Elek végrendeleti alapítványá-
ból²⁾ 1549 óta számos ifjú küldetett ki a külföld protestáns
egyetemeire: ezeknek a tanácshoz intézett eredeti levelei a ma-
gyar tantígy történetéhez sok becses részletet tartalmaznak. Ki-
váló figyelemre méltók továbbá a város országgyűlési követei-
nek haza küldött jelentései, a prot. lelkészek s tanítók cultur-
történeti irományai, stb.

Én azonban mindezekre ki nem terjeszkedhetvén: a főn-
tebbieket csak figyelemgerjesztésül írom, mások számára. Ezen-
nel áttérek tulajdonképeni célomra, vagyis a Lőcse városi
levéltár kuruczvilági részének vázlatos isme-
retésére.

Lőcsén, — melynek dombon fekvő belvárosa az időtt még

¹⁾ A Spervogelféle szepesi krónika, leírván a rettenetes tűzvészt,
kiemeli: „In hoc autem incendio exustum est et Praetorium. . . . con-
flagratis et perditis omnibus privilegiis, registris etc. Civitatis.“ W a g-
n e r, *Analecta Scepusii*, II. 55. l.

²⁾ Közli Wagner, i. h. III. 168. l.

teljesen ép bástyákkal, magas lötornyokkal és igen széles árokkal vala erődítve, és ezekhez saját ágyúkkal, seregbontókkal, szakálosokkal bírt — a II. Rákóczi Ferencz fejedelem és gr. Beresényi Miklós vezérlete alatt kitört kuruczvilág, német őrséget talált. Ennek parancsnoka Krumbach es. ezredes vagy alczredes, az cleintén minden néphadként fegyelmetlen kurucz csapatok ellen, a városi polgárőrséget is fegyverbe szólította. S bár ezek, a javaikat fenyegető fosztogatók ellen készséggel fogtak fegyvert: mikor látták, hogy a mozgalom országos jelleget ölt, ők is, mint hazafiak és protestánsok, alkotmányos jogaikban s vallásukban elnyomottak lévén, — a felső-magyarországi nagyobb kulcsos városok közül elsőkül siettek a szabadság ügyéhez csatlakozni, s e végből a parancsnokot már két heti zárlat után capitulatióra rógták.

Rákóczi hadai, Monaky Ferencz és Luby György ezerekapitányok alatt, 1703. october 20-ika táján érkeztek Lőcséhez, s ágyúik nem létében, azt csak szoros zárlat alá vehették. Krumbach nov. 7-kéről Savoyai Jenőhöz irt levelében panaszkodik, hogy már több 14 napjánál minden közlekedéstől el van vágva; e hó 11 s 12-kén pedig már capitulálni kényszerült. A kuruczok őt s őrségét Sziléziába kísérték, s a várost, kiváltságainak épségben tartása mellett, hatalmukba vették.

Ettől fogva Lőcse majdnem hét évig uralta Rákóczit, s hogy különben leginkább német ajkú polgársága a fejedelem személyéhez s a confederatio ügyéhez oly híven ragaszkodott: kivált az itt székelő felső-magyarországi kapitány Bertóthy Ferencz atyai bánásmódjának és élénk éberségének vala köszönhető.

Lőcse, mint a nemzetközi kereskedelemnek Krakkóval és Danczkával, úgy másfelől Boroszlóval is közvetítője és lerakódó helye, a kuruczokra nézve nagyfoutosságú pont volt, a melylyen át t. i. a hadaknak Danczkából fegyvert, posztót, a löportörtetéshez ként, salétromot, s a bányák műveléséhez Sziléziából önt szerezhettek, — magok részéről pedig a szomolnokirezet, a hegyallyai borokat és a sóvári sót értékesíthették. Sőt még külföldi levelezéseiket, diplomatiái összeköttetéseiket is Nyugat-Európával, Krakkó, Varsó és Danczka felé, s az itteni

francia konzul útján Versailles-ba, ez úton folytatták, — az ügyes és tevékeny Bertóthy által a krakkói főpóstamester meg lévén titokban nyerve Rákóczinak.

Ily viszonyok közt igen megfogható, hogy a fejedelem folyvást súlyt fektetett Lőcse birtokára. — Ezeket csak jelezni akartuk, bővebben fejtegetni e helylitt messzire vezetne.

Lássuk inkább, földadatunkhoz képest, Lőcse városa le-
véltárának kuruczvilági nevezetesebb okmányait, rövid kivona-
tokban.

Krumbach levelét Eugen herczeghez — mely a városnál egykorú másolatban van meg — úgy a nov. 11 s 12-kén kötött capitulatiót már említettem; innét fogva kezdődnek a kurucz okmányok.

Pápa y János, udvari főtitkár, a fejedelem tokaji táborában, 1703. nov. 23-kán ura megbizásából válaszol Lőcse városának, a Monakyyal kötött capitulatio tárgyában, hogy t. i. a földási szerződésnek melyik pontja ratificáltatott a fejedelem által föltétlenül, és melyik módosítva. (Egykorú más.)

„Kegyelmes Urunk ő Nagysága Hopmestere Besse-
nyey Zsigmond,“ a tokaji táborból, 1703. nov. 28. Vitalis János bírónak — a ki később harminczados volt Lőcsén, 1709. közepén történt haláláig — ír: küldjön mielébb ötven köntöshöz való hamuszín selyemgombot és zsinórt; a fejedelem udvari irodája szükségére „két tuczet pennaesináló kést, félvéka gallest;“ — úgy az udvari konyha számára „czitromot, limoniát, kaperlit, faolajat, egy tuczet kondért, egy tuczet óntálat, egy tuczet tányért, habarniczát, stokfist, plateist, sáfránt, tengeri-aprószőlőt, fenyűmagot, kemínymagot, greizt“ etc. (Eredeti).

Rákóczy, 1703. dec. 1-jéről „ex Castris Nostris ad Thokay positis“ értesíti a várost, hogy Vitarius János lovas-czredesnek megengedte Lőcsén „alkalmas ifjakat toborzani“ hadai számára. (Egyk. más.)

Ezen Vitarius János czredes, 1703 dec. 7-ikéről Szepsiből ír atyafiságos magyar levelet Vitalis városbírónak. (Ered.)

Buday István, Rákóczinak egyik tábornoka, 1703.

dec. 9-kéről Vagendrüsselből értesíti Vitalist, hogy az adott szekereket visszabocsátotta, s köszöni a város jóakarátját. (Er.)

Lőcse városa 1703. dec. 10-kén Vay Ádámnak, Rákóczi udvari kapitányának, Trencsényi János által, a tokaji táborra indított csujtárral és medvebőrrel kedveskedik, s jóakarátját kérő levelet ír. (Egyk. más.)

Késmárk város tanácsa 1703. dec. 17-ikéről a tűzérőség számára szolgáltatandó lovak s vonó-marhák dolgában ír át, — magyar nyelven. Általában, a kuruczvilág megnyitától kezdve egész végéig, Kassa városa mindig, s Eperjes, Bártfa, Szeben, Lőcse és Késmárk is többnyire magyarul correspondeálnak egymással. A mint azonban 1710-ben az utolsó kurucz kivonult valamelyik városból: a magyar szó is száműzetett vele, — a hivatalos nyelv azonnal latinra, majd németre fordúl. Csak Kassa maradt még, mint egész a szatmári békéig fennálló, s mint a magyarságnak szélén fekvő, — kissé magyarabb.

Rákóczi 1704. febr. 6. In Oppido Miskolcz. A Lőcse város által a király számára adni szokott 400 frtot Bertóthy Ferencznek, Lőcse városa, úgy a lengyelországi határszorosok és a Sáros, Szepes, Árva, Liptó vármegyékbeli erősségek kapitányának rendeli kiadatni: „nem lévén sok fáradságos szolgálatajára mindeddig is egyéb consolatiója.“ (Er.)

Rákóczi, 1704. febr. 24. ugyanonnét, meghagyja Lőcse városának, hogy a katonaságnak árulni szokott töltések „a régi jó kassza-töltések formájára“ csináltassanak, s a kereskedők által ne följobb, hanem szabott áron: bokor-számra 15 pénzen árultassanak. Az árszabáson följül, avagy apró töltéseket áruló kalmárokat büntesse a város. (Er.)

A fejedelemtől az 1704-ik évből még több eredeti levelet is találunk Lőcse városához, így pl. oct. 2-káról Ipoly-Ságról, oct. 4-kéről Prenefaluról, nov. 26-káról a sentei táborról, — de mind csak aprólékos érdekű.

Orosz Pál tábornok 1704. jul. 12 és 14-kén Nagy-Idáról ír, papirosért, tintáért, cancelláriája számára, s Réthey György hadnagya Zorger György ügyében. (Er.)

Gr. Forgách Simon tábornagnak 1704-ből hat levele van Lőcse városához: sept. 14, 20, 24 és 26-kán a kassai

bloquadából Enyiczkeről. A 14 és 24-ikiben csak a város kedveskedéseit, jóakarátját köszöni¹⁾, s viszont készséges pártfogását igéri ő is; — a 20-ikiban írja: „mivel Kegyelmes Urunk ő Nagysága által adatott plenipotentiámbul Nemzetes Vitézlő Roth János (György) uram ő kegyelme őberstersége alá bizonyos fizetett, regularis gyalog-regimentet akarok erigáltatni“, — intimálja tehát a városnak, hogy említett Roth ezredes odamenő hadfogadó embereit fogadják készséggel. A sept. 26-ikiban már ezt írja Forgách: „Mint hogy Isten ő szent Felsége segítséégéből az kassaiakkal való capitulatio véghez ment“, a mint is minden okvetetlen kivonúl belőle a császári őrség october 15-kén, — tehát Lőcse városa is adjon számukra „pro deductione tormentorum“ (egynehány ágyút t. i. szabad volt tisztség okaért gr. Montecuccolinak magával vinnie), 30 pár lovat, melyeket is a nevezett napra minden bizonyára Kluknóra eleikbe küldjön a város, — különben ha elmúlhatja s valami kár éri, magának tulajdonítsa. Ötödik levelét, az oct. 21-ikét, már Kassáról datálja Forgách, köszönetét fejezve ki benne a kikötöttött kassai cs. helyőrség tovaszállítására a város által készségesen kiállított vecturáért. Végre, hatodik levele szüitén Kassán kelt, dec. 10-ikén. Sürgeti a várost a fejedelem parancsából reá repartiaált fegyver mielőbbi elkészítettetésére: mint hogy Roth regimentjének, a mely számára azon fegyver rendeltetett, „hová-hamarább Erdély felé kelletik indúlnia.“ (Mind er.)

Ez időben, valamint a béke idejében folyvást, egész az 1709-iki megszállásig, a császártól a fejedelem szolgálatába állott báró Kessel János őrnagy volt Lőcse parancsnoka. (Eredeti levele a városhoz, szállása és illetékei ügyében, 1704 sept. 27-kéről.) Ugyanezen Kessel volt az, ki Forgáchot, midőn 1707 elején Lőcsén raboskodott, őrizte, és pedig katonás szigorral, úgy hogy Forgách folyvást panaszkodott ellene, s máshová vitétetését követelte.

¹⁾ Miután a lőcseiek Roth János hadi biztos Enyiczken sept. 7-kén kelt leveléből megtudták, hogy Forgách a kassai ostromzárlat parancsnokságát átveendő, odaérkezett, és pedig csak könnyűszerrel, minden tábori készlet nélkül — Roth, tanácsára tábori asztali készletekkel kedveskedtek neki. (Roth J. er. levele.)

Lónyay Ferencz, Rákóczi hadainak főszerelési főbiztosa, 1704 május 15-kén Lőcsén puskák és pisztolyok készíttetésére szerződik az ottani művesckkel. (Er.) Keczer Sándor kassai kerületi főhadi biztos pedig 1704. dec. 13-kán Eperjesről felhívja Vitalis János lőcsei főbíró, hogy miután Roth György újon állított és gr. Forgách tábornokkal Erdélybe induló gyalog ezredének fölfegyverzése mielőbb szükséges: szerezzen az ottani lakatosoktól vagy 100 flintát, és adja át közszükségre a város részéről, — akár ingyért, akár pénzért; lám, Eperjes városa e célra adott ingyen 100 flintát, ugyanezt várná tehát Lőcse városa hazafiságától is. (Er.) Szintén Keczer 1704. dec. 30-káról Kassáról ismét ír ez ügyben.

Máriássy Ádám, a fejedelem egyik hadsegéde, Vihnyéről — a hol a békealkudozások kezdődtek — 1704. oct. 8-ikáról, Lőcsének administratív ügyeiben irván, végül új hírül hozzáadja:

„Itt már alkalmasint gyülekeznek az főrendek. Császár követjei, az kik azelőtt jártak, most is itt vadnak, és ex ministris Comes Lamberg, mást is várnak, — és talám anglus és hollandus emberei is eljűnek. Adja Isten, minden jót végezhessenek.“ (Er.)

E hadsegéden kívül Lőcse városát az udvar körül fennforgó dolgairól olykor Pápay János udvari főtitkár is tudósítja¹⁾, míg a következő 1705 és 1706. években ilyszerü értesítéseket Aszalay Ferencz udv. tanácsitkár tollából lelünk.²⁾ Ezek főként azért érdekeseek, mert mindig az udvarból kelvén, egyszersmind a fejedelem tartózkodási helyeire nézve is adatokul használhatók.

Különben, az 1705, 1706, 1707, 1708 és 1709-ik évekbeli okmányok oly nagy számmal vannak, hogy bár úgy szól-

¹⁾ Pl. oct. 4-kéről Prencsfalváról, dec. 11 és 19-kéről Galgóc várából, s 1705. jan. 6-káról Léváról. (Er.)

²⁾ 1705. jun. 10. Érsek-Újvárról, jun. 22. az árokszállási táborról, 23. oct. Szilágy-Somlyóról, 20. nov. „ex Castris circa Kővár positis,“ 30. nov. Szatmárról; 1706-ban pedig 28 és 30. mart. úgy 21. apr. Egerből, 27. apr. Kis-Tapolcsányról, 24. jul. az érsek-újvári s sept. 10. az esztergomi táborról ír a városnak Aszalay.

ván, mindnyáját kivontuk, mivel a Rákóczi-kor politikai és hadi történeteire nézve igen sok érdekes részletet szolgáltatnak,— e helyütt mindazáltal csak épen egynéhány különösebb érdeküről emlékezhetünk meg.

Ilyenek pl. Kassa, sz. kir. város fölhívása 1705. jul. 27-kéről a felső-magyarországi kir. városokhoz, hogy mielőtt követeiket a Rákosra sept. 1-jére összehívott ország gyűlésére elküldenék: Eperjest, aug. 9-kén értekezletet tartsanak, melyben gravameneiket közösen megállapítván, együttesen terjesztessék elő. (Er.)

Máriássy Ádám 1705. sept. 28. és 29-kén Káposztalváról ismételve követeli a várostól, levelei és Sváby Imre kapitánya által, hogy mivel a szász-medgyesi capitulált és Szilézia felé kísért németekkel a fegyvert le akarja rakatni: a szomszéd vármegyék és Eperjes városa példájára Lőcse is azonnal küldjön oda a táborra vagy 300 jó fegyveres embert. (Er.)

Gr. Bercsényi Miklós Érsek-Újvárról 1705. oct. 13-kán meghagyja Lőcse városának, hogy a Nagy-Szombatban tractálandó béke-tárgyalásokban résztveendő megbizottak és a külföldi közbenjáró hatalmasságok követei s a segítségemélyzet szükségére mindenféle fűszereket és egyéb konyhára valót küldjön, úgy a mint Labsánszky és Prileczky senatorok specificálni fogják. (Er.)

Gr. Eszterházy Antalnak 1705. elejéről s végéről igen számos, hadügyi tekintetben érdekes eredeti levele van Lőcse városához, leginkább a regularis ezredek szervezése tárgyában.

Bertóthy Ferencz Eperjesről 1705. jan. 20-kán flinták és lándzsák készíttetésére szólítja fel Lőcsét, hol akkor jeles fegyverművesek laktak. Hogy pedig kőműves-ipara is hasonló jóhírű volt Lőcsének: bizonyítja a fejedelemnek az egri táborról 1705. május 22-kén a városhoz szóló rendelete, melyben meghagyja, hogy a fölépitendő ecsedi vár munkájához négy kőművest és négy téglavetőt küldjön oda a város. (Er.)

E célra még Kassa egy kőműves-pallért, öt kőművest, öt téglavetőt, Eperjes szintén onnyit, Késmárk hat kőművest, két téglavetőt, és Bártfa négy kőművest, négy téglavetőt tartozott

ugyan Ecsedre küldeni. (Keczer Sándor levele Lőcséhez, Eperjesről, 1705. jun. 1. (Er.)

De még híresebb vala ez időtájt Lőcsének a *Brewer nyomda* által képviselt sajtó-ipara. A fejedelem, Bertóthy Ferencz által a szécsényi és ónodi törvényezikkelyeket, az ónodi „*Hadi Regulamentum*“ -ot s egyéb katonai szabályzatokat és pátenseket, úgy az „*Igazmondó Mercurius*“ hirlap példányait mind itt nyomatta. Azonkívül ezen években több könyv is került ki a *Brewer-nyomdából*, és a híres „*Lőcsei Kalendarium*“ -ok évről évre.

Nem kis nevezetessége volt még Lőcsének e korban jeles orvosa, a ki egész Felső-Magyarországban leghíresebbnek tartott. 1705 tavaszán Eszterházy Antal, s 1707-ben — fogsága alatt — Forgách is ennek curája alá adá magát, id. gr. Barkóczy Ferencz pedig 1705. nyarán ugyan e czélből nejét küldé Lőcsére, (er. levele a városhoz, Csicsvárol, 1705. jun. 9.) hová betegek és sebesült tiszték messze földről vitették magokat.

Végre megemlítjük még 1705-ből Rákóczinak Egerből május 13-kán kelt levelét, melyben a várost értesíti, hogy „az egész hazában való kereskedésnek modalitását annak rendes folyamatajára akarván reducálni,“ a kir. városokbeli kereskedőket jun. 11-kére, táborába, értekezletre hívta össze; küldjön tehát Lőcse városa is azon kereskedők gyűlésére, elegendő meghatalmazással, két értelmes kereskedő-személyből álló deputatiót. (Er.)

1706. april 21-kéről Egerből *Aszalay Ferencz* udv titkár, és apr. 26-káról *Beszterczebányáról Szirmay Péter* értesítik Lőcse városát, hogy beadott kérvénye folytán a fejedelem resolválá azon 5000 frtnak, melyet 1682-ben a város *Thököly Imre* kassai főkapitányának, *Fajgel Péternek*, ország szükségére kölesünben adott volt, — az ország pénztarából leendő megtérítését. (Er.)

E pénzt 1706. aug. 25-kén vette föl a város az ország kincstarából. (A *Radvánszky János* kinstárnoknak a város részéről adott nyugta mása.)

A lőcsei hadszertárban, az 1706. oct. 14-iki összefirás szerint 19 tábori ágyú (6 füstöl 18 latosig), 5 haubitza, 6 vas-ta-

raczk, 3 seregbontó, 205 szakálas-puska, 41 szakálas-puska-cső, 15 ó muskéta-cső, különféle ágyugolyó vasból 1178, kőgolyó 6 ftoztól 125 ftosig 270, szakálasokba való golyó 1 mázsa, vas kézi-gránát 42, löpor 2 m. 27 font létezett. (Er. inventarium.)

Boronkay István, Zemplén vármegye alispánja, Moszárról, 1706. nov. 5-kén egy jó trombitást kér a vármegye zsoldjára fogadni, s költségére egy pár rézdobot csináltatni: mivel a personalis insurrectiót hirdető parancsolat megjött, — „ahhoz peniglen kívántató az régi bevett muzsikaszó, melly is áll síposbúl, dobosbúl, úgy trombitásokbúl;“ minthogy pedig Zemplén vármegyében kir. városok, honnét effélék kitelhetnének, nincsenek: kénytelen ez ügyben Lőcse városa barát-ságához fordulni. (Er.)

Keczer Sándor 1706. oct. 12-kéről tudatja Lőcse városával, hogy Rabutin, miután ostroma véresen visszaveretett, — a fejedelem megérkezte hírére, tegnap elszállott Kassa alól, s a Hegyallya felé vonul vissza, Károlyi lovassága által üldöztetve. A mi már Kassa bombáztatását illeti: azt a német „tovább egy hetinél keményen lőtette hét álgútbúl, s öt mozsárbúl annál keményebben bombáztatta; 358 bombánál többet bocsátván be a városba: hét embernyi kárnál több nem esett, — de az épületekben feles kárt tött a bomba, kiváltképpen a nagy templomban s a tájon, mivel a Folgasz-(igy; Faul-Gasse)-bástyától lőtette a várost.“ (Er.)

Mivel pedig Rabutin visszaveretését megelőzőleg Lőcse városa is tartott attól, hogy Kassáéhoz hasonló sors ne érje: készült a védelemhez, — de ódon erődítményeibe nagy bizodalmat nem vethetvén, levéltára becsesebb részét ládákra rakatva, jó eleve Szepesvárába küldte a vész elől. Körülbelöl egy hónapig őriztettek ott a löcsei okmányok, mint az alábbi két levél mutatja.

Lőcse várostanácsa 1703. oct. 5-kéről szép magyar levélben megkeresi id. Szent-Iványi Ádámot, Szepesvár azon időbeli parancsnokát: „A minapi Kegyelmed szép ajánlása szerint vagyon reménségünk, hogy Kegyelmed ott Szepesvárában méltóztatik adni szállást a város

documentuminak s privilegiuminak, mellyek már ládában rakva vannak, s Kegyelmed jóakarattól hólnapi napon oda akarnánk küldetünk, — a minthogy el is várjuk Kegyelmed jó válaszát.“ (Minuta.)

Midőn pedig a veszély elmúltával a város az irományokért elküldött: a gondos Szent-Iványi, Szepesvárról, 1706. nov. 4-kéről ezt írja id. Fabricius János löcsei fősenatornak: „Bánom, hogy nemes város szekere hiába fáradozott az várban; de, tudja Kegyelmetek: ilyen archivumok túl a kárkinek köcsöt nem hagyhattam; hanem, ha tetszik tekintetes nemes városnak: hólnap, úgymint 5. 9-bris elköddhet érte.“ (Er.)

Megjegyzendő, hogy ez időben a kassai pénzverde mészerei is Szepesvártt voltak elhelyezve. Hogy azonban Lőcse város okmányai az 1709—10-iki ostrom alatt is odavitettek-e? vagy honn tartattak? arra nézve nem találtam adatot.

Kassa városa, a városokra repartiólt porták arányosbitása és a tűzértség részére általok szolgáltatandó lovak repartitíója tárgyában, a felső-magyarországi kir. városoknak — Bercsényi elméje szerint — 1703. február 24-ikére Lőcsére gyűlést hirdet, s ezt Lőcsével febr. 18-kán tudatja. (Er.)

Végül még egy curiosumot említek föl az 1706-ik évből. Ezen év martius hava 8-kán, Bertóthy Ferencz kassai altábornok elnöklete alatt egy, Chassant dandárnokból, b. Visenaque ezredesből, b. Kessel löcsei parancsnok és ekkor már szintén ezredesből, Bajesy György alezredesből, Arndt és Unrein századosokból, Palásthy hadsegédből és Szarka hadbíróból, tehát csupa regularis ezredekbeli tisztekből álló hadi törvényszék ült össze, Kray Jakab késmárki városbíró részvétele mellett, hogy Mayer Károly arestans fölött ítéljen. Mayer, mint saját és a tanúk vallomásából kiderül, liflandi, rigai születésű volt, s Ágost lengyel király hadai közt szolgált mint hadmérnök-kapitány, s onnét báró Geden Brúnó nevű tisztársával együtt jött Rákóczi fejedelem szolgálatába. Vád ellene az volt, hogy néhai b. Gedent 1705. nov. 5-kén a löcsei temetőn karddal keresztülzúrta, úgy, hogy az rögtön meghalt. Mayer, vallomása szerint, Geden bárón egy sértő leveléért lovag-módra akarván elégtételt venni: párviadalra hitta őt. Úgy mentek ki

a temetőbe, élet-halálra vivni. A tanúk is bizonyítják, hogy Geden a temetőben szintén kivont karddal állta Mayerrel szemben. Mindazáltal, a fejedelem hadai közt a párviadalnak csak egy módja — t. i. a párbajozóknak az ellenséggel versenyt vívása — lévén szabados: a hadi szék Mayert emberölés miatt löpor s golyó általi halálra ítélte. Az elítélt a fejedelemhez folyamodott kegyelemért, — ki úgy látszik, meg is kegyelmezett neki: mert létezik a löcsei levéltárban egy cartabianca, melyben két egyén kezességét vállal a szabad lábra bocsátandó Mayer kapitányért.

Az 1707-iki okmányokból:

Rákóczi 1707. febr. 4-kén Rozsnyóról megbizza Sréter János tüzérségi dandárnokot, hogy azon ágyúkért és löszerekért, melyeket Lőcse városa a haza szükségére különböző alkalmakkor átengedett, a Murányban levő rézből elégitse ki a várost. (Egyk. más.) A város — mint egykorú consignatió mutatja — 1703-ban egy 38 mázsás nagyobb, és egy 28 mázsás kisebb ágyút, 1707 elején pedig, Sréter kértére, „kassai ágyúöntőmester Christian Binstok“ kezéhez, a fejedelem számára öntendő 12 új tábori ágyú anyagául szükséges 362 m. érez fedezéséhez, egy 80 mázsás régi haubitcot és $25\frac{3}{4}$ m. ágyú-érezet adott által sajátjából az országnak, vagyis összesen $171\frac{3}{4}$ mázsát. Melyért Rákóczi aztán a városnak 8 kisebb tarackot = 25 m. érez, és Murányban 24 m. rezet adatott, s a többit készpénzül kárpótoltatá. (Er.)

Gr. Csáky István generális főhadi biztos, a hadak számára 1707 elején Lőcsén esizmákat, deli-esizmákat és fekete süvegeket, (hajdú-főveg) készíttetett. (Er. levele a városhoz, de dato Neosolý, 25. mart. 1707.)

Keezer Sándor kerületi hadi biztos pedig, a harmadéve az cesedi erődítéshez Kassa, Lőcse, Bártfa, Eperjes és Késmárk városok által leküldött kőműveseknek, (neveiket is közli) azon erődítés folytatására újra leküldését sürgeti, ú. m. Kassa 2, Lőcse 4, Bártfa 2, Eperjes 5 és Késmárk 7 kőművest küldjön le most; kik közül ha valamelyik netalán a munkácsi vagy ungvári erődítéseken dolgoznék: azok helyett mások kül-

dendők. — E kőműveseknek az ország részéről rendes fizetés járt. (Er. lev. de dato „ex castris ad Ónod, 26. Maj, 1707.“)

Lőcse városát az ónodi gyűlésen Clesse Miklós, Broekhoff J. G. és Trangusz János követek képviselték, kik ott mindenben a felvidéki más öt szab. kir. város követeivel egyetértve jártak el, és a várost a sajó-körömi táborról az őket illető ügyekről (pl. a reájok eső adó s közterhek mennyiségéről) gyakran értesítik. K e e s k e m é t b y I m r e pedig még május 22-kéről írja Szerencséről, Alauda Bertalan löcsei városbírónak: „Nemes város követjei szerencsésen Ónodban érkeztek, — az holott a vizeknek nagy árja miatt bérekedvén, a vizen (Sajó) által lévő táborhoz nem mérészelték szerencsétlen magokat, még valamennyire a vizek nem apadnak. Én tegnapi napon nagy-nehezen általköltözkedtem az úr (Bertóthy Ferencz) bagázsijával a táborhelyre. Fűlséges Fejedelem innét Szerencséről holnap indul az terminált helyre.“ (Er.)

K e c z e r S á n d o r 1707. sept. 3-káról Terebesről fölhívja a várost, hogy az ott készült katonaruhákból az udv. karabélyos ezer számára 800 bokor hosszúszárú eszmát és 1200 magyar süveget mentül hamarább szállíttasson Terebesre. (Er.) A főhadi-biztosság pedig Léváról oct. 17-kéről kelt levelével 274 pár eszmát és ugyanannyi fekete süveget a tüzérség számára rendel kiadatni. (Er.)

L ó c z y A n d r á s szepesi várparanesnok viszont dobokat készített, papirost vásároltat, és kőműveseket kér a vár javítására küldeni Lőcséről. (Er. lev. 1707. 3. és 8. sept. Szepesvárából.)

Szóval Lőcse kifejlett ipara a kuruczok által közelből és távolból, és minden irányban folyvást igénybe vétetett. Áll ez a már említett nyomdaipart illetőleg is; melyre nézve, minthogy a Rákóczi-féle, Ónodnál törvényerőre emelt híres „H a d i R e g u l a m e n t u m“ nyomtatását érdeklő levelezéseket különös érdekűeknek tartom, ime, közlöm:

Beresényi titkárainak egyike, P o n g r á e z A n d r á s írja Alauda Bertalan löcsei főbírónak, Sáros-Patakról, 1707. sept. 22-kén:

„Minap Kegyelmednek recommendálván ő Felsége ke-

gyelmes rendelésébül typus alá küldett Regulamentumnak dolgát: kívántam ezen alkalmatossággal is jelentenem magamot végette, akarván tudnom: ha vagyon-é már in opere? Azt írtam volt, hogy 70 exemplari-vel béérbetni, — de fölessebb kívántatván az hadaknak, többet készítsenek; mennél több, annál alkalmatossabban esik.“ (2000 példányt nyomattak.¹⁾ „Iterato is admaturáltassa Kegyelmed elkészülését.“ (Er.)

Ugyanaz, Ungvárról, 1707. oct. 13-kán, ugyanannak: „Az mely munkát, typus alá valót, (azaz: Univer-sale Regulamentumot) Kegyelmednek recommendáltam vala: nem kétlem, eddig elkészülhetett, és bár innet való indulásom előtt remittáltatott volna: mert subscribáltatnia általam kelletik. Mivel azért magamnak Méltóságos Fő-Generális (Bercsényi) urammal ő Excellentiájával a felső hadak közzé kelletik indulnom: szükségképpen Lévára, én utánam dirigáltassa Kegyelmed az megírt Regulamentumot; egyébiránt is Mélt. Fő-Generális uram ő Exeja által más egyéb dispositiók fognak tétetődni, azon alkalmatossággal repraesentálván jelentett munkát: miként mehetett typusban? ő Exeja előtt is, és ő Felségének subscriptiója alá²⁾ aláztatson megküldhessem.“ (Er.)

Alauda válasza ugyanerre:

„Kegyelmed Ungvártt 13. hujus írt úri levelét csak 22. ejusdem hozták kezeimhez, az kit minden halasztás nélkül az typographussal közlöttem. Meddig mehetett az nyomtatással? méltóztassék az úr, includált levelébül megérteni. A mint látom, az Regulamentumnak elkészítése csak mához egy hétre meglészen, typographus uram biztatása szerint; elkészülvén, Méltóságos Generális Bertóthy Ferencz uram ő Kegyelmét aláztatosan requirálni fogom: lehessen Léváig promotiója, Kegyelmed rendelése szerint.“ (Fogalmazat, datum nélkül.)

„Anno 1707. die 29. 8-bris, coram Tit. Domino

¹⁾ Bertóthy Ferencz levelei Bercsényihez. Kir. kamarai levéltár Budán.

²⁾ Külön-külön minden példányt a fejedelem írt alá, pecsételtetett meg, és ellenjegyeztetett többnyire Aszalay által. Minden ezred és minden helyőrség kapott egy-egy ily példányt, s azonkívül a tábornokok, dandárnokok, a hadbírák és rabkieserélő biztosok, stb.

Generali Francisco Bertóthy sequentia propositiona sunt puncta:

1. Ratione impressi Regula menti faciat dispositionem Spectabilis ac Generosus Dominus Franciscus Bertóthy, quo ad manus Domini Pongrácz impressiones pervenire possint, (tehát már készen voltak), hinc quidem ad Styavnik, abinde ad Murány, et sic usque Lévam.“ (Egyk. más. A többi pont nem e tárgyra tartozik.)

1708. Kassa város a ezen évben is többször összehívja az öt kir. város köveit, közös tanácskozmányra. (Er.)

A löcsei lakatosok 1708 elején Rákóczi udv. karabélyos ezrede számára készítettek karabélyokat. (A csövek Dancká-ból hozattak.) A regiment nekik e munkájokért 403 frt 90 dénárt utalványozott. (Ordódy György dandárnok és karabélyos ezredes ered. levele, Lőcséről, 1708. febr. 20.)

Ottlyk Sándor karabélyos tiszt, s az udvarmester Ottlyk György fia pedig Tárczáról, 1708. május 10-kén arra kéri Alaudát, hogy neki lantra való hurokat küldjön Lőcséről. („Kérem szeretettel Kegyelmedet: lantra való egy kötés hurokat számomra megvenni ne terheltessék.“ (Er.)

Rákóczi Szerencséről 1708. május 9. és ismételve az egri táborról, 1708. jun. 8. meghagyja Lőcse városának, hogy a Lippa-y-érsek féle kegyes alapítvány kamatait rendesen fizesse meg a rozsnyai plébánosnak. (Er.)

Keczer Sándor (Eperjes, 1708. aug. 19.) a trencsényi ütközetből elhozott sebesültek gyógyíttatására s regulamentalis tartására hívja fel Lőcse városát; — ebbeli költségei be fognak tudatni a város adajában. (Er.)

Ugyan Keczer Sándor írja Eperjesről, 1708. aug. 28. „Kegyelmetek városában lévő typographus (Brewer Sámuel) bizonyos munkát vitt véghez, Felséges Urunk számára valót;“ melytől való fizetését, a mint azt Bertóthy Ferencz uram előtt liquidálni fogja, adassa meg neki a nemes város, — mely is a Kegyelmetek dicalis impositiójában acceptáltatni fog. (Er., Lőcse városához.) Ezen intézkedés alkalmasint a megelőző év végén nyomtatott Regulamentumokra vonatkozik.

1708-ból egyéb különös érdekű darab nincsen.

A trencsényi szerencsétlen ütközet után a császáriak mind előbb nyomulván, 1709. januárban Liptó vármegyét is megszállották, sőt onnét a merész Viard tábornok Lőcse alá csapott. Ott ugyan keményen megágyúzták, s a katonasággal jól meg-
 rakott Szepesből a lovas hadak mindentinnen reá felesedvén, — Babócsay Ferencz elül csakhamar vissza kellett vonulnia. A veszedelem tehát egyelőre el volt háritva, — azonban Viard vakmerő portyázása a felső-magyarországi kerített városokat fölrázta álmukból. A fejedelem Késmárkot, Lőcsét, Bártfát, Szebent, Eperjest, melyek csak kétes biztosságú erődítésekkel bírtak, (Kassa újabban jól megerősített) megkérdezé: akarják-e magukat védelmezni, az ellenségnek történhető ostromlásai ellen, vagy nyílt városokul kívánnak tekintetni? A választ szabad tetszésükre hagyta. És mind az öt város polgársága annyira ragaszkodott Rákóczihoz s a nemzet ügyéhez, hogy egyhangúlag elhatározták: készek magokat véreik, vagyonuk föl-
 áldozásával is a végső lehetőségig védelmezni, kérvén a fejedelmet, helyeztessen falaik közé elegendő őrséget, löszert és jó hadi tisztet, — ők magok is fegyverkezni fognak, erődítéseiket javíttatják, élelmi szereket hordatnak be, helyőrségeiket fizetendik, s a parancsuoknak engedelmesskedni fognak stb.

Rákóczi ehhez képest, kivált a leginkább veszélyezett Lőcsére és Késmárkra, feles, jól fegyverzett gyalogságot helyeztetett be, — s a városok is mindenképen készülének.

Gr. Csáky Mihály tábornok írja 1709. február 20-káról Késmárkról a lőcseieknek: Küldjön ide Kegyelmetek szárazmalom építéséhez értő mesterembereket, mivel Késmárk városának sem szárazmalma nincs, sem ahhoz értő mesterember itt nem találtatik.“ (Er.)

Berecsényi 1709. jan. 15-én Munkácson kelt levelével Lőcse városát a tüzérségnek teendő további szolgálmányok s fizetések alól fölmentvén, e helyett elrendeli, hogy a város ezután a kebelébe helyezett őrséget fizesse adóbeli obtingenséből, és pedig hórúl hóra rendszeren, annál jobb kedvvel őrzik majd a várost, s a kapott pénzt is ott költvén el, ez a városból ki nem vitetik. (Er. v. ö. b. Klobusiczky Ferencz Eperjcsitt 1709. jan. 25. és 28-án kelt er. leveleivel.) B. Andrásy Pál tábornok pedig 1709.

január végén a löcsei bástyák, különösen az azokon létező faállványok és mellvédek gondos megvizsgálását és kijavítását hagyja meg a városnak. (Városi jegyzőkönyv.)

Ez időben b. Andrássy Pál és b. Prinyi Miklós gyalog-czredei s Pongrácz János hajdui képezték Lőcse helyőrségét. (A város fölterjesztése Bercsényihez, 1709. mart. 11. Fogalmazat.)

Kassa városa e készülődések közepette is, 1709. mart. 26-án Eperjestt tartandó értekezletre hívja meg a többi öt sz. kir. várost. (Er.)

S valóban, a veszély még nem vala oly közel. Ugyanis a kuruczok erejüket megfeszítve: tavasz felé s az egész 1709-ki nyár, sőt még sept. hó folytán is, gyakori beütéseket tettek Zólyomba, Liptóba, Árvába, hol több, hol kevesebb szerencsével. Azonban e hadműveletek által az ellenséget a Szepességtől, egész Heister feljöveteleig, távol birták tartani.

Ezalatt a löcsei iparosok szorgalmasan dolgoztak a kurucz hadak, különösen Andrássy Pál hajdu-czerének főlrüházásán s fölszerelésén, és tiszteik számára mindenféle tábori eszközök készítésén. (Keczer S. levele 1709. apr. 16. Eperjesről, Andrássy Pálé, datum nélkül, 1609 frt 7 pénz árú művekről, 1709 elejéről, Babócsay Ferenczé jan. 14-ről, stb.) A löcsei orvosnak és borbélyoknak is akadt elég dolga, a lipantai betörésekkori harczokon sebbe esett s Lőcsére küldözött kurucz vitézek gyógyításával. (Gr. Csáky Mihály tábornok e tárgyban irt levele, „in Castris ad Vavrisó positis, die 7. aug. 1709,“ és Csajági János brigadérosé „Veld-Lager bey der belagerten Schantz Priblin (Pribilina) den 5-ten Aug. 1709.“ Er.)

S míg Liptóban a csatározások folytak: a löcseiek legalább még nyugodtan takaríthatták be ez évi gabonáikat, s éléstáiraikat a hosszú téli ostrom idejére megtölthették. Szükségük is vala erre, mert nemcsak hogy a hadaktól igen ki voltak élve, — de nemsokára be is szorúlnak. Ugyanis a sept. végén Liptóból Ebergényi, Viard s Tollet es. tábornokok egyesült ereje által végkép kiszorított s Késmárk táján tanyázó Andrássy Pált Bercsényi, oct. közepén, alatta levő hadaival, a titkon már császárpárti Lubomirszky Tivadar herczeg által Lengyelországban

torborzott és Makovicza táját fenyegető gyülevész had ellen Sárosba küldé,¹⁾ — minck folytán Szepesben megfogyott a kurucz erő, s inkább csak a négy erődített pont: Késmárk, Lőcse, Szepesvár és a lengyel határszéli Dunavec, másként Nedecz vára biztosítására szorítkozott.

E szepesi hadosztály fölött ekkor b. Andrássy István tábornok parancsnokolt, kit oct. 15-én még Késmárkon találunk: de nov. elején már bevonult Lőcsére, Késmárkon Czelder Orbán alezredesét, Bajesy Györgyöt hagyva, Czeldernek három századával. A többi hét, továbbá Andrássy Pál jobbára szökevény-németekből álló gyalog-ezrede, szintilyen főtisztjük Neumann ezredes alatt, és Pongrácz János némi hajdusága, Lőcse városának helyőrségét képezé: mindössze valami 1500—1600 jó fegyveres gyalog. Főparancsnokul fölöttük és a város fölött maga Andrássy állott, mint vezénylő tábornok; helyettese a hü Czelder Orbán dandárnok vala, Szepes vármegyei vagendrüsseli születésű, s egyike Rákóczi legtügyesebb gyalogsági főtiszteinek. Helyparancsnok báró Kessel ezredes, a régi városi commendáns, végre a tüzérség feje a francia Du Prés Ferencz alezredes. Megfordult ott továbbá Pongrácz János ezredes is.

Bercsényi 1709. nov. 4-én kelt levelével erélyes ellenállásra, hűségese kitartásra buzdítja a lőcseieket, s komolyabb veszedelem esetére hathatós segítséget ígér. (Er.²⁾)

A hü lőcsei polgárok fegyverkeztek is, hogy, ha kell, az őrséget támogatva, védjék szeretett szülővárosukat. Ezen közben nov. közepén a császáriak főerejével Nógrádból fölérkezett Heister, — és Szepesben nemcsak a Liptó felől eleibe jövő Löffelholtz és Viard hadaival, hanem a császár zsoldjába álnokul szegődött lengyel herczeg Lubomirszky Tivadarnak, a XIII. város hűbér-

¹⁾ Andrássy István levele Alauda Bertalan lőcsei főbíróhoz. Késmárk, 1709. oct. 15. (Er.)

²⁾ Nov. 8-án pedig Andrássynak és a helyőrségnek is küldött biztató levelet: „Holnap expediálok expressusomat Andrási István uramhoz és az városokhoz, s eleikben adom példáját Beszprémnek (a hol t. i. Heister a capitulatio után hat főtisztet kivégeztetett); jobb tudva, mint készült hűmisságra menjenek belé, — s biztatom is mindennel.“ (Bercsényi levele Enyiczkeről Károlyihoz, 1709. nov. 7-ről. Thaly: Rákóczi Tár, II. köt. 296—297. l.)

urának 3000 fűnyi csapataival is egyesült. Ekkép lovassal és gyaloggal szaporodva, hirtelenül megszállá Késmárkot, s azt a maroknyi őrség vitézi kitörése után bombákkal felgyújtván, meg is vette. Bajesy, a parancsnok, néhányad magával szerencsésen kercszütlvágta magát Dunaveczi várába, — és így a vérengző természetű Heister ezúttal csak a volt városi főbírón K r a y J a k a b o n, Rákóczi danczkai ügynökén, tölthetné boshuzját, kit ott, szülő városában, hóhérallossal kivégeztetett.

Az égő Késmárk fölszálló füstje és Kray véres halála azonban csak úgy nem rémité el s nem ingatta meg az elszánt löcseieket, valamint Heisternek hozzájuk küldött fenyegető, és Lubomirszkynak édesgető, s a császárnál kegyelemért közbenjárást ígérő levelei sem. (Andrássy István tábornok 1709. nov. 25. tudatja a várossal, hogy Lubomirszky Tivadar herczeg ő neki, Czelder Orbán brigadérosnak és a városnak külön-külön leveleket írt a város feladása iránt; ezekre azért feleletet kellvén küldeni, szükség, hogy a város a maga nevében is válaszoljon. Megtörtént. — V á r o s i j e g y z ő k ö n y v. V. ö. Bercsényi levelét Károlyihoz, 1709. nov. 28. Hrabóczról. Thaly: Rákóczi Tár II. köt. 316. l.)

A löcseiek, úgy a helyőrség, mint a város, a feladásról hallani sem akartak, tagadólag feleltek minden felhívásra, s a falaik alatt mutatkozó portyázókra keményen kilövdözének. Erre megérkezett Heister, Löffelholtz-al és Lubomirszkyval, s az észak és kelet felől magasb hegyek által uralt várost szorosán körülzárolván, elkezdé e magaslatokon ágyútelepeit fölállítani és tábort elsánczolni. Bercsényi egyik (Réthely György féle) huszárezredének őrnagya Tóth Márton, ki éppen eleséget szállított a városba, ott szorúlt lovasaival, — melyeknek azonban az elenségre kiesapdozásokban jó hasznát vették a löcseiek. (Bercsényi Károlyihoz, az i. h. 315. l.)

Czelder és Andrássy a falakra fölosztották a gyalogságot, a fölfegyverzett polgárőrséggel elegyítve, — s a tábornok nov. 19-én fölszólitá a városi hatóságot: adasson ki egy havi zsoldot Andrássy Pál németes hajdú-ezerének, hogy annál jobb kedvvel védjék a várost, mely nekik nem hazájok. (Városi jegyzőkönyv.)

Nov. 20-án viradóra megdördültek Heister ágyútelepei, s

nehány napon át keményen türték, bombázták a löcsei falakat. A vitézül ellenálló városnak nagy része leégett, — a háztetők többi részét magok a polgárok verték le, Czelder biztatásaira. (Városi jegyzőkönyv és Beresényi levelei az i. h. 310. s köv. l.) A bombázás első napján már kémet is fogtak: ezt b. Kessel ezredes és helyparancsnok hallgattatta ki nov. 20-kán. (Városi jegyzőkönyv.)

És míg a város ostromlása folyt: Rákóczi és Beresényi a fontos helyet megmentendők, míg egy részről b. Palocsay György dandárnok alatt Sárosból a radácsi völgyön át egy lovas-osztályt indítottak Szepes felé, — más felől, úgymint Abaújon át, Károlyit és alatta Bagossy Lászlót küldötték a gyalogsággal, oly utasítással, hogy Lőcsét az ostrom alól okvetlenül fölmentsék.

Károlyi 14-én haladt át Jászón, 20-án Metczenzéffen találjuk, 25-én pedig már jól bent Szepesben, Krompachon: útközben ordert küldvén Palocsaynak, hogy ezen utóbb nevezett napon mindnyájan Krompachnál egyesüljenek, Heister tábora ellen Lőcse fölmentésére indulandók. (Beresényi levelei Károlyihoz, i. h. 308. 315. 316. l.)

Ezalatt, nov. 24-én Palocsay egyik merész huszárezredese P a u r F e r e n c z becsapott Lőcse alatt Heister táborára, s ott „nagy lármát csinált.“ Mit látván az ostromlott város bástyatornyairól a vitéz Czelder Orbán: csakhamar támadásra rendelé szepesi fiakból álló saját ezredét, s rögtön, azon riadás alatt kirohant az ellenség ostromsánczaira, melyekben Heisternek 300 németjét vágatta le s két ágyúját elnyerte. (I. h. 312. l.)

Czelder e diadalmas kitörése igen fölvilanyozá a löcseiket, kik közt ettől fogva semmi rémülés nem volt, sőt a legelszántabb hangulat uralgott. (U. ott.) A császáriaknak e kettős csapás okozta zavara alatt Andrassy István módot talált két hajdút levelekkel kijuttatni, kiket Palocsay Beresényihez igazított. (U. ott.)

Palocsay a melléje rendelt De Riviére hadmérnök-ezredessel nov. 25-én, a tervezett általános támadás czéljából, kikémlelé Heister tábora fekvését, — s utjában összeakadt Tóth Martonnal, ki Lőcséről ez nap este kivágta magát, és a helyzetet jól ismervén, a fölmentésnél kalaúzul ajánlkozott. (U. o. 315. 318. l.)

Nagy baj vala azonban, hogy Károlyi ordere Palocsayékat valahol megmellőzven: ők még ekkor sem tudtak semmit a Krompachhoz menetelről, — ellenkezőleg ők várták a gyalogságot magokhoz. (U. o.) Károlyi pedig, hogy a lovas nem érkezett: csupán gyaloggal nem tartván tanácsosnak Heister táborára csapni, e helyett Lubomirszky fővárosa: Igló megrohanásán és fölprédálásán kezdett gondolkodni, hogy Lőcse alól a németet ez által vonja el. De e szándékát Beresényi nem tartá czélra vivőnek, s csak a tábor megütését sürgette, a minek hirtelen való véghezvitelét viszont, a közbejött rendkívüli rút, esős, sáros idő akadályozá, Károlyi szerint. (U. o. 316, 319. l.)

Ezen közben Heister értesülvén, hogy Károlyi közel jár: miután már Lőcsénél eléggé meggyőződött, hogy ott kemény farkasokkal van dolga, — nehogy még nagyobb kudarcz érje, félbehagyá az ostromot, s Löffelholtzot saját és Lubomirszky hadai egy részével nem épen a város alatt, de mégis ott a környéken hagyván vigyázóban, ő maga megindult Palocsay és Károlyi egyesülésének meggátolására. És ilymódon Lőcse egyidőre felszabadult a forma szerinti ostrom alól, — sőt néhány hétre a zárlat is annyira meglazult, hogy a városban levők sűrűbben közlekedhettek a szepesvári és a Sárosban fekvő kurucz hadakkal, és élelmet is szállíthattak be helylyel-közzel.

December első napjaiban a vitéz Czelder Orbán brigáderos, — miután az ostrom éjjeli-nappali fáradalmi által kimerült gyalogságot nyugodalom és jobb táplálék kedvéért a laktanyákból a városban szanaszét, a polgárság házaiba szállásoltatá el (vár. jkv.), személyesen kiindult Lőcséről Rákóczihoz, Munkács tájára, és Beresényihez Zemplénbe, hogy nekik az őrség és polgárság vitézségét és tántoríthatlan ragaszkodását megbeszélje, s egyszermind a városnak a bombázás által szenvedett kárait előadván, — a hely végleges fölmentése iránti intézkedések megtételét kérje.

Míg Czelder odajárt: Andrássy István tábornok, a védelemben magokat legjobban kitüntettetett altiszteket megjutalmazandó: föl hívja a helybeli posztókerekedőket, adnának jövőendő ármegettítés fejében elegendő posztót az érintett altisztek új fel-

ruházására; mire a kereskedők dec. 10-én 162 ríf posztót adnak e célra. (Vár. jkv.)

Harmadnapra, 12-én Laczkó Imre hadnagy érkezik a városba, s praesentálja a tanácsnak Beresényi Körtvélyesnél, 6-án kelt levelét. Ezen, a polgárság hazafias buzgólkodását, kitartó küzdelmét dicsérő és jövőre is buzdító s biztató levél, ünnepélyesen fölolvastatván, — örömmel vétetett, és határozatba ment, hogy azonnal válaszoljon reá a város, köszönve ő Exeja dicsérő elismerését és atyai szép biztatásait s jövőre is igaz hűséget ígérve, de mielőbbi megsegítés végett egyszersmind leírva a város romlását. („Den miserablen Zustandt der Stadt.“) Ugyan e napon Pongrácz János ezredes is bennt volt Lőcsén, a ki által Andrassy, gr. Csáky Mihály tábornoknak s Szepesvár urának bizonyos drága fegyverét (ezüsttokú hegyes-tőr) kívánta kiadatni a tanácstól. (Vár. jkv.)

Dec. 14-én a tanács és a városi közönség gyűlése Andrassy tábornok indítványára lelkesedéssel elhatározza, hogy, ha az ellenség újból megszállaná, és netalán rohammal fenyegetné a várost: minden fegyverfogható férfi, 12 éves fiútól számitva, tartozik készen lenni és parancsszóra a falakon a rendelt helyekre kiállani. (Vár. jkv.)

Dec. 15. Czelder Orbán szerencsésen visszaérkezik a városba; mire Andrassy magához hivatván a főbirót és tanácsosokat, ez örvendetes újságot jelenti nekik, és hogy Beresényitől Czelder a városnak újabb levelet hozott. Mely is általadatván a tanácsnak: a városházán ünnepélyes ülésben felolvastatik. A fejedelmi helytartó és főtábornok eme levele Zemplénben, Hrabócson, dec. 12-én kelt. Brigadéros Urban Czelder uramtúl értetem — írja ebben Beresényi — a nemes város tanúsított jó magaviselését s dicséretes resolútióját. Köszöni és magasztalja példás hűségüket, igaz hazafiságokat, — és buzdítván, hogy eddigi jó resolútiójukban jövőre is maradjanak meg, rövid időn való megsegítéssel, s a fejedelem és az ő különös gondviselésével biztatja őket. (Er.)

E levélhez még a népszerű Czelder lelkesítő szavai járultak: biztatás az újon érkezett és gr. Potoczky Mihály kiowi palatinussal Rákóczi szolgálatába állott lengyel-svéd haddal, mely-

lyet Czelder Munkács és Hrabócz fáján saját szemével látott. (V. ö. Beniczky Gáspár naplóját, Rákóczi Tár I. k. 224. l.)

A löcseiek, polgárság ügy, miként helyőrség, újból felvillanyozva érezték magokat, és az előbbieket a jó remény fejében szívesen szenvedték vallott káraikat s jó szívvvel oszták meg takarogatott élelmi szereiket, italukat a katonasággal.

Czelder általküldé a városnak az országos közigazdasági tanács (Consilium Oeconomicum) Eperjesszt dec. 14-én kelt levelét is: „Méltóságos Fő-Generális és Locumtenens uram ő Exceja (Bercsényi) assignatióját vévén, melyben Generális Andrassy Pál és Brigadérus Urban Czelder uraimék regimentekbéli tisztek számára, mostani löcsei obsidióknak alkalmatossággával jó magok viselésére nézve parancsol 86 rэф selyem- és 120 rэф fajlondis-posztót adattatni, — mely posztónak elküldése bátortalan és alkalmatlan is lévén: kegyelmeteket kérjük, megnevezett tiszteknek azon praespecificált posztót adattassa meg parolánkra, accludálván, ime, odavaló harminczadosra commissiót, hogy exolválja kegyelmeteket; holott pedig ki nem telhetnék az harminczadról: ex cassa, tülink várja kegyelmetek bonificatióját.“ (Er.)

E levél folytán az említett két ezredbeli tisztek is elvették némi jutalmokat.

Másnap, dec. 16-kán Paur ezredes érkezett Szepesvárból huszáraival, most már nem a város alá, hanem be a városba: minden huszár egy-egy zsák lisztet hozva lova farán magával. S minthogy a szerencsésen megtett út után a merész ezredes bizott, hogy még nagyobb mennyiségű élelmet is behoz, csak elegendő alkalmatosság legyen: városi gyűlés tartatott, mely Andrassy tábornok meghagyása szerint intézkedéseket tőn, hogy a Szepesvárba újabb élelmiszerekért visszatérni akaró Paur ezredes mellé friss lovakon mennél feleesebb számú löcsei polgárok csatlakozzanak. Ugyanezen gyűlésen Czelder Orbán dandárnok is megjelent, és az útjában látott s hallottokról jelentést tévén a községnek, Bercsényi nevében élőlőszóval is segítségadással biztatá a várost, — csak ezután is emberkedjenek. Egyszersmind tudatá, hogy mivel Szent-Iványi alezredes és Ott-

lik Sándor őrnagy újabb élelmi szállítmánynyal legközelebb szintén beérkezendnek : szállás rendeltessék számukra. (Vár. jkv.)

Eddig az adatok az 1700. évről, melynek még hátralevő két hete Lőcse körül úgy látszik csendességben, vagy legalább apróbb csatározások közt folyt le. A harc főszíntere másfelé irányult; a fejedelem ugyanis a lengyel-svéd haddal szaporodva, személyesen táborba szálla, s hogy a császáriak nógrádi erődített vonalait áttörhesse, és így a közlekedést Érsek-Újvárral újból helyreállítsa, — minden erejét összeszedte, s e célból Károlyi Sándort is magához rendelé Szepesből, a tőle függő hadak legnagyobb részével. Más részről Heister a bányavárosokba vonult le, s onnan Bécsbe hivatván hadi conferentiákra : a Szepeségen Löffelholtz altábornagyot hagyá maga helyett vezénylő tábornokul, alatta Hartleben vezérőrnaggyal.

Löffelholtz a zordon telet kényelmesebbnek találá a főhadi szállásául választott Késmárkon tölteni ¹⁾, mint a Lőcse körüli rozsz falukban, — a hol Hartlebent hagyá vigyázóul. Azonban az ostromzárlat nem vala oly szoros, hogy azt az élelmi és egyéb szállítmányokkal Lőcsére igyekvő csekélyebb, néhány száz főnyi kurucz lovas portyák is át ne törhették volna. Így például 1710. január 2-kán indult el Eperjesről oda, Ordódy György dandárnok, kinek megtérését Bercsényi 6-kára várta. ²⁾ Még jan. 12-kéről is azt írja Kassáról Bercsényi, hogy Szepesben még in statu quo vannak a dolgok ³⁾, bár úgy látszik, Hartlebennek ekkor már ki volt adva a parancs Löffelholtztól a komolyabb actióra, melyet ugyan megelőzőleg, csellel akartak még egy kísérletet tenni. Eperjesen e két tábornok, némely németes érzelmi bejáró kereskedő emberek útján összeesküvést szított, — de a mely ép ez idő tájt Bertóthy Ferencz ébersége által kinyilatkozván, a compromittált egyének idejében megugrottak. Hartleben pedig e kudarc előtt, Eperjest immár birni véelve, 1710. január 9-kén Eperjesről keltezte levelét, („Datum Eperies, 9. Januarii 1710“) beír Lőcsére a tanácsnak német nyelven, igen nyájasan. (Ered.

¹⁾ 1710. jan. 23-kán s febr. 1-jén Késmárkon kelt eredeti levelei a kir. kamarai levéltárban Budán.

²⁾ Rákóczi Tár II. 323. l.

³⁾ U. o. 324. l.

lev. a lőcsei lelvéltárban.) A hü lőcseieket azonban Hartlebennek sem hizelgése el nem csábitá, sem ravaszúl kigondolt hazugsága — mintha Eperjes már az övé volna — meg nem döbbsenté. Mődjukban volt a Szepesvárról, az öreg Görgey János ottani várparancsnok által bejuttatott levelezésekből a valót csakhamar megtudni.

Ekként a cselszövény egyik helyütt sem használva: ismét az erőszakhoz fogtak; a császár tábora január közepén szorosan Lőcse alá szálla, s a kuruczok által elrontott ostromsánczok és ágyútelepek helyreállításához, a várost uraló keleti hegyeken teljes erővel hozzálátott. Az ostrom és sűrű lövések újra megindultak mindkét részről. A védők most is azon hősies erélyt és serény ellentállást fejtették ki, mint első ízben. Czelder Orbán brigadéros volt a védelem lelke, ki is gyakori sikeres kitöréseket rendezett, vitézül forgolódott, buzdított, lelkesített — katonaságot, polgárságot egyaránt.

S míg a védők a hullongó bombákat, melyek a már ügyis leégett vagy levert tetejű kőboltos házakban nem sok kárt tehettek, egykedvűleg nézték, s jól irányzott lövéseikkel serényen ritkíták az ostromlók sorait: nem is sejték, mily roppant veszély közelgett rájuk. „Löffelholtz tábornok ugyanis módot talált a lőportárnok megvesztegetésére, úgy, hogy ez egy tornyot épen akkor vettetett föl, mikor a németek rohamot próbálva közeledtek,“ — írja Rákóczi, Emlékirataiban. Semmi kétség, — mint a következmény megmutatja, — hogy a fejedelem itt Du Prés alezredest érti, a kit mint tüzérségi parancsnokot, a lőportárak fölötti felügyelet illetett.

E nagyszerű felrobbanás, mely a lőporraktárul használt magas bástyatornyok egyikében történt, s a tornyon kívül kétoldalt a védfalat is jó darabon beledönté a vár árkába, — január 23-kán esti 8 órakor rázta föl a várost s a környéket, iszonyú robajával s rengésével, úgy, hogy még a két órányira fekvő Szepesvár is földindulásnak vélték. Az áruló gonoszúl kiszámítá az időt is, hogy a rövid téli napon esteli 8-kor már teljesen beállott éji homály a zavart még nevelje. De a pokoli számítás megtört a derék védők rettenthetlenségén. Nemhogy zavar keletkezett volna a földrázó jelenet után, de a falakra vegyest állí-

tott katonaság és polgárság s a vész színhelyén parancsnokló Orbán dandárnoknak a támadt részre állított hajdusága, sűrű lövéseivel és kézi fegyverekkel kitünő vitézséggel verte vissza az árkot betöltő falomladványokon s ostromlétrákon felrohanó elleniséget. ¹⁾ Az éj beálltával megkísérlett roham másnap (jan. 24.) öt óra tájban d. u. a császáriak összes erejével megújítottatott, s három-négy óra hosszatt tartott szakadatlanul, miközben, hogy a rémület még nagyobb legyen, egyre hullott a bomba is a városra az ágyútelepekből. A lőcseiek, szerencsére, löporukat nem csupán egy helyütt tartották, és így, bár főraktáruk a felrobbanás által megsemmisült: még annyi löporuk más tartó-helyeken maradt, hogy sűrű ágyú- és puskalövéseikkel, az ostromlók százáinak holttesteivel tölthessék meg széles árkaikat. Czelder egyre osztogattatá a töltényeket a védők között, s szavakkal és példájával biztatta vitézit. Mint általános értesítésekből következtethetni, Andrassy tábornok is dicséretesen viselé ekkor még magát.

Löffelholtz végre látva, hogy semmikép sem boldogúlhat erőszakolt s a késő éjbe húzódott rohamaival: véres fejjel, kemény veszteséggel visszavonúlt táborába, s az ostromot újból szoros zárlattá változtatta.

Igen érdekes a leirt eseményről G ö r g e y J á n o s levele, Szepesvárából, 1710. január 24-kéről, esteli 8 órakor, tehát még az ostrom folyama alatt, Bercsényihez írva :

„Kegyelmes Uram! Mai levelemnek elküldése után veszem észre: micsoda három pattanás volt tegnap 8 órakor estve, — midőn ma 5 órától délután egész ezen 8 óráig szüneti nincsen az iszonyú bombázásnak Lőcsénél; s az mint az apró fegyver szünetlen ropogásárul vehetem fel a dolgot: nincsen formalis ostrom hiával. Azon Excellentiád ne építsen, hogy prest nem lőttek, mert egy titkon csinált minával utat nyithattak ostromnak; nem is magyarázom már másra az tegnap estvéli első pattanást, a k i o l y z ú g á s s a l l e t t: u g y a n m e g r e n d ü l t a v á r (Szepesvár) b e l é, — megvallom, eddig földindulásnak tartottam. Mire válik dolga Lőcsének? áll egyedül felséges Isten szent akaratján; de ha Lőcsét megveszi: éjjel-nappal nem lesz nyugta lo-

¹⁾ Rákóczi Emlékiratai.

tyogó-fütyegő kőfalú Szepesváranak, — régen is fenik fogokat reája . . . Elhigyje Excellentiád, nem azért irom, hogy megijedtem volna: de megirták s megüzenték jóakaróim: miként agyarkodnak ellenünk, kivált azért, hogy innét megyen mind Excellentiádhoz, mind Lőcsére az tudósítás. Lehetetlen, succursussa nem jött volna az ellenségnek Én az ellenség között 24 óra alatt beiktatom (bejuttatom) Lőcsére az leveleket.“ (Ered. lev. a budai kir. kam. levéltárban.)

Lőcse védelmében kétségkívül e január 24-ike volt a legfényesebb nap, melynek eredménye a védőket önérzettel tölthette el. A diadalmasan visszavert rohamok után, a leomlott fal helyén támadt résznek legalább pallizátákkal s ágyúkasokkal való kitöltéséhez, s az omladvánnyal s holttestekkel megtelt árok lehető kitisztításához kellett látni, — az ellenség ágyúlövései között. De ez, bár veszélyes, az ostrom visszaveréséhez képest már csak másodrendű munka volt a hősöknek. Nagyobb baj vala, hogy a felrobbanás folytán lőporuk igen megszűkül, s miután az ostromzár is pár hét óta szoros vala: az eleségben is kezdének lassanként fogyatkozni.

Miután ugyanis Károlyival a kurucz hadak zöme a vidékről eltávozott: tetemesebb erő, mely élelmi szállítványokat az ostromzárlat keresztültörésével birt volna bevinni, — nem állt rendelkezésre. Bercsényi tőle telhetőleg gondoskodott ugyan, a mint a felrobbanást megtudta, hogy a lőporhiány legalább részletenként pótoltságok: inkább remélhetvén kisebb mennyiségeket, félig csellel, félig erővel bejuttathatni. Ehhez képest rendeléseket adott Bertóthy Ferencznek, Andrassy Pálnak, Sréter Jánosnak Eperjesre, hogy a környéken levő lovasság fedezete alatt azonnal indítsanak meg lőszer-, s ha lehet élelmi-szállítványokat, — kik nem is késtek a kísérletekkel, mint, ime, leveleikből látható:

Bertóthy írja Eperjesről 1710. febr. 1-jéről Bercsényinek Homonnára: „A mint tegnapi alázatos levelemben megirtam volt Excellentiádnak: ma indítottam tiz mázsa puskaport, úgy más szükséges requisitumokat Lőcsére.“ (Ered. lev. a kir. kam. lt.)

Amde e szállítvány rendeltetési helyére el nem juthatott. P a u r F e r e n c z ezredes, ki az első megszállás alatt oly vak-

merő vitézséggel járt be, és hordotta bé Lőcsére a szállítmányokat: már ekkor betegen feküdt Eperjesen, Romhányynál kapott súlyos sebeiben; s Nikházy vagy Nagy Jánoséknak, úgy látszik, nem volt elég bátorsága, ereje vagy ügyessége hasonló műveletekre. — Sréter János eperjesi parancsnok ekkép értesíti Beresényit az említett lőszerszállítmány sorsáról, Eperjestt 1710. febr. 5-kén kelt levelében:

„Excellentiád kegyelmes parancsolatja szerint Generális Bertóthy Ferencz urammal azon voltunk, hogy azon Lőcsére deputált munitiót bévihették volna; az mint is, Palocsára küldöttük volt: de sine effectu, mért? onnan Szebenbe visszahozták, — mentegetvén az hadak magokat, hogy rossz kalaúzok volt, s atúl tartottak, hogy ha bémehettek volna is: vissza nem jühetnének. (!) Szebenből penig Generális Andrászi Pál uram ő Nagysága Radács felé parancsolta vinni; onnét immár mikint fog béiktattatni? nem tudom. Első dispositió olyas volt, hogy senkinek hirivel ne légyen, — de immár majd minden ember tudja.“
(Er. u. o.)

Andrassy Pál tábornok, ezen lőszer-, és vele egy liszt-szállítmányt febr. 7-kén újra megindítá, Nikházy György 500 huszárjának fedezete alatt, Lőcsére, — mint Eperjesről febr. 8-kán Beresényinek írja:

„Kegyelmes Uram, tegnap megírtam vala alázatossan Nagyságodnak, hogy a puskaporról és a lisztrel Nikházy uramat expediáltam Lőcse felé; legfeljebb ötszázad magával volt, a kik a lisztet és a puskaport vitték; tegnap 12 órakor délben indúlt meg (Szepesvár felé) innen, úgy, hogy azon étezakakellett bevinni. Úgy hiszem, szerencsésen be is vihette, mivel actu 2 óra vagyon délután: ha valami szerencsétlenség esett volna rajtok, — eddig csak a szaladó katonákban is gyüött volna. Ha várakoztam volna is azon expeditióval: sokkal több lisztet ugyan csak nem vihettek volna, a katonaság keves volta miatt. Szalai Pál uram levelét is most veszem (Szepesvár alól), ő kegyelme is azt írja: még csak a jó vigyázó strázsára sincs elégséges katonája. — Laczkó Imre Nikházy urammal ment el, az másikat nem láttam a ki felől ír Nagyságod, híhető, hogy az előbb bement Lőcsére. Mihent Nikházy uram felől relatióm érkezik: azon-

nal staphetaliter tudósítom Nagyságodat, — a minthogy, ha estvélig nem jön relatióm: okvetetlen Murány felé tért vissza, mivel maga is úgy mondotta, hogy ha másfelé nem volna bátorságos, arra fog visszatérni.“ (Er. lev. u. o.)

Minő relatiót kapott Níkházyról Andrássy? nincs reá adatom; de hogy a szoros és erős ostromzárlaton át a szállítmányt az 500 lovasnak még éjjeli meglepéssel is, a mint tervezve volt, aligha sikerült bevinni: az Lőcse városa febr. 11-ki közgyűlése jegyzőkönyvéből következtethető. (L. alább.)

Különben is, ha számba vesszük, hogy Löffelholtz, kinek csak szorosan Lőcse alatt fekvő hadteste a braunschweigi és Lubomirszky-féle, s egy rész Thürheim-gyalog-, a Steinvill-féle vassas-, s a Lubomirszky-féle dragonyos-ezredekéből, továbbá ugyan Lubomirszkynak és Kozma Péternek (azelőtt Dudás-féle labancz) huszárszázadaiból állott ¹⁾, — e számszerű kimutatás szerint, az ostromsánczokat és táborni megszálló gyalogságán kívül, mintegy 2000 reguláris, többnyire nehéz lovassal rendelkezett, Níkházy 500, illetőleg Níkházy, Szalay és Nagy János 700 huszára ellenében; ha ezt, mondjuk, egyszerűen csak számba vesszük: alig lehet kétségünk az iránt, hogy az Eperjesről megindított löpor- és lisztszállítmány sohasem látta Lőcsét. ²⁾

Ekként, az oly sokáig s oly vitézül küzdött lőcseieknek, házaik leégetve, összelöve, védfaluk szétrobbantva, löporuk fogytán, eleségök szűkön, s a megsegítéshez is egyhamar reménységök, a kurucz haderők távolléte miatt, nem lévén, nem lehetvén, — csoda-e, ha ily körülmények közt a városbéliek, a becsületet megmentett, sőt vitézi hírnevet szerzett kemény ellentállás után, tisztességes capitulatióról kezdenek gondolkodni? A megszállásnak már t i z e n h a r m a d i k h e t e t e l l e t t e k k o r .

Löffelholtz cs. altábornagy ekkori főhadi szállására, a

¹⁾ Noltén János cs. hadbiztos kimutatása szerint. (Lőcsei Itár.)

²⁾ E föltevésünkben csak megerősít az öreg Görgey levele, ki febr. 11-kén Lőcsére leveleket bejuttatni még vállalkozik, de már onnét valamit kihozatni, — teljességgel nem. „Lőcsére leveleket beküldeni megpróbálok: de a flintákat onnat kihozatni módot nem látok.“ Szepesvárról, 1710. febr. 11. Sréter Jánosnak, Eperjesre. (Er. lev. a kir. kam. Itárban.)

szomszéd Illyésfalvára, február 9-kén capitulatio-tervezetet küldött ki a város, miután már a helyőrség is megkezdette az alkut a szabad elvonulás iránt. (Er. fogalmazat a városi ltárban.) Ezt azonban, úgy látszik, a városi németes főbíró, Alanda, csak a vagyonosabb s vagyonukat és városuk kiváltságait féltő honoratiorokból alkotott tanács, nem pedig a Rákóczihoz rendkívül ragaszkodó község, polgárság megkérdezésével tette. Mert a község mindenben csak a népszerű Czelder Orbántól, a fejedelem e tántoríthatlan hivétől és önérzetes katonától várt, s a város meghódolásáról, az utolsó löporszemig és utolsó kenyérig hallani sem akart. S midőn a tanács tervezetéről értesültek: a polgárok összejövetelt tartván, húsz tagból álló küldöttséget indítanak Czelderhez, kérvén őt, vesse magát közbe; s egyszersmind kijelenték, hogy ő nekik, a polgárságnak, van még annyi érlelmi szerük, hogy, ha semmi szállítmány nem érkezik is be: néhány hétig még nemcsak magokat, de a katonaságot is képesek eltartani. Kész szívvel ajánlották is erre magokat, kérvén Czeldert, ne hagyja el őket a helyőrséggel, oltalmazza Lőcsét tovább is, ők Rákóczi hívségében akarnak élni-balni! ¹⁾

A vitéz dandárnokot érzékenyen meghatotta a polgárság e ritka hűsége és példás ragaszkodása, — és pedig annál inkább, minthogy a helyőrség részéről kiküldött alkupontokra Löffelholtztól oly válasz érkezett, melylyel az önérzetes katona a hősi védelem elismerésre méltó ténye után épen nem volt megelégedve. Az őrség ugyanis, a hadi szokás értelmében, a vitézül megvédtet résen át, teljes harczi díszben, kibontott zászlókkal, zengő zeneszóval („mit klingenden Spiel“), teljes lö- és kézi fegyverzettel, néhány tábori ágyúval s összes podgyászával szabad ki-, illetőleg elvonulást kívánt Eperjesre, — a mit Löffelholtznak, ha a vitézséget az ellenfélben is tiszteli, a fennforgó viszonyok közt meg kell vala adni. Azonban ő e kívánatra azt felelte, hogy a tisztek ugyan kivonúlhatnak, de előbb esküdjenek meg, hogy a császár ellen többé nem harcolnak; a legénység azonban vagy álljon a császár szolgálatába, vagy ha ezt tenni nem akarja, tegye le a fegyvert, s előbb a tisztekéhez hasonló esküt tévén, kiki

¹⁾ Városi jkv. V. ö. Rákóczi Emlékirataival.

oszoljon hazájába. Mely válasz a vitézlő renddel közöltetvén: ez arról, katonai önértetében sértve, hallani sem akart, hanem egyhangúlag azt a határozatot hozta, hogy kész inkább az utolsó csepp vérig harcolni, mintsem így, gyalázzal rakja le fegyverét! Egyszersmind kívánták tudni a polgárság határozatát. („Welches die Militz kurz undt nicht eingehen wollte, sondern unter einandern den Schluss gefasst: lieber bis auf den letzten Blut-Tropffen zu währen, als das Gewähr mit Schimpf nieder zu legen. Dahero auch der Bürgerschaft ihre Resolution zu wissen begehrt.“ Városi jkv.)

Ekkép nyilatkozván mind a városiak, mind a katonaság hangulata: Czelder megdicséré a polgárokat állhatatosságukért s azzal bocsátá el a küldöttséget, hogy a dolgot és a helyőrség eltartására nézve tett áldozatkész ajánlatukat azonnal személyesen eléje terjeszti Andrássy István tábornoknak, mint a város és helyőrség főparancsnokának, kit a továbbiakra nézve az intézkedés joga illet.

A dandárnok, a mikor ez történt — február 11-kén a reggeli órákban — mindjárt el is mene Andrássyhoz, — ki azonban ekkor már a császár részére meg volt nyerve, s a város feladását illetőleg, Alaudával és tanácsával titokban egy kézre dolgozott: esakhogy szándékát Czeldertől és a tőle függő katonaság- s polgárságtól féltében, nem meré végrehajtani. ¹⁾ Andrássy eltántoritása pedig így történt: Löffelholtz tábornok neje magyar asszony volt, egykor Absolon Dánielnek, Thököly Imre fejedelem Munkácsvárát és Zrínyi Ilonát elárult cancellárának özvegye. Ez az asszony, ismerős Andrássy István kedvesével, ²⁾ reá vevé e kétes jellemű nőt: bírja rá mindenható befolyásával Andrássyt, hogy Lőcsét kezére játszsza a császárnak; Löffelholtz jutalmúl grátiát szerzend az udvartól neki, és egész családjának, életére s összes javaira, — sőt még kitüntetésekre is tarthat számot, ha e jó alkalmat el nem szalasztja. A hiú és gyöngcelméjű And-

¹⁾ Rákóczi Emlékiratai.

²⁾ Ha jól sejtjük, e boldogtalan nő, a később hóhérpallos alatt elvérzett Garamszeghi Géczy Juliána, Korponay Jánosné vala. Különbén Andrássy Istvánnak volt törvényes neje is: a szelídlelkű báró Serédy Zsófia, — de ezt otthon, Krasznahorka várában hagyta.

rássyra, ¹⁾ ki mindig a mások tanácsán szokott vala járni, -- hatott a ravasz asszony csábítása²⁾; csak a végrebajtás módozataira, mikéntjére nézve habozott még.

A tábornok, Czelder előtt a hűségest és hajthatlant színelé, s dandárnokának előadására rögtön magához idézteté Brockhoffot, a város hites jegyzőjét, néhány tanácsossal egyetemben. Ezek megjelenvén, Andrassy ott a brigadéros jelenlétében csodálkozását nyilvánítá előttök: miként panaszkozhatik a városbíró és tanácsa az élelmiszerek mód nélkül való megfogyatkozásáról, sőt hiányáról, holott, imé, Orbán dandárnok előtt az imént egy hűz polgárból álló küldöttség, a község nevében, őt vigasztalva kijelenté, hogy a lakosság még néhány hétig képes és kész eltartani a helyőrséget, csak ne capituláljunk! Mivel tehát a tanács és a polgárság nyilatkozványai ellentétesek: ezennel mint főparancsnok meghagyja nekik, hogy a bíró és tanács a községgel egyértelmű elhatározást terjeszzen elő. (Városi jkv.)

Erre a városházán még az nap nagy tanács- és községi gyűlés tartatott. A főbíró megjelenvén, részletesen (s úgy látszik, Andrassyval való előleges megállapodások szerint, sőt az újabb hírekre nézve, tőle vett értesülés alapján) fejtegeté a város, és az egész confoederált haza ez idő szerinti csüggesztő helyzetét, — saját és tanácsa viselt dolgait illetőleg pedig számot ada a polgárságnak, hogy t. i. ő és a tanács már a felrobbanás és roham utáni napon, január 25-kén, írásba foglalt határozatot hozott és adott által Andrassy tábornoknak, hogy mivel már az élelemben és löporban napról-napra fenyegetőbb szükség mutatkozik, a városnak a végromlástól való megóvása tekintetéből tanácsolják, mint főparancsnokuknak: ereszkedjék alkudozásba Löffelholz altábornagygyal a capitulatio iránt. S ha — folytatá — ezt tanácsoltuk már január 25-kén: annál inkább tanácsoljuk most, a város megszállásának immár tizenharmadik hetében. A segély ugyanis,

¹⁾ „De még errül (bizonyos hadi terv) nem merek írnom Andrassy uramnak, mert gazetákban menne,“ így jellemzi őt Bercsenyi, Károlyihoz 1709. nov. 6-kán írott levelében. Rákóczi Tár, II. köt. 295. l.

²⁾ L. Rákóczi Emlékiratait.

ha eddig nem jött, ezután már épenséggel nem várható („ferner gar nicht zu erwarten ist“), mert még csak azt sem tudhatni, hol a fejedelem: „nicht wissendt, wo der Fürst anitzo seye? Ihre Excellenz Herr General Bercséni auch von Homonna käme nicht zuruck in der Sároscher Comitatz, wo nur drey Regimenter, als das Niházische, Szalaische und Nagy Janosische, die ongefähr 700 bestehen, undt nicht fähig seyen die Stadt zu secundieren. Die Moskovitische Hülfe sey bis dato nicht erfolgt, undt die jeni-gen fremden Truppen, die zum Fürsten gestossen hätten, darumb weil sie in Polen keine Subsistenz haben konnten, nothwendig allhier umbst Geld Dienst annehmen müssten ¹⁾, — die aber bey derneulichen Action (Romhányál) ziemlich geschwächt worden, ²⁾ undt werden die Kayserliche Macht nicht bestehen können, zumahlst, wann die Siebenbürgischen Kayserlichen Truppen aus-rucken sollten.“

A hosszú hadakozásban (folytatá a bíró, a — mint a fön-
tebbi magasb szabású politikai s hadi combinatiók és legújabb
értesülések mutatják — jól szájába adott capacitatiót) a várme-
gyék nagyobb részint és a bányák elpusztultak: és így a had-
nak sem élelme, sem fizetése nincs honnét kiteljék. Ha tehát a
helyőrség még tíz hétig tarthatná is magát a városban, — ily
körfülmények közt elvégre is csak capitulálnia kellene: csakhogy
akkor már végső inségre jutván, sokkal súlyosb föltételek alatt,
s a várost is utolsó pusztulásra fogná juttatni. Itt van tehát az
idő az átadásra; ne ontasson ártatlan vért a generális, a maga
lelkére! (Városi jkv.)

A főbíró ezen allarmirozó beszéde hatott; a gyűlés elhatá-
rozá, hogy ily értelemben tétessék előterjesztés a tábornoknak.
Andrássy meghallgatván a városnak a jegyző által tett im e je-
lentését: óhajtasát fejezé ki, hogy az Czelder dandárnokkal is
mint a parancsnokságban helyettesével, közöltessék az előljárók
által. Megtörtént; az előljáróság elment Czelderhez s a határo-
zatot tudatta, még hozzátévén, hogy a tanács, a maga részéről

¹⁾ Igen gyanús, hogy mindezt a bíró és tanács már ekkor
oly jól tudta.

²⁾ Tehát már erről is értesülve voltak; holott Bercsényi, ellen-
kezőleg, hála isteni tiszteleteket tartatott Romhányért.

a további védelmet lehetetlennek itéli: mivel a kiürült hadi élel-
tárak mellett, egyedül a polgárság nem fogja táplálhatni a kato-
naságot, immár a város is teljesen ki lévén élve; nincs tehát
már mód, — ámbár idáig, mint maga a brigadéros legjobban
tudja, a helyőrséggel együtt a polgárok is hiven harczoltak. (U. o.)

Ezek után a város Andrásstól megtudakoltatá: nem len-
ne-e czélszerű a város részéről is kiküldeni valakit Löffelholtz-
hoz, hogy a városi érdekek a capitulatióból valahogy ki ne ma-
radjanak? A tábornok biztosítá a tanácsot: lesz gondja a vá-
rosra, nem capitulál ő a nélkül. (U. o.)

Czelder Orbánnak mit volt tennie? Aláveté magát a több-
ség határozatának; s hogy vitéz hadaiszáma a katonai becsü-
lettel megférő, tisztességes capitulatio kieszközlését megkísértse,
— maga ajánlkozott Löffelholtzhoz kimenni a táborba, a mint-
hogy még az nap estve (febr. 11.) ki is lovagolt, és helyette gróf
Trautsohn, a Thürheim-ezred ezredese jöve be zálogul. („Eodem
die gegen Abendt ist selbst der Brigadier Czelder hinaus gerit-
ten, und statt seyner, zum Pfands-Schilling Herr Obrist von
Thürheimischen, Herr Graff von Trautsohn in die Stadt gekom-
men.“ (Városi jkvi fogalmazat.)

Czelder Orbán megkísérlé a becstületes alkut: de miután
személyesen meggyőződött Löffelholtz méltatlan konokságáról,
a melylyel most is csak előbbi föltételeihez ragaszkodott, s az
ostromot kiállott őrségnek a hadi jog alapján követelt kívánatát:
a tört résen át, fegyveresen, teljes katonai díszben vonúlhatni
ki, ismételve makacsul megtagadta, — Czelder saját és a hely-
őrség nevében megszakítottnak jelenté ki az alkut, s még azon
éjtszaka visszalovagolt a városba, s Trautsohnt is kibocsáttatá. ¹⁾

¹⁾ „ . . . der (Trautsohn) aber noch selbige Nacht zurückging,
nachdeme Herr Brigadier nach Haus kam.“ (Az említett jkvi fogalma-
zat.) Ezzel ellentétben egy más eredeti adatból — úgymint magának
Czeldernek késmárki fogságából Sréter Jánoshoz Eperjesre írott levelé-
ből — viszont az vehető ki, hogy Löffelholtz a dandárnokot a városba
többé vissza nem ereszté, hanem hamis ürügy alatt táborában, mint ha-
di foglyot létartóztatta, — hihetően azért, hogy a népszerű fér-
fiú távollétében, a bekövetkezendő catastropha
alkalmával, az így fejét vesztett helyőrséggel s
városi néppel könnyebben elbánhasson.

És ezzel a koczka el volt vetve. Czelder, a katonaság, s a polgárság nagyobb része készült a további, akár legvégső védelemre, — Andrássy pedig, a titkába beavatottakkal: úgymint kedvesével, a löporfelrobbantó Du Prés alezredessel, a főbíróval és meghittebb tanácsbeliekkel, s tán a már szintén előre megnyert Neumann ezredessel, hasonlókép készült, de egészen másra, t. i. a tervezett árulás végrehajtására, — természetesen, Löffelholtz-al az idő és módozatok iránt titokban egyetértve.

Az alkudozás február 12-kére viradó éjjel szakadt meg: a város német kézre juttatását Andrássyék a következő éjtszákára tüzték ki. Ezt megelőzőleg Löffelholtz Illyésfalván, febr. 12-kén kelt ünnepélyes levelében igéri és vallja:

„Demnach der Herr Obristleutnant Du Prés umb die Kayserliche allerhöchste Gnad undt Amnistie mich gebetten:“ ő tehát, Heister főparancsnokló tábornagytól nyert teljhatalmá nál fogva, ezennel biztosítja számára nemesak a legfelsőbb kegyet, hanem alezredesi rangját a császári hadseregben is, — egyúttal kijelentvén, hogy a Lőcsén levő helyőrség összes tagjainak, kinek-kinek saját eddigi rangját hasonlókép megadja a császár hadseregében; melynél fogva reméli, hogy az egész helyőrség által fog állani ő Felsége szolgálatába, és így a császár hívségére visszavezéreltetik. Értesíti tehát erről bizalmasan a városi tanácsot is, azon felhívással: fogadja el a császári amnistiát a város is a maga részéről, és addig is, a míg ő a császári katonasággal Lőcsére bemenne: alkalmazza magát a város Du Prés alezredes rendeleteihez, a ki őket netaláni megtámadtatás vagy háborgatások ellen oltalmazni fogja. Inti továbbá, hogy a lakosok legkisebb ellentállást tenni többé ne merészeljenek, a bástyákra, védfalakra, tornyokra föl ne menjenek, — sőt mindenki otthon, házában vonja meg magát és csendesen maradjon; így senkisé is fog sem személyében, sem javaiban háborgattatni. És ha majd a hűségesköt a polgárság leteendette: meg fog engedtetni, hogy részükről az udvarhoz, követség küldessék, az ezennel megígért amnistia és a város régi kiváltságai megerősítésének, úgy egyebeknek kieszközlése végett. (Eredeti, a városi levéltárban.)

Mint ezen, úgy a katonaság, mint a polgárság elcsábítá-

sára, megtántorítására irányzott levélből látható: az árulás művéhez Du Prés engedte oda eszközül először magát, ő szolgált csalétkül, a hazátlan kalandor, ki urát ezuttal már ki tudja hányadszor változtatta! De, hiszen már a löportorony és védfal fellobbantásával ő nyitott utat az árulásnak; — most csak folytatta művét, midőn az új actiónak is élére állt.

Mindazáltal ezen actió a lehető legnagyobb titokban folyt: nehogy arról Czelder, s a tőle függő katonaság és alsóbb polgárság valamikép értesüljön, s halomba döntse a megkezdett művet. Ennek végrehajtásával épen azért sietni kellett: s ezen okból tüzetett ki e célra mindjárt a legközelebbi éjtszaka. Addig, természetesen, a főntebbi okmány is lehetőleg titokban tartatott, s 12-ikén legfőlebb csak a városi főbíróval, jegyzővel, néhány meghitt tanácsnokkal, s a katonaság közül a német szökevényből kurucz ezredessé lett Neumannal közölte azt Du Prés.

És mi történt tovább? — A városi levéltár okmányai itt elhallgatnak; de irva hagyta Rákóczi fejedelem, fenntartotta a hagyomány, és hirdeti még ma is egy emlék a lőcsei várfalon.

1710. február 13-kára, egy esütörtöki napra viradó hajnalon, az őrjáró tiszt a bástyák felé igyekezhvén, hogy a strázsákat megjárja: kíséretével a város utcáin fegyveres németekre bukkan; — azonnal riadót veret, mire a városban szerteszét szállásoló katonaság, a polgársággal együtt fegyvert ragadva, a házakból mindenfelől előrohan, s a nagy piac felé igyekszik: ezen azonban — már Löffelholtz gyalogsága volt hadi rendben, zászlóaljanként fölállítva. A fölriadtak e meglepő látványra nem kis zavarba jöttek; nem tudták, mihez kapjanak? — A gyülekezők egy része a mellékutczákban igyekezett sorakozni.

Ezenközben előállott Andrassy, Du Prés, Neumann, előálltak Löffelholtz megbízott tisztjei, úgy Alauda, Brockhoff, és a többi megnyert városi atyák, és a feladási föltételeket kezdék mindenfelé hirdetni: a ki a katonaság közül a császár szolgálatába áll, rangját megtartja, a ki pedig szolgálni nem akar, — bátran haza mehet, nem lesz bántása, csak tegye le fegyverét, és esküdjék meg, hogy a császár ellen harcolni többé nem fog. A polgárság maradjon békében: jogai és a város kiváltságai fenn fognak tartatni.

A meglepetés zavarában e föltételeket hallva, s a további ellenállás lehetősége fölött a szorongató körülmények közt kétségbeesve, — mindenki meghódolt. A helyőrségnek nagyobb, kivált a leginkább németekből álló Andrassy Pál-Neumann-féle ezred túlnyomó részét, kit csábitással, kit ijesztéssel a császár szolgálatába esküdtették. A Czelder és Pongrácz hajdúitól pedig, kik szepesi fiak voltak, a fegyvert és katonaruhát elszedvén, hazabocsátották. Csak Czelder Orbán nem hajolt meg, — ki is hadsegédével együtt, a capitulatio ellenére elfogatván, a késmárki várba hurczoltatott.

Bercesényi Des Alleurs francia tábornokkal találkozó, ép ez idő tájban Ungvárra rándult volt át Kassáról, — hová midőn febr. 17-ikén visszaérkezett: ott lepte meg a váratlan hír, melyet Károlyi Sándorhoz másnap, 18-kán intézett levelében ekkép ír le:

„Tegnap érkeztem ide vissza, de valóban rosz hirekre; mert Andrassy István eddig való dicsiretit hitetlenséggel végzette: ez elmúlt csütörtökön (febr. 13) Lőcse várossát kézhez adta Leffelholezknak, maga is hitetlenül elpártolt, az praesidiumnak is nagyobb részét odaesküdtették az tisztekkel együtt: egyedül Czeller Urban brigadéros uramat árestom alatt vitték Késmárkra. Az közhajdúságból penig a kinek kedve nem volt az császár hűségéhez: fegyverét s mundirját elszedvén, s megesküdtetvén, hazabocsátja.“ (Rákóczi Tár, II. k. 327. l.)

Rákóczi pedig így írja le az eseményt Emlékirataiban:

„Lőcsén erős helyőrségem volt. E város régi, torayos véd-falakkal vala körülvéve; az ellenség nem volt oly helyzetben, hogy faltörő-ágyúkat vihessen alája. Andrassy István tábornok önként ajánkozott megvédésére, Czelder Orbán ezredessel, a ki e környékbeli születésű vala, s egyike legügyesebb tiszteimnek. Leffelholtz tábornok, ki Szepesvármegyét megszállotta volt, módot talált a löportárnok (Du Prés) megvesztegetésére: úgy, hogy ez egy tornyot épen akkor vettetett föl, mikor a németek rohamot próbálva közeledtek, — de rohamuk kitünő vi-tézséggel visszaveretett. Mindazáltal Leffelholtz e kudarcz után sem vonult el Lőcse alól. Neje magyar asszony volt, hajdan Absolonnak, Thököly cancellárának hitvese. E nőnek sikerült

eselszövényeivel megnyerni Andrassy tábornok kedvesét, hogy beszélje rá a tábornokot: alkudnék meg titokban Leffelholtz-al. És e nő, hizelgéseivel által valóban czélt is ért. De Andrassy nyíltan nem meré végrehajtani czélszándékát: mivel fél vala Orbán czaredestől és a polgárságtól, a mely nagyon ragaszkodott hozzám. Módot talált azonban az ellenséget titkosan bejuttatni, azon föltétel alatt mégis, hogy a helyőrségből azok, kik a császár szolgálatába állani nem akarnak: szabadon kivonulhassanak, és hogy a császár sértetlenül meghagyja a város kiváltságait. Sohasem tudtam meg igazán: miképen történt a németek bejuttatása? Annyi tény, hogy a helyőrség és polgárság meg volt lepetve, midőn a városban bent látta őket. Fegyverhez akartak nyúlni, — de a föntírt föltételek kihirdetettvén, mindenki megadá magát.“

Mi módon történt légyen pedig a németeknek bejutása? a mit, ime, a vezérlő-fejedelem soha meg nem tudhatott, — a rejtélyes esetnek Lőcsén bűvárkodásom alkalmával sikerült nyomába jutnom, most, másfél század múlva. Egy homályos néphagyomány, és a város falában ma is meglévő emlék tanított meg reá. Hallottam ugyanis Lőcsén beszélgetni, hogy a polgárság közt egy apákról fiúkra szállott ó rege él, a fehér asszonyról, ki egykor a törököket, hosszú ostrom után, éjnek idején valami titkos ajtón bébocsátván, a várost az ellen kezére juttatá, — s hogy ennek a fehér asszonynak még a képe is megvolna valahol.

Nagy érdeklődéssel hallgattam ezt a hagyományt: mert mindjárt az Andrassy-historiát juttatá eszembe. Azt én ugyan jól tudtam, hogy a török Lőcsét sohasem ostromolta: de hát a néphagyomány, régi visszaemlékezések homályos tudatában, az ellenségből — törököt csinált.

Elég az, hogy ezt a reget hallván, élénken tudakozódni kezdtem a fehér asszony képe után: mutassák meg nekem, hol van? vezessenek el oda. Egyik a másikra utalt, míg végre akadt a ki tudta, és el is vezetett a kelet felé kivívó kaputól balra, a most is teljes magasságában fennálló régi körfal melletti szűk sikátorba, s ott mutatott a védfalban egy berozsdásodott reteszű, elzárt ajtót, („das kleine Thörl“) melynek túlsó fe-

lére festve látható — úgymond — a fehérasszony képe, mert ezen az ajtón bocsátá be éj idején az ellenséget.

Kimentünk a város keleti kapuján, a külvárosba. A díszes Probstner-kerttel és házzal szemben, melyhez a város ma kertül használt széles árkanak azon része is tartozik, nyílik az említett régi ajtó, ez idő szerint a fák lombjaitól egészen elfödve. Elkértük a kertecske kulcsát, s leereszkedtünk a mély árokba, majd fölmentünk a kert keskenyebb, felső részébe, mely a bástya alsó fal-gátján, az úgynevezett fausse braie-n áll. Itt, aombok mögé rejtözve: előttem állott a titkos ajtó. És valóban, nem kevésbé voltam meglepetve: midőn az ajtóra festve, életnagyságban, éjjeli fehér pongyolában — csak lengén vetve szép vállai körül egy keskeny vörös kendőt, — előttem állott, — Andrassy tábornok kedvese. Tekintete biztatóan int le a sáncz felé, s míg egyik fehér kezével is hívólag oda integet, addig másik kezében kulcsot tart az ajtó závarjára: ekkép mutatva s nyitva útat Löffelholz katonának.¹⁾

Imé, ez a lőcsei fehérasszony története, és megfejtése ama rejtélyes eseménynek, mely Rákóczi előtt örökre megfejtetlen maradt. E „kis kaput“, ugyanis, mint a városi levéltár adataiból látható, régenten is ritkán használták: az akkori erődítési rendszabályok szerint arra szolgálván, hogy, ha az ellenség a falakhoz puskalövésnyire közeledik, ezen át menjen ki a védő katonaság az alsó falgátra, hogy az ellent innét is lőhesse, míg fönt, a körfal tetejéről, feje fölött foly a rendes tüzeles. Világos tehát, hogy e kapucska az 1709—1710-iki megszállás idejében is, rendes körülmények közt zárva volt, és így őrt sem tartottak mellette, s annál inkább, minthogy az ajtó csak a fausse-braie-re vezet, a melyre az árokból nem lehetett fölmeni, csak létrák segítségével. A biztosság tehát teljesen elégségesnek

¹⁾ A hótól, esőtől már kissé megkopott festményt a nem rég elhalt öreg Probstner restauráltatta volt, hogy mégis fennmaradjon, — ki is evvel, s még inkább az, a ki e régi képet eredetileg az ajtóra festet: a hazai történelemnek mindenestire jó szolgálatot tett. E kép nélkül tán már a hagyomány is elhalt volna.

látszott az elzárás által. A kulcsok pedig minden megszállott várban maga a főparancsnok felügyelete alatt állván: a löcsei „kis kapu“ kulcsa fölött is Andrásy István tábornok rendelkezett.

Több magyarázat fölösleges. Löffelholtz táborában bőven volt ostromlétra, — s így az ember-szélességű kis kapun is, a hosszú téli éjtszakán át, akármennyi német betakarodhatott.

Ekkép esett el, három hónapi védelem után, a kurucz ügyre nézve oly kiváló fontosságú Lőcse birtokától Rákóczi Ferencz, miután e várost, és vele a Szepességet, több mint hat évig bírta volna.

Andrássy István vállalt-e a császáriaknál katonai rangot? úgy látszik, nem, legalább adatunk nincs reá; hanem a császári kegyelmet nemcsak hogy elfogadta, sőt testvéreire: Pálra és Györgyre is reá akará erőszakolni. De Pál egész a szatmári békéig kurucz tábornok maradt, és György, midőn István bátyja Viard hadaival Krasznahorka alá ment, és a grationalis-levelet mutogatva, csábította öcsését családi várak általadására, — György, mondjuk, haragosan izent ki az áruló testvérre: eltakarodjék mindjárt a vár alól, mert Isten őt úgy segítse, reá ágyúztat! Innen Szepesvár alá ment István úr, hasonló biztatással: de ott ismét Görgey János fenyegette ágyúi torkával. Murány várába is hasztalan irt csábító és intő levelet: az öreg Fáy István kapitány ott, mint sziklavára, rendíthetlenül állott. Ekkép sehohsem boldogúlva, visszatért Lőcsére, hol Löffelholtz oltalma alatt bátran kéjelegetett a „fehér asszony“ karjai között.

És míg ő ott kéjeleget: a hü Czelder Orbán folyvást a késmárki tömlőczben raboskodott, állhatatosságáért. Rákóczi több ízben igyekezett őt császári rabtiszteken kicserélni: de József császár tábornokai mindig találtak valami ürügyet őt tovább is tartóztatni. Elvégre Czelder börtöne ajtaját csak a szatmári béke nyitotta meg. És Lőcse hős védője ekkor haza vonúlt Vagendrüsselre; de a nyugtalan vérű kurucz dandárnok; a változott időkbé sehogysem tudta beleélni magát; merész terveket forralt elméjében, s midőn ezeket meghitt barátjával: Pongrácz János egykor színtén kurucz ezredessel valósitani törekedett

volna, — a rozsnyai jezsuiták valahogy szelet fogván a dolog-ról, elárulták őket. Ennek folytán Czelder 1714-ben Kassára hurczoltatott rabúl, s Rákóczihoz való törhetlen hűségéért halált szenvedett.¹⁾

Mi történt báró Kessel, volt löcsei városparancsnok és ezredessel? adataink nem említik; hihetően, esküt tévén, hogy a császár ellen többé nem szolgál, magánéletbe vonúlt. Az árulásban részes Neumann ellenben csakugyan megkapta a császáriaknál is ezredesi rangját, és az Andrássy Pál labanczczá lett németes hajduiból alakított ezrednek lőn itt is parancsnoka. Du Prés-vel is mint es. alezredessel, s később hertneki commendánssal találkozunk.— Azonban a löcsei áruláskor császári szolgálathoz kényszerített gyalogságnak a németek nem sok hasznát vehették: mert a mint csak módját ejthették, áruló tiszteiket megölve, csoportosan szöktek vissza a kuruczokhoz, — és ezt még azon február hóban megkezdték. Sréter János eperjesi parancsnok 1710. febr. 27-kéről írja Bercsényinek: „Csütörtök-nél (Donnersmarkt, Szepesben) istrázsára küldettétvén löcsei hajdúsággal egy lajtnant: az hajdúk által öszvelövödöztetvén, étezakának idein harmincz hajdú elszökött, s azt mondják, hogyha csak kuruczot látnának Szepességen, — nem sok maradna közülök az német mellett.“²⁾

Löffelholz tábornoknak pedig, a mint Lőcsét kezéhez vette, első dolgai ezek voltak: a városnak már az ostrom előtt künn a kuruczok közt lévő, vagy azóta hozzájuk menekült lakosai ellen szigorú nyomozást rendelvén, ingó s ingatlan javaikat elkoboztatta³⁾, és a kiknek közülök felesége, gyermeke a városban volt, — ezeket a lovagias altábornagy a gonosztévők közzé, a közönséges városi tömlőczbe vettette, a honnét csak erős kezesség, és óvadék-pénz letétele mellett szabadúlhattak ki, úgy, hogyha ezenföljül még férjükhez is, ezeket Rákóczi hűségét elhagyni, s a császár hívségére hazatérni ösztönző le-

¹⁾ Szepesvármegye levéltára Lőcsén. (Megyei jkvek 1714 s 1715-ből.)

²⁾ Er. lev. a kir. kam. levéltárban.

³⁾ L. e Noldten által összeírt és lefoglalt javak lajstromát 1710. mart. 10-kéről a városi ltárban.

veleket intéztek. Példa reá a Lőcse egyik legelőkelőbb nemes családjából való Englmajer Jakab, Rákóczi fegyverszállító biztosa nejének esete, ki Lőcsén 1710. mart. 9-kén Löffelholtz parancsára férjéhez irt ily tartalmú levele szerint, az altábornagy kegyelméből, Gross János és Hirsche János lőcsei polgárok írásbeli kezessége mellett, mart. 8-kán szabadult ki „aus dem gemeinen Stadt Arrest.“ (Er. a kir. kamarai levéltárban, a gr. Bercsényi-levéltár romjai között, mint a kihez a levelet Englmajer, hűsége jeléül eredetiben beküldötte.)

De Löffelholtz és a k. k. Kriegs-Commissariat az egyes polgárok üldözésével nem elégedett meg: a rebellis érzelmű községnek, mint ilyennek is érzeenie kellett kezök súlyát. Csakhamar a megvétel után 8000. frt, akkoriban aránylag igen nagy összeget képviselő hadi sarczot vetettek a szegény leégett, összelőtt, kiéheztetett városra.¹⁾ Ez összegben, Noldten János cs. fő hadi biztos jegyzéke szerint, következőleg osztakoztak: Löffelholtz kifogott magának belőle 1413 frtot; a hg Braunschweig-Bremer gyalog-ezrednek 1087 frt; Lubomírszky gyalog-ezredének 1000 frt; az Andrásy Pál-Neumann-féle labanczezá lett hajdúknak („Das übernommene Neumannische Heyducken-Regiment“) 1000 frt; a Steinwill-féle vasas-ezrednek 2000 frt; Lubomírszky dragonyos-ezredének 1100 frt; a Lubomírszky-huszároknak 200 frt; végre az azelőtt Dudás-, most Kozma Péter-féle szabad-lovas-csapatnak („Frey-Compagnie-Houssaren“) 200 frt, = 8000.²⁾

Így kezdődvén az új korszak, s hozzá vévén, hogy régi kiváltságainak megerősítése is mennyi tömérdek költségébe került a városnak, Bécsben, a ministerek körül: csoda-e, ha az egykor oly gazdag és virágzó Lőcsének az 1710-ik év befeljeztével már 51,100. magy. frtra menő adóssága volt, és birtokei: Lengvárd, Vidernik és Jamnik nevű faluk zálogba vetve, hitelezők által birattak!³⁾

¹⁾ Noldten nyugtája 1710. mart. 20-káról, ez összeg befizetéséről, a városi ltárban. (Eredeti.)

²⁾ U. o.

³⁾ „Specificatio debitorum passivorum Regiae Liberaeque Civitatis Leuchoviensis.“ R a u, cs. fő hadi biztoshoz 1711 elején könyör-

Ez anyagi calamitásokhoz, hogy a szegény város nyomora még teljesebb legyen, — járult az iszonyú ragály: a keleti pestis, az u. n. guga-halál, hallatlan pusztítása, melynek nagyságáról fogalmat adhatnak a következő számok: a pestis Lőcsén 1710. július 7-kén kezdődött, s tartott 1711. február 2-káig; az összes lakosság, az 1706-iki összeírás szerint negyedszáz ezer volt: meghalt ebből a mondott idő alatt, a külvárosiakon és helyőrségekben kívül, 2060, — tehát több mint fele az egész lakosságnak.¹⁾

És így Lőcse, mely a hosszú ostrom alatt, a németek ágyúitól romba dőlt, s a megvétel után ugyanazok hadi sarcaival pénzértékéből kifosztatott, — végre még el is néptelenített a dögvész által. A hanyatlásnak indult város szatmári béke utáni siralmas helyzetét legjobban mutatják ama két rendbeli, 1711, és 1717-ben kelt, utczáról utczára járva, házanként fölvevett összeírások, melyeknek elseje szerint 1711. octoberben egyedül a belvárosban még 157 ház állott leégve s pusztán, a külváros- és majorokban pedig alig lehetett ép épületet látni; a város légbe röppent löpor-tornya és az ezen felrobbanásakor két helyütt az árokba omlott védfal sem vala még, a város költségtelessége miatt, fölépitve. Az 1717-iki, második összeírás szerint is még 60 romba dőlt és 69 lakatlan ház, s 265 özvegy és árva találtatott Lőcsén, holott az utóbbiak száma 1700-ban csak 111. vala.

Ezen szomorú rom-statisticát oly czélból készíttette, és a kuruczvilág után újra visszakerült egykori cs. parancsnoka Krumbach ezredes („Cristoph Adolph v. Krumbach, Obrister und Commendant in Zips und Leutschau m. p.“ 1711. oct. 8.) által hitelesíttette a város, hogy vele siralmas állapotát igazolva, — az udvarnál és az orsz. kormány- s kamaraszékeknél adóleengedésért esedezzék.²⁾

gő levél kíséretében, hogy a város ne gyötörtessék oly mód nélkül, benyújtva. (Kamarai ltár.)

¹⁾ A pestisben elholtak névszerinti jegyzéke, a városi ltárban. (Eredeti.)

²⁾ Egyk. másolata a városi ltárban, továbbá Szent-Antalon, gr. Koháry István országbíró irományai között, mint a kit szomorú ügye pártfoglalására szintén fölkért a város.

Ekkép hanyatlott alá Lőcse városa, a kuruezvilág után; különben hanyatló állapotban volt azon időszakban úgyszólván az egész ország, és pedig az anyagi tespedésnél nagyobb baj vala az, hogy a nemzeti szellem sülyedett! Ekkor halt ki, kivált a királyi kulcos városokból a magyar szó, a magyar élet; s a Rákóczi fejedelem alatt a nemzet ügyéért oly hűséggel, oly áldozatkészséggel küzdött polgárok fiai, unokái, a magyart önnön hazájában — vagy legalább annak városai-ban — mint idegent és ellenséget tekinték.

De fejezzük be; — nem korképet akartam adni: csak egy levéltárt ismertetni s egy ostromot leírni.¹⁾

THALY KÁLMÁN.

4. *Deák Farkas jelentése az erdélyi fejedelmek leveleiről, a gróf Csákyak kassai ágának levéltárában.*

Mint idei kirándulásunk Lőcse városi bizottságának egyik tagja, a gróf Csákyak kassai ágának levéltárából a t. Mercz Pál úr kezei közt levő irományok közül mintegy ezer darabot néztem át; 218 darabból rövid kivonatokat jegyeztem össze s 28 darabot lemásoltam.

Mind az általam, mind a t. barátom, Pauler Gyula, Hanthó Lajos és Kandra Kabos urak által átvizsgált irományok legnagyobb részben missilis levelek, s a grófi levéltárban közel egy századig „haszontalan magánlevelek“ czíme alatt lappangtak. Egy levéltárnok ugyanis, ki a múlt század vége

¹⁾ Mint igen becses művelődéstörténeti adalékot, megemlítjük még végül, hogy Lőcse városának már 1698-ban nyomtatott rendőri szabályzata („Policey-Ordnung bey der Königlichen Freyen Stadt Leutschau“) volt, mely 1714-ben bővítve adatott ki a tanács által. („Vermehrte, confirmirte, und theils verneuerte, theils geänderte Policey-Ordnung bey dieser Kön. Freyen Stadt Leutschau.“) S ezt 1725-ben egy toldalék követte. („Besatz und Ordnung bey dieser“ stb.) Mindezek hű képét adják a városi polgárság akkori köz- és magánéletének, szokásainak. Mindhárom érdekes nyomtatványból egy-egy példánnyal ajándékoztattam meg a városi t. levéltárnok úr szivességéből.

felé a levéltárt rendbe szedte, mint collegái közül vajmi sokan! csak az ősiségi összeköttetésekre vonatkozó, és csak a birtokviszonyokat rendező okmányokat tartotta hasznosaknak, s minden politikai tárgyú vagy társaséleti levelezést a haszontalanok közé sorolt. T. Mercz Pál úr azonban, mint később a gróf Csákyak jogigazgatója, classicus történelmi érzékétől vezetve, e haszontalannak nevezett porlepte missiliseket átkutatva, nagy gonddal kitisztogatta, az összegyűrt és hajtogatott íveket kiegyengette, sőt társulatunk ez idei szeptesi kirándulása alkalmából Lőcsére szállítván, a mennyire az idő rövidsége engedte, nagyrésztben név- és idő szerint való rendbe is szedte.

Az én figyelmemet azonnal magára vonta néhány csomag, melyek mindenike egy-egy erdélyi fejedelem nevével volt megjelölve. A levelek számát — többen több csomaggal foglalkozván — biztosan meg nem határozhatom, de korszerint a 16-ik század végétől a 17-ik századon át mintegy 120 évet foglalnak magukba, s legtöbbször magyar nyelven vannak írva.

Az általam átvizsgáltak közt van: Báthori Zsigmondnak 2, Báthori Andrásnak 1, Báthori Gábornak 3, Bocskai Istvánnak 1, Bethlen Gábornak 7, Brandenburgi Katalinnak 4, Ferdinánd királynak 1, I. Rákóczi Györgynek 7, II. Rákóczi Györgynek 13, Barceai Ákosnak 18, Kemény Jánosnak 36, Lónyai Annának 10, I. Apaffi Mihálynak 13, Báthori Zsófiának 3, I. Rákóczi Ferencnek 3 levele.

Ezeken kívül mint levelezők előfordulnak több rendbeli vajdák (moldvai, havasalföldi), török vezérek, pasák és bégek; három gr. Csáky István, a nagyapa, a fiú és az unoka, Csáky László, Csáky Mátyás, Csáky Gergely, Csáky Ferenc, Berzeviczi János, Budai Zsigmond, Haller Gábor, Zólyomi Miklós, Wesselényi Ferenc, gróf Rhédey László, b. Radolt Kelemen, Kornizs Ferenc, Panajott, Zákány András, a lengyel cancellár, Darasovszky János, Petényi István, Prépostvári Zsigmond, Bálint, stb.

A) A Báthoriak levelei közül érdekesebbek:

1) Báthori Zsigmondnak sajátkezűleg aláírt, Jósika István cancellár és Bernard János által ellenjegyzett, Csáky Gergely és Mátyáshoz intézett, 1597 január 11-én Gyula-Fehérvártt kelt hivatalos levele, melyben nevezett uraknak értésére adja, hogy

míg „országunknak bizonios és keváltképpen való feofeo dolgayer-
értt is, mellyek hazánknek és az keresztyénsighnek keozeonsé-
ges yavátt és megmaradását illetik, az Romay Chiasártt eo Fel-
ségett is személyeonek szerint megh is kellettik keresneonek“ stb.
addig maga helyett locumtenensét (Bochÿkaÿ) Boesokay Istvánt
nevezte ki, neki tehát mindenben engedelmeskedjenek.

A levél ivrétben, jól conservált fehér papírra írva, könnyen
olvasható; fejedelmi piros ostya pecsét; a papírban paizs alakú
vizjegy.

2. Báthori András bibornoknak és fejedelemnek sajátkezü-
leg aláírt, s Jakab János nevű íródeák (?) által is alájegyzett,
1599 jul. 24-én Gyula-Fehérvártt kelt magánlevele, néhai Prépost-
vári Bálint hátrahagyott özvegyéhez Keresztszegi Csáki Annához
intézve, melyben megköszöni a kapott genealogiát s kéri, hogy az
eectedi Bathónak genealogiáját is a leleszi káptalanban keres-
tesse meg és küldje el. Ez utóbbi körülményre nézve írja a feje-
delem: „mi ugy értjük, hogy régi Zaniszló és Péter egyek vol-
tanak; mi Zaniszlófiak vagyunk, ők pedig is Péterfiágról valók.“
stb. „Panaszolkodik kegyelmed a Zilasiak felől is, hogy sok ha-
talmaskodást cselekednek kegyelmeden. Azirt im irtunk püspök
uramnak felöle, hogy elfogja kegyelmedről őket.“

A levél ivrétben, jól conservált fehér papírra van írva; szét-
hányt vonásai miatt nehezen olvasható; vizjegye kétfejű sas.

3. Báthori Zsigmondnak I. Csáky Istvánhoz intézett, s Dé-
ván 1602 jul. 3-án kelt levele, melyben kéri, hogy siessen s
mentse meg őt, mert ő nem oka semminek. A sajátkezüleg irt
utóirat így szól: Uram, nem jó itt énnekem az megbodult beste
kurva fiak közt, jöjön hamar kigyelmed, mehessek oda Basta
uramhoz, de ugy jöjön, hogy annyin legyen, hogy bátorságos
legyen. Sigismundus Princeps.“

Ívrét, elég olvasható, a czimzett és pecsétés oldal le van
szakadva; vj: valami érem-alak.

Még Báthori Gábornak van egy pár levele, melyek közül
egyik 1610-ben dec. 11-én kelt s Prépostvári Zsigmondot, Kraszna
vármegye főispánját ugyanazon év és hó 17-kére Szebenbe ge-
neralis gyűlésre hívja.

B) A Bethlen-féle levelek közül érdekesebbek :

1. Az erdélyi tanácsurak és rendek kiadványa, mely szerint kijelentik, hogy Huszár Istvánt Lippa vára átadására kiküldötték és felhatalmazták. Kelt Váradon, 1614 nov. 22-én; tizenhárom ostya pecséttel, melyeken a Bethlen, Haller, Csáki, Béli, Kornis stb. címerek felismerhetők.

2. Bethlen Gábor fejedelem levele Egeres városa (Oppidi Egeres) biráihoz és esküdt polgáraihoz, melyben meghagyja és parancsolja, („a taxás helyeknek is“) hogy az országgyűlés végzése szerint a szokott 20 frt tartozásukat a jövő martius 1-re befizessék. Kelt Fogarasban, 1614-ben martius 31-én.

Ívrét, könnyen olvasható, fejd. vörös ostya-pecsét; vjegy: koronázott kétfejű sas. Ellenjegyezve Beülöni Gáspár által.

3. Bethlen Gábor fejd. nyugtát állit ki egy csomó arany és ezüst ékszerről, ruháról, lószerszámról, a miket Bánffy Dénesné Báthori Anna bátorság okáért Prépostvári Zsigmondhoz helyezett volt, s ugyanezen Báthori Anna akaratja szerint Wesselényi Pál és Kassai István nagyságos hivei által kézhez vett. Kelt Tasnádon, 1619 febr. 25-én.

4. Bethlen Gábor fejedelemnek Prépostvári Zsigmond Kraszna vármegyei főispánhoz intézett négy levele ; az első Gyula-Fehérvártt 1614 okt. 6-án kelt s ebben a fejedelem, ki trónján még nem eléggé szilárdan érezte magát, a nagy tekintélyű, gazdag főúrnak szépen s gyöngéd hangon így ír: „a roszt hirdozónak hitelt ne adjon kegyelmed, s bizvást jöjön be hozzánk, mert mindig kedvesen látott vendég lesz.“ De az erős katolikus vallású, s nagy ambitiokat tápláló Prépostvári nem hajtott e szives meghívásra, s öt év múlva ismét magánlevelet ír a fejedelem, melyben csodálkozik, hogy Pr. még mindeddig meg nem látogatta s kéri, meghagyja, parancsolja — Váradon 1619 sept. 12-én kelt levelében, — hogy okvetlen utána menjen s a Tiszáig öt elérni igyekezzék, hol minden javaira protectiot nyer. Pr. ekkor sem csatlakozott.

A harmadik levél három évvel később már hideg, parancsoló, sőt fenyegető, mint hatalmas úr szokott irni makacszkodó jobbágyához és „secus non facturus“ hagyja meg, hogy Kassán megjelenjék. Kelt Kassán, 1622 febr. 21-én.

Prépostvári végre csakugyan engedett, és Kassán megjelent, hol valószínűleg helyes okokkal tudta magát kimenteni, mert jószágai birtoklásában s hivatalaiban megerősítettén, nagy segítséggel járult a fejdelem hadseregéhez.

Hogy azonban később sem élt a fejdelemmel teljes harmóniában: bizonyítja ennek egy Gyula-Fehérvártt 1626 jul. 24-én kelt levele, melyben megdorgálja a hatalmas urat, hogy Kővárvidék hatóságát nem respectálja és ott hatalmaskodik: „holott tudhatja, hogy az egész kővári jószág és districtus egy liberbaronatusság, privilegiátus hely lévén, sem ispánnak, sem senkinek ott jurisdictioja nem volt“ . . . hanem a külső birtokosok ügyei is a várban levő tisztviselő által intéztetnek el. Utóiratban a fejdelem saját kezeirásával ez áll: „tiszteink autoritása ellen senkinek sem indulgeálunk!“

Mindenik levél ívrét, fejd. piros ostyapecséttel; a vízjegy: koronázott kétféjű sas alakú jegy.

5. Ide van sorozva II-ik Ferdinánd királynak egy Brandenburgi Katalinhoz intézett latin szövegű levele, melyben írja, hogy trakostyani Draskovich György vácsi püspököt — ki tanács úr stb. — küldi hozzája és kéri, hogy teljes bizalmával ajándékozza meg. Kelt Laxenburgban, 1632 maj. 1-én vörös ostya, szép ép pecsét; sajátkezűleg aláírva így: benevolus cognatus Ferdinandus; ellenjegyezve Ferenczy Lőrincz által. Ívrét; vj. koronázott pajzs, benne egy R betű s mellette H és E betűk.

6. Bármily röviden tehetem is ez úttal, itt kell megemlékezni a gróf Csáky-család egyik nagytekintélyű tagjáról, II-ik Istvánról, ki 1603-ban született és fia volt az erdélyi híres hadvezérnek, az 1600 okt. 25-én kelt 4. t. cikk szavai szerint a haza megmentőjének I. Istvánnak. Nagyon tekintélyes fiatal embernek kellett lenni, mert 24 éves korában már mint nős ember és Kolozsvármegye főispánja barátságos levelet kap a fejdelemtől, melyben meghívja a fejdelemasszony installatiojára s kéri, hogy nejét is (Forgách Éva) okvetlen magával hozza. Kelt 1627-ben jun. 13-án Gyula Fehérvártt. Úgy hiszem, jelen volt az instillation s aztán többször is, gyakran megfordult az udvarban, hol eszessége, művelt modora, kedves társalgása és apollói

szép termete által végre a fejdelemné szivét is teljesen hatalmába kerítette, s midőn a nagy fejdelem Bethlen Gábor meghalt: a 27 éves ifjú hatalmas igényekkel lépett a trónkövetelők közé, s bizonynyal a fejedelmi a trónra jut vala, ha útjában nem áll katholikussága, melyet az akkor teljesen protestans szellemű Erdély el nem hordozhatott. E fejedelmi jelöltség részleteinek egy részét élénken s érdekesen, de természetesen pártszempontból, s így nem a kellő tárgyiaszággal írja le Kemény János önéletiratában. Meglehetősen cynismussal beszél Brandenburgi Katalin jelleméről s a viszonyról, mely közte és Csáky István közt kifejlődött, s ez utóbbit — különben sokéremű művében — sok tekintetben kisebbiteni igyekezik.

„Vala pedig minden practikának derekasabb fundamentuma Csáky Istvánban, — írja a fejedelmi krónikás — ki a fejdelemasszonyhoz igen titkosan beszínelvén magát még életében az fejdelemnek, mind személyét annyira kedveltette, s mind practikáját: hogy az fejdelem halála után egészen az ő akaratját akarja vala az fejdelemasszony követni,“ stb.

De a Csáky fejdelemiségéből semmi sem leve, a hadsereg szétfutott, a sok pénz elkelt, a katholikus párt egyidőre ismét félrevonult; de habár a gyöngéd viszonyt prózai epizódok is zavarták, s bár Csáky kényszerült Erdélyt odahagyni, a két szerető sziv, egymás iránt való hajlamát, sok éveken át híven megőrizte.

Egy magyarországi utazásról Kemény János mint szemtanú így ír: „a fejdelemasszony (ült) hátulsó ülésben, Csáky egyik ablakban, én másikkban, Csákyiné az első ülésben, orczáján könyvei lecsorogva, imádságos könyvecskéjét előtte tartván, szemléli vala urának Catherinával ekecseléseket; még én is kujon szemmel nézem vala.“

Még későbbi időről írja, hogy a fejdelemasszony okos, jó szóra hallgató vala, de ha Csákyval beszélt, ha őtet látta vagy ha csak levelét olvasta, minden más beszédek elpárologtak.

Magának a fejdelemnőnek Csákyhoz intézve két — prózai tárgyú — szép magyarsággal irt, egyszerű de gyöngéd hangulatú levele van e gyűjteményben. Mindkettő Tokajban kelt 1637-ben, jun. 21-én és jun. 27-én. Természetes azonban, hogy ily

viszonyban néha összezörrenések is történtek; főként miután Csáky Szendrőbe (Borsod vármegye) vonult, a fejdelemasszony meg Erdély keleti részén Fogarasban lakott, sok út-mód volt az idegen befolyások érvényesítésére. A fejdelemasszony körül Fogarasban mindenik párt tartott egy-két hű embert. A Rákócziak, Prépostváriak, a nádor nyilvános agenseket; másoknak a fejdelemasszony környezetében voltak barátai, pl. Zólyomi ott tartotta Fábíán Mártont és Szatmárit, ki fejedelmi bejáró volt, Bethlen Istvánék ott tartották Kemény Jánost, az ifjú kamarást; Csáky ott tartotta Fekete Lőrinczet és Petényi Istvánt. A levelek közt Csákyknak több, Petényihez, kedves öcséséhez ő felsége komornyikához intézett levele találtatik. Ezek egyikében (mind sajátkezűleg írva), mely Szendrőn 1632 aug. 20-án kelt, mentgeti magát az asszonyok szóbeszéde ellen s írja: „Mondd meg az illő helyen, én meg nem változom, csak más is maradjon meg abban, a miben kívántatik.“ „Bánffyné asszony közbenjárására semmi szükség; bizony-bizony álnokság minden dolga.“ „Kérlek öcsém őrizd magadat¹⁾, a kijárásnak léket hagyj, egy kevés ideig így kell ennek lenni.“

Aztán írja, hogy ilyen meg amolyan lovakat vétetett és indított útnak ő felsége számára, s a legnagyobb részletességgel ad utasítást, hogy naponta hányszor és mikép szerszámozva kell lovagolni, s hány hét múlva lehet átadni ő felsége személyes használatára. Egy másik levélben írja, hogy majd megbecsülik az ő szolgálatját is, mikor eszükbe veszik érdemeit. 1632 mart. 7-én a Tokajban időző udvarba így ír Petényinek: „mondó a fejdelemasszonynak hogy a muzsikások közül a kis és nagy hegedüst és a két verginást (?) ne bocsássa el, a többit pedig bocsássa el ő felsége, én szómmal kérjed; mikor ideje leszen, ismét helyéreállthatják egészen a muzsikát.“

E korból gyűjteményünk még néhány érdekes magán- és adománylevelet tartalmaz Katalintól; mikor aztán évek múlva a fejdelemasszony Magyarországról is kiköltözött, és Csáky keblében a szerelem és nagyravágyás szenvedélyei leviharzot-

¹⁾ Az intésre szükség is volt, mert Petényi Szatmárral, Zólyomi emberével egyszer a mezőn összetűzvén, félszemét veszté. K. János önéletréje, 206. lap.

tak, ő is sok éven át csak a családi kör és mezei gazdaság igaz örömeiben kereste az élet feladatát. Később azonban, habár nem lett is erdélyi fejedelem, de az idő el mindig nőtt a közbeesülés, melyben őt Erdély főrendei és egymásután következő apró fejedelmei mély tisztelettel, mondhatni hódolattal részesítették.

C) A Rákóczi-féle levelek közt I. Rákóczi Györgynek hét levele fordul elő; egy Brandenburgi Katalinához, 4 Prépostvári Zsigmondhoz s kettő Csáky Istvánhoz van intézve. A mint a Rákócziak diadalra jutottak, Csáky dolgai roszul kezdtek állani Erdélyben; őt magát száműzték, jószágait lefoglalták, s e levelek közt látható az almási vár elfoglalására Kolozsvármegye rendeinek, névszerint Pálffy István és Komáromi Márton viczeispánoknak és Tamásfalvi László bírónak 1631-ben kiadott fejedelmi szigorú instructió; ez időtől fogva Csáky, mint buzgó katolikus és bukott trónkövetelő, soha többé jó szemmel nem nézte a Rákócziakat, s a ki ellenük támadt, bizonyos tekintetben mindig számíthatott az ő rokonszenvére.

Idővel azonban Csáky — jószágait is visszakapván — mint ildomos ember a diplomatikus viszonyt a Rákócziakkal is helyreállította, s ez iratok közt már az I. R. Györgynek két — ha nem is bensőséggel, de udvariasan — irt levelét találjuk.

1. Egyik kelt Maros-Vásárhelytől 1643-ban apr. 15-én, melyben a fejedelem egyebek közt így ír: „soha senkinek sem gátoltuk boldogulását, annál fogva kegyelmednek sem ellenezük, hogy istenes úton és módokon házasodjék; valamikor ki akarja kegyelmed vitetni, meglehet elmeneteli az asszonyrak!“ Úgy hiszem, e levél Csákynek második nejére, Perényi Máriára vonatkozik.

2. A másik levél Rákóczi életének utolsó évében, halála előtt nem sokkal kelt Szt.-Lászlón (?) 1648 sept. 23-án, s valami Abauj vármegyei rész-jószágra vonatkozik.

De érdekesek még e csomagban:

3. Csáky István levele a fejedelemhez. Kelt Szepesvár 1640 okt. 9-én, melyben kéri, hogy a keresztszegi jószágon garázdálkodó hajdúkat parancsolja el; mert „úgy élnek ott, mintha ez törvényes világon kívül élnének;“ „találok másokat helyökben, az kik mind az Nagyságodnak való szolgálatjokat praestálják, s

mind én nemessy (igy) szabadságomnak sérelme nélkül birhatom Eőseümtől maradt jószágomat. Ez alázatos kérésem által Fejedelmi kötelességére mentsen meg törvénytelen cselekedetektől.“

4. Továbbá I. R. György szigorú parancsa Kolozsvármege rendeihez, melyben meghagyja, hogy Lőcsei István almási nemesembert Csáky István erőszakoskodásai ellen védelmezzék. Kelt Szamosújvár 1644 apr. 28-án.

5. Darasovszky János (ügyvéd) levele Csáky Istvánhoz, kelt Beszterczén, 1647 nov. 3-án több peres ügyekről szól. Em-lítésre méltó e levélből, hogy a magyarországi ügyvéd csak specialis fejedelmi engedéllyel működhetett az erdélyi kir. táblán. A levél végén írja, hogy a kivánt lovakat részint már megszerezte, részint meg fogja szerezni. (Ez már a 3-ik levél, melyben előfordul, hogy Erdélyben lovakat szereznek.)

II. Rákóczi György már gyakrabban ír Csákyhoz s ez is irogat a fejedelemnek, pedig ezt nemcsak nem szeretete, de nem is becsülte. Rákóczi már váradi kapitány korában is, de 1652-től folytonosan írt Csákynek, ki ez időtájban Magyarország tárnokmesterévé lett.

6. Első három levelében (1652 jul. 17., 1653 febr. 27. s egy későbbi) Csákynek egykori hű emberét, Fekete Lőrinczet ajánlja, hogy valami peres dolgaiban segítségére legyen.

Csáky az első levélre: In allodio novo Scepus 1652. dec. 9. feleli, hogy: „igyekeztem Fekete Lőrincznek mindenben eleget tenni, csak abban nem, a miben nem volt igazsága.“

7. Rákóczi egy másik levelében kéri, hogy Kállai György deákat, kit fogva tart, ereszsze szabadon, mert panaszt emelt, hogy törvény nélkül arrestáltatott s kezeset is állított. Kelt Déván, 1656 okt. 22-én. A hátlapon Csáky saját kezeirásával ez áll: „1657. in febr. Ilyen választ irtam Almáson lakó György deák levelének hátára: Magad rabja voltál, vagy is lator, káros szolga, nem másé, mert azt, mivel törvény szerint liquidissime adós maradtál, ez óráig sem fizetted meg; mivel pedig többire semmi zálogod nem volt, kire tekintve reversalisodra elbocsáthattak volna, a végre nem illett hozzám, hogy rossz kezességen is elbocsássalak, az mint hogy ezután sem bocsátlak, ha jó kezességet nem állathatsz magadért, qui enim non habet unde, solvat de dorse.

Szolgálatod ajánlásának sem lehet tekinteti, mert lator és káros szolgának találhatál egynéhányszor.“

8. Egy más levél a fejedelemtől; kelt Motor, 1656 nov. 22-én; czíme le van szakadva, de a szövegben sógorának nevezi kihez írva van; sajnálja, hogy beteg, kéri, ne higgyen a rossz híreknek. „Semsey uramat elvárjuk s általa mindeneket bővebben értésére adunk ő Felségének is. Lengyel követ vagyon nálunk Staniszarszky Mihály. Tatár hán vezére kihaja hán követséggel jöven hozzánk, tegnapelőtt mene el tőlünk.“

9. Egy más levél Csákyhoz. Kelt Tasnádon, 1658 aug. 14-én zavart politikai híreket ír, borult kedélyvel.

10. A következő kis levelet, mely valószínűleg Zákány Andrásához vagy Kapi Andrásához volt intézve, egész terjedelmében közlöm:

„Szolgálunk kegyelmednek, éljen sokáig szerencsésen. Ím sietséggel irtunk érsek úrnak, Nándor Péter uram hozta levelekre töttünk választ, kérjük kegyelmedet, posta útján küldje fel. Úgy hozák hírét, hogy tatár hán is Erdélyben, az Tisza vizét is akarnák: gázló-e vagy uszó? meglátni, Váradot megpróbálják; mi e nagy terhet nem birhatjuk, mert csak mi személyünkre lenni: e nehéz; nem híven mi irásunkat keresztyéni indulatból az emberek, keresztyéni intimatióink balogul magyaráztattak. Hordják az ebeket, valóban minden nap ölik. Vezér erejétől nem félnénk, csak tatár hán ne jönne; ki igaz magyar, nyissa fel szemét; az nehéz: mi vonjuk az igát, szánjuk hazánkat, mások vagy itélnek, avagy élni akarnák világukat. Isten kegyelmeddel. Várad tábora 1658. sept. 10-én, kegyelmed jóakarója R. György.“

11. Csak néhány nappal előbb kelt a következő levél, valószínűleg ez is Zákányhoz intézve Patakra:

Szolgálunk kegyelmednek, éljen sokáig!

20-án irt kegyelmed levelét vettük az inclusával együtt; minállunk nincs feledékenységben kegyelmed, mi kezdtünk vala lenni kegyelmed elfelejtett jóakarói. Csáki uram irását látjuk, hallottuk némely emberek s még magyarok azon vélekedését: az Isten büntetett meg, ha ő Felségének az austriai háznak szolgálni nem akarunk, s az jóért háládatlansággal fizetünk;

haladatlan embert nehéz a földnek hordozni, mikor azért bár ne is segítsenek minket személyünkért, de magokért, a keresztyénségért, mert ha mi veszünk, Jenő, Várad, ez darab föld: oda Magyarország. Igazán írja Csáki úr: két szar között vesz el a szaros; ő kigyelme az igaz jó magyar, intentióját bátor csak 300 muszkatérossal segitené. Íme 4—5 nap alatt Jenő az ebektől megszállatik, igaz magyarok ha behúnt szemmel kezdik nézni;—nagy számadás. Ím csötörtökön Debreczenhez szállunk, hadaink oda gyűlnek; hétfőn a Körös mellé szállunk; a mit cselekedhetünk, igaz magyarul cselekeszszük. Már Erdély néhol füstöt vetett; kevés magyar ki érezze, ha szájával szánja is: cselekedettel oltására nem igyekszik mi már elszántuk magunkat szegény hazánk oltalmára. Éltesse Isten kegyelmedet. Székelyhid, 1658. aug. 26-án. Kegyelmed jóakarója R. György.

Rákóczi szerencsecsillaga gyorsan haladott aláfelé, s a következő 1659-ik év ránézve a kétségbeesett küzdelem teljes éve volt; ez év január 3-áról intéztek hozzá az erdélyi rendek egy terjedelmes repraesentatiót, melyben elsorolják bűneit, szemére vetik önzését, önféjűségét, a portához való hűtlenségét, s kéri, hogy térjen magába és ne daczoljon, csendesedjék meg stb. Elbűsulás hangján vallásos idézetekkel tarkázott okmány.

Ugyanazon év május 30-án a konstantinápolyi angol követhez, hogy szóljon mellette a szultánnál, — és 31-én a budai nagyvezérhez ir oly megalázódással, mely alig képzelhető. Kétszer fordul elő benne e kitétel: „osculans manus Celsitudinis vestrae.“ De hogy a Rákóczi-féle levelekkel végezzünk, még csak két levelet leszek bátor bemutatni.

12. Csáky Istvánhoz van intézve a következő levél:

„Nagyságodnak mint régi jó uramnak ajánlom szolgálatom. Istentől kívánatos életet kívánok adatni.

Való dolog, hogy nehezen bátorkodtam ez irásomra, kire ugyan nem is vehettem volna magamat, ha az Nagyságodhoz való cofindentiam nem biztatott volna, kibe ha casu quo vétket talál Nagyságod, idején arról bocsánatot várok. Az mi kegyelmes urunk az Méltóságos Rákóczi György fejedelem itt lévén ez napokban Patakon, hallottam, hogy panaszolkodott azon: Nagyságodnak soha nem vétett, véteni sem akart, mégis Nagy-

ságod Barsai Fejedelmet mind ellene fovealja, tanácsolja, igazgatja az fejedelem ellen való dolgaiban, kinck miért kelljen lenni: nem tudja. Úgy vagyon, én nem tudtam különben hozzá szólani, hanem azt mondtam, hogy nem oly ember Nagyságod, hogy igen bizonyos ok nélkül arra vehesse magát, főképpen ha valami interessentiája nincs az dologban; de megbirának azzal és elhitétek velem, mert maga is Barsai uram minden simulatio nélkül beszéli az Nagyságod abbeli cselekedetit, s hozzá való ilyen jó akarátját. Sőt valami Budai Zsigmond nevü ember ment által Erdélyfelé, az is talált egy szolgájára a mi urunknak, s azt mondtotta, hogy az ő királyja Barsai uram meg nem indul addig, ha ott benn érheti, mert elég tanúságot viszen Csáki uramtól neki. Kik mind így hallatván, úgy akartam meg irnom Nagyságodnak, hogy ha kiváltképen való kényszerítő ok nem kívánná, talán inkább Nagyságod ne fovealna ellene, holott az mi itéletünk szerint nincs micsoda közönséges jóra való dolgot látni abban az fejedelemben, mert hiszen országát, nemzetét veszedelemben ejté, sőt most is úgy hallatik, hogy mind csak az török akarátját igyekszik régben vinni, ki miatt Isten tudja csak micsoda veszedelmesen leszen; inkább Nagyságod intimálná azt neki: jobb volna, ha ő se ellenkeznék ide, hanem inkább igyekeznék az Portát az sok fenn levő igéretről engesztelni, hogynemmint az miatt az országot örök rab-ságra vagy pusztaságra hozni.

Ezeket Nagyságodnak akarám csak Nagyságodhoz való régi köteles szeretetemből irnom, kiről, ha nem kellett volna, meg is követem Nagyságodat.

Isten sokáig éltesse Nagyságodat.

Patak 1659. jun. 25-én, (In Patak, die 25. Junii, Anno 1659.) Nagyságodnak régi köteles és jót kívánó szolgája

Zákány András m. k.

Csáky felelete, ugyanazon ivre irva, így hangzott:

R e s p o n s u m.

Szolgálók kegyelmednek.

Patakról 25. praesentis nekem irt levelét kegyelmednek ma vettem, kire renddel így felelek kegyelmednek. Nem csudá-

lom, hogy nem bátorkodik kegyelmed nekem gyakrabban írni, mert nincs reám szüksége kegyelmednek. Irja kegyelmed, hogy kegyelmed kegyelmes ura Rákóczi György uram panaszkodott volna én ellenem, azt mondván: hogy noha nem vétett, véteni sem akart, de még is az erdélyi Fejedelmet ő nagyságát Barcsai Ákos uramat ellene tanácslom. Úgy vagyon, a miben nem vétetett abban nem vétett, de a miben vétetett, mind atyja és maga is azt elnem mulatták, kiről úgy mint privatumról hallgatnom illik pro nunc inkább, mintsem azokat detegalnom, várván az iránt is Istentől satisfactiomat annak idejében, hanem az közjóra fordítom elmémet, és nyilván jelentem kegyelmednek, hogy annak vagyok köteles jóakarója, a ki a szegény hazának Erdélynek nem romlására és pusztítására igyekezett, hanem inkább megmaradásában munkálkodott; nemzetünknek is veszedelmét távoztatta s nem kereste. Ezekre nézve ezután is ezen állapotban akarok megmaradni, és az én uramhoz királyomhoz úgy igyekezem kapcsolni több velem egyező jámborokkal együtt az én tehetségem szerint a mostani erdélyi Fejedelmet Barcsai Ákos uramat ő Nagyságát, hogy teljes élete nevezetes hasznára legyen hazánknak és nemzetünknek.

Budai Zsigmond uram által is mind levelemben, mind izenetemben azon kértem az megirt erdélyi Fejedelmet ő Nagyságát, hogy az igazságtalanságnak és telhetetlenségnek követője ne legyen, alattavalóit hozzájok való kötelessége szerint híven megtartsa törvényökben, vegyen tanúságot az mostani példákából és az nagy emberek esetiből, látván: hogy nullum violentum sit durable, kibem ha híven megmarad, feleltem az Isten nevében ő Nagyságának, tartós leszen fejedelmessége; ezek így lévén, nem gonoszra hanem jóra tendál az én tanácslásom.

Irja kegyelmed azt is, hogy az török akaratját igyekszik most is végbe vinni feljebb megnevezett erdélyi fejedelem ő Nagysága; a kívül ember kénytelen: jobb ultro meg cselekedni, de én bizonynyal tudom, hogy minden ellenségével békeességben kívánna maradni, ha az töröknek Rákóczi György uram ellen való dühösségét megtartóztathatná.

Az mi pedig az nagy summának apasztását vagy

megfizetését illeti, váltig töprenkednek nyavalyás atyánkfiai benne, mint vihessék végben legjobban, mely romlásban egyedül csak Rákóczi György uramhoz való hűsége miatt jutott az az szegény haza Erdély, jut Magyarországnak is egy része, ha Isten igaz mértékű ítéletiből meg nem orvosolja. Tartsa meg Isten jó egészségben kegyelmedet. Datum in Praedio Scepusiensi, die 27. Junii Anno 1659. Kegyelmednek jóakaró barátja. Cs. J.

Rákóczi még egy évig hánykódott végzeteljes sorsa hullámai közt, míg végre a következő 1650-ik év maj. 22-én Monostor mellett, Kolozsvár közelében vívott utolsó csatáját elvesztvén, maga is terhes sebeket kapott, s katonái által a harczólok közül kimentetvén, 18 nap múlva június 7-én Várdon 40 éves korában meghalt.

Következnének a Baresai, Kemény és Apaffy-féle levelek; de minthogy ezek az eddigieknél sokkal számosabbak, bátor leszek azokat a Tisztelt Választmány engedelmével más alkalommal ismertetni.

DEÁK FARKAS.

5. Reizner János jelentése a b. Palocsay család levéltáráról.

Tisztelt Választmány!

Az 1856-ik évben férfiágán kihalt Palocsay b. Horváth nemzetség levéltára Lőcsén, a mészáros-utczai Palocsayház földszinti helyiségében van elhelyezve, s Czebányi ügyvéd úrnak gondozása alatt áll. Noha a helyiség közbiztonsági tekintetből több kívánni valót hagy hátra: különben eléggé alkalmasnak mondható. Terme világos, könnyen szellőztethető; nagyobb baj ennél azonban az, hogy az okmányok sem idő, sem tárgy szerinti rendben, hanem akként vannak elhelyezve, a mint valami peres ügyben, többé-kevésbé fölhasználva, annak csomagaihoz csatoltattak.

Még a különben elég tartalmas tárgymutatók is ezen említettem irányban vannak szerkesztve.

A levéltár legrégebb okirata egy XI-ik századbéli okmány, mely azonban nem eredeti, hanem a szepesi káptalannak 1637.

évben kelt hiteles átirata alakjában fordul elő. Ez okmány a „successorum Frank de Farkasfalva“ osztályát tartalmazza, „in Possessionibus Farkasfalva, Rokus, Frankuagassa et Kazvinkel“-ről 1040. (Fasc. 40. nro 15.)

A 2-ik chronologiai sorrend szerint III-ik Endre király előtt 1291-ben tett örökbevallás „quandam terram Olmeravocatum“ felől, melyet „magister Ladislaus, filius comitis Tekus“ Istvánnak (magistro Stephano de Bugach) 100 márka ezüstért örökösen elad.

Az okmányok chronologiai sorrendje ezután a XIV-ik századra esik. Ezen századból eredetiben vagy átirat alakban 32 db. fordul elő, melyek mindannyian Szepes vármegye északnyugati vidékének birtokviszonyait érdeklik, s valamennyiről tartalmas kivonatot készítvén, ezek ismertetését később teljesítendem, — ezúttal a nevezetesbetről a következőkben emlékeztetvén meg:

a) III. Endre királynak 1300-ban (5-ae idus aprilis) kelt adománylevele Sebus birtokról, mely a sárosi királyi várnak volt tartozéka, Svethon mester részére — „filio Gerardi ex civitate Florentina e genere Cyprianorum“ — úgy azonban, hogy ha a lengyel határszélen fekvő Palocha szintén Sebusnak adományi jószágát képezné, a királynak tettetésétől fog függeni, hogy az előbbit tőle visszavegye. (Fasc. AAA. nro 1.)

b) A szepesi káptalannak 1300-ban (feria sexta proxima post festum pentecostem) kelt bizonyoságlevele, hogy János a chartausi rend dunaveczi házának priorja az egész convent nevében és megegyeztével azon jószágot, melyet Kokuss mester lelkének üdveért a conventnek hagyományozott volt, Ricolph mesternek 100 márkáért örökbe vallotta. (Fasc. 49. nr. 9.)

c) A szepesi káptalan előtt 1306-ban (in octavis beati Martini confessoris) Kokas mester fiai, János, Ricolph, Marschou és Henrik közt, Landok-tól Dunaych-ig fekvő rétek, erdők stb. felől megejtett osztályról kiadott bizonylat. (Fasc. 290. nro. 1.)

d) A szepesi káptalan előtt 1320-ban (feria 3-ia post octavarum B. Michael, Archang.) tett örökbevallás, mely szerint Kokoss mester a Dunayecz vize mellett fekvő Fridmannagassa nevű possessioja és a Nyziz patak melletti Nyziz, Kachvinkel, Frankua'gassa nevű „villa“-it testvéreinek 500 márkáért örökbevallja. (Fasc. 290. nro 5.)

e) Fülöp mester szepesi Comes 1322-ben (feria 2-da in festo Penthecostes) egy erdőrészt jelöl ki „iuxta aquam Lubetyin vocatam“ — — „pro exstirpatione et illocatione populorum Hyenemano de Paschy-nov.“ (Fasc. M. M. M. n. 12.)

f) A szepesi káptalannak 1323-ban (in festo S. Martini) Fülöp Comes és nádornak Libló vára és Palocha birtokba történt beiktatásáról kelt jelentése, bennfoglaltatván Károly király iktató parancsa is. (Fasc. E. E. n. 4.)

g) Homonnai Drugeth Fülöp mesternek, Magyarország nádorának 1325-ben (in nativitate B. Mariae virginis gloriosae) kelt levele, mely szerint Plovnicz nevű pataktól a Poprádig terjedő Tymnicz nevű erdős hegyet és rétet kiirtásra, és Miklós „Sculteto de Paschy-nov“ népeinek leteleptésére átadja. (Fasc. M. M. n. 11.)

h) Károly királynak 1327-ben (15-mo kalendas decembris) kelt adománylevele Lomnithe, Homburg, Eor és Kultua birtokokról Kokos mester — Ricolph fia részére. (Fasc. 290. n. 7.)

E századból a levéltár különösen 1340-ből egy szláv (Fasc. 44. nro. 9.) és egy lengyel (Fasc. 56. nro. 2.) nyelven írott okirattal bír.

A XV-ik századból a Palocsay-levéltár 10 drb. okiratnál többet fel nem mutathat. Ezek közt említendő:

1. az egri káptalan által 1433. évben (feria 2-da proxima post Dominicam Palmarum) kiadott iktatói jelentés, Heves-újvár megyében Horth és Zekerese egyházában teljesített iktatásról. (Fasc. D. n. 9.)

2. Dienes esztergomi érseknek Stock János orvostudor és szepesi préposthoz 1441-ben intézett levele, melyben Petrócznak, az egyházi tized nem fizetése miatt

egyházi átok alá vetett nemeseit és nem-nemeseit az átok alól feloldani kész, ha azok kötelmeiknek bizonyos idő alatt eleget tesznek.

De kivonataim rövid felsorolásával, hogy jelentésemet terjedelmessé ne tegyem, megérintem, miszerint a XVI-ik század százakra menő okiratait is jobbára átvizsgálván, azoknak egy nagy részét szintén kivonatoltam, s jobbára már a Palocsay-nemzetség részére történt adományok, iktatások, osztályok, végrendeletek s záloglevelek stb. képezik. Ezen és a következő század nagy mennyiségű okmányai a nemzetség női ágának a Dessewffy-nemzetség által támasztott régi, és mai napság perkezelés alatt álló igényperének anyagait képezik, — s kizárólag birtokviszonyokra szorítkoznak.

Különös kiemelést érdemel a XVI-ik századból János királynak Tharnovban 1528-ban (2-da die festi Beatae Michaelis Archang.) Laszky Jeromos részére kiadott adománylevele, mely stíljének classicitása és gazdag történeti visszapillantása által kiválóan nevezetes, s általam egész terjedelmében lemásoltatott. Ugyanczen századból Palocsay Annának tót nyelven szerkesztett végrendelezése érdemel még némi figyelmet.

A XVII-ik századból fennmaradt családi levelezések, — melyek közül, írójuk történelmi egyéniségénél fogva, kiemelendők Berthóthy Ferencz kassai vice-generálisnak a Palochay-család egyik nőtagjához (kinek gyámja volt) több éven át intézett, csomagokra menő levelei, — továbbá a gazdasági számadások, és néhány csomag különböző missilis kevésbbé bír történeti érdekekkel, s kulturai adatokat — a földművelés és gazdasági állapotokra vonatkozókat leszámítva — épen nem tartalmaznak. Örvendetes kivételt képez e nemben különösen Palocsay-Theökölyi Máriának 1643-ik évi hozományi leltára, mely az eddigiektől különösen abban különbözik, hogy a javaknak ez nem pusztán felsorolását, hanem egyszersmind terjedelmes ismertető és megkülönböztető leírását is magában foglalja, melyet másolatban egész terjedelmében bemutatni annak idején el nem mulasztom. *)

REIZNER JÁNOS.

*) Mielőbb várjuk mind ezt, mind János király föntebbi, 1528-iki levelének mását.

Szerk.

T Á R C Z A.

— A Magyar Történelmi Társulat november 7-iki választmányi ülésén Horváth és Ipolyi elnökök, 12 választmányi tag s számos szakkedvelő vendég volt jelen.

Horváth Mihály megnyitván az ülést, az octoberi ülés jegyzőkönyve fölolvastaték és hitelesítették.

Titkár bemutatja gr. Csáky Albin szepesi főispán, továbbá Mercz Pál és Sváby Frigyes urak leveleit Lőcséről, kik is a társulat részéről a múlt ülés határozata folytán kapott köszönő levelek alkalmából, emelkedett szellemű és udvarias sorokban válaszolnak, a társulat érdekeinek szives figyelemre méltatását jövőre is igérvén. A nemes gróf nevezetesen hazafias készséggel engedi meg, hogy mindszeinti levéltárában a társulat titkára — kifejezett óhajához képest — a Rákóczi-korra nézve további kutatásokat tehessen, — t. Mercz úr pedig maga ajánlkozik a gr. Csáky-féle kassai missilisek azon részéből, mely bűváraink által időrovidség miatt át nem vizsgáltatott, regestákat készíteni és a társulatnak beküldeni. Köszönettel s örvendetes tudomásul vétetik.

Sváby úr pedig Görgey Gusztáv urat Szepes-Görgön és Glós Kálmán urat Kissóczon ajánlja évdíjas tagokul, kikhez még b. Prónay István úr is Acsán (Pestm.), Szilágyi Ferencz úr Dárdán (Baranya) és a Szent-István társulat könyvtára Pesten ajánltatván, — mind az öten egyhangúlag megválasztatnak.

Thóldt József úr Liptó-Selmeczről egy állítólag Liptóban lelt 1280-iki (?) pecsétnyomó lenyomatát s ismertetését küldi be, — miután azonban a kérdéses pecsét már az „Archaeologiai Értesítő“-ben ismertetve, s hamis volta tüzetesen kimutatva volt, figyelembe nem vétethetett.

E folyó ügyek után következtek az értekezések, melyek közül négy volt bejelentve, ú. m. 1. Deák Farkas jelentése az erdélyi fejedelmeket illető levelezésekről a gr. Csákyak kassai ága levéltárában; 2. Thaly Kálmán jelentése Lőcse városa Rákóczi-kori okmányairól, különös tekintettel a város 1709—1710-iki ostromára; 3. a késmárki bizottság jelentése Szabó Károlytól, s 4. a markusfalvi bizottságé, Nagy Imrétől.

Ezúttal azonban csak Deák és Thaly olvashatták föl, jelen füzetünkben immár világot látott értekezéseiket, — míg a másik két jelentésnek, mint a melyek decemberi füzetünket érdekesítendik, föl-olvasása, az időnek eltelte miatt a jövő ülésre maradt.

— **Magyar tud. Akadémia.** A m. tud. Akadémia második osztálya nov. 11-kén ülést tartván, ebben igen becses történelmi előadást hallottuk dr. Wenzel Gusztáv r. tagtól. Nevezett tudósunk már régebb idő óta szenvedélylyel nyomozza a régi magyar királyok kedvenczebb tartózkodási, udvartartási helyeinek történetét; Visegrádról írt nagybecsű tanulmányát (Századok, 1868. évf. 395. l.) ismerik olvasóink. Wenzel ezúttal hajdani fejedelmünk egy másik kedvelt vidéki lakáról: a királyi vadászatokra kiválólag alkalmas Bükk hegység rengetegeiben, regényes tájon fekvő diós-győri várról értekezett. Különösen Nagy-Lajos királyunkra nézve volt e hely nagyon alkalmas fekvésű, lengyelországi birodalma miatt: Diós-Győr Budától és Krakkótól mintegy középponton lévén helyheztetve. Lajos pompásan megépíttetvén e várat, Ólnodi Zudar Pétert tette kapitányává, s 1358-tól gyakran és huzamosan időzött ott, fényes udvarával. Itt értesült Kázmér király haláláról, itt ratificálta 1381-ben a turáni Jékét stb. Szóval fontos diplomatai tanácskozásoknak volt ez időben színhelye Diós-Győr, és számos külföldi követséget látott. Zsigmond király is sokszor időzött e regényes várban, mely aztán 1424-ben Borbála királyné udvartartásának fedezésére rendeltetett. S ettől fogva kezdett jelentőségében hanyatlani. Idővel ugyan, Mátyás király alatt, mint a fényserető Beatrix királyné birtoka, ismét felvillant régi fénye, — de csak azért, hogy Mohácssal végkép kialudjék. Ma már azon két feliratos emléktábla is elpusztult a romba dőlt várból, mely ott a régi dicsőséget még egyedül hirdette.

Wenzel értekezését Frankl Vilmos jelentése követte a b. Révay-család styavniczkai levéltáráról, melyet előadó, mint múlt füzetünkben (569. l.) említettük, a nyáron kutatott át. Az akkor kiszemelt legbecsesebb XVI-ik századi magyar levelezéseket (1515-től kezdve), szám szerint 50 dbot, Frankl, b. Révay Simon túróczi főispán úr ezíves előzékenységből eredetiben mutatta be most, — melyek is az akadémiai kéziratár számára betűhíven le fognak másol-

tatni. Van köztük Fráter György bíbornoknak és Szondy nak, a drégelyi hősnek is egy-egy eredeti levele Révay Ferencz nádori helytartóhoz. Ez utóbbinak politikai levelezései általában beceseb darabjai közé tartoznak a Révay-archívumnak, mely különösen Árpádkori okmányai rendkívüli sokaságáról (vagy 300 darab, Wenzel által részben már lemásolva), XVI. és XVII-ik századi inventariumairól (ezek egyikeben már a XVI-ik század első felében fordul elő egy zongora is, „claviculum,” a bútorok sorában), továbbá a Bártfán, Selmeczen, majd a páduai egyetemen iskolázott Révay-fiúk XVI-ik századi családi és tanügyi levelezéseiről nevezetes. — Reméljük, hogy társulatunk tervezett zólyom-túróczi kirándulása alkalmával mindezek bővebb ismerttetést nyercendnek, — a nemes báró ugyanis a legszívesebb készséggel nyitja meg levéltárát és vendégszerető kastélyát a hazai történelem bűvárai előtt

Az akadémiai történelmi bizottság november hóban nem tartott ülést, hihetően tárgyihiány miatt.

— Nagy-Várad mint helynév. Alig van az összes magyar történetben kérdés, melynek megvitatásában annyi erő oly tüzetes részt vett volna, mint a váradi püspökség alapítási kérdésében. A XVIII-ik század történetírói, Pray, Gánóczy, Keresztúry, újabban Podhraczký és utánok más történészek e kérdés eldöntése körül két részre szakadtak. Pray Keresztúryval a püspökség alapítását Szent-Istvánnak tulajdonítja, — Gánóczy Podhraczkýval Szent-Lászlónak. Ezen véleménymeghasonlításra Thuróczynek következő szavai adtak okot: „post haec (Ladislaus) in Parochia castris Bihor interflumen Kewres in venatione sua invenit locum, ubi Angelico admonitu proponit construere Monasterium in honorem Virginis Mariae, quem locum Warad nominavit.” Gánóczy és követői monasterium alatt igen helyesen püspökséget értenek; azonban Thuróczy idézett szavaival önmagával ellenmondásba jött, a mennyiben már előbb váradi püspök leányáról beszélt, kit László a cserhalmi ütközetben megmentett. Ha tehát Thuróczy püspökségről szóló állítása téves, annál inkább lesz az: „quem locum Warad nominavit.”

Már Keresztúry sejté, hogy Váradot a Névtelen Belaradjában kell keresnünk, és így eredetét s elnevezését sokkal előbbre kell helyoznünk. Okoskodása ez: Hogy Váradot Béla Névtelen jegyzője

nem említi, abból korántsem következik, hogy Várad még nem létezett; mert tény az, miszerint ugyanazon Névtelen sok magyar község nevét elhallgatja, melyek István korában már kétségtelenül léteztek. De eltekintve attól, miért nem vehetnők fel a bolgár Belaradot későbbi Váradnak? mely a magyaroktól Váradnak neveztetett épen úgy, mint a Névtelen Sorungrad-ja Csongrádnak nevezteték. Továbbá a szláv eredetű Bihar Belaradtól származni látszik, mely látszat a Névtelen elbeszélésében megerősítést nyer, és tekintve a körülményeket, helyesebben keresük az ősrégi bihari várat a mai Váradban, mint Biharban.

Azonban Keresztúry okoskodása minden értékét veszti, ha tudjuk, hogy Bihar és Belarad között óriási a különbség. Bihar a szláv biela hora (Fejérhegy) szóban leli eredetét, — Belarad a szláv bieli hrad (Fejérvár) szótól származik. A megye (Bihar) bizonyosan várával együtt a hegyről neveztetett el Bihornak; mert Belarad nem adhatott Bihar nevet, hanem adott volna Belgrádmegyét, ilyen megye pedig nincsen. Hasonlóképen téves Váradot Belaradtól származtatni, mert ezen származtatás nagyon erőltetett, a város körülményeinek nem felel meg és a mi itten dönt, mivel ilyen nevű város nem fordul elő régi iratainkban.

Régi okmányainkban nincsen szó külön községről, mely Váradnak neveztetnék. Ezen név „Várad“ nem külön helységet (várost) jelentett, hanem vidéket, környéket jelzett. IV. Béla ¹⁾ oklevele szerint, melyben a Beatus apát és Új-Pécs lakói közt fennforgó vitás ügyek ki egyenlítettnek — „cives de novo Pécs in Varadino“ világosan mutatja, hogy Új-Pécs (később Új-Bécs) Váradban vala épen úgy, mint Olaszfalva és Váralja. Ezen községek nem voltak egy városnak külvárosai, hanem külön helyhatósággal és különböző kiváltságokkal ellátott községek, melyeknek határai a fentebb említett okmányban pontosan megjelöltetnek, és végül az is említettik, hogy vásárok Új-Pécsen hétfőn, Olaszfalván szerdán tartatnak.

Ezen rövid előzmény után áttérek magára a névre, Váradra, melynek eredetijét ²⁾ warta, specula, statis szóban találjuk.

Warta e szerint sok hasonlatossággal bír a német „burg“-gal és gondolom szláv eredetű, mely nyelvben őrt, őrházat jelent. Ugyanezen

¹⁾ Ezen egészen ép okmány a váradi városháznál egy vasszekrényben őriztetik; tudtomra ez a legrégibb, melyben Váradról mint városról említés tételik.

²⁾ Deutsche Alterthümer, Georg Phahler. 715. 1.

szó sok változékonysággal fordul elő a középkori latinban: guarda, guarida, garetta, és mindig ugyanazon értelemben: maga körül nézni, őrködni. Guarda azonfölül felügyeletet, méltánylást fejez ki, melyből a német Wardein, Münzwardein, Bergwardein. ¹⁾ Warta mindenütt, hol egykoron szlávok laktak, sok városnak nevet adott, Németországban Perewarda, Wardio, Wartburg stb.

Várad vidékén őseink bejövetelekor szláv eredetű népek tanyáztak, ezt kétségtelenné teszik az emlékeinkben fennmaradt szláv hangzatú helynevek, mint Bihar és Belarad. E vidéken tehát szlávok laktak, kikről bátran föltehetjük, hogy ezen földnek, mely annyi természeti előnyökkel van megáldva, fontosságát felfogták és felhasználták, midőn itten gyarmatot alapítottak, melynek védelmére, mint alkalmas ponton, hol az alföldi síkság erdélyi hegyekkel találkozik, erősséget építettek. ²⁾ Ezen erősség, melyet a szlávok Wartanak neveztek, adott nevet a későbbi Váradnak.

Őseink minden valószínűség szerint, mihelyt a mai váradi védeket megszállották, azt az itt talált warta erősségtől Váradnak nevezték, mely elnevezés bizonyosan nem véletlenül támadt, hanem nyelvünk természetéből, honfoglaló őseink és az itt talált népek közötti viszonyaiból önkényt keletkezett; máskép nem tudnám okát adni annak, hogy 8 ugyanolyan nevű község fordul elő hazánkban: Pétervárad, Nagy-Várad, Kis-Várad, Tót-Várad ³⁾ stb. Ezek mind, szlávok által lakott helyeken, a magyarok bejövetelekor várak valának.

A tatárpusztítás előtti korszakból egyetlenegy okmányunk sem maradt, hol Várad közvetlenül említették; említették itt-ott a váradi püspökség, de ez mitsem állít Váradnak mint városnak létezése mellett, mert ezen püspökök épen úgy nevezettek váradi püspököknek, mint a főntebb említett és 1258-dikból datált okmányban Novum Péch de Varadino. Azonfölül bizonyos, hogy a váradi vár soha sem volt város, noha a püspöki lak és a székesegyház a várban valának, tehát igen

¹⁾ Grammatisch-Kritisches Wörterbuch. 5. k. 69. és 72. l.

²⁾ Vidékünkön nagy mennyiségben található kőkorszakbeli emlékek mutatják, hogy e hely, melyet Körös és a meleg Pecze hasít, már az őskorban lakott volt.

³⁾ Ez utolsót és Péter-Váradot régi okmányokban gyakran találom így írva: Tót-Váradja, Péter-Váradja. Nagy-Váradját sehol sem olvastam.

természetes, hogy a püspök a várról nevezé el magát: „episcopus Varadinensis.“ De, hogy a tatárjárás után új viszonyok be nem állottak, azt maga a 14 évvel később kiadott oklevél mutatja: „Fors etiam, quae . . . ex antiquo . . . solent celebrari.“ Már ezen „ex antiquo“ hosszas régi szokásra utal.

Későbbi okmányainkból csak kettőt említek, úgy hiszem, azok fölvevett tárgyam földterítésére legilletékesebbek. Az első 1474-ből való,¹⁾ és benne Mátyás Olaszi, Vadkert és Velence lakosait a harminczadok fizetésétől és mindennemű adótól fölmenti. Ezen okmány akkor kelt, midőn Váradot portyázó törökök meglepték és elpusztították. A pusztítás műve — mint a dubnici krónikából tudjuk — oly irtózatosságon hajtatott végre, hogy „civitatem illam opulentissimam“ éktelen rommá változtatták.²⁾

Sajátságos, hogy Mátyás okmányában Új-Pécsről nincsen szó, mi talán azért történt, mivel Új-Pécs (vagy Új-Bécs) némi erődtelenség lévén körülvéve, nagybbszerű csapást a vakmerő kalandoroktól nem szenvedett, és ennél fogva a társvárosok kedvezményeiben sem részesítettet. Nagyobb nehézséget okoz ugyanazon okmánynak azon passusa: „et totam communitatem dictorum opidorum Olazy, Vadkerth, et Velentze in quibuscumque locis Tricesimarum, et Teloniorum nostrorum nec no Eppatus. et Capituli praetactor. Signanter vero in dicta civitate Varadinensi et aliorum“ stb., mely a civitas Varadinensis-t Olaszitól, Vadkerttől és Velenczétől megkülönböztetni látszik. De csakis látszik; mert civitas Varadinensis itt nem jelenthet mást, mint vagy Várad városait összesen, vagy a belvárost,* mely tulajdonképen Új-Pécsnek nevezteték. Ezen föltevésemet indokolja következő 1702-ben kelt hivatalos okmány, melyben a város részei egész pontossággal meghatározatnak.

„Tudja-é, látta-é, vagy hallotta-é bizonyosan ezen Nemes Bihar vármegyében itt Nagy-Váradon hol kezdődik Új-Bécs nevű hely, és meddig terjed az ő környéke, vége hol legyen?“ és a negyedik kérdés: „4-to. Tudod-é etc. Nagy-Várad városának hány országos sokadalma volt minden esztendőben?“ stb.

¹⁾ Eredetije a városházban őriztetik; közölte Keresztury.

²⁾ Hogy a dubnici krónika, valamint Roger kanonok csak Váradról beszélnek, csak azt mutatja, hogy már idejökben is a várad környékén támadt községek közönségesen egy néven Váradnak nevezettek.

Anno 1702, die 15-ta X-bris in Oppido Várad 1-mus testis Dominus Joann. Borbély alias Török. I. Cottus Bihar, Tabulae Assessor Telegdien, antecedent' erat incola Varadien. (már t. i. a török hódoltság előtt) annorum circiter 65. Jur. examinat. fatetur. Ad 1-mum. „Tudja ezen fatens bizonyosan, hogy itt Ns. Bihar vármegyében, Nagy-Váradon kezdődött Új-Bécs nevű hely, Velencez nevű utcától, és épen Nagy-Körösig tart az ő környéke, napnyugot felé megyen vár árkáig, éjszakeről Várkucs udvaráig, kit most hasítják német halászok házai.“ Ezen leírás tökéletesen megegyezik Várad belvárosának Orteliusnál és a Theat. Europaeumban közölt leírásával. „Ad 4-tum. Nagy-Várad városon volt nagy országos sokadalom öt, mindenik két hétig tartott. Vadkertben esett három, Vizkereszt napján, húshagyó kedden, és Sz.-Lőrincz napján. Pünkösdi vásár péntek és szombathely utcáin esett, Sz.-Egyed napi Olasziban.“¹⁾

Ezek után csaknem egész bizonyossággal mondhatjuk, hogy ha a régi Váradot a mai Váradban keressük, megtaláljuk Új-Bécsot (előbb Új-Pécs), Vadkertet, Olaszit, Velenczét, Váralját, Ráczvárost, de magát Váradot nem; a váradi vár pedig soha sem volt város. És így Várad kétségkívül az elsorolt városoknak (melyek egyébiránt különböző időben virágoztak) összegét a várral együtt jelenté, melytől nevét nyerte.

Várad most közönségesen Nagy-Váradnak nevezetik. Honnan és mikor kapta a Nagy jelzőt? — bizonytalan. Én a kezemen lévő okmányokból a visszafoglalás idejétől és még inkább a XVIII-ik század elejétől datálom azt. Püspökeink közül első Benkovits volt, ki magát a gy-váradí püspöknek írta; utána vegyesen fordul elő egészen a legújabb időkig, a midőn a Nagy-Várad név általánossá lett.

Gánóczy nagybecsű munkájában — s tán készürve — anyyira vegyesen használta e nevet, hogy művének címe az előlapon: *Episcopi Magno-Varadinenses*, a másik lapon: *Episcopi Varadinenses*.

Pray e tekintetben következetesebb volt, noha művét három évvel később írta (1769.), ő mindig *Episcopi Varadinenses*ről ír.

CSÉPLŐ PÉTER.

¹⁾ Fund. et Vicis. Ep. et. Cap. Var. Keresztury.

— Még egy szó Dürer Albert származási helyéről és családi nevééről. A múlt évi „Századok“-ban Dürer Albert származási helyére s családi nevére vonatkozó több értekezést olvastunk. Fiának, ifjabb Dürer Albertnek családi jegyzetei nyomán tudjuk, hogy e nagynevű művész atyja, Antal, Nagy-Váradhoz nyolcz mértföldnyire, Gyula városa közelében, „Eytas“ nevű faluban született. E név alatt némelyek Atyást értik Biharban, mások Kétegyháza Békésben. Leghelyesebb kétségkívül bold. Eötvös Lajos véleménye, ki azt állítja, hogy a nevezett Eytas nem volt más, mint a hajdan Gyula tőzsomszédjában feküdt Ajtós nevű falu. Hogy ily nevű pusztá még most is létezik Békés vármegyében, és pedig a Fehér-Körös partján, Gyula városa tőzsomszéd-ságában, — úgy, hogy azt Gyulától csak az ezen városi tanyák választják el, az „Békés vármegye Hajdana“ cz. munkám I. köt. 110. l. olvasható. Ugyanazon munkámban közlök Ajtósra vonatkozó 3 okmányt is. Ezen okmányok szerint a mostani Ajtós, a XVI. században falu volt s Ajtósi Ajtós Ferencz és Miklós birtokos nemesek birták. Miután pedig ifjabb Dürer Albert családi jegyzetei szerint az ő atyja a közvetlenül Gyula alatt feküdt Eytas nevű faluban született („in einem Dörflein Eytas, zunächst bei Jula gelegen“), s miután az általam említett Ajtós pusztá, hajdan falu, csakugyan Gyula tőzsomszédjában fekszik: nem szenved kétséget, hogy a Gyula melletti ajtósi pusztá volt a nagy művésznek születéshelye.

Nem kevésbé érdekes kérdés: mi volt Dürer Albertnek családi neve, mielőtt azt a külföldön elnémetesítette volna? Erre nézve, megvallom, engem is tévedésbe hozott gr. Teleki Sámuelnek a Tudom. Gyűjt. 1828. IV. köt. s utána Bajzának az Új M. Plutarchban álló véleménye, kik Dürert magyar néven Száraznak nevezik. Azóta azonban, mióta említett munkámat kiadtam, utána gondolkoztam a dolognak s azon gondolatra jöttem, hogy a nagy művész aligha közönséges parasztnak, hanem valamely szegényebb sorsú, birtokos nemesnek fia lehetett. Mert a mit ifjabb Dürer Albert ír, hogy „atyjának ősei lovak és ökrök után éltek“ az nem épen azt teszi, hogy parasztlak voltak: hanem jelenthet annyit is, hogy csekély birtokuk lévén, mindamellett, hogy nemesek voltak, szántás-vetéssel foglalkoztak. Már most kik lehettek ezen ősök? Nem mások, mint a főntnevezett Ajtósi Ajtósok.

Az ajtósi pusztá napjainkban néhány száz holdból áll. Hajdan

is, míg falu volt, csekély birtok lehetett, s birtokosai utalva voltak arra, hogyha élélni akartak, magok is fogják meg az eke szarvát. Nem csoda tehát, sőt természetes, hogy ily csekély birtok mellett, az egyik Ajtósi i. i. Antal, a nagy művésznek atyja, aranyművészre adta magát. Ez az akkori aristocraticus fogalmak szerint sem volt szégyen: mert hiszen akkor az aranyművészség a nemesebb művészetek közé tartozott, — épen úgy, mint a festészet — s több nemesi származású ötvösöket, valamint ötvösökből lett s e nevüket meg is tartott (E ö t v ö s) nemes családokat találunk.

De honnan gondolom én azt, hogy Dürer az Ajtósi nemes családnak volt ivadéka? megmondom ezt is. Ajtósi németül Thür. Nézetem szerint a nagy művész a külföldön nem Dürerre, hanem Thürerre változtatta, vagyis inkább fordította nevét, s azt csak később alakíták a németek Dürerré. Hisz tudjuk, hogy a német — kivált régiebb nyelvében — gyakran fölcserélte s olykor még ma is fölcseréli a Th-et D-vel, péld. Donau: Thonau, Teutsch: Deutsch, stb. Így történhetett ez a Thürer névvel is. Ha a nagy művésznek Magyarországon Száraz lett volna családi neve: akkor azt nem Dürerre, hanem két r-rel Dürerre változtatta volna, pedig így írva neve tudtomra elő nem fordúl.

Szóval, véleményem szerint, a fentebbi okoknál és adatoknál fogva igen valószínű, hogy Dürer Albert az Ajtósi nevű Békés vár megyei birtokos magyar nemes családnak volt ivadéka, hogy atyja a hajdan Gyula mellett feküdt Ajtóson született, Békés vármegyében; s végre, hogy mielőtt később külföldön nevet cserélt, azt nem Dürerre változtatta, hanem ősi Ajtósi nevét Thürerre fordította le.

HAAN LAJOS.

— Magyar levél 1542-ből, Lőcse város levéltárából. A jelen füzetünk élén sz. kir. Lőcse városa levéltáráról szóló cikk elején említettik, hogy e város gazdag levéltára az 1550-iki nagy tűzvész áldozatául esvén, az ezen éven túl kelt okmányok közül csak néhány darabot sikerült megmenteni. E néhány darabnak egyike a következő 1542-iki magyar levél:

„Kessenetemneck és Magam Ayanlassanack wtanna, kegyelmekneck egyéb wyssagot nem yrhatok, hanem est, hoÿg ysten akaratyabol Wacz nemeth kesznel wagyon, Aznep santalan mÿnd nemeth mÿnd magyar, wÿg bellÿwk hoÿg wagÿwnk sazezeren, temeswarrol ast yzen-

teck az raczÿok hoÿg nyolczezeren ÿwneck, Abbarath azÿs tÿzezeren ÿev, Moldwaÿ waÿda azÿs kes ele ÿwnÿ santalan nepwel ha sÿkseg, Az terek ffel, nehmeth Bassa keth Negwen ezeremberwel ÿwtot ffel Peste (Pestté), Mÿ nalywnk az ahÿre hoÿg tereck czÿassar nem ÿwezes-tendeben kÿ, Towaba kegelmetecknek esthÿs ÿrhatom hoÿg azwreck, orsag hÿrenelkÿl harom orth penzth akarnack ronÿ, lassa kegelmeteck Mÿ semmÿkepen meg nem agÿwk adnÿ (igy) etc. Kelt Marwsson sent Keresth napÿan czeterteken Anno dominj 1542. Raslawÿczay Balas.“

K i v ű l : „Ez lewel Adassek az barthwaÿÿ byronack, tanaczÿa-wal egÿetembe ennekem tÿstelendo somsed Wraymnack.“ -

Eredetije Lőcse város levéltárában.

1872. sept. 15-én másolta :

SZABÓ KÁROLY.

— **Kőszegi magyar czéh-pecsét 1629-ből.** A derék csizmadia-czéhek tudvalevőleg most is kiválóan magyar jellegűek, hajdan is azok voltak, s e nemzeti típusukat még a nagyrészt idegen ajkú polgárságtól lakott határszéli városokban is dicséretesen megtartották. Élő példa erre a kőszegi nemes csizmadia-czéh, mely a XVII-ik században s tősgyökeres magyar volt, a különben német polgárság közepette. 1679. febr. 21-kén. „Mi Cseby Csizmazia János, az kőszegi csizmazia-czének czémestere, azon czizmazia-czének mesterivel együtt“ ékes magyar levélben bizonyítja, „hogy néhai Garay Csizmazia György czéhünkbeli öreg-mester-társunk holt meg az 1658. esztendőnek bűjt-ás havának 13. napján, itt Kőszögön“, — úgy hogy a valami hagyatéki ügyben szükséges okmányt a magyarul nem mind tudó tanácsosok részére a város jegyzője volt kénytelen latínra hiteles másolatban lefordítani. De még nevezetesebb ennél a kis okmányon a czéhnek papírfölzetes ostyába nyomott, teljesen ép magyar köriratú pecsété, mely minthogy még 1629-ből való : egyike a legrégebb magyar czéh-pecséteknek. A kerek pecsét körülbelől egy hüvelyk átmérőjű, s finom metszetű. Szélén díszes pálmakoszorú keríti, melyen belől szalag, e körirattal: AZ · KVSZOZI · CZIMAZIAK · CHE · POTSEITI · 1629. („Az kőszegi csimmaziak czé pőcsejti.“) Középuitt ékesen szegélyezett paizs, melynek ismét igen díszes körvonalakkal czifrázott mezején két csizmadia-eszköz — bőrvágó és reszelő kés — látható.

Az okmány eredetije, az egykorú latin fordítással együtt sz. kir. Kőszeg város levéltárában létezik.

Közli: NAGY IMRE.

— **Babonaság s kuruzslás a XVII-ik században.** A „Századok“ lapjain már több ízben voltak közölve a mult századokban hazánk népei közt divatozott *igézések*, midőn t. i. bizonyos arra vonatkozó szók és jelvies cselekvény által a betegséget eltávolíthatni hitték. E napokban egy, a XVII. századból kelt eredeti irat került kezembe, melyet Gödény István ugoesai birtokoshoz intézett bizonyos János Deák, s melyben tudatja, hogy Komját közelében lakik egy kuruzsló, ki mesterségét jól értvén, tőle a kívánt fölvilágosítást s útbaigazítást megnyerheti. Ő arról, hogy miképen lehessen valakitől a „titkot kigyóntatni,“ hallomás után csak e két módot ajánlhatja neki:

1. A vízi-békának vegye ki a nyelvét, meste ki a szájából és ismét bocsássa be a vízbe, a nyelvét azután aszalja meg, és midőn az illető ember alszik, hintse a mellére.

2. Keressen a büdös-banka fészkeben követ, és midőn az illető egyén alszik, tegye szívére, és az minden titkát kibeszéli.

Közli: LEHOCZKY TIVADAR.

— **Horváth Mihály** nagy „Magyarország Történelme“ új dolgozatának második kiadásából a harmadik és negyedik kötet is közkézre adatott már. És így, koszorús történéstüink főművének ezen a hazai történetnyomozás legújabb eredményei fölhasználásával tetemesen bővített, részenként újra dolgozott nagybecsű kiadása, már a szat mári béke idejéig a közönség kezei között van. A következő V-ik és VI-ik kötetben is, III. Károly, Mária-Terézia és II. József korszakát illetőleg lényegesebb bővítéseket tőn a nagyérdemű szerző, ki már e két kötet kéziratával is teljesen készen van. Heckenast úron áll tehát egyedül, hogy ezek is mielőbb következzenek az előbbieik után. Különben a kiadás igen díszes, czélszerű és correct. Az eddigi négy kötet mintegy 130 nyomott ívre megy, s ára együtt 14 frt, két-két köteté pedig külön 8 frt.

— **Toldy, „A Magyar Nemzeti Irodalom Története.“** Heckenastnak főntebbi monumentalis kiadványa után az „Athenaeum“

irodalmi részvénytársulat sem akarván hátramaradni : egy szintén nagybecsű, habár nem oly nagy arányú történelmi mű új kiadásával gazdagítja irodalmunkat. Ez Toldy Ferencz akadémiai nagy jutalommal koszorúzott kitünő munkájának, „A Magyar Nemzeti Irodalom Történeté-nek, a legrégibb időktől a jelenkorig,“ harmadik javított és bővített kiadása, — melynek tíz íves, első kötete (az őskortól Kazinczy Ferenczig) az imént jelent meg. Tudjuk e mőről, hogy egy hosszú, munkás élet gyümölcsei vannak benne lerakva, czéljához képest rövid, de rendkívül tömör s velős előadásban, mely az egésznek hű képét nyújtja s összes magvát magában foglalja. Lankadhatlan szellemű és tevékenységű veterán tudósunk, hogy ez új kiadást azonfölül még correctebbé s teljesebbé tegye : a tárgya körébe vágó legújabb fölfedezéseket egész a múlt nyáron megjelent irodalomtörténeti adatok és adalékokig, reassummálva, befoglalta műve keretébe, — úgy hogy azt ekkép helylyel-közzel nemcsak javította, de új szakaszokkal is bővítette, pl. a Thököly- és Rákóczi-kor irodalomtörténetéről. (38. §.) Toldy e műve nemcsak mint tankönyv kitünő, az érettebb ifjúság számára : de elmeképző s lélekemelő olvasmány minden művelt magyar számára, a kit nemzetének szellemi élete érdekel. — A szép kiállítású, 164. nyolczadrétű lapnyi kötet ára csak 80 kr.

Megemlítjük egyúttal, hogy érdemdús T o l d y n k től egy az öregség bölcs ítéletével, de egyszersmind az ő örök fiatalsága lelkesültségével irt tartalmas E m l é k b e s z é d is jelent meg legközelebb, M á r i a T e r é z i á ról. Ez emlékbeszédet Toldy, mint a nevezett királynő által alapított pesti m. kir. tudományegyetem múlt tanévi magnificus rectora az 1872. június 25-iki egyetemi ünnepélyen tartotta. A mű, mint történelmi tanulmány is érdekes. Megjelent külön füzetben, a m. tud. egyetem budai nyomdájában.

— **Akadémiai kiadványok.** A m. tud. Akadémia „Értekezései“ közt Szabó Károlynak egyszerre két becses tanulmánya látott világot, úgymint 1. „Péter és Ábá“ székfoglaló értekezés, melyet tisztünkhez képest bővebben óhajtunk ismertetni, 2. A páczai Cseri János egykori kolozsvári ref. főiskolai tanár tervezete a magyar hazában föllábitandó tudományos egyetem ügyében, mely tervezetet a genialis és magas műveltségű író Barcsay Ákos fejedelemnek nyújtott vala be, ily czímmel : „A magyar nemzetben immár elvégtére egy Academia felállításának módja és

formája.“ A műveltségtörténelmi tekintetben oly kiváló érdekű iratot a tudós Bod Péter ismerte és említi, — de azóta lappangott. Most Szabó Károly véletlenül bukkant reá annak 1740-ben készült másolatára, a gr. Mikó Imre ő excja által megvásárolt Aranka-gyűjtemény csomagai egyikében. S épen alkalmoszerűleg, midőn t. i. a lánglelkű erdélyi író és tanár indítványa, annak saját hazája földén, sőt azon városban, a hol ő tanított, most, két század múlva elvégre megtestesült, a kolozsvári egyetem fölállítására által. — Szabó Károly főntebbi tanulmánya a II-ik osztály Értekezései közt jelent meg (III-ik sz. 1872.) s ára 30 kr. iménti kiadványa pedig az I. oszt. Ért. közt (II. sz. 1872.), ára 12 kr. Kaphatók Eggenberger akadémiai könyvtárusnál.

E két füzettel egyidejűleg egy terjedelmes (560 l.) kötet jelent meg az Akadémia történelmi bizottsága kiadásában: a Szilády Áron és Szilágyi Sándor által szerkesztett „Török-magyar kori Államokmánytár“ 6-ik kötete. Ez 1578-tól 1685-ig közlő összesen 312 db. többnyire magyar nyelvű levelet, diplomatiái jegyzéket, memorialet stb., melyek Apaffi és Thököly korára nézve kivétel nélkül érdekesek, nagy számuk pedig kitünő értékű. Az erdélyi muzeum, a m. kir. kamara, és az erd. volt főkormányzók levéltáraiból vannak merítve, s néhány magángyűjteményekből. Kivált a kamarai levéltárból közlöttek nagybecsűek: ezek ugyanis egyenesen Thököly Imrehez szóló correspondentiák, legmeghittebb embereitől. Ezen tartalmas kötet tehát jelentékenyen előmozdítja az említett hét év részletes történelmének ismeretét.

— **A jezsuiták** újabban nemcsak a német államférfiaknak és a hirlapoknak, hanem a történészeknek is dolgot adnak. Széltében lehet olvasni czikkeket mellettük, ellenük, és mindegyik fél a történetre hivatkozik, rendesen hamisan ferdítve — mit a priori is már elgondolhatni. Nem ismerjük amaz ephemer dolgozatokat, melyeket a jezsuiták mellett kardoskodó sajtó hoz, nem is vagyunk tehát képesek megítélni, mily mértékben fordítanak hátat az igazságnak; de a mit az ellenrészről hallunk, az hemzseg történeti baklövésektől. Az ember nem hinné, ha maga nem olvasná, hogy vannak nagy és művelt olvasókörral bíró lapok, melyek a spanyol inquisitiót e rendnek tulajdonítják. Efféle ténybeli botlásokat nagy számmal találhatni Toldy Istvának „A jezsuiták Magyarországon“ című dolgozatában is, melyet itt különösen

azért említünk meg, mert nagyobb terjedelmű, csinosan van írva, s egy tekintélyes napilapban — a „Pesti Napló“-ban (a 240—242., 244—247-ik számokban) jelent meg, s mint jelenleg újból napirendre került tárgyat illető, több hazai magyar és német lap sietett azt átvenni és tovább terjeszteni. Tüzetes történelmi kritikáról természetesen nem lehet szó, oly dolgozattal szemben, mely elmefuttatás történeti eseményekről, de nem történet, s ennél fogva nem is kísérjük nyomról-nyomra szerzőnek minden hamis adatát, a mi egyébiránt nem is szükséges. Hibái ugyanis legnagyobb részt olyanok, melyeket bármelyik közkezen forgó történetből magamagától kiigazíthat az olvasó, és ha olvassa, hogy az 1741-iki országgyűlés „e testtel lélekkel dynaszticus, conservativ és catholicus országgyűlés, midőn nyíltan elítélte a jezsuitákat, hangosan hirdette, hogy e szerzet nemcsak a szabadsággal és protestantismussal, de minden állami renddel incompatibilis,“ csak fel kell ütnie a Corpus Jurist, és el kell olvasnia az író által állításának támogatására idézett 1741: XXXIII, és 1751: X. t. cikket, hogy meg-lássa — ha latinúl tud — miszerint azokban nem a jezsuitarend eltörléséről, hanem egy külön magyar provinciának felállításáról, a magyar jezsuitáknak az osztrákoktól való különválasztásáról van szó, melyet a rendek már Rákóczi idejében Szécsénynél (1705.) elhatároztak, s most újból sürgettek, és a királynő megígérte, megígérvén egyúttal a törvény szavai szerint, hogy e rend illető superiorjával e végett tárgyalásba fog bocsátkozni. De szót kell emelniünk ama történeti baboná ellen, mely szerző cikkén keresztülvonúl, s mely oly nagy, mélyre ható történeti változásokat, mint a 17. századbeli ellenreformatio, holmi „üzelmek“-nek tulajdonít, — mint nem hagyhatná szó nélkül valami természettudományi közlöny, ha a napi sajtó útján komolyan hirdettetének, hogy a jégverést harangozással lehet elhárítani, vagy hogy a viharoknak a boszorkányok az okozói. Az újabb történettudomány, — mely nyíltan bevallva, vagy hallgatag a történelem eseményeiben is törvényszerűséget keres és talál, irány, mely a tudomány jelenlegi színvonalát képezi, — azon eredményre jutott, hogy nagy és maradandó változások csak valamely helyzet összes tényezőinek önkényes vagy önkénytelen közreműködésével létesülnek, azokra bizonyos általános dispositió szükséges, s hogy azon szervezet, mely az élet küzdelmében, mint a Darwin-féle struggle of life-ban, századokig fenn tudja magát tartani, tud prosperálni és hatni önerejéből — mit a

jezsuitákról nem lehet kétségbe vonni: az valami, a helyzetből folyó szükségletnek követelménye, és e szükségletnek meg is felel. Az, beleillik-e terveinkbe e szükséglet? természetesen nem változtathat semmit a dolgon, és nagy együgyűség kell már most ahhoz: bolondoknak vagy gazoknak mondani történelmi személyeket, csak azért, mert czélokért küzdöttek, melyekre nekünk többé szükségünk nincs, melyeket mélyebb tanulmányozás nélkül már meg sem értünk. E felfogást, mely nem a priori megállapított elven, hanem a történeti tényekből vont inductionon alapszik, ugyancsak a történelem eseményei úgy igazolják, mint az élet tüncményei a physiologiai törvényeket; csak hogy természetesen, nem a pártiratok tajtékjában kell keresni a valót, s a jezsuitákról sem kell tiszta igazságnak elfogadni mindazt, a mit halálos elleneik mondtak rólok azért, hogy kiirtásukat indokolják, — valamint nem lehetne Haynau proclamatióit betűszerint venni arra nézve, mi volt az 1849-iki magyar forradalom? Ha hirlapjaink szokása szerint mi is pártszempontról tekintenek szerző kis művét: talán dicsérenők buzgalmát elvei mellett, mert pártoknál, bármi ellenségei legyenek is a jezsuitáknak, járja a soitdisant jezsuita elv: finis sanctificat media; de mi egyedül a történelmi igazságot, és a tudományt igyekszünk szem előtt tartani, — csak sajnálhatjuk, hogy tehetséges tagtársunk e kérdésben oly elmaradott, hogy ne mondjuk, naiv felfogásnak hódol, mely semmivel sem jobb, semmivel sem okosabb némely feudális vagy ultramontán ama rögeszméjénél, hogy a legújabb kornak nagyszerű forradalmi átalakulásait mind csak a szabadkőművesek vagy zsidók idézték elő „üzelveikkel.“ P. Gy.

— **Igazolásomúl.** A „Századok“ ez idei 494-dik lapján, nem is érdemelt méltánylás után, a szerkesztőség azon tanácsot adja az „Archaeologiai Értesítő“ új szerkesztőjének, hogy »nyomdokaimat kövesse, kivévén azt az egyet, hogy a nemzetünkre nézve fontosabb középkori régészettel aránylag többet foglalkozzék, mint az eddig történt, midőn az „Arch. Értesítő“-ben a barbár őskori és római régiségek a magyarkoriaknál sokkal inkább előtérbe állítottak. Mi, magyar szempontból, folytatja a szerkesztő, különösen művelődéstörténetünkre való tekintettel, még a XVII-dik századot is, egészen a szatmári békéig bevonnánk a régészeti szak körébe. Reméljük, e nézetünkben, az érintett szemponttól kiindulva, osztozand Henszlmann is.“

Azt, vajjon foglalkoztam-e működésem alatt eléggé a középkori, főleg magyar szempontból érdekes régészettel, más-kor számokkal be akarom bizonyítani, mert ha csak a 6 kötet tárgymutatóit összevonom, ki fog tűnni: helyes arányban osztottam-e fel a tárgyakat.¹⁾ Az idézett sorokban némi vádat látok, melyet már ismételve nem támaszt ellenem a szerkesztőség, ha fontolóra veszi, miszerint nem történelmi, vagy kiválólággal művelődés történeti folyóirat szerkesztésével bízott meg az Akadémia, hanem régészeti lappal, melynek köre az akadémiai ügyrend 46. §-ában így van meghatározva: „E bizottság (t. i. az archaeologiai) figyelmének tárgyai a hazában létező és feltalálható minden ó- és középkori régiségtani becsü műmaradványok, legyenek azok magyar vagy nem magyar eredetűek.²⁾ Utóbb különösen kiemeltetnek a mester-séges halmok (kúnhalmok).“

Hogy szerkesztő úr a középkort a XVIII-dik század 2-dik tizedéig akarja kiterjeszteni, miszerint az általa speciálításul kitűzött és oly hévvel és fáradozással tanulmányozott kurucz-szakot is magába foglalja: természetesnek találom³⁾, de mivel ezt megbízóim nem tevék szorosb

¹⁾ Mi korántsem arról szoltunk, mennyit foglalkozott a középkori magyar régiségekkel igen tisztelt tagtársunk Rómer Flóris úr — ki iránti nagyrabecsülésünket idézett cikkünk elején is, valamint más-szor számtalanszor, eléggé hangsúlyoztuk — az ő irodalmi működése alatt; de arról, hogy mennyit foglalkozott azokkal az „Arch. Értesítő“, midőn ő szerkesztette, — ez nagy különbség. Qui bene distinguit, etc.

Szerk.

²⁾ Ime, itt is első helyre van a magyar téve, s mi csak ezt óhajtjuk és óhajtottuk volna; de vegye elő bárki a különben igen becses „Arch. Értesítő“ eddigi folyamait, s látni fogja, hogy bizony a nem magyar (barbár s római) régiségekről szóló közlemények a nemzetiek fölött nagyon is túlnyomók azokban.

Szerk.

³⁾ Mi meg nem ily egyéni szempontból — mely legfőlebb magyarázat, de nem érv — találjuk azt természetesnek, hanem azon okozataiban mélyre ható történelmi tény szempontjából, hogy az eredeti, ősrégi magyar erkölcsi és családi élet s társadalmi szokások, nemzeti viselet a szatmári béke után bekövetkezett hanyatlás korszakában változott át lényegesen, a nyugoti cultura és divat hatása alatt. Ezért képez a szatmári béke művelődéstörténetünkben oly nevezetes határt, melynél alkalmasabb időpontra, nézetünk szerint, a kulturhistoriát s annak tárgyait és eszközeit nem ignorálható régészetnek megállapodni aligha lehet, vagy egészen Mohácsig vissza kell mennie, de ekkor vajmi

kötelességemül, igaz, hogy itt-ott, hol alkalom nyílt, el nem mulasztottam, de újdonsága miatt régészeti feladatomúl nem tekintettem.

Ha a gáncsot¹⁾ azért érdemltem, mivel teendőim határin belül maradtam, elnyögöm, valamint azt is, hogy a barbár és római régiségek földerítésében talán nem épen szerencsétlenül fáradoztam. Ezért, igaz, idővel nagyobb elismeréssel leend a tudományos világ, mert épen oly mezőre léptem, mely meglehetősen parlagon hevert, és melynek művelése több fáradságba került, mint a levéltárakban található irományok kutatása.²⁾

Véleményem szerint magyar kori régiségek tanulmányozása a barbárkori és római korszakok kellő méltánylása nélkül csak úgy fog levegőben függni és gyökerétől fosztott gyümölcstelen tuskóvá száradni, mint őstörténelmi kutatásink, ha egyedül a hunok mesés eredeténél kezdenők meg a tanulmányozásokat.

Ha, mint szerkesztő úr állítja, de bizonyítani alig képes, a magyar kori régiségeket csakugyan elhanyagoltam volna³⁾, ez bizonyára nem érdektelenségből és hazafúság hiányából eredt; én ezt magam is szintén oly nagy hibának tartom, mint ez egyik szaknak mások rovására való túlságos emelését. A hibát helyreütni az Archaeologiai bizottság teendője, melynek határozni kellend, hogy Magyarországon a régészeti szak 1711-ig terjed.

RÓMER FLÓRIS.

édes kevés lesz az, a mi specialis magyar: mert a harczos idők viszontagságai azon messze korból csak nagyon csekélyszámú hazai ingó emléket kíméltek meg. És a XVI., XVII-dik századokat szabad-e egyszerüen elmellőznünk? Nálunk a kulturviszonyok lassabban és későbbben fejlődhetek mint a nyugoti államokban, nekünk más határidők kellenek!

Szerk.

¹⁾ Nem gáncs, — Isten mentsen, csak jóakarátú szelid figyelmzettetés.

Szerk.

²⁾ Kereken tagadjuk. Tessék csak pl. a Zsigmond korabeli kúszált pókláb-betűket, I. Ferdinánd, I. Rákóczi György, gr. Pekry Lőrincz, Forgách Simon sajátkezű leveleit, vagy Berényi Ferencz rettenetes írású naplóját olvasni, Klement, Jablonszky, Brenner stb. titkos jegyekben írt diplomatiái jegyzékeit dechiffre-írozni, — s kitűnik, mi könnyebb, — ez-é, vagy korsókat vásárolni Iglón, lovagszobrokat nézni Markusfalván!

Szerk.

³⁾ Ezt sohasem állítottam, csupán azt, hogy az „Arch. Értesítő“ ezeknél az őskori, de különösen a római régiségekkel sokkal sűrűbben foglalkozott. Tessék átlapozni ezen folyóiratot, nincs-e igazam? Szerk.

— **Árva vára** monographiája is, melyről múlt füzetünkben emlékeztünk, megjelent ifjabb Kubinyi Miklóstól. Címe: „Árva vára. Történelmi tanulmány.“ A gr. Zichy Edmund ő exja, mint Thurzó hitbizományi igazgató Mocenássága folytán létrejött művet, úgy a könnyebb olvasmányok kedvelője, mint az új történelmi adatokat kereső tudós egyaránt nyereségnek tarthatja, oly kellemesen és alaposan oldotta meg feladatát Kubinyi Miklós, a ki valóban hivatott és helyes történelmi érzékkel bíró írónak mutatta be magát e nagyobb szabású műve által. A regényes Árva várának alapos és könnyen megérthető részletes leírását, azután úgy a várnak mint a hitbizománynak történetét adja, nagyrészt eredeti adatok nyomán, a legrégibb kortól egész napjainkig. S a gyönyörű kiállítású kötetet a vár két oldalról fölvetett látképe, Thurzó György nádor és neje a művelt lelkű Czobor Erzsébet grófnő egy-egy magyar levelének hasonmása és egy leszármazási táblázat díszíti. Nyomatott az Athenaeum nyomdájában.

— **Révész Imre** debreczeni „Figyelmező“-je octoberi (10-ik) füzetében igen érdekes magyar naplót tesz közzé Debreczen városa levéltárából, az 1703, 4 és 5-ik évekből. E napló úgy egyház- és iskolai, mint a politikai történelem eseményeiben gazdag, becses fülvilágosító részletekkel, sőt itt-ott egészen új adatokkal is. Azért őszintén kérjük fönttiszelt tudósunkat, ne hagyja abba evvel a napló közlését — mint utószavából látszik, hogy azt már befejezettnek tekintti — sőt közölje azt legalább a szatmári békéig. Ha nem annyira vonatkoznék is a többi része egyházi és iskolai ügyekre, — nem veendő oly szoros tekintetbe: hisz a kurucz ügy és a magyar kálvinistaság történelme egymástól el nem választható! Rákóczi maga írja, hogy katonáinak majd kilencz tizedrésze e kizárólag magyar egyház híveiből állott; és a szatmári béke is az ottani református templomban tárgyalott és íratott alá Károlyi és kuruczai által. Helyén lesz tehát az érintett napló további része is Révész „Figyelmező“-jében; vagy ha már ott épen nem akarná közölni, — küldje be a Századokba, kiadjuk mi örömmel!

A „Figyelmező“ érintett füzetében különben még egyéb prot. egyháztörténelmi adalékokat is találunk, nevezetesen a gályarabságra küldött prot. lelkészek történetéhez, és a török hódoltság alatti reform. és oláh papok egy emlékiratát 1689-ből.

— **A felső-magyarországi muzeum-egylet** oct. 27-kén tartotta alakuló közgyűlését Kassán, a városház tanácstermében. A gyűlésen mintegy 40—45-en vettek részt a város értelmiségéből. Az alapszabályok tüzetes megvitatás után elfogadtatván, az egylet tisztviselőinek megválasztására tért át a közgyűlés. Elnökké **Zichy Rezső** gróf városi főispán, alelnökké **Bárczay Ödön** és **Lócász József**, titkárrá **Károly Gy. Húgó** gym. tanár urak választottak. Az egyletnek eddigelé 100 pártoló tagja van. A pártfogási évdíj 3 frt. A nagy jövőre hivatott egylet létrejöttének érdeme leginkább **Desewffy Sándor** püspöki titkár urat illetvén, a közgyűlés ezért jegyzőkönyvileg fejezte ki neki köszönetét. Hiszszük, hogy Kassa város és vidéke lelkes fiainak buzgalma nem fog lankadni e nemzeti fontosságú intézmény felvirágoztatása körül!

— **Vegyes közlések.** Az „Archaeologiai Értesítő“ oct. 15. és nov. 1-ső számai már az új szerkesztő **Henszlmann Imre** szerkesztése alatt jelentek meg, és pedig igen becses tartalommal, mely a mellett változatos és élénk. Mint e közlönyből sajnálattal olvassuk, a kolozsváriak az eddig még fennállott utolsó kaputornyot, az u. n. „**Magyar kapu**“t is ezen őszszel lebontatják. Ezen ügyben annak idején társulatunk annyit tett, és mi annyit írtunk, hogy most már fölösleges volna a szót szaporítani. Csak regisztrálni akartuk a szomorú valóságot. — A csanádi „**Történelmi Adattár**“ september és october havi füzeteit vettük, a szokott becses tartalommal, melyet újabban még a folyóirat tárcajábanak élénkítése emel. E füzetek **Bulcs plebánia** történelmét közlik, az **Orodra** és **orodi káptalanra** vonatkozó **gyula-fejérvári orsz. levéltárbeli okmányok** közlését folytatják, bő regestákat tartalmaznak társulatunk **szepesi kirándulása** alkalmából a **gr. Csákyak nemzeti levéltárának Dél-Magyarországot érdeklő okmányairól**, valamint a **Zichy-codex I. kötete** ugyan e tárgyú adataiból, — közlik a **dél-magyarországi tört. és régészeti egylet** mozzanatait, stb. — Beküldetett szerkesztőségünkhez: „**Schlesiens Grab-Denkmaale und Grab-Inschriften.**“ A **gr. Hoverden-féle gyűjtemény 16—30-ik köteteinek** időrendi és alphabeticus jegyzéke. Átlapoztuk, azonban magyar érdekűt a tömérdek síremlék közt alig találtunk. Vajh mikor lesz nekünk magyarokul egy ilyszerű vállalatunk! — **A szatmári alispán** ily köriratú pecsétén: „**Szatmár megye alispáni pecsété, 1866.**“ mely ma is használtatik, **Magyarország** czimere áll, a mi azt jelenti, hogy a

szatmári alispán nem megyei, hanem m. kir. államtisztviselő. Vagy annyit sem törődnek a czímertannal Szatmárban, hogy tán a vármegye is az ország czímerével él, a magáé helyett?

Történelmi könyvtár.*)

— **Magyarország Történelme.** Irta Horváth Mihály. Új dolgozat, javítva és bővítve. Második kiadás. Pesten, Heckenast Gusztávnál, 1872. Nagy 8-ad r. négy kötet, a legrégebb időktől a szatmári békéig. Ára együtt 14 frt, két köteté 8 frt.

— **A Magyar Nemzeti Irodalom Története,** a legrégebb időktől a jelenkorig. Rövid előadásban. Irta Toldy Ferencz. Harmadik javított kiadás. Pest, 1872. Az Athenaeum tulajdona. Első kötet, n. 8-ad r. 164 l. Ára 80 kr.

— **Mária Terézia.** Emlékbeszéd, melyet a m. kir. tud. egyetemek újjáalakítása 92-ik évfordulóján, 1872. jun. 25-kén az Akadémia dísztermében tartott dr. Toldy Ferencz egyetemi rector. Budán, 1872. Nyom. a m. kir. egyetem nyomdájában. N. 8-ad r. 31. l.

— **Török-magyar kori Történelmi Emlékek.** Kiadja a m. tud. Akadémia történelmi bizottsága. Első osztály; Okmánytár VIII. (a Török-magyar kori Államokmánytár hatodik kötete. Szerk. Szilády Áron és Szilágyi Sándor.) Pest, 1871. Eggenberger akad. könyvtárosnál. N. 8-ad r. 560 l.

— **Péter és Aba.** Székfoglaló értekezés Szabó Károly akad. rend. tagtól. (Akad. „Értekezések,” II. oszt. II. köt. III. sz.) Pest, 1872. Eggenbergernél. 8-ad r. 48. l. Ára 30. kr.

— **Apáczai Cseri János,** Barcsay Ákos fejedelemhez benyújtott terve a magyar hazában felállítandó első tudományos egyetem ügyében. Közli Szabó Károly akad. r. tag. (Akad. „Értekezések,” I. oszt. III. k. II. sz.) Pest, 1872. Eggenbergernél. 8-ad r. 18 l. Ára 12. kr.

— **Árva vára.** Történelmi tanulmány. Irta ifj. Kubinyi Miklós. Pest, 1872. Nyom. az Athenaeum nyomdájában. 16-od r. 178 l. Illusztrált kiadás. Ára 1 frt 50 kr. Ráth Mór bizománya.

*) Hogy e rovatot az újon megjelenő hazai történelmi munkákra nézve mennél teljesebbé tethessük: kérjük a t. szerzőket és kiadókat, hogy könyveiket — vagy legalább azok czímét — hozzánk (Budavár, iskola-tér 162. sz.) beküldeni ne terheltsenek.

Felelős szerkesztő: THALY KÁLMÁN.

Pest, 1872. Nyomatott az „Athenaeum” nyomdájában.

SZÁZADOK

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT KÖZLÖNYE.

Tizedik füzet.

1872.

December hó.

A Magyar Történelmi Társulat 1872-ik évi szepes-vidéki kirándulása.

IV.

A markusfalvi bizottság jelentése.

A Történelmi Társulat Kassán tartott értekezlete által az ősrégi Máriássy-család levéltára átkutatása czéljából alólírott bizottsági előadó, b. Nyáry Albert, Thaly Kálmán és Véghelely Dezső társaival Markusfalvára nyervén kiküldetést, midőn ennek folytán ezen kitzüött helyünkre érve, Máriássy Tiborc úr vendégszerető háza bennünket elfogadott, valójában miad a szives fogadtatásra, mind pedig itteni foglalkozásunkra nézve reményeinkben legkevesebbé sem csalatkozánk.

Maga a hely már megragadó látványt nyújt, s a benyomás örökké emlékünke lesz vésve, egyik felől a Hernád folyam ragadó árja, e mellett gyönyörű parkok, másfelől hosszú sorban a Máriássy családbeliek díszes lakhelyei, s úri kényelmüknek megfelelő kastélyaik tüntek előnkbe, s a kastély-sor végén ezek felett éjszak felől emelkedettebb helyen a család ősi vára, omladozó félben, de mégis régisége és tartóssága által még most is uralkodva az egész helység és vidék felett.

E vár egyik részében van a családi levéltár elhelyezve, s kegyeletes gonddal tartatik fönt még mai nap is a család tagjai által; a vár e részének egy terméből, melyben az úri hatóság

föntálltaig a pallosjoggal bíró család úriszéke üléseit tartotta, melynek falain a család mult századi tagjainak arczképei függenek, egy vasajtó vezet a vár egyik tornyába, mely a családi levéltár kincseit őrzi.

A családnak a levéltár gondviselésével megbizottjai Máriássy Tiborc és Ferencz urak megérkezéstünkkor a legmegelőzőbb szivességgel tárak fel előttünk ezen levéltár csomagait.

Kellemesen hatott reánk a gond és rend, melylyel azok őriztetnek.

A levéltár tulajdonképen két részre osztható: egyik képezi a család történetére és birtokjogi viszonyaira, a másik pedig az egyéb családokra vonatkozó okmányokat.

A családi oklevelek a külön számozott fókokban, egyenként kemény papirtáblákban helyezvék el.

Thaly Kálmán tagtársunk már odaérkeztünk előtt átvizsgálta a levéltárt, és annak általános átnézetéről jegyzeteit velünk közölni szives vala, s miután a részletes átvizsgálást velünk megtehetni akadályozva volt, az ő jegyzeteit is felhasználva a levéltár ismertetését a következőkben foglaljuk össze.

E levéltár a belőle Kayser Mihály családi ügyvéd által 1804-ben a nemzetség számára kézirat gyanánt kinyomatott (s Máriássy Tiborc úr szives ajándékából a tisztelt választmány-nak ezennel bemutatott) „Compendium Historiae Familiae Máriássy de Markusfalva“ című könyvecskében közölt 28 darab, Wagner Anal. Seepus. és Bárdossy úgy Fejér György által ismertetett okmányokon kívül tudományos czélra még senki által föl nem használtatott.

A családi levéltár minden okmányai 1801—1803-ban Máriássy József István által Kayser Mihály és Kelemen József segélyével lajstromoztattak; ezen rendezés igen pontos és lelkiismeretes, s úgy az illetőknek, mint a család tagjainak díszeré válik.

A lajtromozás időrend szerint készült, különben az okmányok — mint már föntebb érintők — két csoportozatra úgy mint a) a Máriássy-családot és b) egyéb családokat érdeklőkre osztvák, s ezekhez képest kivált a családi okmányok igen pontos és bő kivonatokat tartalmazó elenchussal bírnak; sőt a legrégebb és nevezetesebb családi okmányok le is másoltattak.

Lássuk tehát előbb a Máriaassy-családot illetőket :

I. IV. Lászlónak évnélküli engedélye Miklós fia részére, hogy ez birtokain várat építhessen. „Datum in villa Chegue in festo Sancti Johannis Baptiste.“

Első helyen emlitem ez okmányt, mert az a család által szent László királyénak lenni tulajdoníttatik, a reá nyomott pecsétről azt következtetve, hogy az I-ső v. szent László királynak a kir. kamarai levéltárban őrzött okmányán lévő pecsétéhez hasonlít; ezen vélemény azonban tévedésen alapszik, mert a pecséten látszó kettős kereszt IV-ik László királyé, mint ennek számtalan s egészen ép pecsétjeiről következtetve azonnal meggyőződünk; maga az irás, a nap keltezése eléggé tanúsítja az okmánynak a XIII. század végéről való korát. Fehér György is közli Cod. Dipl. V. 3. 240. lapon Kayser után az okmányt s annak évszámát a benne előforduló személynevek és ügy alapján 1284-ra teszi. Téved tehát Nagy Iván, midőn családtani munkája IX. köt. 306. lapján azt állítja, hogy ezen okmány Fejér Gy. figyelmét elkerülte volna: valamint ugyanott azon állítása sem fogadható el, hogy ezen okmánynak érvény nem tulajdonítható.

Kayser és utána Fejér a kelet helyét így adják: „In insula Chegwe“, elég hibásan, mit Ráth Károly „Magyar kir. utazásai“ című munkájában I. kiadás 38. lapon észre is vesz, és ezen állítólag Chegwe szigeten való tartózkodását IV-ik Lászlónak, kétkedve veszi föl Fejér Gy. után adatai közé.

1264. 10. Kalendas Junj Béla király okmánya, melyben Márk comes fiának Batiznak a Csetenye nevű erdőt a Tátrahegy alatt adományozza. Eredetiben nincs meg, s csak a szepesi káptalannak 1335. kelt átiratában van főtartva. Szép kegyeletet tanúsít ezen adományban IV. Béla király a család őse Batiz irányában, kit a Csetenye nevű erdővel azért jutalmazott meg: mert a cseh király ellen szerencsétlenül vívott egyik harcban, midőn István királyi herezeg a harczi tusában a király szemei elöl eltűnt, Batiz volt az első, ki a királynak fia megszabadultáról hírt hozott. Közli az okmányt Kayser idézett helyen s Bárdossy után Fejér Gy. Cod. Dipl. vol. IV. Tom. III. 185. lapon.

1275. IV-ik László király adománylevele Batiz comes részére Zolouk és Mathey falukról közli Bárdossy, Kayser és utánok Fejér Gy. Tom. V. vol. II. 238.

1279. Datum Bude 4. Nonas Marey ezen utóbbi okmányt Fülöp firmanensi püspök és pápai követ átírja.

1279. A szepesi káptalan előtt Bottiz magnus filius quondam Comitis Marci, cum fratribus suis Nicolao Petro, Marus (így) Johanne et Michahele, felmutatták IV. Béla király okmányát „super hereditate sua dicta Cethtana sub montibus niveis, ultra Vilcam, sitam inter duas aquas videlicet Poprad et Conotopa“ és bizonyos feltételek alatt bevallást eszközöltek „Gotcalcho villico de vilca, Mathei et Frolingo de vilca részére. Ezen érdekes okmányt közli Bárdossy s utána Fejér V. 2. 598.

1270. V. István királynak igen érdekes okmánya, melyben a Máriássy-családnak akkor élő tagjai előszámlálatnak „Marcus filius Gala de Sceps, Botiz, Nicolaus, Petrus dictus Dond et Marcus fily sui,“ kik a király előtt megjelenván, miután a két idősb fivér „extra terminos regni se transferrent, ordinantes intra se quod si quid in possessionibus seu rebus alienis acquirere possent pater et fratres eorum juniores nullam ex inde vindicare possent porcionem.“ Közli Fejér V. 1. 48.

1282. A család a főntebbi okmányt IV-ik Lászlónak ezen évben kelt átiratában bírja.

1292. A szepesi kápt. okmánya, melyben a káptalan, miután „in spoliacione ecclesie per regem Ladislaum et suos neugarios — sigillum antiquum fuisset perditum et ablatum“ új pecsétje alatt a Csetenyre vonatkozó főntebbi 1279. kelt okmányát átírja, azon megjegyzéssel, hogy a káptalan előtt Vrolingus s fiai Miklós és Henzmann a maguk részét Gotsalknak bevallották.

Meg van továbbá a buda-felhévízi conventnek 1313-ban kelt okmánya, melyben IV. Lászlónak 1283-ban és a szepesi káptalannak 1295. kelt, úgy IV. Bélának 1255. kelt okmányai átiratnak; továbbá a szepesi káptalannak 1331. kelt okmánya, melyben 1299-ről kelt két okmány szintén átiratik, melyek Fejér Gy. által az illető helyeken közöltetnek.

Megemlítendőnek tartjuk, hogy Kayser közöl egy Imre király által 1198. kiadott okmányt, gumur és szentmihályur várakról (mely utóbbi alatt Kayser a mai Markusfalvát érti), mely okmányban adományozottúl főlemlíti „Marcum filium Gola de

Zypsió. " Mindenesetre gyanút gerjeszt ez okmány hitelességére nézve az, hogy ezen szepesi Gala fia Márk a föntebbi V. István-féle okmány szerint még 1270-ben is életben volt. Imre királynak ezen okmányát a levéltárban fel nem találhattuk.

Kayser által 1268-ról közölt IV. Béla-féle okmány sincs már meg a levéltárban.

Egyszerű XVII. századi másolatban föltaláltuk IV. Béla király okmányát 1243. 4-o Nonas Juny, melyben Máté fiai Fülöp és Demeter részére Pelsöczöt és Berzethét adományozza, kiemelvén az adományozott egyikének azon érdemét, hogy a midőn a király Kálmán fiával a cseh király birtokában levő Soprony várát ostromolta volna, egyízben az ostromlottak kitörvén, maga a király forgott veszélyben, azonban, „Demetrius arreptam lanceam irruens eosdem in Castrum ipsorum redire compulsit gravia duo vulnera jacta Balistae recipiens mortis vix effugit.“ Közli Fejér IV. 1. 289.

A családi iratok között 69 Anjou-korit találtunk, ezek közül többeket közöl Kayser s utána Fejér György, valamint Nagy Iván is családtani munkájában a birtokviszonyokra vonatkozóknál közül többeket tüzetesebben már megismertetett, azokat tehát mint amugy is ismeretesekeket e helyen nem érintjük.

Nem mulaszthatjuk el azonban fölemlíteni, hogy egy 1308. okmány szerint a szepesi káptalan előtt Menhardus plebanus de villa Botiz és testvére János, Konrád és István kezein volt Csetenyei birtokot, „inter villam Vylka et montes, qui Thortoyl nominantur“ birtokába veszi. Ezen Menyhárt mint „plebanus de villa Svevi“ még 1331-ben is élt.

Megemlítjük itt még I. Lajos királynak 1344. „in partibus Transilvanis in nostro descensu prope locum Beretholm (és nem Berethelm) vocatum sabbato proximo post festum beate Margarete virginis“ kelt okmányát, a család által fölfedezett aranybányákban adományozott bányai jogról; mely okmányt említi Nagy Iván idézett helyen Kayser és Fejér György után, ki azt Tom. IX. vol. 1. 196. lapon közli. Nagy Ivánt itt helyre kell igazítanunk annyiban, hogy nem István, a család egyik tagja volt az adományozott, mert az okmány szerint ennek fia Marius részesült abban. Fölemlítvén e helyt azt is, hogy ezen Marius neve az

érintett okmánytárakban Marcus névvel cseréltetik föl, holott az az eredetiben mindig Mariusnak iratik, hihetőleg a család ezen őse után vették föl a Máriássyak mai elnevezésüket.

Végigmenve a Nagy Iván által is közölt családfán, a család XIV. és XV. században élt tagjai közül leginkább kiemelkedik Máriássy István, ki már 1494-ben Szapolyay István nádor és sárosi főispán alatt sárosi kapitány és alispánnak nevezi magát. Ő mint a Szapolyaiak híve megtartá a sárosi kapitányságot egész 1515-ig, a midőn őt Szapolyay István özvegye, Hedvig tesseni hercegnő „datum in arce nostra Trinchiniensi feria 6-ta ante dominicam Judica“ 1516. kelt okmányában a kapitányság alul fölmentette s megnyugtatta a felől, hogy Sáros várát War Koch Kristóf és Csallóközy Mihálynak sértetlenül átszolgáltatta.

Ezen Máriássy Istvánnak sok baja lehetett a löcseikkel; a köztük volt folytonos viszályról s annak mi módon történt kiegyenlítéséről tanuskodik a családi levéltárban 180. sz. a. főtartott „Articuli concordie“ czimű irat, mely szerint Máriássy István arra kötelezte magát, hogy a Szt.-Mihályról nevezett egyházat Márkusfalvi várához hozzá nem csatolhatja, a Lőcse városi tanács engedelmé nélkül a vár körül erődítést nem tétethet, a város ellenségeit várába be nem fogadhatja, hanem jó szomszédja és barátja leend a városnak s a polgároktól Márkusfalván vámot nem szedethet.

A viszály és ellenségeskedés azonban még utóbb is tartott, mert a markusfalvi vár — mint a családi hagyomány tartja — a löcseiek által Máriássy Pál alatt 1529-ben ostrom alá vétetett és összelövdöztetett.

E helyt megemlítenünk tartjuk, hogy Máriássy István utódai nemcsak ezen őstük sirkövét, hanem a pártfogó Szapolyay István és neje, valamint Máriássy István neje Csaholyi Zsembai Lucia czimereit egy gömbölyű paizs alakú fára festve, kegyeletük tanúsításául a markusfalvi templomban főtartották. A sirkő, valamint a czimerek köriratait közli már Wagner i. h., azonban annak megemlítése nélkül, hogy a czimerek színezve is vannak; s a mit eddig nem tudtunk, ismerjük tehát már most a Szapolyaiak czimerének színeit is. Bizunk a Máriássy-családnak a régészet iránt is buzgó tagjaiban, hogy e czimerek hű másolatait szintén fára festve, a m. nemzeti muzeumnak ajándékban megküldendik.

Meg van Máriássy István végrendelete 1515. latin nyelven, melyben 3 fiáról és 2 leánjáról emlékezik, különösen megnevezvén Ferencz és Mátyás fiait, kik közül Nagy Iván által i. h. csak Ferencz van följegyezve. A végrendelet különösen műtörténelmi szempontból igen érdekes lévén, b. Nyáry tagtársunk lemásolta.

Máriássy Istvánnak s fiának Ferencznek és unokájának Pálnak történelmi szempontból való szereplését Nagy Iván tagtársunk többször említett családtani munkájában kimerítőleg megírta, erre, valamint a Kayser által közlött több történelmi érdekű, és ezek között az 1504-ki czimertadományozó okmányokra tehát midőn e helytt egyszerűen hivatkoznánk, a levéltárnak a XVI-ik és következő századokra vonatkozó nevezetesebb adatait röviden összevonva, a következőkben soroljuk elő:

Az 1550. utániak közül nevezetes a 300. sz. a. okmány, mely a Melythek, Chaholyak stb. régi nemzék rendéhez adatokat tartalmaz; a 416. sz. a. 1580-ki eredeti határlevél, melyben térkép fordul elő; a 463. számú Rudolf király 1582-ki eredeti okmánya, melyben a család 1264., 1279., 1299. stb. összesen 25 darab régi kiváltságlevelei átiratnak és megerősítetnek.

Igen érdekes továbbá Báthory Istvánnak mint lengyel királynak, s így a szepesi XVI város urának 1583-ban Máriássy Pálhoz határvillongási ügyben magyarul írott félhivatalos, de bizalmas hangú levele 466. sz. alatt, melyet Kayser az idézett helyen közöl, de nem teljes hűséggel, s melyet ugyanazért Thaly Kálmán tagtársunk újabban betűhíven lemásolt; szövege ez:

„Stephanus, Dei gratia Rex Poloniae, Magnus Dux Lituaniae, Russiae, Prussiae, Masouiae, Samogitiae, Linoniaeque etc. Dnus necnon Transsylvaniae Princeps.

Egregie Nobis dilecte. Meghertetheok az kegđ panazolkodasatth, hofi az hatar iaraskor hatra vetettek kegk mind privilegiumit s mind bizonságitth, es ugi procedaltak, ki kegk nagi karara leotth uolna; bizoni nemhofi most mikor elegh zeles hatarth adotth isten nŷ kezeonkbe, de meegh chŷak hazunknal mikor laktunk is, egi zomzed nemes ember feoldinel sem akaruk az mienketh thebiteni, most sem eorwleonk ebbeli nŷeresegen, ha mi leotth volna is, seotth bannywk az kegđ karatth; de

mierthogi ez commissio illien soleniter Chyazar eo felge, es mi uegezeseonkbeol, ollyan feoemberek által leotth, melljeth az utan Chyazar eo felge az eo rezereol, es my es az mi rezeonkreol aprobalunk, es mehereositettheonk, nem lattyw k mikeppen in dubium vocalhassuk, ollyan feouraknak conscientiajath, es az mi confirmationkatth: kegd azerth czth ne tulaýdonichia, awagi az igassaghoz, awagi kegdhez valo keduethlensegheonknek, hanem ez dologhnak miuoltanak, kiben periclitalna mind az theorwini theweoknek itilethek, s mind nekeonk az kik confirmaltuk miltosagunk. Datum in arce nostra Regia Nepolomicensi, prima die mensis Martý, anno Domini millesimo, Quingentesimo, octogesimo tertio Regni uero nostro Septimo.

Stephanus Rex m. p.“

K ü l c z i m:

Egregio Paulo Mariasý de Markusfalva etc. nobis dilecto.

P. H.

Ostyába nyomott ép, nagy kerek pecsét, királyi koronával, a négygyé osztott paizson Lengyelország fehér sasa négyszer, közepén sziv pajzson a Báthory-czímer. Körirat Stephanus, etc.

Eredeti, missilis, papírra írva, csak az aláírás sajátkezű, ellenjegyezve nincs.

A XVII. századból megemlítést érdemel Mágocsy Ferencz, 1609-ki levele, melyben Máriássy Ferenczcel Lubomirszky Szaniszló levelei közöltetnek; továbbá Károlyi Zsuzsánna levele Máriássy Zsigmondhoz 1621-ből, melyben ezen czímmel él: „Susanna Regina Hungariae, Dalmatiae, Croatiae etc.“ — Máriássyék levele Lubomirszky herceghez Igló város ügyében; III. Ferdinánd király levele a lengyel királyhoz 1638-ból az ország határai megállapítása tárgyában; Eszterházy Miklós nádor levele 1642. Máriássy Pálhoz a krakkói vajdával való controversia ügyében; Lubomirszky Szaniszló két levele Szepes vármegyéhez a Máriássyak és az iglóiak ügyében; Thököly István menevédlevele 1645. Máriássy Zsigmond részére, ki a pestis elől futott; a protestansok folyamodása az országgyűléshez, 1646. „intuitu restituendorum templorum utriusque Confessionis;“ Máriássy János 1655-ben Szepes vármegyei követnek Pozsony felé az útban történt halálát fölemlítő levél; ennek fekete márvány

síremléke a batizfalvi róm. kath. templomban van felállítva; Wesselényi nádornak 1658. Szepes vármegyéhez intézett levele, Lubomirszky lublói kapitánynyal s a szepesi városokkal való jó szomszedság föntartásáról; 1659. a káromkodás megbüntetéséről és ugyanazon évből „parentatio funebris condam Ladislai Máriássy“ a család régiebb történetével; 1667-ből ugyanaz; 1681. Caprara tábornok menevédlevele Máriássy Pál, Apaffy fejedelem főember szolgálja számára; a Horváth-Stansics-féle okmányok elenchusa 1690-ből; I. Lipót király Máriássy Imrénének hűtlensége folytán a fiscusra szállott vagendrüsseli részbirto-
tokát másnak adományozza; 1692. gr. Bánffy György erdélyi kormányzó menevédlevele az erdélyi fejedelem szolgálatából visszatérő Máriássy Pál részére; végre 923. sz. a. Máriássy Pál bizalmasan tudatja Görgey János szádvari kapitánynyal, hogy ő a nádornál bevádoltatott, „quasi ipse contra dominum Caesarem rebellis fuisset“ stb. stb., a történelemre vonatkozó több érdekes okmányok, melyeket az idő rövidsége miatt nem hogy lemásolni, de csak tüzetesebben átvizsgálni sem valánk képesek; azok számára azonban, kik majd a levéltárt e részben behatóbban átvizsgálhatják, tájékozásul is egyelőre szükségesnek tartottuk az érdekesb okmányok rövid kivonataival szolgálni.

A Rákóczi-féle kuruczvilágról épen semmi adat sincs, daczára hogy II. Rákóczi Ferencznek a Máriássyak közül két kurucz ezredese volt ú. m. az emigrált Ádám és Miklós.

Missilis levél igen kevés maradt fönn; úgy látszik, ezek a lajstromozáskor megsemmisítették, mert lajstromozatlanul sincsenek meg, legalább Márkusfalván és Berzetén az ős Máriássy birtokokon már többé nem léteznek; Batizfalván is alig, noha ez utóbbi helyütt még létezik a család levéltárából egy rész, de azt az ottani család tagjai Máriássy István rendezőnek már az 1801—1803-iki levéltári rendezéskor sem nyitották meg, mit ez az elenchusban panaszolva föl is említ; bírjuk azonban Máriássy Ferencz úr ígérését, hogy e levéltár miben létéről is fog magának tudomást szerezni, s az eredményről a Történelmi Társulatot annak idejében szíves leendő értesíteni.

Ekképen már most összevonva a szorosabban vett családi okmányok számait, van a XIII-ik századból eredetiben és át-

iratban	14
A XIV. századból	69
A XV. századból	126
A XVI. századból	415
A XVII. századból	316
A XVIII. századból	130

Összesen 1070 db.

Azonban ezekből több két példányban is meglevén, a szorosabban vett családi okmányok száma könnyen megüti az 1100 számot.

II. Ezek után ismertetjük azon okmányokat, melyek az 1801-iki lajstromozáskor a családiak közé nem soroztattak, s mint más családokra vonatkozók, Máriássy József István által 1805-ben egy külön elenchusba vétettek föl; ezek nincsenek is oly gondal lajstromozva például; az évszámoknál több helyen tévedést tapasztalánk.

Ezen okmányok, mint még nem aanyira ismeretesek inant érdekeltségünk mindinkább fokozódott. Vagy 150-et az érdekesebbek közül ottlétünk alatt le is másoltunk, a többiekről rövidebb regestákat készítettünk.

Azok leginkább a következő családokra vonatkoznak; Bárczay család s általa Abaúj vármegyére vonatkozó igen sok érdekes adat, melyek felhasználása nélkül a most készülő Abaúj megyei monographia nem fog tökéletes lenni; Jekelfalusy, Sigray, a Szepesi Jakab országbíró stb. családjára vonatkozók.

Lássuk egyenkint az érdekesebbeket: Árpádkorit az első helyen alulirt lemásolt a következőket:

1257. Datum in festo sancti Martini Pape prope Varasdi-num. Datum pro memoria quod Iván et Micol de Bilsa vna cum Marhardo comite fuerunt in exercitu nostro in Styria.

Ez az okmány rövid szövege, hátlapján egy ember arcát előtüntető pecsét maradványaival, mely hogy trónon ülő királyé, azaz IV-ik Béláé volt, kétségtelen a stíriai hadjárat megemlítéséből, melyben történetiróink szerint IV-ik Béla a mondott évben, István stíriai bán visszahelyezése végett csakugyan részt vett; a család elenchusában boszniai hadjárat jegyeztetett fel ezen okmánynál stíriai helyett, világos tollhibából.

1272. és 1279. V-ik István és IV-ik László királyok okmányai a vági „Sagittariusok“ részére Zegued földről Okur vize mellett Baranya megyében, Wagner kéziratai után Fejér Gy. által közölve Tom. V. 1. 184. és V. 2. 492.

1291. A jászói convent bizonyítványa arról, hogy Bárczai János fiai közül Helyas, Izsák fia, Churke István fogságába csett.

1300. Jhones Comes Castellanus de Boldvaku előtt Varov, vejével Benedekkel akkép egyezik ki, hogy ez utóbbi nejét megölvén, tartozzék ezt eltemettetni, s az atyának két márkát fizetni; továbbá még arra is kötelezte magát a nevezett Benedek, hogy „in proximo festo pentecostes Agrie ad limina beate virginis, ac in. Sequenti dominica Septuagesime Romam ire tenetur.“

1311. Alexander Curialis Comes et quatuor Judices de Gurnur bizonyítják, hogy Ravasz Miklós, Meinold fia Márton ellen egy szögszár (Zuk Zaar coloris) színű ló elvitele miatt indított ügyét Henrik és Kelemen rokonainak engedte át.

1313. Stephanus Comes vice magister Michaelis et quatuor Judium de Comitatu Wyuar. Bozitan kelt intézkedése Bulchardi és Belsei családbeliek ügyében.

1314. A jászói convent előtt Edus fiai atyjuk megöletése folytán a tettessel ú. m. Buguzlou fia Bálint comessel oly módon egyeznek ki, hogy „idem Valentinus soluet eisdem 70 Marcas partim in argento aut in panno ad valorem argenti partim vero in estimacione condigna preter arma equo flegmatico et claudo et sarcita veste tunica et pallio.

1314. Ugyanezen ügyben István comes vice magistri Michaelis intézkedése. Datum in Bozita.

1315. Mihály Comes de Wyuar ezen vármegye részéről Enyiczken közgyűlést tart, s ugyan a főntebbi ügyben intézkedik.

1316. Stephanus comes et quatuor Judium de Wywar szintén. Datum in Kuzepnempti.

1317. Nos magister dominicus archidiaconus novi Castri és egri püspöki helynök, Ruszkai Bogomér özvegye ügyében intézkedik. Datum in Kassa.

1317. Petrus prepositus de Misle, és egri püspöki helynök hasonló tárgyú intézkedése.

1318. Magister Beke curialis comes et quatuor Judlium de Wyuar szintén azon ügyben a feleket kiegyeztetik. Dat. in Forro.

1320. Magister Philippus Comes de Scepes et de Vyuar, Bárca helység iránt kiadott okmánya. Datum in Gunch.

1321. Arnoldus Iudex et Jurati de Cassa, Iwan és Myke anyját Moys fiával Gergelylyel, Kemen comessel stb. kiegyeztetik.

1321. Nos Mark Comes de Zemlen vice magistri Mikich előtt János fia Miklós Olasz Domokos megületéseért az illetőket kielégíti.

1322. Comes Nicolaus Iudex Curie Magistri Philippi, Oklelő Mihályt ki Byk helységbe rontott, megidézeti.

1344. Lajos király okmánya Jekel fiai Máté és Domokos panasza tárgyában, a gelniczi és smelniczi polgárok ellen, kik Jekelen lévő curiájukat megtámadták.

1344. „Magister Petrus Comes parochialis per dominum Lodovicum regem Hungarie in Comitatu de Wyuar constitutus“ arról tesz bizonyosságot hogy „juxta continentiam litterarum vicecomitis nostri capitanei videlicet magistri Johannis“ Inak fia Donch az esküt letette. Datum in Nemti.

1346. Nos magister Bogus vicecomes et Castellanus de Scepus, Zeurus, Detre et Zonk „fily Hannus de villa Scephk“ ügyében intézkedik. Datum apud Sanctum Martinum.

Ugyanezen évről egy másik okmányban „Magister Desew vicecomes et Castellanus de Comitatu Scepus nevezetik meg.

1348. Magister Petrus Comes parochialis per regem in Comitatu de Abawywar constitutus“ arról tesz bizonyosságot, hogy „Mokyan maior castri homo noster et Blasius filius Beke de Gesche testimonium provincie“ által a bírói pecsét előmutatása mellett a kassai polgárokat letiltotta attól, hogy Danch és Mayus fiainak birtokait meg ne vegyék.

1357. Az esztergomi káptalan jelentése I. Lajos királyhoz, hogy a midőn Jakab országbírói ítélőmestert Csenkehomok nevű Esztergom vármegyei királynői birtokba beiktatni akarta, ennek a nagymartony-i grófok és Kanizsai János ellentmondottak. A főntemlített Jakab ítélőmester, a ki később mint „Comes Jacobus de Scepus“ az országbírói polezra emelkedett föl, — a

főntirt Stephkfalvi másbol Raggolehi Hannus fiának Detrének volt fia, leányát Margitot 1393-ban Ruszkai Isép fia László birta nőül; ezen Jakabra vonatkozólag a levéltárban több okmány található.

1361. Haholthi Miklós alnádor Bárczai Antal és testvéreinek a kassai polgárok ellen folytatott ügyökben a birságot elengedi.

1365. Magister Johannes filius Alexandri vicecomes et Judices Nobilium Comitatus Luptoviensis (igy) Kathanfalvi Pálnak Mathias fiai elleni óvásukról bizonyítványt állítanak ki.

1368. László nádor okmánya, hogy Beke fia Anthymus és ennek fia, Kozmai Tamással Somogy vármegyei Szobi birtok iránt kiegyeztek.

1368. Ugyanazon nádor Mándhidán Zala vármegye részéről közgyűlést tartván: előtte Szentkirályi Illés és Kutasi Cseh János bizonyos bor elvitele iránt egyességre léptek.

1368. Ugyanazon nádor Somogyvárott Somogy vármegye részéről tartván közgyűlést, I-só Lajos királynak „Datum in Meger tertio die festi Corporis Christi kelt okmányát átírja, mely szerint a király előtt Wati Mihály azon panaszt adta elő, hogy Feur nevű birtokát a látrányi lakosok elfoglalták.

1369. Comes Nicolaus filius Pauli Iudex nobilium de Scopus Urbanfalvi Hank által Leukfalvi Vörös Miklóst Tamási helységbeli birtokrészbe beiktattatja.

1392. Datum in descensu nostro Campestri prope Castrum Grebench 2-o die festi beati regis Ladislai. Zsigmond király a törökök elleni hadjáratból Jekelfalusi Miklóst és Lőrinczet haza ereszti.

1411. Emericus de paaloch Castellanus de Dyosgewr et Comes Comitatus Abawyvariensis, megbizza alispánját Lasztolezi Domokost, hogy Bárczai Lászlótól a széplaki apát elleni ügyében az esküt vegye ki.

1412. Datum Albe regalis feria 4-a post festum beati Luce evangeliste. Zsigmond király Sárosbodorfalvi Szala vármegyei birtokban, László leányát Ilonát leányfiustja.

1413. Zsigmond király Budán Simon Judás napján kelt okmányában Sővári Soós Simon részére, ki urával János eszter-

gomi érsekkel, és más főurakkal „pro habendis cum fideli nostro illustri principe domino despoto duce regni Rascie certis tractatibus et colloquiis — ad festum omnium sanctorum nostro speciali ex edicto Bachie debet constitui, — ezen útjában elfoglalva levén, minden pereiben halasztást engedélyez.

1415. Sóvári Soós György fia Péter, unokahugát Sós János leányát Sófiát, Sóvári Soós Simon nejétől Margittól magához revén, bizonyítja, hogy ez utóbbi nevezett Soós Sófiával vele adta a következő ingóságokat: „unum Baltheum argenteum, unum erinale lapidibus Margaritis ordinatum, unum erinale nyakbavetheu vocatum, unum lectum cum attinentiis plumalibus, cussivis lintraminibus, necnon paplan vocatis, prout ad filiam Baronum pertineret.

1415. Comes Nicolaus filius Johannis dicti Tathar de Bethlenfalva Iudex Nobilium decem lanceatorum de Scepus, Urbanfalvi Hank fia Jánosnak neje ügyében halasztást engedélyez.

1460. Rozgonyi Osvát székelyek grófja és abauji főispán tudatja ezen vármegye közönségével, hogy alispánjául Bárczay Andrást rendelte, kérvén a vármegyét, hogy őt elfogadják s vele tisztességesen bánjanak.

Ezek azon okmányok, melyeket még többekkel együtt egész terjedelmében lemásoltam. Úgy vélem, az abauji tisztviselők nevei érdekel birandnak azon történettudásainknál, kik a legújabb időben ezen vármegye elnevezése, holfekvése és kiterjedése iránt egymással oly érdekes vitába ereszkedtek.

A többi színtén érdekes okmányokról részint én, részint Vég-helyi tagtársam rövid regestákat készítettünk, azokat lemásolni az idő rövidsége miatt már lehetlen volt. Ezen regestákat a már amúgy is hosszúra nyúlt ismertetésemben nem közölhetem. Szabadjon még is azon fő- és alispánok és egyéb tisztviselők neveit, kiket ezen okmányokban fölfedeztem, még e helyt elősorolni; reménylem, ezzel az illető vármegyék monographusainak nem teendek kedvetlen szolgálatot.

1343. „Rector novi montis Pestiensis“ volt „Nicolaus filius Johannis filij Hench.“

1346—1355. Nos magister Petrus Comes parochialis de Wyuar.

1351. Johannes filius Petri et Nicolaus vice comites de Scepus.

1360. Thomas rufus notarius Curie domini palatini et magister prothonotarius eiusdem palatini ac Castellanus de Palocha.

1361. Magister Isip Comes et Castellanus ac Jud. Nobilium de Scepus.

1362. Comes Nicolaus filius Pauli Jud. Nobilium de Scepus.

1363 —1365. Magister Petrus de Peryn Comes et Judices Nobilium de Abawyuar.

1365. Sándor fia János liptói alispán.

1366. András ezikadori apát.

1367. Johannes cruciferorum magister domorum hospitalium ordinis S. Anthony de Darouch.

1369. A titeli káptalan okmányában átíratik „Petrus filius Nicolai Index de Zegedyno“ által kiállított okmány.

1376. Dominicus filius Johannis de Kisvarda vicecomes Ladislai ducis Opulie et Velunensis ac domini terre Ruzye in Comitatu Abaujvar constitutus.

1390—1394. Comes Stephanus filius Lachk Iud. Nobilium de Scepus.

1393. Comes Nicolaus filius Pauli Iud. Nobilium de Scepus.

1396. Blasius vicecomes et castellanus ac quatuor Iud. Nobilium de Scepus.

1398. Marcus Stoyan Index Castri novi montis Pestiensis.

1400. Comes Nicolaus filius Johannis Iud. Nob. de Scepus.

1401. Comes Ladislaus filius Mathius Iud. Nob. de Scepus.

1401. Petrus de Syner V. Comes de Abaujvar.

1402. Comes Johannes filius Hank Iud. Nob. de Scepus.

1402. Johannes de Zeuled V. Comes magistri Emerici de Peren Comitatus de Abaujvar.

1403. Johannes filius Haank Comes nobilium decem lanceatorum.

1405. Comes Jacobus filius Johannis Iud. Nob. de Scepus.

1406. Comes Georgius filius Johannis Iud. Nob. de Scepus.

1406. Paulus magnus V. Comes C. Scepusien.

1407. Comes Georgius filius Johannis Iud. Nob. de Scepus.

1409. Georgius V. Comes et Castellanus de Scepus.

1411. Nicolaus de Kelench et Nicolaus de Kamanya Castellani de Sáros.

1412—1420. Johannes dictus Jakow de Huthka ac dominicus filius Anthony de Lazthoth V. Comites de Abaujvár.

1412—1422. Johannes filius Benedicti de Olsauicha V. Comes de Scepus.

1413—1422. Comes Nicolaus filius Johannis Tatar de Bethlenfalva Iud. Nob. de Scepus.

1413. Nicolaus filius Johannis dicti Cynege de Keveches V. Comes de Gumur.

1416. Johannes filius Georgy de Kazmerfalva V. Comes Castri Scepusiensis.

1417. Michael dictus Nemes, Gregorius dictus Bechke. Sebastianus Sartor Judices et Jurati Ciues de Bihar.

1423—1424. Comes Nicolaus filius petri de polyank Iud. Nob. de Scepus.

1425—1428. Michael filius petri fily pocz de Sýgra V. Comes Johannis de Rozgon Comitatus de Sarus.

1426—1436. Comes Johannes filius Nicolai achel de Boza-falva Iud. Nob. de Scepus.

1426. Nos Johannes filius petri de Cheke V. Comes Zempleniensis.

1429. Comes Johannes filius Hank de Urbanfalva Iud. Nob. de Scepus.

1449—1471. Comes Martinus filius Emerici de Pickfalva Iud. Nob. de Scepus decem lanceatorum.

1459. Nos Comes Jodocus filius Nicolai Hank de Mahalfalva Iud. Nob. de Scepus, 10. lanceatorum.

1462. Gregorius de Zenthkyral et Nicolaus Bwzlo v. comites magnifici domini Emerici de Sapolya (igy) de Scepus.

1464—1465. Stephanus poharnok et Thomas de Roskowan Vicecomites Comitatus Abaujvariensis.

1465. Mátyás király szabadalomlevele Szepes vármegye nemessége részére, hogy Szapolyay Imre főispánjuknak semmiféle szolgálommal nem tartoznak.

1468. Gregorius de Mellethe et Georgius de Perbeshaza v. comites de Gumur.

1468. Georgius de Wayda V. Comes Abaujvariensis.

1472. Mátyás király Rozgonyi Rajnáldnak megbocsát, s Szapolyai Imrét, Szepes örökös grófját, ennek testvérét Istvánt, úgy Perényi Imrét utasítja, hogy elfoglalt birtokait neki vissza-bocsássák.

1472. Petrus Comes filius Petri de Lenkfalwa Iud. Nob. in Scepus.

1476—1480. Bwzlai Miklós abati alispán.

1479. Damianus de Abrahamfalwa Comes Nobilium in Scepus.

1480. Martinus de Frých castellanus castri Scepus. V. Comes Emerici de Zapolya.

1483. Nicolaus de Bwzlo et Johannes de Barcha V. Comites Abaujvár.

1485. Johannes Crige de Czantafalua Iud. Nob. in Scepus.

1487—1489. Sigismundus de Kapolna et Stephanus de Rakeha V. Comites Abaujv.

1489. Jacobus de Edesfalva Iud. Nob. ac Martinus de Miclosfalva et Georgius de Gofalva electi jurati in Scepus.

1492. Gregorius Goblinus Vice Comes et castri Scepus castellanus.

1496. Gregorius Gowbowl de Bethlenfalva et Stephanus de Thomor castri Scepus V. Comites Stephani de Zapolya előtt Máriássy István sárosi kapitány a miatt tesz óvást, hogy az iglóiak a vogendrüsseli lakosokon — kik bányákat építettek, — hatalmaskodást követtek el, őket megköztözték s megverték.

1501—1505. Laurencius comes de Czanthafalva Iud. Nob. decem lanceatorum.

1503—1517. Gaspar de Czontofalu et Johannes Steflak de Hysfalva Comites et Iud. Nob. decem lanceatorum.

1504. Jacobus Comes de Edesfalva Iud. Nob. decem lanceator.

1506—1507. Georgius Therney de Hozelez Comes et Iud. Nob. decem lanceatorum.

1506. Stanislaus de Bertholth V. Comes Sarosien.

1509. Ladislaus de Fanchal V. Comes Abaujvár.

1511. Lazarus de Zenth András Iudex ac universitas Nobilium Superioris sedis 10. lanceator.

1513. Demetrius de Gagh V. Comes Abaujvár.

1513. Mathias Holy de Jablonÿcza V. Comes Scepusien.

1519—1522. Michael de Zemere Vice Comes Abaujvár.

Ime, tisztelt választmány, csak a megyei és egyéb tisztviszonyokra vonatkozólag e levéltárban mennyi adatkinestálható fel; a szepesi alispánok és szolgabírák nevei Wagner által i. h. közölt lajstromban nagyrészt föl nem találhatók.

A családnak ezen elkülönített levéltárában van Árpádkori

okmány	7
XIV-ik századból	339
XV. „	404
XVI. „	64
XVII. „	2

Összesen 816

A XV-ik századbeliek között számos II-ik Lajos-féle okmány találtatik. A két darab XVII-ik századi okmány egyike 1616-ból Forgách Zsigmondé Szepes vármegyéhez a hajduk mozgalmairól; a másik gróf Rákóczy Pál tornai és sárosi főispáné Edelény és Sáp faluk eladásáról 1631-ben Brezoviczai Horvát András és neje Kinizsy Erzsébet részére.

S ezzel a Máriaassy-család markusfalvi levéltáráról ismertetésünket midőn befejeznők, ezt a nélkül nem tehetjük, hogy a tisztelt család tagjainak, különösen Máriaassy Tiborcz és Ferencz uraknak a hazai történelem iránt való érdeklődésükért s ennek folytán megelőző áldozatkészségükért köszönetünket ismételten meg ne szavazzuk. Óhajtjuk, hogy a Markusfalván és ez évi kirándulásunkban a többi tagtársaink által egyéb levéltárakban tapasztalt példa után induljanak a levéltáraik felnyitásával még késedelmeskedő többi szepesi családok, hogy hazánk e classicus földjének több tekintetben dicső történelmi múltja kideritessék, és hogy az apák magasztos erényeiből tanulja meg a jelen kor ivadéka, miként kellett e hazát nemesak megszerezni, de meg is tartani.

* * *

A tisztelt választmány meg fogja engedni, hogy a Lőcsén általam szerzett néhány adatról még megemlékezhessen; ott

csak fél napot késhettünk, nagyon kevés idő arra, hogy valamely behatóbb kutatást tehessünk, de elég arra, hogy én is részeshülhetek a köztisztelőben álló Merz Pál úr szíves vendégszeretében. Megtekintém vele a vármegyei, városi és a gróf Csáky-féle levéltárakat. Különösen a vármegye levéltárában sajnosan lepettünk meg nem a rendezés miatt, mely a legkitünőbb, hanem azon esemény folytán, hogy a vármegye eredeti szabadsomlevelei 1847. apr. 20-án az akkori alispán által kivétettek, s valami Szabó vagy Ambró nevű, mint mondják, akkori helytartótanácsosnak adattak át, kinek révén ezen okmányok elvesztek; ide iktatom azoknak a térítvényből leírt ha nem is kimerítő, de mégis tájékozásul szolgáló rövid jegyzékét, a czélból, hogy ha valamelyik történetbúvár nyomukra akadna, arról a vármegye levéltárnokát, Sváby urat értesíthesse.

1. Béla király 1243. kelt szabadsomlevele a lándzsások részére.

2., 3. A szepesi káptalannak két okmánya 1299. és 1309. 4. 1312. (?) László király decretuma, hihetőleg Károly király átíratában. 5. 1314. I-ső Károly privilegiuma. 6. 1323. Ugyanazé. 7. 1346. Első Lajos királyé. 8. Mária királynéjé. 9. Memoriale supersticionis. 10. 1328. Károly kir. a megye szabadságát megalapító okmánya. 11. 1346. I. Lajos királyé. 12. Ugyanaz. 13. Gróf Perényi oklevele. 14. 1535. Szepesi káptalan okmánya.

Nem hiszem, tudtomra legalább nem igen fordul elő azon eset, hogy régibb királyainktól vármegyéink levéltárai szabadsomleveleket bírnának; itt megvoltak, s csak a legújabb korban, úgy szólván szemeink elől vesznek el azok; menthetlen eljárás.

Merz Pál úr rövid ott létem alatt szíves volt áttekintés végett közölni velem az általa kezelt gróf Csáky-nemzetség kluknoi vagy is Tamás-ágának levéltárát, abból bő regestákkal, sőt az Árpádkori okmányok néhány másolataival is szíves volt megajándékozni. Ez utóbbiak tartalma a következő:

1229. Kálmán ifjabb király okmánya Rugas fiai Don és Mátvás részére tamási birtokról, a szepesi káptalannak 1555-ki átíratából.

Évnelkül IV-ik Béla király parancsa Detre szepesi Comeshez, hogy Kis-Tamási falu csak 8 ekényi teriméjűnek tekintessék.

1282. Ezen utóbbi okmányt IV. László megerősíti.

1263. IV. Béla adománya „Odoriu relictæ et filjys Eberhardi de Scepus“ részére.

1278. A szepesi káptalan ezen okmányt átírja.

1263. IV. Béla király Ursi és Drauch faluk határai iránt létrejött egyességet megerősíti.

1271. A szepesi kápt. okmánya inter Saxones de villa Ursi et Draucharios történt határjárásról (V. ü. Wagner An. Scep. I. 296. lapon c.) alatti jegyzetet).

1278. IV. László Tamási falu lakosait megnemcsíti. (A mai Arnothfalva.)

1280. Erzsébet királyné mint Szepes úrnője Tamási falu mellett lévő földbirtokában Mátyás fiait megerősíti.

1289. A szepesi káptalan okmánya super hereditate Mohol, pro Saxonibus de villa S. Ladislai. (A mai Csötörtökhely.)

1292. Báld Comes a Kis-Tamási mellett lévő földről a esötörtökhelyiek részére intézkedik.

1293. III. András egy okmánya „pro Caniferis de Sumugy vulgo Besuncus appellatis“ kiveszi őket a szepesi comes hatósága alól.

1295. Hilbrandus Comes Saxonum elrendeli, hogy Eusen-berg nevű földtér Csötörtökhelytől el ne idegeníttethessék.

A löcsei bizottság jelentéséhez ezen adatok is némi kiegészítésül szolgálhatnak.

NAGY IMRE,

bizottsági elnök s előadó.

B. NYÁRY ALBERT,

THALY KÁLMÁN,

VÉGHELY DEZSŐ,

bizottsági tagok.

V.

A késmárki bizottság jelentése.

A Történelmi Társulat Késmárkra és környékére rendelt bizottsága nevében, mely Cséplő Péter, Géresi Kálmán, Nagy Gyula és alólírott bizottsági előadó szemé-

lyéből állott, eljárásunk eredményéről szóló jelentésünket a következőkben van szerencsém előterjeszteni:

September 9-kén délután Késmárkra megérkezvén, másnap reggel megkezdtük a városi levéltárban munkálkodásunkat, melyben bennünket Stenzel Tivadar polgármester és Verdenich Sándor főjegyző s egyszersmind levéltárnok úr a legkötelezőbb szívésséggel segített és támogatott.

A város levéltára két részre van osztva. A régi oklevelek, melyek száma mintegy 1200 darabot tehet, 44 csomagban, a tanácsteremben egy czélirányosan biztosított fali szekrényben vannak elhelyezve; a tanács protocollumai, törvénykezési, adóügyi, számadási és telekkönyvi actái pedig, melyek a XV-dik század utolsó tizedeitől fogva maig folynak, egy külön szobát foglalnak el.

Az oklevéltárt a városi tanács 1764. május 18-kán kelt megbízása következtében Kray Jakab főjegyző, Melezer Lukács aljegyző, Cornides Mihály adószedő és Schwartzner Dániel rendezték, kik az igen röviden készített registorumokat még azon évi dec. 17-kén fejezték be. Ezen registorumhoz készült az újabb korban egy repertorium, melyben a különböző tárgyakra vonatkozó oklevelek külön-külön czímek alatt időszaki rendben vannak elsorolva. Hasonlóan van szerkesztve külön kötetben a különböző protocollumokban és acták között találató régi levelek 1500-tól 1679-ig terjedő repertoriuma is.

Ezen segédeszközök használása mellett vizsgáltuk át az egyes csomagokat és protocollumokat. A munkafelosztás elvét követve, Cséplő Péter a levelezési protocollumokban találató XVI. és XVII. századi értékesebb levelekből, Géresi Kálmán az egyházi és iskolai ügyekre, valamint a kereskedelemre vonatkozó levelekből s a peres acták közt találató értékesebb tanúvallatásokból készített jegyzeteket, Nagy Gyula néhány XIV—XVIII. századi nevezetesebb oklevél lemásolásával s többek kivonatolásával foglalkozott, míg én (Szabó Károly) a levéltárban találató 1 darab eredeti és 7 darab későbbkori átiratban fennmaradt Arpadianumot másoltam.

Az általam lemásolt Arpadianumok a következők:

1. 1269. (a nap és hely kitétele nélkül). IV. Béla Késmárk

városnak szabadalmakat ad, s egyszersmind a város határait a türóczi prépost által kiadott kiváltságlevél szövege szerint leírja. (Zsigmond király 1399-diki átiratából. Az érdekes határleírás kihagyásával közölte Wagner, *Analecta Scepus*. I. köt. 48. l.).

2. 1270. (a nap és hely kitétele nélkül). V. István néhai atyja IV. Béla főntebb említett levelét átírja s megerősíti. (Zsigmond király 1399-diki átiratából.)

3. (1280—1291.) V. László király Landok, Rókus és Nehre (Nyrer) helységeket udvari apródjának, Andrásnak, Polyán comes fiának adományozza. Kelt Gölniczbányán, máj. 11-kén, év nélkül. (III. András 1290-diki átiratából.)

4. 1290. július 29. III. András IV. László főntebb említett adománylevelét, valamint a szepesi káptalannak Landok, Rókus és Nehre határkijáratásáról adott bizonyáglevelét átírja és megerősíti. (I. Károly 1322-diki megerősítő leveléből, melyet Laszki Jeromos részére János király 1536-ban ismét átírt s megerősített. Ezen 1536-iki eredeti levélben hibásan van oklevelünk kelete így másolva: *A d. Mo. ducentesimo nonagesimo quarto: kalendis Augusti, indicione secunda, Regni autem nostri Anno primo, e helyett: nonagesimo, quarto kal. Augusti, s e hiba következtében van ezen oklevél a levéltár registrumában és repertoriumában 1294-re téve.*)

5. 1291. aprilisben (nap nélkül.) Bald szepesi ispán (oklevelünkben *Nos Bald Comes de Scepus*), mint a Szepes vártól elidegenített jószágok visszavételére kinevezett királyi biztos, egy Landok helység határában a Béla folyón fekvő malmot bélai Tylo és örökösei kezén hagy, minthogy Tylo ezen malmot pénzen szerezte s a királytól e vásárra megerősítő levelet mutatott föl. (Eredetije pergamenen, függő kerek pecséttel. *Fasc. XXXI. Nro. 1.*)

6. 1294. mart. 24. A szepesi káptalan bizonyítja, hogy Kakas mester és testvére János, néhai Rikolf comes fiai, Rókus helység felét késmárki Berthold fiának Hencz comesnek 50 márkáért örökre eladták. (A szepesi kápt. 1429. átiratából, *Fasc. XV. Nr. 391.*)

7. 1295. oct. 5. A szepesi káptalan bizonyítja, hogy Hencz

comes, késmárki Berthold fia, Rókus helységében bírt részét László mesternek és Frankónak, Jakab szepesi püspök testvére fiainak (nepotibus venerabilis patris domini nostri Jacobi misericordie diuina Episcopi Scepusiensis) 75 márka finom ezüstért örökre eladta. (A szepesi kápt. 1388-iki átiratából, melyet a káptalan ismét átirat 1429-ben Fasc. XV. Nro. 391.)

8. 1296. nov. 8. A szepesi káptalan bizonyítja, hogy Kakas mester és testvére János, néhai Rikolf comes fiai, Rókus helység felét László mesternek és Frankónak, Jakab szepesi püspök testvére fiainak 75. márka finom ezüstért örökre eladták. (A szepesi kápt. 1429-iki ki átiratából, u. o.)

A mi a késmárki levéltár tartalmát illeti, az csaknem kizárólag magára a városra és az általa bírt falusi jószágokra, Rókusra, Vorbergre s némely Szepes vármegyei részjószágokra, valamint a szomszéd Nehre vagy Stráska (a régi levelekben Ewr=Ör), Béla, Leibicz és Menhárd városokkal közös határookra vonatkozik, s a város által bírt erdőbényei szőlőket illető XVII. és XVIII. századi leveleken kívül alig található néhány oklevél, melynek tartalma Szepes vármegyén kívül fekvő helységről szólana.

Magára a város múltjára nézve azonban a levéltár oly gazdag, hogy abból a városnak igen érdekes és tanulságos monographiáját lehetne összeállítani. A város szabadalomlevelein kívül ugyanis, melyek 1269-czel kezdődnek, a census regiusra, a bíraskodási jogra, a vámmentességre, az árúmegállítási és lerakási jogra, 1329-től fogva az egyházra, a kegyúri jogra, 1409-től fogva az ispotályra, s a czéhek kiváltságleveleiben az ipar állására számos érdekes oklevél található. Ez utóbbiakra nézve megemlítendőnek tartom, hogy a különféle czéhek 22 darab statutuma, melyek közül 7 a XVI-dik, 12 a XVII-ik, 3 a XVIII-ik századból való, a városi tanács által mind német nyelven van kiállítva. Legrégibb ezek között a mészáros czéh 1453-diki statutuma, mely a tanács 1640-diki megerősítő levelébe van átirva.

A késmárki várra tartozó oklevelek 16 csomagban állanak. Legrégibb ezek között Szapolyai Imre szepesi főispán 1465. sept. 27-kén kelt levele, melyben a város királyi adójából évenként 9 forintot elenged, mivel a vár némely városi lerom-

bolt házak helyére épült és így az adóalap fogyatkozott; miből biztosan következtethetjük, hogy a vár ezen év előtt nem sokkal épülhetett. Ezen csomagokban a lengyel eredetű Varkocs és Laszky, utóbb pedig Thököly-családra nézve, melyeknek tagjai, mint e vár kapitányai és birtokosai, a felvidéken nevezetes szerepet játszottak, de kivált a városnak Thököly Sebestyén ellen a XVI-dik század végén s II. Thököly István erőszakoskodásai ellen a XVII-dik század közepén jogai védelméért folytatott hosszas és nehéz küzdelmére igen számos s köztük több igen terjedelmes okirat található.

Késmárk levéltárát, mint különösen helyi érdekűt, hazánk politikai történelmére nézve fontos oklevelekben gazdagnak nem mondhatjuk. E tekintetben csak a városnak a hussiták által 1433-ban történt földulátásáról szóló oklevelet, Erzsébet királyné egy pár 1440 diki, Giskra 1447. és 1448-ban kelt 3, Szapolyai János és I. Ferdinánd ellenkirályok néhány levelét, Thököly Imre 1682. és 1684-diki védleveleit, a városnak II. Rákóczi Ferencz hadaival 1703-ban kötött capitulatióját*), s Rákóczinak a város részére 1703., 1708 és 1709-ben adott védleveleit emelhetjük ki mint legnevezetesebbeket. Különösebb érdekű még Basó Mátyás murányi kapitány Murány várából 1531. január 30-ikán kelt latin levele, melyben előrebocsátván, hogy már a két magyar király és a török közt békeség van, a löcseiek mégsem veszik figyelembe a fegyverszünetet, megígéri a késmárkiaknak, hogy segítségükre megy s egész Löcsét porrá és hamuvá teszi. Ezt Géresi Kálmán egész terjedelmében lemásolta. Érdekes curiosum gyanánt említhetem még Zsigmond királynak Kosztniczban 1417. július 13-kán Késmárk részére a löcseiek által történt folytonos háborgatások ügyében kiadott levelét, melyben ezen jellemző szavak olvashatók: „Leutschouiensis asserebant litteras Sigismundi unum quartale vini non valere.“ Az 1514-diki pórlázadásra vonatkozik Hedvig tescheni hercegnőnek, Szapolyai István özvegyének 1514. jul. 23-kán Trencsényből kelt levele, melyben meghagyja a késmárkiaknak, hogy a város fa-

*) Ennek közelebbi datumát és főbb pontjait nagyon óhajtánók megkapni a t. bizottság valamelyik tagjától.

laik javítsák ki, magokat mindenben Varkocs Kristóf várnagy rendeleteihez alkalmazzák, és a jelen veszedelmes időben nagy vigyázattal legyenek, idegent a városba ne bocsássanak.

Mint hogy az Anjou-korszakból Késmárknak aránylag igen kevés oklevele maradt fenn, s ezek sem magát a város szabadalmait, hanem 1302-től fogva a szomszéd Ört (Néhrét), Keresztfalvát (Kreutzot) s a Leibicz és Béla városokkal közös határokat illetik: Késmárk emelkedését a városokat különösen kegyelő Zsigmond király korára tehetjük, ki kegyét a késmárkiakkal igen bőkezűleg éreztette. Zsigmond 1404-ben Késmárk királyi adóját 12 évre elengedi oly föltétellel, hogy a város 6 évi adóját falai és árcai kijavítására fordítsa, 1411., 1417. és 1418-ban több rendbeli levelében oltalmazza a városi polgárokat halászati jogaik és erdeik háborgatói ellen, 1412-ben a vámmentességgel, 1417-ben a lopás, vérontás, tized és hamis pénzverés ügyén kívül bírói hatósággal, 1420. és 1423-ban vásárjoggal, 1434. és 1435-ben árületételi joggal adományozza meg a várost. Albert király a városnak 1439-ben pallosjogot ad, I. Ulászló pedig 1440-ben lakosait a vámfizetéstől Lengyelországban is fölmenti, kinek ezen kiváltságlevelét Marienburgban 1703 apr. 4-kén II. Auguszt lengyel király is átírja és megerősíti. 1447. mart. 21-én Késmárkon Giskra is ünnepélyesen megerősíti a város minden eddigi szabadalmait. Mátyás király 1463-ban a városnak nemesi czímert adományoz, s megengedi, hogy pecsétjére vörös viaszt használhasson, 1464-ben részére vámmentességi levelet ad s 1489-ben fölhatalmazza a várost, hogy harminczadot állíthasson. A későbbi királyok számos szabadalomlevelei a város eddig is birt szabadságainak megerősítését tárgyazzák.

Késmárk levéltárában nagy számmal található a város kereskedési szabadságára, vámmentességre vonatkozó levelek, melyek nagy része világos bizonyosságot szolgáltat arra, hogy a késmárki kereskedők századokon át mennyi zaklattatásnak voltak kitéve. — Szapolyai István szepesi főispán 1491. febr. 23. Kassán kelt levelében, Ulászló király beleegyezésével, meghagyja a Liptó és Túrócz vármegyei nemeseknek, várkapitányoknak és vámszedőknek, hogy a késmárki kereskedőket árúikkal szabadon hagyják járni-kelni, ott mulatni és árulni. 1554-ben

Csepánfalvi Töke Gergely szepesi alispán hallgat ki Váralján számos nemest és polgárt a késmárkiak érdekében, kiknek kereskedését és közlckedését a löcsei harminczadosok gátolták. 1556-ban hasonló tanúvallomást eszközöl Görgei Lőrincz szepesi alispán a zsolnai harminczados ellen, ki a késmárki kereskedőket a tescheni vásárra mentőkben gátolta. 1563. mart. 23. Bécsben kelt levelében Maximilián megintí Balassa János zolyomi kapitányt, ki mind maga, mind újvári tisztjei által a késmárki kereskedőket különösen a hibeí úton gyakran zsarolta, hogy e zaklatásokkal hagyjon föl. Ugyanő ugyanaz nap hasonló tartalmú levelet intéz Szinyei Mersei Lászlóhoz és Péchy Gáspárhoz. 1566. mart. 2-dikán Károly főherczeg Laszky Albert közbenjárására oltalmazó parancsot intéz az ország nemesiehez, kapitányaihoz és vámszedőihez a késmárki kereskedők javára. 1617. jun. 26-dikán Mátyás király Prágából komolyan megintí a késmárki kereskedők háborgatóit, nevezetesen Gersei Pethő Ferencz jászói prépostot, Erdődi Zsuzsánnát, Thurzó Kristóf özvegyét, Palocsai Horváth György örököseit, mint Liptó-Újvár birtokosait, a Kapiakat és Szinyei Merseiket. 1620. junius 20-dikán Thököly István Kassán kelt magyar levelében kéri sógorát, gr. Thurzó Imre árvai főispánt, hogy a késmárki kereskedők javára, kiktől sokan szabadalmaik ellenére vámot szednek, érvényesítse befolyását mind ő Felsőgénél, mind majd az ország gyűlésén.

Régi magyar nyelvemléket e levéltárban nem találtunk. Magyar levelek a XVII. századból is gyéren fordulnak elő. A városi tanácshoz intézett levelek csaknem mind latínul vagy németül keltek. A kevés kivételek közül érdekes Dobai András Dobóról 1670-ben kelt magyar levele, melyben megkéri a városi tanácsot, hogy a leánya lakodalmára ígért tálakat és gyertyatartókat küldje meg, s ezeken kívül küldjön még vagy 100 darab csigát is. Megemlítendőnek tartom itt, hogy Hedvig tescheni herczegnőnek, Szapolyai István nádor özvegyének, Trencsényből 1514—1520 között kelt több rendbeli levele közt, a „Varia“ című XXXII-ik csomagban egy szláv nyelven kelt eredeti levele is létezik, melynél több szláv irományt e levéltárban nem találtunk.

A város régi számadási könyvei, melyeknek első igen vaskos kötete 1481—1498-ra szól s nagyobb részben latinul s kisebb részben németül van írva, később német nyelven vannak folytatva; így vannak írva a város törvényszéki jegyzőkönyvei is, melyek közül az 1533-tól 1555-ig terjedő kötet elejére néhány lapon érdekes történelmi adatok is vannak bejegyezve, az 1526-tól 1556-ig terjedő évekre. Valamint ezen számadások és jegyzőkönyvek számos vastag kötetei, úgy a szintoly számos kötetre menő régi telekkönyvek, mint futólagos áttekintés után is állíthatjuk, a város belviszonyainak ismeretére kétségtelenül sok beeses adatot rejtenek magokban: de mi ezek részletes átvizsgálásába, a mi nem néhány napi, hanem hónapokig tartó folytonos munkát kívánna, az idő rövidege miatt nem bocsátkozhattunk. A Protocollum Correspondentiarum című jegyzőkönyvek 1589—1620-ig és 1645—1651-ig terjedő két kötetéből azonban, melyekbe még néhány régibb keltű levél másolata, sőt több darab eredeti is van iktatva, kivonatokat készítettünk.

Miután három napi bűvárkodásunk alatt a késmárki levéltárról alapos áttekintő ismeretet szereztünk, sept. 13-kán reggel átrándultunk a szomszéd Néhrére. Itt azonban, a régi Horváth-Stansith-féle kastélyban a Varkócs- és Horváth-Stansith-család leveleit magában rejtő levéltárba nem juthattunk be, minthogy a kastély és levéltár tulajdonosa, b. Mednyánszky Ede külföldi utazásából, véletlenül közbejött akadály miatt, vissza nem érkezett, és így a különben szíves készséggel föltárni ajánlott levéltár kulcsa nem volt megkapható. Így tehát Néhrén, hol levéltári kutatásunknak kétségtelenül gazdag eredményére számíthattunk, csak egy rövid órát szenteltünk a néhány ezer kötetnyi könyvtár áttekintésére, s tovább folytattuk útunkat Podolinba, a kegyesrendi kolostor könyvtárának és a város levéltárának átvizsgálására.

A podolini kolostori könyvtárban, mely mintegy 4000 kötetet foglalhat magában, régi magyar nyomtatványt egyet sem, hungaricumot is aránylag igen keveset, ellenben számos szép nyomdai zsenget s föltűnően sok régi és beeses lengyel könyvet találtunk. Ez utóbbi körülmény okát könnyen megfjehetjük, ha tekintetbe vesszük, hogy ezen kolostort a XVII-ik században

herceg Lubomirsky által történt alapítása óta József császár koráig folyvást lengyel szerzetesek birták. A könyvtár áttekintése után délután a városházához mentünk, hogy a városi levéltár felől tudakozódjunk. Itt Duchon Ferencz polgármester úr nemcsak igen szívesen fogadott, hanem rögtön el is vezetett benünket a piaczi ó harangtoronyban őrzött régi levéltárba, hol három kis ládában több száz darab, szépen megmaradt régi hártya-oklevél tárult föl előttünk. Ezek legérdekesebbjeit kiválogatván, a városházára vittük s ott naplementig dolgozván, a levéltárban találtató 3 darab eredeti Arpadianumot lemásoltuk s I. Lajos és Zsigmond királyok több leveléből kivonatokat készítettünk. A lemásolt oklevelek következők:

1. 1288. dec. 21. Sandecz. Kunegund, Boleszláv krakkai és sandomíri herceg özvegye (IV. Béla leánya), Podolin és Gnezda határaiban a Poprád mellett fekvő erdejét, melynek határait is leírja, Henrik podolini soldésznak és örökösének adományozza, megengedvén, hogy ott irthassanak és oda telepítvényeseket helyezhessenek. (Eredetije hártján, függő pecsétje hiányzik). — A határleírás kihagyásával közölte Wagner, *Analecta Scepusii* I. köt. 195. l., az eredetiből teljesen kiadta Bárdossy, *Suppl. Analectorum terrae Scepus.* 285. l. s ez után Fejér, *Cod. Dipl. Hung.* V. III. 425. l.

2. 1289. (nap nélkül) Sandecz. Kunegund megújítja Henrik podolini soldész részére még férje, Boleszláv életében adott kiváltságlevelét, melyet a podolini egyházban a dühös pogányok (tatárok) Henrik más javaival együtt megégettek. (Eredetije hártján, monyoró alakú függő pecséttel). — Az eredetiből kiadta Bárdossy, i. h. 305. l. és utána Fejér i. h. V. III. 463 l.

3. 1292. nov. 8. Krakko. Venczel cseh királynak, krakkai és sandomíri hercegnek, Henrik podolini soldész, a város telepítője és örökösei részére a soldészsággal járó jogokról adott kiváltságlevelé. (Eredetije hártján, összetöredezett függő pecséttel). — Zsigmond király 1404-diki átiratából, ugyancsak Podolin város levéltárából, közölte Bárdossy i. h. 350. l. és utána Fejér i. h. VI. I. 251. l.

Ezen 3 darabon kívül több eredeti Arpadianumot a podolini levéltárban nem találtunk, s ezeket mindamellett is, hogy

már közzé voltak téve, érdemesnek tartottuk teljes betűhűséggel lemásolni, a mi által az eddigi kiadások pontatlanságai és hibái kiigazíthatók. — Megtaláltuk ezeken kívül a város igen számos szabadsomlevélének a múlt században kelt hiteles átiratában Boleszláv krakkai és sandomiri hercegnek 1244. mart. 29-én Krakkóban Henrik podolini soldész, a tatárok által elpusztított Podolin újra telepítője részére kiadott kiváltságlevelét, melyet Bárdoossy i. h. 311. l. egy úriszéki perhez mellékelte eredetiből s utána Fejér i. h. IV. I. 353. l. közölt. Ebből, valamint több Anjoukori oklevélből kivonatokat vettünk: de az újabbkori, különösen a lengyel birtoklás korabeli érdekesebb oklevelek átvizsgálására az idő rövidsége miatt nem érkezhettünk.

Munkálkodásunk közben meglepetve vettük észre, hogy ezen határszéli német ajkú kis város igaz hazafi érzelmű értelmisége csakhamar a városházához gyülekezvén, a legűszintébb érdeklődéssel kísérte működésünket, s a legszívesebben örvendett, hogy városuk levéltára, mely bizonyosan minden magyar történetbúvár előtt mindig tárva lesz, becses adatokat képes szolgáltatni hazai történetirodalmunk gyarapítására. Mi pedig azzal a meggyőződéssel vettünk búcsút a szíves podoliniaktól, hogy mostani szepesi kirándulásunk alkalmával a levéltárakban gazdag Szepesség oklevélkincseinek átkutatását befejezettnek korántsem tekinthetjük, s a podolini levéltár tartalmából következtetve, biztosan állíthatjuk, hogy a szepesi XVI város magán- és köz-, valamint több előkelő ősrégi szepesi család eddig föl nem tárt levéltárai, az átvizsgálás fáradságát gazdag eredménynyel fognák jutalmazni, — s azért társulatunknak idővel még egy kirándulást tenni Szepesbe épen nem volna fölösleges.

SZABÓ KÁROLY,

bizottsági elnök s előadó.

CSEPLŐ PÉTER, GÉRESI KÁLMÁN,

NAGY GYULA,

bizottsági tagok.

VI.

Szabó Károly jelentése könyvtárbúvárlatairól.

A Magyar Történelmi Társulat ez idei szepesi vidéki gyűlése alkalmával, régi magyar nyomtatványok után kutatva, Késmárkon az evang. főgymnasium, Néhrén b. Mednyánszky Ede, Podolinban a kegyesrendi kolostor, Lőcsén az evang. egyházközség, és Szepes-Várallyán a seminarium és káptalan könyvtárait vizsgáltam át.

A késmárki főgymnasium könyvtára az iskola újonnan épített második emeletében egy tágas, alkalmas és világos teremben s egy kisebb szobában célirányosan van rendezve és felállítva. Betűrendes czímtára most lévén készülőben, mint hogy a különféle régiebb catalogusok szerint a kutatás az új rendezés miatt igen meg van nehezítve, pár napi fáradságos munkámba került, míg a hozzávetőleg mintegy 12,000 kötetet tevő könyvtárban találató 32 darab régi magyar nyomtatványt kikereshettem; mely munkában Palcsó Lajos tanár és könyvtárnok úr igen lekötelező szívességgel támogatott.

A késmárki könyvtárban a szenvedélyes könyvész gyönyörűséggel szemlélheti több nagybecsű régi magyar könyvnek föltünően szép példányait, melyeket az ember teljesen ép állapotban hazánk legnagyobb könyvtáraiban is alig vagy csak igen ritkán találhat. Ilyenek Heltai Bibliájának I. része. Kolozsvár 1551. 4r., Tinódi Sebestyén Cronicája, Kolozsvár 1554. 4r., Bornemisza Péter Prédikáziói Detrekő 1584. 2r., Zvonariés Magyar postillájának I. része. Csepreg, 1628. 4r., ugyanesak Zvonariestól : Az szent írásbéli hittünk ágainak három könyvekre való osztása (Hafenreffer Mátyás munkájából fordítva), Csepreg. 1614. 4r., Pethő Gergely Magyar Krónikája, Bécs 1660. 4r. mind gyönyörű, teljesen ép példányokban. De a mi engem leginkább meglepett, az egy colligatum volt, mely 6 darab, Debreczenben 1590, 1591 és 1592-ben nyomtatott magyar könyvet foglal magában, teljesen ép és tiszta példányokban, egykorú, kétségtelenül debreczeni bőrkötésben. E kötet tartalma következő:

1. Nomenclatura seu Dictionarium Latino-ungaricum, per Clarissimum virum D. Basilium Fabricium Szikszau-

a n u m. Debrecini Excudebat Ioannes Czaktornyaj, Anno Domini 1590. 8r. 236 lap. — Végül Index 2 számozatlan levél. — E g y e t l e n p é l d á n y. — Szikszai Kovács Vazul latin-magyar szótárának, mely 1619-ig öt kiadást ért, első kiadása. — Újabb kiadásait (Debreczen 1593, Debreczen 1597, Sárovar 1602 és Debreczen 1619) könyvészetiileg leirtam „Régi magyar könyvészeti közlemények“ című VIII. cikkemben, a „Budapesti Közlöny“ 1871-diki folyamában.

2. Formvlae Pverilium Colloquiorvm Latinovngaricorvm, pro primis Tyronibus, per Se b a l d u m H e y d e n conscriptae. Sebaldu Heyden ad nasutum Lectorem.

Consultum pueris volumus, Nasute valetó :

Quaeritur hic fructus, gloria nulla mili.

Debrecini Excudebat Ioannes Czaktornyaj. 1591. 8r. A—C = 3 iv = 24 szatlan levél. — Ezen kívül csak egy példányát láttam a m. tud. Akadémia könyvtárában,

3. Dicta Graeciae Sapientvm, interprete E r a s m o R o t e r o d a m o, Item Mimi Pvbliani. Az Görög Országbeli bölczeknek szep ieles mondasi, mellic az embert életiben es erkölczieiben valo maga viselisere intik es tanittiak. — Kikhez adattatanak az Pvblianuskis emlekőzetre melto mondasi. Debrecini Excudebat Ioannes Czaktornyaj. 1591. 8r. A—C = 3 iv = 24 szatlan levél. — A m. tud. Akadémia eddig egyetlennek tartott példányából újra kiadta T o l d y F e r e n e z, Magyar prózairók a XVI. és XVII. század ből I. köt. Pest. 1858. 251—288. l.

4. Libellvs Elegantissimvs, qui inscribitur C a t o, de praeceptis vitae communis. Az az, Igen szep könyueezke, mely neveztetik Catonak, ki tanit ez kőzönseges életben kinekkinek életit es erkölczet, hogy hogy kellyen eszessen szabni es hordozni. Debrecini Excudebat Ioannes Czaktornyaj. 1591. 8r. A—C₃ = 21 szatlan levél. — E g y e t l e n p é l d á n y a ez eddig ismeretlen első kiadásnak. A kolozsvári 1620-ki kiadás után újra kiadta T o l d y F e r e n e z i. h. 289—315. l.

5. Civilitas Morvm Erasmi, in succinetas quaestiones digesta et locupletata, per Reinhardum Hadamarium. Az erkölcznec tiztesseges (emberseges) volta, kire tanit Erasimvs, mely rövid kérdisekre ozlattatot, es meg őregbittetet Rnei-

hardus Hadamarius altal. Debreceni Excudebat Ioannes Czactornyaj. 1591. 8r. A — E = 5 iv = 40 sztlan levél. Meg van csonkán, E₁, E₂ és a legutolsó E₃ levél híjával, a m. tud. Akadémia könyvtárában is.

6. Cisio Magyar nyeluen rent szerint napoknak meg szamlalasarol igazan rendeltettet. Adattatott ez melle ez világ teremtesetől foguan valo rőuid Chronica. (Magyarország czimerét ábrázoló fametszet). Debrecenben, 1592. 8r. A — D = 4 iv (4 levelenként) = 16 sztlan levél. Ennek eddig csak egy más példányáról volt tudomásom, mely 1870-ben Pesten Szalay Zsigmond könyvtárában létezett.

Ki volt a 2., 3., 4., 5. szám alatt leirt iskolai könyvek fordítója, biztosan meg nem határozhatjuk, miután e könyvecsékben a fordító magát meg nem nevezi; azt hiszem azonban, hogy aligha csalódom, midőn e tanczélokra szánt könyvecsék kiadásában fáradozónak Laskai János debreczeni mestert gyanítom, ki Debreczenben épen 1592-ben adta ki görögből és deákból fordított ily című munkáját: „Az Acsopus életéről, erkölcséről, minden fő dolgairól és haláláról való historia“, melynek egyetlen példánya az erd. muzeum könyvtárának legbecsesebb ritkaságai közé tartozik.

Igen nevezetes és érdekes ritkaság gyanánt mutathatom be a késmárki könyvtárból azon iskolai latin-magyar szótár elől csonka példányát is, melynek homlokirata: „Sylva linguae Latinae.“ A könyv, ha teljes A—Zz 2 = 45¼ iv = 362 sztlan levél. A késmárki példányban a címlap és az egész első (A) iv hiányzik, és így szerzőjét és kiadási évét meg nem határozhatom. A nyomtatás jellegéből ítélve azonban, e könyvet a gyulafehérvári nyomda termékének tartom a XVII. század közepe tájáról. Hogy ezen magyarázó és értelmező szótár kiadója valamelyik magyarul nem értő gyulafehérvári idegen tanár (Bisterfeld vagy Piscator?) volt, bizonyos, a legutolsó lapon álló figyelmeztetés következő soraiból: „Sic emendamus Latina, quae nostra sunt. Hungarica quam recte sint adornata, ego quidem iudicare non possum: commendet diligentia sua interpretes, quos adhibuimus, Classis hujus ex ordine Praeceptores (unius bienni cursu, eheu, tres) P. Capossium,

M. Szántai, S. Helembai. Hortor autem, si quid aberrationum fuerit animadversum, in melius mutare ne pigeat“ stb.

Megemlíthetem még a késmárki könyvtár ritkaságai közt az Enyedi György által fordított Tancred historiájának hely nélkül (Lőcsén) 1700-ban megjelent kiadását, melyet eddig egy könyvtárban sem találtam. Teljes címe ez: „Igen szep Tangredus Historia, az kiraly leanyarol Gismundarol, és az Királynak titkos Tanátsossáról Gisquardustról, kik között fel-bomolhatatlan szeretet lévén, halálra adták magokat: Olasz nyelvből az Bocatiusból Deákra fordittatott Philippus Beroaldus által: Magyar nyelvre fordittatott G. E. T. *) által. Endter Marton. 170).“ 8r. A—C = 3 iv = 24 szatlan levél. Hogy ezen könyv lőcsei nyomtatvány, abból következtetem, hogy Endter Márton 1723-ban lőcsei nyomdász volt, s bízható, hogy 1700-ban a Brewer Sámuel özvegye lőcsei nyomdáját vezette.

Ugyancsak a ritka régi magyar nyomtatványok közé sorolható „Az öt szabad Városoknak fölső Magyar Országban, Cassanak, Lőtsének, Bártphának, Epericsnek, és Szibinnek, Keresztyéni tudományról, és hitről való Vallás tétele. Mely be adatatot az bodog emlékezőtű Ferdinánd Királynak, 1549. esztendőben. Es három nyelven, Deákul, Németül és Magyarul ki nyomtatottat. Cassan Fischer Iános által, 1613. esztendőben.“ 4r. A—B = 2 iv = 8 szatlan levél. (Ezt megelőzi a latin és német szöveg külön-külön czimlappal, a kettő együtt A—C = 3 iven.) Ennek a leírt késmárki példányon kívül még csak egy példányát ismerem, a m. nemzeti muzeumi könyvtár Széchenyi-osztályában.

Néhrén b. Mednyánszky Ede néhány ezer kötetnyi magánkönyvtárában, melyet Podolinba menve, útközben, egy rövid óra alatt a jól szerkesztett betűrendes czimtar segélyével társaimmal együtt áttekintettünk, csak 9 darab régi magyar nyomtatványt találtam. Ezen 9 darab közt nevezetes Heltai Gáspár Kolozsvártt 1560-ban nyomtatott zsoltárának teljesen ép példánya, melynek eddig 6 csonka és csak 2 ép példányát láttam, ez utóbbiakat a m.-vásárhelyi Teleki- és a szebeni Bruckenthal-könyvtárban. De ennél még érdekesebb volt rám nézve az itt

*) Georgius Enyedinus Transsylvanus.

talált 3 darab, eddig előttem ismeretlen XVII-dik századi magyar nyomtatvány, ú. m. :

1. Evangelia et Epistolae Dominicorum ac Festorum dierum, Latinè et Hungaricè. Evangeliomok Es Epistolak, Egesz Esztendő által lévő minden Vasarnapokra és fő Innepekre intéstetett és rendeltetett Magyarúl és Deákul. Leutschoviae, Typis et sumptibus Laurentii Breveri Anno 1648. 8r. A—R6 = 16³/₄ iv = 114 sztlan levél.

2. Balassa Bálint és Rimai János Istenes Éneki (a váradi 4-dik editio szerint). Bártfán Berger Mihály költségével 1679. 12r. 392 lap. Elő l: czíml. stb. 5, v é g ü l: Index 4 sztlan levél. Hozzá járul: Via Jacobea, azaz: stb. Bártfán 1679. 12r.

3. Az szent Dávid Prophétának ékes Rhythmusu Soltári. Löcse. 1694. 8r. 774 lap. V é g ü l: lajstrom 7 sztlan levél.

A podolini kegyesrendi kolostor könyvtárában egyetlenegy darab régi magyar nyomtatvány sem található.

A löcsei evang. egyházközség könyvtárában, mely mintegy 5000 kötetre tehető, 26 régi magyar nyomtatványt találtam, melyek közül a XVI. századra csak 3 esik, ú. m. Heltai Gáspár Vigasztaló könyvecskéje. Kolosvár 1553, Heltai Gáspár Chatechismusa. Kolozvár, 1553, és Félegyházi Tamás Uj testamntoma. Debreczen 1586. Heltai ezen igen ritka két munkájának könyvészeti leírását adni nem tartom mellőzendőnek.

Az elsőnek czíme, úgy a mint azt a czímlap hiányában, a B₁ levelen kezdődő szöveg felirata után másoltam, következő:

Vigasztalo könyuetske keresztyéni intéssel és tanitással, miképen kelyen az emberneec készűlni keresztyéni és bodog e Világból valo kimulásához. Szerzette H e l t a i G a s p a r. A—R₃ = 16³/₈ iv = 131 sztlan levél (ha teljes). Colophonja: Colosvarba nyomtatott, Heltai Gaspar Műhelyébe. 1553. — Meg van czímlap híján a m. nemz. muzeumban (Jankovics könyvtárából); ennél esonkább a löcsei példány, melyből az A₁ és 8, B₁ és 8, D₁ és 8, J₁ és 8 (összesen 8) levél hiányzik; még esonkább a m. tud. Akadémia példánya, melynek elejéről 3 iv és 2 levél hiányzik.

A második czímlapja következő:

Catechismvs mellybe a' mennyeci tudomannac Sommaia, a' derèc szent írásból, es soc keresztyén Tanítóknac írásokból ró

üideden egybe szerzetettőt es befoglaltattot: H e l t a i G a s p a r t o l a' Colosuari Plebanostól. Az egyfűgyű keresztyéneknee építésére: Colosvarba 1553. 8r. A—K8 = 80 sztlan levél. (I t t m e g s z a k a d , végén néhány levele hiányzik). Ajánlva van Szentgyörgyi Péter deáknak, Nagy-Bányán lakozónak. Ezen löcsei végül csonka példányon kívül még csak egy ennél csonkább példány létezéséről van tudomásom, a nemz. muzeumban (Jankovics könyvtárából). Ezen utóbbi példány a K7 levéllel szakad meg, czímlapja is hiányzik.

A löcsei könyvtár XVII. századi magyar nyomtatványai között különösen meglepett az iskolai használatra szánt latin-magyar vagy magyar szövegű könyvek nagy száma, melyek mind a löcsei Brewer-féle nyomda termékei. Ezen ma már ritkák-kává vált, de tanügyünk múltjának ismeretére nézve igen fontos tan-könyvek közül a következőkkel gyarapítottam czímmásgyűjt-ményemet:

1. Catechismvs az az: A' keresztyeni vallasnak es hitnek Rövid Keresekben és Feleletekben foglaltatott, s' Sz. Irásbéli bizonyságokkal meg-erősítettett summája, avagy veleje . . . Löc-esen, Brever Lörintz által, 1651. esztendőben 12r. 83 lap. Ezen reformatus káténak csak egy másik példányát láttam a debreczeni főiskola könyvtárában.

2. Ervditionis Scholasticae Pars Prima, Vestibvlm Rerum et Linguarum Fundamenta exhibens. Leutschoviae, Typis Laurentii Brever, Anno M. DC. LVII. 8r. A—C6 = 22 sztlan levél, és a—i = 9 iv = 72 sztlan levél (latin-magyar szöveg-gel). Elöl: czíml., előbeszéd stb. 8 sztlan levél. (2 példányban).

3. Catechesis Minor, D. Martini Lutheri, Latine et Ungarice. Leutschoviae, Typis Samuelis Brever, Anno, M. DC. LXVII. 8r. A—D₄ = 3¹/₂ iv = 28 sztlan levél.

4. Praecepta Morvm. Institutioni puerorum accommodata: collecta primum textu soluto a Cl. ac Doct. Viro D. Joh. Commenio, Ligato deinde stylo tradita operâ Cl. D. Sam. Enyedi, M. D. Postea vero ex textu utroque pro moribus teneriorum instituendis Hungarico idioma Rhythmicè transfusa (neglecto quidem textu soluto; sed ligato e regio exhibitio) ingenio et calamo Franc. Tolv. Menyöi p. t. Scholae Loson-

cinae Directoris; tandemque publicae luci data hac in dispositione expensis discipulorum suorum, signanter infra notatorum Anno 1677. Mense Julio s. l. et a. (Leutschoviae, 1677.). 8r. A—C₂ = 18 sztalán levél. Menyői Tolvaj Ferencz ezen magyarra fordított verseinek újabb löcsei 1690-iki kiadását, melynek egyetlen példánya a m. tud. Akadémia könyvtárában van, legelsőben ismertette Nagy Iván, „Új Magyar Muzéum“ 1853. I. köt. 215., 216. l., ki szerint az 1690-iki kiadás 16 lapból áll, mert a 17-ik a végéről hiányzik. Nem kételkedem, hogy az általam leirt, hely és év nélkül megjelent példány az eredeti kiadás, mely kétségtelenül löcsei 1677-iki nyomtatvány, s azt is bizonyosnak tartom, hogy ennek 1690-ki 8-rétű utánnomata nem 16 vagy 17 lapból, hanem ugyanannyi levélből áll.

5. Libellus Alphabeticus. Cui praeter Rudimenta quaedam fidei Christianae, et aliquot Praeces, adjecta est brevis Nomenclatura Latino-Hungarica. Leutschoviae, Typis Samuelis Brewer. M. DC. XCVII. 8r. A—C = 24 sztalán levél.

Ezen utóbbi 4 könyvecske eddig ismeretlen volt előttem.

Találtam még a löcsei könyvtárban 4 darab eddig előttem hasonlóan ismeretlen latin-magyar iskolai kézikönyvet, ugyan csak a löcsei Brewer-féle nyomda termékeit, melyeknek azonban címzeit csak röviden közölhetem: minthogy sept. 15. Készmárkról a másnap Szepes-Váralján tartandó társulati közgyűlésre Löcsén átutazva, ott hosszasabban nem időzhettem, s így ezeknek teljes czímmásait venni nem érkezhettem. Hogy a könyvtárban délelőtt és délután alig egy-egy órát kutatva, csak ennyi eredményhez is juthattam, azt különösen t. tagtársunk H a n t h ó L a j o s főreáltanodai igazgató tanár úr szíves segédkezésének köszönhetem, kinek ígértem, hogy a most általam csak röviden jelzendő latin-magyar nyomtatványok hü czímmásait velem közleni fogja. Ezek a következők:

1. Joh. Amos Comenii Vestibulum Januae Linguarum. Leutschoviae. 1648. 8r. 103 lap.
2. Formulae puerilium colloquiorum Latino-ungaricorum. Leutschoviae. 1655. 8r.
3. Januae Linguarum Vestibulum. U. ott. 1702. 8r.
4. Januae Linguarum Vestibulum. U. ott. 1703. 8r.

A sept. 16-án tartott zárgyülés után Deák Farkas tagtársunkkal még más nap délig Szepes-Váralján maradván, szíves házigazdánk főtiszt. Andreánszky Boldizsár örkanonok úr ka-lauzolása mellett átvizsgáltuk a seminariumi és a székes-egyház-ban őrzött káptalani könyvtárt is. Az elsőben, mely mintegy 2000 kötetből áll, a czímtár segélyével csak 6 darab közönsége-sen ismert régi magyar könyvet, a 4000 kötetre tehető kápta-lani könyvtárban pedig 21 darabot találtunk, melyek Sónvári Sós Kristóf Bártfán 1601. nyomtatott Postilláján, a Szenczi Molnár Albert által Hanauban 1612. kiadott Biblián és az ugyan ő ál-tala Oppenheimben 1617. kiadott Postilla Sculteticán kívül mind r. kath. írók (Monoszlai, Pázmány, Káldi, Veresmarti Mihály, Tasi Gáspár, Illyefalvi, Sámbar, Illyés István és Szentiványi Márton) munkái, némelyik 2—3, sőt több példányban is. Mind-ezek közt eddig előttem ismeretlen nyomtatvány csak ez az egy fordult elő:

Credo in Deum. Hiszek egy Istenben, avagy, Keresz-tyeni Tudománynak Első Része a' Hitről, es a' tizenkét Agazati-rol. Mellyet Deákul irt Jesus Társaságából-való P. Witfelt Péter: Most pedig az Méltóságos Egri Püspök Szegedi Ferencz Urunk ó Nagysága akarattából és költségéből, Magyarra for-dittatott: Csak ebből is, minden Hitbéli versengések' elégendő meg-fejtése lévén. Cassan: M. DC. LXXI. 12r. 236 l. Elő l: czíml. és lajstrom 6 szltan levél. (Ez után következik egy új czímlap: „Keresztyéni Tudomány . . . stb. Nyomtatott Cassan.“)

SZABÓ KÁROLY.

VII.

Kandra Kabos jelentése

a gróf Csáky-féle missilis levelekről, különös tekintettel a borsodi régházak történetére a XVII-ik században.

Nemcsak önmagamnak, de t. társulatunknak is tartozom azzal, hogy be nem elégedve azon, néhány szóban tett beszámolóval, melylyel szerencsém volt jellemezni a kirándulásbani részvétem szerény eredményét szepesváraljai zá-

ülésünkön, — utólag azon tagtársakhoz csatlakozom, kik részletekkel örvendezteték meg a hazai történelem barátait.

A jelzett eredményt részemről csak aprólékos töredékek, a bőven ismertetett Csáky-missilis ekből kivont jegyzetek képezik, vonatkozva tanulmányom tárgyára, oly megyére, mely levelek írása korában tüz helye volt mintegy az eseményeknek, és mondhatni kiindulási pontja a horderejű visszahatási nemzet-mozgalomnak ¹⁾).

A classicus Borsodnak határozottabb szereplése és nagyobb történelmi jelentősége tudvalevőleg ott kezdődik, midőn az ozmán birodalom határa az aldu n a i Végszendrőtől csaknem a Boldva melletti Szendrőig tolatott föl, és a területén fekvő várak, mint Eger ²⁾, később csak Diós-Győr, Ónod és Szendrő, mint vég házak érdemlék ki minden honfi tiszteletét, majd mert védbástyaül, gátul szolgáltak a török terjeszkedésnek, majd mivel ormaikon első lengett a német-ellenes nemzeti nagy párt zászlaja. És adataim épen ez időszakra vonatkoznak.

1. A borsodi vég házak állapota.

Minél nagyobb fontosságot tulajdonított az országos közvélemény a borsodi végvárak- és palánkoknak, az országgyűlések minél többször intézkedtek, hogy jó karban tartassanak: annál nagyobb megütközéssel vettem jegyzékbe teljesen el hanyagolt állapotukat.

Ónod, úgy látszik, legtűrhetőbb állapotban vala; különben is az erdélyi fejedelmek birtoka (ekkor Rákóczi Ferenczé) levén, a fenntartása körüli gondoskodás inkább ezeket illette.

Nem így Diós-Győr, melynek siralmas állapotát eléggé festi a következő levéltöredék: „Nálam vala kegyelmes Urunk fő Felsége diós-győri főkapitánya, Pap János uram ő

¹⁾ Ezenkívül terjedelmes kivonatot készítettem a Csákyak kassai levéltárának azon elenchusából, mely a nemes grófi család „szendrői uradalmára“ vonatkozik, és Felső-Borsodra, főleg helyrajzilag, sok becses részletet tartalmaz.

²⁾ Egernek a folyón inneni része, következőleg a vár is 1807-ig Borsodban feküdt. (e. é. 29. t. cz.)

kegyelme és jelenté, minemü puszta és romlott állapotban volna mind az vár, mind az város és keservesen panaszkodott mind egy, mind más állapotokkal.“ (Petheő Zsigm. Csáky Ferenczhez.)

Hasonló panaszszal büsítják a főkapitányt (Supr. Generallis) a szendreiek is.

Mellékesen legyen megjegyezve, a szendrői véghely két részből állott: felső- és alsóvárból, másképen Beckvár- és Óvárból. Az alsónak kapuja a malom és koresma tájékán feküdt elenchusi jegyzeteim szerint. És úgy látszik, ez időtájt kétféle őrizete volt, s a felső várat németek lakták.

Hogy e palánk mennyire rosz karban volt, mutatják Wesselényi László főkapitánynak nagy keserves tudósításai, kinek levelei különben sem árulnak el nagy lelket.

Egy kelet nélküli emlékiratában sürgetvén Csáknál az annouát, kanóczot és egyéb munitiókat, áttér „az romlott palánkok építésére, gratuitus laborok praestálására, kérvén a tábornokot, írjon a megyéknek, hogy építő mestereket küldvén, még télen, az jó úton hordhassák az palánk fáját, vesszejét és Isten adván békességesen megérniök a kikeletet, mindjárt munkához foghassanak.“

Máskor „Én az mint legjobban lehet és tudom, éjjel nappal egész városostül felleven, vigyázok — mert majd az egész végékben nincsenek romlottabb palánkok, mint itt, kik reparatiójáru és az gratuitus láborral kérem nagy alázatosan, mentül hamarább parancsolni méltoztassék az vármegyéknek, noha én is cleget irtam . . . Csak az jó Isten tudgya, miképfódozgatom a lukakot.“¹⁾

Még a fennálló végházak is ily nyomorúságos elhagyatottságban levén, képzelhető, hogy újabbak nem igen emelkedtek. Nyomára akadtam, hogy egy új „Fortalitium“ fölállitása 1665-ben a valósuláshoz már közel állott. A régi borsod-galgóczi cseh-várda lett volna fölújítandó a Sajó felső részének védelmére, mely az ellenséges betöréseknek egészen nyitva állt. A kivített hihetőleg az 1670-iki belmozgalom akadályozta meg.

¹⁾ 1669. jan. 13-káról.

2. A végbeliek kalandozásai.

A véghelyek pusztulásnak indúlt állapota vagy kevés számánál még súlyosabb volt következményeiben a végházbeli praesidiariusok fegyelmetlenségé és gyakori kihágása.

A fegyelmetlenség számos jeleivel találkozunk. A katonák hiányoznak a várból „derék takarodáskor“¹⁾ „Az ónodi ráczok — írja Pethő Csáky Ferenczhez — kiszöktek a végházbul azért, hogy szájokra nem bocsátatnak, hanem az marhahajtásért és más illetlen cselekedetekért büntettetnek. Kegyelmed parancsoljon felőlök, kérem, mert ha ezt megengedjük nekik, ha vétkeikért úgy hagyjuk őket, máshova szöknek és az végházakat rendre lakják — nem jó jön ki belőle, most pedig annál inkább, hogy máris fenyegetőznek az ónodiakra.

Hogy mily gyöngé lábön állott a személy- és vagyönbiztonság a még magyar kézben levő ország részen is, a végházak által széles és nagy mérvben üzött erőszaktételek szomorú világításban tárják elénk. A török garázdálkodással vetekednek a királyi és fejedelmi várak fegyvereseinek rablókalandja és kártételei. Alig hihető, mily messze elcsatangolt a praesidiarius, ha egyszer nekibúsulta magát. E bünös üzelmekről még többet mondhatnak az általános értékü részletek:

1665. „Bizonyosan irhatom kegyelmednek az szegény Rácországiaknak szomorú kárvallásokat, mert az elmúlt napokban, ugymint jul. 22-ikén az felföldi katonák, mintegy 7—800 reájok ütven, marhájokat, lovaikat elhajtották, ök magokban is az Rácokban nehányat levágtanak. Includálom az faluk neveit²⁾. Az katonák, kik ezt cselekedték az szegény Rácországiakkal, mind oda fel valók, ki Füleky, Diviny, Kékköy, ezenkívül egész Érsek-Újuártul fogva való katonák. Ha Nagyságod nem orvosolja, bizony az egész alföld-

¹⁾ 1665. jul. 28.

²⁾ Elveszett, ha csak nem a következő nevek, melyeket egy darabka papírról másoltam le: Logaczi Marhákát, Czoffrinyi, — Nagy-Iratosi, — Dombegyházi, — Vizesi, — Domb-Iratosi, — Bánhutai Marhákát. „E helyek csanád- és aradmegeieik levén, alkalmasint külön adatot képeznek

séget elpusztítják ezek az katonák.“ Tolvay György Ónodból aug. 4 ikéről.

1666. Wesselényi L. szintén Csáky Ferenczhez: „Immár élni is lehetetlen a boszúságok és károk miatt, melyeket naponta itt lakos eő Felsege katonái szenvednek az Tiszántúl valóktól (a hajduktól), a kik se Istentül, se kegyelmes Urunktül, sem kglé méltóságos authoritásátül nem félnek. Senkit uroknak nem vallanak az erdélyi fejedelmen kívül. A törököknél is inkább verik és megsarczoltatják őket és kezeseket állatanak, a kit pedig meg nem foghatnak, ha magát oltalmazza, megölik, levágják.“

1667. „A putnoki vitézek egy ménest hajtának föl“ — írja Sajó-Szent-Péterről Szent-Pétery, borsodi tisztviselő.

A kóborló katonák Tokaj és Keresztúr között többeket kifosztottak ruháiktól, lovaiktól (Wesselényi jelentése e. é. apr. haváról.) E katonák tokajiak- és kállaiaknak véleményeztetnek.

1668. „Rettenetes casus esett a szendreiak és lúcziaiak között, — írja gr. Petheő Csákynek. Monaky István borsodmegyei szolgabíró, a szendreiak közül némelyeket magához vevén hír nélkül, rámege a lúcziaiak határára. A szendreiak már hazafelé hajtják a marhát, midőn amazok elérik és megharczolnak vélek. Egész csata fejlik ki. Nehány ember meghal és sebeseket is nehány kocsiival visznek el. Midőn Úri István alkapitány felsőbb meghagyásra a tetteseket összefogdotatni s tölök a rablott jószágot elszedni akarja, merő támadást csinálnak és bünös társaik elfogatását megakadályozzák.“ Más:

„Ónod után nincsen Szendrőnél nagyobb panasz az kóborlás végett egy véghely ellen is, csak az idén is száz katonánál többet fogott el az török olyan excursiókban.“ Csáky Ferencz gr. fogalmazata, talán Peteöhöz.

A borsod-szent-jakabiak nyolcz ökröt hajtának Tornán keresztül Rozsnyónak. Az ökrök emberestül Keglevics tornai kapitány és főispán kezébe kerülnek. Mondják, hogy szendreiak töl vették, azonban tovább „firtatván“ őket, kivallják, hogy egy pénzt sem fizettek, hanem a katonáknak akartak eladásával kedveskedni. Okt. 13-ikán Viszlay substitutus kapi.

tány azon okon sürgeti a marhák visszaadását, nehogy a katonák a főispán, Keglevich jobbágyain vegyenek elégtételt.

Nyilván az említett években történtek azon pusztító rablások, melyek orvoslását 1669-ik év közepén a Kassán összejött 13 megye követői emlékiratilag kérték a felső részek parancsnokától.

Az alföldi szegénységet Pusztítóknak nevek:

Szendreiek: Borsai Istók, Hatházi Geczj, Gara János, Halassj András, Buzgány Péter.

Ónodiak: Kálmány Marczy, Gyomatj, aki ennek előtte Török volt, Tiszta (!) földvári Fényes Geczj, Szayli Szabó György, Vitéz Tamás, Gyeöngösi István, Csákj János.

Diós-györiek: Mesze nevű nagy révj fiú. Torday István.

Putnokon lakozó Kecskeméthy Istók, ki Fülekj nemes ember Kanisaj Sigmund uram szolgáját ok nélkül megölte; ez is ezekhez való.

Kállai Nagy Palkó.

Szendrei Szél Miklós és Végh Mihály, ezek Makóru 88 marhát hajtottanak el a város alól.

Ismét ugyan szendreiek hajtottak el 33 ökröket.

Szendrei Deák János 8 ökröt hajtott el.

Szendrei Szél Miklós és Végh Mihály juhokat vivén el a város földéről, azokat különben vissza nem adták, hanem 100 tallérért és 16 bokor csizmaért.

Szendrei Hatházi Gergely, Kállaj Magyar Pál, Boldogh Gergely marháit és Török Demeterét a szekér elől kij fogván, egymint Nr. 8 elhajtották.

Szendrei Gara János, Borsaj Istók 18 ökröt és 4 tehenet hajtottak el.

Szendrei Nagy Márton és Varga János, Matók János a szőlő hegyről jöven, megfogták, s az Körös mellé vivén, ugy el verték, hogy alig mehetett haza, és 50 ezüst tallért is fizetett nekik, különben el nem bocsátották.

Szécséni Dienes György egiszer Hétszáz ökröt hajtott el.

Ónodi Sánta Tamás és Affra Péter 10 ökröt.

Ónodi Bede János és Deák János 72 marhát hajtottanak el. Ezen Deák János az birákat megfogván Vásárhelyre vitte és ott kezeseket vetetvén velek, 300 ezüst tallérokat kellett fizetni nekik.

Ónodi Deák János ismét 10 ökröt.

Kállay Magyar Mihály a város földéről 30 Tulkot, Magyar Pál 13 ökröt hajtott el, két tehenet által lövődözött.

Ónodi Deák János, Csala Tamás az Fülekiekkel és Zendrőiekkel 250 marhát.

Többeket is lovakat ökröket szántalan szokakat (!) hajtottak el, az kiknek nem tudhatni mind a neveket.

Balassa Imre Uram, ez elmúlt esztendőben 10 embert fogva vitetvén, és 300 marhát elhajtattván, Ezer Száz Talléron kellett vissza váltani őket.

Ugjan ő Nagysága azután 150 marhát és 50 tehenet ¹⁾.

1669-ből fölemlithető még Koháry István keresetlevele, hogy igaz újtokban jobbágyait feltartván Deák János és társai, a harsányi földön ökreiket, szekereiket elvívék.

Nov. 10-kén Petheő Zsigmondnak: „Ezen múlt napokban néhány ónodi katonák az kgló lator és békességet rontó szolgálival együtt Zaránd vármegyébe valami Nadab falut hírnök nélkül fölvervén, midőn már az marhát hajtották volna, az Jenctörök rájok akadt, akarván tőlök elvenni az elhajtott marhákat, kihez képest az ónodi katonák is más lézengő katonákkal coniungálván magokat, ötven négyet vágtanak le az törökben az szent békességnek nem kicsiny sérelmével.

Az 1670-ik évben a Solt vármegyei dömsödiek jönnek panasza a különféle kárvallások miatt, „kit Ónodban

¹⁾ Ezen elfajúlt főúrra vonatkozólag, a ki ellen már 1662-ben panaszkodik Makropodári Jácint esanádi püspök, hogy a szendrei és ónodi őrséggel pusztítja birtokait, jellemző adatokat tartalmaz „Gosnovicer Mátyás leveles könyve.“ Ismertetése a löcsei m. k. főreáltanoda 1871-iki Értesítvényében Hantló Lajostól. A nádor 1665. april 17-kén írt levelében sok rendbeli excessusi végett ordinárius Tábla Birák uramékat, némely ő felsége Consiliariusait és más törvénytudó böcsületes Rendeket is Pozsonyba értekezletre hív. (3-ik szám) 1666. jun. 8-kán mint rebellis és a haza Tolvaja ellen fölkelés, és Divíny várának megszállása rendeltetik el. U. o. 5., 6. és 107. sz. alatt.

lakozó Róti István uramtól szenvedtek,“ különösen hogy újabban is több katonatársaival együtt erőhatalommal, minden törvényes ok nélkül „600 forintokat“ rótt rájok, és mód nélkül fenyegeti őket.

Hogy egy helység vagy város mennyi zsarlásnak és pusztításnak volt kitéve: mutatja „az szegény megromlott k o m á d i a k n a k (Bihar vármegyében) kárvallásuk, az melyet vallottának Várad veszésétől fogva.“

1. Kárunk, az mikor az Ur Isten az Eő jó tetszéséből Váradot Pogány kézben atta, akkor Debreczen alol hajtottak el három száz marháinkat Nro 300. Úgy mint Sz o b o s z l a i Fekete Mihály, Lente Bálint, Borbély Mihály, Katona János (szoboszlai), B ő s z ö r m é n y i Nagy István. Ezek nevezet szerint több Complices társaikkal edgyütt.

2. Kárunk. Az mikor Várad vétele után haza jöttünk szegény helyünkbe, az ménesünket felverték, bizonyos számu lovainkat vitték el, ugymint tizennyolezat. Ennek pedig cselekedői voltak s z e n d r e i Gulyás János, Ónodi Rácz Péter több Complices társaikkal együtt.

3. Kárunk után mindjárt jövendő nyáron Szoboszlón lakó Török János reánk jöven szendrei Gulyás Jánossal több Complices társaikkal együtt reánk jöven, az csordánkat mind elhajtották, az melyeket kétszáz Tallérokön váltottunk vissza. Azzal nem elégedtek meg, hanem harmincz meddő marháinkat szaggatták ki, az kik oda vesztenek. Az mely Török Jánossal levő társai az mezőre kimenvén, az kereszteinket rendel (rendre) gyujtogatták, ugy égették meg, az mely hallatlan dolog.

4. Kárunk. Ugyan ezen kárjaink után két vagy három hét mulva reánk jöven Ónodban lakozó Csengeri Istv. több Complices Társaival hajtottak el ötödfélszáz Marháinkat, meg az nyomtatóról sokaknak hajtották el ökreiket, az melyek mind ez ideig is oda vannak.

5. Kárunk. Ugyanazon Esztendőben ősszel Ónodban lakozó Csene Palkó, Bede István több Complices Társaikkal edgyütt elhajtottak hetven öt szám Marháinkat, az mely mind eddig is oda veszett.

6. Kárunk. Ennek utánna való másollik Esztendőben Szécsénből, Filekből, Ónodbul reánk jöven, Városunkat felverték. Embereket vagdaltak sokakat halálosképpen, minden belső jószáginkat elvitték, Marháinkat elhajtották, ugmint szám szerint 5 száz Marháinkat, az melyeknek jobb része oda vesztenek. Az Sákrámentumokhoz való Eszközöket is elvitték. Ezeknek cselekedői Füleki Istenes Tamás, Ónodj Sári György, Töröcsi Pál több Complices Társaikkal edgyütt.

7. Kárunk. Ez után való esztendőben reánk jöven Seres Pál, Nagy András, Rácz Tamás több Complices Társaikkal edgyütt, hogy szegény helyünkre be nem jöhettének, az kerteinknek tüzet hántak, sok buzáinkat égettek meg, azon kívül két... juhok hajtottak el, ökröket és lovakat is. Az ökrök lovak oda vesztenek, az Juhokat 22 Tallérokon váltottuk vissza.

8. Kárunk ugyanazon Esztendőben Őszszel szántáskor szegény szántó Embereinkre reájok ütvén estvének idején 25 szám ökreinket hajtották el, az melyek mind oda vesztenek. Az melyeknek cselekedői Hajdu Istók Több Complices Társaival edgyütt.

9. Kárunk. Ez elmúlt 1667 Esztendőben Szendrei Pap János igaz ok nélkül reánk jöven több Complices Társaikkal edgyütt az Csordánkat egészen elhajtotta, az mely szám szerint volt No 300. Ennek társai Járó Mátyás, Szilágyi Péter Szerenyi, Dorogi Szapora Lőrincz.

10. Kárunk. Ugyan ebben az Esztendőben szegény Embereink életére menvén az Mezőre, az Szekerekből hajtották el 30 ökreiket. Ezeknek cselekedői az mint Értettük, Szendrei Vida István, ugyan szendrei Pap János, Fejes Mihály, Ibrányi Szabó János, Ugyan Ibrányi, az mely 30 ökrök mind oda vesztenek.

Ezeken való több kárjaink is estenek. Mi Ezeket az mi rajtunk meg esett károkat hitünk szerint mondgyuk és irjuk. Komadj Fő Bíró Eskütt Tanácsival edgyütt. (Egy mellékletből.)

Közli: KANDRA KABOS.

T á j é k o z á s

Balássy Ferencz »Viszhangjai« körül, a vármegyék első alakulásáról.

II.

Mint hogy tisztelt ellenfelem Sáros vármegyére nézve az általam föltételezett feloldosséget magától elhárította, saját vállamra nehezedik az. Ő Sároست már a megyei alakulások első korszakában önálló vármegyének vitatja; én tőle elválva, Sároست akkor Abaújjal és Hevessel együtt a Novi Castri megye tartozékának állítom. Ő ismét az átmeneti, vagyis második korszakból meríti érveit, midőn az első korszak intézményei vannak napirenden. Ez vizsás eljárás. Én fölállított alapelveimhez hű maradván, érveimet azon korból fogom lehozni, melyben az első alakulások keletkeztek.

Hogy a Novi Castri megye, illetőleg várispánság már az első időszakban, különösen I. Gejza és Szent-László idejében szervezve volt, arra két bizonyíték vezet bennünket. Egyik a hazai crónika, mely tanúságot tesz arról, hogy a kúnok betítését az országba a Novi Castri Speculatorok egyike, Fáncsika nevé, adta hírül ¹⁾; másik bizonyítékot szolgáltat I. Gejzának már többször idézett alapítványa, mely az „Urbanorum Novae Civitatis“ kifejezéssel a Novi Castri várnépet akarja értetni ²⁾. Ezen két, egymástól nem messze eső adat egy egésznek ad ké-

¹⁾ „Quidam autem de Speculatoribus nomine Fanchika de Novo Castro certificavit regem et duces . . . quod exercitus Cumanorum appropinquaret.“ Chron. Bud. edit. Podhr. p. g. 127.

²⁾ Lásd a vármegyék első alakulásáról írt Értekezésem az 1871-ki „Századok“-ban 300. l. hol ki van mutatva, hogy a Nova Civitas egyértelmű a Novum Castrummal, és az Urbani egyértelmű a Castrensiummel.

pet, mely szerint a Novi Castri várispánság, illetőleg megye egy-részről a Tisza tájáig terjedett, mi az előbbi cikkemben előadottakkal teljes összehangzásban van, másrészről pedig az ország éjszaki határszélekig volt kinyújtva, minek bebizonyítását ezennel napirendre tűzöm.

Van a határszéli várispánságoknak, illetőleg megyéknek egy ismertető jellege, mely kizár minden kétséget azok minősége iránt, mert az más közbeneső várispánságokban és megyékben nem találhatik. Ilyen Anonymusunknál a „Confinium“ szó és eszme, mely alatt csupán azon megyéket és várispánságokat érti, melyek az ország határszélekig terültek el; és némelyeket meg is nevez, például Ungvárt, Zólymot, Nyitrát, Mosonyt, Erdély felé Bihart. — Szent-László II. törvénykönyvének 15-dik, és III. t. k. 1-ső cikkei közelebbről meghatározzák azon ismertető jelleget, midőn a határszéli megyéknek és várispánságoknak olyan közegeket tulajdonítanak, kiknek hivatása a határszélekben c irkálni és ott a rendőrségi teendőket teljesíteni, „Custodes Confiniorum, vulgo Ewrii“ ezimet adván nekik, kik magyarul öröknek hivattak. Okmányaink közönségesen és elég helyesen latinul „speculatoroknak“ vagy még gyakrabban elferdítve „spiculatoroknak“ nevezik. Így II. András évszám nélküli parancsa a sopronyi és mosonyi öröket¹⁾ IV. Béla a Gosztonyi család őseit²⁾, Károly király a Német-Újvár és Borostyán várak közt lakó vasi öröket és a mosonyi Kátán (most Gáta, Gatendorf) települt Bessenyőket³⁾; ugyanezen értelmé van a Zala-örök elnevezésnek Zsigmond adományában⁴⁾, és az „Exploratores“ ezimnek II. András és IV. Béla okmányáiban, kik a Morva határszéleken voltak felállítva⁵⁾. Ezekhez hozzá kell tennem, hogy semmiféle történelmi kútforrásainkban nincs annak legkisebb nyoma, hogy az ország közbenső megyéi vagy várispánságaiban ilyen speculatorok vagy spiculatorok, örök léteztek volna⁶⁾. Ez

¹⁾ Fejér C. D. T. III. vol. 2. 460.

²⁾ U. o. T. IV. vol. 3. 526.

³⁾ U. o. T. VIII. vol. 3. 179., és T. VIII. vol. 4. 375.

⁴⁾ U. o. T. X. vol. 2. 44.

⁵⁾ U. o. T. III. vol. 1. 199., és T. IV. vol. 2. 391.

⁶⁾ Anonymusnál is a Speculator szó a 25. 35. és 36. §§-ban

tehát azon ismertető jelleg, melyre építem abbéli állításomat: hogy a Novi Castri megye, illetőleg várispánság, mint speculatorokkal ellátott földterület már I. Gejza és Sz. László idétt a lengyel határszélekig terjedett; a mi egy jelentősü azzal: hogy nemcsak Hevest és Abát, hanem Sáros is foglalta keblében. Ezen érvelésnek támat nyújt azon körülmény is, hogy Sáros vármegyének még azután is, mikor az átmeneti korszakban a Novi Castri kötelékéből kivált, mint már ennek helyébe lépő határszéli állomásnak meghagyattak speculatorai, kiknek egy része Fintán volt telepítve ¹⁾).

Ez állításom első érve, átmenyek a másodikra. Már értekezésem második közleményében „Századok“ 1871. évi folyam 307. l. elvül állítottam fel: hogy nagyon tévedne, ki azt hinné, hogy Sz.-István az egész ország minden táját megyékké és várispánságokká alakította; mi oly föltevést tenne szükségessé, hogy ilyen új intézmények kellékei az elfoglalt föld minden szögében készen állottak, holott a honfoglalást követő első korszak — Anonymus bizonyosága szerint, — bő adatokat nyújt arra, hogy az országnak nagy terjedelmű földterületei néptelen és vadon állapotban soká tengettek, következőleg sem a megyei, sem a várispánsági szervezés kellő qualificatiójával nem bírván, a nagy király szelleme sem képesíthette azokat megyékké vagy várispánságokká. Kétségtelen példákat is hoztam föl Szepes, Máramaros, Bereg és Árva mostani vármegyékről mint olyanokról, melyek a megyei alakulások első időszakában még csak a vadak hazája valának, a királyok háztartási szükségeire és vadászati multságára fenntartva. Ilyen anteculturalis néptelen és vadon állapotban volt Sáros vidéke is a megyei alakulás első korszakában; miről bizonyoságot tesz II. András 1209-ki adománya is, midőn arról tanúskodik, hogy ezen néptelen földet gyarmatosítani kívánván királyi elődi, ottan egy várat emeltek a letelepedő nép védelmére, mi körülbelől azon időre esik, midőn a szomszéd Szepesség is gyarmatosított. Hogy balkan kellett menni Sárosban a telepítés munkájának, onnan látható, kémlélest jelentő értelemben vétetik és a határszéleken fekvő megyékre van szorítva.

¹⁾ U. o. T. V. vol 1. 179.

hogy még a XIV-ik század lefolytán is, a Wagner Diplomatariumában közlött okmányok szerint, a gyarmatosítás ottan szakadatlanul tartott. Megengedem, hogy Sáros vára és környéke akkép rendeztetett, miszerint védelmi feladatának megfelelően, tehát várispánsági szervezettel láttatott el, mire az 1209-ki okmányban előjövő Comitatus szó, és a fintai speculatorok intézete mutatnak; de ezentúl a telepítési vállalat kellő kifejlése előtt Sáros megyeileg nem volt szervezhető. Ily primitív állapotban tehát annak a mostani szomszédos Abaújhoz, mint már szervezett állapotú testülethez annexiója magától következett be. Mit azon körülmény is előmozdított, hogy Sáros földének nagy része azon Aba nemzetség birtokába került, mely Abaújvár földterületének főtulajdonosa volt.

Miket eddig előadtam, szolgáljanak egyszersmind propylaeumúl és bővebb felvilágosítására azon pozitív érvennek, melynek a köztünk forgó vitatárgyban döntő hatást szántam s mely így következik: Sáros épen azon időtájban, mikor róla mint várispánsági kifejlés stadiumában levő földterületről az imént idézett 1209-ki okmány emlékezik, épen akkor, mondom, ugyanazon Novi Castri megye főispánsága és udvarbirósága alatt állott, melyek a hevesi és abaúji várjogi ügyek fölött örködték és bíraskodtak. És ezt a Várad Regestrum 206. és 210. §§. tisztába hozzák; mert a 206. §. szerint Dénes főispánnak udvarbirója, kit a szöveg Péternek mond, egy ízben a hevesi várnép ügyében bíraskodik, más ízben pedig, mely a 210. §-ban van jelezve, ugyanazon Péter ugyanazon Dénes főispán udvarbirója, imez főnökének parancsából, „ex praecepto domini sui“ — a Sáros villa lakosi közt hoz ítéletet. Miután pedig a Novi Castri főispánok névjegyzéke, melyet előbbi czikkemben okleveles adatok alapján készítettem, Dénest, egyúttal tárnokmestert, 1216-tól 1219-ig a Novi Castri megye főispánjának mondja: világos, hogy a Novi Castri megye főispánsági és udvarbirósági hatósága alatt úgy Heves, mint Sáros népe és földje állottak legyen. Ezen érvelés föltételezi annak valóságát, hogy a 210. §-ban nevezett villa Sáros a mostani ezen nevű vármegyében fcküdt volt. És habár igaz, hogy a homonym helynevek igen gyakran különbözö megyékben, de Sáros villára eddig a legrégebbs történelmi

kútforrásainkban sem akadunk Sáros vármegyén kívül, nem különösen Abaújban és Hevesben, a mi a jelen esetben határoz. De ebben tisztelt ellenfelem is velem egyetért.

Ezt végezve, rendre bonczkés alá vehetném tisztelt pályatársamnak ellenvetéseit, ha már ismételve meg nem jegyeztem volna, hogy az átmeneti korszakból kölcsönzött adatait és érveit nem helyesen választá az első alakulási intézmények illusztrációjára; de ily előzmény után annál rövidebb lehetek.

Sokat hangsúlyozza érdemes pályatársam: hogy Sáros, mikép Abatij és Heves is, gyakran elhagyva minden megkülönböztetöt, csupán egyszerű Újvár megye, Comitatus Novi Castri nevet visel, mi szerinte több író tétévésbe vitt.

Való igaz, magát tisztelt vitatkozó tagtársamat sem vévén ki, ki négy Újvár megyét keresett ott, hol én csak egyet állítottam, persze a négygyel felérő egy nagyot, mely a Tiszától a lengyel határokig nyúlt. Volt ezenkívül még a morva határszéleken is ily nevű várspánság, mely Pozsony megyébe volt keblezve s melyről az idei „Századok 24. lapján“ megemlékeztem.

Ennyi volt köztünk az eltérés és nézetkülönbség, mindkét részről a tudomány érdekében tiszta szándékkal előadva. Annál szívesebben emelem ki ezúttal is, mit már szintén máskor tettem, tisztelt pályatársamnak a Kemej megye monographiájára vonatkozó nagyszorgalmú tanulmányát és azon érdemét, hogy ő volt az első, kinek ezen homályos téren, melyen többen eredménytelenül tapogatóztak, sikerült fáklyát gyújtani. Vajha nemes buzgalmában ne ment volna túl a részletezés kellő határain, — mire más alkalommal bátor leszek őt figyelmeztetni.

BOTKA TIVADAR.

T Á R C Z A.

— A Magyar Történelmi Társulat december 5-diki választmányi ülésén, mely Ipolyi Arnold elnöklete alatt ment végbe úgy tagok, mint szakkedvelő vendégek számosan valának jelen.

Szokás szerint először is a megelőző ülés jegyzőkönyve olvastott föl és hitelesített. Ezután a titkár a folyó ügyeket terjeszté elő, melyek közt ezúttal több kiváló fontosságú volt. Ilyenül sorolhatjuk fel például mindjárt az első tárgyat, ú. m.:

Szerémi herczeg Odescalchi Arthúr ő főmlgának, társulatunk e példás buzgalmú alapító tagja, s hazai történelmünk lelkes barátja, sőt szerencsés bűvárának tudósítását, melylyel értesíti a társulatot, hogy ő közelebbről Horvátországban tartózkodván, meglátogatta a Körös megyei biszági várbán — a hol a történelmi nevezetességű Trakostyáni gr. Draskovich-család levéltára tartatik — gr. Draskovich Iván és Pál urakat, kiknek szives engedelmével ezen archivumot, mely a történetírás előtt még egészen ismeretlen, átvizsgálta. A levéltár újabb időben kissé elhanyagoltatott, — de hogy egykor rendezve volt: mutatja azon, a jelen század elején készült latin elenchus, melyet a herczeg az össze-visszahalmozott iratok tömkelege közt talált, s aztán nagy sikerrel használt is. Tartalmaz a gr. Draskovich-levéltár ezen elenchus szerint 19 db. Árpád-kori okmányt, a vegyes házbeli királyok idejéből 615-öt, s a mohácsi vésztől a szatmári békéig 1050-et. Ezen okmányok majdnem mind a család jog- és birtokviszonyait érdeklik: levelezéseket hg Odescalchi épen nem talált, noha kivált a híres gr. Draskovics Miklós országbíró 1670—1687-diki correspondentiait különös gonddal iparkodott kifürkészni. Mindazáltal némely becses műveltségtörténeti adatokra bukkant, a milyen pl. Gersei Petheő Sára, Alapi Miklósné hozományának jegyzéke magyar nyelven, 1580-ból. Ezt, lemásolás és a „Századok“-ban leendő közlés végett, továbbá néhány érdekesebb fasciculust bővebb tanulmányozás céljából, a herczeg magával vitte Bars megyei szkiezói jószágára. Egyszermind pedig gr. Draskovich Ivánnál, mint a biszági vár uránál kieszközlé, hogy a levéltárat — melyben különben a legszebben conservált XIV—XV-ik századi okmányok láthatók — ismét jobb karba helyezendi; sőt, hogy az a magyar tudományosság gyarapodására tüzetesen átvizgáltassék: a lángbuzgalmú herczeg indítványára, Draskovich gróf

a Magyar Történelmi Társulat valamely szakértő tagját, e czélra szívesen látandó vendégeül meghívja magához; óhaját fejezvéni ki a hercz g, hogyha e feladatra Nagy Imre t. tagtársunk vállalkoznék. Odescalchi hg azonkívül a két Draskovich grófot társulatunk tagjaiúl is megnyeré.

Ő herczegségének e nagybecsű jelentését a választmány hazafiúi örömmel fogadta, s ezért, valamint buzgó és eredménydús fáradozásaiért jegyzőkönyvi köszönetet szavazott ő fömlgának. Nagy Imre pedig készen nyilatkozott a megtisztelő meghívásnak alkalmilag eleget tenni.

Botka Tivadar a vármegyék alakulása körül Balássy észrevételeire irt válaszának végét, — Balássy Ferencz pedig Botka „Tájékozás“-ára való viszontválaszát küldi be. Közöltetni fognak a társulat folyóiratában.

Bunyitay Vincze szent-jobbir. kath. lelkész, társulatunk tagja, az 1871-ben kiránduló bizottság előtt félreértés folytán nem nyílt csörgei, b. Sennyeylevéltár kimerítő ismertetésével és 150 legérdekesebb oklevelének regestáival lepte meg a társulatot. A kedves küldemény annál nagyobb örömmel fogadtatott, és fog a „Századok“-ban minél előbb kiadatni, minthogy az 1871-diki zemplén-ungi kirándulásról szóló jelentések ez által lesznek tulajdonkép kiegészítve. Nehány okmány a XVI-dik század genialis lyricusa, Balassa Bálint élettörténetéhez nyújtott ismeretlen adataival, irodalomtörténeti szempontból is jeles érdekű e regesták között.

Hasonló örömmel és köszönettel vétetett t. Waltherr Imre tagtárs úr küldeménye is, mely nagybecsű kiegészítéseket tartalmaz Károlyi Sándor irodalmi munkáihoz, a gr. Károlyi-levéltárból, melynek a beküldő úr érdemteljes atyja, néhai Waltherr László, köztudomásúlag nemcsak buzgó öre, de avatott búvára is volt. Az ő oldala mellett kezdé meg e roppant terjedelmű s ritka becű levéltárban kutatásait a t. beküldő úr, — s hogy mily sikerrel? azt jelen küldeménye is eléggé mutatja. Siettünk ennek c'ső, rövidebb részét mindjárt jelen füzetünk Tárczájában közzétenni, a másik terjedelmes rész: Károlynak a szatmári béke történetéhez bevezetésül irt, eddig kiadatlan munkája is nem sokára következni fogván.

Höke Lajos tagtárs úr Duna-Földvállról, Tolna vármegyei régi magyar községpecsét k ismertetését és lenyomatait küldi be. Kö-

zöltetik a „Századok“-ban (l. alább), — ellenben id. Tholdt József úr újabb polemiája a Liptó vármegyei — állítólag 1280-diki — koholt peesétről, melynek ügyét a társulat immár végleg befejezettnek tekinti, egyszerűen mellőztetni határozottatott.

Baloghi ifjabb Balogh István úr, társulati tag, a m. kir. tudományegyetem budai könyvnyomdájának tiszttviselője, egy számos, becses jegyzetekkel teleirt régi családi bibliát, és a Balogh-családnak 1300-tól 1731-ig terjedő 130 db. eredeti okiratát — tulajdonait — mutat be, mind a 130-ból nagy gonddal készített regestákkal együtt. Fölkéri a társulatot, hogy az okmányokat szakértők által vizsgáltassa át, és ha érdemeseknek ítéltetnek, ő kész azokat a társulat útján a nemzeti muzcum vagy a t. Akadémia kéziratárának odaajándékozni. — A hazai tudományosság előmozdításának meleg érdekéről tanúskodó ezen nemeslelkű ajánlat általános elismeréssel fogadtatott. Minthogy pedig a felajánlott okmányok leginkább a Baloghi Balogh-család ősi fészket Honth és Nógrád vármegyék monographiáját érdeklik : azok átvizsgálására ifj. Kubinyi Ferencz és b. Nyáry Albert, továbbá a kitünő paleograph Horvát Árpád v. tagok kérettek föl.

Kandra Kabos jelentést küld be a gr. Csáky-féle missilisek közt Lőcsén, a borsodi végvárak történetére nézve lelt adatokról. Közöltetik a szepesi kirándulásról szóló jelentések sorában. (L. fölebb.)

Herczeg Odescalchi Arthúr ifj. gr. Zichy Ödön (Zákány, Somogy), gr. Draskovich Iván (Biszág, Horvátország), gr. Draskovich Pál (Mali-Bukovecz, Horvátország) és Gabellai Gobelits Lajos (Husinecz, Horvátország) urakat ajánlja évdijas tagokul, 1872-től kezdve. Ajánlottak továbbá Hradszki Antal orsz. képviselő Szepes-Olasziban, Wieland Arthúr földbirtokos Farkasfalván (Szepes), szüntén 1872-től, és Grócz Béla s. lelkész Békés-Gyulán 1873-tól fogva. Mind a heten egyhangulag megválasztattak.

Gönczy Pál, a tudomány- és közoktatási szak magyarországi biztosa a bécsi világtárlaton, felhívást küld be a kiállítandó társulati kiadványok iránt. — A választmány fenntartja korábbi határozatát.

Csúke föntebbi folyó ügyek letárgyalása után kerülhetett a sor a felolvasásokra, melyeknek szintén bővében valánk.

Először Nagy Imre, mint a markusfalvi bizottság előadója terjesztette elő jelentését a Máriaissy-család markusfalvi levéltár-

ráról. Mely nagy szorgalommal készült s élénk tetszéssel fogadott értekezést l. jelen füzetünk élén.

Utána Szabó Károly nem kevesebb becsű jelentései következtek, Thaly által fölolvastva, a késmárki bizottság levéltár-, és maga Szabó Károly könyvtárbúvárlatairól a Szepességen. Ezek is már mostani füzetünket gazdagítják.

Végre Thaly Kálmán olvasott fel Szepes vármegye levéltárában tett saját kutatásairól irt jelentéséből egyes részleteket; — az idő előhaladása miatt a gr. Csáky- és b. Palocsay-levéltárakról szóló ismeretesei jövőre maradtak.

Ezzel az ülés, 7 óra után, befejeztetett.

— **A m. tud. Akadémia** II-ik osztályának dec. 9-iki ülésében Wenzel Gusztáv r. tag jogtörténeti tárgyról értekezett, mely a sz. kir. városok jogviszonyaira a középkorban vet világot, Frankl Vilmos l. tag pedig a b. Révay-család styavnickai levéltárában, a múlt őszszel tett fölfedezései nyomán egy fölötte érdekes korszakot tüntetett elő a XVI-ik század közepéről, hazánk akkorbéli tanügyi és művelődési állapotairól. Az értekezés tulajdonképi tárgyát Révay Ferenc nádori helytartó négy fiának neveltetése és taníttatása a paduai egyetemen képezi, saját és hozzátartozók eredeti levelezései alapján, — azonban ezek keretében egyszersmind sok becses adatot lelünk Dévay Bíró Mátyás, Stöckel Lénárd stb. élettörténetére és szereplésére nézve is, valamint bizonyos áttekintést azon egész időszak (1530—60.) iskoláztatási, egyházi viszonyai felől. Igyekezni fogunk a becses értekezést folyóiratunk számára nyerni meg; különben, ha az Akadémia kiadványai között látand is világot, mint önálló füzet könyvnyen hozzáférhető léssen.

Az akadémiái történelmi bizottság dec. 7-iki értekezletében Thaly Kálmán b. tag mutatta be az „Archivum Rákócianum“ I-ső, had- és belügyi osztályának első kötetét, mely 45 nyomott ivre megy, s terjedelmes előszó mellett II. Rákóczi Ferencz belkormányzati és titkos levéltárainak 1706 és 1710-iki lajstromait, a Rákóczi első hadjárataira (1703—1704.) vonatkozó levélkivonatokat, és a fejedelem titkos levelezései könyveit az 1705 és 1706-ik évből tartalmazza. A mű közelebről már könyvárusi úton is kapható leend.

Ezután Toldy Ferencz előadó benutatta Óváry Lipót hazánkfia legújabb küldeményét Nápolyból, mely a Farnesi-levéltár Báthory, Bethlen és Rákócziak korabeli magyar érdeklő levelezések kivonataiból áll. (1567—1712.) Végre Selmezbány a városa ide áttett kérvényére nézve határozottatott, hogy az Akadémia ajánlja a kormánynak, miszerint a selmezi levéltár valóban nagybecsű régi irományainak kor szerinti rendezésére egyszer mindenkorra 1000 forintot utalványozzon, s a rendezésre b. Nyáry Albert akad. tagot — ki e feladatra képes is, és ajánkozott is — kérje föl. Hiszszük, hogy a bizottság ezen javaslata irányadó helyen tekintetbe fog vétetni.

— **Károlyi Sándor naplójának töredéke 1703-ból.** A szatmári békekötés nagynevű alkotójának önéletírása s napló- és naptári jegyzetei tudvalevőleg a Szalay László által közzétett „Magyar Történelmi Emlékek“ IV. és V-ik kötetében jelentek meg, részben még maga a nagy történész, s részben, az ő halála után, Thaly Kálmán által szerkesztve s napvilágra juttatva a gr. Károlyi-nemzetiség levéltárában őrzött eredeti kéziratokról. Ha azonban e kiadást tekintjük, sajnosan kell tapasztalnunk ama hézagot, melyet Károlyi naplójában az 1698-ik évtől az 1703-ik év november 15-éig vivott zólyomi ütközet leírásáig (IV. k. 62—63. l.) találunk, s mely épen azon érdekes korszakot foglalja magában, a midőn Károlyi előbb a kurucok ellen küzdött, utóbb pedig, bécsi útjából visszatérve, maga is Rákóczi hívévé esküvék. E hézag az eredeti kéziratok csonkaságából ered.

Alólírott, miután helyzetemnél fogva szerencsés valék a gr. Károlyiak dús levéltárában hosszabb időn át búvárkodhatni: a fent jelzett hézag némi kitöltéséhez járulhatok azon szerencsés leletem által, melylyel Károlyi Sándor sajátkezű naplójának az 1703-ik év october hava 12-kétől november 15-éig terjedő töredékét föltalálnom sikerült. Melyet is híven lemásolva, Károlyi naplóiratának kiegészítéséül, ime közzé teszek, a mai helyesírás szerint mindazáltal a régi kiejtés hü megtartásával.

Ezen eddig ismeretlen töredék ott kezdődik, midőn Károlyi Csicseri Orosz Pállal, Rákóczi egyik főtisztjével egyetértve, 1703. oct. 12-én Kassáról kimenekült s hűségesküjét leteendő, a fejedelem fötá-

bornokával, gr. Beresényi Miklóssal találkozott. Terjedelmére nézve kevés ugyan e töredék, melyet most felmutathatok, de a kiváló történelmi becsű napló kiegészítésére nem csekély adalék; — és én hiszem, hogy idővel akadni fog még szerencsésebb történetbúvár, a ki az egész hiányzó résznek nyomára jöhet. Ugyanis elhúnyt atyámtól, W a l t h e r r L á s z l ó t ó l — ki a grófi levéltárnak majdnem harmincz éven át nemcsak gondos őre, de búvárlója is volt — nem egyszer hallottam bánattal említeni, hogy a Károlyi Sándor önéletírásából hiányzó részt föl nem találhatta, bár tisztán és világosan emlékszik, miszerint az hivataloskodásának kezdetén egy ízben kezében vala.

A töredéknek föllelt része így hangzik:

„ várhattam jutalmát. Melyben az midőn munkálkodtam volna: egy asszonyember visszajüvén — ki által ugyan magam küldöttem volt levelet — az dolgokat egészen a németeknek megvalloita, és előttök szemembe mondotta, hogy az gratiám (Rákóczitól) megvagyon, s a szolgálaim, katonáim odaki vadnak. Mi, abban is az Isten megvakítván őket, noha tortura alatt is azon vallásánál inhaereált, mindazáltal teljes hitelt nem adván, — az Isten 12. 8-bris közüllök szerencsésen kihozott (Kassáról) negyed-magaminnal.

Azon éjjel háltam Kollát nevű faluban, másnap mentem Toka alá, hová már Szathmár alól Beresényi uram elérkezett volt.

Ezen indulásnak (t. i. a Rákóczi-félenek) híre elhatván egész Törökországra is: Isten az (Thökölyvel) ottan rekedt szegény igaz magyarokat is csudálatosan kiszabadította, és naponként ki Erdélyre, ki penig Magyarországra a pusztaságon csoportonként szivárog az Méltóságos Fejedelem hívségire.

Die 13-a 8-bris Méltóságos Generális Beresényi Miklós urammal lévén, voltanak beszélgetésünk; s mivel Kegyelmes Urunk Szathmárt éppen akkor kívánta ostrommal megpróbálni: kellettett majd egy hélig Ő Nagysága után Tokajnál várakoznom, — oda való jövetelre lévén szándéka Ő Nagyságának.

Már azelőtt Ocskay László ezeres-kapitány az végek felé lévén expediatus, szép győzedelmeket tett, s egész az Vágig, Lévával együtt, az végeket occupálta, naponként szaporítván hadát.

Hasonlóképen Deák Ferencz ezeres-kapitány, többekkel együtt, Szólnok s Kecskemét felé való expedíciójában Szólnokot vérrel meg-

vette, s az pusztaságra, Künságon Jászságon hadát szaporította; kinek is ellenben az bácskasági rácz eliben gyülekezett, a szegedi hadakkal együtt.

Az szathmári ostromot Kegyelmes Urunk az városnak megvételeivel szerencsésen végbenvívén, Szathmárt (a várt) bloqvadában hadta Tekintetes Nagyságos Sennyey István commandója alatt, s maga Tokaj felé indúlt. Azalatt az ráczság az Maros fölöl felgyülvén, Várad felé indúlt; kinek eleiben Újvárosi Szücs János kapitány menván, — noha nem kevés kárral, de a rácz megnyomattatott és verettetett (Bél-Fenyérnél), sok zászlóknak elnyerésivel; az mi részünkrül Majos István és Bozóky Pál vitézi módon múltanak ki hazájokért.

Majd egy idő tájban Deák Ferencz kapitány is Halasnál megharczolván, — mindkét részről alkalmasint hullottanak: de ugyan a kuruczok nyomattattanak meg. Várad alá való bloquadálásra constituáltattanak Jármay Ferencz és Torday Ferencz kapitányok.

Kegyelmes Urunk szerencsésen érkezővén Tokajhoz: Ő Nagyságához, és nemzetemhez holtig való hitemet töttem le, Tekintetes és Nagyságos Andrásy György sógorommal; mely idő tájban Tekintetes Nemzetes Buday István uram lévén Kassa alá portára, alkalmas számú németet vágott, s egy kapitánynyal együtt rabokat is hezött.

Magamat az Méltóságos Fejedelem bocsátott Károlyban, házámhoz, — úgy, hogy onnat egyenesen induljak Szólnok, Kecskemét felé való hadakhoz, az ráczok ellen. Kinek is eleget akarván tennem: két napi házamnál való mulatásom után, Szathmárra szorúltaknak adhortáló levelet bocsájtván*), mentem volna felvött utamra: azomban Kegyelmes Urunk contra-orderire nézve Tokajhoz kellett visszamennem, — holott is Gencsi Zsigmond kapitánt Ő Nagysága kezem alá adván, circa finem 8-bris Szólnok felé indúltam, holott némely részit az megírott hadaknak találván, másnap Kecskeméthez mentem.

Nem kevés confusióban lévén az ottan levő had: azokat jó rendbe venni munkálkodtam, és szegedi próbához készülgetvén, alkalmatosságot kerestem.

Azalatt Méltóságos Gróff Beresényi Miklós Eger alá ment, és az várost az meghódlulásra disponálta, kinek vitézli rendjének nagy inclinatioja is volt. Kegyelmes Urunk pedig maradott Tokajnál, Kassát is

*) L. ezek közül a gr. Csáky Istvánhoz írottat a gr. Csákyak kassai ágának levéltárából közölve jövő füzetünkben, Szerk.

blokváda-formában való kemény portázással constringálta. Lévén a felső tót vármegyékre is szüntelen expedíciók: az had naponként anynyira szaporodott és terjedett, hogy minden várat, várost maga vármegyéje és környéke népe blokvadában vévén, környülfogott. Azomban Schlik Generális in initio 9-bris Gróff Forgács Simonnal, Ocskay Lászlót Lévábúl kinyomván, Lévát obtineálták, mieinknek nem kevés kárával; honnat is nagy kegyetlensége után bányavárosok felé nyomúlt circiter 3500. magával.

Mellyen nem kevésbé consternálódtanak vólt az Méltóságos Urak, de legkiváltképpen azon, hogy az Ocskayval való had jobbára szélyeloszlott. Azonnal érkezett orderem, hogy éjjel-nappal menjek az hadakkal Léva felé.

Mint hogy Méltóságos Generális Bercsényi Miklós uram Ő Nagysága is közelítvén, az Eger várossával vólt dolgokat szerencsésen végezte s hadát azzal alkalmasint szaporította, az város népit kiszállítván, együtt az Méltóságos egri püspökkel Telekesy Istvánnal, — az várban levő praesidiumot jó blokvadában vette, s maga Losoncz felé felindúlt: én is a velem lévő corpussal admaturáltam Léva felé útamat, s az midőn Szent-Márton nap tájban odaértem vólna, az megírt Generális orderire Losonczhoz kellett visszamennem, hova is die 13-a 9-bris érkeztem.

Schlik Zójombúl kijött vólt, arra az végre, hogy Bercsényi uramra menjen; de, hogy megértette érkezésemet: másnap jó reggel viszsadobolt Zójomban.

Egymás között másnap conferálván mi is, általindúltunk (t. i. a fűrészi szoroson), s táborban szállottunk igen szép haddal, ki mindennap szaporodott.

Die 15-a, Leopold napján, érkezvén Zójomhoz: Schlick Generális Tavonat camerae praesssel Beszterczére menvén, Forgács Generálisé vólt az commando; ki is az kapu eleiben kihozván (hadait), alkalmas ellenkezések után rajtamentünk, Isten az németet megrémítvén, az város kapujának“ (szaladt.)

Folytatását lásd az idézett kiadvány IV-ik kötetének 63-ik lapján.

Közli: WALTHER IMRE.

— Péter kalocsai érsek. Botka Tivadar a „Századok“ 1870. évi folyamának 329. lapján Péter kalocsai érsek pecsétéről és névszirmazásáról értekezett,

Talán nem lesz fölösleges ehhez némelyeket hozzáadni.

Péter érsek tulajdonképeni származási helyének és családi nevének végleges megállapításához nem érdektelen azon felszínre került körülmény, mikép testvére Máté, a régi Bodrog vármegyében birtokos volt. Mint ilyen családjával Erdőallyát, s az oklevelekben közölt előneve után gyaníthatólag Adorjánt is birtokolá.

Knauz Nándornak a „Magyar Encyclopaedia“ I. kötetében Adorján Bács vármegyei helységről közölt cikkében ¹⁾ Adorján birtokosúul a XVI. század elején az ó-budai Clarissa apáczák állítatnak. Lehet, hogy az „Érsek“ család ugyan e községben valamely részt birt, s származása innen credvén, a birtokok szerzésében több Bodrog vármegyei helységekre kiterjeszkedett.

Nagy Iván — művében — a lekesei és alsó-szopori Sulyok családnál írja : „Lekesei Sulyok Lajos, kinek neje adorjáni Érsek Máténak leánya, Érsek Katalin 1521-ben idézteti várallyai Horváth Jánost, a panaszlónőnek a Bodrog megyei Erdőallyán okozott hatalmaskodása végett. ²⁾

Tehát Erdőallya „panaszlónőnek,“ vagyis Érsek Katalinnak jó szága volt, birtokos tehát így Bodrogban is.

Az, hogy Máténak, Péter érsek testvéreinek, és illetve családjának Bodrog vármegyében voltak jószágaik, s így törzshelyök is biztosan tehető ide : ha nem is kétségtelenül, de mégis nagy mérvben hiteti el velünk Péter érseknek e tájról való származását, illetőleg Bodrogban születését.

Máté, Péter érsek testvére „Érsek“ nevét, több mint valószínű, bátyja viselt hivatalától nyéré, s mint látjuk, e név utódaira is átalment, a mennyiben leánya Katalin is a föntidézett helyen „Érsek“ nevezettel említettik.

Nevét illetőleg — szemmel tartva Botkának azon megjegyzését, hogy ép Péter érsek korába esik ama fluctuatio, mely szerint sokszor apa és fiú, testvér és testvér különböző neveket viseltek volt — megjegyezni jónak találok : mikép „Várdai“ (az encyclopaedia szerint hibásan „Várdai“) és „Adorján“ nevek kétségkívül nem nemesi vezeték

¹⁾ „Egyetemes Magyar Encyclopaedia“, I. köt. 739. lap.

²⁾ Idéz a muzeumi Széchenyi-gyűjteményből e czimű kéziratot : „Genealogiae authenticae nonnullarum illustrium ac nobilium Familiarum Hungariae in ordinem alphabeticum redactae.“ Tom. I.

nevek, — mint ezt Knauz tartja, — hanem igenis a birtokolt fekvőségektől az illető által felvettekül veendőek.

Adorján maig is áll Bács vármegyében, s már fennállott a XIV. század elején is. Másrészt ugyancsak a volt Bodrogban „Tótvárad“ nevű helység is létezett. A Botka által idézett II. Ulászló által 1494-ben kiadott oklevélben „Váradi“ név fordulván elő, nem hozható-e eme név „Tótvárad“ község elnevezésével kapcsolatba?

Botka különben eléggé kimutatja, hogy Péter érsek lehetett ugyan „Váradi“, de „Várdai“ épen nem, s erre nézve döntő argumentumokat is hoz föl. E szerint önként megdől az az állítás, melyet az Encyclopaediában Horányi után Knauz, másrészt Fessler és Buday Ferencz tesznek, kik az érsek nevét Kis-Várdától, vagy akár Váradtól (de melyiktől?) kölcsönzöttnek tartották.

Hogy tehát Péter érsek a régi Bodrogból, s hogy a Botka által közölt czímerpecsétje szerint is egy eddig ismeretlen nevű nemes családból származott, körülbelől be volna igazolva; mindenesetre azonban újlag is kifejezést kell adnunk azon már Botka által is felhozott óhajnak, vajba az esztergomi ide vonatkozó netáni adatokból Knauz Nándor úr e homályos ügy végleges felderítését eszközölné.

DUDÁS ÖDÖN.

— Régi magyar községi pecsétek Tolnából. A tolnai, márként sárközi reformált egyházmegye falvai és papjai 1723-ban Pathai Sámuelre mint seniorra adván szavazatukat, s ezt pecséttel megerősítvén, e pecsétet az akkori jegyzőkönyvben megvizsgáltam, de ezeket vagy összetöredezve, vagy leváltan találtam. Néhánynak habár kopott fölíratát mégis kivehettem

1. CANAD FALV PETSETI. Kosár gyümölcs fölött korona. Évszám nincs.

2. A SZEREMLE FALV PETSETI. Koszorúban szántóvas, csoroszlya. Évszám nincs.

3. DECS FALVNAK PETSETI 1703. A köríraton belől templom, a toronykereszt fölött kakassal. *)

*) Ez, valamint a 4. sz. alatti öcsényi pecsét most említettnek először irodalmilag; e kettővel az eddig ismert magyar fölíratú községi pecsétek száma a szatmári béke előtti időkből 144-ről 146-ra emelkedik.

Szerk.

A decsi jelenleg ref. templom déloldali ajtaja fölött ez a fölírat:
 Anno millesimo quingentesimo decimo sexto, tempore obitus Regis
 Vladislai, post seditionem et disturbium cruciferorum tertio anno.

4. A kopott ő c s é n y i pecséten 1697, a kajdocsin 1719 évszám látható.

5. A gerjanit már 1868. ismertettem, valamint a madocsait is, melynek eredetijéről itt küldöm a hű lenyomatot, mert a négy év előtti vagyis az 1869 februári közlemény ennek csak másolata. Ezen eredeti sárgaréz pecsétnek egy újjnyi magas, a pecsétnél alig vékonyabb nyelén, a kalapácsütések nyomai, a mint az okmányra, levélre erősen ráütöttek, látszanak.

6. Itt küldöm Duna-Földvár 1690-ki pecsétlenyomatát: Sigillum Foldvariensi, (így) valamint a madocsait, a régi Bencze apátság kettős toronyhomlokzatával. Ez alkalmasint a török után betelepedett rácok által, ama régibb magyar fölíratú pecsétről másoltatott le, melynek szerkesztő úr a Koháry-féle szent-antali levéltárból 1654-beli leiratát adta a m. é. „századok“ nov. füzetében (585. l.) A két torony közti kapuban kivont karddal ört álló vitéz, mely a régi pecsétlenyomaton ki nem vehető, tán az újabb rác gyarmatosok örökédsi kötelmére vonatkozik.

Méltónak látom még idejegyezni, hogy a böleskei ref. templomban, az Úr asztalához való czinkanna fedőjén ez a fölírat: „Szörzötte Baranya Jánosné 1634.“ A solti Úrasztali ezüstkehelynek művészies arabeszkjei s 1634. évszám alatt ezen ügyetlenül vésett irat olvasható: „Solth Ecclesiának Ur asztalára valo pohara. Medgiesi Bálint praedikátor és Bereck Dienes főbiróságában csináltatott.“

Közli: HÓKE LAJOS.

— Lázai község pecsétje. T. szerkesztő úr megengedi, hogy a szatmári béke előtti magyar fölíratú községpecsétek számát én is egygyel szaporíthassam. Ez Veszprém vármegyei Bakony-Lázai község kunuczvilági pecsété, mely gr. Eszterházy Antal vezénylő tábornok kormányzása alatt 1708-ban készült, mint a rajta levő évszám tanúsítja. mostani husz krosnál csak hajszályival szélesebb terjedelmű lázai pecsét kerek alakú, s korához képest csinos metszetű. Legszélről díszes pálmafüzér övezi körül négy rózsával arányosan megszakítva. Ezen belől szalag húzódik, e körirattal: LAZIAK: PECHETHI: 1708* . A

középteret egy nagy szántóvas foglalja el, melynek baloldalán s jobbról éle és csúcsa felől egy-egy tűvises szárú rózsa, alsó kivágatánál pedig szintén egy rózsa látható, de már ez szár nélkül. A pecsétnyomónak még teljesen épek kell lenni, lenyomatáról ítélve; sőt hogy ma is folyton használatban van: mutatja azon körülmény, miszerint alólírott annak imént ismertetett lenyomatát Lázi, Péterd, Románd, és Gyiróth szomszédos községeknek egy az idén, együttesen intézett kérvényük borítékán találtam.

Ezzel tehát az eddig ismertetve levő ily pecsétek száma 147 lesz, melyek közül a „Századok“ megindulása előtt csak 23 volt ismeretes.

LANGER GÉZA.

— Az államlevéltár föllállítása és szervezése ügyében működő enquete múlt november hó 22-kén tartotta második ülését, a m. tud. Akadémia palotájában. Megjelentek ezúttal Horváth Mihály püspök, Groisz Gusztáv min. tanácsos a belügyministerium részéről, továbbá Frankl Vilmos, Nagy Imre, b. Nyáry Albert és Thaly Kálmán akadémiai tagok. Frankl, mint a szervezési javaslat szövegezésére kiküldött bizottság előadója bemutatta a bizottsági munkálatot, mely élénk eszmecserére adott alkalmat. A némely pontjaiban módosított munkálat a belügyminister úrhoz azon kéréssel terjesztetik föl, hogy azt a képviselőháznak mielőbb bemutassa, s a levéltár föllállítására szükséges összegeket még a jövő évi költségvetésbe fölvegye. Az állami levéltár alkatrészeit képezendik, e munkálat értelmében, a magyar és erdélyi udvari cancellária, a m. kir. helytartótanács, az erdélyi főkormányshé, a magyar kamara, az erdélyi fiscus levéltára, végre az ú. n. országos és nádori levéltár. Ezen levéltárak összesíttetnek, s a külföldi levéltárak mintájára, tekintettel a történettudomány mai állására és a hazai viszonyokra, tíz nagy osztályban időrend szerint fognak rendeztetni, oly módon, hogy fölhasználásuk mind a kormányzati, mind a tudományos czélokra lehetőleg megkönnyíttessék. Az enquete javaslatba hozza azt is, hogy a hiteles helyek és a hatóságok levéltárai szintén állami felügyelet alá helyezzessenek. Az államlevéltár személyzetétül csupa szakképzett egyénnel betöltendő egy fő- és két aligazgatói, két levéltárnoki és hat levéltártisztai állomás rendszeresítését ajánlja az enquete. Az aligazgatók egyike főleg a hiteles helyek és hatóságok levéltárainak felügyeletével lenne

megbizandó. — Miután Európának minden művelt állama már évtizedek óta rendelkezik ily központi levéltárral, és a tapasztalás kitüntette, hogy ily államlevéltár mind a kormányzati czélok tekintetében, mind a történettudomány emelése érdekében nagy fontossággal bír: remélni lehet, hogy a képviselőház készségesen meg fogja szavazni az összegeket, melyek a m. kir. állami levéltár létesítésére megkívántatnak. Megemlítjük egyúttal, hogy a két udvari cancellária levéltára nemcsak hogy tényleg leszállított Bécsből, de legnagyobb részt már fel is van állítva, egyelőre régi berendezése szerint, az enquete által kijelölt budavári helyiségekben.

— **Ráth Mór legújabb történelmi kiadványai.** Ráth Mór-nál közelebről ismét három nevezetes mű jelent meg új kiadásban, az eddigieknél jutányosabb árak szerint, hogy így minél szélesb körben elterjedhessenek. Ezek 1. Horváth Mihály „Függetlenségi Harcz Története, 1848—49.“, három kötetben, egy-egy kötet ára 2 ft. E jeles mű sokkal ismertebb, semhogy jellemzésére csak valamit is szólnunk kellene. 2. Fráter György, másként Martinuzzi bíbornok élete, szintén Horváth Mihálytól; — a koszorús szerző egyik legsikerültebb alakítása mint jellemkép és életírat, s rehabilitációja egy századokon át balúl megítélt történeti nagy alaknak, a szerző által Brüsszelben tett fölfedezések, eredeti okmányok alapján. E kiadvány a »Családi Könyvtár« egyik kötetét képezi, mely vállalat másik kötetében jelentek meg. 3. „II. Rákóczi Ferencz fejedelem Emlékiratai, a magyar háborúról, 1703-tól végéig, 1711.“, ezúttal már ötödik kiadásban. A szöveget az eredeti francziával még egyszer összevetve, javítva, a hozzácsatolt történelmi jegyzeteket bővítve és újabb fölfedezései után idomítva közli Thaly Kálmán, ki Rákóczi korábbi életéveit tárgyazó új bevezetést is irt e kiadáshoz, melyet még a fejedelem végrendeletével, és a Törökországban elhunyt Thököly- s Rákóczi-féle bujdosók sírfelirataival toldott meg. Úgy, hogy Rákóczi Emlékiratainak mindenestre ez a legcorrectebb kiadása. — Ára a „Családi Könyvtár“ egy-egy kötetének csak 1 ft 20 kr., díszkötelésben 2 ft.

— **Magyar emlékek Brüsszelben.** Deák Farkas t. tag társunk a belga fővárosból dec. 1-jén kelt következő érdekes tudósítással kedveskedik a „Századok“ olyasóinak:

„E különben is szép és kellemes városban három tárgyat találtam, mely minket magyarokat közelebről érdekel:

1. A pompás „Corvina“, mely a királyi könyvtár legféltettebb kincse s egyszersmind azon Corvinák közt, melyeket én láttam, a legszebb és legépebb. A könyv egy „missale,“ s 1487-ben végeztetett be.

Folio pergament lapokra vannak festve a gyönyörű szent képek, többnyire olasz táj a háttérük, a mindenféle illusztrációkkal gazdag köralakú, s illetőleg négyszögű, t. i. a lap mindnégy oldalán végigfutó czifrázatok s a képzeletdúsan felcziczomázott inícialek; Mátyás király arcképe jókora tallérnagyságú körzetben kétszer fordul elő, s mindkettő igen érdekes, sőt nevezetes az, hogy a mű elején előforduló kép sokkal ifjabb arcz, mint a vége felé előforduló. A minck oka lehet talán az, hogy az ily művek készítése igen sok időt igényelt. Mert mint a szakértő könyvtárnok úr mondá: e missalának van egy teljes hasonmása Rómában a Vatican manuscriptumai között, de bevégzetlen, alig harmada a brüsselinek. A könyv különben hozzávetőleg négy hüvelyk vastag, nyolcz hüvelyk széles s mintegy tizen négy hüvelyk magas, piros maroquinbe kötve, művészien dolgozott ezüst kemény csattokkal. Szerény nézetem szerint azonban a kötés újabb keletű.

A képeket az akkor virágzó olasz festészet legjelesebb művészei készítették, s részök ma is utánozhatlan szépségű.

Magyarország czímere, mint azt Mátyás király szokta használni, közepén a Hunyadyak gyűrűs hollójával, igen gyakran fordul elő, — s külön a holló is, s külön csupán a magyar czímer; de a könyv későbbi tulajdonosai a magyar czímereket saját czímerükkel eltakarták, úgy t. i., hogy apró papir- vagy vékony pergamentdarabokat vágtak, akkorát, mint a magyar czímer, és olyan alakút, egyik felére rápingáltatták saját czímerüket, a másikat valami ragacsosal megkenték s ráragasztották a magyar czímerre; hanem az idő lelkiismeretesebb, mint az emberek, s már most azok a ráragasztott czímerkéek mind felpattantak s alóluk tisztán látszik az eredeti kép s néhol élénken kivirít a tricolor. A könyv történetéről semmit sem tudnak, csak gyanítják, hogy II. Lajos király neje Mária vitte volna ki magával, s úgy maradt ott.

A könyvtárnok, Rulens úr, nagy érdeklődéssel viseltetik a könyv iránt; tudja a Mátyás király könyvtárának hírét, s kíváncsian kérdezősködött a konstantinápolyi Corvinák után. Több magyar ismeretségé-

vel dicsekedett, s azok közt Horváth Mihály szeretett elnökünkről kegyelettel emlékezett.

A 2-ik tárgy, a miről említést akartam tenni, a Szent-Gudule egyház egyik festett ablaka, mely csúcsíves nagy ablak szélessége 12', magassága 36', s a kép, mely az üvegre van festve, egészen magyar tárgyú: Az ablak tetején a góth rózsza közepén van Magyarország címere, négy mezőben s közepén a lengyel sas. Alább egy portálé-alakú keretben oltár áll, előtte koronázott s 30—40 (?) közt levő szakállas férfi térdel, ez II. Lajos magyar király; mellette magasan áll valami szent, s e mellett egy szép női alak térdel, ez Mária a királyné. Lajos királyon gazdag palást látszik, s dolmányára van festve az ország címe, úgy, mintha a ruha szövetébe volna szövve; a királyné fején a magyar koronához teljesen hasonló ékszer látszik. Az ablak alján egy kerek táblán ez áll:

Ludo	vico
Dalmatiae	Croatiae
Boemiae Hun	gariae Regi
qui pro fidei ca	tholicae defensione (?)
in bello contra	barbaros fortiter
pugnando	occubuit
Et Mariae	ejus uxori
Caesaris	semper
Augusti	sorori.
15	38.

Az egész kép igen szép és érdekes látványt nyújt, különösen a délelőtti órákban, mikor a nap megvilágítja.

A 3-dik tárgy II. Lajos királynak egy igen szép és érdekes képe a királyi muzeum képtárában (I. terem, 97. szám), ismeretlen festőtől egy húsz-huszonkét év körül járó ifjút állítván elő. A kép ráma nélkül 7 hüvelyk széles s 12 h. magas. Az alak fején fekete bársony barette, magyar zsinórzattal; testén himezett körfodros ing, alsó öltönye piros, felső öltönye arany lánczczal összekötött fekete köpeny, s nyakában valami rendkereszt. Pelyhesedő ifjú, szemei bágyadtak, tekintete tévedező, orra egyenes, szája szép, úgy álla is; haja világos gesztenyeszín. Úgy értesültem, hogy igen ügyes kezek 100 frankért lemásolnák.

Tudom, t. szerkesztő barátom, hogy ezek előtted s tán mások Századok.

előtt is régen ismert dolgok; de úgy gondoltam, hogy talán nem fog ártani, ha a mi „folyóiratunkban is némi nyomuk lesz!” *)

— „Szarvas város történelme és jelen viszonyainak leírása“, — ily cím alatt került ki sajtó alól Zsilinszky Mihály szarvasi tanár és könyvtárnoktól e derék alföldi nagyobb város monographiája, melynek előfizetési felhívásáról annak idején emlékeztünk volt. Zsilinszky gyakorlott és kollemes tollú író, s hogy történeti művek összeállítására hivatással bír, azt e jelen kiadványa által is dícséretesen megmutatta. Szerző gondos nyomozásokat tett munkája érdekében, s a homályos régi korra nézve, melynek történeteiben az írott emlékek elpusztulása miatt alföldünk oly szegény, helyben nagyon keveset lehetvén, több szomszédos archivumot áttanulmányozott, sőt okmánybúvárokkal való összeköttetési folytán a központi levéltárakból is közöli tárgyára vonatkozó adatokat, — s a mellett az eddig napfényre hozott kútfőket, ú. m. legújabbban az Akadémia és társulatunk által kiadottakat is szorgalmasan fölhasználá. Ekkép sikerült Zsilinszkynek Szarvas régi, 1722. előtti történetét is meglehetősen részletesen összeállítani; az e mondott évben történt új telepítés óta pedig a mű igen teljesnek és tüzetesnek mondható. E részben különösen jó szolgálatot tettek szerzőnek Markovicz Mátyás néhai szarvasi lelkész és előde Machula Gábor kézirati följegyzései, a gr. Bolza és Haruckern-es.ládok levéltárai, úgy maga a város jegyzőkönyvei. Végre Szarvas jelen állapotát saját, sok évi tapasztalatai és ismerete nyomán vázolja, kimerítően a város és határa természetrajzi viszonyát is leírván. Beszövi munkájába a Szarvason született vagy élt írók rövid életiratait is, kik közül Ballagi Mórt, Haberern Jonathánt, Tatay Istvánt, Teschedik Sámuelts Vajda Pétert említjük meg, örömmel sorolván melléjük magát az ép oly szorgalmas, mint tehetséges monographust, Zsilinszkyt is. — A Pesten, Aigner Lajosnál megjelent kötethez csinos fametszetek vannak mellékelve, melyek egyike a régi szarvasi várat a török korból, másika Szarvas városát 1872-ben, harmadika az ottani főiskola díszes épületét ábrázolja, a más három pedig képviselöketek. Ajánljuk ezen monographiai irodalmunkban nem utolsó

*) Magunk is ily nézetben lévén, szívesen közöljük ez érdekes sorokat, noha úgy emlékszünk, hogy az érintett műemlékek már szakszerűleg le vannak írva; de nem árt az ilyeneket olykor-olykor fölmelegíteni, kivált külföldre utazó honfitársaink kedvéért. Szerk.

helyet elfoglaló művet olvasóink szíves figyelmébe. Bolti ára 1 forint 20 kr.

— **Székes-Fehérvárott**, régi magyar királyaink koronázási és temetkezési helyén, mely lelkes magyar város újabb időben feltűnő virágzásnak indult, és folyvást épül, szépül, — a derék s oly intelligens megyei közönség pártolása alatt történelmi és régészeti egyesület van alakulóban. Címe: „Fejérmegyei történelmi s régészeti társulat“, mely is oly szép részvéttel karoltatott föl, hogy a kibocsátott aláírási íveken, vármegyében, városban máris több tag jelentkezett 200-nál: tehát jóval számosabb, mint a mennyi az alakulásra elegendőnek jeleztetett. Ehhez képest az alakuló gyűlés közelebből meg fog tartatni, és az egyesület, remélhetőleg, egyesülni fog az ugyanott tervezett városi muzeummal. Örömmel említjük föl egyúttal, hogy a „Székes-Fehérvár“ című helyi lap a megye és város történelmi és műemlékeit folyvást kiváló gonddal ismerteti, s irántok a lakosság kegyeletét ébren tartani igyekezik.

— **Gyárfás István** t. tagtársunk, kitél a jászkúnok történetének roppant adatbőséggel irt első kötete (őskor) két évvel ezelőtt jelent meg, — most előfizetést hirdet a második kötetére. Ez a kozárok, bessenyők, palóczok és moldvai kúnok tüzetes történelmét tartalmazandja, valamint a Magyarországra beköltözött kún törzsekét az Árpád-ház kiholtáig, eddig még nem tárgyalt részletességgel, és különös figyelemmel Kún-László korára. Szerző úgy a régibb adatokat, mint a legújabb napfényre hozottakat fölhasználá művéhez, mely több évi fáradságos kutatás és tanulmányok gyümölcse. E kötet végén egyszersmind a jászkún okmánytár közlését is megkezdendi. Figyelemre méltó mű tehát, több tekintetben, s ugyanazért pártolást érdemel. Előfizetési ára a mintegy 30 nyomott ívnyi kötetnek 2 frt 50 kr., mely 1873. január 15-kéig szerző czime alatt Szabadkára küldendő. Úgy tudjuk, a nemes jászkún kerületek közönsége testületileg is támogatandja e becses vállalatot.

— **Vegyes közlések.** Nagy történetírónk Szalay László özvegye, szül. Békeffy Franciska asszony, f. dec. hó 9-kén Pesten elhunyt. A boldogült művelt lelkű s a legtiszteletreméltóbb nők egyike vala, ki feláldozó hűséggel kísérelte el férjét svájci száműzetésébe, a leggyengédebben ápolá őt utolsó betegségében, és kegyelettel csüngött a nagy férfit emléken, halála órájáig. Mondjunk áldást a nemes asszony, példás

nő és gondos anya emlékezetére! — Bartakovics Béla egri érsek ő excja az egri lyceumi muzeum alapját azzal vetette meg, hogy ennek számára közelebbről Plauk Ferencz becses régiséggyűjteményét 4000 forinton megvette, és egyszersmind a tervezett muzeum felállítását nagylelkűen elrendelé. — Vámbéry Armin „Bokhara története“ című, egész Közép-Ázsia őstörténelmére nézve kiváló jelentőségű legújabb műve, melyről az angol sajtó oly elismerőleg nyilatkozott, — a „B. P. Közlöny“ szerint magyar nyelven is meg fog jelenni. — Orbán Balázs Székelyföld Leírásának VI-dik kötetét új év elején adja sajtó alá. — Buda város példátlan aluszékony-ságú tanácsa a Mátyás-templom restauratióját illető felszólításra, a cultusministernek mindez ideig — ismételt sürgetések daczára — még csak nem is válaszolt. Törődnek is ők Mátyás királylyal és templomával!

Történelmi könyvtár.*)

— **A függetlenségi harc története.** 1848—49. Irta Horváth Mihály. Harmadik kiadás. Pesten, 1873. Ráth Mór-nál. Első és második kötet. Egy-egy kötet ára 2 frt.

— **Frater György,** Martinuzzi bábarnok élete. Horváth Mihálytól. Második kiadás. Pesten, 1873. Ráth Mór-nál. Ára füzve 1 frt 20 kr., díszkötésben 2 frt.

— **II. Rákóczi Ferencz fejedelem emlékiratai** a magyar háborúról, 1703-tól végéig (1711.) Közli Thaly Kálmán. Ötödik, javított, történelmi jegyzetekkel kísért s Rákóczi végrendeletével és a bujdosók sírfelirataival bővített kiadás. Pesten, 1872. Ráth Mór-nál. K. 8-adr. 335 l. Ára füzve 1 frt 20 kr. Díszkötésben 2 frt.

— **Szarvas város történelme** és jelen viszonyainak leírása. Zsilinszky Mihály által. Pest, 1872. Kiadja Aigner Lajos. K. 8-adr. 176 l. Ára 1 frt 20 kr.

*) Hogy e rovatot az újon megjelenő hazai történelmi munkákra nézve mennél teljesebbé tehessek: kérjük a t. szerzőket és kiadókat, hogy könyveiket — vagy legalább azok címét — hozzánk (Budavár, iskola-tér 162. sz.) beküldeni ne terheltessenek.

Felelős szerkesztő: THALY KÁLMÁN.

Pest, 1872. Nyomatott az „Athenaeum“ nyomdájában.